Minsk Memorial Book

Minsk, ʾir ve-em, korot, maʾasim, ishim, havai

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

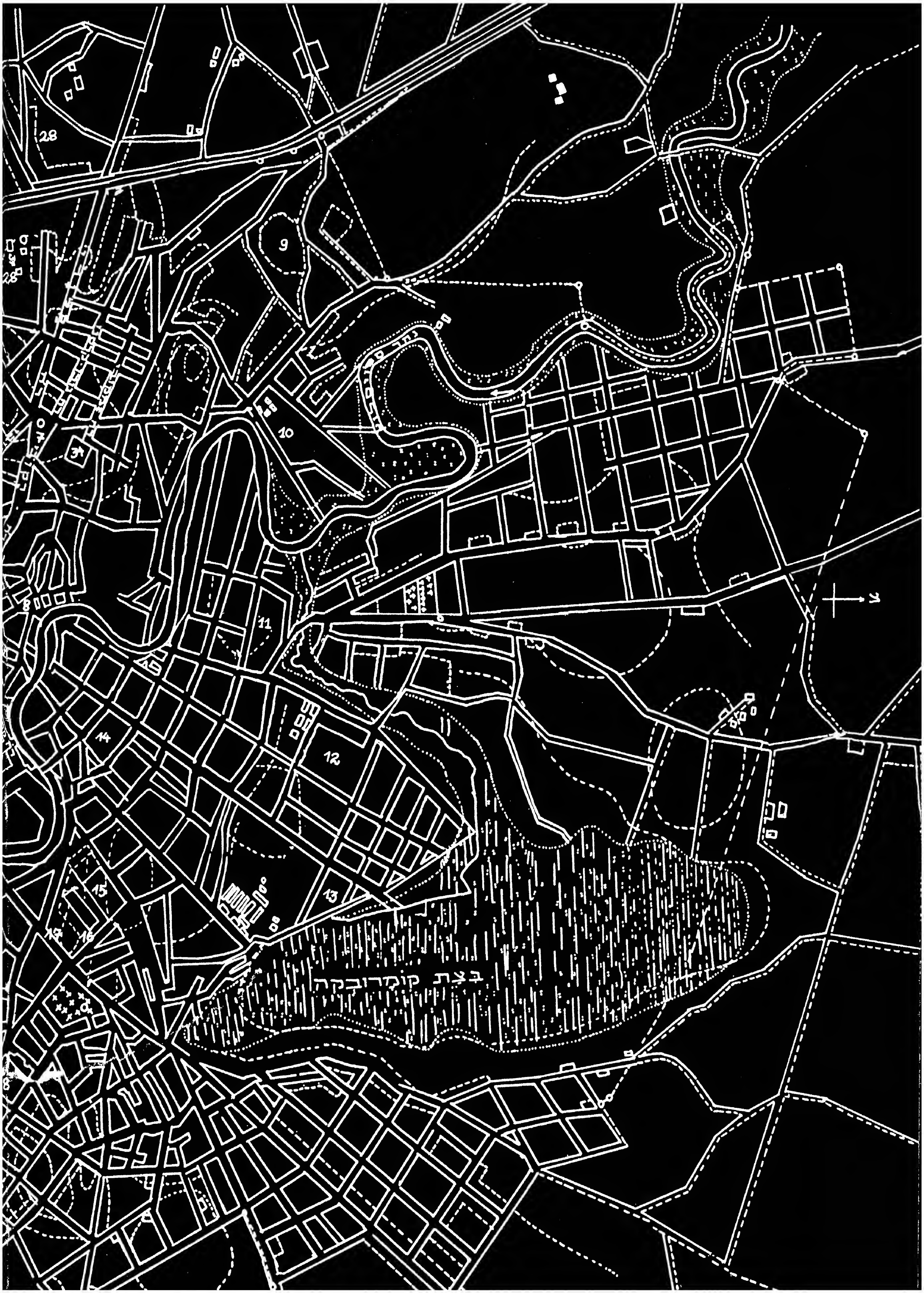
•

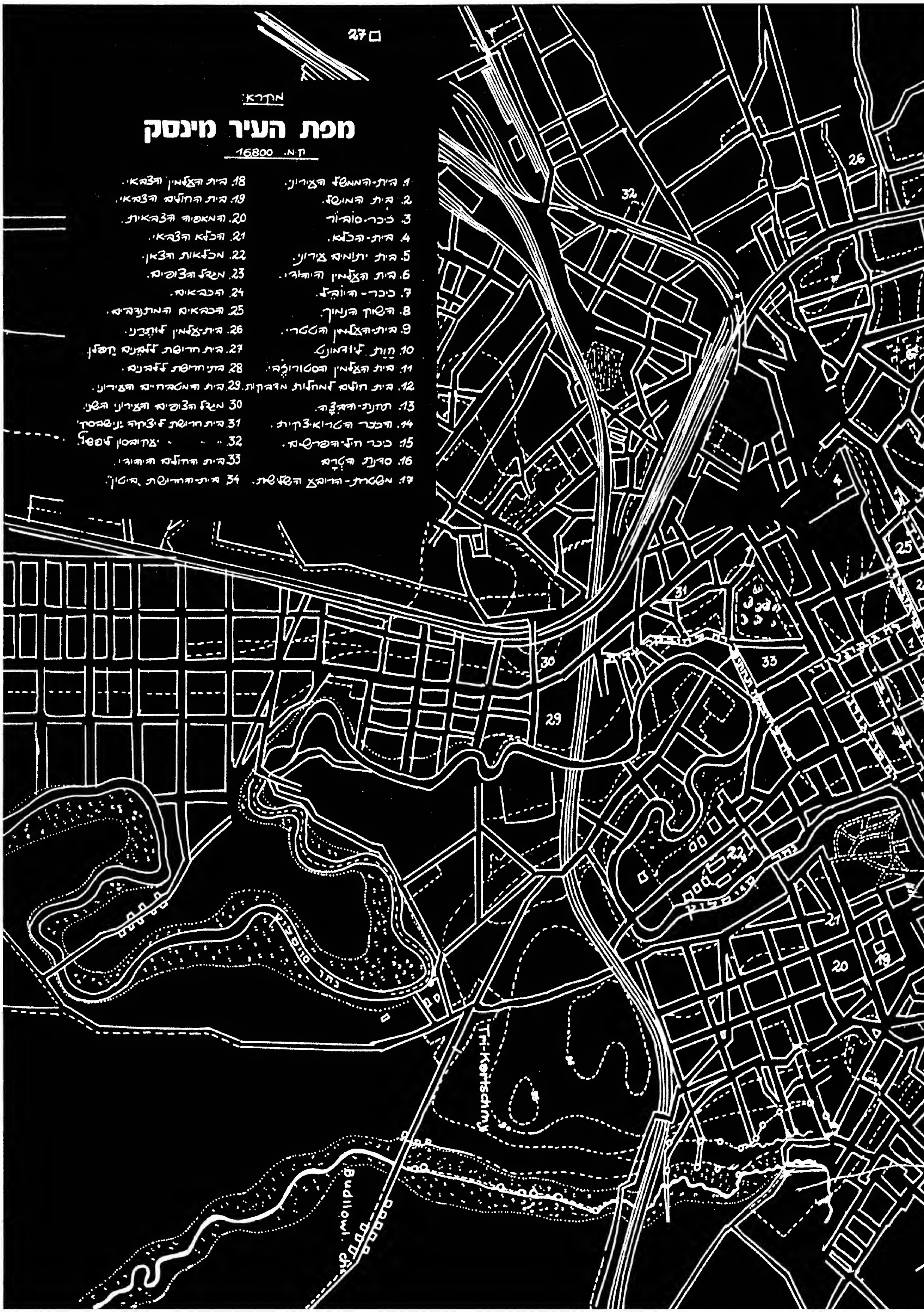
Original publication data

TITLE	Minsk, 'ir ve-em, korot, ma'asim, ishim, havai / kines David Kohen; 'arakh, Shelomoh Even-Shoshan.
IMPRINT	880-02 [Tel-Aviv?] : Irgun yotse Minsk u-benoteha be-Yisrael, 735-745 [1975-1985]
DESCRIPT	2 v. : ill., ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Minsk. Minsk (Belarus) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Minsk.
ADD'L NAME	Kohen, David, 1906-1973. Even-Shoshan, Shelomo, 1910-
ADD'L TITLE	Minsk, Jewish mother-city : memorial anthology

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

בִּצַת קוּמְרוֹבְקָה
28
9
10
11
12
13
14
15

מקרא:
מפת העיר מינסק
ק.מ. 16800
1. בית-הממשל העירוני.
2. בית המושל.
3. כיכר-סובור
4. בית-הכלא.
5. בית יתומים עירוני.
6. בית העלמין היהודי.
7. כיכר-היובל.
8. השוק הנמוך.
9. בית-העלמין הטטרי.
10. חוות לודמונט.
11. בית העלמין הסטורוז'בי.
12. בית חולים למחלות מדבקות.
13. תחנת-הרכבת.
14. הככר הטרואיצקית.
15. כיכר חיל-הפרשים.
16. סדנת הטרם
17. משטרת-הרובע השלישי.
18. בית העלמין הצבאי.
19. בית החולים הצבאי.
20. המאפיה הצבאית.
21. הכלא הצבאי.
22. מכלאות הצאן.
23. מגדל הצופים.
24. הכבאים.
25. הכבאים המתנדבים.
26. בית-עלמין לותרני.
27. בית חרושת ללבנים חפלן
28. בתי חרושת ללבנים.
29. בית המטבחיים העירוני.
30 מגדל הצופים העירוני השני.
31. בית חרושת ליציקה "נישבסקי"
32. " " "יצחקסון לפספל"
33. בית החולים היהודי.
34 בית-החרושת "ביטון".

מינסק עיר ואם

ועדת הספר:

דוד זכאי, ישראל ריטוב, משה דולצין (מכסיקו), נחום קנטורוביץ (ניו־יורק), סיני לייכטר, פרופ׳ שמואל הורביץ, דוד כהן, מרדכי ברגר, גרשון מן (מינקוב), אברהם אבן־שושן, מרדכי חיימובסקי, יצחק זוירין, דב גינזבורג, אריה רם (רוזנבוים), שרה כפרי, מיכאל מינקוב, חיים לבשאי, נחמיה מכבי, עליזה וליאו גולדברג, שניאור צורי, מלכה לחובסקי, בצלאל פרלמן, שרה וראובן גולדברג, אברהם קפלן, משה טסמן, ד״ר משה קלויוטש, מנחם איצקוביץ (הלוי), נחום חיניץ, שלמה אבן־שושן

מינסְק עיר ואֵם

קורות - מעשים - אישים - הוָי

כינס
דוד כהן

ערך
שלמה אבן־שושן

ארגון יוצאי מינסק ובנותיה בישראל
בית לוחמי־הגיטאות ע״ש יצחק קצנלסון
הוצאת הקיבוץ המאוחד ● תשל״ה

מינסְק עיר ואֵם

כרך ראשון

יהדות מינסק מראשיתה ועד 1917

ערוך בידי
שלמה אבן־שושן

ארגון יוצאי מינסק ובנותיה בישראל
בית לוחמי־הגיטאות ע״ש יצחק קצנלסון
הוצאת הקיבוץ המאוחד ● תשל״ה

MINSK, JEWISH MOTHER-CITY

memorial anthology

Volume I

Printed in Israel

נדפס בישראל

דפוס „אורלי", רחוב עקיבא איגר 8, תל־אביב

עם הספר

חלומם של רבים, יוצאי העיר מינסק ובנותיה, ובקהלם אישים דגולים, ידועי־שם בדברי־ימי עמנו, מתחיל לקרום עור וגידים עם הופעת הכרך הראשון של ספר זה: „מינסק עיר־ואם". בדפים האחרונים של הספר נסקרת בקצרה פרשת חבלי הורתו ולידתו — פרשה שימיה כימי דור, ומעוגנים בה אישים מבחירי העם — בארצות־הברית ובארץ־ישראל. מכאן — חרדת־הקודש האופפת אותנו עם הגשת הספר למשפטו של הקורא. כי מלבד אשר הספר נועד להיות מצבת־זכרון לעיר־ואם בישראל, ניטל עליו גם להיות בחינת גישום חלומם של אלה שנשאו נפשם אליו — ולא זכו.

לא אנקוב כאן שמות. אך כורח הוא לי להזכיר שם אחד — את עמיתי בעבודת הספר, דוד כהן, איש עין־חרוד, זכרונו לברכה. בלא שמץ של הפרזה רשאי אני לומר, כי אלמלא מסירותו ודבקותו במשימה, לא היה גורל נסיון זה במאמצי מימושו של הספר שונה מגורלם של קודמיו.

כרך זה — ראשון הוא לספר „מינסק", ותחומו — קהילת מינסק מראשיתה ועד מהפכת אוקטובר 1917. הכרך השני, שהחומר המיועד לו כבר מכונס ברובו, יהיה מעוגן בתקופה הסוביטית מראשיתה, מלחמת־העולם השניה, השואה, ועד ימינו — ימי התחדשות העליה מברית־המועצות, ועד בכלל. תחימה זו, שנתחייבה מריבוי החומר ומהיקפו הגדול של הספר, נשמרה בדרך־כלל בקפידה ברוב בניינו של הכרך, פרט לדפי הזכרונות, או תולדותיהם של אישים, שראשית הופעתם על הבמה הציבורית נעוצה בתקופה המדוברת, אך המשכה או סופה חורג ממנה.

מהיקפו הגדול של הספר אף נתחייב צמצום מסגרתו בתחומי העיר מינסק בלבד, אף שעם יוזמיו וחולמיו נמנו גם רבים מבני פלך מינסק. קהילותיו של פלך מינסק, ואפילו של מחוז מינסק, שהיה משופע בערים ועיירות הרבה, אינן נסקרות בספר זה. בחלקן ודאי יבואו על תקנת הארתן ברבות הימים, אם בספרים נפרדים ואם בכרכים נוספים של ספרנו. כרך זה אינו מחולק, כמקובל, למדורים מוכתרים בשערים, אלא בנוי במגמה של מתן רצף תיאורי, היסטורי־כרונולוגי, של התקופה הנידונה. לכאורה, אפשר לסווג את החומר, על־פי הרכבו, למדורים־מדורים, כגון: סקירות כלליות, מוסדי הדת ואישיה, חברה, חינוך, חיבת־ציון, ה„בונד", ס"ר, פועלי־ציון, הציונים הכלליים, אישים, הוי, דברי זכרונות, פרקי פולקלור ועוד כיו"ב. אך נמנענו במחשבה־תחילה מחלוקה מוגדרת זו, הן משום שהדברים משולבים וחופפים תחומים אחדים על־פי טבעם, והן משום שביקשנו לראות בספר רציפות תיאורית אחת, מעין סיפורה של מינסק כחטיבה אחת שחוליותיה אחוזות זו בזו ונמשכות זו אחר זו. משאת־נפשנו היתה שהנזקק לספר זה יקרא בו כקרוא עלילת חיים ומעש, ססגונית ורחבת־יריעה, כשכל פרק קרוא עונה לו הד בפרקים הבאים אחריו. ואף שברי לנו כי אין משאלה זו ניתנת להשגה בספר שהוא ביסודו אנתולוגיה, פרי עטם של עשרות — חתרנו, בעיצוב מבנהו של הספר, להתקרב, ולו במעט, אל דמות זו. עם זאת ריכזנו, בדרך־כלל, את הדברים שבכרך לפי נושאים מוגדרים, כשהם באים, בתחומי הנושא הנידון, בסדר כרונולוגי. פעמים, למניעת פיצול מופרז של דברי מחבר אחד, או מטעם אחר, נהגנו אחרת.

בכרך זה הבאנו, במקור ובתרגום, גם דברים שכבר ראו בשעתם בספרים ובכתבי־עת, לרוב — בהשמטות ובצירופים שנתחייבו מצורך תיאומם ושילובם במסגרתו הכללית של הספר. על תיאורם של מאורעות ומעשים בכלי שני או שלישי העדפנו, על־פי־רוב, את לשון המסמכים, את דבריהם של הראשונים, שאינם רק רושמי רשומותיה של התקופה, אלא גם גיבוריה, עושי ההיסטוריה. דברים שנכתבו בשעתם ולשעתם, וטבועים בחותם זמנם — מלמדים על התקופה, רקעה ואווירתה יותר מכל קומפילציה מאוחרת. מטעם זה אף שולבו בגוף הספר, בצמוד לנושאים, פרקים על אישים שעיקרם אינו הפירוט הביוגראפי של חיי האיש, אלא התיאור הפלאסטי של ההוויה הכללית על רקע התקופה. חריגות מעטות ממגמה זו נגרמו בעיקר מחמת הזרימה המפוצלת והמתמשכת של החומר אל שולחן העורך.

ומן הדין גם לצרף כאן הערת־הסתייגות: מובן מאליו, כי הבאת החומר הפובליציסטי

המגוון של אנשי המפלגות השונות בעבר, כרוחו וכצביונו, אינה מלמדת על הזדהות בלתי־מסויגת של המלביה"ד עם כל ההערכות הציבוריות הכלולות בו.

חוסר האחידות בכתיב פה ושם, ביחוד בשמות אנשים ומקומות, אינו פרי היסח־הדעת, אלא גזירה שגזר העורך על עצמו, עקב טיבו המגוון של קהל המחברים, להימנע ככל האפשר משינוי צביונם של דברים, שכבר הפכו להיות לגביו בחינת מקורות או גנזי ארכיונים.

ספר זה כולו — עברית בלבד, ולא עברית ויידיש בצוותא חדא, כמקובל במרבית הספרים מסוג זה שראו אור. ואין זה מטעם טכני בלבד. לטעמנו, עדיף מתן ספר כזה בשתים או יותר מהדורות, מהדורה עברית לעצמה ומהדורת־יידיש לעצמה, על מתן דו־לשוני בכרך אחד. ואיננו אלא מאחלים לעצמנו כי יימצאו לנו האמצעים להוצאת ספר זה גם במהדורת יידיש.

דברים הרואים אור לראשונה בעברית בספרנו ונכתבו במקורם ביידיש, רוסית או שפה אחרת — תורגמו לעברית. שם המתרגם פורש בציון הביו־ביבליוגראפי שראינו צורך לתתו בפתח כל מאמר. תרגומים שלא צוין בפתחם שם המתרגם — תורגמו כולם בידי העורך.

ייחדנו שער אחד, „זכרי אישים", ללקט ביוגראפיות קצרות על אישים מיוצאי מינסק ובנותיה שאינם בחיים. לקט זה, לצערנו, לקוי בחסר, ואסירי־תודה נהיה לכל מי שיסייע בידינו להשלמתו, בכרך הבא של ספר זה.

טרחנו ברצון בהכנת מפתח שמות האנשים המובא בסוף הספר, מתוך הכרה שזהו כלי־עזר חשוב לכל מעיין הנזקק לספר.

רבים, רבים מאוד האישים, המוסדות, החברים שתרמו לספר בחומר וברוח, סייעו והטו שכם, ובזכותם ראה לבסוף הספר אור. לכולם יאתה תודה וברכה. אם נבוא למנותם — אין אנו מספיקים. לא ננקוב איפוא בשמות, ויהא מימושו של ספר זה שכרם.

זכתה קהילת מינסק בדורות האחרונים — ונתיחד לה מקום־כבוד מהראשונים־במעלה בדברי־ימי עמנו והתנערותו הלאומית והחברתית. לפיכך מאמינים אנו כי ספר זה, שלכאורה אינו אלא חוליה בשלשלת ספרי־„יזכור" לקהילות ישראל במזרח־אירופה שעלה עליהן הכורת, — חורג ביסודו ממסגרת יחודית זו ומתעלה, מטבע עיסתו, לכלל ספר היסטוריוגראפי עתיר־ערך, שעניין בו לא רק ליוצאי מינסק ובנותיה, אלא גם לכל יהודי שוחר דעת עמנו ושואל לעברו.

שלמה אבן־שושן

סיני לייכטר

תולדות הקהילה היהודית במינסק

המחבר (נולד 1913, עלה ארצה 1936) — מוסמך האוניברסיטה העברית בירושלים בחקר ההיסטוריה היהודית, מרכז המערכת של „אנציקלופדיה יודאיקה" בשפה האנגלית.

סיני לייכטר, שכתב את מחקרו במיוחד לספרנו, מבקש לציין בפתח המחקר בתודה ובהערכה את כל אלה שסייעו לו בעצה ובהדרכה, וביחוד: פרופ' בן־ציון דינור ז"ל ויבל"א פרופ' חיים־הלל בן־ששון מהאוניברסיטה העברית בירושלים, פרופ' אברהם כץ, נשיא אוניברסיטת דרופסי בפילדלפיה, פרופ' דב־ברנרד ויינריב מאוניברסיטת דרופסי ופרופ' שלמה גרייזל מפילדלפיה.

מבוא

בעיות המחקר, המקורות, הספרות הקרובה. קהילת מינסק כדוגמא לחירות בתוך עבדות.

תולדותיה של קהילת מינסק הליטאית (להבדיל מקהילת מינסק שבאזור מאזוביה בפולין) משתרעות על־פני תקופה של קרוב ל־500 שנה. למחקר תולדותיה של קהילה זו נודעת חשיבות מיוחדת, מאחר שמינסק היתה אחת הקהילות המועטות בעלות היסטוריה ארוכה, שנכנסו לתחום המשטר הסוביטי אחרי המהפכה, בעוד שאחיותיה, כגון וילנה, קובנה, גרודנה, בריסק, פינסק ועוד, נשארו מחוץ לתחום הסוביטי. בסוף המאה הי"ט הגיעו יהודי מינסק לרוב מוחלט באוכלוסיית העיר ומספרם עלה על חמישים אלף.

בדפים הבאים ניסינו לגולל את פרשת חייו של קיבוץ יהודי זה במזרח־אירופה שהצליח לשמור על זהותו היהודית המסורתית, שפיתח שיטה של אוטונומיה פנימית בכל תחומי החיים, על אף היותו נתון לשלטון זר אשר תהפוכותיו לא תמיד סייעו לשמירה על צביונו המיוחד, ואשר לעתים היה עויין ונוגש. גמישותו ומידת הסתגלותו לתנאים הכלכליים והמדיניים המשתנים מעידים על חיוניות בלתי־רגילה שהיתה מפכה בתוך כל איבריו של קיבוץ זה. אכן, עיקר סיפור־המעשה של מחקר זה דן באורח חייהם של יהודי מינסק, השקפותיהם הדתיות־לאומיות וערכיהם התרבותיים והחברתיים.

במשך קרוב למאה וחמישים שנה נאבק המשטר הצארי עם האוכלוסיה היהודית על מנת להכחיד את צביונו העצמי, את ייחודו הלאומי־דתי ואת זיקתו למסורת ולהיסטוריה היהודית. במאבק זה לא הועילו הרדיפות, הגזירות והנסיונות להטמיע את הקיבוץ העקשני הזה בתוך הים הרוסי. חוץ ממקרים בודדים של משתמדים, כגון יעקב בראפמן, וחוץ מקבוצה קטנה של מתבוללים, נשארה הקהילה היהודית במינסק נאמנה למסורתה היהודית, אפילו בימי השלטון הסוביטי. לא נבין תופעה מופלאה זו, אלא אם כן נעמיק להתבונן באורח חייהם של יהודי מינסק, בסדרי הקהילה ומוסדותיה, בחיי החברות

למיניהן, במוסדות הדת והחינוך, בערכי הדת והמוסר, במוסדות הצדקה והעזרה ההדדית ובמאבקם על שטח־המחיה.

בעיות המחקר בנושא זה הן קשות ומרובות. החיפוש המתמיד אחרי מקורות מוסמכים מצריך בדיקת מאות ספרים, אלפי תעודות וטקסטים. המקורות הראשוניים כוללים, ראשית־כל, את פנקס קהילת מינסק בתרגומו לרוסית (וללשונות אחרות) ובפירושו המעוקם של המשומד יעקב בראפמן (לצערנו, אבד המקור העברי), פנקס חברת שבעה־קרואים ופנקס חברת שואבי־מים הנמצאים בספריה הלאומית בירושלים, פנקס ליטא בהוצאתו של שמעון דובנוב ז״ל, וכן ארבעת הכרכים של „צייטשריפט״ שיצאו במינסק בעשור הראשון לאחר המהפכה הבולשביסטית מטעם המחלקה היהודית של האקדמיה הבאֶלורוסית למדעים. נוסף לכך נמצאות תעודות שונות על קהילת מינסק באוספים שונים, כגון זה של המלומד הרוסי סאֶרגיי ברשאדסקי, בכרכים כ״ח וכ״ט של החברה הארכיאוגראפית הווילנאית ובירחונים ורבעונים שונים. מקור חשוב לתולדות הרבנות במינסק הוא ספרו של בן־ציון אייזנשטאט „רבני מינסק וחכמיה״, 1898.

אשר לשיטת המחקר, הרי נזקקתי למה שקרוי „המיתודה ההיסטורית״ המודרנית, דהיינו: בניגוד למדעים המדויקים הבנויים בעיקרם על נסיונות שניתן לחזור עליהם ולאמת אותם, הרי בבואנו לחקור את אורח־חייו של קיבוץ מסוים בעבר, אין אנו יכולים לבצע שום נסיונות או משאלים כדי להגיע למסקנות אוביקטיביות. כמו כן עלינו להניח מראש כי העדויות בכתב שהגיעו אלינו הן בהכרח מקוטעות, ולעתים מגמתיות, כי רק מעט מזעיר מן הנעשה בעבר נרשם בכלל, ומה שנרשם הוא לא תמיד אוביקטיבי ומתאים לעוּבדות המציאותיות. יתר על כן, רק מעט ממה שנרשם — נשתמר והגיע לידינו. לאור המגבלות האלו מבוססת „המיתודה ההיסטורית״ על הצעדים הבאים:

א. איסוף קפדני של כל התעודות והעדויות, הן הפנימיות והן החיצוניות.

ב. בחינה ביקורתית של כל החומר הנ״ל, תוך יחס בלתי־משוחד, והשוואתם של המקורות זה לזה במטרה לקבוע את מידת מהימנותם. בחירת המקורות חייבת להיעשות ללא משוא־פנים וללא מגמתיות.

ג. תיאור אובייקטיבי של המאורעות וֹשל תנאי החיים בתוך הקיבוץ המסוים, במטרה לשחזר את אורח־חייו, וכן נסיון להסביר תופעות שונות ע״י בחינת הסיבות והתוצאות, תוך זיקה לרקע הכללי.

יריעתה של ההיסטוריוגראפיה המודרנית הורחבה מאד בשנים האחרונות ונוסף לתיאור המאורעות המדיניים, הדיפלומאטיים והצבאיים, אשר בלאו־הכי אינם נותנים תמונה מוסמכת מחיי העם או הקיבוץ, מתרכזים ההיסטוריונים בתיאור חיי התרבות, שיטות החינוך, התנועות הרוחניות והדתיות, תיאור הרעיונות, האמונות והדעות, המגמות הכלכליות והחברתיות, המנהגים והפולקלור, השפעת הספרות ועוד. גישה זו מתאימה במיוחד למחקר של ההיסטוריה היהודית בכלל, ושל קהילות מסוימות בפרט. כמו כן השתחררה ההיסטוריוגראפיה המודרנית מן המגמתיות הנפסדת של תיאור גדולתו ותפארתו של העם בעבר. אכן, תיאור נאמן של העבר בהכרח שיגלה גם את החיוב וגם את השלילה, ללא משוא־פנים.

אם הנוער הישראלי שגדל אחרי השואה של קהילות ישראל במזרח־אירופה, ילמד משהו על רוחו האיתנה של עמנו בגלות, ואם קהילות ישראל באמריקה ובתפוצות אחרות תלמדנה משהו על ארגון קהילה באירופה המזרחית — דיינו.

פרק א
העיר מינסק

ייסודה של העיר בשנת 1067. מקומה הגיאוגראפי, התחבורה, תושבי האזור, המלחמות בין השבטים הסלאביים, השוואֶדים והטטרים. השפעת הליטאים והפולנים. מלחמת הקוזאקים. עליית חשיבותם של היהודים. מסי המדינה. צירוף מינסק לרוסיה בשנת 1793. היהודים מהווים רוב תושבי העיר. התעשיה והכלכלה, החינוך, הרכב תושבי הפלך.

בהתאם למחקרים היסטוריים וארכיאולוגיים של האקדמיה הבאֶלורוסית למדעים, נוסדה העיר מינסק בשנת 1067 [1]. העיר שוכנת על שורת גבעות יפות שמשני עברי הנהר סוויסלוטש. אפשרויות התפתחותה הכלכלית של העיר היו נעוצות לא רק בעובדת סמיכותה לנהר ששימש למעבר דוברות שהביאו סחורות ממרחקים וייצאו את התוצרת החקלאית והיערנית [2], אלא גם בעובדת היותה שוכנת על אֵם-הדרכים וילנא—בוברויסק מצפון לדרום וכן נובוגרודק—בוריסלאב ממזרח למערב. חשיבותה הכלכלית עלתה עוד יותר בסוף המאה הי״ט, כאשר נבנתה, בשנת 1871, מסילת-הברזל מוסקבה—בריסק החוצה את העיר ומקשרת אותה לרשת התחבורה העיקרית של מזרח-אירופה.

מיסדי העיר היו נסיכי שבט הקריוויצ׳אנים, שבירתם היתה העיר פולוצק השוכנת מצפון למינסק. במאה הי״א סבל האיזור כולו מהתקפותיהם של הסקאנדינאבים, אולם בעזרתו של מלך פולין בולסלאב, המכונה „הנועז״, נהדפו התקפות אלו. כעשרים שנה אחרי היווסדה, נהרסה מינסק על-ידי הנסיך של קיוב ולאדימיר, אך נבנתה מחדש ובוצרה כהלכה, וכאשר צרו עליה חיילי נסיכות קיוב בשנת 1104, עמדה העיר במצור ולא נכנעה, אם כי בסופו של דבר הסכים נסיך מינסק גלאֶב לשלם מס לנסיך קיוב.

עם התעצמותה והתפשטותה של נסיכות ליטא, במאה הי״ב והי״ג, הופכת מינסק וסביבתה להיות חלק ממדינה זו [3]. ולאחר איחודה הרשמי של ליטא עם פולין בשנת 1569, חודרת ההשפעה המדינית והתרבותית של פולין לאיזור כולו.

בשנת 1496 נתן המלך הליטאי אלכסנדר מבית יאגאֶלו זכויות לעירוניים של מינסק, לפי חוקי מאגדבורג, שהקנו לעיר שלטון אוטונומי מסוים, דבר שעשוי היה למשוך מתישבים גרמנים ואחרים, בעלי-מלאכה וסוחרים, אותו מעמד בינוני שבלעדיו היתה המדינה כולה נידונה לחיי כלכלה פרימיטיביים ולסחר-חליפין פנימי בלבד. מבחינה כלכלית היה מצבה של מינסק איתן, אלא שככל הערים השוכנות על אֵם-הדרכים והמשמשות מטרות אסטרטגיות חשובות, היא היתה נתונה לכיבושים, התקפות ומצור לעתים מזומנות. נגע התקפות הטטרים במאה הי״ד והט״ו, אשר הפכו ערים רבות בפולין ובליטא לעיי חרבות, לא פסח גם על מינסק אשר נכבשה ונשרפה על-ידיהם בשנת 1506 [4]. תושבי העיר לא הספיקו לבנותה מחדש, וכעבור שלוש-עשרה שנים

1. ראה הספר המקיף שהופיע במינסק בשנת 1967 מטעם המכון ההיסטורי של האקדמיה הבאֶלורוסית למדעים, בשם "Гісторія Мінска" עמ׳ 10.
2. קיימת השערה כי השם MINSK או בכתיב העתיק MIENSK הוראתו מקום לחליפין, כלומר להחלפת סחורות.
3. בשנת 1195 נכנעה מינסק לליטאים והיתה למס עובד לנסיך מאנדוג.
4. את המבצר הבנוי מעץ לא הצליחו הטטרים לכבוש.

בלבד שוב נכבשה העיר על־ידי הרוסים שיצאו במסע לכיבוש וילנא. למרות הכל גדל מסחרה ועושרה של מינסק במידה כזאת שהמס למלך הגיע לסך חמישים שאָק[5] ג״פ (גראָשים פולניים). המלך הפולני זיגמונט־אוגוסט (1548—1572) החשיב את מינסק במידה כזאת שביקר בה פעמים אחדות. בביקורו בשנת 1552 הוא העניק פריבילגיות מיוחדות למינסק[6] וקבע בה שווקים להגדלת הסחר, וכעבור כמה שנים היתה מינסק לעיר־הבירה של המחוז ושיגרה את נציגיה לסינאט הפולני. נציגי מינסק נמנו עם חותמי חוזה האיחוד בין פולין וליטא בשנת 1569. בית־המשפט הממלכתי קבע באותן השנים את מקום־מושבו במינסק, נוסף לוילנא ונובוגרודק.

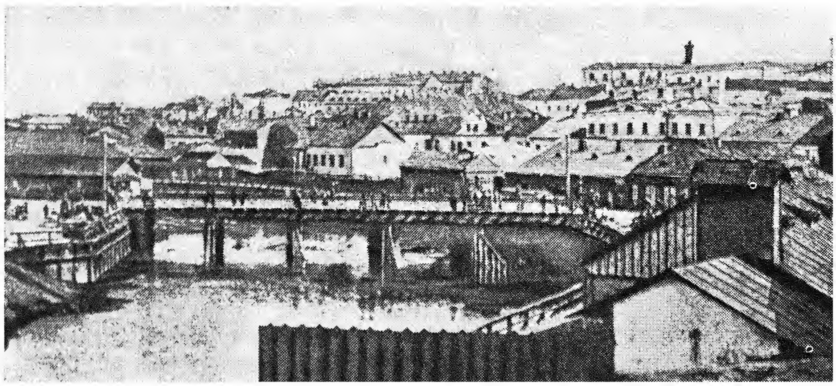
בזמן התקוממות הקוזאקים, שתחילתה בשנת 1648, כבש הצאר הרוסי אלכסיי את מינסק, ורק בשנת 1662 הוחזרה העיר לשלטון הפולני. בשנות הכיבוש הזה פרצה בעיר מגיפת־הדבר שנמשכה עד שנת 1658. במינסק התנהל המשא־ומתן בין נציגי רוסיה ופולין על תנאי כניעתה של פולין בשנת 1660, כאשר לפתע הגיעה לעיר הידיעה הדראמתית על תבוסתם של הרוסים בידי צבאות פולין בראשותם של סטיפן צ׳ארניצקי והנסיך ספיאָהה ליד העיירה פולונקה. המלחמות והמגיפות במאה השבע־עשרה דילדלו את האוכלוסיה במידה כזו, שהמלך יאן־קאזימיר בא למינסק בלווית השר יאן סוביאֶסקי, מיד לאחר צאתם של הרוסים, והעניק ליהודים זכויות נרחבות, על־מנת שיוכלו לפתח את המסחר, שמעתה עבר כמעט כולו לידיהם. כפי הנראה, לא סבלו יהודי מינסק מגזירות ת״ח ות״ט באותה המידה שסבלו קהילות אחרות, משום שעזבו את העיר וחזרו רק לאחר תום הפורענות, ועל כן לא השיגה אותם גם מגיפת הדבר. באותן השנים גבר בעיר האלמנט הקאתולי, והמנזרים הישועיים קיבלו מהאצילים הפולניים, שניספו במלחמות, ירושות עצומות[7] והפכו להיות מלווים בריבית באמצעות היהודים. מינסק נקבעה גם כמקום־מושבו של הבישוף הקאתולי, שישב בעיר עד שנת 1869. אולם העיר לא שקטה לזמן רב, כי לאחר מלחמות הקוזאקים והרוסים באה פלישת השוואֶדים, ושוב חודשו השריפות, המגיפות והטלת הקונטריבוציות, שנמשכו עד שנת 1708. פיוֹטר הגדול ישב במינסק כמה שבועות בשנת 1706, עד שהרוסים גורשו מהעיר ע״י השוואֶדים.

העיר מינסק התאוששה חיש־מהר, ולראָיה לכך אנו מוצאים החלטה של הסיים הפולני, משנת 1717, שלפיה חוייבו יהודי העיר להכניס לאוצר המדינה 2000 זהובים פולניים כל שנה, כמס גולגולת, ונוסף לכך עוד 602 זהובים, כמס מיוחד. המסים מהנוצרים הסתכמו בסך 1460 זהובים פולניים בלבד. מסי היהודים לעיריה הסתכמו באותן השנים בסך 12,000 זהובים, אולם חוכרי המס הזה שילמו מראש רק 9,000 זהוב.

עם חלוקתה השניה של פולין, נכנסו צבאות יקאטרינה השניה למינסק ביום 22 ביוני 1793. באביב של 1812 נכנסו צבאות נאפוליון למינסק ויצאו משם בחורף אותה שנה, לאחר תבוסת הצבאות הצרפתיים.

אוכלוסיית העיר, שהגיעה בשנת 1865 לשלושים אלף נפש, הוכפלה לאחר בניית מסילת־הברזל מוסקבה—בריסק, ובשנת 1885 הגיעה לששים אלף נפש. לפי המילון

5. שאָק = ששים, כלומר המס הגיע לסך 3,000 ג״פ.
6. מינסק קיבלה זכויות מוניציפליות לראשונה בשנת 1441 מידי המלך קאזימיר היאגאֶלוני.
7. ראה המילון הגיאוגראפי הפולני הגדול משנת 1885, ערך מינסק.

מראה העיר מצד הארמון הקדום

הגיאוגראפי הפולני הגדול משנת 1885, היו שני־שלישים מאוכלוסי העיר יהודים[8], אולם זוהי הערכה מוגזמת, ויש להניח כי באותן השנים היוו היהודים כמחציתה של האוכלוסיה בלבד. באמצע המאה הי"ח הוחלפו רוב הבתים הבנויים עץ בעיר לבתי־אבן. אותו זמן היו בעיר 8 כנסיות פראבוסלאביות, 3 כנסיות קאתוליות וכנסיה פרוטסטאנטית אחת (הנסיכים מבית ראדזיוויל היו פרוטסטנטים־קאלוויניים). כן היה בעיר מסגד מוסלמי של הטטרים, תושבי העיר. על בתי־הכנסת של היהודים ידובר בהרחבה בפרקים הבאים.

בשנת 1883 היו במינסק 45 בתי־חרושת, רובם ככולם בבעלות יהודית, ואלה הם: 3 בתי־חרושת לסבון, 5 — לבורסקאות, אחד — לייצור נרות, אחד — לזיקוק יי"ש, 5 — לבירה, 2 — לייצור מי־דבש, מנסרה לקרשים, 14 — משרפות ללבנים, 2 — לטבק, בית יציקת־ברזל, בית־חרושת לחרסינה, 6 בתי־חרושת לגפרורים. הערך הכולל של תוצרתם השנתית הגיע לסך 265,000 רובל. רוב רובם של בעלי־המלאכה היו יהודים, ואילו המסחר היה כמעט כולו בידי יהודים.

בשנת 1805 נוסדה במינסק גימנסיה ממשלתית רוסית ונתקבלו בה 522 תלמידים, מהם 142 יהודים. בבית־הספר הריאלי הפרטי היו 59 תלמידים, מהם 22 יהודים. בשנת 1875 הוקם מכון־מים, שסייע במידה רבה להטבת מצב בריאותה של האוכלוסיה. עד אז שאבו תושבי העיר מים מהנהר המזוהם, והמגיפות המרובות שפרצו בעיר מפקידה לפקידה נגרמו בעיקר על־ידי זיהום המים.

במרומי העיר, ליד מגרש „השוק הגבוה", התנוסס ארמון המושל (גובֶּרנאטור), סמל השלטון המדיני ומקור הסמכות העליונה.

מינסק הוכרזה כעיר־הבירה של „פלך מינסק" מיד עם כיבוש האיזור על־ידי הרוסים בשנת 1793. לפי המיפקד של שנת 1883, היו בערי הפלך וכפריו (להוציא את מינסק עצמה) למעלה ממיליון וחצי נפשות, מהם 60% באֵלוֹרוסים, 20% פולנים, 18% יהודים

8. המאמר על מינסק במילון הגיאוגראפי ספוג רוח אנטישמית והמחבר קובל כי היהודים השתלטו על עיר חשובה זו.

ושני אחוזים שונים. שני־שלישים מהאוכלוסיה היו איכרים. לפי החלוקה הדתית היו 1.109,000 פראבוסלאבים, 162,000 קאתולים, 301,000 יהודים.
זו היתה המסגרת הגיאוגראפית־הפוליטית שלתוכה נקלע שבט יהודי זר ביסודו הן לתנאים האקלימיים, והן לאופיה של האוכלוסיה הכללית, אך רוחו היתה איתנה לשמור על מורשתו התרבותית־הדתית ואף לפתח את אופיו הלאומי המיוחד.

פרק ב
מוצאם של יהודי מינסק וראשית התישבותם

הגירסה המזרחית והגירסה המערבית. היהודים עוזרים בשיקום הערים אחרי פלישות הטטרים. היהודים מהווים את שכבת־הבינים. גירוש יהודי ליטא בשנת 1495 ושובם כעבור 8 שנים, הסיבות לגירוש, מס השיבה, בעלי המלאכה היהודים ויזמתם. יהודים כגובי מסי המדינה, יהודי כמקור הכנסה לקופת המלכות, חלוקת מס הגולגולת לפי הקהילות, מס הארובות, המסים הפנימיים לצבא ולפקידים. המצב החוקי בראשית המאה הי״ז. כתב הזכויות של 1633. שטח המחיה ליהודי מינסק. הארנדארים והאצולה. זכויות ליהודים של המלך יאן סובייסקי 1679. המלחמה הצפונית ושיקום כלכלתה של מינסק.

ביחס למוצאם של יהודי ליטא, ובכללם גם יהודי מינסק, קיימות שתי השערות. הגירסה האחת מניחה כי הם באו מארץ הכוזרים, מסביבות הים השחור, אשר שמה הגיעו אחרי חורבן בית ראשון ישר מארץ־ישראל או לאחר נדודים בבבל [1], פרס והרי הקאווקאז. הגירסה השניה טוענת כי יהודי ליטא באו מן המערב, בזמן מסעי־הצלב, כתוצאה מהרדיפות והפרעות בצרפת, גרמניה, איטליה, בוהימיה ומוראביה [2]. גרץ החזיק תחילה בתיזה המזרחית, אולם אחר־כך תמך בתיזה המערבית על יסוד מחקרים במקורותיה של שפת יידיש. ההיסטוריון הראשון של יהדות פולין—ליטא, טאדאוש צ׳אצקי [3], טוען כי בימי־הביניים דיברו היהודים במדינות אלו פולנית ואוקראי־נית, ואף התפללו בלשונות אלו. ר׳ יצחק־בר לוינזון (ריב״ל), מראשוני המשכילים במזרח אירופה, תומך בדעה זו, ואילו א. א. הרכבי, במחקרו „היהודים ושפת הסלאבים" מוצא לכך סימוכין בשאלות ותשובות מהמאות ט״ז—י״ז.
ר׳ אברהם חיים שאבאד, איש מינסק, קובע בהקדמה לספרו „תולדות הימים", שהופיע במינסק בשנת 1904, כי „קהילת ישראל בעיר מינסק היא אחת מהקהילות העתיקות אשר במדינת רוסיא ובלי ספק היו יהודים בתוך יושבי העיר הזאת מראשית ימי היווסדה בשנת ד׳ תתכ״ו ולמספרם 1066..." מה שאפשר לקבוע בוודאות הוא, שלאחר החורבן שנגרם לפולין—ליטא על־ידי פלישות הטטרים במאה הי״ג, הוזמנו היהודים לסייע בידי המלכים והנסיכים לשקם את כלכלת המדינה ולעבור מסחר־חליפין פרימיטיבי לכלכלת כספים. במוזיאונים של פולין וליטא נמצאות מטבעות עם כתב עברי, כי

1. שמואל דוד לוצאטו החזיק בדעה, כי יהודי מזרח־אירופה באו מבבל.
2. ראה מאיר בלבן: מאין ומתי באו היהודים לפולין (הירחון היהודי, כרך א׳, וארשה 1930, בשפה הפולנית).
3. ספרו „על היהודים והקראים" הופיע בשנת 1806 (פולנית).

ספר

תולדות הימים

שעברו על חברא קדישא „שבעה-קרואים"
ועל בית המדרש הגדול אשר בעיר מינסק
משנת התקכ"ג עד שנת התרס"ד 5523—5664
ולמספר הנוצרים 1763—1904
מאת אברהם חיים ב"ר שמואל צבי ז"ל שַׁבַּד.

חוברת ראשונה תקכ"ג-תקנ"ד

מנחת זכרון
אל חצי יובל שנים מעת (תרל"ט) אשר נתכבד להרשם לחבר בתוך ח"ק „שבעה קרואים" ולגבאי בבית המדרש הגדול במינסק.

ווילנא

בדפוס ר' א"צ ראזענקראנץ ז"ל, ור' מ"מ שריפטזעטצער.
שנת התרס"ד לפ"ק.

Хроника молитвеннаго дома подъ названіемъ „Шива—Керуимъ"
въ гор. Минскѣ. Съ 1763 по 1904 г.
Составилъ А. Х. Шабадъ.

ВИЛЬНА.
Типографія А. Г. Розенкранца и М. Шрифтзетцера.
Зндскій переулокъ, домъ № 2598—13.
1904.

היהודים, חוכרי המיטבעות, לא ידעו פולנית ולא רומית. השליטים, במאמציהם לשקם את הריסות הערים שנשמו ע"י הטטרים, העדיפו את היהודים על־פני הגרמנים שתבעו לעצמם את הזכויות לפי מתכונת מאגדבורג, בעוד שהיהודים הנרדפים במערב לא תבעו שום זכויות פוליטיות חוץ מהגנה על החיים ועל הרכוש והזכות לקיים את מצוות דתם. במשטר האגרארי הפרימיטיבי, שהיה מבוסס על עבדותם של הצמיתים, היוו היהודים מעין מעמד בינוני של סוחרים ובעלי־מלאכה שהיה חסר לגמרי בפולין ובליטא[4]. יש להניח כי המתישבים היהודיים הראשונים במינסק היו סוחרים וחוכרים שקיבלו זכויות חכירה („ארענדה") מהמלכים הפולנים או מהנסיכים הליטאים תמורת תשלום־מראש לאוצר המדינה. לפי הדעה הזאת, היו אלה יהודים עשירים שבאו תחילה במתי־מעט, ואחר־כך התרבו הן על־ידי ריבוי טבעי והן על־ידי הגירה נוספת מהמערב.

4. השווה: בערל מארק, הפרק על המבנה הכלכלי של יהודי ליטא בספרו „די געשיכטע פון יידן אין פוילן", הוצאת „יידיש בוך", ווארשע 1957, עמ' 357—364.

התעודה הראשונה על יהדות ליטא, משנת 1288, קשורה במותו של הנסיך ולאדימיר הליטאי. נאמר בה כי „היהודים ספדו לנסיך המת כמו בחורבן ירושלים"[5]. התעודה הראשונה המזכירה יהודים במינסק היא משנת 1488, אולם אין להסיק מהיעדרן של תעודות קדומות יותר, כי יהודים לא ישבו במינסק לפני תאריך זה. להיפך, העובדה כי תעודה זו נשמרה היא דבר מקרי, שכן רק מעט־מזעיר נרשם באותן השנים, ורק חלק זעום ממה שנרשם נשאר לדורות הבאים[6].

בשנת 1495 גורשו יהודי ליטא, ויהודי מינסק בכללם, לפולין על־ידי הנסיך הליטאי אלכסנדר. מה הניעו למעשה־גירוש זה? היהודים ישבו בליטא על יסוד כתב־זכויות שהעניק הנסיך ויטולד בשנת 1388, לפיו היה מעמדם של היהודים בליטא כפי שהיה במערב־אירופה, כלומר, מעמד של „עבדי האוצר" (Servi Camerae). מושג זה אין משמעו שהיהודים היו בבחינת עבדים, אלא להיפך, הם נהנו מחסותו של אוצר המדינה, שהעניק להם הגנה על החיים ועל הרכוש, הגנה נגד פגיעות בגוף, זכות־ישיבה בכל מקום, זכות להקמת בתי־כנסת וחופש דתי, הגנה באמצעות החוק ביחוד נגד עלילות־דם, חופש המסחר והמלאכה. כללו של דבר, כל הפוגע ביהודי — כאילו פגע באוצר המדינה. הנסיך ויטולד, שתלה תקוות גדולות ביכולתם הכלכלית של היהודים ובגודל הונם, התאכזב, כפי הנראה. הונם של היהודים לא היה רב, והם לא הצליחו בתקופתו לשנות באופן יסודי את כלכלת המדינה ולהכניס סכומים גדולים לאוצר המלוכה. לפיכך גירש יורשו, הנסיך אלכסנדר, את היהודים בשנת 1495[7].

תקופת הגירוש לא ארכה זמן רב. אותו נסיך ליטאי, אלכסנדר, נבחר בשנת 1501 למלך פולין, וכאן מצא את היהודים המגורשים. תמורת סכומים שנתיים מובטחים־מראש הרשה להם לחזור למקומות־מושבם הקודמים. סכומים אלה הפכו למס שנתי, נוסף למס הגולגלת, ונקראו בשם Powrotne כלומר מס השיבה. מס נוסף זה היה לנושא תדיר בדיוניהם של ועדי ליטא בשנות קיומם, כלומר עד 1761. אכן, 8 שנים לאחר הגירוש, כלומר בשנת 1503, חזרו יהודי ליטא לבתיהם. גלותם הקצרה בפולין חישלה אותם גם מבחינה דתית ולאומית, ומשחזרו היו מאורגנים טוב יותר ופיתחו לאט את סדרי הקהילה האוטונומית והנהיגו משמעת פנימית על־מנת שיוכלו לעמוד בנטל המסים. תעודה משנת 1511 שוב מעידה על מציאותם של יהודים במינסק: המלך זיגמונט הראשון מצווה למוכס שמשון שלא לקחת מסים ממנזר ווז'ניסנסקי שבמינסק. תעודה זו מעידה על מעמדם המועדף של המנזרים והכמורה, וכן על התעסקותם של היהודים הראשונים כחוכרי־מסים. יש להניח, כי בעלי־המלאכה באו אחר־כך, כי מבחינת הכשרות היו היהודים זקוקים לשוחטים ולקצבים וכן לחייטים, כדי לשמור על דיני השעטנז. תעודה אחרת[8], מימי מלכותו של זיגמונט־אוגוסט, מעידה כי היהודים היו רשאים לקנות ולחכור אדמות חקלאיות. יש להניח, כי היהודים הביאו אתם שיטות־עיבוד חקלאיות מתקדמות יותר מאשר אלו שהיו נהוגות בליטא הפרימיטיבית.

5. Regesty i Nadpisy כרך א', מס' 178.
6. ראה מחקרו של פרופ' לואי גוטשאלק, „הבנת ההיסטוריה", ניו־יורק 1969 (אנגלית).
7. הסבר זה, לטעמי גירושם של היהודים בשנת 1495, מצאתי במחקרו של ד"ר הרצל ברגר ז"ל, בעבודת־הגמר שלו, לשם קבלת תואר דוקטור באוניברסיטת יאָנה שבגרמניה. כתב־היד נשמר אצל בני המשפחה, גרמנית.
8. אוסף התעודות הוילנאיות של החברה הארכיאוגרפית, כרך 17, מספר 83.

אשר לבעלי־מלאכה, אנו מוצאים עדות[9] כי היהודים עבדו לא רק לפי הזמנת הלקוחות, אלא הכינו בגדים ופרוות לשוק הרחב וליצוא. בתעודה זו פוסק המלך זיגמונט הראשון בסכסוך בין יהודי סלוצק לבין הגילדה של בעלי־המלאכה הנוצרים, כי תמורת תשלום לאחרונים רשאים היהודים לייצר סחורות ליצוא. יש להסיק מכך, כי במאה הט״ז היו עדיין רוב היהודים בעלי־מלאכה, ורוב הסוחרים בליטא היו נוצרים.
עבודתם של בעלי־המלאכה היהודיים לשוק הרחב, בניגוד לעבודתם של בעלי־המלאכה האחרים לפי הזמנת לקוחותיהם בלבד, מהווה שלב כלכלי מתקדם יותר המוכיח את יָזמתם הכלכלית הנועזת ואת נכונותם לסיכון.
ענין גביית המסים מיהודי ליטא הוא נושא חשוב ביחסים בין המלכים לבין היהודים. בשנת 1514, כלומר שש שנים לאחר שובם של היהודים לליטא, מינה המלך זיגמונט I את היהודי מיכל יוספוביץ לזקן כל היהודים בליטא, העניק לו תואר „סיניור״, והפקיד בידיו את גביית המסים מכל היהודים במדינה[10].
אפשר לקבוע במידה רבה של ודאות, כי הציר העיקרי שביחסים בין ראשי השלטון — המלכים והמושלים — לבין היהודים היו המסים שהיהודים שילמו. המסים הישירים ומסי העקיפין של היהודים היוו חלק חשוב מהכנסות האוצר. ביטוי קולע ליחסים אלה נתן דובנוב באָמרו כי ישיבתם של היהודים בערי ליטא בימי־הביניים היתה דומה ליחסים שבין בעל־המלון לבין האורחים שנטו ללון. בעל־המלון היה מעוניין בגביית מירב שכר הדירה. רק במקרים יוצאים מהכלל היה שליט נאור מעוניין לפתח את כלכלת מדינתו או אחוזתו בעזרת היָזמה הכלכלית והנסיון של היהודים, אך בדרך־כלל קיבלו היהודים זכויות לשבת במדינה, לעסוק במסחר ובמלאכה על־מנת שיוכלו לשלם את המסים לקופת המדינה. המס העיקרי היה מס־הגולגולת היהודי, בגובה של זהוב לנפש (במאה הי״ח הועלה מס־הגולגולת לשלושה זהובים), מס־השיבה ליהודי ליטא (Powrotne), מכס ובלו על רוב הסחורות והמצרכים ומסים שונים לעת מצוא, כגון הארחת פמליות מלכותיות בעיר והחזקת הצבא. רוב המסים הוחכרו לבודדים בחזקה, והקהילה עזרה לחוכרים ולמוכסים לגבות את המסים מהיהודים תמורת תשלום אחוז מסוים מהרווחים לקופת הקהילה ולקופת ועד הקהילות של ליטא. קביעת מס־הגולגולת לקהילה מסוימת, על־ידי ועד קהילות ליטא, לא נעשתה על־פי מספר הנפשות בלבד, אלא לפי יכולתה ועוצמתה הכלכלית של הקהילה[11]. הסך הכולל של מס־הגולגולת לכל קהילה נקרא „סכום״.
המסים לעיריה כללו את מס „הארובות״ (PODYMNE), שנקבע תחילה כסך כולל לכל הקהילה ואחר־כך חולק בין חברי הקהילה לפי גודל הבתים ולפי יכולתם של יושביהם. המסים הפנימיים של הקהילה, המבוססים על צריכת בשר כשר ומצרכים אחרים, נקראו בשם „קורובקה״ (коробка). לעתים היה גם מס זה משועבד לתשלום מסי המדינה או לתשלום חובות הציבור[12]. חוץ מהמסים הרשמיים הוטלו על הקהילה מדי פעם בפעם תשלומי־עונשין על־ידי הכמורה, ביחוד בשעות חירום, כגון עלילות־דם, וכן היו סחיטות כספים על־ידי הצבא, העיריה, הגילדות הנוצריות והאצילים.

9. תעודה משנת 1539 בקובץ א׳ של Русско-Еврейский Архив מס׳ 179.
10. Русско-Еврейский Архив I, № 60
11. פנקס ליטא, תעודה מס׳ 561 משנת 1664.
12. שם, תעודה מס׳ 908 משנת 1700.

בראשית המאה השבע־עשרה היו עליות וירידות במצבם החוקי של יהודי מינסק. המלך זיגמונט השלישי אישר תחילה את הזכויות שהשיגו היהודים מהמלכים הקודמים (בשנת 1606 ושוב בשנת 1616), אולם שנתיים אחר־כך נכנע אותו מלך ללחץ העירוניים של מינסק ואסר על היהודים לעסוק במסחר [13]. המאבק בין הקהילה היהודית במינסק לבין ה„בורגרים" לא נסתיים בזה, ובשנת 1625 אישר זיגמונט השלישי את קניית הקרקע של היהודים לבית־עלמין ולבית־כנסת [14], וארבע שנים אחרי־כן הוא שיחרר את כל יהודי הנסיכות הגדולה של ליטא מהצורך לפנות לבתי־הדין הממלכתיים של מינסק וגרודנה. בסכסוכים עם נוצרים יהיו היהודים כפופים לטירה (grod), כלומר לנסיך, עם זכות־ערעור למלך, ואילו בסכסוכים בין יהודי ויהודי יכריעו בתי־הדין של היהודים, לפי חוקיהם־הם [15].

כתב־הזכויות הנרחב והחשוב ביותר ניתן ליהודי מינסק על־ידי המלך ולאדיסלאב הרביעי, בשנת 1633. לא זו בלבד שהוא אישר את הזכויות שנתנו קודמיו, אלא גם הגדירן מחדש והרחיבן. מעתה רשאים היו יהודי מינסק לעסוק במסחר ללא הגבלה, הן בקמעונות והן בסיטונות. בית־העלמין הישן היה רחוק מהעיר, ובשעת הלוויות סבלו היהודים מפגיעות ומעלבונות, ולכן הורשה להם לקנות מגרש חדש בקירבת העיר. כן הורשו יהודי מינסק לרכוש מגרשים במרכז העיר להקמת חנויות ובתים, אם כי מספר הבתים היה מוגבל [16]. פקידי העיריה והסטאַרוסטה (מושל המחוז) נדרשו למנוע כל פגיעה או אלימות נגד יהודי מינסק. כמה שנים אחרי־כן תיקן המלך תקנה האומרת: אם יהודי חייב כסף לנוצרי, אין האחרון רשאי להפקיע את ביתו של הראשון, אלא עליו לפנות לבית־משפט. יתר על כן, הבית חייב להימכר אך ורק ליהודי אחר, ואם לא יימצאו קונים, תקבל הקהילה את הבית בחכירה [17]. משמעותה של תקנה זו היא, כי שטח־המחיָה של קהילת מינסק, כשל שאר קהילות ליטא, היה מוגבל, ולכן היה צורך להגן על השטח הזה, לבל יצטמק עוד יותר על־ידי העברת בתי יהודים לידי נוצרים. במאה הי"ז רָווחה עדיין הפרדה גמורה של האוכלוסיה, וכשם שהיה אסור ליהודי לדור בשטחים של הכיתות הדתיות האחרות, כן אסור היה לנוצרים לרכוש בית — אף לא תמורת חוב שלא שוּלם — בשטח היהודי. מתעודה זו אנו לֵמדים גם על עוד תופעה חשובה, דהיינו — כי במינסק ובערי ליטא אחרות הלוו הנוצרים כספים ליהודים. אכן, הדימוי המקובל של יהודי מַלוה־בריבית לנוצרי הוא לא תמיד נכון.

במאבק בין העירוניים במינסק לבין הקהילה היהודית צידדו האצילים בזכות היהודים על שום האינטרסים הכלכליים שלהם; החוכרים היהודיים הכניסו לאצילים סכומים ניכרים מחכירת אחוזותיהם וממכירת תוצרתם. כן מכרו להם היהודים סחורות־יבוא במחירים מוזלים ושילמו להם דמי־שכירות עבור בתים, מגרשים וחנויות שהיו בבעלותם [18]. הפריבילגיות היהודיות במינסק הוגדרו מחדש הגדרה מדויקת על־ידי

13. אוסף תעודות פלך מינסק, מינסק 1848 (רוסית), חלק ב׳, מס׳ 63.
14. שם, מס׳ 159.
15. Regesty i Nadpisy I, 908
16. Regesty i Nadpisy I, 795
17. שם, מס׳ 908.
18. נציגה של פולין במוסקבה, ברנרד טאנר, כותב בדו"ח שלו משנת 1678, כי במינסק נמצאים יהודים רבים המשלמים מסיהם לאצילים בדייקנות ונהנים מזכויות שונות בגלל שירותיהם המרובים (Regesty i nadpisy, II 1184).

המלך יאן סוביאֶסקי בשנת 1679 [19], ומעמדם החוקי, הכלכלי, הדתי והחברתי הועמד על סידרה של תקנות, בהן פורטו סוגי הסחורות ומקצועותיהם של בעלי־המלאכה הרשאיים להתארגן באגודות מקצועיות ולהציג את שלטיהם לראוה. כן הורשו יהודי מינסק לקנות בתים ולבנות בתים חדשים, נוסף על 21 הבתים (!) שהיו ברשותם עד אז. מוסדות הקהילה כגון בית־הכנסת, המקוה, בית־העלמין והמבנים על שטח בית־הכנסת שוחררו ממסים. מעתה יהיו מסי היהודים שווים לאלה של הנוצרים, ולא עוד יצטרכו היהודים לשאת בהוצאות ביקוריהם של ראשי המדינה ופמלייתם. מעמדו של ועד הקהילה אושר מחדש הן כלפי חוץ, כנציגות אחראית לתשלום המסים, והן כלפי פנים, כרשות שיפוטית שתקפה חל על כל חברי הקהילה.

והרי כתב־הזכויות האמור ליהודי מינסק בתרגומו של החכם המינסקאי ר׳ אברהם חיים שבד, שמצא את התעודה בפנקס חברה קדישא, „שבעה קרואים״, בלשון הפולנית. הזכויות, שהיו מבוססות על זכויות שהוענקו על־ידי מלכים שקדמו ליאן סוביאֶסקי, אף שימשו יסוד לחידוש הזכויות על־ידי המלכים שבאו אחריו. זכויות אלו נשארו בתקפן כמעט עד לחלוקתה של פולין.

בחסד ה׳ יוחנן השלישי (יאָהאן III סאביעסקי) מלך פולין ונסיך הגדול מליטא וכו׳ מודיע ע״י שטר הפריווילעגיען הזה לכל אשר צריך זאת לדעת, כי מי שהיה לפנינו זכרונו קדוש המלך סיגיזמונד השלישי, ע״י הפריווילעגיען אשר הואיל לתת בעשרים ואחד לחודש יולי שנת 1660 בווארשא ליהודים אשר במינסק, פטר אותם מכל מסים ונתינות מיוחדות, גם הואיל לתת להם זכיות שונות, ועתה אחרי בקשה שהגישו ברוח ענוה והכנעה היהודים הגרים במינסק ואחרי השתדלות איזה חברים מהיועצים העומדים בחצרנו, ובהשתוות עם הפריווילעגיען הראשים אשר זכרונו קדוש המלך ווּלאדיסלוו הרביעי הואיל לתת 31 דעצמבר שנת 1646 בווארשא לכל היהודים הגרים בנסיכות הגדולה דליטא, ואשר בחסדו הגדול זכרונו קדוש המלך יוחנן קאַזימיר הציע בשבעה עשר לחודש פעברואר שנת 1649 לפני הועד אשר בקראקוי, הסכמנו גם אנחנו להניח את היהודים שלנו ממינסק הנזכרים למעלה כולם בכלל וכל אחד מאתם בפרט לשלוט בכל נכסיהם השייכים להם, היינו: בתי חומה ועשר חנויות אשר יכולים לסחור בהם באורג מצמר וממשי וסחורות אחרות וכמו כן בצרכי אוכל נפש ועוד כל מיני סחורות ולהחזיק איטליז לממכר בשר. גם יש להם הזכות לקנות קרקעות (חצרות) אשר כאלה יש להם כבר 21, גם יש להם בית המדרש, בית עלמין ובית מרחץ לצרכיהם, וביחוד יש להם הזכות על שלשה בתים השייכים לבית הכנסת (סינאגאָגע). ועוד אנחנו פוטרים אותם מכל מסים וארנוניות מיוחדים ומעבודת הצבא של חוץ למדינה או מקומים וגם מחזקים אנחנו זכיותיהם על הבתים בתי עץ ובתי חומה, וכן נותנים אנחנו להם רשות לבנות בתי מרזח. אכן למען הגן ממקרי שריפה מחויבים לעשות בתוכם מגדל העשן מאבנים. למכור בחנויות הנזכרים למעלה לקונים אורחים או מאנשי המקום כל מיני תבואות ופרי הארץ ולהתעסק במלאכה או בחרושת המעשה, להיות אומנים בכלי עור ובבגדי שער וסממני רפואות ובמלאכת חרש ומסגר ועושים בזכוכית גם להיות טוים בפתילים ושארי מלאכות וצורפי זהב. ולא תהי להם שום מניעה בזה מאיזה חברת או פקודת האומנים, ושלא יגבו מהם מס של חברת האומנים אשר אנחנו פוטרים אותם מזה. וכמו כן נותנים אנחנו להם רשות להניח על בתיהם וחנויותיהם לוחות, נחשת או ציונים אחרים המודיעים את שם מלאכתם או לכתוב כזאת על שלט ממעל לפתח החנות.

כאשר יהי׳ נחוץ להעמיד עגלות לנסיעות הפקידים מחוץ למדינה או מקומיים אז אנשי העיר מחויבים להתפשר עם היהודים ולהשתתף עמהם ולא יעמיסו עליהם הערכות מעות

19. המקור הרוסי ב־собранiе מס׳ 158. תרגום עברי בחוב׳ א׳ של „תולדות הימים״ לשבד, וילנא 1904.

יותר מדי, רק להסתפק בסכומים אשר יקצבו היהודים יחד עם הנבחרים מן העיר (דעפוטאטין).
מתנים אנחנו גם זאת שלא יהיו היהודים נשפטים, כפי עקר־החוקים והזכיות מנסיכות הגדולה דליטא, בשום בית משפט השרים והמנהיגים מלבד בית־משפט־הארמון (שלאסס— געריכט) אשר רק אליו נכנעים כל היהודים הגרים בנסיכות הגדולה דליטא, וגם יש להם זכות אפעללטיון על גזר דינם. לבד זאת היהודים בל יהיו נקראים למשפט ולא נשפטים ביום השבת ובימי החגים האחרים של היהודים. אם יחליט בית המשפט שבועה לבעל דין יהודי אז מחויב למלאות זאת בברכים אצל העמוד (לפני ארון הקודש) ובמקומות הקטנים בשומו ידו על מזוזת הפתח.
אם יהי׳ לאחד מאנשי העיר או לכל מי שיהי׳ איזה משפט או טענה ותביעה ליהודים הנזכרים בהיותם על אם הדרך או במקומות הסמוכים לדרכים הסלולות או על אחד הירידים או שוקי השנה, אז יכולים היהודים להיות נתבעים לדין רק אל בית־משפט־הארמון אשר במינסק.
כל המסים אשר מחויבים לסלק היהודים השוכנים בסביבות ומקומות הסמוכים לעיר מינסק יכניסו אל קופת הקהל אשר במינסק מבלי אשר יתערבו בזה פקידים אחרים. וחברי הקהל מחויבים להכניס כל סכום המס אל אוצר נסיכות הגדולה דליטא.
לשוחטים (שו״ב וקצבים) נותנים אנחנו רשות לקנות בהמות בשוקים וברחובות ובבתים גם בכפרים ולעשות סחורה בבשר באיטליז אשר המה מחזיקים בלי שום מניעה.
לעת צרכי מלחמה, כאשר יתבעו ארגון או מס מלחם, תבואת השדה, והערכות אחרות, יקחו אנשי העיר מהיהודים את הדברים האלה לפי ערך הכולל לכל אנשי העיר ולא יעשה להם שום אונס ביד חזקה מצד הצעירים תלמידי בתי ספר הגבוהים או מצד אנשים אחרים ריקים ופוחזים, ובענין הזה מחויבים פקידי העיר להגן על היהודים, את אשר הנני דורש ומצוה בכל תוקף ועוז ונגד קנס של סך רבוא (10,000) ג״פ. אחריות כל הדברים הנזכרים למעלה חלה על נכבדי הסנהדרין (סענאטאָרין) והשרים הגבוהים. על אנשי הבמה (טריבונאל) ובתי משפט הראשים. על זקני העדה וסגניהם ופקידי הכפרים והערים שלא תהי׳ שום מניעה בהוצאה אל הפועל את כל הזכיות ודברי חרות הנתנים ליהודי מינסק ושיהיו בלי שום גרעון כל הזכיות מתקיימים. ולראי׳ חתמנו בעצם כתב ידינו והנחנו חותם הנסיכות הגדולה דליטא.

הורדנא 24 מארט 1679 (ולמלכותנו בשנה החמישית).
המלך יוחנן (יאהאן) (חותם הנסיכות) וחתימת יד המנהיג הראשי ההגמון מווילנא.

הפריווילגען נתחדשו אחרי כן בהשתדלות היהודים ממינסק מכל מלך ובאחרונה בשנת 1722 מהמלך אוגוסט II ואחרי כן גם מהמלך אוגוסט III אך לא נודע בדיוק באיזה שנה ויש לשער כי היו הזכיות בתקפן עד שנת 1763 [20].

הימים היו ימי צרה ומצוקה לא רק ליהודים אלא גם לכל המדינה שטרם התאוששה לאחר מרד הקוזאקים והדילדול הכלכלי והמגיפות שפרצו בעקבותיו, ולכן היה צורך לעודד את האוכלוסיה בכלל ואת היהודים בפרט, כדי לשקם את המסחר, החקלאות והמלאכה. נטיה זו נמשכה גם לאחר המלחמה הצפונית שארכה כעשרים שנה, עד שנת 1721, ופגעה קשות בעיר מינסק וביהודיה. מיד לאחר סיום מלחמה זו, קבע המלך אוגוסט השני כי יהודי מינסק לא יצטרכו לשלם את מס־הגולגולת המוגדל, כשאר קהילות ליטא, אלא רק סכום כולל של 2,000 זהובים [21]. אולם ועד קהילות ליטא, במושבו האחרון בשנת 1761, העמיד את מס־הגולגולת מיהודי מינסק על סך אלף זהובים בלבד — דבר המעיד על דלדולה של הקהילה.

20. אברהם חיים שבד, „תולדות הימים", וילנה תרס״ד, עמ׳ 3—5.
21. אוסף תעודות פלך מינסק, מינסק 1848, א׳ 158.

אולם הכוחות הגנוזים והתשוקה העזה להמשיך בחיים ולשמור על ערכי הדת והמסורת עמדו להם ליהודי מינסק בימים הקשים האלה. תוך עליות וירידות, תלאות והתאוששות, עתידים יהודי מינסק להגיע לשלב גבוה ביותר הן במנינם באוכלוסייתה של העיר, הן בהישגיהם התרבותיים והרוחניים והן במשקלם בתוך תנועת התחיה הלאומית והתנועות החברתיות בכלל.

פרק ג
קהילת מינסק במסגרת ועד קהילות ליטא

מושג הקהילה כקורפורציה אוטונומית. המאבק על עצמאות פנימית תוך שיעבוד חיצוני. ועד הקהילות הראשיות בליטא כארגון סוברני. חלוקת המסים לפי הקהילות. בית־הדין העליון ליהדות ליטא. תקנות חרם הישוב. מינסק כקהילה ראשית שולחת נציג לסיים בווארשה. יוזמה כלכלית של קהילת מינסק. משפט על מלשינות במינסק. עלילת־דם בגליל מינסק. שקיעתו של ועד קהילות ליטא. פנייה לערכאות הגויים.

ציבור הקוראים בארץ ובחו״ל, שגדל אחרי מלחמת־העולם השניה, ולאחר שנהרסו הקהילות היהודיות במזרח־אירופה, לא בנקל יבין את החזיון המיוחד במינו ששמו „קהילה״, שאולי יותר מכל תופעה אחרת תרם להמשך קיומם של הקיבוצים היהודיים שנפוצו בפינות שונות של העולם. בתקופה של שלטון מרוכז של ימינו, הפורש את רשתו על כל האוכלוסין שבמדינה, ללא הבדל דת, תרבות או מקור אֶתני — לא נבין את מושג הקהילה לאשורו, אלא אם נבהיר לעצמנו את הרקע הפוליטי, הכלכלי, הדתי והתרבותי של אותם הימים.

בימי־הביניים נהנו מעמדות שונים, כגון מעמד האצילים, הכנסיה, בעלי־מלאכה וסוחרים לסוגיהם, וכן מיעוטים לאומיים שמולדתם היתה במקום אחר, מזכות אוטונומיה פנימית, ואף במערכת השיפוט בכלל זה. בתוך המסגרת הזאת מצאו להם גם היהודים חסרי המולדת מעין תחליף לחיים לאומיים עצמאיים, אם כי לא בכל תחומי החיים, הרי לפחות באותם תחומים שנחשבו במסורתם כחשובים, והם: חופש דתי ותרבותי, זכות לחנך את בניהם ולהנחילם את ערכי המסורת כראות עיניהם, חיי אישות ושיפוט לפי דיני התורה.

המאבק על אוטונומיה קהילתית הצריך את יצירתו של ארגון על־קהילתי ששאב את כוחו מהקהילות, וגם שימש מקור לסמכותם של ראשי הקהילות, כחילוניים וכדתיים. שיטת גביית המיסים הממשלתיים בצורה מרוכזת, הן באמצעות ועד קהילות ליטא והן על־ידי הקהילה עצמה, העניקה יתר כוח וסמכות לשלטונות הקהילה.

זיגמונט I מלך פולין (1506—1548) העניק לקהילת בריסק, שלסמכותה היתה קהילת מינסק כפופה[1] עד שהפכה להיות קהילה ראשית, זכות שיפוט בדיני ממונות ובדיני אישות, וכן בעניני דת ופולחן ואף בדיני נפשות[2]. ועד הקהילות הראשיות של ליטא נוסד באלול שפ״ג (1623) על־ידי שלוש הקהילות הראשיות: בריסק, גרודנא

1. ראה שמעון דובנוב, פנקס ליטא, תעודה מס׳ 89, עמ׳ 17.
2. ברשדסקי, עמ׳ 376.

ופינסק. הועדים הגדולים של כל המדינה נתכנסו אחת לכמה שנים בהשתתפות המנהיגים החילוניים והדתיים, ואילו הועדים האזוריים הקטנים התכנסו לעתים קרובות יותר, בעיקר בעניני מסים ושאלות כספיות פנימיות, בלי השתתפות הרבנים. הועדים האזוריים לא תיקנו שום תקנות ולא שימשו כבתי־דין. בתקופת קיומו של ועד קהילות ליטא (1623—1761) נתקיימו שלושים אסיפות של הועד הארצי הגדול[3]. סיבת פרישתו של ועד מדינת ליטא מועד הארצות, הוא ארגון־הגג של קהילות ישראל במזרח־אירופה נעוצה במסיבות שובם של היהודים לאחר הגירוש בשנת 1503 והטלת מס השיבה (Powrotne), וכן בעובדה כי בענינים פיסקאליים נשארה ליטא בדולה מפולין. אמנם, חלוקת המסים במסגרת הועדים המשותפים נמשכה עוד 120 שנים לאחר השיבה, אבל במשך 138 השנים הבאות (עד שנת 1761) פעל ועד ליטא הנפרד כרשות עליונה לגביית מסי המדינה וחלוקתם וכבית־מחוקקים ובית־דין גבוה לכל יהדות ליטא.

על מספר יהודי ליטא ופולין אפשר לקבל מושג מהחלטות הסיים הפולני במאות הט״ז—י״ז—י״ח לגביית מס־הגולגולת מיהודים, בגובה של זהוב פולני אחד לנפש[4].

השנה	מס על יהודי פולין	מס על יהודי ליטא
1590	20,000 זהובים	6,000 זהובים
1626	36,000 ״	12,000 ״
1717	220,000 ״	60,000 ״
1761	?	60,000 ״

תחילה התכנסו ועדי מדינת ליטא בבריסק או בסעלץ, אולם למן גזירות ת״ח ות״ט ובתקופת המלחמה הצפונית (1700—1715) נפגשו בדרך כלל בעיירה הקטנה מיאָסטצ׳קי, כדי שלא למשוך תשומת־לבם של הנוגשים למיניהם[5]. פעולות הועד היו מסועפות ומכוונות לשמירה על מידה מירבית של חירות פנימית בכל קיבוץ יהודי שבליטא, למרות השיעבוד החיצוני. שם נדונו הקשרים עם השלטונות, בעיקר קביעת גובהו של מס־הגולגולת השנתי וסדרי חלוקתו וגבייתו מהקהילות הראשיות והמשניות. לשם כך מונו שתדלנים שניהלו את המו״מ עם השלטונות, שמאים שהעריכו את יכולתן של הקהילות ושל חבריהן, וכן מונו בוררים במקרה של חילוקי־דעות וסכסוכים. דבר זה חל גם על קביעתו וגבייתו של מס השיבה. חוץ מזה עסקו הועדים בבעיות כלכליות פנימיות, ובעיקר בענייני חזקה, כלומר הגנה על היחיד נגד תחרות פרועה, תיקנו תקנות בעניני דת, מוסר, צניעות, חינוך ולימוד תורה, וכן בענינים סוציאליים, כגון בריאות וצדקות למיניהן.

אולם הבעיה המרכזית, חוץ מבעיית תשלום המסים, היתה שאלת זכות הישיבה

3. שמעון דובנוב, פנקס ועד הקהילות הראשיות במדינת ליטא, ברלין תרפ״ה — 1925. פנקס זה היה צריך להתפרסם עוד בשנות השמונים של המאה הי״ט, אבל הופעתו של „ספר הקהל" ע״י המשומד יעקב בראפמן גרמה לגניזתו של פנקס ליטא, כדי שלא לתת סימוכין להשמצותיו של בראפמן.

4. דובנוב, במבוא לפנקס ליטא קובע, כי מלכי פולין נהגו ביהודים כבעלי אכסניה כלפי אורחיהם: תשלום שכר־דירה גבוה בצורת מסים וארנונות.

5. במלחמות אלו השתתפו צבאות רוסיה, שוואֶדיה וצבאות שני מלכי פולין שלחמו זה בזה, אוגוסט השני וסטאניסלאב לשצ׳ינסקי. הצד השווה שבהם — שכולם סחטו כספים מכל הקהילות היהודיות שבליטא.

בקהילה (חזקת הישוב). כבר בישיבה הראשונה של ועד ליטא, שהתקיימה בבריסק בשנת 1623, נידונה קובלנתה של קהילת מינסק [6] כלפי יהודים פולניים שניסו להתישב במינסק בלי לקבל רשות לכך מראשי הקהילה. פסק הגירוש נגד יהודים אלה, שנתן ועד ליטא, מצטיין לכאורה בקשיחותו, אולם תקנות כאלו היו גם בקהילות פולין [7], והן הוצאו בעטיו של המצב הכלכלי הקשה ומלחמת־הקיום וכן הדוחק הפיסי שנבע מתוך הגבלת מקומות־מושבם ומספר בתיהם של חברי הקהילה הותיקים. לכן קבע ועד ליטא בענין זה:

„איש זר אשר ממדינת פולין ויתקע אוהלו סמוך לק"ק מינצק וירדפוהו עד חרמה לגרשו מן הארץ הזאת עפ"י התקנה הנ"ל".

הכוונה לתקנה מס' 47 שבה נאמר עוד:

„אין לשום אדם מארץ אחרת לנטות אהלו לשבת ולדור במדינת ליטא בלי ידיעת רצון ר"מ יצ"ו [8] וכ"ש שאין לו לשכור שום אורנדא בכל גבול מדינת ליטא ואף אם ישכור איזו אורנדא אין לו דין חזקה והרשות לכל אדם לילך עליו ולהסיג גבולו ולהוציאו מידו".

התקנות על חזקת הישוב היו חלות לא רק על יהודים ממדינות זרות, אלא גם על יהודים ליטאיים מקהילות אחרות. אסור היה לשום יהודי להשתקע בקהילה מבלי לקבל רשות לכך מראשי הקהילה. יתר על כן, אסור היה גם לעזוב את הקהילה מבלי ליטול רשות בכתב מראשי הקהל. הסיבה לכך היתה נעוצה בחובת תשלום המסים, שגבייתם לא היתה קלה כלל וכלל. חופש התנועה והמעבר מעיר לעיר היה מוגבל באותם הימים לכל אדם, וליהודים לא כל שכן, עקב ארגונם האוטונומי בקהילות. בתעודה אחרת, משנת 1961, בזמן מושבו של ועד ליטא בבריסק, הועלו שתי קהילות נוספות למעמד מיוחד של קהילות גליליות, הלא הן וילנא ומינסק [9]:

„ווילנא עם שאר הקהילות הבלתי נכנסות לסכום בריסק יש להם דין גליל מיוחד... וכן מינצק וארץ רוס ואגפיו יש להם ג"כ דין גליל מיוחד".

פירושה של החלטה זו הוא שמעתה תהיינה קהילות גליל מינסק כפופות לקהל מינסק בענין חלוקת המסים, ובמידה מסוימת גם בעניני דת וחינוך, דיני ממונות, אישות, חזקות ועוד. כתוצאה מהחלטה זו הוזמן נציג קהילת מינסק להשתתף במשלחת נציגי הקהילות הראשיות לפתיחת הסיים בווארשה בשנת 1632, דבר המעיד על עלייתה של קהילת מינסק וחשיבותה בתוך הקהילות העיקריות של ליטא.

„כל קהילה מג' ראשי הקהילות ישלחו לוורשא לימי הועד של שרי המדינה הסמוך שקורין עלעקציא איש א' אשר לו יד ושם לעמוד בהיכל המלך ושרים על הוצאות המדינה... גם הקהל דמינצסק ישלחו א' מקהילתם וההוצאה מהמשלוח דמינצסק יהיה מתוך המדינה [10]..."

אין התעודה מפרשת למה דווקא נציג מינסק צריך לנסוע על חשבון הועד, שלא כשאר

6. דובנוב, פנקס ליטא, תעודה מס' 47, עמ' 10.
7. ראה מחקרו של ד"ר ברנארד וויינריב: Texts and Studies in the Communal History of Polish Jewry, N.Y., 1956
8. ראש המדינה, ישמרהו צורו ויחיהו.
9. דובנוב — פנקס ליטא, תעודה מספר 248, עמ' 51.
10. שם, תקנה מס' 269, עמ' 55. „מדינה" פירושה ועד ליטא.

הנציגים. כנראה החשיב הועד את מינסק, כשם שהממשלה החשיבה אותה, כעיר בעלת כושר כלכלי רב בגלל מצבה הגיאוגרפי וכצומת־תחבורה חשוב.

כשנתיים אחרי־כן, במושב הועד בסעלץ, דרשו ראשי קהילת מינסק לבטל את חזקתם של חוכרי המסים הממשלתיים ולמסור תפקיד זה לידי הקהל עצמו. בקשה זו נדחתה זמנית, אך הובאה שוב כעבור 16 שנים, בשנת 1650 ושוב נדחתה. והנה לשון התקנה משנת 1634:

„...על דבר שבאו לפנינו היקרים דק״ק מינצסק והציעו דבריהם ובקשתם בבקשת מכס ישן דחדר (?) מינצסק אל תוך הקהל דק״ק מינצסק... לעת כזאת הוא בלתי אפשרי למלאות מבוקשתם ולאחרי כלות שנות חזקות המוכסים דמדינת ליטא שביד הקצינים מחזיקי המכס, כשיתוודעו יחד האלופים ראשי מדינות יצ״ו ליתן ולהחליט חזקת המכס לאיזה אדם, יחזרו ויבואו מנהיגי ק״ק מינצסק ויציעו דבריהם ואז יפקחו ראשי המדינות היטב באם ליתן להקהל דק״ק מינצסק יתר שאת על שאר הקהילות וסביבות בעסק המכסים מחמת הצעת דבריהם [11]...״

תעודה זו מעידה על יזמה נועזת מצד ראשי הקהל של מינסק, שהרי חוכרי המסים היו בעלי השפעה הן בחצר המלוכה והן בועד המדינה, ובידיהם היו האמצעים לשלם מראש את סכום האומדן. כנראה ראו ראשי הקהילה את חכירת המס כמקור־הכנסה לקהילה עצמה, וכן היה בידיהם לגייס את הסכום הנחוץ לתשלום המס מראש. כנגד זה, מוכיח סירובו של ועד ליטא את עליונותו של חוק החזקה, שבדרך־כלל עבר בירושה. באותו מושב בסעלץ הציעו שני נציגי מינסק, ר׳ גרשון ור׳ דוד כץ, כי כל אורח ממדינת ליטא שיבוא למינסק לסחור בה, בין כקונה ובין כמוכר, חייב לשלם מעין מס־קניה בגובה של טפל (גרוש) אחד לכל שאָק גרושים ליטאיים (כלומר אחד לששים), ועל חשבון הכנסה מצופה זו קיבלו נציגי קהילת מינסק הלוואה של אלף זהובים מועד ליטא למשך שלוש שנים ללא ריבית. חשיבותה של העיר מינסק כמרכז מסחרי עלה במאה הי״ז, וסמכותם של ראשי הקהילה הגיעה לדרגה כזאת שהיה בכוחם להטיל מס על סוחרים מערי ליטא האחרות שבאו לעיר. התקנה קובעת:

„ע״פ הצעת דברי האלופים מוהר״ר גרשון והר״ר דוד כץ ממינצסק... יצא מלפנינו להלוות להקהל לק״ק מינצסק מתוך המדינה הלואת חינם בלי רווחים סך אלף זהו׳ על שלוש שנים רצופים... זאת ועוד אחרת: עלה ונגמר במוסכם... כל אורח ממדינת ליטא שיבוא למינצסק לסחור את העיר במשך זמן הנ״ל יתן לתוך הקהל דמינצסק א׳ טפל מכל שוק לי׳ [12] כפי מספר שוק לי׳ שבדמי הסחורה שיביא למינצסק, ואם לא יביא שום סחורה ויקנה סחורה ממינצסק יתן ג״כ טפל א׳ מכל שוק לי׳ [13]...״

נשק החרם הדתי והחברתי היה אולי אמצעי־הכוח החשוב ביותר הן בתוך הקהילה והן בארגון הארצי של קהילות ליטא. תיאור על חרם כזה אנו מוצאים בפנקס ועד מדינת ליטא[14], בקשר להאשמת כמה ממנהיגי קהילת מינסק במלשינות. הטלת החרם גרמה לבידודם הגמור של המוחרמים: היה אסור לצרפם למנין, להתחתן עמם, לימול את בניהם ומקורות־מחייתם הפכו הפקר, ללא הגנה ציבורית. הנסיבות שבהן הוטל החרם על כמה ממנהיגי קהילת מינסק אינן ברורות. היה זה בשנת

11. שם, תקנה מס׳ 279, עמ׳ 58.
12. שוק ליטאי = 60 גרשים.
13. פנקס ליטא, תקנה מס׳ 294, עמ׳ 62.
14. שם, עמ׳ 241.

1700, בזמן מושב הועד של קהילות ליטא בסעלץ[15], כאשר הופיעו נכבדים ממינסק: ר׳ אברהם בר׳ בנימין, ר׳ דוד בר׳ משה, ר׳ לייב במו״ה תנחום, הרב ר׳ יוסף בהגאון ר׳ שמחה כץ, ר׳ גרשם בר׳ שמואל ואחרים, והאשימו בכתב ובעל־פה את האלופים דק״ק מינסק במלשינות „שלא נשמע בכל תפוצות ישראל, כאשר הכל נודע בבירור גמור עפ״י עדים כשרים ועדיין עומדים במרד ובמעל ליתן כתף סוררת, קמו וגם כלו לאבד נפשות מישראל... ועתידין בעלי זרוע ליפול ואז נבוא על כל דבר במשפט לעין כל[16]...״

אין זאת אלא שהיתה קיימת מתיחות פנימית רבה בין מנהיגי הקהילה, אם כי קשה לדעת מה היה טיבה של המלשינות מצד כמה מראשי הקהל שעתידה היתה „לאבד נפשות מישראל״. הימים היו ימי פורענות, שתחילתם לפני כיובל שנים, בזמן גזירות ת״ח ות״ט ומרד הקוזאקים בראשותו של הצורר בוגדן חמילניצקי, והמשכם, בסירוגין, עד המלחמה הצפונית בין השוואֶדים, הרוסים והפולנים שהחלה באותה שנה ונמשכה עד שנת 1715. ייתכן כי המלשינות היתה פוליטית וכי המנהיגים שנאשמו תמכו בצד אחד, ועלולים היו לגרום לנקמתו של צד אחר. כאמור לעיל, סחטו כל הצבאות, הרוסים, השוואֶדים ושני הצבאות הפולניים, סכומים רבים מקהילות ישראל בליטא, והקהילות היו זקוקות לכספים רבים כדי לעמוד גם בתשלומים המיוחדים שהזמן גרמן, וכן בתשלום המסים הרגילים, בעיקר מס־הגולגולת ומס־השיבה. הדים למצב זה, ואיום בהטלת חרם על קהילות שלמות המסרבות לשלם את חלקם במסי המדינה ובהטלת עיקול על קופת „הקורובקה״[17] ועל משכורות הרח״ש[18], אנו מוצאים באותה תעודה סתומה משנת 1700.

במושב האחרון של ועד מדינת ליטא, שהתקיים בעיר סלוצק בשנת 1761, שוב עסקו מנהיגי יהדות ליטא בענינים הנוגעים למינסק ולקהילות הגליל שהיו כפופות לה. הבעיה הראשונה[19] עוסקת בחלוקת מסי־הגולגולת שהוטלו על יהדות ליטא בסך 60,000 זהובים פולנים. על מינסק הוטל סך של אלף זהובים ועל קהילות גליל מינסק 4,260 זהובים ואילו חלקן של גרודנא ובריסק היה 4,000 זהובים כל אחת. הבעיה השניה נוגעת לעלילת־דם בקהילה קטנה בגליל מינסק. הנתבע היה הרב ר׳ רפאל בן יקותיאל זיסקינד, אב־בית־דין דגליל מינסק, שטען כי שנים אחדות לפני כן נתנו כמה קהילות בגליל מינסק סכומים ניכרים כהלוואה לשעת חירום, כדי להקהות את עוקצה של עלילת־דם. לדעתו של ר׳ רפאל, כסף זה אין להחזירו, שכן הסכנה היתה נשקפת לכלל ישראל. החלטת הועד היתה להקציב 400 טאלר מדמי מס־הגולגולת המגיע מגליל מינסק, כהלוואה לקהילות האלו במשך שמונה שנים. תעודה זו[20] מעידה כי היו עלילות־דם בליטא במאה הי״ח, וכי בשעת־חירום נחלצו הקהילות השכנות שבגליל והעמידו לרשות הקהילה הנפגעת את הסכומים הנחוצים כדי לטפל במצב. כאשר עבר הזעם הביאו המלווים את הענין לפני ועד

15. לפי העתק אחר של הפנקס, היה המושב בגרודנא.
16. פנקס ליטא, תעודה מס׳ 908, עמ׳ 239.
17. מס על בשר כשר ששולם לקופת הקהילות.
18. רבנים, חזנים, שמשים.
19. פנקס ליטא, תעודה מס׳ 949, עמ׳ 260.
20. פנקס ליטא, תעודה מס׳ 953, עמ׳ 263.

המדינה, ששימש מעין כנסת לכל קהילות ליטא, ונמצאה דרך לפצותם, אם כי פעולתם היתה בגדר הגנה סולידרית על אחת הקהילות מפני פורענות שהיתה נשקפת לכלל ישראל. היתה זו אחת הפעולות האחרונות של ועד מדינת ליטא בתקופת קיומו הרשמי. סמכותו של הועד השתרעה על־פני יריעה רחבה של חיים לאומיים, דתיים, תרבותיים וכלכליים לא רק בשטח מדינת ליטא בלבד, אלא הגיעה גם אל מחוץ למדינת ליטא. כאשר קהילת מינסק דחתה, בלא הצדקה מספקת, את תשלום חובה לקהילת וילנה[21], והסתפקה במתן שלושה שטרות בתוספת ריבית דריבית, פסק הועד כי מותר לעקל את סחורותיהם של סוחרי מינסק בירידים שבדנציג, קניגסברג, ברסלוי וכו׳. אכן, לא רק סוחרי מינסק הגיעו למרכזים אלה, אלא גם זרועו הארוכה של ועד הקהילות.

אולם עצמתו, סמכותו והשפעתו של ועד ליטא, כארגון ארצי המאחד את כל הקהילות כגדולות כקטנות, כראשיות וכמשניות, החלה שוקעת בראשית המאה הי״ח. היו לכך סיבות שונות, חיצוניות ופנימיות. ועד ליטא, ששימש הן כמוסד מחוקק, הן כמוסד מבצע והן כרשות משפטית, ינק את סמכותו משיטת הפריבילגיות המלכותיות אשר השיג ממלכי פולין—ליטא וחידשן כפעם בפעם, בהופיעו כנציגות רשמית של הישוב היהודי במדינת ליטא כולה. הסדר כולל זה היה קיים ופועל עד המרד של הקוזאקים בראשותו של בוגדן חמילניצקי בשנת 1648. הגזירות, הפרעות, המלחמות, השוד והרצח, המגיפות והרעב שבאו בעקבות המלחמות ושנמשכו יותר מיובל שנים, גרמו לא רק להרס הישובים היהודיים, אלא גם להתפוררותה של מדינת פולין. למעשה, לא התאוששה פולין אחרי מלחמות המחצית השניה של המאה הי״ז והמלחמה הצפונית שבראשית המאה הי״ח. נוסף למהלומות שבאו עליה מצד הקוזאקים, הרוסים והשוואֶדים, גרם המשטר הפנימי, המבוסס על כוחה הבלעדי כמעט של האצולה (השלאכטה) והגבלתו הקיצונית של המלך, לשיתוקו של המשטר ולהחלשתה של המדינה כולה עד כדי התפוררותה. ממילא הושמט הבסיס של סמכות ועד קהילות ליטא ושלטונו על הקהילות, כולל קהילת מינסק. כוחו של הועד כמגן על זכויות הקהילות והיחידים ירד ועבר בהדרגה לידי הפריצים, אדוני הערים והכפרים. משנחלש ועד הקהילות, נחלשו גם הקהילות הבודדות ופסקו לחלוש על כל יחיד. באוירה של שקיעה זו, ובמאבק בין היחיד או בין קבוצות יחידים לבין הקהל, לא נמנעו יהודים מלפנות לפריץ, וכך ניבעו פרצות במבנה האוטונומי של הקהילה.

כתוצאה מהמלחמות של המאה הי״ז וראשית המאה הי״ח, חלה גם תמורה במבנה הכלכלי של הישובים היהודיים. תופעה חשובה היתה הירידה הכללית של חשיבות הערים. רבים מבין היהודים נאלצו לחפש פרנסתם בכפרים, אם כי הועמדו על־ידי כך תחת שלטונו של הפריץ, לשבט ולחסד. הקהילות הגדולות, שעד המאה הי״ח משלו בכיפה וביד רמה בקהילות הקטנות, איבדו השפעתן, והקהילות הקטנות השתחררו מהתלות בהן.

גורם נוסף לאיבוד השפעתן של הקהילות הגדולות על הקטנות ועל היחידים שבתוכן היתה השתלטותן של קבוצת תקיפים קטנה שהחזיקה בשלטון למורת־רוחם של המוני העם. מאבק זה בין הכת השלטת לבין המוני העם הפשוט היה בולט ביותר

21. שם, תוספות, עמ׳ 304.

במינסק, שם הצליחו בעלי־המלאכה ועובדי השירותים, כגון שואבי־המים, להתארגן על אף התנגדותה של הכת השלטת.

פריקת העול של הקהילות הקטנות היתה בבחינת חרב־פיפיות שפגעה בסופו של דבר באוטונומיה של יהדות ליטא כולה ובכבודם של הנציגים, שרבים מהם היו בלא ספק מסורים לצרכי ציבור. בשנת 1712 פנתה אחת הקהילות הקטנות לנסיך ניקולאס ראדזיוויל בתלונה כי מיכסת מס־הגולגולת שהוטלה עליה על־ידי ועד הקהילות היתה גבוהה מדי. הנסיך ניצל את ההזדמנות לסחיטת כספים, קנס את ראשי הקהילות הגדולות של ליטא ב־3,310 זהובים וכן העניש באבדן כבודם (Infamia)[22]. פניות לערכאות הגויים התרחשו גם קודם לכן, אבל בזמן שלמלך היה תוקף רב יותר, לא היו התוצאות הרסניות כל־כך. בנידון זה מפורסם הסכסוך שפרץ בין קהילת מינסק לקהילת בריסק שנמשך משנת 1681 עד שנת 1685[23]. ראשי קהילת בריסק החרימו סחורותיהם של סוחרי מינסק בירידים שבעיר מיר. אנשי מינסק פנו לסטאַרוסטה של מיר, והעניינים הגיעו עד למלך יאן ה־3 סובייסקי, אשר כתב כמה איגרות לקהילת בריסק שיחזירו את הסחורות לסוחרי מינסק. אנשי בריסק לא שעו לאיגרות המלך, עד שנקבע שיהיה בירור בפני בית־המשפט הפולני בעיר זאבלודובה. אנשי בריסק לא הופיעו למשפט, ואף שסופו של הסכסוך אינו ידוע, יש להניח כי אנשי מינסק השיגו את שלהם. מקרים מעין אלה גרמו להחלשת סמכויותיהן של הקהילות ושל ארגון־הגג שלהן — ועד ליטא.

תעודה אחרת משנת 1711[24] מספרת שכמה מיהודי מינסק שהתגוררו באחוזתו של הפריץ מאצקביץ התלוננו בפני השלטונות כי קהל מינסק הכריח אותם לספק לבנים ואבנים לבנין כנסיית הישועיים. ראשי הקהל נידונו לאבדן כבודם. מאורע זה מעיד, דרך אגב, כי יהודי מינסק נאלצו לעזור בהקמת המנזר, אם משום שרצו לקיים יחסים טובים עם הכמורה המקומית, או שהוכרחו לעשות כן. העיקר הוא כי חברי הקהילה, יחידים או קבוצות, לא נמנעו מלפנות לשלטונות ולפריצים, והתוצאה היתה ערעור כוחה של הקהילה.

במאה הי״ח נסתתם גם מקור אחר לכוחה ולסמכותה של הקהילה, הלא הוא ענין החזקה. משעבר היהודי הבודד לשלטונו הבלעדי של הפריץ, שוב לא היה ערך בערבותה המוסרית ובהגנתה המעשית של הקהילה על מקור פרנסתו. בעוד שבמאות הקודמות מילאה הקהילה תפקיד מכריע הן כלפי החוכר (הארנדאר) והן כלפי המחכיר, הלך תפקיד זה ואיבד את ערכו במאה הי״ח. מסי המדינה הפכו להיות מסים ישירים, ללא תיווך הקהילה או החוכר. הרשויות הבינו כי הקהילה פיתחה מנגנון שבלע חלק מהמסים, ובגביה ישירה עשויים הם לקבל יותר. הכנסיות והמנזרים במינסק, שהלוו כספים לקהל ונהנו מהכנסות קבועות ממקור זה, היו דווקא מעונינות בקיום ארגונה ושלטונה של הקהילה. בניגוד לדעה הנפוצה על יהודים מלווים בריבית, היו דווקא במינסק ובערי ליטא אחרות הנוצרים שהלוו כסף בריבית ליהודים[25]. בגלל התרוששותם

22. אוסף התעודות של החברה הארכיאוגרפית של וילנה, כרך 29, מספר 195 (פולנית ורוסית).
23. שם, כרך 29, תעודות מס׳ 72, 80, 87, 89, 93, 102 עד 108.
24. שם, כרך 29, מס׳ 192.
25. יהודי פינסק, למשל, היו חייבים סכומים גדולים לסמינר הישועיים, הפרנציסקנים, הדומיניקנים, הכרמליטים והפראבוסלאבים וכן לנוצרים יחידים ולפקידים גבוהים (ברשדסקי, היהודי הליטאי, עמ׳ 43, משנת 1883 — רוסית).

של היהודים אחרי גזירות ת"ח ות"ט והמלחמות שבאו אחריהן, ירדו הכנסות הקהילות, ואילו חובותיהן עלו משנה לשנה, עד כי בשנת 1765 הגיעו חובותיהן של בריסק, גרודנא, פינסק ווילנא לסך של למעלה משנים וחצי מיליון זהובים[26], ואילו הכנסותיהן הצטמקו והגיעו רק ל־4% מחובותיהן. אם כי אין ידיעות ברורות על חובותיה של קהילת מינסק למנזרים, לכנסיות ולנוצרים בודדים, אפשר להניח כי המצב לא היה שונה בהרבה מזה של אחיותיה השכנות. על רקע אי־תשלום החובות, הקרן והריבית, התקיימו עשרות משפטים נגד הקהילות, ופסקי־הדין כללו מאסר, אבדן כבוד, גירוש ואף מוות, אם כי בדרך כלל לא בוצעו העונשים החמורים[27]. שלוש שנים לאחר המושב הרשמי האחרון של ועד מדינת ליטא בשנת 1761, בוטל המוסד לחלוטין על־פי החלטת הסיים הפולני. כמה שנים אחר כך נאסר על הקהילות להעניק חזקות על עסקים ושירותים. כך הקיץ הקץ על הנציגות המאורגנת של יהדות ליטא הן כלפי חוץ והן כלפי פנים.

כמאה וארבעים שנה היה קיים ועד הקהילות הראשיות שבמדינת ליטא, אשר שימש כעין פרלאמנט יהודי, ממשלה יהודית ובית־משפט גבוה — שלוש זרועות הממשל בגוף אחד. במצב של גלות והיעדר זכויות מדיניות, ינקו קהילות ליטא וקהילת מינסק בתוכן עוצמה רבה מעובדת היותן קשורות לארגון זה, אשר לא היה כמותו לסמכות מאז האוטונומיה של יהדות בבל בתקופת התלמוד. קהילת מינסק עלתה והתפתחה במשך תקופה זו עד היותה אחת הקהילות הראשיות שבמדינה. שקיעתו של הועד, וממילא גם שקיעתן של הקהילות הבודדות, היתה כרוכה במצבה הפוליטי והחברתי של פולין כולה. תהליך הפיכתה של המדינה לגוף מונוליטי מנע את קיומן של קורפורציות עצמאיות למחצה, ועם קרבנותיו של תהליך זה היתה גם הקהילה היהודית שבסיסה נשמט אחרי ביטול הועד הארצי.

פרק ד
הארגון הפנימי של קהילת מינסק

הערכים החברתיים־הלאומיים בקהילת מינסק. התלות ההדדית בין היחיד והכלל. זכות־הישיבה. ערבות הדדית בעסקים. מסי־חוץ ומסי־פנים. סדר הבחירות למוסדות הקהילה. שבע הצדקות. התפתחות האוליגרכיה המנהלית. המתיחות בין העניים והעשירים. שקיעת חשיבותה של הקהילה. הסיבות הפנימיות והחיצוניות לירידתה של הקהילה.

בפרק הקודם עסקנו ביחסיה של קהילת מינסק עם הגוף הארגוני העליון של יהודי ליטא, הלא הוא ועד הקהילות הראשיות שבמדינה. עתה נתבונן־נא פנימה, לתוך הקהילה עצמה, וננסה להתחקות אחרי תהליכי חייה כמין מדינה עצמאית או אוטונומית בזעיר־אנפין, אשר לא זו בלבד שהצליחה לקיים את ערכי מסורתה המיוחדת, הזרה לסביבה, אלא גם הצליחה להעביר ערכים אלה מדור לדור ולטפח תרבות סגולית משלה, שכושר עמידתה מול תרבות הסביבה הנוצרית היה רב ועצום. ערכים אלה

26. ראה יצחק שיפר, תולדות יהודי רוסיה, 1914 (רוסית), עמ' 315.
27. אוסף התעודות של החברה הארכיאוגרפית הווילנאית, כרך 29 (רוסית ופולנית).

היו בעיקרן: קיום מצוות התורה, אורח־חיים לפי ההלכה, חינוך הבנים לתורה ולמצוות, חיי משפחה טהורים לפי דיני שלחן־ערוך, קיום בית־דין מיוסד על ההלכה שבתלמוד, עזרה הדדית או שבע הצדקות, ואמונה בחידוש החיים הלאומיים על־ידי ביאת המשיח.

החברות בקהילה לא היתה תלויה ברצונו של היהודי היחיד, אלא היתה מוקנית אוטומטית, בתוקף ההסדרים עם השלטונות. זכות־הישיבה בקהילה ניתנה לכל יהודי שנולד בה, או שניתנה על־ידי הנהלת הקהילה לאדם מבחוץ תמורת תשלום מסוים, או בתוקף נישואים, כאשר הורי הכלה קנו עבור החתן את זכות־הישיבה כחלק מהנדוניה. כשם שאי־אפשר היה ליהודי זר לבוא למינסק ולשבת בה, כך אי־אפשר היה לעזוב אותה לתקופה ממושכת מבלי לקבל אישור לכך מהקהל. חזקת הישוב היתה קשורה בתשלום המסים, כשם שהרשות לעזוב את הקהילה ניתנה רק לאחר תשלום כל החובות והמסים למיניהם. אדם עלול היה לקפח את חזקת הישוב בגלל התנהגות מגונה, כגון רמאות בעניני מסחר, אי־קיום מצוות הדת והמוסר, מלשינות וכו׳. רק בימי היריד יכלו יהודים מערים אחרות לבוא למינסק ולסחור בה, תמורת תשלום מס מסוים. רק לאחר גזירות ת״ח ות״ט ומלחמת פולין—רוסיה בשנת 1655, וכן לאחר המלחמה הצפונית בראשית המאה הי״ח, הורשה ליהודים פליטים לסחור במינסק ואף להשתקע בה, מאחר שמינסק לא סבלה מגזירות אלו במידה שסבלו קהילות רוסיה ואוקראינה האחרות[1]. הנשק החמור והיעיל ביותר שבידי הקהל היה החרם לסוגיו השונים. אולם חרם הישוב, כלומר שלילת זכות־הישיבה בקהילה, היה האמצעי הכבד ביותר להטלת המשמעת.

החל משנת 1628, היתה מינסק לקהילה עצמאית, ולה היו כפופות כל הקהילות הקטנות שבגליל מינסק. זכות חכירת המסים או הזכות לייצר משקאות חריפים ולמוכרם היתה ניתנת לתושבי הקהילות הקטנות ע״י קהל מינסק תמורת תשלום. גם חזקת־הישוב בקהילות הקטנות היתה תלויה בהסכמתה של הקהילה הראשית. כמו כן היו הקהילות הגליליות תלויות במינסק מבחינה דתית ומבחינת הזכויות המלכותיות שנהנו מהן. אם כי מינסק לא נחשבה כאחת הקהילות הראשיות לצרכי ועד מדינת ליטא, כחברותיה הגדולות ממנה — בריסק, גרודנא ופינסק (ומשנת 1691 גם וילנא וסלוצק), בכל זאת היו נציגיה משתתפים בדיונים של ועד ליטא, ולצרכי השליטה על קהילות מזרח־רייסן היתה מינסק נחשבת לקהילה ראשית[2]. תפקידה כקהילה ראשית התבטא במיוחד לאחר גזירות ת״ח ות״ט, כאשר היה צריך לדאוג לקהילות הגליליות הקטנות ולעזור להן בטיפול באלמנות ויתומים, בפדיון שבויים, בטיפול בפליטים, פצועים, חולים ומדולדלים.

גורלו של כל יהודי היה תלוי במידה רבה בזכויות שהקהילה השיגה משלטונות המדינה ומראשי העיר. ראשי הקהל שמרו בקפדנות על מימוש זכויות אלו הן כלפי חוץ והן כלפי פנים. זכויות אלו עלו בכסף שאותו היה צריך לגבות ללא רחמים וללא משוא־פנים מחברי הקהילה — מכאן עיקר עוצמתה וסמכותה של הקהילה. לעתים הוחכרו המסים לאחד הגבירים תמורת תשלום סכום עגול מראש, ולעתים שילמה הקהילה עצמה סכום כזה. לפעמים היה צריך לפנות לערכאות הגויים לשם

1. ראה פנקס ליטא, תעודה מס׳ 460.
2. פנקס ליטא, תעודה מס׳ 277.

גביית המס מהמשתמטים. עד המאה הי״ט לא התערבה המדינה בסדרי הקהילה הפנימיים, שהתנהלו על־פי חוקי התלמוד, וכך נהגה גם עם הקורפוראציות האחרות בעיר, שהתנהגו לפי חוקיהן־הן. ראשי הקהל השתדלו שלא יפנה שום יחיד לערכאות הגויים, כדי שלא לקבוע תקדים שעלול היה להשמיט מידי הקהל חלק מסמכויותיו[3]. מבחינה חוקית היו יהודי מינסק כפופים למלך או לנסיך ליטא, ולא לשלטונות העיר. השמירה על מימוש הזכויות — הגנה על החיים, הנפש והרכוש — לא יכלה להיות בידי היחיד, אלא בידי הקהילה ואפילו בידי ארגון הקהילות[4]. דבר זה היה חשוב במיוחד במקרים של עלילת־דם וחילול לחם־הקודש (הוסטיות). הקהילה החזיקה שתדלנים בתשלום לא רק כדי לחדש את כתב־הזכויות לאחר בחירתו של כל מלך חדש, אלא גם כדי למנוע גזירות. שתדלן קבוע מטעם קהילת מינסק ישב במושב הטריבונל הארצי שהתקיים במינסק.

אף שנתקיימו בחירות שנתיות, לפי תקנות דימוקראטיות למדי — בהתחשב עם התקופה, היה השלטון בקהילה למעשה בידי קבוצה קטנה של נכבדים עשירים שהחזיקו בתפקידים השונים במשך דורות. האוליגרכיה המנהלית כללה את הראשים (שלושה או חמישה) שנבחרו כל שנה לא על־ידי בחירות ישירות אלא על־ידי „בוררים״. הפיקוח והביקורת על הראשים היה בידי שבעת ה„טובים״. בכלל העוסקים בצרכי ציבור היו הגבאים למיניהם, בעיקר גבאי שבע הצדקות: תומכי־עניים, ביקור־חולים, גמילת־חסד, פדיון־שבויים, הכנסת־כלה, תלמוד־תורה ומעות־חטים. השמאים למיניהם טיפלו בחלוקת המסים הממשלתיים (מס־הגולגולת ומס־השיבה), המסים העירוניים והמסים הפנימיים להחזקת הקהילה ותקציבה.

כשם שהקהילה הגנה על זכויותיו של כל יהודי שהיה חבר בה, כן גם חייב היה כל יהודי להגן על הציבור. לא זו בלבד שהיחיד היה כפוף לקהילה כמסגרת חוקית לעצם זכות־ישיבתו בה, אלא שהיחיד היה גם אחראי לקיום ההסכמים שבין ראשי הקהל והשלטונות המלכותיים והעירוניים. אחריות זו חלה במיוחד בשטח המיסוי. בידי הקהילה היה הכוח להכריח את היחיד בעל־האמצעים ליתן ערבות או הלוואה לקהל לשם תשלום המסים מראש. ובעתות צרה, כאשר הוטלו סכומים גדולים על קהילה בודדת או על ארגון הקהילות, וכן במקרים של עלילת דם או פרעות, היה בכוחה של הקהילה להכריח את היחיד שיתן או ילווה מכספו לצרכים של הקהילה כולה. ערבותו של היהודי העשיר ניתנה בצורת שטרות, ובבוא זמן הפרעון, אם הקהילה לא שילמה את הסכום לשלטונות או לעיריה, ואם גם הערב לא שילם את השטר, היה רכושו מוחרם.

מידת התלות ההדדית בין הקהילה ליחיד ובין היחיד לקהילה יצרה למעשה מצב שבו היה הרכוש הפרטי של כל יהודי חבר־הקהילה משועבד לקהילה כולה כרכוש משותף. בתעודה מקהילת גרודנא משנת 1727[5] מסופר כי ועד הקהילה לקח הלוואה בריבית מאת המנזר הדומיניקני בסך של 10,283 זהובים, בתנאי מפורש שאם ההלוואה לא תוחזר בזמן, הרי הרשות בידי המלווים, אנשי המנזר, להחרים את רכושם הפרטי של יהודי גרודנא, כולל חפצי־בית, תכשיטים, קרקעות, בתים, בית־הכנסת, סחורות

3. שם, תעודה מס׳ 390 משנת 1673.
4. פנקס ליטא, תעודה מס׳ 61.
5. ראה אוסף התעודות של החברה הוילנאית לעתיקות, כרך 29, מס׳ 217.

בשווקים, סוסים ופרות וכו׳. גם במינסק לקחה הקהילה הלוואות בריבית ממנזרים עשירים, שקיבלו ירושות גדולות, ואם כי לא נשמרו בידינו תעודות־הסכם, הרי יש להניח כי התנאים היו דומים.

הנהגת הקהילה היתה בידי כמה גופים שנבחרו כל שנה על־ידי שיטת בחירות בלתי־ישירות, אך למעשה החזיקו אותם האנשים במשרות השונות בקביעות. הגוף העליון היו „חמשת פרנסי החודש" שנקראו גם „ראשים". אלה שימשו ברוטאציה חדשית יושבי־ראש של ועד הקהילה. הגוף השני במעלה, אך החשוב ביותר מבחינה חברתית ומוסרית, היה — שבעת טובי העיר („הטובים"), שמשקלם היה רב ביחוד כועדת־הביקורת. גבאי שבע הצדקות היו אף הם נהנים מכבוד והשפעה, ביחוד הגבאי שדאג ליתומים („אבי היתומים"). כל אלה שימשו במשרותיהם שלא על־מנת לקבל פרס. עם האנשים שפרנסתם היתה על הקהילה נמנו קודם־כל רב העיר, הדיינים ומורי־הוראה, השמאים, השתדלנים, השמשים, שבין שאר תפקידיהם הקפידו גם על שמירת השבת, הכשרות והצניעות, וכן על סדרי המסחר בשווקים.

הבחירות התקיימו בדרך־כלל בבית־הכנסת של הקהילה (שולהויף) בחול־המועד פסח. ואלה סדרי הבחירות: הראשים, שבעת הטובים והדיינים רשמו כל אחד על פתק חשאי 5 שמות. הנאמן על קופת הקהילה, אדם שהיה מקובל על כל הקהל בגלל יושרו ובקיאותו, קבע איזה שמות מופיעים בפתקים במידה שכיחה ביותר, מאלה בחר שלושה, ואילו 2 הנותרים נבחרו בגורל. חמשתם היוו את חבר הבוחרים [6], שבחרו את הראשים, הטובים והדיינים. בדרך כלל היה דרוש נסיון מסוים בעבודה ציבורית על־מנת להיבחר לתפקיד כלשהו, וסולם־העליה כלל כמה שלבים: שירות כגבאי במשך שנים אחדות, אחר־כך — כאחד משבעת הטובים ואחר־כך — כראש או פרנס. אפשר כמובן לטעון כי השיטה אינה דימוקראטית, אולם יש להדגיש כי אין מושגי המאות הי"ט והעשרים הולמים את הדורות הקודמים, כאשר החברה היתה מחולקת לאצילים, איכרים צמיתים, עירוניים עשירים בעלי ההשפעה בערים, והמון־העם הפשוט שלא היתה לו שום השפעה. השיטה הנהוגה בקהילות היהודיות לא היתה פחות דימוקראטית מזו ששלטה בקורפוראציות עירוניות אחרות. מצד אחד, נתנה שיטת הבחירות הרגשה של המשכיות, אֵמון ובטחון במנהיגים המנוסים, אולם מצד שני, התפתחו במרוצת הזמן סיעות שהחזיקו בשלטון רודני בקביעות ואפילו בירושה, דבר שהקנה למשטר כולו אופי של „סדר המנציח את עצמו".

מינסק הצטיינה, אולי יותר מכל קהילה אחרת בליטא או בפולין, בתסיסה מתמדת בין המוני העם [7], בעלי־המלאכה, שואבי־המים והסוחרים הזעירים שנאבקו עם תופסי השלטון הגבירים וניסו להשיג השפעה כלשהי. ומשלא הצליחו במאבקם, התארגנו באגודות מקצועיות, למרות התנגדותם של המנהיגים הרשמיים. המאבק של „עמך" לאגודות עצמאיות הגיע עד כדי דיון בועד מדינת ליטא, אשר החליט בשנת 1670 [8] כי שנים מתוך ארבעת הגבאים של כל אגודה יהיו ממונים על־ידי הקהילה, לאו־דווקא מחברי האגודה.

קהילת מינסק החזיקה נציג קבוע בבית־הדין של המשטרה העירונית, כדי להגן על

6. פנקס ליטא, תקנה 63 משנת 1623, וכן מס׳ 160, 161 משנת 1628.
7. השווה, רפאל מאהלר, תולדות היהודים בפולין, מרחביה 1946, עמ׳ 403—406.
8. פנקס ליטא, תקנה מס׳ 641, משנת 1670.

כל יהודי שנאסר. במקרה שהיה צריך לתת ערבות לשחרור עד לבירור המשפט, ערבה הקהילה. הקהילה הוציאה תעודות־מסע לחבריה שנסעו אל מחוץ לעיר, ואם אדם היה חייב מסים והיה חשש שמא יסתלק מהקהילה, לא ניתנה לו תעודת־מסע, אלא אם כן קיבלה הקהילה ערבות מספקת מאדם אחר.

החל מהמאה הי״ח היו הכנסותיה של הקהילה לצרכים פנימיים (להבדיל מהכנסות לשם תשלום המסים השונים) בעיקר ממס הבשר הכשר (קורובקה) וממס־העסקים. בסוף המאה הי״ח הגיע גרעונה של הקהילה לסך 1,200 רובל, להוציא חובות. עם צירופה של מינסק לרוסיה, ביום 22 ביוני 1793, הוטל על הקהילה מס חדש במקום הספקת טירונים לצבא, בסך 500 רובל תמורת כל חייל. כדי לגייס סכומים אלה, הטילה הקהילה על חבריה מס־רכוש בגובה של 1½% על הון וסחורות, וכן ½% על נכסי דלא ניידי [9]. אולם גם אמצעי זה לא הספיק, והקהילה שקעה בחובות גדלים והולכים, עד אשר נאלצה להחכיר את הקורובקה לאדם פרטי תמורת תשלום של 2,500 רובל מראש. חוץ מהקורובקה, קיבלה הקהילה הכנסה מסוימת ממתן התואר „מורנו״, מאישור חזקות ועיסקאות אחרות, אבל כל זה לא הספיק להוצאות ולתשלום המשכורות לרבנים, דיינים, שמאים, משגיחים, נאמנים, שמשים, חזנים, שוחטים, מגידים, שיפוצים בבית־הכנסת העירוני, חימום ההקדש, החזקת החדר והמלמדים, המקווה ובית־החולים. כל זה גרם לירידתה של הקהילה ולעלייתם של חברות בעלי־המלאכה למיניהם ושל הסוחרים.

בגלל חשיבותה המכרעת של הדת בקהילות ישראל במזרח־אירופה, קיבלו גם הדפוסים הארגוניים של בעלי־המלאכה, כגון קצבים, חייטים, שואבי־מים וסוחרים צביון דתי מובהק. הגילדות (צכים) היהודיות טיפלו לא רק בענינים מקצועיים, אלא גם בענינים חברתיים ודתיים, ולכן היתה כל אחת מהן מעין קהילה בזעיר־אנפין. כל אחת מהאגודות קיימה בית־תפילה ובית־מדרש, שמסביבם מצאו חבריה פורקן לצרכיהם החברתיים, הדתיים והתרבותיים. המחיצות החברתיות שבין יהודים וגויים היו קיימות גם בין שכבות היהודים השונות לבין עצמן, ומכאן חשיבותן של האגודות על מוסדותיהן הדתיים, מוסדות הסעד והחינוך. בתוך בתי־תפילה אלה התקיימו הטקסים המשפחתיים, אסיפות וכינוסים, לימוד תורה והטפות הדרשנים ואף שעשועים חברתיים. מי שנמנעה ממנו השתתפות בחיי האגודה היה כמנודה מהציבור [10].

9. יעקב בראפמן — ספר הקהל, מס׳ 76.
10. ראה מחקרו של יעקב כ״ץ, „בין יהודים וגויים״, עמ׳ 23, ירושלים תשכ״א.

פרק ה
החיים הכלכליים של יהודי מינסק

היהודים הראשונים במינסק ומקצועותיהם. שיטת הארנדה. מוכסים. מסחר סיטוני. הנוצרים כמלווים בריבית ליהודים. מוסד ה„חזקה" כאמצעי למניעת תחרות וכאמצעי בטחון. פיקות הקהילה על העסקים בשוקי מינסק ובירידים במרכזים אחרים. בעלי מלאכה וארגוני הגילדות. היהודים כמתווכים בין הפריצים והאיכרים. היהודים בסחר היבוא והיצוא. דחיקת רגלי היהודים ע"י האצולה המדולדלת בשלהי המאה הי"ז. המוזגים ובעלי הפונדקים. האשמות נגד היהודים על ניצול האיכרים. מרד בעלי־המלאכה בשנת 1777.

עד לגירושם מליטא, בשנת 1495, היו היהודים עוסקים בכל ענפי הכלכלה, כולל חקלאות, והיו רשאים לקנות קרקעות [1]. לאחר שובם, בראשית המאה הט"ז, הוצרו צעדיהם ונאסרה הבעלות על קרקעות, פרט למקרים יוצאים מן הכלל וברשות מיוחדת מהמלך. מאחר שאי־אפשר היה ליהודים להחזיק בקרקעות כבעלים, הם פנו לשיטת החכירה של אחוזות כפריות, חכירת יבולים, יערות, מכרות. שיטת חכירה זו, שיטת ה„אראָנדה", גרמה לתמורות חברתיות מרחיקות־לכת בחיי הישובים היהודיים. ראש־המשפחה היה נאלץ להיעדר מביתו בעיר, ולבלות כל ימי החול באחוזה או בכפר. בשל הקשיים בתחבורה, היה היהודי לעתים מנותק ממשפחתו שבועות וחודשים רבים. אף שליהודים היו זכויות מלכותיות, הפכה שיטת ה„אראָנדה" את היהודי לכלי־שרת בידי הפריץ, בעוד שבעל הארענדה היהודי מילא תפקיד כלכלי חשוב כמנהל האחוזה וכמתווך בין הכפר והאציל. בדרך־כלל נמנעו היהודים מחכירת המסים הממלכתיים, וזאת כדי שלא לעורר שנאה בין הגויים. כמו כן נמנעו משכירת פועלים נוצרים, ביחוד נשים, אם כי בבתים רבים של יהודי מינסק היו תמיד משרתות נוצריות, נוהג שנמשך אפילו בזמן הפוגרומים שבסוף המאה הי"ט [2].

שכבה קטנה של יהודי מינסק עסקה במסחר סיטוני וביצוא לחוץ־לארץ. הם הופיעו בשווקים של קניגסברג, דאנציג, לייפציג, לובלין וכו' וטיפלו ביצוא חקלאי ומוצרי־יער בדוברות לאורך הנהרות ולערי הנמל. הם גם עסקו ביבוא דברי מותרות לאצילים, ובמידה קטנה יותר — לתושבי הכפרים. במינסק עסקו המנזרים והכנסיות בהלוואה בריבית, בהשתמשם ביהודים כמתווכים בינם לבין האצילים והעירוניים ואף האיכרים הצמיתים. המנזרים נמנעו ממגע עסקי ישיר עם האצילים, אם מסיבות דתיות ואם בגלל כוחם המדיני והפיסי. ואילו הלוואה בריבית ליהודים היתה בטוחה יותר, בגלל ערבות הקהילה. בשל האינטרסים הכלכליים, הפכו אנשי הכמורה למגינים על זכויות היהודים, כשם ששימשו בתפקיד זה גם מלכים ואנשי האצולה הגבוהה.

בשטח־המחיה המצומצם־בהכרח היה צורך במניעת תחרות פנימית בין יהודי ליהודי להשגת מקורות־פרנסה. מכאן נבעה השמירה הקפדנית על זכויות ה„חזקה", כלומר זכות־הבכורה לחידוש חוזי־שכירות או חוזי־חכירה של אחוזות, יבולים, מסחר, מכרות

1. השווה ב. מארק, די געשיכטע פון יידן אין פוילן, ווארשע 1957, עמ' 357—364, על המבנה הכלכלי של ישובי ליטא, וכן ד"ר הרצל ברגר, עבודת הדוקטורט שלו (גרמנית, כתב־היד בידי משפחתו).
2. ראה: זכרונותיה של סבתא, פאולינה ונגרוף, ברלין 1913 (גרמנית).

ומונופולין שונים. היו גם חזקות פנימיות בתוך הקהילה, כגון חזקה על מס הבשר (קורובקה) ועל שרותים שונים. זכות החזקה נכנסה לתקפה רק כעבור שלוש שנים מחתימת החוזה ובדרך־כלל עברה בירושה למשפחה עם מותו של בעל החזקה[3]. אמנם, לפי תקנה משנת 1634, אסור היה לאדם להחזיק יותר מפרנסה אחת בחזקה, אולם במרוצת הזמן השיגו יחידים יותר מחזקה אחת. כן אסור היה לתושבי קהילה אחת להיכנס לתחומה של קהילה אחרת — שוב כדי למנוע תחרות וכדי לשמור על מקורות הפרנסה שבתחום הקהילה. הגנת הקהל על מקור־פרנסתו של היחיד לא ניתנה חינם[4]. חוכר מסי יי"ש (Cropowe) היה צריך לשלם לקהילה 3% מרווחיו, ואילו בעלי עסקים אחרים שילמו אחוז נמוך יותר. חוכרי המסים הממשלתיים והעירוניים שילמו אף הם אחוז מסוים לקהילה תמורת עזרתה בגביה ובשמאות. בגלל הקשיים בגביית המסים הנהיגו כבר בסוף המאה הי"ז את התמריץ כי משלם מסיו מראש ייהנה מהנחה של 20%, או ישוחרר מערבות לכלל.[5] לשמאי הקהילה היתה הזכות לבדוק את הפנקסים של בעלי העסקים ואף לערוך חיפושים ביתיים. משרבו הקשיים בגביית המסים, בגלל הדלדול הכלכלי במאה הי"ז והי"ח, נעשה מצבם של השמאים הרשמיים קשה מנשוא, ולכן תיקן ועד ליטא האחרון, בשנת 1761, כי השמאים יהיו חשאיים. לשם גביית המסים, היו נאלצים ראשי־הקהל להשתמש אפילו בכוח או בפנייה לשלטונות המלכותיים או העירוניים.

מבחינה כלכלית היו במינסק רבדים מספר של עשירים, בעלי חזקות לארֶנדות, מוכסים וחוכרי־מסים, סוחרים גדולים שעסקו ביבוא ביצוא, וכן בעלי־מלאכה שהכינו בגדים, פרוות, נעלים, רהיטים ומוצרים אחרים לשוק הרחב — בניגוד לבעלי־המלאכה שעבדו רק לפי הזמנות של לקוחות. רוב מנינה של הקהילה היו סוחרים ותגרים קטנים, בעלי־מלאכה שעבדו עם כמה שוליות או עם בני־משפחתם. המתיחות בין העשירים והעניים היתה קיימת תמיד[6], אם כי התפרצויות, כגון מרד חברות בעלי־המלאכה במינסק בשנת 1777, היו נדירות. העניים המרובים, בעלי־המלאכה ושואבי־המים, העגלונים והסבלים, דרשו כי קולם יישמע בענינים ציבוריים כלליים, אך העשירים, שהחזיקו במשרות החשובות שבהנהגת הקהילה, שלטו ביד רמה, ולא נתנו ל„עמך" דריסת־רגל בניהול הענינים[7].

רבים מבין יהודי מינסק העשירים התפרנסו מחכירת חוות, אדמות, בתים, אכסניות, טחנות־קמח, משרפות יי"ש ובירה, יערות ואגמים. למעשה, היהודים הראשונים שהתישבו במינסק ובערים אחרות ברוסיה־הלבנה היו חוכרים (ארנדארים) של מסים, ובהדרגה באו גם יהודים אחרים, הן כעוזרים ועובדים במפעליהם, והן ככלי־קודש, כגון מלמדים, קצבים, שוחטים, חזנים, רבנים, ואפילו חייטים שלעבודתם היה אופי דתי תחילה, במניעת שעטנז. כדי לזכות בחוזה־חכירה היה צורך בהון מסוים, על־מנת לשלם למחכיר

3. פנקס ליטא, תעודה מס' 73 משנת 1623.
4. שם, תעודה מס' 695 משנת 1673.
5. שם, תקנה, מס' 908 משנת 1700.
6. על השתקפותה של המחלוקת בין העשירים והעניים בספרות הרבנית, השווה: חיים הלל בן־ששון בספרו „הגות והנהגה", ירושלים תשי"ט, עמ' 234—253.
7. מקור חשוב לידיעותינו על חיי קהילת מינסק הוא „פנקס הקהל" שהגיע לידינו בתרגום רוסי בידי המשומד יעקב בראפמן, ותרגומים אחרים לפולנית, צרפתית, גרמנית, אם כי המקור העברי אבד.

מראש לפחות חלק מהסכום השנתי. המחכירים היו הפריצים, האצילים, אדוני הערים והעיירות ובעלי הכפרים והאחוזות הגדולות. חכירת הכנסות בית־המלאכה הליטאי היתה שמורה, לפי החלטת הסיים הליטאי משנת 1569, לאצילים בלבד, אולם אלה השתמשו ביהודים כחוכרי־משנה וכעוזרים מנהליים. במאה הט"ז והי"ז גדל היצוא מבאֶלורוסיה של תוצרת חקלאית, מוצרי־יער, דגים הן בצורתם הגלמית והן לאחר עיבוד מסוים, כגון מוצרי חלב ובשר, וחוכרים יהודיים מילאו תפקיד חשוב בפיתוח היצוא ובמציאת שווקים במערב ובצפון.

מצבם של הארנדרים היהודים הזוטרים לא היה מזהיר. כנציגי הפריצים בכפרים ובעיירות ובאחוזות, היתה צפויה להם סכנת חיים, ביחוד בזמן ההתקוממויות התדירות של האיכרים והקוזאקים במאות הי"ז והי"ח. גם מבחינה דתית התלבטו בבעיות שמירת השבת, גידול חזירים והמסחר בהם, סירוס הבהמות וכו׳. בעיות אלו הופיעו בדיוניו של ועד מדינת ליטא כפעם בפעם [8].

ועד קהילת מינסק וועד קהילות ליטא הגנו על זכויותיהם של הארנדרים היהודים בעזרת שיטת החזקה, תמורת תשלום מסוים, הן כסכום שנתי כולל והן כאחוז ממחזור העסקים.

אף שהארנדרים היהודים פעלו כנציגי האצילים, הופנתה חמתם של האיכרים המנוצלים נגד כלל ישראל, דבר שהגיע לשיאו בתקופת גזירות ת"ח ות"ט, ימי ההטמאן של הקוזאקים בוגדן חמילניצקי, ובמלחמות השוואֶדיות והרוסיות שבאו אחריהן. מלחמות אלו, והפוגרומים ביהודים על־ידי המצביא הפולני סטיפאן צ׳ארניצקי, הרסו את עמדותיהם הכלכליות של הארנדרים היהודיים ושל הציבור היהודי בכללו. כתוצאה מהרס הכלכלה של פולין במחצית השניה של המאה הי"ז, הִשתערה האצולה הפולנית־הליטאית המדולדלת על עמדותיהם הכלכליות של היהודים ודחקה את רגליהם מן הערים הגדולות עד כי חלק ניכר מהאוכלוסיה היהודית נאלץ לחפש פרנסה בכפרים ובעיירות הקטנות. מעמדו של הארנדר היהודי נידלדל לגמרי במאה הי"ח והוגבל כמעט רק להחזקת פונדקים ולמכירת יי"ש [9].

מושג על מצבם הכלכלי של יהודי מינסק באמצע המאה הי"ח, בהשוואה לקהילות אחרות בשטחי באֶלורוסיה, עשוי להקנות לנו גובה המס שהטיל „ועד מדינת ליטא" על קהילות „מדינת רוסיא" [10]: מתוך המס הכללי של 16,500 זהובים, היה חלקה של מינסק עם ארבעים הישובים הקטנים שהיו כפופים לה, 4,260 זהובים, ואילו חלקה של סלוצק והסביבה 2,420 זהובים, של פולוצק והסביבה 3,000 זהובים וכו׳. לפי המפקד של אוכלוסיית פולין בשנת 1766, ישבו אז במינסק העיר כאלף וארבע מאות יהודים. יש להניח, כי מספר יהודי מינסק היה אז גדול יותר, שהרי במפקדים של אותם הימים לא היתה קיימת עדיין כל שיטה רציונלית ברישום התושבים. "התפוצצות" האוכלוסין היהודיים במינסק התחוללה רק כדור אחד לאחר סיפוח העיר והאיזור לרוסיה.

נבחן עתה את מצבם ואורח־חייהם של סקטור חשוב בתוך קהילת מינסק והכפרים הסמוכים, הלא הם המוזגים.

8. ראה תקנות ועד מדינת ליטא משנות 1628 וכן 1632 — דובנוב, פנקס מדינת ליטא.
9. השווה מאמרו של ד"ר מרדכי נדב על פינסק, ציון תשכ"ט.
10. דובנוב, פנקס ליטא, התעודה משנת 1761.

ליהודי מינסק ולאלה שגרו בעיירות הסביבה ובכפריה היה מקצוע המזיגה של יי״ש ובירה למקור־פרנסה ראשוני וחשוב. נוספו לזה מי־דבש ויינות למיניהם[11], המקצוע כלל ייצור משקאות הכוהל, אם בקנה־מידה גדול בצורת בתי־זיקוק ומשרפות, ואם בקנה־מידה ביתי, בחדר קטן בתוך בית־המרזח או במרתף — ומכירתם לכל שכבות האוכלוסיה ובמיוחד לאיכרים שבאו לעיר למכור את תוצרתם החקלאית ולקנות מצרכים מבעלי המלאכה והסדנאות. מקצוע זה היה רובו ככולו בידי יהודים, והנסיונות השונים של השלטונות ושל האצילים להוציאו מידם נגמרו בכשלון. בשנת 1783 נאסר על יהודי מינסק וערי באֶלורוסיה אחרות לחכור, לייצר או לסחור במשקאות חריפים, ותפקידים אלה היו צריכים לעבור לידי העיריות. אולם כעבור שנתיים הותרו שוב מקצועות אלה ליהודים, מחוסר אנשים מתאימים אחרים למילוי תפקידים אלה.

ייצור משקאות חריפים ומכירתם בבית־המרזח שימשו גורם נכבד בהפיכת הבעלים היהודיים לאנשי המעמד הבינוני אשר מילא תפקידים חיוניים בחיים הכלכליים של האיכרים, שהיוו את רוב מנינם של האוכלוסין ברוסיה הלבנה ובשאר האזורים שבתחום המושב. היהודי המוזג בעל בית־המרזח הפך במרוצת הזמן להיות איש־הקשר היחידי של האיכר עם העולם שסבב אותו. הוא־הוא שקנה ממנו לעתים קרובות את תוצרתו החקלאית, חיטה ושעורה, פירות וירקות, עצים ומוצרי־יער אחרים כגון פטריות ותות, דברי חלב וביצים, תרנגולות ואווזים ואף צאן ובקר. ומן היהודי הזה קנה האיכר בדים ובגדים, מלח ותבלינים, סוכר ותה, כלי מטבח וכלי בית, כלים לעבודה וכו׳. רבים מבתי־המרזח שימשו גם כאכסניות וכבתי־מלון לנוסעים, אפילו מחוץ־לארץ. נוסע אנגלי בסוף המאה הי״ח[12] מעיד כי בכל תחום־המושב מחזיקים היהודים בכל מקומות הלינה וכן משמשים היהודים כתורגמנים יחידים, סוחרים ובעלי־עגלות להסעת אנשים מעיר לעיר.

הפונדק היהודי מילא גם תפקיד חברתי לאיכרי הסביבה, בו מצאו בית־מועד לשיחה עם איכרים אחרים, לבילוי בנעימים ולהשכחת סבלותיהם ומעמדם המושפל[13].

הבסיס החוקי למקור־פרנסה זה שימש חוזה־החכירה, כלפי חוץ, וזכות־החזקה שמנעה תחרות, כלפי פנים. חוזה־החכירה נחתם בדרך־כלל עם האציל בעל הכפר או העיירה או עם הנסיך בעל העיר, תמורת סכום כולל ששולם מראש עבור שנה שלמה. חוזה כזה עבר בירושה לעתים קרובות והקנה לחוכר הראשי רשות לקבוע חוכרי־משנה. כדי למנוע תחרות מצד יהודים אחרים, הונהג בכל קהילה מנהג החזקה שהיה מבוסס על הציווי המוסרי למנוע תחרות בין יהודי ויהודי. מנהג זה, שמקורו בתקנות הקהילות היהודיות במערב־אירופה בימי הביניים, שימש נושא תדיר של הסכסוכים שהובאו בפני ועד מדינת ליטא ומופיע בפנקסי הקהילות והחברות. והוא אשר סייע במרוצת הזמן להיווצרות מעמד של גבירים ותקיפים שהחזיקו בידיהם את הנהגת עניני הקהילות, תפקידים שעברו בירושה בדרך־כלל מאב לבן.

במחצית השניה של המאה הי״ח, וביחוד בתקופת „הסיים של 4 שנים״, ניצלו שונאי

11. על הבעיה ההלכית שבמסחר זה עיין ח. ה. בן־ששון, הגות והנהגה, ירושלים תשי״ט, עמ׳ 22—25.
12. ויליאם קוקס, תייר מאנגליה, פירסם את רשמיו ממסעותיו בפולין ובליטא בשנת 1784.
13. בסוף המאה הי״ז כתב האציל הפולני והאגרונום אנזלם גוסטומסקי, כי העונש הכבד ביותר שאפשר להטיל על האיכר הוא האיסור להיכנס לפונדק.

ישראל למיניהם את מעמדם של המוזגים היהודיים והאשימו אותם בגרימת כל התלאות שפקדו את האיכרים, — שכרות, בורות, עוני ועוד. המוזג היהודי נהג למכור משקאות ומצרכים אחרים בהקפה, דבר שגרם לעתים האשמות בניצול האיכרים ושיעבוד תוצרתם לשם סילוק חובותיהם בתוספת ריבית[14]. במחצית השניה של המאה הי״ח טענו חוגי הפיזיוקראטים בפולין, כי ירידת מעמדן של הערים נגרמה על־ידי המוזגים היהודים ובעלי בתי־המרזח, וכי סילוקם של היהודים יביא תרופה לבעיות הכלכליות והחברתיות של פולין השוקעת. טענות אלו תופסות מקום נרחב בספרות הפולנית של התקופה, ואחרי החלוקות של פולין הצטרפו אליהן גם חוגי האינטליגנציה הרוסית ובעיקר ממעמד האצולה. תנועה זו הביאה, בסופו של דבר, לחוק גירוש היהודים מן הכפרים בשנת 1804, אלא שסכנת המלחמה עם צרפת הנפוליאונית וגרורותיה מנעה את ביצועו המלא של החוק.

הכנסות אוצר המלוכה, מייצור משקאות חריפים שנמסר בחכירה בעד סכומים קבועים מראש, הגיעו בשנת 1789, כלומר סמוך לחלוקת פולין השניה שהביאה את מינסק לשלטון הרוסי, לסך של 40% מכלל הכנסות האוצר הפולני.

ראויה לציון העובדה, כי למרות עיסוקו של היהודי במקצוע המזיגה הבזוי, למרות היותו נתון לאוירה של גסות וניבול פה — הוא לא הסתאב ואף הצליח לשמור על מסורתו. בשבת היה בית־המרזח סגור, ואף הקפידו על הסרת השלט שמעל לכניסה.

במחצית השניה של המאה הי״ח התפרנסו מייצור משקאות חריפים וממכירתם כ־85% של היהודים תושבי הכפרים ברוסיה הלבנה ובאוקראינה, ואילו בערים הגדולות, כגון מינסק, שימש ענף זה כמקור־פרנסה רק ל־15% מכלל האוכלוסיה היהודית. בזמן פרעות ת״ח ות״ט שימש היהודי בעל־הפונדק כמטרה מיוחדת לחיציו של הצורר בוגדן חמילניצקי. רבים מבין יהודי הכפרים והעיירות בפלך מינסק, שהחזיקו בפונדקים, נהרגו בידי המורדים, אולם לאחר חתימת חוזה שביתת־הנשק עם רוסיה, בשנת 1667, חזרו היהודים לעיסוקם, חוץ מהשטחים שמזרחית לנהר דניפר אשר סופחו לרוסיה, שם נאסר על היהודים לייצר או לסחור במשקאות חריפים.

ההתפתחות הכלכלית במערב־אירופה, שבאה בעקבות ההמצאות הגדולות של אמצעי־הייצור, פיתוח התחבורה וכיבוש השווקים במושבות שמעבר לים, לא הגיעה לפי שעה למרכזי היהודים שבמזרח־אירופה. גם הרעיונות העיוניים של אבות הקאפיטאליזם המודרני שבמערב לא מצאו עדיין הד בארצות פולין־ליטא ורוסיה. אמנם פה ושם התרשמו שליטים סלאביים מרעיונות המערב, אבל מכאן ועד הנהגתם של רעיונות אלה בארצותיהם — הדרך רחוקה. בינתים נמשכו הסדרים המסורתיים והפטריארכאליים שבחיי הכלכלה של יהודי מינסק.

כדי למנוע האשמות מצד הלקוחות הנוצריים ברמיה ובחוסר הגינות של התגרנים ובעלי־המלאכה היהודיים, קיימה קהילת מינסק שיטת פיקוח נרחבת והעסיקה משגיחים שהקפידו על המחירים, המידות והמשקלים וסדרי הנקיון בדוכנים ובחנויות ובירידים במינסק עצמה ומחוצה לה, בעיקר בעיר מיר. כמו כן מנעה הקהילה מסוחרים יהודים קניית סחורות שנחשדו כגנובות או שהיו בלתי־מתאימות מבחינת הכשרות. אשר לבעלי־

14. בשנת 1835 אסרו השלטונות הרוסיים למכור משקאות חריפים בהקפה, וכל החובות של האיכרים למוזגים היהודיים בוטלו. מספר המשפחות היהודיות שעסקו בייצור משקאות חריפים ומכירתם נאמד בראשית המאה הי״ט ב־50,000.

המלאכה, הקפידה הקהילה על הסדר, לבל ייכנס האחד לתחומי חברו, אם באותו מקצוע ואף במקצוע אחר. לחייטים, למשל, אסור היה לקבל עבודות פרוונות, ולהיפך. הצורפים היו נתונים לפיקוח של משגיחים, שלא ירמו את הלקוחות ביחס לטיב הזהב והכסף. אפילו בעלי מקצועות כגון מיילדות, מנגנים ובדחנים היו נתונים לפיקוחה של הקהילה.

ברשימת האגודות המקצועיות [15] של בעלי־המלאכה היהודיים אנו מוצאים: צורפי זהב וכסף, בורסקאים, קצבים, חייטים, פרוונים, חרטים, זגגים, מנגנים, ספרים וכן תגרנים ובעלי דוכנים שסחרו במצרכים שונים. הגבול בין בעלי־מלאכה וסוחרים לא היה מוחלט וברור, ולעתים מכרו בעלי־המלאכה את מוצריהם בעצמם וכך היו גם לסוחרים.

המרד הנודע של חברות בעלי־המלאכה במינסק, שפרץ בשנת 1777 ונמשך 22 שנים, היה סימן למאבקם החברתי של בעלי־המלאכה נגד בעלי־הבתים החשובים שהחזיקו במושכות הקהילה ומנעו מהם כל דעה והשפעה בעניני הציבור [16]. בהתמרדות זו לא נמנעו שני הצדדים משימוש באלימות ומפניה לערכאות הגויים, עד כי הענינים הגיעו לבית־הדין הממלכתי. תחילה היה פסק־הדין של בית־המשפט האָססורי לטובת מנהיגי הקהילה, אולם בעלי־המלאכה לא קיבלו את הפסק והתקיפו בכוח את ראשי הקהל ופגעו בבתיהם. משהגיעה התלונה לבית־המשפט הגבוה בווילנא, שוב זכו ראשי הקהל. כתגובה לכך תקפו בעלי־המלאכה את משרדי הקהילה והחרימו את הפנקסים והחשבונות והביאו אותם לארמונו של המושל. באנדרולומוסיה הכללית חדלה הקהילה מלפעול, דמי החכירה למנזרים לא שולמו, כי גביית המסים פסקה, הפקידים הממשלתיים, הכנסייתיים והעירוניים לא קיבלו את המתנות המסורתיות לחגיהם. ביום השבת, 17 ביולי 1777, פרצו בעלי־המלאכה לבית־הכנסת הגדול, גררו את ראשי־הקהל מהבימה והיכו אותם. בתלונותיהם של בעלי־המלאכה לפני בית־המשפט הממלכתי בגרודנא, בנובמבר 1777, האשימו את ראשי־הקהל בשורה ארוכה של חטאים: הראשים מתעשרים מכספי הציבור, מטילים חרמות ללא צורך, מועלים בכספי הקורובקה ובדמי החזקות, גובים כספים לתשלום חובות, אבל במקום לשלם את החובות, הם לווים כספים חדשים, אוסרים את בעלי־המלאכה באזיקים ומשליכים אותם לבית־הסוהר, מונעים מהם מלהשתתף בעניני הקהל, בבחירות ובכיבודים וכד׳.

התסיסה בקהילה נמשכה שנים רבות, ואף שהשלטונות עמדו בדרך־כלל לצדם של ראשי־הקהל, שניסו למנוע מנציגי בעלי־המלאכה מלהגיע לבתי־המשפט ולראשי השלטון בגרודנא — בכל־זאת הגיעו תלונותיהם למפקד הצבא, שציווה לשחרר את שליחי בעלי־המלאכה ממאסרם ואסר את ראשי־הקהל. הללו לא השיגו את שחרורם אלא תמורת תשלום סך של חמשת אלפים זהובים [17]. השלטון הפולני—הליטאי המתפורר לא הצליח להשליט סדר בקהילת מינסק הפרועה, ורק בשנת 1799, תחת השלטון הרוסי, חזרה הקהילה לתיקנה. בעלי־המלאכה השיגו את שלהם, ושני נציגיהם צורפו להנהלת הקהל. בהרשמה משנת 1795 בפנקס „שבעה קרואים", אנו מוצאים הדים למאבקם של בעלי־המלאכה עם ראשי הקהילה, שניסו אפילו לשחד את השופטים [18].

15. השווה ד"ר מארק ווישניצער — די סטרוקטור פון יידישע צעכן אין פוילן, ליטע און ווייסרוסלאנד אינם 17—18 י. ה. — צייטשריפט, מינסק 1928.
16. השווה: בן־ציון דינור — במפנה הדורות, ירושלים תשט"ו, עמ' 92—96.
17. С. А. Бершадский, Литовские евреи, 1888 עמ' 46—48.
18. בראפמן, פנקס הקהל, תעודה 78.

וכך מתאר ההיסטוריון היהודי רפאל מאהלר את מרד העם הפשוט במינסק בסוף המאה הי"ח [19]:

"במינסק הגיעו מעשי-תעתועיה של האוליגארכיה בקהילה לממדים עצומים: אנשי-הקהילה היו הולכים ומאמירים כל מיני קורובקות של סוחרים וקצבים, לקחו תשלומים גדולים בעד חזקות והיו מועלים בכספים בלי כל ביקורת; הכבירו חובות והכריחו את האוכלוסיה לסלק אותם; לא היו עורכים בחירות, למען יוכלו להמשיך ולהחזיק בשלטון, ואת האופוזיציה רדפו בכל מיני נגישות: ערכו התנפלויות-דמים על "קושרי הקשר" בביתם ואפילו בבית הכנסת; לא נתנו להם להיכנס לתפילה והטילו עליהם חרם; העמידום לעמוד-הקלון ("קונה"), או אסרום בכלא באזיקים. נגד הכנופיה הזאת אירגנו בעלי-המלאכה את האוכלוסיה העירונית ובחרו באי-כוח של "העם הפשוט", בדרישה לערוך בחירות להנהגה חדשה. אנשי-הקהילה ענו באמצעי-דיכוי חדשים, ועל זה פנו בעלי-המלאכה אל בית-דין האססורים הממלכתי. ומשהצליחו תקיפי-הקהילה למשוך לצדם גם את האינסטאנציה הזאת בשלמונים גדולים, חיפשה האופוזיציה את צדקתה אצל בית-הדין בווילנה. אך פסק-הדין שוב יצא לטובת אנשי-הקהילה השליטים. "כנופיית בעלי-המלאכה", כפי שתקיפי מינסק כינו אותם בבוז, לא היתה להם ברירה, אלא לעבור לקרב פנים-אל-פנים: בשנת 1777 התנפלו בעלי-המלאכה על לשכת ראשי-הקהילה וגירשו את הנהלת-הקהילה; פרצו אל ארכיון-הקהילה, לקחו את פנקסי-החשבונות והמסמכים ומסרום למשרד-הסטארוסטה בארמון המינסקאי. הם אירגנו בויקוט על מסי-הקהילה ופסקו לשלם את הקורובקה; כבשו את בית-הכנסת ולא הניחו לפרנסי-הקהילה לבוא אליו. אך שליטי-הקהילה השיבו את "הסדר" על כנו בעזרת השלטון המקומי, נקמו נקמה מרה באופוזיציה והמשיכו במעשי-החמס בקהילה.

ומאחר שתלונתם החדשה של בעלי-המלאכה בפני בית-דין הסטארוסטה לא נשאה פרי, שוב לא היה גבול למעשי-ההפקרות של שליטי-הקהילה: אפוטרופסי הקהל לוו הלוואה חדשה אצל כומר אחד בסכום של 125 אלף זהובים ובחרמות הכריחו יהודים לחתום על שטרות בסכום זה. הם החכירו לאותו כומר את הקורובקה של הסוחרים, של הבשר ושל בית-הדין. וכשהיהודים הפשוטים סירבו להכיר בהסכם-החכירה עם הכומר, הכריחה אותם הנהלת הקהילה בעזרת הצבא להיכנע. ראשי הקהילה הוסיפו לעשות הלוואות מדומות וציוו על חברי הקהילה לסלק את "חובות-הקהילה" הבדויים. אזי בחר "העם הפשוט", ובראשם בעלי-המלאכה, שני באי-כוח ושלחום אל ועדת-הכספים לגרודנה עם תזכיר נגד אנשי-הקהילה. אך בהשתדלותם של ראשי-הקהילה שוב התערב בדבר הפוד-סטארוסטה של מינסק והושיב את שני שליחי העם בבית-הסוהר. "העם הפשוט" מיהר ושלח שליח-רץ סודי ובידו התזכיר לגרודנה, אך ראשי-הקהילה הספיקו לתפוש את הרץ. אָכן, התלונה הגיעה בכל זאת לידי ועדת-הכספים המלכותית. ועל זה ענו ראשי-הקהילה בטרור גופני אכזרי: את אחד המורשים עינו קודם במכות ואחר כך העמידוהו בפינת-הקלון ("קונה"); מורשה שני חטפו אליהם ללשכתם וריסקו את אבריו. ושוב ניסה "העם הפשוט" לדרוש צדק מאת שלטונות-המלכות העליונים בליטא. קמו ראשי-הקהילה והלשינו לפני ראש הצבא הרוסי, ומורשי העם הנבחרים נכבלו באזיקים כ"גנבים" והובאו לגרודנה. ומשהוכיחו המורשים את נקיון-כפיהם וראשי-הקהילה נענשו בקנס של חמשת אלפים

19. רפאל מאהלר, תולדות היהודים בפולין, מרחביה 1946, עמ' 403—405.

זהובים בעוון דיבה, הכריחו התקיפים באמצעי־לחץ חדשים את העם לחתום על התחייבות להחזיר להם את הסכום הזה... בשנת 1782 הגישו מורשי־העם הנבחרים במינסק לטריבונאל־הכספים הליטאי תזכיר חדש נגד שליטי־הקהילה. פסק־הדין של הטריבונאל אינו רשום, אך על יסוד יחסו הקודם של שלטון־המלכות אל מעשיהם של אנשי־הקהילה במינסק, ולפי האנאלוגיה של משפטים־משפחים דומים בווילנה, אפשר לשער, שעל אף כל פעולותיו ללא־ליאות של העם, נשארה אוליגארכיית שליטי־הקהילה על־יד ההגה באין־מפריע."

פרק ו
היחסים עם הקיבוצים הנוצריים במינסק

הגילדות של העירוניים (הבורגרים). יחס הנסיכים לעירוניים. הזיקה המשפטית של היהודים. הזכויות המלכותיות ליהודים ודרכי הגשמתן. סכסוכים בין העדות. תקנות להגינות ביחסי מסחר כלפי הנוצרים. התנגשות בין יהודים למנזר פראבור־סלאבי. התגברות האלמנט הקתולי. היהודים כאחת העדות. הסכם בין הגילדות היהודיות והנוצריות. תחומי המגע בין יהודים ונוצרים.

העירוניים הנוצריים של מינסק (Burguers) ישבו במינסק, שהיתה שייכת לנסיכי ליטא, על־פי חוקת מגדבורג [1] שנתנה להם זכויות בלעדיות לארגון גילדות סוחרים ובעלי־מלאכה סגורות. לא רק ליהודים אסור היה להשתייך לגילדות הנוצריות, אלא גם לכל הכיתות הנוצריות, חוץ מהקתולים הרומיים. הכיתות האורתודוקסיות והאוניאטים (הקתולים היוונים) לא נתקבלו לגילדות העירוניות, אולם היו רשאים לארגן איגודים מקצועיים משלהם, כשם שהיהודים נהנו מזכות זו. המלכים הפולנים והנסיכים הליטאיים לא רצו בהתחזקות הבורגרים (שרבים מהם היו צאצאי הגרמנים הבאלטיים), ולכן עודדו את הכיתות הדתיות האחרות וכן איפשרו ליהודים לעסוק בכל המקצועות, שלא כבמערב־אירופה. בתיאורים על מינסק במאות הי"ז והי"ח אנו מוצאים כי המנזרים למיניהם עסקו בהלוואה בריבית לאחר שקיבלו ירושות גדולות מהאצילים שנספו במלחמות של המאה הי"ז [2], וכן קנו והחכירו קרקעות ובתים לנוצרים וליהודים כאחד.

מאחר שהיהודים היו כפופים מבחינה משפטית למלך או לנסיך ליטא, לא חלה סמכותה השיפוטית של עיריית מינסק עליהם. במקרה של סכסוך בין יהודי ונוצרי היה הנוהג לפנות לבית־המשפט של הנאשם, כך שבתי־הדין של הקהילה טיפלו לעתים גם בענינים שבין היהודי והנוצרי. עיקרון זה היה חשוב ביותר במקרה של „נקמת רציחה". לפי הזכויות המלכותיות, היה מגיע עונש שוה על רצח יהודי כמו על רצח אציל.

למרות הזכויות סבלה קהילת מינסק מהתנפלויות תכופות של תלמידי הסמינר התיאולוגי [3], עד שהקהילה הסכימה לשלם לסמינרים מס קבוע ואז חדלו ההתקפות.

סכסוכים ותגרות־ידים בין העדות השונות פרצו במינסק כפעם בפעם, ביחוד לאחר

1. השווה: Jan Ptaśnik, Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce, Warszawa, 1949
2. ראה ערך מינסק במילון הגיאוגראפי הגדול משנת 1885 (פולנית).
3. פנקס ליטא, תעודה מספר 365 משנת 1639.

שהבורגרים התרוששו כתוצאה מהמלחמות הקשות של המאה הי"ז והמלחמה הצפונית [4]. במרוצת הזמן עברו היהודים לכלכלת הארנדה וכך מעטו שטחי החיכוך עם הבורגרים, אבל גברה התלות באצולה עם כל ההשפלה הרוחנית והחברתית הכרוכה בכך.

כדי לשמור על יחסים טובים עם השכנים הנוצרים, שמרה הקהילה בקפדנות על כך, ששום יהודי לא יקנה חפץ שקיים חשד שהוא גנוב, ביחוד חפצים מהכנסיות, מהאצילים, מסטודנטים או מאנשי־צבא. כן השתמשה הקהילה בסמכותה למנוע עסקים בין יהודים בלתי־הגונים לבין נוצרים [5]. גם הלוואות מנוצרים, ביחוד מהמנזרים, ניתנו בפיקוח הקהילה ובערבותה. אם יהודי מעל באֵמון שנתן בו הנוצרי, היה צפוי לאיבוד חזקת הישוב [6]. עם זאת, עמדו היהודים בתוקף על קיום זכויותיהם, ואף לא נמנעו משימוש בכוח. כשם שכל שאר הגופים במינסק היו מאורגנים כקורפורציות והיו מגינים על חבריהם וגם הטילו מרותם על כל חבריהם, כך גם היהודים הגנו על חברי הקהילה ועמדו בתוקף על כך ששום יחיד לא יפיר את משמעת הקהילה. תעודה משנת 1629 מספרת, כי יהודי מינסקאי בשם שלמה פנחסביץ החליט להתנצר. יהודי מינסק התקיפו את המנזר הפראבוסלאבי בו התקיים טכס הטבילה, מזוינים בסכינים ובאבנים, ואיימו להצית את המנזר [7]. המתיחות בין הקהילה לבין אותו מנזר פראבוסלאבי נמשכה זמן רב, ובתעודה מאוחרת בעשרים שנה מסופר שוב על תלונת המנזר למושל הפלך (ווייבוֹדה), כי היהודים פרצו למנזר בזמן תפילה, אסרו אנשים באזיקים והשליכו אותם לבית־הכלא. אין לסמוך, כמובן, על נוסח התלונה של המנזר, אבל התעודות מוכיחות שהיהודים עמדו בתוקף על זכויותיהם ולא היססו אפילו מלהשתמש בכוח.

מבין הכיתות הדתיות השונות שחיו במינסק, כגון הקתולים הרומיים, הפראבוסלאבים, הקאלווינים, הטטרים המוסלמים והאוניאטים, היו כנראה היהודים ביחסים טובים עם אלה האחרונים. השלטון בעיריה היה בדרך כלל בידי הבורגנים הקתולים או הפראבוסלאבים, ואלה לא אהדו ביותר את היהודים, ביחוד שהקהילה לא היתה נתונה לשיפוטם. הכת האוניאטית סבלה מרדיפות ומהתקפות, ואתם סבלו גם יהודים שהתגוררו בשטחי מנזריהם, והיו משוחררים מטעם זה מתשלום מסים לעיריה — למורת רוחם של ראשי־העיר. בתיגרות שפרצו בשנת 1671 בין הפראבוסלאבים והאוניאטים, הסית ראש־העיר יאן פּורס הפראבוסלאבי להתקפה על כנסיית האוניאטים, אולם האספסוף שדד גם את הבתים היהודיים באיזור. היה זה בשבת, כאשר היהודים היו בבית הכנסת, והבתים היהודים נשארו ללא הגנה. בכלל החפצים היהודיים שנשדדו נזכרים דוודים למשרפת יי"ש — דבר המעיד כי האספסוף חמד קודם־כל את המשקאות החריפים. אופייני הדבר כי אותו ראש־עיר דרש בתלונתו את גירושם של האוניאטים ושל היהודים גם יחד [8].

הקו האופייני ביותר שבמבנה אוכלוסייתה של מינסק בתקופה הפולנית־הליטאית (כלומר עד סוף המאה הי"ח) — היתה העובדה ששום עדה דתית־לאומית לא היה לה רוב מוחלט. למרות הניגודים הכלכליים, הדתיים והלאומיים ולמרות המתיחות שפרצה כפעם בפעם, היו החיים נסבלים. המגע החברתי בין העדה היהודית לבין שאר העדות היה

4. תעודות הועדה הווילנאית לעתיקות, כרך כ"ח, מס' 113—124 (פולנית ורוסית).
5. פנקס ליטא, תעודה מס' 26 משנת 1623.
6. פנקס ליטא, תעודה מס' 163 משנת 1628.
7. Regesty i Nadpisy I, No. 782
8. Regesty i Nadpisy, 115

נדיר, והיו קיימים תנאים לחיים יהודיים עצמאיים, תוך שלוה יחסית שהשתררה אחרי מלחמות המחצית השניה של המאה הי״ז. מצב זה איפשר לקהילה היהודית גידול ניכר באוכלוסייתה, פיתוח כלכלתה, חיי תרבות וחינוך עצמאיים, חירות דתית ושלטון עצמי פנימי, גם בתחום השיפוט.

כאמור, היו בעלי־המלאכה והסוחרים היהודיים מאורגנים באגודות משלהם, במקביל לאגודות הנוצריות. על היחסים שבין האגודות המקבילות אפשר לעמוד מתוך תעודה משנת 1762, שנכתבה פולנית ושנשמרה בארכיון בית־המשפט הנפתי של מינסק. התעודה פורסמה בתרגום רוסי בספר „באֱלורוסיה בתקופת הפיאודליזם״ [9] (מינסק 1959), ועניינה הסכם בין אגודת עובדי ענף המתכת היהודית וחברתה הנוצרית. לשונה של התעודה מעידה על מידה גבוהה של כבוד הדדי, אם כי האגודה היהודית מתחייבת לשלם לאגודה הנוצרית מס שנתי קבוע בגובה של 34 טלרים. את עצם התשלום אפשר לפרש ברצונם של היהודים לחיות בשלום עם שכניהם, כדי למנוע טענות של הסגת־גבול בתחום המחיה. במבוא להסכם נזכרים שמות שלושה נציגים של גילדת (צאֶך) המסגרים והנפחים הנוצריים וארבעה נציגים של הגילדה היהודית המקבילה, תוך ציונם כ„אומנים בכירים״. הביטוי неверные, כלומר הכופרים בדת הנוצרית, הנזכר בקשר ליהודים, אין לראותו כעלבון, מאחר שזה היה המונח המקובל באותם הימים. נציגי הגילדה הנוצרית מסתמכים על פריבילגיות שניתנו להם בעבר ועל פסקי־הדין של בית־המשפט המלכותי שחייבו את היהודים בתשלום המס (או הפיצוי עבור ההתחרות היהודית ואבדן הזמנות), אשר כנראה לא שולם עד עתה. היהודים מתחייבים לשלם את המס בשני תשלומים חצי־שנתיים של 17 טלרים, ולא — „עשויה מלאכתנו להיפסק״. ההסכם חל לא רק על החברים הקבועים בגילדה היהודית של עובדים בפטיש (כלומר נפחים, מסגרים, פחחים, צורפי זהב וכסף), אלא גם על יהודים זרים שאינם תושבי מינסק הבאים לעיר „לתקופת העצרת של הטריבונל הנעלה״. ראשי הגילדה היהודית מתחייבים לגבות את המס הזה גם מן העובדים היהודיים הארעיים, הבאים מן החוץ. תמורת התשלום מתחייבים נציגי הגילדה הנוצרית, תוך איום בעונשים ובקנסות מתאימים, שלא לאסור לעולם ולא להתנגד לכך שהיהודים יעסקו במלאכתם. כן הם מתחייבים לשגר אומנים נוצרים צעירים שיעזרו ליהודים במקרה הצורך, אך ללא כפייה. שני הצדדים להסכם מוסרים ערבות הדדית „על־ידי בתינו, מסחרנו, סחורותינו, וסכומי כספינו בכל מקום שאלה יימצאו״. במקרה של סכסוך, תהא הרשות השיפוטית שאליה יובא הסכסוך — של מינהל העיר, ללא זכות־ערעור בפני ערכאה משפטית גבוהה יותר. עובדה אחרונה זו מוכיחה, כי בניגוד לדורות הקודמים, מעדיפים היהודים להיזקק לבתי־המשפט של העיריה, אם משום אי הסדרים שבממלכת פולין המתפוררת ואם משום הרצון להתקרב לשכניהם במינסק גופא.

שנת 1762, 1 בדצמבר – אמנה בין הצאֶך של מסגרים במינסק ובין ברית האחוה המינסקאית של יהודים — חרשי מתכת.

אנו, יאַן גרינביץ׳, פאַוול דוויאַנקביץ׳, סטפאַן קונדראַטוביץ׳ וכל האחים של צאֶך המסגרים והנפחים מצד אחד, ואנו היהודים כופרי הדת הנוצרית — מרדכי אובסייביץ׳, הירש ינקלביץ׳,

9. תעודה מס׳ 211, עמ׳ 311—313. התעודה מובאת במלואה להלן, בתרגומו של מרדכי ברגר.

לייב מובשוביץ', ישראל חצקלביץ' אומנים בכירים וכל ברית־האחוה היהודית בעלי־המלאכה שעובדים בפטיש מצד שני, בהתאם לכל הערבויות וההתחייבויות שנטלנו על עצמנו מרצון וללא כפייה כלשהי, ומתוך שאיפתנו שהן תקוימנה, הרינו להכריז ולהודיע לכל מי שמחובתו לדעת זאת בתקופת המאה הנוכחית והמאה הבאה, על־ידי התרשים הנוכחי שנרשם מרצתנו ולא תוקן תיקון כלשהו, ושאין לשנותו לנצח לא מיסודו ולא מסיבה כלשהי ושיישאר לעד כשהוא תואם על ידינו וניתנה לו ערבותנו, ושנוסח על־ידי כולנו בצוותא ניסוח קפדני כחוק תמסר אהדדי מאיש לרעהו, דהיינו:

שכולנו, היהודים הנזכרים למעלה, אומנים ותיקים וכל ברית־האחוה היהודית של בעלי־מלאכה השוהה בעיר מינסק של הוד מעלתו המלך והמבצעת מלאכות־פטיש מכל המינים, מלאכה ששייכת לצאַך המסגרות והנפחות בעל הפריבילגיות, לא צייתנו לפסקי־הדין של בית־המשפט המלכותי ושל בית־המשפט של הנסיכות הליטאית הגדולה שהוצאו במועדים הנקובים בהם ולא שילמנו עד היום הזה לקופת הצאַך של מסגרות ושל נפחות את המסים שמגיעים ממלאכותינו של אמנות דברי הזהב והצורפות וכן מפחחות ומעבודת מתכות ששייכות לאותו הצאַך בעל הפריבילגיה, וזה למרות שפסקי הדין האמורים חייבו אותנו בצדק לכך במידה שנידרש. על־ידי כך נתנו מקום להפירה מפורשת של ההחלטות הנזכרות וכמשתמע מזה, אפשר להטיל עלינו קנסות ועונשין.

לפיכך, כדי למנוע בעתיד התדיינות משפטית נוספת, ומתוך רצוננו להגשים את ההחלטות הנזכרות, גמרנו אומר לכרות הסכם סופי בענין המס הזה המגיע לצאַך לעולם ועד. הסכמנו לכך, באופן בלתי־חוזר, בעצה אחת עם האומנים הנזכרים ועם כל האחים של צאַך המסגרות, באספה כללית של הצאַך. ואכן, על יסוד ההסכם הזה שכרתנו בינינו ובין עצמנו, אחת לתמיד ובמידה מספקת, נשלם ונכניס לקופתו של צאַך המסגרות והנפחות בדיוק וכהלכה את המס המגיע לאותו הצאַך, מיום החתימה על זכרון־הדברים הנוכחי, מדי שנה בשנה בכל השנים הבאות ומהשנה הנוכחית ואילך, בשני שיעורים של 17 טאלרים כל אחד, במרץ ובספטמבר, ובסך הכל 34 טאלרים לשנה, במטבע שיהיו לו מהלכים באותם הזמנים, וזה תוך היותנו צפויים, ללא שום אמתלאות, במקרה שנגלה עקשנות, לשלם שנית תשלום־קנס באותו גודל ולהפנות שוב על עצמנו תביעה משפטית, ומלאכתנו תהא עשויה להיפסק. ולכן מכריזים אנו הכרזה מהימנה על התחיבות זו שאנו נוטלים על עצמנו ואשר תחייב במלוא ההתחיבות גם את ממשיכינו שיבואו להחליפנו בעתיד. כן מותנה ומוסכם כי במקרה שיהודים זרים יבואו לעיר של הוד מעלתו המלך, מינסק, לתקופת העצרת של הטריבונל הנעלה, ויעסקו בעיר מינסק במלאכות הנעשות בפטיש, הרי האומנים בעלי השם והמוניטין של צאַך המסגרות והנפחות וכל האחים של אותו הצאַך ואלה שיבואו אחריהם להמשיך ולעסוק במלאכתם יושיטו עזרה לברית־האחוה היהודית ויטילו על אחיהם הצעירים לגבות מבעלי־המלאכה היהודיים הזרים שיגיעו למינסק את המגיע לטובתה של ברית־האחוה היהודית.

בהתאם למובא דלעיל, מתירים אומני הצאַך בעלי השם והמוניטין הנזכרים ובכלל כל האחים של צאַך המסגרות והנפחות לאותם היהודים — האומנים הבכירים ולכל ברית־האחוה של בעלי־המלאכה היהודיים וכן לאלה שיבואו להחליפם, ללא יוצא מן הכלל ובלי הפרעה כלשהי, לעסוק במלאכתם בתור אומנים של דברי הזהב, צורפים, פחחים ועובדי מתכות, לאחר שישלמו לקופת הצאַך של המסגרות והנפחות מדי שנה בשנה את הסכום הנקוב של 34 טאלרים. אנו מבטיחים לשגר מקרב הצאַך שלנו אחים צעירים לעזרה בלי כפיה וגם על אלה שיבואו אחרינו להחליפנו תהא חובה לעשות כן. וכן מבטיחים אנו באיום של עונשים מתאימים כי לא נאסור לעולם ועד ולא נתנגד לכך שהם יעסקו במלאתם, כלומר במלאכת אומנים של דברי זהב, של צורפים, של פחחים ושל עובדי מלאכת המתכות, לאחר שישלמו כל שנה לקופת הצאַך פיצוי בשיעור של 34 טאלרים.

על יסוד ההסכם הנוכחי יהיו היהודים הנזכרים — האומנים הבכירים וכל ברית־האחוה של בעלי־מלאכה יהודיים חפשיים בעבודתם ובעיסוק במלאכתם כאומנים של דברי זהב, צורפים, פחחים ועובדי מלאכת מתכות, בעיר של הוד מעלתו המלך מינסק, ללא הפרעה כלשהי מצדנו, אומני הצאַך וכל האחים של צאַך המסגרות והנפחות, ומצד אלה שיבואו במקומנו. אנו עצמנו, וכן אלה הכפופים לנו, אין לנו ולא תהא לנו רשות לאסור על היהודים לעסוק במלאכתם

ולהתנגד לעיסוקם זה, דבר שיובטח על־ידי קנסות שעליהם יוסכם על־ידי הצדדים. ואותה החובה תוטל גם על אלה שיבואו במקומנו.

על־מנת לקיים את כל האמור כפי שנקוב לעיל, מוסרים אנו ערבות הדדית מתאימה להיקפה של העיסקה ומבטיחים ערבות זו על־ידי בתינו, מסחרנו, סחורותינו וסכומי כספנו, בכל מקום שאלה יימצאו. ובמקרה של הפרה, ואפילו הקלה מן הקלות, של ההסכם שלנו, שנכרת לעולם ועד ושהובטח בקפדנות יתרה על־ידי החוק, קובעים אנו עצמנו מקום, להבאתנו ולהבאת ממשיכינו שיבואו להחליפנו, לבירור משפטי בפני מינהל העיר מינסק, כדי שידונו שם בנוהל מקוצר בפרשה ללא דיחויים או הנחות, ובלי שתינתן זכות ערעור בפני ערכאה משפטית בדרג גבוה יותר על פסק־הדין של הערכאה שבדרג הנמוך. ובהתחשב עם הקנס שעליו דובר לעיל, ואפילו אם קנס זה ישולם פעמים אחדות, לא יופר מטעם כלשהו או באמתלה כלשהי ההסכם שלנו, שנכרת מרצוננו הטוב לעולם ועד והמובטח בקפדנות על ידי החוק, ותוקפו יישמר לעולם ועד, לא יבוטל ולא ישתנה.

ולתכלית זו הפנינו אהדדי אלה לאלה את הרישום הנוכחי החתום במו ידינו בחתימותינו ובחתימת העדים שהוזמנו על ידינו אישית ובעל־פה, מתוך הסכמתם לכך, דהיינו: הוד אצילותם האדונים הנעלים אַנדריי שצ׳יגלסקי, הסרן וולקוביסקי, הנציב הנפתי של המבצר המינסקאי של הוד מעלתו המלך יאָזי־אדם צ׳יסטצקי וכן שר־המשקים רצ׳יצקי, קצין העיר מינסק של הוד מעלתו המלך.

נערך במינסק ב־1 בדצמבר 1762

מתעודה זו אנו למדים כי היחסים בין בעלי־מלאכה יהודים ונוצרים לא היו רעים כלל. סגנונה ורוחה מעידים על כבוד הדדי ואף על עזרה הדדית. עצם תשלום מס הפיצוי מתבסס על החלטות קודמות של בתי־המשפט הממלכתיים, ואם כי היהודים לא קיימו את ההחלטות, בכל־זאת אין אנו שומעים על רדיפות או נגישות. גם מבחינת היחסים הפנימיים שבמבנה החברה היהודית במינסק במחצית השניה של המאה הי״ח, יש בתעודה זו משום ענין רב: כעדים להסכם עם נציגי בעלי־המלאכה היהודיים חתומים, נוסף לעמיתיהם הנוצרים, גם נציגי השלטון המרכזי, הנפתי והעירוני. דבר זה מוכיח על עליית חשיבותם ועצמאותם של בעלי־המלאכה היהודיים, לעומת ירידתם של ראשי־הקהל. אין לתאר כי בדורות הקודמים היו ראשי־הקהל מרשים לבעלי־המלאכה להופיע לפני ראשי־השלטון כנציגים, ולא כל שכן לחתום על אמנה חשובה עם גוף נוצרי כשווים עם שווים.

אנו רואים, איפוא, כי שטחי המגע בין יהודים לגויים, היו מוגבלים בדרך־כלל למו״מ כלכלי. הסוחר היהודי, בעל־המלאכה, המוזג, בעל־הפונדק וכו׳ נזקקו לנוצרים כלקוחות, כבני־אדם שמהם ינקו את מחייתם. לשם כך היה צורך בידיעה מינימלית של לשונות אותם גויים, וכל זמן שהחיים היו פטריארכליים, ללא שאיפות להשגת מעמד של אינטליגנציה חוץ מזה שבתוך תחומי בית־המדרש והישיבה, אפשר היה להסתפק בלשון היידיש כשפת הדיבור, ובלשון העברית כשפת הדת וחיי הרוח. מגע חברתי לא היה קיים, וזאת מתוך מין הסכמה בלתי־כתובה, מובנת מאליה והדדית: הנוצרים משום הרגשת עליונותם, והיהודים משום מסירותם לתורה שמילאה את כל מאווי נפשם.

פרק ז
סדרי החינוך

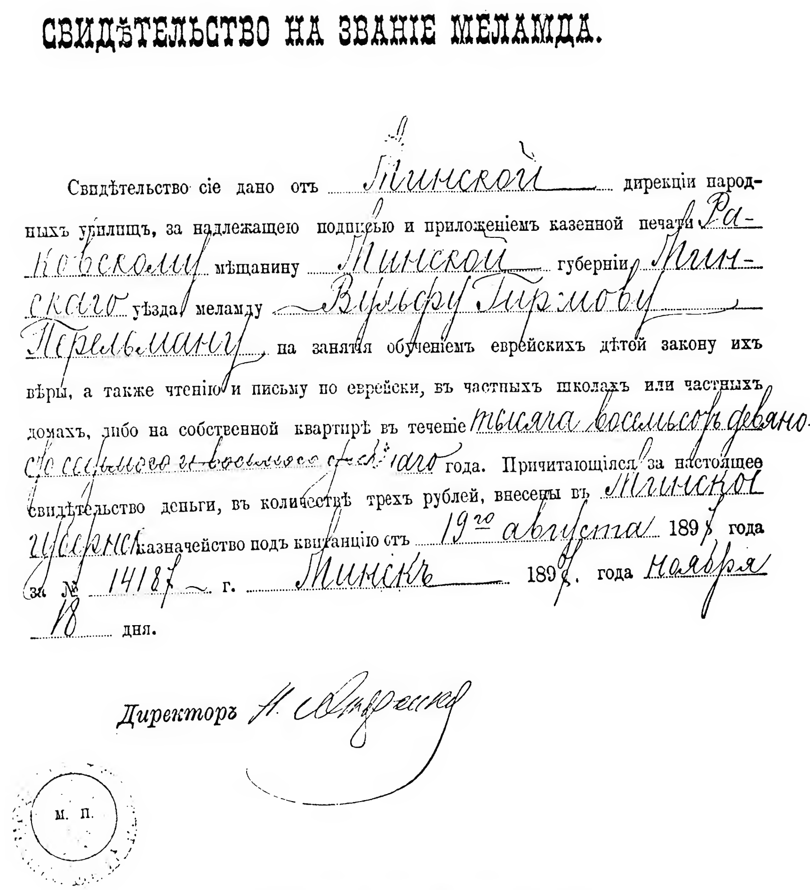
החינוך כערך דתי־לאומי מרכזי. הכנה לקיום המצוות. החוט המשולש החינוכי: החדר, בית־הכנסת ובית ההורים. תפקידי הקהילה בחינוך כממונה על העברת המסורת מדור לדור. מעמדו של המלמד. תכנית הלימודים ומידת יעילותם. האידיאל החינוכי. הישיבות ושיטת הלימוד בהן. חייהם של בחורי־הישיבות. תהליך החינוך כעיסוק מתמיד. חינוך מבוגרים בכל הרבדים.

האוטונומיה של קהילת מינסק, כשל יתר הקהילות במזרח־אירופה, באה לכלל ביטוי בתחום החינוך יותר מבכל תחום אחר. הקהילה והאגודות השונות נשאו באחריות גמורה לחינוך הילדים והנוער על־פי המסורת, ואילו השלטונות הממלכתיים והעירוניים לא התערבו בתחום זה כל־עיקר. מצב זה נמשך עד לסיפוחה של מינסק לרוסיה בשנת 1793 ובמידה רבה גם לאחר הסיפוח, במשך כל המאה הי״ט ועד המהפכה הבולשביסטית. במושג „חינוך״ לא נתכוונו היהודים להכשרת הנער לרכישת מקצוע וידיעות שימושיות, חמריות ומעשיות. את אלה קיבל הנער בשרתו כשוליה אצל בעל־מלאכה, אומן, או בבית הוריו. חינוך פירושו היה תלמוד תורה ולכן היה קשור בדת קשר בלתי־נפרד. אין חינוך אלא לדבקות בדת ולקיום תרי״ג המצוות שבתורה, בתלמוד וב„שלחן ערוך״. נוסף להחזקת המלמדים והחדרים (ובמאה הי״ח והי״ט גם קצת מורים חילוניים), היו הקהילות אחראיות גם להחזקת הישיבות ואף להדפסת ספרים ולקנייתם. לפי תקנת ועד ליטא משנת 1662, היתה כל קהילה, שהיו בה לפחות עשר משפחות יהודיות, חייבת בהחזקת מלמד. נוסף לתקציב ועד הקהילה, פעלו במינסק גבאי „תלמוד תורה״ שאספו תרומות, כאחת משבע הצדקות, להחזקת החדרים והישיבות. ראוי לציין במיוחד את אגודות בעלי־המלאכה, שקיימו לא רק בתי־תפילה משלהם, אלא גם חדרים, בתי־מדרש ללימוד תורה למבוגרים ואף ישיבות. הבולטת ביותר בין האגודות היתה אגודת „שואבי־המים״ שפנקסה נשמר עד היום, וכן חברת „שבעה קרואים״, של בעלי־בתים אמידים.

עד להקמתם של בתי־ספר חילוניים־ממשלתיים לילדי ישראל במינסק בסוף המאה הי״ט, שימשו החדר — בית־הכנסת — המשפחה מעין חוט חינוכי משולש, שבין שלושת רכיביו שררה הרמוניה להפליא. מה שהחסיר הגורם האחד — השלים השני. שלא כבדורות מאוחרים יותר, לא היה אז כל אנטאגוניזם בין הגורמים האלה [1]. דיני הכשרות שלמד הילד בחדר, ראה אותם מקוימים הלכה למעשה בבית אבא־אמא, ופרשת־השבוע שלמד בחומש עם המלמד בחדר שימשה כהכנה לקריאת התורה בשבת בבית־הכנסת. הערכים החשובים ביותר של החברה היהודית ושל המשפחה היהודית היו קיום המסורת הדתית בשלמותה והנחלתה לדור הצעיר, לא רק על דרך הלימוד, אלא גם על דרך המעשה יום־יום. במינסק היתה חברה מיוחדת לתלמוד תורה בפיקוח הקהילה [2]. נציגי החברה הזאת או נציגי הקהילה היו בוחנים את התלמידים כפעם בפעם בחומש—רש״י, משניות, דינים וגמרא, והיו דנים על המלמדים לפי הישגי התלמידים.

מעמדו של המלמד בסולם הערכים של החברה היה נחות. למרות הערך הרב שייחסו יהודי מינסק לחינוך הילדים ולתלמוד תורה, לא זכו המלמדים למעמד של כבוד, אם

1. השווה יעקב כ״ץ — מסורת ומשבר (ירושלים תשכ״ד), עמ׳ 213 ואילך.
2. שמחה אסף, מקורות לתולדות החינוך, כרך ד׳ קנ״ג—קס״א.

СВИДѢТЕЛЬСТВО НА ЗВАНІЕ МЕЛАМДА.

Свидѣтельство сіе дано отъ Минской дирекціи народныхъ училищъ, за надлежащею подписью и приложеніемъ казенной печати Раковскому мѣщанину Минской губерніи Минскаго уѣзда меламду Вульфу Гиршову Перельману на занятія обученіемъ еврейскихъ дѣтей закону ихъ вѣры, а также чтенію и письму по еврейски, въ частныхъ школахъ или частныхъ домахъ, либо на собственной квартирѣ въ теченіе тысяча восемьсотъ девяносто седьмого и [illegible] года. Причитающіяся за настоящее свидѣтельство деньги, въ количествѣ трехъ рублей, внесены въ Минское губернск. казначейство подъ квитанцію отъ 19го августа 1897 года за № 14187 г. Минскъ 1897 года ноября 18 дня.

Директоръ Н. [illegible]

М. П.

תעודה רשמית של „מלמד משנת 1897

משום הכשרתם המפוקפקת, אם משום שעשו תורתם קרדום לחפור בה ואם משום שפנו למלמדות בגלל היותם „לא־יוצלחים" שלא עלה בידם להרוויח לחמם בשום מקצוע של מלאכה או מסחר. במסגרת סדרי החינוך הקיימים חסרו המלמדים כל סיכויים להתקדמות. שכרם היה מועט ובלתי קבוע, ומידת שיעבודם להורי הילדים, ביחוד לאמידים שביניהם, ולנציגי הקהילה, היתה מרובה [3].

הזיקה המופרזת של חומר הלימודים למטרות הריטואליות שבחיי הדת נתנה אותותיה לרעה. לדוגמא, בכל יום א' של השבוע היו מתחילים בלימוד פרשת השבוע, עם תרגום ליידיש (שלא תמיד היתה מובנת, משום שבתרגום רווחו מלים גרמניות ארכאיות) ובמשך ששת ימי המעשה היו מספיקים ללמוד רק פרקים מספר מהסידרה, מבלי לגמור את הסידרה כולה. ביום א' שלאחריו היו מתחילים בסידרה החדשה, וכך יצא שהילדים, אשר בילו שנים אחדות בחדר, לא למדו מעולם את הפרקים האחרונים של הסדרות.

3. עיין יעקב כ"ץ — מסורת ומשבר, עמ' 215.

קיטוע הרציפות בסיפורי המקרא לא הדאיג את המלמדים, כי לא הבנת התלמיד את החומר הנלמד היתה נר לרגליהם, אלא השינון והחזרה עליו מעשה־מוכני. אף־על־פי־כן, היה גם חיוב רב בשיטה הזאת, בהיותה מבוססת על הצרכים המעשיים שבחיים הדתיים המסורתיים. לקראת כל חג למדו הנערים בחדר את התפילות והמזמורים, הדינים והמצוות הקשורים בקיום החג, ובאותם שבועות נפגע לימוד החומש עוד יותר.

על זיקתו הלאומית ועל צביונו הרוחני של העם למדו הנערים מתוך פירושו הנפלא של רש״י. האידיאל החינוכי, נוסף למטרותיו שבפולחן הדתי היומיומי, היה מתאים למערכת הערכים של החברה שבראשה עמד הטיפוס של תלמיד־חכם.

רובם של תלמידי החדרים, ובכללם ילדיהם של העניים ביותר, המשיכו בלימודיהם עד גיל בר־מצוה. אלה שהוריהם השיגה ידם לאפשר להם המשך לימודים, עברו לישיבות. בקרב תלמידי הישיבות במינסק היו גם בני־עניים מוכשרים שלמדו על חשבון הציבור, אם כי הנוהג היה שילדים מוכשרים, שחשקה נפשם בתורה, עברו ללמוד בישיבה שבעיר אחרת ואף נדדו הרבה ממקום למקום. בישיבות של מינסק למדו בחורים רבים שמחוץ לעיר, ובעוד שבני־המקום למדו לפעמים רק חלק מזמנם וגם עזרו בבתי הוריהם במסחר או במלאכה, הרי תלמידי־חוץ למדו יום שלם וגם בערבים, והם־הם שהיו יסוד־מוסד של הישיבות בהיותם נתונים ראשם ורובם ללימודים בלבד. בניגוד למלמדים שבחדרים, זכו מורי הישיבות, וביחוד הרבנים ראשי־הישיבות, למידה גבוהה של כבוד ויחוס. משנתקבל מורה לישיבה, וביחוד ראש־ישיבה, היה הלה מנהל משא ומתן עם בעלי־הבתים בנוגע למספר ה„שולחנות״ שיועמדו לרשות תלמידיו שמחוץ לעיר. מעמדו של מורה־ישיבה היה תלוי במוניטין שיצאו לו במדינה ובכוח משיכתו לגבי תלמידים זרים, אך לא בהכשרתו הפורמלית. שיטת הלימודים בישיבה היו בה שני יסודות: שיעורים מפי הרב שניתנו לכיתה כולה, ולימוד עצמי ביחידות או בזוגות. הבחורים הותיקים יותר היו צריכים להכין את הנערים הצעירים לשיעורים וללמוד אתם את הסוגיות. עצם המושג „ללמוד אתו״ ולא „ללמד אותו״ מצביע על מידה פדגוגית נעלה שהיתה בנויה על שותפות שבעשיה פעילה. התלמיד לא היה פאסיבי ולא הסתפק בשמיעה בלבד, אלא נאלץ, יחד עם המורה או חברו המדריך, לאמץ מוחו כדי לחדור לעומק ההלכה[4]. בדומה לשוליה אצל אומן, כן למד בחור־הישיבה עם רבו על־ידי ״עשיה״ וחיקוי.

תקופת הלימודים בישיבות היתה מחולקת לשני „זמנים״: מר״ח אייר עד ט״ו באב, ומר״ח חשון עד ט״ו בשבט[5]. בראשיתו של כל „זמן״ למדו פלפול או „חילוק״ ואחר־כך עסקו בפוסקים. בדרך כלל נגמרו הלימודים לתואר הראשון של „חבר״ בגיל י״ח, שהוא גיל הנישואים. אלה שעלה בגורלם להמשיך עוד שנתיים או יותר זכו לתואר „מורנו״. התארים ניתנו לאו־דוקא על־ידי ראשי־הישיבה, אלא על־ידי רבני העיר, אבות בית־הדין או ראשי־הקהל. במינסק שימש לפעמים רב־העיר גם כראש־ישיבה. במאה הי״ח ירד כוח־הליכוד של הקהילה כמנחיל המסורת ואילו כוח־הליכוד של הישיבה עלה.

אחד מערכי־היסוד של יהדות מינסק כולה היה לימוד תורה במובנה הרחב של המלה. היחס הנפשי לתהליך הלימוד, ביחוד אצל המבוגרים, לא היה קשור רק בסיפוק

4. השווה מחקרו של גדליהו אלון על ישיבות ליטא, בקובץ „מחקרים בתולדות ישראל״ כרך א׳, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1957.

5. תקופת־הלימודים השנתית נסתכמה בשבעה חודשים. שאר הזמן נדדו הבחורים מעיר לעיר.

„הסקרנות האינטלקטואלית" וברצון לרכוש דעת, אלא עצם הלימוד היה בו משום קיום מצוה דתית, בחינת השתתפות בפולחן שבקדושה. נהיה זו אחר לימוד לשמו הקיפה במינסק את כל שכבות האוכלוסיה היהודית, אפילו את העניים והמרודים שבתוכם, כגון שואבי המים, העגלונים, הקצבים ושאר בעלי־המלאכה [6].

מעשה החינוך בקרב יהודי מינסק היה תהליך מתמיד שנמשך כל ימי חייו של היהודי. אחרי יום־עמל מפרך, אפילו בימי הקור העז, היה היהודי אץ לבית־המדרש ללמוד בצוותא, להאזין לדברי תורה של מגיד אורח ולהשתתף בחוויה רוחנית. הפרופיסור שאול ליברמן מספר כי באחת הערים במזרח־אירופה הבחין הקונסול הגרמני בתנועה חשודה אצל העגלונים היהודים, אשר נסעו בלא נוסעים למקום־סתר בשעה קבועה עם רדת החשיכה. הוא שלח את שליחיו שעקבו אחרי ה„קושרים" החשודים ומצאו כי הם הולכים לבית־מדרש קטן ללמוד תורה. הוא לא האמין לדו"ח והלך בעצמו לראות את הפלא: איך אנשים מיסכנים ועניים, אחרי יום־עמל, רצים ללמוד תורה ולזכות בהנאה רוחנית. הוא הכריז כי בשום חברה, אף לא בתוך העם הגרמני הנאור, לא תיתכן תופעה כזאת [7]. אכן מינסק היתה בין הקהילות המצטיינות בתחום זה.

בתקופה הליבראלית של אלכסנדר הראשון, וביחוד לאחר נצחונה של רוסיה במלחמות הנאפוליוניות, החלו לחדור למזרח־אירופה רוחות הקידמה וההשכלה של מערב־אירופה, וכן רעיונותיה של תנועת ההשכלה היהודית שייחסה חשיבות רבה לריפורמה חינוכית, ללימוד השפות של העמים שבתוכם היהודים שוכנים, ללימוד המדעים הכלכליים ולשיפור המיבנה הכלכלי של הקיבוצים היהודיים. תנועה זו גרמה גם לתחייתה של הספרות העברית ולפיתוחה של הלשון העברית והתאמתה לצרכי הפצת רעיונותיה. בחורי הישיבות החלו לקרוא בסתר בספרים הלועזיים והתבשמו מכתביהם של אברהם מאפו, פרץ סמולנסקין, יהודה לייב גורדון, יצחק בר לוינסון (ריב"ל), אד"ם הכהן, מיכ"ל ועוד.

ראשון המשכילים במינסק היה יעקב קפלן (1801—1841), בנו של בעל־אכסניה עשיר, שבא במגע עם משכילים נוצריים שהתאכסנו אצל אביו. יעקב למד את הלשון הגרמנית תוך קריאה בביאור של משה מנדלסון, פולנית ורוסית מפי האורחים וספריהם. יעקב קפלן קיים קשרים עם משכילי וילנה וחיבר ספר על גיאוגרפיה תנ"כית בשם „ארץ קדומים", שהודפס בווילנה בשנת 1839. רעיונות התיקונים בחינוך הופצו במינסק על־ידי דוד לוריא (1811—1873) שאירגן מחדש את תלמוד־התורה, העביר את בית־הספר מה„שולהויף" לבנין חדש, הנהיג את לימוד השפות הלועזיות ואת לימוד המקצועות החילוניים כגון מתימתיקה, גיאוגראפיה, היסטוריה ועוד. הוא ייסד גם בית־ספר לבני האמידים בשם „מדרש אזרחים", בו שימשו כמורים מנחם מנדל לוין, בעל „דקדוק לשון רוסיא" ויהודה ליבמאן, שכתב ספר על הנדבן צבי הירש זלצמן, בשם „צבי בארץ חיים" (וילנה 1839). אולם ראש משכילי מינסק בשנות הששים והשבעים של המאה הי"ט היה הסופר העברי־הרוסי יהודה לייב לבנדה [8].

6. ראה על חברת „שואבי־המים" וחברת „שבעה קרואים", בפרק הבא: החברות במינסק — תאי החיים הציבוריים.

7. פרופ' שאול ליברמן, Rabbinical Assembly Proceedings, כרך י"ב, ניו־יורק 1948.

8. ראה מאמרו של לבנדה על החינוך היהודי במינסק בשנתון Еврейская Библиотека משנת 1873, בו הוא מתאר את מפעלו החינוכי החלוצי של דוד לוריא. (המאמר נתון בספרנו בעמ' 120—126 — המערכת).

בשנת 1846 נפתח במינסק בית־הספר היהודי הממשלתי, הראשון ברוסיה כולה, על־ידי המיניסטריון לדתות ולהשכלה. המשכילים החשיבו מאוד גם את החינוך העצמי למבוגרים ולשם כך חיברו ספרי־מדע פופולאריים בעברית, כי רוב הישוב עדיין לא רכש לו ידע מספיק בלשונות הלועזיות. משכיל מינסקאי, יהודה בצלאל אליאשברג, תירגם מפולנית לעברית ספר לרפואה עממית בשם „מרפא לעם" (וילנה 1843) וחברו זכריה ישעיהו יולס הוציא ספר עממי לפילוסופיה.

בתקופה זו הסתמכו עדיין כל משכילי מינסק על המסורת היהודית, וכל כוונתם היתה להרחיב את החינוך ולכלול בו קצת מרעיונות המערב, מקצת מן המדעים הכלליים ומספרותם של העמים.

מאורע חשוב בתולדות החינוך היהודי במינסק היה ביקורו של ד"ר מאכס ליליינטאל [9] בשנת 1841. ד"ר ליליינטאל שהובא מגרמניה על־ידי מיניסטריון החינוך הרוסי על מנת ל„מערב" את החינוך היהודי בתחום־המושב, ניסה לשכנע את מנהיגי הקהילה ואת רבניה בצורך לשלוח את הנוער היהודי לבתי־הספר הממשלתיים המיוחדים ליהודים. הרבנים והמלמדים ראו בבתי־ספר אלה גזירה רעה שבאה להדיח את צעירי ישראל ממקור מחצבתם [10]. לקראת ביקורו של ליליינטאל הם אספו את הילדים לאמירת תהילים למען ביטול הגזירה. על ליליינטאל הומטרו גידופים וכדורי שלג, ורק קבוצה קטנה של משכילי מינסק קיבלה פניו באדיבות והתיחסה בחיוב לשליחותו. כידוע נסתלק ליליינטאל ממשימתו ועבר לאמריקה, לאחר שהשתכנע כי אמנם כוונתה של ממשלת ניקולאי הראשון היתה להוליך את היהודי להתבוללות ולשמד. אולם, כאמור, נפתח בית־הספר הממשלתי במינסק שנים אחדות לאחר ביקורו של ליליינטאל, בעזרתם של המשכילים היהודיים, חרף התנגדותם של רוב חברי הקהילה. לעומת זאת שיתף הקהל פעולה עם הרשויות בפתיחת בית־היתומים היהודי, בו הונהגו גם לימודי חול, נוסף ללימודי הדת. בזאת חשבו כנראה ראשי הקהל לצאת ידי חובה בקיום גזירת ה„שקאָלעס".

בימי הצאר אלכסנדר השני, בשנת 1865, ניתנה הרשות לתלמידים יהודים ללמוד באוניברסיטאות של רוסיה. תחילה לא היתה כל הגבלה במספרם של הסטודנטים היהודים כל עוד עמדו בבחינות, אך במרוצת הזמן גדל מספר הסטודנטים היהודיים המצטיינים, דבר שעורר את זעמם של הנוצרים, ובימי שלטונו של אלכסנדר השלישי הועמד מספר היהודים בגימנסיות ובאוניברסיטאות על 10% בלבד בתחום־המושב ועוד פחות במוסדות ההשכלה הגבוהה שמחוץ לתחום. היו מקרים בקהילות שונות שהורים יהודיים שילמו שכר־לימוד גם בעד כמה נוצרים, כדי שיתקבלו עוד כמה יהודים במסגרת המיכסה. הנהיה אחרי השכלה כללית ולימוד המקצועות החפשיים גדלה בציבור היהודי בשלהי המאה הי"ט, ורבים מבני־הנוער הוכרחו לנדוד למערב־אירופה או ללמוד בבית בתור „אֶכסטרנים". מינסק היהודית הצטיינה במיוחד בנטיה זו ומושל פלך מינסק יצא בזעקה כי התלמידים היהודים מהווים סכנה לרוסיה, נדחקים בהמוניהם לגימנסיות ומהווים גורם מהפכני מסוכן. הוא הציע להנהיג מיכסות בהתאם

9. פרופ' שמואל אטינגר, תולדות ישראל בעת החדשה, ת"א 1969, עמ' 103.
10. נימוקם של המתנגדים לריפורמה היה: השכלה כללית בלי זכויות אזרחיות מלאות תגרום לטמיעה. משה מונטיפיורי שביקר אז ברוסיה כתב תזכיר לממשלה הרוסית בו הוא מציין, כי בין היהודים אין בורות.

לאחוזים של היהודים באוכלוסיה. אכן במשך דור אחד בלבד מאז ביקורו של ליליינטאל במינסק השתנו מושגי החינוך עד כדי כך שרק התערבותם של השלטונות עשויה היתה לעצור את הנחשול של הנוער היהודי הצמא לידע ולהשכלה מודרנית.
חלו גם שינויים בחינוך המקצועי וביחס כלפי חינוכן של הנערות. משפחת הבנקאים וונגרוף פתחה בית־ספר לבנות, בו למדו כמאה נערות לימודים יהודיים וכלליים וכן מלאכות־יד וכד׳. חברת „אורט״ פתחה במינסק בית־ספר למלאכה, בעיקר למסגרות ולנגרות, בו למדו למעלה ממאה תלמידים. בוגרי בית־ספר זה היגרו בדרך־כלל לפנים רוסיה או לארצות שמעבר לים. מנהלו של בית־הספר „אורט״ היה המורה המובהק יהודה נופך והמפקח הכללי היה הרב „מטעם״ אברהם חנה׳לס. הלימודים העבריים הופקדו בידיו של יהודה קופלוביץ. בכל זאת, הרוב הגדול של הנוער היהודי במינסק בסוף המאה הי״ט ובראשית המאה העשרים, למד בחדרים, בתלמוד־תורה ובישיבות.

להלן מובאות תעודות הנוגעות לסדרי החינוך בקהילת מינסק שכונסו ע״י הרב הפרופ׳ שמחה אסף ז״ל בספרו „מקורות לתולדות החינוך בישראל״, ירושלים, 1938.

מספר „תולדות הימים״ לר׳ אברהם חיים שבד, המכיל רשימות מפנקסי חברת „שבעה קרואים״ במינסק, ח״ב (מינסק תרע״ב) עמ׳ 103.

א. יום ד׳ לך יוד מרחשון תקס״דלית לפ״ק ע״ב[1] אלופי רוזני מנהיגי הקהלה שכל בעה״ב יתן מדי שנה בשנה לצורך תלמוד תורה: בעלי בתים גבוהים כ׳ ג״פ[2] לשנה, בינונים עשרה ג״פ לשנה, פחותי ערך ששה ג״פ לשנה, שאינם בהשיג יד לזה עכ״פ יתנו לא פחות משלשה ג״פ לשנה. וגם מלמדים אורחים הלומדים בקהלתנו מחויבים ליתן על תלמוד תורה פרעצענט משכר למוד היינו שלשה למאה, ומחויב לסלק באמצע הזמן כל המגיע בעד הזמן ההוא, וכבר הוכרז הדבר הנ״ל בכל בתי כנסיות ולהיות לראיה באנו אנחנו שמשי ונאמני הקהלה עה״ח...
ב. עלה במוסכם אלופי מנויי החברה קדישא ליתן חדר מיוחד בתוך ההקדש חדש דפה לצורך ת״ת בכדי שילמדו שמה מלמד עם תלמידים, ואלופי החברה קדישא „שבעה קרואים״ מחויבים ליתן עבור זה ארבעים זהובים פוליש לקופת הח״ק בכל שנה ושנה לצורך עצים לחדר הנ״ל... ט״ו אלול תקס״ב לפ״ק פה ק״ק מינסק יצ״ו.

תקנות חברת ת״ת במינסק. תקנות אלו מענינות מכמה בחינות, והן מעמידות אותנו לא רק על מצב החינוך כי אם גם על סדרי הציבור ודרכי החיים באותו זמן. את ההעתקה מהן המציא לי ידידי ר״מ רבינוביץ, והוא העתיקן בש׳ תרס״ג. והנה חברת ת״ת היתה קיימת במינסק שנים רבות לפני זה. ועל כל פנים אנו מוצאים כבר את זכרה בש׳ תקל״א, אלא שנתארגנה מחדש, ומזמן לזמן נכנסו שינויים בתקנותיה.

א. (אישור תקנות חברת ת״ת ע״י ראשי הקהל, בית הדין והרב).
היות כי הוחזר העטרה ליושנה, להזהר בבני עניים שמהם תצא תורה, עץ חיים למחזיקים בה, הלא המה אלופי החברה תלמוד תורה, אשר נתייסדה זה שנתים פה בהווסדם יחד אלופים מסכלים, ויטו שכם אחד לסבול עול התורה מפי עוללים ויונקים ליסד עוז, בחורים שאין בהם כל מאומה לזונם ולשכור להם מלמדים הגונים למקרא ולמשנה ולגמרא, ותלמוד תורה כנגד כלם, נראה וניכר בטוב מעשיהם בכוונה רצויה לשמים, ובעין חמלה והשגחה

1. עלה במוסכם.
2. גרוש פוליש.

פרטית עיניהם פקוחות על משמרת בני ישראל אביותי עמינו, ויתומים יחתנו להדריכם בדרך ישרה להי׳ ולהטריף לחם חוקם דבר יום ביומו, הולך וסובב עפ״י סדר הנכון בהתנדב עם ד׳ אנשי החברה הנ״ל כפי התקנות, כמסמורים נטועים נטע שעשועים, אשר איזן ותיקן לעשות משמרת שלא תשכח תורת ד׳ מאביותי עמו ובראותנו כשרון מעשיהם בפעלא טבא אמרנו ליישר חילם ולחזק ידים הרפות בהכנסה לפי ערך הוצאה יתירה הראויה לאותה מעשה רב בישראל, ותומכיה מאושרים, ולזאת בסעד לתומכם באנו אנחנו אלופי, ראשי, רוזני, קציני מנהלי דפה ובהסכמה עלה בועד א׳ [1] בשולחן מלא בחדר הקהל בהסכמת כלם כאחד באין פוצה פה ומצפצף שיהיה להחברה הנ״ל חזירה בבתים בכל ער״ח [2] ולהיות להחברה הנ״ל מיוחד קופה של צדקה ביי״נ (?) [3] בבתי כנסיות ובהמ״ד ועל ב״ע [4] כנהוג כל הצדקות. וגם באנו עוד מעתה לחזק הע״ב [5] שהיו מכבר בענין הטקסא, שינתן ממלמדים אורחים [6] על צדקה ת״ת משכר לימוד שלהם מכל אדו״ז [7] עשרים ג״פ, שיסולק הטקסא [8] כנ״ל, ויוגבה בכל הכפיות ונגישות היותר אפשרים עד מקום יד ישראל מגעת. וגם הטקסא עפ״י הע״ב שמכבר שינתן מכל בע״ב על ת״ת עשרים ג״פ, לשנה דהיינו מחציתה על זמן דימות הגשמים ומחציתה בימות בקיץ כן ינתן לא׳ [9] החברה הנ״ל ויוגבה ג״כ בכל הכפיות הנ״ל. כל הנ״ל נעשה בכל תוקף מעשה הקהל כד״ת ותיקון וכל בדרד״ז [10] וכל שום קהל ואסיפה להם לב לדעת כמונו לחזק הכל כנ״ל בכל תוקף לשמור ולעשות למען תינוקות של בית רבן הנ״ל, והי׳ מעשה הצדקה שלום למען לא ימוש התורה מפינו ומפי זרעינו לקיימה בעושר ואריכות ימים, ולהיות לכל תוקף וראיה על כל הנ״ל באנו עה״ח אנחנו ראשי רוזני נגידי מנהלי קהל עדת ישורון דפה היום יום ה׳ ח״י אלול תקס״ה לפ״ק פה ק״ק מינסק יצ״ו.

נאום מרדכי במהור״ר גדלי׳ זצ״ל
ונאום גרשון בא״א במהור״ר אליעזר (?)
ונאום ישעיהו ב״ר משה גינצבורג
ונאום מרדכי ב״ר יוסף שמואל
ונאום משה בא״א מוהר״ר מרדכי מאדיק (?) [11] זצ״ל
ונאום משה ליב בהרב ה״ה מו״ה משה הלוי זצ״ל
ונאום משה בלא״א מו״ה יהושע העשיל זצ״ל
ונאום ישראל ב״ר צבי שמואל
ונאום שניאור זלמן כ״ץ
ונאום דוד ב״ר משה ראפאפארט
ונאום יעקב בא״א מוהר״ר שמואל ליב

הנהו מילי מעלייתא דאתאמרו בכתב ע״ב הנ״ל עת לעשות לד׳ לחזק בכל יתר תוקף כל דבריהם הנאמרים בצדק, אך בענין הערך על כ״א מבע״ב תושבי קהלתנו אינו שוה לכל נפש רק לפי ממון מחויב כ״א לתת להצדקה לפי נדבת לבו כברכת ד׳ הטובה עליו, ולכל תוקף מעשה ב״ד באנו עה״ח יום הנ״ל פה ק״ק הנ״ל.

נאום שמואל בהמנו׳ מיכל סג״ל זלל״ה.

כלם כאחד עונים ואומרים ביראה ובכונה רצויה לשמים, לעשות חיזוק לדבריהם הנאמרים באמת ובתמים, לזאת באתי גם אני ביתר תוקף ועוז לאמץ ולחזק הדבר לבל יפול דבר ולא חצי דבר ארצה. ולהיות הדבר לראיה ולמשמרת לדור דורות באתי עה״ח היום יום ה׳ ח״י אלול תקס״היא לפ״ק פה ק״ק מינסק יצ״ו.

נאום הקטן ישראל [12] חופ״ק הנ״ל.

1. אלופים. 2. ערב ראש חדש. 3. צ״ל: ביו״כ — בערב יום כפור?
4. בית עלמין. 5. העלה במוסכם. 6. מלמדים בני ערים אחרות.
7. אדום זהב. באדום זהב היו עשרים זהובים, ובזהוב שלשים ג״פ ועשרים ג״פ לאדו״ז עולים קצת יותר משלושה אחוזים.
8. מס. 9. לאלופי. 10. בי דינא רבא וזוטא. 11. נראה שצ״ל: מאדיל.
12. הוא הרב ר׳ ישראל מירקיש, הרב האחרון במינסק, והרבנים שאחריו נקראו „מרא דאתרא״.

ב. תקנות החברה.

א) להזהר בבני עניים שמהם תצא תורה, הוא החיוב על החברה שלנו ח״ק ת״ת[13] להעמיד ת״ת מלמדים, והיינו: האחד מהם יהי׳ שונה אומנתו בתמונת אותיות א״ב וסידור וחומש, והשני יהיה ג״כ במקרא במשנה ובגמרא, היינו לימוד הנתן לשיעורין ולקבל מפי השמועה ומפי הרב, ומהם להרגילו להיות קורא ושונה לחנך לנער לפי דרכו והשגתו והבנת לבו, והיינו ליתן להם תלמידים בני עניי ואביוני העיר אשר אינם בהשג יד לשכור מלמד, ופשיטא יתומים ואין אב מחויבים אלופי החברה שלנו להספיק להם מזון, והיינו שכל אחד מאלופי החברא שלנו מחויב להחזיק א׳ אצלו על יום א׳ מזונות בחק דבר יום ביומו, ע״פ חוזר חלילה, ועפי׳ הגורל תחלק מי יעלה בראש, ועל המשגיחים להשגיח על המחיה ועל הכלכלה שיהיה כראוי ועפ״י סדר הגורל כנ״ל. אמנם אין לעשות שום מלבוש לשום תלמיד כ״א ע״פ עלה במוסכם מנויי החברה.

ב) בני העניים והיתומים שבאו מחוץ לעיר אין לקבלם בכלל חיוב החברה, היות בני עניי עירך קודמין ולא יבא זה ויאבד את זה. אמנם כאשר יעשה סיפוק בהכנסת החברה לצאת ידי חובת כולם גם מזה אל תנח ידך, לקבלם עפ״י ע״ב מאלופי גבאי מנויי החברה, ובכל זאת בני העיר בקדימתן בכל הענינים.

ג) הגבאים והמשגיחים עליהם להתאמץ בהשתדלות האפשרי, כמשפט האב על בנו, להעמיד מלמדים להועיל, אומנים הגונים והראוים ורגילים, ועליהם לתהות על קנקנם ולנסותם באלה, ואת אשר יבחנו בזאת בהם יבחרו ויקרבו לעבודת הקודש הנ״ל. גם על המשגיחים להשתדל דירות קבועים לבית הספר. והשכירות על המלמדים והדירות יופסק עפ״י מנויי החברה. וגם להעריך על הוצאות עצים להסקה כנהוג דירות מלמדים שבע״כ. נרות נר מצוה ללמוד לפניהם. גם על המשגיחים להתאמץ לקנות ספרים די צורכם לת״ת הנ״ל לקנות מקופת החברה.

ד) על הגבאים והמשגיחים לנסות התלמידים בכל שב״ק[14]. והראוי לאותו מעשה ישלחו לו תלמיד אחד בכל שב״ק. ועל המשגיחים לעשות קלפי מהתלמידים, ואותן שיעלו מהקלפי יתנו צעטיל[15] להשמש להודיע להמלמד מי ומי ההולכים בשבת זו לעמד בנסיון. ועל המלמד לשלחם לבית איש להנבחרים לזה הנ״ל, ויתנהגו כך עפ״י חוזר חלילה על כל התלמידים. ואחר הליכת כולם על סדר הקלפי יהיה שוב הולך וסובב עפ״י הקלפי מחדש.

ה) החיוב הוא על המשגיחים לילך לבית הספר עכ״פ פעם אחד בשבוע לדעת כל אשר נעשה, ולהשגיח בעינא פקיחא על המלמדים ותלמידיהם, להיות הכל על הסדר ובאמונה שלימה בלי שום מלאכת רמיה. וגם להשגיח על הספרים שלא לאבד בידים, ולהוודע די מחסורם אשר יחסר בספרים ובחימום הבית ובכל הענינים כדומה, ואם בעיניהם יראו איזה דבר שלא כשורה להודיע להג״ח[16] בכדי להרים עצה במכתיר מושב המנויים.

ו) כ״א מאנשי החברה מחויב ליתן וואכיר שלשה ג״פ בכל שבוע ומצוה מן המובחר לסלק מידי שבוע בשבוע. ועכ״פ הוא החיוב לסלק הוואכי״ר הנ״ל, עכ״פ מידי חדש בחדשו.

ז) בכל ער״ח ילכו שני אנשים מהחברה שלנו בחזירה בבתים בכל עיר, וכפי הע״ב מאלופי רוזני הקהלה, ומי ההולכים יהיה עפ״י קלפי ועפ״י חוזר חלילה. ובתום הליכת כלם על סדר הקלפי יהיה שוב הולך וסובב עפ״י הקלפי מחדש. ואת אשר עלה עליו הגורל מחויב לילך בלי שום דחיה ועכוב בעולם. זולת אם יהיה בדרך או שום אונס דמוכח, אונס רחמנא פטריה. ועל השמש להודיע להאנשים ההם ולהביא להם קופה של צדקה לסבב בה, ואם אחר הידיעה כנ״ל לא ילך אזי מחויב ליתן חמשים ג״פ לקופת החברה, ויוקחו מהקלפי אחר במקומו ודינו ג״כ כמו הראשון.

ח) בכל סוף הזמן הוא החיוב על הגבאים והמשגיחים להשתדל ולהתאמץ בכל הכפיות

13. חברה קדישא תלמוד תורה.
14. שבת קדש.
15. פתקא.
16. להגבאי חודש, להגבאי הממונה באותו חודש.

ונגישות לגבות את המגיע ממלמדים אורחים, כפי הע״ב ע״ז מאלי׳ [17] רוזני הקהל, וגם העשרה ג״פ המגיע מכל בעה״ב כפי הע״ב מא׳ רוזני הקהל.

ט) כשיזכה השי״ת אותנו אנשי החברה שיתן א׳ מאתנו בנו התינוק ללמדו ספר בכל עת חינוך למודו מחדש יתן אביו לקופת החברה ח״י גדולים פ׳, היינו בעת שיתחיל תמונת אותיות א״ב יתן ח״י ג״פ, ויחזור ויתן כן כשיתחיל סדור, וכן למקרא ולגמרא, כאשר יתחיל וילך מחיל אל חיל כזה יתנו. הדל לא ימעיט, והמוסיף לפי ערכו ונדבת לבו יבורך טוב עין, ויאיר בתורת ד׳ תמימה משיבת נפש.

י) כל שום נתינה והכנסה מהכנסות החברה, כל כסף, יובא ליד הנאמן להיות שמור בידו, וחד״א [18] על הנאמן הנ״ל שלא להלוות מהקופה דת״ת יהיה מי שיהיה, אף על משכנות כפולים. וגם אינו רשאי ליתן מעות מהקופה הנ״ל אשר תח״י [19] נתינה לשום אדם כ״א להנאמן שלאחריו, ובאופן שיהי׳ לו צעטיל כר״ח [20] מהגבאים, ובכל רבע שנה מחויבים הנאמנים הנ״ל ליתן חשבון מכל הכנסות והוצאות לפני הג״ח והסופר, ורשות להוציא על החשבון הנ״ל חצי רוכל.

מתוך מכתבו של הרב ר׳ יוסף אב״ד בקריניק, אחד מתלמידיו המצוינים של הגאון ר׳ חיים מוולוזין. המכתב נכתב אמנם בשנת תרכ״ה — לעורר את הלבבות לבנות מחדש את בית הישיבה בוולוזין שנשרף בשריפה הגדולה שפרצה שם באותה שנה — אבל הוא נותן ציור ברור ממצבם הרוחני של יהודי ליטא בסוף המאה הי״ח וראשית הי״ט. המכתב נדפס בס׳ תולדות ר׳ חיים מוולוזין לר׳ משה שמואל שמוקלר (ווילנא תר״ע), עמ׳ 33—34.

...ראיתי לנפשי חובה להודיע קושט דברי אמת למאן דבעי למידע... כי ב״ה בן שמונה ושבעים שנה אנכי היום, ובעת שיסד רבינו הקדוש את הישיבה הייתי כבן חמיסר ושתסר שנין, והייתי ב״ה נער משכיל בטיב העולם, והתבוננתי שמקודם שהוסד בית ד׳ ע״י מלאך ה׳ רבינו הקדוש היה העולם שומם, תוהו ובהו ממש, כי לא נודע בעולם אפילו שם ישיבה ומהו הענין של ישיבה ומה עושים בה. וגם לא נודע שם ת״ת דרבים, כי היה העולם שמם מתורה, וגם ספרי קודש, ספרי ש״ס, לא היו נמצאים בעולם כלל, כי אם אצל יחידי סגולה, גבירים מפורסמים, ואפילו בבתי המדרש מעיירות לא נמצא ש״ס שלם, כי לא היה נצרך בעולם מחמת שלא היו עוסקים בם. וכשיסד רבינו הקדוש את הישיבה נתבקשו גמרות הרבה, והוצרכו לשלוח לעיירות הגדולות ולקבץ גמרות לצורך בני הישיבה. וכראות הרב הג׳ דסלאוויטא נ״ע שהשס״ין נצרכים בעולם הדפיס כמה מאות שסין גדולים וקטנים, ומחמת שהיו חביבים בעולם נתפזרו בכל העולם. ובשנה הראשונה שהוסד בית ד׳ בוואלוזין ראיתי שהרבה סוחרים הקיפו את דרכם להיות בוואלוזין לראות מהו הענין ישיבה ומה עושים שמה, וכראותם שכמה מנינים מופלגי־תורה יושבים ולומדים כל היום וכל הלילה בשקידה נפלאה נשתוממו והתפלאו מאד על זה, שלא ראו ולא שערו כזה, והרבה סוחרים שהו כמה ימים ולא רצו ליסע משם.
ואחרי איזה שנים נסע תלמיד אחד מתלמידי רבינו הקדוש למינסק, ושמו החסיד רבי מרדכי מינסקער ז״ע, ולמד שם בפרישות עצומה, ונלוו אליו בני הגבירה מרת בלומה נ״ע, והעיר את בניה והם העירו אותה ויסדו קלויז נאה והחזיקה כל הלומדים על שלחנה עם כל הוצאות הקלויז, הכל מכיסה. וזה הקלויז היה ראשון לציון בעולם, כי לא היתה ישיבה אחרת בעולם... פעם אחת שאלתי מאת רבינו הקדוש רשות ללמוד עם תלמידים „שעור״ בכל יום כמו בהישיבה, ואמר בזה הלשון: מהישיבות דמינסק יש לי נחת וקורת רוח יותר מהישיבה שלי, כי מהישיבה שלי יש לי טרדה גדולה מפרטי הדברים הנצרכים להישיבה, ומהישיבות דמינסק אין לי שום טרדה כלל והכל שלי!

17. העלה במוסכם על זה מאלופי רוזני וכו׳.
18. וחתיכה דאיסורא.
19. תחת ידו.
20. כתוב וחתום.

פרק ח
החברות במינסק — תאי החיים הציבוריים

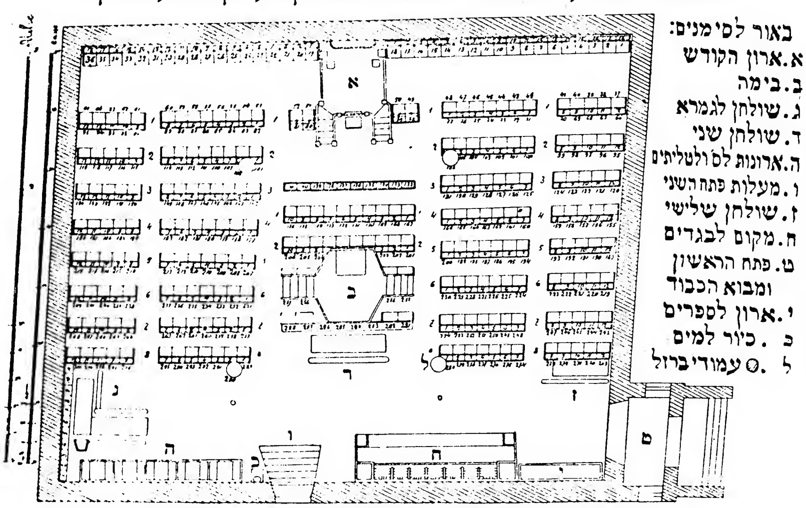
החברות של בעלי־המקצוע היהודיים, מטרותיהן הפרופסיונליות, ערכן כגופים חברתיים, דתיים, חינוכיים וכלכליים. חברת „שבעה קרואים" — דוגמא לחברה של בעלי־בתים אמידים. תקנותיה, סדר הבחירות, מקורות המימון של פעולותיה. חשיבותם של ספרי־הלימוד. תפקיד בהנהלה כסימן למעמד חברתי. חברת „שואבי מים" — דוגמא לחברה של „עמך". השאיפה לדעת ולחוויה רוחנית בין העניים והמרודים. העזרה ההדדית בעתות צרה ומצוקה. היחס אל הספרים הקדושים. מקורות המימון. תקנות חברת שואבי־מים. חובות וזכויות.

החברות השונות שהיו קיימות במינסק מילאו בין השאר גם תפקידים דומים לאלה של הקהילה. למעשה, היתה כל חברה מעין קהילה בזעיר־אנפין. מאחר שהגילדות הנוצריות לא קיבלו חברים יהודים לארגוניהם, הקימו בעלי־המקצוע היהודיים, סוחרים ובעלי־מלאכה, ארגונים מקצועיים משלהם. ארגונים אלה פיתחו במרוצת הזמן פעולות בתחומים נוספים על המקצועיים, כגון בתחומים הדתיים, התרבותיים־החינוכיים, החברתיים, הכלכליים, העזרה ההדדית והסעד. היו להן לחברות בתי־כנסת ובתי־מדרש משלהן, חדרים ובתי־ספר, קופות־מלוה וקופות־צדקה, עסקים בנכסי דלא ניידי, אטליזים לבשר כשר וגבאים לפעולות צדקה וסעד, כגון ביקור־חולים, גמילות־חסדים, פדיון־שבויים, הכנסת־כלה ועוד.

החברה הגדולה והחשובה ביותר במינסק היתה חברת „שבעה קרואים", שכללה חברה קדישא ובית־כנסת גדול. ישיבות ועדי החברה הזאת נרשמו בדייקנות בפנקסים שנשתמרו עד היום, ומשמשים מקור חשוב לידיעותינו על חייהם של יהודי מינסק.

בניגוד לחברות המרובות של בעלי־המלאכה השונים במינסק, היתה חברת „שבעה קרואים" אגודה של בעלי־בתים אמידים, מנכבדי העיר. החברה נוסדה כנראה עוד במאה הי"ז, אם כי שני הפנקסים של החברה שנשתמרו עד היום [1] ראשיתם בשנת תקכ"ג (1762). מלכתחילה נתארגנה החברה בתור חברה קדישא, עם בית־כנסת, בית־מדרש ללימוד תורה לנוער ולמבוגרים, אולם במרוצת הזמן גדלה החברה, רכשה נכסים ומילאה תפקידים דומים לאלה של הקהל עצמו בתחומים דתיים, חברתיים וכלכליים. שמות החברים, שמספרם הגיע בשנת תקכ"ג לחמישים וארבעה, רשומים בפנקס הישן על דף ד' עמוד א', ואילו כמה שנים אחר־כך הגיע המספר לששים וששה [2]. תקנות החברה, בעשרים וחמישה סעיפים [3], התנו כי רק אנשים נכבדים ויודעי־ספר רשאים להתקבל לחברה בהסכמת לא פחות משבעה חברים ותיקים. השם לקוח משבע העליות לתורה ורומז גם לשבעת טובי העיר. הנהלת החברה היתה בידי גוף נבחר שהיה מורכב מארבעה גבאים, ארבעה נוספים, ארבעה נאמנים ושבעה בעלי־תקנות שכללו שלושה רואי חשבונות. נוסף לכך, היו ארבעה גבאים ללימוד תורה למבוגרים וארבעה לתלמוד תורה לילדים, ועוד ארבעה ממונים על הקמת בנין־חומה. מינוים של ארבעה בעלי־בתים להקמת בנין־חומה בא בעקבות השריפה הגדולה שפקדה את

1. הפנקסים נמצאים בספריה הלאומית בירושלים ומספריהם $8^0 2395$, $4^0 922$.
2. שם, דף כ"ד עמ' ב'.
3. שם דף ל'—ל"א.

תבנית שטח הפנימי מעזרת אנשים מבית המדרש הגדול של ח"ק שבעה קרואים מעיר מינסק

Внутренний Планъ Молитвеннаго дома большаго Весь Гамедреша братства ШИВО - КРУИМЪ въ губ. г. Минскѣ.

מינסק בשנת 1762, שבה נשרף גם בנין־העץ של בית־הכנסת „שבעה קרואים" אשר בפינת הרחובות שולגאס ונימיגה. החברה הצליחה לרכוש מגרש שעליו היו כמה מיבנים, מכת הישועיים, תמורת תשלום שכירות שנתית של מאתיים זהובים לשנה[4]. חברי האגודה תרמו כפי יכולתם לסילוק דמי השכירות, לשיפור המיבנים הקיימים ולהקמת בית־הכנסת החדש, שיהיה בנוי אבן ויוכל לעמוד נגד שריפות. חוזה־השכירות היה כתוב פולנית, אולם הועתק לרוסית (החכם אברהם חיים שאבאד העתיק את החוזה לעברית[5]). ההסכם נעשה לפי חוקי מאגדבורג, אשר שימשו יסוד לניהול העיריות בכל אירופה המרכזית והמזרחית. בהסכמת הקהל, בנו אנשי חברת שבעה קרואים גם כמה חנויות ואיטליזים באותה חצר, ואלה נתקיימו עד שנת תקס"ב, כלומר כארבעים שנה, עד שמטעמי בריאות הועתקו האטליזים, בפקודת השלטונות, אל מקום אחר שמחוץ לעיר, על שפת הנהר.

באותה שריפה של שנת 1762 היו למאכולת אש גם כל ספרי הלימוד והדת של החברה. כדי לחדש את אוצר הספרים, הסכים הקהל להפריש מכספי הקורובקה דז"ץ (כלומר, של שבע הצדקות) מאתיים זהובים פולניים לשנה למטרה זו בלבד. אותו זמן העביר הקהל גם את בית־המדרש הגדול[6] שעמד באותו מקום, לרשות חברת „שבעה קרואים". הדאגה לאספקת ספרים לכל חברי האגודה היתה גדולה כל־כך — שהוטלו מסים מיוחדים לצורך זה ואלה היו צמודים למסים על הבשר. בתעודה מיוחדת במינה[7] מתוארת הדאגה לספרים כך: „ותשמענה אזנינו... קול קורא במדבר... להשביע נפש שוקקה

4. שם, דף פ"ג, עמוד א'.
5. אברהם חיים שאבאד, תולדות הימים א', וילנא תרס"ד — ארכיון ייוו"א, ניו־יורק.
6. בדורות המאוחרים נקרא אותו בית־המדרש, בשם „בית־המדרש הקטן".
7. פנקס שבעה קרואים, כרך א', דף מ"ו עמ' ב'.

ונפש רעבה לא ללחם וצמאה לא למים כי אם לשמוע דבר ה'... להיות מחובשי ביהמ"ד. וראה ראינו ע"ג כתבי הקודש והנם בלים ומטולאים... ויהי כאשר בא איש עד הלום... לרוות את צמאונו ולמלא את נפשו טוב — ואין טוב אלא תורה — ולא ימצא די להשיב נפשו, כי אין אומן בלי כלי ואין יד כל מגעת לקנות ספרים לעצמו... ואין בקופה של צדקה לקנות ספרים חדשים וגם ישנים לתקן, ויהי כי גדלה צעקת העם... לאמר הזו העיר כלילת יופי אשר היתה מקדם [עיר] ממנה ישקו העדרים עדרי צאן קדושים ומעולם לא פסקה תורה מבית המדרש ובלילה לא יכבה נרה וכעת הורד גאונה והדרה. והנה העיר ד' רוח טהרה, גברי ראשי קציני מנהיגי קהלתנו לעשות הספקה לבהמ"ד לתת מכל שחיטת בהמה גסה, הן כשרה והן טריפה, הן מקצבים הן מאיזה בעלי הבתים שישחוט ואף על איזה סעודת מצווה — ארבעה ג"פ לקופת בהמ"ד... גלל כן... הפרשנו מקופת הקהל להיות לחק ולא יעבור... סך שני מאות זהובים פולנים מדי שנה בשנה... גזרנו על השוחט שלא לשחוט שום בהמה ועוף בלתי אם יקבל על עצמו לסלק סך הנ"ל, ומי שיעבור על כתבנו הלז אסור לאכול משחיטתו שחיטת נבלה, וביד החברה שבעה קרואים דקהלתנו יצ"ו [8] לצאת נגד המסרב הנ"ל בכל כפיות ונגישות... עד אשר יכוף כאגמון ראשו שיסלק הסך הנ"ל... לעומת זה יקחו השוחטים דמי שחיטה מכל בהמה גסה עשרה ג"פ, דהיינו בנוסף ארבעה ג"פ על ששה ג"פ דמי שחיטה דמקודם. ואנחנו גזרנו אומר על השמשים דקהלתנו שמחוייבים לציית את גבאי החברה קדישא שבעה קרואים הנ"ל לעקל ולאסור השחיטה בלתי אם יסולק להם הסך הנ"ל". תאריך התעודה: יום ב', כ"א סיון תקכ"ה פה, מינסק יצ"ו, וחתומים עליה בפקודת הקהל שני השמשים והנאמנים דק"ק מינסק יצ"ו.

מתעודה זו אנו למדים, כי חשיבותה של חברת שבעה קרואים היתה כה גדולה, עד שהקהל הסגיר למעשה לרשותה אחת מזכויות־היסוד שלו, כלומר גביית מס הקורובקא על השחיטה, או חלק ממנו. נוסף על כך, מוכיחה התעודה עד כמה להוטים היו יהודי מינסק ללמוד התורה ולעיין בספרים הקדושים. בכלל ירד באמצע המאה הי"ח ערכו ומעמדו של הקהל, ותפקידיו עברו בחלקם לידי החברות. ותעיד על כך גם העובדה כי בית־המדרש הגדול עבר לרשותה של חברת שבעה קרואים [9]. אולם לא הרי אמירה כהרי עשיה. כמה שנים אחרי חתימת ההסכם, התלוננו אנשי החברה על שלא קיבלו את הכספים לרכישת הספרים מכספי הקורובקא. פתרון הבעיה בא לבסוף על־ידי החכרת ההכנסות הקטנות של בית־המדרש, כגון דמי מצוות וצדקות, לכמה בעלי־בתים, אשר שילמו מראש מאתים וארבעים זהובים לשם רכישת ספרים חדשים ותיקון ישנים [10].

אחד המקורות להחזקת בית־הכנסת, תלמוד־התורה ושאר הפעולות של החברה היו עזבונות. באחת התעודות שבפנקס [11] אנו מוצאים עדות על עזבון שהושקע, ורק הריבית („דמי עולמית") בגובה של 15 אחוזים תינתן לחברה מדי שנה בשנה. היה זה מעשה דומה כמעט למצוי בזמננו. אגב, גם המנזרים במינסק התאמצו להשיג ירושות ועזבונות כמקור חשוב להוצאותיהם ולהחזקת נכסיהם המרובים.

8. ישמרם צורם ויחים.
9. פנקס שבעה קרואים, חלק א', דף ל"ט עמוד ב'.
10. שם, דף י"ד, עמוד ב'.
11. שם, דף מ"ט, עמוד א', וכן דף נ"ט, עמ' ב'.

התקנות המקוריות של האגודה לא נשתמרו, אולם בשנת תק"מ (1780) חוברו התקנות מחדש[12], שבודאי התבססו על התקנות המקוריות. ארבעת הסעיפים הראשונים דנים בפריבילגיה הראשונית של החברים, היא הזכות לעליה לתורה. העונש החמור ביותר לחבר האגודה היתה שלילת הזכות והאיום כי עלייתו עלולה להימסר לאחר הטוב ממנו. חשיבותה של העליה לתורה היתה כה גדולה, עד שניתקנה תקנה מיוחדת שאסרה על החבר להעביר את עלייתו לתורה אפילו לקרובו. כבר העיר הפרופ׳ יעקב כ"ץ בספרו „בין יהודים וגויים" שהכיבודים הדתיים מילאו תפקיד רוחני ופסיכולוגי החורג מתחום הדת[13]. ההשתתפות במצוות ובכיבודים של בית־הכנסת העניקה את הסטאטוס החברתי ליהודי בקהילתו. סעיף שמונה שבתקנות קובע כי כל חבר חדש חייב ללמוד (כלומר להדגים לימוד בציבור) פרקי משניות יום־יום במשך שלושים יום בטרם יוכנס שמו ברשימת החברים בפנקס. אכן, היכולת ללמוד משניות אף היא הקנתה לאדם מעמד בחברה, והבקיאים בתלמוד ובפוסקים היוו את „קבוצת היחס"[14] אשר שאר בעלי־הבתים השתוקקו להתקבל לתוכה.

תקנה אחרת מחייבת כל חבר חדש להביא יי"ש ולביבות לכל החברה, ואילו הוצאות היי"ש והתופינים לשמחת־תורה כוסו מתקציב החברה כולה. חברי „שבעה קרואים" ידעו לא רק ללמוד תורה ותלמוד, אלא גם לשמח עצמם כפעם בפעם בלגימת יי"ש, לא לשם השתכרות חס וחלילה, כפי שנהגו הגויים סביבם.

השמירה על ספרי בית־המדרש היתה ענין חשוב וחיוני. לפי תקנה י"א חוייבו גבאי החודש לבדוק היטב את המצאי ולרשום בפנקס את מספר הספרים ומצבם. היחס אל הספר היה יחס של יראת־כבוד, לא רק משום ערכו הכספי, אלא בעיקר משום קדושתו וערכו הרוחני.

סדר הבחירות נקבע בעשרה סעיפים של התקנות ומעיד על מידה רבה של דימוקראטיה בחיי החברה. שלילת זכות ההשתתפות בקלפי היתה עונש מקסימלי לחבר שהכזיב במילוי תפקידיו. שיטת הבחירות היתה בלתי ישירה, כלומר החברים בחרו רק ב„בוררים" על־פי רוב קולות — ואלה בחרו בגוף המנהל את כל הענינים, שהיה מורכב מארבעה־עשר אנשים, גבאי בית־הכנסת, גבאי לומדי תורה, נוספים, נאמנים, שייכים. שני רואי החשבונות נבחרו מחוץ להנהלה הנ"ל, כדי שלא יהיו תלויים בדעתם. אין אדם מתמנה למשרת גבאי אלא אם כן שימש קודם בתפקיד דומה, כגון „נוסף". כמו כן אין לבחור באדם שאינו מתפלל בבית־הכנסת בקביעות. תקנה מספר י"ט מתנה שראש הקהילה או גבאי חברה־קדישא של הקהילה אינם יכולים להיבחר לשום תפקיד בחברת שבעה קרואים. סיבת תקנה זו אינה ברורה, אלא אם נניח כי אנשי החברה חששו להשפעה מופרזת מצד הקהל או להתערבות בעניניה הפנימיים של החברה. יתר על כן, מאז שחברת שבעה קרואים קיבלה על עצמה תפקידים קהילתיים, כגון ניהול בית־המדרש (הקהילתי) הגדול[15], גביית דמי קורובקא מהשחיטה וכד׳, היא נעשתה מעין מתחרה לקהל עצמו.

12. שם, דפים ל׳—ל"א.
13. יעקב כ"ץ — בין יהודים וגויים, עמ׳ 23—24, ירושלים תשכ"א.
14. Reference Group
15. מידותיו של בית המדרש היו: 16 מטר אורך, 6 מטר רוחב ו־4 מטר גובה (אברהם חיים שבד, תולדות הימים א׳, וילנא תרס"ד, עמ׳ 23).

שמותיהם של חברי בית־הכנסת שבעה קרואים זרועים על פני רבים מדפי הפנקסים. ברשימתו של ר׳ אברהם חיים שבד [16] נזכרים למעלה ממאתיים שמות. כמובן לא כולם היו חברים בתקופה אחת[17]. בקיר המזרח היו ששה־עשר מקומות וכן מקום לארון הקודש. עזרת הנשים היתה נרחבת למדי, אם כי קטנה במקצת מעזרת הגברים.

במאה הי״ח לא היו עדיין שמות־משפחה לרובם הגדול של יהודי מינסק, אם כי פה ושם נזכרים שמות־משפחה כגון ליפמאן, פאליאק, גינצבורג, זוסמאן, ליפשיץ, פוחוויצר, מיכאוויצר, ראמאנוּוער, יעקובאוויצר ועוד.

ביום 27.3.1793 צורפה מינסק והסביבה לממלכה הרוסית על־ידי המלכה יקאטרינה השניה. כאות־חסד לנתיניה החדשים, הכריזה המלכה על שחרור ממסים לתקופה של שנתיים. בין שאר הצעדים שעשתה הממשלה הצארית לרכישת לבם של התושבים, היה מתן הלוואות מאוצר המדינה להקמת בנינים. גם היהודים זכו בהלוואות כאלו, וחברת שבעה קרואים שיפצה והגדילה את בית־המדרש שלה. ועוד „חסד״ העניקה הממשלה הרוסית לנתיניה היהודים — ביטול תפקידיה החילוניים של הקהילה והעמדתה על תפקידים דתיים בלבד. למען האמת, התפקידים החילוניים של הקהילה נתרוקנו מתכנם עוד קודם, וזאת בגלל הנהגת השיטה הישירה לגביית המסים הממשלתיים.

אם חברת „שבעה קרואים״ עמדה בראש הסולם החברתי של יהודי מינסק, הרי בתחתיתו עמדה חברת שואבי המים.

בבואנו להתחקות אחרי חיי החברה של יהודי מינסק על רבדיה השונים, אנו נתקלים בתופעות מספר המפיצות אור על אורח־חייהם של יהודי הקהילה במאות הי״ח והי״ט. ראשית, אנו למדים, כי למרות ההבדלים הכלכליים שבין השכבות — שכבה קטנה של גבירים, סוחרים גדולים וחוכרים, שכבת סוחרים זעירים ותגרנים, שכבה רבת־עם של בעלי־מלאכה ועובדי השירותים החיוניים, כגון עגלונים, סבלים, שואבי־מים — למרות ההבדלים האמורים שבחומר ושברמת החיים, היו לכולם שאיפות תרבותיות־דתיות בעלות מכנה משותף. כל השכבות, בלי יוצא מן הכלל מצאו להן פורקן והתרוממות־הרוח, אחרי שעות־העבודה, בחיק בית־המדרש. נוסף לחוויות הדתיות שבתפילת מנחה ומעריב, שהיו בהן גם משום שאיפות להשגת „מעמד״ של כבוד, היתה נהייה לשמה אחרי דברי־תורה ולימוד פרק משניות, או שולחן־ערוך, או עיון ב„חיי אדם״ לר׳ אברהם דאנציג, ספר פופולארי המפרש את הדינים של „אורח חיים״. וכשבא העירה מגיד נודד, היו גם עלובי־החיים חשים לבית־המדרש, ביחוד בליל־שבת או בשבת אחר־הצהרים, להזין נשמותיהם בדברי תורה, אגדה וחזיונות לעתיד יותר טוב.

שנית, הדאגה לזולת בעתות צרה ומצוקה שימשה מכנה משותף לכל הרבדים החברתיים במינסק. נוסף לרשת השירותים הסוציאליים המסונפת של הקהילה, עסקו החברות השונות בעזרה הדדית וקיימו את מצות „ואהבת לרעך כמוך״ במידה כזו, שאפילו העלובים והמרודים ביותר, כגון שואבי־המים או מחוסרי כל מקור־פרנסה קבוע, לא ניתן להם למוּך. הדאגה לחולים, לרעבים ללחם, לסובלים מן הקור, לאלמנות וליתומים, לכלות עניות — היתה חלק מחיי יום־יום של יהודי מינסק. תופעה סוציאלית ואנושית

16. שם, עמודים 25—34.
17. תקופתו של הפנקס הראשון היא משנת תקכ״ג עד שנת תקע״ח (1723—1818). כנראה, כרוכים בו שני פנקסים; לפי דבריו של אברהם שבד, הוחל בפנקס חדש בשנת תקנ״ד, מיד אחרי הכיבוש הרוסי (תולדות הימים ב׳, עמ׳ 67).

זו שבמסורת היהודית היתה מיוחדת במינה ליהודים, ואילו בקיבוצים הלא־יהודיים היתה נעדרת לגמרי או מסורה רק לסמכותם של השלטונות. ייתכן כי במסורת זו היה טמון סוד קיומם של יהודים רבים במזרח־אירופה, שרובם היו אביונים חסרי־כול. לפי הסקר של ועדת־הכספים של פלך מינסק משנת 1857, היו בעיר מינסק 22,4% מהקהילה היהודית מחוסרי כל תעסוקה, אולם הכלכלן הרוסי י. זלנסקי [18] קובע בספרו, כי אחוז היהודים מחוסרי כל מקצוע ומקורות פרנסה קבועה היה הרבה יותר גבוה, ואולי הגיע עד למחצית „המפרנסים" של הקהילה, אלא שמפחד השירות הצבאי, מסרו יהודים רבים הודעות על עיסוקים שלהם, שלמעשה לא היו ולא נבראו. הוא מציין כי מצב זה לא נגרם בגלל אהבת הבטלה, אלא משום שלא נמצאה כל אפשרות לעבודה פוריה. שואבי־המים נכללו, כנראה, במנינו זה של זלנסקי.

חברות של בעלי־מלאכה יהודיים למיניהם, ובתוכן חברות שואבי־מים, היו בקהילות רבות ברוסיה ופולין, אולם אנו יודעים על החברה המינסקאית של שואבי־המים יותר מאשר על כל חברה אחרת בזכות הפנקס של החברה שנשתמר ונמצא עתה בספריה הלאומית בירושלים [19].

בעוד שבעלי־המלאכה השונים היו זקוקים לסדנה או לחדר־עבודה ולמכשירים שונים ומכונות, ואף בעלי־העגלה נזקקו לסוסים, רתמות ועגלה, הרי שואבי־המים לא היו צריכים אלא אסל וזוג דליים, והיו מהלכים הלוך ושוב מן הבאר או הנהר אל הבתים היהודיים כדי להרוויח פרוטה.

חברת שואבי־מים במינסק נוסדה רשמית בשנת תק"ץ, לאחר תקופה של הכנות שנמשכו כנראה כמה שנים, כי בזמן היווסדה כבר היו בידי החברה שני ספרי־תורה, האחד קנוי מן המוכן והשני שהוזמן במיוחד אצל סופר סת"ם, חומשים וספרי־קודש אחרים. בכתב־הסמכות שניתן על־ידי ראשי הקהל נאמר, כי שואבי המים אספו כסף זה על־ידי תרומות שבועיות בין חבריהם (וואָכער). פנקס החברה — תעודה מיוחדת במינה המפיצה אור על חייהם ומאווייהם של עלובי־חיים אלה — מכיל רשומות במשך כארבעים שנה, משנת תק"ץ ועד שנת תרכ"ז (1829—1867). במשך חמש השנים הראשונות לקיום החברה, היו שואבי־המים נפגשים לתפילה וללימוד בדירה שכורה, אולם לאחר שנצטרפה אליהם אגודת „חיי־אדם" (כלומר חבורה שנתארגנה לשם לימוד בספר חיי־אדם לר' אברהם דאנציג), ניגשו להקמת בנין משלהם. שואבי־המים תרמו לשם כך לא רק כסף מתוך רווחיהם הדלים, אלא גם שעות־עבודה מרובות לאחר שעות העמל הרגילות. אל חברי האגודה המורחבת נצטרפו גם „מתנדבים בעם", כלומר יהודים אחרים מדלת־העם שעזרו במו ידיהם במלאכת הבנין.

התעודה הראשונה מיום א' לחול־המועד סוכות תק"ץ (אוקטובר 1829) [20] כוללת שבעה סעיפים המתארים את מטרות החברה והיא חתומה על־ידי שלושה־עשר חברים. כבר העיר הפרופיסור ישראל היילפרין, במאמרו על חברות שואבי־מים במזרח־אירופה [21],

18. Н. Зеленский, Минская губерния עמ' 658—661. מובא בספרו של לוי גרינברג The Jews of Russia, 1965, כרך א' עמ' 161.
19. Heb. 40 974.
20. משום מה נכרכה תעודה זו בדף 61 של הפנקס.
21. המאמר פורסם לראשונה בספר היובל למקס ויינרייך (האג 1964), ונכלל גם בספרו „יהודים ויהדות במזרח אירופה", ירושלים תשכ"ט.

כי שמונה מבין שלושה־עשר המייסדים לא ידעו כתוב, כי חתימתם נעשתה במס״ק (במסירת קולמוס) או בידי רושם התעודה. יש להניח, כי אי ידיעת מלאכת הכתיבה אינה מעידה כלל וכלל על עם־הארצות, כי שיטת הלימוד המסורתית בחדר לא ייחדה כמעט מקום לכתיבה, אלא שׂמה את הדגש על קריאה ולימוד חומש־רש״י, משניות וגמרא בעל־פה. גם ריבוי ספרי החומש ושאר ספרים קדושים מעיד על כך כי לפחות חלק גדול מחברי אגודת שואבי־המים במינסק ידעו לקרוא בהם.

פנקס שואבי המים במינסק כתוב עברית עסיסית, מתובלת פסוקים מן התפילות ומן התנ״ך והתלמוד. יש להניח כי הרשומות בפנקס הוקראו באסיפות הכלליות או באסיפות הועדים, ואם לא כל החברים הבינו עברית, הרי לפחות חלק הגון שבהם הבין את תוכנם. מלאכת פענוח כתבי־היד האלה אינה מן הקלות, אם משום שהדיו נמחקה במשך הדורות או משום נבכי שברי הפסוקים וראשי־התיבות ושאר הקיצורים של הסופרים. אביא כאן את התעודה העיקרית של כתב ההתאגדות בשלמותה, כדי שהקורא יעמוד הן על לשונה והן על תוכנה. כאמור, נכתבה תעודה זו בחול־המועד סוכות שנת תק״ץ.

א. ראשית חכמה יראת ה׳ שמחוייבים אנחנו כל אנשי המנין שו״מ [שואבי מים] לילך בכל שבת קודש ויו״ט וכיו״ב לבית שנבחר להתאסף שם לקריה [לקריאה] בתורה הק׳ [הקדושה]... [ומי שיעדר] ולא יהיה בימים האלה הנזכרים למעלה... נמנה לדבר המצוה הזאת מחוייב לסלק בעד כל פעם א׳ ג״פ [גדולים פולנים] לקופת המנין והג״ח [גבאי החודש] יש לו נאמנות, ואם יעברו ע״ד [על דברי] אנשי הגבאים מחוייבים לסלק ג׳ ג״פ בכל פעם.

ב. כל אנשי המנין מחוייבים ליתן בכל שבת [כלומר כל שבוע] ג׳ ג״פ [לכיסוי] הוצאות המנין ויומסר הדמי־שבת מכל אחד ליד הנאמן שיהיה נבחר מאתנו המנין עפ״ר עב״ט [עלה במוסכם] וכל מי שיעבור ולא יסלק הדמי שבת עד עת הקלפי לא יונח האיש בקלפי.

ג. אם ירצה איזה איש להתקבל תוך המנין שלנו אזי בעת קבלתו יתאספו כל המנין בועד א׳ היינו שמחוייבים הג״ח [גבאי החודש] לקרוא לכל המנין להוועד ולהודיע לכל אחד שזאת האספה בשביל לקבלו לתוך המנין. ואז הגם שלא יבואו כלל המנין רק שבעה אנשים כשרים זה לזה ולאיש שירצה להתקבל — העב״מ [הועלה במוסכם] שיעשו הז׳ אנשים כנ״ל הוא תוקף למעשה כלל המנין. באם שלאחר אריכות ימים יניח בן, יהיה לבנו זכות בתוך המנין שלנו וימלא מקום אביו בכל וכל גם שיהיה לו הדרגא שהיה לאביו.

ד. זמן עשיית הקלפי יהיה בחוה״מ של פסח בכל שנה ומחוייב הג״ח לאסוף כל המנין בועד א׳ בעת עשייתה יובחר מתוך הקלפי חמשה אנשים כשרים והם יעשו המנויים, היינו ארבעה גבאים ונוספים ורואה חשבונות שיהיו כשרים ולז״ [זה לזה] ועל פיהם יתנהגו כל המנין.

ה. בעת קבלת איזה איש לתוך המנין שלנו אין להם להמנין רשות ליתן להנתקבל דרגות קדומות, רק יתנהג הנתקבל עפ״י דרגות שנה ראשונה אחר קבלתו רשאי להיות רו״ח [רואה חשבונות] שניה נאמן, שלישית נוסף ושנה רביעית רשאי להיות גבאי בכל הדרגות. לא יהיה עפ״י עצמם בידי המנויים ליתן דרגות קדומות [אלא] עפ״י ע״ב [עלה במוסכם] ועפ״י רוב דיעות מנויי החברה אבל הבוררים אינם רשאים לעשות שום דרגא למי שהיה הדרגא לפני השנה.

ו. באם ח״ו [חס וחלילה] שיחלה א׳ מאתנו המנין אזי כשיודיע להג״ח מחוייב הג״ח לאסוף כל המנין בכדי להתפלל בעדו תפילת החולים ולאמור תהילים וכל מי שלא יבוא לאחר שיקרא אותו מחוייב ליתן ג׳ ג״פ ואם ידו של החולה משגת מחוייב ליתן בעד זה לקופת המנין לא פחות מח״י ג״פ והמוסיף מוסיפין לו מן השמים.

ז. עכצשו״ת [על כל צרה שלא תבוא] באם שיעדר [כלומר שימות] א׳ מאנשי המנין שלנו אזי מחוייבים כלל החברה להתפלל בבית האבל שלושים ימי האבל ולומר אחר הלימוד אתה ה׳ מלך אל מלא רחמים והאבל מחוייב לסלק לקופת המנין לפ׳ [לפחות] מ״ח גדו׳.

ואם ח״ו יעדר בלא בן זכר אזי אם לא נשאר אחריו עזבון ברכה בכדי לשכור קדיש אזי מחוייבים כלל המנין לשכור איזה איש שיאמר קדיש עבורו הנעדר ולסלק להאיש הנ״ל מקופת החברא. ואם יהיה להנעדר גואל או קרוב ויתנדב עצמו הקרוב לומר קדיש בעבור הנעדר אזי יהיה להקרוב שלו זכות בתוך המנין... בלי שום תשלום דמי קדימה.

לכאורה היו מטרות החברה דתיות בלבד, אולם במציאות של אותם הימים, ראשית המאה הי״ט, נתרקמו בכתלי בית־המדרש גם חיי החברה והתרבות שנסכו מידה רבה של קדושה והתעלות־הנפש לתוך ימי החולין האפורים הרוויים עמל מפרך, דלות ושפלות־הרוח.

הזכות להתאגדות אפילו למטרות דתיות לא ניתנה להם לבעלי־המלאכה השונים ולדלת־העם במינסק אלא לאחר מאבקים, שנמשכו למעלה ממאה שנים עם ראשי הקהל. הדים למאבקים אלה אנו מוצאים גם בפנקס שואבי־המים. כשנה וחצי לאחר ייסוד החברה, נתן הקהל גושפנקא רשמית וכתב האישור נרשם אף הוא בפנקס [22]. בתעודה זו מדגישים ראשי־הקהל, כי האישור ניתן בתנאי מפורש „שאין בידם לעשות איזה קשר או אגודה בענין נשיאת המים לבעל הבית אשר יהיה התנגדות לבעה״ב. ואם יעשו מה בזאת יבוטל החבורה ותקנותיהם ותתפרד החבילה...״ כנראה זכרו עדיין ראשי הקהל את התמרדותם של בעלי־המלאכה ודלת־העם מלפני שני דורות, ולכן הקפידו על כך כי החברה של שואבי־המים לא תחרוג מן המסגרת הדתית־החברתית. הסכנה לתביעת זכויות כגון שכר־עבודה הוגן, מניעת תחרות ואפילו שביתות, היתה כנראה ממשית, כי אחרת לא היו ראשי־הקהל מתנים תנאי כזה. יחד עם זאת, נמצאים בכתב־האישור דברי שבח לשואבי־המים על „ששכרו סופר סת״ם וכתבו להם ס״ת מחדש וקנו חומשים ושאר ספרים ושכרו בית דירה שמתאספים לשם בימים טובים ונוראים ובשבתות וקוראים בתורה. וגם עשו תקנות... ואמרנו הזהרו בבני עניים וכו׳״. אכן, אצל מנהיגי הקהל היה הנימוק העיקרי למתן האישור — קיום מצות „הזהרו בבני עניים, שמהם תצא תורה...״ [23]

נעיין־נא בכמה מתקנות־היסוד הנראות לנו תמוהות ביותר, לפי מושגי סוף המאה העשרים. הנה באים אנשים בדרגה כלכלית וחברתית נחותה ביותר ומרצונם הטוב, בלא כל לחץ מגבוה, נכנסים לעול כספי של תשלום קבוע, אחת לשבוע, לקיום בית־המדרש, ומתחייבים לשלם קנסות אם ייעדרו מהתפילה. אגב, חובת ההשתתפות בתפילות הורחבה אחר־כך גם לכל ימי החול, נוסף לחובת תפילה בציבור בשבתות ובימים־טובים. יתר על כן, אם חבר לא יסלק את הקנסות לפני זמן הבחירות, לא „יונח בקלפי״ — כלומר לא יורשה להשתתף בבחירות, וכמובן שלא יהיה רשאי להיבחר לשום תפקיד של כבוד. איך נסביר תופעה זו? אין זאת אלא שהכמיהה למעמד אנושי כלשהו, לסטאטוס חברתי, הניעה את שואבי־המים לקבל על עצמם את העול הכספי הנוסף. יש להניח, כי ענין הקנסות שימש למעשה כמקור־הכנסה לצרכי האגודה, שהתרחבה במרוצת הזמן כאשר הקימה בשנת תר״א בנין משלה, פתחה חדר ואף ישיבה, שכרה מלמדים לחינוך הבנים, הזמינה דרשנים ומגידים נודדים להשיב נפש בדברי אגדה ובחזיונות דמיון. אולם עיקר הסאנקציות על אי קיום התחייבות־היסוד של האגודה, כלומר תפילה

22. דף 62, עמוד א׳.
23. דף 26 ע״ב.

בציבור, היה קשור בעיכוב הקלפי, היינו בשלילת זכות ההשתתפות בבחירות. תקנות ד׳ וה׳ מגדירות את סדר הבחירות, שהיו, יחסית לתקופה, דימוקראטיות ביותר וקבעו את סולם הכיבודים או תפקידי הכבוד שכל חבר יכול להגיע אליהם, לא בתוקף רכושו או תרומותיו, אלא לאחר שיוכיח עצמו כעסקן נאמן ויתקדם בהדרגה מתפקיד לתפקיד, ללא משוא־פנים. כדי להגיע לדרגת גבאי, חייב העסקן לשרת לפחות שלוש שנים בתפקידים נחותים יותר, כגון רואה חשבונות, נאמן, נוסף. אכן, בעולמם של יהודים מסכנים אלה היה דבר הבחירות למנהיגות והסיכויים להיבחר למשׂרה מכובדת ענין חיוני שבחיי הרוח והחברה.

ארבעת הגבאים התחלפו כל חודש ברוטאציה. כדי לספק תארים למספר חברים גדול יותר, המציאו כיבודים כגון: שומרי־בעלי־תקנות, שייכים, נוספים, נאמנים ועוד.

חברת שואבי־המים במינסק היתה רק אחת החברות של בעלי־מלאכה וסוחרים יהודים שמספרן הגיע במחצית המאה הי״ט לשני תריסרים. אולם בעלי־המלאכה האחרים היתה להם לפחות שאיפה להצטיינות במקצועם, להיות אומנים בעלי מעמד בגילדה (צאֶך), ואילו שואבי־המים היו „בתחתית החבית" ממש ואם תקנותיהם ופעולותיהם הדתיות־התרבותיות הגיעו לרמה ניכרת, הרי יכולים אנו להשיג מכך שאגודות אחרות, שפנקסיהן אבדו ולא הגיעו לידינו, קיימו שירותים דומים, ושאיפותיהן החברתיות היו לפחות נעלות כאלו של שואבי־המים.

חברת שואבי־המים, בית־הכנסת שלהם עם בית־הספר והישיבה, התקיימו גם בתקופת השלטון הסוביטי. לפי עדויות שונות, שימש בית זה כמרכז לחינוך עברי ודתי במחתרת, ואפילו רדיפות היבסקציה לא יכלו להם.

פרק ט

פנקס קהילת מינסק ופרשת יעקב בראפמאן

המשטר בקהילת מינסק בעיניו של המומר יעקב בראפמן, מקורות איבתו לקהל, יחסיו עם הכמורה הפראבוסלאבית. השמצותיו של בראפמן נגד קהילת מינסק. „ספר הקהל" כמכשיר אדיר בידי שונאי ישראל בארצות אירופה רבות. מהימנותו של התרגום הרוסי של פנקס הקהל של מינסק. ארגון קהילת מינסק כ„הוכחה" בידי האנטישמים על שלטונה הסודי של יהדות העולם ועל הקשר שקשרו היהודים נגד העולם הנוצרי. תגובת היהודים.

בתוך הים העכור של הספרות האנטישמית אין הרבה ספרים שגרמו במידה כזו להפחת השנאה נגד היהודים, כשם שגרם לכך ספרו הרוסי של המומר ממינסק, יעקב בראפמן, „קניגא קאהאלא", (ספר הקהל). אפשר להשוות ספר זה ל„פרוטוקולים של זקני ציון" הן מבחינת צורתו, כאוסף תעודות והחלטות מישיבות מנהיגים יהודים, והן מבחינת השפעתו, בתרגומים שונים, בארצות שונות. אם כי מבחינת המחקר ההיסטורי עשה בראפמן, שלא במתכוון, שירות רב, בהעתיקו חלקים חשובים מפנקס קהל מינסק לרוסית (ועל־ידי כך נשתמר הפנקס כמקור חשוב להבנת חיי הקהילה), הוא העמיד לרשות האנטישמים למיניהם חומר מקורי, אשר בפירושו הזידוני המעוקם

שימש כלי־נשק חשוב לנגח בו את כלל יהודי רוסיה. אין תימה כי שונאי ישראל ברוסיה, פולין, גרמניה, אוסטריה וצרפת קפצו על המציאה ומצאו „הוכחות" למשטרן הרקוב כביכול של הקהילות ולשנאתם של היהודים לנוצרים. את מקורות איבתו[1] של בראפמן לקהל מינסק יש לחפש בנסיבות ילדותו ובחטיפתו לשורות הקנטוניסטים. יעקב בראפמן נולד בשנת 1820 בעיירה קלצק, פלך מינסק. בהיותו רך לימים נתייתם מאביו ומאמו, וכפי שהיה נהוג אז בכל הקהילות כלפי גזירת הקנטוניסטים, היו היתומים „מועמדים טבעיים" להימנות עם החטופים לשירות הצבאי הרוסי לכל ימי חייהם. כדי להינצל מ„חוטפי הקהל" נמלט יעקב מעיירתו. אולם שנאתו לקהל ולסדריו, והרגשת אי־הצדק שבחטיפת יתומים דווקא, נשארו נטועים בלבו כל ימי חייו. שנאה זו הועמקה עד כדי שנאה כלפי היהדות בכללה, והוליכה לבסוף להתנצרותו בגיל 34. מיד לאחר שהפך להיות פראבוסלאבי, קיבל משרת מורה לעברית בסמינריון הממשלתי לכמרים במינסק[2]. השלטונות הרוסיים נתנו בו אֵמון ומינו אותו לצנזור לספרים עבריים בווילנא ובפטרבורג. אותה תקופה פירסם בראפמן מאמרי־שׂטנה רבים בלשון הרוסית שהפיצו את העלילה כי היהודים מקיימים ארגונים חשאיים בין־לאומיים שמטרתם להשתלט על כל העולם הנוצרי. כדוגמאות לכך הזכיר את „כל ישראל חברים" ואת „חברת מפיצי השכלה", שהן, לדבריו, זרועות־ביצוע של קנוניה יהודית עולמית. אך לשיא „יצירתו" הגיע בראפמן כאשר פירסם בשנת 1869 את „ספר הקהל" של קהילת מינסק. הספר הודפס על חשבון הממשלה, בחסותו של מושל צפון־מערב רוסיה. בראפמן ליקט מתוך פנקסי הקהילה 285 החלטות ותקנות, והוסיף עליהן פירושים לפי רוחו. „ספר הקהל" יצא בכמה מהדורות ברוסית ובתרגומים לפולנית, צרפתית וגרמנית, עם דברי מבוא מורחבים, כתובים בידי „מומחים" אנטישמיים ארסיים, שהוסיפו שמן למדורת השנאה הגואה כלפי היהודים בתקופת הריאקציה שאחרי השנים של האוירה הליבראלית של אלכסנדר השני. „ספר הקהל", וכן אוסף המאמרים של בראפמן על מנהגי היהודים, שהופיע בשנת 1882, שימשו בידי שונאי ישראל הוכחה על כוחם המאגי־דימוני של היהודים שבעזרתו הם משתלטים על הגויים. בהסתייעם בחומר הזה, הצדיקו הסופרים האנטישמיים הרוסיים אפילו את הפרעות של 1882.

את מאמרו הראשון פירסם בראפמן בשנת 1866, בכתב־עת רוסי[3], ובו טען כי קיימת במינסק תנועה יהודית הקרובה לנצרות. לא ידוע למה התכוון, אבל מאמר זה הפיח תקוות בלבות השלטונות הרוסיים ואנשי הכנסיה כי יהודי מינסק עומדים להתנצר בהמוניהם. כמובן, לתקוות אלו לא היה כל יסוד, אם כי פה ושם השתמדו יחידים, אם מסיבות כלכליות או בגלל אהבתם לתרבות הרוסית שבאה כתוצאה מחינוכם בגימנסיה הממשלתית ומרצונם להתקבל באוניברסיטאות שבערים הגדולות.

את פנקס קהל מינסק מצא בראפמן בארכיון של ועד החינוך בווילנא, מקום שם שימש

1. בשנת 1874 סיפר בראפמן ליהודה לייב גורדון (יל"ג) כי שנאתו לקהל באה כתוצאה מרדיפתו בימי ילדותו. הוא גם הוסיף כי אם יהודי פטרסבורג ישלמו לו בעד הנזק שנגרם לו בילדותו — אזי יפעל למען הקלת מצבם של יהודי רוסיה. (Jewish Encyclopedia משנת 1906, ערך בראפמן).
2. דבר זה קרה לאחר שבראפמן מסר לידי הקיסר אלכסנדר השני, שביקר במינסק בשנת 1858, תזכיר על היהודים. בתור מורה בסמינר לכמרים, הוטל עליו לחקור איך אפשר לסלק את הגורמים המונעים את התנצרותם של היהודים.
3. מאמרו ב־ Виленский Вестник מס' 149, משנת 1866 נושא את השם: „דעותיו של יהודי שעבר לכנסיה האורטודוקסית על ריפורמה באורח־חייו של העם היהודי ברוסיה".

כצנזור לספרים עבריים. הוא ליקט מתוך הפנקס 285 תעודות וסידר אותן לפי ארבעה סעיפים: א) עיסקאות הקהל ב) מנהגים ודת ג) ניצול הנוצרים לפי החוקים והתקנות ד) ניצול הנוצרים הלכה למעשה.

מלומדים יהודיים [4] ניסו להוכיח כי לפחות חלק מהתעודות הן מזויפות. שרשבסקי, למשל, טען כי שליש מהתעודות נושא תאריכים של שבת או יום־טוב, ולכן הן מזויפות. טענה זו אין לה יסוד, כי הסופרים של הפנקסים השתמשו בדרך־כלל בתאריכים של פרשיות השבוע. כן נקבע על־ידי י. א. לויטץ [5], כי תרגומי התעודות מעברית לרוסית הם בדרך כלל נכונים [6], אלא שהפירושים הם מגמתיים. לאחר שהופיעו שני תרגומים גרמניים, עם דברי מבוא ופירושים אנטישמיים של הפרופ׳ זיגפריד פאסארג׳ [7], כתב יוסף זייברלינג [8] חוברת נגד „ספר הקהל" וכן נכתבו מאמרים רבים בכתבי־עת יהודיים להפרכת טענותיו של בראפמן [9]. טענתו העיקרית של בראפמן היתה כי היהודים ברוסיה הם מדינה בתוך מדינה, וזאת הודות לארגונה החזק של הקהילה והודות לארגונים ואגודות אחרים. אם כי הקהל, בתור ארגון אוטונומי, בוטל בפקודת השלטונות עוד בשנת 1844, לא מנעה עובדה זו את הפצתו של „ספר הקהל" בקרב פקידי השלטון, כספר־לימוד יסודי על הקיבוצים היהודיים. כעדות לבורותו של בראפמן בעניני ספרות ומדע, מספר הספרן היהודי בספריה הלאומית בפטרסבורג, א. הרכבי, כי פעם ביקש ממנו בראפמן ספר בשם IBIDEM. הרכבי ביקש ממנו שימלא טופס ויחתום.

בתרגומים פולניים הופיע „ספר הקהל" לפחות חמש פעמים: בלבוב בשנים 1875 (מהדורה שניה), 1876, 1877, בעיבודו של האנטישמי ק. וולסקי, וכן בווארשה, בשנת 1914, עם מבוא ופירושים של האנטישמי תיאודור יוסקה־חויינסקי (Jeske-Choinski).

„מלומד" פולני זה קובע בדברי־המבוא הנרחבים כי חובתו של כל פולני נוצרי להכיר את היהודי־אויב־הנצרות, כי הכרת האויב, אופיו ואמצעי־לחימתו — הוא בחינת חצי הנצחון עליו. אין לשאוב ידיעות על היהודים מן העתונות, כי היהודים שולטים בעתונות, כשם שהם שולטים בכלכלה ובבנקים. יהודים שולטים בכל אירופה, ממשלות ומלכים חייבים להם כספים. אין לתת אֵמון במומרים, כי כוונתם לחדור לחברה הנוצרית ולכבוש אותה מבפנים. יהודים עומדים בראש תנועות מהפכניות, כי בסופו של דבר תסגיר המהפכה את הגויים המרוששים לידי היהודים. בספרו של בראפמן מוצא חויינסקי סימוכין לכל אלה. הוא מספר את תולדותיה של „המדינה" היהודית בפולין המבוססת על הקהילות ועל ארגון ועד ארבע ארצות. כעת, אומר חויינסקי, נמצאת הממשלה היהודית המרכזית בפאריס בידי המאסונים. לאחר כיבוש המסחר והכלכלה והעתונות, חותרים היהודים לכיבוש בתי־הספר, בתי־המשפט, הפקידות הממשלתית וכו׳. כל צרותיה של פולין באו לה בעטיים של היהודים אשר שיחדו את האצילים בסיים הפולני. בספרו של בראפמן

4. במהדורה של שנת 1875 נכללו 1,055 תעודות מהשנים 1789—1869.
5. י. א. לויטץ — לבקרת ספר הקהל של בראפמן, ציון, תרצ"ח, עמ׳ 178—170.
6. כמה מהתעודות של „פנקס הקהל" הועתקו בפנקסי חברת „שבעה קרואים" הנמצאים בספריה הלאומית. על יסוד השוואתם עם „ספר הקהל" של בראפמן קבע לויטץ כי התרגום הרוסי נכון. לבראפמן היו 2 עוזרים בקיאים בקריאת הפנקסים.
7. פרופ׳ זיגפריד פאסארג׳ שימש פרופ׳ לגיאוגרפיה באוניברסיטה של האמבורג, אנטישמי מובהק. „ספר הקהל" יצא שוב בלייפציג בשנת 1928 בתור „אוסף תעודות לחקר מנהיגי היהודים" בשני כרכים.
8. Joseph Seiberling — Gegen Brafman's Buch der Kahal, Wienna, 1881
9. השחר ד׳ עמ׳ 621; י"א, עמ׳ 242.

הוא מוצא הוכחות כי היהודים מנשלים את הנוצרים מרכושם על־ידי מכירת ה„חזקה" בלי ידיעתם של הבעלים הנוצרים[10]. את הצורך בהדפסת מהדורות חדשות של „ספר הקהל" הוא מנמק בטענה כי היהודים קנו את המהדורה הראשונה כולה על־מנת שהספרים לא יגיעו לידי הנוצרים. החומר בספר, שאסף בראפמן בעזרתו של הבישוף ממינסק, מיטיב, לדבריו, להסביר את טיבם של היהודים ושאיפתם להשפיע על אירופה והעולם כולו, יותר מכל חומר אחר.

התעודות שבראפמן ליקט ותירגמן לרוסית (ומרוסית תורגמו אחר־כך ללשונות אחרות) עוסקות בנושאים רבים הנותנים תמונה ברורה מסדרי החיים במינסק. אילו פורסמו התעודות עם הסבר כן, היו בודאי מעמידים את הציבור היהודי במינסק באור חיובי, כי אין להבין את התקנות השונות אלא על הרקע המדיני והכלכלי שבו חיו יהודי מינסק את חייהם. אולם כאשר ניתן לפרסום התעודות אופי של תגלית סנסציונית על כת לא־נודעת רבת־מזימות, המנהלת עניניה לפי מערכת סודית של חוקים קדומים, וכאשר נוספו לכך פירושים אנטישמיים מובהקים, הפך הספר לכלי־שרת ולנשק יעיל ביותר בידי שונאי ישראל.

חומר ההאשמות נגד הקהל של מינסק סובב על שני צירים עיקריים : ענין החזקה כשיטה לניצול הנוצרים ונישולם מעמדותיהם הכלכליות, וענין השוחד כשיטה להשחתת הנוצרים מבחינה מוסרית. בראפמן מאשים את הקהל במכירת חזקות על רכוש נוצרי ועל חכירת עסקים ושירותים, עוד בטרם ידע בעל־הרכוש הנוצרי כי היהודים זוממים את העיסקה. אילו היה מציג את עקרון החזקה כאמצעי יעיל למניעת תחרות פרועה בין מועמדים שונים לקניית רכוש או לחכירתו, לא היה הקורא המשכיל מוצא בו כל דופי. אולם כאשר עקרון החזקה הוצג כקנוניה יהודית, הפך הדבר לפשע. והוא הדין גם לגבי מתן־בסתר לפקידים שונים, פריצים, ראשי העיר והכנסיה, ביחוד לרגל חגיהם או כדי למנוע ביצוען של גזירות וסחיטות, עלילות ואיומים. גם כאן — בהצגת פני הדברים באורם הנכון — לא היתה האשמה נופלת על היהודים, אלא על הסחטנים הנוצריים, ובכללם מפקדי המשטרה והצבא. אמנם, היו גם מקרים שראשי־הקהל במינסק ניצלו סמכויותיהם ואמצעים כספיים כנגד בעלי־המלאכה, כדי למנוע מהם השתתפות בהנהגת עניני הציבור, אבל מקרים כאלה היו נדירים, ואילו המקרים שבהם השתמשו ראשי הקהל בכספי הציבור כדי למנוע גזרות ועלילות היו מרובים.

כדי לתאר את מידת שליטתם של ראשי־הקהל בכל חברי הקהילה מביא בראפמן תעודה (מס' 135), לפיה אסר הקהל על אשה אחת ללכת למקוה להיטהר מנידתה, עד שלא יקבל עליו בעלה את מרות הקהל וייכנע לסמכותו. בתעודה אחרת (מס' 177) מסופר, כי אשת חייט תבעה לבית־הדין את אחד הנכבדים, ר' פייביש בעל תואר „מורנו", על שהיכה אותה. ר' פייביש טען תחילה כי היא פתחה בריב, אולם כאשר היא נשבעה כדת כי ר' פייביש התחיל בריב, הוציא בית־הדין של הקהל פסק שלפיו נידון ר' פייביש לשלושה ימי אמירת תהילים ולאבדן התואר — עונש לא חמור ביותר על עבירה רצינית, כנראה משום שהאשה היתה „רק" אשת חייט, ואילו ר' פייביש היה בעל־בית מכובד, בעל תואר מורנו. בראפמן רצה להוכיח בזאת כי בבתי־הדין של הקהל היה משוא־פנים.

10. J. Brafman, Żydzi i Kahały, Warszawa, 1919, עמ' 36.

פרק י
קהילת מינסק תחת שלטון הצארים האחרונים

התקופה הרוסית — סקירה כללית. נישול המוזגים היהודיים וגירוש היהודים מן הכפרים בטענה כי הם גורמים לשכרותם של האיכרים. התרוששות יהודי מינסק לאחר מלחמות נאפוליון. הגזירות והרדיפות תחת שלטונו של ניקולאי הראשון — הקאנטוניסטים. גידולה המובהק של האוכלוסיה היהודית במחצית השניה של המאה הי"ט. הגזירה נגד הלבוש היהודי. אלכסנדר השני בתקופתו הליבראלית. שחרורם של האיכרים הצמיתים והשפעת מעשה זה על הכלכלה של יהודי מינסק והסביבה. ההגירה היהודית. סלילת מסילות־הברזל והשפעתה על הכלכלה היהודית. המעבר מן הכלכלה הפיאודלית לכלכלה תעשייתית. יהדות מינסק — רוב האוכלוסין בעיר. זכויותיהם האזרחיות של יהודי מינסק והגבלתן בימי אלכסנדר השלישי. סיכום.

במשך התקופה שבין חלוקת פולין בסוף המאה הי"ח ועד המהפכה הבולשביסטית, הוצאו ברוסיה הצארית חוקים רבים, דו"חות של ועדות־חקירה ותקנות מיוחדות שנגעו למצבה של האוכלוסיה היהודית בלבד. מספר התקנות האנטי־יהודיות שבוטלו על־ידי הממשלה הזמנית של המהפכה הגיע למאה וארבעים[1]. מי שיחפש טעם והגיון בחוקים אלה יתאכזב, כי השלטונות היו נעדרים כל עקביות ולעתים חוק אחד היה סותר את משנהו. הצד השווה שבהם הוא כי בניגוד למערב אירופה, שם היה תהליך ההשתלבות של האוכלוסיה היהודית בתוך החיים הכלליים של המדינה תהליך טבעי כמעט, הרי שלטונות הצארים, בבואם לכפות תהליך זה על יהדות שונה לגמרי מזו של המערב, התעלמה לגמרי מאופיה של יהדות רוסיה־ליטא מצד אחד ומאופיו של העם הרוסי, הפולני והליטאי, מצד שני. החשוב הוא כי במלחמה הארוכה, שנמשכה כמאה ועשרים שנה, בין שלטונות הצארים לבין הקיבוצים היהודיים, שמטרתה היתה ביטול עצמיותם, מסורתם ואופיים הלאומי של היהודים, חיסול ארגונם האוטונומי, לשונם, סדרי חינוכם, לבושם ומנהגיהם וחייהם הרוחניים והדתיים — במלחמה זו ניצחו היהודים[2]. אמנם פה ושם ניבעו פרצות שנגרמו כתוצאה מפתיחת בתי־הספר הרוסיים והאוניברסיטאות לכמה מבני הנוער היהודי, או כתוצאת ההטפה לשינוי ערכים של תנועת ההשכלה והתנועות הסוציאליסטיות שבאו אחריה, אבל בדרך כלל היתה עמידתם של יהודי רוסיה איתנה, ולא עוד אלא שהרדיפות חישלו את רוחם של ההמונים. המשפטן האנגלי, פרופ' א. ו. דיקאי כתב בשנת 1910: „עמידת הגבורה של יהודי רוסיה נוכח הרדיפות היא תהילתה העליונה של היהדות... השלטון הדספוטי דרכו להתחיל בהשפלתם של קרבנותיו ואחר־כך הוא מצדיק את עצם קיומו ע"י הטענה כי קרבנות אלה אינם ראויים לחירות ולצדק"[3].

גזירת תחום־המושב, אשר נגזרה בשנת 1804, נשארה בתוקפה כמעט עד המהפכה. במשך תקופת השלטון הצארי שנמשך כמאה ועשרים שנה חלו שינויים כבירים במדינה:

1. שני מלומדים רוסיים, גימפלסון ומיש, אספו את החוקים האלה בספר בן אלף עמודים: Руководство к русским законам о евреях.
2. השוה: פרופ' שלום בארון, היהודים תחת שלטון הצארים והסובייטים, ניו־יורק, 1964 (אנגלית).
3. מתוך המבוא לספר: A. V. Dicay, The legal Sufferings of the Jews in Russia, London, 1912

שחרור האיכרים הצמיתים בשנת 1866, תיעוש, בנין רשת מסילות־ברזל, נסיונות לשינוי שיטת השלטון האבסולוטי ועוד, אולם תחום־המושב נשאר שריר וקיים. אזור תחום־המושב כלל 12 פלכים ברוסיה ו־10 בפולין, והאוכלוסיה היהודית שבתוכו הגיעה בסוף המאה הי״ט לחמישה מיליונים. בתוך גיטו גדול זה ששמו תחום־המושב, היו גם ערים שהיו „מחוץ לתחום״ וישיבת יהודים בהן היתה אסורה. בשנת 1858 נאסר על יהודים לשבת ברצועת הגבול המערבי שרוחבה היה חמישים פרסה. כן נאסר על היהודים לשבת ישיבת־קבע בעיר קייב, אם כי קייב היתה באזור תחום המושב. ערי הנמל ניקולאייב וסיוואסטופול וכן העיר יאלטה, בה ישבו הצארים בימי הקיץ, היו אף הן אסורות ליהודים.

העליות והירידות ביחסם של הצארים אל היהודים החלו מיד עם סיפוחם של שטחי פולין־ליטא לרוסיה בסוף המאה הי״ח. יקאטרינה הגדולה שבימי מלכותה (1762—1796) סופחה מינסק לרוסיה, היתה חדורה רוח של ליבראליזם שהיה רווח אז בגרמניה ארץ־מולדתה. אמנם, כעבור זמן־מה, היא התחילה להתחשב ברגשותיהם של הכמרים הפראבוסלאביים וביחסם השלילי ליהודים, ובכל־זאת הרשתה לסוחרים יהודים להתישב בריגה ובשטחים האחרים בצפון־מערב רוסיה אשר סופחו אז לאימפריה הרוסית. בהכרזתה [4] היא מבטיחה חופש הדת לכל נתיניה, ובכללם במיוחד היהודים, ומדגישה כי כל זמן שהיהודים יתמסרו למסחר ולמלאכה היא לא תרשה כל הפליה לרעתם. אולם כנהוג ברוסיה, הכרזות לחוד וביצוען על־ידי הפקידות המקומית לחוד. יהודי באֶלורוסיה שהיו הראשונים שהוסגרו לחסדו של הממשל הרוסי, סבלו רבות משלילת זכויותיהם למעשה. הדיכוי על־ידי השלטונות המקומיים הגיע למידה כזאת, שבשנת 1784 הגישו יהודי באֶלורוסיה פאֶטיציה לקיסרית יקאטרינה, בה הם מדגישים כי מדורי־דורות חיים הם בכפרים ובאחוזות של האצילים, שם הקימו מפעלים כגון בתי זיקוק יי״ש ופעלו תמיד כחוכרים, ואילו עתה אסר מושל מחוז באֶלורוסיה על החכירות ולכן צפויים היהודים להתרוששות. כן מתלוננים יהודי באֶלורוסיה כי בניגוד להצהרתה של יאקטרינה, אין העיריות מרשות ליהודים להיבחר לגופים המוניציפליים. ועוד מבקשים היהודים להפסיק את התערבותם של השלטונות בעניניהן הפנימיים של הקהילות ולהשאיר בידיהם את סמכויות בתי־הדין, כפי שהיה נהוג בעבר. בפאֶטיציה נזכרים גם מקרים של החרמת רכוש יהודי, העלאת דמי־החכירה, ללא כל אזהרה מוקדמת, למגרשים שעליהם הקימו יהודים את בתיהם.

הסינאט הרוסי דן בפאֶטיציה של יהודי באֶלורוסיה וביום 7 במאי 1786 הוציא פקודה („אוקאז״) שלפיה רשאים בעלי־האחוזות שוב להחכיר את האכסניות, משרפות היי״ש וכו׳ ליהודים. כן פסק הסינאט כי היהודים רשאים להיבחר לבתי המשפט, לגילדות הסוחרים, לעיריות ולמועצות. אשר לבתי־הדין היהודיים יהיו אלה רשאים לטפל בענינים הקשורים בדת בלבד. התלונה על החרמות בתים והעלאת דמי החכירה נמסרה לשיקולם של השלטונות המקומיים.

הצאר פאוול (1796—1801) המשיך בקו הליבראלי כלפי היהודים וניסה — ללא הצלחה — לבטל את שיטת המסים הכפולים שהוטלו על היהודים. בימי שלטונו אירעה עלילת־דם בפלך באֶלורוסיה והסינאט מינה אחד מחבריו, המשורר האנטישמי דאֶרז׳אווין, לחקור

4. Jewish Encyclopedia, Vol. X, p. 520—522

במצב. הלה המליץ בפני הצאר לפסול את היהודים כעדים, אך הצאר דחה את המלצתו. כן מנע פאוול את גירושם של יהודי קובנא, קמניץ וקייב.
בתקופה הליבראלית הראשונה של אלכסנדר הראשון (1801—1825) היה יחסו ליהודים אוהד [5], אולם כוונותיו הטובות לתיקון מצבם הכלכלי נתקלו ביחסם העויין של הפקידים המקומיים ולא בוצעו. התקופה השחורה ביותר בתולדות היהודים ברוסיה הצארית היו ימי שלטונו של הצאר ניקולאי I (1825—1855). במשך שלושים שנות מלכותו הוצאו למעלה משש מאות חוקים ותקנות לגבי היהודים שמטרתם היתה להצר עוד יותר את צעדי היהודים ולהטמיע אותם בתוך האוכלוסיה הכללית על־ידי שמד. ניקולאי I ראה ביהודים קבוצה פאנאטית פושעת המוצאת תמיכה למעשיה הרעים בדת שלה. מדיניותו המוצהרת היתה להקטין את מספר היהודים בממלכתו על־ידי שיטת חינוך־מחדש שתיטול מהם את עצמיותם ותמנע את השפעתם הכלכלית והמוסרית הרעה על האוכלוסיה הכללית. כדי לעודד את התנצרותם של היהודים, הוא העניק זכויות מיוחדות למשומדים, כגון שחרור ממסים למשך שלוש שנים, זכות־ישיבה בפנים רוסיה ועוד. גולת הכותרת של גזירות ניקולאי I היתה פקודת חיובם של היהודים בשירות הצבאי. עד שנת 1827 היו היהודים פטורים משירות צבאי תמורת תשלום מס מיוחד, כנהוג כלפי מעמד הסוחרים בכלל. הפרשה העגומה של החטופים (ה„קנטוניסטים") שגרמה להרס החיים הפנימיים של הקהילות ידועה היטב. תכנית נוספת להשתלבותם של היהודים בתוך העם הרוסי (קרי: שמד) היתה הריפורמה החינוכית, שהיתה מכוונת נגד המסורת היהודית ובעיקר נגד לימוד התלמוד. הגזירות נגד הלבוש היהודי היו אף הן חלק מאותה מזימה, כשם שהיה גרוש היהודים מאזור הגבול המערבי לאורך פס של חמישים פרסאות בשנת 1843 וכן ביטול הקהל בשנת 1844.
בימי הצאר אלכסנדר השני (1855—1881) חלה הפוגה ברדיפות נגד היהודים. הונהגו ריפורמות כלליות וממילא רווח גם ליהודים, אולם יורשו, אלכסנדר השלישי (1881—1894) שוב הנהיג שלטון של דיכוי. הוא נשען במידה רבה על יועצו, פובידונוסציב, הפרוקוראטור של הסינוד הקדוש, שמיוחסת לו הפורמולה כי פתרון בעיית יהודי רוסיה יבוא כאשר שליש מהם יתנצר, שליש יהגר ושליש ימות ברעב.
בשנת 1882 הנהיג השר איגנטיב את „חוקי מאי" הידועים לשמצה נגד היהודים: בעוד שכוונותיו של ניקולאי I היו לשלב את היהודים במערכת החינוך הכללית של המדינה, הרי חוקי מאי הגבילו את מספר היהודים בגימנסיות ובאוניברסיטאות. הגזירות הכלכליות שנכללו בחוקים „זמניים" אלה מנעו מן היהודים לעבוד ברשת מסילות־הברזל ובאניות. גזרו עליהם גירוש מן הכפרים ומן העיירות שהוכרזו ככפרים, הוצאתם מן המועצות העירוניות, גירושים ממוסקוה בשנת 1891, מפטרסבורג, מרוסטוב, ריגה, יאלטה וכו׳. הפליטים המסכנים הצטופפו בתחום־המושב בתנאים איומים. לפי חוקי מאי אסור היה ליהודי לעבור ממקום למקום אפילו בתוך תחום־המושב, והפקידות המקומית פירשה את החוק הזה כראות־עיניה ומנעה מיהודי ללון אפילו לילה אחד מחוץ למקום־מגוריו הקבוע. כן אסרו חוקי מאי מתן משכנתאות ליהודים או החכרת מגרשים לבנין בתים, פתיחת חנויות ביום א׳ ובחגים הנוצריים, רכישת מניות וכו׳. הסיבה הרשמית שניתנה לפרסום גזירות אלו היתה כי אחרי הפרעות של 1881 מתכוונת

5. השוה: ישראל פרידלנדר, יהודי רוסיה ופולין, ניו־יורק 1915 (אנגלית).

הממשלה להסדיר את היחסים שבין יהודים לנוצרים ולהקטין את תלותם של אלה האחרונים בפעולותיהם הכלכליות של היהודים.
למעשה העמידו חוקי מאי משנת 1882 את הקיבוץ היהודי מחוץ לחוק. הצאר האחרון, ניקולאי השני (1894—1917) שהיה שונא ישראל לא פחות מקודמו, אם כי לא בגלוי, השאיר בתקפם את חוקי מאי הזמניים עד סוף ימיו, וביטולם בא רק עם המהפכה.

אחת הסיבות העיקריות לרדיפת היהודים ברוסיה הצארית היתה הטענה כי המוזגים היהודיים מנצלים את האיכרים, גורמים לשכרותם ולמצבם הנחות. עוד בימי שלטונו של הצאר פאוול בשלהי המאה הי״ח המליצה ועדת־חקירה בראשותו של המשורר דֶארז׳אווין לנשל את היהודים מענף כלכלה זה ולהעביר את הפרופינציה לידי בעלי־האחוזות. גזירה זו שימשה אות לפקידות לגרש את היהודים מן הכפרים [1]. אולם פעולות הגירוש נפסקו זמנית בראשית שלטונו של הצאר אלכסנדר הראשון, אשר מינה ועדת־חקירה אחרת להסדר הבעיה היהודית, בנובמבר 1802. ועד קהילת מינסק החליט לשגר משלחת לפטרסבורג כדי לפעול למען שמירת זכויותיהם של היהודים. כדי לכסות את הוצאות המשלחת הוטל מס מיוחד על חברי קהילת מינסק והוכרז על תענית של שלושה ימים, כדי לסייע במאמציהם של השליחים. מפלך מינסק שוגרו שלשה נציגים בראשותו של ר׳ ישראל סגל. כפי הנראה לא הצליחו השליחים בפעולתם, ובאוגוסט 1803 נשלח שוב שתדלן ממינסק בשם ר׳ יעקב אשר קיבל מן הקהילה סך של 50 רובל להוצאות הדרך ולקנות בגד חדש. נסיונות אלה לביטול גזירת הגירוש מן הכפרים והוצאת פרנסת המוזגות מידי היהודים לא הועילו, ובדו״ח של ועדת־החקירה הממשלתית משנת 1804 נאמר כי עד שנת 1808 חייבים כל היהודים תושבי הכפרים לעזוב את מקומות מושבם וכי נאסר על כל היהודים להחזיק בפונדקים או לסחור במשקאות. גזירה זו בוצעה בחומרה יתרה ביחוד בפלך מינסק ובשאר פלכי באֶלורוסיה, וכל הנסיונות לבטלה עלו בתוהו. רק בסוף שנת 1808 הופסקו זמנית הגירושים מן הכפרים.
בשנות מלחמת נאפוליון סבלו יהודי מינסק קשות והואשמו בריגול לטובת הצרפתים וגרורותיהם [2]. על מידת התרוששותם של יהודי מינסק אפשר לעמוד מן העובדה כי בשנת 1816 התקיימה במינסק ועידת הקהילות החשובות של באֶלורוסיה וליטא, בה הוחלט לשגר משלחת לפטרסבורג, אולם אי־אפשר היה לגייס את הוצאות הדרך. במרוצת הזמן קיבלו על עצמם שני ספקי־צבא, זונדל רוזנברג מגרודנא ואליעזר דילון מנישוויז׳, את תפקידי השתדלנות למען יהודי האזור, ואחריהם בא הגביר ממינסק וראש הקהל יקותיאל זיסל רפפורט בתפקיד זה [3].
התקופה השחורה ביותר בתולדותיהם של יהודי רוסיה באה עם עלותו לשלטון של הצאר ניקולאי הראשון בשנת 1825. נטל המסים הוגבר עוד יותר, ומס־הגולגולת על היהודים נקבע בגובה של חמישה רובל לכל נפש, בעוד שהמס על הנוצרים היה רק מחצית סך זה. ועד קהילת מינסק חויב לשלם את המס כולו בצורה גלובאלית עבור כל יהודי העיר. נוסף לכך הונהג שירות צבאי כלפי היהודים, שהיו משוחררים משירות זה

1. שמעון דובנוב — תולדות היהודים ברוסיה ובפולין (אנגלית), פילדלפיה 1916, כרך א׳, עמ׳ 334—321.
2. שאול גינזבורג — היסטארישע ווערק, כרך א׳, ניו־יורק 1938, עמ׳ 190.
3. צייטשריפט כרך א׳, מינסק 1926, עמ׳ 246—239.

עד כה. מאחר שברוסיה נמשכה תקופת השירות הצבאי 25 שנים, היתה גזירה זו קשה ביותר, ביחוד משום שהמיכסה של טירונים יהודים שהוטלה על הקהילה היתה כפולה מזו של הנוצרים [4].

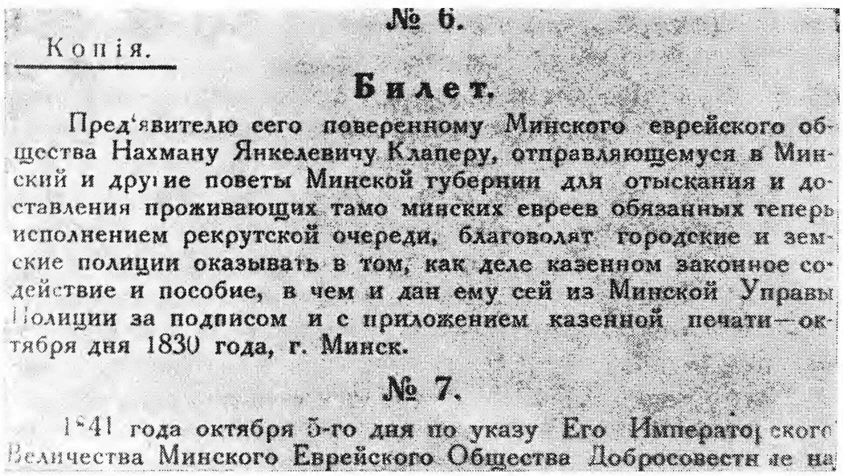
בידינו מספרים מדויקים על הרכבה הכלכלי והסוציאלי של קהילת מינסק בשנת 1835: מספר המשפחות המדולדלות לחלוטין, שלא היה ביכולתן לשלם שום מס, הגיע ל־523. אלה היו מחוסרות כל פרנסה קבועה, ואילו 287 משפחות, שהתפרנסו ממלאכות שונות, היו חסרות כל רכוש. רק 319 משפחות היו של בעלי־מקצוע מוכרים או סוחרים. אותה תקופה היו במינסק רק 4 סוחרים יהודיים גדולים בדרגה א׳. רוב יהודי העיר גרו בבתים שׂכוּרים ורק כשלוש מאות משפחות יהודיות גרו בבתים משלהם [5].

מספר המשפחות היהודיות ב־1835, לפי מיפקד זה שבוצע לצרכי הטלת מס־הגולגולת, היה על כן פחות מ־1,500. כתוצאה מן הדלדול הכלכלי גדלו והלכו החובות של הקהל עבור המסים הממשלתיים שלא שולמו מעולם במלואם. אותה תקופה התגוררו היהודים באזור מצומצם של העיר, בעיקר ברחובות שקולנאיה, זאמקובאיה, זביליצקאיה וטרוֹאיצקה־גורה.

אחת התופעות המופלאות ביותר שבתולדות יהודי רוסיה במאה הי״ט היתה העליה הכבירה במספר האוכלוסיה, וזאת למרות הרדיפות, הגזירות והדלות. יש שמיחסים חזיון זה לשיפור הכללי במדעי הרפואה וההיגיינה ובהקטנת התמותה, ויש שרואים את הגורם העיקרי, לגידולה הרב של אוכלוסיית אירופה בכלל, במהפכה התעשייתית שהצליחה ליצור תנאי מחיה ואספקת מזון ושירותים בממדים שלא שוערו מקודם. מרשימות משלמי המסים היהודיים במינסק בשנת 1859 — פחות מדור אחד לאחר מיפקד המסים משנת 1835 שהראה כי במינסק התגוררו פחות מ־1,500 משפחות יהודיות — אנו למדים כי במינסק היו אז 4,600 משלמי מסים ועוד 3,500 שלא היה בידיהם לשלם את המסים, כלומר למעלה משמונת אלפים גברים מבוגרים. כן אנו למדים כי אותו זמן הגיע מספר הבתים והמגרשים שבידי יהודי מינסק ל־1,700. אין להבין תופעת גידול זו, אלא אם כן נניח כי המיפקד הקודם משנת 1835 לא היה מדויק כלל וכלל וכי היהודים מסרו בכוונה מספרים נמוכים כדי להתחמק מתשלום מסים גבוה. בכלל אין לתת אֵמון רב במיפקדים שברוסיה הצארית במאה הי״ט, כי מצד אחד היו הפקידים רשלנים ובורים ומצד שני הצליחו היהודים בקלוּת לשחד את השוטרים והפקידים.

כאמור היתה תקופת שלטונו של הצאר ניקולאי הראשון תקופה של גזירות ורדיפות, שהחמורה שבהן היתה גזירת „הקאנטוניסטים״ שהוצאה ביום 26 לאוגוסט 1827 [6]. הגזירה חלה על נערים בגיל 12 עד 25. הואיל והשירות הצבאי ממש התחיל רק בגיל 18, הוטל על היהודים להחזיק על חשבונם את הנערים מגיל החטיפה, שהיה לעתים אפילו נמוך מגיל 12. כדי לכסות את הוצאות ההחזקה, הטיל קהל־מינסק מס מיוחד על חברי הקהילה. פטורים מהשירות היו בני סוחרים דרגה א׳, בעלי מלאכה, אומנים, תלמידי הגימנסיות המועטים, בני רבנים וחקלאים. שלושה חודשים לאחר פירסום

4. השוה: Jewish Encyclopedia X, p. 520—522
5. ייוו״א, ארכיון וילנה, מסמכי מינסק, תיקים א׳—ב׳.
6. שאול גינזבורג: די אנטשטייאונג פון דער יידישער רעקרוטשינע, צייטשריפט, כרך 2—3, עמ׳ 106—99.

№ 6.

Копія.

Билет.

Пред'явителю сего поверенному Минского еврейского общества Нахману Янкелевичу Клаперу, отправляющемуся в Минский и другие поветы Минской губернии для отыскания и доставления проживающих тамо минских евреев обязанных теперь исполнением рекрутской очереди, благоволят городские и земские полиции оказывать в том, как деле казенном законное содействие и пособие, в чем и дан ему сей из Минской Управы Полиции за подписом и с приложением казенной печати—октября дня 1830 года, г. Минск.

№ 7.

1841 года октября 5-го дня по указу Его Императорского Величества Минского Еврейского Общества Добросовестные на

תעודת יפוי־כוח ל„חוטף" יהודי בפלך־מינסק (ההעתק מאוחר, כלשונו, אך לא ככתבו)

הגזירה, הגיש קהל מינסק רשימה של נערים בגילים 12—25, שמספרם הגיע ל־4,300 (כולל פרבר קומארובקה). מיכסת הטירונים היתה אחד לכל 250 נערים, כלומר 17 טירונים בכל שנה [7]. לשם סיפוק המיכסה בחר הקהל בבני עניים שלא שילמו מסים, בנערים יתומים או בנערים מחוסרי תעודות מחוץ לעיר שנקלעו למינסק בנדודיהם. תחילה ניסו הילדים להיחבא, אבל פקידי הקהל השתמשו בכוח כדי למסור את המיסכנים לידי השלטונות. מפורסם המקרה של שני האחים, הנערים שמואל ויעקב קאז׳דאן, שנמלטו לאחוזתו של הפריץ דשדשיצקי. כאשר באו החוטפים מטעם קהל מינסק לפריץ ודרשו ממנו להסגיר את הנערים לידיהם, ציווה הפריץ להכותם ולגרשם. הקהל התלונן על הפריץ בפני השלטונות, והם העמידו אותו למשפט, לאחר שהילדים נמלטו.

גזירת הקאנטוניסטים גרמה למשטר אימים בתוך הקהילה ולהרס סוציאלי בתוך החברה היהודית שהיתה מפוצלת למדי בלאו־הכי, אך נהנתה ממידה רבה של סולידאריות לפחות כלפי שלטונות חוץ, בעיקר בעיתות צרה ומצוקה. גזירת ה„ראֶקרוטשינה" הטילה פירוד ואי־אֵמון בין אדם לאדם וכן גרמה למידה גדולה של אכזריות כלפי העניים והיתומים, שלפי המסורת של הדורות הקודמים, נהנו תמיד מהגנתו של הציבור ומרגש הרחמים שהיה נטוע בלב כל יהודי. הפעם נאלצו ראשי הקהל, אלופי הקהילה, פקידיהם ושמשיהם, לעשות את „העבודה המלוכלכת" ולחטוף בכוח הזרוע ובשיתוף־פעולה עם המשטרה השנואה, את הנערים המיסכנים שהיו חסרים הגנה משפחתית. ההפליה כלפי דלת־העם הפכה לגורם ההרסני ביותר בתוך החברה היהודית, שהזיק לאחדותו ולנשמתו של ישראל יותר מהגזירה עצמה. הצעיר בישראל, המקבל את צו השירות הצבאי להגנת

7. המיכסה הכללית שהוטלה על יהודי רוסיה היתה גבוהה מזו שהוטלה על הנוצרים; עשרה טירונים יהודים לכל אלף תושבים לעומת שבעה נוצרים (מארק אלדאנוב בספר „יהדות רוסיה", בהוצאת ט. יוסלוב, ניו־יורק 1966, אנגלית).

המולדת כדבר המובן מאליו, ישתומם אל־נכון לעוצמת תגובתם של יהודי מינסק כלפי הגיוס של אחוז כה קטן מבני הנעורים לצבא הצאר, לתקופת שירות שנמשכה 25 שנים. אכן באותם הימים היה זה אסון ממש, והנער המיסכן, שנפל בגורלו להילקח לשירות זה, העדיף לעתים את המוות, כי פירוש הדבר היה אכילת טריפה, חוסר אפשרות של קיום המצוות, חינוך לקראת שפיכות־דמים ועל הכל, חשש שמד והתנצרות מאונס. לכן אירעו במינסק מקרים קורעי־לב. אלמנה עלובה התפרצה בשבת לתוך בית־הכנסת, הפסיקה את התפילה באנקותיה וביקשה רחמים מאלופי הקהל על בנה שנגזר עליו ללכת לעבודת־הצבא. היו גם מקרים של מסחר בנפשות, כאשר „ממלאי־מקום" נקנו בכסף או על־ידי שידולים מחפירים.

גזירת הקאנטוניסטים, שהיתה מבוססת בעיקר על הסגרתם של העניים המרודים, שלא היה בידיהם לשלם את המסים, בוטלה סוף־סוף בשנת 1855, עם עלות הצאר אלכסנדר השני על כסאו, אך שיטת החטיפות לסיפוק המיכסה הצבאית נמשכה בקהילות עד שנת 1874, כאשר הונהג שירות צבאי כללי.

השתערותם של שלטונות רוסיה הצארית על אורח־חייו המיוחד של הקיבוץ היהודי, שנמשכה כמעט ללא הרף מאז סיפוחם של שטחי פולין וליטא, ורוחם של היהודים העשויה ללא חת בעמידתם על נפש דתם ומסורתם, תרבותם ומנהגיהם — מהווה פרק מזהיר בתולדות ישראל, הרווי סבל ואומץ־לב, מסירות קנאית לערכים הנעלים של היהדות הלאומית והמסורתית. עושי דבריו של הצאר הגיעו לעתים עד כדי גיחוך במאמציהם לטשטש את עצמיותו של העם היהודי השוכן בגולת רוסיה. בימי שלטונו של ניקולאי הראשון, בשנת 1844, נוסף מס חדש על שורת המסים המיוחדים שהוטלו על היהודים, הלא הוא המס על הבגדים היהודיים הארוכים. הסופר יהודה לייב לבנדה מספר על מקרה טראגי־קומי שהתרחש אותה שנה במינסק: מושל הפלך קבע מועד שבו חייבים כל יהודי מינסק להחליף את בגדיהם הארוכים בבגדים אירופיים קצרים. בתום המועד יצאו אנשי המשטרה עם מספריים בידיהם ובראשם המפקד שנתן פקודות למבצע החשוב. גם גדוד מכבי האש של העיר גויס לעזרת כוחות המשטרה, חנויות היהודים היו סגורות, רחובות היהודים היו ריקים מאדם. כוחות המשטרה התקדמו בסך לתוך „מבצר" היהודים, הלא הוא השולהויף, שם מצאו את כל חברי הקהילה. המבצע הצבאי של גזירת „הקאפּאָטעס" נמשך מהבוקר עד הצהריים, תוך יללות ומכות. אכן היה זה נצחון זמני — כי במלחמת הצארים נגד המסורת היהודית, שנמשכה כמאה וחמישים שנה, ניצחו היהודים, כפי שקובע הפרופ' שלום (סאלו) בארון בספר על יהדות רוסיה [8].

אולם, „כאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ" [9]. בשנות הששים של המאה הי"ט התפתח הישוב היהודי במינסק במידה כזאת שכמעט כל הסוחרים שבעיר היו יהודים (2,627 סוחרים יהודיים לעומת 319 נוצרים), כמעט כל החנויות היו בידי היהודים (1626 חנויות יהודיות לעומת 94 חנויות נוצריות) [10]. גם במקצועות־מלאכה מסוימים היוו היהודים רוב מכריע, כגון בחייטות, פרוונות, זגגות, צבעות צמר, ספרות וכו'. את ההתפתחות

8. Salo W. Baron, The russian Jew under the Tzars and Soviets (Introduction) — New York, 1964

9. שמות א' י"ב.

10. השוה רפאל מאהלר: יידן אין אמאליקן פוילען אין ליכט פון ציפרען, 1958 (אינדעקס).

הכלכלית של יהודי מינסק במחצית השניה של המאה הי״ט יש לייחס בעיקר לעובדה שמינסק שכנה על אֵם־הדרכים של מסילת־הברזל וארשה—מוסקבה—ריגה, ומשום כך הפכה להיות מרכז כלכלי חשוב[11]. אותה תקופה הופיעו במינסק סיטונאים יהודים שעסקו ביבוא וביצוא, הקימו מפעלי תעשיה ומחסנים גדולים לשיווק סחורותיהם. המפורסמות שבין הפירמות היהודיות היו של המשפחות לוריא, לאחוביצקי, אייזנשטט, גורביץ, באָלוסטוצקי ועוד.

בימי שלטונו של הצאר הנאור אלכסנדר השני (1855—1881) התרחש ברוסיה מאורע כביר שהטביע את חותמו על מבנה החברה הרוסית בכלל ועל מצבם הכלכלי של הקיבוצים היהודיים בפרט. בשנת 1861 שוחררו האיכרים הצמיתים מעבודתם והורשו לנוע ממקום למקום ולרכוש לעצמם חלקות אדמה. רבים נהרו לתוך הערים, כי לא היו בידיהם האמצעים לרכישת האדמה, וכך נוצר כמעט בן־לילה פרוליטאריון עירוני, בעוד שמפעלי תעשיה שעלולים היו לקלוט את ההמונים היו עדיין מועטים. אחוזותיהם של האצילים הצטמקו וממילא נשמט מתחת רגליהם הבסיס לפרנסתם של חוכרים ופקידים יהודיים שהיו מועסקים עד כה בניהול האחוזות של הפריצים[12]. אותה תקופה החלה גם הגירה ניכרת של איכרים אוקראיניים ובאֶלורוסיים לארצות שמעבר לים, ואותם יהודי מינסק והסביבה שפרנסתם היתה תלויה באספקת המצרכים והשירותים לאיכרים נמצאו פתאום מחוסרי לקוחות. זרם ההגירה היהודית למערב־אירופה ולארצות שמעבר לים גבר והלך עד שהפך לנחשול בשנות השמונים והתשעים של המאה הי״ט. אותם האיכרים שנשארו בכפרים, לאחר שקיבלו הלוואות לקניית האדמה והציוד מהממשלה או מאגודות האשראי, היו שקועים בחובות ולא היה ביכלתם לקנות דבר לצרכיהם האישיים. המאורע השני שהשפיע לרעה על כלכלתם של יהודי מינסק היה מפעל הנחת קוי מסילות־הברזל שבוצע בשנות הששים והשבעים. פרנסתם של העגלונים והסבלים היהודיים הושמטה פתאום מידם. גם האכסניות היהודיות המרובות הפכו למיותרות. אמנם, היו יהודים מועטים שהשקיעו כספים בבנין המסילות ובהקמת מפעלי תעשיה, אבל ההמונים, שפרנסתם היתה על האיכרים בדרך זו או אחרת, איבדו את מקורות מחיתם. היהודים לא הצליחו להסתגל לשינויים הפתאומיים שחלו בכלכלה האגררית ונתרוששו במהרה, ואלה שלא הצליחו לעבור לענפי הכלכלה החדשים הוכרחו להגר לארצות שמעבר לים. אכן, התופעות החיוביות ביסודן, כגון שחרור האיכרים הצמיתים והנחת מסילות־הברזל, נתנו אותותיהן לשלילה בקיבוצים היהודיים בבאֶלורוסיה בכלל, ובמינסק בפרט.

יחד עם זאת היו בתקופת שלטונו הראשונה של אלכסנדר השני גם כמה תופעות חיוביות בחיי היהודים. תחום־המושב, שהיה עד כה מוגבל לשטחים שנכבשו על־ידי רוסיה מפולין ומליטא, הורחב במקצת, וסוגים מסוימים של בעלי־מקצוע יהודיים הורשו להשתקע באזורי ניקולאייב וסיוואסטופול, חקלאים יהודיים הורשו לרכוש אדמה, והישוב היהודי בקייב הלך וגדל. סוחרים יהודיים בעלי דרגה א׳ ומשפחותיהם הורשו להשתקע בפנים רוסיה, רופאים ובעלי מקצועות חפשיים אחרים, וכן בעלי־מלאכה מאומנים היטב קיבלו

11. צייטשריפט כרך IV עמ׳ 71 וכן בכרך א׳ מחקרו של ש. רומבך — יידישע באלמעלאכעס אין רוסלאנד אין דער ערשטער העלפט פון 19 יארהונדערט.

12. השוה: ברנרד דב ויינריב, „יהודי מזרח אירופה״, בספר The Jews בעריכת פרופ׳ פינקלשטיין, ניו־יורק 1964.

רשיונות ישיבה בערי רוסיה השונות, וכמה מיהודי מינסק ניצלו הזדמנויות אלו ועברו לערים הגדולות. בשנת 1865 ניתנה הרשות לסטודנטים יהודיים ללמוד במכללות רבות של רוסיה, ומספר ניכר של צעירי מינסק נתקבל ללימודים גבוהים. יהודים בעלי מקצועות „מועילים", כגון סוחרים מסוג א', בעלי־מלאכה אומנים וחקלאים הורשו אף להשתתף בבחירות לועדים האזוריים והעירוניים. לאחר רציחת אלכסנדר השני עבר כידוע גל של פוגרומים על מושבות ישראל ברוסיה, אולם מינסק היהודית לא נפגעה כמעט, וזאת משום כוחם המספרי של היהודים בעיר ומשום שהיהודים אירגנו לעצמם הגנה חזקה.

במחצית השניה של המאה הי"ט גדלה האוכלוסיה היהודית במינסק עד שבסוף המאה הגיעה למעלה מחמישים אלף והיוותה קצת יותר מחמישים אחוז מהאוכלוסיה הכללית של העיר. במהפכת 1905 סבלה מינסק היהודית קשות, ומספר היהודים החל לרדת באופן ניכר, בעיקר בגלל ההגירה למערב־אירופה ולארצות שמעבר לים. ערב פרוץ מלחמת־העולם הראשונה היו במינסק רק 45 אלף יהודים, ואילו מספר הנוצרים הגיע לששים אלף.

בסוף המאה הי"ט ובראשית המאה העשרים חלו גם שינויים ניכרים במבנה הכלכלי של יהדות מינסק [13]. גדלו ורבו מפעלי התעשיה, בעיקר תעשיית העץ והטכסטיל, המזון והטבק, ההלבשה וההנעלה. מיפקד האוכלוסין המודרני הראשון שבוצע ברוסיה הצארית בשנת 1897 הראה כי במינסק היו 17,000 מפרנסים יהודיים, ביניהם כחמשת אלפים נשים. בתעשיות ובמלאכות היוו היהודים למעלה משבעים אחוז מכלל העובדים, במסחר ובמוסדות האשראי 88% — נמצא כי שני שלישים מהאוכלוסיה היהודית במינסק התפרנסו ממקצועות פרודוקטיביים, ואילו השאר היו תגרים, מלמדים ועובדי שירותים שונים. כמו כן התפתחה שכבה קטנה אך חשובה של אינטליגנציה מקצועית יהודית — כמאתים וחמשים איש — כגון רופאים ורופאי־שיניים, רוקחים ומהנדסים, סופרים ומורים. בסיכום, הכלכלה היהודית, שהיתה מבוססת על המשטר הפיאודלי והכפרי עד לשנות הששים של המאה הי"ט, סבלה זעזוע קשה אחר שחרורם של הצמיתים, אולם הרוב המכריע של הישוב היהודי במינסק הסתגל לתנאים החדשים ועבר לתעשיות החדשות ולמלאכות ולמקצועות החפשיים [14].

גם בזכויותיהם האזרחיות של יהודי מינסק חלו שינויים רבים במחצית השניה של המאה הי"ט. בתקופה הליבראלית הראשונה של אלכסנדר השני ניתנו ליהודי מינסק זכויות השתתפות בהנהלת ענייני העיריה ונציגות בבתי המשפט העירוניים, אם כי אסור היה ליהודים לשמש כשופטים. עם בוא הריאקציה, וביחוד עם עלותו לשלטון של הצאר אלכסנדר השלישי, שוב הוגבלו זכויות אלו ונאסר על היהודים להשתתף בבחירות לעיריה. בכל זאת נתמנו יהודים למועצת עיריית מינסק, אך לא היו להם כל סמכויות ביצוע. ואלה שמותיהם: א. ונגרוף, ט. רפופורט, ח. לוריה, ז. יאָלעס, מ. ברוידא, מ. לונץ וב. פיין. נוסף לאלה היו גם כמה יהודים בגוף המיעץ של העיריה וכן ארבעה מושבעים בבית־המשפט של העיר.

13. השוה פ. אלעקסאנדראוו — די יידישע באפעלקערונג אין מינסק לויט דער פאלקסציילונג פון 1897 — צייטשריפט IV, מינסק 1932.

14. השוה המאמר על מינסק במילון הגיאוגרפי הפולני הגדול משנת 1882.

כזאת היתה דמותה של מינסק היהודית ערב פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, עיר הבירה של באֶלורוסיה, עיר ואם בישראל, לאחר 120 שנות שלטון רוסי. דפוסי המסורת היהודית היו עדיין חזקים, אם כי פה ושם ניבעו פרצות מחמת לחץ ההתבוללות לתרבות הרוסית הקוסמת מצד אחד, ומחמת השפעת התנועות הסוציאליסטיות למיניהן שעשו להן נפשות רבות בין הנוער היהודי במינסק, מצד שני. תנועת ההשכלה שהיתה בתחילתה תערובת של מסורת יהודית עם רעיונות הקידמה שחדרו ממערב־אירופה, פינתה חיש־מהר את מקומה לתנועה הציונית על שלוחותיה, שהתפתחה במינסק בצעדי ענק, בעיקר לאחר שהתקיימה במינסק הועידה הציונית הכל־רוסית, בשנת 1902, בהשתתפותם של אחד העם, סוקולוב ואוסישקין. התנועה החסידית במינסק לא הגיעה מעולם לממדי השפעתה בגאליציה ופולין, אם כי תנועת חב"ד היתה ניכרת בקהילה. רבני מינסק, שהמפורסמים בהם היו ר' ירוחם פרלמן, המכונה: „הגדול ממינסק", ושושלת הרבנים משכיל־לאיתן, ומגידיה ודרשניה של העיר יצאו להם מוניטין בתחום המושב, וארבעים בתי־הכנסת ובתי־התפילה שבעיר המשיכו לשמש מבצרי היהדות המסורתית.

מראה העיר ונהר סוויסלוֹטש מצד ההר הטרוֹאיצקי

ד ו ד   כ ה ן

קהילת מינסק למן שלהי המאה ה־19 ועד מהפכת 1917

דוד כהן ז״ל (1906—1973) — הרוח החיה במפעל מימושו של „ספר מינסק״, נספה בתאונת דרכים בעיצומה של מלאכת הספר. ראה עליו בספרנו עמ׳ 668—670. את עריכת הסקירה דלהלן נטל דוד כהן על עצמו לפי הצעת הפרופ׳ ש מ ו א ל א ט י נ ג ר, שלפניו הועלו לבחינה שאלות הכרוכות במבנה הספר ובתכניתו. דוד כהן עשה בכתיבת המאמר בעצה עם ד ב ד י נ ו ר, איש חיפה, חוקר בהיסטוריה של עם ישראל. הוא טרח בצבירת הלבינים לבניית המאמר ובכתיבת הטיוטה עד עצם יום התאונה. לא מן הנמנע, על־כן, כי הסקירה איננה ממצה כל־צרכה, כפי שעלתה במחשבה תחילה.

בטרם נפתח בנושא המאמר, נסקור בקצרה את התפתחות הקהילה היהודית במאות הקודמות.

קהילת מינסק מראשית ייסודה במאה הט״ו ועד המאה הי״ז היתה קהילה דלה שלא תפסה מקום בולט בארגון הקהילות היהודיות ברוסיה. במשך הזמן נתעצמה הקהילה והתחילה לתפוס את מקומה בתוך ארגון הקהילות הכללי. במאות הי״ז והי״ח כבר בולטת קהילת מינסק בכלל קהילות ישראל ברייסין וליטא, נוסדו ישיבות ורבנים ידועי־שם התישבו בה. עם הכיבוש הרוסי וחלוקת פולין האחרונה ב־1793, באה התפתחות ניכרת לעיר וגם לקהילה, בתור מרכז אדמיניסטרטיבי — עיר־פלך. העיר הראשית בכל האזור, שכונה בשם האזור הצפון־מערבי של רוסיה, היתה וילנה, ולעתים נקרא גם האזור כולו באופן רשמי אזור וילנה.

מאות שנים היתה תחרות בולטת בין קהילות מינסק ווילנה על מקומן ביהדות רוסיה. אמנם קהילת וילנה מנתה ב־1897 (במפקד אוכלוסיית רוסיה) 64 אלף יהודים לעומת 47.5 אלף במינסק. אך אחוז היהודים באוכלוסיה הכללית במינסק היה 52%, ואילו בווילנה 41%. בווילנה היתה מורגשת יותר השפעת התרבות והספרות הפולנית על האינטליגנציה היהודית, ואילו מאמצע המאה הי״ט מתייצב והולך בקהילת מינסק סגנון יהודי מיוחד בעל השפעה רבה על יהדות רוסיה כולה. על „המיוחד״ שביהדות מינסק כתבו בזכרונותיהם אישים כמו א. ליסין, גריגורי גרשוני, ולאדימיר מאֶדאֶם, אלכסנדר גולדשטיין ועוד רבים.

הרי כמה מספרים מעוגלים על המצב הדימוגראפי והכלכלי של קהילת מינסק בתקופה הנ״ל הלקוחים מהאנציקלופדיה היהודית הנודעת בשפה הרוסית, הוצאת ברוקהויז־עפרון, פטרבורג, כרך י״א (1912), מן הערכים על מינסק שנכתבו ע״י ז. רובשוב (שזר), א. גינזבורג, י. שבד, וכן מהמחקר על האוכלוסיה היהודית ברוסיה, הוצאת החברה לסטאטיסטיקה, פטרוגראד 1917.

השנה	אוכלוסיה כללית	אוכלוסיה יהודית	% היהודים באוכלוסיה
1847		13.000	
1878	39.500	23.500	59.5
1897	91.000	47.500	52.3
1904	102.000	53.000	57.9
1914	106.500	45.000	42.5

אשר למצב הכלכלי, יש להביא בחשבון כי העיר נמצאת באזור חקלאי דל ומחוסר אוצרות־טבע. רק הודות ליערות, המצויים באזור בשפע, פורץ המסחר לאירופה. העצים נשלחים לחו״ל דרך הנהרות או במסילות־הברזל. סחר־העצים נמצא כולו בידי היהודים. בשנת 1876 היה מספר הסוחרים הכללי בכל פלך מינסק 280, ומהם יהודים 252 או 90%. בשנת 1886 היה מספר הסוחרים בכל פלך מינסק 641, ומהם יהודים 563 או 88%. ראוי לשים לב, כי במשך 10 שנים, 1876 — 1886, גדל מספר הסוחרים היהודים יותר מכפליים: מ־252 ל־563. המחזור הכספי הגדול יותר אצל הסוחרים היהודים מאפשר להם להסתפק ברווח נמוך יותר משל הסוחרים הנוצריים: 7.2% לעומת 10.7%.
התעשיה היא כמעט כולה בידי היהודים, אבל היא אינה גדולה: בשנת 1886 היו בעיר 21 מפעלים תעשייתיים, שהעסיקו 500 פועלים עם היקף ייצור כדי $1\frac{1}{2}$ מיליון רובל. במשך כ־25 שנה, כלומר עד למלחמת־העולם הראשונה, גדלה התעשיה בעיר והתרחבה, אבל אופיה הכללי לא נשתנה: ריכוז בענפי־מזון ובעיבוד תוצרת בעלי־חיים וכד׳, ורק 5 מפעלי־מתכת לא־גדולים. לעומת זאת גדול היה מספר היהודים בעלי־המלאכה בעיר. לפי נתוני המשטרה, היו בעיר בשנת 1904 2360 בעלי־מלאכה יהודיים, ונוסף להם 2751 עוזרים ו־1525 שוליות. בשנת 1900 ערכה החברה להוראת מלאכה לילדי ישראל במינסק סקר מקיף על מצב בעלי־המלאכה היהודים בעיר. לשאלון השיבו 1564 גברים ו־513 נשים וההללו העסיקו 1700 עוזרים ו־939 עוזרות, וכן 840 נערים מתלמדים ו־318 נערות מתלמדות. על מידתם המצומצמת של מפעלי־המלאכה ניתן להסיק מן הממוצע של 1,3 עוזרים ו־0.55 מתלמדים על כל מפעל. רק 31 מפעלים העסיקו 10 עובדים ומעלה. פיצול המפעלים גרם להארכת יום־העבודה ולמצב סניטרי ירוד. במקומות העבודה היה השימוש במכונות אפסי כמעט. מכלל 143 מפעלים לעיבוד מתכת, רק בחמישה מהם היו מחרטות, וגם אלו היו כולן נטולות מנוע. מרבית בעלי־המלאכה היו סנדלרים שעבדו בעיקר עבור חנויות לנעלים. אחריהם באים חייטים ותופרות, נגרים, תופרות־לבנים, חרטים וכובענים. ההכנסה השבועית הממוצעת של עוזר לבעל־מלאכה הסתכמה בחמישה רובל לשבוע ושל אשה־עוזרת — בשני רובל לשבוע. ולשם השוואה, שכר־העבודה היומי של פועל פשוט סמוך למלחמת רוסיה־יפאן היה חצי רובל, של פועל בנין — 1 רובל, ושל בעל־מקצוע — 2 רובל. על מצבם הכלכלי הדחוק של יהודי העיר, מעידה העובדה שבשנת 1898 קיבלו סיוע קמחא דפסחא 17% מהמשפחות היהודיות בעיר. על רקע זה מובנת אימרתו של א. ליסין, כי מלחמת מעמדות בקהילת מינסק נטושה בין דלפון לבין קבצן.
אם נשוב למפקד האוכלוסיה ברוסיה בשנת 1897, הרי מספר התושבים בפלך מינסק כולו (במספרים מעוגלים) היה 2,148,000 איש, ביניהם יהודים 345,000, שהם 16%. האוכלוסיה העירונית הכללית בפלך מונה 225.000 נפש, ומהם יהודים 134.000, שהם 59%. מפרנסים יהודים בפלך מינסק 101.000, מהם בתעשיה 41.5%, במסחר 28.8%, בחקלאות 6.1%,

בתחבורה ובתעבורה 5.8%, בפקידות פרטית 5.8%, במקצועות חפשיים ובפקידות ממשלתית 5.9%, בלתי מוגדרים 5.4%. נוסף לכך שירת כחצי אחוז מהיהודים, כלומר 1147 איש, בכוחות הבטחון. ברכבות 99 יהודים, בדואר ובטלגרף 13 יהודים. לא חסרו גם מתפרנסים על המקצוע העתיק: זנות — 111 יהודים (10 גברים, 101 נשים).

במרוצת 10 השנים (1904—1914) ירדה האוכלוסיה היהודית בעיר מ־53 אלף ל־45 אלף. אם נקח בחשבון את הריבוי הטבעי ליהודי פלך מינסק בתקופה זו — 1.8%, הרי למעלה מרבבה היגרו ממינסק בתקופה זו לחו״ל, וביחוד לארצות־הברית.

בשנות השבעים והשמונים של המאה הי״ט חלה התפתחות כלכלית מזורזת באזור הצפון־מערבי של רוסיה, בעיקר הודות להנחת קוי מסילת־הברזל. במפעלים החדשים הושקע לא רק הון יהודי, כי אם גם יזמה יהודית. יהושע סירקין, מפעילי חיבת־ציון במינסק, היה חבר הנהלת הרכבות. י״ל וילנסקי, עסקן ציוני ואביה של המשוררת מרים ילין־שטקליס, שימש גם הוא כחבר הנהלת הרכבת עד סוף מלחמת־העולם הראשונה. ליאו גולדברג מספר בזכרונותיו כי סבו הניח על חשבונו קו מסילת־ברזל ומסרו לרשות הממשלה תמורת חוזה להספקה קבועה של עצים להסקת הקטרים. מספרים כי בשנים הראשונות להפעלת הרכבת היו הכרטיסנים היהודים מפצירים בנוסעים היהודים שיזדרזו להיכנס לקרונות, שכן „הפויאֶזד״ עומד לזוז. אולם כעבור שנים מועטות הוחלפו העובדים היהודים בגויים לבושי־מדים.

מספר תושבי מינסק הגיע בשנת 1914 למאה אלף, שכן העיר הפכה להיות מרכז אדמיניסטרטיבי וצבאי. מספר היהודים אותה שנה הגיע ל־45,000, כלומר, הם פסקו מלהיות רוב בעיר, וזאת משום זרימת מספר רב של נוצרים מן הסביבה לתוך העיר. על ההתפתחות הכלכלית של מינסק בשנים שלפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה מעיד שלום־עליכם שביקר אז בעיר. הוא התרשם מקצב הבניה ובמיוחד מן הבנין הגבוה ביותר בעיר — שש קומות — שהוקם אז ע״י היהודי פולאק.

לפי מפקד האוכלוסיה בשנת 1897, הצהירו רק 2% מכלל יהודי מינסק ששפת־האם שלהם איננה יידיש. במרכזים יהודיים אחרים ברוסיה היה מספר היהודים דוברי רוסית כמעט כפול. מעניין כי באותה תקופה נפתחו בעיר שיעורי־ערב לאנגלית, משום שתנועת־ההגירה לארצות שמעבר־לים גברה אז. מכספי הקהילה ומתרומות נדבנים הוחזקו אז בתי־ספר עממיים, תלמוד־תורה, בית־ספר לריפוי־שינים, בית־ספר למלאכה לנערים ולנערות, חוה חקלאית, ספריה עממית בעברית, יידיש ורוסית מיסודו של י״ל נופך, מושב־זקנים, בית־חולים יהודי עם 65 מיטות, בתי־תמחוי לנצרכים ועוד מוסדות חסד וצדקה.

שאול גינזבורג, הסופר וההיסטוריון המינסקאי, מציין בכתביו כי כמה מיהודי מינסק לקחו חלק פעיל במרד הפולני השני נגד הצאר אלכסנדר בשנת 1863, וזאת משום קשריהם המסחריים עם בעלי האחוזות הפולניים בסביבה. לפי דבריו הבין הגנרל הרוסי מוראביוב, מדכא המרד הפולני, את מצבם העדין של יהודים אלה והתיחס אליהם בסלחנות מסוימת. הסוחר המינסקאי גרשון אייזנשטט ובנו נאסרו אז על שעזרו להעביר כסף למורדים הפולנים מחו״ל. למרות שהורשעו על הפשע, לא נגזר עליהם אלא מאסר לתקופה קצרה. גם לב ליבנדה, הסופר היהודי־רוסי שהשתתף במרד, מתאר ברומן הרוסי שלו — „העונה הבוערת״ — את הצעירים מקרב האינטליגנציה היהודית במינסק שהיו מקורבים למורדים במלכות. הממשלה הפולנית דאז

התלבטה בבעיה איך לכנות פאטריוטים פולנים אלה: „פולנים בני דת משה" או „שומרי המסורת העתיקה"?

מינסק היהודית מילאה תפקיד ראשון־במעלה בתנועת חיבת־ציון. אגודות להתישבות בא"י ובעיקר „אגודת האלף" הקיפו שכבות עממיות רחבות ולא רק עשירים בודדים. יהודי מינסק בהמוניהם הכניסו תשלומים חדשיים קטנים לרכישת קרקעות בארץ והתכוננו לעליה. רבים מאנשי ביל"ו היו ממינסק־והסביבה. נסיון ההתישבות בעין־זיתים, שנעשה ע"י אנשי אגודת־האלף ממינסק, לא עלה יפה ואחרי לבטים רבים נמסרה הקרקע ע"י יהושע סירקין לבארון רוטשילד. אולם הקשר בין העולים הרא־שונים לבין קהילת מינסק נמשך כל הזמן. העסקנים יהודה נופך, חיים חורגין, אברהם קפלן ואחרים ביקרו בארץ ועם הקמת הגימנסיה „הרצליה" בת"א נשלחו בניהם של נכבדי מינסק ללמוד שם.

המקרה הראשון של הגנה עצמית בתולדות יהודי רוסיה התרחש במינסק בשנת 1897. מאורע ספונטני זה הקיף את כל שכבות העם, החל מסוחרים מדרגא א' וכלה בדלת־העם. בתקופת הפסחא הנוצרית התפרעו חיילים וקצינים רוסיים והתנפלו על השכונות היהודיות, אולם נתקלו בהתנגדות עזה. במשפט שהתקיים מיד אחרי המאורעות הואשמה קבוצת יהודים בראשותו של אברהם קפלן כי הם התנפלו על חיילים וקצינים והשחיתו את נשקם. קפלן עצמו הואשם בהוצאת חרבו של קצין רוסי מנרתיקה. התובע במשפט זה היה אחד ממיסדי „המאה השחורה" הידועה לשמצה, בשם שמאקוב. הוא האשים את הקהילה היהודית כולה בקיום ארגון הגנה ושלטון עצמי. הוא אף הרחיק לכת באומרו כי גם לא יהודים שהתנגדו לחיילים המתפרעים משתייכים ל„חברה" היהודית. ראוי לציון כי בזמן המשפט העידו קציני המשטרה לטובת היהודים. הענין נגמר בהטלת עונש של 20 רובל עבור הנזק שנגרם לרובים של החיילים.

התסיסה החברתית שנתעוררה ברוסיה הצארית בשנות השבעים והשמונים של המאה הי"ט לא פסחה על מינסק היהודית. רבים ממנהיגי חיבת־ציון, כחיים חורגין ויהודה נופך, התחילו את פעילותם החברתית כחברי התנועה „נארודנאיה ווליא", אולם משהתבגרו קצת החלו לדאוג קודם כל לדלת־העם היהודית. חורגין הקים קייטנה לילדים חולי־שחפת ונופך עזר להקים בית־ספר למלאכה לילדים עניים וא"כ ייסד את הספריה הנודעת במינסק הקרויה על שמו.

מתוך החוגים של הנאָרודניקים צמחו אחר־כך המפלגות הרוסיות הגדולות, מפלגת הסוציאליסטים־הריבולוציונרים (ס"ר) ומפלגת הסוציאל־דימוקראטים (ס"ד) וכן ה„בונד", שמרכזו היה במינסק. ראוי לציין כי בדאגה לארגון הועידה המיסדת של המפלגה הסוציאל־דימוקראטית שהתקיימה במינסק בשנת 1898 נשאה באמונה ג'ניה הורביץ. גם ביסודה של מפלגת ס"ר כשנתיים אחר־כך מילאו יהודים ממינסק תפקיד חשוב ובמיוחד יש להזכיר את גריגורי גרשוני ואת פרומה פרומקין, אשר הוצאה להורג בגלל השתתפותה בהתנקשות בראש עיריית מוסקבה. גרשוני זה, שהיה מכונה „נשר המהפכה", החשיב מאד את הפצת ההשכלה בקרב המוני עם ובמיוחד את לימודי הטבע. ונאמנת עדותו של דוד זכאי, מעורכי „דבר", כי החיבה ללימודי הטבע ניטעה בו ע"י גרשוני שאת הרצאותיו שמע במינסק. על פעולותיו המהפכניות נידון גרשוני למוות,

אולם גזר־הדין הומתק למאסר־עולם. בשעת המשפט ציין גרשוני בנאומו כי הוא גאה ביהדותו. הוא הצליח לברוח מבית־האסורים בחבית של כרוב כבוש והגיע לארה״ב.
הועידה המוקדמת ליסוד ה״בונד״ התקיימה אף היא במינסק, בשנת 1895, אם כי רשמית נוסד הארגון שנתיים לאחר־מכן, בווילנה בשנת 1897. ה״בונד״ תפש ללא ספק מקום נכבד בתנועת הפועלים היהודית ברוסיה וכן בתנועת הפועלים הרוסית בכללה, אם כי ספק אם מילא תפקיד חשוב במהפכה הרוסית. יותר נכון להגיד כי המפלגות המהפכניות היהודיות ברוסיה שימשו כעין מצע שהחיש את בוא המהפכה. ולאדימיר מדם רומז בזכרונותיו כי הנהגת ס״ד הרוסית, שהיתה למעשה קבוצת מנהיגים גולים בחו״ל, קינאה ב״בונד״ שהיתה תנועה המונית ופעלה בתחום־המושב היהודי. שלום הרץ, היסטוריון ה״בונד״, קובע כי ה״בונד״ גרם למהפכה חברתית בקרב היהודים, העלה את ההכרה המעמדית ואת הכבוד העצמי של המוני העמלים שהיו אז בשפל החברה היהודית. אשר לתכנית הלאומית בפרוגראמה שלה, הרי זו הסתכמה בתביעה ל״אוטונומיה תרבותית״ ובמלחמה בציונות. על מלחמה זו, שהיתה נטושה בין שתי התנועות מעצם יום היווסדן, אפשר לעמוד מתוך כתביהם של הבונדאי ביניש מיכאלעוויטש והמנהיג הציוני המינסקאי יצחק ברגר. במרוצת הזמן הסתבר כי החלום על הקמת ״גן־עדן עלי אדמות״ והפתרון לכל צרות היהודים שיושג כביכול על־ידי מהפכה עולמית של הפרוליטאריון אינו יכול לדור בכפיפה אחת עם החלום האחר — על הקמת ״מדינת יהודים״. המהפכנים הרוסים ראו את ה״בונד״ באור אחר: גיאורגי פלכאנוב, המנהיג הפיקח של ס״ד הגדיר את חברי ה״בונד״ כ״ציונים המפחדים מפני מחלת־הים״. כן מספר חיים ז׳יטלובסקי, כי לאחר הקונגרס הציוני הששי, בו נתקבלה החלטת אוגאנדה, פגש בונדאים ודמעות בעיניהם. ותיקי ה״בונד״ המינסקאי שהגיעו לאמריקה, כגון ליסין, כאנין, ולאדק ועוד, הכירו ביסוד הגאולה שבציונות ותמכו תמיכה מוסרית וחמרית בתנועת ארץ־ישראל העובדת. ליסין היה הראשון מבין מנהיגי תנועת־הפועלים היהודית בארה״ב שהצטרף לתנועה למען ארץ־ישראל העובדת.

סקירתנו על תנועות הפועלים היהודיות במינסק לא תהיה שלמה אם לא נזכיר כאן את ״פרשת זובאטוב״. כדי ליצור משקל נגדי למהפכנים, הגה בשנת 1900 אחד הסוכנים של הבולשת הצארית, זובאטוב שמו, רעיון נועז להקמת תנועת פועלים בלתי־תלויה שמטרתה מאבק להטבת תנאי חייהם הכלכליים. הוא ניסה ״למכור״ רעיון זה למנהיגי ארגוני הפועלים במוסקבה, פטרבורג וכו׳, אך לא השיג תוצאות ממשיות. אולם תכניתו קיבלה תנופה בלתי־משוערת במינסק, כאשר הצליח זובאטוב למשוך לפעולתו נערה יהודיה כבת עשרים, מניה וילבושביץ, ועוד כמה מעסקני ה״בונד״. תוך תקופה קצרה התפשטו רעיונותיו בתחום־המושב היהודי עד שתנועתו החלה לסכן את עמדות ה״בונד״ ויתר המפלגות הסוציאליסטיות. בערים שונות כגון מינסק, וילנה, אודיסה וכו׳ עברו אגודות פועלי הדפוס, המברשות, הזבנים, בחנויות וכו׳ לתנועתו של זובאטוב וקראו לעצמם ״בלתי־תלויים״. התנועות הסוציאליסטיות האשימו אותם כי הם ״מכרו את נפשם לשטן״, הם פרובוקטורים, סוכני הבולשת (אוכראנה) וכו׳. מבלי להיכנס למחלוקת זו, אפשר לקבוע כי מנהיגי הבלתי־תלויים השיגו כמה הקלות בתנאי העבודה הבלתי־אנושיים ששררו אז ברוסיה, ובמיוחד לגבי הפועל היהודי בתחום־המושב.

נסקור עתה את פעולותיהם של הארגונים הציוניים השונים שקמו במינסק לאחר הקונגרס הציוני הראשון ב־1897. שמות שונים ומשונים אימצו לעצמם חוגים אלה: „שואפי־ציון", „קדימה", „התחיה" ועוד. אך מכנה משותף היה לכולם: הם פעלו בתוך המסגרת של התנועה הציונית הכללית.

ישראל ריטוב מציין בספרו על תולדות צעירי־ציון,[1] כי „התחיה" במינסק קראה לעצמה אגודה עממית. חבריה היו מורים, סטודנטים, עוזרי־מסחר, מנהלי־חשבונות, פועלים, עובדים וסתם נוער — 'עמך'. מבחינה רעיונית היתה 'התחיה' של מינסק פחות רדיקאלית מאלה של וארשה ופינסק. עיסוקה העיקרי היה ב'עבודה שחורה' של ההסתדרות הציונית: הפצת השקל, איסוף כספים למען הקרן־הקיימת־לישראל, מכירת מניות של 'אוצר התישבות היהודים', עריכת אסיפות ונשפים ציוניים וכדומה. חברי 'התחיה' קראו לעצמם 'הידים והרגלים של התנועה הציונית'. 'התחיה' קיימה קשרים עם 'הפועל הצעיר', ועם עלייתם ארצה הצטרפו חבריה ל'הפועל הצעיר'."

איש העליה השניה, שמעון שניפר,[2] לימים באשדות־יעקב, מספר כי החוברות הראשונות של השבועון „הפועל הצעיר" הגיעו מא"י למינסק על שמו של נח טיומקין, בעל בית־מרקחת. ביתו היה בית־ועד לפעילות ציונית במינסק, פעילות שהיתה בלתי־ליגאלית כלפי שלטונות הצאר, אם כי לא נרדפה במידה יתרה.

ועוד כותב ריטוב: הקונגרס הציוני העשירי, שהתקיים בבאזל באוגוסט 1911, החליט בין השאר: „א. להשתתף במלוא המסירות בעבודת ההווה ולהציל את המהגרים למען היהדות הלאומית; ב. לכוון את ההגירה למזרח הקרוב, וביחוד לארץ ישראל ולסוריה. בארץ־ישראל עצמה חלו אז התפתחויות חשובות ביותר: הובררה הצלחתה של דגניה (נוסדה ב־1909), הונח היסוד להסתדרויות החקלאיות בגליל וביהודה — הגרעינים שמהם צמחה ההסתדרות הכללית. — — — מרכז־הכובד (ודוק: מרכז־הכובד ולא מרכז ארגוני) של תנועת 'צעירי־ציון' הועתק לזמן־מה למינסק, היא העיר שבה נוצר 'נוסח מינסק של 'פועלי־ציון', אלה שהקדימו את 'פועלי־ציון' המארכסיסטים ואף את הסוציאליסטיים — ללא מארכסיזם. בשנים 1905 — 1907 היתה קיימת במינסק אחת האגודות הגדולות והפעילות ביותר של 'התחיה'. לימים התחסלה אגודת 'התחיה' וחבריה התפזרו, מי לציונים הכלליים, מי למפלגות־פועלים יריבות, ומי לביתו. רבים מהם עלו ארצה והיוו אחוז לא־מבוטל בעליה השניה. אך ברובם המכריע התארגנו מחדש והקימו אגודה של 'צעירי־ציון' בראשות אליעזר קפלן. וכאן סוד יצירתו של המרכז במינסק".

המאורע הגדול ביותר בתולדות התנועה הציונית במינסק היה ללא ספק „ועידת ציוני רוסיה" שהתקיימה במינסק ב־1902. הסיבה שדווקא מינסק נבחרה כמקום הועידה היתה משום שבעיר זו הקיפה התנועה חוגים רחבים ביותר. סיבה אחרת היתה השגת הרשיון מהמשטרה לקיום הועידה, כפי הנראה בעזרתה של מניה וילבושביץ. את אוירת הועידה מאפיין מאד המקרה שסיפר נשיא המדינה, זלמן שזר, בחגיגת יובל הששים לועידת מינסק ב־1962. דודו של שזר זכה להיות ציר בועידה, אך גם אביו לא רצה לותר על ההזדמנות להאזין להרצאות ולדיונים. האולם היה מלא על גדותיו, המונים צבאו מסביב לבנין וליד החלונות. רמקולים עדיין לא היו אז, ולחץ ההמונים על החלונות היה כה גדול עד כי

1. ישראל ריטוב, פרקים בתולדות „צעירי־ציון" — צ"ס, הוצאת עם עובד, תל־אביב תשכ"ד.
2. דוד כהן ז"ל טרח בהצלת דברי זכרונות על ימי מינסק מפי שמעון שניפר ששכב על ערש־דוי, וניספה בטרם השלים מלאכתו. כשבועיים לאחר־מכן, בי"ז אדר ב' תשל"ג, נפטר שמעון שניפר. — הערת המלביה"ד.

הסדרנים נאלצו לצאת ולהזהיר את הצובאים לבל יפגעו בשמשות, שאם כן יצטרכו לשלם עבור הנזק. והנה אביו של שזר, בעל־בית מיושב בדעתו וסוחר מכובד, ניגש מעשה־קונדס לאחד החלונות, שיבר במקלו את השמשות, שילם בו במקום את הקנס, וכך הצליח להאזין יפה לציונים באולם הועידה.

קו אופייני לתנועה הציונית במינסק באותן השנים היה שיתוף־הפעולה וחוסר חיכוכים בין האגפים והגוונים השונים שבתנועה. יצחק ברגר, ממיסדי פועלי־ציון במינסק, וחיים חורגין, מקודם איש נארודנאיה ווליא, היו בין ראשי הציונים. כמה מחברי הפועל־הצעיר עברו לפלג הטריטוריאליסטים, ואילו אחרים לפלג הסוציאל־דימוקראטי בהנהגתו של ברוכוב. גם לסיעתו של חיים וייצמן היו תומכים במינסק. חיים תנעזר, המורה והעסקן הציוני, נבחר לועד הקהילה מטעם צעירי־ציון, מנחם הלוי־איצקוביץ היה פעיל באותו פלג ראדיקלי של פועלי־ציון שדגל בלשון העברית. עוד לפני ועידת הלסינקי (1906), אשר קראה להשתתפות הציונים בעבודת ההווה בגולה, היו מנהיגי התנועה הציונית במינסק מעורבים בפעולות ועד הקהילה וארגונים מקומיים אחרים.

במינסק התקיימה עוד ועידה חשובה בתולדות התנועות הציוניות, הלא היא ועידת צעירי־ציון בשנת 1912. ישראל ריטוב מציין בספרו כי לאחר ועידת צעירי־ציון בלודז׳, שהתקיימה ללא רשיון ממשלתי ושבה נאסרו רוב חבריה, הורגש ביתר־שאת הצורך בהתכנסות מחודשת ובהידברות כל־ארצית. אנשי מינסק נטלו לידם את היזמה לקיום הועידה ולביצוע המשימה. בהשתתפות צירים מכל רחבי רוסיה, נדונו בעיקר בעיות ארגון התנועה ושיטות עבודה מעשית, כגון שאלת ההכשרה כתנאי־קודם לעליה. רעיון החלוץ נבט מכבר בהשפעת המציאות הפועלית בא״י וגם על־ידי פעולות הסברה בכתב ובעל־פה ובועידת מינסק החל לקרום עור וגידים.

באותן השנים התפתחה מינסק כמרכז חשוב ליצירה עברית ולתחיית הלשון העברית כלשון מדוברת. פה ושם החלו להיזקק להברה הספרדית, בהשפעת המגע עם ארץ־ישראל. לימוד הלשון העברית במינסק הקיף אלפים והפך לתנועה עממית שכללה גם יהודים סתם, שלא היו חברים בשום פלג ציוני מאורגן. ראוי כאן להזכיר את ולאדימיר מדם, המומר שחזר ליהדותו, המספר בזכרונותיו כי ראשית היכרותו עם העם היהודי היתה ע״י לימוד הלשון העברית אצל נער שכן, כתמורה להוראת רוסית.

במינסק התרכזו מורים רבים לעברית שהיו מחוננים בכשרון־הוראה ובהתלהבות לענין, כגון א. אברונין, ח״ד רוזנשטיין, פודיומסקי, מ. איצקוביץ, ח. תנעזר ועוד רבים שהשמיעו לקחם בשיעורים פרטיים, בחדרים „מתוקנים" ובבתי־ספר. כן התקיימו שיעורים להיסטוריה יהודית במוצאי־שבת וביום א׳. יש להזכיר גם את המורה מרליס אשר שהה כמה שנים בארץ ואחרי־כן השתקע במינסק ועסק בהוראת עברית בפרבר קומארובקה. להפצת השפה העברית כלשון מדוברת סייעו גם תלמידי „הרצליה" שנהגו לשוב למינסק לחדשי הפגרה. מספר שמעון שניפר, איש העליה השניה, כי לפני עליית חברי קבוצתו ארצה נדרש מהם כי יבואו להיפרד בפומבי ודבר זה נעשה ב„קאלטער שול", אחד מבתי־הכנסת החשובים בשול־הויף. אחרי הרצאתו של הרב ניסנבוים, עלה שניפר על הבמה ונפרד מן הציבור בעברית ובהברה ספרדית. שניפר עצמו היה מתפרנס ממתן שיעורים פרטיים בעברית בהברה ספרדית שלמד אותה מפי המורה מרליס. הוא מספר כיצד היה מלמד את בנו של בעל־עגלה יהודי בפרבר קומארובקה, ולעתים היה אביו של התלמיד, בעל־העגלה, יושב ומאזין ללימוד התנ״ך בהברה ספרדית דווקא, ומתמוגג מנחת.

משפרצה מלחמת־העולם הראשונה, אוגוסט 1914, חל תחילה שיתוק בשטף החיים הכלכ־ליים. מחמת גיוסם של הגברים, נשארו משפחות רבות בלא מפרנסים. רבים חיפשו דרכים כיצד להתחמק מן הגיוס והתחבאו בחדרי־חדרים, דבר שגרם לחיפושים, ביקורת והלשנות. אולם לאט־לאט חזרו החיים למסלולם וכמה ענפים שהיו קשורים באספקה צבאית אפילו זכו לתקופה של גיאות. לאחר התקדמותו המהירה של הצבא הגרמני התיצבה החזית בסביבות מינסק, עד אשר פרצו מהפכות פברואר ואוקטובר 1917 ומינסק היתה זמן מה תחת שלטון הבולשביקים. בשנת 1918 כבשו הגרמנים את מינסק ללא קרב.

תוצאת־לואי של הפעולות המלחמתיות היה זרם הפליטים היהודיים העצום שפקד את קהילת מינסק. העילה לגירוש היהודים מהפלכים המערביים לפנים רוסיה היה החשד כי היהודים כביכול מרגלים לטובת הקייזר הגרמני. המפקד העליון של צבאות הצאר, ניקולאי ניקולאייביץ׳, לאחר הנסיגה המבוהלת של גדודיו, הוציא פקודה לגרש את היהודים אל מחוץ לתחום־המושב. רבבות יהודים עברו את מינסק בעגלות וברכבות, וביניהם אפילו יהודים מפולין הקונגרסאית, מקורלאנד ומליטא וכן מעיירות שבפלך מינסק עצמו. קהילת מינסק הוכיחה בשעת־חירום זו את נכונותה וכושרה לעזור לאחים בצרה. אלפי פליטים שוכנו בבתי־כנסת ובבתי־ספר, הובאו להם מזון, שמיכות ובגדים. הרבנים נתנו היתר להובלת המצרכים בשבתות ובחגים, והיו מקרים שכל סירי הצ׳ולנט (החמין) הועברו למקומות־ריכוזם של הפליטים. הופעלו גם ועדי־עזרה יהודיים שהיו מוכרים על־ידי השלטונות הרוסיים ואלה הושיטו עזרה כספית לפליטים.

נקלעו אז למינסק עסקנים וסופרים יהודיים, וביניהם ש. אנסקי, שאול טשרניחובסקי ועוד.

בזה תמה סקירתנו על קהילת מינסק למן שלהי המאה הי״ט ועד המהפכה הבולשביסטית. אכן נכונו עוד לקהילה זו עלילות גם במחתרת הקומוניסטית, תוך מאבק על שמירת הגחלת היהודית שלחשה במסתרים מני אז ועד הימים האלה, ימי פריצת המצור ועליה לישראל.

ПАСПОРТЪ
Выданъ
1. Вѣроисповѣданіе:
2. Время рожденія или возрастъ:
3. Родъ занятій:
4. Состоитъ ли или состоялъ ли въ бракѣ:
5. Находятся при немъ:
6. Отношеніе къ отбыванію воинской повинности:
7. Подпись (владѣльца паспорта):
Ростъ:
Цвѣтъ волосъ:
Особыя примѣты:
БЕЗПЛАТНО
Предъявитель сего губ.
уѣзда,
уволенъ въ разные города и селенія Россійской Имперіи отъ нижеписаннаго числа
по года.
Данъ, съ приложеніемъ печати,
года дня.

דרכונו של אידל (לימים — לואיס) שקולניק, ניתן במינסק ב־1908

שלמה אבן־שושן

פלך מינסק

המחבר — יליד מינסק (1910). עלה ארצה ב־1925. איש קיבוץ שדה־נחום. מעורכי הוצאת הספרים של הקיבוץ המאוחד.

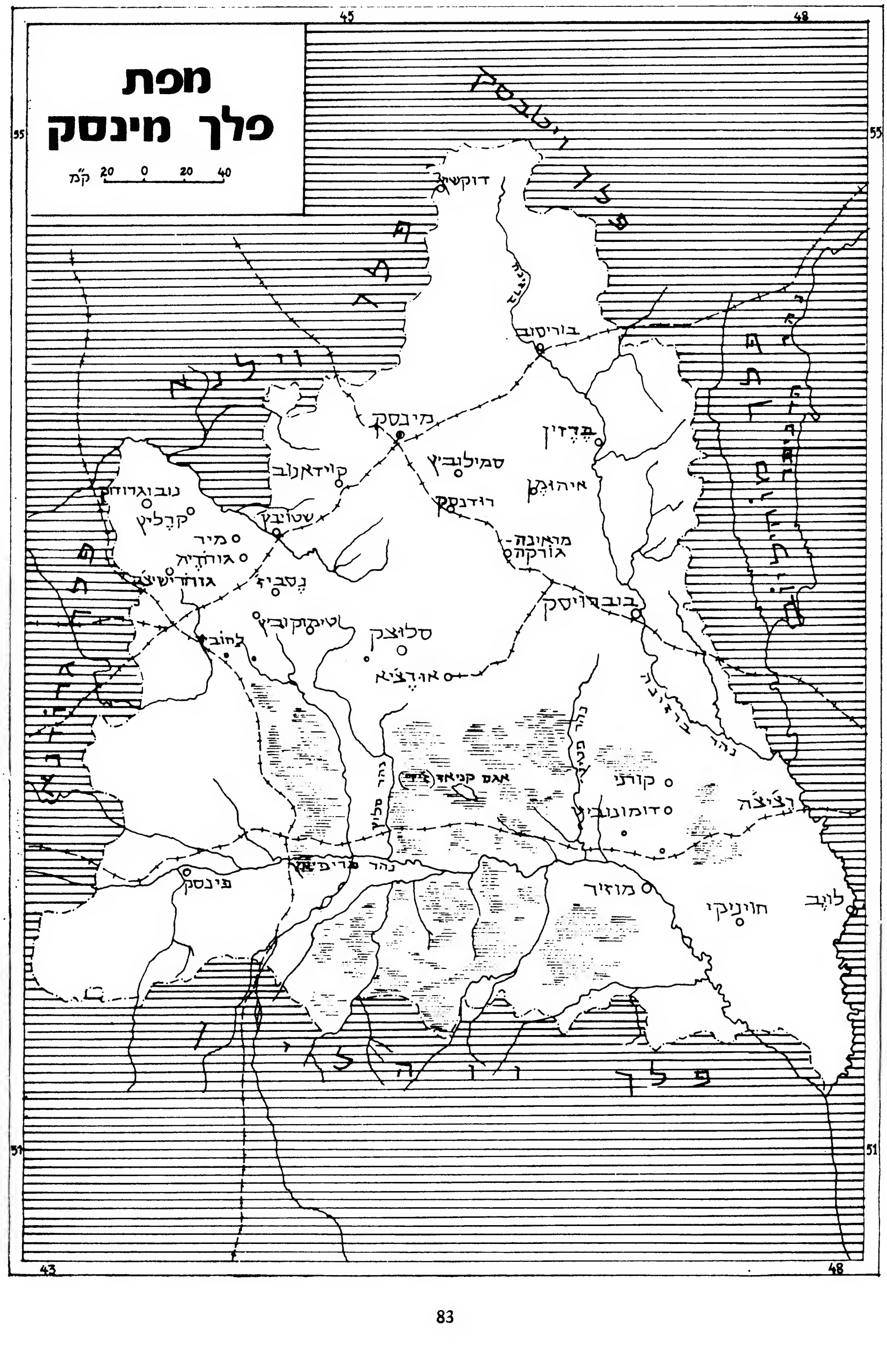
אין עיסוקנו בפלך מינסק בא אלא משום הכורח למלא, ולו במקצת מן המקצת, את החלל בספרנו המבקש להקים יד לקהילת מינסק, לחלקה בדברי ימי עמנו, בנפתוליו, במאבקיו ובכיבושיו. שכן צביונה של קהילת העיר מינסק בדורות האחרונים לא יובלט כל־צרכו, גם אם נשכיל למצות את כל הכרוך בהווייתה של הקהילה בתחומי העיר גופה, בלא שניתן דעתנו, במסגרת כרך ראשון זה של ספרנו, על מעמדה של העיר כעיר־הפלך, כאחד המרכזים הגדולים ליהדות רוסיה שברחבי תחום־המושב היהודי. ולא בכדי היו עם חולמי הספר הזה וראשוני עושיו גם אישים ידועי־שם בתולדות עמנו, שהורתם ולידתם לא היתה במינסק דווקא, כי אם באחת הערים או העיירות של פלך מינסק, אך משעשו במינסק תקופת־מה באחת התחנות של חייהם, ראו עצמם מינסקאים לכל דבר, גאים בגאוותה של הקהילה ואבלים על חורבנה, ושואפים בכל נימי נפשם לשים לה שם ושארית.

למרבית הצער, נאלצנו בעשיית ספר זה, שהוא פרי שאיפתם, שקידתם ומאמציהם של אנשי ארגון יוצאי מינסק ובנותיה, להצטמצם במסגרתה של העיר בלבד, כשמחוץ למסגרת זו נמצאות לא רק ערים ועיירות של פלך־מינסק שכבר זכו לספרי־זכרון מקיפים ונכבדים, כגון פינסק, בוברויסק, סלוצק, ראקוב, לאחוביץ' ועוד, אלא גם בנותיה של מינסק הסמוכות לה, שטרם נמצא להן גואל.

גם בסקירתנו זו אי אפשר לנו, מקוצר היריעה, לא רק למצות את הנושא למלוא היקפו, אלא גם לא לתתו במרופרף ובצורה כוללנית ביותר. לא נעסוק איפוא בדברי־ימי הקהילות, תמרורי חייהן, הרכבן הסוציאלי וכדומה. אין כוונתנו אלא לסקירה גיאוגראפיה מצומצמת ביותר, לפירוט מקצת משמות הישובים שנכללו בפלך מינסק, ולציון כמה שמות של אישים מיוצאי הישובים הללו — במידה העשויה לרמז כלשהו על זיקת־הגומלין שלהם אל העיר הראשה, ששימשה לכולם מרכז־השפעה ומקור־השראה.

בתחומי פלך מינסק, כפי שנתגבש למן שלהי המחצית הראשונה של המאה הי"ט ועד 1917, נכללו תשעה מחוזות הקרויים על שם ערי־המחוז, והם: מינסק, בוברויסק, בוריסוב, איהומאֶן, מוזיר, נובוגרודוק, פינסק, ראֶצ'יצה, סלוצק. כתום מלחמת־העולם הראשונה, עם הקמת הריפובליקה הסוביטית של באֶלורוסיה (1919), כשהעיר מינסק היא בירתה, חלה חלוקה אדמיניסטראטיבית חדשה, ופלכי מינסק, ויטאֶבסק ומוהילוב נכללו בתחום באֶלורוסיה. למן מלחמת־העולם השניה (1939), סופחו לבאֶלורוסיה גם השטחים שבמערב: מחוזות פינסק ונובוגרודוק ופלך גרודנה.

כאמור, מוסב דיוננו על פלך־מינסק, לאמור — על הכלול בתחומו עד 1917. פלך־מינסק גבל בפלכי ויטאֶבסק ומוהילוב ממזרח, פלך ווהלין מדרום, פלך גרודנה ממערב ופלך וילנה מצפון־מערב. לפנינו ספר בשפה הרוסית: „האוכלוסיה היהודית של רוסיה, לפי נתוני המפקד משנת 1897 ולפי מקורות חדישים", בהוצאת החברה הסטאטיסטית היהודית, פטרוגראד 1917. מאחר ש„המקורות החדשים" שבספר הם דלים ביותר, נסתייע רק בנתוני המפקד משנת 1897. על־פיהם מתברר, כי באותה שנה התגוררו יהודי פלך מינסק ב־189 ערים, עיירות וכפרים. מספר היהודים לפי נקודות־הישוב נע מ־50 נפש

מפת
פלך מינסק
20 0 20 40 ק"מ
פלך ויטבסק
וילנא
דוקשיץ
בוריסוב
מינסק
סמילוביץ
קוידאנוב
נובוגרודוק
מיר
נסביז
בוברויסק
סלוצק
פינסק
מוזיר
חויניקי
פלך
45
48
55
51
43

בכפרים הקטנים ביותר עד ל־47,562 נפש בעיר־הפלך מינסק. מספר התושבים הכללי בפלך הוא 2,147,621 נפש, ומכללם יהודים 345,031, דהיינו: 16%. למעלה מ־38% מיהודי הפלך, 133.619 נפש, מרוכזים בערים — בתשע ערי־המחוז, בדוקשיץ ובנסוויז׳, ואחוזם הממוצע מגיע ל־59% מכלל האוכלוסיה העירונית. כמספר הזה בקירוב חי בעיירות, ושם נע אחוז היהודים למן 9%, בלונינץ, למשל, שבמחוז פינסק ועד 100% בקאלינקוביץ שבמחוז ראֶצ׳יצה. השאר חיים בכפרים. י. שאבאד, במאמרו על פלך מינסק ב„אנציקלופדיה יהודית״ בשפה הרוסית, בהוצאת ברוקהויז־עפרון, מחשב את מספר היהודים החיים בכפרים לכדי רבע ממספר היהודים הכללי בפלך.

אחוז התושבים היהודים לפי המחוזות שבפלך נע למן 11% במחוז בוריסוב ועד 23% במחוז מינסק. כאמור, מתיחסים כל המספרים, כאן ולהלן, לשנת 1897. לקראת סוף התקופה הנדונה, כלומר עד מהפכת 1917, חלו כמובן שינויים לכאן ולכאן, אך ניתן להניח כי הריבוי הטבעי מזה וההגירה המוגברת לחו״ל, וביחוד לארצות־הברית, מזה פעלו מכיוונים מנוגדים למיתון התנודה המספרית.

189 נקודות־הישוב ה„יהודיות״ שבפלך מתחלקות לפי המחוזות כדלקמן: מינסק — 11, בוברויסק — 23, בוריסוב — 11, איהומאֶן, — 20, מוזיר — 43, נובוגרודוק — 19, פינסק — 31, ראֶצ׳יצה — 14, סלוצק — 17.

נזכיר כמה מישובי הפלך, ונפתח במחוז־מינסק. בעיירה סטולבצי (שטויבץ) — 2409 יהודים, שהם 64% מכלל תושביה. בעיירה זו גדל ונתחנך מי שהיה ברבות הימים לנשיא ישראל, זלמן שזר. הוא גם בעל הערך „מינסק״ ב„אנציקלופדיה היהודית״ של ברוקהויז־עפרון. בעיירה זו נולדו מיכל רבינוביץ איש־מינסק והרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי״ב). בעיירה קוידאנוב (3156 יהודים, 67%) נולד המשורר היידי הנודע אברהם רייזין. גם אביו, הסופר העברי קלמן רייזין, תושב מינסק, הוא יליד עיירה זו. ועוד במחוז זה העיירות איוואניץ, ראקוב, אוסיפוביץ׳, אוסטרושיצקי־גורודוק.

בעיר־המחוז בוברויסק 20.760 יהודים, שהם 70% מכלל תושביה. עיר זו הוציאה הרבה אישים שרישומם ניכר בדברי ימי עמנו, ובהם ברל כצנלסון, יצחק טבנקין, רחל כצנלסון־שזר, קדיש לוז, הרב יצחק ניסנבוים, המשורר דוד שמעוני ועוד. בעיירה סוויסלוץ׳ (120 יהודים, 62%) נולד המנהיג הציוני שמריהו לוין, שבספר זכרונותיו „ילדותי״ הקדיש דפים הרבה לעיירת־הולדתו. בעיירה הלוסק (3801 יהודים, 73%) נולדו המשורר אברהם רגלסון והמורה חיים תנעזר, איש מינסק. בעיירה ליובאן (735 יהודים, 95%) נולדו הרב־הסופר שמחה אסף, הסופר זלמן אפשטיין ואחיו הבלשן יצחק אפשטיין.

בעיר־המחוז בוריסוב 7722 יהודים, 51%. העיר דוקשיץ במחוז זה מחזיקה בשיא היחסי של יהודים מכלל האוכלוסיה העירונית — 77%. בעיירה לוהויסק נולד הביל״ויי־לעתיד ישראל בלקינד. בעיירה פלישצ׳ניץ נולד משה כהן, לימים — מראשי ההסתדרות הציונית במינסק.

בעיר־המחוז איהומאֶן 2817 יהודים, 61%. זוהי עיר־הולדתו של המשורר ה. ליוויק, הוא לוי הלפרין, שהיה פעיל בנעוריו ב„בונד״ במינסק, ובאחרית ימיו נמנה עם העושים למען ספר־מינסק. ברזינה (3377 יהודים, 69%) ידועה כעיירת הולדתם של השחקנית חנה רובינא והסופר אלכסנדר חאשין. דוקור (604 יהודים, 44%) היא עיירת־הולדתם של האחים טשארני: שמואל ניגר, ברוך ולאדק, דניאל טשארני. כולם הרבו לספר בשבחה של העיירה בכתביהם. הצייר הגדול חיים סוטין הוא יליד העיירה סמילוביץ׳. בעיירה

שאצק נולד החזן אברהם משה ברנשטיין, שחיבר את הנעימה להמנון פועלי־ציון „השבועה". ועוד במחוז זה העיירות מוהילנה, פוחוביץ׳, סוטין, אוזדה, אוזליאני ועוד.
בעיר־המחוז מוזיר 5631 יהודים, 70%. ועוד במחוז זה העיירות גלושקביץ׳, דויד־הורודיק, ז׳יטקוביץ, לאֶנין, פאֶטריקוב, ועוד.
בעיר־המחוז נובוגרודוק 5015 יהודים, 65%. כאן נולד החוקר אברהם אליהו הרכבי. בעיירה מיר (3319 יהודים, 61%) נולד נשיא ישראל זלמן שזר. בעיירה קורליץ (1841 יהודים, 71%) נולדו המשורר יצחק קצנלסון, הסופר יהושע אובסי, המורה איש־מינסק מנחם איצקוביץ.
בעיר־המחוז פינסק 21.605 יהודים, 74%. בעיר־המחוז ראֶצ׳יצה 5334 יהודים, 57%. בעיירה לוייב שבמחוז ראֶצ׳יצה נולד המדקדק איש־מינסק אברהם אברונין. ועוד במחוז זה העיירות קאלינקוביץ׳, קרוקי, בראגין, יאנובקה ועוד.
בעיר־המחוז סלוצק 10.264 יהודים, 77%. עם ילידי עיר זו נמנים הסופרים י״ד ברקוביץ, יעקב כהן, המטיף צ״ה מסליאנסקי, ההיסטוריון י״נ שמחוני ועוד. בעיירה קאפולי (2671 יהודים, 59%) נולדו מנדלי מוכר־ספרים, א״י פאפירנא. בעיירה קלצק (3415 יהודים, 73%) נולדו איש חיבת־ציון יהושע ברזלי, ובעל „רבני מינסק וחכמיה" ב״צ אייזנשטדט. בעיירה לאחוביץ׳ (3846 יהודים, 77%) נולדו אישי תנועת־העבודה וראשוני דגניה יוסף וחיותה בוסל והמשורר לוי בן־אמיתי. בעיר נאֶסוויז׳ (4687 יהודים, 55%) נולדו הסופרים שמ״ר, ניסן טורוב וש״נ כהנובסקי.
הנה כי כן, לא רק מינסק האצילה מגדולתה על ישובי הפלך, אלא גם הם בתורם העניקו לעיר הראשה משרשיותם היהודית ומכוח־יצירתם הסגולי — להאדרת שמה ולייחוד מקומה המרכזי של מינסק בדברי ימי עמנו כעיר ואם בישראל.

רציף בית־הנתיבות העירוני במינסק

בן־ציון גרשוני

היהדות הדתית, מוסדותיה ואישיה

המחבר, משורר וסופר, נולד ב־1910 בעיירה ליובוניץ׳, פלך מינסק, בה כיהן אביו ז״ל כרב העיירה. למד במינסק במחתרת בישיבת בית־הכנסת „שואבי־מים״ וב„קיבוץ״ בבית־הכנסת „משכיל־לאיתן״, בהנהלת הרב ר׳ יהושע צימבליסט (הורודנר) זצ״ל. עלה ארצה ב־1932.
המחבר מבקש להודות לכל אלה שסייעו בידו באיסוף החומר, ובמיוחד לר׳ מרדכי סנדר צימבליסט שהקדיש בנפש חפצה הרבה מזמנו — להזכיר נשכחות ולגולל פרקים רבי־ענין מפרשת מינסק הנאדרה.

א. בתי־הכנסת

לפי המסורת התחילה להתרקם קהילה יהודית במינסק במחציתה השניה של המאה ה־16. ומינסק באותה תקופה כבר עיר עתיקה, בעלת עבר עשיר.
ברם הקהילה היהודית הלכה מחיל אל חיל, ובמשך תקופה קצרה באופן יחסי התפתחה לקהילה מסועפת ומפוארת ושמה נודע למרחקים. אותן קהילות של ראקוב וסמילוביטש, אשר מינסק היהודית בראשית צעדיה נזקקה להן בכל ענייני היהדות, נשארו תוך זמן קצר מגומדות וקטנות לעומת מינסק, שעברה אותן בצעדי ענק ותהי לעיר ואם בישראל, או כפי שאחרים כינוה — מינסק קרתא דשופרייא.
כרגיל התרכז הווי הקהילה היהודית מסביב לבתי־הכנסת, ויחד עם עליית מספר תושביה היהודים בעיר, הוקמו והלכו בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, מניינים וקלויזים, שהיוו את לוז־השדרה של הציבור היהודי במינסק.
מקורות עתיקים מוסרים, כי שיפוץ בית־המדרש הגדול נסתיים והוא הותקן לתפילה בשנת ת״מ (1680). בית־מדרש זה נבנה מתוך בנין חרוב, שנרכש על־ידי הקהילה מן הפולנים, תושבי מינסק. בהיווכח הפולנים לאחר מכן, כי בנין הרוס זה הפך לביכנ״ס יהודי גדול ורחב־ידים המתנוסס בהדרו, חרה להם הדבר מאוד, וברוב קנאתם ניסו לבטל את מכירתם ולהשתלט על ביהמ״ד, אך הנסיון לא הצליח בידם, הואיל והמכירה היתה מאושרת כחוק ע״י הממשלה.
כל ביכנ״ס חשוב ניהל פנקס, בו נרשמו התקנות וההחלטות של ועד ביהכנ״ס (לאחר מהפכת אוקטובר הוחרמו הפנקסים לטובת החברה לחקר ההיסטוריה שבמינסק). ידוע במיוחד הוא פנקס בית־המדרש הגדול „פנקס חברה קדישא — שבעה קרואים״. שתי החברות הללו התמזגו לחברה אחת בשם זה. בפנקס זה, שתחילתו בשנת תקכ״ג, רשום כי בשנת תקכ״ב (1762), בעקבות שריפה גדולה שפרצה בביהמ״ד הגדול, נשרפו כל הבניינים שבסביבה, וכל הספרים, ואתם פנקסי בית־המדרש. לצורך ביהמ״ד נרכש בשנת תקכ״ג בנין אבן עם מגרש סביבו מחברה ישועית („כמרים שחורים״). למעשה, השתייך תחילה המגרש וכל הבניינים שעליו ליהודי אחד שמישכן אותם אצל הישועים תמורת הלוואה, אך משלא שולמה ההלוואה, עבר כל הרכוש לידי הישועים. אכן, ידה של הקהילה לא השיגה לשלם את תמורת הבנין והמגרש, והם נקנו בתשלומים שנתיים, ונקבעו דמי שכירות לעולם בסך 200 ג״פ (גרוש פולני) לשנה.
עם זאת ניתקנה תקנה ע״י הקהילה, להוציא מדי שנה „עד ביאת המשיח״ 200 זהוב מקופת הקהל לצורך ביהמ״ד הגדול לרכישת ספרים. כעבור שנתים חזרה ונשנתה

תקנה זו בצורה אחרת: להפריש כל שנה מהכנסות השחיטה 200 זהוב לצרכי הוצאות ביהמ"ד הגדול ותיקון ספרים ורכישתם.

סכום גדול זה של 200 זהוב לשנה — המקביל לסכום השנתי של תשלום השכירות בעד הבנין והמגרש — מעמידנו על יוקר ספרי הקודש בעת ההיא, וכן על החשיבות המרובה שייחס אז הציבור לספרים כמצרך חיוני בשבילו.

דבר זה משתקף גם מהתקנות הבאות כעבור זמן: 1. כל חבר בחברת „שבעה קרואים" (לחברים נתקבלו רק „אנשים נכבדים, יודעי ספר") חייב להביא אתו חומש לקריאת התורה; 2. השמש חייב לנהל רשימה מדוקדקת של כל ספרי ביהמ"ד, וכל שבוע עליו לעבור על הספרים ולבדוק את מניינם בהשוואה לרשימה.

כעבור תקופה מסוימת חלה התקדמות בהכנסות בית־המדרש הגדול מ„דמי מצוות" (עליות לתורה וכד') ותרומות מבעלי־בתים, עד כי כדאי היה לאנשים לקבל הכנסות אלו בחכירה לשם רווחים, תמורת התחייבות לכיסוי הוצאותיו השונות של ביהמ"ד: עצים להסקה, נרות למאור, משכורת השמש ורכישת ספרים ותיקונם.

הכנסות נוספות היו לביהמ"ד מהשכרת מקומות לתפילה ואיסוף תרומות בעת התפילה באמצעות קופסאות של צדקה.

בשנת 1793 עברה מינסק משלטון פולין לידי רוסיה. עם צאת מסדר הישועים מרוסיה, ולאחר שהחוזה הועבר לשלטון הרוסי, שילמה החברה 30 רובל לשנה דמי שכירות. בשנת 1905 רכשה „ח"ק — שבעה קרואים" את המגרש לחלוטין לעצמה.

לשם הגדלת הכנסות החברה, נבנו על המגרש גם איטליזים. בשנת תקס"ב (1802) הורדו האיטליזים מן המקום בפקודת השלטון, ובמקום זה נבנו חנויות שהושכרו. בשנת תקס"ה הוחל בנין בית־המדרש הגדול מחדש על גבי החנויות בעזרת תרומות מנדיבים. מחוסר כספים נסתיימה הבנייה רק בשנת תקע"ב (1812).

לרשות חברת „שבעה קרואים" עמדו, מלבד ההכנסות דלעיל, עוד הכנסות שונות:

1. דמי שכירות מבניינים וחנויות, שהוקדשו ע"י נדיבים למטרה זו בעזבונות לקרן־קיימת. בתעודת־הרשאה משנת תל"ט (1679), שנמצאה בידי החברה, רשום היה שברשות החברה נמצאים: 21 חצרות, 10 חנויות, 3 בתים, בית־קברות ומרחץ.
2. דמי־שכירות מהחנויות שנמצאו תחת בית המדרש החדש.
3. מס ישיר שהוטל על בעלי־הבתים.
4. דמי־שכירות מבית־המרחץ של הקהילה, שהושכר „בתנאי מפורש שדמי־השכירות יימסרו להוצאות בית־המדרש הגדול".
5. ה„טאקסע", היינו מס הבשר, ששימש כהכנסה עיקרית, וכבר בשנת תקכ"ב — נקבעו בו כללים קבועים לגובה המס מכל שור, פרה, עגל וכו'.

מס הבשר נגבה היה בכל חומר הדין, ואשר העז לעבור על התקנות של המס, הוכרזה שחיטתו כנבילה, ללא כל פקפוק, והרשות ניתנה לכפות עליו בכל מיני כפיות ונגישות למלא אחרי תקנות המס. תקנות אלו היו בתקפן כל עת קיום הקהילה ובכל תקופה הותאם המס של הטאקסה (או קאָראָבקע, ככינויו בתקופה האחרונה) לצרכי הזמן, והכנסה זו נחכרה לאחר מכן על־ידי הקהילה מן הממשלה.

האיטליזים נמצאו בשוק בשטח סגור ומוקף, וכל קונה בשר היה עליו לשלם את המס בפתח היציאה, בעד כל עוף או מבשר בקר וכדומה, לפי משקל הבשר.

הכנסה זו שימשה להוצאת משכורת הרבנים, החזקת מקוואות ותמיכות שונות של צרכי

הציבור. תקנה מפורשת קבעה את החובה להפרשת סכום שנתי בקביעות לתלמוד־תורה, לקופות גמילות־חסדים, ביקור־חולים, פדיון־שבויים, הכנסת־כלה וכו׳.
כמאה בתי־כנסיות ובתי מדרשות נמנו במינסק. כל חוג של בעלי מקצוע — אומנים, בעלי־מלאכה, פקידים וכד׳ ראה חובה לעצמו ליסד בית־כנסת בשביל חבריו, וכך רואים אנו בתי־כנסת של נגרים, סנדלרים, חייטים, תפרים, כובענים, קצבים, שואבי־מים, פקידים וכו׳. אפילו סוחרי־הסחבות הקימו בפרוטותיהם בית־כנסת נאה משלהם.
בפנקס בית־הכנסת של שואבי־המים תואר, כיצד בנו האנשים במסירות את בית־הכנסת הראשון שלהם, שהיה צריף־עץ, במו ידיהם, וזה לאחר יום־עבודה מיגע במלאכתם המפרכת.
בית־כנסת יפה כלול בהדרו בצורה מודרנית היה ביהכנ״ס הכוראלי (כאָר־שול), שנקרא „בית־כנסת לנאורים״. אבל בית־הכנסת המרכזי, אשר היוה גם את מרכז היהדות במינסק, היה בית־המדרש הגדול שבחצר בתי־הכנסת (שול הויף) הנאה ורחב הידים, שהכיל בקרבו מקום לאלפי מתפללים ותמיד חשו בו את דופק חיי היהדות בעיר.
בית־המדרש הגדול המה מתורה ותפילה. התבלט הדבר במיוחד יום יום בשעה שבין מנחה למעריב: מצד אחד ישבו תלמידי־חכמים והקשיבו לשיעור ביורה־דעה, ולעומתם, מצדו השני של בית־המדרש, השמיע אחד שיעור במדרש לפני ציבור בעלי־בתים; ואילו מאחורי הבימה פרשו מוכרי־ספרים שונים כבתערוכה ספרי־קודש למכירה, והמון אנשים העוטים עליהם סוקרים את ה„סחורה״ ורוכשים להם ספרים; ושם, ב„פלוש״, יתגודדו בקבוצות־קבוצות בעלי־בתים אמידים ובעלי־מלאכה, מלמדים ובני־ישיבות, ישוחחו בקול על ענייניהם ועל חדשות היום ויתפרקו מנטל רשמיהם במשך היום. אך הנה נשמעה דפיקת השמש על גבי הבימה, והמוני האנשים זרמו נחפזו למקומותיהם, ורעש גדול כשאון גלי ים עולה — קול אלפי אנשים בשפכם לבם בצקון תפילת ערבית.
בית־הכנסת אטינגר במינסק נבנה בערך בשנת ת״ר (1840). מייסדו היה הרב חאטאייוויץ ז״ל.
הוא היה עשיר גדול ואישיות נכבדה ונשואת פנים בקהילה היהודית שבעיר מינסק. והוא בנה חצר גדולה רחבת־ידים במרכז העיר שברחוב גוברנאטורסקי, אשר הכילה בניינים מספר וכעשרים חנויות, ובתוך כל אלה התנוסס לתפארה בית־הכנסת הגדול והנהדר, שהוא הקים ונקרא על שמו — „חאטאייוויצער שוהל״.
הרב חאטאייוויץ השיא את בתו לרב לאנדוי, שהיה מצאצאי הגאון מווילנא זצ״ל, ועם פטירתו של הרב חאטאייוויץ עברו כל הנכסים לידי בעלותו של הרב לאנדוי.
אולם הרב לאנדוי וכן אשתו — בתו של הרב חאטאייוויץ — לא האריכו ימים, ועם מותם נשארה אחריהם יתומה קטנה בשם חייענעלע, אשר הירושה הגדולה של כל הבניינים יחד עם בית־הכנסת נפלו בחלקה.
משבגרה חייענעלע, היא נישאה להרב ר׳ שמחה אטינגר ז״ל. רבי שמחה אטינגר היה איש האשכולות, מגזע מיוחס ומפואר של משפחה ענפה מפורסמת לתהילה, אשר הקימה דורות של גדולי־תורה, פרנסים חשובים וגבירים עסקנים רודפי צדקה וחסד בעיר מינסק.
אף רבי שמחה עצמו גדול היה בתורה וביראת־שמים. ומשהפך לאחד מעשיריה הנודעים

לשם במינסק, נתפרסם מלבד בגדולתו בתורה גם בתור נדיב רב־חסד ועסקן חשוב, שידו פתוחה לעני ואביון, לבו פתוח למדוכא ומר נפש ומפזר מהונו בנדיבות רבה לענייני צדקה וחסד לטובת הציבור היהודי בעיר מינסק ומחוצה לה.
על שום כך זכה שבית־הכנסת הוסב על שמו: „עטינגער — חאטאייוויצער שוהל״. בית־כנסת מפואר זה התבלט כפנינה יקרת־ערך במינסק עשירת בתי־הכנסת ובנייני הציבור, והיה כל העת מרכז לתורה ולתפילה. אף לאחר המהפכה הבולשביסטית, כשרבים מבתי הכנסת הוחרמו, הרי זכות רבה נפלה בחלקו של בית־הכנסת אטינגר, שהוא החזיק מעמד עוד שנים רבות, וגם אז היה הומה מרוב מתפללים ברחוב המרכזי, ששמו הוסב ל„לענינסקאיא״.
בשבתות ובמועדים היה המגיד המפורסם ממינסק, רבי בנימין שאַקאָוויצקי ז״ל, נושא בו את דרשותיו הנפלאות כשהוא עומד על־יד ארון הקודש הנהדר, וכבימים מלפנים, כאילו לא חלה כל מהפכה בארץ, היו דבריו הנלהבים נישאים ברמה בבית־כנסת מלא וגדוש המוני עם, ששתו בצמא את דבריו, בקראו להם להחזיק מעמד בעת צרה על אף כל התנאים והמסיבות.
דומה שזכות מייסדיו הגדולים היא שעמדה לו לבית־כנסת זה גם בתקופה קשה ורבת־תהפוכות זו.
„חצר בתי־הכנסת״ — ה„שול הויף״ המפורסם — ריכז בתוך הבניינים שבחצר הגדולה, בקומות העליונות והתחתונות, בתי־כנסת רבים וביניהם בית־הכנסת העתיק ביותר שבמינסק, הידוע בשמו „בית־הכנסת הקר״ — „די קאלטע שול״ — שלפי המסורת שימש תחילה בתור כנסיה, ולאחר מכן — בשנת של״ג (1573) — נרכש מידי הנוצרים, שופץ והותקן לבית־כנסת. ואכן מבנהו העתיק, כתליו העבים ותקרתו המקומרת העידו על עתיקותו. בית־כנסת זה לא שימש, כשאר בתי־הכנסת, גם כמקום לימוד מיוחד, ועל־כן לא הותקן בו תנור־חורף, ומכאן שמו „בית־הכנסת הקר״, וכדין בית־כנסת הפטור ממזוזה, לא נקבעו בו אף מזוזות.
רשימת בתי־הכנסת במינסק הניתנת להלן היא עדות־מה לתפארתה היהודית. ברם מינסק היהודית, הצטיינה לא בבתי־כנסת שלה בלבד. מינסק היתה גם מרכז תורה, עיר של ישיבות ובני ישיבות, ושפעה תורה למרחקים.

רשימת בתי־הכנסת

אלטשולער שוהל
אנוטשניקסע שוהל
ר׳ אבא שיף׳ס מנין
בלומקעס קלויז
ברוידעס שוהל
בריסקער וואקזאל שוהל
ברעג שוהל
געזעלן שוהל
גינצבורגס שוהל
געצאָווס שוהל
גרויסער בית־מדרש

דאבראמישלער שוהל
הקדש שוהל
ווילנער וואקזאל שוהל
ותיקין מנין
זעלדאוויטשעס שוהל
זיבעציקער שוהל
ר׳ זרח׳ס שוהל
חונן־דלים שוהל
חברה ז״ק שוהל
חדר שוהל
חברה מאכל כשר שוהל

חברה קדישא שוהל
טאטערשע שוהל
טשעלעזשניקערס מנין
ר׳ יהושע באבוניערס שוהל
ר׳ יצחק דארסקיס שוהל
ר׳ יצחק׳ס קלויז
כאהר שוהל
כלי־זמר שוהל
לובאוויטשער שטיבל
ליאכאָווסקע שוהל 1.
ליאכאָווסקע שוהל 2.

לינת הצדק שוהל	סערעברינקער שוהל	אלט קאמאראווקע שוהל
מאליארסקע שוהל	סלעפיאנקער שוהל	קליבאנער שוהל
מאָסקאָווסקע שוהל	עטינגער שוהל	קאַבאקאווס שוהל
מוליארסקע שוהל	פאדגארנער שוהל	קאסארין שוהל
מלצר שוהל	פריקאזשטשיקעס שוהל	קאלטע שוהל
מנורת המאור שוהל	פערעספער שוהל	קליין בית־מדרש
מנין שבעה־קרואים	פייגל שוהל	ניי־ראמאנאווער שוהל
משכיל־לאיתן שוהל	פעלד שוהל 1.	אלט־ראמאנאווער שוהל
ר׳ מיכל נעשוויזער קלויז	פעלד שוהל 2.	ר׳ ראובן׳ס שוהל
נאוואקראסנער שוהל	פילדין שוהל	שואבי מים שוהל
ניי־שטעטל שוהל	ציגעלנער שוהל	שניידערשע שוהל
ר׳ נחום׳ס מנין	קאידענאווער שטיבל	שוסטערשע שוהל
נייער בית־מדרש	קצבישע שוהל	שטעפערשער מנין
סלאנימער שטיבל	ניי־קירזשנערשע שוהל	שינדערשער מנין
סטאלערסע שוהל	אלט קירזשנערשע שוהל	תלמוד־תורה שוהל
סלאבאדער שוהל	קאנטאראוויטשעס שוהל	תלמוד־תורה הויף
סאלדאטסקע שוהל	ניי־קאמאראווקע שוהל	

רשימת בתי־הכנסת של השוהל־הויף

ר׳ אבא שיף׳ס מנין	חברה־קדישא שוהל	נייער בית מדרש
בלומקעס קלויז	מנורת־המאור שוהל	פריקאזשטשיקעס שוהל
גרויסער בית־מדרש	מושב זקנים שוהל	קאלטע שוהל
ותיקין מנין	מנין שבעה־קרואים	קליין בית־מדרש
חונן־דלים שוהל	ר׳ נחום׳ס מנין	שטעפערשער מנין
		תלמוד־תורה שוהל

ב. רבנות ורבנים במינסק

רבנות מינסק ידועה היתה לשם בעולם היהדות, והרבנים שכיהנו בה היו גאונים מפורסמים, גדולי תורה והלכה, שרבים מהם השאירו אחריהם ספרים חשובים ורבי־ערך, אשר העשירו את אוצר היהדות.

אם נבוא לפרט את הדברים תארך היריעה ביותר, נזכיר אם־כן בקצרה את שושלת רבני קהילת מינסק ששימשו בה ברבנות, ומקצת מיתר רבניה המפורסמים ששמם הלך לפניהם.

עם התרחבותה והתבססותה של קהילת מינסק, נתקבל בה בתור רב ראשון של הקהילה הגאון רבי משה בן הרב הגאון הקדוש רבי מרדכי (שנהרג על קידוש השם בלובלין בשנת שצ״ו). הוא היה ידוע בשעתו כגאון גדול וחריף.

הוא שימש תחילה ברבנות בוונגרוב ועל־ידיו יצא לה הפרסום לקהילת מינסק. משהוכתר כרבה של מינסק, נהג בה רבנותו ברמה ושם לבו להגדיל בה תורה. הוא ייסד בעיר ישיבה חשובה, שמשכה אליה תלמידים ממקומות רחוקים. רבי משה נפטר בשנת תנ״ו (1696).

שני לו ברבנות, שנתקבל לאחר פטירתו של רבי משה, היה הגאון החריף שנודע

בשמו רבי ליבל בעל התוספות (סבו של רבי אריה ליב בעל ה„שאגת אריה"), שנעטר בשמו זה בגלל היותו כבר בצעירותו בקי עצום בשיטות התוספות שבכל הש"ס.
הוא עצמו היה יליד עיירה קטנה בסביבת מינסק, ועלה ונתעלה עד כי עם בואו לכהן ברבנות מינסק כבר נתפרסם בגאונות כגדול הדור ושמו נודע לתהילה במרחקים. אף הוא ניהל ישיבה גדולה במינסק. בימיו כבר עלתה וגדלה מינסק היהודית ונודעה לעיר של חכמים וסופרים.
אותו זמן נתכבדה מינסק ונתעלתה להיות עיר־הגליל הראשית לקהילות היהודיות שבכל הסביבה, שבה יכהן רב הגליל וינהל את ענייני היהדות במחוזות שבסביבה וכל הרבנים והקהילות יהיו כפופים לו. משרה זו הקיפה לא את ענייני התורה והרוח בלבד, אלא על פיו של רב הגליל התנהלו כל העניינים האזרחיים של ההכנסות עם ההוצאות, חובות ומסים וכו'.
בתור רב הגליל הראשון נבחר הגאון רבי משה זאב (בנו של הגאון המקובל רבי יהודה, מחבר ספר „קול יהודה"), שניהל את העניינים בכשרון רב ובמרץ, תוך הצלחה מרובה, עד כי הרחיב את גבולו ועל גלילו נספחו ערים ועיירות נוספות.
עם מותו של הגאון רבי ליבל בעל התוספות (לערך בשנת תס"ח — 1708) חלה הפסקה של שנים מספר ברבנות מינסק עד שנת תע"ב, בה הוכתר לרב הגאון רבי יחיאל היילפרין, בעל יחוס, מגזע גאונים עד לתנאים, שחיבר ספרים רבים וחשובים במקצועות התורה והקבלה (רבי חי"ד אזולאי כותב עליו בספרו „שם־הגדולים", כי ש"ס בבלי וירושלמי כמונחים בכיסו. „הן הראנו את כוחו בתלמוד ועוצם בקיאותו... מבהילים את הרעיון מראות נפלאות ופלאי פלאות...") במיוחד נתפרסם ספרו „סדר הדורות", ספר היסטוריה חשוב, שההיסטוריונים הסתייעו בו. לישיבה שניהל במינסק באו ללמוד תלמידים מצוינים גדולי תורה.
אתו יחד שימש בכהונת רב הגליל רבי מנחם־מנדל בנו של הרב הקודם רבי משה זאב. אך כעבור זמן לא רב נבחר לממלא מקומו הגאון רבי אשר, בנו של רבי לייבל בעל התוספות, אמנם הוא קבע את דירתו לא במינסק אלא בסמילוביץ' הסמוכה (שכן ניתנה הברירה לרב־הגליל לקבוע מושבו במקום שרצה).
אכן, רבנותו של רבי יחיאל היילפרין לא הלכה לו למישרים. איתרע מזלו וקפץ עליו רוגזו של הגאון החריף רבי אריה־ליב בעל ה„שאגת אריה", אשר אף הוא ייסד ישיבה במינסק, ושיטת לימודו הפשטנית של רבי יחיאל לא נשאה חן בעיניו, ולמרות היותו צעיר לימים, ביטל ברבים את דרך לימודו של רבי יחיאל והפריך את דברי תורתו. וכך התלקחה מחלוקת גדולה בעיר בין תומכי רבי יחיאל לבין המסייעים לרבי אריה ליב, והשלום והמנוחה נעדרו בכל שנות רבנותו של רבי יחיאל היילפרין. הוא נפטר שׂבע ימים ורוגז, כבן שמונים ומעלה, לערך בשנת תק"ב (1742). אותו זמן בערך נפטר גם רבי אשר רב־הגליל.
אך המחלוקת נמשכה אף לאחר מותו של רבי יחיאל ואף נתלבתה עוד יותר, שכן עתה צידדו רבים בזכות בנו רבי משה היילפרין למלא מקום אביו, בהתאם לצוואתו שנמסרה בעל־פה בשמו של המנוח, ואילו חלק מסוים של תושבי העיר ביקש למנות את רבי אריה ליב כממלא מקומו של אביו רבי אשר בתור רב־הגליל ואת אחיו הגאון רבי יצחק אברהם כרב העיר. בסופו של דבר גברה ידם של תומכי רבי משה היילפרין, והוא הוכתר לרב העיר מינסק בערך בשנת תק"ד (1744).

משרת רבנות־הגליל נשארה פנויה שנים מספר. בשנת תק״ט (1749) נתמנה לרב־הגליל רבי יצחק־אברהם כממלא־מקום אביו, אך עד מהרה ראה כי המשא כבד ביותר והוא גוזל את כל זמנו, ובשנת תקט״ו ויתר על משרתו והתפטר מתפקידו (הוא הקדיש עצמו לתורה ולהוראה במינסק ונפטר בשנת תקל״ו). במקומו נתמנה לרב הגליל הגאון הצעיר רבי רפאל בעל „תורת יקותיאל״, ששימש לפני כן ברבנות בראקוב ובווילקומיר. כבר בנערותו נתפרסם כעילוי מופלא, ובן משפחתו ורבו רבי אריה־ליב בעל ה„שאגת־אריה״ ניבא לו עתיד מזהיר ומינהו בשעתו לראש־ישיבה בישיבתו בהיותו רק בן עשרים שנה. אף הוא קבע את מקום־מושבו בעיר סמילוביץ׳ ולאחר מכן בדוקור. הוא הצליח מאוד במשרתו הכבודה והשיג הנחות שונות בממשלה לבני עדתו.

את תפקידו מילא במסירות ובאמונה, ולמען האמת לא נשא פני איש. הצטיין בכשרון הטפה ותוכחה ובנסיעותיו בתפקידו מעיר לעיר ומכפר לכפר לימד את העם דעת תורה, מוסר ויראת שמים, ודבריו הקולעים ונועם תוכחותיו עשו פרי וראה ברכה בעבודתו. אכן אף הוא ראה כי תפקידו בצורה זו מונע בעדו להתמסר לתורה כראוי, וכעבור שש שנים (בשנת תקכ״ג — 1763) התפטר ממשרתו, ומקץ שנה נתקבל לרב בהאמבורג.

במקומו של רבי רפאל נתמנה כרב־הגליל הגאון רבי שמואל מאמדור, בעל ספר שאלות ותשובות „תשובת שמואל״. מפורסם היה לגדול בישראל, ואף הגר״א מווילנא העיד עליו שבחו על רוב כוחו וגדולתו בתורה. עם כניסתו לתפקידו קבע דירתו במינסק, אך לאחר מכן עבר לראקוב, ושם היה מושבו עד לפטירתו במקום, בשנת תקל״ז (1777). הוא היה הרב הראשי לגליל האחרון, כי לרגל מלשינות וקובלנות בוטלה עם מותו משרת הרבנות הגלילית מטעם הממשלה.

הגאון רבי אריה־ליב, בעל ה„שאגת אריה״, נדד בינתיים מעיר לעיר בליטא ובפולין, כששמו רבי ליבל ראש־ישיבה ממינסק הולך לפניו בתור גאון וגדול עד הגיעו לוולוז׳ין, מקום שהוכתר לרב ושם גם הדפיס את ספרו הנודע „שאגת אריה״. אף שם ייסד ישיבה רבתי שהוציאה מתוכה גאונים וגדולים, בהם שני האחים הגאונים המפורסמים רבי חיים ורבי שלמה־זלמן מוולוז׳ין, שהיו לאחר מכן תלמידי הגאון רבי אליהו מווילנא, ברם גם שם היתה המנוחה ממנו והלאה, והוא חזר לעירו מינסק.

קהילת מינסק קיבלה אותו כעת בכבוד רב, לאחר ששמע גדולתו בעולם היהדות הגיע לאזניהם, שגאוני ישראל בכל אתר ואתר מצפים למוצא פיו והוא נערץ ונכבד על הכל. והוא הוכתר לרב במינסק יחד עם רבם הקודם, רבי משה היילפרין. אכן „זיווג״ זה לא עלה יפה, ובעקבות התנגדותו של רבי אריה־ליב לרבי משה, פרצה שוב מחלוקת עצומה בעיר, רוב־רובם של התושבים התקוממו נגדו, הצרו לו ביותר ודחקו את רגליו. רק משפחות בודדות נשארו נאמנות ומסורות לו והושיטו לו תמיכה ועזרה. בין אלה הצטיינה ביותר הנדיבה המפורסמת בלומקה וילנקין, אשר החזיקה בו ואף בנתה בית־מדרש מיוחד בשביל ישיבתו.

ברם, בסופו של דבר נאלץ רבי אריה ליב לעזוב את מינסק ונסע לחוץ־לארץ והוכתר לרב בעיר מאץ שבצרפת, מקום שהצלחה האירה לו פנים. שם הוחזק בעושר ובכבוד רב ושמו נערץ היה בפי כול.

האגדה מספרת, כי לאחר שעזב רבי אריה־ליב את מינסק (יש אומרים, ששכרו עגלת איכר, הושיבוהו בה ושלחוהו מן העיר), עטתה כעין קללה את העיר, היא ירדה פלאים

זה הספר
שאגת אריה
אשר חבר הארי הגדול שבחבורה׳ שר התורה׳ מאיר עיני חכמים בפלפול עמוק וסברא ישרה לאמיתה של תורה׳ גאון הגאונים׳ עוצם חריפתו ובקיאתו נורא כאחד הראשונים׳
מאור הגולה
שמואל אברהם
שפירא
בסלאוויטא

ממעמדה הנכבד, שריפות עצומות פרצו בה. יריביו של רבי אריה ליב מתו, ונפטר אף רבי משה היילפרין, ורבים ראו בכך יד ה׳ הנפרעת בשל כבודו של רבי אריה־ליב. הוא נפטר בשיבה טובה, כבן תשעים, בשנת תקמ״ה (1785).

לאחר מותו של רבי משה היילפרין נתמנה לרב העיר רבי יוסף הכהן ראפפורט, גאון מופלג בתורה ורב־יחש, שכיהן במקום ברבנות עד שנת תקל״ח בערך ואז בא במקומו ראש הישיבה במינסק באותו זמן, המפורסם בגאונותו וידוע בשמו רבי גרשון חריף, שנהג ברבנות כ־15 שנה עד שנת תקנ״ג (1793).

אחרי רבי גרשון חריף נבחר לרב העיר רבי ישראל מירקיש — חברו של הגאון רבי חיים מוולוז׳ין — שהיה כבר מפורסם כגאון בתורה ובחכמה והצטיין במידותיו הנעלות. הוא נערץ ונתחבב על כל אנשי העיר ללא הבדל סוג ומעמד. בכל נפשו ומאודו התמסר להרמת קרנה של הקהילה היהודית במינסק, מבלי התחשב בממונו

ובבריאותו, הגדיל והאדיר בה תורה, ביסס מוסדות הצדקה והחסד ותיקן תקנות חשובות ומועילות.

רבי ישראל מירקיש נפטר בשנת תקע״ג (1813), ומותו השרה אבל כבד על יהודי מינסק. הכל הרגישו שאין תמורה לאבדה עצומה זו, והתחושה כי הנה הובל לקברות „המוהיקני האחרון", גררה אחריה החלטה נועזה: מינסק לא תקבל עוד עליה רב מעתה ועד עולם!...

מסורת אחרת מסבירה את ההחלטה בנימוק שונה: רבי ישראל מירקיש הלווה לקהילת מינסק סכומי־כסף גדולים, שכן בהיותו עשיר ונדיב־לב, הרי במקרים רבים של הוצאות לצרכים שונים, כשלא היתה אפשרות של כיסוי כספי לכך מקופת הקהל הריקה, הוציא רבי ישראל את כספו לפרעון ההוצאות, מתוך בטחון שההלוואה תיפרע מן הקופה הציבורית שתתמלא לאחר מכן. אולם הלוואותיו אלה הגיעו במשך הזמן לסכומים גדולים ביותר, והתקווה לפרעונם לא נתמלאה. ובשכבו על ערש־דוויו שלא יקום ממנה, הזמין אליו רבי ישראל מירקיש את גבאי העיר ופרנסיה והזהירם שעליהם לפרוע ליורשיו את החוב המגיע לו, והצהיר כי בתור ערבון לתשלום החוב הוא נוטל אתו אל הקבר את התואר „רב העיר", היינו שהעיר לא תורשה לקחת רב במקומו עד לסילוק החוב. ומתוך שהקהל לא יכול היה לפרוע את החוב, הוענק מעתה לרבני העיר רק התואר „מרא דאתרא" ולא רב.

במקומו של רבי ישראל מירקיש נתמנה למרא־דאתרא רבי שמואל סג״ל, אך הוא לא האריך ימים ונפטר בשנת תקע״ט (1819) ואז נתקבל למרא־דאתרא רבי ישראל היילפרין מרוזינאי, תלמידו של הגאון רבי יום־טוב ליפמאן בעל „קדושת יום טוב", שכיהן ברבנות עד לפטירתו בשנת תקצ״ו (1836) ובמקומו נתמנה רבי ליב די־בוטין, שהיה רב בעיר מוהילוב. הוא נהג ברבנותו עד זקנה ושיבה, ולרגל זקנתו וחולשתו הרבה הוכתר בשנת תר״ט (1849), בהסכמתו, למרא־דאתרא הגאון רבי דוד טבלי משטויבץ, מחבר ספרי בית־דוד, דברי דוד ונחלת דוד. הוא היה מופלג בתורה, חכם ומבין בהוויות העולם, הוגה וחוקר וניהל את הרבנות לתפארת עדתו. שמו יצא לתהילה בכל שדרות האוכלוסיה בעיר. קרובים ורחוקים נהנו מעצתו. גם הנוצרים בעיר העריכוהו ביותר, אף שרים ביקשוהו לשפוט ביניהם ולפשר בענייניהם.

רבי דוד טביל נפטר בשנת תרכ״א (1861) ושנים רבות עברו ללא רב רשמי ומרא־דאתרא במינסק. כי גאוני מינסק וחכמיה התקשו מאוד לבחור להם רב שיוכל למלא את מקומו. אף נמנעו אז משום כבוד חתנו רבי משה יהודה ליב, שהיה מורה־צדק (רב ופוסק) ראשי וניהל באופן בלתי־רשמי את כל ענייני הקהילה. רק לעת זקנתו של רבי משה יהודה ליב, בשנת תרמ״ג (1883), הוכתר למד״א רבי ירוחם יהודה ליב פרלמן מפרוז׳ינה, הנודע בשמו "הגדול ממינסק", כי אכן גדול היה בגאונותו בתורה, בחריפותו ובעמקותו. כבר בנערותו נתפרסם בשמו „העילוי מבריסק", הוא נהג את רבנותו ברמה במשך 13 שנה ונפטר בשנת תרנ״ו בהיותו רק בן 61 שנה. לאחר פטירתו נדפסו כתביו, ספר שאלות ותשובות בשם „אור גדול" וכן חידושיו על המשנה בשם זה, „אור גדול".

בשנותיו האחרונות של „הגדול" נתמנה מטעם הממשלה כרב רשמי, בצדו של הרב הקבוע — הרב שלמה זלקינד מינור. הוא היה בעל השכלה גבוהה, רב־כשרונות ונואם מצוין. אך בהיותו תומך נלהב בתנועת ההשכלה, עורר התנגדות עזה נגדו. הוא גם

ר׳ אליעזר רבינוביץ, רבה של קהילת מינסק

סייע לממשלה בדרישתה להנהיג חובת לימודים כלליים לילדי היהודים חניכי ה״חדר״, והיה הראשון להטיף מעל הבימה בשפה הרוסית ליהודים.
ההתנגדות כלפיו החריפה והלכה, גברה המחלוקת והציקו לו ביותר, עד כי בסופו של דבר נאלץ בשנת תרנ״ו (1896) לעזוב את מינסק. אכן קהילת מוסקבה קיבלה אותו לרב מטעם הממשלה, והוא הצליח שם בתפקידו.
עם פטירתו של רבי ירוחם יהודה ליב, נתפלגו הדעות ביחס למינוי ממלא מקומו, כי שניים היו המועמדים בעלי הזכות לקבלת משרה חשובה זו: חתנו רבי אליעזר רבינוביץ — תלמיד ישיבת וולוז׳ין, שכבר בצעירותו נתפרסם בשם העילוי מקיוב, אחר כך נתקבל לרב בסמולביץ׳ — ובנו של רבי דוד טביל, שנולד לו לעת זקנתו, רבי יצחק ראבין. בסופו של דבר נבחר רבי אליעזר רבינוביץ למרא־דאתרא ומשנה לו ברבנות — רבי יצחק ראבין.
ראשית כהונתו של רבי אליעזר רבינוביץ היתה בתקופה של פריחה ליהדות הדתית ברוסיה, שכן למרות נגישותיו של המשטר הצארי, מתוך שנאת־ישראל מובהקת, ועל אף תנועת ההשכלה שיצאה אותו זמן למלחמת־תנופה ביהדות הדתית ותבעה כעין רפורמה מסוימת בדת לשם חידוש פני היהדות ברוסיה, הרי שיגשגה ועלתה הדת בכל המובנים. מרובים היו ה״חדרים״ והישיבות, רבו גדולי תורה וגאונים, מוסדות הצדקה והחסד התבססו בעזרת נדיבי עם, והעיר מינסק היתה מרכז פורה ביהדות רוסיה. רבי אליעזר רבינוביץ מצא אז כר נרחב לעבודתו הפעילה בקרב היהדות. גדול היה בתורה ואהוב על כל שדרות האוכלוסיה, בהיותו בעל מידות תרומיות והוא ניהל את כל ענייני העיר בפקחות מרובה.

אכן הגלגל נהפך עם פרוץ מהפכת אוקטובר, והשלטון הקומוניסטי התחיל דוחק את רגלי הדת ורודף בחימה את הרבנים והמשמשים בקודש. רבי אליעזר אף נאסר על־ידי השלטון והוטל לכלא משך זמן מסוים. ברם רוחו לא רפתה, וגם לאחר שחרורו הוסיף לפעול לחיזוק התורה ומוסדות־החסד. הוא אף תרם מכיסו לנצרכים והתרים את הללו שהיו עדיין בעלי יכולת כספית להחזקת ענייני התורה והצדקה.

רבי אליעזר נפטר בשנת תרפ״ד (1924), הוא השאיר אחריו כתבי־יד בתורה. ספר שאלות ותשובות, פרי עטו, נדפס בישראל על ידי מוסד הרב קוק בתמיכת בני־משפחתו ובטיפולו של הרב ש״י זווין. ספר זה הנו „אוד מוצל מאש״, שהוברח בסתר מרוסיה הסוביטית, וזכותו עמדה לו לראות אור בארץ־ישראל.

במקומו של רבי אליעזר רבינוביץ נבחר למרא־דאתרא במינסק חתנו רבי מנחם־מנדל גלוסקין, אשר כבר שימש ברבנות בערים חשובות ברוסיה. תחילה מילא מקום אביו ברבנות פאריטש, לאחר מכן היה רב בפרילוקי ובניזשין.

בחלקו של רבי מנחם מנדל נפל הגורל המר לראות בחורבנה הרוחני המוחלט של יהדות מינסק על־ידי השלטון הבולשביסטי. הוא היה אישיות מורמת מעם. מלבד גדולתו בתורה, היה גם בעל השכלה כללית רחבה, ועם זאת היה עניו וצנוע להפליא; נשא בשקט מופתי את סבל היהדות הדתית, שהוא ייצג אותה בכבוד, ואת הנגישות האישיות שנפלו בגורלו מצד השלטון.

פעמיים גורש מדירותיו, שהוחרמו על־ידי השלטון המקומי (את צו הפינוי השני קיבל בזמן ישיבתו „שבעה״ באבלות על מות אשתו), ואז עבר להתגורר בעזרת־הנשים של בית־הכנסת.

עם החרפת המאבק בדת, נאסר הרב גלוסקין על־ידי הגפ״א והושם בכלא. אמנם, גם לאחר שחרורו לא הרפו ממנו, הרדיפות והלחץ עליו גברו מיום ליום. יהודי דתי שהפך לסוכן הגפ״א נטפל אליו והיה שוהה רבות במחיצתו בתור ידיד המתעניין בענייני הציבור, והדבר מירר את חייו.

בסופו של דבר החליט לעזוב את מינסק, בהיענותו להצעת קהילת לנינגראד לקבל עליו את הרבנות שם. בשנת תרצ״ה (1935) עבר לכהן ברבנות לנינגראד, אך כעבור שלוש שנים, בשנת תרצ״ח נפטר שם, וכך נסתם הגולל על תקופה רבת־פאר של שושלת הרבנות הראשית בעיר מינסק המעטירה.

רשימת רבנים ממינסק

(מלבד רבני העיר — מארי דאתרא נבחרים)

ר׳ מנחם אליעזר (בעל „יעיר קנו״)
ר׳ יצחק פינס
ר׳ ברוך בר׳ צבי
ר׳ שאול בר׳ שלמה
ר׳ זאב וולף בר׳ משה
ר׳ יקותיאל זוסיל הכהן
ר׳ יעקב הלל אטינגר
ר׳ יעקב אהרן לוריא
ר׳ ישעיה זכריה הכהן יאללעש
(בעל „עת לדבר״ ו„דובר מישרים״)
ר׳ שמואל בר׳ עקיבא איגר
ר׳ אברהם דווארעצער
ר׳ דובער יצחק איזיק מקראסנה
ר׳ יהודה בצלאל

ר׳ יעקב קפלן	ר׳ שמשון גראזובסקי	ר׳ יעקב וישניבצקי
ר׳ מרדכי בר׳ אביגדור	ר׳ יעקב הינדין	ר׳ אברהם עבער
ר׳ משה שמואל פינס	ר׳ יהושע הינדין	ר׳ ישראל איסר חכלוביץ
ר׳ משה צבי	ר׳ שרגא פייוול פלאטקין	ר׳ נחום חייטמן
ר׳ דובער תומרקין	ר׳ יהושע צימבאליסט	ר׳ אריה דרדק
ר׳ משה ז״ק משקלוב	ר׳ אריה ליב באס	ר׳ אברהם יצחק סדובסקי
ר׳ מנחם שלמה גורדון	ר׳ בן־ציון דווידזון	ר׳ יצחק סלצר
(בעל „מנחם שלמה״)	ר׳ אייזיק פייקין	ר׳ דוב ברמן
ר׳ אריה מאיהומען	ר׳ גרונם אברמוביץ	ר׳ מנחם מנדל ירחי
(בעל „באר היטב״)	ר׳ אברהם גולדברג	ר׳ אשר קרשטין
ר׳ טוביה בר׳ יהודה ליב	ר׳ ליב דווארקין	ר׳ אייזיק רבינוביץ
ר׳ משה יהודה ליב הינדין	ר׳ יעקב קאפילוביץ	ר׳ ראובן יודקובסקי
ר׳ אריה ליב הכהן השכל	ר׳ מנדל ליב לוין	ר׳ חיים אלעזר ברנשטין
ר׳ גרשון תנחום	ר׳ אברהם יעקב אפשטין	ר׳ חיים ליברמן
ר׳ חיים חייקל ברנשטין	ר׳ נחום דלוגא	ר׳ זאב וולף ברוידא
ר׳ חיים יעקב ליפשיץ	ר׳ יקותיאל זוכוביצקי	ר׳ קדיש מנחם רבינוביץ
ר׳ יואל חריף	ר׳ גבריאל גברילוב	ר׳ לייב קאנטאראוויץ
ר׳ יששכר דובר במפי	ר׳ יעקב מאיר גרודזנסקי	ר׳ אליעזר יצחק ברמן
ר׳ אליעזר ליפמאן רבינוביץ	ר׳ זוסיא מאלי	ר׳ יצחק רובין
ר׳ גרשון אברהם ברגר	ר׳ מנחם מנדל הוטנר	ר׳ משה סאנדאמירסקי
ר׳ ברוך מרדכי חארי	ר׳ יעקב ליחובסקי	

ג. השפעת החסידות במינסק

מינסק בעיקרה היתה עיר בנוסח ליטא, ושימשה מבצר עוז למתנגדי החסידות, עם כל זאת חדרה לתוכה תנועת החסידות, כשם שחדרה להרבה ערים ליטאיות אחרות, והאוכלוסיה החסידית גדלה והתבססה יפה בעיר, דבר שעורר תחילה את רוגזם של המתנגדים, והתנהל בה מאבק נגד התפשטותה של תנועת החסידות.

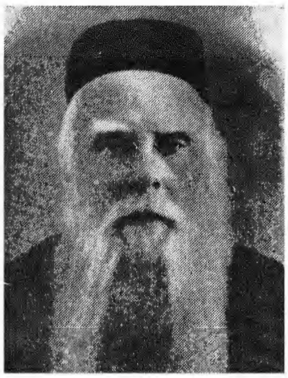
חסידי מינסק מספרים, כי רבי מנחם־מנדל מוויטבסק, תלמידו הגדול של המגיד ממזריטש, נתקבל למגיד במינסק, אך בהגיע פסח שני, הנחוג בהבלטת יתר אצל החסידים, הוא הופיע בבית־הכנסת מלובש בבגדי לבן חגיגיים כמנהג האדמו״רים. למרבה הצער, חל אותה שנה פסח שני ביום צום של בה״ב, שהמתנגדים מקפידים עליו מאוד. ומשראו בעלי־הבתים את המגיד שמראהו כ„חתן בין האבלים״, הרגיזם הדבר ביותר, והם עמדו וגירשוהו מן העיר... חסידי ליובאוויץ׳ מראים היו על מקוה חרבה על יד בית־כנסת, שבה טובל היה רבי מנדלי מוויטבסק.

ברם, כשם שאירע גם במקומות אחרים, לא הצליחה ההתנגדות לעצור בעד הגל הגואה של החסידות, והיא תקעה בסופו של דבר יתד נאמן במקום. הוקמו בתי־כנסת של חסידים (שטיבלאך) שונים: בית־כנסת מפואר במרכז העיר של חסידי ליובאוויץ׳, בית־כנסת חסידי ליובאוויץ׳ של ר׳ חיים קרעטשמער, מנין חב״די בפרוור העיר פערעספא, בית־כנסת חב״די של האחים קאבאקאוו. — הללו אף החזיקו אצלם „חוזר״

(מרצה מאמרי חסידות) משלהם, ר׳ חיים חאנין, אחד מזקני חב״ד; בית־כנסת של חסידי קוידאנוב, בית־כנסת של חסידי סלונים.
נקבעו שיעורים ללימוד חסידות; אדמו״רים מופיעים היו ו„עורכים שולחנות" לחסידיהם. ידוע ביקורו כבר בשנת תקצ״ה (1835), של האדמו״ר החב״די במינסק, רבי מנחם־מנדל שהתפרסם, על שם ספרו, בשם ה„צמח צדק". הוא נתקבל בכבוד רב ובפאר בעיר, ותושבי מינסק והסביבה צבאו בהמוניהם על דלתות משכנו, בבקשם לזכות לראות פניו ולשמוע תורתו. הוא נפגש במינסק עם הגאון רבי דוד־טבלי ורבי זכריה ישעיהו יאלעש. רבי דוד טבלי אף עמד אתו בקשרי שאלות־ותשובות בהלכה, שנתפרסמו בספריהם („צמח־צדק" ו„נחלת דוד").
מן האדמו״רים האחרונים שהיו מבקרים במינסק היו רבי שמואל וינברג האדמו״ר מסלונים ורבי יוסף פערלאוו האדמו״ר מקוידאנוב. זה האחרון נפטר במינסק באמצע תפילתו בבית־הכנסת לפני התיבה. הוא נקבר במינסק.
מטעם הרבי מליובאוויץ׳ נשלחו משפיעים (רבנים ומורים רוחניים) חב״דיים להדריך את החסידים וללמדם חסידות חב״ד.
אחד המשפיעים החשובים היה הרב הצדיק רבי אברהם רומאנאוו, אביו של הרב החסיד, המקובל ואחד מגדולי התורה, רבי שלום שכנא רומאנאוו, שהיה רב בעיירה קליטשעוו שבפלך מינסק ונפטר בשנת תרפ״ח במינסק, בהשאירו אחריו כתבי־יד בקבלה.
המשפיע האחרון שנשלח למינסק ע״י האדמו״ר מליובאוויץ׳ רבי שלום־בער שניאורסון (אחרי המשפיע ר׳ אלימלך שקדם לו), היה רבי אברהם ברוך פעווזנער מפאָצ׳עפ. הוא היה נאמן בית הרבי, גדול בתורה ובחסידות, רב כשרונות ובעל מרץ. בשל פעילותו נאסר על ידי הגפ״א, והואשם שקיבל הוראות בכתב מהרבי מליובאוויץ׳ שבחוץ־לארץ (מקום שעבר לאחר מאסרו ברוסיה) לארגן „חדרים" וישיבות ולחזק את הדת ברוסיה הסוביטית.
רבי אברהם ברוך קירב את הנוער לחסידות וקבע אף שיעורי חסידות לבני־ישיבות ליטאיות שלמדו אז במחתרת. הוא הוגלה על ידי השלטון הסוביטי ונספה בגלותו שבסיביר.
כך היתה מינסק עיר רבת־אנפין ביהדות ומעין לא אכזב לכל החוסים בצלה.

ד. עיר התורה

מיום עמוד קהילת מינסק על רגליה, יצאו לה מוניטין לעיר בתור אכסניא של תורה ודעת. ב„חדריה" ובבתי התלמוד־תורה למדו ילדים לאלפים; בתי־מדרשיה המו משיעורי תורה יום־יומיים; חברות שונות ללימוד התורה נוסדו בה; שם עולמי יצא לישיבותיה, שמלאו תלמידים מבוגרים וצעירים, אשר כיתתו רגליהם גם ממרחקים ומצאו בה מקלט רוחני לנפשם צמאת הדעת.
מינסק מעולם לא הסתפקה בישיבה אחת, תמיד היו בה ישיבות אחדות. ראשי־ישיבותיה נודעו כשרי התורה, גאוני עולם, שהפיצו תורתם בעל־פה וגם בכתב באמצעות ספריהם; גביריה ואלופיה פיזרו באהבה הון־תועפות לשאת עול ההוצאות העצומות של הרבצת התורה; פעילי מינסק ועסקניה התמסרו בלב ונפש להחזקת התורה; ועדי נשים פעלו במרץ להלביש, להנעיל ולספק את צרכי התלמידים; בעלי הבתים שלה — חובבי

הרב ר׳ יהושע צימבאליסט (הורודנר)

תורה, מרימים תרומתם בנפש חפצה להחזקת הישיבה, ואף הדלים שבהם מפרישים ארוחות־ימים וגם שבתות מדי שבוע בשבוע בשביל בני הישיבה הגולים למקום תורה. לפני המהפכה הקומוניסטית ברוסיה היו במינסק כמה וכמה ישיבות קטנות פזורות בבתי־מדרשיה. מן הישיבות הידועות ביותר:

1. בלומקעס קלויז. ישיבה עתיקה שנבנתה לפי המסורת על ידי הנדיבה בלומקע ממשפחת וילענקין בשביל ישיבת רבי אריה־ליב בעל ה„שאגת אריה". בין ראשי־הישיבה בה: רבי אברהם ברבי יהושע עווענציג, רבי אברהם ברבי זכריה מנדל האמבורג, רבי גרשון תנחום ברבי אליהו בנימין, ראש־הישיבה האחרון בישיבה זו היה רבי בנימין שימנוביץ.

משכורתו של ראש־הישיבה היתה מצומצמת (3 רובל לשבוע); בני הישיבה ברובם אכלו ארוחות־ימים ובחלקם אכלו בבית־תבשיל שהותקן בשבילם. למטרה זו נאסף הלחם מבעלי־הבתים ואת הבשר נדבו הקצבים.

2. בית־הכנסת שואבי־מים. ישיבה זו אף היא ותיקה. כיהנו בה כראשי־ישיבה גאונים וגדולים, בהם: רבי הגדיל פרידלאנד מפאריטש, רבי אליעזר רבינוביץ (לאחר מכן רבה של מינסק), רבי שלמה (אחר כך רב בהאראדאק), רבי יהושע צימבאליסט מהורודנא ורבי יהושע ליבוביץ מראגאלה.

3. בית־המדרש הקטן. עם ראשי־הישיבה נמנו: רבי מוני, רבי ישראל ברבי אלחנן־האכמאן, רבי שלמה גאלאווענציק ממוהילוב ורבי אבא שיף בעל „תועפות ראם" על ספר יראים.

כמו כן היו שלשה „קיבוצים". היינו ישיבות גדולות שלמדו בהן בפני עצמם בחורים מצוינים וגדולי תורה, ללא ראש־ישיבה:

1. ב„געזעלן שול", שנוסד לאחר פטירת רבי ירוחם יהודה ליב פערלמאן ונקרא על שמו „בית יהודה". רבי יצחק סעלצער בחן את התלמידים והדריכם בלימודיהם. בחורים אלה קיבלו תמיכה של 6—8 רובל לחודש להחזקתם, והם גרו בחדרים ששכרו לעצמם. רק בשבתות אכלו אצל בעלי־בתים. ועד מיוחד טיפל בהשגת האמצעים להחזקת הקיבוץ. מראשי הועד: רבי יהושע צימבאליסט והנדיב ר׳ משה טאבענקין.

2. הקיבוץ שבבית־הכנסת שבפרוור העיר קאמאראווקא, שנוסד על ידי רבי בצלאל

אלכסנדרוב, חברו של רבי יוסף יוזל מייסד ישיבות נאווראדאק, והתנהל לפי שיטת המוסר.

3. הקיבוץ בבית־המדרש דז"ץ („זבחי צדק" — של הקצבים). מנהלו היה הקצב ר' יעקב אוקסנקרוג, שהחזיק את הקיבוץ ואסף כסף במיוחד מהקצבים להחזקת הקיבוץ. גזבר הישיבה היה רבי יהושע צימבאליסט, שגם סייע בהחזקת הישיבה.

„תומכי־תורה". בית־מדרש גבוה לאברכים גדולי תורה להשתלמותם בהוראה ולהכשרתם למשרת רבנות. נוסד בתרל"א (1871) על־ידי חברת עסקנים ונדיבים.

בית התלמוד־תורה. הבית נבנה על ידי ר' אליהו הנדליס. ועד של עסקנים ונדיבים היה מפקח ומטפל בהחזקת התלמוד־תורה. ההכנסות היו מתרומות של יחידים, מקופסאות צדקה לטובת התלמוד־תורה שחולקו לבעלי־בתים להתרמה, ממכס הבשר וכן מהכנסות של השכרת חנויות שהשתייכו לתלמוד־תורה. כבר בשנת תקס"ד (1804) — כפי הרשום בפנקס „חברה קדישא — שבעה קרואים" — הוטל מס חובה שנתי על בעלי־הבתים לטובת ה„תלמוד תורה": האמידים 20 ג"פ (גולדען פויליש — מטבע מאותה תקופה), בינוניים — 10 ג"פ, פחותי־ערך — 6 ג"פ, ו„אשר מטה ידם לא יפחתו מ־3 ג"פ".

בשנת תרמ"ד הכיל המוסד 6 חדרים, 6 מלמדים, 3 מורים (לשפה הרוסית, חשבון וכתיבה תמה), 2 משגיחים. באותה תקופה למדו שם למעלה מ־300 תלמיד וההוצאה השנתית הגיעה למעלה מ־4000 רובל.

כמובן שהעיר הכילה הרבה „חדרים" ללימוד תורה בשביל ילדי ישראל, אשר הוחזקו כרגיל על־ידי שכר לימוד של ההורים.

„חדר ר' איסר". תחילתו בשנת תרי"ח (1858) על ידי חברת־הפועלים, אשר נוסדה על־ידי רבי יהושע העליר לשם הפצת תורה בקרב בעלי־המלאכה. מקום לימודם היה בבית־הכנסת שנקרא „חדר שוהל" או „רבי איסר'ס חדר" על שם רבם הרב ישראל איסר חאכלאוויטש. פועלים ופשוטי בעלי־מלאכה התאספו בבית־כנסת זה יום־יום אחרי עבודתם ולמדו שולחן־ערוך, משניות וגמרא. אכן, לא היה זה שיעור רגיל של בעלי־בתים בבית־מדרש, כאן לימדו אותם ממש כמו שמלמדים תלמידים בבית־ספר. היה עליהם ללמוד את השיעורים, ולהתכונן לבדיקת ידיעותיהם על־ידי רבם.

היה זה מחזה מרהיב לב לראות כיצד ישבו עמלי־כפיים אלו לאחר יום עבודה מייגע וטרחו ועמלו בתורה להכנת שיעוריהם, איך הצטערו בהתקשותם בהבנת הדברים, ומה קרנו פניהם משמחה ועונג כשהענינים נתפסו ונקלטו במוחם. רבים מהם יצאו למדנים מובהקים, בעלי ידיעות רחבות ועמוקות בתורה.

בשנת תרמ"ו (1886) הגיע מספר חברי בית־הכנסת ל־200 איש. רבי ישראל־איסר נפטר בשנת תרע"ב, אך הלימודים בבית־כנסת זה נמשכו כל העת. חתנו רבי אריה דרדק המשיך ללמד במתכונת זו עד לפטירתו בשנת תרפ"ח, היינו עשר שנים לאחר מהפכת אוקטובר. רבי אריה היה חביב מאוד על תלמידיו אלה והוקירוהו אף כל יודעיו. ידיעתו הרחבה בתורה, מידותיו התרומיות והנאצלות יחד עם הדרת־פניו חיבבוהו על הכל.

„תפארת בחורים". אגודה זו מצאה משכנה לאחרונה ב„בלומקעס קלויז". כאן התאספו בחורים ואברכים יוצאי ישיבות, אשר עסקו במסחר, במלאכה ובפקידות והמשיכו יום יום לאחר עבודתם את הלימוד בגמרא מתוך עיון והתעמקות בלימודם.

ה. עיר צדקה וחסד

מלבד האגודות והמוסדות לתורה שהזכרנו בפרקינו הקודמים, הרי היתה מינסק מלאה חברות פילאנטרופיות ומוסדות לצדקה וחסד וכן אגודות שונות לחיזוקה של היהדות; עשיריה ונדיביה תמכו והחזיקו בכל אלה ביד נדיבה ורחבה.

נמנה כאן בקצרה את המוסדות העיקריים:

1. חונן־דלים — חברה עתיקה. נוסדה בתקע"ו לשם חלוקת עזרה כספית ומזון לעניים.
2. גמילות־חסדים — אגודה לסיוע לעניים ובעלי־בתים ירודים. נוסדה בתרכ"ד.
3. אוהבי־צדק — נוסדה ע"י פקידי בתי מסחר להושטת עזרה לחברים שמטה ידם.
4. אגודת המורים והמלמדים — עזרה הדדית לחברים, כולל גמילות־חסדים.
5. בית התבשיל הזול — נוסד ע"י ר' דובער גולדברג. אביו ר' שלמה נדב בנין־אבן למוסד. אלפי עניים השקיטו בו רעבונם יום־יום וגם בשבתות ובחגים.
6. לינת־הצדק — התנדבות ללינה אצל חולים עניים וגלמודים.
7. מאכל כשר לחיילים — עזרה חשובה לחיילים יהודים, שלא הסכימו לאכול טריפה וסבלו על־ידי כך מחוסר מזון.
8. בית־החולים היהודי — גאוותה של מינסק היתה על בית־חולים זה, שנפתח בשנת תקפ"ט (1829) בבנין לתפארת כלול בהדרו, בן שתי קומות. הכיל 6 אגפים והיו בו כ־75 מיטות לחולים, אגף לבית זקנים ונכים ובית מיוחד לחולי־רוח, בית־מרקחת, בית־מרחץ, גן נהדר ובית־כנסת.
9. ועד נשים לעזרת חולים — עזרה לחולים עניים, אף הנמצאים בבית־החולים, הזקוקים להבראה, ע"י מצרכי מזון ומשקאות, בשר־עוף וכו'.
10. הכנסת אורחים — מקום לינה לאורחים עניים ונצרכים.
11. הכנסת כלה — עזרה להשאת בנות ישראל שאין ידן מגעת לאספקת כל צרכי הנישואין.
12. חברת משניות.
13. חברת ש"ס.
14. חברת תהלים.
15. שומרים לבוקר.
16. פועלי־צדק.
17. מעבר יבוק.
18. פדיון־שבויים — עזרה לשחרור אסירים שנאסרו מסיבות שונות.

רשימת נדיבים ועסקנים

ר' חיים ב"ר צבי שמחוביץ	ר' שמחה עטינגר	ר' אליהו יוסף פאלאק
ר' זאב וולף וילענקין	ר' שמחה חיים לאנדא	ר' אהרן דובער ברוידא
ר' צבי ב"ר חיים שמחוביץ	ר' מרדכי קליבאנאוו	ר' שלמה גאלדבערג
ר' יעקב הורוויץ מדאקשיץ	ר' זאב וולף זעלדאוויץ	ר' מרדכי סאלאמאנאוו
ר' צבי הירש זלצמן	ר' אליהו הנדליס	ר' דובער פינס
ר' שמחה לוריא	ר' משה ב"ר אהרן	ר' שמואל לוריא
ר' זלמן ב"ר שאול לווין	ר' יוסף צוקרמאן	ר' אורי' ראגאוואי
ר' שלמה זלמן הורוויץ	ר' משה חיים ברוידא	ר' חיים לוריא

ר׳ זוסמאן הכהן יאלעש
ר׳ דובער זאלדאוויץ
ר׳ זאב וולף געצאוו
ר׳ הלל קלעבאנאוו
ר׳ ברוך זעלדאוויץ
ר׳ משה פאלאק
ר׳ בנימין פאלאק
ר׳ יצחק ראגאווין
ר׳ ליפא גאלדבערג
ר׳ ש. א. ליסער

ר׳ שמואל הירש שאבאד
ר׳ משה טאבענקין
ר׳ דובער גאלדבערג
ר׳ דוב זאקין
ר׳ שלום סליאזבערג
ר׳ דובער בלימאוויץ
ר׳ מרדכי שמחאוויץ
ר׳ עקיבא רפפארט
ר׳ ליפמאן עליאסבערג

ר׳ שמואל יונה עליאסבערג
ר׳ משה צבי סאלאמאנאוו
ר׳ הלל עטינגער
ר׳ מרדכי סאלאמאנאוו
ר׳ מרדכי יאבלאוו
ר׳ אברהם קאבאקאוו
ר׳ משה גארדאן
ר׳ משה דינין
ר׳ ב״צ קאבאקאוו

רשימת מגידים ודרשנים

רבי אברהם ב״ר אשר אנשיל בעל „עמוד הימיני״
רבי אברהם אבלי ריזאנוס בעל „מחזה אברהם״
רבי יהושע אייזיק ב״ר יחיאל (ר׳ אייזל חריף)
רבי ישראל אשר ב״ר עוזר (המגיד מהאראדנא)
רבי שמואל רבינאוויץ (המגיד ממאזיר)
רבי אשר קערשטיין (כעת רב בישראל)

רבי בנימין הכהן שאקאוויצקי
רבי נחום חייטמאן
רבי חיים יהודה רומאנאוו
רבי משה חיים לעווין
רבי הירש מגיד

סיני לייכטר

הרבנים לבית משכיל־לאיתן

מקום חשוב בין רבני מינסק וחכמיה הדגולים תופסת שושלת הרבנים הידועה, המתיחסת לר׳ ישראל משקלוב בעל „אור ישראל״, בשם משכיל־לאיתן (תהלים פ״ט), על שם ספרו של אבי השושלת, הגאון ר׳ אברהם.[1] מבין בניו הצטיין במיוחד ר׳ נפתלי משכיל־לאיתן ומבין נכדיו — הרב ר׳ אברהם יצחק משכיל־לאיתן, אב״ד בקהילת שטויבץ. ר׳ ראובן כ״ץ, הרב הראשי של פתח־תקוה בשעתו, היה אף הוא מיוצאי חלציו.[2] ר׳ אברהם בן ר׳ יהודה לייב אב״ד בקהילת חוטימסק, נולד בשנת תקמ״ח (1788) ובעודו צעיר לימים חיבר חידושים למסכות ברכות, שבת, עירובין, פסחים, יומא, ראש־השנה, זבחים ומנחות. חידושים אלה הופיעו בווילנא תקע״ח (1818) בשם משכיל־לאיתן ובהקדמה נאמר: ...„ובעה״ש עלתה בידי חידושים על כל הש״ס ועל ספר הי״ד להרמב״ם ז״ל״. כן קובע המחבר כי בדעתו להוציא לאור חיבור על התורה על דרך הרמז,[3] אולם חיבורים אלה לא זכו להופיע בדפוס. בהסכמתם של הגאון ר׳ אברהם־אבלי

1. בטרם היו שמות משפחה, היה נהוג לקרוא לרבנים ולגדולי־תורה, שחיברו ספרים, על שם הספר העיקרי, כשם־משפחה. גם צאצאי המחברים היו ידועים בשם החיבור, כגון הש״ך (שבתי כהן) והט״ז (טורי זהב).
2. ספרו „שער ראובן״, אוסף מאמרים, יצא בירושלים בשנת תשי״ב. בנו הפרופ׳ אברהם יצחק כ״ץ הוא נשיאה של מכללת דרופסי בפילדלפיה.
3. מובא בספרו של צבי הרכבי „לחקר משפחות״, ירושלים תשי״ג, עמ׳ 5.

ראב״ד של וילנא ושל ר׳ מנשה מאיליה אנו מוצאים תיאור זה על ר׳ אברהם: ...„המופלג האמיתי החריף והבקי האב בחכמה והרך בשנים... היטיב לראות את אשר נעלם מגדולי האחרונים״. בדברי ההסכמה של ר׳ ברוך משקלוב ושל ר׳ מנחם־נחום ברי״ל מטשאווס נאמר כי „ידיו רב לו בכל הש״ס ובכל היד החזקה... וגם בנסתר שובר רזים...״[4]

בספר קטן זה, המכיל רק כששים עמודים, הוכיח ר׳ אברהם את שיטתו: „ללון בעומקה של הלכה ולברר וללבן חומר... עפ״י עדים נאמנים וראיות ברורות מופתיות הכרחיות... ולא לדרוש דרך דרוש וחידודים...״[5] בדברים אלה אנו מוצאים רמז למאבק שהתנהל במאה הי״ח על שיטת הוראת התורה שהיתה נהוגה בליטה ובריסן, בניגוד לשיטות הדרשנים הנודדים שבאו מפולין. את שיטתו קיבל ר׳ אברהם מאביו ר׳ יהודה לייב, ובהיותו כבן י״ג, כבר רשם חידושים על יורה־דעה, שהופיעו בדפוס אחרי מותו, בשנת תר״מ (1880), בהוצאת ראם, וילנא. כמו כן למד אצל הרב ר׳ יהושע צייטלעס מאוסציה שברייסן, שביתו שימש בית־ועד לחכמי הדור.

בשנת תקפ״ט (1829) נולד לו בן, נפתלי, בעיירת חותנו הרב אריה לייב מראדוש־קוביץ׳.[6] סמוך לזמן זה העתיק ר׳ אברהם את ביתו למינסק, שם ישב עד מותו בשנת תר״ח (1848). למרות היותו חלוש ודחוק בפרנסה, המשיך לעסוק בתורה ובמחקר. בעזרת בניו, ר׳ אהרן ור׳ קלונימוס, הופיע ספרו השני „באר אברהם״ בדפוס ראם בוילנא בשנת תר״ד (1844), המכיל חידושי הלכות על סדר מועד ומסכת ברכות. גם ספר זה מצטיין בבקיאות רבה בכל התלמוד וברמב״ם, ומטרתו — יישוב סתירות במקומות שונים שבתלמוד עצמו, וכן התאמה על דרך ההגיון בין מפרשיו השונים.

שאר ספריו של ר׳ אברהם משכיל־לאיתן יצאו אחר פטירתו בהשתדלות בנו ר׳ נפתלי, ואלה הם:

„נחל איתן״ (דפוס ראם וילנא, תרט״ו 1855), המכיל חידושים על תלמוד בבלי וירושלמי, ספרא וספרי, מכילתא ותוספתא, המדרשים והרמב״ם. בשער הספר הודפסו מכתבי תהילה מאת גאוני הדור; ר׳ אלחנן ספקטור, ר׳ דוד טעביל ממינסק, ר׳ משה צבי ב״ר ישראל היילפרן ממינסק, ר׳ בצלאל הכהן מוילנא ועוד.

„מצפה איתן״ — חידושים על הש״ס כולו, נדפסו בש״ס ז׳יטומיר ובש״ס וילנא בשנים תר״מ — תרמ״ו 1880—1886).

חידושים על הספרי — נדפסו ב„ספרי״ שיצא ע״י ר׳ שמואל לוריא עם הגהות הגר״א, וילנא תרכ״ו (1866).

יד אברהם חידושים על יורה דעה (וילנא, תר״מ 1880).

לר׳ אברהם משכיל־לאיתן היו ארבעה בנים[7] שהחשוב בהם היה ר׳ נפתלי אשר היה לא רק גדול בתורה, אלא גם משורר וביבליוגרף. ר׳ נפתלי נולד בעיירה ראדוש־קוביץ׳ בשנת תקפ״ט (1829). ובהיותו רך לימים העתיק אביו את מושבו למינסק הסמוכה, בה חי ר׳ נפתלי את כל שנות חייו ובה נפטר בהיותו כבן שבעים.

ר׳ נפתלי משכיל־לאיתן ספג מרוח הזמן, ואם כי רוב מעייניו היו נתונים ללימוד

4. שם, עמ׳ 6.
5. מתוך דברי הקדמה ל„משכיל לאיתן״ — כמובא בספרו של הרכבי, עמ׳ 6.
6. שם אשתו היה חנה־דינה. ר׳ אריה לייב עצמו עלה בסוף ימיו לירושלים, שם נקבר.
7. ר׳ אהרן הבכור הוציא לאור את חיבורו של אביו „באר אברהם״, ובו הדפיס גם כמה חידושים משלו. ר׳ קלונימוס עסק בעיקר במסחר וסייע בממונו להוציא לאור את כתבי אביו. ר׳ משה־ניסן, הצעיר ביותר, חיבר ספר תורני „חקרי הלכות״ ושימש ברבנות בעיירה שומיאץ׳.

התורה והתלמוד, הרי הושפע מכתביהם של אבות ההשכלה המערבית, בעיקר משירי ר׳ משה חיים לוצאטו ור׳ נפתלי־הרץ וייזל. ר׳ נפתלי היה בעל בית־מסחר ספרים במינסק והיה מקובל ואהוד כבקי, כעורך ומו״ל הן בחוגים התורניים והן בחוגי המש־כילים. בהיותו צעיר לימים פירסם כמה שירים בעילום־שם וכתב מחזה „אסתר״, שזכה לשבחים מפי אד״ם הכהן, אם כי לא הודפס מעולם. במשך כארבעים שנה כתב ר׳ נפתלי מאמרים ומחקרים שהופיעו בקבצים שונים, כגון „האסיף״, „כנסת ישראל״, קונטרס על אגדות חז״ל בשם „רוח חכמים״, פירוש על בן־סירא, הגדה של פסח עם פירושים וכן אוסף מכתבים לדוגמא. אולם עבודתו הספרותית העיקרית היא הוצאתו מחדש של „סדר הדורות״ לר׳ יחיאל היילפרין ממינסק, אשר יצא לראשונה בקרלסרוה בשנת תקכ״ט (1769), בצורה משובשת ביותר. ר׳ נפתלי משכיל־לאיתן עבד כעשרים שנה בעריכתו של ספר חשוב זה, אשר הופיע בשלושה כרכים בוואדשה בשנות תרל״ח—תרמ״ב (1878—1882) ושוב בשנת תרס״ה (1905). למהדורה זו צירף ר׳ נפתלי את תולדותיו של המחבר, הגאון ר׳ יחיאל היילפרין.

ר׳ אברהם־יצחק משכיל־לאיתן [8] היה בנו של ר׳ אהרן ונכדו של ר׳ אברהם בעל „משכיל־לאיתן״ [9]. הוא כיהן בסוף ימיו כרב בעיירה שטויבץ הסמוכה למינסק ועל דמותו כותב בן העיירה זלמן שז״ר כי היה „פאר הדור״. כתבי־היד המרובים שלו אבדו בימי מלחמת־העולם הראשונה ובזמן המהפכה ברוסיה, ורק קטעים מהם מובאים בספרים אחרים. מבין חתניו זכה לשם גדול הרב ראובן כ״ץ, רבה הראשי של פתח־תקוה ואביו של פרופ׳ אברהם־יצחק כ״ץ.

ר׳ אברהם־יצחק למד תורה בעיר מולדתו סמולביץ׳, בבוברויסק וכן בישיבות המפוארות של מינסק. כאברך בן ט״ו בא לישיבת וולוז׳ין, בה למד שנתיים ונתפרסם בבקיאותו בש״ס ובידיעותיו העמוקות בתוספות. בן י״ח נשא אשה בעיר מזריץ׳, וחמש שנים היה סמוך על שולחן חותנו. אחר־כך נסע ללידא, שם למד כשנתיים, הוסמך להוראה וחזר לעיר־מולדתו סמולביץ׳, שם כיהן כרב העדה במשך חמש־עשרה שנים. בשנת תרמ״ד (1884) נבחר לרב בקהילת חאסלאביץ׳ ולרגל עסקי הציבור ביקר בפטרבורג ונתקבל בכבוד רב בביתו של הבארון גינצבורג.[10] ר׳ אברהם־יצחק נמנה על חובבי־ציון ופירסם מאמרים בדבר רעיון ישוב ארץ־ישראל.[11] יחד עם דודו ר׳ משה ניסן משכיל־לאיתן, הוציא איסור על אתרוגי קורפו וציווה להשתמש אך ורק באתרוגים מארץ־ישראל.

מסיבות מותו של ר׳ אברהם־יצחק קשורות בפורענויות שבאו על קהילות ישראל ברוסיה בעקבות מלחמת יפאן. כאשר בא הרב להספיד את אחד מתלמידי־החכמים של קהילתו, התרגש במידה כזו על מקרי חטיפת יהודים לצבא עד כי צנח ונפח את נשמתו. אבל כבר ירד על קהילת שטויבץ, וכמה מגאוני הדור בליטא ובררייסן באו להספידו: הרב אליעזר רבינוביץ ממינסק, ר׳ אליהו ברוך ממיר, המגיד ממינסק וחתנו הרב ראובן כ״ץ.

8. אחיאסף ו׳, עמ׳ 6־345; ספר זכרון לנחום סוקולוב, עמ׳ 6־153; Восход מס׳ 49 משנת 1891, עמ׳ 1367.
9. ר׳ אברהם־יצחק משכיל־לאיתן נולד בסמולביץ בשנת ת״ר (1839) ונפטר בשטויבץ בשנת תרס״ה (1905).
10. הרכבי, עמוד 13.
11. המליץ 1898 וכן מכתביו בספר „שיבת ציון״ לא. סלוצקי, 1892.

א ב ר ה ם   י ע ר י

הדפוס העברי במינסק

המחבר (1899—1966) — סופר וביבליוגראף עברי. המאמר דלקמן לקוח מ„קרית ספר", רבעון בית־הספרים הלאומי, שנה כ' 1944.

את דברי ימי הדפוס העברי במינסק סיכם ח. ד. פריעדבערג בפרק בן 14 שורות בספרו „תולדות הדפוס העברי בפולניא" [1]. פרק זה לקוי בחסר ויתר, ועל כמה ספרים חסרים העירותי בבקרתי לספרו [2]. שלשה ספרים נוספים מדפוסי מינסק רשם יצחק ריבקינד [3]. ומכיון שבינתיים נתגלו לי עוד ספרים שנדפסו בעיר ההיא, וגם הספרים הידועים נרשמו עד כה בקיצור נמרץ, אנסה לסכם כאן ברשימה מפורטת אחת כל מה שידוע לנו עד כה מדפוסי מינסק. מתוך רשימה זו תתקבל תמונה אחרת לגמרי של תולדות הדפוס העברי בבירת רייסן.

הדפוס העברי הראשון במינסק נוסד ע"י המדפיס המומחה שמחה זימל בן יחזקאל שעבד משנת תקנ"ב (1792) ואילך בהדפסת ספרים עבריים בהורדנא, תחילה בדפוס יחזקאל בן נחום מסקאהל, ומשנת תקס"ג (1803) ואילך בדפוס שייסד שם יחד עם שמחה זימל בן מנחם נחום טיפאגראף [4]. אחר־כך נתפרדה השותפות, והדפוס בהורדנא נחלק לשנים. בשנת תקס"ח (1808) העביר שמחה זימל בן יחזקאל את בית־דפוסו למינסק. שם עשה שותפות עם יהודה לימא בן אריה ליב סג"ל ממינסק, שהיה „שמש ונאמן הקהילה" וכנראה השיג את הכסף להדפסה. בספר הראשון שהדפיס במינסק, הוא ספר „עין יעקב", נזכר שותף זה בשער הספר רק כמביא לדפוס (יחד עם אברהם אבלי בן משה מהורדנא), וכמדפיס נזכר שמחה זימל בלבד [5]. אולם בשני הספרים שנדפסו בשנה שלאחריה, שנת תקס"ט (1809), מכונה הדפוס בשם „דפוס של השותפים... יהודה לימא ב"א ארי' ליב סג"ל מפה ק"ק מינסק ומהורר שמחה זימל במהורר יחזקאל זצ"ל" [6]. משנת תקע"א (1811) ואילך נעלם שם השותף הראשון, וכמדפיס נזכר בשערי הספרים שמחה זימל בלבד. משנות תקע"ג—תקע"ד (1813—1814) לא נודעו לנו שום ספרים מדפוס מינסק, וכנראה נפסקה המלאכה בגלל מלחמות נפוליון, אבל חזרה ונתחדשה בשנת תקע"ה [7], ונמשכה גם בשנת תקע"ו. ושוב חלה הפסקה (מטעם שלא נודע לנו) עד שנת תקפ"ג, שממנה נודע לנו ספר אחד [8].

כל הספרים שנדפסו בדפוס זה, נדפסו ב„רשיון הצענזור אשר באקאדעמיא דק"ק ווילנא", מלבד ספר אחד שנדפס בלי רשיון, ולפיכך העלימו בו את שם העיר והמדפיס, אולם

1. אנטוורפן, תרצ"ב, עמ' 98.
2. קרית ספר, שנה ט', עמ' 432—439. (ועל מינסק, שם עמ' 436).
3. קרית ספר, שנה י"א, עמ' 391.
4. עיין: פרידבערג, תולדות הדפוס העברי בפולניא, עמ' 73.
5. עיין להלן ברשימה, מס' 1.
6. עיין להלן ברשימה, מס' 2—3.
7. עיין להלן ברשימה, מס' 7—8.
8. עיין להלן ברשימה, מס' 12.

על פי הקישוט שבשער נתברר לי בוודאות שנדפס שם, והוא הספר „חדושי ש״ס״ לר׳ ברוך ב״ר ישראל שנדפס בשנת תקע״ה[9].

את הפיעלים הראשונים הביא המדפיס מהוראדנא ומשאר ערים שבליטא, ואח״כ חינך לו פועלים במינסק גופא. ואלה שמות הפועלים שעבדו בדפוס שמחה זימל בן יחזקאל במינסק:

1 אהרן בן נח בלאך מק״ק נווארדק, דרוקר, תק״ע—תקע״ב.
2 אליהו בן מרדכי ממינסק, זעציר, תקע״ב.
3 אריה ליב בן יעקב ממינסק, דרוקר, תק״ע.
4 יוסף בן זאב וואלף כ״ץ מק״ק הוראדנא, מסדר אותיות, תקס״ח—תק״ע.
5 יצחק לוי מק״ק הוראדנא, העוסק במכבש הדפוס, תקס״ח.
6 ישראל בן מרדכי הלוי ממינסק, מסדר אותיות, תקע״א.
7 מנחם נחום בן שמואל משקלאב, מסדר אותיות, תקס״ח.
8 משה יואל בן מרדכי מק״ק הוראדנא, מסדר אותיות, תקע״ו.
9 שמואל בן יהושע העשיל ממינסק, מסדר אותיות, תק״ע.

בשנת תק״פ (1820) נוסד במינסק דפוס אחר ע״י האברך גרשון אליהו בן יצחק בלאשטיין, שהדפיס בה בשנה ההיא „סדר סליחות״ כמנהג קהילות ליטא ורייסין וזאמוט[10]. לאחר הדפסת הספר הזה נפסקה פעולתו של דפוס זה ולא נתחדשה עד שנת תקצ״ב (1832) ומאז נמשך קיומו עד שנת תקצ״ז. בסך הכל ידועים לנו עתה מדפוס בלאשטיין 12 ספרי[11], ובכללם ספר שירה של משורר בן־זמנו. המדפיס המיר אחר־כך את דתו והפסיק להדפיס. רוב הספרים הרשומים כאן, שתיארתים בפרוטרוט, ראיתי בגנזי בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, והשאר רשמתי לפי מקורות ביבליוגרפיים וציינתי בהם את המקור שממנו שאבתי.

רשימת הספרים שנדפסו במינסק

א. בדפוס שמחה זימל בן יחזקאל

תקס״ח

1 ...**עין יעקב** חלק ראשון [זרעים] ספר מאסף לכל האמונות ואגדות ומדרשים... פעולת... רבי יעקב בר שלמה ן׳ חביב... ועוד נתוסף עליו כל אגדות הירושלמי... ועתה נדפס מחדש בתוספת מרובה... הספר בית יהודה מהרב... יהודה ממודינא... הובא [לדפוס] במצות ובהוצאת המשותפים... יהודא לימא ב״מ ארי׳ ליב סג״ל מפה ק״ק מינסק וה״ה... אברהם אבלי במהורר משה מק״ק הוראדנא. ברשיון הצענזור אשר באקאדעמיע דק״ק ווילנא. נדפס בדפוס אשר הוקם על ידי המחוקק... שמחה זימל במהורר יחזקאל זצ״ל. נדפס פה ק״ק מינסק הבירה בשנת תקס״ח לפ״ק. [11], 180 דף. 8°. 13:22 ס״מ. (אותיות מרובעות ואותיות רש״י). (שאר החלקים לא ראיתי).
בראש הספר הסכמת ר׳ ישראל ב״ר ליב מירקש אב״ד מינסק, מיום י׳ תמוז תקס״ח. בה נאמר: „הן היום הזה ראינו מה שקוינו שהוקם פה בקהלתינו ק״ק מינסק... דפוס חדש...

9. עיין להלן ברשימה, מס׳ 7.
10. עיין להלן ברשימה, מס׳ 13.
11. עיין להלן ברשימה, מס׳ 13—24.

והנה עתה נדבה רוחם של... יהודה לימא במה׳ ארי׳ ליב הלוי שמש ונאמן הקהלה דפה וחד דעמי׳... אברהם אבלי במה׳ משה מק״ק הורדנא... להעלות על משב״ח הדפוס דפה ספרי עין יעקב...״.

הקולופון: „על ידי המסדר האותיות... מנחם נחום במ׳ שמואל זצ״ל מק״ק שקלאב ולע״ע במינסק, ע״י העוסק במכבש הדפוס יצחק כה׳ לוי מק״ק הוראדנא הבירה ולע״ע במינסק, על ידי המסדר האותיות... יוסף במוהר״ר זאב וואלף כ״ץ נ״י מק״ק הוראדנא ולע״ע בק״ק מינסק הבירה״.

תקס״ט

2 **ספר תהילים**... [עם פירוש רש״י ופירוש] אשר חיבר הרב הדרשן... פ נ ח ס ב מ׳ י ה ו ד ה מ״מ דק״ק פלאצק... וקרא אותו בשם מ ד ר ש ח כ מ י ם... נדפס בהוצאת הדפוס ובמצות הגביר הנגיד והנדיב... שמואל במהו׳ דן פה ק״ק מינסק. נדפס בדפוס של השותפים... יהודה לימא ב״מ ארי׳ ליב סג״ל מפה ק״ק מינסק ומהורר שמחה זימל במהורר יחזקאל זצ״ל. ברשיון הצענזור אשר באקדעמיע דק״ק ווילנא. נדפס פה ק״ק מ י נ ס ק הבירה ונשלם פ״י הספר הזה בשנת ה״א תקס״ט ליצירה. [1], 132 דף. 4°. 17:21 ס״מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות ואותיות רש״י).

בראש הספר הסכמת ר׳ ישראל ב״ר ליב אב״ד מינסק, מיום ב׳ אייר תקס״ט. נדפס על נייר כחלחל.

תק״ע

3 ספר **יסוד ושורש העבודה**... חלק ראשון [ושני]... בכל התפלות של השנה כוונות ישרות וגודל מעלת הלמוד... וגם אלה המצות אשר יעשה אותם האדם בכל השנה... ולאחרונה ישאו... תקוני הטעות שנפלו בפרש״י של נביאים וכתובים וביאור גבולי יהושע וגבולי העתיד וביאור בנין שלמה ובנין העתיד... כל אלה ידי עשתה... אני... א ל כ ס נ ד ר ז י ס ק י נ ד ב מ ו׳ מ ש ה זצ״ל מק״ק הוראדנא הגדולה במדינת ליטא. נדפסו בדפוס של השותפים... יהודא לימא במו׳ ארי׳ ליב סג״ל והשני המחוקק מהו׳ שמחה זימל במהו׳ יחזקאל זצ״ל. ברשיון הצענזער אשר באקדעמיע דק״ק ווילנא. נדפס פה ק״ק מ י נ ס ק בשנת תק״ע לפ״ק. [122] דף. 4°. 17:19 ס״מ. (אותיות רש״י).

בראש הספר הסכמת ר׳ ישראל בר״י ליב אב״ד מינסק, מיום ט״ו אדר ראשון תק״ע.

הקולופון בסוף חלק ראשון: „נשלם ונגמר... על ידי המסדר אותיות... יוסף במהו׳ זאב וואלף כ״ץ מק״ק מינסק הבירה, על ידי... המסדר אותיות שמואל בן יהושע העשיל מק״ק מינסק הבירה, על ידי הדרוקר... ארי׳ ליב במהו״ר יעקב זלה״ה מק״ק מינסק הבירה, על ידי הדרוקר... אהרן במהורר נח בלאך מק״ק נווארדק ולע״ע בק״ק מינסק״.

4 **שער נפתלי**... בקשות חביבות... מפי... ר׳ נ פ ת ל י ה כ ה ן שהיה ר״י בק״ק אוסטרויא ואח״כ אב״ד בק״ק פוזנא, לסוף היה אב״ד בק״ק פ״פ דמיין ושנת תע״ז נתבקש לישיבה של מעלה מק״ק סטאמבל... וכעת נתעורר א׳ מתלמידיו אשר יצק מים ע״י בן משק ביתו... והביא לדפוס... נדפס פה ק״ק מ י נ ס ק הבירה בשנת תק״ע לפ״ק [בדפוס השותפים יהודא לימא בן אריה ליב סג״ל ושמחה זימל בן יחזקאל]. [104] דף. 8°. 10:16 ס״מ (אותיות מרובעות־מנוקדות).

אחרי הקדמת המעתיק נדפס שער שני: ש ע ר נ פ ת ל י... הוב[א לדפוס] במצות ובהוצאת... הנגיד... שמואל במ״ה דן מק״ק מינסק, ברשיון הצענזור אשר בקדמיא [!] דק״ק ווילנא.

הקולופון: „ע"י... הדרוקער מהו' אריה ליב במה' יעקב זלה"ה מק"ק מינסק הבירה, ע"י... [הדרוקער] החתן אהרן [בן]מהו' נח".

תקע"א

5 ספר **עמוד הימיני**... [דרושים] עמודיה שבעה: הא' עמוד היראה. והב' עמוד התורה. והג' עמוד העבודה. והד' עמוד ג"ח. והה' עמוד הענוה. והו' עמוד התשובה. והז' הוא עמוד המנוחה על מנוחת הצדיקים... מלבד דרושים לכל חפציהם... כולם נעשו על ידי... אברהם במהורר אשר אנשיל זצ"ל מ"מ פה בק"ק מינסק... נדפס בדפוס אשר הוקם ע"י המחוקק מהו' שמחה זימל במה' יחזקאל זצ"ל. נדפס פה ק"ק מינסק הבירה בשנת תקע"א לפ"ק. 66 דף. °4. 17:20 ס"מ. (אותיות רש"י).

בראש הספר נדפסו הסכמות אלו: הסכמת ר' ישראל בר"י ליב מירקעש אב"ד מינסק, מיום ז"ך טבת תקס"ט; הסכמת ר' חיים ב"ר יצחק אב"ד ור"מ וואלזין; הסכמת ר' אברהם אבלי ב"ר אברהם שלמה פאסוועלר מווילנא, מיום י"ב מנחם אב תקס"ט; הסכמת ר' שאול ב"ר יוסף מווילנא, מיום כ"ה מנחם אב תקס"ט.

הקולופון: „על ידי המסדר אותיות הבחור כמר ישראל בן... מרדכי הלוי יצ"ו ממינסק יע"א".

תקע"ב

6 **מסכת שקלים מן התלמוד ירושלמי** עם הגהות אשר הגיה רבינו... אליהו החסיד זצוק' מווילנא אשר עד עתה היו דלתות המסכת הזו נעולות... ועתה אחרי אשר הוגה מאופל השיבשים קם... מוהר"ר ישראל במוה' שמואל נ"י מלפנים היה מ"מ בק"ק שקלאב ועתה קבע דירתו בגליל העליון [צפת] ת"ו הוא יגע ומצא פירוש מספיק... עפ"י הגהות הנ"ל... ויקרא שמו תקלין חדתין ובצדו ביאור רחב... ויקרא שמו משנת אליהו... והובא לבית הדפוס והוגה בטיב העיון ע"י זריז לעשות מצות נאמנו (ר' שלמה זלמן במוהרמ"ס) ובעזר וסיוע להלואת סך מסוים מהנגידה... מ' בלומא בת... מרדכי ז"ל ובניה... מו"ה אלעזר ומוהר"ז וואלף נ"י בני... מוהר"ר אלי' במו' שלום ז"ל מק"ק מינסק. בדפוס אשר הוקם ע"י המחוקק מוה' שמחה זימל במוה' יחזקאל ז"ל מק"ק הוראדנא יצ"ו. ברשיון הצענזור דאקאדעמיא דווילנא. במינסק בשנת תקע"ב לפ"ק. [5], 33, [1] דף. °2. 21:32 ס"מ. (אותיות רש"י).

בראש הספר נדפסו: הסכמת ר' חיים במוהרי"ץ אב"ד וולאזין, מיום כ"ג אייר תקע"ב; הסכמת ר' מנחם מענדיל ב"ר ב"ב מ"מ משקלאב, ניתנה בצפת; הסכמת ר' אהרן ב"ר יקותיאל סג"ל מ"ץ דק"ק שקלאב, מיום טו"ב אייר תקע"ב; הקדמת ר' חיים מוולאזין; הקדמת המחבר (שהיה אז בליטא כשליח עדת תלמידי הגר"א שהתיישבו בצפת).

הקולופון: „ע"י הפועל... הזעציר מו' אליהו במו' מרדכי יצ"ו ממינסק, ע"י הפועל... פרעסין ציהר... אהרן במוהר"ר נח בלאך יצ"ו מק"ק נוארדק ולע"ע פה ק"ק מינסק".

תקע"ה

7 **חידושי ש"ס** הספר הזה מיוסד על עניני חומרות שנמצא בתוספת על הש"ס ...ונמצא ג"כ חומרות בדיני ארבע ש"ע... ומקודם אציג כאן עניני דברים אשר נזדמן לי בק"ק בראד להורות אותם במשך היותי שם כמה שנים... דברי בעל המחבר (ברוך בן הרב... ישראל חתן הרב... משה המחבר... חמד משה... [מינסק, בדפוס שמחה זימל בן יחזקאל, תקע"ה]. [45] דף. °4. 17:20 ס"מ. (אותיות רש"י).

בראש הספר הסכמת ר׳ ישראל ב״ר מאיר אב״ד בראד, מיום ב׳ דר״ח אלול תקע״ד; הסכמת ר׳ יעקב אורנשטיין אב״ד לבוב, מיום כ״ג כסלו הנמצא איש חכם כמוהו לפ״ק (הפרט מן הנמנע); רשימת החתומים על הספר מבראד ומערים אחרות, עם העתקת דבריהם מלה במלה, מהם מחודש חשון תקע״ה.

על השער ציור של קישוט הנמצא ברוב הספרים מדפוס מינסק, כגון בס׳ ויקרא שנדפס שם בשנה שלאחריה, ונראה שהעלימו את שם המקום ושם המדפיס מהעדר רשיון צנזורה. — נדפס על נייר כחלחל.

8 **לוח לשנת תקע״ו**... מ י נ ס ק, בדפוס שמחה זימל בן יחזקאל, [תקע״ה]. (לוח זה היה לנגד עיני, אבל אין הוא נמצא תחת ידי כעת, ולפיכך איני יכול לתארו בפרוטרוט).

תקע״ו

9 סדר **הגדה של פסח** עם פירוש (מ ע ש ה נ ס י ם) חיברו... בעל המחבר ספר חות דעת (ר׳ י ע ק ב ב ״ ר י ע ק ב מ ש ה מ ל י ס א)... נדפס בדפוס אשר הוקם על ידי המחוקק ...שמחה זימל במהורר יחזקאל זצ״ל ברשיון הצענזר אשר באקאדעמיע דווילנא. נדפס פה ק״ק מ י נ ס ק הבירה בשנת תקע״ו לפ״ק. [23] דף. 4°. 17:21 ס״מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות ואותיות רש״י).

10 **ספר ויקרא**... עם תרגום אונקלוס... ועם... פי׳ רש״י.. ופי׳ שפתי חכמים ותולדות אהרן ומסורה ובעל הטורים... נדפס בדפוס אשר הוקם על ידי המחוקק ...שמחה זימל במ׳ יחזקאל זצ״ל, ברשיון הצענזר אשר באקדעמיא דווילנא, בשנת תקע״ו לפאק, תחת ממשלת הקיסר... אלכסנדר פאוולאוויץ... נדפס פה ק״ק מ י נ ס ק הבירה. 145 דף. 4°. 18:21 ס״מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות ואותיות רש״י).

הקולופון: „על ידי... המסדר אותיות מוה׳ משה יואל במוהרר מרדכי יצ״ו מק״ק הוראדנא לע״ע עוסק בק״ק מינסק״.

שאר חלקי החומש לא ראיתי, ואפשר שלא נדפסו.

11 **הן כל יקר ראתה עינינו** [כרוז לאספת הדפוטטים בפטרבורג לשם דיון בעניני היהודים, וחתומים עליו רבניה וראשיה של קהילות רייסן]. מינסק תקע״ו. 1 דף. 2°. (פריעדבערג, בית עקד ספרים בערכו, והוא מציין את הכרוז בטעות „קול קורא לאספת הרבנים״; הבחירות היו בקיץ תקע״ח, ואפשר איפוא שגם השנה תקע״ו שמציין פריעדבערג אינה מכוונת).

תקפ״ג

12 **סליחות** מתוקנות ומסודרות כמנהג קהלות קדושות דמדינות ליטא ורייסן וזאמיט יצ״ו נדפס מחדש בסדר נכון... ובהגהה טובה... ובאותיות גדולות ויפות ונייר יפה... תחת ממשלת... הקיסר... אלכסנדר פאוולאוויטש... ברשיון הצענזור דאקאדעמייא דווילנא. נדפס פה ק״ק מ י נ ס ק הבירה בדפוס... המחוקק ר׳ שמחה זימל במ׳ יחזקאל זצ״ל בשנת תקפ״ג לפ״ק. 54 דף. 4°. 19:28 ס״מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות).

נדפס בהידור על נייר כחלחל עם שולי־גליונות רחבים. — על השער ציור שני אריות מחזיקים מגן וכתר, ועל המגן כתוב: A I (אלכסנדר הראשון).

ב. בדפוס גרשון אליהו בן יצחק בלאשטיין

תק"פ

13 **סדר סליחות** מתוקנות ומסודרות כמנהג קהלות קדושות דמדינות ליטא ורייסן וזאמיט יצ"ו. נדפס מחדש בסדר נכון... ובהגהה טובה... ובאותיות גדולות ויפות ונייר יפה... תחת ממשלת... הקיסר... אלכסאנדר פאוולאוויש... ברשיון הצענזור דאקאדעמייע דווילנא. נדפס פה מינסק הבירה יע"א בדפוס אשר הוקם על ידי... האברך... גרשון אלי' במהורר יצחק יצ"ו בשנת תק"פ לפ"ק. [102] דף. 8°. 11:18 ס"מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות).

תקצ"ב

14 **דברי שיר** המה שירים שונים על ענינים נשגבים ונעימים, לנפש היקרה. מאת מאיר הלוי לעטעריס. בדפוס חדש דק"ק מינסק ע"י ר' גרשון אליהו ב"ר יצחק בלאשטיין. בהוצאות ה"ה המדפיס הנ"ל וה"ה... יעקב נפתלי גינצבורג... 1832. 164 ע'. 12°. 8:13 ס"מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות).

מעבר לשער רשיון הצנזור מוילנא מיום 2 ספטמבר 1832.

בראש הספר הקדמת המשורר, נכתבה בזאלקווא תקפ"ב.

15 **לוח** [לשנת תקצ"ג, תקצ"ד, תקצ"ו, תקצ"ח]. מינסק, בדפוס גרשון אליהו בלאשטיין, תקצ"ב—תקצ"ז. [16] ע' בכל לוח. (קהלת משה, מחברת שמינית, אות ל', ערוכה על ידי יוסף בנדר, מוסקבה 1936, מס' 5577).

תקצ"ג

16 **הגדה...** [עם עברי טייטש]. מינסק, בדפוס חדש של גרשון אליהו בן יצחק בלאשטיין, 1833. 56 עמ'. 12°. (אותיות מרובעות־מנוקדות ועברי־טייטש). (ווינער, רשימת הגדות־פסח מס' 321).

17 סדר **סליחות** כמנהג ליטא רייסין וזאמיט יצ"ו דיזי (סליחות) האבין מיר מיט טייטש גידרוקט. (בכדי) איטליכש ווייבש פארשון זאל אויך דעם (ענין) פאשר שטיין. (בזכות זה) זאלן מיר (זוכה) זיין אין ירושלים צו גיין. נדפס בדפוס חדש דק"ק מינסק ע"י ר' גרשון ב"ר יצחק בלאשטיין, מהודר כמו בסלאוויטא בשנת תקצ"ג לפ"ק... 1833. [60] דף. 4°. 18:21 ס"מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות ואותיות צו"ר).

מעבר לשער רשיון הצנזורה מווילנא משנת 1831.

18 ספר **תפלה זכה** הועתק מספר חיי אדם [לר' אברהם דאנציג] מהלכות יום הכפורים. ואחרי שראינו רבים התאוו תאוה להתפלל תפלה זכה זו... עלה בדעתנו להדפיס התפלה הזאת באותיות גדולות ומרובעים עם נקודות... בדפוס חדש ד"ק מינסק ע"י ר' גרשון אלי' ב"ר יצחק בלאשטיין... 1833. 8 דפים. 8°. 10:17 ס"מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות).

על השער רשיון הצנזור מווילנא משנת 1832.

תקצ"ו

19 ספר **ברית אברהם** שחיבר... מוהר"ר אברהם במהור"ר שבתי הלוי... הורוויץ... אבי... בעהמ"ח של"ה... נכלל בו כמעט כל ספרי מוסר... הדפסנו אותו על נייר טוב בדיו שחור בכרך קטן... בדפוס חדש דק"ק מינסק ע"י ר' גרשון אליהו

במהו׳ יצחק בלאנשטיין, שנת תקצ״ו לפ״ק... 1836. 30 דף. 16°. 9:13 ס״מ (אותיות רש״י).

מעבר לשער נדפסת הסכמת הצנזור משנת 1832.

20 ספר **דרך תבונות** כולל בו כללי התבוננות הש״ס להבין בנקל דרכי התלמוד, ויסודות הפלפול, בדרך קצרה; חברו... כמוה׳ משה חיים לוצאטו זצלל״ה. הספר הזה נדפס פעם אחת באמשטרדם [בשנת תק״ב] ולא נמצא כעת אף אחד כו׳ גלל כן הבאתיו לבית הדפוס... אברהם שמואל במו׳ בן ציון ז״ל ווינשעל בשנת **פי צדיק יהגה חכמה** ולשונו ת**דבר** משפט [תקצ״ו]. פה מינסק יע״א ע״י ר׳ גרשון אליהו במו׳ יצחק בלאנשטיין. 40 דף. 8°. 11:18 ס״מ. (אותיות רש״י).

לפני זה נדפס שער קצר יותר: ספר דרך תבונת... בדפוס חדש דק״ק מינסק יע״א ע״י המדפיס כמו׳ גרשון אליהו בלאנשטיין שנת תקצ״ו לפ״ק... 1836.

הקולופון: „תם ונשלם ביום ג׳ י״ג תמוז התקצ״ו לפ״ק.

בראש הספר נדפסו: הסכמת בי״ד מינסק מיום כ״ד אלול תקצ״ה, חתומה ע״י יהודה ליב בן מוהר״א, יצחק בן ר״ג הערץ פינס, ברוך ב״ר צבי, ישראל מיכל ב״ר חיים ישורון; זאב וואלף ב״ר משה, שאול ב״ר שלמה; הקדמת המביא לדפוס.

בן־יעקב רושם בטעות: תקצ״ה.

21 ספר **עלים לתרופה** [שתי אגרות־מוסר] אגרת הרמב״ן ז״ל וגם אגרת של רבי׳ הגאון [מווילנא] אליהו [ב״ר שלמה זלמן] ז״ל: בדפוס חדש דק״ק מינסק ע״י ר׳ גרשון אליהו במהו׳ יצחק [תקצ״ו]... 1836. [5] דפים. 16°. 9:13 ס״מ. (אותיות רש״י).

22 **צוואות** של... מוהר״ר שעפטיל זצ״ל בן... מוהר״ר ישעיה [הורוויץ] זצ״ל בעל שני לוחות הברית. עם צוואות מהרב... רבי נפתלי הכהן זצ״ל. בדפוס חדש דק״ק מינסק ע״י ר׳ גרשון אליהו במהו׳ יצחק [תקצ״ו]... 1836. 26 דף. 16°. 9:13 ס״מ. (אותיות רש״י).

הסכמת הצנזור שנדפסה בשער היא משנת 1832.

תקצ״ז

23 **בית ישראל** והוא ביאור הגדה של פסח [עם הפנים] והיה כל הבא אל פתח הבית המה הענינים הקרובים אל פשוטה, והיה אם ימצא חן בעיניו יכנס אל חדרי הבית המה הענינים המתפרשים דרך פלפול ודרש, ואם נפשו חפצה ובא ויאחז ידו על עמודי הבית המה ענינים נפרדים, גם הוא יורה לעין מקור הדבר ממדרש ומכילתא בבלי וירושלמי... דברי המחבר יצחק יהושע (בן ישראל) מק״ק קארעליטש ולע״ע מושבי בק״ק מיר יצ״ו. בדפוס ר׳ גרשון אליהו במוה׳ יצחק בלאנשטיין מק״ק מינסק... [תקצ״ז] 1836. [29] דף. 4°. 18:22 ס״מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות ואותיות רש״י).

בראש הספר נדפסו הסכמות אלו: הסכמת ר׳ דוד אב״ד גאווהרדאק, מיום ו׳ מנחם אב תקצ״ג; הסכמת ר׳ יוסף דוד ב״ר צבי אב״ד מיר, מיום ז״ך אלול תקצ״ו; הסכמת ר׳ מאיר אב״ד ניעשוויז, מיום כ״ה אדר תקצ״ד; הסכמת ר׳ יהודה ליב ב״ר אברהם מ״ץ מינסק, מיום כ״ב מרחשון תקצ״ז.

24 סדר **קינות לתשעה באב**... ראינו להדפיס קינה הלז באותיות חדשים ונייר יפה... בדפוס חדש דק״ק מינסק ע״י ר׳ גרשון אליהו ב״מ יצחק בלאנשטיין, שנת תקצ״ז לפ״ק... 1836. [37] דף. 8°. 11:19 ס״מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות).

פרופ׳ משה לוינסון

חזנים וחזנות במינסק

המחבר, יליד העיירה ברזינה, פלך מינסק, מתלמידיו של החזן המינסקאי ר׳ ישראל שאוואַלזון, בוגר הקונסרוואטוריה בפטרבורג, שימש בחזנות בערים אודיסה, וארשה, מינסק, ניו־יורק. עלה לארץ ב־1935.
המאמר, המובא להלן בתרגום מיידיש, בקיצורים, פורסם ב„צוקונפט", ניו־יורק, אפריל 1947.

ברצוני לספר בזה על שלושת החזנים שפעלו בעיר היהודית הגדולה מינסק ב־125 השנים האחרונות והפיצו נגינה יהודית בקרב המוני העם, את הנעימות הישנות, הנעלות של „נוסחאות התפילה" שאין דוגמתן בשום עם אחר.

בשנת 1820 נתקבל לחזן עירוני במינסק החזן הנודע ר׳ סנדר פוליאצק, שעמד על משמרתו בכבוד 45 שנה, עד פטירתו. הוא היה מתפלל בחסד עליון, מאלתר מנגינותיו ליד עמוד התפילה, ואף שלא ידע תווים, יצר לחנים בעלי ערך מוסיקלי. כלי־זמרים רשמו אותם בתווים וניגנו בחתונות וכיו"ב. בשעת תפילה היה ר׳ סנדר פוליאצק מרעיש כל לב, בתפילת „נעילה" היה בית־הכנסת נהפך ל„עמק הבכא", וכל הקהל משתוחח ומתייפח.

אחר פטירתו נרשמו כמה מיצירותיו בידי בנו, ר׳ משה פוליאצק, נגן־כינור מעולה. אך מרבית נעימותיו, למרבה הצער, אבדו.

קיומו לא היה על שכר־החזנות; אלא על ביתו הגדול, ששימש כאכסניה לסוחרים עשירים מחו"ל הבאים לרגל עסקיהם. ר׳ סנדר היה מתבדח: הריני בעל־האכסניה הטוב שבחזנים והחזן הטוב שבבעלי־האכסניות.

בנו, ר׳ משה, היה ספק מצרכי־מזון לממשלת הצאר והוענק לו עיטור ותואר „אזרח־כבוד לדורות".

באותו זמן כיהן כרב במינסק הגאון ר׳ טבלי. ומספרים במינסק כי יום אחד שאל ר׳ סנדר את ר׳ טבלי: ילמדני רבי, מה חילוק ביני לבינו? שטריימל וקפוטה ארוכה של משי לובש גם אני, בר־אורין הריני גם־כן, כפי שאומרים. בכן, מהו בכל־זאת החילוק ביני ובינו?

הוא שואל והוא משיב: החילוק הוא באלה שמסייעים על־ידנו במצוקתנו. כשאתה, רבי, נתקל בקושיה, מתקשה בדין, הולך אתה להימלך ברמב"ם, ט"ז, ב"ח ושאר גדולי הפוסקים; בעוד שאני, בהיתקלי בקושיה בחזנות שלי, העוזרים שלי הם לייבצ׳קה הריקא, חיים הסנדלר, שהוא הבאס שלי — אלה הם בעלי־יועצים שלי...

ר׳ סנדר נפטר בשנת תר"כ.

אחר פטירתו חיפשה מינסק תקופה ארוכה אחר ממלא־מקום, וכיון שחזן מתקבל לכל ימי חייו, נוצרו סיעות וכיתות התומכות במועמד פלוני ואלמוני. לאחר 5 שנות ברירה, נבחר החזן מסלונים ר׳ ישראל שאוואַלזון, שהקהל כינהו בחיבה ר׳ ישראלקה. הוא החיה את החזנות, ריענן אותה, הביא עמו נעימות מתוקות, קלות, שחדרו לכל לב. הקהל בלע בנפש שוקקה את הנעימות היפות, שבהן נשתקפו — הזמן, הלך־הנפש, היהדות. ברכותן, בהתנגנותן הן היו כצרי־מרפא לנפשות היהודים, ממש כשירי העם

של אליקום צונזר (שגם הוא התגורר אז במינסק) שהיו חביבים מאוד על המוני העם. הנעימות הללו נפוצו מאוד בקרב אנשי „עמך". הסנדלר פיזם אותן ליד האימום, החייט בסדנתו, הנגר ליד המקצועה, הסבל בהמתינו ללקוחות ב„שוק הישן". הם היו מזכירים זה באזני זה את הלחנים של „יחדשהו", „מן המיצר", „טוב לחסות בד'", „כבקרת", ובשוררם, קרנו עיניהם משמחה. הניגונים המתוקים המתיקו את חייהם הקשים, השכיחום את עוניָם ואת דחקותם.

חזנים מהעיירות הקטנות שבסביבה היו באים אל ר' ישראלקה ללמוד את הניגונים, והללו הופצו בכל פלך מינסק והרחק מזה.

עם מקהלתו נמנו בני בעלי־בתים וקולות־גברים אחדים. היה זה כבוד לשיר אצל ר' ישראלקה. כל תושבי העיר הכירו את צאלה (בצלאל) הבאס עם קולו הרך הנפלא, אברהם איטשה הכובעז עם קול־הטנור האדיר ומוטה החייט, באריטון עצום...

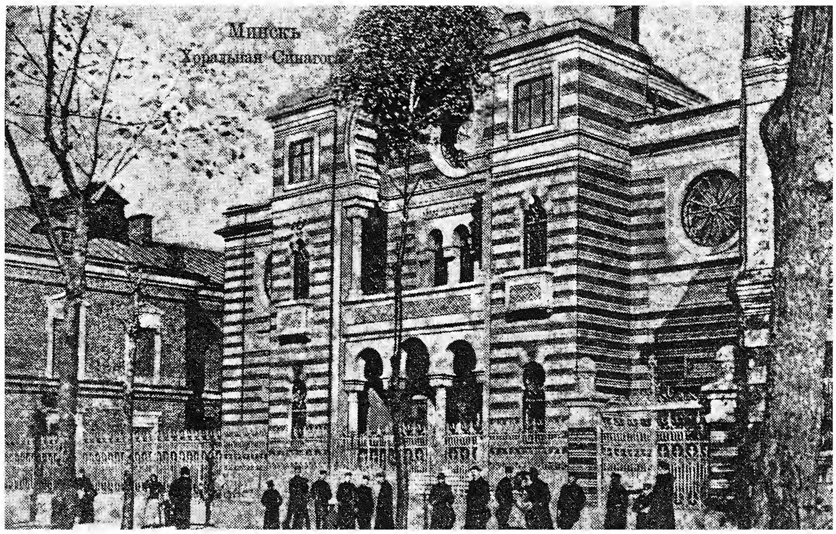
לכל חג היה מכין „ניגונים" חדשים: לפסח — „מן המיצר", לשבועות — „קְרוץ מחומר", לראש־השנה — „כבקרת". לכלל ניגוניו יש לצרף את הזמרה המדוברת האמנותית הנפלאה, „היה עם פיפיות", בתפילת ראש־השנה, שנרשמה והותאמה בידי החזן צמחזון. ר' ישראל נפטר בשנת 1900.

מנהיגי קהילת מינסק בעת ההיא היו: וולף ראפופורט, וולף סאֶרווינט, אברהם חיים שבד, סוחר גדול וסופר, כל אלה גבאים של בית־המדרש הגדול; ר' זיסל קורלאנד, גבאי „בית־הכנסת הקר". הרב בעת ההיא היה הגאון הנודע, „הגדול ממינסק". היו מספרים במינסק, ש„הגדול" נכח אי־פעם בכנס רבנים, אשר בו כל רב אמר דברי תורה בשם אביו והדגיש בכך שגם אביו היה רב. הכל ידעו שאביו של „הגדול" לא היה אלא חייט. ו„הגדול" קם ואמר: „אבי היה אומר: לעולם אל תקח לידך חתיכת־מלאכה של הפיכת בגד ישן לצדו האחר, אלא תקח דבר חדש־מלכתחילה. ובכן, אגיד חידושי־תורה משלי..."

אחרי מות ר' ישראל שאוואֶלזון לא נתקבל במינסק חזן אחר, ובבית־המדרש הגדול התפלל, עד לנסיעתו לארצות־הברית, צאלה הבאס.

האינטליגנציה המינסקאית, שדעתה לא היתה נוחה מהרעש ששרר בבתי־הכנסת שב„שול־הויף", ייסדה מנין משלה, לראש־השנה וליום־כיפורים, בבנין „בית־הספר למלאכה". שם היו מתפללים רופאים, עורכי־דין, מהנדסים וחפשים־בדעות שראו עצמם משכילים ושאפו לראות את בית־הכנסת מחודש באורח מודרני, כבערים הגדולות שבמערב־אירופה, עם מקהלות משובחות, סדר, שקט ודרך־ארץ. וכך צץ הרעיון במוחו של הרופא הנודע והעסקן הציבורי ד"ר יוסף לונץ לבנות בית־כנסת מודרני. בהשפעת ד"ר לונץ נוסדה קרן למטרה זו. סייע גם המקרה: גביר מינסקאי, מיכאל אהרנסון, השאיר בצוואתו 25 אלף רובל למטרה זו, אך בתנאי שיוחל בבנין בית־הכנסת לא יאוחר משנתיים לאחר פטירתו. כדי לא להפסיד סכום זה, אזר ד"ר לונץ את כל מרצו לגיוס הסכום החסר. ומקץ שבע שנים ויגיעה רבה של ד"ר לונץ, נבנה בית־הכנסת וכונה בשם „כאָר־שול" (בית־הכנסת המקהלתי).

היה זה בנין נהדר, מסוגנן. בפנים — 12 עמודים, משלושה צדדים יציעים לנשים, 5 נברשות־ארד גדולות צבעוניות, שעלו אז סכום עצום, 10 אלפים רובל, אולם גדול להתייחדות שיכול לקלוט עד 400 איש, ושם גם ספריית בית־הכנסת. על בית־הכנסת הזה היתה תפארתה וגאוותה של העיר מינסק.

בית־הכנסת המקהלתי (כאַר־שול)

ב־1906, שבוע לפני ראש־השנה נערכה חנוכת הבית ברוב פאר והדר. נשים לבשו בגדי־חמודותיהן. גם מושל־הפלך, הנסיך אֶרדאֶלי, ופקידים בכירים אחרים באו לטכס. כיון שטרם הספיקו להכין מקומות־מושב קבועים לפתיחה, הזמינו מווינה את הכסאות הווינאיים הנודעים, ובית־הכנסת דמה בשל כך לאולם פילהרמוניה.

ויצוין כאן מעשה אוולת והכנעה של נגידי בית־הכנסת, שהעניקו את כבוד הפתיחה של בית־הכנסת, כלומר את המפתח, לא לרב אלא לגוי, למושל פלך מינסק, הנסיך אֶרדאֶלי.

לאחר תחרות של הרבה חזנים נתקבל כחזן ל„כאַר־שול" במינסק משה לוינסון, שנודע כחזן מחונן ורב־פנים, עם השכלה מוסיקלית גבוהה, שהיה בו־בזמן פרופיסור־מרצה בקונסרוואטוריה הממשלתית. הוא הקים במינסק מקהלה גדולה של זמרים נבחרים, מנוסים, ביצע את טובי החיבורים שבליטורגיה היהודית, אירגן מדי שנה בשנה קונצרטים של חנוכה בבית־הכנסת, בליווי תזמורת וכלי־נשיפה. בית־הכנסת נהיה למוסד שהרחיב ופיתח את תרבות המוסיקה היהודית. המבקרים המרובים היו מעדיפים להאזין שם אל הרינה ואל התפילה בליל־שבת, מאשר לילך לאופרה שהיתה באה למינסק מפעם לפעם. ראוי לציין, שהחזן לוינסון העלה את אמנות המוסיקה היהודית למדרגה גבוהה.

ד"ר לונץ היה יו"ר בית־הכנסת, ועזר על־ידו הסופר יהושע סירקין שהיה מתבולל ובהשפעת ד"ר לונץ נעשה ציוני, והיה במיסדי אגודת „דורשי ציון". ושלישי להם, הגזבר, אוסיפ פוליאק, בנו של הבנקאי ר' משה פוליאק. נוסף להם נבחרו 12 גבאים מחשובי בעלי־הבתים. מבין אלה ראוי להזכיר במיוחד אחדים מראשי התנועה הציונית במינסק, שעשו רבות להפצת הרעיון הציוני בקרב המוני העם: חיים חורגין, אברהם קפלן, יהודה נופך, המשפטן שמשון רוזנבוים ויצחק ברגר.

באופן כזה נתרכזו סביב בית-הכנסת המקהלתי במינסק גדולי האישים במינסק בעת ההיא. בית-הכנסת נהיה בית-ועד לכל הכינוסים העירוניים, מרכז לעיר מינסק. בבית-הכנסת היתה ספריה עשירה בחכמת היהדות בשפות שונות, ספרים עתיקים ויקרי-המציאות. יהושע סירקין ופיינברג היו מפקחי הספריה, והחזן לוינסון היה הספרן.

עם פרוץ מלחמת-העולם הראשונה, ב-1914, הגיעו למינסק המוני פליטים מעיירות הסביבה, וביחוד מסמורגון. היה זה ערב חג השבועות. הגבאים החליטו לא לקיים את התפילות בחג בבית-הכנסת, ולהעמיד את הבנין כולו לרשות הפליטים. כמה מאות אנשים שוכנו שם עם רכושם. סופק להם מזון לחג ולזמן ניכר אחריו. כך נעשה גם בבתי-כנסת אחרים. יהודי מינסק הוכיחו כי אמנם רחמנים בני רחמנים הם.

כרב ראשי כיהן אז במינסק, אחרי „הגדול", הגאון הנודע ר' אליעזר רבינוביץ, שהתמסר במידה מרובה לצרכי ציבור. לא היתה בעיה קטנה וגדולה בקהילת מינסק, שר' לייזר לא טיפל בה. כן עסק בענינים של כלל ישראל. באסיפת הרבנים בפטרוגראד ברשיון הממשלה, כששר-הפנים היה הנסיך סוויאטופולק-מירסקי, מילא הרב ר' לייזר תפקיד נכבד ביותר. אותם הימים כתבו ב„הצפירה": „בא לועידה רב, אדם רצוץ, שחזותו חולנית, כאילו נשא את כל הגלות היהודית על כתפיו, עם כושר דיבור בלתי-מצוי, שנון ומזהיר ברעיונותיו, בעל הבנה מרובה בענינים יהודיים, שהיתה לו השפעה מרובה באסיפה; זהו הגאון ממינסק הרב ר' לייזר רבינוביץ."

הוא היטיב להבין את העם, התמצא בכל חילוקי-הדעות שבין המפלגות, היה אהוב על כל המעמדות, ואפילו על השמאל הצרוף, ובנועם שׂכלו משך אליו גם את לבות בני-הנוער החפשים-בדעות. הכל רחשו לו דרך-ארץ מרובה, וזה סייע בהרבה בתקופה הסוביטית, בימי ההפיכה, כשהנוער הגיע להנהגה ולשלטון. ר' לייזר היה בבחינת „עמוד האש" שהאיר את תקופת התוהו-ובוהו הקשה, השחורה. בכל צרה ופגע היו רצים אל ר' לייזר, והוא עודד, הפיח תקוה.

בית-הכנסת המקהלתי פעל גם בימי השלטון הסוביטי עד 1921. החזן לוינסון יצא אז את מינסק לארצות-הברית. לאחר נסיעתו הפכו את בית-הכנסת, לפי הוראת היאֶווסאֶקציה המינסקאית, למועדון. בית-הכנסת המקהלתי נחשב למוסד בורגני, שהעיר יכולה להתקיים בלעדיו. בשאר בתי-הכנסת לא נגעו אז.

החזן לוינסון, אחרון חזני מינסק במרוצת 125 שנה, יצא לניו-יורק. שם שימש כחזן 9 שנים, עד לעלייתו לארץ ב-1935.

שאול גינזבורג

שאול גינזבורג

הגזלן בויטרה

המחבר (1940—1866) — יליד מינסק, סופר והיסטוריון נודע. עסק ביחוד בחקר תולדות היהודים ברוסיה בדורות האחרונים. הפרק המובא בזה, בתרגום מיידיש בידי י״ל ברוך, לקוח מספרו ,,כתבים היסטוריים מחיי היהודים ברוסיה בממשלת הצארים״, הוצאת ,,דביר״, תשי״ד.

אנו היהודים איננו מלאכים, אלא עם ככל העמים עם כל המידות של בני אדם, מעלותיהם וחסרונותיהם, ומדרך הטבע הוא, שמצויים בקרב היהודים גם פושעים. כבר הגיעה השעה, שנסתלק מן האגדה על מידת החמלה ורוך־הלב, שנתייחדה ליהודים. הכרוניקאות העתיקות של פולין מן המאה השבע־עשרה והשמונה־עשרה מספרות מעשים בגזלנים ורוצחים יהודים. בפואימה שלו „אחים גזלנים״ מתאר הפייטן הרוסי המפורסם פושקין כנופיה של גזלנים ומזכיר דרך־אגב, שבין חבריה נמצא גם „יהודי בעל בלורית שחורה״: ואין בכך משל פרי הדמיון הפיוטי בלבד, אלא הד המציאות לאמיתה, שכן במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה, כשחלק גדול של רוסיה היה מכוסה עדיין יערים עבותים וחשוכים, היו מתחבאים שם ויוצאים משם ל„פעלם״ לא רק גזלנים־גויים, אלא גם גזלנים־יהודים.

כשקראתי בעתונים על עלילותיו של הליסטים המפורסם דילינדזשר, שהרעיש זמן הרבה את כל אמריקה כולה ושאלפי שוטרים היו רודפים אחריו ולא יכלו לתפסו, נזכרתי על כרחי בגזלן יהודי מימים עברו, שדומה היה לאותו הליסטים האמריקני לעזות־רוח, לאכזריות ולזריזות.

דילינדזשר יהודי זה היה עושה לפני שמונים שנה את „מלאכתו״ ימים רבים בפלך מינסק וסביבותיו. עד היום הזה מספרים תושבי המקום סיפורים שונים עליו ועל מעשי פשעיו האכזריים. במינסק עיר־מולדתי עדיין היו מצויים לפני ארבעים שנה בני אדם, שראו פעם אחת את הגזלן היהודי הזה בעיניהם. שם משפחתו היה חפץ, אלא שהיה ידוע בכינוי „בויטרה״ (כינוי שמוצאו, כנראה, מן המלה הרוסית „בויני״, או „בויסטוו״). זכורני מימי נעורי, כשהיו מבקשים לגנות אדם במינסק, שרשע הוא ואביר־לב, היו אומרים עליו: הריהו „בויטרה״ גמור. גזלן זה מוצאו ממשפחה הגונה. מה הסיבה שגרמה לו להתעסק באומנות נוראה זו? מספרים עליו, שבזמן המרידה הפולנית של שנת 1831 הרגו הפולנים את הוריו או את בני משפחתו הקרובים ביותר, וכדי להתנקם בהם, הלך ונעשה גזלן. כידוע נעשו בזמן ההוא באמת הרבה מעשי־אכזריות ביהודים, ואפשר שדבר זה נכון הוא. אלא שלאחר זמן היה „בויטרה״ מתנפל, מלסטם והורג לא פולנים ונוצרים בלבד, אלא גם יהודים.

מספרים, שמתוך מעשי־הגזלנות שלו הרג כמה עשרות נפשות, ולפי האכזריות הנוראה, שהיה נוהג בזה, דין הוא שנאמר עליו, שהיה אדם לקוי בדעתו. הוא לא חמל על זקנים ולא על נשים. היו מקרים שהמית ילדים קטנים במיתות משונות לעיני הוריהם — תחילה היה מנפץ את ראש הילד אל הקיר או אל התנור, ואחר היה שוחט את הוריו. וכדאי הוא לציין פרט רב־ענין: מספרים עליו, שבשעה שהיה הורג יהודים, היה נותן להם תחילה זמן לאמור „וידוי". ואני שמעתי עליו מעשה תמוה אחר: פעם אחת התנפל „בויטרה" על עובר־אורח יהודי, גזל את ממונו ואמר להרגו. הדבר היה בימים שבין ראש־השנה ויום־הכיפורים. התחנן לפניו האומלל לחמול עליו וטען לפניו בדמעות: וכי ימלאך לבך להרוג יהודי עכשיו, בעשרת־ימי־תשובה, שכל יהודי חייב לעשות תשובה, ואפילו דגים שבמים מרתתים מאימת יום־הדין? דברים אלה עשו רושם על הגזלן והוא הניח את ידו מן היהודי.

הגזלן היה עושה „מלאכתו" בפלך מינסק, וביחוד במחוז בוריסוב. הוא היה מתנפל על חוות של בעלי־אחוזות, על בתי איכרים ועל עוברי־דרכים יחידים. בחברים ובעוזרים לא היה מסתייע אלא במעשי־התנפלות גדולים, ובנוהג שהיה יוצא לפעלו יחידי. הוא היה מתחבא על פי רוב ביערים, וכשחסר מזונות, היה בא אצל אחד האיכרים או היהודים הסמוכים ואומר מי הוא ודורש ממנו לחם ושאר צרכי־אוכל. דבר שאין צריך לומר הוא, שהאיש הנבהל היה נותן לו את כל מה שהוא מבקש, ובמקרים כאלה היה „בויטרה" הולך לו ואינו נוגע לרעה באדם. שנים הרבה היה מטיל את אימתו על מחוז בוריסוב וסביבותיו. הכל היה מפחדים לצאת לדרך; את הדואר היו מוליכים בלווית משמר של נוטרים מרובים, ובכפרים היה כל אדם חרד לרכושו וקנינו. השלטונות היו מרדפים את הגזלן רידופים שאינם פוסקים, שולחים כנגדו פלוגות־צבא, שיצאו לצוד אותו בלויית מחנות איכרים והקיפו מכל עברים את היער, שבו התגורר, והיו מחפשים אותו בכל מקום. אלא שגם „בויטרה" היה מתעלם, כדומה לדילינדזשר, כאילו נבלע באדמה. הוא הצליח בכל פעם להימלט מן הפח; זמן־מה היה עוקר ממקומו ועובר למחוז אחר או לאחד הפלכים הסמוכים, ולא ארכו הימים והוא הרעיש את מקום מגוריו החדש באחד המעשים הנוראים שלו, מעשה שוד או רצח.

המלחמה בגזלנים היתה מסורה בזמנים ההם ברוסיה לפקידות הראשית של הפוליציה המדינית, שנקראה בשם „המחלקה השלישית". כשנודעה לה פרשת מעשיו של „בויטרה", שלחה מפטרבורג למינסק קצין זשאנדרמי והטילה עליו תפקיד מיוחד — להשתמש בכל האמצעים, כדי לתפסו, אם חי ואם מת. קצבו פרס־ממון מסוים למי שיתפוס את „בויטרה", והרדיפות והדליקות אחריו נתרבו ונעשו ברוב תוקף, אלא שכל זה לא הועיל כלום. כל פעם, שדומה היה, שעוד מעט וילכדו סוף־סוף את „בויטרה", היה מתעלם וחוזר ומבצבץ לאחר זמן באחד המקומות הרחוקים ועשה שם מעשי־שוד חדשים. האיכרים החשוכים היו מאמינים שהוא יודע מין לחש, העושה לאַל את כל הרדיפות שרדפו אחריו. זמן־מה, כששקטה הארץ ולא נשמע עליו דבר, סבורים היו שנהרג ביריה בשעה שדלקו אחריו. אלא שבמהרה שוב הודיע על מציאותו על־ידי מעשה־רצח חדש. כך עברו שנים הרבה עד שהאיכרים תפסוהו סוף סוף באחד היערים שבקירבת העיירה לאהויסק. מספרים, שגויה אחת, שהוא עמד בקשרי־אהבים עמה, היא־היא שגילתה את מקום מחבואו ביער. כבלו את ידיו ורגליו של „בויטרה" בשלשלאות של ברזל והביאוהו אל בית־האסורים שבבוריסוב, וחיילים היו שומרים עליו יומם ולילה בתא שהיה חבוש

שם כשהוא מרותק אל הקיר. ומיד התחילה חקירה־ודרישה. „בויטרה" הבין מדעתו, שהוא אבוד, ולפיכך התאמץ להרחיק את סופו עד כמה שאפשר. הוא סיבך את החקירה־ודרישה ובדה על עצמו אשמות חדשות בדבר מעשי־פשע, שעשה כביכול במחוזות שונים ורחוקים, ומתוך כך היה הכרח להוליכו לשם, כדי לערוך חקירות־ודרישות באותם המקומות גופם. אפשר, שהיה מקוה, שבזמן שיעבירוהו מבית־כלא אל בית־כלא יעלה בידו להימלט.

החקירה־והדרישה נסתבכה ונמשכה יותר ויותר, ולא נסתיימה אלא לאחר שנים אחדות. הרשימה של מעשי־הפשע שלו, זה נורא מזה, היתה ארוכה מאד. במקרים חמורים כאלה היה בית־דין הצבא חורץ אז את משפטו ברוסיה. כדי לדון את „בויטרה", נתמנה במינסק ועד צבאי, שחבריו היו קציני־צבא. בשעת המשפט היה הגזלן מתנהג בעזות יתירה ומלגלג על השופטים. בעתים ההן לא ידעו מיני המצאות מעין כיסא־חשמל. ובכן דן בית־הדין הצבאי את „בויטרה" לספוג חמשת אלפים מלקות ב„שבטים". ההלקאה בשבטים היתה קשה ואיומה מכל מיני עונשי־הגוף שבעולם. אפילו בשנים־שלשת אלפים מלקות לא יכול אדם לעמוד, וכאן פסק לו בית־הדין חמשת אלפים! זה היה פסק־דין של מיתה בלתי־מפורש, שצריך היה לבצעו בדרך אכזריה מאין כמוה. וכך היה סדרה של ההלקאה בשבטים: היו מעמידים חיילים, על פי רוב חמש־מאות איש, בשתי שורות, זו כנגד זו, כעין שדרה. כל חייל היה מחזיק בידו „שבט" — ענף ארוך וגמיש, רובע הזרת רחבו. את הפושע היו מפשיטים ערום וקושרים רובה אל כל אחת מידיו, ושני סגני־אופיצירים היו אוחזים ברובים הללו ומוליכים אותו לאטם, פסיעה אחר פסיעה, דרך ה„שדרה" האיומה הזאת, ותוך כדי עברו היה כל חייל חובט בשבטו על גבו. מי שנידון לאלפיים — ארבע פעמים וכו'. מיד לאחר מאת המלקות הראשונות היה גופו של המעונה שותת דם. בשעת מעשה־העונש היה מצוי תמיד רופא באותו מעמד. כשתש כוחו של הפושע, היה הרופא בודקו ופוסק כמה מלקות יכול הוא לספוג עדיין בפעם זו. כשמספר המלקות היה מרובה ביותר, בנוהג שהיו חולקים את העונש לשני חלקים עם הפסקה של שבועות אחדים ביניהם, כדי שהפושע ינוח וישוב לאיתנו בינתיים.

פסק־דינו של „בויטרה" נשלח לפטרבורג ושם נתאשר על־ידי בית־הדין הצבאי העליון, ומיד לאחר זה נתקיים העונש הנורא. מעשה־ההלקאה נעשה במינסק מחוץ לעיר, על רחבה גדולה, ששם היו מבצעים על פי רוב עונשי־גוף שממין זה. אלפי בני־אדם נהרו ובאו לשם מן העיר. גם איכרים מן הכפרים הסמוכים באו לראות כיצד מייסרים את הגזלן, שהיה מטיל עליהם אימה ימים רבים כל כך. לפני ארבעים שנה עדיין היו מצויים במינסק בני־אדם, שהיו מספרים על מעשה ענשו של „בויטרה", שראו אותו בעיניהם. עדיין היה חי ד"ר פוֹכט הזקן, שהיה ממלא באותו מעמד חובת רופא. הוא סיפר לי את פרטיו של עונש־גוף נורא זה. הפושע היה מתנהג בחוצפה, מחרף ומגדף את פקידי הרשות ומלעיג עליהם. בפעם הראשונה ספג שלושת אלפים מלקות. לפי תיאורו של ד"ר פוכט היה „בויטרה" אדם בעל קומה בינונית, אדיר־כוח במידה שאינה מצויה ובעל עצבים חזקים ביותר. שותת־דם ומרוסק היה פוסע ומהלך דרך ה„שדרה" האיומה באומץ־רוח ובחזקה ולא הוציא אנקת־מכאוב מפיו. לסוף תש כוחו והוא נפל לארץ. הרופא בדק אותו ומצא, שאפשר להמשיך את מעשה־העונש. אז הניחו את „בויטרה" על עגלת־יד וקשרוהו אליה והוסיפו להוליכו לבין שורות החיילים. אלא שגם עכשיו לא השמיע קול־צעקה. מעצמת מכאובו היה מכרסם בשיניו את נסר העגלה שכנגד פיו והפך אותו לאבק.

לאחר שעמד „בויטרה" בשלושת אלפי המלקות הראשונות, הכניסוהו אל בית־החולים וריפאו במקצת את פצעיו הנוראים, ולאחר חודש ימים ביצעו את מחציתו השניה של מעשה־העונש. הפעם היה חלש יותר, ומן ההכרח היה להשכיבו במהרה על עגלת־היד. אלא שגם עכשיו לא השמיע אפילו זעקה אחת. כשהלקוהו בשניה, נהפך גופו למין דייסה של דמים, שאי אפשר היה להבחין בה סימן של חיים. ואף־על־פי־כן עדיין עצר "בויטרה" כוח לבקש שיקברוהו בבית־הקברות היהודי. וכשהוליכוהו בעגלה בחזרה אל בית־האסורים, הוציא בדרך את נפשו כבדת־העוון.

בזמן החקירה־ודרישה, כש„בויטרה" היה חבוש בבית־האסורים שבבוריסוב, קרה מקרה הנוגע עד הנפש, שסיפר לי הביבליוגרף היהודי הידוע שמואל ווינר (שהיה מילידי בוריסוב). וכך היה המעשה: „בויטרה" ביקש על־ידי הפרוקורור את הרב הבוריסובי, שיבוא אצלו אל בית־האסורים. הרב לא אבה לראות את הגזלן ולא מילא את בקשתו. ואולם לאחר זמן, כש„בויטרה" שוב לא היה בחיים, הבין הרב, שעשה לו עוולה גדולה. אמת הדבר, ש„בויטרה" היה פושע גדול, ואף־על־פי־כן הרי היה יהודי. אפשר שקרא אליו את הרב, משום שנתחרט על העבירות הנוראות שבידו וביקש לעשות תשובה? אפשר שהיה מבקש שיקראו עמו „וידוי"? ובכלל, איך מרשה אדם לעצמו לדחות את בקשתו של איש ההולך למות, איך יכול הוא למנוע ממנו תנחומים והרגעה! ולבו של הרב הבוריסובי היה הולך ונוקפו והוא היה מיצר ומצטער, וסופו שתקפה עליו עצבות־רוח ומרה שחורה.

בקשתו של „בויטרה" להביאו לקבר־ישראל לא נעשתה אלא מקצתה. החברה־קדישא שבמינסק עיינה בדבר ומצאה, שאי אפשר לתת לו מקום בבית־הקברות גופו, ולפיכך קברוהו מעבר לגדר. שם היה מבצבץ גל־עפר מכוסה עשבים וללא מצבה, והכל ידעו שכאן שוכנות עצמותיו של „בויטרה". כשהתינוקות היו באים לשם, היו רואים חובה לעצמם לירוק על אותו הגל ולטנף את קברו של הגזלן, שאמותיהם היו מזכירות להם לעתים קרובות את שמו, כדי להפחידם *.

זוהי פרשת המעשה בגזלן היהודי המפורסם, שעד היום הזה מספרים עליו כל מיני אגדות. במרבית הסיפורים, שמספרים על „בויטרה", אתם מוצאים ניגודים פסיכולוגיים תמוהים ביותר: אכזריות גדולה לבלי־מצרים מצד זה, ו„הנקודה היהודית", שהיתה מצויה בלי־ספק בנפשו של הפושע האיום, מצד אחר; שפיכות־דמים והאימה מפני „עשרת ימי תשובה"; נוסף על זה הבקשה לקברו בין יהודים — איך יכלו רגשות שונים כאלה לשכון יחד בנפשו של אדם אחד? בני אדם, שתוקעים עצמם בחקר הפסיכולוגיה של פושעים, אינם רואים בזה שום חידוש. הללו יודעים, שניגודים כאלה מצויים לעתים קרובות. במינסק נידונה לפני חמשים שנה כנופיה של יהודים, שהיו מתעסקים במעשי־גזלנות. בין חברי הכנופיה הזאת נמצא יהודי בא בימים ושב־זקן, — שלפי מראהו היה דומה יותר לרב, ל„משמש בקודש", מאשר לליסטיס. בשעת המשפט הוברר הדבר, ששודד זקן זה לא היה יוצא מעולם עם חבריו „לעבודה" בלילות עד שהיה מתפלל תפילת ערבית תחילה. מי יכול לעמוד על מעמקיה החשוכים של נפש אדם. וביחוד בזמן שהיא שוקעת בתחום החטאים והפשעים!

* הנושא של „הגזלן בויטרה" המושך את הלב עובד ע"י המשורר משה קולבאק בצורה דראמתית. המחזה נקרא בשם „הגזלן בויטרה", והתיאטרון היהודי הממלכתי שבמוסקבה העלה אותו על הבימה (עיין הרשימה על ענין זה בעתון „מארגען־פרייהייט" מיום העשרים לנובמבר שנת 1936).

ל. לבנדה

דף מתולדות החינוך היהודי ברוסיה

המחבר (1835—1888) — סופר יהודי־רוסי, איש מינסק. ראה עליו בספרנו עמ׳ 179. המאמר דלקמן תורגם מרוסית מ„יאֶווריסקאיה ביבליותיקה" (הספריה היהודית), 1873.

מ. מורגוליס, במאמרו המעניין „לתולדות ההשכלה של היהודים הרוסיים" [1] נגע בענין העיר מינסק רק ברפרוף, בדברו על ההתנגדות הנמרצת שנתקל בה שם ד"ר ליליינטאל [2] מצד מפלגת האורתודוכסים הקיצוניים, כלומר המפלגה רבת־ההשפעה הגדולה ביותר בעיר. ואולם התנגדות זו לא היתה כלל ועיקר מלחמ האחרונה של היהודים בפרשה שגילו בה ענין רב כל־כך הגראף אובארוב ואנשי־מדינה נאורים אחרים של הזמן ההוא. לאחר הדברים הבוטים [3] של זקני קהילת מינסק, דברים שעל אף יָשנם בן השלושים שנה לא אבדה להם במידה מסוימת גם עתה משמעותם המעשית, באה, מעל לכל ציפיה, פרשה כזו הראויה בדין לתפוס מקום נכבד בתולדות ההשכלה של היהודים הרוסיים, הן לפי מקוריותה וכן לפי התוצאות שנודעו לה. על פרשה זו אספר כאן לפי זכרונות הילדות, שלא זו בלבד שלא נמחו מזכרוני, אלא אף נשתמרו לכל פרטי־פרטיהם של המאורעות, כאילו נתרחשו רק אתמול, ולא חצי יובל שנים לפני כן.

שהותו בת שלושת השבועות של ד"ר ליליינטאל במינסק לא אבדה לריק מבחינת הפעולה שלשמה הגיע. הופעתו של ד ו ק ט ו ר מחו"ל בחברה האורתודוכסית־הקיצונית, שלא קיבל חולים, אלא התיעץ בלי הרף עם בריאים, שעוררה תחילה מבוכה, אחר־כך פחד, ולבסוף זעם, מוכרחת היתה לעורר תסיסה עזה במוחות, שנהפכה לאחר־מכן לתנועה חזקה. על בתי־הספר התחילו מדברים בכל הזדמנות; זקן ונער, עשיר ודל, היו מחרפים את ד"ר ליליינטאל, כיוזם ראשי ושליח לדבר עבירה, המוכרח לגרור אחריו תוצאות של הטיית היהודים מדרך הישר, מהדת והמסורת. אף שאותנו, חניכי החדר, הוליכו בערבים לבתי־הכנסת — לקרוא פרקי תהילים, למען ימנע אלוהים מאתנו את הפורענות המאיימת עלינו; אף שלא חדלו להלך עלינו אימים בדחליל בית־הספר והעינויים הכרוכים בו, בכל־זאת סברנו משום־מה ואפילו קיווינו שאלוהים לא יאזין לתפילותינו, והפורענות המאיימת עלינו אכן תינתך על ראשינו. אינני יודע איך התיחסה המפלגה הפרוגרסיבית לתכניותיו של ליליינטאל, ואם אמנם היתה אז במינסק בכלל מפלגה כזו, אף כי בקרב עשירי העיר היו כמה אנשים נאורים, או נכון יותר, נבוני־דבר. אך זאת אדע, שאנו, הילדים, עם שהתחסדנו כפוחדים פחד־מוות מבית־הספר, לשמחת־לבם של המלמדים שלנו, ועם שרדפנו אחרי מזחלת הדוקטור והעפנו בו כדורי־שלג, הרי בו־בזמן איחלנו

1. „יאֶווריסקאיה ביבליותיקה" (רוסית), כרך I.
2. ד"ר מאכס ליליינטאל (1815—1882), רב ומחנך מגרמניה, הוזמן בשנת 1841 על־ידי מיניסטר ההשכלה הרוסי אובארוב לנהל תעמולה לטובת החינוך הנאור בקרב יהודי תחום המושב. על ביקורו במינסק ראה לעיל בעמ׳ 47. — הערת המלביה"ד.
3. שם, כרך I, עמ׳ 152, 153. „עד אותו זמן שהמדינה לא תעניק ליהודים זכויות אזרחיות, ההשכלה עלולה להיות להם אך אסון בלבד".

לו הצלחה מלאה וציפינו בקוצר־רוח לבתי־הספר כלחידוש מעניין. אמנם, בעינויים שכאילו מענים את הילדים בבית־הספר האמנו אמונה שלמה, ביחוד שהצביעו לנו על הלוחות והספסלים של הכיתות, שהיינו רואים אותם תכופות בחצר בית־הספר הדתי, כעל מכשירי עינויים ידועים. אך משום־מה היינו משוכנעים שבזכות שקידתנו וכשרונותינו לא ניתן עילה לתבוע אותנו לדין, לאמור, שהעינויים אינם חלים עלינו... ולבתי־הספר עצמם נשמח מאוד, ביחוד שהם בגדר חידוש, והמלמדים, מלאכי־החבלה שלנו, פוחדים מהם פחד־מוות. אשר לסכנה האורבת כביכול לדת שלנו מצד בית־הספר, לא תפסנו מה ענין אַלפון על נייר אפור, שאתה קונה אותו בחנות ב־5 קופיקות, ושמותר לך לקרעו ולרמסו ברגליך, מה ענין דבר של כלום כזה אל דתנו הקדושה, הקדומה, עם גווילי־התורה שלה, אשר בהם אסור לנגוע ביד מגולה, ועם שאר הערכים הקדושים והמוצקים? מה יש כאן לחשוש?

היזמה שפתח בה ד"ר ליליינטאל, כפי שאנו רואים, לא היתה לבטלה, והיה לה המשך. כשנה ומחצה לאחר יציאת ליליינטאל ממינסק, גייס שר־הפלך המינסקאי סמיונוב, בהסכמתם ובעזרתם של זקני קהילת מינסק, כעשרים ילדים יהודים, וכמספר הזה גם ילדות, כולם יתומים מאב ואם ובני בלי בית, גזז שערם והלבישם בגדי־שרד ושיכנם בבית־היתומים המינסקאי בהחזקה מלאה, בפיקוחו של המורה ללימודי הדת והמומחה לכשרות חיים ויגדורצ'יק, ובזה הניח את היסוד לאותו מפעל גדול, שעד כה היו חילופי דברים ואגרות בעניינו. ראוי לציין כי נסיון זה של שר־הפלך המינסקאי, היחיד והמיוחד במינו, לא עורר בקרב היהודים שום שמועות ודברי־רכיל; להיפך, הכל התיחסו אליו אפילו באהדה: העשירים לא קימצו בנדבות־כסף, הרב ביקר תכופות את שוכני בית־היתומים, והיה נותן להם הוראות מתאימות, והציבור כולו כמעט שהיה גאה בכך שהרשות, כפי שסיפרו מפה לאוזן, אינה חוסכת שבחים מילדי ישראל על שקידתם, הצלחתם בלימודים וטהרת־המידות שלהם, עד כי התחילה להציגם למופת לחבריהם הנוצרים. בשבתות ובחגים היו בני בית־היתומים המצוחצחים מוזמנים לסעוד על שולחנם של האמידים שביהודי העיר, ואגב כך היו חוקרים אותם אם אין כופים עליהם לנשק את הצלב ואם אין מטילים עליהם עינויים, ועל כך היו משיבים בשלילה. קיצורו של דבר, הכל היה כשורה: היהודים היו מרוצים הן מהילדים והן מהשררה. אך האם לא היו היהודים מרוצים, משום שראו את הילדים הללו כשעירים־לעזאזל בעבור הקהילה כולה, שעמהם תיגמר הפרשה כולה, אשר בגינה בא ה כ ו פ ר מחו"ל ואשר בה פתח השלטון במרץ רב כל־כך? כלום לא הסכים הציבור להקריב מרצון כמה עשרות של יתומים בני־בלי־בית, כדי להציל את כל השאר, את הנוער היהודי שאינו משולל בית, מההתנקשות הממשלתית שנעשתה מפעם לפעם עקשנית יותר וצולחת יותר?.. נראה לנו, שעל שאלות אלו ניתן להשיב ללא היסוס בחיוב, ביחוד שבהמשך התפתחותו של המפעל, שפתח בו שר־הפלך סמיונוב, נתגלו יהודי מינסק כלל וכלל לא מתונים כל־כך ונוחים־להידברות כל־כך, כשם שהיו בעת הניסוי הראשון.

הצעד השני נעשה כבר לא על־ידי שר־הפלך במישרין, אלא בסיועו, על־ידי עסקן יהודי, דוד בן אהרן לוריא. כבן להורים עשירים ומכובדים מאוד בעיר, עם חינוך אורתודכסי קפדני, אך לא פאנאטי, לוריא כאילו חזה מראש את התפקיד שנועד לו למלא ברבות הימים בענין השכלתם של בני־דתו המינסקאים, ומוקדם מאוד התחיל לקנות לעצמו השכלה אירופית, כך שבראשית שנות הארבעים, מלבד ידיעותיו הרגילות

בתלמוד, הוא ידע כמעט על בוריָן את העברית, הגרמנית והצרפתית, הכיר את מיטב היצירות של הספרות האירופית, ויצא לו שם בסביבה היהודית כשל חפשי בדעות, כלומר אדם נאור, שיחד עם זאת כיבדוהו בזכות יחוס־אבות שלו. חפשיותו בדעות הגיעה לכדי כך, שבהיותו מסתפק ברכוש לא־גדול יחסית, שהבטיח לו רק קיום לא בדוחק, ובהימנעו מרדיפת בצע, הוא רחק מהעולם המסחרי והקדיש כל זמנו לספרים, ומחמת כך אף יצא שמו בקרב החוגים החשוכים של יהודי מינסק כבעל־כשפים, וסיפרו עליו הרבה מעשיות מבדחות, שהיו עלולות להרבות כבוד גם לגראף דה סן־ז׳ארמן או לבוסקו. לא לעסוק בעסקי מסחר, לא ללכת שבי אחר ההנאות החמריות שהם מביאים, לאהוב רק ספרים — זה היה למעלה מכוח־ההשגה של ההמון! לפיכך היה ברור לו, כי לוריא אינו אדם רגיל מן השוק.

נתברר, שההמון לא כל־כך טעה בתחושותיו החשדניות. לוריא באמת נתגלה כאדם בלתי־רגיל. ההתרחשויות שבאו לאחר מכן הראו בעליל, איזו אהבה לוהטת להשכלה, איזה כשרונות ארגוניים וחדשניים היו גנוזים בבן־סוחרים מוזר זה שזילזל בהצלחות המסחריות של אנשי מעמדו. משהועלה על במת הפעולה הציבורית, הוא התחיל לפעול, ופעל במסירות־נפש, באומץ־לב ובמרץ המאפיינים אנשים המשוכנעים בכל לבם בצדקת רעיונם ומסורים לו ללא שיור. למרות הפתגם „אחד במערכה לא יצליח״, נאבק לוריא כל העת יחיד עם לגיונות גדולים של קנאים, חולל מהפכה בלבות בני־עירו וירד מן הזירה רק כאשר המפעל שלמענו נאבק הוכתר בהצלחה מוחלטת ובלתי־מעורערת, כאשר הממשלה חשה אליו לא לעזרה, שלא היה לו צורך בה, אלא על־מנת להחליפו, כדי לקצור את אשר הוא זרע ביד רחבה.

יש יסוד לחשוב, שנסיונו של שר־הפלך סמיונוב, שהוכתר כמעט בהצלחה מלאה, שיכנע את לוריא בתכליתיות המחשבה כי את ההפיכה בחינוך הנוער היהודי מוטב להתחיל מלמטה למעלה, דהיינו, במקום לנהל ויכוחים והתנצחויות שאין להם סוף עם השכבות קשות־העורף האמידות בעם, ומשום כך גם השמרניות יותר, מוטב להראות בדוגמה מוחשית בקרב השכבות הבלתי־אמידות, ומשום כך גם הגמישות יותר את יתרונות ההשכלה הנבונה של בית־הספר על זו שבבית או בחדר. ולכן היה מעשהו הראשון של לוריא שילוב יסודות חדשים ומתוקנים ב„תלמוד־תורה״, מוסד־ההוראה התלמודי עם סדרים פגומים, אך עם הרכב לומדים מוכן שלגביו יהיה נוח יותר להפעיל את האמצעים הראציונאליים, הזרים ליהודים, שעובדו על־ידי הפדגוגיה הכלל־אנושית. כבר עם הצעד הראשון הועמד לוריא, כפי שניתן לצפות, לפני מכשול שאין כמעט לגבור עליו, בדמות האגודה הדתית המאורגנת כהלכה שראתה את ה„תלמוד־תורה״ הנתון לחסותה בחינת דגל שלה, קניינה הפרטי, שהיא חייבת להגן עליו עד הסוף. וכך גם עשתה האגודה: עם גבאיה הקנאים־העריצים בראש, היא יצאה חוצץ נגד האויב שהתנקש בקניינה מקדמת־דנא. על ראשו של לוריא הומטרו חרפות, קללות ואיומים. הקנאים עשו כל שביכלתם להפריע, כי חשו שאין זו פעולת־סרק, אך לוריא עמד בגבורה נגד ההסתערות הראשונה והבאות אחריה של הקנאות המשתוללת מזעם, אף שהיה בודד במערכה, בלא שום שום בעל־ברית אפילו מקרב קרוביו, שחשבו את המפעל היזום על־ידיו לשגעון מגודף, מושמץ ומולעג. אך מוצא חיזוק בהכרה העמוקה של התועלת והכורח שבמשימה אשר הציב לפניו, צעד המשוגע אל מטרתו בצעד איתן, מאושש, בלא להירתע ובלא לפקפק בהצלחתו.

לאחר מאבק ממושך ונואש, עלה סוף־סוף בידי לוריא להוציא את ה„תלמוד־תורה" מידי האגודה הקנאית, שהניחה בצער את נשקה למראה לוחם בלתי־נלאה כזה, ובכך להניח יסוד לאותו בנין, שלאחר־מכן עורר התפעלות וכמעט גם שימח את יריביו.

כדי לנתק כל קשר של המוסד שנמסר לחסותו עם עברו העגום, ולהקל על־ידי כך על קליטת החידושים היזומים, העביר לוריא את ה„תלמוד־תורה" מהחצר המלוכלכת, מהבנין הישן הקודר, אל בנין רב־אור, מרווח ונוח, ברחוב רחב ונקי, צייד את החניכים בלבנים, נעליים ותלבושת שרד, שהפכה את הפוחחים העלובים והמלוכלכים לנערים מסודרים, והתחיל ללמד ולחנך נערים אלה על־פי שיגרת מוסדות־הלימוד האירופיים.

במקום ההוראה המרושלת של לימודי התלמוד בלבד, הונהגה ב„תלמוד־תורה" תכנית עם מגמות מוגדרות של מקצועות שונים. מקצועות אלה היו: תנ"ך, תלמוד, מוסר, עברית ורוסית, אריתמטיקה, גיאוגראפיה וכתיבה תמה. המלמדים מורדי־האור, שלא היה להם מושג בפדגוגיה, פינו מקומם למורים נבונים, שמכללם נקוב בשם: לייבמאן [4] (למקצועות היהודיים) וי. לוין (למקצועות הכלליים). הראשון היה ידוע כבקי בתלמוד, ידען גדול בשפת עבר, וכן היה ידוע בפעולתו הפדגוגית הקודמת בווילנה, והשני — כאחד מטובי המורים הפרטיים שבעיר מינסק. למורים הבכירים האלה ניתנו לעזרה מורים־זוטרים, שלאחר־מכן נסתייעו בעבודתם בראשי־עשרה מקרב טובי החניכים. בכל המוסד הונהגו משטר קפדני ומשמעת נבונה, תוך מתן עידוד לשקדנים ולמהוגנים והטלת ענשים על הנרפים והנלוזים. ואילו הרוח החיה בכל הסדרים המונהגים, הן המנהליים והן הלימודיים, היה המפקח עצמו — דוד לוריא, שיום וליל עמד על משמרת המוסד שהוקם על־ידיו, כיוון, הנחה ועודד את המורים והתלמידים, סילק מכשולים ותקלות, שיכלל את האמצעים החינוכיים, בלא לחוס לשם כך על הוצאות ניכרות מאמצעיו העצמיים, משום שאמצעי ה„תלמוד־תורה" עצמו היו, כרגיל, מוגבלים למדי. ולפלא ייחשב הדבר, איך אוטודידאקט, שמעולם לא למד בבית־ספר מאורגן כהלכה, התמצא יפה כל־כך במקצוע בית־הספר וניהל אותו באורח תכליתי כל־כך שהיה מרבה יקר לכל פדגוג מקצועי שהכשיר עצמו זמן ממושך לפעילותו המקצועית. לוריא ידע יפה איך ובמה ניתן להשפיע על לבות חניכיו הצעירים, שהגיעו לידיו כשהם פראים־למחצה, איך לעורר ולקיים בקרב המון פרוע זה את האהבה לסדר, נקיון, התפתחות שכלית והשתלמות מוסרית, קיצורו של דבר, ידע — ובכך היה יחיד כמעט — לשלוף את בן ה„תלמוד־תורה" מתוך החשכה ולהצעידו לקראת האור. מנין שאב ידיעות אלו, יכולת זו? מסתבר, כי משקידתו הכנה ומאהבתו הלוהטת למפעל שאותו שָׂשׂ לשרת.

שקידתו הנאמנה של דוד לוריא ועוזריו הקרובים ביותר הוכתרה עד מהרה בהצלחה הרצויה. בפרק־זמן קצר מאוד הגיע ה„תלמוד־תורה" המינסקאי למצב של שגשוג כזה, שאליו לא הגיע לאחר־מכן אף לא אחד מבתי־הספר שנפתחו על־ידי הממשלה, אלה הקרויים „בתי־הספר היהודיים מטעם", עם תקציבים הגונים למדי ומורים בעלי זכויות־יתר. ההנהלה הלימודית לא חדלה מלהשתאות להספק המהיר והמזהיר שבו הצטיינו חניכי המוסד החדש בכל מקצועות הלימוד, והיתה מעידה על כך בספר־רישום שהונהג במיוחד לשם כך. ומן הראוי לענות בם ישרם, ביהודי מינסק, — הם לא זו בלבד

4. מת במאי 1873 במינסק, במצב הגובל בעוני, משום שעל אף שירותו בן 17 השנים בבתי־הספר הממשלתיים, לא קיבל קיצבה. בשנותיו האחרונות הוא חי על תרומות הנדיב המנות זיסל ראפופורט ונדיבים אחרים בעיר מינסק.

שהשלימו עם האויב שלהם, אלא אף התחילו להתיחס במידת־מה של אהדה ובהוקרה אל מפעלו, שנראה להם מועיל מכל הבחינות. חניכי ה„תלמוד־תורה" משכו תשומת־לב הכל לא רק בשקידתם, אלא במוסריותם ובישרם, שלא נפגמו אצלם מחמת לימוד מדעים שונים. כהוכחה לכך מה רבה היתה ההערכה לפעילותו הציבורית של דוד לוריא, אפשר להביא עובדה זו, כי כאשר חלה פעם מחלה אנושה, היו בכמה בתי־כנסת מקיימים יום־יום תפילה בציבור להחלמתו: החשש לאבד עסקן־ציבור מועיל כזה הדאיגה מאוד אפילו את יריביו הקודמים, שהתחילו לראות את הענין כרצוי לפני אלוהים.

הצלחת ה„תלמוד־תורה" היתה מושכת־לב כל־כך, שכעבור זמן־מה ביקשו עשירי העיר, שתחילה התנגדו נמרצות לבתי־ספר, לזכות בבית־ספר גם לילדיהם הם, שכן הם הגיעו לכלל הכרה שהיתומים מאב ואם, — מה גדולה הבושה! — מקבלים חינוך טוב יותר, ולפיכך יהיו ברבות הימים משכילים יותר ונבונים יותר מאשר צאצאיהם היקרים המתחנכים על־פי השיטה הישנה, הגרועה. העשירים החליטו בטעם, שאף להם ראוי ליזום משהו בהתאם לרוח־הזמן החדשה המתחילה להודיע על קיומה. כתוצאה מכך נפתח במינסק, בהחזקת הסוחרים, בית־ספר לבני סוחרים, שהפיקוח העליון עליו נמסר לדוד לוריא, שהתחילו לראות בו אַשף בתחום החינוך היהודי. בית־הספר הזה נפתח ברוב פאר וחגיגיות: מוסיקה, נאומים, פרחים, ממתקים וכוסות־ברכה. נקבעו מקצועות הלימוד: רוסית, גרמנית וצרפתית, אריתמטיקה וגיאוגראפיה. המורים — ה' לוין (לרוסית ולמדעים) וה' מלזר (לגרמנית ולצרפתית). ברשימת התלמידים הוכנסו כמעט כל בני הסוחרים שבעיר מינסק. הכל, כמדומה, הבטיח הצלחה... אך למרבית הדאבון, הצלחה לא היתה ואף לא יכלה להיות. גם מבלעדי הדבר שילדי הסוחרים, שקולקלו במידה גדושה על־ידי החינוך הביתי, היו קאפריסיים, מחוצפים ונרפים, שלא רצו לציית למשמעת בית־הספר, הרי עצם ארגון בית־הספר היה בו משום מעצור גדול מאוד, שכנגדו לא יכול לעשות דבר גם דוד לוריא, שמילא כאן תפקיד יותר של פטרון־כבוד, מאשר של פטרון בפועל. טעמו של דבר הוא שהסוחרים, משהכירו ביתרון החינוך הציבורי על הביתי, אך שבו־בזמן לא גמרו בנפשם כליל לשים קץ לשיגרה החביבה עליהם, קיוו לכונן את הדבר כך שהזאב יהיה שבע והכבשה תהיה שלמה, לאמור שילדיהם, עם הישארם כמקודם נתונים לטיפולם של המלמדים הפראיים־למחצה, יבקרו בבית־הספר רק שעתיים ביום, כדי לסגל לעצמם שליטה בשפות. פשרה בלתי־מוצלחת זו מנעה את התפתחות בית־הספר, כלכל אמצעי־למחצה שלעולם אינו מצדיק את התקוות שתולים בו. המלמדים, מתוך היצר הטבעי של הגנת עצמם, סיכסכו, הסיתו את תלמידיהם נגד בית־הספר וסדריו, שמו ללעג ולקלס את התכסיסים הפדגוגיים של המורים הנאורים והשיגו את מטרתם: התלמידים, שמצאו בדברי הדופי החשוכים של המלמדים צידוק לעצלותם, התחילו לשנוא את בית־הספר, מקצועות הלימוד, המורים, התחילו לזלזל בשיעורים, ואחר־כך לערוק מהם לחלוטין, עד כי היה הכרח לסגור את בית־הספר מחמת חוסר־התועלת שבו בכל המובנים. הסוחרים לא היה להם די רצון ודי הבנה לכונן מחדש את בית־הספר על יסודות ראציונליים. המשטר הישן היה בשבילם הולם יותר ונוח יותר, ומשום כך חזרו אליו, ואפשר שאפילו היו מרוצים מכך שנסיונם לא עלה בידם. באופן כזה נחלה הפשרה בין החדר ובית־הספר כשלון חרוץ, פשרה שלוריא היה מונע אותה,

אילו אפשר היה לפעול בבית־הספר לילדי הסוחרים באותה מידת עצמאות כב„תלמוד־תורה״.

למרות הכשלון הזה, הפך להיות ענין בית־הספר לדבר פופולארי ורצוי כל־כך בקרב יהודי מינסק, ששנה ומחצה לאחר חידוש צורתו של ה„תלמוד־תורה״ ראה דוד לוריא לאפשרי, כשהוא ממהר לנגד את הברזל בעודו לוהט, לפתוח בית־ספר גם לילדי המעמד הבינוני בעם, שלא היה יאה להם ללמוד במוסד ליתומים. בית־ספר זה שכונה בשם „מדרש אזרחים״, נפתח בשנת 1845. הוא אורגן על־פי דוגמת ה„תלמוד־תורה״, בהבדל זה בלבד, שהתלמידים נתחייבו לשלם שכר־לימוד 12 רובל לשנה לאיש, תשלום הגון למדי לגבי אותו זמן, כאשר התשלום בגימנסיה לא עלה על 5 רובל. מקצועות הלימוד היו גם הם כב„תלמוד־תורה״, בהוספת השפה הגרמנית. המורים היו: ו. לייבמאן, אחיו של המורה ב„תלמוד־תורה״, ה׳ לוין, לוריא עצמו, שנתן בכיתה הגבוהה שיעורים בתנ״ך ובתורת המוסר, ועוד שניים־שלושה מורים ממדרגה שניה — לכיתה הנמוכה. בהוראה, ביחוד במקצועות הכלליים, נקטו בשיטת לאנקאסטר. הסידור החיצוני של בית־הספר הזה היה נהדר, כמעט בגדר מותרות, עם אולמות־כיתה ואולמות־לשעות־הפנאי מרווחים מאוד, חצר גדולה, גן ותא־הסגר מהודר. לשם סידור זה, שעלה לא בזול, לא חס לוריא על אמצעיו העצמיים, בידעו מה ברוכה השפעתו על טעמם ואף על רוחם של הילדים היהודיים המתהלכים בסביבה הרחוקה מהידור. ולוריא אמנם לא טעה בחשבונו: עד מהרה נעשה לילדים לא נוח להופיע לא מסודרים, לא־מסורקים, לא מגוהצים לחדרים נקיים, והם התחילו להקדיש יותר תשומת־לב לחיצוניותם, פרט שזילזלו בו לחלוטין בחינוך היהודי. וכך, בלא להרבות מלים על טיפוח האהבה לנקיון ולסדר בקרב הילדים היהודים, הגיע לוריא לכך שחניכי „מדרש אזרחים״ התחילו להלום בחיצוניותם לגמרי את סביבת בית־הספר המקיפה אותם, דבר ששימח אחר־כך גם את לבות הוריהם שעמדו על כך, לשמחתם הרבה, כי בזכות הנקיון והסדר נעשו ילדיהם בריאים יותר וערניים יותר.

הרכב התלמידים הגיע תמיד למאה, ולפעמים אף עלה על מספר זה. אם נביא בחשבון, שבבתי־הספר הממשלתיים שנפתחו אחרי־כן, והלימודים בהם היו חינם, נע מספר התלמידים, אפילו בערי־הפלך, בין 15 ל־20, נדע להעריך מה רב היה האמון שרחשו ההורים היהודים אל לוריא ואל מפעלו החינוכי, שלפני כן הדירו עצמם ממנו, כממדוחי־שטן. אֵמון זה רכש לוריא בזכות ידיעתו העמוקה מה הם צרכי הנוער היהודי ויכלתו לספק כראוי צרכים אלה.

ב„מדרש אזרחים״ השקיע לוריא שפע אהבה ושקידה, סגולות שציינו את עבודתו ב„תלמוד תורה״ ונתנו על־כן אותן התוצאות. הצלחת המוסד החדש הזה היתה מזהירה. התלמידים העריצו את פטרונם, וכדי לזכות לשבח מפיו, לא חסכו עמל מעצמם, והשתדלו לעבור איש את רעהו בשקידה ובהתנהגות טובה. בתחרות אצילה זו הם לא השיגו יותר מאשר מבט־עידוד ומלה טובה מפי הפטרון הנערץ, שנזיפה מפיו נחשבה לעונש חמור ביותר. הנערים הרכים הלא־מושחתים היה לבם נוקפם אילו ציערו במה שהוא את האיש שעמל במרץ רב כל־כך ושלא על־מנת לקבל פרס למען אושרם. וללא תלות בתכנית השיעורים הקבועה, היה ה׳ לוריא, בשעות הפנאי, מכנס סביבו את תלמידי הכיתה הגבוהה ומשוחח עמהם על נושאים שונים שלא נכללו בתכנית הלימודים, ובכך הרחיב את חוג ידיעותיהם ועורר בהם אהבה למדע ולהשתלמות מוסרית. בשיחות אלו,

שנשאו אופי של הרצאות פופולאריות, היה ה׳ לוריא נוגע לפעמים במנהג יהודי זה או אחר שכבר אבד עליו כלח, מסביר את מקורו, את גורמי קיומו עד זמננו וכו׳, קיצורו של דבר, השתדל לסייע בכל יכלתו להתפתחותם ולהשכלתם של הילדים שהופקדו בידיו, ושלהם הקדיש את כל עצמו. שיחות אלו נחרתו על נקלה בזכרון השומעים הצעירים, כי לא היה בהן מן הנוקדנות, מן הכבדות. לוריא היה אמן השיחה והסיפור, והיה משווה לסיפוריו גוון קל, הומוריסטי, שהיה מפיג את הקשב המתוח של המאזינים ומסלק מהם את העייפות והנמנום, אלה בני־הלויה הבלתי־נמנעים של אורח־הרצאה מרושל ומשעמם. התלמידים, על־פי תכונת החברתיות האופינית לגיל־הנעורים, שיתפו אחר־כך את הוריהם ובני־ביתם ברשמי השיחות שנקלטו בבית־הספר, ובדרך זו חודר אור־ההשכלה לתוך ההוי הביתי של היהודי המינסקאי. וכך התפשטה השפעתו הרוחנית של לוריא לא רק על המוסד הנתון לחסותו, אלא עברה גם אל מעֵבר לתחומיו והיתה על־כן מועילה וברוכה כפליים. אילו בא עכשיו ליליינטאל למינסק, לא היה מכיר את הפראים לשעבר, שרצו לרגום אותו באבנים בשל מפעלו האפיקורסי. ההפיכה בהלך המחשבות של יהודי מינסק היתה באמת מפליאה, וביחוד שהיא בוּצעה במאמציו של יחיד — שימו לב! אדם אחד! מבחינה זו חייבים אנו להכיר בעדיפותו של דוד לוריא על פעילי וילנה בשנות הארבעים, שעבדו בכוחות מאוחדים, בחוג מלוכד ובסיוע העתונות, בו בזמן שלוריא חסר את כל הנוֹחיות הללו, שכפי הנראה, אף לא נזקק להן, בהמירו אותן בשקידתו הבלתי־נלאית ובאהבתו הנאמנה להשכלה.

כזה היה מצב הדברים עד לשלהי שנת 1846, כאשר ה„תלמוד־תורה" ו„מדרש־אזרחים", למגינת לב כל יהודי מינסק, נסגרו בפקודת השלטונות, שנגשו אז לפתיחת בתי־ספר ממשלתיים במינסק. הודות לפעולתו הברוכה, בת ארבע השנים, של דוד לוריא, שהביאה לידי השלמת יהודי מינסק עם השכלת בית־הספר, היו בתי־הספר שנפתחו אז מלאים וגדושים תלמידים, רובם חניכי המוסדות שבוטלו. ה„תלמוד־תורה" חזר למשכּנוֹ הקודם, בחצר בית־הספר, בהדרכת משגיחיו ומלמדיו הקודמים מורדי־האור...

דוד לוריא ירד מהבמה. על עמלו הרב שהשקיע והקרבנות החמריים, הוא זכה כעבור שנים אחדות למידליה על סרט סטאניסלאבי ו...לשיר קצר בסוף חוברתו של א. ב. גוטלובר „הניצנים". אך מדוע לא העניקו לו לפחות תואר של חבר־עמית של „החברה להפצת השכלה בקרב יהודי רוסיה" — דבר זה נבצר מבינתנו.

גדליה אלקושי

"הכוכבים"

המחבר, פרופ' ד"ר גדליה אלקושי (נולד 1910), מחברם ועורכם של הרבה ספרים, ביחוד בתחום חקר הספרות העברית, פירסם ב„העבר" סידרת מאמרים על „העתונות העברית בווילנה במאה ה־19". המאמר דלקמן, שהוא פרק ה' מסידרה זו, פורסם ב„העבר", ספר י"ד, ניסן תשכ"ז, וניתן כאן בהשמטות מעטות, שסומנו בשלושה קוים, ובהשמטת הערות מספר.

בווילנה ראה אור הרבעון העברי הראשון — „הכוכבים". הנסיון נעשה ב־1865. באותו זמן, באמצע שנות השישים של המאה שעברה, הסתמן כבר בבהירות חילוף־משמרות ראשון בספרות העברית החדשה ברוסיה: דור הסופרים הקשישים, המכונים אבטודי־דאקטים, אלה חובשי בית־המדרש שנתפסו להשכלה, אך הביאו עמם לספרות העברית את המסורת הלמדנית־מחקרית של בית־המדרש הישן, שמצאה את ביטויה בנטייתם לחיבורים פרשניים־בלשניים במקרא ולעיונים הגותיים־מוסריים, דור זה נאלץ לפנות לאט־לאט את מקומו לסופרים בני דור־ההמשך (ובראשם יל"ג), שזכו להשכלה אירופית מסודרת יותר, ובחלקם הניכר אף היו חניכי בתי־המדרש הממשלתיים לרבנים ולמורים בווילנה ובז'יטומיר. סופרים צעירים אלה, שמנעוריהם ינקו מתרבות אירופה, ונתונים היו ביחוד להשפעת הספרות הרוסית, שהגיעה באותו זמן להישגים מופלאים, טעמם הספרותי השתפר והתעדן, ואף השקפותיהם החברתיות נעשו קיצוניות יותר בעקבות הספרות הרוסית הראדיקאלית. הללו החלו לתבוע מן הספרות העברית תביעות אסתיטיות־חברתיות חמורות יותר, ודרשו ממנה להיענות לדרישות החיים ולנטוש את מגדל־השן המליצי־פרשני־דרשני, שרבים מדור הסופרים הראשון הסתגרו בו להנאתם הקרתנית. באויר הורגשה הסערה הביקורתית המתקרבת, ומאיימת להעמיד בסימן־שאלה את מפעלו הספרותי של דור המשכילים הראשון ברוסיה, זו הסערה שאמנם פרצה כעבור זמן קצר, וקשורה בשמו של אברהם אורי קובנר. אין פלא, איפוא, שהסופרים העברים מן הדור הישן, ואתם בעלי־ברית אחדים מבין הצעירים, חשו צורך באכסניה ספרותית על־פי הנוסח הישן, המליצי־למדני־מחקרי.

את היזמה לספק את הצורך הזה נטל על עצמו המשכיל האבטודידקט והסופר העברי ישראל מאיר וולמן (1821—1913), שחי מרבית שנותיו במינסק, בירת רוסיה־הלבנה, ופרנסתו היתה על הוראת שעות בעברית ובגרמנית.[1] בשלהי 1864 השיג וולמן רשיון להוציא רבעון ספרותי־מדעי בעברית. הוא הזדרז להביא את הבשורה לקהל הקוראים ב„קול קורא" שנתפרסם ב„המגיד", 1865, גליון 3, וב„המליץ", 1865, גליון 1. לאחר שוולמן מציין ב„קול קורא" שלו את התקדמות ההשכלה בקרב הציבור היהודי ואת התפקיד הנכבד שממלאת בתחום זה העתונות העברית. הוא מעיר, שדעתו היא „כי חסרים אנחנו עוד בכל זאת ספר עתי (זורנאל) בלשון עבר, אשר ימצא יותר און לו

1. ראה עליו: א. ליטווין, יודישע נשמות, כרך ג (הפרק „דער סוף פון אַ רעדאקטאר"), ניו־יורק 1917; די יידישע וועלט, ווילנא, סעפטעמבער 1928, ע' 436—456; ש. ל. ציטרון, אנשים וסופרים, הוצאת ש. שרברק, וילנה, ע' 30—48; לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראטור, כרך ג, ניו־יורק 1960, ע' 250—251.

לרדוף את התכלית הזאת [הפצת ההשכלה — ג.א.] ממ״ע״. אי לכן, ממשיך הוא לספר ב„קול קורא״, ביקש משר־הפנים רשיון לייסד רבעון בשם „הכוכבים״, ומבוקשו ניתן לו, והוא מוסיף ומפרט את תכנית הרבעון כפי שעלתה במחשבתו: „א) תולדות דברי הימים; ב) תולדות אנשי שם; ג) מחקרים בכל ענפי הלמודיות והחכמות; ד) תהלוכות השפה העברית, דקדוקה, הגיונה וניבה; ה) שירים ומכתבים שונים; ו) באורי מקראי קודש וסתומי מאמרי חז״ל; ז) בקורת ספרים חדשים״. בסיום מבטיח ה„קול קורא״, כי „הספר הראשון יצא אי״ה לאור בירח שבט הבע״ל״.

ההבטחה על תאריך צאתם של „הכוכבים״ לא קוימה, וב„הכרמל״ השבועי שנה ה, גליון 29 (י״ט בסיון תרכ״ה), נתפרסמה הודעה שניה מעורך „הכוכבים״, שאגב התנצלות על איחור צאת רבעונו הוא מבשר לציבור הקוראים כי נסתיימה עריכת הספר הראשון, שנמסר „לבית הדפוס של ר׳ שמואל פין ומרעהו ר׳ אברהם צבי ראזענקראנץ״ בווילנה.

ואכן, בקיץ 1865 יצא הספר הראשון של „הכוכבים״, שכפי שצוין בשער־המשנה שלו, הוא „ספר עתי, תוצאותיו לארבע תקופות השנה״. תבנית הספר היא 8°, ומספר עמודיו [8] + 168.

ב„ראש־דבר״ לרבעון שלו מרצה המו״ל־העורך בלשון נמלצת על מטרתו העיקרית הניצבת לפניו בבואו להוציא את כתב־העת החדש: החייאת הלשון העברית, אגב הקפדה יתירה על טהרתה. כי, לדבריו, רבו גם רבו המחללים את כבודה מבין המושכים בשבט סופר: „אכן שוטטו נא קוראים נעימים בחוצות ספרתנו וראו מה נעשה לאחותנו ביום שידובר בה באחד הספרים הערוכים על שפתנו, אם תמצאו בה איש דובר נכוחה ונקה? — — — וזאת לבד אשר העירה ועוררה את רוחי, רוח קנאה (קנאת האמת והחכמה), לבשתי וילבשני!״

הסעיף הראשון בתכנית „הכוכבים״, כפי שהותוותה ב„קול קורא״ שהובא למעלה, הוא הסעיף המכונה „תולדות דברי הימים״, התכוון לעיונים ולדיונים בבעיות הזמן, מה שאנו נוהגים לכנות בימינו בשם פובליציסטיקה. לתחומו של מדור זה ניתן להכניס קודם־כל את ה„ראש־דבר״ שהוזכר זה עתה. בוקעת ועולה ממנו אווירת התקוות הגדולות של משכילי ישראל בתחום־המושב הרוסי באותם ימי התיקונים הגדולים של אלכסנדר השני.

אופי פובליציסטי נושאת גם חליפת המכתבים המדומה בין שני ידידים, בחתימת י. מ. (הוא עורך „הכוכבים״), שבראש הספר. האגרת הראשונה נוגעת בבעיה האקטואלית ביותר באותו זמן בתנועת ההשכלה היהודית ברוסיה, והוא היחס אל בתי־הספר הממשלתיים לילדי ישראל, ובכללם שני בתי־המדרש למורים ולרבנים בווילנה ובז׳יטומיר. בתי־ספר ממשלתיים אלו שנואים היו בדרך־כלל על המוני ישראל בתחום־המושב, והם היוו את סלע־המחלוקת הראשי בין המשכילים והאדוקים. הכותב המדומה של האגרת מציב את השאלה בצורה נמלצת־ציורית ביותר בפני רעהו: „הגידה לי אמת ברורה, אם ישר בעיניך ונכון לפניך בית הספר, הנשקף על פני הישימון אשר נוסד ע״י משיבי טעם ושרי הלמודיות אשר לאדוננו הקיסר יר״ה ללמד בו דעת לנערי בני ישראל הנבערים מדעת? בעינינו הלא נחזה, כי חלק לב ישראל בדבר הזה (כבכל דבר נפל בישראל מיום היותו לעם ועד כה) ומפלגות מפלגות נפלגו. אלה מפה יעלזו ויגילו בכבוד ההשכלה, וידלו שוקיים לחול כבתולה במחול — — — ואלה מפה כפיים ישפקו, שן יחרקו, זקנים ונערים יבכו במסתרים על בית־און זה, ואוררים את העת הארורה אשר בנתה בית

החכמה, וחצבה עמודי ההשכלה, להקריב בנים ובנות לתופת, באמרם כי הבנים אשר ממעיהם יצאון לא לה' המה". ובקשר לשאלה אקטואלית־בוערת זו מציג הכותב גם שאלה שניה, עקרונית ונוקבת: אמונת ישראל האמיתית מהי? האם ייתכן שאנשי התבונה וההשכלה יימנו עם המשכילים, שעה שההגיון צורר לאמונה התמימה, „ואיך יתמם לבם עם אל, ויאמינו באלהי אמן?" שאלות אלו, שהוצגו באגרת הראשונה, לא היו אלא עילה מכוונת לתשובות המפורטות הניתנות עליהן באגרת השניה, ושבהן חוזרת ומודגשת הנחת־היסוד של המשכילים מן הדור הישן, כי האמונה וההשכלה אחיות תאומות הן, ולא רק שאין האחת צוררת את חברתה, אלא להיפך, נבנות הן זו מזו ומשלימות זו את זו. — — ובאשר לשאלה הקונקרטית בדבר היחס אל בתי־הספר הממשלתיים לילדי ישראל, מובן מאליו שתשובת העורך חיובית ללא כל הסתייגות: „שפרה בעיני הטובה הרבה היוצאת מבית הספר הוקם על מחסד מלכנו יר"ה! — — — ואם תראה ידיד יקר איזה מן התלמידים פורץ גדר ויעבור חוק, הלא כמוהם תמצא בכל אלפי ישראל אשר לא יתנו לב לחכמה ולא יחפצו לדעת את דרכה — — — ע"כ חלילה לך לדון מן הפרט על הכלל". — — —

בבעיה שהיתה אקטואלית באותו זמן דן גם המאמר „תעודת הרבנים" מאת החכם התורני הנודע ר' יעקב רייפמן (1818—1895). המאמר פונה אל רבני רוסיה, „ישים פניו אל ארץ צפון, ויטיף אל רבניה מה תעודתם, ומה כהונתם שואלת מעמהם", ומטרתו לשכנע אותם ללמוד את לשון המדינה, למען יוכלו למלא כראוי את תעודתם. והנימוקים העיקריים של הכותב הם: מבלי דעת לשון המדינה לא יוכלו להגן על דת ישראל מפני מקטרגים ואויבים; בלעדיה לא יוכלו להתייצב לישע עמם בפני מלכים ושרים; בלעדיה לא יוכלו לחלוק את הכבוד הראוי למלכים ולשרים, שהציבור חייב בכבודם, ועל רועיו לשמש לו כדוגמה. וכדי להרגיע את רבני ישראל, כי דרישה זו של לימוד לשון זרה יסודה לא ברוח העת החדשה, החשודה בעיניהם, מדגיש המחבר־החוקר, כי רבים מחכמי ישראל הקדמונים, התנאים והאמוראים, מיזגו באישיותם תורה עם דרך־ארץ והרבו לשקוד על לשונות זרות ולטפח יחסים עם בני־נכר, ולביסוס דבריו מצרף הוא למאמר „שמות כל החכמים מהתנאים והאמוראים הידועים לנו לכורתי ברית ומתני אהבים גם עם אנשים אשר לא מעמנו היו, ולקרובים למלכים ושרים ושרות, ולמשיבי דברים נכוחים אל נכרים ע"ס [על סדר — ג.א.] א"ב".

בהתאם לתכנית „הכוכבים" שנזכרה למעלה (הדומה מאוד לתכנית „המאסף" בשעתה, כפי שנוסחה ב„נחל הבשור", כשמונים שנה קודם לכן, שהיא שימשה כפי הנראה, כדוגמה וכמופת לעורך „הכוכבים") נעדר בהם לגמרי מדור הסיפורים (שנעדר גם ב„המאסף"). לעומת זה תופס ברבעון מקום נכבד, מבחינה כמותית, מדור השירה: למעלה מעשרים שירים, מכתמים וחידות (מאת עשרה מחברים) נדפסו ב„הכוכבים", אך ערכם הספרותי מועט בדרך־כלל. כנאמר למעלה היה העורך תושב מינסק, ואף כותבי השירים היו בעיקרם מחוג המשכילים של עיר זו: העורך ישראל מאיר וולמן, זאב וולף וילנקין, דויד לוריא, ד"ר מאיר ליב קפלן, יהודה ליב לוין (יהל"ל). עליהם נוספו שלושת פרחי הסופרים־המשוררים (ובאותה שעה תלמידי בתי־המדרש לרבנים בז'יטומיר ובווילנה), שבמשך הזמן רכשו להם מקום כבוד בספרות: אברהם גולדפרן, אברהם יעקב פאפירנה ושלמה מאנדלקרן (שכאן עדיין שמו חתום בצורה הראשונית ש. מאנדלקער), וכן יוסף מינצר מזאמושץ ונפתלי זוסמאן. על אחדים ממחברים אלה מן הראוי להתעכב במיוחד:

דויד לוריא (1811—1873), בנו של הגביר והעסקן המינסקאי הנודע ר׳ יעקב אהרן לוריא, היה ראש משכילי מינסק למן שנות הארבעים ואילך. הוא ידע לשונות אירופה, וחיבה מיוחדת גילה לעיונים בלשניים במקרא, ואף פירסם בתחום זה חיבור מיוחד „עומר בשדה" (וילנה 1853). פיתח בעיר מולדתו מינסק פעילות ענפה בשדה החינוך ברוח ההשכלה ונודע כאפיקורס העיר, ושמו היה למשל ולשנינה בפיות אדוקי העדה.[2] מסתבר, כי הוא שעמד, גם מבחינה רוחנית וגם מבחינה חמרית, לימין העורך וולמן בייסוד כתב־העת החדש. שירו הארוך ב„הכוכבים", „מזמור שיר ליום הושם כתר מלכות על ראש מלכנו החסיד והצדיק אלכסנדר השני יר"ה", ככל שירי ה„מי שברך" לשליטים ולשרים, שנכתבו למאות בתקופת ההשכלה, חדור התרפסות בפני הקיסר, הגובלת עם האלהה ממש, ונטול כל ערך שירי.

מד"ר מאיר ליב קפלן (1821—1881), נתפרסמו ב„הכוכבים" שלושה מכתמים, המצטיינים בלשונם הבהירה והחיה ובעוקצם הסאטירי. בשוליהם הוסיף העורך (בע׳ 110) את ההערה הבאה: „מעט הדבש הזה רדיתי מלשון הארי שבחבורה, המליץ המפואר דאקטאר דער פהילאזאפהיע ומעדעצין מ. ל. קאפלאן נ"י ממינסק, אחרי הרחיק נדוד מפה לשכון את משכן החכמה. אחרי כי עשה ה׳ לחכמה בית־נאמן, ושמש התבונה תעמוד זבולה ונהלך גם אנחנו לאור חציה, הצגנום פה, ואקוה כי יסלח לי הדאקטאר המחבר בטובו אחרי שובו בשלום לביתו בעירו, אף כי את אשר לא פלל יראה ואמר בלבו: מי ילד לי את אלה? המו"ל". וכאן מן הראוי להעיר, כי שלושה מכתמים אלה, שנדפסו על־ידי עורך „הכוכבים" מבלי ליטול רשות ממחברם, הם מורשתו הספרותית היחידה של מאיר ליב קפלן בלשון העברית. משכיל עברי זה, יליד מינסק, בנו של יעקב קפלן מחבר „ארץ קדומים", וילנה 1839 (והוא עיבוד הלכסיקון הגיאוגרפי של כתבי הקודש „מחקר ארץ" מאת שלמה לוויזון), היא אחת הדמויות המופלאות והמוזרות ביותר של תנועת ההשכלה העברית ברוסיה במאה ה־19. עוד מצעירותו התבלט בכשרונותיו הנעלים, ורכש לו השכלה נרחבת ורבת צדדים. למד רפואה באוניברסיטות ברלין וקניגסברג, אך רוחו חסרת המנוחה טלטלתהו לקצווי תבל ולאיים רחוקים, ואת כוחות נפשו ומרצו הרב פיזר על שבעה ימים. פירסם חיבורים בתחומים שונים בלועזית (שלט בתשע שפות), ובעיקר בספרדית, וסיים את חייו כמפקח על בתי־הספר של כי"ח באלז׳יריה.[3]

יהודה ליב לווין (1844—1925), אף הוא יליד מינסק, הנודע בכינויו הספרותי יהל"ל, פירסם ב„הכוכבים" את שירו הראשון — הפרולוג לפואימה „פצעי אוהב", שנכתב על ידיו בגיל 16.[4]

אברהם גולדפדן (1840—1908), שבמרוצת הזמן נתפרסם שמו לתהילה כמייסד התיאטרון האידי, עדיין היה בצאת „הכוכבים" תלמיד בית־המדרש לרבנים בז׳יטומיר, אך כבר הספיק לפרסם מביכורי שיריו בעברית (ב„המליץ") ובאידית (ב„קול מבשר"). ב„הכוכבים" נדפסה הפואימה שלו „נקדימון בן גוריון",[5] שעלילתה לקוחה ממסורת־אגדה תלמודית

2. יהל"ל, זכרון בספר, זיטומיר 1910, ע׳ 10—11; שאול גינזבורג, כתבים היסטוריים, תרגום י. ל. ברוך, הוצאת דביר, תל־אביב תש"ד, ע׳ 226.
3. ראה עליו: שאול גינזבורג, כתבים היסטוריים, תרגום י. ל. ברוך, הוצאת דביר. תל־אביב תש"ד, ע׳ 235—239.
4. את הפואימה כולה סיים יהל"ל בגיל 22, והיא נתפרסמה בשלמותה בקובץ שיריו „שפתי רננות" (ז׳יטומיר 1871).
5. כונסה באסופת שיריו הראשונה של א. גולדפדן „ציצים ופרחים", ז׳יטומיר 1865, ע׳ 41—48.

(תענית י"ט), והיא מספרת על הניסים שנתרחשו ל„איש תם ויקר רוח", נקדימון בן גוריון איש ירושלים, אשר התחייב להחזיר, עד ליום מסוים, בעין או בכסף, את המים ששאבו מבארותיו של אדון נכרי, ביום חורב לוהט, עולי רגל צמאים ועייפים שבאו ירושלימה לחג הסוכות. שירתו זו של גולדפדן, על תום עממיותה ופשטות ניבה, רוויה מתח דראמאטי, ומשכנעת באמיתותה האגדית־פנימית, והיא ללא ספק היצירה היחידה בכל המדור השירי של „הכוכבים" שהיא בעלת ערך ספרותי ודאי.

אברהם יעקב פאפירנה (1840—1919) פירסם ב„הכוכבים" שני שירים, „חשכת החיים" ו„אל תהי כאביך", מכתם בעל שני חרוזים „על הדורשים אל הנביאים־מלבם" וחידה בחרוזים.[6] סופר זה, שכעבור זמן קצר יצאו לו מוניטין, לצידו של א. א. קובנר, כסולל מסילה חדשה בביקורת העברית, היה בעת צאת „הכוכבים" תלמיד בית־המדרש לרבנים בווילנה, וכבר הספיק לפרסם שיר וקורספונדנציות אחדות ב„המליץ" וב„הכרמל". שני שיריו ב„הכוכבים" חדורים אכזבה מן החיים ויאוש תהומי. הראשון מהם, „חשכת החיים", שמו מעיד על תכנו, וטבועה עליו השפעתו הרעיונית והלשונית של מיכ"ל, וביחוד של שירו „חג האביב". השיר השני „אל תהי כאביך", שבשוליו הוסיף מחברו „כתבתי לבני הנולד לי", היא סאטירה חדורה מרירות וסארקאזם עוקצני על מר־גורלם של שוחרי־דעת ותמימי־דרך. — — —

שני שירים אלה, בעלי ההגות הלירית הקודרת, הן תעודות־אנוש מחרידות, המעידות על אווירת הדכאון וחוסר המוצא שליפפה אותם צעירים מישראל בתחום־המושב בשנות הששים (וגם לפני כן ולאחר מכן), שעולמם הרוחני הישן, המסורתי, התמוטט, ואילו העולם החדש, הנכרי, סגור ומסוגר היה בפניהם כיהודים, וכך עמדו אובדי־עצות וחדלי־מעש במבוי סתום זה וקינת „חשכת החיים" על דל שפתותיהם. — — —

שלמה מאנדלקרן (1846—1902), שבמרוצת הזמן נתפרסם כמחבר הקונקורדנציה המקראית „היכל הקודש", נמנה בעת צאת „הכוכבים" עם תלמידי בית־המדרש לרבנים בז'יטומיר. לאות תודה לאדיר־ההון הוראצי גינצבורג בפטרבורג, שתמך מכספו במאנדלקרן, שר לו האחרון ב„הכוכבים" „מזמור לתודה" חגיגי ומרומם, לפי דוגמת מזמורי התודה שבספר תהילים, ובצורת אקרוסטיכון אלפביתי. מאנדלקרן אף פירסם ב„הכוכבים" תרגום חפשי משירו של גיתה, Grenzen der Menschheit בשם „גבולות האדם", וכן חמישה מכתמיו, שארבעה מהם גם הם תרגומים משל גיתה.

בעברנו לחלק העיוני של „הכוכבים" ובהשוותנו אותו עם התכנית, כפי שהותוותה ב„קול קורא" הנזכר למעלה, מתברר העדרו של המדור המובטח „תולדות אנשי שם": אין בספר שום מונוגראפיה על אישיות איזו שהיא. מן הסוג המכונה ב„קול קורא" „מחקרים בכל ענפי הלמודיות והחכמות" נתפרסמו ב„הכוכבים" המאמרים הבאים: „מצנפות צמר גפן", פרק מתורגם ומעובד על ידי קלמן שולמאן מתוך סיפור מסעותיו של אלכסנדר דימא (האב) לטאנזי'ר, לאלז'יריה ולטוניסיה; „תולדות ימי קדם (ממלכת אשור הקדומה)" בתרגום מ. ז. מווילנה;[7] „היהודים בפרס" מאת הסופר הנוסע הנודע בזמנו יוסף יהודה

6. שלושת הדברים האחרונים לא כונסו באסופת כתבי פאפירנה, הנושאת ללא כל יסוד את השם היומרני „כל הכתבים" (הוצאת מחברות לספרות, תל־אביב תשי"ב).

7. הוא ר' זאלקינד מינור (1827—1900), יליד וילנה, שבשנים 1860—1869 כיהן כרב מטעם הממשלה במינסק, ולאחר מכן — במוסקבה.

טשורני (1837—1880), יליד מינסק;[8] „קאמפער" [„הכופר" — ג.א.], „העתקה חפשית מכתבי הפראפעססאר J. F. Sobernheim, Berlin 1843; על ידי „מ. ז. יליד ווילנא"; „הנשימה והמחנק", בתרגום ח. י. גוריון, ללא ציון המקור.

מסוג המאמרים, שבתכנית שנתפרסמה ב„קול קורא" הוא מכונה „תהלוכות השפה העברית, דקדוקה, הגיונה וניבה", ניתן ב„הכוכבים" מחקרו של המשורר א. ב. גוטלובר (1810—1899) „פלס ומאזני משקל השירה העברית בארצות הגרמנים והסלאווים", המשתרע על פני 40 עמוד, כלומר: תופס כרבע מכל הספר. זהו מחקר מעמיק ומקיף על המטריקה והפרוסודיה של השירה העברית. לאחר סקרו את תולדות המשקלים של השירה העברית במירוץ הדורות, למן המשקל המקראי ועד למשקל־ההברות שהונהג בשירת ההשכלה, מותח הכותב ביקורת על המשקלים הללו, וביחוד על משקל ההברות, ומוכיח עד מה השמירה הקפדנית עליו פגעה בשיריהם של רבים מטובי משורריה של תקופת ההשכלה. וכאן מגיע גוטלובר למסקנה, כי הדעה הרווחת, שהמבטא האשכנזי השגור בפי יהודי ארצות הגרמנים והסלאווים משובש הוא מיסודו, אינה נכונה: „מבטא האשכנזים לא נבנה על קו תוהו, כי יש לו יסוד ושורש" (ע' 46). בהתאם לכך מציע גוטלובר את הצעתו המהפכנית, שהמשוררים העברים, אשר בדורו חיו כמעט כולם בארצות הגרמנים והסלאווים שבהן מקובל המבטא האשכנזי, ינהיגו במקום משקל־ההברות את המשקל הטוני על פי המבטא האשכנזי, ובעקבות הצעתו הוא אף מביא שתים־עשרה דוגמות ל„רגלי" השיר השונות. כן נקבע לראשונה במאמרו זה של גוטלובר מינוח עברי לכל ה„רגליים" של המשקל הטוני. וזכות ספרותית־היסטורית גדולה נתגלגלה ל„הכוכבים" על ידי פרסום מאמר זה: עקרונות המשקל הטוני האשכנזי שהוצעו בו הונהגו בשירה העברית למן זמנו של מרדכי צבי מאנה ועד לאחר מלחמת־העולם הראשונה, ובמשקל זה שרו את שירתם ביאליק ובני־דורו.

אם נוסיף עוד למאמרו של גוטלובר את הערתו הבלשנית של א. ד. ליברמן[9] „מוצא לניקוד שם הוי"ה יתברך", ותם בכך כל החומר שניתן למגותו עם המדור „תהלוכות השפה העברית וכו'".

לאותו חלק מן התכנית הנקרא ב„קול קורא" בשם „באורי מקראי קודש וסתומי מאמרי חז"ל" מוקדשים ב„הכוכבים" תשעה מאמרים והערות: „יגיד עליו רעו" מאת שלמה ראבין; „הערה ותקון לשון" מאת העורך; „הערות בכתבי הקודש" מאת דויד לוריא; „השקמים אשר בשפלת פשט הכתובים" מאת יהודה משה כרצנעללין מקוברין; ביאור פסוק יט בישעיה מה, מאת י. גערמייזא; „דבר הלכה" מאת שלמה מאנדלקערן; „ביאור ראש בראשית רבה" מאת יעקב רייפמן; „דברים אחדים" מאת י. ד. דובזוויץ מפינסק; „ביאור מאמר אחד בירושלמי" מאת צבי הכהן שרשבסקי מפינסק. מאמריהם הפרשניים של דויד לוריא (שכבר הזכרנוהו למעלה) ושל יהודה משה כרצנעלינן, הגדולים בכמותם ומשתרעים על פני 25 עמודים, גדושים ביאורי־מקרא בטלניים ופלפלנות סרק, אגב

8. י. י. טשורני (היה נוהג לחתום טשאָרני, בהתאם לכתיב השמות שהיה מקובל באותו זמן) הירבה לפרסם בעיתונות העברית תיאורים ממסעותיו בחבלים האסיאטיים של רוסיה ובארצות הסמוכות להם, ותשומת לב מיוחדת הקדיש בתיאוריו אלה לקהילות היהודיות הנידחות שנזדמנו לו בדרכו. אחר מותו פורסמו מתוך עזבונו שני החלקים הראשונים מחיבורו „ספר המסעות בארץ קוקז ובמדינות אשר מעבר לקוקז וקצת מדינות אחרות בנגב רוסיה", פטרבורג 1884.

9. אליעזר דב ליברמן (1820—1897) הוא אביו של אהרן שמואל ליברמן (1845—1880), חלוץ הסוציאליזם העברי ומייסד „האמת".

העמדת־פנים של מדעיות כביכול, ואין פלא שכעבור זמן קצר הם היו מטרה לחיצי לעגו של אברהם יעקב פאפירנה בחוברתו הביקורתית „קנקן חדש מלא ישן" (וילנה 1867). לאחר הביאו זרויות שונות ממאמרו הנזכר של ד. לוריא, כותב פאפירנה: „המשלים המעטים האלו כשרים להעיד כי לא טובו המבארים החדשים מהדרשנים הישנים, והפהילולוגים החדשים מהפלפלנים הישנים. הצד השווה שבהן: שכולם דרכם לסמא את העין ולשבר את האוזן ולהוליך אותנו ארחות עקלקלות, חושך ולא אור!" ואילו את שמו המליצי המשונה של מאמר כרצנעלינן „השקמים אשר בשפלת פשט הכתובים" „הנציח" פאפירנה בחוברתו, בהכניסו אותו לרשימת השמות המוזרים של חיבורים עבריים בני זמנו, אשר „אין להם לפעמים כל התייחסות בשום צד אל החיבור בעצמו".

בסוף „הכוכבים" באה רשימה בשם „ביקורת ספרים", בחתימת „אשר בשם ישראל יכונה ממינסק", שהוא העורך עצמו, ישראל מאיר וולמן. תכנה: שלוש הערות תורניות, המתייחסות לשלושה ספרים שראו אור עשרות שנים קודם צאת „הכוכבים". כך הבין העורך את תפקיד מדור הביקורת ברבעון.

לאחר צאת הספר הראשון של „הכוכבים" פנה המו"ל־העורך וולמן אל חברת מרבי השכלה בפטרבורג בבקשת תמיכה. ועד החברה דן בבקשה, ולאחר ששמע חוות דעת חיובית על המאסף מפי החכם א. א. הרכבי נענה לבקשה, והחליט לרכוש מהמו"ל... 5 טפסים.

מאליו מובן, שבעזרה „נדיבה" זו מצד נכבדי עיר־המלוכה לא היה משום עידוד רב למשכיל המינסקאי הדל וולמן במשימה הקשה שנטל על עצמו כמו"ל.

ובינתיים התרחש עוד משהו: בדירתו של העורך־המו"ל וולמן פרצה דליקה, שבה עלו באש כמעט כל טפסי „הכוכבים" שקיבל מבית־הדפוס, פרט למספר קטן שנשלח קודם לכן לקונים ולמנויים, וכן נשרף כל הכסף שקיבל מאת המנויים. לאחר מקרה רע זה, שוב לא היתה לו עוד כל אפשרות להמשיך בהוצאת הרבעון.

ואולם כעבור שנה, ב־1866, התאושש בכל זאת המו"ל־העורך של „הכוכבים", וניסה לחדש את כתב־העת שלו, ואף החל באיסוף חומר למען הספר השני של הרבעון. זאת ניתן להסיק מן המובא להלן:

עם המחברים שהמציאו לוולמן חומר למען „הכוכבים" ספר שני נמנה גם המשורר א. ב. גוטלובר (אב"ג), שכאמור למעלה תרם מחקר חשוב לספר הראשון של „הכוכבים". אך משארכו הימים, והספר החדש של „הכוכבים" בושש לבוא החל אב"ג לתבוע בחזרה את כתב־יד חיבורו מוולמן, אבל לא נענה. ואז פנה אליו אב"ג, כמנהג אותם הימים, מעל דפי העתונות, וב„המגיד" שנה י"ב גליון ו, מ־5 בפברואר 1868, ע' 48, קוראים אנו בסידרת הודעות בחתימת אב"ג, גם את ההודעה הבאה:

> „זה יותר משנה אשר שלחתי אגרת אחת ארוכה מאגרות בקרת שלי ליד הר"ר וואהלמאן המסדר את ,הכוכבים' פעם אחת ולא יסף, ואין לי שום העתק מאגרתי זאת הכוללת ענינים ונושאים הרבה הנוגעים בנחלת הבקרת, וזה כמה פעמים בקשתי את ה' וואהלמאן להשיב לי את אגרתי למען אוציאה לאור ביחד עם יתר אגרותי בבקרת ואין לי שום תשובה ממנו, יכול להיות שלא הגיעו אליו מכתבי, או לא מצאו מקומו, כי נע ונד הוא בארץ. לכן אמרתי לבקשהו עוד הפעם מעל המגיד אשר בלי ספק הוא קורא אותו באשר הוא שם. יואל נא למהר להשיב לי אגרתי ע"י פאסט באופן שתגיע בטח

לידי, כאשר האמנתי בו ושלחתי לו כ״י [כתב־יד] שאין לי ממנו העתק, כן יהיה נאמן רוח (כאשר הוא מוחזק אצלי) ויפנה לבקשתי למהר להשיבה לי״.

ואולם וולמן לא נבהל גם מן הפניה הפומבית אליו ולא החזיר לאב״ג את כתב־היד. הוא השתעשע, כנראה, בתקוה, כי סוף־סוף יעלה בידו לחדש באחד הימים את כתב־העת שלו, ולפיכך לא אבה להוציא מתחת ידו את החיבור של אב״ג, המשורר הנודע. וכעבור שלושה חודשים בקירוב קוראים אנו שוב ב„המגיד״ של אותה שנה, גליון י״ח, מ־29 באפריל 1868, ע׳ 136, הודעה חדשה של אב״ג באותו ענין, והפעם היא מנוסחת בלשון הרבה יותר חריפה:

„הנני קורא עוד הפעם להמשכיל הר״ר ישראל מאיר וואהלמאן, בכל מקום שהוא (כי לא ידעתי מקום מגורו כעת): ישיב לי את האגרת השניה מאגרות בקרת שלי ששלחתי לו זה כשנתיים לבקשתו להדפיסה בחוברת ב ממ״ע הכוכבים שאמר להוציא; כי רוצה אני להדפיס בעצמי את כל אגרותי בבקרת, ועול גדול יעשה לי אם ח״ו לא ישמע אלי ולא ישיב לי את עמלי ויגיעי ועוד יכריחני להוציא את שלי מתחת ידו ביד חזקה. לבי בטוח בישרו כי ימהר למלאות בקשתי אשר אבקש במשפט וצדק והיה ברכה ושלום״.

מה היה גורל כתב־היד של אב״ג, שנמצא בידי וולמן, והאם הוחזר בסופו של דבר לבעליו או לא — זאת לא נדע. ואולם ספר שני של „הכוכבים״ לא ראה אור, והספר הראשון של הרבעון היה גם האחרון.

רבעונו של וולמן לא הצליח לעורר ענין בקהל הסופרים והקוראים העברים, ו„הכוכבים״ נשארו בגדר נידח ספרותי, שבשעתו לא זכה כמעט להד כלשהו בעתונות העברית. וגרמה לכך בעיקר הרוח האבטודידאקטית־משכילית־מחקרית שנשבה מדפיו, ושכאמור למעלה היתה כבר באותו זמן לזרא לדור־ההמשך של המשכילים העברים ברוסיה.

ואולם ב־1880, 15 שנה לאחר שבקם חיים, הועלה פתאום זכר „הכוכבים״ — אך לא לברכה: הסאטיריקון יוסף ברי״ל איש מינסק (הידוע בכינויו איו״ב ממינסק) שפך עליהם את לעגו בפארודיה שלו „מדרש סופרים״, שבה אנו קוראים: „תרי יציאות לכוכבים: שתי פעמים יצאו כוכבים: כוכבי יצחק והכוכבים (לוואהלמאנן ממינסק); הכוכבים הראשונים גרשו האולת הדומה ללילה, והפיצו אור יום לפי מעמד העת ההיא, והאחרונים — להפך״ („השחר״, שנה י׳, ע׳ 83). צהובים היו זה לזה שני משכילי מינסק יוסף ברי״ל וישראל מאיר וולמן, והיחסים ביניהם היו עכורים, והראשון, בעל הלשון השנונה, לא החמיץ שום הזדמנות כדי לשפוך את זעמו על ראש איש חרמו, בעל „הכוכבים״. וגם כעבור שלושים שנה אחר צאת „הכוכבים״ עדיין לא נחה דעתו של איו״ב ממינסק עד שחזר והעלה מחדש, ברוב לעג ולהג, את „הכוכבים״ ועורכם ישראל מאיר וולמן (מבלי להזכיר שמותיהם במפורש), בסאטירה שלו „מי שהיה רדקטור״, שנתפרסמה במאסף „תלפיות״, שבעריכת יהודה הלוי לעוויק ודובערוש ירוחמזאהן (ברדיטשוב 1895).

אלה היו הציונים היחידים שהוצבו ל„הכוכבים״ בספרות העברית של המאה הי״ט.

א. ליטוין

נשמות יהודיות

המחבר, שמואל הורביץ (1862—1943), סופר יהודי הנודע בכינויו הספרותי א. ליטוין, היה ממיסדי הזרם המינסקאי של פועלי־ציון. ראה עליו בספרנו עמ׳ 423—425.

שלוש הרשימות הראשונות — מספריו של ליטוין „יידישע נשמות", תורגמו מיידיש בידי נחום חיניץ. הרשימה „ששים שנה על משמרתו" הועתקה מספרו „נשמות בישראל", תורגמה מיידיש בידי א. קריב, הוצאת עם־עובד, תל־אביב תש״ד.

סופו של עורך

כמו חי הוא ניצב לפני עיני. כחוש, נמוך, אדרת שחורה, מנומרת בכתמים צהובים וירוקים על כתפיו, מגבעת שחורה, רכה, מעיל מאובק ומוכתם. כצל התהלך ברחובות העיר, כפוף ומקלו בידו. תחת בית־שחיו ספר קדום — את החדשים לא החשיב. אפילו בביאליק לא טעם טעם מיוחד, ולא הבין על שום מה מרבים ביקרו. ואהלמן הזקן לוחם היה, מהפכן בהשכלה. תפס מקום בספרות העברית והיהודית. העריכוהו מאוד. המיליונר המינסקאי הישיש פוליאק היה תלמידו, והכריז כי לזכות תיחשב לו היותו נמנה עם תלמידי ואהלמן. בהשכלתו ובמליצתו ריחף בין חוגי בעלי־הבתים והגבירים, ובחייו היומיומיים נמנה עם אנשי־„עמך". חי בבקתה עלובה. כתב שירים ביידיש ותמונות מבדחות מחיי העם. ספרו „ווייבערשע קניפלאך" („צרורות של נשים") היה מחובב על כל הבחורות והנשים. היה גם עורך. הוציא כתב־עת בשם „הכוכבים", שהשתתפו בו טובי הסופרים העברים בזמן ההוא. אך בדליקה שנפלה נשרפו כל הגליונות וכספי המנויים.

כיתת את רגליו עד שנתו האחרונה בהוראת שיעורים פרטיים. חי חיי עוני עד שנת השמונים לחייו, וכשאפסו כוחותיו, קצבו לו עשירי מינסק שני רובלים לחודש מטעם ועד „חונן דלים". בקור ובימי כפור עמד מדי שבוע בשבוע בתור עד שקיבל את קיצבתו, חצי הרובל. יום אחד התעלף מחולשה. הכניסוהו לבית־מסחר ספרים סמוך, ובעמל רב השיבו רוחו. בגיל 92 הוכנס למושב־זקנים ואז הפסיקו לשלם לו גם את שני הרובלים.

וצחוק הגורל: החברה האתנוגראפית בפטרבורג נזכרה כי לגבי תולדות ההיסטוריה היהודית ותרבותה ואהלמן הוא אוצר בלום. הוצע לו איפוא, זמן קצר לפני מותו, כי יכתוב את זכרונותיו. רק מדבר אחד הסיחה החברה דעתה, כי בכדי לכתוב זכרונות, צריך ישיש גם לאכול לשובע, שאצבעותיו תוכלנה למשוך בעט...

בא המוות וגאלו מכל הצרות ומחסדה של החברה הפטרבורגית.

הטראגדיה של מארק טווין העברי

בן שמונים היה יוסף בריל (איו״ב ממינסק) כשביקרתיו בביתו. הוא תפס מקום מיוחד ויחיד בספרות העברית. הוא היה בחינת מארק טווין העברי. את הסאטירה שלו כתב לא בצורת סיפורים, ולא במתכונת פיליטונים, אלא נזקק לסגנון חדש, סגנון המדרש

והגמרא. הסאטירות שלו נדפסו בכותרת כללית „מדרש סופרים״. היה זה חיקוי אמנותי נפלא ללשון הגמרא.

לקוראי „השחר״ של פרץ סמולנסקין היה זה חג ממש, כשמצאו שם את „מדרש סופרים״ של בריל. הסאטירות היו עוקצניות. לא נשאו פני איש. אף־על־פי־כן ה„קרבנות״ ליקקו את האצבעות. מספר בריל: פעם כתב „מדרש״ על סמולנסקין עצמו. שלח אליו את ה„מדרש״. אחרי־כן הצטער על מעשהו זה. כסבור היה כי הקיץ הקץ על השתתפותו ב„השחר״. ומה השתומם, במצאו את מדרשו בחוברת „השחר״. כשנפגש עם סמולנסקין, שאלו: „הייתכן! כיצד מדפיס אדם ביקורת על עצמו?״ „אבל זה היה הפלא ופלא. העיקר שהכל היה ישר ונכון, אמת ויציב״ — הגיב סמולנסקין בחיוך על שפתיו.

בריל הזקן לא שמט מידו את קולמוסו הסאטירי גם בגיל שמונים. הוא הגיש לי קיצור שולחן־ערוך לבעלי הון בסגנון סאטירי מדרשי. והרי אחדים מסעיפיו:

סעיף 13, לפושטי־רגל: פושט־רגל מברך „שהחיינו״. לאו בכל יומא איתרחש ניסא לפשיטת־רגל. במסכתא „שטרות״ יש שקלא־וטריא, כי יש לברך שתי ברכות, תחילה „על נטילת ידים״ ואחר־כך „שהחיינו״. אולם הדין עם תנא אחרונא ויש לברך „שהחיינו״.

סעיף 26, דינים לקייטנים: כל יומי דקייטא פטורים קייטנים ממעשי צדקה, תשלומים שונים. בניהם פטורים מלימודים, מתפילות, מכל מיני מצוות ומנהגים; ואין ההורים מסלקים לרבותיהם ולמלמדיא פרוטה לפורטה.

גם לעת־זיקנה היה בריל הזקן מטופל בשיעורים פרטיים. ברגלים נפוחות משתרך היה בכבדות לבתי יהודים שזכרו לו חסד־נעורים. חברת „מפיצי השכלה״ בפטרבורג והסניף המינסקאי העניקו לו קיצבה חד־פעמית, של 125 רובל.

הוא חיבר לכסיקון תלמודי בששה כרכים, וכן ספר „מענה לשון״ לבכי ולמספד. ובריל נטל את הספר הזה בידו, החל לקרוא בפני, פרץ בבכי ודמעות חנקו את גרונו. ואותו איש שהסאטירות שלו שפעו צחוק ולעג — הנה עתה, ביצירתו האחרונה, ביקש לעורר בכי ולהזיל דמעה.

שמחה הסנדלר

מי לא הכיר את שמחה הסנדלר * במינסק? זה היה המשכיל הפרולטארי היחידי. הוא הוא היה בנו של יורד. אביו, בעל אחוזות לשעבר, נשרף רכושו והתרושש. בנו שמחה בא למינסק והיה לסנדלר. מומחה גדול ובעל־מקצוע לא היה בסנדלרות. ראשו ורובו היה שקוע בהשכלה. בהזדמנות ראשונה השתחרר מסינרו ומדרגשו, חבילת ספרים ועתונים מתחת לבית־שחיו ופניו לרחוב להאזין, להסתובב בין המשכילים. בקרב הסופרים היה „מחותן״. התפאר תמיד: „לזוסניץ תפרתי חצאי־מגפיים, למזח תיקנתי סוליות נעליו, לטשארני מקורב הייתי; עם בר באמפי, ר׳ זיסלה ראפופורט (גבירים מינסקאים־משכילים), כאחים היינו; אצל הרופא לונץ — אדם קרוב״.

הגיע אורח־משכיל, סופר, — מיד שמחה הסנדלר אצלו. והלה ביקר את שמחה הסנדלר וחזר כשסוליות שלמות לנעליו — מנחת־חינם.

הוא עצמו — נעליו לא היו שלמות ביותר, ולבושו לא־מטולא. בבית לא היו הספסלים

* הוא אביו של המספר היידי דוד קאסל, ראה להלן במאמרו של א. ליסין, עמ׳ 261. — המלביה״ד.

בתכלית השלמות והשמשות בחלונות לא־מתוקנות. לא תמיד יכול לתת לאשתו סכום דל ללחם צר ומרק־גריסין עלוב. אף־על־פי־כן היתה לשמחה אחת מהספריות היפות במינסק. מאות בני ישיבה ובחורים עניים רכשו את השכלתם בספריית שמחה הסנדלר. משהופיע ספר טוב, מיהר שמחה לקנותו. בגלל חיבתו לספריה, רעב שמחה לא פעם. לשמחה לא איכפת אם הרעב מציק לפעמים, לא כן אשתו, שתבעה מזונות בפה מלא.

בשמחה התמזגו השכלה ויראת־שמים. הוא אהב את הסופרים החפשיים העברים, אולם אהב וחיבב יהודים דתיים ורבנים. היה כל חייו משמש אצל ר׳ גרשון תנחום, הרב המינסקאי הזקן הנודע. רק מחיצת־קיר דק חצצה ביניהם, וכיון שתנורו של שמחה היה חם ומוסק יותר, היה הרב הזקן בא להתחמם. ולא פעם אחרי חצות סר הרב לשמחה וקרא לפניו מחיבוריו, ושמחה קרא בפני הרב את ספרי ההשכלה החדישים. כשר׳ גרשון תנחום היה בשנותיו האחרונות מרותק למיטתו, לא מש שמחה ממנו, ימים ולילות.

בפרוס המהפכה הרוסית, היה שמחה כבן שבעים. נטש את הסנדלרות ונדד ברגל לדרום־רוסיה. כשהגיע ליקטרינוסלב, סר לבית־כנסת. חש איזו ריקנות בלבו. איזה ריחוק מליטא! שם, אחרי התפילה, לומדים: משניות, עין־יעקב, מדרש, ואילו כאן — מה רבה העזובה. ביזמתו הוקמו חברת „עין־יעקב״, חוג לתנ״ך, ושמחה הסנדלר היה למגיד ולקורא שיעור.

פרצו הפרעות. כל עוד נפשו בו חזר שמחה למינסק. מספרייתו לא נשאר זכר, אשתו מכרה את כל ספריו. זיקנה קפצה עליו, חזר לדרגשו, למרצע, חיכה לקונים ולמזמינים, שהרי עוד כוחו במתניו לתפור נעלים. אלא דא עקא שאף „תיקונים״ היו נדירים. חייו־הוא טעונים היו תיקונים.

ששים שנה על משמרתו

באחד מביקורי במינסק פגשתיהו ברחוב ונפתעתי מאד. קראתי בעתון מן העתונים כי מת, והנה צץ לנגד עיני חי וקיים. ומיד הבינותי כי אחד הקונדסים נזדרז להספיד את הזקן כדי לראות את שמו באותיות־דפוס.

היתה לי קורת־רוח לראות בחיים את מורי הראשון לתלמוד השפה הרוסית. ומי בעירי לא היה תלמידו של זקן זה? מי נער בנערים במינסק העיר, אם בן עניים ואם בן בעלי־בתים, ולא קנה השכלה בבית־ספרו של לדר?

ששים שנה שירת את ההשכלה ואת תושבי מינסק — כפליים כשנות שירות הצבא בימי ניקולאי הראשון ועוד עשר שנים. את שירותו החל בהיותו בחור בן י״ח וכילה אותו בהיותו זקן בן ע״ח.

מי לא הכיר במינסק את לדר? במי לא נחרתו עמוק־עמוק רישומי פניו השחורים, המכוערים לכאורה, אבל הטיפוסיים למאוד והחביבים כל כך? כל מי שראה אותו פעם לא יכול לשכוח אותו.

ששים שנה היה מורה בבית־ספר ליהודים. מיום שהחלה נושבת — אם נתפוס לשון המליצה — רוח ההשכלה, עד שהחלה סוערת רוח המהפכה. בבית־ספרו ישבו הציפורים הראשונות של אביב ההשכלה, ואולי על אותם הספסלים עצמם — כי הספסלים היו מופלגים בזיקנה — ישבו נכדיהם בחולצות פועלים ושמעו בכל ערב שיעורים מפי המהפכן הנודע גריגורי גרשוני.

שנים חלפו ושנים באו. רעיונות חדשים, השקפות־עולם חדשות צצו ונבלו, ותנועות אחרות ואנשים אחרים תפסו מקומם, כבשו את העולם ונעלמו גם הם והניחו מקומם שוב לדורות חדשים ולשאיפות חדשות, — והוא, לדר, ניצב ועומד על משמרתו ומלמד את ילדי ישראל דברים שאין שעתם חולפת. הוא מלמדם את השפה היהודית והשפה הרוסית, מכין אותם למלחמת־החיים ומקל עליהם את מלחמת החיים כפי כוחו ויכלתו.

יותר מדעת קרוא וכתוב, במידה הנצרכת לחיי יום יום, לא השכיל לדר את תלמידיו. הוא גופו היה מקטני השכלה; ספרים הרבה לא קרא. לפני ימים רבים, סח לי, ניסה אפילו לכתוב כתבה לעתון — ולא הדפיסוה. פעם הביאני בסודו, שהוא כותב יומן, אבל בטוחני שמכבר הימים נכחד היומן מתחת ידו ואף נשכח מלבו. בכלל לא היה לדר מאותם המשכילים שאין השקט ברוחם, שנפשם תתור אחרי דבר־מה. הוראתו היתה גם אומנותו גם משא־נפשו האחד. עשרות שנים עמד על דוכנו ושינן לדורות של תלמידים אותם כללי הדקדוק, אותן שאלות החשבון, והכל בשובה ונחת ובדרכי נועם. מימיו לא יצא לדר מגדרו, מימיו לא הגביה קולו, לא זרק מרה באחד התלמידים. פניו לא פשטו מעולם את שלוותם הטבעית ואת בת־צחוקם האדישה־הנדיבה. ולפיכך היה תמיד מחובב על תלמידיו.

כבכל מקום ומקום בתחום היהודי קמו גם במינסק בתי־ספר חדשים עם מורים חדשים, אשר הנהיגו שיטות־הוראה חדשות — קמו וכן נעלמו. בית־ספרו של לדר לא חשש מפני התחרות: הוא עמד איתן. תמיד היו לו ללדר משפחות של בעלי־בתים ושל קבצנים שעברו אליו בירושה מדור למשנהו. רבים מתלמידיו למדו בחצי־חינם או חינם ממש, והעיריה שילמה לו בעדם כמה עשרות רובלים לשנה. וגם בעלי התשלום תשלומם היה מצער ולרוב לא שילמוהו בעתו או לא שילמוהו בכלל. לדר לא הקפיד עמם ולא היה כנושה, ולפיכך היו הללו שאין ידם משגת לשלם מעדיפים למסור את ילדיהם ללדר, אף על פי שהיה גלוי וידוע לכל, שבית־ספרו כבר נתישן במקצת.

מרבית תלמידיו, ילדי ההמון, גם לא גמרו את בית־הספר. משלמדו קצת חשבון, קצת קרוא וכתוב, יצאו לבקש „תכלית": מי בחנות, מי במלאכה, מי בבית־ספר למלאכה. ואולם לא מעטים מתלמידיו, שקיבלו אצלו את הדחיפה הראשונה להשכלה, הלכו להשתלם בלימודים בבתי־ספר תיכוניים וגבוהים, ויש לו ללדר בין תלמידיו לשעבר הרבה דוקטורים, עורכי־דין, מהנדסים, טכניקאים וכדומה.

בבית־ספרו של לדר קשורה ומאוחזה פעולתו התרבותית של גרשוני במינסק. גרשוני היה הראשון שכונן ברוב עמל ויגיעה שיעורי־ערב לצעירים מבוגרים בתחום היהודי ברוסיה. והיה מן ההכרח להשכין את השיעורים הללו בבית־ספרו של לדר, שהיה בעיני הרשות למעלה מכל חשד פוליטי. השיעורים נוסדו במיוחד לבחורי־ישיבה, כביכול. אבל לא מעטים היו שם בחורים בחולצות שחורות ואדומות.

בית ספרו של לדר נסגר אך עם פרוץ המהפכה הרוסית, לא היה בו עוד הכוח לקיימו בפני עצמו. מכל מקום הורה עדיין כמה שעות ביום. מעודו היה לדר בעל־הוצאה קטנה. מעולם לא ראו עליו בגד חדש. מיום שאני מכיר אותו, דומני, חבש אותה מגבעת ישנה ומרובבה ואותו מעיל ישן, ספק זיג בטעם דור חדש, ספק קאפוטה בטעם דור ישן. הליכותיו היו הליכות בעל־בית עני, ועל פניו ריחפה תמיד בת־צחוק של אדם השמח בחלקו.

אותו יום, כשפגשתי בו ברחוב, בשבתו על שרפרף לפני שער, כבר היתה בו יד הזקנה

להניס ליחו. מראהו היה מראה חורבה המטה לנפול. לפני שש־שבע שנים היה מקדים לי שלום בהיפגשנו ברחוב. עתה לא הכירני עוד. ורק כשנתתי לו סימנים אחדים, נזכר בי, ופניו הפיקו רצון. בשנה האחרונה עוד לא קרה מקרהו שאחד מתלמידיו לשעבר יעכבו וישאל לשלומו ולמעשיו.

לפני שנים אחדות עוד לא הניח עבודתו ונתן שיעורים בתלמוד־תורה. אבל בשנה האחרונה חדלו גם הרגלים וגם המוח להיות נשמעים לו. ביום יפה עוד ביכלתו לצאת מפתח ביתו ולהתרחק כדי בתים אחדים, וגם אז הוא מוכרח לנוח כפעם בפעם על גבי השרפרף.

— מקומך היכן ? מהיכן פרנסתך ? — שאלתי אותו.

— הנני אצל בתי, — השיב לי, — אבל איני נוטל משלה ; ברוך השם, איני נוטל משום אדם, — המשיך, ועיניו התנוצצו אותה שעה ועל שפתיו השתפך חיוך של רצון, כמעט של אושר, — ברוך השם : שבעים ושמונה שנים התהלכתי בארץ ולא נהניתי משל אחרים, ולא קיפחתי את זולתי, ולא השיבותי פגיעה תחת פגיעה. הכל ידידים לי ואני ידיד לכל. כל ימי הבאתי לחמי בכשרות...

— ומי נותן לך עכשיו את מחיתך ? — שאלתי. — העוזרים לך ידידיך לעת זקנה ?

— הקיסר נותן לי ! — השיב בגאון. — איני זקוק לעזרתו של מי. אני מקבל קצבה, שנים־עשר רובל לחודש, ורב לי בזה. וכי מה הם צרכי ?

נתברר כי מאז החילו לנהל את בית־הספר, משך ארבעים או חמישים שנה, היו מנכים לו בכל שנה ממשכורתו, ומכאן שנים־עשר הרובלים לחודש, „שנותן לו הקיסר".

— והעיר ? — שאלתי, — הלא עבוד עבדת ששים שנים רצופות ; סבורני, שמחצית תושביה של העיר מינסק תלמידיך המה, — העוזרת לך איפוא העיר ? התומכים בך גבאי התלמוד־תורה, שעבדת שם שנים רבות ?

— לא, העיר אינה נותנת מאומה, גם לא התלמוד־תורה.

אנשים כפויי־טובה ! ששים שנה שימש הזקן התשוש את בעלי־בתיה של מינסק ואיש לא ישעה אליו ולא יתן לבו לדעת, מהיכן הוא חי וכיצד יגלגל אחרית ימיו.

הבעתי את התמרמרותי באזני הזקן. אולם הוא העיר לי באותה ארשת־פנים אשר קור־רוח בה עם קורת־רוח כאחד.

— לא, לא... אין לי שום טענות. שבח לאל שחיי עברו עלי בכשרות, מאיש לא לקחתי, באיש לא פגעתי... הנני שמח בחלקי. אך... אלא... לפעמים יחשק הלב דבר־מה... משהו חמוץ או מלוח... האכילה אינה מושכת כלל... כלל...

זה הדבר האחד שחשקה נפשו של הזקן...

אלכסנדר זיסקינד הורביץ

זכרונות של בחור-ישיבה

הפרק דלהלן, המתורגם מיידיש, לקוח מהספר „זכרונות פון צוויי דורות" מאת רעוו. אלכסנדר זיסקינד הורוויץ, שו"ב ומורה עברית בעיר סאן־אנטאָניאָ, טעקסעס, חלק ראשון, תרצ"ה.
המחבר נולד במינסק בשנת תר"ך (1859). למד בילדותו בעיירות הסמוכות למינסק — ראקוב, קאפוליה, איווינייץ. בן י"ב היה לבחור־ישיבה, למד באוזדה, באראַזין, ובן י"ד, דהיינו בשנת תרל"ד (1874) התחיל ללמוד בישיבה במינסק.

„הוה גולה למקום תורה", אמרו חז"ל, ומינסק הרי היא מקום־תורה. ישיבות רבות ישנן במינסק ומכל המינים, שם אלמד בישיבה, וגם לאכילה אין צורך לדאוג. יש לי שם אחות, רבקה, דודים ודודות ובני־דוד מצד אבי, וכולם עשירים, מלבד אחותי.
ברם את החשבון ערכנו בלא בעל־הבית, וקרובי משפחתנו לא רצו להכיר בחשבון הזה. במשך כל שהותי במינסק, לא סעדתי על שולחנם אף לא פעם אחת. כקרובים מצד אמי באוזדה, כן הקרובים מצד אבי במינסק — הצד השוה שבהם שכולם בבחינת „דבר אחר". אלא שאוזדה היא עיירה קטנה, ולכן חזירותם קטנה מזו של בני מינסק, שהיא כרך גדול. אך מאחר שאני לא ידעתי זאת, תליתי בקרובי הרבה תקוות והשתוקקתי מאוד לנסוע למינסק.
אך היתה עוד סיבה לרצוני העז לנסוע למינסק. צאו וראו מה עשוי לחלום נער בן י"ד. שמעתי כי אבא מספר לאמא בחג, שהוא היה במינסק, והדוד לייזר איש־קאראֶליץ' סח לו שעז רצונו לקחתני לחתן לנכדתו. הוא יחזיקני בביתו, יספק כל צרכי וילמד אתי עד לחתונה, ויכלכלני עד שאהיה לרב. כששמעתי על שתי ההצלחות המזומנות לי: להיות לחתן ואחר־כך לרב, ודאי שהשתוקקתי לנסוע למינסק! ציפיתי איפוא בקוצר־רוח לסיומו של החג ויצאתי עם בעל־עגלה למינסק להתראות עם המדוברת.
באתי למינסק אל אחותי רבקה וסחתי לה כי אבא שלחני ללמוד במינסק ולהתראות עם הדוד לייזר. לא גיליתי לה כי רצוני לראות את נכדתו. למחרת בבוקר השכם התקשטתי יפה, סילסלתי פאותי, לבשתי בגדי־שבת, שהרי הולך אני לראות את הכלה! בלב חרד נגשתי לדלת ביתם בקומה השניה, אחזתי בידית הדלת וידי רעדו מפחד. שעה ארוכה עמדתי ולא העזתי לפתוח את הדלת. אלפי מחשבות חלפו במוחי הילדותי. מי יודע מה עלול כאן להתרחש? אם היא תמצא חן בעיני, שמא אני, חלילה, לא אשא חן מלפניה? ועל מה נדבר? הן בחור־ישיבה אני, מימי לא פציתי פה אל נערה, ובפרט כלה העשויה לעשותני רב!
וכך עמדתי ליד הדלת שקוע בהרהורים, כהיות אליעזר עבד אברהם ניצב על עין המים בלכתו לקחת אשה ליצחק, ובלא שהבחנתי בכך, פתחתי את הדלת ולעיני נגלתה המציאה שאָצתי לחטוף אותה במינסק. נערה ששערה אדמוני וקלוש, קלוע בשתי צמות קטנות, כשני זנבות־עכברים, פנים כחושים זרועי נמשים, חוטם ארוך עם שפתים עבות שמבעדן נראו שני טורים של שיניים צהובות דלילות, גבות צהובות מעל לעיניה הכהות, רבנית ממש!
בלא להגיד מלה, רציתי לפנות אחורה ולהסתלק חיש, אך כשהיא שאלה אותי, את מי אני מבקש, נאלצתי להשיב לה כי רצוני לראות את סביה, דודי. היא אמרה שהוא

עודנו בבית־הכנסת. לא נכנסתי עמה בשיחה ועזבתי מיד את הבית. כשיצאתי החוצה, אורו עיני. לא סיפרתי דבר לאחותי, ושוב לא הלכתי אל דודי.

גיסי הבטיח לי לסדר אותי בישיבה וכן הזמין ימי־אכילה בשבילי אצל מכריו, ואני נשארתי במינסק.

במינסק היו אז הרבה ישיבות, גדולות וקטנות. כמעט כל בית־כנסת היו לו בחורי־ישיבה שלמדו בו, וכן ישיבות שלמות כגון „הקלויז של בלומקה", בית־המדרש הקטן, בית־הכנסת של הקצבים, של שואבי־המים, החייטים, הסנדלרים, בית־הכנסת החאטא־ייביצי של מירל ועוד הרבה בתי־כנסת שבחורי־ישיבה למדו בהם וכן בהרבה „תלמוד־תורה" מ„עברי" ועד גמרא ומפרשים. אלפי בחורי־ישיבה החזיקה העיר, האכילה, נתנה להם מקומות לינה ולימודים. רק אותי בלבד לא יכלה העיר מינסק לבדה לכלכל, ונאלצה להיזקק לעזרת פרברה „פראָספה" ליום השבת. בששי בצהרים הייתי הולך שמה ושוהה שם עד שבת אחרי־הצהרים. כך זה נתקיים חודשים מספר, עד שאירע כי ביום ששי אחד ירד גשם עז, לא יכולתי ללכת שמה, ונשארתי לאכילה בשבת בקביעות אצל אחותי.

בבית־הכנסת של השוליות („געזעלן שוהל") היתה ישיבה של כחמישה־עשר בחורים. ראש הישיבה שם היה ר' יעקב אליעזר. שם למדתי ושם ישנתי. בית־הכנסת היה גדול ונקי. מיטה היתה לי טובה, מצורפת מארבעה מקומות (כיסאות) בכותל המזרח, כמזרן שימש לי שק־סוכר ממולא בשחת, שנתי ערבה לי וחלומות מתוקים פקדו אותי בלילות. ואף היה שמח למדי לבלות יחד עם בחורי־הישיבה, להשתובב קמעא, לשמוע בדיחות של בית־המדרש. מכל זה לא הייתי יכול ליהנות אילו ישנתי בדירת אחותי.

ו„זאת תורת הבית" שבו התגוררה אז אחותי. שלושה חדרים לא גדולים, מטבח ששימש יותר לאפיית לחם מאשר לבישול, כי גיסי היה אופה. מחצית המטבח היתה תפוסה בשקים גדולים של קמח, ארגז גדול לניפוי הקמח, עריבות ללוש את הבצק, לוח גדול, רחב לשים עליו את הלחם העשוי. קיתון מים גדול לטבול בו את היעה לגריפת האפר מהתנור ושאר כלי אפיה ובישול. לחדר־האכילה אפשר היה להעניק „שמות יתרו", כי הוא שימש למטרות מרובות: לאכילה, לקבלת אורחים, תכופות גם לשינה, אם באו אורחים, אך בעיקר שימש לאחסנת הלחם למן הוצאתו מהתנור ועד להובלתו למכירה בשוק. וחדר־השינה היה קטן, ומחוץ למיטה ולספה קטנה לא יכול היה להכיל עוד מאומה. על־כן היתה השינה בבית־הכנסת עדיפה בעיני.

למדתי שם קיץ אחד ולחורף עברתי ללמוד בקלויז של בלומקה, הישיבה הגדולה שבישיבות מינסק.

הישיבה נקראה „הקלויז של בלומקה", משום שבלומקה היתה מיסדת הישיבה. ואפילו אחרי מותה, בימים שאני למדתי שם, נוהלה הישיבה על ידי בתה של בלומקה, רבקה. והבת רבקה הקפידה לקיים את כל המנהגים שהנהיגה שם אמה בלומקה, בלא להחסיר דבר.

הקלויז נבנה מלבנים, שלוש קומות. הקומה התיכונה שימשה לישיבה, העליונה — לעזרת־נשים, שכן הישיבה שימשה גם כבית־תפילה, ובתחתונה היה מנין ל„מתקיני־סיגריות".

כשלושים בחורים מבוגרים, בני העיר ובני עיירות וכפרים בסביבה למדו שם. אני וחברי אבא סירוטקין היינו הצעירים ביותר. חברי אף היה צעיר בשנתיים ממני, אך הצטיין בלימודיו יותר ממני, נחשב לעילוי. ראש־הישיבה היה ר׳ מוניה, למדן מינסקאי מופלג, יהודי כבן ששים, גבה־קומה עם זקן גדול לבן ועינים טובות ופיקחיות, הדרת־פנים של תלמיד־חכם. היה שונה את שיעורו לפני בחורי־הישיבה, דף גמרא עם המפרשים, משיב בשנינות על כל הקושיות והפלפולים, אינו דוחה בקש, והכל בנעימות. הוא היה קורא את שיעורו משעה עשר עד שתים־עשרה, ולא היה משתהה עוד בישיבה להשגיח על בחורי הישיבה שילמדו ולהשיב על שאלותיהם. לכך היה משגיח שהיה שוהה בישיבה למן הבוקר ועד תשע בערב. המשגיח היה אף הוא מופלג בתורה וחריף גדול, ר׳ משה.

בעלי־הבתים המינסקאיים היו מקצרים את הימים לבחורי־הישיבה, לא היו נותנים לבחור־הישיבה שלוש ארוחות ביום. אך הלא גם בחור־הישיבה אינו אלא בשר־ודם וקיבתו הומה כחלילים גם בבוקר. לפיכך דאגה בלומקה, עליה השלום, לבחורי־הישיבה שלא יישארו רעבים עד לצהרים, והנהיגה (וכמותה גם בתה רבקה), שמדי בוקר בבוקר יותקן במטבחה תבשיל של מרק־גריסים לכל בחורי־הישיבה. מיד לאחר תפילת שחרית היו מביאים שני סירי־נחושת גדולים של גריסי־חלב ומחלקים לבחורי־הישיבה. כל בחור־ישיבה היה לו ספל־חרס למאכלי־חלב משלו עם כף עץ, והיה מקבל את מנת־המרק שלו. היה טובל במרק־הגריסים את הפת שהכין לו אמש, ובכך היה מסתפק עד ארוחת־הצהרים.

בוקר־בוקר לאחר התפילה, מיד לאחר „עלינו״, היה כל בחור־ישיבה מסדר בחפזה את התפילין שלו, רץ אל תיבת־החפצים המיוחדת לו, מניח את התפילין ומוציא את ספל־החרס וכף־העץ והפת המוכנה מבעוד יום ורץ מהר לעזרת הנשים, להיות הראשון בתור. הכל היו מתכנסים ונערכים בשני טורים ומצפים בקוצר־רוח לבואו של ר׳ תנחום עם סיר הגריסים. משוחחים, מתלוצצים, ובה בשעה עיני הכל מופנות אל הפתח. ואך נפתחה הדלת — נשתררה דממה, אף לא הגה. הכל נרתעים לשני הצדדים, מפנים דרך לר׳ תנחום, ואיש איש עם ספלו וכפו בידו דרוך ונכון, כחייל לפני מפקדו.

ר׳ תנחום היה יהודי פשוט, זקן, משמש הוא כמחלק גריסים עוד בימי בלומקה, זה כשלושים שנה, ועל כך גאוותו. את סיר־הנחושת הגדול הוא מכניס כשהסיר עטוף באלונטית גדולה, מתישב ברחבות על הספסל, ורק אז פותח בחלוקה. אסור להידחק, צריך להמתין עד שר׳ תנחום יקראך בשם. והוא מרים קולו — הסלוצקאי! הבוריסובי! הברזינאי! וכיו״ב. בחורי־הישיבה לא נקראו בשמות שניתנו להם בבואם בבריתו של אברהם אבינו, אלא בשמות עריי־מוצאם. ובחור־הישיבה קרב בהכנעה ומביט בר׳ תנחום, מה מידה ימוד לו. ר׳ תנחום נוטל את הכף שלו, יוצק פעמיים וקורא לבחור שני, וחוזר חלילה.

מי שדעתו של ר׳ תנחום נוחה הימנו, היה נותן לו ביד רחבה, שתי כפות מלאות, מידה גדושה. ומי שר׳ תנחום לא חיבבו, מקבל מידה פחותה, אמנם שתי כפות, אך לא מלאות. להתאונן על ר׳ תנחום, שאין מידתו מידת צדק, אסור, כי הוא השליט על חלוקת המרק ואין בלתו. כל הטכס הזה ארך כמעט שעה, ולאחר מכן שוטף כל אחד את ספלו וכפו, ופונה מרוצה, בבטן מלאה, לגמרא.

בשתים־עשרה בצהרים, עם גמר שיעור הגמרא, הולכים הכל לאכול את ארוחת־הצהרים.

לא נשארו אלא אותם בחורי־ישיבה, שחסר להם יום זה ב„ימי־האכילה" שלהם. בשעה אחת וחצי חוזרים הכל לישיבה וללימוד עד שעה תשע בערב. אז ילכו המשגיח והבחורים מבני העיר לבתיהם, והזרים, כמעט כולם, נשארים בישיבה ללון בה. הללו מתחלקים לחבורות־חבורות. מי שישב לסעוד לבו, אם היה לו במה, מי שכתב מכתב או תיקן את מלבושיו. כל השאר, ששעתם היתה פנויה, היו משתקעים בשיחות מענינא דיומא, בסיפורי־מעשיות על יהודים טובים וכן במילתא דבדיחותא. לאחר כשעה היו מתקינים עצמם לשינה. היתה קמה המולה: מזיזים ספסלים, עמודים, שולחנות. כל אחד היתה לו חזקה על מקומו ועל החפצים לשימושו, להתקנת יצועו. ומשעלו על יצועם, היו עוד משוחחים קמעא עד שנרדמים, ובישיבה השלך הס. היו גם שלא הדירו עצמם מתענוג המשחק בקלפים בצנעה. קלפים היו בחזקת איסור גמור, והעונש על כך היה גירוש ממש מן הישיבה. אך תלמידי־חכמים בעלי תושיה הם. היו רושמים על גבי פתקים מספרים מאחד עד עשרה ומשחקים באמצעותם במשחק ה"שלושים ואחד". אף זה טעון היה צנעה, לבל ייודע הדבר לראש־הישיבה. כך נמשך הדבר עד לאחר חצות, ולאחר מכן היתה משתררת דממה, ולא נשמע אלא קולו של בעל־המשמר שהיה שונה פרקו בניגון־גמרא עצוב ומהלך תוגה על בחורי־הישיבה הרדומים.

ציוותה תורה: „והגית בה יומם ולילה" (יהושע א׳). אך מי מבני בעלי־הבתים ירצה לשבת לילה תמים וללמוד תורה? לפיכך הנהיגו בכל הישיבות הגדולות, כי בלילה, כשכל האנשים ישנים בשלוה על יצועם, ישב לפחות בחור־ישיבה אחד וילמד לילה תמים. וזה נקרא „משמר!" אך מי מבחורי־הישיבה ירצה לותר על שנתו ולהיות „השעיר־לעזאזל" של הכלל? לפיכך הונהג תור ב„משמר" החל על כל בחורי־הישיבה כסדרם. מי שירצה — יוכל לפדות עצמו בכסף, כלומר לשכור בחור־ישיבה אחר שישב במקומו. המחיר היה קבוע: עשר קופיקות בעבור ליל־חורף וחמש בעבור ליל־קיץ. כך גם היה בימי הצאר אלכסנדר השני. אם ניטל על אדם לשרת בצבא, והיה אמיד, היה שוכר יהודי אחר שישרת במקומו. ברם לשבת בתור „משמר" נמצאו יותר בעלנים מאשר לשרת בצבא של פוניה. מה שייך? פרנסה קלה וטובה, יושבים בחום, בעד לילה אחד עשר קופיקות? ולא עוד אלא אף מצוה היא.

הייתי תמיד מראשוני הבעלנים לכך, ואודה על האמת, לא כל־כך לשם המצוה, אלא פשוט לשם פרנסה. נצרכתי מאוד לכסף. מהבית לא שיגרו לי, קרובי לא סייעו לי, ומקורות־הכנסה אחרים לא היו לי. שהרי אני, ככל אדם, אף כי בחור־ישיבה אני, צריך להוצאות שונות. מלבד זאת, שכרתי בחורף מורה (בן־ישיבה אף הוא) שילמדני קרוא וכתוב רוסית. שילמתי לו חמש־עשרה קופיקות לשבוע. מהיכן אקח כסף לכך? לפיכך הייתי תמיד נשכר לשבת „משמר", עתים אפילו שלוש פעמים בשבוע.

נזכר אני באותם לילות, עת הייתי יושב יחידי על הבימה רכון על גמרא פתוחה, ולומד לאורו העמום של נר־חלב קטן, שבקושי האיר את האותיות הזעירות של הגמרא ופירוש רש"י. בישיבה חשיכה, דממה, הכל ישנים. איני קולט את הד קולי כשאני שונה את פרקי בניגון עגום, ולא את תקתוקו הקצוב האטי של שעון־הקיר ונחרת הבחורים הישנים. בקנאה מביט אני לעבר הישנים שנת ישרים ורואים בשנתם חלומות נעימים. הללו אינם מבקשים אלא שהלילה יארך עד בלי די. לא כן הבחור של ה„משמר". בעיניו מתמשך הלילה לאין קץ, ונפשו כלה לראות בסיומו.

אך הנה צילצל השעון חמש ובישר את גמר משמרתי. סגרתי את הגמרא, ירדתי בשמחה

מהבימה. הבחורים הקמים משנתם מקנאים עתה בי, ואני, שמח בחלקי, מסיח דעתי מעולם ומלואו ושוכב לישון.

נקפו ימים, באו ימי החנוכה. היתה זו עונת ה„גיוסים", כלומר, גיוס חיילים חדשים לשירות בצבא. היה זה בימי אלכסנדר השני, כאשר כל קהילה חייבת היתה להעמיד חיילים לצבא על־פי חשבון הנפשות שברשותה או לשלם לאוצר־המלכות דמי פדיון בעבור כל חייל שהוטל עליה לספקו. אך לא כל עיר יכלה לעמוד בתשלום הנדרש, ונאלצה לתת חיילים, ומנין יילקחו אלה? בכן, היו לפרנסי העיר או העיירה כמה אנשים שפלים, מושחתים, שמכרו נשמתם בעבור לגימת יי"ש וארוחה דשנה. הללו שימשו כ„חוטפים", והחוטפים היו רשאים בהרשאת הממשלה להתנפל על בית־דירה באישון־לילה ולחטוף שם צעיר או שנים, בין שהוא רווק ובין שהוא נשוי ואב לילדים, ובלבד שיכשר לשרת כחייל. היו גוררים את קרבנם ממיטתו אפילו כשכותנתו לעורו, כובלים באזיקים ומביאים לחדר־הקהל שיוחד לחיילים החטופים. לא הועילו הבכיות והתאניות של משפחות החטופים. לבות־האבן של הרשעים לא נתרככו. הם היו מתנפלים בעיקר על משפחות עניות, על אלמנות וגוזלים אפילו את הבן היחיד. הללו, היתומים והעניים היו בחינת השעירים־לעזאזל, חליפת בני בעלי־הבתים ועשירי העיר. ולאחר שהחטופים נלקחו לגדודיהם, היו אנשי־הקהל ושלוחי־מצוה שלהם — החוטפים — עורכים את חגם מדושני עונג ובעסק גדול.

והיו ערים ועיירות שהיו קונות „מתנדבים", אנשים שהיו מוכרים עצמם, מרצונם, במחיר יקר, לשרת כחיילים, והעשירים, שבניהם לא הלכו לצבא, סיפקו את כל צרכיהם של ה„המתנדבים" עד בוא יום לכתם לצבא. מינסק, שעיר גדולה היתה, והיה עליה להעמיד חיילים הרבה, אחזה בזה, בקניית „מתנדבים", וגם מחטיפת בני דלת־העם לא הניחה ידה.

וכשאלכסנדר השני, אף שהיה מלך של חסד, גזר: „תן לי הנפש!" — הב לי נפשות חיילים כמספר הדרוש, הוציאו פרנסי־הקהילה חוטפים יהודים, ואלה, בעזרת משטרה וצבא, יצאו לילה־לילה לשחר לטרף בכל בתי דלת־העם ובכל בתי־מדרשות וישיבות שבעיר — הלא בחורי־ישיבה עזובים לנפשם ואין מי שיתבע עלבונם — וחטפו באשר השיגה ידם. גם על ה„קלויז של בלומקה" שלנו לא פסחו החוטפים. באישון לילה, לאחר חצות, שמענו הולמים בדלת וצורחים בלשונם: „פתח!" בתוספת „מי שברך" חיילי... הקיצונו בבהלה. בעל־ה„משמר" פתח את הדלת. הראשון נכנס „בוטשאנקה" החוטף. היה זה יהודי גמלוני, גברתן, שיכור גדול ורשע גדול. לחייו נתלהטו משכרות, עיניו התיזו רשפי רשעות. ובעקבותיו פסעו שוטרים וחיילים. בוטשאנקה פקד עלינו ביידיש פשוטה: מהרו והתלבשו! בואו, בני־ציון, צריכים אתכם.

כששמענו את דברי בוטשאנקה וראינו את השוטרים והחיילים עם חרבותיהם ורוביהם, הבינונו כי אין מוצא אלא לציית. הלומי־אימה התלבשנו, ובוטשאנקה מנה את קרבנותיו. אף אני עמדתי בינותם. פתאום תפס בוטשאנקה בידי ומשכני בחזקה עד שכמעט הועפתי עד לדלת. עם זאת, פרץ בצחוק אדיר: „אכן, זהו זייל כהלכה!" הוא דחה אותי הצדה וצעק: „הסתלק, לא כשיר!" הבזיון שעולל לי נטל ממני את שמחתי על שחרורי. כל היתר הובלו בליווי משמר, כאסירים, למשטרה.

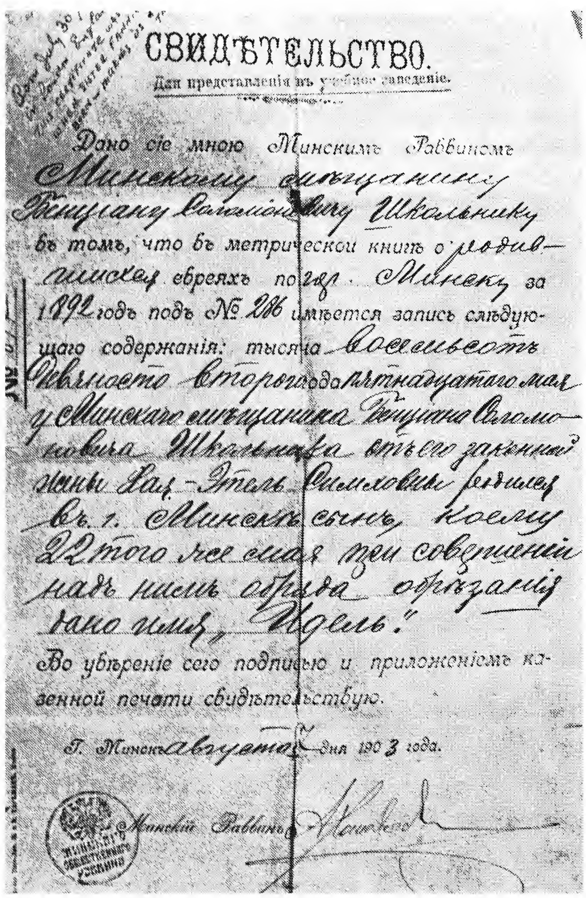
בהגיעם למשטרה, מדוכדכים ומורדי־ראש, נוכחו לדעת כי מרובים אחיהם־לצרה.

למעלה ממאה בחורים כבר היו שם, כל בחורי־הישיבה מכל הישיבות, מכל בתי־המדרשות, כל בעלי־הכושר הצבאי.

יחידי נשארתי בישיבה. לא יכולתי לישון עוד וגם לא ללמוד. חיכיתי עד שיתכנס הקהל לתפילת־שחרית.

בבוקר קמה המולה. אנשים רצו אל ראש־הישיבה, והוא רץ אל עשירי העיר. כל ראשי־הישיבות צרחו בקולי־קולות באזני העשירים כי נבלה כזאת עוד לא נעשתה בישראל. נכבדי העיר רצו אל שר־הפלך. ובשעה עשר בבוקר שוחררו כל בחורי־הישיבה. לומדי־תורה פטורים היו מעול צבא.

וכגמול על פחדינו באותו לילה, היה לנו יום חופשה. אותו יום פטורים היינו מלימודים.

СВИДѢТЕЛЬСТВО.
Для представленія въ учебное заведеніе.

Дано сіе мною Минскимъ Раввиномъ Минскому мѣщанину Бенціану Соломоновичу Школьнику въ томъ, что въ метрической книгѣ о родившихся евреяхъ по г. Минску за 1892 годъ подъ № 286 имѣется запись слѣдующаго содержанія: тысяча восемьсотъ девяносто второго года пятнадцатого мая у Минского мѣщанина Бенціана Соломоновича Школьника отъ его законной жены Хая-Этель Симховичъ родился въ г. Минскѣ сынъ, коему 22 того же мая при совершеніи надъ нимъ обряда обрѣзанія дано имя „Идель.“

Во увѣреніе сего подписью и приложеніемъ казенной печати свидѣтельствую.

Г. Минскъ августа 5 дня 1903 года.

Минскій Раввинъ

אישור רשמי, מיום 7 באוגוסט 1903, בחתימת הרב המינסקאי אברהם חנה׳לס, כי ב־15 במאי 1892 נולד בן לבן־ציון ולחיה אטל שקולניק בעיר מינסק, ושמו בישראל אידל. אידל (לימים — לואיס) שקולניק היגר כבן 17 לארצות־הברית. היה פעיל בשדה־התרבות, פירסם ביידיש שירים ורשימות, שאף ראו אור במקור־בץ (כתבים נבחרים, חולון 1972). מ־1966 — בארץ. נפטר ב־1973. על שמו ושם רעיתו פניה — ספריה בקרית־סיגאל (אפעל).

ח. ד. רוזנשטיין

על הישיבות

המחבר (1871—1934), מורה וסופר עברי, איש מינסק, היה מסופרי „המליץ", ופירסם שם בשלהי המאה הי"ט וראשית המאה העשרים מאמרים וכן רשימות בשם „מכתבים ממינסק". ראה עליו בעמ' 545—550.
המאמר דלקמן לקוח מ„המליץ", י"ד—ט"ז אב תרס"א.

בישיבות הגדולות בימינו אין זכר לאסכולסטיקה ולפלפול הנלוז, ילידי התקופות ה„מאושרות", עת שבעיון התלמוד היה נתון עמנו מנוער ועד זיקנה, והיו עמלים בתורה כל ימי חייהם לרבות הלילות; עת היו עוסקים בתורה לשמה ממש, לשם דעת התורה עצמה ולשם ה„עסק" בה, שהיה נחשב ל„מצוה" רבה וקדושה; והיו רבים שלמדו כל ימיהם „תלמוד" ולא למדו „פוסקים" מעולם, שעל כן לא „נסמכו להוראה" שלא היתה מטרת לימודם, והפלפול היה תולדה מוכרחת מרוב העיון. ומאשר נחשב התלמוד למים שאין להם סוף, והפתגם „מקום הניחו לו להתגדר בו" הוה מרגלא בפומייהו דרבנן, ביקש לו כל אחד איזה מקצוע לחדש בו דבר; והמוחות החריפים ביותר או העקומים ביותר, אגב חורפא או אגב שבשתא, המציאו את הסופיסטיקה הזאת, שהיתה להם לשעשועים ולהרחבת־הדעת, והשתעשעו בפלפול הלימוד לבדח דעת התלמידים ולהרחיב דעתם.

אולם משנתמעטו לומדי תורה בכלל ולומדים לשמה בפרט; משעה שלומדים כדי לעשות תורתם אומנותם וקרדומם לחפור בה פרנסתם לעתיד, והמתעתדים לרבנים אין שעתם פנויה להשתקע הרבה בתלמוד, כי עליהם להזדיין ביתר האמצעים והמכשירים שהרבנות נקנית בהם — הסירו את הפלפול המוציא הרבה זמן לבטלה ותחתיו נבראה שיטת־לימוד פשוטה וישרה, שיטה הגיונית נכונה וברורה, לנחות לעומקא דדינא ולמצות את תמצית ההלכה מתוך הסוגיא, להקל בזה לימוד ה„פוסקים" ולקמץ העת היקרה מכסף. בשעה שבישיבות הקטנות, כלומר לנערים הלומדים לא מהכרתם הפנימית, אלא מפני שכך מצווים מאבותיהם או ממצבם, מלמדים אותם גמרא ותוספות או גמרא „ערטילאית", כלומר בלי תוספות, איך ללמוד, איך להבין פשוטו של הפשט, ואם מבינים הם ה„פשט" היטב, יוסיף ה„ראש" נופך משלו או משל ה„מפרשים" ו„חידדם" מעט; הנה בישיבות הגדולות — לבחורים הלומדים לשם המטרה להיות רבנים — מלמדים אותם איך להיות רבנים, איך להבין דבר מתוך דבר, איך לדמות מילתא למילתא ולפסוק הלכה. אך ישיבות לבחורים מעט הנה, בעוד שישיבות לנערים רבות הנה. כל זה אמור רק בנוגע ל ש י ט ת הלימוד, אבל בנוגע ל ס ד ר הלימוד, שפירושו הוא פ ר ו ג ר א מ ה קבועה ומסוימת, אין יתרון לישיבות הגדולות על הקטנות, אלא „סדר" אחד לכולן. מלבד הישיבות הגדולות והקטנות ישנם עוד מקומות־תורה הנקראים „קיבוצים", שבהם אין מגידים שיעור כלל, אלא יש בהם קיבוץ „אברכים" או בחורים לומדי־תורה סתם, שנותנים להם תמיכה גדולה או קטנה. קיבוצים כאלה יש בהרבה מקומות. גם בעיר־מושבי מינסק יש שני קיבוצים כאלה, אחד של „אברכים" ואחד של „בחורים" (תולדותם סיפרתי ב„המליץ" שנת 1899 ושנת 1900). לקיבוצים כאלה אין „סדר" ואין „שיטה" וכל „פרוש" ככל הישר בעיניו ילמד. אבל יש בהם „רוחות", רצוני לומר: אפשר רק

לשאול על הרוח השורר בהם, כי כמובן לא הרי הרוח השורר בקיבוצי מינסק הגדולה כהרי הרוח השולט בקיבוץ ראדין הקטנה, שה„חפץ חיים" [1] ורוחו קיבצם.

„אכילת ימים" נוהגת בכל ישיבות ארצנו, חוץ מאותן המנויות למעלה וה„קיבוצים" (ב„קיבוצי" מינסק אכילת ימים נוהגת, אבל רק בשבתות וימים טובים), בכל תוקפה, מבלי שיעלה גם על לב המנהלים לשנותה ולהחליפה בהספקה אחרת, ובני הישיבות אוכלים „ימים" בפה מלא ושמחים על כל הטוב אשר תגיש להם השפחה ומתעדנים על צד היותר טוב...

„ימי אכילה" כיצד? — פשוטו כמשמעו: בבוא הנער אל הישיבה, עוד בברכת ה„שלום עליכם" הראשונה, שואל אותו ה„משגיח" או ה„ממונה" אם יש לו „ימים". אם מכירים וגואלים לנער בעיר, וסמך עליהם ש„יקבעו" לו „ימים", וענה הנער ואמר: הן, יש לי. והאיר לו הממונה פניו כאומר לו: נו, בן־חיל אתה! ונכנס בשלום אל הישיבה. ואם נכרי הוא בעיר ו„קובע ימים" אין לו, והתקדרו פני „הממונה", והניע בראשו לימין ולשמאל, וימלל בלשונו בלחישה: רע מאוד... קשה „קביעת ימים" בזמננו כקריעת ים סוף...

— ובכן — ישאל הנער בעיצבון — אגווע פה ברעב או אשובה בדרך שבאתי?

— הברירה בידך — ישיב הממונה — אפשר אמנם לקבוע ימים, אבל מחיר ה„קביעה" יקר...

— יקר? וכמה? — ישאל הנער במשמשו בכיסו.

— לא כל־כך יקר. רק חמישים אגורות ליום, ועלו לך שבעת ימי שבתא לשלושה רובלים וחצי הרובל, חשבון ברור וחלק.

— אנא, ר'... הורד מעט מן המחיר, בכיסי אין יותר משני רובלים — יתחנן הנער.

— אקבע לך אפוא ארבעה ימים, לפי חשבון כספך — עונה הממונה קר ככפור.

— ובשלושת ימים הנותרים מה אעשה? האשב בתענית?

— חלילה לך, אם אין קמח אין תורה, בין כך יתנו לך „לחם" מהישיבה, וכשתשיג כסף מאת אבותיך וקבעתי לך יתר ה„ימים".

— לו יהי כן — אומר הנער ומוציא את כספו ונותנו על יד הממונה, וזה האחרון אוחזו בידו ומוליכו דרך רחובות ושווקים. בדרך מזרזו הממונה ומזהירו להיזהר באמירת „צפרא טבא" ו„רמשא טבא" בבית „יומו" בקול רם, למען ימצא חן בעיני אנשי הבית ולא ימאנו בו אחרי־כן, כאשר מיאנו בפלוני הנער שרק שתי פעמים אכל אצלם ואחר כך שילחוהו...

— פה תאכל ביום... באיזה? — אומר הממונה בבואו לאיזה בית, בפנותו אל הנער בשאלה. ואל בעלת־הבית יאמר: אך זה נער נפלא, „מתמיד" גדול ונורא, ידעתי כי תקבלי נחת ממנו.

— — לו יהי ביום הראשון — עונה הנער נכלם ואדום כסרטן וממהר לצאת, כי הבושה תתקפהו עד התפרצות דמו...

ויום הראשון בא והנער הולך ל„יומו". הולך הוא ולבו דופק והולם בקרבו... זו לו הפעם הראשונה לאכול על שולחן איש זר, והוא מתבושש, מתבושש מאד... רגליו

1. הרב ישראל מאיר כהן מראדין (1839—1933), נודע בשם ספרו „חפץ חיים", שזכה לפרסום רב.

כושלות והוא הולך, הרעב נוגשו... זה כשעתיים שקיבתו מתכווצת בקרבו בחזקה, אך אי־אפשר היה לו ללכת לאכול, לא מן הנימוס הוא, לא יפה הוא ללכת לאכול על שולחן זה בשעה מוקדמת... ויחכה, ויחכה, ויחכה עד כדי התעלפות כמעט... והוא הולך ובא...

— צפרא טבא — לוחש הנער בבואו הבית ופניו מאדימות ומלבינות חליפות, ועיניו תועות, כמבקש לו מקום להסתתר בו.

— חכה, נער, בחדר הבישול! — קוראה לו המשרתת. והוא מחכה, מחכה עד כדי יציאת־נשמה כמעט.

— גוטע, גוטקע, תני לנער ויאכל, — אומרת בעלת־הבית למשרתת בחצי־קול — עד מתי יחכה הנער?

— הוא מחכה, נו יחכה! — קוראה גוטע הטובה — הכוח אבנים כוחי לטפל בכל „פטרון״[2] ופטרון לבדו? יבואו כל הפטרונים ואפטמם! (מנהג זה הנהיגו השפחות ובעלות־הבית העדינות שאם סועדים אצלן שלושה, ארבעה בני־ישיבה, להזמין את כולם ל„יום״ אחד, בכדי להיפטר מהם בבת אחת. בא זה בלא זה — אינן נותנות לו לאכול עד שיבואו כולם כאחד, מלבד אם סועד אצלן איש־צבא, שאין המשרתת מזמנת אותו ביום הכללי, אלא מזמנת אותו ביום מיוחד...)

וה„פטרונים״ מתלקטים אחד־אחד ומתכנסים בקבוצה אחת מסביב לשולחן קטן הנשען אל התנור בחדר־הבישול, ופטרוננו החדש בתוכם, והם אוכלים ומתפטמים, מתפטמים ומתחנקים בכל פרוסה ופרוסה מקצף השפחה וארס עיניה הבוערות בם על כל העבודה אשר יעבידו אותה — עד אשר יתרגל פטרוננו לזיקי עיניה ולא יתפעל ולא יתרגש גם לקללותיה וגערותיה על לא שמרו עת בואו, כלומר עת שהיא מופנה מהמלאכה, עד אשר לבו יגס בה ולמד מיתר הפטרונים הגדולים לשית לה בחלקות למען תיטיב עמו האכילה...

זהו סדר ה„ימים״ וזוהי אכילת „ימי אכילה״.

ו„ימי מעות״ כיצד?

גם־כן פשוט. רבות הנה בעלות־הבית שמוחלות חלקן בעולם הבא בשכר הכנת תבשילן ובוחרות לתת „יומן״ במזומן — עשר, חמש־עשרה אגורות. ובא בן־הישיבה מדי שבוע בשבוע ביומו, ועמד בפתח הבית, ולקח הנדבה, וקנה לו לחם וגבינה ואכל בישיבה, ושמח בחלקו השמן. ויש אשר יצלח לנער להסתיר „יום מעותיו״ ונתנו לו לחם מ„לחם הישיבה״ שתי ליטראות ליום, פרס בשחרית ופרס בצהרים, כדין „חסרי הימים״, והותיר מעט ממעותיו ל„הוצאות קטנות״. ומטעם זה מרובה מעלת „יום־מעות״ מ„יום־אכילה״ לבני־הישיבה. ועוד טעם שני יש בדבר, בעוד שימי־אכילה אי־אפשר שיהיו לנער יותר משבעה, כמנין ימות השבוע, הנה ימי־מעות אפשר שיהיו לו הרבה יותר משבעה. ואם קמצן הוא הנער, יש אשר יצבור „הון עתק״ מימי־מעותיו. והוא־הוא ה„מאושר״ שבבני־הישיבה, שהכל מקנאים בו. מאושר כזה לא במהרה יעזוב את הישיבה. הוא יושב בה עד שיגיע סכום כספו למניין שווה וחשבון ישר. והחשבון לא יתיישר, כמובן, לעולם. והוא הוא ה„בחור הזקן״ אשר בישיבות הקטנות, ה„אזרח הנכבד״ אשר כל בני־הישיבה נוהגים בו כבוד כדין זקן שקנה חכמה (ואין חכמה אלא כסף...), הוא ה„מולך״ בישיבה

2. כינוי של גנאי או של חיבה הוא לבן־ישיבה [חד״ר].

ומושל על בניה ממשלה בלתי־מוגבלת, מיטב ה„חזקות״[3] שלו הוא, מיטב ה„שטענדערים״[4] שלו הוא, ומיטב כל מילי דמיטב שלו הוא: כי יפקוד הטוב והמיטיב את בני־הישיבה צאן קדשו ב„תהלים״ או ב„מניין״, שעל זאת יתפלל כל בן־ישיבה, ונשאו ראשם למניין עשרה, והיה הוא, „הבחור הזקן״, המצרף למניין, והנער אשר יקרא הוא בשם — יצטרף; הוא־הוא הבחור הזקן, ה„יד השניה״ של המשגיח לכל דבר: ריב כי יהיה בין שני נערים ונגשו עד המשגיח למשפט, והיה „הבחור הזקן״ הקטיגור או הסניגור או המפשר, הכל לפי יחס הנערים אליו, וכאשר יחליט כן יקום; או כעבור על ה„אובסקו־ראנטים״[5] של הישיבה רוח קנאה, וביקורת תהיה לפתע־פתאום בארגזי הנערים וחיפשו „טריפה־פסול״, והיה אז „הבחור הזקן״ בבחינת מלשין, מרגל, שוטר או מסתיר את הסחורה האסורה מעיני המחפשים לעיניהם, הכל לפי הרצון שיעלה מאתו כביכול; הוא־הוא „הבחור הזקן״ אשר רבו מכירותיו בין הנשים העוסקות במכירת פולים וקטניות, בהיותו „קונה תמידי״ אצלן, ובפרוץ „הונו״ ונתן להן את כספו ב„נשך כסף״ וב„נשך אוכל״, היינו שמלבד הריבית הקצוצה, עוד נותנות לו מידה ידועה של פולים וקטניות חמים בכל יום תמיד; ובפרוץ הונו עוד יותר, יגדיל וירחיב הלוואותיו גם לסנדלרים ולחייטים מכיריו; והוא־הוא „הבחור הזקן״ אשר בצאתו מהישיבה ו„מזומניו״ בידו, רבו הקופצות עליו מבנות העיירות הקטנות להינשא לו, בהיותו בר־אוריין ובר־אבהן ובר־מזל ו„בריה״ ביחד, וסופו להיעשות „מלווה בריבית״ גדול בקהילתו, וסוף־סופו להיעשות גבאי של צדקה...

ואלה תולדות הישיבות שתולדותיהן אינן ידועות אלא לאותם יחידי סגולה.
בית־מדרש יש בעיר ולו „שמש״, ואת השמש בירך ד׳ בעניות ובדלות, והוא מבקש לו איזה מקור להשביח פרנסתו הרעועה ולהטליא נקבי הספקתו שאינה מספיקה לו לכל מחסוריו, והוא פונה כה וכה, ואין מקום להרוויח פרוטה „מן הצד״, זאת השמשות החרבה, מה הוא עושה אז?
„חוֹנה״ יש בעיר, אך „פה ק״ק״[6] אין לו, כלומר „אברך״ יש בעיר שהשיג סמיכות, ומשרת רבנות טרם ימצא. כסף נדונייתו כבר הוציא על „נסיעות״ ושכר „שדכנים״ ואין סיפק בידו עוד לפתוח חנות לאשתו, והיא, אשתו ה„מרשעת״, צווחת ככרוכיא: הב, הב, גזלן, תן לחם, בטלן, למה נמות אני ועוללי לעיניך? הטוב אתה מרבי דץ המוסמך שעשה „מעמד״? עשה גם אתה מעמד ונחיה!... והוא מתפתל ומתהפך על צד ימין ושמאל ומתנפל על כל „מראה־מקום״ להרוויח פרוטה על מסחר האתרוגים — ואינו מספיק, על „משלחת״ איזו ישיבה — ואחר מקדימו, על עשיית „מעמד״ — ואינו מסוגל, וכבודו ולבו אינם נותנים לו, מפני הבושה. מה הוא עושה?
בטלן יש בעיר, והבטלן אינו בטלן כל עיקר, הוא נקרא „בטלן״ רק בלשון סגי־נהור. אדרבא, ידו בכל עניין, בכל עסק שיזדמן בבית־המדרש, ב„הקדש״, בבי־מסותא[7] להבדיל; הוא המחזר על הפתחים עם עני הגון וה„מטפחת האדומה״ בידו היא; הוא המשולח

3. מקום המשכב והמושב נקרא בלשון בחורי הישיבה „חזקה״ [חד״ר].
4. עמוד להניח עליו הספר.
5. מורדי־אור.
6. פה קהילה קדושה.
7. בבית־מרחץ.

על הישיבות המקומיות; הוא הגובה כסף כל מיני צדקה, בקצרה, הוא ה„כל־בו״. אך מכל עסקיו הנכבדים עדיין אין בביתו לחם ומחיה, והוא מבקש לו עוד איזה עסק שימלא כל פגימות פרנסתו רבת־הענפים ורבת־הנקבים. מה הוא עושה? הולך הבטלן אצל השמש, והשמש — אצל הבטלן, והבטלן והשמש — אצל האברך ואומרים לו: רבי אברך, רצונך לעשות עמנו עסק טוב? וזה עונה: הן. — תן לנו ידך, — אומרים לו, — ו„נעשה״ ישיבה, והיית אתה ל„ראש״, ולקחת שלושה, שלושה רובלים לגולגולת כקצוב (שלושה רובלים הוא השכר הקצוב בישיבות, שאפילו הנער העני לא יפחות מזה), מלבד תלמידים עירוניים (ראשי־הישיבות לוקחים תלמידים מבני בעלי־הבתים בשכר יותר גבוה) ומלבד „לחם״ לפי הטף (מנהלי הישיבות לוקחים לחם מלחם הישיבה) כנהוג; ורבי שמש יהיה לשמש והיה לו „לחם״ וכסף ראש החודש, חנוכה ופורים ויתר „מתנות שמשות״ מאת הנערים, כנהוג; ורבי בטלן יהיה למשגיח והיו לו „מתנות השגחה״ כנהוג.

— הא לכם ידי — משיב רבי אברך בשמחה רבה.

מיד נוטל רבי אברך פתקאות לבנות, כחולות ואדומות וכותב מודעות בזה הלשון:

„בביהמ״ד פלוני נוסדה ישיבה רבתי ע״י הרב הגאון הגדול, חו״ב[8] סוע״ה[9] וכו׳ וכו׳ כ״ש[10] רבי אברך שליט״א[11], שלומדים בה דף גמרא ליום עם תוספות, מהרש״א וכל המפרשים והחידושים ע״פ דרך העמקות והחריפות. התלמידים מקבלים הדרכה, השגחה ושמירה מעולה והכל עצהיו״ט״[12].

והוא מדביקן על דלתות בתי־כנסיות ובתי־מדרשות שבעיר, ובעצמו מתכונן לאמירת השיעורים בנחת־רוח ובהנאה משונה על אשר זכה לכל־הפחות לשם התואר „ריש־מתיבתא״[13] ויזכה גם לפרוסת־לחם...

והשמש והבטלן מה הם עושים בינתיים? הם מסלסלים היטב פיאותיהם וסורקים היטב זקניהם ולוקחים מטותיהם בידיהם ויוצאים בשעה טובה ומוצלחת העירה, וכשנכנסים לאיזה בית, מתחיל הבטלן בהרמת קול ומנגן ואומר: „מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב הוא יברך את ר׳ (מזכיר שם הבעלים) בעבור שנדב־ב־ב (כאן הבטלן ממשיך את הקול ושואל: כמה? ואחרי הפסקה קטנה וישוב־הדעת של בעל־הבית הוא גומר, למשל: שני פודים לחם על ישיבת... בשכר זה הקב״ה״ וכו׳. ובבית אחר הוא גומר בזה הנוסח: „בעבור שנדב שני „ימים״ על ישיבת...״ וכו׳. ואח״כ הולך הבטלן עם השמש וגובים את ה„לחם״ (לאו דוקא לחם, אם נותנים מזומן ג״כ אינם מונעים עצמם מלקחת), בכל ימות השנה ו„קובעים״ את „הימים״ לתלמידים החדשים, הבאים אליהם לטובה, והיה שכרם לבטלן ולשמש, חמישים אגורות ל„יום״, ככתוב למעלה, וכה תיבנה ותתייסד ישיבה חדשה בישראל!

אמנם יש אשר לרגלי איזה סיבה לא תתייסד הישיבה וניתק החוט המשולש, בכל זאת אין מונעים הבטלן והשמש את עצמם מלגבות את הנדרים והנדבות על חשבון הישיבה העתידה לבוא ב„זמן״ מן הזמנים, כי אדם מישראל מכיון שנדב, ומה גם בברכת „מי שברך״, שוב אינו חוזר מנדבתו והוא מסלק עד הפרוטה האחרונה. ואת ה„ימים״ הם „מוכרים״ לבני ישיבות אחרות.

8. חריף ובקי. 9. סיני ועוקר הרים. 10. כבוד שם.
11. שיחיה לאורך ימים טובים אמן.
12. על צד היותר טוב.
13. ראש ישיבה.

אברהם ליסין

מימי ילדותי

א. ליסין בצעירותו במינסק

המחבר — המשורר היהודי הנודע אברהם ליסין (1872—1939) ור' עליו בעמ' 7־263.
פרקי הזכרונות המובאים בזה, בהשמטות, — מתוך ספרו „זכרונות וחויות", הוצאת „עם עובד" תש"ג.
תירגם א. קריב.

אימתי שמעתי בראשונה שמעם של סוציאליסטים? כשאני תר בזכרוני אחרי דבר זה, קמה וניצבת לפני דמותו הזקופה ופניו העבדקניים של סקובליב „הגנרל הלבן" הנודע לשם, גיבורה של פלֶבנה, שלאחר מלחמת רוסיה—תורכיה (1878) קבע ישיבתו במינסק. הדבר היה בשחר ילדותי. זה החילותי בנביאים ראשונים. ובין גיבורי הגדולים, כיהושע בן־נון, גדעון ויפתח, היה סקובליב היחידי שאינו מישראל. וזכורני מעשה שהלכתי לראות בשער הנצחון, שהוקם במינסק לקבלת פניו. עומד אני ומביט, ופתאום נזכרתי ביפתח, שגם הוא שם גיבור־חיל ממערכות מלחמה, ובודאי עבר על סוסו דרך שער כזה, ואחר כך נמצא חייב להקריב קרבן את בתו יחידתו — הדבר אשר עינה את דמיוני הרך. ובקול רועד התחלתי חוקר ודורש את אבי, אם יש לו בת לסקובליב ואם תצא לקראתו השערה. אבי נתן בי עיניו, תפס את הדבר המציק לרוחי וצחק במלוא קולו ואמר:
— לא, פעוטי! אַל תירא. סקובליב עדיין בחור הוא.
והיה דרכי בימי שבתות, עם עוד נערים קטנים, לעמוד ולחכות שעות רצופות לגנרל סקובליב ליד חצר ביתו. והיה כשנראהו על סוסו הצחור והרם, זקנו נזעם וחיוכו אומר נדיבות, אנו רצים אחריו וקוראים: „הורא, סקובליב". פעם בשחרית יום חורף, בלכתי לחדר, ראו עיני את סקובליב על סוסו הצחור, הוא ונושאי־כליו וחיילות ותותחים אחריו צועדים בסך ויוצאים לדרך. מיד שיניתי דרכי ושמתי פעמי עם הצבא, עד שראני יהודי מודע בקצה העיר ותפשׂ לי באזני הקפואות והביאני לביתי.
ועל גיבורי זה הנה שמעתי, שדיבר במקום מן המקומות, מעשה חצוף, כי יתן יד „לחברה סוציאליסטים", משום שמתרעם על השלום עם התוגר.
סיפור־מעשה זה שמעתי בקלויז של בלומקי, מקום שאבי היה מתפלל שם — כשאר סיפורי־מעשים כגון אלו, בליל־שבת לאחר תפילת מעריב. הבימה בקלויז של בלומקי נמוכה היתה, בלא מדרגות, והמתפללים היו לרוב יהודים למדנים, שמוחם מעולה ותאבונם גרוע. לדגים הממולאים ולאטריות לא היו מזרזים עצמם ביותר. ולעת גמר התפילה היו תופסים להם עמידה מסביב לבימה, מסמיכים מגבעת למגבעת, מדושני עונג של שבת, הידים מפליגות בתוך הזקנים, ומתעמקים בעסקי פוליטיקה של מדינות העולם. את המעשה המרעיש, מעשה סקובליב, סיפר דוד חיים המלמד, שכבר היה

נוהג לקרוא אף את ה„גולוס״[1]. וזכורני, כי את המלה „סוציאליסטים״ הוציא מפיו בקול משונה, נמוך ונפחד, כמעט דרך לחישה במבואי האזנים, ותוך כדי כך העיף מבט עינו על הנברשות המעטות. דבר זה נעשה לי ענין גדול לענות בו.

וסיפורי המעשיות מסביב לבימה בקלויז של בלומקי נעשו ביותר וביותר שובי־לב, מעוּלפי רזים וערפלים.

ה„נארודנאיה ווֹליא״ התחילה לקיים ברוב מרצה את תכנית הטירור שלה. נתרגשו התנקשויות נועזות, רציחת שׂרים גבוהים, הוחל ציד לא־יאומן אחרי אלכסנדר השני — אותה מלחמת־שנים נפלאה בין קומץ מועט של גיבורים לבין כל עוצם תקפו של הצאריזם. ובת־קולה בקעה ועלתה על דרך הגוזמא גם מסביב לבימה בקלויז של בלומקי. בנשימה עצורה היו מספרים ומפרשים את דברי החדשות, שמתיחותם נתגברה והלכה. ובבתים נתארכה והלכה ההמתנה לקידוש. תחילה עוד היו חומדים לצון. יהודי קלט לו, למשל, קליטה יתרה מן הטבק וקול עטישתו נתפוצץ בתרועה. ענה אבא ואמר: „ראה גם ראה, בחומר כזה הרי עלול אתה לקעקע היכל־מלכים!״ — רמז לנפץ בארמון־החורף. אולם משבוע לשבוע הלכה וגדלה האימה: מי יודע מה יהא בסופו של דבר, מה עוד נגד פניהם של ישראל! על יורש־העצר, מי שעתיד להיות הקיסר אלכסנדר השלישי, היו אומרים, שכוח בו לשבר אגורות נחושת, אבל במוחו חלוש הוא. תוחלת טובה לא היתה ממנו. ואבא נאנח מקירות לבו. יהודים חשו עתידות, כי מוראים גדולים מתרגשים לבוא עליהם. והמצחים עמוקי הקמטים, מצחיהם של בעלי תורה, התקמטו ביתר עימוק, והעינים העצובות, הישראליות, הביטו ביתר עצבות.

ועומד הייתי אני, נער בן תשע, לצד כנף מעילו של אבא, בולע את סיפורי־המעשיות וכולי להט.

בעל מידה של רגשנות הייתי בילדותי — צוהל, חסון, אך רגשני עד כדי חולניות. שמעתי מעשה נורא, מיד נעשה לי לטרדת־נפש נוראה. בעודי כבן־שש העלו פעם אצלנו בשיחת בית מעשה שאירע לפני שנים בחנות אחת במינסק — בשני תינוקות שנכנסו באין רואה לתוך ארגז שנתרוקן מפרקמטיה שבו והאריכו שם במשׂחק עד שחטפתם שינה. לשעה באה אמם והחזירה את הפרקמטיה לתוך הארגז והגיפתו — והתינוקות נחנקו בו. מיד התחלתי מדמה לפני, כיצד הם מתעוררים, שני הפעוטות, מתחבטים, קוראים לאמם, מתאזרים לקום על רגליהם. וכחזיוני בלהות רדפו אחרי ציורי דמיוני. בלי חדול ראיתי לפני את הפנים הקטנים נעוי העינויים, שמעתי את קולותיהם החנוקים, נתיסרתי ביסוריהם. לימים מועטים היה המראה מרפה ממני וחוזר ומתגלע במוחי כפצע. עברו ירחים עד שנחלצתי הימנו כדרך הנחלץ ממחלת הקדחת. לימים חזרו וסחו בבית מעשה באם אחת, שהשאירה לשעה קלה את תינוקה במיטה ונתנה בידו גפרורים להשתעשע בהם, נדלקו הגפרורים והתינוק נשרף. ושבה באה עלי כל אותה בלהה. בכל עת תמיד, בשבתי, בקומי, בלכתי ברחוב, ראיתי לפני את התינוק שאחזתו אש, שמעתי זעקותיו, חשתי את הצריבות האיומות. ובקיץ הקודם אירע, שהלכתי בתשעה־באב עם חבריא לבית־הקברות הישן, שנטמן בו בעל „סדר הדורות״[2], וטיפסנו שם על עצי־האגס הזקנים, שיברנו ענפים, הישרנו זאטוטי אגסים,

1. עתון רוסי ידוע מפטרבורג, שמרני בימים ההם, אך היהודים היו מקוראיו משום שבשנות הששים הגן על רעיונות ליברליים.
2. ר׳ יחיאל היילפרין, רבה של מינסק, בשנות תע״א—תק״ו.

ליקטנו אותם ושלשלנו אל פינו. שבתי הביתה ופני להבים, וגווי שׂרוט׳ ושרוולי מדולדל ומוסר לבבי כבד עלי מאד. אבי הבין שהתהוללנו בבית־הקברות (במינסק שלושה הם). הייתי מזומן ועומד לספוג מכות־לחי. אולם במקום מתנת־ידו עמד אבי וסיפר לי מעשה, שפעם אחת גדעו ענף בבית־הקברות ומיד נשמעו קולות גניחות — הענף גנח. אכן, רב היה לו לאבא בכך: מכל ירכתי הבית החלה בוקעת ועולה באזני גניחת ענפים. ולהגדיל אימה ולהאדיר נזכרתי גם בבעל „סדר הדורות", שלאחר חצות לילה, כפי שסיפרו הילדים, היה בא לבית־הכנסת הקר להתפלל בציבור עם המתים. והנה נראה לפני בין הענפים, כשהוא ניצב במלוא קומתו מעוטף בקיטל ובטלית ומעפעף לעומתי בעיני בר־מינן. אחזתני קדחת ונפלתי למשכב לכמה שבועות — אולי משום שהאגסים בוסר היו. ודאי מילמלתי בחום הקדחת, מלמל והוסף, על האגסים הגונחים, כי אבא, זכור לי, היה שוקד עלי לילות תמימים, מביט אל עיני, מלטפני, ולוחש ואומר: שטיא, שטיא, ענפים אינם גונחים, ענפים אינם בני־גניחא!

כמה שאני מחטט בזכרוני, איני יכול להעלות בו כל דיבור של גנאי, אך גם לא דיבור של שבח על הסוציאליסטים. עצם המלה „סוציאליסטים" מתיראים היו להעלות על פתחי־פה. רק בלשון „הם" דוברו הדברים, סופרו הסיפורים. אבל נטיית הלב היתה — אחרי הקיסר. בקלויז של בלומקי היה אלכסנדר השני מוחזק למלך־חסד. אמת, מחסדיו נהנו בעיקר רק בעלי־הכיס שבישראל, ויותר משנהנו הם ממנו, נהנתה ממשלתו מהם. ובקלויז של בלומקי לא היו׳ חוץ ממעטים יוצאים מן הכלל, יהודים בעלי־כיס. רוב המתפללים, ואבי בכללם, אנשים עניים היו. אך זקני הדור זכרו עדיין בחלחלה את אביו של אלכסנדר, את הרשע הצורר ניקולאי הראשון — „ניקולאיקא ימח שמו", כפי שהיו מכנים אותו בצנעא. עדיין זכרו בחלחלה את הקאנטוניסטים ושאר גזירות שחורות, שביטלן אלכסנדר. והסתפקו באותם הפירורים, אותן ההקלות הקטנות, שנזרקו לפני קבוצות קטנות מקרב היהודים. סוחרים עשירים שהשיגה ידם לשלם מס־הגילדה; מוסמכים בהשכלה, שהיו על־פי־רוב בניהם וחתניהם של הסוחרים העשירים; לימים גם בעלי־מלאכה מסוימים, כל זמן שעסקו במלאכתם — כל אלה היו רשאים לישב מחוץ ל„תחום" בלי כתב של שמד. ויהודים ייחלו וציפו, בלבבות שלבשו אור ובתקוות שפרשו כנף, כי ישיתו להם נוספות עוד פירורים כאלה. מי מסתפק במועט כישראל! לפי שיחותיהם של יהודים חריפי מוח אלה, השמורות בזכרוני, קיים לי הרושם, כי בקלויז של בלומקי נחשבו הסוציאליסטים לבריות מתמיהות. היה ביכלתם לשים מוקש מתחת לפסי־הרכבת שהקיסר עמד לעבור שם, לפוצץ את ארמון־החורף, לחתור מנהרה כדי לחמוס („להחרים" בלשונם) קופה של מלכות, קאזנאצ'ייסטווא בלע"ז. אבל אשר ליכולת להגיע ולבוא לידי כך ש„פוניה" יקבל עליו סדר העולם של הצרפתי או אפילו של האשכנזי — בזה היו אנשי הקלויז קטני־אמונה. „בדינמיט ,הם' לא ישיגו זאת", — אמר אבי.

בארון הספרים של אבא, בין כרכי הגמרות הגדולות, החומשים והתנ"כים, היו גם קונטרסים בכתב רש"י, שהקדמתי לקרוא בהם בעודי רך בשנים. אלה היו ספרי הכרוניקה הישנים „עמק הבכא", „שבט יהודה", „שארית ישראל", הפתיחתא למגילת היסורים הגדולים של תולדות ישראל — נהרות די־נור של דם ודמעות, המקופלים בדפים שהצהיבו מיושן. אולם דעתו של אבא לא היתה נוחה מקריאתי בהם, שגורמת

לבטלני מתלמודי. כשמתרשל הייתי אפילו בתפילה — לא הקפיד אבי ביותר. „ובלבד שילמד!" — היה מורגל בפיו. את התנ"ך אהב הוא גופו אהבת נפש. והוא ורבי, ר' שאול קרליטשר, איש יקרות, שעוד היום, מדי אפתח ספר תנ"ך, עדיין קולו החוגג הוֹמה באזני — שניהם כאחד נטעו בי לכל ימי חיי אהבה עזה לתנ"ך. אך העיקר היה בכל זאת גמרא וגמרא. בן ז' נכנסתי לגמרא. וכשמלאו לי ח' שנים, כבר לא היה די לו לאבי במלמד אחד ובמסכת אחת. ולעת קיץ שׂכר בשבילי אחד מיושבי הקלויז שישנה לי בין מנחה למעריב מסכתא אחרת. האמתלא היתה שלא אתרוצץ עם נערי קרנות. אולם לאמיתו של דבר הכל היה לו לאבי פחות מכדי סיפוקו. ואני במתחבא, לאורה של עששית קטנה בקרן זוית, גוחן הייתי לילות תמימים על הכרוניקות העתיקות, שופך דמעות עליהן ונשבע בשבועות נלהטות, לפני דמם השפוך של הקדושים, להתנהג כּדוגמתם. והתשוקה יקדה בי להתנסות בגזירות רעות כמותם, ובחלום ובדמיון ראיתי את מעשיהם של אלו בידי. ואפילו בשחרית־יום לפני הגמרא היו כל אלה המעוּנים על קידוש השם באים וניצבים עלי בכל מורא הודם.

לאחר שמונה שנים כבר שקדתי לילות תמימים, שוב נחבא מעין רואים, שוב נרגש עד היסוד בי, לאור מנורה זעומה בעלית גג, על חמש החוברות של „ויסטניק נאַרוֹדנוֹי ווֹלי" [3]. שהשׂגתי בסודי סודות. ושוב קמה עלתה לפני במלוא מורא הודה מגילה של מסירות נפש, מגילת תולדותיה של „נארודנאיה ווליא" — הנפלאת שבמפלגות המהפכניות ברוסיה. וכבר היה גלוי וברור לי גם אז, כי בנפשי אין זה אלא המשך, לאחר הפסקה אריכתא, לאותן כרוניקות ישנות מחיי ישראל.

סמוך לאותו הזמן הביא לי אבי את „משל ומליצה" להרב הקאָמפּאָני (המלבי"ם) — ספר קטן בלשון הקודש, אשר תוכו האליגורי רצוף יראת שמים, והוא חרוז בחרוזים — הם החרוזים הראשונים שקראתי בימי חיי. עברתי עליו, ולא יצא זמן מרובה עד שחיברתי בעצמי שיר בלשון הקודש — שירי הראשון. אך תאות נפשי עודנו העתון שבעל־פה סביב לבימה — אלה סיפורי המעשיות האומרים תמיהה והפירושים שנתפרשו שם.

וכך חלף עבר החורף של שנת 1881—1880 והגיע חג הפורים.

לכבוד פורים תפרו לי חליפה ואדרת שתאמו בצבען — צבע חום ומשבצות ירוקות. כל היום היו ידי מלאות עבודת משלוח מנות. ועם ערב העדתני אמי את בגדי החדשים ושׂמנו פעמינו אל אחיה הבכור, אל הדוד מנדל. בני המשפחה נהגו להתכנס יחדיו בביתו לסעודת פורים והיו מזמרים ומשמחים לבם עד לשעה מופלגה לאחר חצות.

ביום היתה הפשרה. השלג נמס ויהי לשלוליות. לעת ערב בא כפור קל והשלוליות קרמו דוק של קרח. התחלתי מתגלש עליו. נתבקע הקרח ורפש ניתז עלי מלוא קומתי. אמי ספקה כפיה מתוך פחי נפש ובאה לקנחני. פסענו עוד פסיעות אחדות — ונתחדשה הגלישה ונתחדשה הרפישה. אמי בצרת נפשה חוזרת וסופקת כפיה וחוזרת ומקנחת. לסוף קצרה רוחה ומאַיימת שתלשין עלי לפני אבא. צחקתי לעומתה צחוק ערמומי; אמי הטובה רק תופסת לשון של איום, אבל לעולם אין דרכה לילך ולהלשין.

והנה אנו בביתו של הדוד. הנקהלים כבר גמעו גמיעת ארעי, נוטלים ידיהם לסעודה ומסבים לשולחן. אותה שעה נפתחה הדלת ואבי נכנס ובא, בלי אמירת שלום לאיש, אישוניו ממותחים ופניו חיורים כסיד.

3. הופיע בשנות 1883—1886.

— „הם" השיגוהו! השיגוהו! רצחוהו נפש! טרפוהו!
המסובים קמים בבהילות — וי! וי! הכל הבינו גם הבינו.
אבא מספר חרש, בלחישת שפתים, ופניו מתעוים בהעויות משונות — מתוך מאמציו הגדולים שלא יגעה בבכי.
הנה זה עתה עבר על פני בית שר־הפלך. ראה בני אדם מתקהלים. קצין אחד קפץ מתוך מרכבה, פוכר ידיו ומיבב וקורא: „אסון זה! אסון זה!" לא ארכו הרגעים וכבר נודע כי הקיסר נפל חלל. פצצה ריטשתהו[4].
וכשתעלה בזכרוני עצבות זו, עצבות כבדה מלב וקרב, שאָפפה את כל המסובים בבית דודי, ונוכחתי שוב לדעת, מה נאמן האינסטינקט, מה חד החוש, אשר פיתח הגורל האומלל בתוך עמנו. כל האנשים נאלמו דום כאילו בבית אָבל.
לגבי ההמונים היהודים, כאמור, לא היה אלכסנדר השני בשום פנים „צאר גואל". שחרור האכרים משעבודם, במיעוט קרקע וריבוי מסים, יצר ברוסיה פרוליטאריון. התחילה התפתחותן של תעשיה ומסחר. ויהודים עשירים, כנוהג שבעולם, הוסיפו עושר על עשרם. יהודים פטרוני מסילות ברזל, יהודים בעלי מיליונים נראו בארץ. אבל ההמונים, דלת העם בישראל, הוסיפו דלות על דלותם. במחיצתם של סוג הפריץ החדש וסוג האיכר החדש נצטמקו מקורות הפרנסה. ועם כל הריפורמות שלו סירב אלכסנדר השני להעניק ליהודים אפילו זכות־ראשית זו הנתונה לכל בריה — זכות־ישיבה בכל מקום. הוא העניק זכות זו רק לכמה כיתות מיוחסות של יהודים, אבל לא לעם היהודי. אילו מיניסטרים ליברלים הרהיבו עוז והציעו, לפי דוגמת מערב אירופה, שויון־זכויות ליהודים. מיניסטרים ליברלים אחרים הציעו לבטל לפחות את התחום היהודי. אולם כל הצעות כגון אלו היה דוחה לחלוטין. והרי הדברים אמורים ב„תקופת הריפורמות הגדולות". ככל בית רומנוב היה גם אלכסנדר השני צורר ישראל. ממותק, בלבוש יותר אנושי במקצת, אבל צורר ישראל. ואף על פי כן, כפי שנתגלה עד־מהרה, העריכו היהודים בצערם האמיתי על מותו את מצב הדברים נכוחה.
ולמחרת נקהלו עם ועדה בבית־המדרש הגדול. שם דיבר הרב־מטעם, אולם דבריו־„מטעם" לא נתקבלו הפעם קבלה־„מטעם" בעלמא. יהודים התעצבו באמת ובתמים, בכו מן הלב, בקול בכו, ואני בכיתי עם הבוכים. לנגד עיני כבר נישא הקיסר ורגליו קטועות, ובכה בכיתי עם הבוכים.
אולם גם בלילי שבתות שלאחר רצח הקיסר לא שמעתי מסביב לבימה אף דיבור אחד בגנותם של הסוציאליסטים. אדרבא, מעולם לא דיברו עליהם בדרך־ארץ כזו. במהרה, כידוע, עלתה בידי מסיתים להסית את האיכר הרוסי ואת הפועל הרוסי, שגם הוא תמול־שלשום איכר היה, כי הסוציאליסטים הם המה בעלי האחוזות, שרצחו את הקיסר בשביל ששיחרר את האיכרים. לא ארכו הימים ואף כל מיני חוגים של זו הקרויה „חברה" רוסית, אפילו חוגי משכילים, ואפילו חוגי ליברלים, כביכול, התחילו מקרקרים במקהלים כצפרדעים, ושופעים זיהומם של כל הביצות ומימי הרקק על־פני כל רוסיה כולה. ואילו היהודים, שהרגישו עצמם נפגעים כל־כך ממעשה הרצח, שנתיראו כל־כך מפני תוצאותיו, דיברו בכל זאת בדרך־הארץ על הרוצחים — על אודות גבורתם, אודות טהרת כונותיהם.
וזו היתה אצלם רק יראת הכבוד בפני מסירות נפש, בפני אנשים שיש בכוחם

4. רצח הצאר אירע באחד במארס 1881.

להקריב עצמם למען אידיאל — יראת כבוד של בנים לעם, אשר הלך מדורי דורות בדרכי מסירות נפש והערה את חייו על קידוש אידיאל.
וכל פעם שאני בא להרהר בהשפעה הכבירה, שהשפיע חרוף־הנפש ההירואי של „נארודנאיה ווליא" על מהפכנים יהודים, אפילו על הללו שמערכי רעיונותיהם רחוקים היו ממערכותיה, אני נזכר גם בקלויז של בלומקי בלילי השבתות שבימי משפט ז'ליאבוב וחבריו על רצח הקיסר — עד מה הלכו שבי אפילו יהודים בני דור ישן אחרי גדולת נפשם של רוצחי הקיסר הללו.
זכורני יפה הלך־הרוח בליל שבת שלאחר מותם על התליה — כיצד סיפרו בלחישה פלאי פלאים על דבר התלויים, כיצד דיברו מתוך רגש בושה, אך גם ברטט רחמים, על „הנערה היהודיה המעוברת"[5], אשר „מטעם זה לא יעלוה לתליה ובררו לה מיתת עינויים בצינוק שהתליה יפה הימנה"; כיצד לא נלאו לספר ולחזור ולספר כל הפרטים הכובשים לב, על חנות הגבינה, שמתוכה העבירו את המוקש לרחוב שהקיסר עמד לעבור בו. ונפשי, נפש ילד, נקרעה בי גם מתוך רחמים על „מלך חסד" שנרצח, גם מתוך רחמים כפולים ומכופלים על רוצחיו הנעלים.

לאחר ימים אחדים כבר באה למינסק שמועת הפוגרומים שנתרגשו בדרומה של רוסיה. בימים ההם עדיין לא היו רגילים לפרעות אפילו ברוסיה, ורישומן הטיל פלצות. הדיבורים בלילי שבתות בקלויז של בלומקי הלכו ונתרוו רוח יאוש. הקיסר החדש לא יוותר לסוציאליסטים בשום פנים. הוא מכוון עצמו בדרכים גרועות מדרכי קודמו והיהודים נעשים השעיר לעזאזל. כבר ניתנת רשות גמורה למשחית.
באישון לילה מתעורר הייתי מחלומות רעים, והייתי הופך והופך בטרדת לבי: מי ומי הם הגויים, שידם ברציחות הללו? גויים היו אצלי האמורי, היבוסי והגרגשי מן החומש, או הצורר והכומר מ„עמק הבכא" ו„שבט יהודה", אבל לא האיכרים שלנו, שהייתי רואָם ברחובות של שבת לישראל כשטסים וחולפים בבעתה על גבי עגלותיהם כחץ מקשת. פעם במוצאי־שבת נכנסתי אל מוזג מודע, שרצה לעשות לי נחת רוח. אמר לי: „אברהמ'לה, רצונך לראות עם הדומה לחמור?" — ועמד ופתח את דלת מעונו אל בית־המזיגה. ראיתי לפני תמונה, שהביאה לידי בחילה: בכל מקום ומקום, על הספסלים ומתחת לספסלים, על הרצפה הנרפשה ומזוהמה, בתוך חלל־האויר המפוטם עשן ויי"ש, התפלשו שיכורים, התחבקו והתנגחו, הצרידו קולם בשיר, נחרו והתריזו וספקו בקיאָם. ועל המפתן עמד המוזג, חכם וזחוח־דעת, וצחק מתוך בוז עמוק כל כך, עד שכל גופו ניטלטל בנענועים.
ולכשהירהרתי בגויים, קמה וניצבה לפני תמונה זו שבבית המזיגה: כלום אלה השיכורים החלכאים, חדלי־האישים, רוצחי אדם הם עד כדי כך?
חבר היה לי, גדול ממני שנים אחדות, שנתגדל עמי יחד בקלויז של בלומקי — אברהמ'לי קפלן (לימים ציוני ידוע במינסק וגיבורו של משפט מפורסם בבית־המשפט המחוזי במינסק, על שום ההגנה שאירגן בשוק הישן, וחיילים הוכו שם בעת שפרעו פרעות). ובצהרי ימי שבתות לומדים (או משתובבים) היינו בחברותא בקלויז. אברהמ'לי קפלן חומד סוכר היה. ולעתים תדירות היה מיטלטל וסר לביתו להיטיב לבו בחתיכת סוכר ואני מתלוה לו. כיון שבית דירתם עמד בסביבת ה„ביצה", היה מקרנו לעבור

5. הסיה הלפמאן.

את רחוב המקולין ואת המילוא. והיו הרחובות הללו של עניי ישראל משחירים בצהרי־ימי שבתות מחבורות הוללים ופוחזים, אברכים ובחורים שהגיעו לפרקם, שהיו נותנים קולם בצריחות ובצהילות, ברוצם אחרי עגלותיהם של גויים. כל אותו מרץ חומר ותוסס של חבריא זו, שלאחר חמש־עשרה מצא אפיקו בתנועת הפועלים, היה מתפרק אז באורח פרא זה. שלוחה של הרשות ברחוב המקולין היה ה„דאָסאַטניק" אלכסנדר — חייל גוץ וצנום שכלה מועדו בצבא, מן הקנטוניסטים, עיניו זעירות, סמוקות וטרוטות, חובש כיפה דהה על פניו הדהים, תמיד שתוי, אשר בימי ילדותו הוציאוהו לשמד לאָנסו, וזכר עדיין כמה מלים בלשון יהודים. פעמים הייתי מביא לו מרחובנו פרוסת חלה ואומר לו: „אלכסנדר, אמור חלקלקות". היה לועס את הפרוסה בשיירי שיניו המכורכמים ואומר אמירתו בלעגי לשון, ואנו, הילדים, פינו מלא דיצה וחדוה. דבר הלמד מאליו, כי אותן מהומות של שבת שברחוב לא היתה לו לאלכסנדר אלא נגיעה מועטה אליהן. היה יושב במקום שיושב ומתנמנם ורואה מסתמא בחלומו נחת זרועם של הגויים ומגח מרפקיהם שנפלו בחלקו אי בוולגה או באַרכאַנגאַלסק. וכשנזדמן ובא לפרקים לידיהם של בני החבריא אחד הז׳לובים (גוי בלשון הגנבים), לא ניתן להתקנא בו. אותי מרתיע היה הדבר והייתי טוען ואומר לחברי הגדול ממני: „היתכן, מאה שקמו על אחד?" אברהמ׳לי קפלן היה מגחך ומשיב: „כלום אינך יודע מה מנהגם בנו כשידם על העליונה? יעמדו ויטעמו גם הם פעם את הטעם!" משמעות הדברים היתה כך: תמיד הלא מאה גויים הם על יהודי אחד, יהיו נא פעם מאה יהודים על גוי אחד.

וראשית הקיץ של שנת 1881, הקיץ של הפוגרומים, הפרועה שבינקותי היתה. דרנו ברחוב יורייב, בריחוק חצרות אחדות מבית־היראה הצהוב, בדיוטה השניה של בית שעמד על גבעה. למטה, בעמק, הוריק גן לא־זרוע — חלקת הירק היחידה שבכל הסביבה, מקום שהייתי רודף שם בקיץ אחרי פרפרים וצדם ב„ארבע כנפות" שלי. מאחורי הגן זרמה לה, כביכול, הנמיגה — „כמי השלוח ההולכים לאט". כך הגיתי בה בלשון המקרא. מעבר לנמיגה היה נטוי רחוב המקולין, מקום משכנם של הקונדסים המובהקים. אני קראתי להם בשם מן החומש — „זמזומים", והיה רחוב המקולין שרוי תמיד בקשרי מלחמה עם רחוב יורייב. ה„זמזומים" עצמו מאתנו הן במנין והן בקומה ובכוח. אולם אנו שוכני ההר היינו והם שוכני מטה. וכיון שעשינו מלחמתנו באבנים, נודע לעמדתנו ערך אסטרטגי חשוב. אנו היינו ערוכים לקרב — בבורות מלאים אבנים. התלקח הקרב האיום שבכל קרבות בין־הערבים, שום שמשה, הן מעבר מזה והן מעבר מזה, לא נשתיירה בעינה. עמד זכריה העגלון, שדירתו היתה ממטה לנו, ותפס יצול בידו וזינק במעלה הגבעה, שנתרוקנה כהרף עין. מן הסתם עשו אחרים שכמותו כיוצא בזה גם ברחוב המקולין, כי גם שם נדמה בבת אחת סערת הקרב. זכריה, ויצולו בידו, עמד על המשמר עוד כמה בין־ערבים — ותשקוט הארץ, על הגבעה השלכה שלות השקט.

ודוקא בעת ההיא שוקד הייתי לילות תמימים על „יוסיפון" — וכבר עמדתי בסופו. רק ספרים אחדים השפיעו עלי בשנות חיי הבאות השפעה עצומה כל כך. וביותר היו כובשים את הלב החלקים האחרונים של „יוסיפון", אשר בהם יתואר המרד הגדול של היהודים כנגד רומא. עם כל דף ודף שבו ביתר שאת את לבי ואת דמיוני הלוחמים הגיבורים מישראל כנגד הרומאים, אותם הקנאים, אשר „יוסיפון" מחרפם ומגאצם

כל כך. עם כל דף ודף נתלהטה נשמתי ביתר שׂאֵת ממלחמתם הנואָשה — כדרך שנתלהטה מרוצחי הקיסר וגיבורי הרוח האחרים מן הסוציאליסטים, שכוננו צעדיהם אל נוכח יסורים ומוות. איני יכול להעלות בזכרוני, עד כמה קשרתי בהכרה צלולה את הסוציאליסטים הרוסים עם הקנאים היהודים מימי קדם. אך זכור אזכור את התפעלותי וגאותי, שגם אנו, היהודים, קמו לנו עוד לפני ח״י מאות שנה לוחמים כאלה, גיבורים כאלה.

כל משך חודש סיון, כשהייתי נתון בקריאת מעשי המרד הגדול, שכנתי בדמיוני בכל עת ובכל שעה על קירות החומה של ירושלים הנצורה. בכל מקום, בבית הכנסת בשעת התפילה, בחדר בעת לימוד הגמרא, היו המלחמה הגדולה והחורבן והשרפה ממלאים כל חללו של לבי. ובלכתי מהחדר הביתה הייתי מתשוטט ברחובות ומקיף בדמיוני את העיר מינסק קירות־מגן — חומה ראשונה, שניה, שלישית, בד בבד כאשר היה הדבר בירושלים, ומעלה מעל קירות החומות ניצבתי כתף למול כתף עם מנהיגיהם הגדולים של הקנאים, עם אליעזר בן חנני ויוחנן הגלילי ושמעון הירושלמי, ומכונן את החצים, ומנופף בחרב, ולוחם ולוחם מלחמת חיים ומוות.

והנה עולה בזכרוני אחד מלילי השבתות בקלויז של בלומקי — ליל תמוז חם. אולם החדשות שהושמעו שם ציננו את הדם בעורקים: הפרעות אינן פוסקות, הקיסר החדש ושׂרָיו הגבוהים מגלים יותר ויותר שנאה אפלה לישראל. הממשלה מאשימה בפרעות את המסיתים והמתעתעים, כוונתה — הסוציאליסטים. אך גנבת הדעת גלויה לעין. הרי פקידיה עצמם והעתונים הקרובים לה הם הם המסיתים ומעוררים לפרעות. פיהם מלא צווחה, כי היהודים הם פגע רע לרוסיה. הממשלה ניחא לה בפרעות. צריכה היא שעיר לעזאזל. וכדי לזכּוֹת את הפרעות עתידה היא להוציא עוד כל מיני גזירות רעות.

זה היה ליל־השבת האחרון בקלויז של בלומקי. לאחר ימים מועטים עלתה מינסק באש. עם חצר בית־הכנסת כולה נשרף גם הקלויז של בלומקי.

השמועה אמרה אז, כי ערי ישראל, שלא נקל לערוך בהן פרעות, נשלחות באש. השרפה הגדולה במינסק ודאי במזיד באה. עוד בהשכמת הבוקר נפלה דליקה ברובע עיר, ששם גר אחד מקרובינו. מיד נזדרזה אמי, אשה צעירה ובעלת כוח, ויצאה במרוצה „להציל״. אותה דליקה כוּבתה. אמי שבה עייפה ושטופת זיעה והטילה עצמה בתוך המיטה לפוש. אני כבר זימנתי עצמי לחדר. אותה שעה ראיתי בעד חלונותינו על הגבעה, כי מרחוב המקולין מיתמר ועולה עב־עשן שחור. ומיד כבר ראיתי להבות ועשן באותו הרחוב וגם במקומות אחרים.

בשעה מאוחרת בלילה הייתי עם אמי בטבור העיר — בשוק העליון. אבי עם שׂרידי החפצים מוצלים היה בבית־הקברות החדש, מקום שם התגוללו המוני יהודים. אחיותי הקטנות עם אחת הדודות היו בקצה אחר של העיר, בקאמירויקא, אצל הכובסת הנכרית שלנו. לשוא ביקשנו, אמא ואני, לבוא אל בית־הקברות — לראות את אבא. משלושת עברים נצבו חומות אֵש, אשר בנינים של עשרות רחובות גנחו וקירקרו שׁם ועלו בלהבות. ועל פני רקיע שמינו היה פרוש גג של אש. על פני הבולוור הקטן, הישן, שעדיין לא היו בו אז נטעים, מוטלים היו בשקים גדולים של הרשות המיטלטלין של בית שר־הפלך, של בית־האוצר, של בית־היראה. על בנינים אלה צבאו כל מכבי־האש ופלוגות גדולות של אנשי־צבא, בהפקירם את העיר כולה ללהבות האש.

ומסביב למיטלטלין עמדו שלופי־חרב וזקופי־רובה כיתות קודרות של אנשי־צבא. הם פלחו אותנו במבטי איבה. לבי נתעטף בי ונתעגם. נזכרתי בתמונת החורבן שקראתי זה לא כבר ב„יוסיפון" ואמרתי לאמי:

— אין חסר אלא שגם ידקרו אותנו, אמא, והרי הכל כבשעת חורבן בית־המקדש. אמי, אשר בכל המוראים שעברו עליה התחזקה כל היום כולו, לא יכלה עוד לכבוש רוחה. היא חטפה ונטלה אותי בין זרועותיה וגעתה בבכיה:

— לא, בני, הלא משכבר אין לנו בית־מקדש כי יחרב. עתה הרי זה כבר חורבנו של ישראל...

רק לאחר חג הסוכות מצאנו דירה — והפעם ברובע יותר אמיד שבעיר, מקום שהשרפה נעצרה שם, במקצת בזכות בניני הרשות ובתי־היראה הסמוכים שהוצלו מן האש. הדירה החדשה קטנה היתה, לחה ואפלולית, אולם בטבור העיר, לא הרחק מבית דירתו של הדוד מנדל. ובמקום לילי השבתות מלאי הענין בקלויז של בלומקי, החלו אז בשבילי, בחורף 1881—1882, מוצאי השבתות בבית דודי, לא פחות מכן מלאי ענין אף הם. שם היו מתוועדים בני המשפחה מן הקרובים ביותר. ושוב אותם סיפורי־המעשיות על צרות ופרעות כמו בקלויז של בלומקי — אותם רחשי־הרוח הקודרים וההערות המבריקות. אך זה היה חוג־משפחה מצומצם, ופחות מכן היו האנשים חושכים פיהם. שם לא היו צופים בפחד אל הנברשות; ביתר חופש היו מגלגלים שיחה, מפרשים את החדשות, מתוכחים.

ואני, נער הומה ומהמה, שטוף בקונדסות, הייתי כבר אז עומד לי חרש מאחורי כסא, סופג בצמאון את משמע אזני, הופך בו אחר כך, מרחישו בנפשי, ובקוצר רוח כבר מצפה אני אחר כך כל ימות השבוע למוצאי שבת שאֶצלו לי תמיד חן נלבב.

אני כותב את השורות האלו ובאזני מהדהד קולה המילודי של אמי באמירת „המבדיל" — קול חרישי כל־כך, כל־כך מלא השתפכות הלב. הנה תדליק אש, הנשמה היתרה של שבת מסתלקת, על פני הבית באים ורובצים צפופים צללי החול, דאגות החול. אבא שב מתפילת מעריב, ובכל הזויות קונות שביתה ומצטופפות והולכות דאגות החול: מאַין יוקח לשכר־לימוד, לשכר־דירה, לחבילת עצים? אבא עובר ושב פעמים אחדות על־פני הבית עם הצללים הארוכים. אני שומע כמה גניחות חרישות. אך מיד פושטים ובאים הצלילים השובים לב של „אליהו הנביא, אליהו התשבי" — צלילים נוגים כל־כך ובכל זאת לוחשי נחמה כל כך. ובחשכות מזריחים ועולים דיוקנאותיהם של משיח בן דוד, הגואל, אשר אולי אמנם יבוא במהרה בקרוב עם ענני החורף הכבדים על פני שמיה של מינסק, ושל אליהו הנביא, המבשׂר, אשר לעת עתה, עד כה וכה, הוא לובש דמות עבד ובונה בן־לילה ארמון תפארה. מזריחים הם ועולים דיוקנאות־פלא אלו בניגון ובניב. ואבא מתהלך בין הצללים הצפופים ומזמר, ואף אני מזמר, ואף אמא מזמרת, ומתוך זמירות באה ומסיקה את התנור.

כך היינו מקבלים בזמירות אפילו את פני החול האפורים — כקבל פני יום־טוב. אותה שעה היו הגברים, אבא ואני, שׂמים פעמי רגליהם לתוך ליל־החורף הרם, על־פני השלג החורק, אל הדוד מנדל. כמה חן ונועם הוצק שם, כמה אורה ורווחה. ואף על פי כן מה נעגמות היו השיחות שם! וצרות הפרט כבר נראו בטלות ומבוטלות לנוכח מוראי צרות הכלל. הנה רואה אני על פניו של אבא ארשת צער, שלא ראיתי קודם

אחרי ההבדלה. מסיחים בראש־המיניסטרים, באיגנאטייב, שאינו גודר בעד הפרעות ומתכן גזרות על ישראל שהן שחורות מהקודמות, כדי להצדיק את ההמון הפרוע במעשה הפרעות. מסיחים בקטיגורים, שעליהם מוטל הדבר להעמיד לדין את הפורעים, הרוצחים, ולסוף הם תובעים לדין את הקרבנות של הפרעות והרציחות. מסיחים ב„נוביה ורֶאמיא" [6] ושאר צוררי התופת, הנחשים הצפעונים, הבאים ומכריזים אותנו, את הנשוכים נשיכת מוות, לנחשים צפעונים. ועד היום עודנה תקועה במוחי כמסמר המימרא המרורה של אבי:

— לוּ באמת נחשים היינו? אבל אנו הלא רק תולעים אנו, כמו שנאמר: כי תולעת יעקב — תולעים!...

והנה פעם, במוצאי אחת השבתות, שמעתי בבית דודי הברה, שצרבתני כסרפד: אותם הסוציאליסטים, שקודם לכן היו הורגים את השרים הגדולים וגם בקיסר היתה ידם, הם הם שפורעים עתה פרעות בדרום ושופכים שם דם ישראל.

כי סוציאליסטים רוסיים ידועים הראו אז חיבה יתרה לפורעי הפרעות וכי סוציאליסטים יהודים היו שרויים אז בגלל כך במשבר נפש חמור — עובדות נודעות הן. הרבה עסקנים יהודים מהתנועה הסוציאליסטית באו לידי חשבון־הנפש שהיה רצוף צער וכאב. יוצאים מן הכלל היו בעיקר המעטים, שנתלשו מן השורש באמיגרציה בחוץ לארץ או בתוך שקי האבן של הקסרקטין אשר לרשות הצארית. כמעט כל האינטליגנציה הנוטה אחרי הסוציאליזם שבמחנה העברי ברוסיה עברה אז אל חובבי־ציון. גם חלק גדול של האינטליגנציה המתבוללת, בעיקר הנוער שבבתי האולפנא, נזדעזע אז עד מעמקיה של הנשמה; לכל מהפכן יהודי בעל לב ובעל רגש גרם הדבר הרבה יסורים וספקות.

ופני הדברים לא יכלו להיות אחרים. מקובלת הדעה, שאין זו אלא הריאַקציה השחורה בימי אלכסנדר השלישי, שהולידה את האנטישמיות העושה בפרעות. אבל הלא ידוע לנו, שלאו כל ריאקציה מחוייבת להוליד דוקא נחשול של פרעות. והריאקציה שלאחר רצח אלכסנדר ודאי לא לבשה אופי אנטישמי אכזרי כל כך, אילולא לקחו היהודים חלק נמרץ כל כך בתנועה המהפכנית.

ברשותה של התנועה המהפכנית כבר היו כוחות יהודים ניכרים — כגון מארק נתנזון ופ. אַקסלרוֹד. במסירותו העצומה, בטאקט שלו, בשכלו ובכשרונו הגדול במעשי ארגון יצר נתנזון, בחור קובנאי, את שני גדולי הארגונים המהפכניים ברוסיה — את החוגים הקרויים על שם טשאַיקובסקי, אשר טשאַיקובסקי גופו תפס בהם מקום מועט ואת „זאֶמליה אי ווֹליא", שנתפלגה אחר כך ל„טשורני פּאֶראֶדאֶל" ו„נארודנאיה ווליא". בקרב „ההולכים אל תוך העם" (הרוסי) כבר מצטיינים בחורים יהודים נפלאים, נשמות קדושות. בסוף שנות השבעים כבר מופיעים ובאים גם טרוריסטים יהודים. ברצח הקיסר באחד במרס 1881 גם יד אשה יהודיה באמצע. היא הסיה הלפמן — אמנם, רק בחזקת בעלת הדירה החשאית, שהכינו בה את המרד. אך דבר זה כבר הספיק, כדי ללבות את להבת־התופת האנטישמית. הממשלה הן לא יכלה לקחת נקם מכל הקוזקים, באשר מוצאו של ז׳ילאבוב היה מן הקוזקים, או מכל הכמרים הפראבוסלביים באשר קיבאלטשיטש היה מזרע הכמרים, או מכל שרי־הפלכים משום שסופיה פרובסקי בתו של שר־פלך היתה. אבל הלפמן היתה בת דייג יהודי בפלך מינסק — בתו של

6. „נוביאָ וראֶמיא" — גדול העתונים הריאקציוניים והאנטישמיים ברוסיה.

עם, שהיה השעיר לעזאזל בדברי הימים. ומיד באו לנקום נקם בכל היהודים. על פני כל המדינה החלו שופכים שפך רעל, כי ה„זשידים" הם המדיחים את בני הנוער הרוסי. לבסוף שידלו גם את הרשע המטומטם, את אלכסנדר השלישי, שהיה מתיירא תחילה מפני הפוגרומים, והשיאוהו להאמין כי החייבים בכול הם היהודים.

והיא האירוניה המרה של הגורל היהודי: בעוד שהפוגרומים היו נקמתם של תלייני המלכות, על שום שהיהודים משתתפים בתנועה המהפכנית, היו בתוך התנועה המהפכנית גופא מביטים בעין יפה על הפוגרומים — על מעשה נקם זה של תלייני המלכות. בשתי המפלגות, בנ. וו. ובטש. פ. היו מהפכנים רוסיים מקדמים ברצון את הפוגרומים, שבהן נפרעה הממשלה מחבריהם היהודים.

הממשלה נוכחה לדעת יותר ויותר, כי זקוקה היא לתנועת הפוגרומים כדי להסיח את ההמונים מהתנועה המהפכנית. ובו בזמן סברו חוגים מהפכניים מסוימים, כי תנועת הפוגרומים יש בה תועלת לתנועה המהפכנית, כי סוף כל סוף עתידים פורעי הפרעות להתראות פנים גם עם בעלי האחוזות ועם פקידי הרשות. ואם אפילו לא תתקיים נבואתם, בין כך ובין כך סבורים היו, שבגלל היהודים אסור לפרוש מן „העם". ובסוף אוגוסט 1881 הוציא ה„איספולניטאֶלני קומיטט" (הועד הפועל) המפורסם של נארודנאיה ווליא" את הכרוז המביש „לעם האוקראיני" ועורר את ההמונים להוסיף ולאחוז בפוגרומים, שכבר שככו במקצת בעת ההיא. גדולי הרוח שב„נארודנאיה ווליא" כבר נפקד אז מקומם ב„ועד". התליָן כבר סילקם. בדיוק שנה קודם לכן, בסוף אוגוסט 1880, בימי פעולתם של ז׳ליאבוב, אלכסנדר מיכאילוב, סופיה פרובסקי, הוציא אותו „ועד" גופו על פי דרכו, דרך גאות, את הכרוז הנעלה „אל העם העובד הרוסי". לכל העמים המדוכאים הבטיחו בו חופש. מה שפלה ירידתו של „הועד" במשך שנה אחת!

כך התיחסו אל הפוגרומים ב„נארודנאיה ווליא". כיצד התיחסו אליהם במפלגה המהפכנית השניה, ב„טשורני פאֶראֶדאֶל"? מעשה הבא ללמד בענין זה מספר בזכרונותיו יוסף גאֶצוב, אחד מזקני העסקנים המהפכנים במינסק, שהיגר אחר כך לאמריקה. גאֶצוב היה שייך לטש. פ., וכשנכשל בית הדפוס החשאי שבפטרבורג בשנת 1880 ועובדיו הושמו במאסר, הקים גאֶצוב, בסיועם של עוד שני בחורים מינסקאים, גרינפסט וליבקוב, דפוס חשאי במינסק, שבו היו מדפיסים את כתב העת של המפלגה טש. פ. ועתון פופולרי לפועלים בשם „זאֶרנו". המערכת היתה בפטרבורג, אשר משם היו משגרים את כתבי היד, שסידורם והדפסתם נעשו במינסק, אחר־כך היו מוליכים את הגליונות הנדפסים לפטרבורג. פעם, בשנת 1881, נתקבל בשביל „זאֶרנו" מאמר על אודות הפוגרומים בדרום. קראו את המאמר ונשתוממו למראה עיניהם: הכותב מקדם בברכה את הפוגרומים, רואה בהם אתחלתא דמהפכה ומזרז להמשיכם להבא, מבלי לדלג הפעם על בעלי האחוזות ועל המשטרה. שלשת הבחורים המינסקאים, בנים להורים חרדים, שבאו אל התנועה מבית רבם, נמנו וגמרו פה אחד, שידם לא תהיה בסידורו של מאמר כגון זה. וגאֶצוב קם ונוסע לפטרבורג, נפגש עם בעל המאמר הקורא לפוגרומים ומביאו לידי כך, שהוא גופו קורע את מאמרו וכותב לאלתר מאמר חדש — הפעם נגד הפרעות. בקלות־דעת כזו היה עיסוקו של המהפכן הרוסי ברכוש ובנפש של מיליוני אביונים יהודים.

וברחוב סמוך במינסק העיר, אולי באותו ערב עצמו, כששלושת המהפכנים היהודים

קראו במצוקת נפש את המאמר המסית לפרעות, שנועד ל„זאַרנו״, שמעתי אני, דרדק עדיין, במצוקת־נפש בבית דודי את השמועה בדבר הפורעים והסוציאליסטים.

זמן רב לא יכולתי להתרגל לדירתנו החדשה, למיצר ולמחשך שבה. שני חדרים קטנים בקומה תחתונה וחלון אחד ויחיד, שהשקיף אל חצר קטנה וחסומה בבתי־מידות. היו לי געגועים עזים על הבית שנשרף על הגבעה, על החלונות השטופים אור, על הרחבות אשר מעבר לחלונות. אבל כבר התחלתי אז לעיין בספרי מוסר וידעתי, שאלו רק חיצוניות בעלמא הן. היה היה לי פנקס קטן, כריכתו אדומה ודפיו צהובים ומסורגלים, שהייתי רושם בו בשפת לוצאטו ומאפו שירים, מכתמים ותקנות להתנהג על פיהן. ורשמתי שם לאמר, שהאדם צריך להיות מוּאר מבפנים, ולא איכפת כלל כי חושך בבית. אלהים הלא דיבר אל משה ואל עם ישראל דוקא מתוך הערפל.

בית־המדרש הסמוך, ששם למדנו, הוא בית־המדרש החאטאיביצי, שהקימה הגבירה החסודה מירה׳לה חאטאיביצר בחצרה הגדולה אשר ברחוב הפרנציֿשקני, הרחוב הראשי שבמינסק. בית מדרש זה חדש היה, נאה והדור לאין ערוך מהקלויז של בלומקי — זה הקלויז המצער והדל שבו גדלתי. ואף על פי כן נשבה עלי מין זרות וקרירות מבית־המדרש המהודר. וכשם שהיו לי געגועים לדירה הישנה, כן היו לי געגועים לקלויז הישן הנושן — לחמימות, ליקוד, שעוד ימים ושנים הוסיף ועמם בזכרוני. בלבי, לב הילד, כבר שכנה אז נטיה מסוכנת. הלא היא המעשיה העתיקה בדבר אבן נוצצת וגחלת לוהטת. לבי נמשך אחרי הגחלת.

נפשי שממה עלי בבית־המדרש השוקט, כמעט הריק — וביותר בלילות־החורף הארוכים לאחר מעריב. בקרן־זוית אחת ישבתי אני עם אותו חובש בית־המדרש, בקרן זוית אחרת היה מצומד לגמרא גדולה מתמיד קטן מעיירה סמוכה. חרש היה המתמיד מסלסל בניגון את סוגייתו. וניגון הגמרא העתיק היה בוקע ועולה מתוך קולו היניק בעצב כוסס. בלעדינו היו רק צללים — מחנות של צללים. ארוכים־ארוכים מתמשכים היו מכל העברים אל העמוד, מקום שם מהבהב היה בעמעום כמעט בכל עת תמיד נר נשמה.

והנה אני יושב לי פעם, בליל סער, עם פלוני חובש בית־המדרש ונזכר, כי בשנה שעברה בזמן כזה, בליל סער כלילה הזה, פתחו בקלויז של בלומקי במסכתא חדשה — מסכתא „שבת״. וזוכרני, כיצד האירו המנורות על השולחנות באור חג, בשלהבות גדולות. ובאור של חג האירו פניהם של הבחורים הזאטוטים, שהשתפכו סביב בקולותיהם העיליים, בכל כוחם. ולפני כל אחד מהם היתה פרושה גמרא קטנה, חדשה, בלוחות צבעונין. הכל שבת, שבת, שבת. ומלא היה חלל האויר שבתיות זורחת. נדמה היה, כי שבת מלכתא בכבודה ובעצמה ירדה ובאה הלום, בעצם רביעי של שבת, ומרחפת פה וזורעת נהרה על הפנים, על השולחנות, על הכתלים. איזו שמחה של תורה בעצם הסערה והסופה אשר בחוץ! איזה יקוד של תורה בין החלונות מפורזלי הכפור, חבושי השלג!

ובאים ועוטפים לבי געגועים עזים כל כך, שאני קם ומשאיר את חובש בית־המדרש ואת הגמרא הפתוחה, חוטף את מעילי ורץ כמה רחובות אל חצר בית־הכנסת ואל הקלויז של בלומקי. ושוב אני רואה לפני בעמעומי הלילה את החורבה השרופה והחבושה בשלג.

ובין בית־המדרש המשומם ודירתנו האפלה רבץ הרחוב הפרנצישקני — ההומה והסואן שברחובות מינסק. ובערבי חורף הארוכים, כשתקפה עלי העצבות, עוזב הייתי לעתים תדירות את הבחור ואת „בבא בתרא" הפתוחה ונשמט ויוצא אל הרחוב המואר. כל היום כולו הוגעתי מוחי המך בפרק „המוכר את הספינה", שלמדתי אז. אמת, ספינה עדיין בעיני לא ראיתי. במינסק, על נהר סויסלוביטש, ראה ראיתי כמה פעמים רק סירה מרחוק. אלא מה נפקא מינה! יום תמים התנצחתי בניצוחים של תורה בין התנאים והאמוראים והרשב"ם והתוספות — הכל על ענין הספינה שנמכרה בגמרא. לנתי בעומקם של כל הסברות והפלפולים בדיני ממונות, שניתנו ענין למעשה מקח וממכר חשוב זה. והנה עם לילה אני פורץ לבסוף אל האויר הצונן של הרחוב הפרנצישקני ותר אחר ניצוחים אחרים. בכיסים מלאים כדורי שלג פוסע אני על פני המדרכות ומבקש בני חבריא. לאחר האפלולית־למחצה של נר־הנשמה העמום, אני שותה בצמא את אורותיהם של חלונות הראוה ושל הדיוטות העליונות — עולם נכרי וזר, שביום איני שועה אליו כלל. וכשאיני מוצא לי בני חבריא אני מרים ראשי ובדיוטא שניה אצל הכותל נגלה לפני מראה עינים שאני נדהם לו ומשתאה — טור של ראשים מעוטרי עטרות, בדומה לראשיהם של מלכי הקלפים, שמתנועעים אנה ואנה (ודאי זה היה תיאטרון של בובות). והרי זה בשבילי מין חידוש עצום, שהנני נשאר שעה ארוכה נטוע תחתי בכפור. וכי בר־נש כמותי יוכל פעם להיכנס שמה — זאת לא יכלתי לדמות לי כל עיקר. והריני עומד לי כך ועומד, עד שמנצנץ בי רעיון לשלוח כדור שלג באחד הראשים המעוטרים. לא ארכו הרגעים והכדור בא על שמשת החלון, ונבהל ונפחד אני עוקר רגלי ונושאם מזה והלאה.

אך למעלה מכול נמשך הלב בטיולי־לילה אלה להיתלות מאחורי עגלות־החורף בשעת טיסתן. חיבה יתרה היתה נודעת ממני לאספורט זה, שנתקעתי לו בראשי ורובי. על פני הרחוב הפרנצישקני היו לעתים קרובות נ׳שאות וחולפות כחץ מקשת עגלות־חורף של פריצים, מחופות חיפויי־פרוה מן המשובח, עם סוסים שוטפים כאש להבה ופעמונים צוהלים — הנה כך תיארתי אותן אחר כך באחד משירי:

„זילבערן זינגענדע שליטנס פארביי,
פליען אין פוטער און פליטער;
גליקלעכע גלעקלען זיי דורך. אַזוי פריי,
גלייך ווי אַ פריידיקער ציטער"[7].

ואוהב הייתי להיתלות דוקא בעגלות־חורף שכאלו. בעגלת־חורף פשוטה, שסוסתה תשושה, הרגישו עד מהרה בנוסע הנטפל שבירכתים, והיו מעוררים עליו שוט, והנמלט בקפיצה יבוא לפעמים לידי ריסוק אברים. אך לגבי סוסיהם האבירים של הפריצים לא היה נוסע טפל דבר של ערך. הפריצים, עוטי מצנפות הפרוה הגבוהות ומעילי הפרוה היקרים, לא היו משגיחים כלל, שבירכתי עגלתם דואה אתם יחדיו דרדק יהודי, עירום למחצה, מלוהט מכפור, וממלט נפשו מעצבונם ושממונם של בית־המדרש החאטאיביצי והבחור והרשב"ם והתוספות. הרחק הרחק הפליגה הספינה, שברוב יגיעת־מוחין נמכרה והלכה במשך היום בגמרא. והרחק הרחק הפלגתי גם אני בירכתי העגלה, לקול צהלת צלצולם של הפעמונים, נאחז בה היטב בכפות ידיו הקפואות. והנאתי אני בודאי יתרה היתה

7. כּרצי־כסף חולפות עגלות־חורף רוננות, / מחושקות רפודים וזהרורים תדאינה; / גדושות עדנים תשקשקנה בנות דרור, / בפחזן כרטט גיל נמשלו.

מהנאתם של הפריצים עטופי פרוות הדובים, אשר בתוך העגלה פנימה. וכל שגדלה סחרחורת הטיסה, כן גדלה חזקת הסכנה, וכן חזקה הנאתי.

ולא רק בבית בלבד, כי גם בבית־המדרש החאטאיביצי נתתי אותותי. השמש לא הסיחני מדעתו ועל כל תנועה ותנועה שלי השגיח בעצבנות, במבט נטרד. ובודאי היה טורדני לגמרי מבית המדרש, אילולא עמדה לי חסותו האדירה של ברה פינס — נגיד בעל יראת שמים, חתן לבית החאטאיביצים.

ברה פינס, מנהיג החברה „תומכי תורה" במינסק, היה האדם הבולט ביותר שבאנשי בית־המדרש החאטיביצי. יהודי בעל־צורה היה, רחב־כתפים, בריא־בשר, פניו עגולים, רעננים וצחים, כגלוסקה של סולת שעלתה מן התנור, משובצים במשבצת זקן רחב ושחור מתחת ומגבעת רחבה ושחורה ממעלה. וקול ברמה לו, שהיה מתגלגל כעל גבי גלגלים ושולח הד פוקד ומצוה מסוף בית־המדרש ועד סופו. ודחוס היה, אותו הקול, ושמן — קול חליטאי, כלומר מעשה חליטה־של־פסח, כיניתיהו בלבי. ברה פינס התענין גם בבבא בתרא שלי. והיה מתעכב בלכתו ועומד ומציץ לתוך הגמרא שלי אל ציון הדף, לידע עד היכן משכתי והגעתי. זה מנהגו לא נשא חן בעיני. ראיתי בכך מין עלבון, כאילו עושה מצוה על חשבוני. ובמידת להכעיס דינקותא הייתי מסתיר מפניו את הדף. והיה הוא נוטל כף ידי ומסלקה, כמי שעושה בתוך שלו, ומסתכל כחפצו.

אותו חורף ראיתי כמה פעמים בבית־המדרש החאטאיביצי את הרופא האדוק איינהורן, אביו של המשורר דוד איינהורן, כשיושב לאחר התפילה בטלית ותפילין ולומד דף גמרא. הבריות ידעו שהיה קודם רופא צבאי, והכל השתאו לו, ויותר מכל המשתאים השתאיתי אני. בקי גדול הייתי בכל מיני בגדי שרד — במדים ובקישורים של כל הדרגות לסוגיהן. והייתי מסתכל בו ומחדש צורתו במחשבתי ומלבישהו את מדיו כקדם. הנה אעצום עיני ובמקום הטלית מבהיקות עליו ה„אֶפּוליטות", במקום של־ראש נוצצת „קוקאַרדה". ומיד אשוב אפקח עיני ולנגדי הרבותא — רופא בטלית ותפילין! הוא אמר לדמיוני דרשני. מה ראה זה שעמד והחליף את ה„קוקארדה" ב„של־ראש"? רק לאחר ימים מרובים נודע לי, כי זו היתה תוצאת זעזוע־נפש עמוק (אחיו המיר את דתו). בבית־המדרש החאטאיביצי לא שמעתי על זה כלום. מן הסתם גם לא היה הדבר ידוע כאן. כי על כן הביטו עליו ברוב דרך ארץ, אך כדרך שמביטים על אדם מתמיה. „משהו שלא כדרך הטבע!" — אומרים היו הבריות. „שלא כדרך המדינה", — כך, זכורני, תיקן פעם אבי. „בארץ אשכנז הלא ישנם לא רק רופאים יראי שמים, אלא אפילו פרופיסורים".

עוד פגישה אחת, מופלאה ועמומה, אירעה לי אותו חורף באותו בית־המדרש. זה היה יהודי גבוה וצנום, עטוף סוד, שניצנץ ובא אי־מזה ואי־משם משוט בארץ. והיה מקיפו מין ברק שחור — מהריפס השחור של מלבושו, מזקנו הקטן, השחור והכסוס, מעיניו השחורות והמחודדות. קודר היה נכנס לבית־המדרש, מסתובב שם כשעה או כשעתיים, ידו האחת על המצח, השניה — מתחת לזקנו הקטן, שהיה כוססו בעצבנות, וענן של צער הסתובב עמו. מישהו לחשני על אזני, שהוא שבתאי נסתר. והסודיות צדתני ביותר. פעם, בשעה מאוחרת בלילה, השגתיו באחת הפינות, כשהוא עומד שחור ודומם, כצל, כוסס זקנו וממתין. ניכר, שהמתין עד שתכלה רגל מבית־המדרש. התכנסתי בחשאי מאחורי ספסל. וכשנתרוקן בית־המדרש כולו ראיתי בהבהוב הנעתם של נר־נשמה על העמוד, שעוקר עצמו פתאום ונחפז אל התנור וחוטף מעט אפר ומתקרב אל ארון־הקודש,

יושב לארץ ומתחיל להוציא מפיו קריאות חרישות, זו אחר זו, בלוית יבבה — כבושה, אך ספוגה תמרורים. נדמה היה לי, ששמעתי במפורש כמה פעמים את השם שבתאי צבי בקריאותיו. אימה היתה נסוכה מסביב. קפצתי ויצאתי ממחבואי, לא הרחק ממנו, והוא הטיח בי מתוך עיניו צמד שלהבות, שאני רואן עד היום. חפזתי ויצאתי מבית־המדרש, ולא ראיתיו עוד.

הדבר אירע בחורף 2־1881 — למעלה ממאתים שנה אחרי מותו של משיח־השקר מתורכיה הרחוקה, שעדיין הוסיף ושילח אורים תועים בתוך נשמות יהודיות חולות עדי שלגי הצפון של מינסק.

על שבתאי־צבי כבר ידעתי אז מתוך „שארית ישראל". בארון־הספרים של אבי מצאתי גם את „תורת הקנאות" של ר' יעקב עמדין, שתנועת שבתאי־צבי נכתמה בו כולה, ועוד ספר קטן של אותו המחבר, דומני „עדות ביעקב", שהגאון המפורסם אייבשיץ (ר' יונתל מפראג) מוקע בו כשבתאי מוצנע (בגלל קמיעות ידועות שהוציא). הענין תפס את לבי עוד בילדותי, משום שמוצאו של ר' יעקב עמדין מאלטונא, ור' יונתל מפראג היה אב־בית־דין בקהילות המאוחדות של אלטונא, האמבורג וואַנדסבאֶק (אה"ו). אחרי ר' יונתל מפראג שימש ברבנות זו, הגדולה שבזמנה, אבי־אבי אבי זקני, ר' רפאל כהן (ר' רפאל האמבורגר). מאז משחר ילדותי קלטה אזני בביתנו את שמען של האמבורג ואלטונא כמעט לעתים תדירות כל־כך כשמען של בוברויסק וסלוצק הסמוכות. והמחלוקת של ר' יעקב עמדין שייכות יתרה היתה לי אליה. אף על פי כן, כמה שתיארתי לי את שבתאי־צבי ובני סיעתו בצבעים שחורים, הרי מאורע הלילה בבית־המדרש החאטאיביצי עם המטורף־למחצה סיכסך עלי את דעתי לגמרי. הסוד אשר אָפף אותו ושלהבות־הכאב אשר ראיתי בעיניו רדפו אחרי.

והנה שלהבות־כאב כאלו ראיתי אותו חורף גם בעיניו של דודי גרשון ליב; אך התחיל לדבר על ישוב ארץ־ישראל, מיד אני רואן. קשה להעלות בדמיון ניגוד גדול מזה שהיה בין הנודד העטוף בעצבות, אשר ראיתי בבית־המדרש החאטאיביצי ובין דודי גרשון ליב. דודי בלונדין חייכן, יפה־מראה, בעל־בשר במקצת, במקצת שרוי בחלומות, כבר־תנועה ביותר, היו שלהבות אלו נושקות בעיניו, כל פעם שהיה מתנצח בענין ארץ־ישראל. מתמלא היה להיטת־נפש, ואפילו פחזנות, והסיגרה הגדולה, העבה, בת־לווייתו התמידית, התחילה מרצדת מזוית־פיו האחת אל משנה. הניצוחים היו מתרגשים על־פי־רוב במוצאי שבתות בביתו של הדוד מנדל. עיקר בר־פלוגתא של הדוד גרשון ליב היה אבי. הדוד מנדל גופא ראה את הניצוחים הללו כדברי בטלנות, ודרכו התדירה שהיה קם מיד אחר הבדלה, עד שלא הספיק להסיר את הצילינדר של שבת, ויוצא בעניני עסק. או־אז, באין בעל־הבית, היה הויכוח מתלהט מסביב לשולחן העגול והגדול, אצל כוסות התה, לפני „מנורת הברק" והנברשות המאירות. וכשהדוד גרשון ליב התחיל טוען ואומר, שכבר כלו הכוחות לשאת את הצרות הגדולות, ובעיניו קופצות ועולות בכאֶבן אותן השלהבות, היה נדמה לי, שלא יארכו הרגעים, וכאותו נע־ונד שחור וצנום ישב לארץ ואֵפר לראשו ופיו פולט קריאות עמומות. וכשאבי במוחו ההגיוני היה שם לאַל את ראיותיו של הדוד מן התנ"ך ומן הגמרא והמדרש, ובפולסין דנורא של קנאי היה מצליף על משיחי־השקר אשר מקרוב באו, על ה„פלשתינאים" הללו — ונזכרתי בר' יעקב עמדין, כפי שנראה לי בחזיון דמיוני אי־במרחקים, באַלטונא, כשזוקף אצבע של אזהרה כלפי דור שלם.

אחד ה„פלשתינאים" הקנאים שבמינסק היה ביינינסון — חתנו של ר׳ מוניה, ראש הישיבה בקלויז של בלומקי, שהיה מתפלל בפינתנו והכרנוהו היטב. עדיין הוא עומד וניצב לנגד עיני: רחב־כתפים, רחב־חזה, מושך בניגון, בעל זקן קטן וגזוז כלשהו, פנים נמרצים, עורף קשות. כרבים אחרים מה„פלשתינאים", רואה־חשבונות היה. מרננים היו אחריו, שאין חלקו כלל עם הזהירים בתרי״ג מצוות. כנגדו גופא לא היה בלב אבי כלום, אלמלי לא התעסק בגאולה. אבל „דוקא הביינינסונים התחילו דוחקים את הקץ". והנה הרעיון על דבר „קץ" זה, כשחתנו של ר׳ מוניה אחד ממביאי משיח הוא, פגע בנפש אבי עד מעמקי מעמקיה. וזכורני, שדודי הביא דברי ר׳ הלל שאמר „אין משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה" [8]. הדוד רצה להוכיח בזה שאין ליתן את הדעת ביותר על מימרות כיוצא באלו. השיב לו אבא, שמסתמא קמו גם בימי ר׳ הלל ביינינסונים כגון אלה וביקשו לדחוק את הקץ, וכדי להיפטר מהבאת־משיח שלהם, ניחא היה לו לר׳ הלל לומר, שבכלל אין כבר משיח.

ואני הסתובבתי מאחורי הכיסאות, פעם מאחורי כיסאו של אבא, פעם מאחורי כיסאו של דודי, והירהרתי בענין „דחיקת הקץ".

וכל שהשחירו והלכו במרוצת החורף העתידות, שהיהודים ברוסיה צפויים אליהם, כן זרח ועלה לפני הדוד במחשכים רעיון ישוב ארץ־ישראל, וכן נתלהטו והלכו הויכוחים במוצאי שבתות. לדוד מנחם מנדל היה בן, אהרן האמבורג, ששנותיו כשנות אמי, היא דודתו — נפש יפה בגוף יפה, ואף בן־דודי זה עבר לצדו של גרשון ליב. הוא ועוד כמה אנשים. אבי נשאר יחידי. עקשנותו כלפי חובבי־ציון נתרבתה והלכה — אדוק יותר ויותר באי־אמונתו, מעשה־חסיד לוהט יותר ויותר בהתנגדותו, שכור יותר ויותר בפכחונו. זה היה הבוז של הקנאי אל הקלות, שבה תופסים ענין נכבד כל כך כענין הגאולה. זה היה הצד השוה שבין אבי לפנים והבונדאים אחר־כך. אל נכון, כפי שאני מניח בדעתי, כבר לא האמין גם אבי, שגשר־פלאים ירד מן השמים, מזומן ומתוקן כל צרכו, והיהודים יבואו ויעברו עליו לארץ ישראל. אך פחות מכן האמין, כי גשר־פלאים כזה יקימו הביינינסונים בעזר קערות ערב יום־כיפור בבתי כנסיות. ומשום שמשיח היה חלק מאמונתו הקדושה, שהיתה נשמת־אפו יום־יום, ושבכל עת ובכל שעה היה מוכן ומזומן למסור נפשו עליו, לכן ראה עלבון קשה לנפשו ברעיון זה, שהביינינסונים הם־הם שנשלחו להביא משיח.

ורואה אני לפני, בכתבי את השורות האלו, את פניו, פני הקנאי, הדקים של אבי. רואני אותו באחד ממוצאי־שבתות בביתו של הדוד מנדל בעמידתו לפני התנור הגבוה והלבן, העשוי רעפים, מגבעתו מופשלה כלפי מעלה, שערותיו השחורות, שהיו תמיד סרוקות כהלכה, מדובללות, המצח היפה זרוע כולו אגלי זיעה גדולים, העינים השקועות ומביעות אומר נוצצות. הוא מדבר ברוב התרגשות ומושך כל מלה במנוגן:

— ואני אומר: אם ה׳ לא יבנה בית, שוא עמלו בוניו בו. ביינינסון לא יביא את המשיח, לא יביא, לא יביא!

כשיצאתי לרחובה של עיר כבר שפע האביב את זיוו ושירו. אבל מעל ראשה של מינסק היה תלוי עב־האימה של פוגרום. שוב נשאו בעלי־הבתים הנאים עיניהם אל ההמון הפשוט — אל הקצבים ואנשי השוק, אל העגלונים ובעלי המלאכה. וכשמישמש ובא

8. סנהדרין צ״ט. — בעל המימרא הוא ר׳ הלל בן גמליאל, מן האמוראים, לא הלל הזקן.

ליל־פסחא, הלילה שהיה מקור פחדים, ציוו לסגור שערי כל החצרות ברחוב הפרנצישקאני. אולם אני התחכמתי להישאר בחצר החאטאיביצי, ובשעה מאוחרה בלילה כבר שכבתי בהרחבה על הקרקע, סמוך לשער, והבטתי החוצה וחיכיתי.

והנה החלה הליכתם של הגויים; מחוץ לעיר ומהרחובות הפרנצישקני לעבר בית־היראה הגדול אשר בשוק. ואני, אשר לפני שבועות מספר נמשכתי כל־כך אל העולם הזר. עולם של חירות ויפעה, הרגשתי עכשיו אימה ופחד בפני אותו עולם זר, עולם הכוח והאכזריות — מין אימה ופחד, שכבר הייתי מוכן ומזומן לזחול ולעבור מתחת לשער ולהימלט הביתה. אבל מתוך סקרנות נשארתי במקומי והאימה הלכה והגבירה אימיה. ממקום סתרי תחת השער יכולתי לראות רק את מגפיהם של הגויים, שפעת מגפים מכל המינים — מחריקים, מעוטרנים, גמלונים, מלאי רוגזה. בקול סאון הפסיעו והקישו על גבי המדרכות שלרחוב הדמום, המכונס והמבוהל. ואני רבוץ על הקרקע ומרעיד לקול לבי, שהללו כבר הגויים האמיתיים הם, פורעי הפרעות. דמיתי לפני שממש בפסיעות סואנות כאלו היו עטים לפנים באישון לילה שלוחי האינקביזיציה על בתי ישראל, שבחמת־ריתחא כזו הלכו בזמנים שונים לערוך את השחיטות הגדולות ברובעי היהודים. הגוי הולך ובא עלינו במצעד־אימים זה. נדמה היה לי, שכל המוראים של תולדות ישראל קמו מתוך הכרוניקות העתיקות ונתלוו להולכים. ומלא כל מיני תכניות־מלחמה שמחוץ לדרך הטבע וגבי אחוז צמרמורת שאלתי וחזרתי ושאלתי את נפשי: היש כי יהא לנו פעם הכוח להתיצב נכחם ולעמוד על נפשנו, כבימי המן האגגי?

לאחר ימים מספר הגיעה למינסק החדשה בדבר הפוגרום המחריד בבאַלטה[9]. במרחק חצרות אחדות מדירתנו ברחוב יורייב היה בית דירתו של ברה באמפי, ומנין היה לו בביתו. שם, בליל שבת לאחר התפילה, שמעתי כל פרשת הזועה של הפוגרום. באמפי היה משכיל אמיד, נוטה ליראת שמים, חשוך בנים, ואת אונו והונו הקדיש לספריה שלו — אחת הספריות הגדולות בישראל. על פני כל הכתלים, למן הרצפה ועד לתקרה הגבוהה מאד, השתרעו מדפים גדושי ספרים — חיבורי רבנים מכל המינים, ספרי קבלה, דרוש ושאלות ותשובות לאין שיעור. נעשו גם הספרים שומעים אילמים של פרשת הזועה. במורא־הד באה באזני שמועת הפוגרום בין רבבות ספרי ישראל, אשר רבבי רבבות מישראל מתו עליהם בגלגולי הזמנים. בשברון־לב שיויתי לנגדי, היאך עומדים להם הספרים ושומעים ומקשיבים בכל עת תמיד סיפורי פוגרומים, והיאך היהודים מוסיפים ומתים עליהם בפוגרומים בכל עת תמיד.

ומכל המעשים מקרישי הדם נגע עד לבי ביותר מעשה המיתה המשונה של רב זקן, שהפורעים מלוהו בקרדום.

היה ליל אביב לבן ורך. רוח נעימה לטפה את לחיי המשולהבות כשיצאנו מהמנין. מעם רקיע השמים הרם וזרוע הכוכבים השתרבבו פסי לובן ורוך. ופתאום נישא ועלה לנגד עיני ביתו השדוד של הרב מבאַלטה, המלבין רכות במוך ובנוצות של הכרים המרוטשים, ובינותם, שצוף בדם עצמו, מתפתל בעינויי מוות הרב הזקן.

למחרת, בבקרה של שבת, משאך התעוררתי משנתי, שב וטפח על עיני אותו מראה־האימים. פלצות אחזתני. בשנים הקודמות הלא הרבו כל־כך חזיוני־ביעותים כאלה לענות את נפשי, לכן יראתי מפני סיוט חדש, שיהא מענה אותי שבועות על שבועות. אבל כבר גדלתי בשנים ובתוקף־נפש. מיד לאחר סעודת הצהרים כיונתי רגלי אל הבולואר

9. 29 במארס 1882.

הגן הגוברנאטורי (גן שר־הפלך)

החדש, שבימים ההם טרם ניטעו בו נטעים. שעות אחדות מדדה הייתי שם במשחק המשבצות. אחר כך התרוצצתי שעה ארוכה על פני הבולואר, בגן שר־הפלך, בין האילנות והשיחים שהוריקו בעדנה. והדבר חלף.

בעת ההיא עצמה היתה אזני קשובה גם לדברי זמר שבשפת־אמא — בעיקר לנעימותיו של גולדפאדן, אשר אחותי הבכירה, פייגה, היטיבה לשיר אותן. ביתנו היה מלא שיר ורננים. הכל שרו בשירים — אפילו זקנתנו, בת הע״ה. אגב תפיפת־רגל היתה שרה פזמוני שירים, שעוד זקנתה היא שרה אותם בשעתה — ודאי מהמאה השבע־עשרה. אחותי פייגה הנעימה בקולה גם את המגידות החרוזה של אליקום צונזר — הוא אליקום בדחן בפי הבריות. צונזר היה חוץ מכול גם אדם שבשכנות. הוא דר במינסק ולא עוד אלא הוא ודודי מנדל בחצר אחת דרו. יובן מאליו, שאחרי שירי מיכ״ל הנעלים, לא ניתן לו לצונזר למצוא פתחי לבבי. אבל חרוזיו על המתגאה לריק ועל נושא־המכתבים ומסילת־הברזל היו קרובים מאד לאדמה — לפרקים לאדמת מינסק גופא. עדיין זכור לי פרק בכלכלה פוליטית דמינסק העיר, אשר העלה בחרוזים, לאמר: „הרכוש המינסקאי ישן מאז שינה דבקה / ויד לא נגעה בתריסיו / אך הקטר כי נתן קולו בשרקה, / נעור פתאום ופקח ריסיו״ [10]. אך בעיקר תפס את לבי גולדפאדן. עד היום איני יכול להקשיב בלי התרגשות עמוקה דברי שיר מהאופרטות הלאומיות שלו, כי בהם שבים וחיים לפני ימי ילדותי.

10. „מינסקער קאַפּיטאַל האָט אייביק געשלאָפן שטייף, / און זיינע לאָדן האָט קיינער ניט געקלאַפּט, / דאָך, ווי נאָר דער לאָקאָמאָטיוו האָט געגעבן אַ פייף, / האָט ער זיך פּלוצלונג פון שלאָף אויפגעכאַפּט״.

סיני לייכטר

תנועת חיבת־ציון במינסק ובסביבה

מבין הקהילות היהודיות במזרח־אירופה שלקחו חלק פעיל במאמצים לשיבת־ציון במחצית השניה של המאה הי״ט, התבלטה מינסק כמעבדה נסיונית בליבון דרכי המחשבה, בארגון ההמונים למען ציון, בגיבוש מנהיגות, באוסף כספים וברכישת שטחי קרקע בארץ־ישראל לשם התישבות. בכל שדות־הפעולה האלה היתה מינסק בין היוזמים ובין המבצעים. רעיונות רבים שהגו כמה ממנהיגי הקהילה במינסק שימשו יסוד ודוגמא לקהילות אחרות ולתנועת חיבת־ציון, כשקמה זו בשנת 1882.[1]

מסורת ארוכה של מסירות לארץ־הקודש קדמה לתנועות השונות שצצו במינסק במחצית השניה של המאה הי״ט. בפנקסי הקהילה העתיקים נזכר כי מדי שנה בשנה הקציבו הפרנסים סכום מסוים בתקציבם להחזקת הישוב בארץ־ישראל. עד כמה שידוע לנו, היה העולה הראשון ממינסק ר׳ מנחם מנדל (הידוע בכינויו ר׳ מ״מ מוויטבסק). הוא נצטרף לחבורה הראשונה של חסידים שעלו ארצה בשנת 1777 והתישבו בגליל, בעיקר בצפת, טבריה ופקיעין. ר׳ שניאור זלמן מלאדי ליווה את החבורה עד הגבול, אבל הוא עצמו לא עלה.

כוונתם של ר׳ מנחם מנדל וחבריו היתה להקים מרכז של חסידות בא״י, משום שהתנועה החסידית נרדפה אז בבאֱלורוסיה ובליטא. בשנת 1781 שלח ר׳ מ״מ אגרת לקהילות באֱלורוסיה, בה הודה להן על היענותן למשולחים שבאו מארץ־ישראל על מנת לאסוף כספים עבור החסידים שהשתקעו בארץ בתנאים כלכליים קשים. הוא רואה בהיענות זו אתחלתא דגאולה, ומאמין כי לב המוני ישראל מסור לארץ־ישראל.

עלייתם של החסידים, כשלוש מאות במספר, עוררה תנועה דומה בבאֱלורוסיה ובליטא בקרב מתנגדיהם ה„פרושים״, אשר רובם היו מתלמידיו וממעריציו של הגאון מווילנא. חבורה ראשונה של „פרושים״ עלתה ארצה בשנת 1808 והתישבו בצפת, בירושלים ובחברון. עליות אלו שימשו יסוד ל„ישוב הישן״ בארץ. בין העולים היו גם צעירים שעסקו בעבודת־אדמה בכפר ג׳רמק ליד צפת — עד אשר פרצה רעידת־האדמה הנוראה בשנת 1837, בה ניספו רבים. הניצולים עברו לגור בירושלים.

אגודת „קיבוץ נדחי ישראל״

בשנות השבעים והשמונים של המאה הי״ט היתה ניכרת במינסק תסיסה חזקה למען ציון. האגודות השונות שקמו באותה תקופה במינסק רכשו נסיון ניכר הן בקהילתם והן בצעדיהם הראשונים בארץ־ישראל. וכאשר הוקם הארגון הארצי של חובבי ציון בשנת 1882, כבר היו קיימות אגודות בכמה ערי באֱלורוסיה וליטא אשר הצטרפו לתנועה על כל חבריהם, רכושם בארץ והכנסותיהם בקהילות, מנהיגיהם, מטיפיהם ומוסדות ההסברה והחינוך שלהם.

הרקע האידיאולוגי לתסיסה היה מורכב משני גורמים עיקריים: מצד אחד רווחה כמיהה עמוקה לגאולה שניזונה במשך הדורות מן התודעה שאמנם הגלות היא זמנית וכי יום יבוא כאשר יכון שוב עם ישראל בארצו. הדת והחינוך היהודי המיוחד שיוו לנגד עיני הילדים את המצב הבלתי־נורמלי שבחייהם בגולה. וכשגדלו הילדים וראו את סביבתם

1. השם „חיבת־ציון״ ניתן לתנועה רק בשנת 1887, כאשר השלטונות הכירו בה רשמית.

החברתית העוינת, היתה נפשם מוכנה לקליטת רעיונות־גאולה. הגורם השני, שהיה הגורם „הדוחה" — בניגוד לגורם הראשון שהיה „המושך" — היתה התגברות השנאה ליהודים ברחבי רוסיה. התורות הגזעניות חדרו אז לרוסיה מן המערב ומצאו קרקע פוריה בחוגי הכת השלטת. הספרות האנטישמית פרחה לא רק בצורת יבוא מגרמניה ומצרפת, אלא גם ביצירות „מקוריות", כגון „ספר הקהל" ליעקב בראפמן, המשומד המינסקאי, אשר השלטונות העוינים מימנו והוציאוהו כמה פעמים על־מנת להסית את ההמונים ולהפיץ את הדוקטרינה של קשר יהודי בינלאומי נגד הנוצרים.

שיטנה זו הגיעה לשיאה לאחר רצח הקיסר אלכסנדר השני בשנת 1881. כידוע פרצו פרעות בישובים יהודיים רבים באותן השנים, וכתוצאה מכך גבר זרם הפליטים וההגירה ההמונית לכיוון מערב. הארגונים היהודיים המערביים כגון „כל ישראל חברים" (אליאנס) או אגודות העזרה בברלין ומוסדותיו של הברון הירש — לא האמינו באפשרות הגירה של רבים מבין הפליטים לארץ־ישראל, ולכן הפנו את האומללים לארצות־הברית, למערב־אירופה ולכמה ארצות אחרות שמעֵבר לים.

אולם היהודים המשכילים שבמזרח־אירופה, שקראו בצמא את מאמריו של פרץ סמולנסקין ב„השחר" ואת דבריהם של צבי קלישר ויהודה אלקלעי — חשבו אחרת. רבים מהם התאכזבו מתורת ההשכלה שהיתה צריכה להוליך לחיסול האנטישמיות והעוני — והנה שמעו כי גם במערב־אירופה, מקום שם פרחה התבוללות יהודית, גברה האנטישמיות. גם ברוסיה הכזיב אליל האמנציפציה התרבותית, כי גם השלטונות וגם החוגים החברתיים האפשרות הגבוהים שינו את טעמם בסוף המאה הי"ט, ובמקום לאלץ את היהודים בכוח שילמדו רוסית, שילכו לבתי־ספר ממשלתיים ולאוניברסיטאות — מנעו מאת היהודים את האפשרות ללמוד באוניברסיטאות, לרכוש מקצוע אקדימי, לשמש כפקידים במנגנון הממשלתי ולרכוש עמדות כלכליות בעלות משמעות.

על רקע זה התאספו במינסק ביום ז' אדר תרמ"ב קומץ אנשים צעירים כדי לדון בדרכי פתרון למצבם של היהודים הנרדפים ולעתידו של עם ישראל בכלל. לאחר ויכוחים נוקבים התקיימה הצבעה: שבעה מבין הנוכחים הצביעו בעד הגירה לאמריקה ואילו השאר — חמישה במספר, בעד עליה לארץ־ישראל. חמישה אנשים אלה יסדו את אגודת „קיבוץ נידחי ישראל" שהתקיימה עד הקונגרס הציוני הראשון בשנת 1897, ואז הצטרפה כשאר האגודות ברוסיה לתנועה הציונית. בין מיסדי האגודה ומנהיגיה היו: יהושע דב ביינינסון (אשר עלה ארצה יחד עם אחותו חסיה), הסופר והעתונאי אברהם יוסף בריל, המכונה איו"ב, אשר הריץ אגרות לעתונות העברית ודיווח על הנעשה והנשמע במינסק, ההיסטוריון והעורך שאול גינזבורג, הרב אברהם חנה'לס, המורה יהודה נופך [2], יהושע סירקין אשר הצטיין בעבודה המעשית בישראל, וההיסטוריון שמואל לייב ציטרון.

האגודה קבעה לעצמה מטרות לאומיות מרחיקות לכת: „להכין מקום מקלט בעד שכולי בני ישראל האובדים הנידחים מארצם, הנמלטים מתגרת יד הרעב או מפני אגרוף רשע, או מפני חרפת עמם ושפלות מצבם" [3].

אכן יש בתזכיר זה, שחובר בזמן יסוד „קיבוץ נידחי ישראל", מן הרקע שהניע את החברים לפעולה, כלומר למצוא טריטוריה למחוסרי־מולדת הסובלים רעב בגלל הפליה

2. שהיה מאנשי התנועה המהפכנית „נארודנאיה ווליא".
3. ש. יבנאלי, ספר הציונות, כרך ב' ספר א' עמ' 251.

כלכלית, הסובלים רדיפות ופוגרומים וכן חרפה ושפלות בגלל היותם זרים בלתי־רצויים ברוסיה. להלן נאמר בתזכיר כי „ברבות הימים יהיו כל הליכות המדינה, חוקיה והנהגותיה בידי העברים לבדם ועל פיהם יהיו נחתכים". אשר למטרות הכלכליות של המדינה החדשה מביע התזכיר משאלה כי היהודים יעסקו „בכל מיני מלאכות וכל יגיע־כפים, מעבודת אדמה — עד המסחר". אשר למקורות הכספיים של התכנית העצומה הזאת נאמר כי „על כל בני ישראל ניטל (כלומר חובה) לתמוך בראשונה בידי אחיהם, המבקשים להם למחיה את עבודת־האדמה, יען כי רק בעבודת־אדמה יוכל עם להכות שורש בארץ"...

המעוף והחזון של החבורה המינסקאית הזאת, שכבר בשנת 1882 (לפי מקור אחר היה זה בשנת 1881 [4]) העלתה את רעיון המדינה העברית על מטרותיה הפוליטיות, הכלכליות ודרכי ביצוע התכנית ע"י התרמת העם כולו, כלומר כעשירים וכעניים — החזון הזה קדם בחמש־עשרה שנים לתכניתו של הרצל.

מה פעלה האגודה? ראשית־כל באו במגע עם פרץ סמולנסקין, בעל „השחר", שהיה ראש המטיפים ללאומיות יהודית־עברית, שלחו לו את תכניתם וקול־קורא להקמת מרכז יהודי עולמי, בארץ־ישראל או במקום אחר, בהתאם לתוצאות המשאל שייערך. כן קוראים אנשי מינסק להקמת אגודות דומות בשאר הקהילות [5]. תגובתו של סמולנסקין היתה נלהבת: בהערה לקול קורא המינסקאי מיעץ הוא לאגודה לפעול אך ורק למען ארץ־ישראל ויישובה.

אותה שנה, תרמ"ב (1882), התארגנה במינסק, בהשפעת אגודת „קבוץ נידחי ישראל" — חבורה בת 20 משפחות בעלי נסיון בחקלאות ובידיהם כעשרים אלף רובל. הם החליטו לעלות ארצה, אך סברו, ובצדק, כי סכום זה לא יספיק לרכישת אדמה, בתים, ציוד וכו', לכן פנו לעשירי העיר בבקשה לסייע בידם אבל לא נענו [6]. אותה שנה היה עוד נסיון של עליה ארצה ע"י קבוצת צעירים, אשר פנתה לסמולנסקין שישיג עבורם את הכספים הדרושים [7].

אגודת „קיבוץ נידחי ישראל" משכה צעירים רבים לשורותיה. במשך השנתיים הראשונות לקיומה אספה 2,700 רובל, מזה היה חלק מיועד לרכישת קרקע בא"י והשאר לכיסוי הוצאות־הדרך של עולי ביל"ו ממינסק והסביבה. ברור כי הסכומים של האגודה לא היו גדולים וזאת משום שרוב חבריה היו סטודנטים צעירים.

בסוף שנת 1883 עשתה האגודה מעשה בעל משמעות רבה: היא רכשה 2 חלקות אדמה בכפר קטרה (היא גדרה) מידי סגן הקונסול הצרפתי. הקניה בוצעה בעזרתו של יחיאל מיכל פינס, אשר השיג קושאן בעזה ורשם את האדמה על שמו של הרב עזריאל הילדסהיימר, שהיה נתין גרמני. האדמה נמסרה לרשותם של הביל"ויים והמעשה הזה שימש דוגמא ועידוד לאגודות אחרות.

הסופר וההיסטוריון המינסקאי, שמואל לייב ציטרון, מהאישים החשובים באגודה, כותב לסופר י"ל לבנדה ביום 21.5.1883 דברים נלהבים על פעולת האגודה ובעיותיה: העיקר הוא לגייס כספים לתמיכה בעולים ולא לעסוק בוכוחי־סרק. „חברי ,קיבוץ נידחי

4. י. ד. ביינינסון כותב כי האגודה נוסדה בתרמ"א — (אוסף דרוינוב, תיק 169, ארכיון ציוני).
5. השחר, חוברת י"א, תרמ"ב.
6. מכתבו של איו"ב ליהל"ל, בכתבים של דרוינוב, כרך א' מס' 6.
7. קרית ספר א' עמ' 83.

ישראל'... כולם כאחד התנפלו בזרועות הרעיון הנשגב של ישוב א"י בכל לבם ונפשם, כי כולם כאחד מכירים את חין ערכה של האידיאה הזאת לכל פרטיה ודקדוקיה בהווה ובעתיד וכולם כאחד לא ייעפו ולא ייגעו מלעבוד לטובתה כל הימים. חברתנו כבר פילסה לה נתיב בין כת האורתודוכסים והמון העם ומצודתה פרושה על כמה מהערים הקטנות אשר סביבותינו. אפס האינטליגנציה שלנו עוד עומדים מנגד"...[8]

בינתיים גבר זרם הפליטים, קרבנות הפרעות, שביקשו לעצמם מקום־מקלט. הבארון גינצבורג וחוג חבריו העשירים חשדו מאד שמא ייהפך הזרם לנחשול ויהודי רוסיה יהיו חשודים על חוסר נאמנותם למולדת הרוסית. הוא ביקש להרגיע את הרוחות ולהפציר ביהודים שלא יעזבו את רוסיה. בינתים עשה הד"ר אורשנסקי, יהודי מינסקאי, מעשה רב, מבלי להתיעץ עם איש. הוא פנה לרוזן איגנאטייב, שר־הפנים של רוסיה, בשאלה ישירה בנוגע להגירת יהודים. להפתעתו, קיבל תשובה חיובית, ולא זו בלבד אלא שהשר יעץ ליהודים להקים מוסד להגירה שהממשלה תכיר בו. השיחה בין ד"ר אורשנסקי לבין איגנאטייב פורסמה בעתון היהודי־רוסי "Разсвет" [9] למורת רוחו של הבארון גינצבורג וחבריו. מאורע זה הגביר את מעמדה של האגודה „קיבוץ נידחי ישראל", ורבים מבין המהססים הצטרפו אליה. ראוי לציין כי אפילו הבנקאי היהודי במינסק א. ונגרוב, מי שבניו התנצרו על מנת להגיע לפיסגת אנשי המדע ברוסיה, ומי שרעיתו פאולינה חיברה את הספר המפורסם „זכרונותיה של סבתא" — אף הוא הצטרף לאגודה ותמך בה[10].

כמה מחברי ביל"ו שעלו ארצה והשתקעו בה היו יוצאי מינסק והסביבה. יחזקאל קאנטאר עלה בשנת תרמ"ד — הוא היה קודם סוציאליסט נלהב, אך הפרעות של 1882 גרמו לשינוי בהשקפותיו. יעקב מוהילנסקי (האזרחי) נולד במינסק בשנת 1865, בגיל 18 עזב את לימודיו ועלה ארצה. עבד בפתח־תקוה ובירושלים והצטרף לחבורת הביל"ויים. יחיאל מיכל פינס התלהב מכשרונותיו כנואם ומטיף, ושיכנע אותו שיחזור לגולה לפעול למען התנועה. כדי להתכונן לתפקיד זה, הטילו עליו י. מ. פינס ואליעזר בן־יהודה שילמד רבנות בישיבת הרב דיסקין בירושלים. כנראה לא הפיק יעקב סיפוק מלימודיו בישיבה, וכעבור זמן־מה חזר לעבוד עם הביל"ויים והתיישב בגדרה. יוסף לייב ליס נולד בסיניאבקה, פלך מינסק, היה פעיל באגודת קיבוץ נידחי ישראל, עלה ארצה עם הביל"ויים, עבד תחילה במקוה־ישראל ואח"כ התנחל בגדרה והיה איכר למופת. כמו כן עלו ממינסק הביל"ויים שלמה זלמן צוקרמן וחסיה ביינינסון, אחותו של יהושע דב, אחד ממנהיגי חיבת־ציון.

פעולות ארגוניות

לא כל יהודי מינסק היו חובבי־ציון. היו חוגים של מתבוללים שחיפשו את עתידם בחיק התרבות הרוסית. היו חוגים של חרדים שציפו למשיח בתום לבם. היו סוציאליס־טים ומהפכנים שראו את הישועה בשינוי המשטר והיו סתם בעלי־בתים שהתנגדו לעצם הרעיון של עזיבת רוסיה למרות הפרעות וההפליה. למשל, כאשר נפטר משה מונטיפיורי בשנת 1885, ביקשו חובבי־ציון במינסק לארגן אסיפת אזכרה גדולה

8. כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב א"י בעריכת א. דרוינוב, חלק א', פריט 39.
9. Разсвет, גליון 4, 1882.
10. אברהם יוסף בריל (איו"ב) במכתבו ליהל"ל מיום 5.3.1882, מובא בכתבים לדרוינוב, כרך א'.

בבית־הכנסת הכוראלי, אולם הגבאים סירבו להעמיד לרשותם את האולם ולכן התקיימה האסיפה בבית־כנסת קטן [11]. כמובן, כל זמן שהתנועה לא היתה ליגאלית, פחדו בעלי־הבתים להצטרף אליה. הרב מטעם, אברהם חנה׳לס, אשר שימש יו״ר אגודת חובבי־ציון במינסק במשך שנים אחדות, הזהיר תמיד מפני פרסום־יתר, ובמכתביו להנהגה עמד על הצורך בסודיות.

בשנת 1886 שרר דכאון בתנועה. פינסקר רצה להתפטר בגלל חוסר אמצעים כספיים וביקש לכנס שורה של ועידות גליליות, אולם רק שנים מתוך כל הגלילים נענו להצעתו: אודיסה ומינסק. הועידה באודיסה קיבלה החלטות המזכירות את החלטות ועד ארבע־ארצות מימי הביניים: רק האגודות שתתנה כספים תהיה להן דעה כלשהי בהנהגת הענינים. כן הוחלט כי לאנשים בודדים שיתנו אלף רובל ומעלה תהיה דעה בהנהלת עניני התנועה. הועידה הגלילית במינסק התקיימה בסוף אוקטובר 1886 ובה הוחלט כי יש להמשיך בתמיכה במושבות הקיימות, וכן יש לגייס כספים לרכישת קרקעות נוספות עבור בעלי־יכולת. כן הוחלט להרחיב את פעולות ההסברה על התנאים בארץ־ישראל [12].

בשנת תרמ״ח ערך צבי שמשלביץ (הוא צבי שמשי, אביו של יצחק בן־צבי) מסע ברחבי רוסיה וליטא על מנת להפיץ שטרי־הגרלה למימון התישבות בארץ. מאחר שפעולה זו היתה אסורה מטעם השלטונות, נמנעו חובבי־ציון מלהשתמש בשירותי הדואר. בדו״ח על מסעיו מספר שמשלביץ כי בין כל ערי רוסיה־הלבנה מצא רק במינסק פעולות בעלות משמעות למען ישובה של א״י [13]. בדרך־כלל נערכו במינסק אסיפות־עם מטעם חובבי־ציון בחול־המועד פסח ובחול־המועד סוכות. כך, למשל, השתתפו בחגיגה בסוכות תרמ״ז כאלפים איש מכל השכבות. בין הנואמים היו הסופר וההיסטוריון ש. ל. ציטרון, יהודה לייב ברגר הצעיר והמורה זאב נופך. אליקום צונזר שר משירי ציון שהוא חיבר. לחובבי ציון במינסק היה בית־כנסת משלהם, בשם מקוה־ישראל, ולידו ספריה עברית, בה נערכו תכופות הרצאות ושיעורים בעברית, בתולדות ישראל ובתנ״ך [14].

היה גם נסיון להקים ארגון נוער של חו״צ. בשנת 1886 יסד הסטודנט הצעיר שאול גינזבורג — מי שבמרוצת הזמן נעשה סופר והיסטוריון — אגודת נוער בשם „טל ילדות״, בה השתתפו כשמונים נערים, תלמידי גימנסיות.

חובבי־ציון במינסק לקחו חלק פעיל בהתויית מדיניותה של התנועה כולה. באסיפות ארציות או גליליות ובחליפת־מכתבים בין פעילי התנועה במינסק לבין מנהיגי התנועה באודיסה, וארשה, פטרסבורג ופאריס וכו׳, נשמעו קולותיהם של אנשי מינסק, ודבריהם זכו לתשומת לב ולהשפעה ניכרת. לקראת האסיפה הכללית בדרוזקניקי, בשנת 1887, הכינו חובבי־ציון במינסק תכנית שלמה לארגון התנועה והרחבתה [15]: הציעו תכנית להקמת הנהגה מורחבת בראשותו של פינסקר, התוו תכנית פעולה בא״י שעיקרה קניית קרקעות לשם מכירתן בין החברים בתשלומים שנתיים, מכירת שטרי הגרלה, נטיעת

11. ראה דו״ח מאת איז״ב בהמליץ, 1885, גליון 64.
12. דרוינוב, כתבים ב׳, עמ׳ 210—211.
13. צבי שמשי, זכרונות, תרצ״ח, עמ׳ 53.
14. המליץ, 1887 גליונות 200—206.
15. דרוינוב, כתבים, חלק ב׳, פריט 602.

כרמים, יבוא אתרוגים וכו׳. אשר לפעולות הסברה ברוסיה, מציעים אנשי מינסק שהרבנים ברוסיה יוציאו קול־קורא על דבר חשיבותו של רעיון יישוב ארץ ישראל. הצעות אלו הובאו ע״י נציגה של מינסק בועידת דרוזקניקי, הרב אברהם חנה׳לס.
בזכותם של אנשי מינסק גויס שמריהו לוין לעבודת ההסברה הציונית: במכתב אל י״ל פינסקר מיום כ״ד אב, תרמ״ח, חתום בידי המזכיר יואל רובין וחברי הועד דב בער בייניגסון, יהודה זאב נופך ודוד צ׳ערטאק, משבחים הם את כשרונותיו הברוכים של הצעיר שמריהו לוין ומציעים לפינסקר שירתום אותו למען ענין א״י וישלח אותו לביקור בארץ [16].
בשנת תרמ״ט השתררה מועקה בתנועה בגלל הקשיים בעליה ובהתישבות. קבוצת צעירים, חברי התנועה במינסק ראו צורך לשנות את כל אופיה של התנועה, שיטותיה ומנהיגותה. במכתב לפינסקר מיום כ״ה סיון תרמ״ט הם רואים את סיבת הדכאון בסטיה מעקרונות התנועה, שלדעתם אינה עוד תנועה דימוקראטית. הם מתריעים נגד צמצום המעוף והחזון: במקום לעזור לכל העם... „יצאו וצימצמו כל כחותיהם לתמוך בידי אנשים פרטיים יושבי ארץ הצבי, מתי מספר אשר בלעו ואשר עוד עתידים לבלוע את כל פרי עמלנו ימים רבים... תחת רעיון מקיף כל האומה, יצאה לנו צדקה פרטית קטנה מאד... על כן אבד חין ערך עבודתנו הקדושה מלב אחינו, אשר לנדבות־ידם עינינו תלויות...״
אכן יש כאן, זו הפעם הראשונה, גרעין הבעיה העתידה להעסיק את התנועה הציונית ואף את מדינת ישראל במשך שנים רבות: מה תכנה של התנועה, אוסף תרומות ונדבות על־מנת להחזיק קומץ אנשים בא״י — או חזון מדיני רחב שיקיף את ההמונים ויועמד על בסיס כלכלי בריא? במכתבם זה לפינסקר [17] מגיבים אנשי מינסק על איומיהם של הביל״ויים בגדרה שיעזבו את המקום אם לא יקבלו עזרה נוספת: אם לאחר התבססותם על הקרקע, הקמת הבתים, מתנות מידי הנדיב אשר חפר בארות, קנה להם כלי עבודה ובהמות — אם לאחר כל אלה עדיין הם זקוקים לנדבות, הרי... „מה בצע להעמיס עול כבד כזה עלינו אשר אין תקוה להמיש צווארנו ממנו? אם תחדל התמיכה, יאלצו האיכרים לעמוד על רגליהם... במקום חברת חונני דלים נהיה חובבי ציון ממש״... העתקים ממכתב זה נשלחו גם לאגודות אחרות. ארבעה ימים אחר שיגור המכתב הזה ע״י קבוצת המתמרדים, שולחים עסקני התנועה במינסק מכתב אחר לפינסקר ומדגישים כי מחברי המכתב הם מחרחרי ריב, מושפעים ע״י סטודנטים ומוסתים. מכתב זה חתום בידי י. ד. בייניגסון, יהודה זאב נופך ויצחק יואל רובין — המזכיר [18].

אגודת האלף — דורשי־ציון

האפשרויות השונות לרכישת חלקת אדמה בא״י קסמו מאוד ליהודי מינסק וכפעם בפעם צצו תכניות שונות, מהן תכניות דמיוניות ומהן תכניות מעשיות. הרעיון של ארגון אלף אנשים, שכל אחד מהם ירכוש לו „נחלה״ בארץ בתשלומים במשך שנים מספר ובהגרלה — גילם בקירבו את שתי התכונות. הדבר המאפיין את כל התכניות היתה ההיענות הנרגשת וההמונית.

16. שם, פריט 817.
17. דרויגנוב — כתבים ח׳ ב׳, פריט 904. 18. שם, פריט 905.

אחד הביל"ויים, מנשה מאירוביץ, פירסם בשנת 1889 תכנית לגידול גפנים ע"י בעלי אמצעים צנועים היושבים לפי שעה בחו"ל. שני רבנים במינסק נתפסו למחשבה זאת, ומבלי לשים לב לסכומים שמנשה מאירוביץ הציע — 400 רובל לאדם כתשלום ראשון — הודיעו הם כי מספיק 12 רובל לשנה במשך 10 שנים. הצלחת התכנית הדמיונית הזאת היתה עצומה: במשך שבועיים בלבד נרשמו אלף איש, וההרשמה נסגרה. אחד הרבנים נסע ארצה, אך חיש מהר נוכח לדעת כי הסכום שבידו מגוחך[19]. החברים לא נתיאשו ולא דרשו כספם בחזרה, אלא להיפך, התארגנו מחדש בהנהלתם של המורה דב־בר שליפיאן (דב"ש) ואברהם חפץ, ובשנת תר"ן נערכה תכנית חדשה וניתן שם לאגודה: "דורשי־ציון". לפי התכנית החדשה צריכים החברים להכניס כספים לקופת האגודה במשך שנים אחדות ולעלות ארצה, בתחילה כפועלים שכירים ופקידים, ויחד עם זאת עליהם ללמוד את מלאכת נטיעת הכרמים והטיפול בהם, ואחר־כך יקבלו בהגרלה נחלה של 120 דונם נטועים וזרועים. שבועות אחדים לאחר שפורסמה התכנית, הצטרפו לאגודת דורשי־ציון 120 חברים, ובראשם יהושע סירקין, אדם משכיל ואמיד, שעסק בעניני מסילות־ברזל. סירקין פנה לבארון רוטשילד בפאריס, באמצעות ד"ר ארלאנגר, בהצעה שהכסף יופקד אצלו עד אשר תבוצע התכנית, אולם הבארון דחה את ההצעה בטענה כי טרם הושלמה התקופה הנסיונית של התישבות בא"י. לכן השיב ארלאנגר לסירקין כי הוא מיעץ לדורשי־ציון במינסק להפקיד את כספם בבנק פאריסאי, עד אשר יתברר המצב. בינתים פנה סירקין לכמה ממתישבי גדרה ולר' יחיאל מיכל פינס וביקש מהם חוות־דעת לתכניתו. התשובות היו חיוביות, אם כי פינס העיר כי כרמים יש לנטוע בהרים ולא בשפלה. אותה שנה, תר"ן, נתקיימה אסיפה כללית של חובבי־ציון באודיסה, והצירים מערים אחרות שמעו על היזמה שיצאה ממינסק. כעבור זמן־מה הצטרפו לאגודת האלף המינסקאית גם חברים מחוץ למינסק, כולל שבעים איש מפינסק. גם משה ליב לילינבלום עצמו נרשם כחבר בה. כשנה אחר־כך הצטרפו אנשי מינסק רבים, לאחר שמכרו את חפציהם, ובסוף תרנ"א הגיע המספר ל־800 חברים.

שמה של אגודת האלף המינסקאית (דורשי ציון) התפרסם בארצות רבות שמחוץ לרוסיה, ביחוד ע"י הפליטים שהגיעו למערב־אירופה, לארה"ב ולקנדה, וחברים רבים נרשמו לאגודה או יסדו אגודות דומות במקומותיהם. המרכז במינסק הוציא חוברת־הסברה, כולל דו"ח כספי, שתיארה את התכנית לישב אלף משפחות במושבה אחת. החוברת נדפסה בשבועון "ווסכוד" (גליון 42) וב"המליץ" (גליון 5). שני העתונים הוסיפו הערות ודברי אזהרה: יש סכנה בפירסום־יתר, החישובים של רווח מהשקעות קטנות אינם מציאותיים, מחיר הקרקע בא"י (שהיה אז 9 פרנק הדונם) עלול לעלות, הממשלה התורכית עשויה להפריע וכו'.

חדשיים אחר כך פורסם ב"ווסכוד" מאמר מאת חיים חיסין מראשון־לציון (גליון 51), בו הוא קובע כי הנסיונות של נטיעת כרמים טרם סוכמו, והוא מציע להכניס תיקונים שונים בתכנית המקסימה של אגודת האלף המינסקאית. כתוצאה מאזהרות אלו יצא יהושע סירקין לפאריס כדי לשוחח עם הבארון, בעל־הנסיון הגדול. רוטשילד גילה דעתו לסירקין כי חושש הוא מעליה המונית של אנשים מחוסרי־מקצוע, וכי יש לעודד

19. ד"ר ישראל קלוזנר, ג', עמ' 18—17 (מקטוביץ עד באזל); וכן מכתבו של י. י. רובין לאוסישקין, מיום כ"ז טבת תר"ן, המובא ע"י דרוינוב, כתבים ג', פריט 1026.

לעליה רק פועלים ובעלי־מלאכה. כן הזהיר הבארון מפני ספסרות בקרקעות כתוצאה מתעמולת־יתר, ומפני שינוי לרעה במדיניות התורכים כלפי מתישבים זרים. הבארון הציע כי פקידיו יטפלו ברכישת אדמה, ביחוד בגליל ובעבר־הירדן, אך לא בדרך לירושלים, כי מושבות יהודיות באיזור זה עלולות לנקר את עיניהם של צלינים נוצרים. סירקין רשם את „בני־ציון" כחברה בפאריס, כי ברוסיה לא היתה רשומה, והחותמים היו ארלאנגר, שייד ולוין — סגן יו"ר כי"ח. משחזר יהושע סירקין מפאריס למינסק, שיגרה האגודה שלושה אנשים לא"י, כדי לתור ולחפש לה נחלה מתאימה. המשלחת הורכבה מדב שליפיאן, א. חפץ ונציג מפינסק.

ענין ריכוז הקניות של הקרקעות בא"י היווה בעיה רצינית כבר בשנות השמונים והתשעים. מדיניותו של הבארון היתה זהירה ונבונה, אולם הוא חשש כי טיומקין, נציג חובבי־ציון ביפו, ואחרים עלולים לגרום לספסרות. יהושע סירקין חשב רבות על הבעיה והציע, על־מנת למנוע התחרות, להקים רשות מיוחדת שתרכז את רכישת הקרקעות בא"י. בזה הקדים בשנים רבות את בעיות הקרן הקיימת לישראל. ההסדרים שעשה סירקין בפאריס לגבי האגודה המינסקאית שימשו דוגמא לאגודת חובבי־ציון בביאליסטוק, אשר נקראה בשם „אגודת האלף למטה השני" ולאגודה בקובנה (מטה שלישי), בווארשה וכו'. גם הם הפקידו כספם בבאנק קאהן ושות' בפאריס, רשמו את אגודותיהם בפאריס ושלחו אנשים לא"י לרכוש להם נחלאות.

המשלחת של דורשי ציון הגיעה ארצה והחלה מיד בחיפושים אחרי שטח אדמה מתאימה. פקידי הבארון הגישו להם את כל העזרה, וכעבור זמן קצר התגבשה הצעה לרכוש שטח של 15,000 דונם בכפר עין־זיתון וחלק מבירייה לא הרחק מצפת. שליפיאן וחפץ הסכימו, ובחודש תשרי תרנ"ב נקנתה האדמה והחלה העבודה: השטחים הוקפו בגדרי־תיל, 160 דונם ניטעו גפנים וכו'. אך פתאום הופיעו קשיים: הערבים טענו כי הכפר עין־זיתון עצמו לא נכלל בעיסקה ופנו לשלטונות התורכיים. אלה הורו להפסיק כל עבודה. אמנם, בהשתדלות אנשי הבארון, הרשו השלטונות לחדש את העבודות, אבל בינתיים השתרר דכאון, ואף סירקין עצמו החל לפקפק במטרות כל מאמציו: אולי אנו עושים עבודת סיזיפוס וכל עמלנו לשוא[20]. למרות הכל, ניטעו בשטחים חורשות זיתים, תאנים וכרמים. שליפיאן נתמנה כמנהל המפעל.

הבארון העריך את יזמתם של אנשי מינסק ואף מינה את דוב שליפיאן כחבר הועד הפאריסאי להתישבות בא"י. הוא שאל בעצתו של יהושע סירקין בנוגע לאפשרות התישבות יהודים רוסיים בעבר־הירדן, מקום שם האדמות טובות וזולות. סירקין ענה בחיוב, אך הדבר יהיה תלוי בפתיחת שערי הארץ, אשר נסגרו זמנית בפני עולים בשנת תרנ"א. הבארון ראה באגודה המינסקאית מעין מנהיגת התנועה כולה, ביחוד לאחר הועידה במינסק בשנת תרנ"א, שבה השתתפו נציגים מווארשה, ביאליסטוק וכו'.

לאחר הפגישה עם הבארון בפאריס, חזר סירקין למינסק מלא התלהבות ביחס לאפשרויות הטובות של רכישת קרקעות בגולן ובעבר־הירדן, והחל בגיוס כספים ובארגון הקונים. הוא לא נרתע מן הקשיים שהופיעו בינתים בעין־זיתים כתוצאה מחוסר נסיון: ההוצאות עלו על המשוער, המועמדים להתישבות פיגרו בתשלומיהם, האדמה לא התאימה לגידול גפנים וכו'[21].

20. „המליץ", 1892, גליון 29.
21. ד"ר ישראל קלוזנר, מקטוביץ עד באזל, ג', עמ' 7—276.

יהושע סירקין
מראשי חובבי־ציון
במינסק

בר״ח שבט תרנ״ב התקיים במינסק דיון נוקב על גורל נחלת האגודה בעין־זיתים: הדו״חות שנתקבלו משליפיאן וחפץ סתרו זה את זה, והיתה גם הצעה לפנות אל הבארון שיחליף את אדמות עין־זיתים באדמה אחרת בעבר־הירדן. יהושע סירקין החליט לצאת שוב לארץ־ישראל, כדי לעמוד מקרוב על הבעיות. הוא הזמין מומחים ממקוה־ישראל אשר בדקו את האדמות ומצאו כי אמנם אינן מתאימות לנטיעות בגלל היותן בעיקר אדמות־סיד. סירקין חזר למינסק, שלח שאלון לחברי האגודה: הלמכור את הנחלה ולהחזיר את הכסף למשקיעים, או להחליפה באדמה אחרת? התשובות שנתקבלו היו רובן ככולן בעד החלפה. הסכום הכולל שאגודת דורשי־ציון המינסקאית השקיעה בעין־זיתים הגיע לרבע מיליון פראנק, סכום נכבד מאד בימים ההם. בפגישה נוספת שהיתה בין סירקין ובין הבארון כשנתיים אחרי־כן, הפציר הבארון בסירקין שלא יפרק את האגודה, אלא להיפך, הציע הלוואה של 50,000 פראנק על־מנת לרכוש אדמה נוספת בחדרה. כדי לסייע לפתרון בעיית עין־זיתים, הסכים הבארון לקחת את המושבה תחת חסותו לשנים מספר. דבר זה היה טעון אישורם של חברי האגודה. שוב נתקיימה ישיבה במינסק, וכתוצאה ממנה החליטו כמחצית החברים לפרוש, ואילו השאר קיבלו את הצעת הבארון ואף הוסיפו להכניס כספים לרכישת קרקעות. בכספים אלה ובהלוואת הבארון נרכשו בתרנ״ז 1,600 דונם נוספים בחדרה.

בתולדות ההתישבות בארץ ובלבטיה הראשונים בשנות השמונים והתשעים של המאה הי״ט נודעת חשיבות רבה למאמציהם של חברי אגודות האלף — דורשי ציון ביזמתם של ציוני מינסק. התנועה של חובבי־ציון בכלל ואחריה התנועה הציונית למדו לקח מן הקשיים והכשלונות, אך בינתים אבדו לתנועה חסידים רבים שהתיאשו מתקותם להכות שורש בא״י וביקשו פתרונות אחרים.

אגודת „נס־ציונה"

בעוד שאגודות „קיבוץ נידחי ישראל" ו„דורשי־ציון — אגודת האלף" — היו מיוחדות ואופיניות למינסק, הרי אגודת „נס־ציונה" היתה דומה לאחיותיה בערים אחרות. היתה זו אגודה של גבירים, בעלי־אמצעים, שחברו יחדיו על־מנת לרכוש נחלאות

יהושע דב ביינינסון, בנותיו לאה הורביץ, בלה וייסמן, בנו עמנואל

בא"י. בשנת 1891 הצליחה אגודת „נס־ציונה" בסובאלק לרכוש 4,000 דונם בחדרה. האגודה המינסקאית שיגרה לא"י את יהושע דב ביינינסון, אשר כבר היתה לו בת בגדרה ואחות בראשון־לציון, על מנת לחפש שטח מתאים לנחלה. הוא מצא שטח של 17,000 דונם בכפר סאבט בגליל, בין נצרת וטבריה, במחיר של 12 פראנק הדונם. שליש מהשטח הזה היה הררי, ולכן היה פטור מתשלום. ביינינסון הודיע לחבריו במינסק על ההצעה, אבל אותה שנה אירע מאורע ספרותי בעל משמעות עצומה אשר גרם לביטול הקניה הזאת וקניות אחרות, ולהרתעתם של אנשים רבים מלעלות ארצה. בשנת 1891 פירסם אחד־העם את רשמיו מביקורו בא"י ב„המליץ" וקרא לדו"ח שלו בשם „אמת מארץ־ישראל". בעצם השם היה רמז כי עד עתה הופרחו כזבים, ואילו הפעם ישמע הציבור את האמת לאמיתה. כידוע, התיחס אחד־העם בשלילה ובביקורת נוקבת לשיטות ההתישבות שהיו נהוגות אז בארץ, ביחוד מצא כי נטיעת כרמים אינה כדאית, כי הספסרות בקרקעות פורחת, וכי הפועלים היהודים דורשים לעצמם זכויות־יתר[22]. מאחר שחברי אגודת „נס־ציונה" לא התכוונו לעליה מידית, אלא רק להשקעת הון בקרקעות ולנטיעת כרמים, ירדו עליהם דבריו של אחד־העם כהלם, ומיד משכו את ידם מן הקניה בגליל ובודאי גם התיאשו מהתנועה כולה.

ברור כי כוונותיו של אחד־העם לא היו להזיק לתנועה ולהרתיע אנשים מלעלות ארצה או להשקיע כספם, אבל בהימנעו מלכלוא בקרבו את אמיתו, לא חזה מראש את התגובה הפסיכולוגית של ההמונים שהסיקו מסקנות פשטניות מניתוחו הכן והנוקב.

22. על רושם מאמרו של אחד העם מספר י"ד ביינינסון, אוסף דרויגנוב, מס' 169, ארכיון ציוני.

ראשי התנועה במינסק

יהושע סירקין (1838—1923)

סירקין היה האדם המעשי ביותר בין כל עסקני התנועה במינסק, אם כי התכנית של התישבות האלף שבראשה עמד הצליחה רק בחלקה. הוא היה החלוץ בכל הנוגע לרכישת נסיון מעשי הן בארץ והן בפעולות בגולה. סירקין היה בוגר אקדמיה ליעור במוסקבה, תפס משרה חשובה ברשת מסילות־הברזל, פירסם מאמרים רבים ב„המגיד", „המליץ" ו„השחר", שימש ציר לועידות שונות של חובבי־ציון, השתתף במשלחת לבארון הירש בשנת תרנ"א יחד עם שאול פנחס רבינוביץ והרב שמואל מוהילבר בענין התישבות בא"י. לאחר שהצליח לגייס את הכספים, לארגן את אגודת דורשי ציון במינסק ולקנות את עין־זיתים, ייחס לו הבארון רוטשילד חשיבות מרובה.

יהודה ליב לבנדה (1835—1888)

סופר, הוגה דעות ומחנך, יליד מינסק. הוא התפרסם בסיפוריו ברוסית ובמאמריו בעברית ובידיש. תחילה דגל לבנדה ברעיון ההתמזגות התרבותית עם העם הרוסי, ולא האמין בלאומיות יהודית, אולם לאחר פרעות 1882, ולאחר שקרא את „אוטואמנ־ציפציה" של פינסקר, שינה את דעותיו, נצטרף לחובבי ציון וכתב מאמרים נלהבים לרעיון יישוב א"י. שינוי הערכין הגיע לכדי כך שאפילו הטיף לארגון הגנה עצמית. לבנדה השפיע השפעה ניכרת על התנועה בכל מרכזיה ברוסיה, ליטא ופולין. לאחר שהממשלה נתנה רשיון לתנועת חיבת־ציון, היה לבנדה בין אלה שחיברו את התקנון.

שמואל ליב ציטרון (1860—1930)

יליד מינסק, ממיסדי „קיבוץ נידחי ישראל", היסטוריון של תנועת חיבת־ציון. תירגם לעברית את ספרו של פינסקר, חיבר ספר על חייו ופועלו של הרצל וכן לכסיקון ציוני. במאמריו ב„השחר" ו„המגיד" הטיף ליישוב א"י ולשיבת ציון. ספרו החשוב ביותר הוא „תולדות חיבת ציון".

יהודה ליב (יהל"ל) (1845—1925)

יליד מינסק, מחשובי המשוררים בתקופת חיבת־ציון, פירסם מאמרים רבים ב„המליץ", „השומר" ו„האמת" (העתון הסוציאליסטי הראשון בעברית). תחילה האמין בישועה שתבוא מהסוציאליזם, אולם התאכזב וחזר למחשבה היהודית־לאומית. הוא עבר לקיוב, שם ייסד יחד עם ד"ר עמנואל מנדלשטם את אגודת „מזכרת משה". ספרו האוטוביוגרפי „זכרון בספר" יצא בשנת 1910, וכתביו הנבחרים יצאו בשני כרכים בשנת 1911.

אליקום צונזר (1845—1913)

הטרובדור היהודי, המשורר העממי, ישב שנים רבות במינסק. מיד אחרי הפרעות בשנת 1881, הצטרף לחובבי־ציון, ושיריו ופזמוניו היוו נכס רב בהתפשטות התנועה ברחבי רוסיה, ליטא ופולין. כשמלאו לו חמישים שנה, בשנת 1895, ערכו לו חובבי־ציון במינסק חגיגה גדולה, ובראש ועד היובל עמד ש. ל. ציטרון — ההיסטוריון של התנועה. ערכו של צונזר בתולדות חיבת־ציון הוא רב מאד, כי הוא השפיע על ההמונים וידע למצוא מסילות ללבם, למאוייהם ולתשוקת־הגאולה שלהם.

ש. ל. ציטרון

סודות מאחורי הפרגוד

שמואל ליב ציטרון (1860—1930) — סופר פורה בעברית וביידיש, בעל „רשימות לתולדות העתונות העברית", „תולדות חיבת ציון", „לכסיקון ציוני" ועוד ועוד. יליד מינסק ותושב בה שנים הרבה. כתביו המרובים משופעים דברי־זכרונות על מינסק ואישיה. הפרקים המובאים בזה, בקיצורים מסוימים, לקוחים מספרו „אנשים וסופרים", הוצאת ש. שרברק, וילנה.

בעת ראשונה לאחר שנתיסדה במינסק חברת חובבי־ציון, עשינו את מעשינו במחשך, מפני אימת הרשות. בעת ההיא — וזה היה תחת רושם רציחת הקיסר אלכסנדר השני, שנתנה פתחון־פה לאנטישמיים, נטו בספירות הממשלה להאמין, כי צעירי־ישראל מתערבים עם שונים וכי כולם, בלי יוצא מן הכלל, חושבים מחשבות־מרידה במלכות, ולפיכך ניתנו מן המטרופולין פקודות־סתרים אל שרי הפלכים והמחוזים לשמור את צעדי הצעירים האינטליגנטים מקרב היהודים ולהשגיח על פעולותיהם. כי נתפשו שלושה, ארבעה צעירים כאלה יושבים בחבורה אחת, נחשדו תיכף במחשבות פוליטיות לא־טהורות, ונמסרו לדין. וזה שהמריץ אותנו לכלכל את מעשינו בזהירות יתרה. אסיפות בהמון לא נעשו בלתי אם בימי מועד וחג ובבתי־הכנסיות והמדרשות, כדי להכין אמתלה מלמפרע, שאין זו מועצה, אלא תפילה בציבור. תחת כסות החגיגות הללו היינו עושים בין העם תעמולה גדולה ורחבה לחיבת־ציון ולרעיון ישוב ארץ־ישראל. בעלי־הלשון שבינינו היו נושאים נאומים מלהיבים את הלבבות, ובעלי־הקול מיטיבי־נגן היו שרים שירים לאומיים בעברית ויהודית, ויש אשר השתמשנו בשעת החדוה והתרוממות־הרוחות הכללית לרכישת חברים חדשים ולקיבוץ תרומות־כסף.

אולם ככל אשר התחכמנו להסתיר את מעשינו מעיני השלטון המקומי, לא נכחדו בכל זאת ממנו. פקידי־הפוליציה ידעו תמיד את מוצאינו ומבואינו, אלא לאחר שעמדו על מהות שאיפותינו ומגמותינו, העמידו פניהם כאינם רואים ואינם יודעים דבר. בשיחה שהיתה פעם אחת בין שר־השוטרים בעירנו ובין אחד מראשי עסקנינו, יהודה זאב נופך, הגיד השר מפורש, כי כל מעשינו גלויים וידועים לפניו, אבל מתוך שהוא חושב אותנו לאנשים תמימים ונאמנים עם הממשלה, אינו רוצה להפריענו מעבודתנו, אולם רק בתנאי שלא נבקר את עיני הבריות על־ידי שום פעולה שיש לה אופי של דימונסטראציה. מאז החילונו לעשות אסיפות לא־גדולות של חובבי־ציון בימי־השבתות, בשעות שאחר הצהרים, כל אסיפה בבית איש אחר מן החברים. באסיפות האלה היו נוהגים לקרוא לפני החברים כרוניקה שבועית מקובצת, מתוך עתונים שונים על מצב התנועה והמעשים הנעשים פה ושם להפצתה ולהרחבתה או מכתבים מאת החלוצים הראשונים שעלו לארץ־ישראל, וביחוד מאת הביל"ויים, אודות התפתחות הישוב העברי החדש ותקוותיו לעתיד לבוא. לפעמים היו מזדמנים אל האסיפות הנזכרות איזה אגיטאטור מן המפורסמים, או עסקן מבעלי־השם, שעבר דרך מינסק, וקראו באזני הנאספים הרצאות בענין חיבת־ציון ויעוד־הלאום, וההרצאות האלה היו גוררות אחריהן כמעט בכל פעם ויכוחים ארוכים, ויש אשר גם חריפים וסוערים מאד.

מאסיפה לאסיפה התחלנו מרגישים יותר ויותר בחסרון הימנון לאומי. הרגשנו, כי כדי להלהיב את רוח המשתתפים באסיפותינו ולהגביר בלבם את תשוקת העבודה לטובת

הרעיון, צריך להשתמש בפיוט. אמנם היה לנו בקרב חברינו אליקום צונזר, מחבר „המחרשה", ושל עוד שירי־ציון אחדים, שהיינו משתמשים בו לעתים קרובות, ותמיד בהצלחה מרובה. אבל „יצירותיו" הבדחניות ערבו רק לחכו של המון העם; פיוט ממין אחר לגמרי היה דרוש לנו בשביל האינטליגנציה, וביחוד בשביל הצעירים תלמידי בתי־הספר הגבוהים, שחפצנו למשוך אותם אל תנועתנו. לבסוף החלטנו להשתמש בשיר רוסי אחד, שפירסם אז פרוג ב„ראזסוט". השיר הזה, המתחיל במלים: „שאי את נפשי אל מרחק־התכלת" הצטיין, לפי דעתנו, בכל המעלות והסגולות המסמנות את ההימנון: הרגשה לאומית־פאטריוטית עזה, אהבה נלהבת אל העם ואל מורשת קניניו הרוחניים, מחאה כבירה נגד הגלות, געגועים על המולדת ההיסטורית העתיקה ועל העמידה החפשית הפוליטית שאבדה. אבל תיכף נתעוררה אצלנו שאלה: מאין נקח לנו את המנגינה הנאותה לשיר זה? אחרי שהרבינו לשוב להפוך בדבר החלטנו לפנות בענין זה בבקשה אל הש"ץ המינסקאי. איש מאתנו לא ידע דבר וחצי דבר בהלכות הקומפוזיציה, ולפיכך האמנו כולנו, כי הואיל ויש ביכלתו של הש"ץ דמתא לחבר נגון ל„יחדשהו" ול„מן המיצר", ודאי שלא ייפלא ממנו להמציא מנגינה יפה גם לשירו של פרוג.

החזן העירוני במינסק בעת ההיא, ר' ישראל שאוולסון, היה מפורסם בזמנו ליהודי פיקח, האוהב לתבל לפרקים את דבריו במילתא דבדיחותא. לאחר שאמרנו לו את מטרת בואנו אליו, הניע בראשו ויען: טוב ויפה, אבל הגידו נא לי בבקשה, מתי לערך יוכל הדבר להתגשם במעשה?

לא חפצנו להיכנס בויכוחים עם הש"ץ המינסקאי, אשר לא היה אצלנו בזמנו יחיד בדעתו זו, כי אין לנו כל תקוה לראות את פרי עמלנו בעולם הזה. גם רבים מאתנו עצמנו, חובבי־ציון, חשבו אז על־דבר עתיד רחוק, רחוק מאד, על־דבר עבודה של דורי־דורות, של נכדים ונינים.

למחר באנו שנית אל ר' ישראל שאוולסון ונמצא את המנגינה מוכנה ומזומנה לפנינו. הוא שר לפנינו את השיר עם מנגינתו פעמים אחדות, ומפעם לפעם גדל חינה בעינינו יותר ויותר. עברה עת מועטת וכל חברינו למדו לזמר את השיר במקהלה של צעירים וצעירות. בהרבה מבתי האינטליגנטים אשר במינסק, וגם שלא מחוגי חובבי־ציון, התחילו מנגנים אותו על הפסנתר. לא ארכו הימים ושירו של פרוג עם מנגינתו של הש"ץ המינסקאי התפשט בכל תפוצות חובבי־ציון למקומותיהם למושבותיהם ונעשה כעין הימנון באמת.

על־ידי העתונים נודע לנו, כי בערים שונות יסדו להם חובבי־ציון „מנינים" וגם בתי־תפילה מיוחדים, והם משתמשים בהם בהצלחה מרובה לצרכי־תעמולה. נכנסנו למועצה קטנה והחלטנו לעשות כך גם אנחנו. שכרנו לנו את „חדרו" הקטן של אחד המלמדים מחברינו ונתפלל בו בציבור בימי השבתות והמועדים. בתחילה היה זה „מנין מצומצם", אבל מעט־מעט הלך מספר הבאים בתוכו להתפלל הלוך ורב, ורובם מלמדים ומורי־עברית מן המעולים שבעיר. בהמשך הזמן משכנו אל המנין גם איזו צעירים עוזרים ונושאי־משרה בבתי־מסחר שונים, שלא שכחו עדיין גירסא דינקותא. בין שחרית למוסף היו הנואמים שבין החברים דורשים לפני הציבור בפרשת־השבוע דרשה מתובלת בדברי־אגדה ומאמרי־חז"ל על מעלת ארץ־ישראל וערכה בחיי האומה. משרבתה הכנסת המנין היינו מוכרים את העליות לכל המרבה במחירן — הפקדנו את המורה והסופר ר' ישראל מאיר ואֲהלמן, שהיה ידוע בעיר כ„בעל־תנ"ך", לאמר שיעור בכתבי־הקודש גם בימות־

החול בין מנחה למעריב. בעת ההיא כבר היה האיש זקן וכבד, אבל בשבתו לפני התנ״ך התפעל והתרגש כעול־ימים, ודבריו, שנאמרו מתוך התרוממות־הרוח, היו כגחלי־אש ממש, והלהיבו את השומעים. ביחוד חצב קולו להבות בהקריאו את פרקי־הנחמה של ישעיה השני. באותה שעה כמו התפשט את גשמיותו ורחף בעולם האצילות ופניו נעשו פני חוזה וכל מלה שיצאה מפיו היתה מלבבת וקוסמת, מאַמצת ומעודדת. לא ארכו הימים ושומעי שיעוריו של ואָהלמן נתרבו כל־כך, עד שמצאנו צורך בדבר להעתיק את מנינו לאולם גדול ורחב־ידים. אז לאטנו באזני ואָהלמן כי הגיעה השעה לעבור מענין לענין לרעיון ישוב ארץ־ישראל. הוא מילא את בקשתנו, וכל פעם שקרא את שיעורו בתנ״ך, היה מסבב את פני הדברים לחיבת־ציון בלשון מדברת גדולות ובמליצות שהיו עושות רושם חזק על השומעים ותופשות אותם בלבם.

לפני התפילה ולאחריה היינו משוחחים בינינו לבין עצמנו, מוסרים איש לרעהו חדשות או נמלכים יחד בדברים ובמעשים הנוגעים לחיבת־ציון. כל העת שנמצאנו בתוך ד׳ אמות של המנין, לא עבר על פינו שום ענין אחר. וכך הלך המנין ונעשה בית־ועד לחובבי־ציון אשר בעיר וגם לתמימי־דעים הבאים מערים אחרות.

הדבר היה בסוף שנת תרמ״ג. במנין שוררת תוגה מעיקה; החברים מתלחשים בינם לבין עצמם בשפה רפה. בכנופיה מיוחדת עומדים העסקנים טרודים בשיחה רצינית אף הם, וכל אחד מהם מתאמץ להשפיל את קולו לבל יגיעו דבריו לאוזן זר. הכל יודעים, כי במחיצת חובבי־ציון נעשו הדברים יגעים, כי התהפכו מסיבות, שיש בהן כדי לקעקע את הבירה כולה.

הגבאי נתן אות, והתפילה החלה. לאחר קריאת התורה נגש ראש־העסקנים אל הבימה וידפוק עליה בכפו. הנאספים כלאו נשמת אפם ויעשו אזנם כאפרכסת, והעסקן פנה אל הקהל בדברים האלה:

רבותי! בשורה לא טובה בפי היום. שלוש המושבות: ראשון־לציון, שמרון וראש־פנה אינן יכולות למלט את משא הוצאותיהן המרובות, ומאין תומך בידן, הן עלולות לנפול ולהעמיד על־ידי זה בסכנה את כל הישוב העברי החדש בארץ־ישראל. מובן מאליו, כי אנחנו בכוחותינו הדלים לא נוכל לעשות בזה כלום, ולא נשאר לנו בלתי אם לשאת את עינינו אל אחינו שועי־ישראל שבמערב. הללו אם יחפצו, לא ייבצר מהם להציל את שלוש הקולוניות הנזכרות מכליון. חברינו חובבי־ציון שבביאליסטוק מודיעים אותנו במכתב, כי כבר ישבו על מדוכה זו והחליטו לקבל את עצת רבם הגאון ר׳ שמואל מוהליבר ולפנות לעזרה אל שני הבארונים המפורסמים הירש ורוטשילד בפאריז, הידועים בצדקת פזרונם לכל דבר שיש בו משום תקנת האומה, והם מציעים לפנינו, שנעשה גם אנחנו כמותם, ומביעים את תקותם, כי אם כל ועדי החברות והאגודות לישוב ארץ־ישראל למקומותיהם ולמושבותיהם יעתירו דבריהם על שני הנדיבים האלה, אז יצליחו וגם יעשו פרי.

למחר בערב נאספו יחד כל הסופרים המליצים שבאגודתנו, והם: נפתלי משכיל־לאיתן, ישראל־מאיר ואָהלמן, יוסף בריל, שהיה חותם על מאמריו בעתונים בשם „איו״ב ממינסק״, אברהם אבלי סירוטקין ואני, כותב הטורים האלה, בצירוף שנים, שלושה מטובי המורים העברים, כדי לעבד בצוותא חדא את טופסי המכתבים, העומדים להישלח פאריזה. אז האמנו לתומנו, כי כל מה שנכתב בענין חיבת־ציון וישוב ארץ־ישראל צריך שיהא כתוב על טהרת המליצה וכל המרבה בפסוקים, הרי זה משובח, ומובטח הוא, שייכנסו דבריו

אל הלב. בידיעת האחריות המוטלת עלינו ישבנו אל השולחן, ואיש־איש מאתנו התחיל מריק מאמתחתו „מבכורות המליצות ומחלביהן". והמליצות לא נתקבלו בלי ישוב־הדעת, אגב חטיפה, כי אם מתוך בירור וליבון הן מצד עצם הלשון והן מצד הדקדוק. היו מבטאים מליציים באלה, שהתווכחנו על כל אחד מהם כשעה שלמה, ויש אשר ברעם וברעש, מפני שבמקומם בתנ"ך ישנם חילוקי־דעות בפשט הכתוב בין בעל ה„מצודת־ציון" והרד"ק, או בין הרמב"ן ובין מלב"ים, וצריך היה להכריע קודם את מי מהם הצדק. זכורני, כי זמן רב הטרידה אותנו הצעתו של הישיש ואָהלמן, שנבקש ונמצא רמזים במקרא, כי עתידה ארץ־ישראל להיבנות על־ידי יהודים יושבי צרפת, אשר שם האחד הירש ושם השני רוטשילד. לאחר שהניעונו את כתבי־הקודש כאשר ינוע בכברה, יכולנו לקבל את הצעתו של ואהלמן רק למחצה. אחד מחברינו הסופרים העלה בחכתו את מליצת הכתוב „הצבי ישראל", והאמין למצוא בה סמוכין להרעיון, כי יקום איש, ששמו „צבי" ובנה את בית „ישראל", ואנחנו כולנו החרינו החזקנו אחריו וסמכנו את ידינו על מציאתו, אבל אך לשוא חיפשנו בתנ"ך זכר לרוטשילד, כי לא מצאנו.

ואָהלמן שקע בהרהוריו, ואחרי חשבו שנים־שלֹושה רגעים אורו פניו ויקרא בהתלהבות כדרכו: יש ויש! רוטשילד בעברית פירושו: „שלֶט אדום"; שתי המלים האלה לפרט גדול עולות למספר ש"ץ, שהן ראשי תיבות של „שליח־ציון", כלומר: אתה תהיה השליח־מצוה לבנין ציון.

בריל, שהיה תמיד בר־פלוגתא לואָהלמן, ניסה לערער על ראיה זו וטען, כי אין לסמוך עליה אפילו בשעת הדחק; אבל הרוב המכריע, שחפץ להיפטר מן הענין המיגע הזה, נטה אחרי ואָהלמן, והצעתו נתקבלה.

סוף, סוף נגמרה עריכת המכתבים, ואנחנו הרגשנו עצמנו כאילו נגולה אבן כבדה מעלינו ונשאף רוח לרווחה.

המכתבים נשלחו לתעודתם, ובקוצר־רוח חיכינו לתשובה, מחרישים לדעת אם יעשה צמחנו קמח, אם אין.

ערב שמיני עצרת נודע לנו מפי אחד מחברינו, הוא הבדחן המפורסם אליקום צונזר, שבא מווילנה והתראה שם עם גדולי עסקני חובבי־ציון כלבנדה ופין ואחרים, המחליפים מכתבים עם חברים תמימי־דעים בפאריז, כי הבארון הירש כבר היה מוכן ומזומן לצאת לישע שלוש המושבות הנמצאות ברעה, אלא שצרה עינו ברוטשילד ואינו רוצה שישתתף אתו בדבר גם הוא, ולפיכך החליט להסתלק מן הענין לגמרי.

הידיעה הזאת העציבה אותנו מצד אחד ונתנה תקוה בלבנו מצד אחר. נעצבנו לשמוע, כי אחד מן הנדיבים, ששמנו בהם מחסנו, כבר אבד לנו, וקיוינו לטוב, מפני שזה שימש לנו אות, כי נוטה רוטשילד למלא את משאלת חובבי־ציון.

ותקותנו באה. ביום שמחת־תורה בבוקר נתקבל על שמי מכתב מאת ר' דוד גורדון וכתוב בו כדברים האלה:

„התבשר ובשר את יתר אחינו חובבי־ציון בעירך, כי בארון אדמונד רוטשילד הואיל בחסדו הגדול לפרוש את חסותו על שלוש המושבות: שמרון, ראשון־לציון וראש־פנה, וכבר שלח איש עתי בא־כחו לארץ־ישראל לבסס את מצב האיכרים העובדים בקולוניות הנזכרות. אפס כי מענוותנותו הגדולה הוא מבקש מאתנו להסתיר דבר ולבלתי קרוא ברבים על מעשי צדקתו את שמו המפורש. לפיכך אקרא לוֹ מהיום והלאה ב„המגיד" בשם „הנדיב הידוע", ואף אתה עשה כמוני וגלה את דברי רק ליודעי־ח"ן מקרב החברים; ראה הזהרתיך".

אך קראתי את דברי המכתב, „שוויתי רגלי כאילות" וארוץ אל המנין. שם כבר עמדו בתפלת שחרית. אבל אני לא יכולתי להתאפק ואקרא בקול ובנשימה אחת:

— נמצא מלאך לשלוש המושבות! כך מודיעני ר' דוד גורדון: כבר נסע לתכלית זו שליח מיוחד לארץ־ישראל.

העובר לפני התיבה נשתתק ויפן אל המתפללים בעינים בוחנות כשואל, אם להמשיך את התפילה. אבל התפילה כבר הופסקה ממילא, כי תיכף נשמעו קולות שואלים פה אחד:

מי הוא, אפוא, מלאך מושיע זה?

— מי? — עניתי — „הנדיב הידוע!"

מעת לעת עלתה בידנו להרחיב תעמולתנו ולמשוך אל הרעיון פנים חדשות, וביחוד מקרב הצעירים תלמידי המחלקות האחרונות של הגימנסיה ושל בית־הספר הריאָלי בעירנו. התלמידים האלה היו נמנעים מאימת־השלטון מקחת חלק באסיפותינו ובישיבותינו, אבל בימי החגים והמועדים היו מבאי המנין שלנו. אף־על־פי־כן השתמשנו בהם למטרות שונות, וביחוד לקבוץ נדבות בבתי עשירי־העיר, שהיו נושאים פנים לצעירים בעלי כפתורי־הכסף ומקבלים אותם ברצון מיוחד.

באחד מלילות חול־המועד סוכות של שנת תרמ"ו ערכנו חגיגת שמחת בית־השואבה. בפעם־הזאת נערכה חגיגה זו בפאר והדר מיוחדים, עם נואמים ועם שתי־מקהלות: של משוררים ושל מנגנים בכלי־שיר. כדי להינצל מעינא בישא שינינו ממנהגנו ולא ערכנו את הנשף באחד מבתי־הכנסיות שבתוך העיר, אלא קבענו את מקומו בבית משרפות־השכר של האחים פרומקין הנמצא בקירבת הפרור פּאָראָספּה. המחלקה הראשונה של הנשף, מחלקת הנאומים, כבר כלתה. הנואמים היו: אברהם אבלי סירוטקין, ליב ברגר, יהודה זאב נופך ואני, כותב הטורים האלה. הראשון דרש רוסית ושלושתנו ביהודית. התחילה המחלקה השניה: אליקום צונזר עלה על הבמה והתחיל לשיר משירי־ציון. פתאום פרצו אל הבית אנשים מן החוץ בקריאה: „הפוליציה הולכת!"

על הקהל הגדול נפלה חרדת־מות, ורבים ביקשו להם דרך לצאת בעד החלונות. האחד אשר לא נבוך ולא נפל לבו עליו היה נופך. הוא התעורר כרגע ויתן קולו, קול מצוה:

— אל המזנון! שבו לכם אל השולחנות; עוד מעט ויקראו את „התנאים"!

ובדברו תפש בידי צעיר וצעירה מתוך הנאספים ויושיבם בראש השולחן ויקרא:

— הנה החתן והכלה! הכבר הכינו קערת־חרש לשבירה?

ואחר מיהר לגשת לקבוצת תלמידי־הגימנאזיה, שעמדו באחת הפינות חוורי־פנים ונפעמים, כי יראו פן תגלה אותם הפוליציה במקום הזה ואז אחת דתם להיגרש מבתי־הספר. „לכו אחרי!" — קרא אליהם נופך, ויוציאם אל חדר אחר, ושם הסיע קרש מקרשי־הרצפה, ודרך החור הפתוח הורידם אל המרתף האפל אשר מתחת.

אך שב נופך למקומו, ואל הבית נכנסו פקיד־הרובע בלווית שוטרים וחיילים מזוינים.

— מדוע קול הבית הומה? — שאל הפקיד ברוגז.

— חוגגים אנחנו — ענהו נופך — את חג־התנאים של אחד מידידינו. הריני מתכבד להציג לפניך את החתן והכלה! — קרא, בהראותו על צעיר והצעירה, שישבו בראש השולחן.

למראה הבקבוקים המלאים שקט הפקיד מזעפו, ויקח לו מקום על־יד השולחן, ונופך

מזג לו כוס אחת ושניה, וגם את השוטרים והחיילים השקה. כאשר נלאה הפקיד לשתות, קם בכבדות מעם השולחן ויושט את ידו לנופף וגם להחתן והכלה, ויפן ויצא מן הבית והשוטרים והחיילים אחריו.

אז מיהרנו והעלינו מן המרתף את חברינו הצעירים תלמידי בתי־הספר.

בין התלמידים האלה נמצאו גם העסקן הציוני המפורסם היום ד״ר שמריהו לוין, שאול גינצבורג (עורך ה„פריינד״) והד״ר אברהם קארולצ׳וק, שנתפרסם אח״כ בתעמולתו הציונית בוויטבסק.

כעבור שנים הרבה אחרי המאורע הזה נזדמן הד״ר שמריהו לוין במינסק. בנאום־התעמולה לטובת הציונות שנשא אז לפני קהל גדול, נזכר באותו מקרה ויספר, כי בשעה שירד עם חבריו אל תוך המרתף, התירא פן עמוק הקרקע מאד, ולפיכך נשאר כל העת תלוי בקורה אחת. אולם אחר־כך, כשהכניסו אותו אל המרתף, ראה, כי אילו צעד רק צעד אחד למטה, כבר עומד היה על הרצפה. הד״ר לוין כילה את נאומו בדברים הללו:

„רבותי! אפשר, כי צריכים אנחנו לצעוד אך צעד אחד ורגלינו תעמודנה על הקרקע הנכון...״

עבר איזה זמן ואנחנו התחלנו מרגישים, כי חברינו הצעירים תלמידי בתי־הספר הבינונים משתמטים מאתנו אחד־אחד ומתנכרים אלינו לגמרי. חקרנו ודרשנו לסיבת החזיון המתמיה הזה, והנה נודעו לנו הפרטים המעניינים האלה:

שנים רבות היה רב־העדה במינסק, אברהם חנה׳ליש, אחד מטובי חובבי־ציון, מורה דת־אל בבתי־הספר הבינונים לנערים ולנערות בעירנו. אבל בעת האחרונה לוקחה המשרה הזאת ממנו וניתנה לאחר, המשמש בכהונת „יהודי מלומד״ בלשכת שר־הפלך. האיש הזה, יוסף הורוויץ שמו, מתרגם סידור התפילות לרוסית, היה מראשוני תלמידי בית מדרש הרבנים בוילנה ונודע למלומד גדול, אבל במוסר ובמידות לא הצטיין כלל וכלל. לפנים היה רב־מטעם בגרודנה, וכאשר יצא את העיר, בירכו בני קהילתו ברכת „שפטרנו״. מטבעו היה רע־לב ובשעה שנדרש הדבר לטובת כיסו, לא נמנע גם מהלשין על אחיו לפני הרשות. מגרודנה בא למינסק ובשפת־חלקות מצא לו נתיבות בבתי גדולי הביורוקראטים, כי התהדר לפניהם בתור „רוסיפיקאטור״, המפיץ בין אחיו בני אמונתו את אהבת העם הרוסי. והיא שעמדה לו להיות יוצא ובא גם בבית שר־הפלך ולעמוד לפניו כמומחה לעניני־היהודים. אבל במשרתו זאת לא הסתפק, ועוד השתדל במקום שצריך להתקבל בכהונת מורה אמונת־ישראל בבתי־הספר הבינונים אשר בעיר. לתכלית זאת שלח לשונו במסתרים בהרב חנה׳ליש, עד כי ביצע את זממו הרע. ביום אחד קיבל חנה׳ליש פקודה לעזוב את משמרתו בתור מורה דת־אל בגימנאזיה ובבית־הספר הריאלי, ולמחר בא הורוויץ על מקומו. ותהי זאת המעט ממנו, כי נשא את עיניו גם לכהונת הרבנות. אבל הוא ידע, כי חפצו זה לא יינתן לו כל־כך מהר, בהיות חנה׳ליש אהוב ורצוי ליהודי־מינסק, ולפיכך שמר את הדבר בלבו ויחכה לעת מצוא. אולם מאז התחיל מניח חמתו בתלמידי בתי־הספר, שנודע לו על אודותם, כי הם לאומיים וחובבי־ציון ומבעלי־בריתו של חנה׳ליש. זה גרם, שהתלמידים הללו מיראתם את הורוויץ חדלו מבוא ביחוסי דברים אתנו עסקני חובבי־ציון, וכמו הסתירו את פניהם ממנו.

צר מאוד היה לעסקנינו לראות את כוחותינו הצעירים עוזבים את שדה העבודה הלאומית מחמת אונס, וביום אחד נכנסו לישיבה ודנו בשאלה, איך ואיזו הדרך להשיב

אותם אל מחננו. לבסוף מצאו, כי אין עצה אחרת בלתי אם לקרוע את המסכה מעל פני הורוויץ ולגלות את מעשיו בעתונים, ואז אולי מיראתו את דעת הקהל העברי יקח מוסר ולא יוסיף עוד לרדוף את תלמידיו בגלל דעותיהם הלאומיות.

כדי להוציא את הדבר אל הפועל הזמינו העסקנים לישיבה חשאית מיוחדת את שלושת עוזרי־העתונים שבין חברי אגודתנו, והם: יוסף בריל (איו״ב) סופר „הצפירה״, ישראל מאיר ואָהלמן סופר „המגיד״, ואני — סופר „המליץ״. צירפו אלינו גם את נפתלי משכיל־לאיתן, ורשות ניתנה לו לבוא אף הוא ולמלא אחרי דברינו באחד משלושת העתונים הנזכרים. ארבעתנו קיבלנו על עצמנו את הדבר בחפץ־לב, ועוד באותו היום קרבנו אל המלאכה; איש איש מאתנו תיאר במכתב גדול ורחב־ידים את פרצופו המוסרי של הורוויץ ואת כל מעשיו ועלילותיו, ובו בלילה כבר נמצאו הקוריספונדנציות שלנו בדרך אל הרדיקציות. מובן מאליו, כי חתמנו על המכתבים בעילום שם.

אולם אף מכתב אחד מאלה לא זכה להתפרסם בדפוס. ואָהלמן היה הראשון שקיבל את מכתבו בחזרה מבעל „המגיד״ בתוספת בירור דבר, כי לא יוכל להדפיסו, מפני שמתירא הוא לפגוע בכבוד איש נושא משרות בממשלה. אפס כי משיא הוא עצה לחובבי־ציון לבקש ולמצוא דרך של פשרה בין הורוויץ ובין חנה׳ליש. חיים זליג סלונימסקי עורך „הצפירה״ ענה את בריל, כי אינו רוצה להתערב בענינים שאינם נוגעים, לפי דעתו, לכלל ישראל; תלמידי בתי־הספר צריך שתהיה רק תורתם אומנותם, ואל ישעו בדברי לאומיות. התשובה היותר מעניינת היתה זו שבאה אלי מאת המשורר יהודה ליב גורדון, שהיה עורך „המליץ״ בעת ההיא. בתשובה הנזכרת נאמר, כי במערכת יודעים את „הציפור״ הלזו משכבר הימים ובכל לב היו מסכימים לגלות את שולי האיש הזה על פניו ולספר את מעשיו לדור, אבל לא במכתב מזכיר את שמו, כי חשוב הוא בפמליא של מעלה וסכנה גדולה היא לדון עם תקיף אשר כמוהו, שהשעה משחקת לו. תחת זאת נכונה המערכת לפנות מקום ב„המליץ״ לפליטון כתוב בצורת סיפור, שבו מצויר קלסתר פניו של הורוויץ בסימניו הבולטים, שאפשר יהיה בנקל גם לו גם לאחרים להכיר אותו בהם. אבל גם פליטון שכזה אפשר יהיה להדפיס רק בתנאי, שיחתום הסופר תחתיו את שמו מפורש, כדי שלא לתת מקום לחשוד, כי נכתב בידי איש הרידקציה.

בישיבה שהיתה לנו הסופרים בהשתתפות העסקנים הרבינו לדון בהצעתו של „המליץ״ בדבר הצבת ציון להורוויץ בפליטון ציורי, ובאנו לידי מסקנה, כי התנאי הבא כשובר בצדה הוא תנאי שאי אפשר לעמוד בו, מפני שואָהלמן, בריל ונפתלי משכיל־לאיתן הם אנשים מפורסמים בעיר וידועים להורוויץ היטב, ולמיחש מיבעי, שמא יבקש לו תחבולות־רשע להינקם מהם. אני לא הובאתי בחשבון כלל, מפני שבעת ההיא הוחזקתי עדיין לכותב קורספונדנציות ב„המליץ״, ולמעלת פליטוניסטן טרם הגעתי. ואני — קנאת־סופרים אכלתני, ודוקא זה שהניע אז את לבבי לנסות את כוחי כולא האי ואולי תעלה בידי לכתוב את הפלייטון על־פי תכניתה של מערכת „המליץ״. בחשאי כתבתי את הפלייטון שני ימים ושני לילות, הרבה יגעתי בו, העתקתיו אל הנקי פעמים אין ספור, עד שהאמנתי לראותו יוצא מתוקן מתחת ידי, ואז לא נרתעתי מחתום עליו את שמי המפורש, כי עוד כמעט נער הייתי בעת ההיא ויראת הורוויץ לא היתה על פני, ואשלחהו לתעודתו פטרבורגה.

עוד לא עבר שבוע שלם והפלייטון שלי, אשר קראתי לו בשם „מורה־השקר״, נדפס שחור על גבי לבן ב„המליץ״ (שנת תרמ״ו גליון 20).

יצחק ניסנבוים

רבי יעקב מאיר

המחבר (1868—1942), רב וסופר עברי, עשה במינסק שנים מספר מתרמ"ט ואילך. ניספה בגיטו וארשה. המאמר לקוח מהשבועון „התור", ירושלים, ל' בתשרי תרפ"ז.

מבין עשרות מורי־הצדק שישבו בפרוורים וברחובות שונים אשר בעיר מינסק היה מפורסם בזמני, וגם הרבה שנים אחרי כן ולפנים, המו"צ־הצדיק רבי יעקב מאיר. זה היה טיפוס מצוין במינו; עת שבתי בעיר ההיא וראיתי דברים הראויים להיקבע לדורות. אנכי הייתי מגיד בכל יום שיעור בעין יעקב, ובשבת שיעור במדרש רבה, בבית־המדרש של גצוב, ורבי יעקב מאיר, שגר במשך שלושים שנה ויותר בדירה אחת בקרבת המקום ההוא, היה מתפלל בקביעות בבית־מדרש זה. והיה רגיל לשבת מרחוק ולשמוע אל שיעורי.

שמעתי כבר, כי רבי יעקב מאיר יש לו טענות על „הגדול", וכי חסידי „הגדול" מלגלגים על רבי יעקב מאיר. אבל לא ידעתי אל נכון טעמו של סכסוך זה. אלה אמרו, כי רבי יעקב מאיר „המקיל" בשאלות מתרעם על „הגדול", שמחמיר בפסקיו. ואחרים אמרו להפך: „הגדול" ה„מחמיר" קוצף על רבי יעקב מאיר המקיל... והנה פעם אחת אחרי תפילת הערב ביקשני רבי יעקב מאיר לסור לביתו. הובלטה נגד עיני קודם כל ענ י ות ו המבהילה. הוא דר בבית רעוע, שחלונותיו היו כמעט שקועים באדמה. בחדר הגדול עמדו דפי־ספרים, שולחן וכסאות פשוטים אחדים. בבית רעש תמיד. זה יוצא וזה נכנס. אשה אחת שואלת שאלה ואשה שניה מבקשת „ברכה". הוא, איש גבה־קומה, עומד וראשו מורד ועונה לכל אחד ולכל אחת בנעימות. כאשר פנה מעניניו, הוציא מתוך הספרים קונטרס אחד בכתב־יד ויבקשני לעבור עליו. עיינתי בו ועמדתי על כל טיבו של סכסוכו עם „הגדול". רבי יעקב מאיר היה מנקר מומחה. הוא מצא כי חתיכה אחת שאנו חושבים אותה לש ו מ ן היא לפי דעתו חֵ ל ב, וצריכים לאסרה. הוא פנה בענין זה אל „הגדול", שהיה ממונה על בית־המטבחים, אבל „המחמיר" הזה לא רצה להחמיר ולאסור דבר שנוהגים בו היתר... רבי יעקב מאיר „המקיל" מתמרמר מאד על „הגדול", וטוען: חמץ איסורו בכרת וחלב איסורו בכרת, והנה בשביל ח ש ש מ ש ה ו חמץ יגבבו חומרות על חומרות, ופה לפניהם חתיכה שלמה של ו ד א י ח ל ב והם עושים עצמם כלא יודעים... ועל כן החליט לפרסם עתה ברבים קונטרס מיוחד כדי לעורר בזה את דעת הרבנים, והוא מבקש אותי לסדר לו את קונטרסו זה בשפה ברורה ובסדר נכון. עשיתי כדבריו, ומני אז נעשיתי קרוב לו ביותר.

ועוד ח ו מ ר ה שניה היתה לו לרבי יעקב מאיר: הוא אסר על דשי הבגדים, שיהיו בתבנית מרובעת, באשר אז יהי כל הבגד בעל ארבע כנפות ויהא חייב בציצית. ועל כן הלך בעצמו בבגדים, שדשיהם מעוגלים, ודעתו זאת הפיץ גם ברבים. אבל בשתי חומרותיו אלה נשאר בודד. איש לא הלך אחריו...

ועוד הליכות ומעשים מוזרים היו לו. הוא הלך תמיד בראש מורד ארצה, לבל יסתכל בנשים. וכאשר נפגע עם אשה פתאום ב ק ר ן הרחובות, היה נרתע לאחור לעמוד במקומו כקפוא... הנשים הנאורות היו מלגלגות על „פרא" זה, אבל היו מכבדות אותו בתור איש קדוש... בימי הספירה היה מחזר בעת תפילת ערבית על בתי־התפילה והיה מכריז מעל הבמה, כי המתפללים יקפידו לאמר בספירה „שָבועות", בקמץ תחת

ה„שין״, ולא יאמרו חלילה, שבועות, בשוא תחת ה„שין״... הוא היה מתרגז מאד על המדפיסים שהם קובעים ב„סידורים״ את האזכרות כמו שהן כתובות בתורה, בעת ש„הסידורים״ נקרעים תמיד ונמצא האזכרות נקרעות ומחוללות... והלך והדפיס סידור חדש, שבו קבע את האזכרות רק בשתי „יודין״, גם עשה בו עוד תיקונים שונים והסיר את „המכשול״ שמצא... ביום הכפורים לא נתן לחזן בבית־המדרש, שהוא התפלל בו, להתפלל תפילת „הנותן תשועה״, באמרו: תנו לנו, לפחות, ביום קדוש זה לקבל עלינו רק עול מלכות שמים... גם דעתו זו הביע גלוי וחפץ להטילה על אחרים, ורבים גם שמעו לו, אם כי היה אז בזה גם חשש סכנה...

אבל מלבד מעשים „מוזרים״ אלה, שרבים ביטלו אותם בלעג, עשה גם מעשים כאלה שהעיר רגשות הערצה בלבות הבריות. הוא היה בעל „טובות״, שמעטים כמותו. כשבאו לפניו באיזה בקשה, ציבורית או פרטית, והוא חשב שיש בידו לעשות איזה טובה, מיד קם והלך. לא עצרו הגשם השוטף בחוץ ולא עיכבו הקור הגדול, או איזה עיכוב שהוא. והלך — בנעלים קרועות, ברגלים בצקות, יחידי באישון לילה ובסימטאות מסוכנות... הוא היה מסור להמציא „מאכל כשר״, ולזה הקדיש כוחותיו ועתותיו, וכל דבר לא היה קשה בעיניו כדי להקל באיזו מידה על החייל היהודי בצבא הרוסי. בעבודה זו היה לו שותף המו״צ רבי מנדיל קרסבר, רב בפרוור פריספה.

בכל שבת, כחצי שעה לפני הדלקת הנרות, היה רץ אל מגרש בית־הנתיבות והיה מגרש משם את העגלונים היהודים, כי ישובו לביתם לנוח בשבתם. העגלונים היו נשמעים לו, ותיכף בראותם אותו רץ, היו לוקחים את מושכות סוסיהם ונוסעים, ובעברם על פניו היו קוראים בעליצות: שבת טוב, רבי! גם החנוונים בראותם את רבי יעקב מאיר רץ אל בית־הנתיבות, היו ממהרים לסגור את חנויותיהם.

פעם אחת קם ועשה יחד עם שותפו ב„מאכל כשר״, רבי מנדיל קרסבר, „מעשה רב״: כידוע נוסדה במינסק בשנת תרנ״א „אגודת האלף״ הראשונה. את תכניתה של אגודה זו ערך מורה־חשבון אחד, והוא חובב־ציון נאמן, בר שליפיאן. התכנית נערכה על פי „מספרים מדויקים״ ויצא, שאם אלף חברים יכניסו בכל שנה ארבעים רובל במשך חמש שנים רצופות, אז יקנו בכסף זה אדמה ויטעו בה כרמי־חמד, וכעבור שמונה שנים יקבל כל חבר אחוזת כרם ובית ויבוא אל המנוחה ואל הנחלה. התכנית מצאה חן, נקבצו בזמן קצר אלף חברים. מלאכות יצאה לארץ ישראל, קנתה מפקידות „הנדיב הידוע״ את אדמת „עין זיתים״. אגרונומים מצאו, כי האדמה מוכשרת למטעי כרמים, העבודה החלה ובמחנה החברים וחובבי־ציון — שמחה וצהלה. כעבור שנים אחדות אמנם נתברר, כי שכבת האדמה שלמטה היא אדמת סיד, והגפנים, אחרי שעברו עליהן שנתים ושרשיהן העמיקו — חלו ומתו. כל הכספים ירדו לטמיון. האגודה נתפרדה ו„עין זיתים״ נתחלקה לשתים עשרה משפחות מתוך האלף... וגם אלה מכרו ברובם את חלקיהן לאחרים... ומכל הענין הגדול הזה נשאר מפח־נפש נורא... אולם אז, בירחי־הדבש הראשונים, השפיעה הצלחתה של „אגודת האלף״ השפעה גדולה וכמתכונתה החלו חובבי־ציון ליסד גם בערים אחרות.

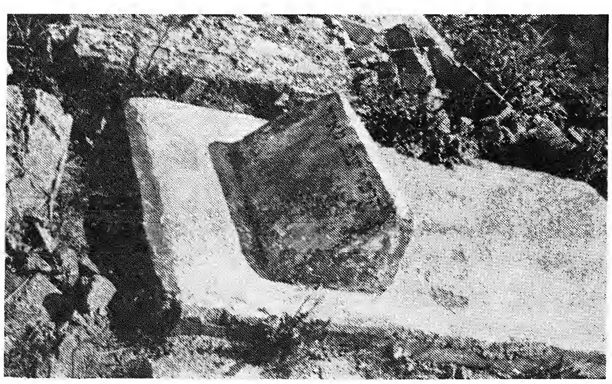
אינני יודע מאין באה הרוח הזאת גם לרבי יעקב מאיר ורבי מנדיל שלנו, אבל ביום בהיר אחד יצאו שני עסקני „מאכל כשר״ אלה ובידם תכנית של „אגודת האלף״ שניה, תכנית מיוסדת גם היא על „מספרים מדויקים״, והמספרים נפלאים עוד יותר מאלה שהונחו ביסוד „אגודת האלף״ הראשונה. על פי תכנית זו יש צורך שאלף חברים

כל אחד ישלם בשנה, במשך חמש שנים, רק שנים עשר רובל, ויקנו אדמה ויטעו כרמים וכל חבר יקבל אחר־כך כרם, בית וכו׳. ה„עושר״ הזה בא להם לעסקנינו אלה באשר הם מצאו מקורות הכנסה חדשים מכרמיהם, שנעלמו לגמרי ממיסדי „אגודת האלף״ הראשונה. הללו חישבו רק את הכנסת הענבים, אשר את יינם ימכרו במחיר כך וכך לקידוש ולהבדלה; והם מצאו, כי גם הענפים הרבים של הגפנים ברכה רבה בהם. מהם יעשו מטאטאים נפלאים וימכרו אותם במחיר כך וכך לכל בתי־המרחץ בישראל... וגם הפעם נמצאו בזמן קצר אלף חברים, ורבי מנדיל יצא בתור ציר לארץ. ולשבחו יש לומר, כי בבואו שמה מצא, כי כל תכניתם עם „מספריה המדויקים״ פורחת באויר, ובשובו — החזירו המיסדים את כל הכספים לבעליהם...

רבי מנדיל עוד נשא בחובו תכניות שונות אחרות בדבר יסוד מושבה ובה ישיבה גדולה, שתלמידיה ילמדו חצי יום וחצי יום יעבדו את האדמה. אבל רבי יעקב מאיר כבר חדל מהתענין בזה ושב לעבודותיו הרגילות.

כאשר ניסיתי לדבר אתו אחר כך על אודות „ישוב ארץ ישראל״, היה עונה בתמימות: טוב, טוב! אבל הגאולה לא תבוא עד שבני ישראל יהיו זהירים במצות ציצית וילבשו כולם רק בגדים שקצותיהם העליונים יהיו עגולים ולא חדים... תורת „עיגול״ זו, שבה תלויה גאולת ישראל, עלתה אחר כך על לבבי בשעה שהייתי נפגש עם הד״ר יוסף בן אהרן חזנוביץ, מיסד הביבליותיקה הלאומית בירושלים, שגם לו היתה תורת עיגול משלו... בכל פעם שיהודי משולהב זה היה קורא או שומע בדבר מחלוקת שפרצה בעדה או בחברה יהודית על אודות איזה כבוד, היה קם נרעש ונרגש וצועק באף, וקצף גדול יז מפיו: פשפשים יבשים! מה כוחם ומה גבורתם? גיבורים הם רק לקרוא לריב ומצה! לא! לא עם כזה ראוי לגאולה. כל זמן שלא יבנו את בתי־הכנסת שלנו עגולים, לבל יהיה כל היכר איפה מסיים „המזרח״ ומתחיל „הדרום״ ו„הצפון״, לא תבוא הגאולה... ובכן — הייתי מהרהר אז בלבי — גם זה דורש בתורת ה„עיגול״... ומי יודע? הרי כבר אמרו: בית עגול אינו מטמא בנגעים...

כמדומה ששניהם, גם הרב וגם הדוקטור נפטרו בעונה אחת, בעת שכדור ארץ רוסיה התגלגל וירד לתהום...

שרידי מצבת קברו של הרב ר׳ יעקב מאיר גרודזנסקי כבית־העלמין במינסק

שמריהו לוין

מרד הנעורים

המחבר, ד״ר שמריהו לוין (1867—1953) — יליד העיירה סוויסלוץ׳ ליד מינסק, מנהיג ציוני נודע, סופר עברי ונואם מצוין. הפרקים המובאים בזה, בהשמטות, לקוחים מיצירתו בת ארבעת החלקים „מזכרונות חיי", ספר שני, „מרד הנעורים", עברית בידי ד״ר צבי ויסלבסקי, הוצאת „דביר", תל־אביב, תרצ״ז.

מינסק

בימי היתה מינסק עיר רוסית על כל יחודיו, סגולותיו ותכונותיו של מרכז תרבותי פרובינציאלי. גימנסיון הומאניסטי היה בה, גימנסיון לבנות, בית־ספר ריאלי, סמינר לצעירי כהונה של הדת הפראבוסלאבית, כלומר, היו בה ארבעה בתי־ספר תיכונים, ולפי דרגת ההשכלה בימים ההם — מספר הגון. ולא אמרתי, שמינסק עיר רוסית בימים ההם, אלא כלפי היסודות התרבותיים השליטים בעיר. לפי אוכלוסיה יותר משהיתה עיר רוסית היתה עיר יהודית. וחשובה היתה מינסק לישראל בבחינת מרכז, ורק וילנה עלתה עליה במעלה.

מינסק היתה בימים ההם עיר חכמים ומשכילים, ישיבות היו בה לרוב, ורבנים גאונים מפורסמים ישבו על כיסא רבנותה. ואף־על־פי־כן הרי נטיותיהן הרוחניות של השדרות העליונות שביהדות היו צבועות צבע רוסי מובהק. הדור הצעיר נתחנך על ברכי ההשכלה הרוסית, על הספרות הרוסית עיקר פרנסתו, הלשון הרוסית קנתה שביתה עמוקה בשדרות היהודיות העליונות, לאט־לאט התחילו הספרים הרוסים דוחקים את הספרים העבריים, והספרים העבריים נדדו לאט־לאט אל העליות והמרתפים. בבתים האמידים של ישראל וכן בגנים ובשאר מוסדות ציבור ופומבי, שבהם היו יוצאים ונכנסים צעירי העיר, היו מדברים כמעט אך רוסית בלבד.

בתורת פרט מצווה הייתי לעבור פעמיים דרך־יסורים זו. לא פעם אחת אלא פעמיים מצווה הייתי לקבל תורת תרבות חדשה: תרבות רוסיה ותרבות גרמניה. שנותי הטובות ביותר קודש היו לרכישה זו, והיא שעלתה לי בהתאמצות שלא כדרך הטבע של כל מרצי, שתעודה כזאת מטילה על האדם, ובסופי הייתי אנוס, לצערי, להיווכח, שכל התאמצותי זו לא העשירה את חיי ולא העלתה ולא הגבירה את כוח יצירתי ויצרה. אדרבה: החלטה זו, לקנות את התרבות החדשה, ויהי מחירה מה שיהיה, רצון עקשני זה להיכנס כגר תחת כנפי שכינתה של תרבות־חוץ ולהיות בה אזרח, לא הביאה אלא לידי קרעים שבלב ובנפש.

במינסק נפלתי לתוך קלחת רותחת וסוערת של יצרים, שאיפות וכיסופים. מצאתי חבורת בני־לויה, שפגעו בלבם אותן שאלות, אותם הרהורים, שנפשם סערה אותן סערות. ביניהם היו בני מינסק ממש, צעירים שחינוכם והשכלתם הראשונים נפסקו באמצע, שעמדו אותה שעה בהתקנה לכניסה אל המחלקות העליונות של בית־הספר הריאלי. אולם רובם מערי־השדה באו, כמוני, ורוב־רובם של האחרונים קשישים היו ממני. עד שנתם החמש־עשרה או השש־עשרה עסקו בלימודים עבריים, שוקדים היו על התלמוד ומפרשיו, ורק בשנים אלה עמדו על כך, שאין בידי לימוד התלמוד והפוסקים להביא

אותם לידי „תכלית" מסוימת בחיים. מהם היו בני ישיבה ממש, שבמשך שנים רצופות שקודים היו על התלמוד והפוסקים וחיו באוירה של תורה ותלמוד ונשמו את אוירה של סביבה מיוחדת זו, וידיעותיהם בתורה ובתלמוד מרובות היו. אלמלי היו עושים עוד שתים או שלוש שנים בישיבה היו מגיעים לידי היתר הוראה וסמיכה. והנה נתפסו בהתלהבות עצומה וקנאית ללשון הרוסית וספרותה.

רובם עניים מרודים היו, וחייהם — פרשת עוני איום ומצוקה מנוולת. רבים מהם היו מתפרנסים במשך חודשים רצופים בפת חרבה, בגבינה גסה ובתה, וחתיכת דג מלוח — מטעמי חג להם. אף לאחרי המהפכה הנפשית והרוחנית, שעקרה אותם מחופיהם הישנים, חופי־מבטחים, עמדו בטיבם ובקומתם, שהביאו עמם מבית הישיבה: אותם פנים חוורים, חלושים, אותה קומה כפופה, אותם פרושים־נזירים, שפירנסו את גופם בלחם צר ומים לחץ. מצד אחד מיצר הייתי בצערם, מצד שני מקנא הייתי בהם קנאה רבה: ראיתי אותם ראות גיבורים אמתיים וקינאתי בכוח פרישותם והסתפקותם במועט. לפי דעתי והרגשתי הללו בני עליה היו ונוצרו לגדולות, מעולים היו עלי. אני הרי בשר ודם, ואילו הם מפלדה נוצרו.

כשנתקרבתי אליהם קירבה יתירה — ונמשכתי אליהם יותר מאשר לכל השאר — גיליתי, שבבחינה אחת לכל הפחות כולנו שוים זה לזה וגורל אחד לכולנו. העכבה הגדולה ביותר שעמדה בדרכי ובדרכם — הלשון הרוסית. את הלשון העברית למדו הללו לכל עומקה של זו, והיהודית מדוברת היתה בפיהם ובפי בני־ביתם, ושוב לא היה מקום ללשון שלישית, שתהא קונה שביתה על ידן של אלה הראשונות. רובם כבר נבחנו פעמיים ופעמיים נכשלו: בידיעת הלשון הרוסית. עמדתי ונדרתי נדר, שבמשך ששת החודשים שנשארו לי עד בחינות הכניסה אל בית־הספר לפרוש פרישה גמורה מן הלשון המדוברת שלנו, לא להוציא מפי אף דיבור אחד בלשון זו, ולבלי לפתוח אף פעם ספר עברי. אולם גזירה זו שגזרתי על עצמי לא היתה אלא ביטוי־שפתים בלבד.

מרובים היו במינסק קרובים וקרובי קרובים למשפחתנו ורבים היו ידידי אבי מקרב סוחרי היערות והעצים אשר בעיר, ובחוגים רבים קיבלו את פני בידידות רבה, ולא עברו ימים מרובים, והרגשתי את עצמי בכרך החדש כבן העיר מלידה. ולא עוד, אלא שבמינסק נפתח פתח גדול והתפתחות לכשרון, שלא יכול היה עד כאן לבוא לידי גילויו: נאמתי את נאומי הראשונים בציבור.

תנועת חיבת־ציון שרויה היתה אותם ימים עדיין בחיתוליה. עד כאן לא נזקקו ולא נתפסו לה אלא מתי־מספר, ברובם משכילים. אכן טבעי היה הדבר, שמתחילה תפסה רק את החוגים ההם, שההשכלה העברית הקנתה להם דעות ומושגים חדשים ולא עקרה אותם עקירה גמורה מעולמו של ישראל ולא הניחה אותם ברשות תרבות חדשה, תרבות העם השליט. החוגים החרדים היו שוי רוח לתנועה החדשה, והקיצונים הקנאים שביניהם אף שטמו אותה בלבם ובפיהם. שכן לא היתה תנועה זזו שקולה ומתאימה להשקפותיהם הם על החיים ועל העולם, השקפות שנבעו מתוך מצב נפשו גלותי, גיטואי. הללו הרגישו סתומות אבל חזקות, שיש בה בתנועת חיבת־ציון משום מרידה, משום התרסה כלפי גורלו של ישראל וכלפי אלוהי ישראל שגזר על עמו גזירת הגלות והמצוקה, וכל מרידה כזו וכל התרסה מעין זו קרובה היתה למינות, חס וחלילה.

שנאתם של שועי ישראל ואציליו לחיבת־ציון נובעת היתה ממקור אחר. מתוך

אינסטינקט חששו מפני נטיות קיצוניות ומהפכניות כל שהן. כשפרצה סערת הפרעות והרדיפות, הרכינו העשירים הללו את ראשיהם והיו משדלים את הבריות להאמין שעוד מעט ותשוך הסערה. אכן, טבעי היה הדבר, שהבריות האלה חרדים היו על מצבם, וכל שינוי ותמורה עלולים היו לקעקע את בירתם. ההמונות היהודים לא פגעו ולא נגעו בהם עדיין כנפיה של תנועה מדינית כללית, ורעיונות „חיבת ציון" לא נכנסו עדיין ללבבות. ושוב אי־אפשר היה להכניס גרים תחת כנפי הרעיון של התחיה הישראלית, אלא את המשכילים בלבד, את המשכילים העברים.

שוב איני יודע אם עמדה לי בכך השפעתם של קרובי או אפשר משום שאני גופי הייתי מדבר ברצון ובהתלהבות באותם הענינים, שהיו קרובים ביותר אל לבי, ולא עברו ימים מועטים ושמי נתפרסם כאחד המשכילים מבני הדור החדש, ודלתות החוג הקטן של בני־העליה נפתחו לפני ברחבה. ואף על פי שצעיר הייתי אותה שעה, צעיר מאוד, נתקבלתי בחברה ההיא כחבר ותיק, וכל תקוותיהם הכמוסות שלא ההינו לגלות ברבים וכל שאיפותיהם הגלויות של המשכילים נגלו לפני על כל רחבן ועומקן. אותה שעה עדיין לא היתה קיימת הסתדרות קבועה ומסודרת כהלכה. בערים שונות קיימות היו קבוצות־קבוצות של „חובבי־ציון" ללא לשכה מרכזית, ללא תכנית מרכזית ומאחדת. קבוצה וקבוצה ודרכי עבודתה, קבוצה וקבוצה תכניתה. ראוי הדבר להירשם, שקבוצת „חובבי־ציון" במינסק הטיפה בתחילתה לטריטוריאליסמוס סתם, למקלט בטוח לישראל בכל ארץ שהיא. ורק בהשפעתו של פרץ סמולנסקין חל שינוי במהלך הרוחות, וארץ־ישראל היתה לשאיפתה היחידה ואין בלתה. לימים עברו גם על השקפותיהם והלך־רוחם של פינסקר ושל תיאודור הרצל אותם גלגולים ואותה התפתחות. שעה זו שאני נספחתי אל קבוצת חובבי־ציון אשר במינסק היתה כבר לאחר השינוי; לא שמעתי אף פעם שיהיו סחים בכובד ראש על ארץ אחרת לישראל מלבד ארץ־ישראל.

על החוג המצומצם של חברים לדעה ב„חיבת־ציון", שנתקבלתי לתוכו, נמנו אותם ימים: יהושע דוב בייגינסון, שבתו נתארסה לאחד מבני ביל"ו, יהודה נופך, מנהל בית־הספר היהודי למלאכה בעיר, סירוטקין, קופליביץ וציטרון, שלושתם מורים עברים, ושאול גינצבורג, תלמיד הגימנסיון, ולימים מיסדו של העתון היומי האידי הראשון בפטרבורג ה„פריינד". בין חובבי־ציון החשובים שבעיר נמנו הרב אברהם חנהלס, הסופר יהושע סירקין והמשורר העממי אליקום צונזר. עם גדולי התנועה וראשיה שבעיר לא הייתי מזדמן אלא לעתים רחוקות מאוד, ואילו עם כל שאר החברים לדעה הייתי מזדמן כמה פעמים בשבוע ובשעות הערב, ועל פי הרוב בביתו של יהושע בייגינסון, שהיה מפורסם בעיר על שום ביתו שהיה פתוח לרווחה לכל אדם, והוא שהיה שר עם לאה בתו, המאורשת לאחד מבני ביל"ו, שירי עם ושירי ציון, ושרים היו בשני קולות. ושיריהם החביבים עליהם ביותר — מנגינות לשירי פרוג, שכוכבו עלה אותה שעה על שמי היהדות־הרוסית, ולשירי אליקום צונזר. כל השירים ההם טבועים היו ברוחה של היהדות הלאומית המתעוררת.

מתכנסים היינו חבורות־חבורות קטנות, מרבים בזמרה, ויותר משהיינו מזמרים מרבים היינו לדבר ועל הכל מרבים היינו להתווכח. מודני: לא נחלתי כבוד רב על שום זמרתי. אולם משפתחו בויכוחים עיוניים — מיד היה כוכבי עולה וכבודי גדל והלך. הויכוחים מקום חיותי. אולם לא אמרתי די באמרות המקובלות והשגורות בפי הכל, מתאווה הייתי לנאומים נלהבים ולהתקפות־דיבורים חוצבות להבות. לא עברו ימים מועטים

וכל חברי החוג הודו בכשרוני, כשרון נואם. פרסום זה שנקנה לי הגיע בקרוב לידי כך, שעמדו והטילו עלי שליחות מיוחדת, רבת החשיבות: לנאום באחד מבתי־המדרש הגדלים נאום הטפה לטובת תנועתנו. ושוב זכור אני, שקיבלתי על עצמי שליחות זו מיד ולא סירבתי כל עיקר. שוב לא הייתי דואג אלא לכך, שמחשבותי תהיינה סדורות סידור הגיוני, שתהיינה חרוזות זו לזו כמחרוזת הפנינים. באו עלי המחשבות כסדרן שוב בטוח הייתי, שפי לא יכשילני ודיבורי יימצאו לי כל־צרכם.

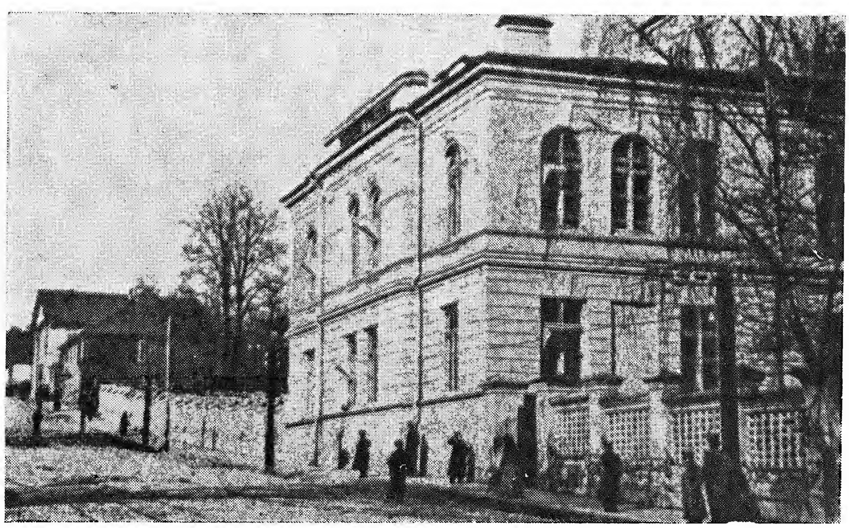
נאומי הראשון בציבור היה למאורע רב־חשיבות בחיי. שני נואמים נאמו לפני. ביינינטון היה הנואם הראשון, ודיבורו מתובל היה יתר תבלין של מליצות וביטויים ספרותיים. אחריו נאם סירוטקין. נאומו של זה עלה בתכנו ובהגיונו על נאומו של הראשון, אולם אף נאומו נתקפח על־ידי מתינותו: לא היה בדבריו לא מאש ההתלהבות ולא מעוז הביטוי, ודומה היה: הנה תקפאנה מלותיו על לשונו. ואני הייתי הנואם השלישי. לא הרביתי בהקדמות על עצמי ועל נושא דברי, אלא הטלתי את עצמי ישר אל תוך הענין. ומיד נתכוונה תשומת־לבי כלפי שני דברים: דומה היה עלי, שהשומעים לא היו שומעים בלבד, אלא שותפים לנאומי — ערים היו, נותנים את דעתם לקלוט את דיבורי, ולא לקלטם בלבד, אלא גם לסייע על־ידי להוציאם, לילד אותם. ושנית, התחלתי מרגיש שלא אני הוא המדבר, אלא מישהו מדבר מתוך גרוני. הוא הנואם ואני המשגיח עליו, ואני המדריכו והמאמנו, שלא יתבלבל וחוט מחשבותיו לא ייקרע. השומעים הביעו את הסכמתם במחיאות־כפים, אולם מחזיק הייתי להם טובה לא על שום מחיאות־הכפים, אלא על שום השתתפותם בפועל בנאומי. ואסיר־תודה הייתי לאני השני שלי, שנאם מתוך לבי וגרוני ונשמע למרותי וציית לי בכל.

ואמונתי חזקה, שנאומי זה ברבים בבית־המדרש במינסק הוא שהכריע בדבר, שהייתי לימים נואם בציבור שמלאכתו בכך. לא הצלחתי ולא שבחי חברי השכירוני: שעה זו שעמדתי על הבמה הרגשתי, שהבמה מקום־חיותי. לא הייתי צריך להתאמץ ולהתיגע בדבר. רעיונותי נולדו מאליהם וירדו עלי בלבוש מלים ומאמרים. וכלל ראשון קבעתי לעצמי; עד שאני עולה על הבמה עלי לדאוג לא למלים, לביטויים, למאמרים, אלא לרעיונותי. המלים והביטויים יבואו מאליהם. מעצמי עמדתי על כך, שגדול ה„מה" על ה„איך". שכן כל שהדברים אמורים ב„מה", הריני בעליו, ואילו ה„איך" תלוי ברחמי שמים ואין הדבר תלוי בי כלל וכלל. לימים, כשהייתי כבר נואם מנוסה, תיקנתי לעצמי עוד כללים מספר. עד היום הזה לא קראתי אף ספר אחד בהלכותיה של אמנות הדברנות. פעם נזדמן לידי במקרה ספר מעין זה, הטלתי מבט חטוף אל שער הספר והנחתיו הצידה. אפשר וקיפחתי את עצמי בכך, אולם האינסטינקטים הפנימיים שבי התנגדו לספרים כאלה. ברצוני היה להישאר בן חורין, ללא עולם וכפייתם של כללים אלה אשר בספר. אולם תיקנתי לעצמי כללים משלי וכל ימי חרד הייתי על שמירתם. אולם כללים אלה אין ענינם כלל ועיקר דרכי הנאום. כולם ענינם מבנה הנאום בלבד. ענינם דרכי הבניה של הנאום ולא צירופי המלים והמשפטים. ושאיפתי החזקה ביותר היתה כל הזמן: לעמוד בעצמותי; והחרדה הקשה ביותר שחרדתי — לכפות על עצמי שיגרה מסוימת ולחדול היות מה שהנני לפי עצמותי.

בית־הספר הריאלי, שהתקנתי את עצמי לכניסה בו, עמד אותם ימים (1884) על המחלקות העליונות בלבד (המחלקות הנמוכות חסרות היו). רוב חברי היו מתקינים עצמם לכניסה

אל בית־הספר הריאלי ולא אל הגימנסיון המקומי, ומאותו טעם גופו, שהעדפתי אני בית־ספר זה על הגימנסיון: כולם חוששים היו מפני השפות העתיקות (אותן שנים לומדים היו את שתי השפות העתיקות: הרומאית והיוונית, לימים העמידו על הלשון הרומאית בלבד). קשה היה לנו להילחם ולהתגבר על הקשיים של הלשון הרוסית, ודי היה לנו בכך; לא הספקנו עדיין לעמוד כהלכה על סודה של הלשון הרוסית, המדוברת והספרותית, והנה קפצה עלינו מן התכנית הלשון הסלאבית־הכנסייתית, זה גזע־בראשית של הלשונות הסלאביות, וממנו נסתעפו כל הלשונות הסלאביות כביכול. לשון זו שכך זרה ורחוקה היתה לנו, קשה היתה ביותר לתפיסתנו בשל ביטויה המשונה, ששום נסיון שמיעה לא נסמן ללימודה, ובשל דקדוקה המסובך והמפותל. בתלמוד לשון זו לא יעמדו לך לא הגיון ולא חריפות השכל. על כרחנו נדונים היינו לשקידה יתירה, לשינון על פה ללא טעם וללא שכל: טמטום ממש.

לימוד זה היה כל כך קשה ומאוס עלינו, ששוב לא למדנו אותו ביחידות אלא בחבורה. שלושה או ארבעה תלמידים היו מתחברים לחבורה אחת כדי לשקוד עליו ועל שינונו. והיתה העבודה עבודת פרך ממש, וכאילו מאליו היה עולה על שפתינו ניגונה של ה„דובינושקה", זה שיר מפורסם של העובד־העבד האומלל, שנהרי נחלי זיעה ניגרים על פניו ועל כל גופו, זה שיר העבודה והעבדות. שונים היינו את הדקדוק הנוקשה, הסרבן של שפה מתה, שלא שמעו עליה דבר אבותינו ואבות ואבותינו. לפרקים היינו עוברים מניגון ה„דובינושקה" אל ניגוני התלמוד: הרי כולנו בחורי־ישיבה היינו מתחילתו, וכל לימוד היה כרוך וקשור בניגונים אלה, ניגוני מורשה, שהיו נשמעים והולכים באלפי בתי־מדרשות וישיבות. ומתוך חלל החדר שבו היינו יושבים ושונים את פרקנו בלשון הסלאבית העתיקה בוקעים היו ועולים בהתקשרות מפליאה „דובינושקה" וניגוני התלמוד המסורתיים; דקדוק הלשון הסלאבית העתיק נתמזג בניגוני חכמי בבל.

בית־הספר הריאלי

ארבעים היינו, שהתקינו את עצמם אותה שנה לכניסה אל בית־הספר הריאלי. מלבדנו היו עוד כעשרים שלא מבני ברית, שרצו להתקבל אל בית־הספר. רובם של אלה בני „פריצים" פולנים. הללו חשבו את עצמם למעולים מאתנו, שכן ידעו יפה, שהמקומות הפנויים הראשונים שבבית־הספר מועדים להם בלבד, ורק הנותר יפול בחלקנו.
והואיל ולא היה הדבר נאה ביותר להעדיף בפירוש את התלמידים הנוצרים על התלמידים היהודים, ולבלי תת דריסת־הרגל לתלמידים מישראל בבתי־הספר, נתקבל הדבר למנהג, שיהיו מחמירים בבחינת התלמידים היהודים ומקלים בבחינת התלמידים הנוצרים. ידוע ידענו: השאלות הקשות והמסובכות שמורות בשבילנו, והשאלות הקלות והפשוטות נועדו לחברינו הנוצרים. שוב ידענו: שאם יתקבלו כל המועמדים הנוצריים, ולא יישארו בשבילנו, בשביל נערי ישראל, אלא כששה־שמונה מקומות פנויים, והללו יחולקו בין ארבעים מועמדים. והגיעו הדברים לידי כך, שקנאה חשאית ומוסתרת נתחוללה בקרבנו: חברים היינו ללימוד, אולם מתחרים היינו זה בזה בדבר ובתקוה יחידה בשבילנו לקנות חיים חפשיים יותר בשבילנו — ורק מועטים בינינו עלולים היו להצליח, להידחק ולהיכנס.
אותם ימים היינו מתפללים ומבקשים, שירבו הנכשלים מבין התלמידים הנוצרים, כל כשלון שלהם — הצלחה בשבילנו. לימים, תיקנו את „נומרוס קלאוזוס" — כך וכך נוצרים וכנגדם כך וכך יהודים. אותה שעה מתפללים היו תלמידי ישראל, שירבו מספר התלמידים הנוצרים שיעמדו בבחינות. כשתיקנו את „שיטת האחוזים" אירע תכופות, שיהודי עשיר היה משלח על חשבונו עשרה בני נוצרים, מתקין אותם על חשבונו בלימודי כניסה ובחינה ומשלם בעדם שכר־לימוד בבית־הספר — כדי לקנות מקום אחד בשביל בנו.
שער סיכויי לכניסה אל בית־הספר הריאלי ירוד היה בשל לשוני הרוסית הלקויה. ושוב לא היה בידי ההחלטה הנמרצת שלי ולא בידי עצתם של ידידים ודורשי טובתי לפרוש פרישה גמורה מן הלשון האידית המדוברת בפי ולבלי לדבר אלא רוסית בלבד. החלטתי כנה היתה ועצת הידידים נבונה ומועילה, ואף־על־פי־כן לא היה בידי לקיימה אפילו במקצתה. כבר נתנאתה עלי ביותר דברנותי בציבור, מתוקה ביותר היתה עלי הרגשת יתרוני על חברי, להיות אחד מראשי המדברים בתנועת „חובבי־ציון" בעיר. שמחה זו שהשרתה עלי עסקנותי־דברנותי עמוקה היתה מאוד ושוב לא היה ברצוני להקריב את התנועה ואת יצר הכבוד שלי על מזבח הלשון הרוסית. ביום שקוד הייתי שקידה רבה על לימודי, ובערבים הייתי מבלה בחברת חברי וידידי לתנועה שתפסתי בה מקום חשוב בגלל כשרון הנאום.
רבי צער ועצבון היו ימי, אולם מאושרים ושמחים היו ערבי, פיצוי וגמול לימי האומללים. כמעט ערב־ערב היינו מתכנסים בחבורה והיינו נושמים אוירה של א"י בחברותה. האגודה הראשונה של הביל"ויים כבר ישבה בארץ. מגדרה, זו מושבה ראשונה של הביל"ויים, הגיעו אלינו ידיעות והרצאות כסדרן, מלאות שמחה והתלהבות כל־כך, והתיאורים היו רבי־צבעים כל־כך, שקוראים היינו את המכתבים וחוזרים וקוראים אותם. המכתבים ההם תיארו את א"י כגן־עדן של מטה. על הערבים היו מספרים סיפורים מופלאים. שהיו מזכירים לנו את סיפורי „אלף לילה ולילה": ראשית, הללו מדברים בלשון שהיא כמעט „לשון הקודש", ושנית: הם מודים ברצון, שפלשתינה היא ארצם של בני ישראל. ושייך אחד, למשל, סח לו לאחד האיכרים, שיודע הוא ועֵד, שימי המשיח

ממשמשים ובאים. אשר לתורכים, נודע לנו שבית רוטשילד מנהל משא־ומתן עם „השער העליון", ולא יעברו ימים מועטים והמשא־והמתן יסתיים בטוב. הכל יודעים, שאין כתורכים להוטים אחרי „בקשיש", וכלום יש לך אדם שתהיה יכלתו גדולה לחלק „בקשיש" מאשר רוטשילד? ושוב לא עמד בפנינו אלא תפקיד אחד: לעורר את העם. עלינו מוטלת עבודה זו של תעמולה בעם, ועלינו להתנסות בנסיון זה ולעמוד בו. לאשרי לא היה קץ: אף עלי הוטל תפקיד בדרמה נפלאה זו, וכשהייתי שב מן האסיפה בשעה מאוחרת הביתה והייתי נכנס לחדרי, נדמו עלי הספרים הפזורים על פני השולחן כדברים שבחול, בלתי נחוצים ובלתי מועילים.

הבחינות התחילו ביום קיץ נאה. שעתים לפני פתיחת האולם נאספו התלמידים היהודים לפני שער בית־הספר תקופי עצבנות, מדברים ומתוכחים בקול, מקימים שאון רב. התלמידים הנוצרים באו בשעה מאוחרת לאחריהם, ושקטים היו בהרבה מן התלמידים היהודים, שכן תקוותיהם לכניסה חזקות ומעולות היו מתקוות חבריהם מבני ישראל. עבודת־בחינה ראשונה — חיבור בכתב וכמובן בלשון הרוסית. בחינה שניה בגרמנית ואחריה במתימטיקה. וההנדסה היא שהוציאתני מן המיצר. במקרה בחר המתימטיקן בשאלה שעלתה על חובת הדעת בהנדסה שחייבים בה במחלקה זו. אף הפעם גמרו רובם של הנבחנים את עבודתם לפני גמר השעה. סוף־סוף נשארתי אני יחידי מן התלמידים בחדר, ומלבדי המורה למתימטיקה וסגנו קורילקו, מורה למכניקה. עשרים עמודים מילאתי בחשבונות, אולם מאושר הייתי אותה שעה. מצאתי פתרון לשאלה, פתרון הגיוני מושלם בתכלית. המורה נטל את עבודתו בידו, אמר: „מצוין!", לחש דבר־מה לבוחן ונתנני לצאת מן החדר.

מארבעים התלמידים היהודים שנבחנו לא עמדו בבחינות־כניסה אלא שבעה בלבד. ואני נכשלתי בשלושה מקצועות: ברוסית, בגיאוגרפיה ובהיסטוריה, ואף־על־פי־כן הייתי בין השבעה. נכרי וגר הייתי בעיר ולא עמד איש לימיני. לימים נודע לי, שקורילקו צידד בזכותי בהתלהבות. אף אחד מן הנבחנים לא יישב כהלכה את השאלה בהנדסה. ואני החלטתי בלבי: איישבנה! וכך עמלתי והזעתי, מילאתי גליון אחר גליון של נייר בנסיונות לתשובה והגעתי לידי פתרונה הנכון רק בכוח ההגיון בלבד. קורילקו הודיע במועצת המורים, שהוא מקבל אותי על אחריותו וכי בטוח הוא, שסופי להשביח ולהצטיין אף בשאר המקצועות שנחלשתי בהם עד כאן.

בית־הספר הריאלי

במשך ימי לימודי בבית־הספר נתקרבתי יותר למורה קורילקו. תחילה ביקרתיו בביתו כשנודע לי, שהוא־הוא עמד וצידד בזכותי. כשאמרתי להביע לו תודתי על כך, עמד והפסיקני מיד לאמור: „מתימטיקן אני לפי אומנותי, ולא מילאתי אלא את חובתי בלבד". ומיד הרגשתי, שאין הדברים דברי נימוסים בלבד. כפי שנוכחתי לימים היה קורילקו המורה הקפדן ביותר והצדיק ביותר ולפיכך גם האהוב ביותר מכל המורים. הוא היה אומר לתלמידיו: חייבים אתם בשתי מצוות — ההתמדה והדיוק. ושוב היה אומר: „גדולה נקודה במתימטיקה יותר מבכל רשות אחרת של החיים והעשיה".

שונה ממנו שינוי גמור בטיבו היה המורה ללשון הרוסית וספרותה, אלכסנדרוב. מוצאו היה ממוסקבה, מבירת התרבות של רוסיה הגדולה, והיה רואה את עצמו בבית־הספר הריאלי במינסק, שעמד בשמונים אחוזיו על תלמידים פולנים ויהודים, נתון בסביבה

זרה. הוא לא יכול נשוא את הניב הרוסי המקומי, שאף הטובים שבנו, ואף התלמידים הרוסים בני הרוסים אשר בבית־הספר היו רגילים בו. שרוי היה בצער רב על שאין הדבר עולה בידו, להקנות לבני הפרובינציה ה„גסים" שבמינסק את המבטא הנאה והמשובח של מוסקבה. מיצר היה על התלמידים הרוסים, גדול מזה היה הצער על התלמידים היהודים, וגדול מזה הצער על התלמידים הפולנים, שדומה היה והנה הללו נהנים הנאה לאומית יתירה בנקמה זו שהיו מתנקמים בדקדוק של מעניהם.

בחיי בית־הספר לא הרגשנו בשנאת ישראל אלא מעט. ואמנם לא קל היה למורים לקיים את מצות שנאת ישראל כהלכתה ולכל פרטיה, שכן התלמידים היהודים היו המשובחים שבבית־הספר. בכיתה שלי, למשל, עשינו מעין קנוניה בינינו, שתלמיד שאינו מבני ברית אל יהי רשאי לבוא ולהתעלות ל„מנין" ראשון של המחלקה. ואפילו בתלמוד לשון רוסיה היו התלמידים היהודים הראשונים. התלמידים הרוסים בינונים שבבינונים היו, וילדי הפולנים, ילדי האצילים בעלי־האחוזות, לא היתה להם תקוה קלה שבקלות לעמוד בהתחרות עם מי שהיו חובשי בית־המדרש מישראל.

מצווה אני להזכיר כאן עוד מורה אחד: הדברים אמורים באוסיפ הורביץ, במורנו לדת ישראל. הממשלה הרוסית העמידה מורים מיוחדים שיהיו שקודים על תיקון דתם ומוסרם של החניכים. איני יודע, עד כמה נתחנכו הללו בידי הכמרים האורתודוכסים והקאתולים ליראת־שמים וליראתו של השלטון. אשר להוראת דת ישראל בבית־הספר ברור לי, שהמורה היהודי השיג תוצאה הפוכה מזו שהשלטון קיווה לה. ספרי הלימוד של הדת, שעל פיהם למדנו את שיעורינו, חוברו לפי דוגמת ספרי־הלימוד ליראתם של הנוצרים; לא היתה בהם אף לחלוחית של חיים, יבשים היו כלולב היבש ומשעממים להבהיל. והמורה היה — כרובם של המורים היהודים — חניכו של בית־המדרש לרבנים שבז'יטומיר, ומלא היה שאיפות ההתבוללות. לא היה לא בידי המורה ולא בידי ספרי־הלימוד לעורר בלבנו אף התענינות כלשהי למקצוע־לימוד זה. אנו, ששונים היינו במשך שנים רבות תורה ותלמוד, לא יכולנו בשום פנים לשאוב מבאר חכמתו של מורה באנאלי ומשעמם ומפי ספרים משעממים וריקים כמותו, שלא היה בהם מתורת ישראל ומחכמתו כמעט לא כלום, מלבד שאלות הבל ותשובות הבל שבהבל — ברובן תרגומים גרועים בלתי קשורים זה בזה של פסוקי כתבי הקודש ואמרות התלמוד, בענינים העמוקים ביותר של החיים, שידענו אותם יפה מפי המקורות הראשונים. ולפיכך אין הדבר תמוה ביותר, שהתלמידים היהודים בבתי־הספר של הממשלה ראו במורה זה שנכפה עליהם בעל כרחם על ידי השלטון „פגע רע" ממש. הוא שיעמם אותנו, והרע מזה — הוא קיפח את זמננו.

אוסיפ הורביץ (או כפי שהיה קרוי בפינו בדרך היתול: אבא אוסיפ) היה בעל השכלה אף ברשות מדע היהדות, ואת השכלתו שאב בעיקר ממקורות גרמניים. אולם הוא נמנה על הטיפוס הישן של הפקידים, פקידי ממשלה. קודם־כל שימש את המדינה, וחרד היה ביותר על כך שיהי חי בשלום עם הפקידים העליונים העומדים על גבו, ולשם כך מוכן ומזומן היה לעלות ביראה ובכניעה עליהם. מובן מאליו, שלא עמדה קירבת הנפש או ידידות בינו ובינינו ואף לא ניצנץ ניצוץ של קירבה. הוא היה בשבילנו יתר ומיותר.

הממשלה הרוסית ראתה בנוער הלומד את שונאה בנפש, ובנוער היהודי המתלמד את החלק המזיק והמסוכן ביותר שביניהם. אם כל בני־הנעורים לקויים היו בליקוי הקשה

ביותר, דהיינו ברוח חיה, ערה ורעננה, הרי אפשר היה למנות בהם בבני־הנוער משל ישראל שלושה מומים קשים: בני־נוער אלה צעירים היו, שמיים היו — כלומר זרים לרוח הרוסי, ומחוצפים היו — ראו עצמם בנים לאומתם המדוכאה והמקופחה בזכויותיה. תכופות ביותר מתווכח הייתי עם שנים מחברי בבית־הספר הריאלי: עם זיידמן, שהיה בן כיתתי, ועם דוגובסקי, שלמד בכיתה אחת עליונה מכיתתי. שניהם מתבוללים היו בכל לבם ונפשם, כלומר, לא היה להם אף ענין קל שבקלים לצרכי ישראל ולשאיפותיו ודאגותיו. שניהם עבדו לטובת „האנושיות", כלומר, נכנסו בראשם וברובם לתוך עניני רוסיה הכלליים, ולא עמדו כלל על כך שמזהים הם את עצמם עם הלאומיות הרוסית החדשה, הם כוהניה הנאמנים.

אחדים מחברינו, תלמידי בית־הספר הריאלי, לא יכלו להכריע בלבם, אם להילוות אלי או לזיידמן. הם שמעו ברצון לדברי שנינו, אולם להכריע בינינו ולעמוד על צד האחד לא רצו. הללו שייכים היו לטיפוס האנושי החוששים מפני הכרעות שבלב, שכן הכרעות גוררות אחריהן תוצאות ואחריות. בדרך כלל הרי הם אותם אנשים שאין הם מרגישים בלבם צורך דחוף בהתעסקות בעניני ציבור וחברה — בעלי נטיות אנוכיות מפורשות. הפתגם העממי היהודי הטיל באלה סימן: „רוקדים על כל החתונות". מה טעם יש בדבר להכריע, לעמוד בפירוש על צדו של זה ולהילחם בצד השני, לקנות ידיד אחד במחיר שנאתו של השני? מוטב שיהיו חיים חיי שקט, לעמוד באמצע, להיענות להזמנה לכל משתה חתונה.

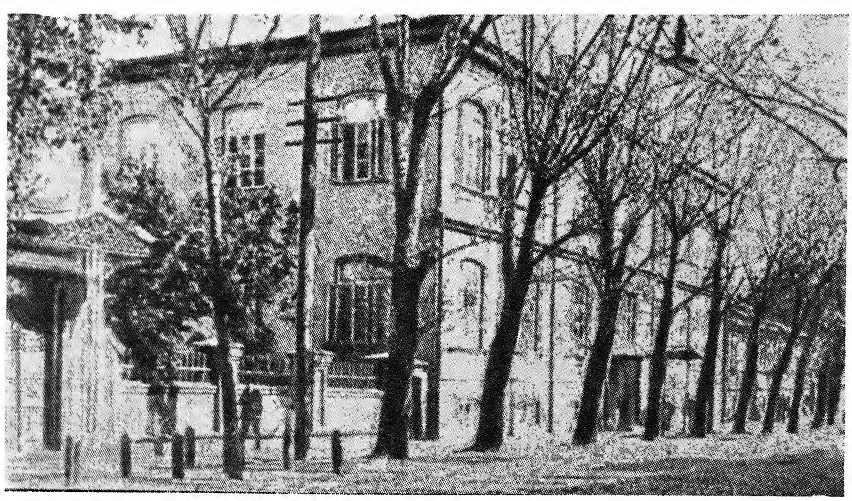
חברי הנייטרליים היו מסוג זה של בריות. אולם רבים היו בין חברי, שלא רצו אפילו לעמוד באמצע. חסר היה להם כל ענין עיוני בשאלות ציבור ועם, בשאלות השעה והדור. רובם של אלה בני אמידים היו. דעתם היתה נוחה בדרכי הממשלה ומנהגיה, שבעים היו נחת רוח במצבם הם, במעמדם הם. בשום פנים לא יכלו הללו להשיג, מדוע הוטל עליהם להתעסק בשאלות עולם ולגזול את מנוחת עצמם. בבית־הספר היו ממלאים חובותיהם כהלכה, שוקדים על לימודיהם, כדי שלא יצטרכו, חס וחלילה, לשבת שנתיים בכיתה אחת. בשעות הפנאי היו מתענגים בתענוגות, מאמנים רגליהם בריקודים, אצבעותיהם במשחק־הקלפים, ולעתים תכופות היו עושים מעשי שכרות.

בקנאתו של מטיף ומאמין שוקד הייתי שקידה רבה על העומדים באמצע. בשום פנים לא רציתי ולא יכולתי לוותר עליהם ויתור גמור. הגיעו הדברים לידי כך שייסדתי „קלוב" מיוחד לשם מטרה זו: „קלוב לנייטרליים". ונספחו אליו כחמישה־עשר איש מבין תלמידי בית־הספר הריאלי והגימנסיון. נוהגים היינו להתכנס פעם בשבוע בבית אחד מחברינו, הכל לפי סדר קבוע. היינו קוראים בחבורה מאמרים ומחקרים בשאלות־היום הבוערות. ומוסיפים על הקריאה בדברי ויכוח ובירור. והויעודים נועדו, כמובן, בצנעה.

אולם, דעתי לא נתקררה בפעולתי בקרב התלמידים. ביקשתי שדה אחר לזרוע עליו זרע מחשבותי ושאיפותי. זיידמן ודוגובסקי כינסו כיתות של בחורי־ישיבה ושוליות צעירים (הטיפוס היהודי של פועל בית־חרושת לא היה נפוץ עדיין בישראל) והרביצו ביניהם השכלה ודעת. בקבוצות האלה היו מלמדים את הלשון הרוסית. היסטוריה וגיאוגרפיה, ומפקידה לפקידה היו מרצים לפני התלמידים הרצאות בשאלות ובעיות חברתיות (כמובן ברוח סוציאליסטית). „חובבי־ציון" יסדו קבוצות מעין אלה למטרותיהם הם. שלוש קבוצות נמסרו לידי, ואני הייתי מזדמן עמהן בשבתות, לאחר הצהרים. הסוציאליסטים נוהגים היו לקרוא את הרצאותיהם ברוסית, אף־על־פי שידעו יפה,

שקל היה יותר ללמד ולהדריך את תלמידיהם בלשון היהודית המדוברת. אולם הרצאות אלה נתכוונו כלפי מטרה כפולה: לקרב את הלבבות אל השאיפות הסוציאליסטיות וגם להילחם בשאיפות התרבותיות היהודיות. על־ידי כך עוררו רושם, שאין להסביר שאיפה נעלה כזאת כשאיפת הסוציאליסמוס בלשון יהודית, שזקוקים לכך למכשיר דק ונאה כלשון הרוסית, ושאין בידי הלשון היהודית המדוברת הפשוטה לשמש בכהונה זו. ואף אנו „חובבי־ציון" אנוסים היינו מטעמי התחרות לנהל את הכיתות ואת הלימודים שלנו בלשון הרוסית. וקשה היה הלימוד ברוסית לכיתותינו, ואף קשה היה הדבר לי. אלמלי היינו משוחחים ומתוכחים באידיש, היו התלמידים קונים יתר ידיעות ולימודיות, ואף לי היתה דרך זו נוחה יותר.

איני חייב לומר מפורש, שכל האסיפות, ההרצאות והשיחות האלה נתקיימו שלא ברשות השלטונות, שאלמלי היתה המשטרה פורצת ובאה אלינו בשעת מעשה היתה אוסרת את כולנו, את המורה ואת השומעים כאחד. ונסמכה למאסר עבודת חקירה ודרישה, ולא היה הדבר קל ביותר להסביר לה למשטרה המקומית את ענין ישיבותינו וויכוחינו. קודם־כל לא היתה המשטרה המקומית יכולה לעמוד בשום פנים על טיבן של שאלות זרות ומסובכות אלה, ושוב לא היה בידה להכריע אם „חיבת־ציון" דמיונית זו אסורה או מותרת. כל אסיפה וכל כינוס, ולו היה דבר האסיפה ענין פרטי בלבד, טעונים היו רשיון מיוחד של הממשלה. וכידוע, קלה היא הכניסה לבית אסורים רוסי וקשה היא היציאה משם. תחילה בא המאסר ונסמכה אליו חקירה ודרישה, חקירת־עונשים מוקדמת. ובשעה שהנאסרים כלואים בבית־הכלא, המוסדות הממשלתיים העליונים יושבים ודנים על מדוכה זו, שציונות שמה, משתדלים לעמוד על טיבה של פילוסופיה ציונית זו, ודנים זהיר־זהיר ומתון־מתון על מידת העונשים שראויה להטיל על הנאשמים. רוסיה היתה מדינת־משטרה, שיסודה בשלטון יחיד מלא של הצאר ונתונה ברשותו של הפקיד הקטן והפשוט. האוכלוסים היו נתונים לשבטה ולחסדה של המשטרה, והיסוד השליט במדינה היה: כל שלא נאמר בו בפירוש „מותר", הרי הוא אסור.

רחוב פודגורנאיא

פאולינה ונגרוף

ס י נ י   ל י י כ ט ר

זכרונותיה של סבתא מינסקאית
פאולינה ונגרוף

(1916—1833)

בספרות הזכרונות היהודית תופס ספרה של פאולינה ואֶנגרוף ממינסק מקום נכבד ביותר לא רק כמקור לידיעות על חיי התרבות, החברה, החינוך, הדת והמשפחה של יהודי מינסק במחציתה השניה של המאה הי״ט, אלא בעיקר משום שספר זה פרש יריעה רחבה וססגונית של חיי יהודי מזרח־אירופה, ומבחינה זו גילה כביכול עולם חדש לא רק ליהדות מערב־אירופה אלא גם לנוצרים. הספר „זכרונותיה של סבתא" הופיע בגרמנית בשני כרכים, בשתי מהדורות, לפני מלחמת־העולם הראשונה[1], עם דברי מבוא מאת ד״ר גוסטב קרפלס.

פאולינה נולדה בשנת 1833 בעיר בוברויסק הסמוכה למינסק, ובעודה נערה צעירה עברה למינסק, שם נישאה לבנקאי א. ונגרוף. אם כי קיבלה חינוך מודרני, ידעה כמה לשונות אירופיות והוקסמה מן התרבות המערבית — היתה מושרשת עמוק במסורת היהודית. ערכי היהדות הלאומיים, הדתיים והמוסריים היו תמיד נר לרגליה.

בשנת 1882 שררה במינסק מתיחות בין יהודים ונוצרים. המלה „פוגרום" נישאה באויר והשנאה ליהודים טופחה על־ידי השלטונות מגבוה. בעלה של פאולינה, שהיה מנהל הבנק למסחר, נקרא לגוברנטור של פלך מינסק, פטרוב, שאמר לו: „אתה, ונגרוף, שולט בעיר הזאת, שמא רוצה אתה גם את משרתי?" ונגרוף ענה לו כי הוא מרוצה ממשרתו הנוכחית כמנהל הבנק, ואין לו שום שאיפות ליתר־גדולה. אולם דבריו לא הניחו את דעתו של המושל. בינתיים גדלה בעיר ההסתה, חנויות היהודים נסגרו, והנוער היהודי נזעק להתגונן ולהדוף כל התקפה. התגרניות היהודיות בשוק חזרו על מה ששמעו מפי האיכרים: „עוד מעט ונשחט את כל יהודי מינסק". ילדי הרחוב קראו קריאות בוז ליהודים, בבתי־הספר הממשלתיים התנהלה הסתה פרועה. נער נוצרי דפק בדלת ביתם הנאה של משפחת ונגרוף ושאל לשם המשפחה. כאשר שמע את הצלצול הרוסי של השם קרא: „למה אתם מתחפשים בשמות רוסיים?" היהודים התחפרו והזדיינו במקלות ובגרזנים והכינו חול כדי לעפר בו את המתפרעים. המשרתים הנוצריים החלו להתחצף, ובעלת־הבית נקטה אמצעי־זהירות; סילקה את כל הסכינים מהמטבח, נעלה דלתות חדרי־השינה והעמידה רהיטים כבדים לפניהן. מכת הפוגרומים שפשטה אותה שנה בערי רוסיה השונות פסחה משום מה על מינסק — במקרה או

1. Paulina Wengeroff, Memoiren Einer Grossmutter, Berlin, 1913—1919

כיכר הכנסיה (ה„סובור")

שלא במקרה. היהודים היוו אז כמחצית האוכלוסיה של העיר, היו מאורגנים היטב, ונכונותם לעמוד על נפשם היא שמנעה את הפורענות.
על מכת ההתנצרות כותבת פאולינה ונגרוף כי המשומדים לא היו כאנוסי ספרד ופורטוגל, ששמרו על יהדותם בסתר ובחירוף־נפש, אלא התנצרו בגלל קריירה. רבים מהם היו ניהיליסטים שכפרו בדת בכלל. בדאבון־לב היא מספרת כי גם בניה התנצרו בגלל תשוקתם להגיע למעמד גבוה בספרות ובתרבות הרוסית שאותה העריצו. בנם הבכור שמעון הגיע למעמד של פרופיסור לספרות רוסית באוניברסיטת פטרסבורג, וכתב ספרים ומחקרים חשובים בתולדות הספרות הרוסית. לבן השני, וולודיה, כתב אביו, כאשר נודע לו על החלטתו להמיר את דתו: „חרפה היא לעזוב את מחנה הנצורים". בתם סינידה תירגמה לרוסית את כתבי ניטשה, ובתם השניה, איזבלה, היתה פסנתרנית מפורסמת. „סלחתי לילדים שלנו את השמד" — כותבת פאולינה — „אבל אני מטילה את האשמה בהורים, שלא נתנו להם חינוך נרחב ביהדות". אחרי אסון השתמדות הבנים, הקדישו ההורים את מרצם ואת כספם לחינוך כללי ומקצועי של ילדי ישראל במינסק. כאשר הופיעה תנועת חיבת־ציון במינסק, התאושש הזוג מתדהמתו והחליט לפעול למען כלל ישראל. הם הקימו בית־ספר מקצועי לילדי עניים עם פנימיה. המקצועות שנלמדו שם כללו נפחות, נגרות, פחחות וכו'. לימודי הדת של ששים הנערים הופקדו בידי הרב חנה'לס. פאולינה אירגנה ועד נשים לטיפול בילדים, שדאג למזונם, לבושם והגן עליהם מניצול שבו היו נתונים אז כל שוליות בעלי־המלאכה.
לאחר השריפה שפרצה במינסק בשנת 1881, שבה עלה באש גם ביתם, עברה המשפחה לדור בוינה, אולם כעבור שלוש שנים חזרה למינסק ובנתה את ביתה מחדש. פאולינה יסדה אז, יחד עם הגב' קפלן, בית־ספר מקצועי לנערות, בו לימדו בין השאר את הלשון העברית. א. ונגרוף, שכיהן כחבר העיריה במשך 12 שנים, התעמק בקבלה בסוף ימיו ומצא בה תנחומים לאסון התנצרות בניו ובנותיו.

יבגניה הורביץ

תנועת הפועלים היהודית במינסק בשנות ה־80

ז׳ניה הורביץ (1861—1940) נולדה בווילנה. המשפחה עברה לגור במינסק. לעת לימודיה באוניברסיטת פטרבורג הצטרפה לחוגים מהפכניים. נמנתה עם „קבוצת סוציאל־דימוקראטים יהודים" שקדמה ל„בונד". עם ייסודו — הצטרפה לשורותיו (יחד עם הפעילים המינסקאיים בוריס פרומקין, פאבל ברמן ועוד). היתה פעילה בהכנת הועידה הראשונה של מפלגת הפועלים הסוציאל־דימוקראטית הרוסית שנתכנסה במינסק (13 במארס 1898). מהמתרגמים הראשונים ללשון הרוסית של „הקאפיטאל" למארכס. נאסרה, הוגלתה לסיביר. ברחה משם לחו״ל. עשתה בז׳נבה, לונדון, ארה״ב. ב־1906 חזרה למינסק, פעילה ב„בונד". לאחר מהפכת פברואר 1917 — חברת למועצת־העיר של מינסק. עם פילוג ה„בונד" ברוסיה (1920) נמנתה על אגפו הסוציאל־דימוקראטי („מנשביקי"). עבדה במכון מארכס־אנג׳לס בהנהלתו של ד. ריאזאנוב.

הרצאתה, המובאת בזה בתרגום מרוסית, בקיצורים, לקוחה מהקובץ „התנועה המהפכנית בקרב היהודים", מוסקבה 1930. ההערות — בידי ל. לויטה.

התעמולה הסוציאליסטית במינסק התחילה כבר בשנות ה־70. בשנת 1875 הגיע למינסק הסטודנט־הטכנולוג רבינוביץ. הוא התחיל לעסוק בתעמולה בקרב המַסגרים היהודים, וכן בקרב האינטליגנציה. כעבור זמן־מה הוא נאסר וגורש לפלך ויאטקה. תעמולתו לא זכתה בהצלחה יתרה. המסגרים, שבקרבם פעל, נהיו ברבות הימים לבעלי עסקים. ב־1887 פרצה אצל אחד מהם, מאליאבסקי, שהיה אז בעליו של בית־מלאכה גדול, השביתה הראשונה של יהודים־מסגרים. מכלל האינטליגנטים שהוא ניהל בקרבם תעמולה השתתף ל. רוֹגאלר בתנועה בשנות ה־80, נאסר בעת המאסר הגדול הראשון של ה„בונד", השתתף במידת־מה בתנועה הסוציאל־דימוקרטית. לאחר מכן היגר לדרום־אמריקה.

לאחר רבינוביץ הופיע שוב במינסק ב־1877 תעמלן, הסטודנט־הטכנולוג מיכאל ואֶלֶאר, שהתחיל לפעול בקרב היהודים־הנגרים, וכן בקרב הנוער הלומד. תעמולה זו הכתה שרשים עמוקים למדי בקרב חוגים רחבים של הנוער הלומד וכן בקרב הנגרים היהודים. מלבד זאת, קשר ואֶלֶאר היכרות עם משפחת פּארפּיאנוביץ׳. אף שאין לכך קשר ישר עם תנועת הפועלים היהודית, הריני מציינת זאת, משום שאחד מבני המשפחה — קאזימיר פּארפּיאנוביץ׳ — מילא תפקיד נכבד בתנועה המהפכנית במינסק בשנות ה־80. הוא סייע, סיוע של ממש, לתנועה המהפכנית — בהעברת אנשים, אותיות־דפוס, ספרות. ואֶלֶאר חייב היה כעבור זמן־מה להסתלק ממינסק. לאחר עזיבתו נתחוללה במינסק שורה ארוכה של מאסרים. אסרו את רוזאליה פּארפּיאנוביץ׳, רוגאלר, משפחת נוסוביץ. רוזאליה פּארפּיאנוביץ׳ ורוגאלר ישבו שנתיים בכלא וינה. ואֶלֶאר נסע לחו״ל. בימי לוֹריס־מֶאֶליקוב הוא חזר לרוסיה, ולאחר מכן, באודיסה, שלח יד בנפשו.

בשנת 1879 צץ הרעיון אצל אחי יצחק הורביץ[1], אצלי ואצל עוד כמה אנשים —

1. יצחק הורביץ, עם סיום הגימנסיה במינסק בשנת 1877, נכנס לאוניברסיטה בפטרבורג. בשנת 1879 נאסר בעוון תעמולה בקרב פועלים, ישב כשנה וגורש למינסק בפיקוח המשטרה. משם גורש בשנת 1881, בשל תעמולה בקרב הנוער הלומד, לסיביר. בסיביר עסק בשאלה של העברת האיכרים לסיביר וכתב על כך עבודה גדולה, שמחמת כיוונה המארכסיסטי, שום כתב־עת לא רצה לפרסמה. בשנת 1888 היא ראתה אור כחוברת נפרדת. בשנת 1890 הוא היגר לאמריקה, ומילא שם תפקיד ניכר בתנועה הקומוניסטית־הסוציאליסטית היהודית. פירסם באנגלית ספר על המצב הכלכלי של הכפר הרוסי, שתורגם במחצית שנות ה־90 לרוסית ומילא תפקיד נכבד בתקופת המארכסיזם הליגאלי. (ההערה — במקור).

להוציא ספרות־הסברה בעברית. אותו זמן היו פועלים יהודים במינסק. במובן הממשי של המלה, מעטים מאוד; לרוב היו אלה בעלי־מלאכה, ואליהם נצטרפו שכבות רחבות של אותו ציבור, שלאחר מכן כינוהו בשם אינטליגנטים־למחצה, — היו אלה בחורי־ישיבה שידעו עברית, אך לא היטיבו להבין רוסית. כדי למשוך חוגים אלה אל התנועה המהפכנית, היה בתכניתנו להוציא את ספרות־ההסברה בעברית. כהתחלה אמרנו להוציא כמה מאמרים של לאסאל, פיסאריב. צויין מתרגם לכך, המורה לעברית וולמאן. אני ואחי נסענו לפטרבורג, הוטל עלינו לקנות אבן־דפוס ליתוגראפית ולהעבירה למינסק. על דפוס־טיפוגראפי עדיין לא העזנו לחשוב באותם הימים. אך בפטרבורג אסרו אותנו עד־מהרה, וממחשבה זו לא יצא דבר.

בסוף שנות ה־70 היתה התנועה המהפכנית נפוצה מאוד ברחבי רוסיה. גם במינסק היא הקיפה חוגים רחבים. בלא להתעכב על התנועה המהפכנית בכללה, אזכיר אך זאת שהאֶסיה האֶלפמאן [2] היתה מפלך מינסק, שגרינביצקי [3] היה איש־מינסק. ועוד אומר, שבשנים 1881—1882 היה במינסק בית־דפוס של „צ׳ורני פאֶראֶדיאֶל" [4], ואחד מגליונות „צ׳ורני פאֶראֶדיאֶל" הודפס במינסק. כשהובחן שעלו על עקבות בית־הדפוס, סילקוהו, הטמינוהו באדמה, והאנשים נעלמו; שלושה מעובדי בית־הדפוס הזה — גרונפאֶסט, גאֶצוב (את שם־משפחת השלישי איני זוכרת) נסעו לחו״ל והשתתפו בייסוד הקבוצה „שחרור העמל".

אעבור עתה אל תנועת הפועלים היהודית גופה, אל חוגי הפועלים במינסק. חובה עלי לציין מראש, שאדבר רק על מה שחוויתי אני גופי ושזכור לי עצמי, משום שחומר בדפוס על תקופה זו כמעט שאינו בנמצא. מצוי רק מאמר של אחי: „חוגי הפועלים היהודים במינסק" בכתב־העט „בילויא" (העבר) לשנת 1907, חוברת ששית; כל מה שכתב על הזמן הזה בוכבינדאֶר — כתוב על יסוד מאמר זה. כן מצוי בקובץ „באֶלארוס" מאמר על התנועה המהפכנית בבאֶלורוסיה. לגבי מאמר זה עלי לומר, שקשה להבחין שם בין אמת ובין בדיה. כל־כך מבולבלים המאורעות, שקשה מאוד להתמצא בחומר זה. חוגי הפועלים הראשונים במינסק אורגנו על־ידי חיים חורגין [5]. הוא נאסר בשנת 1882 על הגבול, בשובו מחו״ל, משם הביא מכתב מהארטמאן [6]. הוא ישב כשנה בכלא־וילנה,

2. **הסיה הלפמן** (1854—1882) — מפעילי התנועה המהפכנית הרוסית, מלוחמי „נארודנאיה ווליא", השתתפה בהכנת ההתנקשות באלכסנדר השני. בת לבית יהודי במוזיר שבפלך מינסק. במשפט ה־1 במארס 1881 נידונה למוות. פסק־הדין לא הוצא לפועל בשל הריונה. לאחר שתינוקה ניטל ממנה — מתה בבית־הכלא.

3. **איגנאטי גריניביצקי** (1856—1881) — מהפכן רוסי ממוצא פולני, יליד פלך מינסק. איש „נארודנאיה ווליא", הוא שהטיל את הפצצה שהרגה את אלכסנדר השני ב־1 במארס 1881, ופצעה אותו עצמו פצעי מוות.

4. **„צ׳ורני פרדל"** (החלוקה השחורה, משמע: חלוקה חדשה של הקרקעות) — אגודה מהפכנית שקמה מתוך ההתפלגות של „זמליאַ אי ווליא", ופעלה בשנים 1879—1881, טענה להמשך הדרך הנארודניקאית של התרכזות בבעיות הקרקעיות והכלכליות־הסוציאליות (לעומת „נארודנאיה ווליא" שהעבירה את מרכז הכובד למאבק הפוליטי־הטרוריסטי נגד הצאריזם). דבריה הראשיים (פליכאנוב, אקסלרוד, דויטש ואחרים) היו לימים בין מכונניה של תנועת הפועלים המארכסיסטית ברוסיה.

5. **חיים חורגין** (1855—1939) — לימים ציוני פעיל ועסקן־ציבור יהודי בעירו. לאחר מהפכת 1917 — יושב־ראש הקהילה היהודית במינסק. ב־1920 — עלה לארץ־ישראל.

6. **ליב הארטמאן** (1850—1913) — מהפכן רוסי, חבר הועד־הפועל של „נארודנאיה ווליא", שהשתתף בהכנת ההתנקשות במלך, בסתיו 1879. נמלט לחו״ל, והיה שם דוברה של „נארודנאיה ווליא". קיים קשרי ידידות עם מארכס ואֶנגלס. גם אהרון ליברמן עמד בקשרים עמו. השתקע בארה״ב.

ואחר־כך נמסר לפיקוח המשטרה במינסק. במינסק הוא קשר היכרות עם פועלים יהודים והניח את היסוד לחוגי פועלים יהודים. חורגין היה איש „נארודנאיה ווליא״ [7], אך אין לומר שחוגים אלה היה להם צביון מובהק של „נארודנאיה ווליא״. אלה היו חוגי־הסברה צרופים, ובהתחלה אולי לא היה להם אופי פוליטי מוחלט. לאחר מכן פרש חורגין מהתנועה, בשנות ה־90 עבר אל הציונים, אל האגף הימני, ונסע לארץ־ישראל.

ובשנת 1884 בא למינסק סטודנט האוניברסיטה ביוריאֶב אמיל אברמוביץ. הוא קשר היכרות עם הפועלים האינטליגנטיים ביותר — פועלי הדפוס — וניהל בקרבם תעמולה. אברמוביץ היתה לו שיטה משלו: הוא חילק את הפועלים לשלוש קבוצות: בקבוצה הראשונה עסקו רק בלימוד קרוא־וכתוב, ואחרי כן היו חוגים ללימוד מדעי־הטבע, ורק אלה שעברו את שתי הקבוצות הללו, הותר להם להשתתף בחוגים הגבוהים יותר, שבהם כבר עסקו בסוציאליזם ובהסברה פוליטית. תכנית זו נתקבלה לאחר מכן בכל מקום של פעולת־הסברה. תנועה זו אפשר לכנותה כיהודית על שום שהשתתפו בה אך ורק פועלים יהודים, לא מפני שמיסדי החוגים הללו הציבו לעצמם מטרה מיוחדת של משיכת פועלים יהודים בלבד. לא, המשימות שהם הציבו לעצמם היו נרחבות הרבה יותר: מיסדי החוגים הללו התכוונו לנהל תעמולה בקרב פועלים בכלל, ולא רק בקרב יהודים. אך תנאי החיים במינסק היו כאלה, שלא היתה כמעט גישה בזמן ההוא אל פועלים לא־יהודים. אציין אפילו, שאותו פארפיאנוביץ׳ עצמו, שכבר הזכרתיו לעֵיל, לא יכול להתקשר בעצמו ולקשר את החוגים המהפכניים היהודים עם פועלים לא־יהודים. מן הראוי לומר, כי הפועלים היהודים, כמו היהודים במינסק בכלל, חיו חיים של בדילות, ונקודות־מגע עם האוכלוסיה הלא־יהודית, בעצם, לא היו. כבר ציינתי שאת התנועה הזאת אפשר לכנות כיהודית רק לפי הרכב משתתפיה; חוגים אלה לא הציבו לעצמם בזמן ההוא שום מטרות יהודיות מיוחדות, לא צצה אפילו מחשבה על ניהול פעולת ההסברה בקרב הפועלים ביידיש. באותו זמן חזקה מאוד בקרב היהודים השאיפה להשכלה, וראשית־כל, ללימוד השפה הרוסית, למען יוכלו לקרוא ספרים רוסיים. אי־שם, כנראה, היו נסיונות להוציא ספרות־הסברה ביידיש. למשל, ב־1902, למלאת חמש שנים לקיום ה„בונד״ הגיש אחד המשתתפים לשעבר של הגוש („הרומאדה״) דראגומאנוב [8], קוזמה ליאחוצקי, לועד־חו״ל של ה„בונד״ בג׳נבה, תעודה מעניינת מאוד, כתובה בידי צוקרמן [9], בדבר הצורך להוציא ספרות־הסברה בשביל ההמון היהודי בשפה היהודית המדוברת, כדי

7. „נארודנאיה ווליא״ (רצון־העם, חירות־העם) — ארגון מהפכני רב תהילה וגבורה, שפעל בשנים 1879—1883. ניהל מאבק אמיץ נגד השלטון הצארי, בעיקר באמצעות טרור אינדיווידואלי נגד העריצים, שהגיע לשיאו בהתנקשות בחיי אלכסנדר השני ב־1 במארס 1881.

8. מיכאיל דראגומאנוב (1841—1895) — סופר והיסטוריון אוקראיני, מראשי התנועה הלאומית־הראדיקלית האוקראינית. עיקר פעילותו הציבורית והספרותית — בז׳נבה בשנים 1876—1889. בסיועו ובעריכתו פורסם ביוני 1880 קול־קורא, מטעם „קבוצת סוציאליסטים יהודים״, למען פעולת־הסברה סוציאליסטית ביידיש.
„הרומאדה״ (קהילה) — כינויים של אירגוני תרבות והשכלה אוקראיניים. בשם זה הופיעו בז׳נבה, בשנים 1878—1883, קבצים באוקראינית בעריכתו של דראגומאנוב.

9. אליעזר צוקרמן (1852—1887) — מהפכן יהודי, סופר ומשורר בעברית וביידיש. נולד במוהילוב בבית אדוק. בשנות ה־70 הצטרף לתנועה המהפכנית הרוסית. נמלט לחו״ל. בוינה עבד בתור סדר בדפוס „השחר״ (מיסודו של פרץ סמולנסקין), פירסם שם מסיפוריו. בברלין — (1875) בין מייסדי „האגודה הסוציאליסטית היהודית״. ממשתתפי „האמת״ — הבטאון הסוציאליסטי הראשון בעברית שהוצא ע״י אהרון ליברמן. מחברו של הקול־קורא מטעם „קבוצת סוציאליסטים יהודים״. בשובו לרוסיה עובד בדפוס־המחתרת של „נארודנאיה ווליא״. נאסר והוגלה. התאבד שם בבדידותו.

לנהל פעולת־הסברה נרחבת, ככל האפשר, בקרב היהודים. נסיון זה לא זכה אז לעידוד. למתן שיעורים לפועלים היו הרבה אינטליגנטים. תנועת „נארודנאיה ווליא" הקיפה חוגים רחבים של נוער לומד. לימוד קרוא־וכתוב ומדעי־הטבע נחשב לשלב הכרחי, שבלעדיו אין לגשת להסברה מהפכנית. הצטרפו לתנועה לא רק יהודים, אך ציבור לא־יהודי זה מהאינטליגנציה פעל יותר בקרב פועלים יהודים, ואם גם היה לו מגע עם לא־יהודים, הרי אלה היו אישים בודדים. היו חוגים של אנשי־צבא, חוגים של פרחי־כמורה. אך הקשר שלנו עמהם היה טכני בלבד, ומגע קרוב לא היה לנו.

בשנת 1885 חזרו מסיביר אחי יצחק הורביץ ואשתו יאֶלֶנה, ואברמוביץ, שעזב את מינסק לאחר פגרת־הלימודים, מסר להם את חוגיו. נוסף לחוגי־חורגין נוצרו באופן כזה עוד חוגים מרובים למדי, שהייתי מאפיינת אותם עכשיו כחוגים מארכסיסטיים, אף שאופי מארכסיסטי מובהק לא היה להם בזמן ההוא. הציבור כינה את החוגים הללו בשם „איסאקוביים" (איסאק=יצחק), ואת חוגי־חורגין בשם „יאֶפימוביים" (יאֶפים=חיים). באופן כזה נוסדו אז במינסק שתי קבוצות: האחת — יאֶפימובית, השניה — איסאקובית. אך אם לגשת אל קבוצות אלו באַמת־מידה של זמננו, הרי היתה זו קבוצה נארודוווּלית מזה, וקבוצה מארכסיסטית — מזה, אף אם לא מארכסיס־טית־מובהקת.

במה עסקו בחוגים אלה? לימודי קרוא־וכתוב ומדעי־הטבע היה להם בכל מקום אותו האופי. היו אלה „שיחות על הטבע" מאת זוֹבוּב. נעשה אפילו נסיון בשנת 1885 להקנות מעמד ליגאלי ללימודים אלה, משום שהיטבנו להבין כי אם המשטרה תיתקל בחוגים ללימוד קרוא־וכתוב ברוסית, היא לעולם לא תאמין ששם מתעסקים רק בלימוד השפה ורק בידיעת־הטבע. נעשה נסיון ליסד בית־ספר של שבת ללימוד רוסית וידיעת־הטבע. נתקבל רשיון רשמי־למחצה לבית־ספר של שבת. אך חובבי־ציון (זה היה עוד לפני הציונות) ריחרחו וגילו את הדבר; זה היה זמן קצר לאחר הפוגרומים, הם ראו בכך, מצד אחד, התחרות עמהם, ומצד שני, הבחינו כי יש בכך משום סכנה למשטר הקיים. חובבי־ציון פתחו בתעמולה נגד בית־הספר של שבת, כינו אותו כבית־ספר לסוציאליזם, ונוסף על כך נזקקו לאמצעי מנוסה אחר — לאכילת־קורצא. ניתכו הלשנות מרובות, שזהו בית־ספר לסוציאליזם, ששם מערערים יסודות וכ"ה, ובית־הספר נסגר. בית־הספר נתקיים כחודש וחצי. כשהתחילו השיעורים, היו שם 35 לומדים, ולעת הפסקת השיעורים היו שם מאה איש. סגירת בית־הספר עשתה גם על הלומדים, גם על הפועלים רושם עז ביותר. היה זה כעין שיעור מוחשי של חינוך פוליטי, שהוכיח כי אפילו דבר פשוט ותמים כל־כך, כלימוד רוסית ויסודות ידיעת־הטבע, הנהו ענין שבאיסור. לא היתה ברירה אלא לחזור לשיטה הקודמת, לעסוק בלימודים אלה בחוגים. כמובן, אלה שניהלו תעמולה נגד בית־ספר של שבת זה לא טעו, שבעצם לא רק בידיעת הרוסית מדובר, וכי אין זה אלא שלב ראשון, ושלאחר שיעורים אלה ללימוד קרוא־וכתוב באו שיעורים בשאלות הסוציאליזם, בשאלות המהפכה, ושמנקודת־ראות השלטון הקיים הוא צפן בחובו סכנה למשטר הקיים.

החוגים שבהם נוהלה הסברה מהפכנית היו חוגי־הסברה צרופים, שבעצם לא הציגו לעצמם באותו זמן שום תפקידים מעשיים. באותו זמן עדיין לא ידעו לקשר את התעמולה המהפכנית־הסוציאליסטית עם מאבק על ענייני היומיום החיוניים. דבר זה בא בתקופה מאוחרת הרבה יותר, במחצית השניה של שנות ה־90, כאשר בכל מקום

התחילה תנועת פועלים רחבה. והדבר מובן; בתקופה הנידונה לא היתה תנועת פועלים במובן האמיתי של המלה, היתה פעולת־הסברה בקרב פועלים שנוהלה כבר בשנות ה־70. התעמולה בקרב הפועלים מטרתה היתה — יצירת אינטליגנציה פועלית שהיתה נושאת את אידיאות הסוציאליזם, אידיאות המהפכה אל הכפר. לנו היתה אותה מטרה עצמה — יצירת אינטליגנציה פועלית שהיתה יכולה להמשיך לנהל בעתיד באורח עצמאי פעולת־הסברה נרחבת יותר בקרב הפועלים. ואכן, אותם הפועלים אשר נסעו ממינסק ועברו לערים אחרות, הניחו בכל מקום את היסוד לחוגי פועלים. אציין את רפאל סוואֶרדלוב; הוא היה סדר־דפוס, וכינויו בפינו היה „הצייר". משהגיע לווילנה, הוא הניח שם את היסוד לחוג־פועלים. כן היה הפועל הייפאֶלד, שחי אחרי־כן באודיסה, פורוחובניק ועוד שורה ארוכה של פועלים שנקלעו לערים אחרות, יסדו בכל מקום חוגי־פועלים והשתדלו למשוך ככל האפשר חוגים רחבים של פועלים לא רק בערים יהודיות. היה אצלנו סדר־דפוס יעקב זבירין, שנסע לסמולנסק ועבד שם בבית־הדפוס של העתון הרוסי „ידיעות סמולנסק" שעבדו בו פועלים עם הלך־רוח מהפכני; הוא בא בקשר עם ציבור זה והניח את היסוד לחוגי־פועלים. אחרי־כן נתחולל מאסר המערכת של „ידיעות סמולנסק". גם זבירין נאסר. מסמולנסק הוא הועבר ל„קראֶסטי" [10]. מכאן כבר הובילה הדרך רק לאמריקה, משום שברוסיה לא יכול עוד לעבוד בבתי־דפוס. יש לומר, שהפועלים שהיגרו לאמריקה מילאו גם שם תפקיד נכבד בתנועה הסוציאליסטית היהודית. אם להתחשב בתוצאות, אין לומר, שהעמל אשר הושקע בימים ההם, העבודה שנוהלה, היתה לריק, שלא הותירה שום עקבות. הם השאירו עקבות כלשהן גם ברוסיה, ונוסף על כך, אלה שהיגרו נשאו עמהם את האידיאות של הסוציאליזם הלאה, אל המקומות שנקלעו אליהם. גם בתנועה הסוציאליסטית האמריקנית מילאו הפועלים היהודים מרוסיה תפקיד לא מבוטל.

במה עסקנו בחוגים הגבוהים יותר, שנושא לימודיהם היה הסוציאליזם? ספרות בלתי־ליגאלית היתה לנו מעטה מאוד. זכורתני, כי היה לנו „המאניפסט הקומוניסטי", כרך של לאסאל, שלא היה בלתי־ליגאלי, אך הוצא מן המחזור, הרצאה פופולארית של מארכס־דאֶוויל, וזה, כמדומה, כל חומר־ההסברה. לא ידענו כי בלונדון כבר הוצאה ביידיש החוברת המצוינת של דיקשטין „על מה יחיה האדם" [11]. מלבד זאת, היתה לנו, כמובן, ספרות מתקופת „נארודנאיה ווליא" ו„זאֶמליא אי ווליא" [12], היו ביוגראפיות של אישי „נארודנאיה ווליא", היה נאומו של פיוטר אלכסייב [13], היו חוברות של „ידיעות נארודנאיה ווליא", — כל זה היה לקריאה, אך ללימודים, מלבד מה שציינתי, לא היה לנו שום חומר. משמע, שהיה עלינו, בעצמנו, לחבר תקצירים, הרצאות

10. „קראֶסטי" („צלבים") — בית־סוהר מבודד בפטרבורג, שרבים מהאסירים הפוליטיים ברוסיה הצארית היו כלואים בו לעת חקירתם. (השם „צלבים" דבק בו בשל צורת מיבנהו על אגפיו המצטלבים).

11. שמעון דיקשטיין (יאַן מלוֹט) — מראשוני הסוציאליסטים בפולניה. מחבר הקונטרס הפופולארי „על מה יחיה האדם" (1881), שתורגם מפולנית לשפות רבות. תורגם ליידיש לראשונה ב־1877 בלונדון; שוב ראה אור בהוצאת ה„בונד" בשנותיו הראשונות — מקונטרסי ההסברה הסוציאליסטית הראשוניים ביידיש.

12. זמליא אי ווליא" (אדם וחירות) — אירגון מהפכני נארודניקאי ברוסיה, בשנים 1876—1879 (קדם לו אירגון בשם זה ב־1862). מהתפלגותו קמו „נארודנאיה ווליא" ו„צ'ורני פרדל".

13. פיוטר אַלכסייב (1849—1891) — מהפכן רוסי בשנות ה־70. פועל־אורג בפטרבורג. נאום־הסנגוריה שלו ב„משפט ה־50" (1877) הידהד ככתב־אישום נגד שלטון העריצות, היכה גלים והופץ בפירסומים רבים וחוזרים. היו שראו בו את בשורת הופעת הפועל על במת המהפכה הרוסית.

ולהרצות בעל־פה. נוסף על כך הסתייענו חלקית גם בספרות ליגאלית, במאמרים שונים מכתבי־עת שהופיעו אז, אך בעיקר היה עלינו לנהל פעולת־הסברה בעל־פה, ולקריאה עצמית בשאלות הסוציאליזם לא היתה לנו כמעט שום ספרות. אין להסיק מכאן שהפועלים אצלנו לא היתה להם ספרות; היתה לנו במינסק ספריה טובה מאוד, היו בה כמה מאות כרכים, בעיקר ספרים שהוצאו מן המחזור, והפועלים המשכילים יותר ניצלו ספריה זו. נוסף על כך היתה לפועלים ספריה משלהם, אמנם לא גדולה, אך היו שם אָספי מאמרים מכתבי־עת שונים שהיו כדי הישג־תפיסתם של הפועלים המפותחים יותר. מלבד זאת קראו הפועלים שלנו את הרומאנים הסוציאליים של שווייצאַר, „אֶמה וליוצינדה", „צעד אחר צעד" של אוֹמוּלבסקי, „אחד במערכה לא יצליח" („בשורה ובסדר") של שפילהאגן, את הרומאן „מה לעשות" לצ׳אֶרנישבסקי שזכה לפופולאריות רבה מאוד, את ספרי זלאטובראטסקי, זאסודימסקי, גליב אוספאֶנסקי, — בקיצור, כל מה שהיה בהישג־יד מהספרות היפה. אך הצורך בספרות סוציאליסטית הורגש, כמובן, בחריפות מרובה. לפיכך צץ הרעיון אצל אחי, אשתו, י. הלפרין, פאבלובסקי, אצלי ואצל עוד כמה אנשים — בדבר ההכרח להוציא כתב־עת סוציאליסטי פופולארי לא פאֶריודי ברוסית, בשם „דעת סוציאליסטית". ידענו, כי בכוחות עצמנו לא נוכל לבצע מפעל גדול כזה, ולכן החלטנו לפנות בקול־קורא בערים שונות ברוסיה. פניה כזו הודפסה, נשלחה למוסקבה; שם התגורר אחד מחברינו, איש־מינסק, ולאדימיר סלפיאן, בכינוי „קטינא"; אליו היא נשלחה, והוא ממוסקבה התקשר עם חברים אחרים ושלח לערים שונות ברוסיה, ובין השאר, גם למינסק. אך בכך נסתיים הענין. הוא לא זכה לשום הד, שום אדם לא עשה בנידון זה דבר. אצלנו היו מסומנים מאמרים, משהו תורגם מצרפתית על המהפכה הצרפתית, מספר תולדותיה מאת לואי בלאן, משהו כתב אחי. בכך נסתיים הנסיון.

הציבור העיקרי של הפועלים המפותחים ביותר היו הסַדרים; לפיכך צץ אצלנו הרעיון להוציא משהו בעצמנו, ואמנם הוצאנו כמה חוברות, ארבע חוברות של לאברוב, אחרי כן ב־1888 הדפסנו את משפט לופאטין[14]. אחד מחברינו, שמוּלביץ, היה ב־1887 בשווייץ והביא משם שאלות לעיבוד מצע. שאלות אלו נידונו בחוגים שונים במינסק, אך לא כל החוגים הביאו דיון זה לידי גמר, משום שהשאלות חוברו ברוח מארכסיסטית, והחוגים הנארודוווֹליים זנחו את הדיון, ורק חוג אחד, כ־15 איש, שהתכנס בדירת אחי, הביא ענין זה לכלל סיום. שבעה־עשר אנשים מחוג זה קיבלו את מצע ס"ד. לאחר הדיון בשאלות־מצע אלו, הדפסנו אותן, נתקבלה חוברת עבה למדי ששיגרנוה אל רחבי רוסיה באמצעות הערים האוניברסיטאיות. וזהו כל שהדפסנו בתקופת השנים 1886—1889.

כשהובחן שעלו על עקבות בית־הדפוס, הוא טוּבּע בנהר. בעלת בית־הדפוס היתה זמן ממושך דוּניה לוין, לימים בלנינגראד, שהשתתפה בפעילות בתנועה המהפכנית.

אף שבאותו זמן עדיין לא הצגנו לעצמנו את המטרה של מאבק כלכלי, אך אם פועלים מתחילים להתכנס בחוגים, אם הם עוסקים בשאלות הסוציאליזם, הרי הם ממילא ובאורח טבעי חייבים לעבור לאיזו פעילות מעשית. הסדרים, שהם לא היו מרובים

14. **הרמאן לופאטין** (1845—1918) — מהפכן רוסי. נידון למוות ב־1887, אך גזר־הדין הומר במאסר־עולם. נכלא במבצר שליסלבורג. נתפרסם בנסיונו להבריח את הסופר־המהפכן הנודע, ניקולאי צ׳אֶרנישבסקי, מסיביר.

כל־כך במינסק, היו כולם מאורגנים. בתי־דפוס היו מעטים מאוד, שלושה בסך־הכל — של סולומונוב, של דבורז'ניאֶץ ובית־הדפוס הפלכי. הסדרים השיגו הישג מהותי מאוד לגבי אותו הזמן — יום־עבודה בן שתים־עשרה שעות; אף ששאלה זו עדיין לא הוצגה אז בקנה־מידה גדול, אף־על־פי־כן היא צצה שם באורח טבעי. ועוד, בכמה בתי־מלאכה, למשל, בתפירה לנשים, ששם היו פועלות שהשתייכו לארגוננו, הן גם־כן השיגו יום־עבודה בן שתים־עשרה שעות, אך בדרך־כלל, כמובן, יום־העבודה היה ממושך מאוד — 13—14 שעות, ובבתי־מלאכה קטנים גם 15 שעות, כבכל מקום בזמן ההוא.

בקיץ 1886 פרצה שביתה של פועלי־הטפיטים (רפדי־קירות) בשני בתי־מלאכה גדולים בשל דרישת יום־עבודה בן שתים־עשרה שעות. כמובן, אין ליחס לשביתות אותו הזמן את קנה־המידה של ימינו, ביחוד במינסק. אם בבית־מלאכה היו 12 איש, הרי הוא כבר נחשב לגדול. שביתת פועלי־הטפיטים פרצה באורח סטיכי, ללא כל השפעה מן הצד, והסתיימה חיש־מהרה: נמשכה ימים אחדים, והבעלים ויתרו. פועלי מקצוע זה היו מעטים מאוד, אלה היו פועלים מומחים, קשה היה בבת־אחת לקבל פועלים טובים, שכן היתה זו עונת־עבודה, — והפועלים ניצחו. כן היתה שביתה בשנת 1886 בבית־הספר היהודי למלאכה; היא עוררה רעש גדול בעיר, משום שבית־הספר הוחזק בכספי תרומות של נדיבים, היו שם אפוטרופסים נכבדים, ובאורח טבעי קמה שערוריה גדולה בעיר. לגופו של דבר, התביעות שהציגו תלמידי בית־הספר למלאכה לא היה להן שום קשר לפוליטיקה; הם היו לא מרוצים ממפקח בית־הספר ותבעו את הרחקתו. אילולא התערב בשביתה מישהו מהמהפכנים, אפשר שהיתה עוברת בלא לעורר שימת־לב, אך שערוריה גדולה בעיר עוררה העובדה ששם היתה ידה של אשת אחי, יאֶלאֶנה הורביץ. היא שוחחה עם התלמידים, באה לאסיפותיהם. בכך ראו משום מרידה, והאפוטרופסים היהודים נתקפו חרדה רבה. הענין נסתיים בכך שהגבילו במקצת את זכויות המפקח, ולשם השגחה עליו, לשם איזון, הזמינו כמורה את המורה הפופולארי מאוד במינסק א. בוגדנוביץ; הוא היה מהפכן, אך דבר זה לא היה ידוע ברבים, רק ידעו שהוא אדם מתקדם מאוד.

בשנת 1887 פרצה שביתה גדולה של מסגרים, שנמשכה חדשיים, בבית־מלאכתו של מי שנמשך לחוג־הפועלים בשנת 1875 על־ידי תעמולתו של רבינוביץ — בבית־מלאכתו של מאליאבסקי. הפועלים דרשו שם הנהגת יום־עבודה בן שתים־עשרה שעות, אך לא השיגו דבר. כמה בעלים של בתי־מלאכה גדולים נדברו לא לקבל לעבודה 12 אנשים שהשתתפו בשביתה הזאת. לאחר שביתת המסגרים לא נשארה ל־12 האנשים האלה אפשרות קיום במינסק. מבין המשתתפים בשביתה זו זכורים לי השמות אוֹקון, פורוחובניק, מישאלוב, קולודניק. פועלים אלה הועמדו לפני ברירה: לנסוע למקום אחר, או לעשות משהו לקיומם. ואמנם, אחדים נסעו, ואחדים החליטו ליסד בית־מלאכה קואופרטיבי של החבורה („ארטאֶל״). ארטאֶל זה אירגנו תחילה ארבעה או חמישה אנשים; כסף, כמובן, לא היה להם, קצת כסף הושג, ועם זאת נבצר מהם להקים בית־מלאכה מצויד כהלכה. ועוד, לקבלת עבודה דרושים היו קשרים, ומלבד זאת אלה היו פועלים שכבר טעמו טעם הסברה, בעל־בית מעליהם לא היה, עניינו אותם שאלות רבות, הם התעניינו בקריאה, בפוליטיקה, ומובן בהחלט, שלהתרוצץ ולחפש עבודה הם לא ששו ביותר. העסק שלהם התגלגל במדרון, לרוב הם עסקו בקריאה

או בהסברה בקרב הפועלים, בית־המלאכה שימש כמעון לאסיפות, אך בשאלות הריוח היומיומי התעניינו חברי הארטאֶל מעט מאוד, ועד־מהרה מת הארטאֶל מוות טבעי.
היתה עוד שביתת נגרים, שפרטיה אינם זכורים לי.

מה מספר הפועלים היהודים שהקיפה אותו זמן התנועה במינסק? לפי חישוביו של חורגין בשנת 1885 השתתפו בחוגיו 160 איש. נוסף על כך, גם בחוגינו השתתפו 100 איש. אפשר לקבוע בלי הפרזה שהתנועה הקיפה 250—300 פועלים. לגבי אותו זמן זהו מספר ניכר למדי.

מה היו המקצועות שהקיפה התנועה? פרט למעטים, הקיפה התנועה את כל המקצועות כמעט. כבר ציינתי שבתנועה השתתפו כל פועלי הדפוס; כן היו הרבה בחורות ממקצוע התפירה, וזה היה הציבור האינטליגנטי ביותר. באותו זמן הבחורות היהודיות רק התחילו לעסוק באומנות, ובתחילה פתח בכך הציבור היותר אינטליגנטי. כן הקיפה התנועה את הנגרים, הסנדלרים, הגזרים, המסגרים. אך היו שני סוגי פועלים שבאותו זמן לא נצטרפו לחלוטין לתנועה, החייטים לגברים והזבנים. בזמן ההוא הזבנים, גם אם לא נהיו לאחר־מכן לחנוונים זעירים, מכל־מקום הם חלמו על כך, ואותו טיפוס של זבנים שמילאו אחר־כך תפקיד ניכר ב„בונד" עדיין לא היה אז.

ההיו אצלנו קופות־פועלים? ברור, שאם נתקיימו ארגונים, היו להם גם צרכים, שלסיפוקם נתקיימו הקופות; אך לא היה להן אותו אופי שהיה לקופות בשנות ה־90, כאשר הקופות שירתו את המאבק. כאן כמעט שלא היה מאבק; משמע שלא יכלו להיות גם קופות־מאבק. ובהעדר תפקידים מעשיים, לא נתקיימה גם גביה תקינה לקופות אלו, והן לא מילאו תפקיד נכבד.

ועתה לשאלת הקשר של המינסקאים עם ערים אחרות. היו לנו קשרים עם וילנה, אך לא סדירים, כי אם מפעם לפעם. הווילנאים באו אלינו בשעת הצורך, למשל, לקבלת ספרות או תעודות־זהות. מווילנה היה מגיע לפעמים שארל ראפופורט[15], שעדיין היה אז תלמיד הגימנסיה. כן היו קשרים עם הומאֶל; בשעת הצורך נסעו ממינסק לשם או משם נסעו אלינו. היו קשרים גם עם פטרבורג, עם מוסקבה. משכבר הימים, כפי שקובע המאסף „באֶלארוס", אל־נכון מעצם ראשית שנות ה־70, נתקיימה במינסק לשכה לתעודות־זהות. „באֶלארוס" אומר שתעודת־הזהות בשם בוגדאנוביץ, שהשתמש בה קוֹבּוֹזיאֶב, הותקנה במינסק. בתקופה שאני פעלתי שם, משנת 1885 בקירוב, היתה אצלנו לשכה לתעודות־זהות שעבדה באורח אקטיבי ביותר וציידה בתעודות הרבה ערים ברוסיה — פטרבורג, מוסקבה וכו'. לשכה זו ניהלו שני אנשים: אחיו של חורגין, שכינויו היה „אבא" („באטקה") ורוגאלר. חורגין היגר לימים לאמריקה. רוֹגאלר התגורר במינסק גם לעת קיום ה„בונד".

מלבד לשכת תעודות־הזהות, היו לנו יחסים עם מבריחי־גבול ועם עיירות־ספר. נסתייענו ביחסים אלה כשהיה צורך להעביר אנשים לחו"ל. בהעברת אנשים, ספרות, דפוס מילא תפקיד נכבד פארפיאנוביץ'; הוא היה עוזר של אומן־רכבת, היה לו קרון שלו, שיכול היה לחברו לכל רכבות־המסע, ולפעמים גם אל רכבות־הנוסעים. פארפיאנוביץ' היה בחור זריז, ולא נמנע מתת בכוס עינו. תמיד כשהיה מעביר חבילות כבדות,

15. **שארל (חנן) ראפופורט** (1865—1841) — מותיקי התנועה המהפכנית ברוסיה, עוד מימי ה„נארודנאיה ווליא". היה פעיל גם בחוגים הראשונים של הפועלים היהודים בווילנה בשנות ה־80. היגר לצרפת, פעיל שם בתנועה הסוציאליסטית ובעתונותה, מהמקורבים לז'ורס ומזכירו. לאחר 1920 — מדברי הקומוניסטים בצרפת. בשנותיו האחרונות פרש מהם.

היה הז׳אנדארם של הרכבת עוזר לו להכניסן לקרון. פארפיאנוביץ׳ מת זה לא כבר. הוא היה אדם רחוק ביותר מתיאוריה, אך מסור בכל נפשו לתנועה המהפכנית, ולא נרתע משום דבר. הוא לא נפל בפח מימיו, משום שידע ללגום משקה עם כל פקיד ברכבת, ז׳אנדארם וכו׳.

ולשאלת היחס של הפועלים למודי ההסברה אל שאר המון הפועלים נעדרי ההסברה. בקרב הפועלים האינטליגנטיים למודי־ההסברה היה איזה יחס של זלזול וריחוק אל אותו המון שלא זכה להכיר את תורת הסוציאליזם, ורק בודדים לא התיחסו כך, אלא להיפך השתדלו בכל האמצעים למשוך לתנועה חוגים רחבים יותר.

ולשאלת המאסרים. לכאורה מוזר הדבר שנתקיימה תנועה וכאילו לא היו מאסרים. בשנת 1887 נאסר אחד הסדרים הטובים והאינטליגנטיים ביותר, יוסף ראָזניק, עקב הלשנת האומן הראשי של בית־הדפוס, מאץ. היה זה מעשה של פרובוקציה צרופה. ראָזניק נתן לו חוברת „לוח נארודנאיה ווֹליא״, וכשהלה החזיר לו את החוברת, הופיעו ז׳אנדארמים בדפוס, מצאו את החוברת אצל ראָזניק, והוא נאסר. היה זה המאסר הראשון אצלנו. את ראָזניק החזיקו בכלא זמן לא רב, יחסית, והגלו אותו לסיביר המזרחית; אותו זמן היו מגלים את היהודים רק לחבל יאקוטסק, והוא שולח לוואֶרחוֹ־יאנסק. הוא חזר ב־1892, אך כמובן בהגבלה מרובה לגבי זכות־ישיבה בערים, רִאשית כל, ושנית, נאסר עליו לעבוד בבתי־הדפוס. משום כך לא היתה לו ברירה אלא להגר לאמריקה. אחר מכן, ב־1888 נאסר, אף הוא מחמת הלשנה, באָלאך; הוא הוגלה לסיביר המזרחית ושהה שם חמש שנים, ועם סיום המועד לא חזר עוד למינסק. הוא חי במוסקבה, והוא חבר חוג יוצאי „נארודנאיה ווליה״. מהפועלים, מלבד ראָזניק, לא נאסר איש. בראשית 1889 נאסר כורך, שכינויו אצלנו היה לאפלאס. היה זה אדם צעיר מאוד, לא חזק ביותר, מפותח למדי. כפי הנראה, הוציאו מפיו הז׳אנדארמים ידיעות מרובות, משום שלאחר מכן התחילו חיפושים ומאסרים. אחת הסיבות לכך שאצלנו היו, יחסית, מעט מאסרים, היא זו, שראשית כל, הכרנו את כל המרגלים. בעיר כמינסק היה זה קל למדי. אם הבחנו שמשוטט סביבנו איזה ברנש חשוד, היינו נוטשים את המעון, ונוקטים אמצעים שלא יעלו על עקבותינו. נוסף על כך, היו לנו עוד דרכים שהודות להן ידענו תמיד שעומד להיערך חיפוש. ורק אם ההוראה בדבר החיפושים והמאסרים באה לא ממינסק ונשאה אופי של פעולת־בזק, לא היינו יודעים על כך. אירע, שלא מצאו שום דבר, אך את האנשים אסרו. כך, למשל, נאסר מאָרלינסקי, לימים בוורשה. עקבו אחריו, מעונו היה נתון למעקב, הוא גר באחד הבתים המאוכלסים ביותר, ושם נמצא בבית־השימוש צרור של ספרות; את הבעלוּת על ספרות זו ייחסו לו, ואף שלא אצלו מצאו אותה, אסרוהו. הוא ישב כמה חודשים במינסק, אחרי־כן גורש לחבל וולוגדה. היו עוד כמה מינסקאים שנאסרו כבר לא במינסק; למשל, סלאָפיאן נאסר במוסקבה, לאחר מכן חי זמן מה במינסק, כשהוא נתון לפיקוח המשטרה, ואחרי־כן העבירוהו ל„קראָסטי״. לאחר־מכן, ב־1889, נאסר בברלין פרוטאס, כפי הנראה, לרגל פרשה הכרוכה במינסק, או שמא נמצא באיזה מקום שם־משפחתו. הוא השתתף בפעילות בתנועה המהפכנית, אחרי־כן נסע ללימודים בחו״ל, ולפי הוראה מרוסיה נאסר, הועבר לגבול הרוסי ונמסר לז׳אנדארמים רוסיים. תחילה גורש לחבל וולוגדה, משם לסיביר המזרחית, והוא שהה בוואֶרחויאנסק 5 שנים. אחרי־כן, כאשר נתחוללה בשנות ה־90 בפאריס הפרשה עם הגנראל סאָליוואָרסטוב, נלקחו שם כתובות של הרבה מינסקאים,

ובין השאר, של אַרונזון; היא נאסרה, ישבה 5 חודשים. כן נמצאה שם כתובתו של אחי י. הורביץ. באו לערוך אצלו חיפוש, עמדו לאסור אותו, אך הוא לא היה בבית, חברינו הודיעוהו על כך והוא היגר לחו״ל.

ושוב לשאלת הארטאֶלים. בשנת 1889 הגיע למינסק מהגירוש אחד סוקולוב, אינטליגנט שלמד את אומנות המסגרות והתהלך עם רעיון של בית־מלאכה חבוּרתי. הוא סיפר לי על כך; אמרתי לו שמצויים כאן אצלנו חברים לשעבר של ארטאֶלים, ואף יש להם איזה שהוא רכוש של הארטאֶל. הפגשתי אותו עם אוקון, פורוחובניק, מישאלוב ואחרים. הם נדברו לפתוח במשותף בית־מלאכה חבורתי. כסף לא היה להם, והמכשירים שנשארו מהארטאֶל הקודם לא הספיקו כדי לאפשר את פתיחת בית־המלאכה. ואז סוּדר להם, באמצעות א. ארונזון, אשראי קבוע, בבית־מסחר גדול לברזל, בסכום של 50 רובל. וכך נפתח בית־המלאכה. תחילה היו בו ששה־שבעה אנשים. העסק עלה יפה. סוקולוב היה מסור בכל נפשו לענין הארטאֶל, וסבר שהקמת הארטאֶלים מניחה את היסוד לבניה הסוציאליסטית העתידה, ולפיכך השגיח בשבע עינים שהעבודה שם אמנם תתנהל על בסיס זה. אך היו לו סכסוכים עם הפועלים היהודים שלנו, אנשי־הארטאֶל לשעבר: הוא ראה בארטאֶל מטרה וישועה, והם ראו בו רק אמצעי־קיום; סוקולוב חרד מאוד על הארטאֶל, כעל בבת־עינו, והשגיח שהם לא יכתימו איכשהו את שמו, והם לא נתנו דעתם על כך כלל ועיקר. הם השתמשו במעון בית־המלאכה כבמקום לקבלת מכתבים, לעריכת פגישות. סוקולוב לא היה מרוצה מכך, ועל רקע זה היו אי־נעימויות, ואף־על־פי־כן הם היו מתפייסים, העסק הצליח, הארטאֶל התחיל להתרחב, נכנסו לתוכו חברים חדשים. כל עוד הנכנסים היו פועלים למודי־הסברה, העסק התנהל כשורה, למרות החיכוכים הפנימיים; אך לאחר מכן צצו סיבות חדשות לחיכוכים, שכתוצאה מהם צריך היה הארטאֶל להתפרק באורח טבעי. בית־המלאכה קיבל יותר ויותר עבודה, נוצר צורך בפועלים נוספים. חברי הארטאֶל כבר היה להם הון מסוים בצורת ציוד, היו להם לקוחות, הם הקימו את הארטאֶל הזה, בעוד שהפועלים החדשים עדיין לא תרמו כלום למפעל. צצה השאלה, איך לקבל אותם לארטאֶל, האם בתורת חברים, — אך הלא הצורך בהם הוא עונתי בלבד, כל זמן שיש עבודה, למשל, בבניה, כשדרוש להגדיל את הרכב העובדים; אך להגדיל בדרך־כלל את הארטאֶל לא בא בחשבון, שהרי ביום בהיר אחד צריך היה לחזור ולהקטינו; משמע, היה עליהם לשכור פועלים. וכאן חזרה הפרשה כבכל מקום שהסוציאליסטים היו חברי ארטאֶלים וחברות והצטרכו להגדיל את מספר הפועלים. חברי הארטאֶל היו בבחינת בעלים, ואלה שנתקבלו מחדש היו פועלים שכירים. על רקע זה נוצרו סכסוכים, והדברים הגיעו לידי כך שהוחלט לחסל את הארטאֶל. מישהו קנה אצלם את בית־המלאכה, והם, שהתחילו בענין מאשראי בסך 50 רובל, קיבלו כעבור שנה־וחצי—שנתיים 1500 רובל. בכך הקיץ הקץ על הארטאֶל...

למן סוף שנת 1880 התחילה התנועה במינסק להידלדל, משום שבעצם לא היה לפועלים היהודים היכן למצוא מפלט לעצמם. אף שהתעשיה התחילה להתפתח קמעא, הרי לפועלים מחוגי־ההסברה היו במינסק הדרכים חסומות, ואילו לערים אחרות, וביחוד לערים רוסיות, היה להם קשה למדי לנסוע ולהסתדר, בשל תחום־המושב והרדיפות כלפי יהודים. צורך במהפכנים מקצוענים לא היה, משום שהגל המהפכני הכללי שכך, והחדש טרם גאָה. לפיכך התחילה הגירה מוגברת של פועלים לאמריקה. רבים היו

להם קרובים באמריקה, שקראום לבוא שמה. בשל ההגירה המוגברת לאמריקה, נידלדלה התנועה כמעט לחלוטין.

אזכיר עוד שמות־משפחה של האנשים שנשמרו בזכרוני. אנקוב בשם ראֶזניק, וילנצ׳יק, שעבד בדפוס החשאי שלנו, סוואֶרדלוב, פישאֶר — סדר שעבד בבית־הדפוס הפלכי וסחב בשבילנו משם הרבה מאוד אותיות־דפוס. היה עוד סדר שכינינו אותו בשם „עגול״. מהתופרות אני זוכרת את צוקרמן, אף היא באמריקה, היא היתה אחת הפועלות־התופרות המפותחות ביותר. כבר הזכרתי את הלפרין, שכינויה היה „פרח־ציפורן״. היה נגר שכינויו היה „כּוֹמר״. היה פועל שכונה „כנר״. שמות־משפחה אחדים כבר הוזכרו לעיל, למשל חפץ, סוואֶרדלוב, זווירין, אוקון, פורוחוביניק, מישאלוב, קולודניק ואחרים. מן האינטליגנטים, נוסף על אלה שכבר הזכרתים, עלי לנקוב בשם סוניה פיימאֶרין, שעברה לווילנה ואחר־כך חיתה בווארשה; י. מובשוביץ, שעבדה במרץ רב; שמולביץ, שכינויו היה „קיבל״, דוגובסקי מקבוצת הנארודניקים, קפלן — אח ואחות, משפחת קצנלסון שהשתתפו בפעילות רבה, סייעו לתנועה, העמידו לרשותה את דירותיהם; פישרוֹבה, רחל ברנשטיין, שלמה פוליאק, הוכברג, רוּבנצ׳יק ורבים אחרים. מכלל הלא־יהודים שהשתתפו בפעילות מרובה בתנועה אזכיר במיוחד את א. בוגדאנוביץ׳, אנטון פאבלובסקי שהיה עוזר רוקח בבית־מרקחת על ההר הטרוֹאיצקי. בבית־מרקחת זה היה לנו מעון קונספיראטיבי, שם נערכו אסיפות, היו מפגשים. בבית־מרקחת זה עבדו לפני פאבלובסקי האחים ליכטרמן. אחד מהם לקח חלק פעיל בארגון בית־הדפוס; הם אחר־כך היגרו לאמריקה. תכופות מאוד היה מבקר במינסק ומתהלך בציבור היהודי טרוסאֶביץ (זאליאֶבסקי). הוא חי זמן ממושך במינסק ועסק בהסברה בקרב פועלים יהודים. בשנות ה־90 היה טרוסאֶביץ׳ אחד מאלה ששיכנעו אותי בצורך לפעול בקרב הפועלים היהודים בשפה היהודית.

ליאחובקה — שכונת פועלים ודלת־העם

יצחק הורביץ

חוגי הפועלים היהודיים הראשונים

המחבר (1860—1924) — עסקן־פועלים, הוגה־דעות וסופר, ר׳ עליו בספרנו עמ׳ 217, המאמר דלקמן, המובא בזה בתרגום מרוסית, בהשמטות, פורסם בכתב־העת „בילויא״ (העבר), 1907, חוב׳ ששית.

את תחילת תנועת הפועלים היהודית ברוסיה מייחסים בדרך־כלל לשלהי שנות השמונים, עת צצו חוגי הפועלים היהודים בווילנה. זה איננו נכון לחלוטין. בפעולת־הסברה רחבה בקרב חוגי פועלים יהודים הוחל שנים מספר קודם לכן במינסק.

נסיונות ההסברה הבודדים בקרב פועלים במינסק חלים בעת אחת עם ראשית התנועה הסוציאליסטית ברוסיה. בשנת 1875 הגיע למינסק סטודנט המכון הטכנולוגי שווארץ, שנרשם בשם רבינוביץ, ובמטרה לפתוח בהסברה, התחיל לעבוד במפחה. עד מהרה נאסר. פעולתו לא השאירה עקבות.

ממשיכו של שווארץ היה סטודנט האוניברסיטה הקיובית משה ואֶלאֶר, שהספיק לעשות פעולת הסברה בקרב כמה נגרים. עד־מהרה נאלץ ואֶלאֶר להיעלם, חי שנתיים בז׳ניבה, חזר בימי לוריס־מֶליקוב ובראשית שנות ה־80 איבד עצמו לדעת.

בהסברה שיטתית בקרב פועלים יהודים במינסק פתח ב־1883 או 1884 חיים (יאֶפים, ובכינויו — משה) חורגין, מיד לאחר צאתו מבית־הסוהר שבו הוחזק בשל איזה ענין הקשור ל„נארודנאיה ווליה״. בקיץ 1884 בא למינסק אֶמיל אברמוביץ וניסה לבוא במגע עם חורגין, על־מנת לפעול במשותף בחוגים, אך חורגין העלה את הקונספיראציה לדרגת פולחן, וקיבל את פני האורח בקרירות רבה. אברמוביץ החליט לפעול באורח עצמאי. קשר היכרות עם פועלי דפוס, הקים חוגים, התחיל ללמדם מדעי הטבע ולאחר מכן עבר גם להטפת הסוציאליזם. אברמוביץ היה מרצה מחונן, נעים־הליכות ומסור ללא שיור לענין. הפועלים אהבו והוקירו אותו. הוא בילה את כל פגרות־הקיץ במינסק, עד לקבלת תואר רופא ב־1888, ואז השתקע בקיוב והמשיך לפעול שם בתנועת הפועלים.

בקיץ 1885 חזרתי מסיביר והתישבתי במינסק. עם בואי סרתי, בזכות ההיכרות הישנה, אל חורגין, שהיה אז ה„גנראל״ בחוג המינסקאי. הוא היה איש „נארודנאיה ווליה״, ואילו אני, עד להגלייתי, הצטרפתי ל„צ׳ורני פּאֶראֶדאֶל״, ובגירוש נהייתי למארכסיסט, אף כי עלי להודות שמ„המארכסיזם שלי״ נדף ריח של „נארודניק״. אך חילוקי־הדיעות העיוניים לא הפריעו אז אצלנו במינסק למהפכנים להתחיות יחד בתחומי אותו חוג עצמו. התעניינתי במצב התנועה במינסק. חורגין הודיעני, שבחוגי ״ארגונו״ לומדים 160 איש, מספר בלתי־רגיל לגבי הזמן ההוא. ביקשתי להתוודע באמצעותו אל הפועלים. על כך השיב שיציע את מועמדותי לארגון, והדבר יוכרע בהצבעה.

הצעה זו לא נראתה לי. ניהול פעולת הסברה בקרב פועלים היא ח ו ב ת ו של כל אינטליגנט ישר־דרך, ואיני מכיר בזכותו של שום חוג ל ה ת י ר לי את מילוי חובתי. דחיתי איפוא את הצעת חורגין.

עם חברי הישנים נמנה גם ליב רוגאלר, מחוגו של רבינוביץ, שישב שנתיים בכלא וילנה והיה נתון במינסק לפיקוח המשטרה. באמצעותו התוודעתי אל אברמוביץ ואל סדר־הדפוס יוסף רזניק. הפגרה קרבה לקיצה, ואברמוביץ הציע לי לקבל על עצמי את ניהול החוג שלו שעמו נמנה גם רזניק. הסכמתי.

ההיכרות שלי עם החוג נערכה במסיבות רומאנטיות למדי. מטעמי זהירות, חיפשנו

אחר מקום מבודד ביותר, ונתכנסנו באישון־לילה מחוץ לעיר בבית־הקברות לחיילים. מהנוכחים שם זכור לי היטב הסנדלר חפץ שלימים, ב־18 באוקטובר 1905, נפל עם שלושת ילדיו מידי פורעים באודיסה.

בהתכנסות זו למדתי לדעת מהי תכנית השיעורים שעובדה על־ידי אברמוביץ ושנתקיימה בחוגי הגליל הצפון־מערבי במשך יותר מעשר שנות תעמולה שקדמו לייסודו של ה„בונד״.

כל החוגים נתחלקו לשלוש דרגות: 1. חוגים ללימוד קרוא־וכתוב ברוסית, 2. חוגים למדעי־הטבע, 3. חוגים לסוציאליזם. הטירונים נתקבלו רק לחוגי הדרגה הראשונה והשניה, ולחוגי הדרגה השלישית נתקבלו צעירים וצעירות שעברו חוג מהדרגה השניה. הצבנו לנו במינסק מטרה של יצירת גרעין פועלים אינטליגנטים שיהיו מסוגלים לאחר מכן לנהל את הפעולה בכוחות עצמם. טבעי איפוא הדבר שראינו צורך לפתוח בלימוד השפה הרוסית. אין זה כלל ענין של מגמת התבוללות או רוסיפיקאציה, כפי שהסבירו זאת לאחר מכן, אלא של הכרח לתת לפועלים התעמלנים־בעתיד גישה אל הספרות הסוציאליסטית. באמצע שנות ה־80 עדיין לא היתה ספרות סוציאליסטית יהודית, פרט לשתים־שלוש חוברות שהוצאו אז בלונדון; אך אנו לא ידענו כלל על נסיונות אלה. התהלכנו באותם הימים עם תכנית של תרגום ספרונים במדעי־הטבע לעברית; תרגום אחד אפילו נעשה על־ידי המורה הישיש וולמן, אך לא נמצא לו מו״ל.

בארגון חוגים לרכישת השכלה רוסית אף סיפקנו צורך חיוני שהורגש אז בקרב ההמון היהודי. החל משנות ה־60 מתעצמת בקרב הדור הצעיר השאיפה לקבלת השכלה אירופית. ולא מעטים היו הבחורים המבוגרים שהיו מתחילים ללמוד אלף־בית רוסי, ואכן, זמן רב היו התעמלנים שלנו מכונים בפי פועלי מינסק בשם „מורים״.

היה לכך יתרון גם מבחינת הקונספיראציה. מורי החוגים להשכלה יסודית ולמדעי־הטבע היו מיטיבים להכיר את הפועלים ובוררים מתוכם את המתאימים ביותר לחוגים הסוציאליסטיים. וכך, בשלוש השנים הראשונות לפעולת־ההסברה לא היה אצלנו במינסק שום מאסר, אף כי את חוגינו עברו מאות פועלים.

עם זאת, ראיתי בהוראת קרוא־וכתוב לאנשים באורח קונספיראטיבי דבר חסר־טעם. אילו תפסו אותנו הז׳אנדארמים בחוג כזה, לא היו מאמינים בשום פנים כי לימודינו הם תמימים כל־כך, והיו אוסרים ואף מגלים אותנו. לפיכך הצעתי ליסד בית־ספר שבתי ליגאלי, שיבוא במקום החוגים החשאיים שלנו בדרגה הראשונה והשניה. רבים פיקפקו באפשרות ביצוע תכניתי. קשה היה לקבל רשיון לבית־ספר. אך בקרב הציבור המהפכני שלנו היה הרופא מחו״ל מארק וולמאן שחותנו לדר החזיק בית־ספר יסודי לילדים יהודים. הצעתי איפוא שלדר ישתדל להשיג רשיון לפתיחת מחלקה שבתית למבוגרים ליד בית־ספרו, ושוולמאן יהיה המורה. לדר פנה אל מנהל בתי־הספר העממיים, והלה אמנם לא נתן רשיון בכתב, אך בעל־פה אמר: „למדו לכם להנאתכם!״ במשך שבועיים־שלושה הגיע מספר התלמידים למאה. צריך היה לחלק אותם לשתי כיתות, ולעזרת וולמאן בהוראה נתנו את המורה לריאליה שלונד. אך בית־הספר הפך עד מהרה נושא לשיחות בפי הבורגנות המקומית, שירדה לשרשו של דבר. בחלל האויר נדף ריח של מלשינות. ומקץ כארבעה שבועות נאלץ לדר לסגור את בית־הספר.

חורגין וחוגו התיחסו אל יזמתנו זו בזלזול־מה. אולם לאחר סגירת בית־הספר באו שני פועלים מחוגיו אל הרב חנה׳לש ואיימו עליו במכות, משום שבעיר מרננים כי גם ידו

היתה בסגירת בית־הספר. התיצבות בלתי־מבוקשת זו לימיננו היתה לנו לא־נעימה ביותר. לא היו לנו, קודם כל, שום נתונים להאשים את חנה'לש, שבשנות ה־70 התיחס באהדה לפעולת ההסברה של רבינוביץ, אף כי לאחר מאסרו של רבינוביץ התנזר ממגע עם מהפכנים. „טירור" ממין זה עלול היה אף להזיק לפעולתנו. אך הענין עבר בשלום. מלבדי ומלבד אחותי, אשתי וחוגו של אברמוביץ, הצטרפו לקבוצתנו כל אלה שלא מצאו את מקומם ב„ארגונו" של חורגין. קבוצתנו כונתה, בפי אנשי המקום, בשם „איסאקובצים" (בחוגים אז קראו לי פשוט איסאק), להבדיל מן ה"יאָפימובצים", תלמידי יאָפים חורגין [1].

פעולת ההסברה בחוגי הפועלים בזמן ההוא הצטמצמה בניתוח היסודות הכלכליים של המשטר הקאפיטאליסטי ובשרטוט האידיאל הסוציאליסטי. בענינים פוליטיים נגעו אך במעט. המושגים הפוליטיים של הפועלים, ולא שלהם בלבד, היוו מעין בליל מיוחד במינו של אנארכיזם באקוניני וביורוקראטיזם יעקוביני. האסיפות היו פרועות, ללא יו"ר, והצעקנים ובעלי־הגרון היו משתלטים על הערב כולו. הנהגתי אז בחירת יו"ר בכל אסיפה והרשמת הנואמים.

הפועלים החליטו לכונן ספריה קטנה משלהם. התחלנו לעבד את תקנון הספריה, סעיף אחר סעיף. ליאָפימובצים היתה ספריית פועלים קטנה, והם הציעו לנו לאַחד את הספריות. צצה השאלה, מי ינהל את הספריה המאוחדת. היאָפימובצים הטילו צנזורה משלהם על הספרות הבלתי־ליגאלית שנמצאה ברשותם. היה להם, למשל, עותק אחד של „חילוקי־הדעות שלנו" לפליכאנוב, ועותק זה נמסר לקריאה רק לאנשים „מהימנים לחלוטין מבחינה פוליטית". ואני ליגלגתי על מגמה זו של „הפקעת ספרים מספריות ציבוריות" והגשתם לקריאה רק לאנשים נבחרים. כן טענו היאָפימובצים שאין אנו מקפידים די הצורך על הקונספיראציה בבחירת החברים לחוגינו; ואילו אנו שאפנו להקיף בתעמולתנו חוגים רחבים יותר ככל האפשר.

בקיץ 1885־86 העליתי הצעה של עריכת הפגנה לרגל איזה גורם מובן לכול. לכך, כמובן, נדרשה פעולה משותפת של שתי ה„סיעות", אם ניתן לומר כך, — האיסאקובצים והיאָפימובצים. הזמנו להתיעצות את נציגי היאָפימובצים. בנושא זה נערכו בדירתו של יוסף רזניק שתי אסיפות. מטעם היאָפימובצים נכחו שני פועלים, נגרים וכמה אינטלי־גנטים, שנואמם הראשי היה שלמה מרלינסקי. הוא היה אז גימנזיסט כבן שש־עשרה, ומשך מיד את תשומת־הלב בשכלו הבהיר ובהתפתחותו הרוחנית המפתיעה לגבי גילו. היאָפימובצים היו נגד „הופעות גלויות", והרעיון על ההפגנה נדחה.

לי אישית שימשו אסיפות אלו פתח להיכרות, ואחריי־כן לידידות עם מרלינסקי. ואשר לחוגי הפועלים שלנו, הרי גם ביניהם נוצרו בדרך הטבע קשרים: אנשינו היו באים לשיעורים של חוגי היאָפימובצים והיו מושכים אלינו את אנשיהם.

על מלחמת מעמדות התנהלו אז אצלנו רק שיחות עיוניות; משמעות מעשית לא היתה לדיונים אלה, מחמת מיעוט כוחותינו ופיצול הפועלים היהודים בבתי־מלאכה זעירים. מפעלי־המלאכה הגדולים ביותר אצלנו היו בתי־הדפוס; שם הונח היסוד לאיגוד המקצועי של פועלי הדפוס. הבעלים גילו מיד אינסטינקט מעמדי והתחילו יורדים לחיי הפועלים שנמנו עם החוגים הסוציאליסטיים. אך לכלל סכסוך גלוי לא הגיעו הדברים.

1. בשלהי שנות ה־90 הופיעה במינסק קבוצה חדשה של „יאָפימובצים" — חסידי יאָפים האלפרן, שגורש באותו זמן בקירוב לסיביר המזרחית.

בקיץ 1886 פרצה שביתה סטיכית של פועלי הטפיטים. חשנו מיד לעזרת השובתים. בדירתו של רזניק נתקיימו שתי אסיפות, ועוד אחת נערכה בגן העירוני. שבתו כ־15 פועלים מבית־מלאכה אחד. הבעלים עמדו להזמין פועלים מווילנה, אך השביתה נגמרה כעבור ימים מספר בהסכם.
גידול חוגינו העלה בפנינו את שאלת השיכון. בקיץ היינו מתכנסים מחוץ לעיר, ביער; אך בחורף היה עלינו לחפש דירות. תחילה היינו מתכנסים אצל רזניק; הוא היה בעל־משפחה, ולאשתו מתפרה לבגדי־נשים, אך מחשש עינא בישא הפסקנו להתאסף שם. גם להתאסף אצל רווקים ורווקות היה לא נוח, משום שהחדרים היו פעוטים ובקושי הספיקו כדי להכיל שולחן ומיטה. החלטנו איפוא לשכור דירה לאסיפות. מצאנו דירה בת שלושה חדרים בשוק התחתון, מקום השוקק תמיד המוני אדם. הבית עמד בחצר־מעבר עם שערי־יציאה לשלושה רחובות. אך מקץ חודש נאלצנו לנטוש דירה זו. התחילו לבקר בדירה זו, ביחוד בערבים, צעירים וצעירות. השכנים הקימו שערוריה ופסקו שאין כאן אלא מאורה חשאית לפריצות. עמדו להזמין את המשטרה, דבר שהיה עלול להפיל בפח עשרות פועלים. נאלצנו איפוא להפסיק את אסיפותינו שם. לאחר מכן שכרנו דירה בקצה העיר, ברומאנובקה. שם השתכן הצעיר הירשפלד שחזר מארצות־הברית והתחזה למורה לאנגלית. אך עד מהרה גילו המרגלים את הדירה; במינסק זה נעשה באורח משפחתי, המרגלים היו מוכּרים לכל העיר.
קשה היה לחשב כמה היו פועלים בחוגינו. בקיץ 1886 קראנו לאסיפה של כל „המורים" לשם עריכת סיכומים. נתברר כי בחוגי ה"איסאקובצים" היו 130 פועלים מכל הדרגות. אם לנקוט במספר 160 פועלים בחוגי ה"יאֶפימובצים", שנקב חורגין, ולנכות את אלה שביקרו גם חוגים אלה וגם אחרים, הרי קרוב לודאי שבסך־הכל היו לא פחות מ־250 איש. כעבור שנתיים ערכתי מסע במרכזים הראשיים של החבל הצפון־מערבי; בביאליסטוק ובגרודנה לא נמצאו כלל חוגי פועלים, ואשר לגבי וילנה, הודיעני לייב יוגיכס [2] שיש להם חוג בן א ר ב ע ה פועלים. אשר לפלכים ברוסיה־הגדולה ברי כי אותו זמן לא חשב שם איש על הסברה ותעמולה בקרב פועלים.
המאסר הראשון אצלנו במינסק חל בפברואר שנת 1887. נעצר יוסף רזניק בבית־הדפוס, לפי הלשנת פועל באותו בית־דפוס, זרחין. רזניק הוגלה לחבל יאקוטיה, משם חזר ב־1892 ללא זכות עבודה בבתי־דפוס. מקץ שנה היגר לארצות־הברית.
מאסרו של רזניק עורר את המשטרה שרדמה עד אז. היא פתחה בשורת חיפושים אצל פועלים, חקירות וכדומה, אך במשך למעלה משנתיים לא העלתה דבר.
אולם יותר מאשר רדיפות המשטרה, בלמה את עבודתנו ההגירה לאמריקה שהתחילה אז. בעוּבדה אנו הכינונו פועלים סוציאליסטים בשביל אמריקה. בבואי לניו־יורק בשלהי 1890, מצאתי שם „אגודה רוסית להתפתחות עצמית", שבציבור כונתה בשם „אגודת הפועלים המינסקאית". ואכן, מכלל 35 חברי אגודה זו, 32 היו פועלים ממינסק. בה בשנה ערכנו בניו־יורק, לקראת השנה החדשה, „נשף הסוציאליסטים המינסקאים" ונתקהלו שם מאה איש מיוצאי החוגים במינסק.
ועם זאת לא פסקה פעולת־ההסברה בקרב הפועלים במינסק; הללו עזבו ובמקומם באו אחרים. וכך נמשך הדבר ממש עד להתחלת התנועה ההמונית של הפועלים היהודים.

2. לימים — ממיסדי פס"ד הפולנית וספארטאקוס הגרמני; בעלה של רוזה לוכסמבורג.

א. ליסין

יצחק אייזיק הורביץ

מתוך ספרו „זכרונות וחויות", הוצאת „עם עובד" תש"ג.
תורגם בידי א. קריב. המאמר נכתב באוגוסט 1924.

בשחר חייו הרוחניים, במינסק העיר ואחר כך בפטרבורג, היה חלל האויר סביב לו ספוג כולו ויכוחים על אודות המהפכה, מלא כולו תכניות וציפיות עליה ואליה. משכילי הנוער הרוסי חזו חלומות בהקיץ והיו נסוכי שכרון מהחלומות והחזיונות אשר אָצלה להם המהפכה. ובערוב חייו, לאחר שעשה עשרים ושבע שנים באמריקה, אכן באה המהפכה הרוסית הגדולה — בעליל קמה ובאה. היא היתה לעובדה — נאדרה, מזעזעת עולם. אפס מה נשתנו פניה במציאות!

לא היא הסערה הגדולה, הרוח חשמל, אשר עליה חלמו לפנים, כי מנשמת אַפּה יהפך אויר העולם להיות טהור וקל. היא היתה רק חריכה גדולה אשר נתנוה לאש צורפת ומטהרת. וכל חללו של עולם נתמלא קטרון רב, ואויר העולם נעשה כבד משהיה, מחניק משהיה.

זה היה מפח־נפש מר, אשר בא ורבץ בכבדו על רוחו של יצחק אייזיק בשנותיו האחרונות. הוא גופו אולי לא הרגיש בדבר במלוא המידה. כי אף על פי שלא היה מימיו ריבולוציונר לפי מתכּוֹנת וסוציאליסט לפי מתכונת, הרי בתוכו של דבר היה ריבולוציונר וסוציאליסט במידה יתרה מבעלי המתכונת, המכריזים על דבר היותם ריבולוציונרים ממרומי כל הגגות. אפילו כשחטא בתנועות ריפורמיסטיות, נשאר תמיד ברוחו מארכסיסט בלי דופי. כשם שישנם בני־אדם שהם חכמים רב יתר מדבריהם וטובים רב יתר ממעשיהם, כן היה יצחק אייזיק מהפכני רב יתר מדבריו וסוציאליסטי רב יתר ממעשיו.

את פעולתו המהפכנית החל בימים של דמדומי חזון המהפכה ומבוכה רבה, לאחר ששקעה שמשה של „נאַרוֹדנאיה ווֹליא" ועדיין לא זרחה שמשה של הסוציאל־דימוקראטיה. התנפצות ספינתה של „נארודנאיה ווליא" היתה עצומה וטראגית. על־פני כל מחבואיה של רוסיה צפו השברים וחוגים מהפכניים הסתופפו בצילם. עוד גאונם עמם כי היו חלקים בספינה הגדולה והמופלאה, אבל היה לא היו עוד בלתי אם שברי קרשים. מקצתם צפו מזרחה, לעבר ערי המטרוֹפּוֹלין הרוסיות, אשר ה„נארודניקים" הרוסים שבו לאסוף שם כוחות. ומקצתם צפו מערבה, לעבר ארץ שוייץ, מקום שם החלה להתרקם הסוציאלדימוקראטיה הרוסית לפי דוגמאות אירופיות. ואז צף ובא על־גבי קרש גם יצחק אייזיק — על־גבי קרש מיוחד משלו. בהיותו מרחיק והולך מנושאי הלפידים הרוסיים הגדולים עם הקטנים, מהאַנארכיסטים הגמורים והאַנארכיסטים למחצה, משכהו אליו מגדל־האור אשר למארכסיזם בנוגה הדרו הגובר והולך. אולם הוא סבר וקיבל את המארכסיזם על־פי דרכו המיוחדה — במשנתו, בעולם מחשבותיו, אבל לא בעשׂיה, בחיים, שבהם עוד נשאר איש רוסיה, אַנרכאאי, אינדיבידואַליסטי.

וכך נשאר גם באמריקה, שהגיע שמה לאחר זמן מצער — בודד במועדיו ומיוחד בדרכו. הוא נשאר איש רוסיה על אדמת נכר. וכשקם בראשוני ימי הדרור ונשׂא פעמיו אל רוסיה וביקש להיות שם ציר בדומה, קידמוהו במפלגות דהתם כאורח מאמריקה — כאורח לא קרוא, אשר לפי הפתגם הרוסי גרוע הוא מטטרי.

ועם כל זה טפחה המהפכה הרוסית הגדולה על לבו בעוצם להט — המהפכה הבולשביסטית אולי ביתר עוז מאשר מהפכת קרנסקי.

בפני יצחק אייזיק, כמו בפני רבים מאתנו, קמה מלכתחילה השאלה במלוא חריפותה: לנין או ניקולאי ניקולאייביץ? ומובן הדבר, שהיינו בלב ונפש על צד הבולשביקים. והמלחמה כנגד האינטרואֶנציה והבלוֹקאדה והמלחמה לזכותו של אדם באמריקה להיות בעל דעה חפשית, אפילו דעה קומוניסטית — מלחמה קדושה היתה לרבים מאתנו. ובודאי היתה קדושה ליצחק אייזיק אשר נתן את חייו לכל מיני מלחמות כגון אלו. אך דבר זה לא אָכף על שום אדם, כי הוא גופו יקבל את הקומוניזם וכי יחיה בניו־יורק דוקא מפי חכמתו של זינובייב בפטרבורג.

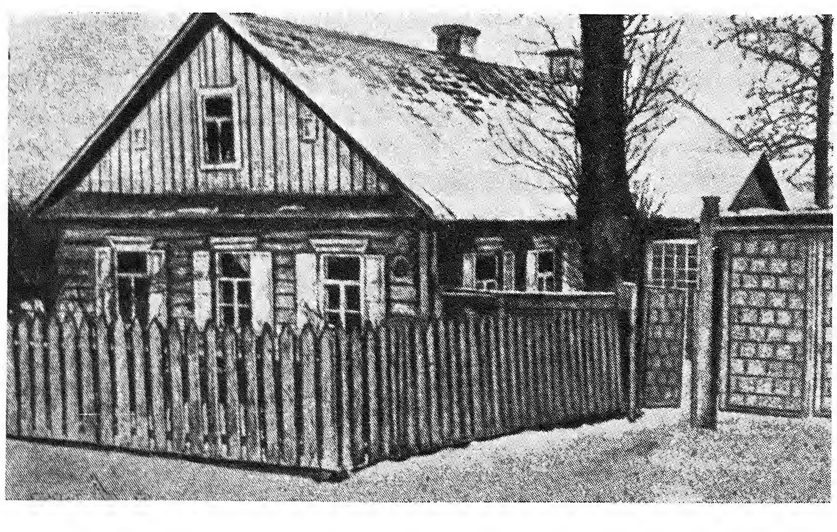
ויצחק אייזיק לא נשבע בזקנו של לנין או בזקנו של טרוצקי, אפילו בזמן שהיה הפרקליט הרשמי של ממשלת הסוביטים. וכשבאה, למשל, הידיעה כי הממשלה הסוביטית הלאימה את המסחר הקמעוני ואת המלאכה נתמלא חימה. להלאים את המסחר הקמעוני בארץ נחשלה כרוסיה, אשר נעדרו בה הכוחות אפילו לנצח על המסחר הסיטונאי; להכריז על כל סוחר זעיר שהוא ספסר עבריין, בזמן שלולא „הספסרים העבריינים" היו אוכלוסי הערים צפויים לכליה, בזמן שאפילו נשיהם של הקומיסארים הרמים היו נאלצות לקנות אצל „הספסרים העבריינים" הללו — זה דבר איולת שכבר אין לתרצו בשום פלפול. ואם מפאת כהונתו הרשמית לא היה רשאי להתריס על כך בפומבי, הרי במחיצה פרטית נקב את הדבר בשמו הנכון — באותו חום המזג, שיצחק אייזיק היה מסוגל לו. וכשהוא גופו עמד ונסע אחר כך לרוסיה, ועיניו ראו את שראו, ואזניו שמעו את ששמעו, ועוד בלילה הראשון נתכבד בבדיקת בית פרועה, שכדוגמתה לא ידע אפילו בימי הצארים — הרי דבר הלמד מאליו הוא, שיצחק אייזיק לא שמר כל זאת בסוד. יצחק אייזיק לא היה יצחק אייזיק, הלוחם הנאמן ואמיץ הרוח, אילו התנהג באופן אחר.

ואף על פי כן, אילו באה רוסיה בשניה בעול אינטרואֶנציה ובלוקאדה ואילו שבה וירדה עליה הסכנה של עליית מין ניקולאי ניקולאייביץ על כסא המלוכה; ואילו יצאה שוב הגזירה על הקומוניסטים לילך לבתי צינוק ולארץ־גזירה ולעולם האמת — סמוכים ובטוחים אנו, כי יצחק אייזיק היה חוזר ונותן כוחותיו ללא ליאות למען הממשלה הסוביטית ולמען הקומוניסטים.

יצחק אייזיק חיבר ספרים חשובים ברוסית ובאנגלית. אולם הצטיינותו היתה בתוכנו בשדה הפּובליציסטיקה היהודית, אשר העשיר אותו בעוֹצם ידיעותיו וכשרונותיו. מחברי ספרים בלשונות העמים רבים הם עד בלי די. אבל יצחק אייזיק יחיד היה בתוכנו.

ביכלתו היה לכתוב בדרך קלה על הענינים הקשים ביותר, וזאת היתה רק יכלתו הוא. הכתיבה הזולה והמימית, הטוחה בחכמות תפלות — מן הקלות היא. ואולם לכתוב ברוב ממשות, במיעוט דברים, וכאחד עם זה בקלות מרובה — דבר קשה שבקשה הוא. ויצחק אייזיק אמן היה לדבר זה. גלוי היה לו סוד הצמצום — לדבר מעט ולאמר הרבה. ומדבר היה אל העם כדבר עם אנשים בני ערכו. הפּוֹפּולאריזטוֹרים שלנו מלפנים היו מדברים על פי רוב בקול דקיק מעושה, כדרך שאדם מבוגר מדבר אל התינוק. „אנשי המדע" שלנו מלפנים היו מדברים על פי רוב בקול באַס מעושה, כאשר ידבר תינוק הרוצה להיות נחשב לגדול. ואולם יצחק אייזיק היה מלכתחילה מדבר אל העם על הענינים הקשים ביותר, כאשר ידבר המבוגר אל המבוגר, בלי עיוויים ושינויים. ולעונג

גדול היה לו הדבר, כשעלתה במצודתו המלה היאותה, „כלשון הבריות במינסק”. מרובה היתה קורת־רוחו כשניתן לו לשלב בדיבורו את הניב המינסקאי „ביזקל וואנען” (עד אימתי), כשם שנתמלא קורת רוח בשעה שהיה בידו לשבץ שיבוץ של טעם מימרא רוסית נוסח גוגול או נוסח שצ׳אֶדרין.
והאינטרסים של ההמונים היו האינטרסים שלו. מעם אביו המשכיל נחל את הראציונליזם ואת האפיקורסות, שהיו טבועים במשכילים, אבל לא את הבוז אשר הגו המשכילים אל האדם הפשוט, אל איש העם. בחינוכו הוצק יותר מדי מוח ופחות מדי דמיון, פחות מדי מן היסוד היהודי בכלל, כדי שיצמח ממנו רומנטיקן לאומי, ואף אמנם לא היה רומנטיקן לאומי, וגם ציוני לא היה משום כך, אף על פי שפועלי ציון מצרפים אותו למנינם. אולם הוא היה ריאליסטן לאומי, כבונדאי גמור, אף על פי שלא היה השלום שרוי בינו לבין הבונדאים. ולפיכך לא היתה בלבו התנגדות לדבר, שהיהודים יקימו בית לאומי בארץ־ישראל, אם רק תשיג ידנו. זוהי פוליטיקה ריאלית, על טהרת הבונדאות, אלא שלא היתה כרוכה בשום הלכה למשה מועידה פלונית או פלונית. ולפיכך גם לא התהלך בתכניות, איך „להבריא” את ההמונים היהודים על ידי עבודת אדמה. בהיותו איש הסטאטיסטיקה ידע יפה־יפה, כי זורם הזרם מן הכפר אל העיר ולא מן העיר אל הכפר, והיה מבקש דרכים להבריא את חיי ההמונים בעיר גופא. ולכן אולי נתרגז כל כך כשנודע לו הדבר, כי הממשלה הסוביטית הלאימה את המסחר ואת המלאכה. ידוע ידע, כי דבר זה יפגע את פגיעתו הרעה ביותר בתשע ידות של העם היהודי, בהמוני המוניו, אנשי העוני והעמל, לפי שהסוחר הזעיר אביון הוא ויגע־כפים לא פחות מהפועל, וכל זמן שהוא ממלא תפקיד כלכלי נחוץ, הלא גם מועיל הוא לא פחות ממנו.

הבית במינסק שבו נתכנסה ועידת־הייסוד של רסדר״פ (ר׳ המאמר הבא)

מ ר ד כ י   ב ר ג ר

מינסק — אכסניה לועדת-הייסוד של רסדר״פ

מרדכי ברגר, נולד במינסק ב־1906, עלה ארצה ב־1935, הוא בנו של יצחק ברגר — מראשי הציונים במינסק לשעבר.

בימים 13—15 למארס 1898, בדירתו של פועל־מתכת במינסק, פיוטר ואסילייביץ רומיאנצב, ברחוב זאכארייבסקאיה 167, נערך באורח חשאי כנס־היסוד של רסדר״פ — המפלגה הסוציאל־דימוקראטית הרוסית, שממנה מונה את שלשלת־היוחסין שלה גם המפלגה הקומוניסטית הרוסית. הבית הפך במרוצת הזמן למקום פולחן ממש, אולי השני במעלה בברית־המועצות אחרי המאוזוליאון של לנין, ואליו נוהרים תיירים ועולי־רגל מכל רחבי ברית־המועצות.

ב־19 במארס ב־1923, במלאות 25 שנה לכנס, פירסם רומיאנצב בעתון הבאֶלורוסי „זוויאזדה״ במינסק זכרונות, ושם נאמר בין השאר: „יום אחד, במארס 1898, באה אלי יבגניה אדולפובנה הורביץ והודיעה לי כי דירתי דרושה לשם מפגש חשאי ביותר של 10—12 איש לערך, והיא סבורה כי דירתי מתאימה לכך. אני כמובן הסכמתי. בו בערב הביאה אלי יבגניה אדולפובנה 5 אנשים... לא אני ולא יבגניה אדולפובנה לא נכחנו בישיבות... ידעתי כי כאן נערכת ועידה לייסוד המפלגה החדשה... כעבור כמה חודשים נאסרו כל משתתפי הועידה ובכללם יבגניה אדולפובנה ואנוכי...״

יודעים אנו יפה מי היתה אותה יבגניה אדולפובנה הורביץ. היא היתה מפעיליה ומנאמניה של ס״ד הרוסית, שראשית התארגנותה חלה כשנה לאחר ייסודו של ה„בונד״. כל משכיל בימי השלטון הסוביטי במינסק הכיר יפה את מנהלת הספריה העירונית המרכזית ע״ש פושקין, ז׳ניה הורביץ. הילה של מאבק מהפכני עשיר נסיונות ותלאות עיטרה את ראשה. מהפכנית ותיקה זו התגלגלה בשנים שלפני המהפכה בבתי־סוהר ומקומות־גירוש ברחבי רוסיה. ידידותה האישית וקשריה האמיצים עם ראשי המחתרת המהפכנית, וכן עם צמרת מפלגת הבולשאֶביקים ולנין בראשה, לא מנעו את מאסרה בידי גפ״א (הבולשת) במינסק ב־1921. ז׳ניה הורביץ הואשמה ב„קונטר־ריבולוציה״.

ידוע לי מסיפוריה של אמי ז״ל, שגם היא היתה באותם החודשים כלואה בבית־הסוהר המינסקאי בעוון ציונות, כי התנהגותה האמיצה של ז׳ניה הורביץ היתה למופת לכל האסירים הפוליטים, נשים כגברים, על גוניהם המפלגתיים. לשאלותיהם של החוקרים, שניסו לדובב את ז׳ניה הורביץ לחרטה על מעשיה ולמתן „הודעות פומביות״, היתה בפיה תשובה אחת: „ידעתי לעמוד נגד הז׳אנדארמים הצאריים, ואדע לעמוד גם כנגד יורשיהם בימינו!״

מה שימש עילה למאסרה? לאחר שרוב אנשי ה„בונד״ הצטרפו למפלגה הקומוניסטית, נשארה ז׳ניה הורביץ עם המיעוט המאֶנשאֶביקי ואף ניסתה לנהל פעולה מאֶנשאֶביקית בבאֶלורוסיה.

במאמר על הרומיאנצבים, האב והבן, שפורסם ב„זוויאזדה״ הבאֶלורוסי ב־8.7.1967, מסופר בפרטות על גורלו של רומיאנצב, ואילו על יבגניה הורביץ, שגם מקור זה אינו מעלים את חלקה הרב בעריכת כנס היסטורי זה, על גורלה ועל מעשיה לא נאמר במאמר דבר.

ד״ר אלכסנדר גולדשטיין

מינסק היהודית שלי

המחבר (1884—1949), מנהיג ציוני וסופר, איש מינסק בנעוריו, עמד בראש קרן־היסוד בארץ. פרקי הזכרונות דלקמן, הלקוחים מתוך „העבר״, ספר י״ד, תל־אביב, ניסן תשכ״ז, תורגמו מכ״י אנגלי בידי ברוך קרוא.

אלכסנדר גולדשטיין בנעוריו

ז׳אבוטינסקי היה אומר: „הציונים הם גזע בפני עצמו. נפשם יש לה מלידה מבנה מיוחד משלה. אי־אפשר לעשות אדם לציוני. אם יקרה כדבר הזה, הרי זה רק לגבי מי שבנפשו כבר היתה טיפה של הארס הציוני, אלא שעד זמן מסוים היה רדום״. דברים אלה מצלצלים אולי כפאראדוכס, אבל הם נכונים. וכשאני מנסה, מתוך הסתכלות אחורנית, לעקוב אחרי מקורות הציונות שלי, אני נוכח, במקצת להפתעתי, שרובם היו הרבה יותר קדומים והרבה פחות בני הכרתי מאשר נטיתי בעצמי להאמין. מה היו ההשפעות ה„ציוניות״ המכריעות באמת בתקופה הראשונה של חיי? בראש ובראשונה — מינסק, עיר שנות ילדותי ונעורי.

לעיניו האדישות של אדם זר נראתה ודאי מינסק לא נאה ולא רומאנטית ביותר. היתה זו עיר טיפוסית ברוסיה המערבית, בת יותר ממאה אלף תושבים, רובם יהודים. היא היתה מרכז השלטון של פלך מינסק, מושב שר־הפלך וכל משרדיו, וכן מרכזן של שתי רשתות מסילת־ברזל חשובות מבחינה אסטרטגית וכלכלית. היא התברכה והתפארה בכל המוסדות הרגילים של עיר בעלת גודל ודרגה כשלה, למן תיאטרון, שעל־פי־רוב ביקרו בו היהודים, ועד בית־סוהר, שתושביו הפליליים באו ברובם מן האוכלוסיה הבלתי־יהודית, והפוליטיים — כמעט אך ורק מבין היהודים.

המינסקאים היו חובבי עירם, התגאו ברחובותיה, בבניניה ובחנויותיה, בגניה הציבוריים ובנופה. אבל הם ראו את עירם מבעד למשקפים הורודים של אהבתם לה. העיר היתה הומיה, מלאת חיים ותנועה. אבל לא היה שום דבר מיוחד בבניניה ושום דבר מעניין בנופה. אפילו הנהר החביב שלה, סביסלוץ׳, היה יותר קישוט מאשר נהר מים ממש. כדי להתאבד במימיו הרדודים, היה צורך באימון מיוחד בטביעה.

במינסק התגוררה אוכלוסיה מעורבת — פולנים, רוסים, יהודים, והיהודים היו כאמור הרוב. אבל אדם מן החוץ היה רואה בעיקר את היהודים. ה„פריצים״ הפולנים, קציני הצבא הרוסי ופקידי הממשלה וכן האיכרים הבילורוסים, שבאו למכור ולקנות, נראו רק כמין נספח לגופה של העיר. היהודים היוו את נפש העיר, טבעו את רושם פעילותם הקדחתנית ומזגם הסוער על החנויות והשווקים, על הרחובות והכיכרות. הם נראו תמיד בתנועה. נדמה היה שהם בכל מקום ומקום. חיוניותם ונידותם גרמו לכך, שמספרם נדמה הרבה יותר גדול משהיה. חבר רוסי ללימודים, בחור שנון, שאל אותי פעם כמה

יהודים בעולם. „כשנים־עשר מיליון" עניתי. „אל תדבר שטויות", קרא: „במינסק בלבד יש יותר משנים־עשר מיליון יהודים".

כמו בכל ערי תחום־המושב היה למינסק פרצוף כלכלי יהודי מיוחד. בראש הסולם הכלכלי עמדה השכבה הדקה של העשירים — ועשיר היה פירושו מי שיש לו לפחות עשרים אלף רובל. אחרי כן באו המעמד הבינוני ובעלי המקצועות החפשיים, ביחוד רופאים ועורכי־דין. ובתחתית הסולם הכלכלי — ההמונים, למן אנשי האויר המרובים ועד לחנוונים הקטנים, לבעלי־המלאכה, לפועלים, לרוכלים, כולם על סף העניות.

מהלך חמש דקות ממרכז העיר על רחובותיו הרחבים, בתיו היפים וחלונות הראוה המושכים — ואתה בתוך תוכם של ההמונים היהודיים הנאבקים לפרנסתם, אתה הולך לבדך ברחובות צרים ודלים, מסתכל לתוך חדרים דלים שבבתים מרופטים, לחנויות שאינן אלא חור בקיר, ואתה רואה מסביב לך יהודים ויהודיות לבושים בגדי עוני, מדברים בנפנוף ידים, צועקים, נחפזים לדרכם, וכל הדלות של מאבק נואש לקיום חרותה בפרצופיהם. אלה היו הפנים היהודים הממשיים של מינסק — רחובות דלים ומכוערים, ללא אויר ושמש, אנשים ונשים מסכנים ומודאגים, ללא זכויותיהם ואפשרויותיהם של יצורי אנוש נורמאליים.

ודאי קשה היה לאיש זר למצוא משהו יפה בקיני הנמלים האנושיים הללו. אבל מעולם לא ראיתי את פניה היהודיים של מינסק כפי שהם נראו באמת, כפי שראו אותם עיני משקיף מבחוץ. ראיתי אותם תמיד מבעד לצעיף רומאנטי, כפי שהשתקפו באספקלריה של דמיוני.

מימי ילדותי היו לחיים היהודיים המסורתיים והלאומיים קסם מיוחד בעיני. ידעתי אז מעט מאוד על חיי ההמונים היהודיים. המגע שלי אתם היה מקרי ושטחי. מעולם לא למדתי בחדר. מעולם לא ראיתי מבפנים „ישיבה". אבל אותו עולם, שהיה קרוב אלי במקום וכל־כך מופלא ממני, היה לו בשבילי כוח־משיכה עצום. נמשכתי לעולם זה על־ידי משהו שאינני יכול להסבירו או להגדירו. פעל בקרבי שלא בהכרתי מין חוש לאומי, שכנראה עבר אלי בירושה. היה זה קול הדם של הגזע הציוני, שהייתי שייך אליו שלא מדעת.

העולם היהודי הקטן מסביב, עולם הרחובות הצפופים וההמוניים במזרחה של מינסק, היה בשבילי עולם שתמיד צבט את לבי ותפס את דמיוני. הרגשתי בחוש, כמה סבל אנושי נסתר מאחורי החזית המרופטת של עולם זה שאינו מושך את העין, כמה אמונה ומסירות שקועות במנהגים המשונים ובמסורות, שתושביו היו כל־כך דבקים בהם.

בערבי סתיו היו הרחובות נראים עצובים ביותר — הדמויות הכפופות של המוכרות בשוק עוררו רחמנות יתירה. בפינת רחוב סמוכה הציעו זקנות אחדות את סחורתן ורבו בגלל ספק קונה, וכל הסחורה של כל אחת מהן לא היתה אלא סל פירות או ירקות. כיצד יכלה אשה — ואולי אפילו משפחה — להתקיים מן הרווחים של „הון" כזה? הרוח יללה, הגשם חדר מבעד למלבושיהן, אבל הן לא זזו ממקומן וציפו בסבלנות לנס מכירת סלן לפני בוא הלילה הגשום.

בערבי חורף, מתחת למכסה הלבן של השלג, לא נראו הרחובות מרופשים כל־כך, והמרה השחורה של הסתיו כאילו טואטאה על־ידי הקרה. אבל המוכרות בשוק הקר או בחנויות הדלות רעדו בתלבושתן המטולאת, הן חיבקו את זרועותיהן תוך נסיון־שוא להתחמם על גבי התנורים הפרימיטיביים שלהן, שלא היו אלא גחלים לוחשות אחדות בכד של

חרס. סבלים עמדו ליד הבתים שעות רבות וציפו לרווח של קופיקות אחדות, כדי לקנות ארוחת־ערב למשפחה.

הייתי נוהג לעזוב אותם וללכת הביתה, לחדרי החם והנוח, לחיי הנוחים והבטוחים — והרגשתי עצמי נבוך ואומלל. בימי ילדותי סבלתי מיסורי מצפון שנפגע. הניגוד בין הדלות שראיתי לבין השפע שבביתי היה עז מדי. אבל פתאום הופיעו קרני אור שהלכו ונתקרבו. חבורת נערים קטנים חזרו מן החדר, ששם בילו את כל היום בתלמוד תורה. הפנסים בידיהם סייעו להם למצוא את הדרך במבוך הרחובות והסימטאות האפלים, האור המבליח האיר פעם את פניהם ושוב נבלעו בחושך. מצב־רוחי נשתנה. לא ידעתי בדיוק מה מראה חיי החדר. למדתי את זאת אחרי־כן מן הספרות העברית והאידית. והסתכלתי בקנאה בילדים הלבושים בגדי דלות ונראים חלשים — אבירים קטנים של תורת ישראל, דמויות רומאנטיות של עולם מסתורי מסורתי מופלג ממני.

מזמן לזמן ערכתי טיול של אחר הצהרים בפרברים העניים, ובכל פעם גיליתי אי יהודי חדש, שלא הכרתיו עד כה. נזכר אני באחת התגליות הללו שגיליתי ביום קיץ חם. נדודי הביאו אותי אל „הביצה" („די בלאָטע"), הפרבר העני ביותר של מינסק. בחצר, מאחורי בית עץ רעוע, נערכה חגיגת חתונה. היתה זאת החתונה היהודית הראשונה שראיתי בחיי. החופה הוקמה במרכז החצר. האורחים נתאספו מסביב. מתוך הבית יצאה תהלוכה. ראשונה — החתן בלווית יהודים בעלי זקן, שנראו חגיגיים. אחרי־כן — הכלה מתחת לצעיף, בחברת נשים לבושות מלבושים חגיגיים כביכול ובידיהן נרות. משונה כל־כך נראתה תערובת זו של שמחה וצער. הבדחן פיזם את חרוזיו, כשהוא מצרף הומור ומוסר. פתאום אחז את הקהל החוגג רגש תוגה: הושמעה תפילת „אל מלא רחמים" לזכר אבי הכלה, שלא זכה לראות את חופת בתו. הגברים ניגבו את עיניהם, הכלה והנשים פרצו בבכיה רמה. הדבר היה כל־כך בלתי צפוי: בכי ודמעות בחתונה! אחרי כן בא טקס הקידושין. החגיגיות שבטקס, הד המזרח הקדום שבו, הלחן הצובט את הלב שבתפילה, השמחה האצורה שבברכות, הפולקלור המיוחד במינו של כל המחזה — כל זה עשה עלי רושם משונה. כל זה עורר בי את הרצון להכיר יותר את המנהגים, את צורות החיים ואת המסורות של עם עני ועצוב זה — עמי שלי.

בית שר־הפלך, בית־הכנסיה הרוסי ובית הכנסיה הקתולי היו כולם בנויים על אותה כיכר. חצר בית־הכנסת של מינסק היה נבדל ממנה על ידי רחוב צר במורד. חוש טבעי, שנבע מתוך נסיון מר של דורות, הורה ליהודים לבנות את בתי־הכנסת שלהם לא כל־כך קרוב למקומות כינוסם של שכניהם הגויים.

כמעט כל רחוב היה לו בית־כנסת משלו. אולם בתי־הכנסת הראשיים של העיר היו מרוכזים מסביב לחצר בית־הכנסת („שולהויף"). רובם היו לא רק בתי־תפילה אלא גם בתי־מדרש. יום ולילה היו צעירים וזקנים יושבים ליד כרכים כבדים וגדולים ושקועים בלימוד התלמוד. בכל עת שיכולתי, ניסיתי לעבור דרך חצר בית־הכנסת. ביום לא היתה החצר ריקה לעולם. לפני התפילה ואחריה שימשה כמין מועדון. תמיד היו כאן חבורות יהודים, שדנו על הפוליטיקה או על הצרות שלא חסרו מעולם. אבל בערב, לאחר תפילת מעריב, לאחר שהלכו החברים האחרונים של המועדון, נעשתה החצר שותקת וריקה. רק מתוך האפלולית של בתי־הכנסת המוארים בנרות בקעו קולות של זמרה למחצה, מלאי התלהבות, של לימוד התלמוד. בקרבי קמו געגועים להשתתף בהתלהבות זאת, להכיר מבפנים את עולמם הזר, שהאש שבו משכה אותי בקדושתה ובמסתורין שבה.

ששרשיהם היו בעבר היהודי הקדמון. אבל מעולם לא מצאתי בקרבי את העוז להיכנס: הרגשתי, שההפרש ביני וביניהם יקים חיץ נפשי שאין לעבור עליו.

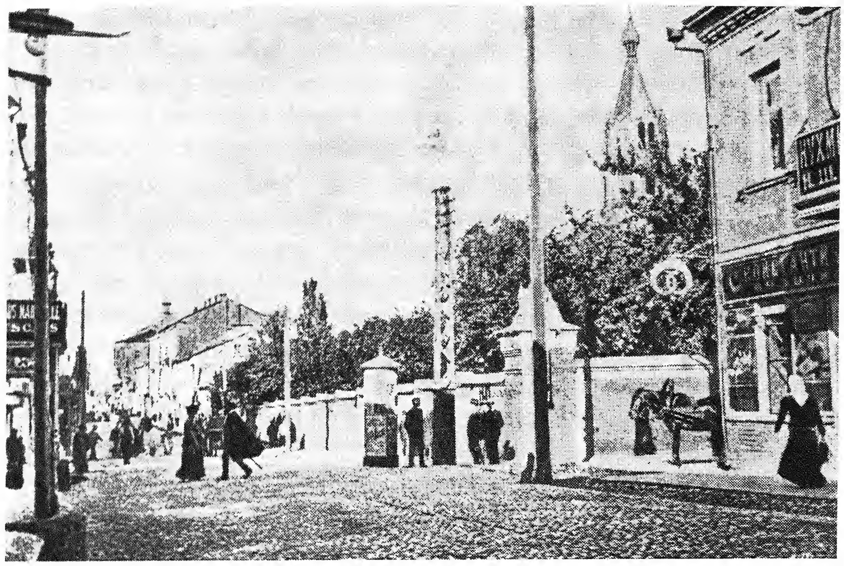
החגים היהודיים הם הרבה יותר מאשר חגי עמים אחרים. הם שיירים לאומיים והיסטוריים גדולים, המתבטאים במנהגים יפים ביותר. הם עושים רושם עז של הילד היהודי, ואפילו בלבבות הקרים של יהודי שהתרחק במשך השנים מעמו, מדליק זכרונם לרגע את האור והחום של ימי הנעורים. החגים היהודים השפיעו מאוד על יצירת דעותי ונטיותי. הם סיפקו לי אפשרות של הסתכלות טובה יותר לעברו של העם מאשר כמה ספרים בשנים שלאחר זמן. בחגים ראיתי את היהודים והיהודיות מסביב לי כפי שרצו להיות: כשסילקו לרגע את דאגות הקיום, נתגלתה נפשם האמיתית.

הייתי צעיר ביותר כדי לעשות הקבלות אתנוגרפיות. הרגשתי את ההפרש המופלא בין ראש־השנה היהודי לבין ראש־השנה של הגויים. בשביל הגויים היתה השנה החדשה אות לשמחה ולחגיגה רועשת. החג התחיל בשתיה ובצהלה. שיכורים טיילו ברחובות או היו שרועים על המדרכות. אפילו המשטרה לא שמה לבה אליהם. הם חגגו את השנה החדשה לפי דרכם, ואילו ליהודים היה ראש־השנה יום רעדה, יום דין וחשבון על כל המעשים הרעים בשנה שעברה וכל איש ואשה היה להם מה לחשב — את צד החובה של החטאים בשוגג ובמזיד במשך השנה. ורק תשובה ותפילה וצדקה יכלו לכפר על העוונות.

יום כיפור הבא אחרי ראש־השנה עשה רושם לא רק בבתים ובבתי־הכנסת. כל פני העיר שונו. כל הקהילה כאילו זרקה את שלשלות הגוף והתמסרה לשלטון הרוח. כל הקהילה חזרה בתשובה והתחננה מקרב לב לאביה שבשמים. החנויות היו סגורות ומסוגרות. הבתים ריקים. נדמה היה שבכל פינה נשמעו קולות מבתי־הכנסת והמנינים, קולות יהודים ויהודיות, השופכים את לבם בתפילה נלהבת.

בכל בתי־הכנסת בערו נרות לאין ספור. גם נרות נשמה לזכר המתים. ורבים מן החיים נראו כמתים מתחת לקיטל הלבן ששמו על הטליתות. ומרגע שהתחילו התפילות הראשונות, ניכר היה, שהאנשים והנשים התפשטו מאישיותם הפרטית ונעשו נפש אחת עם כל ישראל. לא היה שום דבר מרוסיה ושום דבר מאירופה באוירה הנלהבת שמילאה את בתי־הכנסת. היהודים והיהודיות במינסק הרגישו והתנהגו כאבות אבותיהם לפני אלפי שנה. מתוך חרטה ותשובה היכו „על חטא" על לבם באגרופיהם והודו על כל עוונותיהם בהתלהבות מזרחית. על רבים מן העוונות שהתוודו עליהם לא יכלו לעבור אפילו אם רצו. בגופם התפללו בבית־כנסת במינסק, אבל ברוחם עמדו בבית־המקדש בירושלים. הם שרו על עבודת יום־כיפור במקדש, על הכהן הגדול בכל תפארתו, וקולותיהם היו מלאי געגועים לעבר, עד שהעבר נראה כחלק מן ההווה. לרבים מהם היו קרובים וידידים, שנרצחו בפרעות בימי אלכסנדר השלישי. אולם באותו יום הקדוש ביותר התאבלו לא על המעונים בני דורם. הם התאבלו על עשרת הרוגי מלכות, קרבנות הרומאים בארץ־ישראל לפני קרוב לאלפיים שנה.

בימי גנוסיא של בית־המלכות הרוסי היו השלטונות מאירים את כל הבנינים הממשלתיים והציבוריים. אלה עמדו במרכז העיר, והרחובות המרכזיים היו שופעי אור. המראה הבלתי רגיל משך המוני מסתכלים, ביחוד ילדים, שהביעו בקול רם את התפעלותם. אבל אני הרגשתי עצמי בערב כזה כאילו אני רוקד בחתונת זרים. כל התאורה הגדולה לא היתה לה שייכות אלי. שנאתי את הצאר בשנאה טבעית של בן לעם נרדף. והתאורה לכבוד

רחוב פראוֹבראז׳אנסקאיא

העריץ הרוסי מילאה אותי קנאה ושאיפה לתאורה משלנו. חג החנוכה הביא לי את הנחמה של תאורה יהודית והניגוד היה מדהים. הנרות של התאורה הגויית כאילו סימלו את הכוח הפיזי של העולם, שלו היו שייכים — גדולים, שמנים, בוטחים בעצמם, והם הזכירו לי את הדמות של ראש המשטרה במינסק. ואילו הנרות הקטנים והדקים של חנוכה, שהאירו באלפי משכנות ישראל, עשו רושם חגיגי אפילו בבתים הרעועים של רחובות העניים.

נצחון קומץ הלוחמים היהודים ובראשם המכבים על הצבא הגדול של אנטיוכוס אפיפנס הוא אחד מפרקי הגבורה הגדולים ביותר בדברי ימי ישראל. וטבעי היה לצפות שיחוגו אותו בכל הפאר של חג יהודי גדול. ואילו למעשה חנוכה הוא החג הצנוע ביותר בחגי ישראל. אין סדר תפילה מיוחד ליום זה בבתי־הכנסיות. אין סוגרים את החנויות, אין בטלים מעבודה. אין אוכלים סעודה מיוחדת ומאכלים מיוחדים, אם לא לחשוב את הלביבות הצנועות. בהיותי ילד הרגשתי שאין זה הוגן כלפי חג החנוכה ושאלתי את אבי לסיבת הדבר. תשובתו עוררה בי התמרמרות. הוא אמר, שהנכדים והנינים של המכבים נעשו כהנים גדולים ומלכים. הם הצטרפו למפלגות הצדוקים נגד מפלגת הרוב, הפרושים. התחילה מחלוקת עזה, קנאית מצד הפרושים, והמלך דיכא אותה. בהתמרמרותם נגד צאצאי המנהיגים לא רצו הפרושים להנציח את תהילת המכבים בזכרון העם. סיפור זה עורר בי התנגדות עמוקה. מה שייכות בין חטאי הנכדים וגבורות הקדמונים הגדולים? בפעם הראשונה ראיתי מה טיבה של קנאות מפלגתית ומה עושה מחלוקת מפלגתית בחיי היהודים ומאז שנאתי את זאת.

אולם החוש הבריא של העם לא הלך מעולם אחרי התכסיס המפלגתי המסורס הזה של המנהיגים הקדמונים. במשך יותר מאלפיים שנה החזיק העם בזכרונו את סיפור הגבורה

של המכבים והפך את שמונת ערבי חנוכה לחג ממש. אין בחג זה משום פאר, אך יש בו יופי מיוחד הנובע מקרב לב העם. עברו שנים רבות משעה שראיתי את אבי מדליק נרות קטנים במנורת החנוכה המסורתית, אבל עדיין זוכר אני את המחזה הבלתי־נשכח של ערב חנוכה, את מנגינת הברכות לפני הדלקת הנרות שיש בה משום רגש־נצחון, נצחון החלשים על החזקים, את ההתרגשות בקול אבי, את הפנים המחייכים של אמי, את האוירה החמה והמאושרת בכל הבית ואת הנרות לאין מספר במנורות לאין מספר מבחוץ, בכל רחוב, בכל בית, בכל דירה ובכל ביקתה.

וחג הפסח הוא הביטוי הטיפוסי ביותר של הכשרון הפיוטי שבעם ישראל. שום עם אחר לא היה יכול לחוג ביתר הידור מאורע היסטורי. הדמיון בא במקום הממשות, וכל פעולה ומעשה יש בהם משום פיוטיות סמלית.

האוירה של פסח כבר היתה מורגשת בערים היהודיות ימים אחדים לפני החג ובאותם הימים לא יכול היה שום דבר להחזיק אותי בבית. התהלכתי ברחובות ההמונים היהודים, שפתאום נשתנו כל־כך. בכל חצר — ביעור קדחתני, אבל לא היה זה ניקוי אביב של הגויים: היה זה חלק ראשון של מנהג סמלי עתיק. שום דבר שהשתמשו בו במשך השנה לא יכול היה להישאר בבית בימי הפסח עד שנעשה נקי בתכלית והושמד בו שיור כל שהוא של חמץ. הכל — כלים, קדרות, כוסות, צלחות, מזלגות, סכינים, כפות — כל דבר צריך היה להיטהר כדי שיוכל לשמש לפסח. חנויות המכולת היו להן שתי מערכות כלים — לכל השנה ולפסח. וככל שהתקרב יום הפסח, כן הרבו אנשים לקנות מצרכי חג כדי למנוע חשש חמץ. כאילו היה בחמץ משום צרעת. שוק הבשר והעופות, שוק הדגים, חנויות היין היו מלאים לקוחות, העניים שבעניים הצטופפו ביחד עם האמידים. אי אפשר היה לצייר משפחה יהודית, ואפילו העניה שבעניות, יושבת בליל הסדר בלי כל צרכי החג. הרחובות היו צפופים יהודים נושאי תיבות מצות, בקבוקי יין צימוקים, סלי פירות. עדיין לא הגיע הפסח, אבל הוא כבר היה באויר. הוא הקרין מעיני הגברים, הנשים והטף.

לפי המסורת היתה כל המשפחה מתכנסת בבית סבא לסדר של פסח. רואה אני עדיין כל פרט ופרט, כאילו היה הדבר אתמול. החדר הגדול מלא אור, לא רק המנורות והנרות בפמוטות של כסף, אלא אותו אור מיוחד של חג יהודי. סבא שלי, בעל זקן לבן, היה מלך הסדר. הוא נשען אל הכר מעשה מלך, אחד מן השרידים הרבים של חיי המזרח שבזכרון העם. אחרי כן התחיל ה„סדר" שריתקני מראשיתו ועד סופו. שרנו את השירים והפזמונים בנוסח המקובל מלפני מאות שנים. אכלנו מצות ומרור — סמלים למאורעות ימי קדם.

תשעה באב הוא ניגוד טראגי לפסח. באותו יום נשברה סופית התנגדותם הנואשת של היהודים לרומאים. יהודה נפלה, המקדש בירושלים עלה בלהבות. בדמיוני הצעיר החי דמה העם היהודי בפסח לכלה החוגגת את חופתה, ואילו בתשעה באב — לאלמנה העומדת ליד קברו הפתוח של בעלה הנרצח. אילו רצה גוי לעמוד על פשר סוד קיומו של העם היהודי בגולה, היה עליו לבוא בליל תשעה באב לאחד מבתי־הכנסיות במינסק ושם היה מבין זאת.

בית־הכנסת אותו ערב אין לו שום שייכות לבית־הכנסת של כל ימות השנה. המנורות אינן נדלקות. בוערים רק נרות אבל, ושוררת חשכה למחצה, צללים עמוקים מרחפים על פני הקירות. מארון הקודש מסולק מסך הקטיפה המרוקם והוא עושה רושם נורא

ביתמותו. בית־הכנסת מלא מתפללים. כולם יושבים על ספסלים הפוכים או על הרצפה. הם חלוצי־נעל כאילו הם מתאבלים בבית המת. וכך שרים את הקינות בנעימה קורעת־לבבות.

אילו היה זר נכנס לבית־הכנסת, היה מזדעזע. רעיוני הראשון היה כי קרה משהו איום זה עכשיו לקהל שנאסף כאן. לא היה מאמין שדאגה זו וצעקת כאב זו באו לא מחמת שואה של היום או אתמול, אלא מחמת אסון שקרה לפני אלף ותשע מאות שנה. שום עם אחר בעולם לא היה מתנהג כך, כי שום עם אחר בעולם אין לו אותה הברכה או אותה הקללה של זכרון לאומי שאינו פוסק.

ערב זה של תשעה באב היה אחד הרגעים המכריעים בימי נעורי. כל מה שהיה בקרבי יהודי בהכרה ושלא מהכרה נזדעזע, כאילו הסתכלתי לרגע לתוך פינת הלב הנסתרה ביותר של העם. ומה שראיתי עורר בי — יותר בחוש מאשר בשכל — את כל עומק הטרגדיה של עמי.

פעם הייתי בדרך לחבר שלי בבית־הספר, שגר בשכנות בית־הקברות היהודי. פתאום עברה ברחוב תהלוכה של לוויה יהודית. המת היה כנראה לא מן העשירים. השתתפו כשלושים או ארבעים איש בלבד. עניותם נראתה בתלבושתם, בפנים המצומקים של הילדים שרעדו ברוח הקרה. בלי לדעת למה, הצטרפתי לתהלוכה. נכנסנו לשער הפתוח לרווחה של בית־הקברות, עמדנו לפני צריף הטהרה, אחרי כן זזה התהלוכה שוב במורד בית־הקברות עד הקבר הפתוח. היתה זאת הלוויה הראשונה בחיי. ואני התרשמתי ביותר מן הפשטות של הנוהג ומן הביטוי המיוחד של האֵבל בפניהם של משתתפי הלוויה, ביחוד הנשים. שמעתי שהמנוח היה בן 75. אבל בנותיו ונכדותיו, ואפילו יתר הנשים הקרובות למשפחה, בכו בקול כל־כך רם וברגש כל־כך עמוק, כאילו מת במחצית חייו. עיניהן היו אדומות. לא יכולתי להבין אֵבל עמוק זה לגבי אדם זקן מאוד. לא יכולתי להבין את הביטוי הפומבי הזה של רגש עמוק לעיני זר. רק לאחר זמן רב, כשקראתי על מנהגי לוויה בישראל הקדומה, הבינותי שהיה זה קול אמהות־אמהותיהן במזרח, שהידהד ביום חורף קר זה בהלווית יהודי שחי ומת לא בירושלים או בשומרון העתיקה, אלא בעיר מינסק שברוסיה המערבית.

לאחר שבועות אחדים קרה הדבר שוב. ושוב הצטרפתי להלוויה ושוב נכנסתי לבית־הקברות, אלא שהפעם היתה תוספת לטקס. המת היה למדן, ומגיד העיר עלה על במה קטנה ליד הכניסה והספיד את המת. זו הפעם הראשונה ששמעתי דברי מגיד, למעשה היה זה בכלל הנואם הראשון ששמעתי בחיי. הוא התחיל לא לדבר אלא לזמר בלחן מוזר ועצוב מאוד, ודבר זה עשה רושם חזק על הקהל. הם הגיבו מיד בדמעות ובאנחות. מה שאמר נראה לי לראשונה משונה, מחוץ למקומו. הוא הביא פסוקים, מאמרי תלמוד ומדרש, ולא יכולתי להבין מה שייכות בין ציטטות אלו ובין המת או המשפחה. אבל לאט־לאט, באמנות של אדריכל, הפך את הלבנים האלה של המאמרים לבנין הרמוני, למצבת זכרון לנפש המנוח. לא היה כאן הגיון במובן הרגיל של המלה, אבל היה כאן הגיון משלו. הגיון של עולם מיוחד והשגתו. אולם בשעה שדיבר לא הרגשתי בכך. הוא היה נואם טוב והצליח להקסים את הקהל, ובפרט קהל שכבר היה מושפע על ידי אוירת המוות והאֵבל. הייתי יותר מדי צעיר מכדי לעמוד על כך, וככל היהודים והיהודיות הללו מסביב לי זועזעתי על ידי הלחן שלו, הדמיון שלו, עוז הרגש שבדבריו.

מאז הייתי מבקר לעתים קרובות בבית־הקברות. כשעברה לוויה בדרכי, הייתי לעתים

קרובות מצטרף אליה. כשנשאלתי למה אני עושה זאת, לא יכולתי להסביר. בעצמי לא ידעתי למה, אבל משהו משך אותי לאנשים העניים ולנשים העניות הללו ההולכים ביגון אחרי מתיהם. מעולם לא הרגשתי כמה משונה דמותי במדי בית־ספר תיכון, בין יהודים ויהודיות אלה מן הרחובות העניים. דיברתי אליהם, שמעתי מהם תולדות המת, תולדות האלמנה והיתומים שנגזל מהם נותן־לחמם. דראמות צנועות, פשוטות, של חיים יהודיים צנועים ופשוטים. ונדמה לי, שהכרתי אותן זמן רב, כאילו הייתי אחד מהם.

בית־הקברות הזה, „בית הקברות החדש" לפי שמו, היה שייך לזמננו, כמין חלק מחיינו. אבל היה גם „בית־העולם הישן", שהיה שייך לעבר והיה מלא קברי אנשים ונשים שחיו ומתו לפני שנים רבות. גשמים ושלגים כירסמו את קירותיו, שעריו היו רפופים וחלודים. אבל למרות הצורה הבלה, ואולי דווקא משום כך, היה בית־הקברות הישן תמיד מזעזע את דמיוני ומשפיע עלי התעניינות מכושפת: אנשי הדורות שעברו, אנשים שעליהם עדיין חיו אגדות במינסק, מצאו את מנוחתם בין הקירות האפורים המתפוררים. משהו מרוחם, מרוח דורם, כאילו היה מרחף על פני קברותיהם.

כמה פעמים הייתי עומד ליד שערי „בית־הקברות הישן" ונכסף להיכנס, להימצא בין הקירות הישנים. אבל הקירות היו תמיד נעולים, ולא היה מי שיפתח אותם. פעם אחת אחרי הצהרים לחצתי בלי משים את ידית המנעול הגדול הישן ולהפתעתי זז השער: הוא לא היה נעול כלל. סוף־סוף נתמלאה המשאלה שבחלומי — הייתי בפנים בית־הקברות המסוגר, העֵד האחרון של זמנים שנשכחו למחצה.

דממת יום סתיו אחרי הצהרים הטילה מרה שחורה מיוחדת במינה על־פני שורות המצבות המצופות טחב, על העלים הצהובים שכיסו את העשב, על גזעי העצים העבים שפרשו מין חופת צללים על הקברים. כרגיל הגבתי מיד על אוירת המקום. הרגשתי עצמי הרחק מן הזמן והסביבה. דמיוני תעה בין הדורות הרחוקים של העבר, בימים שבהם היו שוכני העפר הללו אנשים ונשים חיים. מתוך סקרנות התחלתי לבדוק את הקברים, לנסות לקבוע את התאריכים. על־פני כמה מן הקברים של אנשי־שם, של רבנים ומנהיגים, של מעונים וקדושים — היו מוצבות לפי המסורת מצבות זכרון זעירות, עשויות לבנים, בצורת בתים קטנים, ועל החזית כתובות, ופתח קטן בקיר האחורי. ניסיתי לפענח את הכתובות המחוקות למחצה על המצבות שהכילו תולדות רצופות שבחים של האנשים הקבורים מתחת להן.

הפתחים הקטנים מאחורי ה„בתים" הללו היו רובם שבורים או תלויים מדולדלים על ציריהם אכולי־החלודה. ישבתי על שבר אבן והסתכלתי לתוך אחד ה„בתים", ולתמהוני ראיתי שהרצפה מרוצפת פיסות נייר מכל מיני צורות וצבעים. הרימותי אחת מהן: היה זה מכתב. מכתב כתוב ביד בלתי מאומנת של אֵם ילד חולה המבקשת למען חייו. קראתי פעם אחרי פעם את המכתבים הללו אכולי הטחב, מכוסי האבק, מאת אמהות יהודיות העולות לקבר נערץ של רב גדול או קדוש מתוך תקוה אחרונה, כמפלט אחרון בשעת יאוש. זועזעתי על־ידי מכתבים פשוטים. ראיתי בדמיוני את הכותבות — בנות ואחיות, נשים ואמהות יהודיות השופכות את כל צרותיהן על קבר מגיניהן ומבקשות אותם לבוא לעזרתן, להתפלל בעדן בשמים. שום סיפור שקראתי בזמן מן הזמנים לא השפיע עלי עד כדי כך. זו הפעם הראשונה בחיי קראתי לא מעשה דמיון אלא תעודות אנושיות ממש, סיפורי אמת על חיים יהודיים וצרות יהודיות.

כבר היה בין השמשות כשעזבתי את בית־הקברות הישן. לא הלכתי הביתה. פניתי לחצר

בית־הכנסת ולרחובות הצרים מאחוריו. כרגיל היו מלאי אדם. הסתכלתי שוב בפרצופים היהודיים שמלפני — של אנשים ונשים הנחפזים הביתה, של נשים היושבות בחנויותיהן האפלוליות הקטנות, הנשים העומדות בסבלנות על פני סלי סחורתן הדלה. אבל הפעם ראיתי אותן בעינים אחרות. דברי המכתבים, שקראתי זה עתה בבית־הקברות הישן, עדיין צילצלו בזכרוני. כל אחת מהנשים היהודיות העניות הללו יכלה לכתוב מכתב כזה בשעה שצרות החיים נעשו ללא נשוא, כשכוס הדאגות והיסורים נעשתה גדושה ביותר. נראה לי שאני יכול לקרוא בפרצופיהן את שורות המכתבים שעשו עלי רושם כזה. היו כאן רחמים והתמרמרות, מרירות המחאה ותקווה לשינוי בדרך נס — ולמעלה מזה חוש עז של הזדהותי היהודית עם כולם.

כך חייתי את חיי הכפולים במינסק. מצד אחד עברתי דרך כל השלבים הרגילים של הילדות וההתבגרות של נער השייך למשפחת משכילים יהודים־רוסים בימים ההם. ומן הצד השני הרגשתי געגועים לעולם ההמונים היהודים מסביב לי — געגועים שהלכו וגדלו. חיי הרגילים היו מלאים ומאושרים — היו לי בית שלי, משפחה שלי, חברי ללימודים, לימודי, ספרי. אבל בעת ובעונה אחת היה הצד השני של חיי שהיה רקום געגועים וחלומות, שהעביר אותי דרך הרחובות היהודיים במינסק ותמיד עשיתי תגליות, הלכתי ושקעתי ברשמים חדשים.

רשמים אלה הלכו ונצטברו ונתעמקו, עד שהתחלתי לראות את מינסק היהודית „שלי" ביתר בהירות, ביתר דיוק. השגור נעשה מלהיב. מה שעורר רחמים הואר ביופי מיוחד. ולאחר כמה שנים, כשהיה לי לבחור בין ההסתדרות הציונית, שידעתי עליה מעט מאוד, ובין המפלגה „הסוציאליסטית־המהפכנית" הרוסית, שמשכה אותי מאוד, הרי אותו הרומאן של מינסק, כפי שראיתי אותו בימי ילדותי ובימי לימודי בבית־הספר התיכון, הוא שהכריע בבחירתי. לא יכולתי לעזוב אותם היהודים ואותן היהודיות.

בימי ילדותנו אין אנו רואים את הורינו באספקלריה הנכונה כבני־אדם בעלי בעיות ושאיפות, תקוות ואכזבות שלהם. רק לאחר זמן רב, לעתים קרובות לאחר שכבר נסתלקו מן העולם, רואים אנו אותם כפי שהיו באמת. מתחילים אנו להבין את חייהם ואת חלומותיהם, ואז אנו מבינים פתאום עד כמה היה עולמנו הרוחני — למרות הסכסוכים ההכרחיים בעניני דעות ורעיונות בין הדורות — מושפע מן האישיות של הורינו, מן האוירה של הבית שבו חיינו יחדיו.

הורי היו שונים זה מזה ובכמה מובנים אפילו טיפוסים מנוגדים. אולם דווקא משום כך היתה אולי השפעת כל אחד מהם על מצפוני ורוחי שמתחת להכרה כל־כך חזקה: אבי פנה ללבי, אמי — לדמיוני. לאבי היו הרגשות יהודיות חזקות, דאגה עמוקה לקיום עם ישראל. והוא העביר אלי רגשות אלו. לאמי היה יחס בוז מר לאנשים צרי־אופק, תיעוב אינסטינקטיבי לטלאים האפורים התופסים מקום כל־כך גדול ברקמת־חייהם הפרוזאית של אנשים ונשים בינוניים. ובלי להרגיש זאת, ירשתי ממנה את הבוז לצרות־האופק בחיי אנוש.

אבי היה נציג טיפוסי של המשכילים היהודיים בדורו. המשכילים ברוסיה היו בכמה מובנים דומים לבני דורו של משה מנדלסון בגרמניה, לפני שארס ההתבוללות שם קץ לאבחנתם ולנבואתם על גורל ישראל. מנדלסון היה משא־הנפש של המשכילים, וההשכלה, הפצת תרבות רוסית ואירופית בין ההמונים היהודיים האדוקים, נחשבה לרפואה נגד

כל המחלות בחיים היהודיים. בניגוד לעולם הקפוא מימי הביניים של היהדות הרבנית, מצאו מוצא לרגשותיהם היהודיים במין תנועת תחיה עברית. בד בבד עם התלהבותם מן התרבות האירופית, התפארו בעולם התנ״ך והיו נאמנים במסירותם לשפה העברית ובמאמציהם ליצור ספרות חדשה בעברית.

אבי היה משתתף קבוע בכתב־העת היהודי־הרוסי „ראַזסוויעט״ (לאחר כמה שנים חזרה ההיסטוריה על עצמה ואני נכנסתי למערכת „ראזסוויעט״ החדש, שנוסד בשנת 1905). הוא פירסם ספר בשם „יהודים ויהדות״. הוא תירגם לרוסית את מחזור התפילות לחג, רעיון משכילי טיפוסי. התרגום, ביחוד של הפיוטים המחורזים, הוא הישג ניכר. יש כאן התעמקות רגשית במקור העברי ועם זה מעשה ידי אמן הלשון הרוסית.

יעודו האמיתי בחיים היה להיות סופר ועסקן ציבורי. היו לו כל הכשרונות הדרושים לתפקידים אלה. והיתה לו אמונה — אמונת משכיל — להטיף לה בכתביו ובנאומיו. אבל אז התחתן, נעשה אב ומציאות החיים העמידה אותו בפני השאלה הקשה הרגילה: להמשיך את חייו הקודמים או לקבל עליו אחריות חדשה. והוא עזב את מריאמפול ועבר לעיר הולדת אמי, היא מינסק. הוא נעשה לסוחר. ובלי שציפו לכך נעשה סוחר מצליח עד שפתח סניפי חנות הטבק שלו במינסק ובווילנה. בעיני העולם החיצוני היה איש עסקים מצליח ובר־מזל, אבל הוא שילם מחיר יקר תמורת ההצלחה החמרית. מאוחר יותר מדי הבין שנכשל במשאת־חייו, ובשיא הצלחתו המסחרית היה דמות של חולם משכיל שחייו עשו אותו לסוחר. הוא היה מסוגר ביותר מכדי לדבר על כך, וגאה מכדי להודות בדבר. אבל למעשה לא השלים לעולם עם גלגול נפש זה.

כשהגעתי לבגרות, התחיל אבי לחלום על הפרסום, שבנו ינחיל לשם המשפחה. והוא נעשה למורי. מובן ממילא שהיו לי כל מיני מורים במשך שנות ילדותי ונעורי. אבל אבי היה המורה הממשי היחיד, שהיה לי בזמן מן הזמנים. הוא הורה לי ספרות, דברי הימים, גיאוגראפיה ומתימטיקה. הוא היה מכין אותי לבחינות. הוא היה קורא אתי את פושקין ובילינסקי. הוא היה עוזר לי כל כמה שיכול בלימודי בעברית ובתלמוד. והחשוב מכל — הוא הנחיל לי דעת תולדות עם ישראל, את הנס של נצח ישראל.

טיפוסי לאבי היה, שהלשון הראשונה שלמדתי לקרוא ולכתוב בה היתה עברית. רבי, ששמו הספרותי היה „איו״ב ממינסק״ [1]. היה ידוע בזמנו כסופר סאטירי כשרוני. כשהתחיל ללמדני, היה זקן ממורמר על־ידי הגורל הרגיל של מורי עברית. שיעוריו לא עשו עלי לראשונה שום רושם, אבל אחר־כך בא המגע הראשון שלי עם עולם התנ״ך. ואני הוקסמתי מסיפוריו, הייתי שיכור מן המליצה הבוערת של הנביאים, מן הפיוט היחיד במינו של יתר ספרי התנ״ך. נעלם מרחק הזמן. דמויות התנ״ך נעשו לי לא רק דמויות ספר קדום, אלא אנשים ונשים חיים, שמעשיהם זיעזעו אותי, שדבריהם צילצלו באזני, שגורלם הרעיד אותי יותר מאשר מאורעות זמני. בן תשע כתבתי את שירי הראשון, כמובן בעברית וכמובן על נושא מקראי. לא עלה על דעתי, שמיליוני ילדים נוהגים כמוני ונדמה לי שנולדתי למלאות יעוד עליון — להיות משורר בישראל.

שנים רבות עברו מאז. אבל עדיין רואה אני בעיני רוחי כל פרט: דומיית הלילה, החדר המוארך וגבה־התקרה, פתיתי השלג בחלון, המנורה בעלת אהיל תכלת על שולחני. רגש משונה של התפעלות ריטט בקרבי, בעוד עטי משוטט על־פני עמודי המחברת. ונראה לי שאין הגדרה אחרת לאותו רגש מאשר המלים העבריות „רוח הקודש״.

1. הוא יוסף בריל (1839—1919), מסופרי „המגיד״ ו„המליץ״.

פעם בליל חורף כתבתי שיר המתאר יום מואר שמש בשדות ענתות, מקום הולדת ירמיהו. כשהראיתי את השיר למחרת לאבי, מצא שיש סתירה בין הסביבה החרפית ובין החום העצום בשירי. שירה ממשית, אמר, היא תולדה של רשמים מסביבת המחבר. תמיד הייתי כפוף למשפט הספרותי של אבי. הוא היה בעל הסמכות הספרותית העליונה בעיני. אבל הפעם הרגשתי שביקורתו אינה נכונה. מה שייכות יש לעולם מסביבי ואל שירי? השיר בא מן העולם שבקרבי.

יום אחד התחלתי לקרוא את „אהבת ציון" מאת אברהם מאפו. חיי החומר של מאפו חלפו על שפת הניימן בקובנה, בעוד שרוחו ריחפה על גדות הירדן, על גבעות ירושלים העתיקה, על השדות והכרמים של ארץ ישראל הקדומה. בחייו הפרטיים דיבר בשפת יהודי ליטא, ובדמיונו דיבר בשפת המקרא. „אהבת ציון" היתה תחיית עולם ארץ־ישראל העברית על־ידי הנס של דמיון פיוטי. מן העמודים הראשונים של „אהבת ציון" שכחתי שזהו סיפור — היה זה בשבילי חלון־קסמים לעולם המקרא, לחיי האנשים והנשים של „ימי אחז מלך יהודה".

רושם זה נתעמק על ידי „אשמת שומרון" של אותו מאפו. ובין גיל 11 ו־12 תקף אותי החלום לעשות כמעשה מאפו ולכתוב רומאן על נושא מקראי. דמויות ומחזות התחילו לשלוט בדמיוני. במשך שבועות הייתי אחוז־קדחת, שראיתי בה מין התלהבות יוצרת, עד שסיפור המעשה על „קשר אבשלום" היה מוכן בדמיוני. על במת הרומאן הזה פעלו המלך דוד בכבודו ובעצמו, המלכות והבנים, ידידיו ושונאיו. אפילו נתן הנביא, שממנו נשתמרו רק מימרות אחדות במקרא, מילא ברומאן שלי שני פרקים. הרומאן כבר היה גמור, כשהורי יצאו עם אחותי ואתי לחדשיים לחופשת־קיץ למקום הרחצה הגרמני קראנץ ליד קניגסברג. כשחזרנו למינסק, מיהרתי קודם כל למגירת השולחן, ששם עזבתי את כתב־היד של הרומאן שלי. והמגירה היתה ריקה. חיפשתי בכל המקומות שיכולתי לשים אותו שמה בטעות, עד שניצנצה בי האמת העצובה: לעולם לא אראה שוב את כתב־ידי. הרומאן נרצח על־ידי איזו יד פושעת — ודאי על־ידי המשרתת שזרקה אותו בלי להבין מידת הפשע שהיא מבצעת.

כדי לנחם את עצמי התחלתי לחלום על העזה ספרותית אחרת — מאמר לעתון העברי „המליץ". שכחתי על איזה נושא היה המאמר. אני זוכר רק כיצד ליטשתי אותו וחזרתי וכתבתי אותו כמה פעמים עד ששלחתי אותו. כעבור שבועיים הביא לי הדואר מפטרבורג גליון „המליץ", שבו נדפס מאמרי. עדיין יכול אני לראות את פני אבי מאירים משמחה. כל התקוות המאוכזבות של חייו שבו לתחיה לרגל ההצלחה הספרותית של בנו, שימשיך במה שהוא הפסיק.

היה משהו מיוחד באוירה של ביתנו — אגדת אליאסברג. תמיד נראה לי, שאמי הביאה לחיי הנישואין שלה מין נדוניה רוחנית. אמי היתה לפי דרכה דימוקראטית ביותר. בין מיטב ידידיה היו אנשים ונשים מבני ההמון. אבל היתה לה חולשה: היא הוקירה כל ימי חייה את הייחוס שלה. היתה מתגאה בכך, שהיא ממשפחת אֱליאסברג־רפופורט. היא ראתה עצמה מיוחסת ביותר. מצד אִמה היתה רפופורט, מצד אביה אליאסברג, והסיפורים הראשונים ששמעתי בילדותי, שצילצלו כמיני אגדות, היו סיפורי אמי על אבותיה ואבות־אבותיה. היא סיפרה לי, שהרפופורטים הם שלשלת בלתי פוסקת של רבנים במשך אלף שנה. יש ספר מיוחד בשם „העורבים ובני יונה" [2], המספר את

2. מאת אליקים כרמולי (תרכ"א).

פרסומם וגדלותם. בספר זה מצוירים מדי הצבא, שבני משפחת רפופורט היו לובשים לפני מאות שנים באופורטו בספרד. סבא שלה ר' יוזל רפופורט, שעליו חיות עד היום אגדות במינסק, כשהוצעה לו רבנות בעדות יהודיות גדולות ביותר, סירב: הוא רצה ללמוד תורה לשמה ולא לשם כבוד או פרנסה. אינני יודע למה, אבל אגדת אליאסברג, שלא עייפה אמי מלספר אותה, הקסימה את דמיוני עוד יותר. היא סיפרה על העיר המשפחתית הרומנטית איווניץ, שבה ישבו דורות של אליאסברגים ולמדו בארמונות מפוארים. כאן היתה הדמות הדראמטית של ר' שמואל בן אביגדור, הרב האחרון של וילנה. כאן היו רבנים ומנהיגים, שהרבו במשך דורות פרסום לשם המשפחה.

פולחן האבות של אמי היה כל־כך עמוק וצבעוני עד שהוא השפיע גם עלי. אפילו אבי נכנע לכך. ספרו „יהודים ויהדות", שפורסם זמן־מה אחרי נישואיו, היה מוקדש „לזכר הרב זיסל רפופורט ממינסק ור' שמואל אליאסברג מאיווניץ". גם אני ירשתי מאמי שלא מדעתי עמדה רומאנטית זאת למוצאי מאליאסברג־רפופורט. ולא אני לבדי. היו לי כל מיני בני־דוד ובנות־דוד — ציונים, מתבוללים, אנטי־ציונים, בונדיסטים — אבל מבחינה זו היו כולם שווים.

לא אבי ולא אמי לא היו ציונים. עד שנעשיתי ציוני בפטרבורג, לא שמעתי מעולם מדברים על ציונות בביתנו. הדבר היה ללא הכרה. הציונות פשוט לא נכנסה לחיי הורי. ולאחר זמן, בימי לימודי באוניברסיטה, נכנסה בצורה פתאומית, כמין סערה. כשהתחלתי להטיף לה בכל ההתלהבות של צעיר, נעשו באופן אינסטינקטיבי מתנגדים לא לציונות בכלל אלא לציונות שלי: הם חששו, שההתמסרות הקנאית שלי לציונות תהרוס את מסלול חיי.

התנגדות זאת לא נמשכה זמן רב ולא השפיעה על המהפכה הציונית בחיי. כי למעשה לא היתה זאת כלל מהפכה. היה זה רק גיבוש אידיאולוגי פתאומי של חושים והרגשות, ששרשיהם נוצרו לפני שנים באוירת ביתנו, בעולם הרוחני של הורי. מן ההכרח היה, שבמשך הזמן נשתנה הרבה שינוי יסודי בקרבי. אבל השרשים לעולם אינם נעלמים. הם נשארו. ואם לא חייתי חיי סרק, אם עשיתי משהו לעמי ולארץ־ישראל, הרי זה במידה רבה תוצאה של הד ילדותי ונערותי, השפעת האישיות והדעות של הורי והשאיפות והמאוויים של חייהם.

עד כמה שלא ייאמן הדבר, כמעט שנעשיתי לרב. לא לרב מסורתי, נוסח רוסיה, אלא לרב נוסח גרמניה. היה זה רעיונו של אבי. הוא רצה, שאהיה יהודי טוב ורצה שאהיה מפורסם בעתיד. ומתוך השקפתו המשכילית היה בית־מדרש לרבנים בגרמניה הצירוף הנכסף של יהדות ותרבות אירופה. הוא ראה בדמיונו, שאני נעשה גרץ או צונץ שני, ובעת ובעונה אחת ממשיך את שרשרת הזהב של הרבנים מצד אמי ומתמנה לרב בקהילה חפשית באירופה המערבית.

מעולם לא עלה על דעתו, שדווקא אמי תתנגד לתכנית זאת. סוף־סוף היא שעשתה מאבות משפחתה אגדה. רק טבעי היה הדבר לחכות להסכמתה מקרב לבה לרעיון, שבנה יוסיף שם חדש לרשימת האליאסברגים והרפופורטים המפורסמים זה מאות שנים. אולם התגובה של אמי היתה רחוקה מאוד מהסכמה ענוותנית. היא התמרמרה בכל תוקף. „אכן, רב בישראל", פרצה בהתמרמרות. „כשהייתי בגרמניה, ראיתי אחד הרבנים הגרמנים שלכם בבית־כנסת רפורמי. לעולם לא אשכח זאת. הגברים היו גלויי־ראש —

גלויי־ראש בבית־הכנסת! הנשים התלבשו כאילו היו בנשף ריקודים. התפילות היו כמעט כולן בגרמנית. השריד העברי בתפילה לא תפס מקום יותר מאשר בול דואר. מקהלת הבחורות ששרו את התפילות עוררה בי רגש, כאילו אני מאזינה למקהלה באופרטה של אופנבך. שום כומר נוצרי לא היה דורש דרשה פחות יהודית מאשר הרב. הוא היה גלוח למשעי, ניסה להתנהג ככומר בבית־כנסיה נוצרי, ומזמן לזמן ליקלק את שפתיו, כנראה היו עדיין שמנות מן החזיר שאכל לארוחת הבוקר. וזה — סיימה דראמתית — יקרה לך אם תלך אחרי רעיון שגעוני זה, להיות רב גרמני, תסיים בזלילת חזיר ובשתיית בירה ביום הכיפורים".

ודאי היתה זאת קריקטורה, אבל היא היתה כל־כך חיה והובעה בזעם כל־כך עז, עד שמראה העתיד הנורא הצפוי לי מילא אותי זוועה. גם אבי התרשם מכך. השיחה שוב לא נתחדשה לעולם. התכנית שאסע לגרמניה לבית־מדרש לרבנים סולקה מתוך שתיקה. התערבות עזה זאת של אמי היתה אחד המאורעות החיוניים והחשובים בחיי. לולא התערבותה, היה כל מהלך עתידי שונה בתכלית.

כנראה היתה זאת אכזבה גדולה לאבי, לוותר על התכנית שרחש בלבבו. אבל היה הוגן ביותר שלא להודות כי היה משהו בדעת אמי שהוא לא הביא בחשבון. וכך הגיע למין פשרה עם עצמו: להסכים לברירה השניה היחידה לגבי השכלתי — הגימנסיה ובעת ובעונה אחת להשתדל שלימודי העבריים בבית יימשכו.

ללימוד העברית נוסף גם לימוד התלמוד. המורה שלי לתלמוד, אחד מרבני מינסק, היה ירא־שמים ותמים. חייו לא היו לעולם ללא דאגות. לשוא התאמץ לספק מהכנסתו הזעומה את הצרכים של משפחה גדולה וחולנית. אבל למזלו היה לו תמיד מפלט: צריך היה רק לקפוץ לתוך ים התלמוד — וכל דאגותיו נשכחו. נהניתי משיעורי התלמוד יותר משציפיתי. לא הייתי מתענין ביותר בהלכה שבתלמוד, אף־על־פי שהפלפול החריף והמשא ומתן הדק מן הדק הנחילו לי זעזוע מיוחד של התעמלות מוחין, הידוע לכל לומד תלמוד. אבל לימוד התלמוד גילה לי להפתעתי משהו אחר: עולם עתיק חזר לתחיה. החל מן המשפטים לאין ספור וסיפורי האגדה שהיתה בהם ממשות יותר חיה מאשר במצבות הזכרון והלוחות של חפירות ארכיאולוגיות. כי כאן הוסיף לפרפר הד חיים כפי שהיו בכל רעננותם, למרות מרחק רב של מאות שנים. כאילו קולנוע מכושף צילם את הקהילות היהודיות העתיקות בארץ־ישראל ובבבל והראה לנו את האנשים והנשים, החכמים והמנהיגים, את העשירים והעניים, את מקצועותיהם ואומנויותיהם, את דעותיהם הדתיות והמסורתיות, את חוקיהם ומנהגיהם, את אגדותיהם ותפילותיהם, את חסרונותיהם ומעלותיהם, את חוש ההומור שלהם וחוש החובה.

בן 12 נכנסתי למחלקה השלישית של הגימנסיה. הגימנסיה היתה ליהודי ברוסיה הצארית הדרך היחידה להשכלה אוניברסיטאית, למקצוע חפשי, להיפטר מתחום המושב הצפוף, למינימום של זכויות אדם. מכאן השאיפה העצומה של ההורים היהודיים לתת לילדיהם חינוך תיכוני. מכאן תאוות הדיפלום של הנוער היהודי, הצמא לדעת, שנאנח מתחת לעול המשפיל של החוקים המגבילים, שנקראו בלשון נקיה „זמניים". לא קל היה לבחור יהודי להיכנס לגימנסיה — מחיצת עשרת האחוזים היתה לרבים מכשול שאין להתגבר עליו. אבל אפילו בגימנסיה עצמה היה עליו לחגור שארית כוחו ולעבוד קשה, אם רצה לעבור את המחיצה השניה הקשה עוד יותר — מחיצת האחוזים המוגבלים ליהודים באוניברסי־טאות.

פרשה חדשה נפתחה בחיי. לימודים חדשים. חוגי התעניינות חדשים. מגעים חדשים. שנה אחרי שנה נפתחו לפני שערי ידע חדשים. מובן מאליו שהרגשתי כי הם נפתחים רק במקצת ובזהירות על־ידי מורי הגימנסיה, שהיו פקידים ממשלתיים ומוטל היה עליהם לפתח את רוח הנאמנות לקיסר ולממשלה בנפשות תלמידיהם. אולם תלמיד איננו תלוי בידע רק במוריו, — הוא יכול למלאות את השיעורים על־ידי ספרים, המעוררים יותר את המחשבה, ומובן מאליו שעליו לדאוג שלא לגלות בבית־הספר את ידיעותיו מאותם המקורות הפרטיים, שהיו רובם מנוגדים בתכלית לנוסח הרשמי ולמגמותיו. בסופו של דבר היו כמעט לכל תלמיד שני מקורות של ידע — הרשמי, והמזון הרוחני מן השוק השחור. וכרגיל היו פירות השוק השחור טעימים יותר ומזינים יותר מאשר המנות הרשמיות.

בין כתלי בית־הספר היו היחסים בין הבחורים היהודיים והבלתי־יהודים ידידותיים. אולם יחסים אלה פסקו על סף שעריה של הגימנסיה. מעולם לא קרה שיהודי הזמין חבר לא־יהודי בגימנסיה ליום הולדת או לחגיגה דומה. ואף הבלתי־יהודים לא עשו זאת. היינו שייכים לאותו מוסד חינוכי עצמו. היו לנו אותם האינטרסים של תלמידים, אולם כבני־אדם חיינו במדורים מסוגרים, היינו שייכים לעולמות נפרדים. היהודים בגימנסיה היוו חטיבה משלהם, על האינטרסים החברתיים והתרבותיים משלהם, על ההווי המיוחד שלהם. הם לא עשו את זאת בכוונה. כך יצא הדבר — שלא מדעת, מתוך אינסטינקט משני הצדדים. ומעולם לא עלה על דעתם של היהודים או של הגויים, שיחס זה היה בלתי נורמאלי מכל הבחינות.

שש שנות הגימנסיה היו בשבילי שנות אינטרסים רבים ושונים, שהלכו והתרחבו באופקם והתגוונו משנה לשנה. ראשית כל נכנסו לחיי הספרות הרוסית והאירופית, והשפעת הסופרים הרוסיים עלי היתה מכריעה כל השנים. שום משורר נכרי גדול לא היה בשבילי מה שהיו לי פושקין וטיוטשב. ושום סופר לא נגע ברגשותי ובמחשבותי בעוז כזה כפי שעשה זאת דוסטויבסקי. אחרי כן באו כותבי היסטוריה, סוציולוגיה וכלכלה מדינית. אוירת הימים ההם היתה רוויה התענינות קדחתנית בכל הבעיות, שהתשובות להן ניתנו, כפי שסבורים היו, במדעים החברתיים. חברי היהודים הרכיבו חוג מיוחד ללימוד ולדיון בבעיות אלו, ועדיין זוכר אני בגעגועים ובהנאה אותם הימים הרחוקים. כמה תמימים וצנועים היו הויכוחים שלנו, כמה תמימים היינו ורחוקים מדעת גבולות ידיעותינו וספרינו.

חיפוש זה אחרי תשובה לבעיות המורכבות של האישיות ושל החברה האנושית הוא אופייני לדור הנוער היהודי בימים ההם. היה זה אחד מסימני הזרם המחתרתי המהפכני, של העמדה השלילית כלפי המשטר הקיים, לא רק מבחינה מדינית אלא גם ביתר הבחינות. הרגשנו שלא די להיות בלתי מרוצה מצורות החיים הישנות, אלא שיש לצור השגות חדשות, יש לתת תשובות חדשות לבעיות. מעולם לא עלה על דעתנו שדבר זה קל לאמרו אבל קשה לבצע אותו. הדרך למטרה זו היתה כל־כך פשוטה וכל־כך נראית לעין: יש רק לנסח „תפיסת עולם" אמיתית, שאפשר יהיה לתרגם אותה לפילוסופיה ממשית של החיים. אבל למעשה היה פירושה הרבה יותר רב.

הגימנסיה היתה בשבילי השער הראשון לעולם הרוסי. היה זה שער צר ושמור בהקפדה. אבל עוד מעט נפתחו לפני שערים אחרים — שערים המוליכים למרחבי העולם הרוסי הקוסם, שכוח־המושך שלו גבר משנה לשנה. כל־כך נמשכתי לעשות עולם זה לשלי,

להזדהות עם חייו ותרבותו, עם האידיאליזם והמאבק שלו, רוב חברי היהודים עשו זאת בדרך הטבע, בלי שום עינויי ספק. הם לא חשבו אפילו רגע, שהם עוזבים את העולם היהודי; אבל שלא מדעת, בלי הכרה, קם מין קיר זכוכית סמוי מן העין, בינם ובין העם היהודי ובעיותיו וההמונים היהודים החיים וסובלים בקרבתם.

אף אני נמשכתי אחרי העולם הבלתי־יהודי המופלא כמוהם, אבל בי היה מושרש, יותר בחוש מאשר בשכל, משהו שמנע ממני לעשות כדוגמתם. היו לי יותר מדי קשרים עם העם היהודי בעבר ועם ההמונים היהודים בהווה, מכדי שאוכל לשכוח אותם או להתעלם מהם. וכך חייתי בעת ובעונה אחת בשני עולמות.

כפילות זו מצאה את ביטויה בכל שלבי התפתחותי הרוחנית, ולעתים קרובות הפריעה להרמוניה של תפיסת עולמי הקודמת. זוכר אני כיצד נרעשתי בגיל 17 לנוכח ההתנגשות הרעיונית בין בילינסקי ופיסארב — לבי היה על צדו של בילינסקי ותפיסת העולם האידיאליסטית שלו לגבי החיים והספרות ברוסיה, בעוד שבמוחי הוכרחתי להודות שהיה חלק גדול של אמת בניתוח המאטריאליסטי של פיסארב. אולם לאחר חודשים אחדים הגיע לידי ספר „תולדות היהודים" של גרץ ולא נגעתי בשום ספר אחר עד שעברתי על כל 12 הכרכים. הרושם לא נשכח ממני לעולם. תמונת שלושים וחמש מאות השנים של דברי ימי ישראל עברה לנגד עיני בכל הגודל של הגבורה הרוחנית והגופנית, בכל ההתלהבות של מסירות־נפש מאין כמוה. התוצאה המידית, אפשר להגיד ההכרחית, היתה העברת דאגתי הפנימית לקיום עם ישראל לרגש יותר חזק. סימני ההתבוללות, המסכנים את הקיום הלאומי של היהדות, התחילו להדאיג אותי ביתר עוז מאשר רדיפת היהודים או סבלם הכלכלי. לא יכולתי להשלים עם הרעיון כי יום יבוא וכל העמים יחיו ורק היהודים לא יתקיימו. לא יכולתי לתאר לעצמי סיכוי כזה בלי רגש עז של כאב. הכתובת על־גבי מצבה: „פה נטמן היהודי האחרון" היתה בשבילי חזון גיהינום.

בספרי הסופרים הרוסים הגדולים, בהרצאות ובמאמרים של המנהיגים המפורסמים ביותר, עמד תמיד בשורה ראשונה נושא ראשי אחד — העם, ההמונים. הדאגה להמונים היתה הקוטב של התכנית בכל התנועה, החלק העיקרי של תפיסת הנוער והמשכילים. ספגתי דעות אלו של העולם הרוסי, אבל אצלי היתה התוצאה הסופית אחרת. העולם השני משני העולמות שלי — העולם היהודי — הוא שהכריע. וכשקראתי או שמעתי על חובתנו כלפי ההמונים המדוכאים, הופיעו לנגד עיני לא פני האיכרים והפועלים הרוסים, אלא פנים יהודיים, פני היהודים והיהודיות העניים של מינסק.

התנגשות זאת בין שני עולמות שחייתי בהם לא היה בה משום סכסוך דראמתי מדעת. הדבר התרחש בלי שהבינותי לאיזה כיוון אני הולך ונמשך.

אני נזכר כמו חי מקרה, שהוא טיפוסי לאותו תהליך שרגש בקרבי. נסעתי לפגישה עם אחד מחברי, ופתאום שמתי לב למחזה משונה, בלתי־רגיל. בעצם לא היה שום דבר בלתי רגיל במחזה זה בתחנת רכבת של עיר יהודית בשנות ההגירה בהמון של יהודים מרוסיה. אבל אני לא ראיתי מעולם לפני כן דבר כזה. וכאב עז צבט את לבי. מהגרים יהודים ממינסק לאמריקה הטעינו את מטענם הדל על רכבת ארוכה. הרחבה היתה מלאה מהגרים וקרוביהם, שהיו משוחחים וצועקים, מנפנפים בידיהם ומנסים בכל כוחם לכסות על צערם האחד בפני השני. אנשים, זקנים, בני־עמידה, צעירים התרוצצו הנה והנה, נשאו אתם מזוודות ישנות, ארגזי־עץ כבדים, סלי־פירות וצרורות של כרים וכסתות. נשים אדומות־עינים החזיקו תינוקות בזרועותיהם. ילדים שעיניהם רדומות עזרו

להוריהם לשאת את המטען לעגלות. הצלצול הראשון של פעמון הרכבת זיעזע את האויר — אזהרה, שבעוד רגעים אחדים תבוא הפרידה, עזיבה בכיוון של יבשה רחוקה אלפי פרסאות. בצער רב קפצו לזרועות אבותיהם ואמותיהם, אחיהם ואחיותיהם, קרוביהם וידידיהם, וכאן לא יכלו להתגבר על עצמם, ואנחות זיעזעו את גופיהם, דמעות יאוש מרות זלגו על פניהם. אנחות רמות מילאו את הרחבה, אנשים ונשים וטף נקלעו איש בזרועות רעהו, נשיקות רועדות נשמעו על פנים דומעות, האנשים ניסו לשוא למצוא מלים לאהבתם ולדאגתם בשעה זו, כשנקרעו מן הנפשות היקרות והקרובות להם ביותר. הצלצול השני של התחנה, הזרועות נתרוקנו, המשא האנושי נחפז לקרונות, מאות פנים צעירים וזקנים הציצו מן החלונות, הדמעות חינקו את קולותיהם, יאוש הפרידה האחרונה נראה בעיניהם. צלצול שלישי של פעמון התחנה. הקטר התחיל להזיז את הרכבת המלאה. הקרובים רצו בהתרגשות אחרי הרכבת, ניפנפו בידיהם, בכו וצעקו, ניסו לתפוס את המבט האחרון של הפנים, שלעולם לא יראו אותם בחייהם.

עזבתי את הרכבת ביחד עם ההמון שהתנהל לאטו בלב שבור, והרגשתי עצמי כאחד מהם, כאילו הייתי גם אני אחד מן הנוסעים ברכבת. הלכתי הביתה דרך רחובות שקטים, אפלת הלילה מסביבי ואפלת רגש היאוש בלבי. בהרגשתי היו דאגה ומחאת אין־אונים ומשהו דומה לבושה. בפעם הראשונה הרגשתי בכל אימתן את הטרגדיה והשפלות של גורל היהודי הנודד. האם צריך תמיד להיות כך?

אפילו בבית אבי היו שני העולמות שבקרבי מתנגשים. יש שהייתי חוזר בשעה מאוחרת בלילה אחרי אסיפת החוג שלנו. דברי הסופר הרוסי ששוחחנו עליו עדיין צילצלו באזני. עדיין הייתי שקוע בעולם האנשים והנשים הרוסית, שזה עתה קראנו עליהם, בבעיות ובדעות הרוסיות המיוחדות שעליהן התווכחנו. והנה אני בא הביתה ונכנס לחדר־האוכל שלנו, ואני מרגיש עצמי לרגע כנוסע השב הביתה מארץ רחוקה: כל האוירה היא כל כך מנוגדת לעולם שממנו באתי. כסמל חי של ניגוד זה יושב ליד השולחן אחד מבאי־ביתנו, נושף בקול רם על פני כוס התה החמה שלו ומדבר לאמי בהתרגשות רבה.

היה זה טיפוס מיוחד של קבצן יהודי. הוא לא היה קבצן ממש, אף־על־פי שמזמן לזמן היה מקבל מתומכיו סיוע בתלבושת ובכסף. הוא ראה עצמו, וגם אחרים ראו אותו, כמין בן־בית. אני זוכר שני טיפוסים כאלה, שאמי קיבלה אותם בירושה מאביה. הם היו ברוך וגיטל הגדולה. המגע שלי אתם היה חשוב מאוד בשבילי יותר מאשר הם ואני ידענו זאת. הם היו הנציגים הראשונים של עולם ההמונים היהודים שראיתי אותם לא במקרה ולשעה אלא בקביעות, שנים אחרי שנים, שעות אחרי שעות. והם היו הקשר החי הראשון שלי עם אותו עולם שהם ייצגו אותו בשבילי, עולם שכל־כך רציתי להכיר אותו מבפנים. כל אחד מהם היה לפי דרכו נציג טיפוסי של אותו עולם, של חמימות־הלב וחריפות־הלשון, של חמרנותו ורוחניותו.

אינני יודע למה, אבל בזכרוני קשור הזכרון על ברוך תמיד בערב של חורף. אני רואה אותו נכנס למטבח ומעילו המטולא הישן מכוסה שלג. הוא מקנח את נעליו המטונפות במחצלת שליד הדלת, מחמם את ידיו המקומטות והקפואות על אש המטבח. אחרי כן הוא נכנס לחדר־האוכל, אומר לנו „ערב טוב!״ ויושב קרוב למיחם המעלה אדים. אמי מוזגת לו כוס תה ונותנת לו משהו לאכול. שתיית התה שלו הקסימה אותי תמיד. הוא היה נוהג לשתות את התה שלו מתוך השמעת קול שריקה מיוחדת — „סימפוניית התה של ברוך״, היתה אחותי קוראת לזה. זקן־השֵׂיבה שלו היה תמיד מנומר כתמים שחורים

קטנים, עקבות הטבק שהיה מריח בהנאה רבה. העניות והדאגות של חייו חרשו בהקדם את פניו, אבל לא כיבו את הקריצה ההומוריסטית שבעיניו. חייו היו פרשת צרות ארוכה, של דאגת עניים. אבל הוא היה קבצן שמח, טיפוס רגיל בגיטו. הוא לא נתן מעולם לצרות לדכא אותו, הוא צחק לצרותיו וראה בהן מין שעשוע לעצמו.

כדי לחיות בשלום עם אלהיו ועם עצמו, זקוק היה למצוא תשובה לשאלה הנצחית של העוול ואי־הצדק בסבל העניים ובהנאת העשירים. וכך פיתח פילוסופיה סוציאלית משלו, מין תערובת של אמונות דתיות עממיות וסוציאליזם מקורי ומשעשע מאוד. קודם כל — העניים סובלים כאן, בעולם הזה, ויקבלו את שכרם לנצח בעולם הבא. ואילו העשירים — כל מה שידובר פחות על עתידם בעולם הבא — יותר טוב. אולם אפילו כאן, בעולם הזה, מי הם עמודי העולם הממשיים? לא העשירים, לא בני מרום העם, אלא ל"ו הצדיקים הנסתרים, הלב והמצפון של הדור. אין איש יודע מי הם. אין איש יודע היכן הם. משום שזהותם נסתרת מעיני בני־אדם. משום שהם חיים כשואבי מים, רוכלים ובעלי־מלאכה. כולם יהודים עניים, כולם דומים לברוך.

לכל עיר יהודית היה כינוי גנאי משלה. אותנו, אני מצטער לאמר, קראו „חזירי מינסק" („די מינסקער חזירים"). לעולם לא מצאתי את המקור ההיסטורי לשם גנאי זה, ככינוי לשם היפה מינסק. אולם לברוך היתה שיטה משלו. הוא היה מסביר אותה מתוך הנאה רבה. „כשאומרים חזירי מינסק", טען, "אין הכוונה לי או ליהודי עני אחר. הכוונה היא לעשירי מינסק בעלי הכרס".

לברוך היתה הרגשה לאומית עמוקה. היתה לו גאוה טבעית על מוצאו היהודי ועל היותו איש־עם פשוט. הוא מצא הנאה גדולה בהכרה שהוא שייך לעם הנבחר. אמנם הצאר ותלייניו אינם יודעים זאת, אבל מה אפשר לצפות מבני המן אלה? במוקדם או במאוחר יהיה סופם כסופו של המן הראשון.

הרגש הלאומי של ברוך מצא לו ביטוי משעשע בשיחותיו עם שכנו הרוסי ואסילי, הגוי היחיד ברחוב. ידידות משונה קמה בין שני אלה. היו להם ויכוחים דתיים על המעלות והחסרונות של יהודים וגויים. לא היו שום שנאה וקטרוג בויכוחים אלה. היה זה דיון רוחני ושני היריבים נהנו ממנו. ברוך היה לעתים קרובות משתמש בסיפורי־עם משעשעים כדי לנצח את יריבו. יום אחד בא מרוצה מאוד מעצמו.

„אותו ואסילי", קרא מתוך חיוך מאושר, „שאלתי אותו אתמול שיסביר לי למה לו לגוי ראש על כתפיו? הרי איננו מניח תפילין, איננו לומד תורה, אין לו שכל. למה לו איפוא ראש? הידעת? שאלתי היתה כל כך הגיונית עד שלא ידע מה לענות. ומה יכול היה לענות?"

אבל נצחונו לא נמשך הרבה זמן. למחרת בא במצב רוח מדוכא.

„מה קרה, ברוך?" — שאלתיו.

„זה שוב אותו ואסילי. זוכר אתה את השאלה ששאלתיו. ובכן זקוק היה ל־24 שעות כדי לחשוב על כך. היום בא והתחיל לדבר על ענינים רגילים. ופתאום קם נצנוץ בעיניו, ששימש לי אזהרה. ברוך — שאל אותי — למה לו ליהודי פה? איננו אוכל חמיצת כרוב עם שמנת חמוצה, איננו משתכר, איננו מנשק בחורות יפות. ודאי לעולם איננו מנשק כראוי את אשתו. למה לו ליהודי פה? והיודע אתה? מנקודת־המבט שלו הרי השאלה מצלצלת כל כך הגיונית עד שלרגע לא ידעתי למצוא תשובה".

ברוך היה מסור בכל לב לאשתו ולילדיו. אבל בהתאם לאפיו ניסה להסתיר את רגשותיו

האמיתיים מתחת לצעיף של התלוצצות. אם להאמין לו, היה הבעל המעונה ביותר במינסק, קרבן סבלן של אשה קפדנית ומשתלטת. למעשה היה אוהב מאוד את אשתו, אשה שקטה, עובדת קשה, בעלת בריאות רעועה. כשחלתה ברצינות, ניטלה ממנו חדוותו. פניו שוב לא הפיקו ליצנות אלא דאגה. וכשמתה, הלך אחריה עד־מהרה לגן־עדן של חלומותיו, שרק צדיקים ועניים נכנסים אליו.

גיטל הגדולה היתה אשה זקנה גבוהה מאוד. פניה בעלי האף הארוך היו חרושים קמטים לאין סוף. אבל עיניה השחורות היו עדיין מלאות חיים וקומתה עדיין היתה זקופה למרות המשא הכבד של כל השנים וכל הצרות של חייה הארוכים. היא נולדה בעיר איוּוניץ של האליאסברגים, ומעולם לא חדלה מלעשות רושם על אמי על־ידי שהזכירה עובדה זאת. היא יכלה לשבת שעות ולהזכיר את הימים הטובים ההם באיווניץ, כשהיתה אהובת אמה של סבתא שלי כבחורה צעירה. הכשרון שלה להפוך ולגלות מאורעות משפחתיים ממעמקי זכרונה היה מזעזע אותי ואת אחיותי ולעתים קרובות גם את אמי. היא היתה „בעלת האוב מעין־דור״ בחיי אמי והחזירה לחיים את צלילי העבר.

אילו היתה גבר היתה נעשית מגיד גדול, דרשן מפורסם. והיא מצאה מוצא בכך, שהפכה כל שיחה אתנו למין דרשה דתית. כאשה לא למדה תורה, זו היתה החובה והזכות של הגברים. אבל היא היתה מספרת בעל פה את סיפורי האגדה בתורה ובתלמוד ומאותם הסיפורים היתה מפיקה המון מימרות דתיות ומוסריות, סיפורי אגדה ומשלים. היא היתה לא רק יהודיה אדוקה, השומרת את כל המצוות והמנהגים כדבר המובן מאליו. היתה לה גם אמונה עמוקה שחדרה לכל פינות נפשה, שלא ידעה פשרה, הדבוקה באמת האלהית האחת והיחידה. בכך היתה צאצא ממשי של הקדושים היהודיים לאין ספור, שמתו בקריאת „שמע ישראל״ על שפתותיהם. אילו היתה באה לידי כך, היתה מוכנה למות מוות כזה.

עוצם זה של אמונתה הדתית הורגש על־ידי ועל־ידי אחיותי מילדותנו. וגם לאחר זמן, בימי הגימנסיה, משך אותנו המסתורין הצבעוני הזה. הסיפורים שהיתה מספרת לנו היו כל כך מזעזעים, ביחוד בערבי חול, כשהרוח היתה נוהמת בארובת העשן כמין לווית־מוסיקה לקולה הזקן.

היא האמינה באמונה שלמה בכוחה להתגבר על הסכנות של עין הרע על ידי לחש מיוחד. והיא ראתה עצמה מומחית גדולה ברפואות נשים מיוחדות. לשים יוֹד על חתך באצבע נראה בעיניה כמעשה הבל וכמעט כמעשה כפירה. התרופה האמיתית היתה כמובן לשים על הפצע קורי עכביש, וכל המרבה הרי זה משובח. ולפגיעות יותר רציניות הרי יש קמיעות, תפילות מיוחדות לפי המסורת של סבתא שלה.

איש לא ידע היכן היא חיה. איש לא ידע כיצד היא חיה. לכל צרכי חייה היתה זקוקה לעזרת מטיביה. היה זה תמיד מעט מן המעט. אבל ככל שהזדקנה כן פחת והלך מספר המסייעים לה. היה רק דבר אחד שיכלה לעשות — לבקר בבתי האנשים והנשים שהכירה אותם מעריסותיהם, שהיתה מספרת להם סיפורי מעשיות בילדותם.

זוכר אני ערב אחד שבו הייתי בפעם הראשונה תורם לתקציב שלה. הלכו והתקרבו ימי הבחינות בגימנסיה, לא בחינות סתם אלא הבחינות הסופיות, שבהן היה תלוי כל עתידי. כששמעה גיטל הגדולה על המשבר בחיי נחפזה לעזרתי. היא נכנסה לחדרי ומצאה אותי שקוע בספרי. היא הטילה מבט בוז על ספרי. המבט שלה הזכיר לי את המעשה באשה יהודיה זקנה אחת שבעלה חלה מחלה קשה. והיא אמרה לבנה: „שמע, כל הזמן שהיה רק בריא, הייתי פונה לרופאים ולרפואות. עכשיו, כשהמצב הוא רציני,

הגיעה השעה לעשות משהו ממשי. לך והזמן עשרה יהודים כדי לומר תהלים כל הלילה״. המבט של גיטל אמר ללא מלים אותו הדבר: „הספרים שלך! כל זמן שאתה רק למדת אותם, יכולת להיעזר על־ידיהם, אבל עכשיו, כשהמצב הוא רציני, נעשה משהו ממשי״. וטרם הספקתי לומר דבר קפצה והתחילה בפעולה. ישבה לידי, הסתכלה בי בחגיגיות, והתחילה למלמל בניגון שבלחש מין תפילה. אחרי גמר התפילה ירקה שלוש פעמים, כדי לגרש את העין הרע, אמרה „אמן״ וחייכה מתוך בטחון, שהיא עשתה את הדבר הדרוש, ואין ספק שהתוצאות יהיו טובות. מכיון שהיתה עניה, לא יכלה כמובן לעשות מה שעשתה בחינם. ובכן הודיתי לה על ברכותיה ונתתי לה קצת כסף.

תעודת גמר גימנסיה היתה כרטיס־הכניסה היחיד לאוניברסיטה רוסית — חוץ מן היהודים, שבשבילם בלבד נקבע אחוז מסוים. באוניברסיטאות של פטרבורג ומוסקבה, שאליהן היו פונים גומרי הגימנסיות בפלך מינסק, היה האחוז המותר ליהודים שלושה. על־ידי כך נמנע מרוב היהודים גומרי הגימנסיה בפלך זה להיכנס לאוניברסיטאות רוסיות. הם היו מוכרחים להמשיך את לימודיהם באוניברסיטאות של שוויצריה, גרמניה וצרפת. כדי להיכנס לאוניברסיטה רוסית, צריך היה יהודי לעבור את התהליך של „נצחון המוכשרים ביותר״. למעשה היה סיכוי רק למועטים שקיבלו מידליה של הצטיינות מזהב. בשביל גוי היתה מידליה של זהב לא יותר מאשר הכרת הצטיינות. אבל ליהודי היה זה מפתח־הקסמים לשערי אוניברסיטה רוסית, למקצוע חפשי נכסף, לעולם הגדול מחוץ לגיטו.

הבחינות נמשכו חודש שלם, החודש המזוזע ביותר בחיי במינסק סוף־סוף עבר. כדי להשיג מידליה של זהב, צריך היה לקבל ציון חמש בכל הלימודים הראשיים, וארבע — במקצועות האחרים. קבלתי חמש בכל המקצועות חוץ מארבע במקצוע ההגיון. תעודה רשמית זאת, שההגיון שלי הוא טוב אבל לא מצוין, נתנה לחברי הזדמנות מאין כמוה ללעוג לי ולהתגרות בי. אבל חוץ מזה לא היה לזה שום ערך.

סוף־סוף בא היום שציפיתי לו. בידי היתה התעודה עם מדליית הזהב. בפעם האחרונה עברתי את מפתן בנין הגימנסיה. בפעם הראשונה בחיי היה לי רגש מוזר של ריקנות, כמעט של עצבות. עברו כל ההתרגשויות והציפיות. הושגה המטרה. פרק אחד נסתיים לעולם. הרגשתי עצמי עייף, אדיש, אותו מצב־רוח היה בא אלי כמה פעמים אחרי כן במשך כל התקופות בחיי, תמיד בסוף של תקופה, בקצה הדרך.

לאחר ימים אחדים סיימתי את לימוד מסכת סנהדרין בתלמוד. אבי היה מאושר ביותר. מורי בתלמוד חייך כדרכו, אבל לא יכול להסתיר רגש של עצבות בקולו. הוא לא אהב את האוניברסיטה. הוא בירך אותי בהצלחה לשנים הבאות ואחרי כן הופיע על פניו ביטוי רציני והוא ביקש אותי להבטיח לו, כי יקרה בחיי מה שיקרה, אעשה מה שאעשה, אבל שאשאר תמיד יהודי טוב.

חדשי הקיץ עברו. הלך וקרב יום יציאתי לפטרבורג. מינסק שלי עמדה להיעלם בעבר. עמדתי לחדול מלהיות בביתי — אראה אותו רק בביקורים בימי החופש. ופתאום תקף אותי רגש משונה: הפרידה האירה את העבר באור רומאנטי. הסתכלתי קדימה לתקופה החדשה בחיי, ובעת ובעונה אחת הצטערתי שהתקופה הישנה של חיי מתחמקת על מנת שלא לשוב לעולם. אילו יכולתי הייתי חוזר על הנס שעשה יהושע בעמק אילון. הייתי אומר לשמש העבר שלי דום, שתעמוד על־פני מינסק, ושהירח של העתיד שלי יעמוד על־פני פטרבורג.

צבי הירש מסליאנסקי

ביקור במינסק

המחבר (1856—1943) — המטיף הלאומי הנודע ברוסיה.
הפרק דלקמן לקוח מספר זכרונותיו, ניו־יורק תרפ״ט.

מינסק היא עיר גדולה ונקיה. רחובותיה רחבים, בתיה גבוהים, ביחוד בשוק העליון, במקום שהיה בית שר־הפלך וגן־העיר. אולם בשכונת היהודים הרגשתי מיד, כי באחת מערי ליטא אנוכי. היהודים הם כפופי־קומה חוורי־פנים, לבושי־עניות והדלות שורכת אחריהם. וכנגד זה מלאה מינסק בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, ישיבות ולומדי תורה. ליטא הטיפוסית: עניה בחומר ועשירה ברוח.

במינסק חי אז לעת זקנתו המגיד הידוע בדורו ר׳ ישראל מהורודנה. ראיתי חובה נעימה לעצמי לבקר את המטיף הזקן הזה, ששמו היה ידוע ומפורסם בכל תפוצות־ישראל. עם ידידי מר נופך, מנהל בית־הספר למלאכה, הלכתי לבקר אותו באחד מבתי־המדרשות הקטנים, סמוך לבית־הקברות הישן. שם, בבית־המדרש, על ספסל קשה, מאחורי התנור מצאתיו שוכב על ערש דוי, מעוטף סחבות והנשים הרחמניות מביאות לו יום־יום את ארוחתו הדלה. לבי נתכווץ בקרבי למראה החזיון המחריד הזה, וברעיוני עלתה מבלי משים השאלה הישנה: „זו תורה וזה שכרה?״...

שוחחתי אתו רגעים אחדים על הדרשנות בישראל והתפלאתי מאד על שכלו הישר ורוחב הגיונו. שיחתנו עודדה את רוחו ורק הצטער, שאיננו יכול לראות אותי בעיניו, שכבר קמו מזוקן.

לפני היפרדי מאתו, רמזתי לו, שאין זה לפי כבודו ולפי זקנתו להתגולל בבית־מדרש מאחורי תנור. והוא השיב לי בצחוק מר:

„פה אני סמוך לבית־הקברות וחסד אני עושה עם חברת ׳חסד של אמת׳, שלא אטריח אותה להביאני מרחוק...״

אורחים חשובים ביקרוני במלוני: ידידי מנוער, העורך־דין הידוע שמשון רוזנבוים; יהושע סירקין; יהושע בייננסון; הסופר יכנה״ז־גולדברג; הסופר בריל־איו״ב; הרב מטעם הממשלה אברהם חנה׳ליס; ר׳ נפתלי משכיל־לאיתן, ו„היהודי המלומד״ יוסף הורוויטש. היה לנו נשף ספרותי מעניין. כל אחד מן האורחים היה גדול במקצועו. רוזנבוים, הפרקליט, דיבר על משפטי־רומא ומשפטי־התלמוד והוכיח, כי משפטי התלמוד קודמים בזמן ובמעלה למשפטי רומא. הרומים למדו מאתנו ולא אנחנו מהם, כדעתם המוטעית של חכמי אומות־העולם. יהושע סירקין תיאר לפנינו את ביקורו האחרון אצל הנדיב הידוע ברון אדמונד רוטשילד בפאריס. הרב חנה׳ליס התאונן על המגפה הרוחנית, שהיתה ביהודי מינסק, המרעילה את נשמתם, ממיתה בהם כל שאר־רוח וגוזלת את זמנם, את ממונם ואת מרצם — המשחק בקוביה. הרב דיבר בחום על הדימורליזציה, שהכניס המשחק הזה לכל שדרות העיר.

באותה תקופה החלה התנועה הידועה של ה„נאורים״, שהיתה מעין חיקוי להריפורמה האשכנזית. תנועה זו עמדה בעיקר על בנין בתי־כנסיות יפים, שארון הקודש והבימה יהיו בהם יחד והחזן והמקהלה ילבשו שחורים ויתעטפו שחורים, כמנהג „אשכנז״. תנועה זו עברה גם למינסק, וה„נאורים״ החלו גם שם לבנות בית־כנסת מיוחד לעצמם.

בדרשותי יצאתי נגדם בדברים חריפים והראיתי על החטא הגדול, שהם חוטאים לאחיהם בני עמם. הללו נתונים בצרה, נודדים ללחם ולמקלט בטוח, והם מבזבזים אלפים ורבבות על קישוטים חיצוניים שאין בהם תועלת. ואז המשלתי משל, שנתקבל אחר־כך אצל כל המטיפים והמגידים בישראל. משל למה הדבר דומה, אמרתי, לתלמיד בית־ספר לזמרה שמת עליו אביו. ובשעה שאמו ואחיותיו החלו לבכות ולצרוח מר, נתן עליהן בקולו: לא כן אתן בוכות! קולותיכן אינם לפי חוקי ההרמוניה והנעימה!...

גם במינסק קפץ עלי רוגזה של הפוליציה הרוסית, ששכחתיה כמעט, אותה ואת עיניה הצופיות והחודרות...

ורוגז זה קפץ עלי בשעה שעמדתי על הבימה באחד מבתי־המדרש היותר גדולים שבעיר — בבית־המדרש של ר׳ זיסל רפופורט.

חוק היה בבית־המדרש הזה, שלא לתת לשום מטיף ודרשן לעלות על הבמה ולנאום, מלבד ל„מרא דאתרא", „הגדול ממינסק", בשתי השבתות הקבועות — ב„שבת שובה" וב„שבת הגדול". בתור יוצא מן הכלל הרשו לי לדבר באותו בית־המדרש באחד הערבים בימות החול. הבית היה מלא מפה לפה, הצפיפות היתה גדולה מאד, עד שביגיעה רבה עלה לי להגיע אל הבמה.

כשתי שעות רצופות דיברתי אז בחום ובהתלהבות. נושא דברי היה „העצמות היבשות". הקהל הקשיב בשים לב וכולו היה נתון בעולם אחר. ופתאום התפרצו לבית־המדרש שוטרים אחדים ופקידים לפניהם. בשם החוק ציוה אותי הפקיד להפסיק את דברי ולרדת מעל הבמה. כשירדתי, הקיפו אותי השוטרים והוציאוני מבית־המדרש.

מהומה נוראה קמה בבית־המדרש. הגנבים השתמשו במהומה זו לנצל את העדיים מעל הנשים והעלמות שב„עזרת הנשים", וכדי להגדיל את המהומה, החל אחד לקרוא בקול: תבערה! ומיד באו המכבים עם כל מכשיריהם, ובקושי גדול עלה להם, לשוטרים אשר הובילוני, לחצות את ההמון הרב שמילא את הרחוב.

כאסיר הובילוני לבית־הפקידות ושם הושיבוני בתא מיוחד. בודד, עלוב ומצטער ישבתי שם כל הערב. לבי נתאבן בקרבי וגם לבכות לא יכולתי. אולם מחאה עזה וצורבת תססה וחלחלה בכל קרבי: מפני מה?...

בחצות הלילה נכנסו אל תאי אחדים מחשובי העיר מינסק, הרב מטעם מר חנה׳ליס, מר נופף ומר יהושע סירקין, בלוית פקיד־הפוליציה, והודיעו לי, כי חפשי אני, על־מנת שמחר בבוקר אתיצב לפני שר־השוטרים.

שלושה ימים רצופים הלכתי אחר כך, בלווית הרב, „לקבל פניו" של שר־השוטרים. במשך הימים האלה תירגמנו לפניו את תוכן כל דרשותי ונאומי לרוסית. אחרי שעמד על טיב דרשותי, החרים את כל תעודותי וציוה עלי לעזוב את העיר תוך עשרים וארבע שעות...

טובי „חובבי ציון" הספיקו עוד לערוך לי נשף־פרידה ולזכרון נתנו לי במתנה „מדרש תנחומא", הוצאת שלמה בובר, מכורך משי עם כתובת יפה. בברכות רבות נפרדתי מהם ועזבתי את מינסק.

אפרים א. ליסיצקי

צל עובר

המחבר (1885—1962) — משורר וסופר עברי נודע, יליד מינסק. הפרקים דלקמן לקוחים מספרו „אלה תולדות אדם", הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, תש"ט.

על כורחו יילדני חי מילדי הרופא. מבכירה מקשה לילד היתה אמי, וכיון שבאה עד משבר וכוח אין למילדת הזקנה לילדני, הבהיל אבי אחד מן הרופאים אנשי השם שבמינסק עיר מושבה. בדקה הרופא ולא מצא תקנתה אלא בביתורי בתוך בטנה ובהוצאתי לאויר העולם בתר בתר, שאילולא כן עלול אני לקפח חייה. ניאות לה אבי: חייה קודמים לחיי עוברה, ואילו סבתי, אם אבי, לא אבתה לשמוע לו, ותקפה עליו ליילדני חי ולהשליך יהבו על היושב בשמים: הוא יתברך, שרחמיו מגיעים עד קן צפור, לא יקח האם היולדת על בנה הילוד. אשה תקיפה בדעתה היתה, ועמדה לה תקיפות דעתה לבטל רצון הרופא מפני רצונה. ונענה לה והוציאני לאויר העולם שלם בגופי ובנפשי. נענה גם היושב בשמים לטענותיה הצעקניות והבכייניות וקיים האם לבנה.

שמחת הרופא לשמע בכייתי, שהרבה נפתולים נפתל עמי לאחר שיילדני עד שעלתה בידו להשמיעה בפי, גדלה כשמחת אבי ואמי, וכטוב לבו גזר עליהם לזכותו בסנדקאות, לכשיכניסוני בבריתו של אברהם אבינו. לא לרצון היתה להם גזירתו: הרבה יותר נוח להם בסנדק בן תורה וירא שמים, אך בדיעבד גם סנדק רופא הוא בעל בעמיו. לא נתקררה דעתו בגזירה זו, עמד וגזר עליהם גזירה אחרת — עוצר הריון, מעתה ועד עולם. וטעמו ונימוקו עמו: נס שנתרחש פעם אינו עשוי להתרחש שנית! גזירה זו לא יכלו לעמוד בה — בן יחיד הרי הוא כחלוק יחיד — וסמכו על העושה נפלאות גדולות שישנה וישלש נס זה שעשה להם. שש פעמים במשך שש שנים רצופות נתעברה אמי והפילה, והריונה השישי הוציאה מן העולם. בת עשרים ותשע שנה היתה בפטירתה, ואני טרם מלאו לי שבע שנים.

כברייה דמיונית מדמדמת בזכרוני דמות אמי: גבהת קומה, דקת גיזרה, לבנת פנים ושחורת שער ועין, עצובת רוח, ממעיטה דברים ומרבה שתיקה, וכשהיא שותקת כולה אומרת בקשת רחמים. אהבתה אותי היתה בלי מצרים. דומה, לבה הגיד לה, כי עומדת היא ליתמני בקרוב, ונזדרזה להערות עלי כל שפע אהבתה. אף על פי כן לא נמנעה מלצרף לאהבתה תוכחה אמהית, כשהשעה היתה צריכה לכך, ולא אחת היתה מפגיעה בי מוסר לשונה ומוסר שבטה. בת עניים היתה וגידולה ללא הדרכת הורים, ואולם עוני וסבל שהיתה למודה בהם הדריכוה במידות נפש תרומיות, ואותן עמלה להקנות לי בשחרות ילדותי. הרבה שמעתי על מידות־הנפש שניחנה בהן מפי אבי ומפי שארי בשרי שהכירוה, ושמור בזכרוני מאורע שיש בו כדי להבליט קו אופייני מתכונות נפשה:

באחד מימי השבתות הלכה אמי לבקר אחת מקרובותיה ונתלויתי גם אני אליה. בדרכנו נזדמנה מציאה לידי: מטבע של כסף. הגבהתיה ונתתיה בכיסי. עד שאנו הולכים נתקלתי בילד בן גילי, שהיה נושא מקל בידו ומעבירו על פצימי הגדר לשם השמעת קול.

— גוי! — נזפתי בו — אינך יודע שאסור לטלטל מקל בשבת?

— בני, — סנטה בי אמי — האין גם אתה גוי? וכי אינך יודע שאסור לטלטל כסף בשבת? מכאן ואילך, בני, מום שבך אל תאמר לחברך!

כלימה כיסתה את פני, והוצאתי את המטבע מתוך כיסי וזרקתיה לרחוב.
שואב מים היה אבי. מעלות השחר עד סוף אשמורת הלילה היה משתרך, טעון אסלו ודלייו, ברחובותיה וסימטותיה של מינסק עיר מושבו, מחזר על החצירות ומספק מים ליושביהן בשכר מצער. בקיץ אכלו חורב, בסתיו — טחב, וקרח בחורף. צרוב פנים וטפוח זיעה בקיץ, רטוב מכף רגל ועד ראש בסתיו, וקפוא גוף, כפור זקן וקרוח מקטורן בחורף, היה שב בשעה מאוחרת בלילה ומיסב, דאוב וזעוף, לסעודת ערבית נאכלת אגב גניחות, ועם גמר אכילתה, עד שהוא מפטיר בברכת־המזון באמירה להה, נומה חוטפתו וראשו צונח על השולחן, וסופה של ברכת־המזון נקטע ונפלט מפיו למקוטעים, כקטעי אמרים הנפלטים מתוך חלום.
מחובשי בית המדרש היה אבי בנעוריו, אך אכפו עליו מסיבות גורל ליתן צוארו בעול אסל. נתן בו אבי צוארו — אך לא השלים עמו, ונפשו מרה עליו. משהכניסני לתורה באחד ה'חדרים' מרירות נפשו נתעצמה — מרה נפשו על עצמו שנשתעבד לעבודה גבעונית, ויותר מזה מרה נפשו עלי, שעבודה גבעונית זו קושרת לי אבהות גבעונית. פעמים, בהליכתי ל'חדר' או בחזירתי ממנו, נקרה לקראתי, טעון אסלו, ואותה שעה בושה מכסה פניו, והוא מתחמק ממני לתוך חצר קרובה. הפיגה במקצת מרירות נפשו קריאתו בתורה בשבתות בתוך אחד מבתי הכנסיות לדלת עם שבמינסק. עילוי לנשמתו במקרא קודש זה שבו היא מתעלה משפלות החיים לספירות נאצלות. זכורים לי בוקרי השבתות כשהיתה מנערתני משנתי נעימתו בעבירתו על פרשת השבוע. נעימה זו לוחשנית היתה בתחילתה, עגמומה ודמועה, ונשמעת לי כמתוך חלום, ולבסוף היא מאדירה בקול, מצטהלת ומתרוננת, ואני מתנער לשמעה וצופה באבי ואיני מכירו: קרינה של קדושה בזעיפות פניו וזהרורית של חדוה בעגמימות עיניו.
קשים היו מזונותיו כקריעת ים סוף, ולחמו שהביא בנפשו אנוס היה לפרוס ל'מוסרים', לתרום להם ממנו תרומת 'לא יחרץ'.
מכה שאינה כתובה בתורה, וקשה מכל המנויות ב'תוכחה', היתה מכת ה'מוסרים' שלקה בה עמנו. יחד עם הקדושים והטהורים שמסרו נפשם על קידוש השם נמצאו בו טמאי נפש שמסרו לרשות את אחיהם בני ישראל בעד כיכר לחם. חללים רבים הפילו ה'מוסרים' בישראל ועצומים קרבנותיהם.
גם מינסק, עיר מושבו של אבי, נפקדה בכנופית 'מוסרים' שעשו 'מסירותם' קרדום לחפור בו. מתפרנסים היו מסחיטת כסף על ידי איומים במסירה לרשות. בין שאר הנלכדים במצודתם היה גם אבי. משהגיע לאבי זמן שירות בצבא נמלכה אמו האלמנה, שהיה אז מפרנסה היחידי, ושינתה שם אחיו הבכור ורשמתהו ברשימת המתים בתוך ספר הפקודים וזיכתה במיתה מדומה זו את אבי בזכות בכורה, שפטרתהו מחובת עבודת צבא. נפטר אבי מעונשה של עבודת צבא ונתחייב עונשם של 'מוסרים'. משנודע הדבר כעבור שנים מספר ל'מוסרים', התחילו סוחטים כסף ממנו באיומי מלשינות. פוקדים היו ביתנו מפקידה לפקידה ותובעים בפה ובטפיחת אגרוף על השולחן: 'רצוננו שתעניק לנו סכום כסף זה שנקוב עליך, ואם לא תמציאנו לידינו עד יום פלוני נמסרך לרשות!' לשוא היו אבי ואמי מתחננים ומבקשים רחמים — הם בשלהם! — וביום המזומן לפורענות הם ממציאים לידיהם סכום הכסף שנקבו עליהם, משלהם, מה שחסכו מפיהם, ומשל אחרים, מה שלקחו בעבוט.
באחד הימים פקדו ה'מוסרים' ביתנו ומסרו מודעה לאמי, כי אבי תפוס בתוך אחד

מבתיהם והם עומדים להסגירו אל המשטרה, אם לא תמציא לידיהם עד שעה פלונית סכום כסף שיקבו עליה. הרה היתה אז אמי בירח השביעי, ועד שהיא מטרפת לבה: סכום כסף זה מאין יימצא? נהפכו עליה ציריה וכרעה וילדה. הפעם המליטה עובר חי, ואולם לבדה היתה בביתה ונתעלפה בשעת לידתה, וכששבה אליה רוחה השיב עוברה רוחו לאלהים. משיצאה מן הסכנה יצאה מדעתה. כל היום היתה עומדת ומטפחת באגרופיה על גבי הכותל ומצווחת בקולי־קולות, מבריחה בזריקת כלים שכנות רחמניות שבאו לשדלה ולשכך רוחה הנרגש, וממטירה על ראש אבי וראש אביה שנקרא אליה מסלוצק עיר־מושבו. כעבור זמן מה נשתפתה, ואולם רוח נכאה שנשתלחה בה לא סרה מעליה עד יום מותה.

הרגש הראשון שנתרשם בי בשחרות ילדותי היה רגש של עלבון, כמין מכוות־קלון במצחי ובנפשי: בן לאב שואב מים ולאם משוגעת! רגש זה הוליד בי מרירות כלפי העולם כולו, כפי שנתפס לי בתפיסתי הילדותית, ורחמים על הורי העלובים שכך עלתה להם! מסוגר הייתי בתוך נפשי כשבלול בתוך קליפתו, כובש רגש העלבון שבי, על המרירות והרחמים שבו, וכבישתו גורמת לי מועקה צורבנית, שבתקפה עלי אני פורש לי לפינה בדודה בחצרנו ובוכה במסתרים.

לבסוף התחיל לבי ניבא לי כי עומדת אמי להילקח מעלי. ועתים, כשאני רואה בדמיוני כמות שראיתי סבתי בפטירתה באותם הימים, שכובה על גבי הקרקע, כשלוט שחור מכסה עליה ונרות דולקים למראשותיה, אני נחפז אליה, כובש ראשי בחיקה וגועה בבכיה. ניבא לבי וידע מה שניבא. התנערתי באחד הלילות עם חצות מתוך חלום בלהות וקפצתי לתוך מיטת אמי כדי להפיג בקרבתה פחדו שהפיל עלי, כמות שהייתי רגיל לעשות. נלחצתי לגופה — ונזדעזעתי: קר היה. הצצתי בפניה — ונבהלתי — חיורים וקפואים היו. ׳אמא! אמא!׳ התחלתי מצעק בקול בכי מר. לשמע קול בכיי נחפז אבי אלי והגביהני ולקחני על זרועותיו והוציאני מחדר המשכב, כשהוא מייליל: ׳אי, עלוב בן עלובה! אי, יתומי הפעוט!..׳

בנסיעתי לאמריקה עברתי דרך מינסק עיר מולדתי ונשתהיתי בה לילך לבית הקברות להשתטח על קבר אמי. לא בנקל מצאתיו. לפני שמונה שנים ומחצה היתה השורה שבה נכרה קברה ראשונה לשורות הרובע שהוקצה לו בבית הקברות, ואילו עתה פרץ אותו רובע והרחיב גבולו וניתוספו בו לפני אותה שורה כמה וכמה שורות חדשות — ציונים חדשים שציין הזמן בתוך ספר זכרון זה, זכר לחליפות שמונה שנים ומחצה. עד שאני תועה בין הקברים ותוהה על המצבות נפגעתי במצבת קבר אמי. — ׳אמא!׳ — מתפרץ מפי שווע, ואני צונח על הקבר כשידי נאחזות במצבתו — ׳אמא!׳ — התפרץ מפי, ועצם השווע נתקע בתוך גרוני. מין קפאון של שבתון נזרם לתוכי מתוך המצבה שאני אחוז בה. נשלמה נסיעתי. השלים מחזור חיי את מעגלו. תמו נפתולי ולבטי. עוני, סבל ועלבון כלו. צער, כאב ומרי ספו. שאיפות, מאויים וכיסופים פגו. באתי למחוז חפצי. שבתי ליסוד גופי ושורש נשמתי. נתכנסתי לתוך חיק ראשיתי. נבלעה נקודת ישותי בתוך נקודת השתייה שממנה נתקלעה לתוך הבלימה. נתמזג סימן השאלה של הוייתי בתוך סימן הקריאה האלוהי שממנו התפצל. זאת המנוחה כי טובה והמרגעה כי נעמה. — ׳שלום שובך, בן נידח, לאמך!׳ — מלחשת לי תרזה סמוכה. — ׳שלום בואך, אפרוח משולח, לקן הורתך!׳ — מצייצת לי אדמוניה מדדה על קבר סמוך. — ׳שא שלום

מאמך!' — רוחשת לי מרגנית מאוחרה שצצה בתוך עשבות הקבר — 'צירה אני שלוחה מאמך מלמטה לקדם פניך בברכה!'

פתאום — וכעין סילון של חשמל נבזק לתוכי מתוך המצבה הקרה שאני אחוז בה ומציף קרבי, ואני נרתע כנגוע ברק. קדיחה ורתיחה בקרבי, וזרם חם מתגלגל בי, מפעפע ועולה עד שפורץ מעיני. אני בוכה ואיני יודע את נפשי, בוכה ומתלעלע, בוכה ומתחטא כילד בחיק אמו — —

והנה נישאת ובאה רכבת, עוברת במסילת הברזל הסמוכה לבית הקברות. בסופה וסערה היא עושה דרכה ומגמאה המרחק, עד שהיא נעלמת באופק מתוך שריקת צפירה, תחילתה קול ענות גבורה וסופה קול ענות חלושה גווע בתוך רחבי אין סוף — מחר תשא גם אותי הרכבת אל המרחקים הנעלמים!

אני נושא את עיני הדולפות אל האופק, מעמיק בו מבטי וחותר לחשוף מצפוניו — עתר ענן העשן שנפלט מלוע הקטר שם עליו מאפל.

אני עוזב את קבר אמי, ובצדו — עוד קבר יקר: קבר נעורי.

נוגה ומחריש אני עושה את דרכי אל השער, ובהליכתי ידי תולשת עשבים וזורקתם לאחורי — יחד עמהם נזרקות לאחורי חמש־עשרה שנות חיים תלושות.

על יד השער יושב לו הקברן הזקן, מתחמם בחמתו של אלול וקורא בנעימה עצובה מזמור תהילים פתוח אחוז בידו:

'אדם להבל דמה ימיו כצל עובר'.

אני יוצא מבית־הקברות ושפתי מלחשות: צל עובר — — —

מצבת קברו של בן־ציון פרלמן, בנו של „הגדול" ממינסק, ר' ירוחם יהודה לייב פרלמן

מצבת קברו של אברהם קפלן, מראשי הציונים במינסק
(ראה המאמר הבא ועוד)

שניאור צורי

משפט „הכנופיות היהודיות" במינסק

המחבר, מפעילי המחתרת הציונית בבאֶלורוסיה ובמינסק, נולד ב־1904, עלה ארצה ב־1925. ממארגני התאגדות „הפועל" בארץ.

משפט זה מתואר רשמית בחוברת שהודפסה במוסקבה בשנת 1899, וכן בקובץ „נאומי הגנה מפורסמים במשפט הפלילי הרוסי", בו הובאו קטעים מנאומי הסניגורים שהגנו בו. המשפט נערך במינסק נגד 14 מיהודי העיר, על שהתקהלו כביכול, ביום 15.4.1897, בחג הפסחא הנוצרי, התנפלו על חיילים בחופשה ששוטטו בשוק הישן ו...היכום; התנגדו למשמרות חיילים ופרקו והשחיתו נשקם של חיילים.

המשפט נקבע תחילה על־ידי התובע המקומי ל־3.12.1897 ועמד להישמע בדלתיים סגורות, אך בהתאם להוראות ממיניסטריון המשפטים, נדחה ונפתח בנוכחות קהל ב־18.3.1898. המיניסטר התכוון בכך לתת לתביעה שהות להכין יותר את חומר הראָיות ולתת למשפט פרסום נרחב, כי ראה בזה סעד חשוב בקידום האנטישמיות ויצירת התדמית השלילית לגבי יהדות רוסיה. לשלטון הצאר חשוב היה להטות את דעת ההמונים מהתפתחות התנועה המהפכנית, שהחלה צומחת ברחבי המדינה מאז אמצע המאה ה־19.

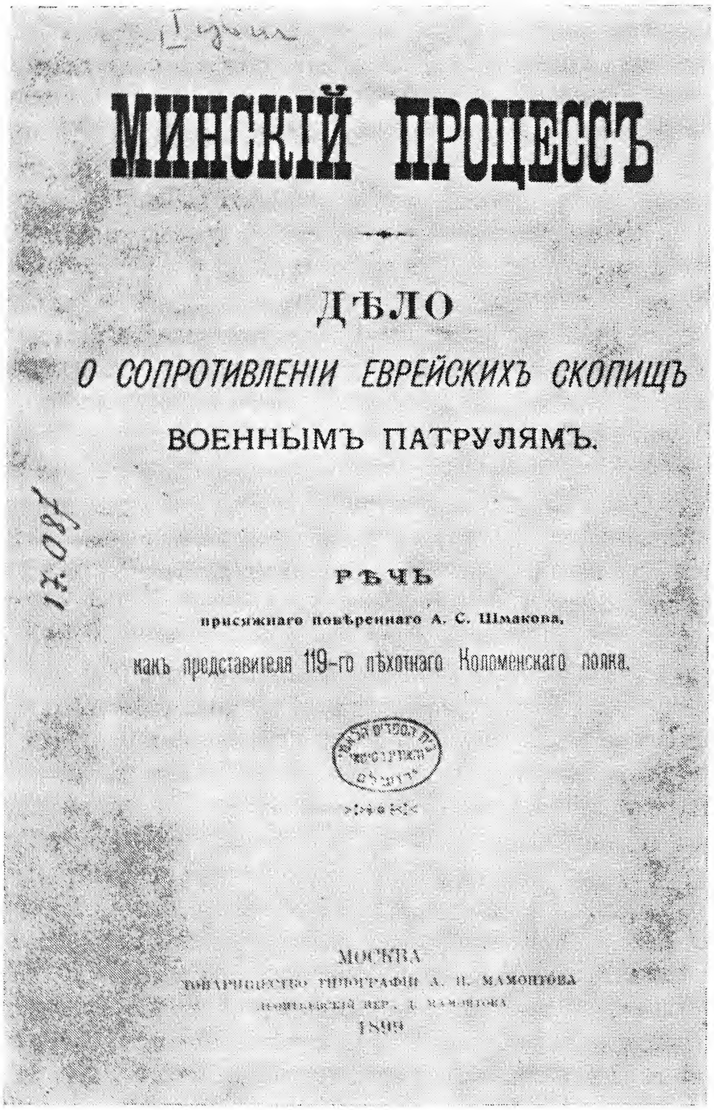
הנתבעים: ישראל בן אהרן גוביץ' (41), משה בן אליהו קוֹטין (46), מרדכי בן יעקב פיימן (30), ישראל בן ליב סגלין (36), שכנא בן נפתלי ארונצ'יק (26), ירמיה זלמן בן אליקים קדיש (45), יודל בן אברהם רומנוב (36), אברהם בן משה פרומקין (27), בנימין בן משה פרומקין (19), יוסל בן יצחק קפלן (48), אליהו בן משה פישקין (26), יואל בן מיכל גוברמן (39), אליהו בן אברהם קוגל (25), אברהם בן מיכל קפלן (28). שמות אחדים מהם מוכרים לנו היטב, כך למשל: א. קפלן — הוא אביהן של הד"ר דבורה קפלן והגב' וידרא, דודו וחותנו של אליעזר קפלן ז"ל, שר האוצר הראשון בממשלת ישראל; האחים פרומקין — קרובי השופט העליון פרומקין המנוח; קוגל — ממשפחת ראש עיריית חולון המנוח ח. קוגל. גם בין עדי ההגנה הרבים מופיעים שמות־משפחה ידועים; נזכיר כאן את הרב מטעם חנה'לס, לייב יפה, ברוך פלר, זאב נופך, שהיה מראשי חובבי־ציון במינסק, אביו של השופט יצחק נופך ז"ל.

הנאשמים — רובם תושבי העיר מינסק, וחלקם מעיירות הסביבה.

למשפט הוזמנו 67 עדים מטעם התביעה ו־119 עדי־הגנה.

המריבה החלה בשוק התחתון במינסק, כאשר חיילים שיכורים הסתובבו שם, נשאו ונתנו בדבר קניות שונות אגב העלבת יהודים. העד זאסלאבסקי (רוסי), שנכח במקום מהתחלת המריבה, העיד שהיהודים הטיפו מוסר לחיילים השיכורים, שאינם מביאים כבוד רב לצבא בשכרותם ובהתנהגותם; שהם, היהודים, יודעים שירות צבאי מהו ובעצמם שירתו. החיילים ענו על כך, שאין היהודים מרבים לשרת בצבא, בשעה שהם, הרוסים, משרתים יותר. וכך, מריב־שפתיים עברו לקטטה. אחד היהודים ירק בפני חייל, וזה דחפו בחזקה; אחד נתן מכת אגרוף וכ"ה.

מיד התאספו רבים, יהודים ואחרים, שניסו להפריד בין הרבים. היהודים אף החלו לסגור את עסקיהם, מחשש מהומות ושוד ועזרו לרוכלות לאסוף את מרכולתן הפזורה. בעוד טענות התביעה היו סתמיות, ולא הצליחו להביא הוכחות כי בקטטה פתחו הנאשמים, העידו עדי־ההגנה שהריב החל על־ידי קבוצת החיילים השיכורים, שנהגו לא פעם

МИНСКІЙ ПРОЦЕССЪ

ДѢЛО

О СОПРОТИВЛЕНІИ ЕВРЕЙСКИХЪ СКОПИЩЪ

ВОЕННЫМЪ ПАТРУЛЯМЪ.

РѢЧЬ

присяжнаго повѣреннаго А. С. Шмакова,

какъ представителя 119-го пѣхотнаго Коломенскаго полка.

МОСКВА

ТОВАРИЩЕСТВО ТИПОГРАФІИ А. И. МАМОНТОВА

1899

שער (מוקטן) החוברת הרשמית: משפט מינסק. פרשת ההתנגדות של האספסוף היהודי למשמרות הצבא

להתנכל ליהודים בשוק, לקחת מצרכים מבלי לשלם וכדומה. עדי־התביעה העידו, בדרך כלל, על התרשמותם, שהתקהלות היהודים היתה לצורך התנגדות לאנשי הצבא והמשטרה המזוינים, שבאו כאילו לשחרר את החיילים המותקפים בשוק. עדותם של קציני משטרה היתה אובייקטיבית יותר, ולא נתנה מקום לקבוע שהיהודים היו הפותחים בריב ובתקיפת חיילים. עד אחד אף הזכיר, שראה חיילים שיכורים סוחבים חלות

מיהודיה. א. קפלן, שנאשם כי עמד בראש הקהל שהתקיף חיילים, ישב במחסן־הבדים שלו, ורק כאשר התפתחה הקטטה יצא לראות מה מתרחש, ואז הותקף במכות בידי חיילים. כנגד סמל שהעיד כי הוכה על־ידי קפלן כאשר עמד להגן על קצין, העיד הקצין, שהוא עצמו עמד שם עם חרבו השלופה על־מנת להגן על קפלן, שנהדף בידי חיילים אל קיר של בית.

שבועות אחדים אחר הקטטה הופיע אחד ניוווידומסקי בבתי הנאשמים פרומקין וסגלין וניסה לסחוט כסף תוך איומים להעיד נגדם כי השתתפו בהכאת חיילים. הנ״ל פנו אל קצין־משטרה. הלה יעץ להם לרשום את מספרי שטרות הכסף ולקבל מיד האיש קבלה והתחייבות בכתב שלא יעיד נגדם. ואמנם, לאחר שמסרו לו את הכסף — נעצר הסחטן על־ידי שוטר והובא למשטרה. האיש היה ידוע כאיש העולם־התחתון. בעדותו במשפט אמר: כאשר בא לשוק וראה את היהודים מכים בחיילים, נתנו לו היהודים סכומי־כסף והובילוהו לבית האדום ונתנו לו יי״ש.

הגדיל לעשות התובע שמאקוב, שהופיע כתובע מטעם הצבא. בפתח דבריו העיד על עצמו כעל אדם העוסק בבעיית היהודים ובתולדותיהם ורואה בסכסוך הזה המשך טבעי למסורת־העושק שלהם. הוא מביא עדותו של אחד הקצינים, שהקהל היהודי בעיר זו מתיחס בזלזול לצבא ומפריע לתנועותיו בעת המצעדים החגיגיים והאימונים. לחיילים היהודים סידרה הקהילה מטבחים כשרים מיוחדים, ודבר זה מאפשר להם להתחמק מהמחנות, ובכלל, יש הרגשה שהיהודים שולטים בעיר מינסק. בחגיהם אין בכלל אפשרות לעבור ברחובות העיר. היהודים הקימו כאן „חברה״ מאורגנת לתקיפת נוצרים. טענת הנאשמים, שהיו אלה חיילים שיכורים שהחלו בריב — אינה מתקבלת על הדעת, שהרי דוקא היהודים הם המטפחים חגי שכרות מיוחדים כמו פורים, שחובה דתית היא להשתכר בהם ולציין בזה את חגם הלאומי הגדול על השמדת שבעים אלף מאויבי היהודים בפרס. גם בשכרות החיילים אשמים היהודים; בעלי מרתפי היי״ש השקו אותם בכוונה כדי לגרום להתנגשות זו. כיצד ייתכן, שחיילים מעטים יערכו פרעות בשוק היהודי שנמצאים בו אלפי יהודים? היכן הם מסתתרים כולם?

התובע שמאקוב מביא גם שורה של האשמות נגד יהודים, מאלה שנרשמו בגנזך הרומי העתיק, בהסתמכו על אמרות ציצרו, סנקה, מושל רומי נמטיאנוּס ואחרים, כאילו סבלם של הרומאים נגרם בעטיָם של שרידי היהודים שהובאו לרומי על־ידי טיטוס אחרי חורבן יהודה. „אפילו תעלת סואץ, הנחפרת ע״י לה־סאֶפס, סבלה מהתערבות יהודים״.

על טענת היהודים, שכאילו הוחלפו הרובים שהיו בידי החיילים השיכורים, כדי לטפול על היהודים שהם שברו וקילקלו אותם, מעיר התובע: „מנין להם, ליהודים, שאמנם החליפו את הרובים? בודאי מפי החיילים היהודים, המשרתים ביחידות אלה. שוב הוכחה, שזהו קשר יהודי.״ ביחס לעדותו של הסחטן ניוווידומסקי, שפרומקין ואחרים נתנו לו סכומי־כסף — מעיר שמאקוב: „בצרפת הוכח כבר מזמן, שליהודים כסף רב למדי כדי לרכוש לטובתם מיניסטר מזדקן או נערה צעירה. מכלל 96 אלף תושבי מינסק, 60 אלף הם יהודים; הללו מרגישים את עצמם טוב ובטוח; זהו אחד המרכזים שלהם. פועלות כאן חברה להפצת השכלה בין יהודים וחברות־צדקה שונות. כל אלה — טובת הקהל היהודי בלבד לנגד עיניהם.״ הוא לא נמנע מלהאשים אף את קציני המשטרה, שדאגו יתר על המידה ליהודים והגנו עליהם, במקום להגן על החיילים המקופחים. היתה זו, לדבריו, התקפה מכוונת, גזענית־לאומנית של יהודים על נוצרים.

ראשון הסניגורים, טורצ'ניקוב, מביא בנאומו כמה עדויות אשר הוכיחו כי אמנם היו החיילים המעורבים בקטטה שיכורים. הריב לא התנהל על רקע גזעני או לאומני, אלא על טיב השירות הצבאי, בין החיילים השיכורים לבין יהודים יוצאי צבא. כאשר עבר הריב לקטטה, יריקות ומכות, באו מאנשי השוק להרחיק את החיילים, ואז הופיע משמר צבאי; רשמית — במטרה להשקיט ולהרגיע את המצב, אך לפי דברי אחד החיילים מיחידה אחרת, נשלח המשמר כדי לנקום מהקהל היהודי את בזיון החיילים השיכורים. התנהגות המשמר מוכיחה, שלא בא להרחיק חיילים שיכורים, אלא לתקוף אזרחים, מבלי לברר מי כאן אשם בקטטה.

הסניגור לובארסקי דוחה את דברי הבלע של התובע שמאקוב, שציטט דברי התקפה על יהודים מפרי עטם של שונאי־יהודים מלפני אלף שנים ויותר; אין לכל אלה קשר כלשהו למשפט הנוכחי. במריבה, בהרחקת החיילים והכאתם, השתתפו גם לא יהודים, כפי שהעידו כמה מעדי־התביעה; ואף החיילים גרמו פגיעות לא ליהודים בלבד, אלא גם לנוצרים, ולכן אין לדבר כאן על מריבה או קטטה גזענית־לאומנית מצד הקהל היהודי האזרחי. הוא סותר עדויות שהביאה התביעה ודורש גישה אובייקטיבית במשפט, כפי שדורש המוסר הנוצרי, „משפט שווה לכל."

אחרון הסניגורים, מירונוב, מעיר בראשית דבריו, שחומר העדויות הרב שהצטבר במשפט זה נותן אפשרות לבירור שקט ונוח של מבוך הענינים, אולם בנאומים של נציגי התביעה צילצלו לא דברי משפטנים, אלא קריאות־נקם נלהבות. הוא לא פילל כלל, שמעל דוכן התובע הממשלתי תינשא קריאה כה נמרצת „לשבור את גאוות ישראל!" ועל־ידי הוצאת פסק־דין מרשיע, „לרסן את כל העם היהודי." בנאומים של נציגי התביעה, אולי שלא מדעת, מופיע הלך־רוח גזעני ולאומני, שנאה שאינה יודעת גבול; רק בזה אפשר להסביר מדוע דרשו לדון את קטטת־השוק הרגילה לפי סעיף כה מחמיר. אנשים החדורים הלך־רוח לאומני שכזה אינם מסוגלים להסביר אף לעצמם שום תופעה רגילה, אלא מנקודת־ראות של שנאה גזענית ודתית. לתביעה הדורשת פסק־דין שישבור את גאוות היהודים וירסן את קהלם „המרושל והמלוכלך בחיצוניותו, במוסרו ובגופו" — תביעה המוכיחה שלא מינסק העיר בלבד מחכה להטלת האשמה מוחלטת, כי אם רוסיה כולה! — עונה הסניגור: „הציבור מחכה לא לפסק־דין מאשים בכל תוקף, כי אם לפסק־דין צודק! אם בכנסיית הנוצרי אין הבדלי גזעים, הרי גם כאן, בהיכל הצדק, אין מקום לשנאה גזענית; אין כאן הבדלי לאומים; כאן נוכחים אזרחים המבקשים ומצפים למשפט צודק!"

לאחר ארבעה ימי ישיבות בית־הדין המיוחד, הוצא פסק־דין מרשיע נגד חמישה מהנאשמים, שנדונו לשנתיים מאסר ושלילת זכויות אזרח, וכן לארבע שנים נוספות של פיקוח משטרתי או קהילתי. שאר הנאשמים זוכו מחוסר כל הוכחות.

הנידונים: אברהם קפלן, ישראל גוביץ', משה קוטין, יודל רומנוב ואליהו קוגל. הערעור שהוגש על־ידיהם נדחה.

משפט זה סיפק חומר רב להסתערות מחודשת של העתונות הרוסית הרשמית נגד יהודים. החוברת הרשמית שהוצאה על המשפט מביאה כמה כתבות שהתפרסמו בעתונים במהלך המשפט ובסיומו. היו גם עתונים אחרים, שהביאו את דבר המשפט בצורה אובייקטיבית. לאלה שלח התובע שמאקוב מברק ודרש להביא את הידיעה מחדש ובאור אחר.

יש יסוד להנחה, שעירנותם של יהודי מינסק ועמידתם האיתנה מנעו פרעות רציניות בקהילתם בשנת 1897.

א. ליסין

הספריה החשאית שלי

מתוך מאמרו „פגישות עם יודין־אייזנשטט", בספר „זכרונות וחוויות", הוצאת „עם עובד" תש"ג. תורגם בידי א. קריב. המאמר נכתב בנובמבר 1937.

מינסק היתה מרכז מהפכני ישן. סיפורי־המעשיות רוויי הדמיון, ששמעתי בילדותי על הסוציאליסטים שבעיר, היה מצעם לא מצע של דמיון כל עיקר. גרינביצקי, אשר ריסק בפצצה את אלכסנדר השני ואת עצמו במארס 1881, מינסקאי היה. עוד כמה כוחות חשובים (שלא מבני־ברית) ב„נארודנאיה ווליא" באו ממינסק וסביבתה. במינסק היה אפילו איגוד קצינים של „נארודנאיה ווליא". וחזקים במנין ובבנין היו ה„חוגים" היהודיים במינסק, שהיו מנצנצים וכבים, מנצנצים וכבים בשנות־השמונים המועבים, כגחליליות בליל־מחשכים כבד־מחנק. אולם אז, כשבאתי למינסק, כבר היתה ה„נארודנאיה ווליא" שבוקת חיים, בעוד שהסוציאל־דימוקראטיה טרם קמה על רגליה. בקרב היהודים עדיין היתה אמריקה מוציאה מתוך התנועה את רבי המרץ ורבי הכשרון, כדרך שמספרים על הרים מגנטיים, ששואבים אליהם מתוך הספינות החולפות על פניהם את המסמרים והברגים. וברחובותיה של מינסק מהלכים היו רק מעטים עטופי „פלרינות" ומגדלי בלורית, שהחזיקו עצמם, לא בלי יהירות טראגית, ל„אוטסטאלייאָ" (נחשלים), ושמראיתם באותו הילוך ובאותו תואר נלעגת היתה יותר משהיתה טראגית. מראיה של התנועה כולה היה אז במינסק, כבהרבה מרכזים מהפכניים אחרים לשעבר, כלאחר שנטרפה ספינתה. על־פני המים הדלוחים צפו גרוטאות ורסיסי גרוטאות של דבר־מה שהיה קודם ספינה גדולה. אך אלה היו רק שברי כלים.

ובסתיו, 1892, כשהגיעה שעתי לעמוד למבחן הצבא, לא היה לי אפילו בידי מי למסור את הספריה החשאית שברשותי — לחלוטין לא היה אדם, ממש אין לה תקנה אלא שריפה.

זו היתה ספריה רבתי ועתירת דברים יקרי־מציאות מימי „נארודנאיה ווליא", „זמליא אי ווליא" ואף קודם לכן. במשך שנות השמונים נצטברה בספריה גם ספרות מארכסיסטית בשיעור הראוי להתכבד — מאת „גרופא אוסווובוז'דניה טרודא" (קבוצת „שחרור העמל"). אבל קוראים כבר היו מועטים. אני גופא הייתי הקורא העיקרי. התחלתי משים לילות כימים ושוקד להריקה אל תוכי, כל הספריה החשאית כולה. כיון שנבצר ממני לטלטלה ולהוליכה אתי בידים, רציתי להוליכה אתי בתוך מוחי — במקום־המבטחים אשר שום ז'אנדארם לא יגיע שמה בבדיקותיו. אבל סוף סוף הספריה עצמה מה תהא עליה? אחרון המוהיקנים של „נארודנאיה ווליא" במינסק היה ייפים אברמוביץ היילפרין — סומא, שערו מגודל וצביון פניו כעין הלימון, חולם, בודד, שעדיין המשיך ועשה לפי התכנית הישנה של „כיבוש השלטון". אולם עיקר עשייתו — שהיה מספר סיפורי־מעשיות שבדמיון מ„ימי הגבורה", שמחודש לחודש הלכו ונתרוו יתר דמיון, יתר גבורה. ייפים אברמוביץ שכן משכבר בעולמות שהוא עצמו בראָם. עד הימים האחרונים השיאני ב„קשריו הטמירים" מלפנים והבטיח הבטחות כי את הספריה יקח אליו פקיד־הרכבת, בעל־אחוזה וכדומה.

והנה הגיעו ובאו עצם הימים האחרונים כשאי־אפשר לי כבר להוסיף ולדחות. כבר נכנס החורף (1892־93) ובקרב הימים שומה עלי לנסוע. ואף כי יליד מינסק אני, ואבי — איש פוניביז׳, הרי אבי־זקני, או אבי־אבי־זקני היה „נכתב" בווילקומיר — עיירה נידחת בפלך קובנה, מקום שאפילו מסילת־רכבת לא עברה בו. ושמה הייתי אנוס לנסוע למבחן הצבא. אבי גמר בדעתו להצילני. הוא כבר היה חולה אנוש. הצער על שבחרתי לי דרכים כאלה לא חדל לכרסם את לבו. היחסים שבינינו פגומים היו — אפילו דבר לא דיברנו זה עם זה. אולם בהיותו מכיר את תכונת רוחי, מתיירא היה להניחני, שאהיה כפוף למרותו של „דיאדקא" אפילו שבוע אחד. עמד והעביט כלי־הבית ושקע בחובות, ונטל גופו הנוטה למות (הוא נפטר לאחר שבועות אחדים) וניטלטל בשלג ובכפור לווילקומיר, ושיחד את הטעון שיחוד, והממונה תיקן את פנקסי הרשות והקנה לי אפשרות להיות בעל־זכות. ומיד הוכרחתי לקום ולנסוע ולהציג את הזכות, עוד ימים מספר — ועבר המועד! וכאן אין לי מקום־מקלט לספריה. היו בה כמה חותמות מזויפות של בתי־פקידות וטפסים הרבה (לצורך פאספורטים מזויפים). קיימתי בחותמות מצות „תשליך" בנהר מינסק, בשעה שהמים כבר התחילו מקרימים קרום קרח, ואת הטפסים שרפתי. אולם הספרים מה ייעשׂ בהם?

גמרתי בלבי לעשות מעשה, מעשה נואָש. באחד ה„חוגים" היה אצלי בחור צעיר, משכיל־לאיתן, צנום ביותר, קצר־רואי ביותר, גוץ ביותר, במשקפים כחולים גדולים, אבל קונספיראטור מטבע ברייתו. הוא היה בנו של מוכר־ספרים ידוע במינסק, משׂכיל־לאיתן, שהיה לו בית משלו על ה„בצה", בית שוכן בדד, וחדרים קטנים בו וארגזים ריקים — מקום יאות להצניע שם את הספריה.

ולבחור עול־ימים זה הסחתי את מבוכתי, ומיד הציע לי את עזרתו. שנינו טילטלנו והעברנו אל ביתו, במשך ערבים אחדים, את כל הספריה כולה. ואני שמתי פעמי וילקומירה להציג את זכותי.

כל הדרך היתה רוחי עכורה עלי. היאך אפשר להפקיד את הספריה בידי עול־ימים כזה? ושמא לא יכירו בזכותי ויעשוני חייל? ונזכרתי, שבימי נערותי לא היתה לו למוכר־הספרים הזקן, נפתלי משכיל־איתן, כל חמדה למכור לי ספר־השכלה, אם אפיקורסות נזרקה בו. והיה מעמיד פנים כמחפש את הספר, מחפש ואינו מוצא. נזכרתי גם ב„נשף פלשתינאי" בבית־הכנסת הרומאנובי, האסיפה הראשונה והאחרונה של חובבי־ציון, שראיתי בימי נערותי: באיזו התלהבות רקד משכיל־איתן הזקן מסביב לבימה ובידו תמונה מאסיפת חובבי־ציון בקאטוביץ! בראש פסע הפלשתינאי הנודע במינסק ביינינסון ושר: „עושו, חושו!" ומאחריו משכיל־איתן, התופס את התמונה בשתי ידיו. ומאחריהם כל הקהל. אני גופא באתי אז לידי התלהבות כזו, שנזקקתי להיאחז בספסל שלא אכרע ואפול. ועתה באתי ותקעתי במחיצתו של זקן חשוב זה ספריה חשאית!

וכשהרכבת הגיעה לווילנה, החלטתי לרדת שם ולקחת דברים עם מי־שהוא: אולי אפשר יהיה להעתיק את הספריה לווילנא?

מ. דושקאן

ועידת מינסק 1895

המחבר — מראשוני ה„בונד". כינויו המחתרתי היה „מיכאל הכורך". זכרונותיו, המובאים להלן בתרגום מרוסית, לקוחים מהקובץ „התנועה המהפכנית בקרב היהודים" מוסקבה 1930, בהוצאת „החברה הכל־סוביטית לאסירי־פרך פוליטיים ולגולים־מתישבים", שהמחבר היה מפעיליה.

לראשית שנת 1895 חגגה הטקטיקה של תעמולה המונית נצחון סופי בתנועת הפועלים של החבל הצפון־מערבי אז. „האופוזיציה הפועלית" הווילנאית [1], שמשכה את התנועה אחורנית, אל תקופת החוגים, כבר איבדה את יוקרתה לזמן הזה בעיני מרבית הפועלים המאורגנים; והחוגים הבודדים הקטנים, שנשארו נאמנים ל„אופוזיציה", נתמוססו ונעלמו עד־מהרה. הרעיונות שהובעו ב„מכתבים אל התעמלנים" (ש. גוז'אנסקי) ובחוברת „על התעמולה" (ארקאדי קרמר) כבר זכו להכרה כללית לא רק בווילנה, אלא גם בשורת ארגונים בערים אחרות שהיו נתונים אז להשפעתו המוסרית והארגונית של הארגון הסוציאל־דימוקראטי בווילנה (מינסק, ויטבסק, בראֶסט־ליטובסק, ובמידת־מה קובנה, ביאליסטוק).

התנועה לבשה אופי המוני. קופות הפועלים המחתרתיות שצצו בווילנה בשנים 1894—1895, כבר נשאו אופי מובהק של תאים מקצועיים קרביים שהציבו לעצמם מטרה מוגדרת לארגן את המאבק הכלכלי ולהפיץ את הרעיון הסוציאליסטי בקרב חבריהם. באביב 1895 כבר נתקיימו בווילנה כ־15 קופות מקצועיות כאלו, שהקיפו אז למעלה מ־400 פועל.

חורף ואביב שנות 1894—1895 עמדו בסימן גידול שלא היה כמותו של מלחמת השביתות, שהקיפה את מרבית המקצועות ומפעלי החרושת הזעירים, בעיקר בווילנה ובמינסק. גל שביתות זה, שהקיף שכבות־פועלים ניכרות, סייע לליכוד המוני הפועלים סביב הארגונים המקומיים של הסוציאל־דימוקראטיה ונתן את התוצאות החמריות המורגשות הראשונות: במקצועות רבים הצליחו בתקופה זו להשיג יום־עבודה „תקין" לגבי הזמן ההוא — של 12 שעות־עבודה, העלאת תעריפים קבלניים וכיו"ב.

תקופה ראשונה זו של פעולת תעמולה והסברה המונית היתה לה לבלי ספק השפעה מרובה על המשך התפתחותה של תנועת הפועלים היהודית במחצית השניה של שנות ה־90. בתקופת 1894—1895 עלו על הבמה גרעינים חדשים ניכרים של פועלים־מהפכנים, שמילאו לאחר־מכן תפקיד נכבד לא רק בתנועת־הפועלים היהודית, אלא גם בתנועה הכללית הרוסית.

הרחבת התנועה והעמקתה הולידה את הצורך באיחוד התנועה הסוציאל־דימוקראטית שבערים השונות ובהקמת מרכז מדריך אחד. בווילנה נדונה השאלה על האיחוד בלהט רב בחוגים בודדים בראשית 1895, וכבר אז הועמדה, על־ידי קבוצת האינטליגנציה המדריכה, לדיון ב„ויכוחים", שהפכו להיות בפועל למוסדות־ההדרכה הראשיים של הארגון המקומי.

1. „האופוזיציה הפועלית" בווילנה, ובראשה חרט־המתכת אברהם גורדון, היתה זרם נארודניקאי־למחצה, מארכסיסטי־למחצה, שהקיף בשנים 1893—4 חלק ניכר מפועלי וילנה המתקדמים. היא ניהלה מאבק חריף נגד הטאקטיקה של תעמולה המונית וייסוד קופות מקצועיות.

רעיון האיחוד של הפעולה המהפכנית בערים השונות וכינוס ועידה מיוחדת לשם כך מצא לו הד חזק בין משתתפי ה„ויכוחים". בבליטות מירבית בוסס רעיון האיחוד בנאומו הנודע של יולי צדרבוים (מארטוב) שהושמע באחד במאי באסיפת פעילי הארגון הווילנאי ושהוצא אחר־כך לאור בשם „נקודת־מפנה בתנועת הפועלים היהודית". בד בבד עם המומנטים העקרוניים־הפוליטיים, הוכתב בזמן ההוא הכרח האיחוד של הארגונים הסוציאל־דימוקראטיים בערים שונות גם על־ידי צרכים מעשיים יומיומיים של המאבק הכלכלי. עם התפתחות תנועת השביתות, תכפו המקרים שהמעבידים גייסו פועלים מהשכבות הנחשלות ביותר שבערים אחרות כמפירי־שביתה. תופעה זו הורגשה ביתר־שאת במינסק, ששם נתגבש לראשית 1895 ארגון בעלי בתי־מלאכה, שהציב לו למטרה לגייס במאורגן מפירי־שביתה בערים הסמוכות, במקרים של פרוץ שביתות בענף־מלאכה זה או אחר. המינסקאים סבורים היו בדין, כי האמצעי הממשי ביותר במלחמה נגד ארגון־בעלים זה הוא — התקנת קשר קבוע בין ארגוני התנועה שבערים השונות, חילופי מידע מאורגנים על סכסוכי־העבודה המתחוללים ואמצעים משותפים במאבק עם הפרת־השביתה של יסודות הבאים מן החוץ. מטעם זה תבעו המינסקאים במיוחד להחיש את כינוס הועידה, ובמידה מסוימת אף היו יוזמיה.

לפי ממדיו ולפי היקף פעולתו תפס אז הארגון הסוציאל־דימוקראטי המינסקאי את המקום השני אחרי וילנה. הארגון המינסקאי מנה אז 250—300 פועלים מאורגנים והיה לו מחנה ניכר למדי של פועלים־תעמלנים מפותחים מאוד.

השאלה בדבר כינוס הועידה הוכרעה זמן קצר לאחר חגיגות מאי 1895. לועידה הראשונה הוחלט לכנס נציגים רק מווילנה וממינסק, — ערים עם ארגונים חזקים למדי, — על־מנת לכנס בעתיד הקרוב, על יסוד הנסיון שיירכש בועידה זו, התיעצות רחבה יותר או התכנסות נציגים משורת ערים של צפון־מערב ושל פולין.

כצירי וילנה לועידה נקבעו שני פועלים — שלמה מנקר וכותב הטורים האלה, שנודע אז בווילנה בשם „מיכאל־הכורך".

הועידה נתקיימה במינסק ביוני 1895. מקבוצת האינטליגנציה המינסקאית השתתף בועידה פאבל ברמאן, שהיה אז מדריכו־בפועל של הארגון הסוציאל־דימוקראטי המינסקאי. מקרב הפועלים משתתפי הועידה זוכר אני בבירור רק את משה־השען, — אחד הפועלים־התעמלנים המינסקאיים הבולטים ביותר.

הועידה נפתחה בדירתה של ליובה יוזאֶפוביץ' במסיבה חגיגית שבה כיבדו המינסקאים את המשלחת הווילנאית ובדברי המשתתפים הותוו הסיכויים והציפיות של תנועת הפועלים היהודית הצעירה. שאר ישיבות הועידה נתקיימו לפי תור בדירותיהם של ליובה יוזאֶפוביץ' ופאבל ברמאן, וישיבת הנעילה נתקיימה ביער, בהשתתפות 25—30 פועלים מפעילי הארגון המינסקאי. מכלל הפועלים משתתפי ישיבה זו — זוכר אני כעת את המברשתנים מ. מונבז (חאצ'יה) ואורי פוטר, את הניה רייכלשטיין (סורגת־גרביים) שפעלה לימים בקרב סורגות־הגרביים בווילנה, וב־1902 עבדה בדפוס הבלתי־ליגאלי של ה„בונד" בווארשה, את בנצ'ה לוין שהיה פעיל לימים בביאליסטוק ובברדיצ'ב (בדירתו התקיימה בשנת 1902 הועידה החמישית של ה„בונד"), את משה־השען, שפרה יוזפוביץ', מינה־פייגה התופרת ועוד.

עבודת הועידה התנהלה בתנאי קונספירציה חמורה. הועידה לא השאירה אחריה שום פרוטוקולים או אילו־שהם עקבות בכתב. בעיקרו של דבר עסקה הועידה בשאלות

בעלות אופי מעשי־ארגוני: התקנת קשר קבוע למידע על גילויי תנועת־הפועלים בערים שונות, חילופי עובדים־תעמלנים, חילופין בפרסומים מקומיים בלתי־ליגאליים וכיו״ב.

הועידה נפתחה במסירת דו״חות על מצב תנועת הפועלים בווילנה ובמינסק. הועידה החליטה על חילופי־ידיעות קבועים בין הערים בנוגע לשביתות הפורצות או העומדות לפרוץ, ועל ארגון מאבק שיטתי נגד גיוס מפירי־השביתה. כן נתקבלה החלטה על איחוד הפעולה שהוחל בה זה מקרוב להוצאת ספרות בלתי־ליגאלית ועל חילופי הפרסומים המקומיים (במינסק הוחל אז בהוצאת עלון מקומי בהקטוגראף בשם „מינסקער פלוגבלאט״; בווילנה הוחל בהוצאת חוברות־תעמולה בהקטוגראף).

בערנות מיוחדת נדונה בועידה השאלה בדבר הוצאת בטאון בדפוס להארת הבעיות השוטפות של תנועת הפועלים, על־מנת שהבטאון ישמש חוליה מקשרת בין הארגונים המפורדים של צפון־מערב ופולין. אך השאלה של מקורות המימון ושל גיוס הכוחות הספרותיים להוצאת הבטאון לא נתבררה, והועידה לא קיבלה שום החלטה מוגדרת לא בנוגע לבטאון ולא בדבר יצירת מרכז ארגוני קבוע. שתי שאלות אלו נדחו לועידה הבאה, שלא מונה לה להתקיים.

למרות התוצאות הזעומות יחסית של ועידת מינסק, נודעה לה בכל־זאת חשיבות ניכרת, כצעד הממשי הראשון בדרך לאיחוד תנועת הפועלים היהודית. בועידת מינסק ניתנה הדחיפה הראשונה שהביאה לאחר־מכן (ראשית 1897) לארגון הדפוס הבלתי־ליגאלי הראשון על־ידי קבוצת פועלים וילנאים והוצאת העתון „ארבעטער־שטימע״ (שהוכר לאחר מכן כבטאונו המרכזי של ה„בונד״) וקצת מאוחר יותר — לכינוס ועידת ה„בונד״ הראשונה.

בונדאים בבית־החולים במינסק — נפצעו ביריות בהפגנה ב־18 באוקטובר 1905
(ראה מאמר בעמ׳ 456 ואילך).

א. ליסין

„האופוזיציה" במינסק בתקופת ייסודו של ה„בונד"

בעקבות זכרונותיהם של אסתר פרומקין ודוד קאסל

מתוך ספרו „זכרונות חוויות", הוצאת „עם עובד" תש"ג. תורגם בידי ד. שטוק. המאמר נכתב בינואר 1935.

כיון שאסתר ביקשה בזכרונותיה[1] לסלק מעלי את האשמה הכבדה של לאומיות, הריני מקדים ומסלק מעליה את האחריות, ששימשה פרקליט לפאשיסט חשוך כמוני הדל. אסתר לא היתה בה אז עדיין השגה לגבי משטר המועצות. שאילולא כן לא היתה כותבת עלי ברוב רגש כזה. או אז ודאי שלא היתה מתרעמת על שמאשימים אותי בלאומיות.

אף על פי שזכרונותיה של אסתר נכתבו בכנות, בחיות, ברוב כשרון, לא אעמוד עליהם הרבה. יותר משהם משקפים את מצב תנועת הפועלים מאז כהוייתו, הם משקפים את מהלכי־הרוח שלה עצמה. היא היתה עדיין צעירה מדי ורחוקה מדי מן התנועה. כשהכרתי אותה, גמרה את חוק לימודיה בגימנסיה. הרגשתי עד מהרה, כי עתידה היא לעלות מעלה מעלה בחוגינו. היינו אז כולנו, כפטרוס השליח בשעתו, דייגי־אדם, ציידי־נשמות, שהיו מהלכים ברחובות היהודים ורשתותיהם פרושות. אסתר היתה יפה מאד, מוכשרת מאד, רבת חן ושופעת שלהבת רצון לעבוד את האנושות. ידעתי במינסק הרבה נערות מוכשרות. היא היתה מן המוכשרות והמחוננות ביותר בשאר רוח. מתחילה נראה בה יחס של כובד ראש לשאלות תנועת הפועלים, אך לא הבינה עדיין אלא מעט.

ידעתי יפה־יפה את אבי־אביה, ר' אברהם ליפשיץ — יהודי חולם, איש תמים, שלא מן העולם הזה. הוא היה אביון, צדיק ולמדן, שנתן את נפשו על הגמרא. ידעתי גם פנים את אביה — היה כבר משכיל, עברי, שהיה לו עסק עצים טוב נושא־רווח והיה אמיד למדי. הוא היה יהודי מושלם ו„בעל קורא" שלא מן המצוי. עוד עתה זכור לי מימי הילדות טוב־הטעם של דרכו המקורי, הדק, הנגיני במקרא מגילה. ב„קלויז של בלומקה", שנתגדלתי בו, הוציאה קריאת „איכה" שלו ממש את נשמתי. הייתי בן תשע־עשרה, ועצבותו המתנגנת עודה נשמעת כיום באזני. סיפרו, כי הגביר החסיד שמואל לוריא לא הניחו פעם אחת לקרוא את המגילה בפורים, לפי שנחשב כמשכיל. אך יד ליפשיץ היתה על העליונה, כי אכן קרא את המגילה. וכשהגיע לכתוב כשאחשורוש אומר על המן: „מי הוא זה ואיזה הוא", הראה ליפשיץ מעל הבימה בראשו על הגביר החסיד. כל הקהל פרץ בצחוק. זה היה מרד גלוי ממש בשמואל לוריא.

עמדתי במקצת על שלשלת־היוחסין של אסתר, שנתפרסמה במלחמתה ברבנים וחזנים, בשום פנים לא לשם גילוי קלונה — כדי להלשין בברית המועצות על מוצאה: מלמדנים, סוחרים ובעלי־קריאה. עדותי הפאשיסטית אינה מקובלת שם וממילא אין היא עשויה להזיק אותה. אך יש לה מעריצים מרובים עוד מימי עברה הבונדאי — זה העבר שהיא מגנה אותו עתה בחריפות כזו. ואלה ימצאו ענין בכל הנוגע לאישיותה. ואם היא מגנה, כפי שמספרים, בחריפות כזו את ה„בונד", סבורני, שכאן אנו מוצאים

1. נדפסו בשעתם ברוסיה הסוביטית, ב„וועקער" של ה„קומבונד" — איגוד קצר־ימים, ששימש לחבריו תחנת־מעבר מן ה„בונד" אל המפלגה הקומוניסטית הרוסית. אסתר פרומקין, מעמודי ה„בונד" ומקנאי התנועה האידישאית, היתה אחר־כך מראשי המדברים ביאֶבסאֶקציה. בתקופת ה„חיסולים" בססס"ר לוקחה למאסר ולא חזרה.

בה מין תסביך, המוכיח דווקא את היפוכו של דבר. כל אשה ואשה שמצאת בה שִׂנאָה גדולה — לפרקים מרובים אין אותה שנאה אלא סיטרא דשמאלא של אהבה גדולה. ואשה כאסתר ודאי שהענין הזה מתבטא בה בעצימות יתירה. ומקוה אני, שלא יהא לה כל היזק, אם פאשיסט כמוני עודו מאמין, כי עד היום הזה נטועים במעמקיה מערכי־נפש לאומיים־יהודיים. רושם כזה עשה בי דווקא הקונטרס שלה „דאלוי ראווינוֹו״ („הלאָה הרבנים״). ודאי שהקונטרס לא נתחבר אלא מתוך רגשות יהודיים, מתוך לאומיות יהודית מיוחדת־משונה: כשם שהכמרים נרדפים, צריך שגם הרבנים יהיו נרדפים, שלא להניח מקום לאמתלאות של שונאי ישראל. אמת, הכנסיה הפראבוסלאבית היתה חלק הממשלה הצארית, הכומר היה פקיד צארי, והוא גם נשאר קונטר־ריבולוציונר, מה שעלול בכל שעה להמיט סכנה על ממשלת־המועצות, בשעה שהרב, ככל יהודי, ואולי יותר מכל יהודי, מזדעזע מפני הקונטר־ריבולוציה, לפי שהוא יעלה ראשונה על המוקד. אך התירוץ הזה אין בו כדי להניח את דמיונה היהודי הנפחד של אסתר. כי כה רבתה דאגתה, דאגתה היהודית־לאומית. עוד לפני כשלוש שנים הביאה יט״א ידיעה, כי אסתר אינה דורשת אלא דין של מיתה על הרבנים המינסקאים — ככל הנכון גם זאת בגלל הרגשים הלאומיים־יהודיים החבויים בעמקי לבה. לפי שהכרתי את אסתר, לא האמנתי בכך. אך השמועה הכוזבת בלבד היא אָפיינית.

הריני כותב את הטורים האלה ורואה את פניו התמימים של אביה־זקנה, שהמוות בלבד הפריד בינו ובין הגמרא, באזני נשמעת העצבות המתנגנת של אביה, כשהוא קורא בנעימה כה נרגשה את „איכה״ באזני הקהל. והריני משווה לנגדי את אסתר, הכותבת את הקונטרס, שכולו אש להבה, בגנות הרבנים — עד מה משונה הדרך שבה היא ממשיכה את השלשלת.

בשובי לזכרונותיה, הריני רוצה בנקודה אחת בלבד להעמיד את זכרונה על תקנתו. כפי שהיא מספרת, קבעתי לה בערב פורים 1896 נושא להרצאה, כי „היהודים הם אומה וצריך שתהא הסתדרות פועלית יהודית מיוחדת״. כסבור אני, טעות בידה. מתוך שביקשה להפחית את ה„סטיה״ הנאציונליסטית שלי, בגד בה זכרונה. ודאי אמרתי, שהיהודים הם אומה, שצריכה לדרוש דרישותיה הלאומיות־יהודיות המיוחדות, ומן המוכרח שתהיה הסתדרות פועלית יהודית מיוחדת, שתילחם בדרך מהפכנית לדרישות הלאומיות האלו. רגיל הייתי לומר את הדברים האלה בכל פעם ולכל, וודאי אמרתים גם לאסתר. ומסופקני, אם מ א ר ט ו ב אמר קודם באיזה מקונטרסיו כדברים האלה. שאילו אמר, לא היו מתנגדי מריבים במרירות כזו באותם הדברים שלי, כדרך שמריבים באֶפיקורסות מסוכנת.

ודאי שהיה כאן הרבה מיוהרת־נעורים, כשהייתי מכריז על עצמי בפנים מסמיקות כעל „סוציאליסט־נאציונליסט״. היתה זו כעין אותה פפירוסה של שבת, שעישנתי פעם, עוד בהיותי נער בן 14 שנה, בחדר הבגדים של הישיבה הוולוז׳ינאית המקודשת. העשן הנאציונליסטי הזה הרעיש קצת סוציאליסטים אדוקים במינסק, כדרך שהרעיש לפני 10 שנים קצת חברים שלי בוולוז׳ין. אך הלאומיות שלי היתה לי גם ודאות עמוקה, בוערת.

וכן הכרזתי על עצמי כעל „נאציונליסט־סוציאליסט״ כשבאתי לאמריקה. הנה נפל השם הזה אפילו לתוך ראיון עמי, שנדפס ב־5 ביולי 1897, בהוצאת יום ראשון לשבוע

של „פארוועררטס". וראוי לציין מה יחס נהגו אז בנאציונליזם־סוציאליזם שלי גם החברים המנהיגים באמריקה. אב. ק א ה ן, שהיה לו הראיון עמי, רתח והתווכח. לואי מ י ל ר, שהיה עדיין כגוי, הביט בי באדישות מרובה או מועטת כדרך שמביטים בקוריוז. מוריס ו י נ ט ש ב ס ק י אמר לי, כי דברי „חיממו" אותו והזמינני לביתו להמשיך בויכוח ושם קרא לפני כל אותו הערב את כתביו העבריים. ומיכאל ז א מ אָ ט ק י ן ראָה אותי ממש כמשוגע.

ואין לשכוח, שה„בונד" החליט רק לאחר שנים, בועידתו הרביעית, כי „היהודים הם אוּמה" — החלטה שנתקבלה קצת קודם לכן על ידי אבי אבי אבינו, אברהם בן תרח מתחת השמים זרועי כוכבים של אֵלוני ממרא. הכנסיה הרביעית נתקיימה בשנת 1901. השנים, שאני מדבר בהן עתה, היו 1894 עד 1896. ורצוני להביא קצת דוגמאות — מגוחכות במקצת, אך אָפייניות. בשנת 1894 בא למינסק אחד מראשי ה„אגיטאטורים". נזדמנתי עמו וסיפר לי, כי גמר בעיר אחת את בית־הספר הריאלי, שאלתי לו: ועל שום מה באת למינסק, הרי מינסק אינה עיר־אוניברסיטה? עמד לפני בכל מלוא קומה והודיע (כנהוג באותם הימים, הכל ברוסית): כיון שהפועלים במערב אירופה עשו מהפכות רבות ולא היה בסופן כלום, מתוך שהבורגנות ניצלה את מעמד־הפועלים חתתה את הגחלים הבוערות בידי אחרים, על כן בא הוא להכין את מעמד־הפועלים וכו' וכו' עד סוף פסוק. הוא מסיים ומחכה לרושם־דבריו, ואני אומר: אם כן, על שום מה הוצרכת להטריח את עצמך, הרי יכולת לקרוע דף מתוך ה„רובוטניק" (עתון מארכסיסטי בג'נבה) ולשלוח אותו למעמד־הפועלים היהודי במינסק והוא היה כבר מכין את עצמו. האנשים שהיו באותו מעמד צחקו והתחיל פולמוס שנמשך שנים. ושוב פולמוס ב־1895. אחד „אגיטאטור" מודיע לי בודאות ובקלות כמושך נימא מחלב: היהודים אינם אומה! שואל אני לו: ומה הם היהודים? הוא משיב: בני־אדם. הריני שואל: יואיל לומר לי את האמת, מה לדעתו היה משיב חבר רוסי על השאלה: מה הם רוסים? והוא אומר: נו, ודאי — רוסים. הריני מוסיף ושואל: וכיצד היה משיב חבר גרמני? והוא אומר: נו, ודאי — גרמנים. הריני אומר לו: נמצאנו למדים, שהיהודים בלבד הם בני־אדם, ממש כלשון הגמרא בבבא מציעא: אתם קרויים אדם ואין עכו"ם קרויין אדם. הכל צחקו, והתלקח פולמוס. ושוב באותה שנה, „אגיטאטור" בכנופיה משיב על השאלה: מה סוף־סוף יעשו יהודים, ותשובתו דרך קריאה חגיגית: לכשתיפתר השאלה האנושית־כללית, תיפתר גם השאלה היהודית. שאלתי אותו: אם כן, יש לך באמת שהות לחכות. כמובן שגם אותו אגיטאטור שוב לא חס עלי.

כאלה היו פני „תחום המושב" וכן תעו בו. יריבי, האגיטאטורים, כפי שקראו להם, ודאי שהיו צעירים משכילים, הגונים, מהם גם נלהבים. אך כדרך האדוקים סבורים היו, שאין אלא אמת אחת, והיא אמיתם, והקוסמופוליטיזם היה חלק חשוב באמת הזו. ידידי מכבר בוריס פ ר ו מ ק י ן (הוא היה דווקא אז בצד שכנגד) מספר ב„רשימות על תנועת הפועלים היהודית" (ב„ייברייסקאיה סטארינה"), שאני הייתי בתנועה „הראשון שקשר קטיגוריה על הקוסמופוליטיזם". ובאמת, זו היתה התמצית. בפולמסאות הייתי מבליט תמיד את ההבדל העמוק בין קוסמופוליטיזם, שבעולם שכולו אומות מיוחדות אינו אלא הפשטה ריקה, ובין אינטרנאציונליזם, שהוא חיים בעצם היותם ושאינו סותר בשום פנים את הלאומיות, שהרי בשעה שאין לך לאומיות, לא תצויר מציאות של בין־לאומיות. ועל הענין הזה הראיתי בראיון הנזכר ב„פארוועררטס" 1897. כעבור

עשר שנים היה כבר הדבר הזה מושכל ראשון. אך בשנים 1894 עד 1896 הוא נשמע, לכל המוטב, משונה למדי באזני הסוציאליזם בעל הגושפנקא. וכשהייתי אומר, כי תנועה מהפכנית גדולה אצל היהודים לא תבוא אלא כתנועה לאומית־יהודית גדולה — היו מגנים אותי כפסול.

והדבר הזה היה רק שנים אחדות לפני ה„בונד" ושש שנים לפני הפרוגראמה הלאומית של ה„בונד".

כעתה כן אז הייתי מצביע על כך, שאם הפועלים היהודים (בעלי־המלאכה, כפי שהייתי קוראָם אז) הם חלק של מעמד הפועלים, הרי הם גם באותה שעה עצמה חלק של האומה היהודית — של אומה נזופה ורדופה, המתענית בתנאים טראגיים מיוחדים כאלה. ותפקידיהם וחובותיהם, כחלק של האומה היהודית, חשובים ממש כחובותיהם ותפקידיהם כחלק של מעמד הפועלים. ב אֶ ב אֶ ל והסוציאל־דימוקראטים הגרמנים, הייתי אומר, אינם חייבים לדאוג לחלק גדול של ענינים לאומיים־גרמניים. הדאגה הזו מוטלת על המדינה הגרמנית. אך המדינה שלנו (מדינת הצאר) — הרי היא שונאֵנו בנפש, המענה ורודפת אותנו. הסוציאליסטים הגרמנים — אמרתי פעם באסיפה — היו בימי מלחמת צרפת־פרוסיה ב־1870 לצד גרמניה, באֶבאֶל ווילהאֶלם ליבקנאֶכט לא רצו בפארלאמנט להצביע נגד תקציב־המלחמה, לפי שהיו סבורים, שהגרמנים הם הצד הנתקף וגם סוציאליסטים חייבים בהגנה על עמם, כשהוא נתקף (הם הצביעו נגד הוצאות המלחמה רק אחר כך בימי המלחמה, כשביסמארק הושיט ידו לכבוש את אֶלזאס ולותרינגיה), אך אנו היהודים עומדים ונתונים תמיד במצב של מלחמה ואנו תמיד הנתקפים. הרי המלחמות הלאומיות שלנו הן תמיד מלחמות־הגנה. והמהפכנים היהודים הצעירים ובעלי המלאכה היהודים, הלוחמים הצעירים צריכים להיות חלוץ־האומה בהגנתה העצמית — לדרוש דרישות לאומיות־יהודיות מיוחדות ולהילחם להן. בוריס פרומקין נוזף בי, שלא התקנתי תכנית חיובית של דרישות כאלו. אמת נכון הדבר. אך היתה זו בזמן ההוא אֶפיקורסות איומה למדי, כשהראיתי על הצורך הדחוף בפרוגראמה זו. באֶבאֶל — אמרתי באותה אסיפה — אינו צריך להשמיע דרישות לאומיות־גרמניות מיוחדות לפועלי ברלין. הגרמנים הם אומה שלטת. אדרבא, מחובתו של באֶבאֶל להילחם, שהגרמנים לא יקפחו אומות חלושות. „הה — קראתי — אילו באֶבאֶל היה בן האומה היהודית, אומה שהיא בכל מקום מיעוט קטן ומיעוט נרדף, ודאי שהיה מרגיש וחושב כמוני!"

ואני הראיתי גם על האחריות הגדולה והדוחקת של המהפכנים היהודים בפני העם היהודי. אמת — אמרתי — אילו היה כל העם היהודי כנוע־צנוע כ„הרב מטעם" במינסק, ח נ ל ס, גם אז היתה הממשלה נעזרת באנטישמיות, כדי לכוון את הרוגזה המחושמלת של ההמונים כלפי היהודים, אותו השעיר־לעזאזל הנצחי בתולדות. כן דרכן של הממשלות שהן נותנות לו לעם המרוגז שיבלע את האומה היהודית. אך המהפכנים היהודים חייבים לדעת ולזכור, כי הם מנפחים יותר ויותר את הלהבות האנטישמיות של השליטים.

הנה — הייתי אומר — האֶסיה ה ל פ מ א ן, מיילדת במוזיר, מעורבת במשפט רצח הצאר של פ אֶ ר ו ב ס ק א י ה, ז׳ אֶ ל י א ב ו ב ו ק י ב א ל צ׳ י ץ׳ והוסיפה בזה לא מעט לפרעות ביהודים ולגזירות מאי של איגנאטייב בראשית שנות השמונים. פאֶרובסקאיה היתה בת שר־פלך ונכדה של מיניסטר, והרי אי־אפשר היה להיפרע

משרי־הפלך ומהמיניסטרים. שלשלת־היוחסין של ז'אֶליאבוב היתה מן הקוזאקים, המגינים הנאמנים ביותר של הצאר. ההתיחשות של קיבאלצ'יץ' על כמרים פראבוסלאביים, והרי אי־אפשר היה להיפרע מן הכמרים, עמודי־הממשלה. ואילו הלפמאן היתה בתו של דייג יהודי. וההמונים בימינו בפאֶטאֶרבורג, כדרך המן בשושן הבירה, ביקשו להיפרע לא בלבד מהלפמאן, אלא מכל עם ישראל.

אך בשום פנים לא נתכוונתי לומר, שאנו צריכים לותר על המלחמה המהפכנית שלנו. אדרבא, אנו שהננו מקופחים מכל מקופח, חייבים להילחם במקפחינו ביתר התלהבות. זה צריך להיות, כפי שהייתי נוהג לומר, „מס היהודים" המיוחד שלנו. אם אָנו היהודים, הננו גם עתה בכל העולם כולו השעיר לעזאזל על חטאות הבורגנות בעולם כולו וחטאות האריסטוקראטיה בעולם כולו, הרי בלי הסוציאליסטים היהודים היה מעמדנו חמור יותר. אז לא היתה לנו האהדה ואף הזכות לאהדה של המוני העם הנוצרים הגדולים. אך באותה שעה עצמה חייב המהפכן היהודי להרגיש את העריבות הגדולה שלו להמוני העם היהודים המעונים, הסובלים יותר בגללו, והוא צריך להיות להם חלוץ־לוחם ולא להיות ביניהם כצדדי, כזר, — כאיש מחוץ־לארץ.

זכורני שהייתי אומר תמיד, כי הפורענות הגדולה ביותר עודה מעותדת לנו. אם בפרעות 1881 שילמנו בעשרות קרבנות, הרי בפרעות בימי מהפכה גדולה, שמוכרחה לבוא, נשלם במאות אלפים, רבבות קרבנות. זה היה 6 עד 7 שנים לפני פרעות קישינוב, 8 עד 9 שנים לפני פרעות 1905 וחצי יובל שנים לפני שחיטות פאֶטליורה ודאֶניקין. ואמרתי, כי עלינו ללכת לקראת „בדמיך חיי" הישן, הקדום שלנו, בעינים פקוחות, כיהודים סוציאליסטים, כחלוצי־לוחמים לעמנו, ולא כסוציאל־דימוקראטים ברלינאים, היושבים דרך מקרה בלבד במינסק.

לאחר זמן־מה עלה ה„בונד", שנעשה קמעה־קמעה חלוץ־הלוחמים של ההמונים היהודים. זו היתה חיות החיים שהביאה לכך. אפשר להם לבוגדים לאומיים וסוציאליסטים שונים ברוסיה המועצתית שיהיו רוקקים עתה על עברם שלהם עצמם, להתנפל דרך נכפים וחולים נופלים על התנועות הגדולות האלו — בתולדות הסוציאליזם, ויתר על כן בתולדות ישראל, כתב ה„בונד" אחד הפרקים המופלאים ביותר. במציאותנו החשיכה היה זה הרומאנס, שרומם את הנשפלים ביותר שבתוכנו ובהתרוממותם רוממו את העם כולו. אותה שעה עצמה היה גם ה„בונד" מפלגה פיכחת מאד אצל היהודים. כבר כתבתי פעם, כי מנהיגי ה„בונד" לא היו מעולם נוהגים, אלא תמיד היו מונהגים ומנהיגם היו החיים עצמם. לא קלט ה„בונד" אלא מה שבא במליאות־זמנו. אפילו הוא עצמו, ה„בונד", כהתאחדות של הסתדרויות יהודיות, סוציאליסטיות, שהתקיימו עוד קודם בערים שונות, בא כמעט כנגד רצון המנהיגים, בהכרח, כפרי בשל שגזירה עליו שיהא נושר מאילנו. המנהיגים חששו תמיד, שמא תדגיש ההתאחדות הדגשה חזקה למדי את ענין תכונתה היהודית. וכן באה גם לאחר ארבע שנים ומחצה ההחלטה, שהיהודים הם אומה. וכן באו אחר כך מכל הכרוך בהחלטה זו — הפרוגראמה הלאומית, הדרישות היהודיות המיוחדות, המדיניות, התרבותיות.

ה„בונד" היה במדינת רוסיה מכבר התנועה הסוציאליסטית הגדולה ביותר, הערה ביותר, החזקה ביותר, כשהמפלגה הסוציאליסטית הרוסית לא היתה עדיין אלא שם בלבד. ואף על פי כן היו תמיד חושבים בחוגי המנהיגים של ה„בונד": במחילת כבודכם, מה ערך ליהודים! ה„בונד" היה מסתכל תמיד לכל העברים: למה יאמרו הגויים, אל נא

ימצאו הגויים פגם בכשרות הסוציאליסטית שלהם! אף על פי שהגויים האלה היו על הרוב יהודים שנעשו גויים. מכאן שהשאלה הלאומית ב„בונד" היתה חופה על עצמה לפרקים מרובים מסווה של שאלה ארגונית והיתה יוצאת מתחת ידיהם בצמצום לפנים צמצום, שדופה ומכווצת. מכאן שה„בונד" היה מתירא לחרוג מן הטריטוריה שלו (ליטא, פולין ורייסן) ולהתפשט, שלא לדבר, למשל, על ארץ־ישראל, אלא אפילו בגליציה. להלכה הודו כבר, שהפועלים היהודים אינם בלבד חלק של מעמד הפועלים, אלא גם חלק של האומה היהודית. אך למעשה היו הפנים הנפחדים מכוונים לדיינים הקשים של „איסקרה" ולא להמונים הגדולים של העם היהודי. ה„בונד" לא ירצה להיות אלא מפלגה סוציאליסטית (או חלק של מפלגה) ברוסיה בלבד, אך לא המפלגה הסוציאליסטית של העם היהודי.

דוד קאסל[2] היה במינסק הצעיר בקבוצת עושי מברשות — תלמידי. היו לי קבוצות כאלה במקצועות אחדים. כולנו לא היינו אז זקנים. לכל היותר בני 25 שנה. קאסל היה מן הצעירים ביותר. ואף על פי שהיה מוכשר מאד והיינו ידידים קרובים מאד, היה צעיר מדי משידע ויבין הכל.

מינסק היא עיר מולדתי וגידולי — עיר חלומות הילדות שלי, חלומות הנעורים שלי. חייתי כבר בניו־יורק פעם וחצי משחייתי במינסק. ובכל זאת נשארה מינסק עיר־מולדתי, האהובה והיקרה. ודאי שאני „מפלגתי" לגביה. דומני, כי במינסק היו האנשים אינדיוי־דואליים יותר, שאין לך כל עיר ועיר בין הערים הרוסיות־היהודיות הגדולות, שהיו בה אנשים מענינים מרובים כל כך. המתחרה הראשית של מינסק זוהי וילנה הגדולה יותר, פעלה יותר בקהל, בהמון. ואילו מינסק פעלה באדם היחיד. לפרקים מרובים הנני מהרהר, מה הם פני־מינסק עתה, בשלטון־המועצות. אומרים שהעיר נידלדלה הרבה, אך שויון רב בה — שויון של בלויי־סחבות ולחם שחור במוץ, ולאנשים עצמיים, שדעות להם משלהם, אין שם מקום אלא בין ארבעת המגדלים של בית־הסוהר הישן שלה. זוהי הדימוקראטיה המועצתית, הדימוקראטיה המשונה של מיטת־סדום — הקוצצה את הגדול וממתחה את הקטן. עיר מולדתי מאוכלסת עתה או קצוצים או ממותחים.

ותנועת הפועלים המינסקאית היתה מלאה אנשים מעניינים, בחורים ובחורות צעירים, שכל אחד מהם היה עולם קטן בפני עצמו. ואחד המענינים ביותר היה — דוד קאסל. הנה אני רואה אותו לנגדי, על פניו העדינים, שׂערו החום ועיניו החומות — עינים חולמות. גוף דק כזה שהיתה בו מערכת עצבים דקה הימנו. לבו היה נענה לכל, ואפילו אמרת מחצית מלה הוא קלט כולה. מכל השאלות התענין ביותר בספרות ובשירה. מוצאו מבית עני מאד ועוד בראשית־נעוריו הלך לבית־חרושת למברשות. אף על פי כן הבין כבר אז את פושקין ולאֶרמונטוב — והבנתו דרך אינטואיציה היתה משובחת מהבנתם של רבים אחרים, שבאו מן השפע, מן החיים בנעימים, ממורים טובים והיו עטורי כפתורי נחושת של הגימנסיה. עוד אז חשבתי כי בעל־המלאכה היהודי הצעיר, המוכשר, האֶמוציונלי — שיר טוב חשוב לו לא פחות מ„ברושורה" טובה. ופניו הנלהבים של שומע כקאסל היו לי מקור של תענוג.

איש מעניין עד מאד היה גם אביו של קאסל — בעל־מלאכה, יודע ספר, במקצת

2. מספר באידיש. זכרונותיו, שנכתבו ברוסיה הסוביטית, הועתקו ב„צוקונפט" 1936, בחוברת היובל למלאות ארבעים שנה לפעולתו הספרותית של א. ליסין.

פילוסוף ורוח עדינה. מ„חדרו" של ר' איסר שב„בצה" יצא במינסק מנין ראוי של בעלי־מלאכה, שהבינו באותיות הזעירות והצטיינו במידות מתוקנות. העובדה, שאדם כזה התפרנס מיגיע כפיו שיותה לו חן וחשיבות. אך אביו של קאסל, שמחה הסנדלר, היה גם משכיל. ידע לא בלבד דף גמרא, אלא גם את הספרות היהודית והעברית. הוא היה חושך מצרכיו הדחוקים ביותר, אפילו מפתו, וקונה ספרים בזה אחר זה. עוד בהיותו זקן בן שבעים עזב את ביתו, ספרייתו והאימום שלו. הוא הלך ברגל עד יקאטרינוסלאב. כמו ליב טולסטוי הזקן כן הלך שמחה הסנדלר מחייו.

ואף על פי שזכרונותיו של קאסל כתובים בחום, ברוב כשרון — אינם מוסרים אלא את מהלכי נפשו ולא תמונה נכונה של התנועה. זכרונותיו קרובים יותר לאמת מזכרונותיה של אסתר, כי היה קרוב יותר לתנועה. אך היה עדיין צעיר מדי שיבין את התנועה כהלכה. אמת שישעיהו ועמוס ניתן להם מקום בתעמולה שלי. אך יהיו הנביאים גדולים ומרוממים מכל גדולה ורום — הם היו לפני אלפיים שנים וחצי האלף. המקום החשוב ביותר בתעמולה שלי ניתן דוקא למארכס וללאסאל. הייתי כבר אז מארכסיסט ודאי, ויגעתי כמה וכמה יגיעות להתאים למארכסיזם את הלאומיות שלי, הזה אומר, הלכי הרוח היהודיים־לאומיים שלי. אז ידעתי כבר יפה־יפה את ספרי מארכס, לאסאל, אֶנגאֶלס, זיבר ואת ספרות החבורה „שחרור העבודה", על כל פנים ידעתים לא פחות משידעו יריבינו שנקראו „אגיטאטורים". היה אפילו חוג, שלמדנו בו את „הרכוש", שהייתי בקי בו דף־דף, כבקיאותי קודם בגמרא. כמובן, עם צעירי־פועלים אינטליגנטיים כקאסל וכן עם בחורי־ישיבה דיברתי לפרקים מרובים על הנביאים, על האידיאלים החברתיים ועל החשיבות החברתית הגדולה של הנביאים, שהייתי נתון לקסמם אז כאשר אני נתון לו עתה. זו היתה שיטת התעמולה החביבה עלי.

וכן אמת הדבר, שלא אהבתי לפנות לשוליות של בעלי־המלאכה שלנו כאל „פרולי־טאריאט". פנייה כזו היה בה יותר משיכול היה לעמוד בו חוש ההומור שלי ובאמת הייתי טוען, שאָנו צריכים לפנות בתעמולה שלנו אל כל ה„ביאֶדנוטא" (דלת־העם), כפי שקאסל מספר. הרי זו ה„ביאֶדנוטא", זו הדלות היתה שלושת רבעי העם היהודי, שכן לא היה בנו פרוליטאריאט יהודי. וזו היתה לי דוקא נקודת־ראות מארכסיסטית, שצריך להתאים את ההלכה לחיים ולא את החיים להלכה. את הברושורה לתנאים ולמסיבות של החיים, ולא את התנאים ומסיבות של החיים לברושורה.

עוד שנים אחדות קודם לכך, בהיותי עדיין כמעט נער, היה לי ויכוח בשאלה היהודית־לאומית עם ראש ומנהיג חשוב מכובד בוילנה, עיר הבירה של התנועה. הוא פסק, שמחשבותי הן „מאֶלקו־בורז'ואזני", (בורגנים־זעירים), „מאֶשצ'אנסקי". כסבור היה שהגדרה כזו תערער אותי עד היסוד בי. אך אני לא התפעלתי ושאלתיו: כיצד אתה מסומן בדרכיה שלך, לא מאֶשצ'אנין (עירוני) כך וכך? משמע שאנו כולנו מאֶשצ'אנים (עירוניים). ומשום מה ביזוי כזה למאֶשצ'אנסטבו — ביזוי בגזירת הספרות הרוסית, שהיא ברובה הגדול והמשובח ספרות של „בארינים", כתובה בידי פריצים! כלום המארכסיזם גוזר על אָדם שיצא מעורו, ולא יחידים בלבד מחויבים במצוה זו, אלא מעמדות שלמים, עמים? — שאלתי אותו.

ובעיני נראתה מלחמת המעמדות בערינו „כמלחמת קבצן בדלפן" — ביטוי שהשתמשתי בו באותו ראיון הנזכר ב„פארווערטס" יולי 1897.

ובעיני נראתה „מלחמת מעמדות עד החתונה", כשהלוחם יהא מחויב לפתוח בעצמו

בית מלאכה ו„הקבצן הלוחם יהא בעל כרחו דלפן שנלחמים בו". היה זה מגוחך בעיני, כשה„אגיטאטורים" היו מדברים לקבוצת שוליות במינסק באותו נוסח ממש שבאֶבאֶל היה מדבר בו להמוני־הפועלים הגדולים בברלין. הייתי קורא להם תוכי, כינוי שלא היה מחובב עליהם.

אין זו תנועה — הייתי אומר — אלא טראגדיה, כשאתם מפתחים בשוליות את ההכרה, שהאומן שלהם הוא־הוא הרכושני הארור, הטובל בשבע תועבות, כשאותו שוליה מוכרח כעבור שנים מעטות להיות עצמו אומן. בדרך כך אתם פולטים שנה בשנה מתוך התנועה „נשמות מתות" (רמז לסיפורו הידוע של גוגול), שהצ׳יצ׳יקובים בלבד מהם יוכלו לעסוק במעשי מרמה.

כמובן, נלחמנו גם בניצול חסר המצפון של השוליות — שיתמעט ככל האפשר זמן עבודתם ויתרבה שכרם ויזכו ליחס אנושי. אך לא השלינו את נפשם, כי אותם ה„אינטרסים הכלכליים" הם האל"ף והתי"ו של הבשורה הסוציאליסטית הגדולה, שאנו מבשרים. דרשנו, כי תחת כל אלה ירחיבו את אָפקיהם בשאלות גדולות, מדיניות ותרבותיות, שאפשר לפנות בהן לכל ה„ביאֶדנוטאַ" היהודית, כפי שקאסל מוסר את הביטוי שלי — לרובו של העם היהודי. ואנו סברנו, כי הסוציאליזם בלבד במשמעותו המלאה והנאה ביותר יודע את המלים הנפלאות, העשויות לרומם ולהלהיב עם.

מגוחך מכן היה הדבר בעינינו, כשעל יסוד האינטרסים הכלכליים הללו היה אחד מבני אמידים, אשר זכה לענוד כפתורי נחושת במשך שנים מספר, חותך ואומר, שהפועלים חייבים לדעת רק מערכי מלחמה למען ה„אינטרסים" שלהם, ולא שהאדמה מסתובבת. דבר זה מתארת אסתר בזכרונותיה כאמיתו. אני הייתי נוהג לשאול בחור כגון זה: למה לו לדעת ענין סיבוב האדמה? הכי משום שאביו חנווני של דגים מלוחים הוא ולא סנדלר? אמת, נכון הדבר, שבאֶבאֶל לא הורה לפועלי ברלין כי האדמה מסתובבת, באשר כבר קידמוהו בכך המורה בבית־הספר העממי שבגרמניה. אבל השוליות המינסקאים לא ישבו מימיהם בבתי־ספר עממיים, ודבר הסתובבותו של כדור־הארץ חייבים הם לדעת ממש כיוצאי חלציהם של חנווני הדגים המלוחים, הבאים לפניהם ללחום מלחמת „האינטרסים הכלכליים" שלהם.

וכן אמת הדבר אשר יספר קאסל, כי מתקלס הייתי בקונספיראַציה, שקלסה יאתה לה — אותה קונספיראַציה שתעמלנים ידועים היו משיאים דמיונם של עולי־הימים ורכי־הניצה שיהיו סבורים, מי יודע מה מצניעים שם, ומצניעים היו שם רק את הצינעה בלבד, וזולתה לא מאומה. משל לסוג תורה חסידית שלא הרבי ולא החסידים יודעים בה דבר וחצי דבר, או לסוג ידוע של שירה „מודרנית", שבין המשורר ובין הקורא אינם מוצאים בה ידיהם ורגליהם, ומלכתחילה כוונה בגו, שיהא החסיד או הקורא מדמה, מי יודע מה עמקות צפונה כאן. ואולם את הקונספיראציה הנחוצה קיימתי ככל ריבולוציונר. ו„תקלה" אירעתני אצל הז׳אַנדאַרמים, לא כפי שהוא סבור, ערב נסיעתי לאמריקה. עוד בשנת 1894 הושמתי במאסר, כי „פריסטאַב" אחד נתן עינו בי ואחד מגבירי מינסק פדני, כולי האי היו הזמנים פאַטריאַרכאַליים אז. ושוב נחבשתי ושוב נחלצתי. ובשנת 1896 אסרו את אמי, למען תגלה את מקום מחבואי. ולאמריקה נסעתי לא מחמת ה„תקלה", אלא משום שקצה נפשי בעסקי מחלוקת ושמועה שמעתי כי באמריקה ישנם שלושים אלף פועלים יהודים מאורגנים, פועלי „בתי־חרושת ממש", וגמרתי בדעתי לנסוע אליהם וליתן להם את כוחותי ואת עטי.

ב. כצנלסון

א. ליסין וה„אופוזיציה" במינסק

ברל כצנלסון (1887—1944) — מראשי תנועת הפועלים בארץ־ישראל וממעצבי דמותה. המאמר — מתוך מבוא לספרו של ליסין „זכרונות וחויות", הוצאת „עם עובד", תש"ג.

השנים — שנות ערב ה„בונד". עדיין אין אורגניזציה כוללת, קיימים רק „חוגים". אך אצל מי שעתידים להיות במיסדי הסתדרות הפועלים היהודית, הגדולה והמלוכדת ביותר, כבר קיימת שאיפה לריכוז ולהטלת „משמעת", ויש כבר הקפדה מרובה בעניני איסור והיתר ורֶגלאמֶנטאציה בהלכות־דעות. אך אדם שאינו נוח לקבל עליו „עול" עודנו יכול למצוא בקעה ולהתגדר בה. וואלט, שמלכתחילה אינו בר־משמעת ובר־קונספירציה, צפור־דרור, חוזר למינסק שלו, כשהוא מתחזק במינותו, ונעשה בגלוי איש־ריב לרבותיו. הוא מקים תנועה משלו, שהיא „אופוזיציה" לקיים סביבו. שם הוא מוקף אהבה והערצה, ומשם הוא שולח חצים ב„קוסמופוליטיזם", ב„אקונומיזם" וב„ברושו־ריזם", השולטים בחוגי המהפכנים היהודים.

תהא זו הפרזה אם ייאָמר שוואלט היתה לו „פרוגראמה" אחרת משל הללו, שעליהם בא לחלוק. אין לציין אילו „סעיפים" הוסיף על הפרוגראמה שלהם: הטפת הסוציאליזם בקרב היהודים ו„מלחמה בסאמודיאֶרז'אויה". הרעיון של הסתדרות פועלים מיוחדת ליהודים (במסגרת המפלגה הס.־ד. הרוסית), רעיון שזמן רב פחדו להשמיעו, שמא הוא רעיון נפסד, כבר התחיל אז מתקבל על דעת הרבים, לאחר שמארטוב, בן הכ"ג, שבגזירת הרשות שולח מפּטֶרבורג לוילנא, שהאוטוריטה שלו היתה מחוץ לספק, התיר את הדבר. ואשר ל„דרישות לאומיות", אין לדעת מה תוכן היה להן בפי וואלט בימי ה„אופוזיציה" שבמינסק. ה„בונד" עצמו צריך היה שיעברו עליו שמונה שנים כתנועת פועלים יהודית עד שיגיע לכלל החלטה כי אָמנם יש לו לפועל היהודי „דרישות לאומיות", ומשבא להגדירן העמיד אותן על „אבטונומיה ת ר ב ו ת י ת", אשר הושיטו לו במשך שנים רבות דובנוב וז'יטלובסקי, וניסוחה ניתן על ידי קארל ראֶנאֶר בכוח האוטוריטה של הסוציאל־דימוקראטיה האוסטרית. אולם באותן השנים של ה„אופוזיציה" במינסק עדיין לא נשמע דבר וחצי־דבר על ט י ב ן של דרישות לאומיות. חידושו של וואלט היה לא בקביעת פרוגראמה לאומית לפועל היהודי, הענין שבו התלבטו לאחר שנים מועטות אנשי הציונות הסוציאליסטית, כי אם ב ר ו ח ה א ח ר ת א ש ר ה י ת ה א ת ו. אולי אפשר לומר, כי הויכוח בינו לחבריו היה לא על מ ה לעשות, כי אם כ י צ ד לעשות. הוא האציל מרוחו שלו על התנועה. הוא הכניס לתנועה „ר ו ח י ה ו ד י ת". הוא העיז לקרוא לעצמו: לאומי.

הוא פסל את ה„קוסמופוליטיזם", שמשמעותו למעשה: התכחשות לחיים היהודיים. כנגד הקוסמופוליטיזם השולט הציג את הבין־לאומיות, שאינה שוללת את האומה ואינה פוסחת עליה, כי אם רואה בה חטיבה היסטורית שופעת חיים וזכאית להתפתחות. דרש שהתנועה תהיה לאומית מהכרה ומרצון. רצה בתעמולה סוציאליסטית השואבת לא רק מספרי־חוץ, כי אם גם ממקורות יהודיים. ראָה את הסוציאליזם כהמשך ההיסטוריה היהודית. הוא פסל את ה„אקונומיזם" שהיה שולט בתעמולה הסוציאליסטית ומעמיד הכל על השביתה ועל מלחמת־המעמדות בין השוליה לבין בעל־המלאכה. היה מוכיח, כי התחומים אינם קבועים, כי הפועל היהודי הנהו פועל־שכיר „עד החתונה", ואחר־כך הוא נעשה

„אדון לעצמו". חשוב לקצר את יום העבודה ולהיטיב את תנאי העבודה, אך יש לדעת כי הסיכויים הכלכליים בדרך זו אינם מרובים, באשר זו „מלחמת קבצן בדלפן". בעל־המלאכה והחנווני („החנווני מספר מאָה שברחוב") אינם נושאי ה„קאפיטאליזם" כי אם נושאי הדלות.

גם את השתתפות היהודים במהפכה לא ראָה בפשטנות הרווחת. הוא התבונן בה כיהודי. היה אומר, כי בעקבות המהפכה ופעילות מהפכנית של יהודים ירבו פורענויות. כוחות הריאקציה יטילו על היהודים את האחריות. ואת פעילות היהודים למען המהפכה ראָה כענין לאומי, כענין של חובה וכבוד, כנאמנות למורשה ההיסטורית, מורשת נביאים וגיבורים, כהמשך של קידוש השם, אך לא כענין ש„ריוח" בצדו. את תורת לאברוב על חובה לעם ניסח ניסוח יהודי: המהפכן היהודי יש לו חובה מיוחדת לעמו, אויבי המהפכה יתנקמו בעמו בגלל מעשיו הוא, והוא חייב להכיר באחריות המיוחדת שיש לו לפני עמו, הסובל ונענה בגלל בניו המהפכנים.

מעגל־המחשבה של וואלט לא היה חד־קוי כשל חבריו. היתה בו מזיגה של כמה יסודות: הרגשה סוציאלית עמוקה, רומנטיקה ריבולוציונית, תיאוריה מארכסיסטית, ראיה חריפה של המציאות היהודית, דבקות בהמונים היהודים ומורת־רוח מן האינטליגנציה עקורת־השרשים, זיקה עמוקה להיסטוריה העברית ולערכים המקודשים שבה, רגישות נאמנה לצרות־ישראל, בלי שיהא רואה דרך לשינוי ראדיקאלי של המצב, רצון לקיים בתוך המהפכה יהדות זקופת־קומה ונאמנה לעצמה.

המשורר שבו ביקש לשוות לעצם התעמולה הסוציאליסטית אופי אחר, שונה מן השיגרה הברושורית. הוא ביקש את הניב המקורי, החודר לנשמה. הוא שילב לתוך התעמולה את השיר הלירי, את הרעיון ההיסטורי, דבר־חכמה, סאטירה, אימרה קדמונית. הסימבוליקה של ההיסטוריה העברית מילאָה את נפשו וגם את תעמולתו. בימים שהתעמולה הסוציאליסטית, המתחילה אך זה לתרגם עצמה מלועזית, לא ידעה אלא אידיש מלאכותית, נטולת־חיות, חצץ מגורמן — הביא הוא בטנאו ראשית לשון עממית חיונית. לא חרוזים תעמלניים אתו, כי אם שיר ממש, אם שהוא שר על הלוחם־המעונה הכבול ליורטה בשלגי הצפון, או שבעצם התעמולה ה„אקונומית" נפשו הומה אל החנווני היהודי שנפשו מרחפת בעולמות העליונים וה„קונה" מוציאו מעולם־החלום, ואם שהוא שופך את נפשו — אָז, ב־1894 — בשיר שכולו התמזגות עם גורל האומה: אין לי, אומתי העלובה, בלתי אם נפשי. אותה אני נותן לך. הנה הם באים התליינים, אשר הציפו את כל דרכי ההיסטוריה שלך בדמים — אני מושיט את צווארי לקראתם. ויהא גם דמי שלי זורם לתוך ימי הדמים של ריבוא־ריבואות גיבוריך וקדושיך.

עולמו הנפשי של וואלט, על חירות־הרוח שבו ועל תקיפות־דעתו, היה שונה מעולמם של רבותיו וחבריו, אף על פי שלא ניתן לומר שהיה הבדל ביניהם לגבי המטרות הסוציאליות והפוליטיות. ושני העולמות לא יכלו לדור בכפיפה אחת. ניטשה המלחמה. ו„אגיטאטורים" נשלחו מווילנא למינסק לשם מלחמה במינות של וואלט. מינות זו אף זכתה לשם: „וואלטובשצינה".

חבר־נעורים של ליסין, שהיה נמנה עם הצד השני, מספר על כך לאחר שנים בלשון זו: אָדם שלא הכיר בשום אורגאניזציה ובשום אוטוריטה. סגולות אלה, בלוויית כשרון סאטירי בלתי מצוי, משכו אליו את ההמון. אל מול פני המלחמה הציג את הקטרוג שהתנועה היא קוסמופוליטית ודרש שיהיה לה אופי לאומי, כלומר, שיהיו מביאים

בחשבון את תנאי החיים המיוחדים של ההמונים היהודים. מובן מאליו, שום פרוגראמה לאומית מסוימת לא קבע. הוא גם דרש שפעולת התנועה תהיה חדורה רוח יהודית[1].

גם מן המעט אשר אָנו יודעים על מלחמת ה„אופוזיציה" המינסקאית בירִיביה, רשאים אנו לומר כי כאן היתה בזעיר־אנפין ראשית מלחמת־המפלגות בתנועת הפועלים היהודית. וכבר בלטו כמה מסממניה: קטרוג אישי, וגילוי פנים שלא כהלכה בדברי־היריב. התלמידים המסכנים, אשר אך זה התחילו קולטים את האָלף־בית של סוציאליזם, כבר מצאו את עצמם בין שתי להבות. הכוחות לא היו שוים. וואלט ניחן אמנם בכמה סגולות, אשר בדומה להן לא היו ליריביו: היתה קרבת־נפש מיוחדת בינו לבין תלמידיו ומעריצותיו, משליו ודוגמאותיו היו לקוחים מקרוב, מהנוגע לעצמם ולבשרם של השומעים, סארקאזם חריף כנגד היריבים, ונוסף לכל — קסם אישי, אשר זכרו לא פג גם לאחר עשרות שנים. אולם ידו היתה על התחתונה. הוא היה אחד, וכנגדו היו הרבים. הוא תבע מתלמידיו ללכת בדרך לא סלולה, ומתנגדיו הגישו להם נוסחאות מקודשות. הוא היה משורר, הם היו מארגנים. כוחו היה בהשראָה וכוחם היה בהתמדה.

וואלט עזב את המערכה. הוא גם לא מיצה לעצמו את המערכה עד תום. „קצה נפשי בעסקי מחלוקת". ה„אופוזיציה" נבלעה על ידי הנחשול העולה. והאחראי לאופוזיציה, שלא צמצם את יהדותו בתחומי „ליטא, פולין ורוסיה", יצא לבקש את אחיו, את הפועלים היהודים באמריקה. שם היה ל ל י ס י ן.

אותה שנה, בה הגיע ליסין לאמריקה, נוסד ה„בונד". מה עתיד ציבורי נשקף לליסין, ומה יחסים היו מתהוים בינו לבין ה„בונד", אילמלא יצא את רוסיה? שאלה היא. אך האוקינוס, שהפריד בין ליסין לחבריו, שהיו עתה במייסדי ה„בונד", לא הרחיק אלא קירב את הלבבות. את שפעת אהבתו להמונים היהודים העביר ליסין על ה„בונד". היה לו נעים לחשוב, כי גם לו חלק ביצירתו. הוא שמח לכל גילוי של התגברות היסוד העממי והלאומי ב„בונד". נעים היה לו לחשוב, כי ה„בונד" צועד, ולו גם אטית, בעקבותיו. הוא לא קבע את יחסו ל„בונד" לפי פרט זה או אחר, שהיה לפי טעמו או שלא לפי טעמו. הוא ראה אותו כחוליה חדשה בשרשרת הגבורה והקדושה הישראלית. הוא שר על לקרט, הוא שר על החלוצים הראשונים של תנועת הפועלים היהודית, וגם ה„בונד" היה גאה על משורר־הפועלים, הנמנה על מחנהו, ומוסיף על זהרו. עתה לא הזכירו לו עוונות ראשונים, עוונות נאציונליזם ואופוזיציוניות.

המשיכה ההדדית מרחוק היתה גדולה, אולם גורלה היה מוזר: כל פגישה מקרוב היתה מביאה לידי התנגשות, לידי גילוי אותו הבדל יסודי במערכי הנפש, שהפריד בינו לבין חבריו. הוא בא, כציר־אורח מאמריקה, לועידת ה„בונד", ונוחל אכזבות. כתביו, שה„בונד" משתוקק להוציאם, נופלים קרבן לצנזורה פנימית. אין מפקפקים ב„אנטוזיאזם" שלו, אך נכוים מן ה„סארקאזם" שלו. לאדם פנימי, מתוך המשפחה, סולחים הרבה, אך לא הכל אפשר לסלוח.

ובקרב הימים גבה ביניהם הר: א ר ץ - י ש ר א ל. לא בבת אחת גבה ההר, כי אם צמח ועלה במשך שנים רבות. בין שירי ציון שכתב בנעוריו לבין מאמריו על ארץ־ישראל בעשרים שנות חייו האחרונות רבצו ש ל ו ש י ם ש נ ה ש ל א נ ט י - צ י ו נ ו ת. הוא שילם את המס כהלכה. כדאי להתבונן ולראות, מאין באה אליו האנטי־ציונות. האומנם רק

1. בוריס פרומקין, „יברייסקאיא סטארינא", 1913.

מרבותיו בוילנא? לאו דוקא. לאנטיציונות שלהם קדמה האנטיציונות של אביו, אחרת משל ה„חוג" הוילנאי, ואף על פי כן — אנטיציונות. וואלט נחל אותה מאביו. ולא הוא הסוציאליסט היחידי שהוציא אנטיציונות מבית־אבא חרד. אביו, ככמה יהודים טובים ואדוקים, שמר עליו מציונות. כל אורתודוכסיה יהודית — אם חרדית, ואם ליברלית, ואם סוציאליסטית — יש בה הכרח להתנגד לציונות. היסוד הריבולוציוני שבציונות פוגע בשומרי החומות מכל מין שהוא. אברהם גייגר נבהל מפני משה הס. והרבנים אלקלעי וקלישר וגוטמאכר ושלזינגר — לא עמדו להם יראתם ותמימותם. הם הפחידו את האורתודוכסיה. אפילו הרצון התמים לקיים את המצוות התלויות בארץ — חורג מתחומי האורתודוכסיה כפי שעוצבה בדפוסי גולה. ואביו של אברהם׳ל וואלט שהקנה לו כמה ערכים נפשיים הנחיל לו את ההכרה, כי ארץ־ישראל לחוד וחובבי־ציון לחוד. בויכוחו עם מאֶדאֶם הוא מספר על עצמו כי בנעוריו היה „חובב־ציון חשאי אך נלהב". אך בזכרונות ילדותו הוא מגלה עד מה קיבל מאביו כי „חובבי־ציון" הם יהודים „קלים", ולא יהודים „קלים" יביאו את המשיח, ויהודי בעל־שרשים לא יתחבר אליהם. בכמה מושגים של האב מרד אברהם׳ל ואלט, אך את המושג הזה אימץ לו. והוא שחצץ בינו לבין חיבת־ציון ימים רבים, אולי עד שהפועל הארץ־ישראלי לימד אותו שהציונות אין פירושה יהדות קלה.

צא וראה: אם רחל אמנו הופיעה לפניו בכל הדר־המסורת, הרי חיבת־ציון הופיעה לפניו בדמותו של בינינסון ה„קל", שלא ניכר בו שהוא צם ומתאבל על החורבן. אפשר לא ידע אז אברהם׳ל הקטן שבינינסון זה יש לו בת בילו"יית, בונה את גדרה, מעשה לא „קל". מעשה, שיש בו גבורה לא פחות מאותם מעשי־הגבורה הריבולוציוניים שמשכו את דמיונו מילדותו. הוא שרחש הערצה עמוקה לריבולוציונרים משנות השבעים לא ידע, כנראה, שבין אלה חובבי־ציון שבמינסק שלו מהלכים חיים חורגין — אדם סגור וזעוף־פנים — ויהודה נופך — יהודי חמים ובעל רוח בדוחה — אשר משם באו, מכבשן המהפכה, מבית המדרש של „הליכה לעם", והם יהודים לא קלים ואנשים לא פחדנים והסאטירה המוצלחת שלו „הנציג היהודי" אינה הולמת אותם. ועל אחת כמה וכמה לא הרגיש ואולי גם לא ידע, כי במינסק שלו מהלך נער גימנזיסט, הנושא את נפשו לאחד את המשיחיות היהודית עם הריבולוציה העולמית, ונחמן סירקין שמו.

את כל חייו הציבוריים חי ליסין בין אנטיציונים. ואף על פי שהוא נפלה מהם בהלך־רוחו, הוא רואה עצמו במשך שלושים שנה „אנטיציוני מתוך הכרה". אמנם לא ביזה אותה, „לא ירק עליה", אדרבא, התיחס אליה כאל „קדושה פיוטית", כך הוא מעיד על עצמו בויכוחו עם מאֶדאֶם, שחידש באמריקה את ההתקפה הבונדאית על הציונות, לרגל בוא המשלחת הראשונה של ההסתדרות (1921). אך היא היתה לו „חלום־פלאים", ללא תקוה. הוא התיר לעצמו להתרגש ממותו של הרצל (מה שאחרים — מזועזעים אף הם — לא התירו לעצמם), הוא יכול היה להפליט, שאם היהודים ישובו לארץ־ישראל כי אז ילמדו את העולם לחיות סוציאליסטית, כשם שלימדו אותו להגות סוציאליסטית, אך אמרות־שפר מסוג זה לא שינו למעשה. שריון הריאליזם המפוכח ליוה אותו שנים רבות, גם בזמן שהיה מסביר, כי אין „איסור" להיות ציוני. „לא האמנו בהגשמת הציונות. אך בתורת חלום־פלאים, אשר עמנו נשא בקרבו במשך גלות של י"ח מאות שנה, היה לנו הרומאנס הציוני סימפאטי תמיד" (1918).

שריון־הפכחון נמס מפני אש־התקוה שנתלבתה עם הצהרת־בלפור: „האומנם הגענו לכך? האומנם שומעים אנחנו בעצם מבול־הדמים את פעמיו של המשיח?" (1918).
ואף על פי כן אין כוחה של הצהרת בלפור יפה לגרש כלה את הריאליזם המפוכח. הוא, המלא כל ימיו ביקורת לממשלות ולשליטים, אין התלהבותו להצהרה מאריכה ימים, הוא במהרה לומד לדעת, כי אין לתלות את תקותנו בהצהרה על גבי נייר. אלא שבינתים הוא נכבש לאמונה בכוח האנושי העתיד לעשות אותה הצהרה לדבר של ממש. הפועל־החלוץ בארץ־ישראל כובש את לבו. אחרי מאורעות אב תרפ"ט הוא כותב: „מצביא גדול היה אומר, כי אין מפסידים במלחמה אלא אם כן סבורים שמפסידים אותה, ובחורי ישראל בארץ־ישראל אשר ידם האחת מחזיקה בשלח והאחת מחזיקה בכלי הבנין אינם סבורים כי המלחמה אבודה, והם לא יפסידו אותה" (1929). מעתה אין הוא מסתפק ב„סימפאטיה" ל„חלום־הפלאים", אלא תובע: „ואם גם עתה, כשבידינו הדבר לעשותו, לא נהיה המחשלים את גורלנו שלנו, תהא זו אשמתנו אנו, פשענו אנו, הפשע הלאומי הגדול ביותר בדברי ימינו".
כאן בא הקרע עם אנשי ה„בונד". זר לא יבין לטראגיותו של הקרע הזה, אולי לשני הצדדים, ויש להניח, כי עוכב והושהה ככל האפשר, אך להימנע ממנו אי־אפשר היה. תקומתו של הפועל היהודי בארץ־ישראל אינה עושה באנשי ה„בונד" אותו רושם שהיא עושה בנפשו של ליסין. גם ה„בונדאים" הבודדים, הבאים אל הארץ לראות בעיניהם את הדבר שאינם מאמינים בו, ו„נכבשים", ואפילו מבטיחים, שבשובם „ישנו את היחס", חוזרים אל ביתם ומשתתקים. מפעלו של הפועל הארץ־ישראלי אינו מלהיב אלא מפחיד את האורתודוכסיה הסוציאליסטית היהודית. הדורות הצעירים ב„בונד" אינם חפים מדעת כאבותיהם. הם גדלו על ברכי תנועת פועלים יהודית, קצתם ספוגים יהדות, קצתם טעמו בנעוריהם טעם הציונות. יכול „בונדאי"־גזעי בימינו להיות מלא הרגשה יהודית כרימון, להתיר כמה מושגים שהיו בחזקת איסור גמור על אבותיו ה„בונדאים", אך ארץ־ישראל אסורה עליו כקודם, ואולי עוד יותר מקודם. היא הורסת את עולמו הנפשי, את האמונה ב„נצח הגלות".
כל עוד היה ליסין לאומי־גלותי אפשר היה להשלים אתו. אפשר היה ללמד עליו זכות, שכוונותיו הן בונדאיות־כשרות, אף על פי שהוא נוקט לשון בלתי־כשרה מבחינה בונדאית, אף על פי שהוא מפריז בלאומיותו ומקניט ביהדותו. את הרומאנטיקה הלאומית שלו עוד אפשר היה לשאת. אך משהכיר ביסוד הארצישראלי, והכיר בו הלכה למעשה, שוב לא עמדו לו זכויותיו. שוב יש צורך להילחם במינות של וואלט. הויכוח אתו מועתק מחדרי־חדרים אל שער בת־רבים. הוא פוגש את המערכה בכלי־זינו: „אין דין כזה בשולחן ערוך, לא הקאפיטאליסטי ולא הסוציאליסטי, שאנו חייבים להישאר העם היחיד בעולם, חוץ מן הצוענים, שאסור עליו שיהיה לו בית לאומי והחייב להיות נע ונד בין העמים".
הוא איננו חדל לקוות שיבוא יום וה„בונד", „שהוא קולט תמיד רק מה שבא עם מלוא־הימים" יושיט יד אחים לפועל הארצישראלי למען היות מפלגת פועלים יהודית אחת. אך בינתים כשהוא שולח את ברכתו למלאות עשר שנים להסתדרות, שהיא „התגלמות של הרומאנס האצילי ביותר, אשר אין כיפיו בדברי הימים" הוא רואה להוסיף: „לצערי, יכול אני לברך את ההסתדרות רק בשמי בלבד, ולא בשם ההסתדרויות אשר להן מסרתי את נעורי ואת כל חיי".

סיני לייכטר

ולאדימיר מֶדם

דמותו של ולאדימיר מאֶדאֶם היא אולי הדמות המעניינת והטראגית ביותר בשורת הדמויות הקשורות בהתפתחות התנועות הסוציאליסטיות היהודיות, אשר מינסק, יחד עם וילנא, שימשו להן עריסות־לידה ושדות־פעולה. מדם נולד במינסק בשנת 1879 למשפחה מתבוללת. אביו, ששירת כרופא צבאי, היתה לו עמדה חשובה בציבור היהודי והכללי במינסק. אותו זמן פשט במינסק הנוהג, שחדר מחוגי המתבוללים במערב־אירופה, להטביל את התינוקות לנצרות בשעת לידתם, אם כי ההורים נשארו יהודים באופן פורמלי. מדהים ומתמיה הדבר, כי דוקא במינסק, שם צמחה והתחזקה היהדות המסורתית, שם פעלו גדולי התורה והיראה, נתהוותה שכבה של יהודים מתבוללים אשר אימצה לה את התרבות

משפחת הגנראל מאֶדאֶם. הילד — ולאדימיר

הרוסית ושאפה להיטמע בה עד כדי קבלת הדת הנוצרית. מדם, הרופא הצבאי המשכיל, הטביל אף הוא את ילדיו בשעת לידתם, אם כי הוא ואשתו התנצרו שנים הרבה לאחר מכן. הנער ולאדימיר ביקר בקביעות בכנסיה האורתודוקסית והתפלל בדבקות. בזכרונותיו הוא כותב, כי האמין בדת הנוצרית ללא היסוסים, כמו איכר רוסי. משהתבגר, התפקר והפך להיות מארכסיסט. כמה שנים אחר כך, לתדהמת חבריו וידידיו, חזר ליהדות, ואף למד לדבר יידיש. כאשר נשאל ע״י א. ליאֶסין איך קרה הדבר, השיב בפשטות: „עס האט זיך מיר פארבענקגט אהיים״ [1] (תקפוני געגועים על ביתי). פתאום נתעוררה בו תשוקה ללמוד את התנ״ך במקורו, והוא התמסר ללימוד הלשון העברית. ביום־הכיפורים שוטט בבתי־הכנסת ובמנינים הקטנים והוקסם מן „הנפש היהודית הלוהטת״. את קולו של החזן הוא מתאר: „לא שירה ולא דקלום, אלא נהי בכי תמרורים של לב שבור״. בין המוני העמלים היהודים במינסק, בתוך דלת־העם, מצא את אשר חיפש לשוא בתוך הכנסיה המפוארת, את המצפון.

במשנתו של מדם אין הסוציאליזם היהודי מבוסס על מטריאליזם בלבד, אלא גם על המצפון. משהחליט להזדהות עם דלת־העם היהודית, עזב את בית־המידות של הוריו והלך לגור בשכונות־העוני היהודיות במינסק. המצפון היהודי גבר אצלו על תורת המארכסיזם היבשה. מדם מסמל מין תרכובת בין סוציאליסט קוסמופוליטי לבין יהודי עממי. „בראותי את נרות־השבת בשכונות העוני היהודיות במינסק, הרגשתי בנשמתי קירבה חמה ואינטימית לעבר היהודי, העבר שלי״.[2]

במאמרו „הבעיה היהודית ברוסיה״ [3] הדגיש כי הבעיה היהודית אינה רק שאלה של השגת זכויות שוות, אלא זוהי בעיה לאומית מובהקת. בניגוד למנהיגים סוציאליסטיים יהודיים ואחרים, כגון אהרן זונדלביץ, אף הוא ממינסק, שהיו בדעה כי היהדות אינה לאום אלא דת העתידה להיטמע בים הסוציאליזם הרוסי, דגל מדם בדוקטרינה כי היהודים הם עם כשאר העמים, אלא שעליהם להישאר ברוסיה ולהשתתף במאבק עם משטר הדיכוי של הצארים, מאבק העשוי להביא בסופו לשחרור כל העמים ולפיתוח תרבויותיהם. יחסו לתנועה הציונית, אף שלא היה עוין, היה קריר וסקאֶפטי. „הדקלים והכרמים של ארץ־ישראל תמיד היו זרים לרוחי״, הוא כותב בזכרונותיו. יחד עם זאת הוא התנגד להתבוללות. כאשר נאסר בשנת 1901, ונתבקש למלא שאלון, רשם כי לאומיותו היא יהודית. הוא בז להתבוללות, וראה בה מאמץ להסתיר את מקור מחצבתו של היהודי. בכל זאת נגרף עם גל ההתלהבות אשר שטף את יהדות רוסיה אחרי הצהרת בלפור, אם כי נשאר נאמן לאידיאלים של ה„בונד״. כאשר ראה את קבוצות־העולים בשנת 1918, קרא אליהם במרירות: „אירזו נא את חפציכם! פנו עורף למאבק שלנו, לשמחה וליגון שלנו כאן! אכן החלטתם לזנוח את הגלות, יבוסם לכם! אבל אל נא תתערבו בענייננו כאן ואל נא תזרקו לנו נדבות מקרונות הרכבות ואל נא תדברו על הגנה על זכויותינו!״ מדם לא שנא את הציונות ואת ארץ־ישראל, אלא אהב את רוסיה כמולדת ארצית ולא שמימית. בתו של שמעון דובנוב, סופיה ארליך, כתבה עליו כי הוא היה הדובר הטוב ביותר של ה„בונד״, מטרותיו ושאיפותיו, תקוותיו וחלומותיו. במלחמת המעמדות הוא ראה פתרון לכל הבעיות החברתיות, כולל הבעיה הלאומית היהודית.

1. ראשית תנועת העבודה היהודית ברוסיה לא. ל. פסקין, מלבורן ולונדון 1947 (אנגלית) עמ׳ 202.
2. ו. מדם — זכרונות א׳ עמ׳ 229.
3. נדפס ב־ Вестник Европы אפריל 1911.

ו ל א ד י מ י ר מ אָ ד אֶ ם

ראשית פעולתי ב„בונד"

המחבר (1879—1923) — מנהיג ה„בונד" הנודע, איש מינסק (ר' המאמר עליו לפני זה). הפרק דלקמן תורגם מיידיש מתוך הספר: וולאדימיר מעדעם, פון מיין לעבן (מחיי), חלק ראשון, ניו־יורק 1923.

ולאדימיר מאָדאֶם

אני מתחיל לפעול

היה זה דבר מובן מאליו, שאנחנו, שלושה סטודנטים צעירים מוצאים מהאוניברסיטה — יאשקה קפלן, איליושקה וילנקין ואני — נצטרף במוקדם או במאוחר לתנועה. כל השלושה כבר הריחו את טעמה של פעולה ציבורית, והיה ברור שמקומנו הוא בתנועה המקומית, המינסקאית. אמנם, עדיין היו לי ספקות מסוימים, ועדיין לא היה לי מחוור די הצורך, האם כבר מוכשר מעמד הפועלים הרוסי לקלוט את התורה הסוציאליסטית. אך כבר הכרתי במידה כזו את התנועה, שידעתי כי מה שנוגע לתנועת־הפועלים היהודית, הרי היא כבר בגדר עובדה קיימת; לגבי קיומה של התנועה היהודית לא יכלו להיות שתי דעות. ובחורף 1899—1900 הייתי כבר מוכן להצטרף לתנועה.

הציעו לי ללכת לפעול בקרב הפועלים הנוצרים.

במינסק היו לא מעט פועלים נוצרים. היו שם מפעלי־רכבת גדולים, שני בתי־חרושת למתכת ושורה של בתי־מלאכה קטנים. עבדו שם פועלים רוסים ופולנים וסתם נוצרים מאותה אומה לא מוגדרת המציינים את עצמם בסביבתנו במלה הידועה „מקומיים". תנועה מאורגנת בקרבם לא היתה, וזה היה משפיע לרעה על התנועה היהודית. במחסור זה של ארגון רוסי או פולני, היה באותם הימים ארגון ה„בונד" מתהלך תמיד עם המחשבה ליצור איזו תנועה בקרב הנוצרים. כך זה היה לא רק במינסק, אלא בכל ליטא ובאֶלורוסיה, ולא רק באותו פרק־זמן, אלא גם שנים לאחר מכן. השאלה הכאובה „על הפעולה בקרב הפועלים הנוצריים" לא היתה יורדת מעל סדר־היום.

היה מובן מאליו שאני, בתורת „גוי", הייתי המועמד המתאים ביותר לפעולה כזו וניגשתי לעבודה.

פעמים אחדות התארחתי בביתו של פועל־רכבת, זה היה רחוק מאוד, מאחורי בית־הנתיבות הבריסקאי, בפרבר העיר. היה קר מאוד, והיו לי קשיים גדולים בפרשת תלבושתי. הלא צריך להקפיד על חוקי הקונספיראציה: הפועלים אסור להם לדעת מי אני, ולפיכך לא יכולתי לבוא אליהם לבוש כסטודנט. מילא, „מקטורן" אזרחי היה לי, וגם מגבעת.

אך מה עושים בענין מעיל? לשאול ממישהו? — והלא ישאלוני בבית: מה נשף־מסכות הוא זה? וגם בבית אסור היה שידעו כי אני מתעסק ב„מיני עניינים כאלה". לעזרתי בא גרשוני, — האח הבכור, הרופא. נדברתי אתו, כי בלכתי אל האסיפה אבוא אליו ואלבש את מעילו, ואחרי־כן, בדרכי חזרה, שוב אבוא אליו, אהיה שוב לסטודנט ואחזור הביתה בסדר גמור. ואמנם כך היה. לבוש במעילו של גרשוני (רחב, חום) הייתי הולך הרחק־הרחק אל מחוץ לעיר וישבתי בקרב פועלים — בדירת פועלים צנועה בתכלית, והיינו הולכים לקנות קצת „מונופולקה" (יי"ש), ונקניק ומליח, ומשוחחים, אך העסק לא זז. מאוחר יותר, לאחר קיץ 1900, כבר היתה לי קבוצה קבועה של שלושה־ארבעה פועלים צעירים. היינו הולכים אליהם שנינו — וילנקין ואני. הם היו בחורים טובים, והיינו מיודדים למדי. אך הפעולה בכל־זאת לא הוכתרה בהצלחה.

שום פעולה של ממש לא פעלנו בקרב הנוצרים.

סבורני, כי אשמים בכך היינו אנו עצמנו. לא היה לנו אף שמץ נסיון, ובעצם לא היה לנו מושג כיצד מנהלים פעולה ארגונית. ברם המשימה היתה קשה למדי והצריכה נסיון רב. ולא ייפלא הדבר שצמד טירונים, כפי שאנחנו היינו, לא היה ביכולתו לבצע פעולה זו בהצלחה.

המפעל היחידי הממשי היה — עלון לאחד במאי. הועד הבונדאי המקומי הזמין אצלי עלון זה — ברוסית, בשביל הפועלים הנוצרים. כתבתיו, והקהל פסק שהוא יצא מתוקן מתחת ידי. טרחתי לכתבו במירב העממיות והפשטות האפשרית, שגם הפועל הנחשל ביותר יוכל להבינו. וכמדומה, שזה עלה בידי. כדי שלא להרתיע את הקהל, הוצאנו אותו בשם „ועד הפועלים המינסקאי".

בית־דפוס בלתי־ליגאלי לא היה אז במינסק, נאלצנו איפוא להשתמש בהקטוגראף, אך הלא דרוש שיהיה לנו הקטוגראף; וזה היה באותם הימים דבר אסור בתכלית האיסור. קניית מכשיר מוכן אי־אפשר היה אף להעלות על הדעת; היה צורך לעשותו בעצמנו, במו ידינו, וזה היה מסובך למדי. מה עושים איפוא? הולכים אל גרשוני. הלא גרשוני עצמו היה כימאי כלשהו והיתה לו מעבדה שלמה, וכפי שנתברר, הוא ידע מתכון מצוין כיצד ליצר הקטוגרפים. והוא אמנם מסר לרשותנו את דירתו ליום תמים, שילח את משרתו לטייל לו עד הערב, ואנחנו בפיקוחו בישלנו את ההקטוגראף, כתבנו והכפלנו את העלונים. ההקטוגראף היה טוב כמעטים כמוהו, ולימים היינו גם אנחנו גאים על המתכון הנדיר, שגרשוני נתן לנו.

בשעה מאוחרת בלילה הלכתי עם צרור הכרוזים המוכנים תחת שולי בגדי בגן־„גובר־נאטורסקי", נפגשתי שם במקום שנקבע עם פועל ומסרתי לידו את העלונים. היה זה העלון הראשון שכתבתיו.

למן האחד במאי 1900 מתחילה בכלל פעולתי הספרותית. בין שאר פרסומים בונדאיים היה מופיע באותם הימים בטאון „בונד המברשתנים" — „דער וועקער" („המעורר"). באותו זמן היתה ליאשקה קפלן איזו נגיעה לעתון זה. הוא הציע לי שאכתוב לגליון־מאי שני מאמרים. עשיתי זאת. אם איני טועה, נקרא המאמר האחד בשם „האחד במאי והסוציאליזם", השני — „האחד במאי והמאבק הפוליטי". כתבתים, כמובן, ברוסית, ותירגמתי אותם ליידיש. הגליון יצא לאור — חגיגי, על נייר אדום, — ומאמרי הודפסו.

ה„ראזבורקה"

ביום נאה שמשי של ירח מאי הפסעתי יחד עם יאשקה על־פני רחובות מינסק היערה. היה עלינו לעבור את העיר כולה. ואז באנו למקום המיועד: יער זה היה לא מרוחק ממסילת־הברזל בכיוון וילנה, שלוש־ארבע וירסטאות מן העיר.
שנינו היינו לבושים בבגדים אזרחיים, עם מקלות בידינו. הוא בכובע שחור, אני בירוק, הוא קטן, זריז, עם אף יהודי ארוך, אני חיור וכחוש, עם חזות של גוי. שנינו מסוערים, קצרי־רוח, עצבניים וסקרניים: הולכים אנו לראשונה לישיבה רשמית של הארגון המינסקאי.
הגענו ליער. נציג הועד פתח את הישיבה. אנחנו נהיינו חברי ה„ראזבורקה".
מה פירושה של „ראזבורקה"? השם הוא מינסקאי מיוחד. בערים אחרות קרוי היה אותו מוסד עצמו בשם אחר: „כנס תעמלנים", „מרכז", סתם „ארגון" וכיו"ב. בשנים מאוחרות החלו לכנות מוסד זה בשם „הקולקטיב", ובפולין נשאר השם הזה עד עצם היום הזה.
ה„ראזבורקה" היתה הנציגות המרכזית של כל החלקים והקבוצות של ארגון המפלגה העירוני. הארגון כולו היה מחולק אצלנו לפי מקצועות. כל מקצוע היה בוחר בועדת־המקצוע, שהיתה מנהלת את המאבק הכלכלי. מעל לועדה זו עמד כנס־המקצוע, שניהל את העבודה הפוליטית במקצוע ופיקח גם על התנועה המקצועית. כל כנס היה בוחר בנציגו למרכז העירוני הכללי, והמרכז הזה, שייצג את כל המקצועות, הוא שהיה ה„ראזבורקה".
מלבד הצירים הרגילים, היתה ל„ראזבורקה" זכות הסיפוח, כלומר לקבל לפי ראות־עינה חברים חדשים מן הצד. ובאופן כזה אמנם סופחנו שנינו, כי בשום מקצוע לא עבדנו וצירים לא היינו.
ה„ראזבורקה", ניתן לומר, היתה בבחינת פארלאמנט־המפלגה המקומי, ועם חבריה נמנו כמה עשרות אנשים. אך היה צורך בעוד גוף של רשות־הביצוע, ב„הנהלה", וזה היה ה„ועד".
הועד היה חבר השרים של הארגון העירוני, המוסד החשאי העליון. אף שהיה נבחר על־ידי ה„ראזבורקה", לא היו מפרסמים את תוצאות הבחירות. מלבד זאת, היה הועד רשאי לספח, לצרף להרכבו עוד כמה אנשים, — מקרב האינטליגנטים הפועלים בחשאיות חמורה ביותר, שלא היו באים אפילו ל„ראזבורקה". היה רק „מתווך" אחד שעליו ידעו כי הוא חבר הועד. שאר החברים היו אפופי סוד שבסוד. מוסד רב־תעלומה זה גירה מאוד את דמיון חברי המפלגה.
בישיבה הראשונה של ה„ראזבורקה", שאליה באתי בחודש מאי 1900, נכחו כמה עשרות אנשים, בכללם שלוש בחורות, כמעט כולם פועלים צעירים. אנשים בגיל בוגר יותר היו שנים: המתווך „כאצ'יאֶ", כמדומה אורג לשעבר, והאינטליגנט אלברט זאלקינד — שני אנשים שכבר היו פעילים מנוסים. עדיין זכורה לי השאלה שנדונה באותה ישיבה, היתה זו דווקא שאלה חשובה ומעניינת למדי: חוגים או תעמולה בקרב ההמונים?
תחילה לא יכולתי להבין על מה מתפלמסים כל־כך. חלק מהנוכחים טען בלהט, שצריך לכונן חוגים אשר בהם ילמדו חברי המפלגה כלכלה מדינית וישיגו להם בכלל את ההתפתחות הדרושה. אחרים לעומתם הדגישו את ההכרח לנהל תעמולה רחבה בקרב ההמונים.
לי נדמה, שכל המאבק הוא מיותר, שכן שני הדברים הכרחיים: לטובי האנשים דרושים חוגים, לציבור הרחב — תעמולת־המונים. ואז נטל את רשות־הדיבור אלברט

ובנאום ארוך הבהיר את הדבר. ונתחוור לי, שאין הענין פשוט כל־כך, וכי כאן מדובר בשתי מגמות מנוגדות.

נתברר כי בארגונים הבונדאיים בכלל ואצלנו במינסק בפרט עדיין נשמעו הדים של סכסוך שהיה קשור בשמה של ה„אופוזיציה" לשעבר. אותה אופוזיציה צצה הרבה לפני כן, עוד בראשית שנות התשעים, כאשר אך זה התחילה תנועת־ההמונים. עד לאותו זמן נתמצתה התנועה כולה בחוגים בלבד. היו בוחרים בפועלים המוכשרים ביותר, מושיבים אותם בחוגים ועוברים אתם „קורס" שלם, החל בדקדוק רוסי ושיחות במדעי־הטבע וכלה בכלכלה מדינית ובמארכסיזם בכלל. וזו היתה כל הפעולה כולה. לאחר מכן, כשהתחילה תנועת־ההמונים, והפועלים האינטליגנטיים יותר, שכבר השתלמו די־צרכם, והחוגים נתבעו לילך אל ההמונים, לנהל בקרבם תעמולה רחבה, לארגנם ולעמוד בראש השביתות, נתעקשו מקצתם וסירבו. עבודת החוג עשתה מהם כמין כת. הם נעשו תלושים מן ההמון והתחילו מביטים עליו מגבוה. החוגים הפכו להם להיות מטרה לעצמה, והם לא יכלו להעלות על דעתם, שמלבד החוגים ניתן ליצור עוד משהו בר־ערך כלשהו. זו היתה האופוזיציה הראשונה.

במרוצת הזמן נשברה התנגדות זו וטובי האנשים נעשו תעמלנים ופעילים בקרב ההמון. אך מזמן לזמן היתה אותה אופוזיציה ישנה מתעוררת מחדש, טורחת להפיץ שוב את רגש הדחיה לפעולה בקרב ההמונים. והנה עם שׂריד כזה של הלכי־רוח משכבר צריך היה אז להתעסק במינסק.

אלברט בנאומו הוכיח את מידת הנזק שבהלכי־רוח כאלה וקרא לפעולה נמרצת בקרב ההמונים. והקהל ציית לו.

מאותו יום נהייתי חבר רשמי של הארגון ונכנסתי לתנועה בכל לבי ובכל מאודי.

העבודה התנהלה בערנות, ברעננות ובשמחה. אף שהיתה זו עונה מתה פוליטית, הרי בתחום הפוליטי נוצרה אצלנו תנועה יפה שלא כרגיל וגדולה שלא כרגיל. קהל הפעילים הצעירים שלנו השתער על ההמונים בכל הלהט. גאה נחשול של שביתות, התנהלה פעולת גיוס רחבה ביותר, ומספר הפועלים המאורגנים הגיע לאלפים. בעיר כמינסק, שמספר כל פועליה היהודים הסתכם באלפים אחדים, היה זה בתנאי המחתרת הישג עצום.

אנו, האינטליגנטים, לא יכולנו להשתתף באופן בלתי־אמצעי בתעמולה בקרב ההמונים. היינו נפגשים עם הפעילים בלבד. אך למרות זאת היינו מקושרים קשר הדוק עם התנועה כולה.

היו אלה בחורים ערניים אהודים, ואנחנו נהיינו עד־מהרה ידידים־בנפש אתם. אותו רגש של זרות, שהעיק עלינו בפגישותינו עם הפועלים הנוצרים, לא היה כאן לחלוטין. כאן חשנו עצמנו לגמרי כבתוך ביתנו, בקרב אנשים קרובים משלנו. — — —

הפעולה

תוך זמן קצר למדי נעשיתי בן־בית בתנועה. וכעבור חודשים מספר צורפתי ל„ועד" — יחד עם שני ידידי וילנקין וקפלן.

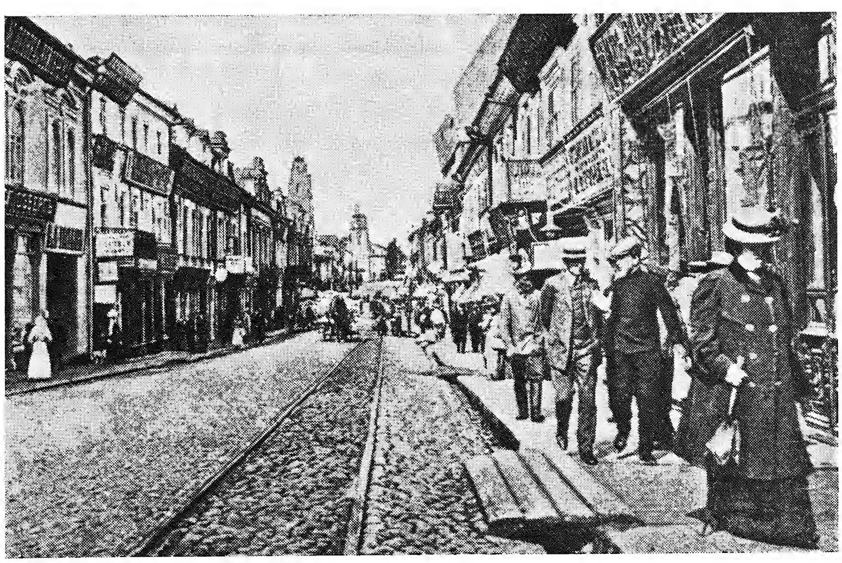
בזמן הראשון היה הועד מורכב ברובו מאינטליגנטים קשישים יותר, שזה לא כבר יצאו מהכלא; היה עליהם להיזהר ביותר, ולא היו באים אפילו לישיבות ה„ראזבורקה". מחוץ לאלברט זאלקינד ולכאצ׳יאֶ, שכבר הזכרתים לעיל, היתה בו ז׳ניה הורביץ, פעילה ותיקה, שם שהיה ידוע לתהילה במינסק; שמעתי עליה עוד שנים לפני כן. זו היתה

אשה אינטליגנטית ומשכילה מאוד, וידועה גם בעולם הספרותי כמתרגמת הכרך הראשון של ה„קאפיטאל" לרוסית. והיא פעילה גם כיום בתנועה הבונדאית. מלבדה היה עוד בוריס פרומקין. אף הוא עסקן ותיק — אדם שהיה לו במינסק שם טוב של חכם גדול; אנו, הצעירים, רחשנו לו הוקרה מרובה. הוא עצמו היה אדם קטן־קומה, שקט ואהוד.

זכורה לי רק ישיבה אחת שהיתה לנו עם הותיקים הללו. כן זכור לי המקום שבו נתקיימה הישיבה הזאת: בחורשה קטנה ליד מסילת־הברזל לבריסק, לא הרחק ממעון־הקיץ של ההגמון „אנטונובקה". זכורות לי גם שתי שאלות שנדונו שם. הראשונה היתה על הוצאת עתון בלתי־ליגאלי; השניה היתה — האם יש לתת לציונים דריסת־רגל בארגונים המקצועיים.

הרכב הועד נשתנה עד־מהרה. מן ה„זקנים" נשאר רק בוריס פרומקין. היתר היו צעירים. אלה היו: אנחנו, שלושת הסטודנטים, ושלושה פועלים מן ה„ראזבורקה" — פסח (מאָז׳אָביצקי), הלל (רוזנבלום) ומשה׳קה (המברשתן). וכן נהיינו בעלי־הדעה בתנועתנו ונפתח לפנינו כר נרחב לפעולה.

העבודה תססה. המקום העיקרי לתעמולה היה מה שקרוי „הבורסה". בכל עיר היו בוחרים ברחוב מסוים, ששם היו התעמלנים נפגשים עם הקהל. היו נקשרים קשרים עם אדם חדש אי־שם בסדנה, היו מיד קובעים אתו: בוא בערב לרחוב הזה. ושם היו „מעבדים" אותו. זו היתה ה„בורסה". אצלנו במינסק היא אמנם היתה ממש במרכז העיר, ברחוב גובאֶרנאטורסקאיה. אך לא באותו צד שבו היה מטייל הקהל הבעל־ביתי, אלא בצד השני. שם רחשו־ושרצו ערב־ערב הפועלים. לעתים הייתי עובר על־פני הבורסה ומעיף מבט בבחורים שלנו, היאך הם מהלכים אנה ואנה פעם עם פלוני ופעם עם אלמוני ולוחשים לו באוזן — חרש אבל בלהט — את רזי התורה החדשה. ה„בורסה"

רחוב גוברנאטורסקאיה

היתה כל הערבים גדושה מאות אנשים — הכול דמויות־פועלים צעירות, מקצתן פרצופים מוכרים של עסקנים, מקצתן אנשים חדשים, רעננים, המתחילים זה עתה לינוק אל קרבם את המלים החדשות, הנפלאות. אלה היו עצם מעבי התנועה, מין תחליף של מועדון, של אולם־אסיפות, של עתון; כאן היה הקהל האפור נהפך לאנשים, והאנשים — למחנה. איש זר לא היה מבחין במאומה: רחוב ככל הרחובות, טיולים ככל הטיולים. מתכנסים בחבורות קטנות, אין עוצרים מלכת. מהלכים — ממש כפי שמהלכים בצד השני הצעירים והצעירות הבעל־ביתיים — אנה, ואנה, אנה ואנה, זוגות־זוגות, לכל היותר בשלושה; האחד נפגש עם השני, השני מחליף מלים מספר עם השלישי, ושוב מהלכים — אנה ואנה, אנה ואנה. טיול ותו לא. ורק מתבונן קשוב יכול היה לתפוס שהקהל הוא מיוחד משהו, לא דומה לזה שבצד השני.

לא הייתי אלא עובר על־פניהם. כמובן, לא הייתי מדבר עם איש, לא מחליף ברכות־שלום עם שום אדם. וגם המעבר גופו על־פני האנשים היה בעצם דבר אסור, ורק לעתים רחוקות הייתי מרשה לעצמי תענוג שכזה. מזדמן הייתי עם אנשינו במקומות אחרים בתכלית. בקיץ היו הישיבות של ה„ראזבורקה" מתקיימות ביער, בדרך כלל בצהרי היום. בחורף לא יכלו, כמובן, ללכת היערה ונאלצו להתכנס באיזו דירה. בדירותיהם של האינטליגנטים הבורגניים אי־אפשר היה להשתמש, משום שזה היה מזדקר לעיניים: מה לפועלים ולביתו של בורגני? פועלים נשואים עם דירות משלהם לא היו לנו. הכל דרו אצל „אחרים". היינו מוצאים איפוא איזו אשה קשישה שאצלה מתגורר אחד מחברינו, — אשה שפעמים אפילו לא ידעה בדיוק מי הם החבריא המתוועדים כאן יחד; ופעמים אמנם היה לה מושג על כך והיא הסכימה לסכן את ביתה. סיכון היה בכך תמיד, אך אף פעם לא נכשלנו. יום אחד היתה לנו ישיבה בבית כזה אי־שם בסימטה צדדית. היה זה בדיוק בחג יהודי. באמצע הישיבה נפתחת פתאום הדלת ונכנס שוטר. אך הקהל לא איבד את עשתונותיו. אך נכנס האורח, החלו הכל שרים ורוקדים: חג הוא ליהודים, מבלים בהילולא את שעות הפנאי. והשוטר הסתלק בשלום.

לא מעט דירות של פועלים עברתי בזמן ההוא. לא רק לישיבות ה„ראזבורקה". פעמים הייתי סר סתם אל מישהו מידידי, פעמים היה צורך לילך לישיבות אחרות. היתה לנו קבוצה ספרותית מיוחדת של צעירים, רובם מאלה הקרויים „אינטליגנטים־למחצה", שניחנו בכשרונות ספרותיים מסוימים. היתה לנו קבוצה מיוחדת של מסבירים. פעמים היתה מזדמנת איזו „נשפיה", מעין מסיבה, — כמובן, לא לשם בילוי סתם, אלא עם כוסות־ברכה ונאומים. מסיבות כאלו היו מתקיימות ברגיל בפונדק ישן, במוצאי העיר, לא הרחק מבית־הקברות הרוסי. עדיין זכור לי פונדק זה. בית־עץ קטן, כמה חדרונים קטנים, תקרה נמוכה, כמה עששיות־נפט קטנות חשוכות, — דוחק, מחנק, חום, אך ערנות ושמחה לאין־ערוך. משוחחים, משתובבים קמעה, אך במידה, ללא שילוח רסן. נואמים נאומים. פעמים שומעים איזו הרצאה קטנה, ולאחר־מכן מתגלה קצת יי"ש ומרימים כוסות של ברכה.

לאחר הרמת הכוס היו שרים. עדיין לא היו לנו השירים המושרים עתה, אך גם אז היה לנו שיר בשם „השבועה"; אך לא היתה זו השבועה הבונדאית של ימינו; זו נכתבה בידי אנ־סקי שנים אחדות לאחר מכן. אותה שבועה נפתחה במלים: „נשים על הלב את יד־ימיננו". היו בה כמה חלקים, ולכל חלק היה ניגון מיוחד.

יודעי זמר היו ביחוד המברשתנים. הללו היו, ניתן לומר, סולתה ושמנה של תנועתנו.

הם היו הראשונים שהקימו ארגון מיוחד אשר הקיף את פועלי המקצוע בכל האיזור הבונדאי: „איגוד המברשתנים". חלק מקבוצותיהם נמצא בעיירות קטנות ליד הגבול ממש, והם מילאו תפקיד קונספירטיבי נכבד מאוד: היו עוסקים בהברחת ספרות בלתי־ליגאלית מחו"ל ואנשים שהיו בורחים לחו"ל. הפעיל העיקרי היה אצלם אחד אברהם; אברך גבוה יפה, אדם בעל נסיון רב. הספקתי להזדמן עמו רק פעמים אחדות, לאחר מכן נסע. נשארו עוד כמה פעילים: אורה פוטאֶר, מוטקה קאסל עם פנים חוורים פקחיים ופה צר גדול ונמרץ שלא כרגיל, איצ'ה מאיר עם שפמו הגדול המזדקר. ביליתי עמהם ערב אחד, והם שרו שירים שונים, בכמה קולות, כאמנים ממש. היה ביניהם גם בחור צעיר לגמרי, אחיו של מוטקה; הוא ניסה אז לכתוב שירים, וסיפחו אותו לקבוצה הספרותית. הקהל היה אומר עליו בחיוך: בחור מוזר! הוא בא לאסיפה ביער, ואינו נוהג כמנהגו של עולם. הכל מעוניינים באסיפה, אך הוא מתהלך עם ידיד, חולמני ומדבר דיבורים משונים: על אילנות, על ציפורים... חובב־טבע צעיר זה אכן נעשה לימים סופר יידי נודע: דוד קאסל.

מלבד הישיבות, האסיפות, המסיבות, היה עלי להיפגש יום־יום עם פעילים בודדים: להחליף דעות בעניינים המעשיים השוטפים, למסור דבר־מה, לקבל ידיעות. בדרך כלל היינו מזדמנים בבתי־תה. מקום קבוע, שבו היינו מתוועדים כמעט יום־יום, היה בית־התה של סלאֶפיאן. הוא היה ברחוב גובאֶרנאטורסקאיה, ליד עצם ה„בורסה" ממש. צריך היה להיכנס בשער ומשם לעלות במדרגות. בית־התה היה קטן, בן שני חדרים קטנים. בעל־הבית היה אדם שהתיחס באהדה רבה אל התנועה, והוא היה דואג שהחדר השני יהיה שמור לנו במיוחד. בית־התה של סלאֶפיאן היה לנו מקום־מקלט אמיתי. שם היינו מרגישים עצמנו טוב ונוח, שם היינו מסדרים את כל עסקינו, שם היינו מבלים סתם שעת־פנאי ליד כוס תה, שם היינו מקבלים את אורחינו מערים אחרות.

בסתיו 1900 התחלנו להוציא עתון משלנו. היתה זו תקופה שכל עיר גדולה היתה יוצרת לעצמה בטאון משלה. אצלנו במינסק נעשה עוד קודם לכן נסיון כזה — עוד לפני כניסתי לארגון — הופיע „דער מינסקער פלוגבלעטעל" (העלון המינסקאי). אם איני טועה, הוא פסק להופיע לאחר הגליון הראשון, ורק לימים חידשנו את הוצאתו. נתנו לו שם חדש: „דער מינסקער ארבייטער". בזמני הופיעו שני גליונות, מובן, שהיה זה עתון קטן צנוע למדי. כמה מאמרים, פליטון, עמוד של כתבות — מהחיים המקומיים — וזה היה הכל. אני זוכר את המאמרים שכתבתי: בגליון הראשון היה מאמר ראשי בשם „החורף מגיע". בגליון השני היה מאמר על יום־העבודה. מלבד זה כתבתי ביוגראפיה של וילהאֶלם ליבקנאֶכט הזקן, שאז נפטר. פליטון ספרותי (אם איני טועה היה זה סיפור על בעל־בית ציוני) כתב סולומון רבינוביץ, פקיד־משלוח ברכבת (לימים מגיה ב„פאֶרווע־רטס"). את הכתובות מבתי־מלאכה בודדים היה מכנס ומעבד וילנקין. איני יודע מה היה ערכם הספרותי של כל הדברים האלה, אך הן הכותבים, הן הקוראים נהנו מכך הנאה מרובה, והיינו שקועים בעסק זה בלב ונפש. המערכת היתה, כפי המקובל, קולקטיבית: כל הועד היה בודק כל דבר מלה אחר מלה. זכורני כתבה שווילנקין קרא באזנינו ובה סופר כי באיזה בית־מלאכה תבעו משהו הפועלים ובעלת־הבית השיבה להם איזו תשובה. בוריס פרומקין, שאהב להתבדח, שאל את וילנקין: „מה פתאום בעלת־הבית? ובעל־הבית היכן הוא? כלום אחזוהו צירי־לידה?" וילנקין נתרגז מאוד: הייתכן לצחוק ולהתבדח בענין רציני כל־כך!

ב. מיכאלביץ׳

מזכרונותיו של סוציאליסט יהודי

ביניש מיכאלביץ׳ — הוא כינויו של יוסף איזביצקי (1871—1936), מראשי ה„בונד״. פירסם ביידיש 3 כרכי „זכרונות של סוציאליסט יהודי״. הפרקים דלקמן, שתורגמו לעברית בידי מרדכי ברגר, לקוחים מתוך הכרך השני של „זכרונות פון א יודישען סאָציאליסט״, הוצאת „לעבענס-פראגען״, ווארשא, 1921.

המאסר השני

לאחר שנדדתי בערים אחדות בשליחות מיוחדת, השתקעתי בשלהי שנת 1902 במינסק. נוסף לתפקידי המרכזיים הכלליים (השתתפות בבטאונם של המברשתנים — „דער וועקער״ והקמת בטאון מיוחד לאגודת האורגים — „דער קעמפער״), הוטל עלי לנהל את המאבק נגד „הזובאטוביים״.

בכדי להכיר את האויב ולעמוד על טיב עמדותיו והיקפן, התיר לי הועד המינסקאי של ה„בונד״ לבקר באסיפותיו הליגאליות של ה„פעראיין״[1] (על אסיפות אלו הוכרז חרם חמור ועל הביקור בהן היה צפוי גירוש מהארגון הבונדאי). הכניסה לאסיפות אלו היתה לפי כרטיסים. השגתי בקלות אצל פועל ממכירי כרטיס־כניסה.

הגעתי בדיוק לאיזו שמחה, כמדומה, חגיגה שנתית של אגודת עובדי הטבק. האסיפה התקיימה במוצאי־שבת. האולם היה גדול ומואר מאוד. פועלים רבים בבגדי שבת הצטופפו כאן, בחלקם באו עם נשותיהם. אך הורגשה מעין קרירות וזרות דוחה. על פרצופי רבים הוכרה הבהלה, ורבים הרגישו עצמם שלא בטוב וכאילו התביישו איש מפני חברו. באולם לא נראה אף שוטר אחד במדים, ובכל־זאת נדף שם מכל הפינות ריח של משטרה, והיתה לך הרגשה כי אם תפליט מלת „טריפה״ אחת, תיתפש מיד מכל העברים.

לא יכולתי להשתחרר מהרגשה זו גם שעה שהנואמים פתחו בנאומיהם. הנה נואם פועל אחד. הוא מתבלבל בדיבורו וגוער ב„בונדאים״ וב„דימוקראטים״ על שהם מונעים בעד הפועל המינסקאי לשפר את תנאי חייו.

אחריו, נואם צ׳מרינסקי.[2] הוא פותח באדם הראשון, מפליג למסע בתקופות היסטוריות שונות ומעלה על נס את תקופתנו אשר בה הפועלים כבר חפשיים עד שניתן להם להתכנס כאן כדי לחגוג את חגיהם. הוא לועג ל„סוציאליסטים״ העומדים שקועים במים, יכולים ליהנות מכל החרויות, ומבקשים מים לשתות.

אני ניתר ממקומי ואיני מסוגל לרסן את עצמי, ופונה לשכני בהערות שמוצאות אצלם הד. סביבי קם מעגל. והנה הנואם מפליט את המימרה החביבה עליו: „אין אנו אומרים כמוהם: פועלי כל הארצות התאחדו. אלא קריאתנו היא: נגרי מינסק, סנדלרי מינסק, התאחדו!״ נשמעות מחיאות־כפיים חלשות, ללא התלהבות וללא הזדהות מצד הנאספים.

רוצה אני לבקש רשות־הדיבור ולהגיב על הנאום. אך מיד מתקרבים אלי שני צעירים ולוחשים לי באוזן: „היזהר! עוקבים אחריך!״ אני מתערב בתוך הקהל וחומק מהאולם.

1. „פעראיין״ — כך כונו האגודות המקצועיות של הפועלים היהודיים שנהנו מחסות המשטרה והבולשת הצארית.
2. ממנהיגי המפלגה היהודית הבלתי־תלויה, הזובאטובית. לימים חזר בתשובה, ונתקבל ל„בונד״. באחריתו — ממנהיגי היאֶווסאֶקציה.

רק ברחוב אני נושם לרווחה, כאילו יצאתי זה עתה ממרתף דחוס. אני חוזר ממבצע־בילוש זה אל ידידי, משוכנע בנצחון מפעלנו וחוזה מראש את החיסול המהיר הצפוי לכל ההמולה הזאת.

וכדי להחיש את תהליך־החיסול של ההרפתקה הזאת, החלטנו למשוך לאסיפותינו שבמחתרת המונים רחבים ככל האפשר. נסתייענו בכל המעונות שהיו ברשותנו והתחלנו לערוך הרצאות פוליטיות, ויכוחים ומסיבות. את הפועלים הצעירים התוססים והאקטיביים וכן את בני־הנעורים כבר הקיפה התעמולה הפוליטית הרחבה, האינטנסיבית שפיתחנו בחודשים האחרונים.

עתה הגיע הזמן לגבש את הדברים ולערוך כינוס כללי. אך לארגן את הכינוס בעיר הרי זה מסוכן. שיגרנו איפוא קבוצות אחדות לסייר בסביבת העיר ולמצוא מקום לכינוס המבוקש. הוברר שבמרחק זעום מהעיר נמצאת חוה גדולה ריקה מאדם, אפשר להשיגה ולהסתייע בה לצרכינו.

נקבע, איפוא, שאני ואשתי (ששוחררה באותם הימים מביאליסטוק והועמדה בפיקוח משטרתי) נבדוק את הדירה, ואם תימצא ראויה, נשכור אותה בו במקום. ואכן החוה כאילו הוקמה למעננו. היה זה בית גדול מאוד שיכול להכיל כ־400—500 איש, בעליו אינם במקום ונמצאים רק המשרתים הנוצריים. נאחזנו בכך כבאבן־חן. בנימוק שכירת הבית הבאנו את „התנאים״ המסורתיים שלנו. המשרתים אמנם היססו תחילה, אך „ידנו הרחבה״ ריככה אותם ולבסוף הסכימו להשכיר לנו את החוה כולה לליל ה־1 במארס 1903 לצורך שמחת התנאים המפוארת.

בחרנו במתכוון בתאריך זה, שבו נרצח (בשנת 1881) הצאר אלכסנדר השני, לפי פסק־הדין של „נאַרוֹדנַאיָה ווֹליה״, כדי לקשור את תנועת הפועלים דהאידנא עם המאבק הפוליטי המסורתי ברוסיה. אגב, חל אז תאריך זה בפורים, כשהכל חפשים ושרויים בהרגשת־חג.

מזג־אויר של תחילת האביב. השמש זרחה ומשכה את האנשים החוצה. אצל איש לא התעורר חשד בראותו זוגות הלבושים בגדי־חג שיצאו לטייל אל מחוץ לעיר וקבוצות של בני־נוער. בדרך הועמדו משמרות שכיוונו את ההולכים וכך עברו דרך העיר כ־400—450 אנשים.

השעה כבר אחרי חצות. כבר הוקראו ההרצאות על הצורות הפוליטיות של המאבק ואפילו הושמעו נאומים שבהם שובצו פסוקים מתוך המגילה לכבוד חג הפורים. הכל עבר בשלום והסכנה כאילו חלפה. המשמרות כבר הוסרו והאנשים מרגישים עצמם חפשים ובטוחים. עוברים לחלקה השני של התכנית, לגשמיות. פותחים את הבקבוקים ומוזגים בירה, משמיעים ברכות. כל אחד משתדל לשאת דברי ברכה קולעים ושנונים. וההתלהבות מגיעה לשיא. העיניים מבריקות והפנים משולהבים.

פתאום נפרצת הדלת ומופיע מפקח־משטרה אזורי צעיר, כשבידו האחת אקדוח והשניה מחזיקה בחרב שלופה. מיד אחריו נדחקת קבוצה של שוטרים בעלי פרצופים מבוהלים ובידי כולם חרבות שלופות. ליד החלונות מופיעים, כאילו נפלטו מעומקי האדמה, איכרים גבוהים משונים עטופי פרוות ומקלות בידיהם. „הסגירו עצמכם!״ צועק המפקח ומסתער על הקהל כשהחרב שלופה בידו. קמה בהלה.

תוך כדי כך שמתי לב שכעשרה אורגים מחזיקים בידיהם בקבוקים ואחרים אוחזים במקלות מהספסלים שפורקו, והם מכתרים את המפקח ויוצרים מעֵין חישוק־ברזל סביבו. עוד רגע והוא יתמוטט תחת מהלומותיהם הכבדות ויתחולל מרחץ־דמים נורא. אני מגיע

בריצה אליהם ומרגיע אותם. המפקח עומד חיוור ומבוהל, כשהוא נעזב על־ידי פיקודיו „הגיבורים" שנסתלקו מיד אל הפרוזדור. מגרונו נפלטת שוב, כאילו לא בקולו, הקריאה האוטומטית: „הסגירו עצמכם!"

„ראשית כול, הירגע אתה עצמך!" מתערב אנוכי, „הרי אתה הוא שהתנפלת עלינו ועוררת את כל הבהלה הזאת. מה מבוקשך?"

משמשע דיבורים מעֵין אלה והרגיש עצמו מחוץ לסכנה, נשם הקצין הצעיר לרווחה. בעצם, ניתנה לו פקודה לאסור אותנו. עומדים להגיע ראש המשטרה, ראש הז'אנדרמים ושאר „השררות" והם יקבעו את גורלנו. עליו הוטל רק לשמור עלינו. אכן הרגענו את הקהל ואפילו המשכנו בסעודה.

כעבור זמן מועט ניגש אלי המפקח הצעיר וקראני אל המפקד. בבית שני כבר ישב הסנהדרין במלואו: ואסילייב עם עוזרו, ראש־המשטרה ונציג הפרקליטות. ואסילייב נעץ בי את עיניו הדוקרניות, המעמיקות חקר, כאילו מריח אותי בשפמו המגודל ומשמיע בפני בנעימת־תרעומת אך בקול מתקתק:

„הטפתך היום היתה כה מהפכנית עד שקהל שומעיך התנפל על המשטרה!"

„אלה אנשיך שהתנפלו כחיות רעות על שמחת תנאים שלווה", השבתי.

„שמחת תנאים?" שואל ואסילייב, כשעיניו מחייכות בהנאה, ומצווה לקרוא למשרתת.

„איש זה, האם הוא שנאם?" שואל אותה ואסילייב.

„כן, הוא, הוא האיש ששכר אצלי, יחד עם גברת, את הדירה".

„מי היא הגברת?" פונה אלי אלוף המשנה.

„ז'אנדארם מנוסה כמוך יעמיד קושיות מעין אלו?" משיב אני בצחוק.

„ומהפכן מנוסה כמוך חסר זהירות עד כדי כך שהוא עצמו הולך לשכור דירה!" גומל לי הז'אנדארם הותיק ונועץ את מבטו.

ופתאום הוא פולט: „מה שם משפחתך?"

„שטיינברג". שם־משפחה זה היה נקוב אז בדרכוני המזויף, אשר לפיו נרשמתי במינסק. בשעת שיחתנו נישאו מן החוה צעקות נוראות. מישהו הפיץ שם שמועה כי בחקירה מכים אותי, והכול פתחו בצעקות פראיות. ואסילייב והפרקליט הצעיר הציעו לי להיראות עמהם לפני הקהל כדי להרגיע את הרוחות. רק לאחר שהודעתי כי לא אונה לי כל רע, נרגע הקהל.

כדי למנוע „אי־הבנות בלתי־נעימות", לפי ביטויו של ואסילייב, קיבלנו את תכנית „הכניעה" שהוצעה על־ידיו. המתקהלים יצאו קבוצות־קבוצות לבנין השני ושם נבדקו והציגו את תעודות־הזיהוי שלהם. משם עברו למקום אחר, מרתף גדול ועמוק, שבו נאגרו שקים של תפוחי־אדמה. הפרוצדורה הזאת ארכה שעות. אם מישהו השמיע דברי־ריטון על הסחבת, היו השוטרים מגיבים: „למה התכנסתם כה רבים?" ואסילייב התנהג באדיבות יתרה. אפילו התחנחן עם הפועלים. אך לעומת זאת התנקם באורח ישועי מובהק באינט־ליגנטים המועטים שנכחו. לאסיפה הגיעו כעשר תלמידות של המחלקות הגבוהות של הגימנסיות המינסקאיות. הוא הזעיק מן העיר את פקידי הגימנסיות ואת המורות וציוה עליהם לזהות את התלמידות. כך נהג גם עם תלמידי בית־הספר הריאלי ועם תלמידי שאר מוסדות החינוך. לאסיפה בא גם אחד מבין המורים של בתי־הספר הממשלתיים והוא שלח שליח להביא את המפקח על החינוך. כל התכונה הזאת נמשכה עד לצהרים וכולנו קפאנו כדבעי במרתף הטחוב והקר.

לאחר מכן העמיד ואסילייב לחוד אותי ואת כל האינטליגנטים, ופקד להובילנו העירה. הוא דרש דרשה קצרה לפני הפועלים: „למה לכם להתקהל במחתרת? הרי ניתנת לכם אפשרות לעשות כן בגלוי". הוא התנצל לפניהם על „אי־הנוחיות" שנגרמה להם רק בעטיָם של „האינטליגנטים" ופקד עליהם לחזור הביתה.

בית־הסוהר המינסקאי

זה שבוע ומעלה חלף מאז ואני חבוש בכלא המשטרה. התא גדול, אך חשוך ומזוהם מאוד. הרי זו מעין אכסניה: מדי לילה מושלכים הנה שיכורים, כדי שיתפכחו, וטיפוסים שהפירו „את השקט ואת המנוחה", אנשים שעליהם לרצות עונשים קלים, גנבים שעומדים להעבירם לשופט־חוקר, פושטי־יד המקבצים נדבות וסתם חשודים. התא שלנו פולט כל יום כעשרה מדייריו, אך מדי לילה זורם לתוכו גל חדש. שוכבים כאן על משכב של קרשים שחורים מלוכלכים ואפילו מתחת לקרשים וליד הדלת, והעצורים החדשים נעמדים בפינה מפאת הצפיפות הנוראה.

כתושב ותיק, תופס אני אפילו מקום נוח למעלה על הקרשים. אך גם כאן זוהמה מבהילה, ונחנקים ממש מהאויר המצחין.

כל אלה שנעצרו אתי יחד באסיפה שוחררו אט־אט ורק אני נשארתי במעצר. נקראתי למינהל הז׳אנדרמריה ושם ביקשתי מאת החוקר שלי להעבירני לבית־סוהר אם אין באפשרותו לשחרר אותי.

תא־הכלא של המשטרה יש לו גם יתרון: אפשר להתקשר משם עם העיר. אמנם, השוטרים הממונים על שמירת העצורים נצטוו לא לאפשר לאדם מהחוץ להיפגש עמי. אך עם מתן מצלצלים בידיהם, נפתחו שערי הכלא לפני ידידי מהחוץ והשגתי מידע על המתרחש בעיר. היום סיפרו לי המודיעים שלי שנודע להם כי מחר בערב יעבירו אותי לבית־הסוהר וכי הוחלט להוציאני בכוח מיד המשמר. אנשי המשמר שילווּ אותי יהיו מועטים, ולפיכך לא יקשה להוציאני מידיהם. תחילה פיקפקתי והיססתי, אך ידידי הרגיעוני ורמזו לי שהכל כבר „צפוי מראש" ו„מסודר" ולא נותר לי אלא להסכים.

ציפיתי בחוסר סבלנות ליום המחרת. במחשבותי תיארתי לעצמי בדמיוני את פרטי „בריחתי" ונרדמתי מאוחר מאוד. פתאום, באמצע הלילה, העירו אותי: „קח את חפציך!" שיפשפתי עיני בתמהון. במסדרון עמד משמר שוטרים מתוגבר. המפקח מעבירני לרשותם של שני ז׳אנדרמים. הושבתי על עגלה ושני מלווי תפשו מקום לידי. הם האיצו בעגלון שיסע מהר. כך הושמה לאל תכנית בריחתי.

נעצרנו בסימטה צרה מול שער־ברזל. נכנסנו לתוך אולם גדול וחשוך ומשם המשכנו לחדרון צר. מיד עם כניסתנו הקיפונו ריחות של מגפיים ושל זיעה. הופיעו שתי דמויות, במעילי־עור, ובידיהם פנסים. אחד גבוה ושמן בעל פנים בשריים, סנטר גדול, שפם דוקר ועינים קטנות מבריקות, והשני גוץ וקל־תנועה ופניו הרזים מכוסים זקן־שיבה. פוקדים עלי שאתפשט לחלוטין. בודקים בדיקה קפדנית את בגדי. הגוץ משליך את לבני המיותרים ואת שאר החפצים שלי אל תוך שק.

מאוחר יותר נודע לי כי שני אלה הינם הסוהרים הבכירים של בית־הסוהר המינסקאי. הגבוה, דוֹז׳דיקוֹב, ממונה על המזון ועל „המשטר", והגוץ, אוֹלייניקוב, אחראי על מחסני הכלא.

הגוי הגבוה קרץ לי שאלך בעקבותיו. הוא מכניס אותי לבנין גדול מואר באור חלוש.

בקומה השניה הוא מקיש בשער־ברזל. מופיע שוער שבידיו צרור מפתחות. הסוהר הבכיר פולט לעבר השוער: „מגדל מספר 1!" ונעלם.

אני נגרר אחרי השוער. הוא פותח לפני דלת עבה מעץ הנתון במסגרת ברזל, מושיט לי עששית נפט דולקת קטנה ונועל אחרי את הדלת. אני נשאר לבדי בפרוזדור צר, ולפָני דלת שניה פתוחה־למחצה. נכנסתי: חדר גדול שתקרתו מסוידת, שולחן, שרפרף, מיטת־ברזל ועליה מזרן־קש טרי. הרי לך משכב מלכים ממש! ואיזו רחבות, חדר עם פרוזדור מיוחד! מה נעים לגשת לדלת ולהווכח שאינה נעולה ומה שונה ההרגשה שהנך לבד רק עם עצמך, שאין מציצים עליך מבעד „עֵין הדלת" ואיש אינו עוקב אחר תנועותיך!

למחרת הכרתי את הארכיטקטורה של המבנה. היה זה בנין גדול מרובע בן שלוש קומות. לכל אחת מארבע פינותיו הוצמד מגדל עגול למחצה שהכיל ארבעה תאי־צינוק. התאים האלה נועדו בדרך־כלל לכליאתם של אסירים „סודיים" ביותר. אלה היו מבודדים ממאות שכניהם שבמבנה עצמו. דלתות עבות וכבדות בלי אשנבים וללא סדק כלשהו הפרידו ביניהם ובין שאר האסירים.

ברם כבר למחרת נוכחתי כי „הבידוד" הזה אינו אלא פרי דמיונה של השׂרָרה, ולמעשה יתרונות גדולים לתא החמור הזה.

מובטח מעינו הרעה של הסוהר, ניגש אני לחלון שאליו אני מגיע בעלותי על השרפרף. לנגד עיני משתרעת תמונה מרהיבה של מרחב פתוח. אני נאחז בסורגים ולוטש עינים למרחקים. דמויות נעות, אנשים שאיני מכירם עוברים לנגד עיני. מרחוק מצטייר דיוקנה של אשה. עיניה כאילו תרות אחר דבר־מה. הנה הבחינה בי ומאותתת לי במטפחתה הלבנה. אני תופס מגבת ומשיב לה על ברכתה. למטה בחצר אמנם מתהלך שומר עם רובה, אך חלוני גבוה מכדי שיוכל להבחין בי.

כך החלו לבקרני מכירים שונים. היו מתקרבים לחומת הבנין, עומדים על גבעה ומחליפים אתי דברים, לא במלים, כי אם בשפת האצבעות שלמדתיה על בוּרְיָה.

אט־אט התחלתי לבוא בקשרים גם עם עמיתי מבפנים. באמצעות עובדי־השירות הפליליים, אורגנה התכתבות סדירה עם שאר העצורים הפוליטיים. מאלה נודע לי שגם בעיר מצוי „דואר" והתחלתי להשתמש בו. הדואר שלנו הושתת על המצאה פשוטה. התא התחתון של המגדל שבחזית הבנין נמצא במחלקת הנשים. באותה עת שירתה שם שומרת שהיתה מוציאה מהכלא מכתבים ומביאה מהעיר תשובות, ספרות מחתרתית ועתונים, תמורת שכר הגון, כמובן. היא היתה מוסרת כל אלה לאסירה „הפוליטית" של המגדל וזו היתה מעבירה אותם למחלקת הגברים. אחד האסירים הפליליים, שנמצא בתנאי בידוד חמורים, פרץ חור ברצפה שהפרידה בין הקומה הבינונית של המגדל ובין קומתו התחתונה וחור זה שימש נתיב המגע. הדואר היה כולו מועבר דרך החור הזה. במגדל האמצעי היה אז חבוש אסיר פלילי שנידון לעבודת־פרך, והוא שתיווך בין מחלקת הנשים ובינינו.

מאותה אסירה נודע לי שמאשימים אותה בכך שהיא שכרה יחד אתי את הדירה לעריכת האסיפה. המשרתת הצביעה עליה מפאת דמיונה לאשתי. בינתיים הוכח כי ההאשמה נטולת יסוד ולפיכך היא מקווה שתשתחרר במהרה. לעומת זאת היא מייעצת שאשתי תיסע מכאן כי הז׳אנדרמים עלולים להתחקות על עקבותיה ולאסרה. הודעתי על כך לאשתי ותבעתי שתעזוב בהקדם את מינסק. אולם „בעיר" הוחלט אחרת. שם התכוונו להוציאני מידי הז׳אנדרמים כל עוד הם לא הספיקו לעמוד על זהותי האמיתית. ואסילייב הבטיח לאשתי שביקרה אצלו לשחררני בערבות של 500 רובלים, והיא נשארה, איפוא, כדי להביא

את הענין לידי גמר. היא היתה נעמדת יום־יום מול חלוני ומוסרת לי על מהלך המשא־והמתן.

היום אין איש בא ואני מתחיל לדאוג. פתאום נפתחת הדלת ומופיע דוז׳דיקוב, ומביא לי צרור שלם של מתנות מהעיר. לבי ניתר בקרבי. משוכנע כי דבר־מה אירע בעיר. ואכן חששי התאמת מהר. קיבלתי מהקומה השניה את הדואר ושם מצאתי פתק מאשתי. היא כבר חבושה במגדל למטה. קבעו לה שתבוא היום ותביא את דמי־הערבות לצורך שחרורי. בהגיעה למינהל הז׳אנדרמריה, כבר חיכתה לה המשרתת של החוה. המשרתת הצביעה על אשתי ואמרה כי היא האשה ששילמה לה דמי־שכירות בעד הדירה. ואז שיחררו את הנערה ואסרו את אשתי.

התחלתי לתכנן תכניות להעברתי למגדל האמצעי, כדי להימצא בשכנות קרובה עם אשתי. מצאתי אמתלה פשוטה לכך. אגלה לשומרים את מגעי עם העיר וממילא יעבירוני למגדל אחר. אולם מאחר שכל התאים תפושים שם על־ידי „הפוליטיים״, פרט לתא בינוני אחד שיושב שם פלילי, הרי יבצעו כפי הנראה חליפין: יושיבו אותי במקומו ואותו — במקומי. ואכן תכניתי לא הכזיבה אותי. פעמים מספר קיבלתי נזיפה מדוז׳דיקוב על הפרת „ההוראה״ והוא אף איים עלי בכליאתי בצינוק, אך אני המשכתי בשלי, עד שלבסוף ציוו מהלשכה להעבירני אל המגדל האמצעי הפונה כלפי חצרו של בית־הסוהר.

מיפקד הערב כבר נסתיים. המסדרון שלי סגור ומסוגר ובבית־הסוהר שוררת דממת־מוות. אני מחפש בקדחתנות בכל הפינות את „הטלפון״ לתא שלמטה. הרחק מתחת למיטה מבחין אני בבול־עץ ומזיזו ממקומו. ברצפה מתגלה סדק עמוק מכוסה בקרש. אני מסיר את הקרש ורואה זוג עינים נעוצות בי. אשתי מזדרזת ועולה על הארון. אני מנסה להעביר ידי בתוך הסדק. מצוין, אפשר אפילו ללחוץ ידיים. וכך היינו מבלים בצוותא ערבים שלמים, עד לשעות הלילה המאוחרות.

בלשכת הכלא נודע על מגע כלשהו ביני ובין מחלקת־הנשים. אסיר פלילי הלשין עלינו. בוקר אחד התפרץ לתאי העוזר של מפקד הכלא עם כנופיית סוהרים. הייתי מוכן לביקור. הם התחילו לחפש על הרצפה ולא גילו דבר. לבסוף הבחין אחד הסוהרים בבול־העץ, הזיזו וראה את החור. הוא פרץ בקריאת גיל: „הוד אצילותו! הנה מצאתי!״ העוזר שלף את חרבו ותחבה אל תוך הסדק. אך החרב לא חדרה פנימה כי נתקלה בקרש. „אין כאן כלום!״ קבע העוזר בבטחון גמור, וכל החבורה מסתלקת. כעבור שהות־מה הם ביקרו בתאה של אשתי. מהדפיקות בחרב נשר סיד מהקירות בתאים הסמוכים לתאי. אשתי פנתה אליהם ברוגזה — „מיהו זה שיושב שם למעלה? היום רקדו שם כל הבוקר עד שהגזוזטרה עמדה להתמוטט!״ — „אתך הסליחה״, התנצל העוזר הצעיר, „זה אני דפקתי בחרבי, כי חשדנו בך במגע עם שכנך מלמעלה״.

דקות ספורות לאחר מכן כבר החלפנו בינינו מידע על פרטי החיפוש...

הקונסטיטוציה שלנו

מספרנו גדל והולך וכוחנו מתעצם. אין עוד ברצוננו להיכנע לשרירותו של „המשטר״, אנו מצביעים על צרכינו ומציגים את תביעותינו. כשהיינו מעטים, נאלצנו לקבל את מרותם של „האינסטרוקציה״ ו„השלטון״ שהופקד עלינו. אך כעת אנו כבר למעלה מ־50 איש, כולנו צעירים ודרוכים לקרב.

בבית־הסוהר מורגש כי ההתפוצצות מתקרבת. יחסו של „המפַקד״ אלינו מחמיר כל יום.

הגבר הגבוה הזה, בעל הדרת־הפנים, הזקן השחור והעינים העצובות, ניהל את בית הסוהר ביד חזקה. אדם עצבני זה, שהיה זקוק תכופות ל„לגימה", יחסו לאסירים השתנה בהתאם למצבי־הרוח שלו. הפליליים היו משתדלים לוודא מראש מה מצב רוחו היום. גם התנהגותו אתנו, עם „הפוליטיים" לא היתה יציבה. לעתים היה מתרגז ורוקע ברגליו, אך בהיות רוחו טובה עליו, היה מתלוצץ, מגלה נכונות לויתורים ונענה לכל הבקשות. היה זה טיפוס מובהק של רודן פטריארכלי, בעל עצבים מעורערים ורצון חלוש. חזינו מראש כי אם נפעל באורח נמרץ, נצליח להתגבר עליו. ציפינו רק לאמתלה מתאימה להכרזת המלחמה. ואכן היא לא איחרה להזדמן.

פועל מברשתן חמום־מזג גידף היום את דוז'דיקוב וגירשו מן התא. ברי שהדבר לא יעבור ללא תגובה. עוד לפני ה„ביקורת", נוכחים אנו לדעת כי המברשתן כבר נמצא בצינוק. אנו מחליטים שכל אחד מאתנו יתבע מ„המפקד" לשחרר את חברנו מהצינוק.

והנה נפתחת הדלת ו„המפקד" נכנס בלווית פמליתו. „יש לכם טענות?" על פניו ארשת חומרה ורוגז. אני מודיע לו על דרישתנו לשחרר את חברנו מהצינוק.

„אין כאן 'אנו'!" קורא הוא בקול. „הנך רשאי לדבר רק בשמך וכל השאר אינם נוגעים לך".

„אם כך, תיאלץ להכניס את כולנו לצינוק", מטיח אני לעומתו בצאתו מן התא.

קולו הרגוז נישא עוד זמן רב מהתאים השונים. ה„ביקורת" הסתיימה. בית־הסוהר שרוי בדממה מדכאת, מעין שקט שלפני הסערה.

„להתחיל!" נשמעת פקודה לכל אורך המסדרון. אני תופש את השרפרף, רץ לדלת ומתחיל לדפוק בכל כוחי. הבנין כולו מזדעזע מדפיקות נוראות מכל התאים. מלמעלה, מלמטה, מכל הצדדים מתופפים, דופקים, מרעישים עולמות, משמיעים צעקות פראיות. השרפרף שלי התפרק מהדפיקות, מידי נוטף דם. במסדרונות רצים הסוהרים המבוהלים. הם מגדפים וצועקים, וצעקותיהם מתערבבות עם צריחות האסירים.

היזעיקו צבא כדי להשליט סדר? מסתבר כי למפקד הפחדן יחסר העוז לכך והוא יחשוש מלמעט את ערכו בעיני מושל־המחוז.

למחרת נקראתי ללשכה. הכול דרוכים וממתינים ליד החלונות. מובילים אותי למשרדו של „המפקד". הוא פותח בקול שבור:

„כסבורים אתם שתצליחו להשיג דבר־מה באמצעים כאלה? ייתכן שיגרשו אותי מכאן. אך האם בשל כך ישתפר מצבכם?"

„אין כלל בדעתנו לגרש אותך מכאן. אנו מבקשים רק להקל על עצמנו".

„מה רצונכם?" שואל הוא אותי בנעימה מתונה.

„על כך עלי לשוחח עם החברים".

„טוב, הידברו ביניכם ומסרו לי לאחר מכן את תשובתכם".

אכן ברור הדבר, בקרב הזה ניצחנו ויש באפשרותנו לקבל „קונסטיטוציה". אך בדומה לכל האזרחים הבלתי־מנוסים, שלבותיהם מתחילים לדפוק בחזקה עם הנצחון הראשון שנחלו, ומסתפקים ב„קונסטיטוציה" מצומצמת, כן גם אנו עמדנו על קטנות. לבסוף מסרתי למפקד את עצומתנו: 1. לא להחזיק פוליטיים בצינוק; 2. לגלות יחס אדיב; 3. להתיר מטבח פרטי בכספנו; 4. לאפשר לנו להחליף בינינו ספרים; 5. להכיר בנציגנו הנבחר בפני האדמיניסטרציה. המפקד הסכים לכל הסעיפים האלה והשגנו, איפוא, בבית־הסוהר שלנו „קונסטיטוציה אנגלית", בלתי־כתובה, וזה עוד לפני שהשלטון המרכזי העניק הקלות לאזרחי המדינה שאינם חבושים בכלא.

"המפקד" הוותרן הזה לא האריך אצלנו ימים. יום אחד ברח מבית־הסוהר אסיר שנידון לעבודת־פרך. אסיר זה הצליח לעלות על עליית הגג ועמו סדינים אחדים. מהסדינים הוא הכין חבל וירד על גבי הקיר ממש לעיניו של השומר. הלז התבלבל תחילה, וכשירה כבר היה מאוחר. האסיר קפץ בזריזות מעבר לחומה ונעלם. כל החיפושים והסריקות היו לשוא. "השלטונות הגבוהים" הגיעו לבית־הסוהר, ביקרו בתאים ונפגשו במטר חרפות. מכאן הסיקו כי בית־הסוהר מופקר, והמפקד הודח ממשרתו.

למעשה חתרו העוזרים והפקידים הזוטרים מזמן תחת המפקד. הסוהרים הבכירים, דוז'דיקוב ואוליניקוב, לא יכלו לסבול את "החופש" שהשתרר בבית־הסוהר, חופש שהיה בו כדי לצמצם את שלטונם. עוזר צעיר אחד, שהיה מלוכני מושבע, ראה את האסירים הפוליטיים כאויביו האישיים ממש. לעומת זאת, העוזר הבכיר לטש עיניו למשרת "המפקד", והשתדל לנצל כל הזדמנות כדי להכשיל את עמיתו הממונה עליו. ואכן, הוא הצליח למצוא חן בעיני אנשי השררה ומונה, עם הדחת הלה, במקומו. תלו בו תקוות שיצליח לרסן את בית־הסוהר. אף אנו התכוננו למאבק על־מנת לא לוותר על "ההישגים" שרכשנו.

עקב סכסוך עם סוהר, פרצה במסדרון פתאום שערוריה והוחל בדפיקות ובצעקות. הסוהרים נבהלו ונשמעה אזעקה. המפקד הצעיר רץ חסר־אונים לתאי, שכן אני נבחרתי ל"ראש האסירים", והזמין אותי לצאת אתו למסדרון להרגיע את הרוחות. הדפיקות נפסקו, אך אנו הרחבנו את "הקונסטיטוציה" שלנו והוספנו כמה סעיפים: אין לנעול את דלתות התאים עד בוא הערב; אין איסור לביקורים מתא לתא; מותר לערוך בסוגיה כלשהי אסיפה כללית; כל סכסוך עם האדמיניסטרציה יש להציג בראש ובראשונה לפני נציגם הנבחר של האסירים.

שעה שקיימנו את הדיון בסעיפים החדשים האלה ביקש ממני המפקד "הנמרץ" שהדברים לא יודלפו מד' אמותיו של בית־הסוהר ולא יגיעו חלילה לאיש מן החוץ, שכן אם יוודע על כך "לשלטונות הגבוהים", הוא יפסיד את משרתו והמצב ישתנה לרעתנו.

גם הפליליים לא פיגרו אחרינו. החולשה שהמפקד החדש גילה ביחסיו אתנו היה בה כדי להרוס כליל את יוקרתו בעיני האסירים. תחילה הוא עוד השתדל להחמיר עם הפליליים ולנהוג בהם ביד חזקה. אך הם גידפוהו במבחר הגידופים ולא צייתו לפקודותיו. באחד הערבים הם פירקו את התנורים, ניפצו את השמשות והפכו את תאיהם לעיי חרבות ממש. המפקד לא הזעיק צבא, וכשהמצב החמיר, ביקש את תיווכנו. קיבלנו על עצמנו את השליחות הזאת ועיבדנו עם מנהיגי הפליליים שורה של סעיפים שהמפקד הסכים מיד לקבלם. בית־הסוהר הפך להיות מוסד "חפשי" ול"הוראות" לא היה עוד תוקף רב.

רק העוזר ה"מלוכני" עמד עדיין בדרכנו. הוא היה שנוא על בית־הסוהר כולו. חיפשנו עילה כדי להתנקם בו. נזדמנו הדברים ובאותו זמן נערכה בכנסיית בית־הסוהר חגיגת חתונתו. הגיעו לשם גבירות מפורכסות בשמלות־נשף מפוארות ופקידי־מדינה צעירים בדרגות שונות. החתן המגונדר במדיו החדשים הוביל בצעדים בטוחים במסדרון את הכלה המכוסה בהינומה. הכומר עם מקהלת המשוררים שר בעליצות את התפילות. ופתאום נשמעו לאורך כל המסדרון שריקות, צווחות, יילל־חתולים, נביחת־כלבים, מקהלה צורמת של קולות משונים. השירה שנישאה מהכנסיה הופסקה באמצע, האורחים התבלבלו. משתדלים לסיים בחפזון את הטכס. מאות ידים נאחזות בסורגים ופרצופים חיוורים לוטשים עינים החוצה.

אחרי הקונצרט הזה לא הופיע העוזר זמן רב לפנינו.

עיסוקי השיגרתיים תפשו את כולי. בבוקר היה עלי לערוך בשביל דוז׳דיקוב את רשימת המצרכים לארוחת־הצהרים שיש לקנותם. אחרי־כן צריך הייתי ללכת להתחשבן עם „המפקד״. הסכמנו בינינו שכל הכספים הנשלחים ל„פוליטיים״ יירשמו על שמי. כולנו חיים ב„קומונה אחת״. אין איש רשאי להזמין דברים למען עצמו, ולפיכך שומה עלי לבקר בכל התאים ולשמוע מה הן דרישותיו של כל אחד מהאסירים. אין זה דבר קל. האחד רוצה טבק ומוכן לוותר בשל כך על הסוכר. האחרים דורשים חלב ומוכנים לוותר על העישון. כן עלי לרדת למטבח ולשמור על הטבח כי מתרבות גניבות המצרכים. תכופות פורצות התנגשויות בין האסירים ובין הסוהרים, בין הפוליטיים והפליליים ואף אצל הפוליטיים בינם לבין עצמם. עלי להיות נוכח בכל מקום, להאזין לדיבורי הכול, לרוץ בכל המסדרונות. איני מרגיש איך חולף היום וכבר נשמע הצלצול ל„ביקורת״.

בית־הסוהר שלנו מהווה מרכז מעבר למשלוחי האסירים מפולין, מווילנה ומליטא כולה. המגורשים לסיביר נעצרים אצלנו לשבוע ימים ולעתים אף לשבועיים. כאן נפגשים עם ידידים ותיקים וקושרים היכרות עם אנשים חדשים, שומעים חדשות מחדשות שונות ומחליפים רשמים וחוויות. תבענו והשגנו שכל העוברים במשלוחים דרך בית־הסוהר שלנו יוכלו לסעוד על חשבוננו מן ה„דוד״ הכללי. הללו מחיים נפשותיהם אצלנו ואין מלים בפיהם להפליג בשבח בית־הסוהר ה„חפשי״ שלנו.

כן מקיים אני קשרים הדוקים עם העיר ומקבל משם אפילו עתונים. ה„דואר״ שלנו מיטיב לפעול עד כדי כך שמהעיר מתיעצים אתי בענינים פוליטיים שונים ואפילו שלחתי כרוז בכתב־יד לשם הדפסתו.

מהעיר הציעו לי לברוח. את ההצעה מסר לי סוהר, פועל־רכבת לשעבר, סוציאליסט־ריבולוציונר. והרי תכנית הבריחה: הוא עומד, לילות אחדים בשבוע, על המשמר, ליד כלא־הנשים. באחד הלילות האלה עלי לקדוח חור גדול בקיר התא של אשתי (והוא ישיג לי את המכשירים הדרושים לכך). כשאגיע למגדל התחתון, הוא ינסר במסור את הסורגים ושנינו, אני ואשתי, נצא דרך החלון. מעברה השני של החומה יזרקו לנו סולם עשוי חבלים, ואז נצא בשלום יחד אתו. בין כך ובין כך נמאס עליו השירות בבית־הסוהר, והוא מבקש להסתלק משם, בהביאו לכל הפחות תועלת.

דחיתי בהחלטיות תכנית זו שהסיכון בה היה בעיני גדול מדי. אף לא רציתי לסכן את הסוהר האידיאליסטן, ובפרט שלא לי ולא לאשתי היה צפוי פסק־דין חמור. במקרה הרע ביותר יגרשו אותנו לסיביר, ומשם אפשר תמיד לברוח מבלי לסכן את חייך ואת חיי הזולת. הז׳אנדרמים הניחו לי זמן רב מבלי שאֶקרא לחקירות. אך כעבור 5 חודשים נקראתי למשרד. עוזרו של ואסילייב, כריפוב, ופרקליט המדינה שואלים לשמי ואני משיב כרגיל: „שטיינברג״. כריפוב פורץ בצחוק ואומר: „אם כן, יש לך דעה רעה מאוד על הז׳אנדרמים הרוסיים. אילולא נודע לנו, אחרי שלושה חודשים, שמך האמיתי, היה זה בגדר תעודת־עניות לנו״.

ואמנם, הוא נקב מיד בשמי האמיתי ולא נותר לי אלא להתנער מהשם המזויף „שטיינברג״.
אך האסירים והאדמיניסטרציה המשיכו כל התקופה לקרוא לי כמקודם „שטיינברג״.

בעוון החזקת דרכון מזויף, הועמדנו, אני ואשתי, לפני בית־המשפט המחוזי. היה בזה חידוש לגבי הפוליטיים, כי עד אז נשפטו על עבירות אלו באורח אדמיניסטרטיבי. נסיונו הראשון הזה של ואסילייב נכשל כשלון מחפיר. ביודעי כי „היוקרה״ שלי במשרד המשטרה מצויה ממילא בשפל המדרגה, ניצלתי את במת המשפט כדי לבוא חשבון עם הז׳אנדרמים.

אולם בית־המשפט היה מלא עד אפס מקום. אנשי שלומנו השפיעו עלינו ברכות וחיוכים. ניתנה לי רשות־הדיבור, כדי להסביר את הסיבות שהניעו אותי להיזקק לדרכון מזויף. הרחבתי את הדיבור על השרירות האדמיניסטרטיבית, על החקירות על־ידי ז׳אנדרמים גסים ובורים, על שמענים שנים על שנים בבתי־הסוהר אנשים חפים מפשע. השופטים הקשיבו לדברי בדריכות. הנשיא מנענע ראשו מתוך השתתפות. בית המשפט דן אותי לשבועיים מאסר בכלא המשטרה ואת אשתי לשבוע אחד בלבד. ואסיליב נטש מבויש את האולם והקהל מחה לנו כפיים. זה אירע שנתיים לפני פרוץ המהפכה הראשונה.

אני נקרא תכופות ללשכתו של כריפוב וכבר לא לשם חקירה אלא סתם כך, „כדי לשוחח״. הוא מגולל לפני בהרחבה את רעיונותיו על תנועת הפועלים הליגאלית, מדבר בדרך־ארץ רב על מניה וילבושביץ׳ ומתלונן מרות שהבונדאים אינם רוצים להבינו. הוא טוען בפני: „למעשה, גם אני סוציאל־דימוקראט, אך בנוסח הגרמני״. והוא מספר לי באיזו עין רעה מסתכלים „השלטונות הגבוהים״ על פעילותם של האישים הרוצים להחדיר סגנון אירופי לרוסיה. והוא ממשיך בהבעה מסתורית: „אל תחשוב כי רק אתם סובלים בשל האידיאלים שלכם, גם אני סובל בגלל האידיאה שלי״. ופעם הפליט: „מי יודע, אפשר שבקרוב איחבש אתך יחד באותו התא״. שיחה זו התקיימה בינינו סמוך לכשלונו של זובאטוב, עקב מכתבו הקנטרני בגנות פְלֶבֶה, והיה, איפוא, יסוד לחששותיו של כריפוב, תלמידו הנאמן של זובאטוב.

מכריפוב נודע לי לראשונה כי ה„בונד״ פרש מהמפלגה הסוציאל־דימוקראטית הרוסית. באוגוסט 1903 התקיימה תחילה בבריסל ולאחר מכן בלונדון הועידה השניה של המפלגה הסוציאל־דימוקראטית הרוסית. הועידה נמשכה 3 שבועות ומעלה ונידונו בה סעיפי המצע ושאלות ארגוניות ולבסוף היא התפצלה לשלוש סיעות: הבולשֶביקים, המנשביקים והמרכז. שלוש הסיעות לא הצליחו להגיע למכנה משותף בבעיית המבנה הארגוני של המפלגה והרכב חבריה. אך לעומת זאת התנגדו שלושתן לעצמאותו של ה„בונד״, ואף המתונים ביותר מבין חבריהן נטו להעניק ל„בונד״ לכל היותר „אוטונומיה״ במסגרת של ועד מקומי בלבד. המשלחת הבונדאית (נח, ויטאלי יודין־איזנשטט, ליבר־גולדמן, ול. קוסובסקי, ולאדימיר מדם וארקאדי קרמר) עשתה הכל על־מנת לא לפרק את הברית עם המפלגה שה„בונד״ עזר להקימה והיה קשור אתה קשר רעיוני. הצעות הפשרה של ה„בונד״ נתקלו כולן בדחיה מוחלטת וצירי ה„בונד״ הודיעו — עקב ההוראות של ועידתו החמישית שנערכה זה עתה (ביולי 1903) — על פרישתו הזמנית מהמפלגה.

מיד אחרי זה נפתח מאבק רעיוני וארגוני נגד ה„בונד״. באותם המחוזות, בהם ה„בונד״ פעל, הוקם „הועד הצפוני־המערבי״ מטעם מפלגת הס״ד שאירגן קבוצות מתחרות עם ה„בונד״. השאלות שבמחלוקת הובאו לפני המוני הפועלים המאורגנים. משך כל עונת הסתיו נערכו בכל האיזור אסיפות המוניות על פרישתו של ה„בונד״, ופרט ל„אינטליגנטים״ בודדים ואוהדים מועטים, תמכו כל הפועלים המאורגנים בעמדתה של משלחת ה„בונד״ והצביעו על ההכרח לקיים את הארגון הסוציאל־דימוקראטי היהודי, את ה„בונד״.

על כל זה הודיעו לי בדייקנות יתרה כּתבי ומרחוק עקבתי בנשימה עצורה אחרי המתרחש בתנועה.

בונדאים
בבית־הסוהר
במינסק, 1903

א ב ר ה ם ד ע ר ט א ט ע

מרכז ה„בונד" מושיב אותי במינסק

אברהם דער טאטע — כינויו של לייב בלאָכמאן, מפעילי ה„בונד" בראשית המאה. פרק הזכרונות שבזה לקוח מספרו „בלעטער פון מיין יוגנט" (דפים מנעורי), זכרונות של בונדאי, הוצאת „אונזער צייט", ניו־יורק 1959. תורגם מיידיש בידי חיים לבשאי.

הועד המרכזי של ה„בונד" שלחני למינסק. משבאתי למינסק, נאמר לי שאכן בואי הוא דבר במועדו, מאחר שאחד הפעילים בתנועה, חאציה מונבז, מתפרץ לצאת מהעיר, ועלי יהיה למלא את החלל שיווצר עם לכתו. צורפתי מיד „לחבר־התועמלנים". תיכף לבואי כיבדוני ב„עליה". עוד לפני הגיעי למינסק, הוחלט לקרוא לאסיפה כללית של כל החברים (כמה מאות), ומכיון שאני חבר חדש במקום, קבעו שאני חייב להיות הנואם באסיפה ולספר על ייסודו, תפקידיו ופעלו של „הבונד". סירבתי לחלוטין לכך, מאחר שבאחרונה מנותק הייתי — בגלל מאסרי — מפעילות בתנועה. החברים עמדו על שלהם, ואני — על שלי. לבסוף סברתי וקיבלתי.

כעבור שבועיים לקחו אותי ליער קומארובקה, בו נערכה האסיפה. היה יום קיץ יפה ולאסיפה נתקהלו ובאו כחמש מאות איש. נאמתי חצי שעה וסיימתי את החלק ההיסטורי בנאומי. עשינו הפסקה. הוכנה טעימה ושתיה קלה, והנאספים היטיבו את לבם. לפתע

הופיע איש־משמר, רכוב על סוס. לרגע נעצר, מופתע כנראה ממראה עיניו. קבוצת בחורים נתקרבה אליו בריצה. שנים תפסו והחזיקו בכוח ברסן הסוס. האחרים הקיפו אותו וציוו על איש־המשמר לרדת אליהם. הסוס ורוכבו נאסרו על־ידיהם. בינתים החלו הנאספים לברוח, וכרגיל במקרים כאלה, הכל צועקים: „אל תברחו!" והכל בורחים. אף אני הרמתי קולי בצעקה: „לא לברוח!" אך זרם הבורחים דחפני ללא הרף ממקום האסיפה, עוד ועוד. נתעכבתי ליד עץ וניסיתי להתריע כנגד הבורחים שייעצרו, אך שומע לא היה לי.

משראתה קבוצת הבחורים כי הנאספים מתדלדלים והולכים, התירה לחופשי את איש־המשמר, שרץ בדהרה באותו כיוון שממנו בא.

באותה עת הגיעה למינסק סאשה ציפקין, בחורה משכילה ביותר, בעלת ותק רב־שנים בעבודה הסוציאליסטית־המהפכנית. קראנו לה: יהודית. מיד לאחריה בא צעיר שאף זה עתה הגיע מחו"ל. אנחנו השלושה היווינו את הועד. „חבר־התועמלנים" שלנו היה עשיר למדי בחברים פעילים ומחוננים. אציין כאן אותם השמות השמורים בזכרוני. מבלעדינו, שלושת חברי הועד, היו: אלתר הפחח ואברהם גולוזובשטיק, שניהם עובדים בעלי־הכרה, שהצטיינו בדריכות למאבק ובעוז־רוח מהפכני; זלמן הכורך, דוד הבורסי, זליג ויטלצקי (זבן), בחור נבון ונואם מוכשר. לגוף זה השתייכו גם סמיון מרגולין וקאטיה מונבז. היא היתה דוקטור לרפואה, אך באותה שעה עוד טרם ניתנה לה רשות לעבוד. היא למדה רפואה בחו"ל, וכדי שתוכל לעבוד ברוסיה, היה עליה לעמוד בבחינה מיוחדת. היא התגוררה עם אביה שהיה יהודי שומר־מסורת, אבל לא קנאי. הוא בכלל היה אדם אינטליגנטי ויחסו אל ה„בונד" היה כאל דבר שבקדושה.

מבין התועמלנים האחרים זכורה לי ויטל התופרת. היא היתה מהחשובות בתנועה. היה גם לזר אפשטיין, נואם בעל שאר־רוח. בנאומיו היה פונה לא לרגשות אלא לתבונה. לאחר זמן ניתוסף ל„חבר־התועמלנים" ברוך טשארני, שבמרוצת השנים הוכתר בשם „לאסאל הצעיר" וכן ולאדק. מקום חשוב תפס משה טרמן. הוא היה איש נבון־דבר עם מטען רב של ידע ותעמולן מצוין. למקשיבי לקחו בחוג שלו היה הרושם שהם מקשיבים לפרופיסור המרצה שיעורו בפני קבוצה של מתלמדים. הוא היה גם סופר מחונן, והשתתף בהוצאות שונות של ה„בונד".

התקופה שעליה אני כותב היתה סוערת ביותר. הגלים המהפכניים גאו ועלו ופשטו בין שכבות רחבות יותר ויותר. ניהלנו במינסק פעולה אינטנסיבית רבה. כיון שבימות החורף היה מן הנמנע להתכנס ביערות, נבצר מאתנו מלקיים אסיפות רחבות יותר של מאות משתתפים. יוצאות מן הכלל היו האסיפות של עובדי בתי־העסק והזבנים בעת שביתתם הכללית. אסיפות מצומצמות יותר, של עשרות עובדים, ערכנו רבות והיו לנו נואמים מצוינים. מלבד אסיפות אלו קיימנו בתקופת החורף אסיפות אחדות עם נואמים אורחים, נואמים שהועד המרכזי שלחם במיוחד. בשתי אסיפות כאלו היה הנואם מארק ליבר. באחת מהן היה ויכוח בינו ובין זולל־ה„בונד" הנודע ברוך סטולפנר.

עוד אסיפות אחדות קיימנו עם נואמים מבחוץ. אחד היה סאַרגיי (אברהם) בראון והשני — בוגרוב (דוד זסלבסקי). קיימנו מספר רב של חוגי תעמולה. לרשותנו עמדו כוחות אינטלקטואליים למדי להשתמש בהם. הארגון גם ניהל תעמולה בכתב, ע"י הפצת כרזות ועלונים, שהועד המרכזי והועד המקומי הוציאו. תקופת שהותי במינסק היתה עשירה במאורעות שונים, שרישומן ניכר היה לא בעיר בלבד, אלא בתנועה כולה.

מיד לאחר בואי למינסק נתוודע אלי בחורון צעיר, בגיל י"ז או י"ח. במראהו החיצוני עשה רושם טוב ביותר. גובהו היה בינוני, תמיר וארשת פניו הביעה חן בלתי־רגיל. שמו היה יודל. למד רוקחות. ביצע למעננו פעולות טכניות מספר. מיד נוכחתי לדעת, כי לבחור ישנם כישורים שהתנועה יכולה להשתמש בהם. היה לו, למשל, כתב־יד נאה. נתתי לו למלא את הדרכונים (המזויפים), שהיינו זקוקים להם. את תכונתו לרכוש אמון אצל אנשים שונים ניצלתי, כדי להקל מעלינו את קבלת כתבי־העת התקופתיים מחו"ל, כמו „פוסלאֶדניא איזוואֶסטיא", „איסקרא" ואחרים. את כתבי־העת הללו מקבלים היינו בשקי קמח, שמשווקים שונים המציאו מחו"ל כדוגמאות. עלול היה, כמובן, להתעורר חשד אם שקי־קמח מגיעים, למשל, למען של בית־מסחר לאריגים. שוחחתי על כך עם יודל ושאלתיו אם יש בידו להשיג כתובת של סוחר קמח או תבואה. ואמנם, הדבר עלה בידיו וחסכנו דאגה.

יודל היה מבקרני תדירות וכמעט בכל פעם היה מביא דבר שהיה תועלת לתנועה. פעם אחת בא אלי ואמר: „הכרתי אישיות חשובה, פקיד הבולשת". „כיצד קשרת היכרות עם איש הבולשת?" שאלתי. והוא מספר לי כי זה מזמן שהכיר מוכסן האוהד את התנועה המהפכנית. הוא, יודל, נותן לו לקריאה ספרות בלתי־ליגאלית, ומוכסן זה וידע אותו אל איש הבולשת. זה שנים מספר שהאיש משרת בבולשת ומחפש קשר לעזור לתנועה. אך לאיש שכמותו קשה לרכוש את אמונה. הנה בשנת 1898 ידע על מאסרם הקרוב של אנשי דפוס ה„בונד" בבוברויסק, וביקש להזהירם ולהצילם, אבל לא מצא דרך כיצד למסור אזהרתו. עתה הוא הביע, באמצעות יודל, את נכונותו לעזור לתנועה. ואמנם באמצעות יודל היינו נעזרים על־ידיו. כשלהלה נודע על כוונה לעריכת חיפוש, הזהיר אותנו, דרך יודל, בעוד מועד. היה מביא את יודל, לפרקים, גם למשרדו, בשעות הערב, ופותח לפניו את המגירות, ואם היה מוצא חוזר סודי של אגף המשטרה, או מסמך אחר, היה יודל מיד מעתיקו ומביא לי את ההעתק.

יודל גם היה במידה רבה הגורם שסאשה צ'מריסקי יתקבל בחזרה ל„בונד". ומעשה שהיה כך היה.

יום אחד הוא ישב בחדרי ושוחחנו קלות. בין השאר אומר הוא לי: „התדע מי שותפי לחדר מגורי? — סאשה צ'מריסקי". נשארתי יושב כהלום בבול־עץ.

אני לא הכרתי ולא ידעתי את סאשה צ'מריסקי, אך שמעתי עליו רבות, בעת שהיה חסיד־פעיל של זובאטוב. שלושה הם היו שקיבלו את תורת זובאטוב: וולין, מניה וילבושביץ וסאשה צ'מריסקי. הם פעלו ועשו ככל שהיה לאל ידם לכבוש את לב הפועלים היהודיים לאמונה החדשה של זובאטוב. וולין נסע מיד לדרום־רוסיה, ושם הפיץ תורתו של זובאטוב. במחוז ה„בונד" של ליטא ופולין נשארו סאשה צ'מריסקי ומניה וילבושביץ. את האחרונה ביטלתי כלאחר־יד: מילא, ממה שבחורה היסטרית עשויה להתלהב. אבל על צ'מריסקי הייתי אש־להבה. וכאן אמר לי יודל שהוא מתגורר אתו יחד. סאשה הוא אדם הגון, אלא שחטא ועתה חזר בתשובה, — מלמד עליו יודל סניגוריה. הוא אומלל, אילו היו מקבלים אותו חזרה ל„בונד" — היה מאושר. הוא בעל־תשובה אמיתי.

לאחר שבוע ימים בא אלי יודל והוציא מכיסו כרוז ברוסית שכותרתו היתה: „אל האיכרים". קראתי בו ומאוד נהניתי, ומשסיימתי, הייתי נלהב: סגנון פשוט, בהיר ומשכנע. „מי כתב אותו, אתה?" אני שואל ליודל. „צ'מריסקי", באה תשובתו, לגודל תדהמתי. כעבור שבוע הופיע יודל שוב ומגיש לי גליון נייר שאקרא בו. „שוב חיבור של צ'מריסקי,

כלום אוסף אתה את יצירותיו?" הריני שואלו בצחוק. „לאו, צ׳מריסקי מעתיק כרוזים־עלונים כאלה בהקטוגרף ומפיצם בעצמו בין האיכרים בכפרים הסמוכים".

סיפורו זה של יודל עשה עלי רושם עז, וכבמטה־קסם פגה המשטמה שהצטברה בלבי נגד צ׳מריסקי. ידעתי שהוא חי חיי עוני וציירתי לעצמי כיצד הוא משוטט בדרך המושלגת (הדבר היה בחורף), מכורבל בצוואָרון מעילו הדהוי וצועד אל הכפר ומפיץ את העלונים שכתב והעתיק במו ידיו.

באותם ימים קרה מקרה זה: פועל צעיר שהשתייך לתנועה מת, וחבריו החליטו להפוך את לוויתו להפגנה פוליטית. השתתפו בה כמה מאות פועלים. משיצאו לרחוב, גוללו דגל אדום והתחילו לשיר שירי מהפכה. אנשי המשטרה הופיעו, התנגשו עם הפועלים ואסרו אחדים מהם, ביניהם גם את צ׳מריסקי, והעצורים נלקחו למשטרה הצבאית. שם קיבלם הסרן ואסילייב, תלמיד נאמן של זובאטוב. הוא הכיר את צ׳מריסקי מאותם הימים שאף הוא היה מתומכיו הפעילים של זובאטוב, ומשראה אותו בין הנאסרים, פנה אליו ואמר: „ודאי נאסרת כעובר־אורח". „לאו" השיב צ׳מריסקי, „השתתפתי בהפגנה". ואסילייב גירשו ושילח גם את הנאסרים כולם לחופשי.

כעבור יום בא אלי יודל בלווית צ׳מריסקי, הציגו בפני והלך. רגעים מספר ישבנו והחרשנו. צ׳מריסקי הפר את השתיקה, בבקשו ממני ספרות מתאימה לחלקה בין איכרי הכפר שהוא מבקרם. הסכמתי לבקשתו והוא הלך ממני מאושר. לאחר זמן נכנס הוא אלי ואומר: „נכשלתי". „הא כיצד?" אני שואלו, והוא ענה: „סוד ארגוננו נתגלה בין איכרי הכפר כולו והוא הגיע לאזני הממונה על הכפר, השומר צעדיי". גם במינסק היה צ׳מריסקי מוכר מדי לבולשת, והחלטנו איפוא לשלחו לפעולה לעיר רחוקה, מקום שאין מכירים אותו. הוא הלך לברדיצ׳ב, מצויד בדרכונו ובהמלצה, וכך נתקבל למעשה חזרה ל„בונד".

התנועה במינסק זכתה בנואם חשוב חדש. יום אחד סיפרה קאטיה מונבז באסיפת „חבר התועמלנים" כי במינסק נמצא בחור בשם ברוך טשארני, שהיה עד לפני זמן מועט ציוני. ולמרות גילו הצעיר, תפס מקום נכבד בתנועה הציונית. הוא בחור מוכשר מאוד ונואם טוב. זה מקרוב נאסר ולאחרונה שוחרר. הוא בא לכלל מסקנה שהציונות אין בכוחה לפתור את בעיות הפועלים היהודים ברוסיה, ונהיה לבונדאי משוכנע בלב ובנפש, ורצונו להתקבל ל„בונד".

משה טרמאן נפגש עם ברוך טשארני, ניהל עמו שיחות, והמועמד עמד בבחינה. אני הזמנתיו ל„חבר התועמלנים". גם כאן עמד בבחינה ונהיה לחבר בעל זכויות של ה„בונד". עד מהרה ניתנה לו הזדמנות לגלות את כשרונותיו וביחוד את כושרו כנואם.

על סדר־יומנו עמדה אז שאלת השביתה הכללית של עובדי בתי־העסק. תנאי עבודתם היו ירודים ביותר, ואלף ושמונה מאות עובדים וזבנים בבתי־העסק הכריזו שביתה והפסיקו את עבודתם. מושל העיר דמינסק היה אז מוסין־פושקין, אדם ליברלי, שביקש רק שיניחו לו ושיוכל ליהנות מן העולם. הוא הבטיח שלא יפריע לשביתה והמשטרה לא תתערב. רק קוזאקים מספר יוצבו מחוץ למקום האסיפה שיקיימו השובתים. לעומת זאת אין לערוך הפגנות בחוץ ואין לנקוט מעשי חבלה ואלימות. האסיפות נערכו כל יום בבית־הכנסת הגדול ובהן הופיעו נואמים שונים. הנואם הראשי היה ברוך טשארני, ונאומיו היו מרשימים. השביתה הוכתרה בהצלחה, וזמן קצר לאחר סיומה עזב ברוך טשארני את מינסק והגיע לווילנה, בה היה מראשי ה„בונד", והתפרסם בשמו: ב. ולאדק.

באותו זמן פעל במינסק עוד פעיל צעיר ונמרץ, וגם נואם גדול — הסטודנט סלומון

מרגולין, שהועד המרכזי שלחו אלינו, ובעטיו נסגר סמינר הכמרים במינסק לצמיתות. מה ענין איש ה„בונד" אצל סמינר לכמרים? ובכן, הוא, מרגולין, קשר קשר היכרות עם תלמידי הסמינר המשכילים, ואף יצר חוג בתוך הסמינר. בהשפעתו הפך אחד מטובי התלמידים בונדאי מובהק. הדבר אפילו עורר קוריוז: כומר הדוגל בסוציאליזם ניחא, שכן אם הוא הוגה דעות, יכול הוא לפרש דברים בנצרות בפירוש הסוציאליזם, אבל כומר בונדאי — הריהי כבר תופעה בלתי רגילה בכלל.
והנה החוג של מרגולין החליט לערוך אסיפה של תלמידים במספר גדול יותר ולקיימה באודיטוריום של הסמינר, ומרגולין יהיה הנואם בה. ועוד טרם התחיל בנאומו, ולפתע נפתחה הדלת והרקטור הופיע, צעד קדימה ונעצר מופתע, כשלא הבין מה מתרחש כאן. התלמידים, משראו את הרקטור עומד לפניהם, התחילו נשמטים מן האולם, תחילה לאט, אבל מיד החלו לרוץ בבהלה לעבר היציאה וקמה מהומה. עתה תפס הרקטור שכאן קרה משהו לא כשורה. כעבור יום פירסם מודעה שהסמינר נסגר זמנית עד שתבוא הוראה מוסמכת מפטרבורג. עברו ימים ופטרבורג שלחה לאמור: לסגור לתמיד את הסמינר. מרגולין לא יכול מעתה להישאר במינסק ועזבה. זה היה בשנת 1905. לאחר חודשים מספר הגיעתנו הידיעה המצערת, שמרגולין מת מפצעי מוות שנפצע בהפגנת ה„בונד" בוואַרשה.
מפלות צבא הצאר במלחמתו ההיא ביאפן עוררו התמרמרות כמעט בכל שכבות האוכלוסיה ברוסיה נגד משטרו של הצאר, שייחסו לו את כל הכשלונות. בערים הראשיות ובערי־שדה היו נערכות מסיבות ואסיפות, בהן היו מתקבלות החלטות פוליטיות נגד המשטר ודרישות לחופש ולהטבות לעם. בכל רחבי המדינה חשו בהלכי־רוח מהפכניים. באותו זמן מסרה לנו החברה קאטיה מונבז, שהליבראלים והראדיקאלים של מינסק עומדים לערוך הפגנה ב„דומה" העירונית וגם לנו, לכוחות הפועלים, יכול להיות ייצוג ואפשרות לקרוא החלטה משלנו, והיא מציעה איפוא שנקח חלק בהפגנה זו. הסכמנו לדבר, הועד עיבד החלטה מתאימה וקבע מי יקראֶנה.
בערב הקבוע היה אולם ה„דומה" מלא מפה־אל־פה, עד לשורות העליונות של היציע. לכוחות הפועלים היה ייצוג נאה למדי. היו"ר פתח את האסיפה ולאחר מכן עלה אחד מחברי מועצת הדומה, עו"ד נודע, לנאום. קולו היה חזק וצלול וסיים את נאומו בהצעת החלטה, להביע אי־אמון לממשלה ולתבוע לקרוא לאסיפת־יסוד של נבחרים שייבחרו על־ידי בחירות כלליות, חשאיות ושוות. באותו רגע פרץ קולו של חברנו פסח מז'ביצקי (שאך זה עתה חזר מגלותו בסיביר): כאן מיוצגת התנועה הפועלית המינסקאית ואנחנו נשמע גם את הצהרת החלטתה שלה. זו תבעה, בנוסף להחלטה הקודמת שנתקבלה ע"י חברי מועצת הדומה, עוד שתי תביעות: חופש שביתה ויום־עבודה של שמונה שעות.
קריאת „הידד!" הרעימה באולם עם סיום ההצהרה. ההפגנה השאירה רושם עז בעיר.
לקראת האחד במאי קרה לנו מקרה משעשע ומטריד: עלוני האחד במאי, שהמציא לנו הועד המרכזי, נגנבו. החלטתי שיש לאסוף מהר חלק מהעלונים שכבר הועברו לעיירות ולהשאיר בהן כמות שתספיק להדבקה על עמודי החשמל, וגם אנחנו נסתפק בכמות כזו. אינני זוכר את שמות הבחורים ששלחתי לעיירות לביצוע משימה זו. רק אחד מהם אני זוכר: את נחום הכובען — נחום כאנין, לימים — המזכיר הכללי של ה„ארבעטער־רינג", בארצות־הברית. וכך איש לא הרגיש בחסרון העלונים שלנו באחד במאי של אותה שנה.
מיד לאחר מכן, בהתחלת מאי 1905 עזבתי את מינסק והגעתי לווילנה, בה נפגשתי מחדש עם ברוך טשארני, שלפני זמן קצר עבדתי יחד אתו במינסק.

יעקב פאט

שיחה עם ה. ליוויק

יעקב פאט (1890—1966) — עתונאי וסופר יידי ועסקן־פועלים, ממנהיגי ה„בונד" בשעתו. בימי מלחמת העולם השניה הגיע במשלחת ה„בונד" לארצות־הברית ונשאר שם. ביקר בארץ.
תרגום הרשימה מן המקור היידי, בידי שמשון מלצר, הועתק מ„למרחב", 1959 — בהשמטות.

כשנעשה ליוויק בר־מצוה, הלך ללמוד בישיבה גדולה יותר, נסע אל הישיבה במינסק, אל „בית־הכנסת של שואבי־מים".

המשגיח של הישיבה המינסקאית מצאו קורא ליד הגמרא את „אהבת ציון" לאברהם מאפו. איזה טריפה־פסולה! אותו זמן כבר קרא את פרץ, אחד־העם, „חטאת נעורים" של לילינבלום, וכבר היה לו מושג מביאליק.

הוא גורש מן הישיבה, מדפי הגמרא, בשל „אהבת ציון". הוא היה בן חמש־עשרה שנה. והוא נסע הביתה ונעשה מורה עברי אצל יישוביים, בכפר דומוביצק.

„זמנים" אחדים שהה בכפר, בחיק הטבע. היתה לו שהות מספיקה להרהורים, ויותר מזה לא רצה להיות שם. לבו נמשך אל מקום אחר. בחור בן שש־עשרה, בא מן ההוראה בכפר חזרה אל העיירה. הוא יתבונן על סביביו, יראה מה אפשר לעשות.

שאר־בשרי — מספר ליוויק — הנגר מאיר האלפרן, הכניס אותי לעולם חדש, הביא אותי לאסיפה של ה„בונד" ביער.

היתה אסיפה חשאית ביער על־פני המער. על־גבי גודם של עץ כרות עמד הנואם ממינסק.

— את מי ראיתי ביום ההוא ביער? את כל החייטים, כל הסנדלרים וכל התופרות שבעיירה. מי הם? לא היה לי עד אותו יום שום מגע עמהם. הכרתי את מקומות־העבודה שלהם, אבל לא אותם עצמם.

הרי אותו הכינו להיות רב בישראל. והנה הוא נמצא פתאום בין אנשיו של הירשקה לקרט. הרושם — עצום, מופלא וחגיגי, „הייתי כולי התפעלות".

הפועלים ביער שמחו בו. טוב שהוא מכאן. הוא הלך לאחר מכן לאסיפה שניה. באו נואמים נסתרים — נחום הפרוון (נ. כאנין), קוליה טפר. הוא נמשך אל הענין יותר ויותר. והוא אמר, שיש ברצונו גם הוא לומר דבר...

— פתאום העמידו אותי על אותו גודם־עץ עצמו, שאומר דבר. אבל אינני יכול לומר, הפה אילם. דופק בי הלב, אני מתכסה זיעה, אני רועד, ראשי מתחיל מסתחרר עלי. בזה נגמר נאומי הראשון.

אבל הכניסו אותו בסוד ה„סכודקה" (הפגישה החשאית) של ה„בונד". הוא התעסק במעט הוראה, נתן „שיעורים", עזר לאמו בבית, וליד התנור באפיה.

ב־1905 היה בן שבע־עשרה. רוסיה כולה רותחת. באיהומן היתה בתשעה בינואר הפגנה נגד הצאר. ה. ליוויק משתתף בפעילות והוא אנוס לאחר־מכן לברוח מן העיירה. הוא ברח למינסק. כל־כולו, ראשו ורובו, נכנס שם אל חיי המהפכה, נעשה „מהפכן מקצועי". אבא שלו לימד נערות־משרתות לכתוב מכתבים ביידיש, הוא ניהג את האסיפות של הנערות־המשרתות במינסק, אירגן את שביתתן.

הוא היה שרוי שם בעניות, בדחקות. ניהג שביתות בימים, ובלילות היה קורא ספרים ביידיש וברוסית. בימים לא היתה שהות לכך. ביום „בונד", בערב „בונד", ב„בורסה" של „הבונד", הלך לאסיפות, עלה במעלות החשיבות — הוא היה ציר בכינוס־המחוז המינסקאי של ה„בונד".

— אותו זמן התנהל בתוך ה„בונד" מאבק — מספר הוא — בין אלה שהיו מוכנים לוותר לסוציאל־דימוקראטים הרוסיים בענין הלאומיות היהודית — ה„ווייכע" (הרכים), ובין אלה שהיו נגד הויתור הזה, ה„האַרטע" (הקשים). הוא היה מן ה„האַרטע", שלא לוותר. הוא היה יהודי־לאומי.

עברה שנת 1905, וכבר הגיעה 1906. וכבר ישנן פרעות, ההגנה־העצמית, הפגנות. אותו זמן לא היה יכול לשהות בביתו, מטעמי בטחון. המשטרה חיפשה אחריו. מוכרח היה ללון כל לילה במקום־סתר אחר. בליל־סתיו אחד תפסה אותו המשטרה.

לאחר שלושה חודשים של תא־יחיד בבית־הכלא באיהומן, נשלח בלוויית משמר אל בית־הכלא במינסק. שם התחילו בשבילי חיי־כלא חדשים. היתה שם חבורה גדולה של פעילים פוליטיים. ישבו בתאים חבורות מהפכנים מערים שונות. הוא אפילו זוכר את מספר התא שלו: 11.

ומספר ה. ליוויק:

— בכלא המינסקאי, בימים ההם של סוף 1906, נפגשתי בפעם הראשונה עם ש. ניגר. הוא עבר בכלא שלנו, מובל במשמר־ליווי. הוא כבר היה בימים ההם מפורסם, לאחר שהדפיס את מאמרו על הדראמה של שלום אש „משיח'ס צייטן" (ימות המשיח). הוא השמיע הרצאה באחד מתאי בית־הכלא. לא הכרנו זה את זה הכרה אישית בזמן ההוא. אבל רשאי אני לומר, כי פגישתנו בכלא היה בה משהו גורלי־עמוק, והיא קשרה אותנו בברית־ידידות חמה לאחר־כך לכל ימי חיינו.

שתי שנים ישב ליוויק כלוא עד למשפט. פסק־הדין היה קשה מאוד — ארבע שנים עבודת־פרך, ולאחר עבודת־פרך — שילוח לעולם לסיביר. הוא היה בשעת משפטו נועז מאוד. עורך־הדין המינסקאי הנודע, סניגורם של המהפכנים, פטרוסביטש, בא להגן עליו. ה. ליוויק מסתלק מן הסניגור: „אין אני רוצה בלימוד סניגוריה..." לא הועילו הבקשות, ואפילו של אבא שלו עצמו. ליושב־ראש בית־הדין אמר ליוויק הצעיר הנשפט:

— אין אני רוצה להגן על עצמי. אין אני רוצה להכחיש דבר. כל מה שעשיתי, עשיתי במלוא־ההכרה. אני חבר של המפלגה היהודית המהפכנית „בונד". אני עושה כל מה שביכולתי, כדי להפיל את השלטון־העצמי של הצאר, את התליינים צמאי־הדם, יחד אתכם, השופטים..."

יושב־ראש בית־הדין הפסיקו. הוא לא הניח לו לדבר עוד. פסק־הדין: ארבע שנים עבודת־פרך — ולעולם לסיביר.

— בית־הכלא היה בשבילי בית־אולפן יסודי. ספגתי אל תוכי יסורי־אדם מיוחדים במינם, ענות־רוח, שפלות והתעלות. ראיתי הרבה תליות בחצר בית־הסוהר. יודעים היו מראש, כי בשעה זו וזו יוליכו חבר אל התליה. כל יושבי־הכלא מפרפרים. אדם הולך למות בתליה בגלל אמונתו.

— עמדתי — אומר הוא — על שפת התהום של ענות־האדם. אולם ראיתי לא רק את סבלותיו של הקרבן, ראיתי גם את התלהבותו. ספגתי לתוכי די עצב, בבדידותי בלילות.

ה. ליוויק בכבלים
בכלא מינסק

הוא ראה גם את הרס נפשו של מין־האדם. „הפגיעה בכבודו של מין־האדם פותחת פצע בלב". הוא היה שלול בשלשלאות. ומספר הוא לי סיפור־מעשה בנוגע לכבליו:

— הכבלים היו כבדים מאוד, כאילו מעורים ודבוקים בגוף כולו, ולא ברגלים בלבד. ומתעוררת תשוקה עצומה להשתחרר מהם, מכבלי־הברזל הללו שעל הרגלים.

— והגענו לכלל מחשבה — מספר הוא — שיש אמצעי לכך: מירחו את כפות־הרגלים בסבון, ובעיקר את העקבים, סובבו, דיחקו, משכו, ולבסוף התגברו על שלשלאות הברזל, הסירו אותן מעל הרגלים.

הוא מראה לי ליד השולחן, כיצד עושים זאת. הוא חי מחדש אותו מעמד בכלא של מינסק.

— הסבלות בכלא — אומר הוא — מביאים אותך תכופות להתעלות רוחנית. אדם נמצא שם בציבור גדול, שבו כל אחד סובל. אתה נמצא במעמקי־מעמקים, על תחתיתה ממש של מין תהום מאושרת כזאת. אפילו את הכבלים נושאים אותו זמן ביתר קלות.

נחום כאנין

במעגלי ה„בונד"

נחום כאנין (1885—1965) — ממנהיגי ה„בונד", ולימים — המזכיר הכללי של „ארבעטער רינג" בארצות־הברית. הרשימה שלהלן פורסמה בחוברת היובל של „מינסקער פראָגרעסיוו ברענטש 99, ארבעטער רינג", ניו־יורק, 1956, כאגרת־ברכה במלאת 50 שנה לייסוד „הסניף המינסקאי הפרוגרסיבי 99" (9 בנובמבר 1906). הרשימה השניה, על ב. ולאדק, פורסמה שם בחוברת יובל ה־40, ניו־יורק, 1946.

נחום כאנין

מסיביר למינסק

יובל החמישים של סניף 99 הוא במידה מרובה גם חגי שלי האישי. לעולם לא אשכח את המכתב שקיבלתי מאמריקה בכפר הנידח והקר של סיביר, כי סניף 99 עושה ככל יכולתו על־מנת להוציאני מסיביר ולהביאני לאמריקה. ואמנם הוא שהביאני הנה.

חברי הקרובים, כאן באמריקה ושם מעבר לים, היו בחורים ובחורות מינסקאיים. את פסיעותי הראשונות בתנועת הפועלים ובתנועה הסוציאליסטית עשיתי בעיר מינסק, בבואי שמה מהעיירה הקטנה חאלופֶּניץ', פלך מינסק.

אין בפי ברכה טובה יותר מזו ששיגרתי לכם 45 שנה קודם לכן (1911), ליובל ה־5 לייסוד הסניף. כשקראתי עתה מחדש אגרת־ברכה זו, פקדני עולם מלא של זכרונות על מינסק האהובה! מה יקרת לי אז, כשהשלשלאות הקרות כקרח כבלו את רגלי.

הייתי כלוא אז בבית־הסוהר. בבית־הסוהר חיים האנשים בהשתקעם בעבר. ההווה הוא כה עגום וקודר, שאין שום רצון להרהר בו. העבר הוא כה יפה, עשיר, שרק ממנו אפשר לשאוב כוחות ולצפות לעתיד טוב יותר.

זכרונותי קשורים היו קשר הדוק עם מינסק. בה נולדתי רוחנית, בה רקמתי חלומותי המתוקים על עולם טוב יותר. והנה כבר חלפו שבע שנים מאז עזבתי את מינסק. מה ארוכה התקופה הזאת! מה קשות היו לי שנים אלו. מה מתרחש עתה במינסק? היכן הן אותן צפרי־רננים שעמהן יחד שוררתי את שירי האביב? מי מחברי עודו בחיים ומי נפל חלל? מי מהם בסיביר ומי מלגלג כיום על כל שהיה קדוש לו בעבר ואשר עליו היה נכון לתת את נעוריו, בריאותו, חירותו וחייו עד תום?

מעולם לא היה רצוני להיות במינסק, להתראות עם חברים, להציץ בעיניהם ולראות מה הן מביעות, אם תקוה או יאוש, — עז כל־כך כפי שהוא עתה. המחשבה שלעולם לא אראה עוד במו עיני את העריסה שבה טופחו מיטב שנותי — היתה נוראה. לו רק עוד פעם אחת לצאת לחפשי, ובחשאי לגשת אל המקומות המקודשים לי, ואחר־כך... ואחר־כך — למות!!!

מינסק ודמעות ניגרו מעיני. הנה הם הזכרונות החביבים, המתוקים הללו.

בכל אשר אציב כף רגלי, שורר המוות. קירות־חומה גבוהים, צוננים כמוות עצמו, מקיפים אותי. בכל שאפנה שומע אני שקשוק כבלים, אנקת אנשים משוללי־חירות, מתים־למחצה.

ובכל־זאת הגיע הרגע שבו הובאנו לכפר נידח הרחק מתחנת־רכבת, הרחק מבני־אדם. ומפקח־המשטרה הודיענו כי חפשים אנו לנפשותינו.

„חפשי אתה!" — מה גס, ציני־פרוע היה צלילן של מלים אלו בפי המפקח. אתה חפשי למות כאן ברעב, ולכפר אחר אסור לך ללכת, משום... שאתה יהודי פוליטי.

עולה במוחי מחשבת בריחה. אך לאן? ומי יושיט עזרה?

במפתיע מקבל אני מכתב מהחברים המינסקאים הנמצאים בניו־יורק. הם מציעים עזרה לבריחה. ואני פותח בהכנות לצאת לדרך. אך לאן, האם דרך יאפן או דרך רוסיה. אם איאסר בנסעי ליאפן, יהא ענשי שלושה חדשי מאסר, ואם אסע לרוסיה — איענש בשלוש שנות עבודת־פרך. אך הרצון לראות את מינסק עז כל־כך, שלמרות האימה האורבת, אני מחליט לנסוע דרך רוסיה. וכבר אני בדרך. כל יום מקרב אותי למקום שאני נכסף אליו. והרי אני במבואות מינסק. כבר נראים חודי הכנסיות. כשהגעתי לבית־הנתיבות וראיתי את הז'אנדארם, נזכרתי מי אני, וכי אין לי שום כתובת אל חברים במינסק, ואין לי דרכון. השארתי חפצי בתחנה והפסעתי העירה. לבי מלא שמחה. מתאר אני לעצמי את רחוב זאכאריאֶבסקאיה שוקק בני אדם ששאפתי כל העת לראותם ולשמעם. אך לא פגשתי ברחוב זה איש. כמה אנשים חלפו על פני, אך לא אותם אנשים, לא אותן עינים. שמא הם כולם היום בחצר בתי־הכנסת? אך גם שם לא היה איש.

לאן לפנות עתה? איש מבין החיים לא נשאר. שמא להציץ בבית־העלמין, לראות מה גורל קברות חברינו?

תפוס שרעפים נוגים באתי לבית־העלמין. פקדתי קבר אחד ועוד קברים של הנופלים. הקברים היו מצומחי עשב גבוה, הרוח כופפה את גבעולי העשב לעברי, כאילו קידמוני בברכת שלום... רגל אדם לא דרכה כאן מכבר.

שעה ארוכה עמדתי ליד הקברים. הדאב לבי על החברים שעצמותיהם כבר נרקבו באדמה, או על החיים שהשכיחו מלבותיהם את הקברים הללו? פתאום, איני יודע מאין, צץ כנגדי שומר בית־הקברות ושואל: את מי אתה מחפש כאן, אח, אחות? עניתי לו כי כל הטמונים כאן, הם אחי ואחיותי. יצאתי מבית־העלמין ומעיני ניגרה דמעת־פרידה חמה, חמה.

ב. ולאדק ומינסק

השם ברוך טשארני נודע לבונדאים המינסקאיים עוד לפני שהוא היה לבונדאי. הוא הופיע לפנינו כנציג — בר־פלוגתא מטעם „המחנה הידידותי" של פועלי־ציון שנוסד זה מקרוב. יום אחד, בקיץ 1903, הודיע הארגון המינסקאי לכל החוגים הבלתי־ליגאליים, כי בשבת בצהרים ייערך ביער־קומארובקה ויכוח בין נואם בונדאי ובין שני נואמים ציוניים, האחים שמואל וברוך טשארני. הנואם הבונדאי שלנו יהיה קוליה טאֶפּאֶר. לאסיפה זו באו בחשאי היערה אלף איש מכל קצוות העיר.

עלי נאסר ללכת לאסיפה זו. מספר מסוים של פעילים חייב היה תמיד להישאר בעיר, שמא ייערך מאסר — ויהיה מי שימשיך בפעולת ה„בונד" בעיר.

כשהודיעני ה„ועד" שאיני רשאי לילך לאסיפה זו, הייתי מיואש מאוד. ביקשתי לראות במו עיני את המון האנשים ביער ולשמוע במו אזני את הנימוקים שבסיועם יכריע קוליה טאֶפּאֶר את שני יריביו, ברוך ושמואל טשארני. כי הוא יהיה המנצח — בכך לא הטיל איש מן הבונדאים ספק. ישבתי מתוח בדירתי הבלתי־ליגאלית וחיכיתי עד שמישהו יבוא מהיער ויספר לי איך נסתיים הקרב הראשון בין „בונד" לבין פועלי־ציון. בשעה מאוחרת

לאחר הצהרים נכנס לחדרי שמח וטוב־לב אהרונצ׳יק הסנדלר ואומר: הו, איך הרביץ בהם קוליה טאַפּאָר! הוא עשאם, את הציונים העלובים הללו, לעפר ואפר!
מאושר הייתי ש„בונד" ניצח בקרב. אך למחרת ערבה שמחתי. פגשתי את „דינה הויטבסקאית", אינטליגנטית שנשלחה מטעם „הועד המרכזי" לנהל את פעולת „בונד" במינסק. היא אמרה לי ברוח נכאה: קוליה טאַפּאָר טען כהלכה, אך עשה על רבים מאתנו רושם קשה. הוא קטן־קומה, מפרכס בדברו כדג במים, מטיח כפעם בפעם מלים גסות כלפי יריבו. ורע מזה, שכנגדו נאם ברוך טשארני, צעיר תמיר שראשו השחור נאה והוא מרכיב משקפי־צבט. הוא דיבר בנחת, בהומור רב ובשפה עשירה להפליא. הוא עשה על כולנו — בונדאים ולא־בונדאים — רושם אדיר. אלמלא היה ציוני, הייתי מתאהבת בו. חוששתני, אמרה, שהבחור הצעיר הזה בכשרונו הריטורי עלול לקחת מאתנו את ההמונים.
ואכן, ברוך טשארני לא נתן אותו קיץ מנוח ל„בונד". עליו ועל נאומיו דיברו הכל, ואפילו המוני הבונדאים דיברו עליו בחיבה ובהערכה.
כשחזרתי למינסק בראשית 1904, היה ב. טשארני כלוא בבית־הסוהר המינסקאי. הוא נאסר כאיש פועלי־ציון. בדיעבד שימח מאסרו את לבם של בונדאים הרבה, שהרי כך נפטרו מיריב חזק. הקבוצה המינסקאית של פועלי־ציון עשירה היתה באינטליגנטים־מנהיגים. עם קבוצה זו נמנו אז: ברגר, רובנצ׳יק, חייקה כהן, ד"ר קאמינסקי, ש. ניגאֶר, חיים שמעון פייאֶנסון (חברו הקרוב של ב. טשארני, שלימים איבד עצמו לדעת) ורבים אחרים. אך איש מהם לא היה מסוכן כל־כך, כפי שהיה ב. טשארני.
בית־הסוהר המינסקאי היה באותם הימים מלא וגדוש אסירים פוליטיים, שרובם היו בונדאים. אנו מעבירים אליהם מהחוץ חבילות־מזון, בגדים. אנו מגניבים להם ספרות בלתי־ליגאלית, מקבלים מהם מכתבים בלתי־ליגאליים, כתבות בשביל עתונינו הבונדאיים הבלתי־ליגאליים. קיצורו של דבר, סורגי־הברזל והשערים המוצקים הנעולים, עם עשרות הסוהרים המזוינים, אינם מונעים בעדנו מלדעת כל פרט מחיי חברינו בכלא. יום אחד קיבלנו מכתב מאשתו של קוליה טאַפּאָר, זינה, כי ברוך טשארני הודיע שהוא מצטרף ל„בונד". אין לשער את שמחתם ואושרם של כל הבונדאים המינסקאיים בהיודע להם כי יריבם השנון, שבחביון לבם אהבוהו, נעשה אחד משלהם, היה לבונדאי.
בסתיו 1904 שוחרר ולאדק מבית־הסוהר. הועד הבונדאי קבע שהחברה יהודית צ׳יפקין, עסקנית בונדאית מווילנה, תיפגש עמו בנוכחותי ותמשוך אותו לעבודה המעשית של „בונד". הוא התגורר אז בחדר חשוך של בית יהודי דל ב„בצה". בילינו עמו ערב שלם. כעבור חודשים מספר פתחו בשביתה זבני בתי־המסחר במינסק. העיר נסערת מהשביתה. מושל מינסק, מוסין־פושקין, מרשה לשובתים להתכנס יום־יום בבית־המדרש הגדול. לאסיפות באים אלפי אנשים. לא רק בית־המדרש מלא מפה לפה, אלא גם בחצר־בתי־הכנסת עומדים מאות אנשים. ברוך טשארני הוא הנואם הראשי, כל יום נאום חדש. אמרותיו השנונות נפוצות בעיר כולה. שמו מתפרסם לתהילה, מדברים עליו כעל נביא, מכירים אותו הכל למקטן ועד גדול. כשהוא מפסיע ברחוב, נעצרים הכל להביט בו. בלשים עוקבים אחריו. הוא מוכרח לעזוב את העיר. אנו נפרדים והוא נוסע לווילנה. שם הוא מוכתר כנואם מזהיר, „לאסאל הצעיר". לימים הוא מתפרסם ברחבי העולם היהודי והסוציאליסטי בשם ולאדק.
בעיירה הקטנה דוקור שבפלך מינסק נולד. מינסק וה„בונד" טיפחו את אישיותו, הוציאוהו לעולם הגדול. ולא ייפלא שהמינסקאים ראו בו תמיד אחד משלהם.

א. ליטואק

מינסק והמינסקאים

א. ליטואק — כינויו של הסופר היהודי חיים־יעקב הֶלפאנד (1874—1932), ממיסדי ה„בונד" בליטא ובפולין.
המאמר, שהמחבר כתבו בשנת חייו האחרונה, פורסם ב„צוקונפט", ותרגומו העברי, בידי ח.ש. בן־אברם, נכלל בספרו של א. ליטואק „מה שהיה", הוצאת הקיבוץ המאוחד תש"ה.

נולדתי כשמטה־נודדים בידי, בן בלי בית אנוכי; אך בארצות־נדודי השונות ישנן כמה ערים, שהיו לי כמעט לערי מולדת, שמתגוללים בהן נתחים של חיי, של מרצי, שידעתי שם ימים סוערים ושבועות קודרים, שהשאירו בנפש אותות עמוקים של עליות וירידות, קמטים שלא אוכל וגם לא אֶרצה לישרם. אחת הערים האלה, שהיתה לי כמעט למכורה, היא מינסק. פעמים רבות הייתי בא שמה רק לשעה קלה, נחפז אל היער ששם היה חבר המשמר מכוון אותי אל מקום אסיפתנו החשאית, או אל חדר שחלונותיו סגורים, אי־שם בקצה העיר, ששם לנו ישיבה חשאית. — את העיר כמעט שלא ראיתי אז כלל. היו ימים שמינסק היתה משמשת לי כעין מעון ראשי, שהייתי חוזר אליו מנדודי על פני הטריטוריה הבונדאית שלנו, וממנו הייתי יוצא לנדודי אלה. מן הסתיו של שנת 1917 עד הסתיו של שנת 1918 היתה מינסק מקום מגורי. בשנות 1919־1920 ביליתי שוב במינסק שבועות מספר בכל שנה, ובסוף שנת 1921 ברחתי ויצאתי דרך מינסק מרוסיה. ראיתי את מינסק בימי התחיה ובשנים הקשות של הריאקציה; בתקופה הקצרה של ימי הדימוקראטיה של קאֶראֶנסקי ובירחי הכיבוש הגרמני, בכל זדונו השקט, אך השיטתי והכבד לאין שיעור — משטר של כבלים שאינם רועמים, אך הם נתקעים עמוק־עמוק לתוך הבשר. טעמתי במשך כמה ימים מנגישותיה הפראיות של הממשלה הפולנית ובמשך כמה ירחים מן העינויים הצורבים של הדיקטאטורה הקומוניסטית.

מכיר אנוכי במינסק כל רחוב וכל סימטה, כל חצר וכל פינה, ששמה הייתי מתכנס כדי להיעלם מעינו החדה של בלש, האורב לי מרחוק. אפילו בית־הסוהר המינסקאי ידוע לי. רבים מכם בילו חודשים ארוכים בתוכו. אני לנתי שם רק לילה אחד, בלכתי ב„אֶטאַפּה" ממוזיר לבוריסוב. אבל טעמם של בתי־הסוֹהר הצאריים, העצור עד היום בעצמותי, יש בו חלק גם מבית־הסוהר המינסקאי. כמו כן ידעתי במינסק גם תענוג, אשר לרוב הגדול אינו ידוע כלל. יממה בערך הייתי נתון שם בצפרניה של ה„צ'אֶקה". הצ'אֶקיסט שאסרני היה פועל־ציוני שמאלי. היה קורא לי „חבר", וכמה פעמים אפילו: „חבר חשוב"; וכשאמרתי לו כי האיש האוסר אותי איננו חבר לי, תמה בלב תמים: מדוע לא?... ובעליה הפוליטיים של העיר היו אז אנשים שעוד אתמול נמנו בין ידידי הקרובים ביותר, בין חברי למערכה... והמינסקאים — כמה חברים קרובים, כמה ידידים אינטימיים היו לי ויש לי עוד כיום ביניהם! מאותם שכבר הלכו מאתנו לנצח ואשר את קבריהם החיים אני נושא בלבי, עלי להזכיר קודם כל את ולאדימיר מאֶדאֶם שלנו, המזהיר והאנושי כולו — יש אשר כל המעלות הללו מזדמנות יחד, — שמדי זכרי כי זכיתי לעבוד במחיצתו, הריני חש גאוה מיוחדת ולבי מתכווץ בי מתוך כאב מיוחד.

אחריו תצויין אחת, ששמה ידוע רק למעטים מאוד מכם — זו התופרת שרה פוקס, עסקנית ומנהיגה, חייל וגנראל באישיות אחת, מחוננה בשכל חריף, במרץ של ברזל ובאידיאליזם

לוהט. את חינוכה הבונדאי קיבלה במינסק. ברבות הימים היתה ממלאה תפקיד ראשי בפולניה; בימי המלחמה ובשנות־המהפכה הראשונות באוקראינה, בחארקוב, קיוב, ברדיצ׳ב, היתה חברה חשובה בועד־הגלילי האוקראיני של ה„בונד". שרה פוקס עבדה בלי דעת מנוחה כמעט. היא לא ידעה ומיאנה לדעת שום חיים אחרים, מחוץ לחיים בתנועה. מסורה היתה לעקרונות שלה בעקשנות עצומה. הקומוניזם לא היה מתקבל על דעתה, הוא היה בניגוד לכל תכונתה. וכשנדמה לה כי הכל, בלי יוצא מן הכלל, עוברים אל הקומוניסטים, נתמלא לבה יאוש. כשבא צ׳אֶקיסט אל דירת ה„בונד" בברדיצ׳ב ושאל: „היכן היא כאן הקונטר־ריבולוציונרית שרה פוקס? יש בידי פקודה לאסרה..." יצאה שרה פוקס לקראתו בראש מורם בגאון: „אני הקונטר־מהפכנית שרה פוקס — קחני!..." אפילו יום תמים אחד לא היתה חבושה. אבל בצאתה מן הצ׳אֶקא, ששם חקר אותה בונדאי מיום־אתמול, הרגישה כי שוב אין היא יכולה לחיות. אירע כך, שדוקא ביום ההוא חלתה חברה קרובה שלה; בכן הוסיפה שרה פוקס לחיות עוד שבועיים יתרים למען חברתה זו; לא נחה בימים, לא ישנה בלילות, העמידה פנים שקטים בטפלה בחולה ועשתה את כל הדרוש כדי שתבריא. אבל ביום שההיא ירדה ממיטתה, נסעה שרה לקיוב; לישיבת הועד הגלילי — אמרה לחברה. בקיוב לא ראתה פני איש מחבריה הקרובים. שעות מספר לאחר בואה שׂמה קץ לחייה הקצרים — במצולות הדניפר.

ועוד אחת. מימי לא ראיתיה בעיני, אבל כל־כך הרביתי לשמוע ולקרוא עליה, שהיא נעשתה קרובה לי ויקרה, כאילו שנים ארוכות הכרתיה. פרומה פרומקין שמה, זו ששאיפתה הנעלה ביותר היתה מסירות־נפש, וכמיהת־נפשה היחידה, שפיעמה אותה מאז עמדה על דעתה, היתה — להביא את עצמה קרבן על מזבח המהפכה, למצוא את מותה במלחמת החלכאים והנדכאים. פרומה פרומקין נעשתה טאֶרוריסטית ונלחמה על זכותה לגרדום, כשם שאשה אחרת נלחמת על זכותה לאהבה ואושר. צער גדול ביותר גרם לה **הדבר**, כשהמירו לה את עונש־המות בעבודת־פרך עולמית. היא הוסיפה ללכת **בדרכה** הקודמת, וסוף־סוף הגיעה אל מטרתה: את נשימתה האחרונה הוציאה על עמוד התליה. ובטוח אני, כי ברגעיה האחרונים לא חשה כל פחד וכל כאב, אלא אושר רב, כי הנה נתקיימה המשאלה, שהיתה מרום שאיפותיה בחיים. דורותינו הקודמים היו מכנים את האיש המוסר את נפשו בשם: קדוש. את שמה של פרומה פרומקין רשאים אנו לצרף, בלי כל ספק, לרשימת קדושינו החדשים.

את יצחק־איזיק הורביץ המנוח לא הכרתי מקרוב. אבל קרוא קראתי כמעט את כל אשר כתב. לא בכל אני מסכים לדעתו. אבל מינסק רשאית בלי כל ספק להתגאות במוח חריף זה. ומאלה החיים אתנו, עלי להזכיר קודם־כל את משוררנו אברהם ליאֶסין (וואלט), עורך ה„צוקונפט" בניו־יורק. הכול מכירים אותו. על עבודתו בשנים שעברו במינסק תהא לי עוד הזדמנות לדבר.

היה עם לבי להזכיר עוד את ידידתי הישנה יאֶבגאֶניה (ז׳אֶני) הורביץ׳ — אחותו של יצחק־איזיק, זו שתירגמה את ה„קאפיטאל" של מארכס לרוסית. בימים אלה מלאו לה שבעים שנה. ברוסיה הסוביטית לא חגג ודאי איש את יום־הולדתה. בעיני הקומוניסטים הרי היא נכריה, מתנגדת, אף־על־פי שעכשיו היא עומדת מן הצד, מחוץ למלחמה הפוליטית. ואילו הבונדאים הנסתרים ודאי שלא היתה להם כל אפשרות לחוג את יום־הולדתה. אבל חמישים־ושלוש מתוך שבעים שנות חייה היו מלאות וגדושות עבודה פוריה למען הסוציאליזם, למען שחרורם של המוני הפועלים. כמו כן הייתי רוצה להזכיר את חברתי

לשעבר, את אסתר פרומקין, רבת הכשרון והמרץ. עתה היא שופכת אש וגפרית על חבריה מימים עברו; קופצת מתוך עורה ממש כדי לפרש את דברי־ימי הבונד באורח קומוניסטי; רוצה היא לטבול בכל שבעת הטבילות של הקומוניזם, כדי להוכיח לעצמה ולזולתה, כי הבונדאיות כבר נעקרה מלבה כליל, ללא שריד. אבל חבריה החדשים אינם מאמינים לה. ופעם בפעם הם מאשימים אותה בנטיות בונדאיות נסתרות; הם מרחיקים אותה מן ההמונים היהודיים, אינם נותנים לה להשתמש בכשרונותיה הגדולים.

אינני יכול לפרט כאן את מאות הפועלים, שנזדמן לי לעבוד אתם יחד, יד ביד, במינסק גופא ובערים אחרות ברוסיה, אשר יחד נשאנו את האור והצל בתנועתנו, את האושר והצער בקרב. יש שאיני זוכר אף את שמותיהם, כל שכן את פניהם. אבל מדי היזכרי ברגעים מסוימים של התנועה, הרי הם צפים ועולים בזכרוני כמו חיים, והריני מרגיש את עצמי בתוך חוג גדול של בני־משפחה קרובים ורחוקים. כן, מינסק היתה לי כמעט למולדת, ויש שאני מרגיש את עצמי כמינסקאי ממש.

יתכן שבמינסק גופא תמצאו פחות מינסקאים מאשר בכל קצוי אירופה ואמריקה. זה הוא קהל שאינו רגיל להשתקע במקום אחד. אף יהודי שאר הערים של המולדת הישנה נוהגים כך, אבל ביחוד המינסקאים. יהודי מינסקאי מביא אתו, בצאתו לאויר העולם, מאות כרטיסי־רכבת ועשרת כרטיסי־ספינה. עד לאיזו מרחקים אין המינסקאי מגיע? לו ידענו את הדרך אל הלבנה, ודאי שהיינו מוצאים שם מכבר אגודה של יוצאי־מינסק.

מינסק היתה כל ימיה עיר בלי תעשיה. הגבירים היו שואפים את פרנסתם ממסחר־יערות ומריבית קצוצה, ההמונים — מתגרנות זעירה וממלאכה; אפילו סדנאות גדולות היו מועטות בה.

בשל חוסר התעשיה נעשה צר המקום במינסק למינסקאים, וכל מי שהיתה לו אפשרות לכך היה יוצא לערים הגדולות של רוסיה גופא, במידה שהניחו „הזכויות", או שהיה „הולך לאמריקה".

מינסק היא מאז ומתמיד, זה דורות ארוכים, עיר של תורה, של בחורי־ישיבה, חובשי בית־המדרש, ואחר־כך גם של משכילים, תלמידי־גימנסיה וסטודנטים. בימי תנועת „נארודנאיא ווליא" („רצון העם") דבקו רעיונות מהפכניים בסטודנטים יהודים מינסקאים באוניברסיטאות של פטרבורג, מוסקבה, קיוב, אודיסה וחארקוב, ומדי בואם הביתה לימי הקיץ היו מבקשים להפיץ את האידיאות החדשות שלהם בתוך העם. כר נרחב לכך לא מצאו להם במינסק. לפי תורתם של אנשי „רצון־העם" לא היה הפועל העירוני, בכלל, החומר הנכון והמתאים למהפכה. חומר אשר כזה היה האיכר. את הפועל המשכיל היו מכשירים להיות איש־תעמולה, שיצא לכפר להטיף בין האיכרים. אבל לפי שקשה היה לאינטליגנט היהודי להגיע אל הפועל הנוצרי במינסק, היה מארגן חוגים קטנים לפועלים יהודים, בשאפו לעשותם תעמלנים — שוב בשביל הכפר הרוסי. באשר „איכרים יהודים" היו בארץ כולה מתי מספר; ובליטא וברוסיה הלבנה כמעט שלא נמצאו כלל „איכרים יהודים". מסתבר, שתנועת־החוגים היהודית החלה במינסק לפני שהתחילה בערים אחרות של רוסיה, ואין כל ספק בדבר, שבמינסק התפתחה התנועה יותר מבכל מקום אחר. בשנות השמונים של המאה הקודמת היה פרק זמן שהאגודות היהודיות במינסק מנו 250 איש.

תכונתם של החוגים הללו היתה בעיקר תרבותית־סוציאליסטית ולא מהפכנית־פעילה. בראש וראשונה היו מלמדים בהן את השפה הרוסית, כדי לתת לו לפועל לשון, שיוכל

לקרוא בה וללמוד. בימים ההם לא היתה השפה היהודית מקובלת על האינטליגנציה המהפכנית. וגם דלה היתה אז, לא היתה לה כמעט כל ספרות. מלבד זה, הרי השאיפה היתה שהפועל, חבר־החוג, ייעשה במשך הזמן לתעמלן בין האכרים הרוסיים. עוד היו מלמדים ראשי־פרקים במדעי הטבע, ידיעות יסודיות ראשונות, כדי לחלץ את הפועלים מסבכי האמונה והדעות הקדומות ולתת להם השקפת־עולם חדשה. רק כעבור זמן, בשלב השלישי, היו מלמדים פרק בסוציאליזם. לזאת קראו בימים ההם — הפיכת הפועל לאינטליגנט, פחות או יותר. על ידי חוגי הטפה כאלו אי־אפשר היה לחנך מספר רב של פועלים, אי־אפשר היה ליצור תנועת־המונים. אבל המוני פועלים כמעט שלא היו בימים ההם במינסק; לא היו בתי־חרושת ולא סדנאות גדולות.

בוילנה, שהיתה בה תעשיית־בית חשובה — סורגות־גרבים, תפרים וכדומה; שהיו שם בתי־בורסקאות, בתי־חרושת לסיגריות גדולים למדי ובתי־דפוס גדולים, שגם בתי־המלאכה היו שם יותר גדולים, התחילו לעבור לתעמולה בין ההמונות ביהודית לפני שעשו זאת במינסק. וגם אחרי־כן, בזמן שגם מינסק עברה מהטפה לתעמולה, הורגש הבדל רב בין תכונת התנועה במינסק לבין זו שבווילנה: בווילנה היו המונות יותר מרובים, ארגון יותר מרובה, מלחמה כלכלית יותר מרובה; במינסק — יותר הטפה, יותר אגודות. הפועל הווילנאי מבקש היה לפעול יותר, המינסקאי — „להבחין" יותר בשאלות.

לאחר זמן חדלו אף חוגי־הפועלים היהודיים במינסק להיות חדרי־עיון כמלפנים, אך עדיין עסקו כאן בהלכה יותר מבערים אחרות. על תכונתה זו שמרה התנועה במינסק גם לאחר שנים, כשהמשק התפתח בה קצת יותר. המון ניכר של פועלי תעשיה לא היה לה למינסק בשום זמן מן הזמנים.

התנועה היהודית הווילנאית הקדימה להיעשות סוציאל־דימוקראטית. במינסק נשתמרו מהלכי־הרוח והנטיות של תנועת „רצון־העם" ימים רבים יותר. ולא רק משום שמינסק היתה משמשת לפנים קן לסטודנטים, אנשי „רצון־העם", או גם מקלט לכמה בעלי־אחוזה מן הסביבה, שהיו מנהלים תעמולה בין האיכרים; לא רק משום שהיהודים מ„רצון־העם" יסדו שם את חוגי־הפועלים ועמדו זמן רב בראשן. היו גם בווילנה נארודו־וולצים, בשנות השבעים של המאה שעברה, ואפילו חשובים כל־כך כזונדאֶלאֶביץ', אפטקמאן, יוכאֶלסון ואחרים, וגם חוגי־הפועלים הראשונים בוילנה נוסדו בשנות השמונים על־ידי אנשי „רצון־העם". אפס בווילנה מרובים היו ההמונות, ואילו במינסק — הפועלים היחידים הנאורים. במקום שיש המון, שם התנועה נוטה יותר לארגון, למלחמה יום־יומית, לסוציאל־דימוקראטיה. במקום שם מכריעים פועלים נאורים יחידים — נוטה התנועה יותר לרגשנות מהפכנית, לטאֶרור. עד המהפכה הרוסית הראשונה, בשנת 1905, היו לה לתנועת הפועלים היהודית במינסק חבורות קטנות של סוציאליסטים־ריבולוציונרים. בשנות 1901, 1902 היה במינסק ארגון יהודי, שחרת על דגלו, כי ידו אחת הוא נותן ל„בונד" ובידו האחרת הוא מחזיק אקדוח. אפילו בחוגי הבונדאים היו הפועלים עוסקים בפצצות, אבק־שרפה וכדומה — לעתים יותר תכופות ורבות מאשר בווילנה. פעמים היו חבורות קטנות של פועלים עושות את הדברים על דעת עצמן, בלי הסכמתה של ההסתדרות; אך פעמים היה הדבר ידוע גם להסתדרות המקומית, והיא היתה גם מסייעת ומדריכה, אלא מעמידה פנים כלא יודעת; באשר הועד המרכזי לא היה מרשה דברים כאלה.

בווילנה לא חל כל הפסק בקיומה של ההסתדרות. היו ימים שהיתה חלשה, כמעט שלא

הורגשה כלל, אבל לעולם לא נעלמה לגמרי. ואילו במינסק היו רגעי הפסק, כשאי־אפשר היה לך לקבוע: אם ישנה הסתדרות או איננה. הפועל הוילנאי היה יותר מאורגן; המינסקאי — יותר מהפכני, יותר רומאנטי.

ולפי שצר היה המקום במינסק לפועליה, היה צורך ההגירה גדול בה ביותר. ומכיון שהתנועה המינסקאית הצטיינה ביותר בחפצה להשכיל, והפועלים הנאורים חסרים היו שדה־פעולה, להשקיע בו את מרצם בעבודה בתוך ההמונות, ונוטים היו לחיטוטים ול„התעמקויות בשאלות" — על כן היו מרבים במינסק לעסוק בשאלות ההגירה היהודית, בשאלות הלאומיות בכלל. מינסק היתה משמשת קן לכל מיני סיעות של פועלי־ציון. כאן השפיעה תכונת התנועה שלא היתה בת־המונים, וחותם המלאכה הזעירה היה טבוע עליה. מינסק היתה עיר שמרובים בה בחורי־הישיבה וחובשי בית־המדרש, מהם ילידי מינסק גופא, ורובם מבני העיירות שמסביב. בחורי־הישיבה וחובשי בית־המדרש הללו, לכשנעשו סוציאליסטים, יצרו אינטליגנציה סוציאליסטית עממית, שמילאה תפקיד חשוב בתנועת־הפועלים שלנו. אינטליגנציה סוציאליסטית עממית זו הכניסה לתוך תנועתנו זרם בריא של תרבות־המונים יהודית. מקרבה יצאו מינסקאים כגון א. ליאֶסין, א. רייזין, לייויק, ש. ניגאֶר, ולאדאֶק ואחרים. אין בכך כלום שאחדים מהם נולדו בעיירות הסמוכות; בבתי־המדרש של מינסק למדו, ואת יניקתם הרוחנית החדשה שאפו ממינסק. אבל אינטליגנציה עממית זו הוציאה מקרבה גם אנשים, שנמשכו בנקל אל הציוניות, אל כל מיני אוטופיות לאומיות ומשכו גם אחרים אתם. בווילנה היתה תנועת־ההמונים כעין אבן־מאזנים, שהכריעה את הכף ומשכה אותה לצד הקרקע הבריא. במינסק היתה אבן־משקל זו קטנה ביותר, ולא היתה מעכבת במידה הדרושה מלהמריא אל מלכות־החלומות. במינסק היה קשה יותר ל„בונד" לאסור את מלחמתו האידיאולוגית בלאומנות.

ויצווין נא כאן: גדולות הן זכויותיה של מינסק, שהיא הכניסה לתוך ה„בונד" זרם של יהדות ראדיקאלית חדשה ומשכה את המוני הפועלים היהודים לתוך ספירת הענינים היהודיים והבעיות היהודיות. מינסק לא נתנה ל„בונד" כל פרוֹגרמה לאומית, מסוימת, אך היא שגרמה לכך שפרוגראמה זו תעובד. היא יצרה מצבי־רוח, עוררה את הרצון. החבר, שהזרם החדש הזה קשור בו קשר אמיץ, הוא א. ליאֶסין. כבר בימים ההם חיבר את שיריו המהפכניים הראשונים. הסתדרות־הפועלים המינסקאית הוציאה קובץ קטן של השירים הללו בדפוס הקטוֹגראפי. הסוציאליסטים היהודיים במינסק ובווילנה הכירו את החבר הזה היטב; פעם בפעם היה עוקץ את האינטליגנטים המתבוללים למחצה במכתמיו השנונים, אף־על־פי־כן היה מכובד עליהם מאוד בגלל מוחו החריף ועבודתו הסוציא־ליסטית המסורה. באמצע שנות התשעים אירגן במינסק את האופוזיציה שלו, האופוזיציה של ואלט.

רבים מבין הכותבים על התקופה ההיא אינם מבחינים בין האופוזיציה של ואלט ובין האופוזיציה הוילנאית של אברהם גורדון (ראֶזצ׳יק). ומן הדין להבחין בין שתי אלו. האופוזיציה של ראֶזצ׳יק טענה להטפה בין פועלים נבחרים, בודדים והתנגדה לתעמולה המונית; היא היתה בעד הטפה ברוסית ונגד הטפה ביהודית, בעד הסברה סוציאליסטית־פילוסופית ונגד שביתות, נגד מלחמה; לשבות, היה ראֶזצ׳יק זה טוען, אפשר יהיה רק לכשיהיו הפועלים נאורים ומפותחים כהלכה. הוא היה נלחם באינטליגנטים. רוצה היה שכל פועל יהפך לאינטליגנט. ואילו האופוזיציה של ליאֶסין היתה לה קודם כל תכונה יהודית־לאומית. הוא היה סבור כי חוסר־הזכויות יוצר בקרב היהודים הלך־רוח מהפכני;

כי המלחמה בחוסר־הזכויות היהודי, מלבד חשיבותה, כשהיא לעצמה, מכניסה גם זרם חזק של מרץ מהפכני, מסייעת להפוך את המוני היהודים לסוציאליסטים. קורא היה להשתקע יותר בענינים היהודיים, ביצירה היהודית. הוא לא היה מתנגד לשביתות, מתנגד היה רק להיותן עיקר בתנועה. המעבידים הזעירים שלנו, היה אומר, אף הם אינם אלא קבצנים, ושביתה אצל יהודים היא לפעמים רק מלחמת קבצן בדלפון (דעה זו נבעה מן התנאים הכלכליים שבמינסק). האופוזיציה של ליאָסין דרשה מידה רבה יותר של השכלה, של מלחמה פוליטית, של מלחמה פוליטית יהודית. ליאָסין הקים קבוצה של תלמידים, „ואלטוֹניים" כפי שהיו מכונים אז, — פועלים ואינטליגנטים צעירים, שנעשו אחר־כך עסקנים סוציאליסטיים במינסק גופא ובערים אחרות ברוסיה. גם באמריקה תמצאו בסניפיה השונים של תנועת־הפועלים אנשים שהיו לפנים מתלמידיו של ליאָסין.

וכאן הריני מגיע לקו מופלא בתנועה המינסקאית. כווילנה כן גם מינסק הספיקה עסקנים ומנהיגים לתנועת־הפועלים היהודית במולדת הישנה וגם באמריקה. אנה באו הפועלים המינסקאים ההם, שהיו עוסקים בשעתם בהטפה בחוגים? מעטים מהם נעשו אינטליגנטים פרופאֶסיוֹנאליים, חלק אחר התכנס לתוך החיים הפרטיים המצומצמים; אבל עוד חלק שלישי נעשה למטיפים בתנועת־ההמונים. בחוגים רכשו להם הכשרה טובה. ואת אשר התחילו האגודות היו משלימים לפעמים בית־הסוהר ומושבת־הגולים בסיביריה — אלו אוניברסיטאות־המהפכה, כפי שהיו מכונים בתי־האסורים של הצאר. מינסק עשירה היתה לפי הערך באינטליגנציה של פועלים. אך אם פועלי מינסק בכלל לא היו אלא מהגרים מלכתחילה, על אחת כמה וכמה שפועל מהפכני לא יכול להחזיק בה מעמד זמן רב. נותני־העבודה כבר הכירוהו והיו ממאנים לתת לו עבודה. המשטרה והז׳אנדארמים היו מכינים לו דירת־חנם. על־כן יצאו פועלים סוציאליסטים מינסקאים לערים אחרות ונעשו שם לשאור שבעיסת־התנועה, לשמנה וסלתה. היו לו ל„בונד" הרבה תעמלנים וחברי־ועדים, שאת חינוכם הסוציאליסטי קיבלו במינסק. בערים רבות אחרות היו הפועלים המינסקאים הטובים, הנאורים והפעילים ביותר מבין המוני ה„בונד".

וכשנדדו הפועלים הסוציאליסטים המינסקאים לאמריקה סייעו הרבה גם בארץ החדשה ביצירתם ובקיומם של ה„יוניוֹנים", של ה„ארבייטער־רינג", של ההסתדרויות הסוציא־ליסטיות. סח לי א. ליאָסין על מכונאי יהודי בניו־יורק, שווארץ שמו, יהודי כבן שמונים, שהיה בשעתו במינסק מראשוני הסוציאליסטים. הוא שמשך אל הסוציאליזם את יצחק־אייזיק הורביץ׳ המנוח. כאן באמריקה עמד על־יד עריסתו של ה„ארבייטער־רינג", היה ממייסדי האגודה הראדיקאלית של יוצאי־מינסק, שממנה קם אח"כ סניפו הראשון של ה„ארבייטער־רינג", אשר בין חבריו נמנה שווארץ. זמן־מה היה גם חבר בועד־הפועל הלאומי. למעלה מבן שמונים הוא שווארץ ועודנו חי בעמלו ועוד נשתמר בלבו ענין ער לאדם, לעולם ולתנועה.

מינסק הוסיפה דף נאה לתולדותיה של תנועת הפועלים היהודית.

ו ל א ד י מ י ר מ אָ ד אָ ם

גריגורי גרשוני וחוגו

המחבר (1879—1923) — מנהיג ה„בונד" הנודע, איש מינסק. ראה עליו בספרנו עמ' 9—268.
הפרקים דלקמן תורגמו מיידיש מספרו „פון מיין לעבן" (מחיי), ניו־יורק, 1923.

גריגורי גרשוני

עירנו היתה תמיד עשירה באישים מעניינים. הדמות המרכזית, המעניינת ביותר בימי בחרותי היה גריגורי גרשוני.

גרשוני בא אלינו לעיר בראשית 1898. שנים אחדות לפני כן הוא למד באוניברסיטת קיוב וסיים שם קורס לימודים כרוקח. בבואו למינסק, פתח שם מעבדה כימית ובקטריו־לוגית, לעריכת בדיקות רפואיות שונות. הוא קשר מיד קשרי היכרות עם כל האינטליגנציה הליבראלית והראדיקאלית ונהיה אורח רצוי לכול. היה לו כושר נדיר להתחבר עם אנשים שונים ביותר. היה זה אותו כושר שמציין עסקן ציבורי מלידה. כל מי שנפגש אתו היה מרגיש עצמו במחיצתו טוב ונעים. הוא ידע איך לדבר ועל מה לדבר עם כל אדם ואדם.

עדיין היה אז אברך כבן כ"ה, אך נראה קשיש מכפי גילו בשל הקרחת הגדולה שהיתה לו. אדם בעל קומה בינונית, אך מחוטב ברחבות ובאיתנות, עם זקן קטן מחודד בלונדיני־כהה. עם עינים חדות, תכולות, תמיד בדעה בדוחה, ערני, עליז, פיקח, אדיב, אדם בעל מרץ לא־רגיל, עם נסיון־מעשה בלתי־מצוי ועם כשרון גדול להשפיע על זולתו. ביתו נעשה למרכז, שהמה ושקק תמיד אנשים, ביחוד מבני חבורת הסטודנטים שלנו.

תיכף לבואו הוא נהיה לראש־המדברים בחיי הציבור במינסק.

מפלגת הסוציאליסטים־ריבולוציונרים, שבה הוא מילא את התפקיד של המנהיג המעשי, עמדה אז בעצם התארגנותה. היה לי הרושם שבשנים 1898 ו־1899 הוא עדיין לא היה איש־מפלגה. הוא עסק אז הרבה — ואפילו גם שנה אחרי־כן — במה שקרוי פעולה ליגאלית, ובמובן זה אכן נהיה לדמות מרכזית ממש. כל מקום שהיה בו קורטוב של עבודה ציבורית — אפשר היה למצוא שם את גרשוני. נוצרה קבוצה של נושאי־תרבות, שהתהלכו עם הרעיון של בית־ספר יהודי מתוקן (כמובן, ברוסית, כפי שהיה הנוהג אז) — גרשוני היה בתוכם. נוסדו, כמדומה על־ידי ציבור הרופאים, קורסים של ערב למבוגרים, שבהם השמיעו הרצאות בידיעת הטבע — גרשוני היה היוזם, העושה והמעשה בקורסים, וגם השמיע את ההרצאה הראשונה (זכור לי אפילו הנושא: על האויר). ביקשו לערוך נשף חנוכה לילדי יהודים — גרשוני היה המבצע. היו מתכנסים אחת לשבוע, מרצים

בנושאים ספרותיים ומנהלים ויכוחים — גרשוני תמיד נמצא שם במקום. אגב, יש לציין, שאגודה זו היתה אחת משכיות־החמדה שזכתה בהן עירנו; היו מתוועדים שם סלתה ושמנה של האינטליגנציה המקומית, נוצרים ויהודים יחד; והויכוחים שהיו נערכים שם עמדו על רמה גבוהה למדי, והשיחות שנוהלו שם בעת ההפסקה הפכו אגודה זו למרכז רוחני אמיתי של חיי התרבות במינסק.

בדברי ימי האגודה הזאת קשור שמו של גרשוני עם תקרית אופיינית מאוד. כאמור, השתתפו באגודה הספרותית הן האינטליגנציה הרוסית והן היהודית (רק הפולנים לא היו מיוצגים); האינטליגנציה הרוסית היתה מורכבת כמעט כולה מפקידים, — לרוב אנשים ליבראליים ואפילו ראדיקאליים. ברם נקלעו לכאן כמה אנשים מנוסח אחר, ומעט־מעט התחיל שם מריח באנטישמיות. אירעו כמה מקרים שלא קיבלו אדם לאגודה על שום שהוא יהודי. דבר זה הרגיז את כולנו, וגרשוני החליט לנצל את ההזדמנות הראשונה ולהעלות את השאלה. בדיוק אז נפטר הסופר והפילוסוף הרוסי המפורסם ולאדימיר סולוביוב. האגודה הקדישה ערב מיוחד לזכרו, ולאחר שהנואמים סיימו את נאומיהם, נטל גרשוני את רשות הדיבור. „לא הזכירו כאן — אמר — על תכונה מוזרה אחת שהסופר המנוח ניחן בה. אכן, הוא היה אדם מוזר. הוא אהב יהודים. כידוע, אנשים 'פיקחים' דווקא שונאים יהודים; כידוע, אנשים פיקחים אינם רוצים לאפשר ליהודים אפילו להצטרף כחברים באגודה ספרותית. אך הוא דווקא התיחס אליהם אחרת". מלים אלו היתה להן השפעה רבה. האנטישמיים האחדים שנכחו בערב זה חרקו שיניים ממש, וכמעט שפרצה שערוריה.

וכשמדובר ביהודים, נזכר אני אימרה של גרשוני. הייתי יום אחד אצלו (זה היה קורה כמעט יום־יום) ועמדנו ליד החלון. פתאום נראה ברחוב יהודי זקן: כסוף ושב, קרוע ובלוי, כפוף כולו, הפסיע רתום לאיזו עגלה ומשך בה במקום סוס. גרשוני נתן מבטו ביהודי זה ובחיוך עגום אמר: הנה הולך נציג של „עם המנצלים"...

אינני יודע, האם היתה הפעולה הליגאלית לגרשוני מטרה לעצמה, או שהיא היתה רק אמצעי ליצור קשרים רחבים ככל היותר ולהכשיר לעצמו את הקרקע לפעילות מהפכנית. בשנת שהותו האחרונה במינסק כבר היה ברור שהוא עושה משהו במחתרת. אמנם, גם קודם לכן הוא לא הסתפק במסגרת הליגאלית הצרה. תמיד, כשיכול היה לסייע במשהו לתנועה המקומית, ל„צלב האדום" (כלומר, עזרה לאסירים הפוליטיים) או למפעלי הסטודנטים, עשה זאת בנפש חפצה. אך כעבור זמן, בשנת 1900, כבר הורגש בעליל, שהוא פעיל במפלגה חדשה.

באותו זמן בקירוב התחילו מתכנסים בדירתו של גרשוני הרבה אנשים מעניינים. מקום ראשון בתוכם תופסת „סבתא" („באבושקה") בראֶשקובסקאיה.

בוקר בהיר אחד אמר לי אחיו של גרשוני (אחיו הבכור ויקטור השתקע גם הוא אז במינסק; הוא היה רופא וגם ידיד טוב שלנו): אתה עתיד להתוודע אל אישיות נדירה מאוד, מהפכנית ותיקה משנות ה־70. היא היתה בארץ־גזירה, חזרה מסיביר והרי היא כאן. אישיות מסוגה פוגשים אולי אחת למאה שנה.

זו היתה יֶקאטרינה קונסטאנטינובנה בראֶשקובסקאיה, „סבתא" המפורסמת, או כפי שכינו אותה לאחר מכן — „סבתא של המהפכה הרוסית".

כעבור ימים אחדים אמנם פגשתיה בדירת גריגורי גרשוני, ולאחר מכן הייתי פוגשה אצלו מדי שבוע בשבוע. בערב קבוע בכל שבוע היו מתוועדים אצל גרשוני קומץ

אנשים נבחרים מהאינטליגנציה הראדיקאלית וליד כוס חמין מלבנים את השאלות החשובות ביותר של החיים החברתיים ושל התנועה המהפכנית. „סבתא" היתה תמיד בכללם.

אשה דגולה, בלתי־רגילה! ידענו את תולדותיה בקווים קצרים. ידענו, כי היא היתה מהחלוצים הראשונים של התנועה הסוציאליסטית. היה זה בראשית שנות ה־70 של המאה הי"ט, כשהתחילה ה„הליכה אל העם" רבת־המוניטין. מחנות שלמים של אינטלי־גנטים רוסיים צעירים פשטו על הכפרים כדי להפיץ את הרעיון הסוציאליסטי בקרב האיכרים. התחילה התנועה של אלה הקרויים „נארודניקים" — אנשי העם. ואחת מן הראשונים היתה בראֶשקובסקאיה. אז בא המאסר, שנים ארוכות בכלא, „משפט ה־183" הנודע, גזר־הדין החמור, שנים ארוכות של גלות ועבודת־פרך, שנים ארוכות של גירוש לסיביר; וכשהיא לבסוף, אחרי כמה עשורי שנים, חזרה לרוסיה האירופית, כבר היתה אשה זקנה, „סבתא". דמות יפה, גבוהה, פנים עדינים, אינטליגנטיים, שיער לבן, אך נפש ערנית רעננה, צעירה להפליא. למרות חמישים ומעלה שנות חייה, היא היתה אז צעירה מכולנו. ערנית, אחוזת משובה, מוקפת הרבה נערות, היא היתה אכן נקודת־הזוהר של החוג כולו. כשהבטת בה, קשה היה לשער שהיא־היא אותו אדם עצמו שכל־כך הרבה סבל, שכל־כך הרבה נתיסר. אי־אפשר היה להבחין בה אף שמץ של שברון, לאות, רפיון־ידים. הורגש כי לפניך נפש רעננה, איתנה ובריאה. הורגש כי היא בת לדור גדול, אחת מגדולי האישים ששמותיהם נחרתים בדברי הימים ואינם נשכחים לעד. היא ניחנה באותה לבביות ופשטות המציינת את מיטב הדמויות הטיפוסיות של האינטליגנציה הרוסית האמיתית. התנהגותה היתה ללא גינונים, פשוטה וחברית. זכורני, בילינו את ערב השנה החדשה, כמה עשרות אנשים, צעירים וקשישים, בצוותא. היה זה בדירתו של גרשוני הבכור. אכלנו ושתינו, שוחחנו ושרנו, וידידי טעומין, שלאחר כמה כוסות משקה היה שוקע בהתפעלות חסידית, ניגש פתאום אל „סבתא" והזמינה לריקוד. והאשה הזקנה כסופת־השיער קמה בחיוך נלבב והתחילה רוקדת ברעננות כזו, שהבחורות הצעירות שנכחו עמנו נותרו מבוישות ונראו זקנות ועייפות בהשוואה עם „אסירת־הפרך" כסופת־הראש.

בראֶשקובסקאיה היתה משתתפת תמיד בשיחות הפוליטיות שמילאו את הערבים אצל גרשוני. היו מתוועדים שם אנשים שונים, — אנשי הנוסח הישן והחדש, נארוד־ניקים זקנים, מארכסיסטים צעירים וכן בני־נוער שנטו להיות סוציאליסטים־ריבולו־ציונרים. היינו מקשיבים לדברה בהוקרה מרובה, אך הרגשנו כי זהו אדם מדור אחר לחלוטין. היא לא יכלה להבין לנו. עדיין היתה מלאה רעיונות מימים עברו, מאז שהתנועה הסוציאליסטית עשתה את האיכר הרוסי לאליל וראתה בו את ה„עם" האמיתי ואת נושא הסוציאליזם. ואילו לנו כבר היה מושג אחר של סוציאליזם. תשומת־לבנו היתה מופנית אל הפועל העירוני ואת כל יהבנו השלכנו על התנועה הפרוליטארית. ל„סבתא" זה היה זר ולא־מובן. היא לא יכלה בשום פנים להסתגל לרעיון המארכסיסטי. זכורה לי טענה אופיינית ביותר שטענה כנגדנו. אם אתם מעריכים כל־כך את הפועל העירוני — אמרה לנו פעם — למה איפוא אתם הולכים לאוניברסיטאות, למה אתם ממשיכים להיות סטודנטים? היו אתם עצמכם לפועלים, לכו לבתי־החרושת, טלו את הפטיש ביד, היו אתם עצמכם לחלק מאותו מעמד שאתם מנשאים אותו עד השמים. שאם לא כן, אין מסירותכם למעמד הפועלים כנה ועקבית.

היתה זו טינה מוזרה, שנשמעה באזנינו כקול שלא מעלמא הדין. הרגשנו כי יש לנו כאן עסק עם מושגים זרים לחלוטין, שאבד עליהם כלח. שפתנו היתה אחרת לגמרי, ולא יכולנו להגיע אתה לכלל תמימות־דעים. אך זה לא מנע בעדנו מלהתיחס למהפכנית הדגולה ביראת־כבוד מרובה, שהיא אמנם היתה ראויה לכך.

ראוי לציין כי אותה בראֶשקובסקאיה עצמה נהיתה שנים אחדות לאחר־מכן לאחד הפעילים הבולטים ביותר בקרב הס״ר. היא אחרי־כן נאסרה שוב, שולחה לאחת הפינות הנידחות בסיביר, וחזרה משם רק לאחר מהפכת 1917. חגגה זה מקרוב את יובל פעילותה המהפכנית. אולם אחרי המהפכה הבולשביסטית לא מצאה עוד מקום לעצמה ברוסיה. הזרם סחף אותה הרבה ימינה, ותפקידה המהפכני בא אל קצו. אך כדמות אנושית הרי היא אחת מן ההופעות היפות ביותר שידעה ההיסטוריה הרוסית.

הדמות המעניינת השניה בחוגו של גרשוני היה קוואליק. היה זה אדם זקן, אף הוא „אסיר־פרך" לשעבר. יחד עם בראֶשקובסקאיה הוא היה בתנועת ה„נארודניקים" ומילא שם תפקיד בולט. הוא היה, כמדומה, קשיש גם מ„סבתא", משום שעשרות שנים לפני כן, בכניסתו לתנועה, היה כבר אז אדם בעל עמדה ציבורית — שופט־שלום. יחד עם בראֶשקובסקאיה נאסר, נדון, היה במחנה עבודת־פרך ובסיביר; לבסוף חזר והשתקע בעירנו. אדם איתן, רחב, ראש גדול, מצח רחב, זקן עגלגל, עינים שקטות, בהירות, פיקחיות, זו היתה הפיקחות עצמה. אם אצל בראֶשקובסקאיה הורגשה נפש גדולה, יוקדת, הנה קוואליק היה איש השכל. וחייב אני לומר: פגשתי בחיי לא מעט אנשים חכמים, אך רק מעטים יכלו להשתוות לקוואליק. אמנם, הוא לא היה אדם משלנו, ותכופות היתה לנו דעה אחרת משלו, אך בכל־זאת הוא היה חכם בלתי־רגיל. קוואליק היה שתקן, היה מדבר לעתים רחוקות מאוד. סביבו הומים ומהמים בני־אדם, מתלהמים, מתפלמסים, מתקוטטים, — והוא יושב, גדול, רחב, שקט, המקטרת הנצחית בפיו, ושותק. ורק לעתים רחוקות ביותר, פעמים ספורות בערב, פותח הוא את פיו ואומר מלים אחדות. אך מלים מעטות, שקולות, שקטות אלו מעניקות לך יותר מנאום בן שעה של חמום־המוח הגדול ביותר. מלים אלו כמו מדליקות אור חשמל, וכל השאלה ששימשה סלע־מחלוקת מוארת פתאום באורח אחר לחלוטין, בלתי־צפוי, וכל הויכוח מוסט לכיוון אחר, וכל שדובר עד כה נעשה פתאום מיותר, לא לענין. פלא ממש!

והיה נכנס — לעתים רחוקות יותר — גם בונטש־אוסמולובסקי, בעל־אחוזה מהפלך שלנו, חסיד של טולסטוי, אדם קשיש עם זקן גדול ואמנם דומה קמעא לטולסטוי. סיפרו, כי ניסה בכפרו להנהיג אורח־חיים לפי עקרונות טולסטוי. היה בא גם מנהל־המשק שלו, אחד סולומונוב, אדם קטן עם שיער פרוע שחור וזקן, אף הוא מפעילי המהפכנים לשעבר. הוא כל־כך היה רגיל ל„קונספיראציה", שבבואו העירה (מכפרו של אוסמולובסקי צריך היה לנסוע שעות אחדות ברכבת), היה קופץ מהקרון בטרם נעצרה הרכבת, לבל יצטרך לעבור דרך בית־הנתיבות. והיו עוד כמה אנשים קשישים, ואנחנו — הדור הצעיר.

אלו לא היו אסיפות ממש, עם יו״ר ועם הירשמות לרשות־הדיבור וכד׳. היו מתארחים סתם אצל גרשוני, מבלים את הערב ליד כוס חמין ומשוחחים. אולם השיחות היו לרוב בנושאים ציבוריים ופוליטיים. אחד הנושאים הרווחים ביותר אז היה: מהי האינטליגנציה, ומה חשיבות נודעת לה? נושא שני: על הכוחות הציבוריים

והשאיפות הפוליטיות ברוסיה. אולם הנושא השלישי היה אקטואלי וחשוב במיוחד, וזו היתה בעיית הטרור.

אקטואלי וחשוב היה נושא זה בעצם בשל אישיותו של גרשוני עצמו. כידוע נהיה גרשוני כעבור זמן קצר מיסדה ומנהיגה של ההסתדרות הטרוריסטית של ס״ר. מסתבר כי כבר אז, בהיותו במינסק, התהלך עם הרעיון הזה וביקש לגייס לו תומכים. הוא היה איפוא מעלה את השאלה ואנו היינו מתווכחים אתו. הזקנים היו תמימי־דעים עמו. גם בקרב הצעירים היו כמה מן התומכים בו. אולם אותנו, המארכסיסטים, הוא לא יכול לשכנע. עלי לציין, שכל כוחו של גרשוני היה לא בהנחות הרעיוניות, אלא בכשרונותיו המעשיים שאין להם ערוך. הוא היה לא הוגה אלא איש־המעשה. אמנם, הוא היה אדם חכם מאוד, אך היה זה יותר שׂכל של מעשיות מאשר מבט פוליטי רחב. איני זוכר עוד כיצד היה גרשוני מלמד זכות על הטרור אז, במינסק, אך נשארה בזכרוני שיחה שהיתה לי עמו לאחר מכן, כעבור שנים מספר, כשהוא כבר עמד בראש הארגון הקרבי. הוא טען באזני כך: אתם דוחים את הטרור משום שעיקרו התנפלות קבוצות קטנות על אנשים בודדים — מיניסטרים, גנראלים וכד׳. אתם רוצים שאת המאבק ינהל ההמון עצמו. אולם זה איננו תמיד אפשרי. הנה אתם מזעיקים את הפועלים לצאת אל הרחוב, להפגין, ומפזרים אותם, היום בפרגולים, מחר בחרבות, מחרתיים בכדורי רובים. ההמון לא יוכל איפוא ולא ירצה להפגין. מה איפוא עושים אז? לא כלום? אין על־כן מוצא אחר אלא להרוג אישים בודדים של המשטר הקיים.

כך טען גרשוני. טענות אלו היו לי מעניינות למדי. בדיוק אז ניטש פולמוס גדול בין הס״ר והס״ד, בין חסידי הטרור ומתנגדיו. המתנגדים היו אומרים שהטרור מוליך לקראת הסתלקות ממלחמת־מעמדות ומשתק את תנועת־ההמונים, אך החסידים היו מכחישים מכול וכול ומסבירים, כי הם דוגלים בטרור לא במקום מאבק ההמונים, אלא ביחד עם מאבק ההמונים. השיחה עם גרשוני הבהירה לי פעם נוספת, שאכן מנהלים את הטרור במקום תנועת־ההמונים ובזה בלבד טמון גזר־דינו.

גרשוני שהה במינסק עד שנת 1901. בראשית קיץ 1900 אסרו אותו פתאום. מינסק ובכלל כל המחוז הבונדאי היו מסורים אז לרשותו של איש-הבולשת („אוכראנקה״) המוסקבאי הנודע סאֶרגיי זובאטוב. במינסק הפך אז עוזלמות שליח שלו, ז׳אנדארם צעיר בשם גאֶראדי. הלה היה חוטף אנשים בלילה וביום וללא אבחנה. יום אחד אסר את גרשוני. מנקודת־ראות משטרתית ודאי היה ראוי לכך. לא לחינם היה מעורב בכל החוגים המהפכניים, פעל ב„צלב האדום״, סייע להעברת בורחים פוליטיים לחו״ל (כמה אנשים כאלה ראיתי אני עצמי בדירתו!) וכיו״ב. אך הוא היה אדם מנוסה, ולא היו הוכחות נגדו. כפי שנודע לי אחר־כך, היה אפילו בדירתו איזה נייר חבוי, שאסור היה כי יפול לידי הז׳אנדארמים; ואמנם, הם לא מצאוהו, הוא היה מונח מוברג במיקרוסקופו. אך בנוכחות הז׳אנדארמים רמז גרשוני לאחיו היכן נמצא הנייר ומה יש לעשות בו.

ובכל־זאת אסרו אותו ושלחוהו למוסקבה. שם החזיקו זובאטוב שבועיים ושיחררו, וגרשוני חזר למינסק. אך בראשית השנה שלאחר מכן הגיעה שעתו. הוא מכר את המעבדה שלו ונעלם. ידידיו הקרובים ידעו שהוא הלך להתמסר כליל לפעולה הבלתי־ליגאלית. בתקופה מאוחרת יותר נפגשתי אתו עוד פעמיים בשוייץ.

מ. מ. רוזנבוים

פגישות עם גרשוני

מנחם מנדל רוזנבוים (1869—1955) — מפעילי מפלגת ס"ר הרוסית. בארץ היה חבר קיבוץ נען מראשית ייסודו. ספרו „זכרונותיו של סוציאליסט־ריבולוציונר" ראה אור ביידיש ובתרגום עברי.
הפרק דלקמן, שתורגם מכתב־יד — מתוך מאמרו שפורסם ב„מבפנים", כרך י"ג, חוב' ג', נובמבר 1948.

כמו חי הוא עומד לנגד עיני, כשפניו מפיקים חכמה, מלאים מרץ שקול וכוח על־אנושי כבוש. מכל רעי איני זוכר עוד אחד, שחייו האישיים היו כה חדורים להט המלחמה בעריצות השלטון הרוסי, כגרשוני. היתה לו נשמה גדולה ועמוקה והיה שופע רצון־חיים וכוח־חיים. הוא ידע להעריך את האושר האישי בכל צורותיו הנעלות והיפות. אך ככל ששקע יותר במלחמה המהפכנית, כן נסוגו חייו האישיים ואָשרו האישי הרחק אחורנית.

כשהודיעו לו בפברואר שנת 1904 כי גזר־דינו נחרץ למות, היתה מחשבתו הראשונה: „הייתכן כי לא אדע עוד מה נעשה בעולם, במה נסתיימה מלחמתנו?" למעלה משלושה שבועות היה גזר־דין של מוות תלוי מעל לראשו של גרשוני, וערב־ערב, מדי שכבו על יציע־הברזל בתא המבודד שבמבצר פטרופאבלובסק, חיכה כי הנה הלילה יוליכוהו לגרדום. אך עוז־רוחו לא עזבהו.

כשסגן המנהל מאַקאַרוֹב בא למבצר והתחנן בפני גרשוני שיחתום על בקשת חנינה מאת ניקולאי רומאנוֹב, סירב גרשוני בגאוה לעשות זאת. אך השלטון הרוסי העריץ לא העז לתלות את גרשוני. ב־17 במרץ בא אב־בית־דין הבארון אוֹסטן־סאקן אל גרשוני והביא לו את הבשׂורה שמשפט המוות הוחלף בעבודת־פרך עולמית. משמע גרשוני את הבשורה, אמר: „החיים חזרו אלי בשעה שהלב מלא בטחון כי שעת שחרורה של רוסיה קרובה, ואני אזכה לראות במו עיני את השחרור והגאולה".

ואמנם, תבוסתה של רוסיה במלחמתה עם יפאן ורצח פליבה זעזעו את אָשיות שלטון־היחיד, ושעה שגרשוני הועבר למבצר שליסלבורג והיה שם יחד עם סאַזוֹנוֹב, קאַרפּוֹביץ והלוחמים הוותיקים של „נאַרוֹדנאַיה ווֹליה", עבר עליו בשנת 1905 ירח־הדבש של אביב החירות הרוסית. אך האביב חלף עבר. רוחות הזעף של הריאקציה שוב החלו מנשבות על פני הארץ האומללה, וניצני החירות הרכים קמלו ויבשו. השלטון הוכה בשגעון מחמת אימה ושילח את כל כוחות־השחור כדי לטבע את המהפכה בנהרי־נחלי־דם.

רוחות הסופה של הריאקציה פרצו אל חלונות הכלא וכיבו את תקוות השחרור הקרוב. האכזבה היתה מרה מאוד. אך לא איש כגרשוני יאמר נואש. וכשבינואר שנת 1906 הובא מכלא־בוטירקי למצודת־פוגאצ'וב במוסקבה, וחבר שישב בתא סמוך „דפק" לו „מיברק" ש„סופה שחורה מתחוללת ובאה!", השיב גרשוני:

„עוד ניאבק וננצח את סופת־השחור!"

הלוחם ללא־לאות הוסיף להיאבק ובאורח־פלא נחלץ מכלא אקאטוי ושוב השקיע כל עצמו במלחמה. אך פתע כמתגנב קרב המוות וניתק פתיל חייו הצעירים, עטורי הגבורה.

לראשונה נפגשתי עם גרשוני במינסק, בשנת 1900 בערך. היה זה בקירוב שנה לאחר שברשקוֹבסקאָיה הצטרפה להסתדרות הסוציאליסטים־ריבולוציונרים ושימשה באת־כוחנו ברוסיה. החשובים שבכוחותינו המנהלים היו אז בשוויץ. ההסתדרות היתה עדיין קטנה מאוד ונשאה את השם „ברית הסוציאליסטים־ריבולוציונרים הרוסיים". הועד שבחו"ל מנה שבעה חברים בלבד: ד"ר חיים ז'יטלובסקי ואשתו, ד"ר חנן רפופורט ואשתו (פניה רטנר), הלנה פוֹלוּבוֹיאַרינוֹבה, לאֶווּאֶנטיס ואני. מחוץ לועד זה היו לנו כמה נוטים מבין הסטודנטים הרוסיים בבֶּאֶרן ובציריך, שהושיטו בעיקר עזרה כספית. סטודנטים „רוסיים" אלה היו, כרגיל, כמעט כולם יהודים.

תפקידה של סבתא היה בעיקר לחפש אנשים שמזדהים יותר או פחות עם השקפותינו ולמשוך אותם לעבודה פעילה. היא הודיעתני, שביקרה הרבה מן הערים הגדולות שברוסיה ומצאה בקרב האינטליגנציה הרדיקאלית מספר גדול, באופן יחסי, של עסקנים, אשר תכניתם של הסוציאל־דימוקראטים, המפלגה השלטת אז ברחוב הרוסי, היתה בעיניהם צרה וחד־צדדית מדי, ואשר היו תמימי־דעים עם עקרונות־היסוד של הסוציאליסטים־הריבולוציונרים.

תכנית מודפסת עדיין לא היתה לנו אז, ואת השקפותינו היינו מוסרים בעל־פה. חוברתו של גריגורוביץ (כינויו של ד"ר חיים ז'יטלובסקי) „הסוציאליזם והמלחמה לחירות מדינית", שהכילה בתוכה את תכניתנו, זה אך נמסרה לדפוס ואני הבאתי אז לרוסיה את גליון־הדפוס הראשון.

שאלתי את סבתא אם מצאה בליטא אילו אישים רבי־פעלים שנוטים להיספח אלינו.

— מעטים מאוד, — השיבה לי. — בערים היהודיות נוטה הנוער הרדיקאלי רובו ככולו אחר המארכסיזם ומשתייך לסוציאל־דימוקראטים או ל„בּוּנד". לפי שעה נסתמנו רק שני אנשים רציניים, שאולי יעלה בידינו למשוך אותם להסתדרותנו. האחד הוא בּוֹנץ־אוֹסמוֹלוֹבסקי, בעל־אחוזה בכפר בלוֹני לא הרחק ממינסק. הוא מנהל בהצלחה, יחד עם אשתו ושני בניו, תעמולה סוציאליסטית בקרב איכרי הסביבה. השני הוא כימאי במינסק, גריגורי גרשוני. אף שהוא רואה עצמו בחזקת מארכסיסטן, הריהו לאמיתו של דבר יותר סוציאליסט־ריבולוציונר מאשר סוציאל־דימוקראט. וביחוד הוא מיטיב להבין את החשיבות של המלחמה הטירוריסטית בשלטון הרוסי העריץ. סבורתני, כי כדאי הדבר שתעבור למינסק ותתראה עם שני אנשים אלה. ביחוד הייתי רוצה, שגרשוני יצטרף להסתדרותנו. זוהי א י ש י ו ת ח ז ק ה ש ל א כ ר ג י ל. אם יעלה בידך להביאו אל הסתדרותנו, תהא זו לנו זכיה גדולה.

החלטתי לנסוע על־מנת להתראות עם גרשוני וביקשתי את סבתא שתתן לי את הסיסמה המוסכמת בינה ובינו. בתנאי הימים ההם ברוסיה אי־אפשר היה, כמובן, לתת אמון באדם זר, שבא לשאת ולתת בענינים מהפכניים, אלא אם כן הביא עמו איזה אות כי „משלנו" הוא. לפיכך קבענו בנפרד עם כל קבוצה ועם כל אישיות חשובה שעמדה אתנו בקשר איזו מלה מסוימת או משפט מסוים ששימשו סיסמה.

וכאן נזכרה סבתא ששכחה לקבוע סיסמה עם גרשוני.

— חבל, חבל מאוד! — ונשתקעה בהרהורים. — נעשה איפוא כן, — אמרה. — ללכת ישר אל גרשוני, אין זה מתקבל על הדעת, כיון שלפני זמן קצר ישב במאסר. הואיל ולא היו הוכחות לפעילותו המהפכנית, נאלצו לשחררו. ואולם הוא נתון לפיקוח חמור מצד המשטרה. לגרשוני אח במינסק, רופא, שאיננו משתתף בפעילות בתנועה. זה לא כבר

התראיתי עמו ואני זוכרת את שיחתנו האחרונה. תמסור לו תוכן שיחה זו כסימן שאני שלחתיך, והוא יפגישך עם גריגורי.

והיא סיפרה לי, שלפני כמה חודשים התאונן הרופא באזניה, שמשרתו החל בזמן האחרון „לשתות", ומדי השתכרו מכה הוא תכופות את אשתו, שעמה דר בביתו של הרופא.

באתי למינסק בבוקר. השארתי חפצי בבית־הנתיבות והלכתו לתור אחר מעונו של ד"ר גרשוני.

כשהגעתי לביתו של הרופא היתה עדיין השעה מוקדמת. ואף שלא הבחנתי מאחורי שום ליווי חשוד, מכל־מקום, סברתי כי מוטב לדחות את ביקורי לשעות־הקבלה הקבועות. טיילתי קמעא בעיר ובשובי כבר מצאתי בחדר־ההמתנה של הרופא שלושה אנשים. בהגיע תורי, נכנסתי לחדר־הקבלה. הרופא הושיבני על כיסא ושאלני למחלתי.

— כלום ממשיך עדיין המשרת להכות את אשתו ? — שאלתיו.

הוא הביט בי בתמיהה.

הזכרתי לו על שיחתו עם סבתא והסברתי כי עלי להתראות עם אחיו. הוא נתן לי את מענו של גריגורי ויעץ שלא אכנס אליו אלא אם כן אראה בחלון האמצעי של מעונו עציץ פרחים. זה היה האות שנתן גרשוני, כי „אורחים בלתי־קרואים" אין בביתו וכי מותר להיכנס.

נפרדתי ממנו ורציתי לצאת, אך הרופא אמר לי פתאום :

— לשם יתר בטחון לא יזיק לצייד אותך בצלוחית קטנה לבדיקה כימית. אני שולח תכופות את חולי עם צלוחיות כאלו אל גריגורי לשם בדיקה כימית בקשר עם מצב כליותיהם. אם חלילה יקרה שאל אחי נקלעים בדיוק „כחולי־המדים" והם סקרנים לדעת מה מעשיך אצלו, תוכל אז להראות להם צלוחית זו.

הוא הדביק על גבי הצלוחית פתק עם הכתובת „חייקין" (כזה היה אז השם הרשום בתעודתי, וכשהצלוחית בידי הלכתי אל גריגורי גרשוני.

עציץ הפרחים ניצב על „משמרתו". העפתי מבט מאחורי, לראות אם לא גררתי אחרי איזה „זנב", וצילצלתי.

אדם צעיר בגובה בינוני, עם מצח גבוה, שמתחתיו ניבטו אלי שתי עינים פקחיות וחודרות ומפיקות מרץ, פתח את הדלת. מיד הבנתי, שזהו האיש אשר סבתא תיארה אותו.

— פרחיך בחלון גדלים יפה, — העירותי.

גרשוני השיב בחיוך :

— מקווה אני כי יזכו לפרוח זמן רב !

נכנסנו למעבדה, ששררו בה נקיון וסדר בלתי־רגילים. מסרתי לו על שיחתי עם סבתא ועל מטרת ביקורי. הוא ביקשני שאסביר לו את נקודות־היחוד של תכניתנו. לדברי האזין בהקשבה רבה והעיר מפעם לפעם הערות קצרות. הוא לא היה תמים־דעים עם הנחותינו העיוניות בשאלות היסטוריות־פילוסופיות. אף שלא היה מארכסיסטן מוגבל, וחזר והטעים שהגורם הכלכלי איננו היחידי הפועל על מהלך־ההתפתחות של ההיסטוריה, מכל־מקום סבר, שאנו מפריזים בהערכת השפעתם של הגורמים המכונים „אידיאולוגיים". כן היה סבור, שאנו מייחסים ערך רב מדי לאיכרים ולאינטליגנציה ותולים בהם תקוות יתר על המידה. אך היה תמים־דעים לחלוטין בשאלת הטירור, בהיותו סבור כי ללא

מלחמה נמרצת בשלטון הרוסי אין תקוה לכיבוש חירות מדינית ברוסיה, וללא חירות מדינית אין לנהל תעמולה סוציאליסטית בקרב ההמונים בקנה־מידה גדול. באָמרו „המוני" התכוון בעיקר לפרוליטאריון העירוני.

כשסיימתי בהסברת תכניתנו ניגש גרשוני לתנור, הוציא משם חוברת אדומה ונתנה לי למקרא. נוהג היה להחזיק את הספרות הבלתי־ליגאלית בתנור, כדי שיוכל לשרוף אותה, אם תבוא המשטרה לערוך אצלו חיפוש. אותה חוברת כללה הודעה בענין ייסודה של „מפלגת פועלים לשחרור מדיני של רוסיה". כפי שהבנתי, נכתבה או נערכה החוברת בידי גרשוני עצמו. עיקר מטרתה היה להראות, שבד בבד עם התעמולה הסוציאליסטית בקרב הפועלים, מן ההכרח לנהל מלחמה טירוריסטית בשלטון, כדי ליצור את החירות המדינית אשר תתן את האפשרות של הטפה גלויה בקרב ההמונים.

— אנו, הסוציאליסטים־הריבולוציונרים, סבורים, — אמרתי לו, — שבפירוד הכוחות המהפכניים יש משום נזק גדול לתנועה, הילכך אין אנו תובעים מאלה שרוצים להיכנס להסתדרותנו כי יזדהו עם השקפותינו בכל הפרטים. ובטוחני, שניטיב לעבוד יחד, למרות אי־אלה חילוקי־דעות עיוניים. נשמח לקבל אותו ואת חבריו להסתדרותנו...

לאחר ישוב־דעת קצר הודיע גרשוני, שלפי שעה איננו יכול להיכנס להסתדרותנו. הוא יבוא בדברים עם חבריו מ„מפלגת פועלים לשחרור מדיני של רוסיה" והוא סבור שבמוקדם או במאוחר נתאחד. ועם זאת, הבטיח להפיץ את ספרותנו ולעזור לנו בכל שיוכל. קבענו כתב־סתרים (כמפתח לכתב־סתרים קבענו את המשפט „המשרת מכה את אשתו"). נתתי לו מען אלינו לברן ולקחתי ממנו מען למינסק. נדברנו בינינו, שהמכתבים יישלחו בתוך כריכתו של ספר, דבוקים בתוך עטיפה כפולה.

בטרם נפרדנו סיפר לי גרשוני על מאסרו ועל שלושת השבועות שבילה בכלא המוסקבאי. מגפת ה„זובאטוביות" החלה להתפשט אז בערי ליטא, וביחוד במינסק. רבים מבין העסקנים החשובים נלכדו ברשתו של הפרובוקטור הערום זובאטוב, שפיתה אותם להאמין כי אם ילכו יד ביד עם השלטון יעזור להם לכונן ברוסיה משטר כמעט־סוציאליסטי.

כפי שמסתבר, עמד זובאטוב מיד על ערך אישיותו הבלתי־מצויה של גרשוני, ואזר את כל מאמציו כדי ללכוד אותו בחרמו. הוא ציוה כי יינתן לגרשוני במאסר חופש רב. הירשה לו ללכת לסייר את מוסקבה בליווי ז׳אנדארם. במו ידיו הביא לגרשוני את הספרות המהפכנית החדישה. שבעה לילות תמימים דיבר זובאטוב אל גרשוני ותיאר בפניו את התפקיד הגדול שימלא, ואת התועלת המרובה שיביא לסוציאליזם, אם רק יאות לארגן את המוני העובדים ולהכניסם תחת כנפי זובאטוב.

גרשוני סיפר לי, שזובאטוב היה נואם מזהיר ופסיכולוג בלתי־שכיח. היו רגעים, שבהשפעתו ההיפנוטית כמעט של זובאטוב החל מהרהר, שאולי מן הראוי לקבל את ההצעה. ואולם גרשוני, בעל המוח הצלול, קרע מיד את קורי־הקסם שזובאטוב טרח לארוג סביבו, ובשכלו הבריא תפס מיד שסוציאליזם ז׳אנדארמי זה עלול להצמיח אך רוש ולענה. טרחתו של זובאטוב היתה הפעם לשוא.

במהרה שבתי לברן ושם כבר מצאתי איזה ספר רוסי פחות־ערך בכריכה חדשה, שפרמתיה לבלי־חוס ומתוך העטיפה הכפולה הוצאתי את מכתבו של גרשוני בכתב־הסתרים. הוא הודיענו כמה חדשות מן התנועה המהפכנית.

ג ר י ג ו ר י   ג ר ש ו נ י

נאום בפני בית-הדין

גריגורי גרשוני (1870—1908) — ממיסדי מפלגת ס״ר ברוסיה וראש הארגון הלוחם של המפלגה, שערך התנקשויות רבות בחייהם של ראשי השלטון הצארי. על פעלו במינסק ראה בספרנו את מאמריו של ול. מדם, עמ׳ 8־304 ועוד.
להלן קטע מנאומו הגדול לפני בית־הדין בפטרבורג, 18—25 בפברואר 1904. תורגם מיידיש, מהספר „גריגאָרי געראָשוני. זיין לעבן און טעטיגקייט״ (חייו ופעלו), בעריכת ויקטור צ׳רנוב, ניו־יורק 1934.

. . . יש לי להוסיף אך דברים מעטים על עצמי. כל התנאים המזעזעים של המציאות הרוסית פעלו במידה שוה גם עלי — ובמידה גדולה עוד יותר — על העם היהודי שאני מבניו. כל מכותיו של המשטר הנוכחי ניחתות עליו בעוצמה גדולה שבעתיים. אם השלטון סבור, כי ברדיפותיו, בדיכוייו ובנגישותיו כלפי היהודים הוא יהפוך אותם לנתינים אסירי־תודה ונכנעים, אינו אלא טועה מרה. אך העם העמל היהודי במלחמת שחרורו אין לפניו מטרות שונות מאלו שלפני העם הרוסי, משום שאנו מכירים בשתי אומות בלבד: באומת המנצלים ובאומת המנוצלים...

מפלגת הסוציאליסטים־ריבולוציונרים הציבה לה למטרה לפתח את ההכרה המעמדית של העם העובד ולעמוד בראש מאבקו לשחרור כלכלי ופוליטי. היא מנהלת ותנהל את המאבק בכל הנסיבות. אך שעה שבכל העולם התרבותי מוכר זה מכבר מאבק זה כיסוד הכרחי של החיים החברתיים ולכן הוא מנוהל באמצעים תרבותיים, — הרי התנאים המיוחדים במינם של החיים הציבו תביעות אחרות . . .

פתחתי את פעולתי הציבורית בהרצאות לעם ובבתי־ספר. מציאותנו הוכיחה לי חיש־מהרה, כי בהישארנו על הבסיס הליגאלי, אין בידנו לתת לעם יותר מאשר את האלפביתא. ברצותי למלא את חובתי כלפי העם בלא צביעות ופשרות, עליתי על הקרקע המהפכנית... התנאים חייבו לנקוט אמצעי־מאבק החלטיים... בפעולתי היו נר לרגלי הכרת חובתי והאינטרסים של העם העובד, וסבורני שפרעתי את חובי ביושר, אין עלי להיות נקוט בנפשי, והריני מאמין שהעם יבין לי ואף הוא לא יגנה אותי. יודע אני שהדרך מכאן מוליכה ישר לעמוד־התליה, ואיני מבקש מכם שום חנינה. למן אותו רגע בקיוב שידי ורגלי רותקו באזיקים, חיכיתי כל יום לקץ. עברו תשעה חודשים. כבר עת. סיימו את מלאכתכם.

יהיו אשר יהיו התעלומות שבהן השלטון מליט אותנו — המוות לא יסתירן. ומה שלגבי, כפרט, יהיה רק הספד, יהיה לגבי החירות, שלמענה לחמנו, קריאה אדירה בעיצומם של משטר־הכלא והשקט החיצוני המקוים מלאכותית. יתחוור־נא לכל אלה המסוגלים לתת דעתם על גורלה של הארץ המעונה, במה כרוך המשטר הנוכחי. ובראותם איך מעלה המשטר אנשים על הגרדום, אולי יבינו כי מצדם הרי זה פשע לעמוד מן הצד ולחבוק ידים...

א. פריבילב

פרומה פרומקין

סיפור זה, על אחריתה של המהפכנית הס"רית ממינסק פרומה פרומקין, לקוח מספר זכרונותיו, בשפה הרוסית, של איש־ס"ר א. פריבילב, „זינאידה זוצ'אנקו" (הפרו־בוקאטורית שהסגירה את פרומקין, הוצאת „בילויא" (העבר). תורגם בהשמטות.

בשלהי 1906 הגיעה מסיביר ל. ב., אשה טובת־לב במידה בלתי־רגילה וידיד קרוב לכל הגולים של החבל שמעבר לבאיקאל. עוד בהיותה בבית, היא נפגשה פעמים רבות עם פרומקין, שחיתה אז בכפר־גולים ועשתה עליה רושם אדיר בעוז רוחה ובמסירותה ללא גבול למטרה שהציבה לפניה. פרומקין החליטה לברוח מהגירוש, ועמדה להופיע בקרוב במוסקבה.

בינואר 1907 כבר היתה פרומקין אצלנו, ושוכנה מטעמי זהירות בדיריה מיוחדת. לאחר שנים רבות של כלא וגולה, היא ראתה עצמה לראשונה חפשית. ידוע, כי משנאסרה בדרום על־ידי הגנרל נוביצקי הידוע לשמצה, הוא טפל עליה דיבות ועל־כן היא החליטה להתנקש בחייו. בשל התנקשות זו, שלא סיכנה את נוביצקי, היא ישבה זמן רב בכלא, נשפטה ונגזרה עליה עבודת־פרך, שממנה נשתחררה עתה. כל התלאות הללו והסבל הרב הנפשי והגופני פגמו קשה בבריאותה הרופפת והביאוה לידי כך שהיא לא השלימה עם שום פעילות מלבד הטרוריסטית.

בחיצוניותה היא היתה טיפוס שמי מובהק, אף בולט חד, עינים רושפות, קלסתר־פנים ערני־קדחתני, וקול צרחני חריף. עם היכרות קרובה יותר אתה אי אפשר היה שלא להבחין בה קוי־אופי בולטים של טוב־לב בלתי־רגיל המגיע עד כדי שכחה עצמית ומסירות קנאית לאותה אידיאה שהיא חשבה ליעודה לשרת אותה.

את הגיאות המהפכנית ברוסיה בשנת 1905 אפשר לא הקבילו בשום מקום בשמחה כזו ובתקוות כאלו, כפי שהקבילו אותה האסירים והגולים במשטר הישן. ובה במידה רבתה אכזבתם עקב המאורעות שהיו תוצאה בלתי־אמצעית של הבטחות־הכזב הפרובוקאציוניות של הממשלה הצארית, ששוב הרגישה עצמה מחוזקת בסיוע „המאה השחורה" לאחר רגיעת המהפכה הראשונה.

על פרומקין עשתה רושם עז הטראגדיה שפקדה את טומסק, מקום שבו נשרפו חיים, בסיועה המובהק של הרשות שהתאוששה, מאות אנשים חפים מפשע. את קולר האשמה באוטו־ד־פה זה היא תלתה בצווארו של מושל פלך־טומסק אז, אזאנצ'בסקי, ולדעתה אי אפשר היה שלברבר זה לא יושב כגמולו. פרומקין החליטה בכל להט נפשה וטבעה שאינו יודע מעצור לבצע בכל מחיר פעולת עונש ונקם זו.

הנסיון להניאה מביצוע זממה זה עלה במאמצים קשים ביותר. אדם במצבה, העומד תמיד כאילו על חודה של חרב, שאינו רואה בחייו שום דבר מלבד התכנית שציין לעצמו, שהתמסר לה עד תום ושהתנזר מכל שאינו כרוך עמה באורח בלתי־אמצעי — אדם כזה אינו יכול להירגע, אם הוא ניחן בנפש רגישה וערנית. אך ההתנקשות בחיי אזאנצ'בסקי נראתה לנו כנטולת חשיבות, מאחר שעבר זמן כה רב מאז ביצע את פשעו. מאידך גיסא, עמד הועד המרכזי של המפלגה להוציא הוראה על הפסקת הטרור, מתוך מגמה של השתתפות המפלגה בחיים הפרלאמנטריים של המדינה. כל זה הסעיר עד היסוד את פרומקין, טרוריסטית „שרופה", שדחתה את כל הנימוקים הללו. היא ניאותה להסתלק

מהתנקשות באזאנצ׳בסקי רק כאשר הוצע לה ליטול על עצמה את ההתנקשות, המתוכננת מכבר, בחיי מושל־העיר המוסקבאי המשתולל ריינבוט.

ההתנקשות לא הצליחה. היא נמנעה מחמת התערבותו של מרגל זריז שהיה, כנראה, בסוד הענין.

פרומקין נאסרה בפרוזדור התיאטרון, כשאקדח־בראונינג בכיסה. עם מאסרה הכריזה שהתכוונה להרוג את ריינבוט.

בחוגים המהפכניים ייחסו את הכשלון לאיזה מקרה או טעות בחישוב של מארגני ההתנקשות וכו׳, ואיש לא העלה על דעתו שהיתה כאן פרובוקאציה זידונית. גם פרומקין לא ידעה את הסיבה האמיתית לכשלונה.

היא נכלאה בכלא בוטירקי. מיד לאחר מאסרה היא נשתנתה לחלוטין: סערת־נפשה שככה משהגיעה לידי מסקנה כי תפקידה כטרוריסטית פעילה נסתיים. את כל מעיניה שיקעה עתה בכך, שהענין יגיע לכלל משפט, אשר באמצעותו תוכל להביא לידיעת דעת־הקהל הרחבה במדינה את נימוקי מעשיה, לחשוף לפניה את דמותו של המהפכן האנוס, במכלול הנסיבות של החיים הרוסיים, להתיצב על דרך הטרור. חובה להודות, כי בתקופה קצרה זו של חייה, גילתה פרומקין במשפט עצמו ובמגעה המועט עם החברים בחופש, את כל עושר נפשה, כל טוהר כוונותיה, מסירות לאין־קץ לשחרור מולדתה מעול הדיכוי הרובץ עליה ונכונות לתת את חייה למען נצחון האידיאל שלה.

עוז מחשבתה, העדר מוחלט של פחד מהגורל הצפוי לה ויכולת נדירה לתאר בכוח רב ובבטחון בצדקתה את ישותה הפנימית השאירו רושם עז והדהימו את כל הנוכחים במשפט, לרבות שופטיה.

לא בכדי צצה במשפט המחשבה בקרב בית־הדין עצמו על אפשרות הקלת גורלה, דבר שהיא מחתה נגדו בכל תוקף והעמידה כנגדו את רצונה לבלי־חת להיות נידונה למוות, משום שראתה בכך את האמצעי האחרון והנמרץ ביותר להשפיע על דעת־הקהל.

מכתביה של פרומקין מבית־הכלא, העשירים בתוכנם, רחבי־היריעה והמחוננים ממש עוררו התפעלות בלבות כל אלה שהצליחו לקראם, והפליאו בכוח המוסרי והאורגאני השפוּן ביצור רופף, פריך ועדין זה.

בחליפת־מכתביה עם המהפכן באֶרדיאגין, שהיה אסור בו־בזמן גם הוא, עמדה פרומקין בלהט על זכותה להתיצב לפני בית־הדין, ולוּ גם במידה זעומה ביותר של פומביות.

על־מנת להביא בדרך זו או אחרת להכרת הקהל את צדקתם וכנותם של המניעים למעשיה.

ובהיותה עקבית עד תום, לא ראתה אפשרות להימנע ממוות על הגרדום, בראותה בכך את הביטוי האחרון של הוכחה הפגנתית למסירותה לחזון שהאיר תמיד את דרך חייה.

ופרומה פרומקין לא סטתה מהשקפותיה אף כמלוא הנימה, ובחיוך, ללא רתיעה, עלתה על הגרדום.

כך סיימה את חייה אישיות דגולה זו. בתולדות תנועת השחרור שלנו אַל יישכח שמה! יישמר בזכר הדורות כמופת מובהק של הקרבה עצמית זכה וקדושה, עולה תמימה על מזבח חירות העם!

בוריס פרומקין

הזובאטובשצ׳ינה ותנועת־הפועלים היהודית

המחבר (1872 — אחר 1939) — מראשי ה„בונד״ סופר־פובליציסטן, היסטוריון ראשון של תנועת־הפועלים היהודית ברוסיה. למן 1890 — ממנהיגיו האידיאולוגיים של החוג הסוציאל־דימוקראטי במינסק. ב־1897 — עורך „ארבייטער בלעטל״ במינסק — העתון הסוציאל־דימוקראטי הראשון של היהודים ברוסיה. עדיין היה בחיים ערב מלחמת־העולם השניה. אין ידיעות על סופו.
המאמר דלקמן, המובא בתרגום מרוסית בידי מרדכי ברגר, בקיצורים מרובים, לקוח מתוך „פאראז׳יטויא״, כרך שלישי, פטרבורג 1911.

ביוני 1898 הזהיר הועד המרכזי של ה„בונד״, בכרוז שפורסם על־ידיו, כי הבולשת המוסקבאית פתחה בעיקוב אחר הארגונים הבונדאיים.
ב־26 ביולי של אותה השנה נאסרו בערים שונות, על־ידי בלשים שנשלחו ממוסקבה ועל־ידי שוטרים, למעלה מ־100 איש.[1] בבוברויסק נתגלה והוחרם בית־הדפוס של ה„בונד״.
ממדיה העצומים של הפעולה העידו כי ל„בונד״ ניתנה שימת־לב עדיפה. אף שתנועת העבודה היהודית כבר הפכה משנות ה־90 לתנועה המונית והתפשטה במהירות ברחבי תחום־המושב, הרי לא נתקלה עד אז בהתנגדות מצד השלטונות. אפשר שהאופי הליגאלי, הכלכלי ביסודו, של השנתיים־שלוש הראשונות של התנועה הטעה אותם. ברם, לא ארך הזמן והאֶקוֹנוֹמיזם הבלעדי הטהור היה לנחלת העבר; ההמון הותסס תסיסה מהפכנית, הקשרים הארגוניים התפתחו והתחזקו, התנועה סיגלה לעצמה אופי לוחם. משנוכח השלטון המרכזי בסכנה זו, כבר אבדה תקותו להשתלט על התנועה בעזרת הכוחות של הז׳נדרמריה המקומית, והמערכה נמסרה לזובאטוב.
העילה לעריכת המעקב המקיף ניתנה לא על־ידי ה„בונד״ במישרין, כי אם על־ידי הועידה הראשונה של המפלגה הסוציאל־דימוקרטית הרוסית שנערכה במארס 1898 בעזרתו הפעילה של הועד המרכזי של ה„בונד״ במינסק. הבלשים המוסקבאיים עקבו אחרי צירי הועידה, שייצגו את מוסקבה ואת קיוב, והגיעו בעקבותיהם למינסק, מקום־מושבו אז של הועד המרכזי של ה„בונד״. כאן הם נתקלו בפעילי ה„בונד״ הראשיים ומאז לא פסקו מלבלוש אחריהם.
סוכני זובאטוב עקבו במשך 3—4 חודשים בקפדנות אחרי פעילותו של ה„בונד״. פעילי ה„בונד״ הרגישו בכך והחליטו לאחוז בצעדים רציניים. הועד המרכזי צריך היה להתחמק איך־שהוא מפיקוח הבלשים ולנטוש את מינסק. ודווקא תוך ההכנות האלו אירע הכשלון.
החקירות של המשפט הבונדאי הגדול הראשון נמשכו כשנה וחצי (מאז יולי 1898). האסורים נמנעו כמעט כולם מלמסור ידיעות... גידולה של תנועת הפרולטריון היהודי

1. הרי רשימה (שאינה מלאה) של העצורים במינסק ב־26 ביולי 1898: פולאַק, יבגניה הורביץ, סלוצקין, סלוצקאיה, פולינה גורדון, אופלנד, פרומקין, רומיאַנצב, ריסקינד, הלנה הורביץ, טיומין, כאן, וולף, אברהם פין, רבקה פין, ז׳יסלין, נ. לוינסון, רגלר, הפועל הסדר שרמן, שוחט יהודי זקן ובנו...

במשך השנה וחצי העיד כי לא ניתן לעקור משרשו את ה„בונד״ על־ידי מאסרים המוניים בלבד...

עוד באפריל 1898 דיווח, בהשראתו של זובאטוב, ראש המשטרה המוסקבאית טרפוֹב לגנרל־גוברנטור המוסקבאי כי „שעה שהמהפכן מטיף לסוציאליזם, ניתן להשתלט עליו באמצעים רפרסיביים בלבד, אולם כשהוא מתחיל לבקר את המחדלים הזעירים שבביצוע החוקים הקיימים, אין הרפרסיות מספיקות והכרחי להשמיט מתחת לרגליו את הקרקע עליה הוא ניצב... יש איפוא להצביע לפועל על המוצא החוקי ממצוקתו... המשטרה חייבת להתעניין בבעיות המטרידות את המהפכן... ולפיכך עליה להשגיח על הסדרים הנהוגים במפעלים החרושתיים ובכל הנוגע לאישיותו ולמעמדו של הפועל...״

כידוע נתקבלו רעיונות אלה מתוך אהדה, ולזובאטוב ניתן חופש־פעולה מלא בכינונו של הסוציאליזם המשטרתי. מאז סוף שנות ה־90 ניסה זובאטוב כפעם בפעם, במקרים של התנגשויות בין המעבידים ובין הפועלים, להתערב לטובת הפועלים. על ידי שיחות „ידידותיות״ עם האסורים, הוא הצליח להפוך לא מועטים מביניהם לפרובוקטורים.

לא בכדי קבע זובאטוב את מינסק כתחנה מרכזית לפעילותו. כדי להבין את הסיבות להצלחותיו ולהגדיר את חוגי הפעילים שנענו לו ושעלה בידיו לגייסם, הכרחי לתאר את האוירה הציבורית־המהפכנית ששררה באותם הימים במינסק.

בשיחותיו עם האסורים התבטא זובאטוב תדירות כי מינסק היא העיר המהפכנית בהא־הידיעה, והמאבק נגד קיני המהפכה המינסקאיים מחייב נקיטת אמצעים לא־שיגרתיים.

תנועת הסטודנטים של שנות 1899 — 1900 עוררה במידה מסוימת את הפינות הנידחות ביותר של הפרובינציה הרוסית. במינסק נוסדה אז מושבה גדולה למדי של סטודנטים וסטודנטיות „לשעבר״ שחוג השפעתה היה רחב. בימים ההם שימשה מינסק מרכז בעל השפעה מיוחדת במינה לתעמולה של תנועת ה„נארודניקים״ שמתוכה התגבשה לאחר מכן הפרוגרמה של הסוציאליסטים־הריבוליוציונרים. בראש תנועה זו עמדה אחת העסקניות המהפכניות הבולטות ביותר [2] וסביבה התרכז חוג של פעילי המהפכנים של שנות ה־70 ואליהם הצטרפו פעילי המשמרת הצעירה וביניהם גריגורי גרשוני. החוג הזה פירסם את מצעו בשמה של „מפלגת הפועלים לשחרורה הפוליטי של רוסיה״. לא ארכו הימים והמפלגה נעלמה, אך חברי החוג הבודדים הוסיפו להשפיע השפעה ניכרת בציבור. בנידון זה נודע מקום ראשי למהפכנית הנזכרת. פשטותה ונאמנותה, המרץ ללא אכזב שלה, ערנותה, אמונתה ומסירותה לרעיון המפעל, ההילה של העבר, — כל אלה שימשו מוקדי אהדה בלתי מסויגת של חוגי הנוער לגביה. בערבי החורף הארוכים היו מתכנסים סביבה בני נעורים רבים וביניהם גימנזיסטים וגימנזיסטיות צעירים מאוד. היא היתה מספרת להם על מאורעות העבר ועל הויותיו. ככל ש„שיעורי החיים״ האלה היו פשוטים יותר, היה בהם כדי לעורר יותר את רגשותיהם של המקשיבים (אגב, היתה ביניהם גם המטיפה בעתיד של „הבלתי־תלויים״ — מאניה וילבושביץ׳ [3]).

כמרכז פגישות אחר של מהפכני הגוונים השונים שימשו „ימי הרביעי״ של גריגורי גרשוני. בפגישות אלו השתתפו הבולטים שבין המהפכנים, ולא לשם דיוני־סרק על „מהפכנות״ דעלמא, אלא לדיונים ערים בבעיות הפרוגראמה והטאקטיקה המהפכנית.

2. המחבר מתכוון למהפכנית הנודעת יקאטרינה ברשקובסקאיה.
3. היא מניה שוחט.

הויכוחים נערכו כשההתכנסויות מוסוות כנשפים מטעם המדור הספרותי של „החברה לאמנויות היפות" שהיתה פעילה בימים ההם במינסק.
החיים הרעיוניים האלה נמשכו כמעט בגלוי. הכול, ובכללם גם הבלשים, היטיבו להכיר את אנשי החוג המצומצם ויכלו לאסרם בכל רגע.
תנועת ה„בונד" במינסק, התנועה ההמונית היחידה בעיר, היתה קשורה קשר הדוק עם החלק הסוציאל־דימוקראטי של הנוער והיא־היא שהכניסה את הרקע המציאות למאבק פעיל.
זובאטוב, שהתחיל בניסוייו בסביבה זו, ובמיוחד בקרב חוגי האינטליגנציה, אשר הלך־הרוח המהפכני שלה היה עדיף על הכרתה המהפכנית, זכה להישגים רגעיים.
בסוף שנת 1899 או בראשית 1900 התישב במינסק סרן הז׳אנדארמים ג. שנשלח מטעם הבולשת המוסקבאית. ג. פתח במינסק את משרדו ואירגן מנגנון בלשים מיוחד ויחידת ז׳אנדארמים שהיתה נתונה לפקודתו. כל החיפושים והמאסרים שנערכו אז במינסק ובערים אחרות, שבתחום השפעתו של ה„בונד", בוצעו לפי הוראותיה של הבולשת המוסקבאית, וכל העצורים היו מועברים למוסקבה. במחצית הראשונה של שנת 1900 נערכו כמעט מדי יום ביומו עשרות מעצרים. מאסרים אלה יעדם היחיד היה: להביא ללשכתו של זובאטוב מספר אנשים גדול יותר ככל האפשר, כדי להעמידם בהשפעתו.
ג. הפך את לכידת אויבי המשטר היהודיים למעין ספורט. הנעצר היה שנוא עליו כמהפכן, אך עוד יותר מזה שטם בו את היהודי... ברוב המקרים הוחזקו הנעצרים שבועות בבתי־הכלא של ערי־הפלך, מאחר שבית הסוהר המינסקאי היה מלא וגדוש, ולבסוף היו מביאים אותם למוסקבה כשהם עייפים ותשושים ועצביהם מרוטים. וכאן במוסקבה, לאחר בילוי ב„גיהינום" של ג., היו מוצאים את עצמם פתאום ב„גן־העדן" הזובאטובי. המעבר החד והבלתי־צפוי הזה היה בו כדי לבלבל רבים מהם ולהניעם להקשיב ביתר עיון ושימת־לב ל„קו החדש" שלא נודע כמותו עד כה. אכן רבות נכתב על תכסיסיו של זובאטוב, על התחנפותו לפועלים ועל נסיונותיו לגמד בעיני הפועלים את האינטליגנציה ואת שיטת המאבק המהפכני...
זובאטוב יכול היה להשתכנע, עוד מהמאסרים של שנת 1898, כי אנשי ה„בונד" רובם נמנו על הטיפוס של המהפכן המקצועי הניתן למשמעת ארגונית חמורה ואשר באמצעים משטרתיים רגילים אין להשפיע עליו אף כלשהו. ואף שהמאסרים ב־1900 היו חסרי־שיטה ומקריים, הרי גם המון האסורים האלה, שעבר לפני זובאטוב, היה בו כדי לשלול מזובאטוב כל תקוה לגייס מתוכו סוכנים תמורת בצע־כסף.
ועם זאת האמין זובאטוב משום־מה כי „ניתן להגיע לידי הבנה עם ה„בונד". בין שהאמין בכך בהשפעת השמועות על ה„פראקטיציזם" של ה„בונד" ובין שהשיטה הארגונית של ה„בונד", שהושתתה אז עדיין על כינון תאים מקצועיים־כלכליים, היתה בעיניו מקורבת לאותו טיפוס של ארגונים שהוא מצא לאפשרי לקיימם קיום ליגאלי, אם כך ואם אחרת, אין ספק כי השתוקק לפתוח במשא־ומתן עם ה„בונד" בתורת ארגון מוכר.
זובאטוב התכוון תחילה לנצל, לביצוע מטרותיו, את הארגונים שהתקיימו בתנועת ה„בונד" ולא היה כלל בדעתו להקים בקרב הפועלים היהודיים תנועה „זובאטובית" עצמאית באמצעות סוכניו, כשם שנהג במוסקבה ובפטרבורג בקרב הפועלים הרוסיים.
במגעיו עם האסורים הבודדים גילה זובאטוב כשרון ותושיה, בהסתגלו לפסיכיקה ולרמת־

ההתפתחות המהפכנית של בני שיחו. כל מאמציו היו מכוונים להוכחת התפקיד השלילי של האינטליגנציה. הוא דיבר על יחסם האוהד של חוגים ממשלתיים לפועלים, על ההכרח לחדול מהעיסוק בפוליטיקה וכד׳, ובמיוחד ניסה להוכיח לכול כי על כל אחד מהם החובה לספר במפורט על פעילותו ועל־ידי כך יציל רבים אחרים ממאסר. מאחר שהכיר כי אין סיכוי רציני לגייס מבין הפועלים היהודיים ומקרב האינטליגנציה היהודית המהפכנית עוזרים שכירים ופרובוקטורים רגילים, הוא שאף למצוא לעצמו עוזרים „מכוח הרעיון". לא ניתן להצביע אפילו על מקרה אחד בו הציע זובאטוב למישהו מבין אותה השורה של אסורים למסור ולהסגיר את חבריהם ולקבל משרה בבולשת. לעומת זאת הוא ניסה במלוא אונו לעורר את התעניינותם של האסורים האלה בתכניותיו ובהנחותיו... הוא חתר להשרשת האמונה בתודעתם בכך שכדאי להם להחשיב אותו, את זובאטוב, לא רק כראש הבולשת אלא גם כנושא רעיון מסוים — אולי רעיון מוטעה, אך שהוא מאמין בו בכל תום־הלב וללא מחשבה צדדית כלשהי. כאשר סבר כי הדבר עשוי לסייע בעדו, לבש על פניו (כשם שעשה בשיחותיו עם מאניה וילבושביץ׳) מסכה של מעונה שנלחם על רעיונו. הוא עשה כל שהיה ביכולתו כדי ליצור סביבו אוירה של אמון. בקשותיהם הקטנות של האסורים כולן נענו. אחדים מהאסורים, שהיו חולניים, קיבלו מזובאטוב רשיון לטייל בעיר בלווית שוטר בלבוש אזרחי, ולווילבושביץ׳ הוא הירשה אפילו לבקר בתיאטרון, בסמכו על „הן־צדק" שלה שלא תברח...

כל זה השפיע מאוד לא רק על הטירונים שבין המהפכנים, אלא אפילו על הותיקים. כשלונם של האסורים היה מתחיל שעה שמתוך סקרנות לגבי התופעה החדשה הזאת הם לא השתמטו מלשוחח עם זובאטוב, ותוך כדי השיחות האינסופיות, שהתנהלו על נושאים עקיבים כביכול (על ספרות, על כתבי־עת, על השאלה היהודית וכד׳), ונמשכו לעתים שש שעות ואף למעלה מזה, היו נפלטים מפיותיהם דברים שלא היו נוגעים בהם מעולם בתנאים רגילים. אסורים רבים, שהיו נמשכים אל תוך הויכוח הזה, האמינו בתום־לבם כי מתחוללת כאן התנגשות בין שתי השקפות־עולם, פשוטו כמשמעו, והגנו בחמימות ובתוקף על השקפתם, ואגב כך נמנע מהם שלא להפליט את כל המידע על פעילותם המהפכנית האישית... ואז היה זובאטוב שופך עליהם קיתון צוננים ומציע להם להגיש את עדותם בכתב תמורת הבטחה שעדותם לא תגרור אחריה ענישה כלשהי. ואמנם היה עומד בהבטחתו. מקרב אלה שנענו לשיחות ולווידויים כגון אלה, הוא ניסה לגייס את המטיפים ל„אמת החדשה" שלו.

ביוני 1900 התחילו לחזור ממוסקבה האסורים ששוחררו ובפיהם שפע סיפורים על דברים שהיו ושלא היו בקשר עם זובאטוב ו„הקו החדש" שנוקטת הז׳אנדרמריה, ובפרט הסיכוי להשיג ליגאליזציה לתנועת הפועלים. את המשוחררים האלה ניתן לסווג לפי יחסם למגמותיו של זובאטוב. היו ביניהם כאלה שהצביעו מיד על הסכנה האורבת מצדו לתנועת הפועלים היהודית ועל ההכרח לסכל את הסכנה הזאת במלוא המרץ. אחרים, — וביניהם רבים שמסרו עדויות על פעילותם, — חזרו מדוכדכים ואף שהכירו בחובה לעמוד בפני הזובאטובשצ׳ינה, הרי שהם עצמם פרשו מהארגון. אך היו גם אלה שהתרשמו עמוקות מהטפתו של זובאטוב. הרעיון של הליגאליזציה השתרש עמוק־עמוק במוחותיהם, אך לא היו להם די כוחות־נפש להינתק ממסורת העבר. אף אלה האחרונים ניתקו את קשריהם עם הארגון והתרחקו מהמוני הפועלים. ולבסוף נמצאו גם פעילים שהטיחו בגלוי דברי

ביקורת חריפים נגד הפעילות הפוליטית והמחתרתית של ה„בונד" ופנו אל הפועלים בקריאה להיאבק מאבק ליגאלי על „לחם והשכלה".

מינסק שימשה שוב זירה למאבק בין הזרמים האלה. הויכוחים על הזובאטובשצ׳ינה פשטו חיש מהר בקרב ההמונים ועוררו בהם ענין רב. רושם עז במיוחד עשו על החוגים הבונדאיים השיחות שנוהלו בין זובאטוב ובין האסורים מקרב המברשתנים שנפלו לידיו. לאגודת המברשתנים, שנחשבה כחזקה וכלוחמת שבין האגודות המקצועיות, נודעה יוקרה מיוחדת בתנועת הפועלים היהודית. הידיעה על כך שכמה מפעיליה הבולטים של האגודה הפכו לחסידי הליגאליזציה הדהימה את הכול, גם כשפעילים אלה כמעט שפרשו מהתנועה. ועצם העובדה שזובאטוב הציע לאגודה ליגליזציה ואף מענק בסך של עשרים אלף רובל להוצאת בטאונה, נראה עד כדי כך בלתי־שיגרתי, שלא יכול היה שלא לעורר התרגשות רבתי.

באוגוסט 1900 פירסם הועד המרכזי של הבונד כרזה ובה תוארה אישיותו של זובאטוב והוגדרו טכסיסיו. בכרזה זו נאמר ללא כחל וסרק כי „כל מהפכן שבא במגע כלשהו עם זובאטוב או עם מרגלים הדומים לו גורם נזק לאינטרסים של הפועלים ומאבד את הזכות להיקרא מהפכן. אל לנו לדבר עם זובאטוב, למסור לו מידע כלשהו ולקבל ממנו כספים, לכתוב לו וכד׳" ושוב נאמר בכרזה זו: „איש מבין חברי ה„בונד" אינו רשאי לקיים קשרים כלשהם עם זובאטוב או עם מרגליו מבלי שסניפו ידע על כך... מי שיעבור על האיסור הזה ייחשב כבוגד וכפרובוקטור ושמו יפורסם בבטאונים מפלגתיים..."

פירסום הכרזה הזאת גרם מיד לכריית תהום בין ה„בונד" ובין אנשי זובאטוב, והללו נאלצו לפרוש מהארגון. זובאטוב הפסיד איפוא את הסיכוי ליישב את יחסיו עם ה„בונד" ונדחף לנקיטת יוזמה עצמאית, לתכלית המאבק עם ה„בונד".

הרגע של לידת הזובאטובשצ׳ינה בתורת תנועה עצמאית בקרב פועלים יהודיים היה בלתי־נוח עד מאוד ל„בונד". לעומת זאת קיבלה התנועה החדשה עידוד רב מעצם מצב הדברים הכללי, ולכל הפחות במינסק, בשכבות מסוימות של ההמון הפועלי היהודי.

ה„בונד" שרוי היה בימים ההם במשבר פנימי. יסודות התשתית של ה„בונד" — הקופות ההמוניות הכלכליות והמאבק הכלכלי — הלכו ואיבדו את חשיבותם הקודמת. התחיל תהליך של הקמת צורות ארגוניות חדשות ומציאת תוכן חדש לחיים הארגוניים. באותם הימים הגיע לסיומו תהליך ממושך של הפיכת ה„בונד" מדרג של ארגון כלכלי רגיל של שכבות פועליות רחבות למפלגה פוליטית מהפכנית. כבר בועידתו השלישית של ה„בונד", בדצמבר 1899, נשמעו דעות על כך שהקופות הפכו „מוסד אריסטוקראטי" למען יחידי־סגולה מקרב המוני הפועלים, ובאותה הועידה גם נתקבלה החלטה אופיינית מאוד לאותו הזמן, דהיינו ש„הועידה קובעת כי המאבק הכלכלי משמש רק אחת הדרכים לטיפוח התודעה הפוליטית וההמונית של המוני הפועלים". בועידתו הרביעית של ה„בונד", באפריל 1901, כבר לא דובר כמעט ולא כלום על אודות הקופות המקצועיות ומרכז־הכובד של הויכוח עבר לקביעת צורותיהן של ההופעות הפוליטיות. נתקבלה שורה של החלטות על ארגונן של הפגנות פוליטיות, על חגיגות האחד במאי, על „הקניית תוכן פוליטי יותר לסניפים המקומיים" וכד׳. אולם מאחר שמול המפגינים ברחוב התחילו להופיע קוזאקים ושוטרים, והוחל בהכאת העצורים בתחנות־המשטרה ובהלקאתם, הרי שההמונים התקשו להפגין. ההמון בכללותו פיגר והתחילה התפוררות. מוסדות המפלגה נאלצו לרדת למחתרת, והמבנה הארגוני הושתת על ריכוזיות חמורה. בהכרח התרחק הארגון מההמונים

וחבריו הרבים מאתמול, שלא הספיקו להדביק את הקצב המהיר של התפתחותו, נפלטו למעשה מהארגון.

הפועלים שהיו רגילים לחיי־מפלגה, ואף אלה שנטשו בצוק החיים את הארגון הקיים, לא יכלו להשלים עם המעמד של „אנשים מיותרים" וחיפשו לעצמם מקלט חדש, קולקטיב אחר להצטרף אליו. לפיכך יובן מדוע התעוררה אצל פועלים מעין אלה הזיקה לארגונים שחרתו על דגלם סיסמאות ישנות, סיסמאות שה„בונד" כבר נטש אותן. כאן נעוצה סיבת הצלחתה היחסית של קבוצת פועלים־ציונים („פועלי־ציון") שהתארגנה אז במינסק וגילתה אדישות למאבק על גורלה הפוליטי של רוסיה, בהכירה במאבק כלכלי בלבד. מאותה הסיבה זרמו ההמונים גם אל ארגונו של זובאטוב שפתח בביקורת על מאבקו הפוליטי של ה„בונד" ושלא פסק מלשכנע את הפועלים כי התחום הנכון והמציאותי של פעילותם הוא תחום המאבק „על הלחם ועל ההשכלה".

חסידי הליגאליזציה נאלצו, עקב התנגדותו של ה„בונד" לנסיונות של הרכבת הזובאטובשצ׳ינה על תנועת הפועלים היהודית, להזדרז ולגשת לביסוס השקפותיהם. בקיץ 1901 הם הכריזו על ייסודה של „מפלגת הפועלים היהודית הבלתי־תלויה" ופירסמו את ה„מנשר" שלהם, ובו נאמר בין היתר: „1. מטרתה של מפלגת הפועלים היהודית הבלתי־תלויה היא להעלות את רמתו הכלכלית והתרבותית של הפרוליטאריון היהודי באמצעות ארגונים תרבותיים־כלכליים, הן בלתי־ליגאליים והן ליגאליים ככל האפשר. לשם השגת מטרתה תחתור המפלגה: א. לפיתוחם של מוסדות כלכליים רחבים (אגודות מקצועיות, קופות, חברות); ב. להפצת מידע מדעי ומקצועי בקרב מעמד הפועלים ולהכשרת מעמד הפועלים לחיי שיתוף. 2. המפלגה ככלל אינה מציגה לעצמה מטרות פוליטיות כלשהן ואין היא נוגעת בבעיות פוליטיות אלא באותה המידה שבעיות אלו חופפות את האינטרסים היום־יומיים של הפועלים. 3. המפלגה מאחדת, לשם פעילות כלכלית ותרבותית, פועלים בעלי השקפות פוליטיות שונות ואף נטולי השקפות כאלו. 4. המפלגה מושתתת על יסוד דימוקראטי, הווה אומר, שהיא מתנהלת מלמטה ולא למעלה".

על אנשי המפלגה „הבלתי־תלויה" נגזר לפעול באוירה של חשדנות חמורה מצד הפועלים לגבי כל מערך ליגאלי שברכת השלטונות ניתנה לו, ומכאן שאנשיה נאלצו להשקיע מאמצים מיוחדים כדי להצדיק את הרעיון של ארגון כלכלי ליגאלי ושל מאבקיו. בתוקף הנסיבות הם ביקשו להצדיק את רעיונות הליגאליזציה והאֶקונומיזם, לא על־ידי שלילה טוטאלית של כל פעולה פוליטית ומהפכנית, אלא שהם טענו כי פעולות אלו הן מעניינם של מפלגות פוליטיות ושל בודדים ולא של ארגוניו המעמדיים והמקצועיים של הפרולי־טאריון. הם שיננו והכריזו שאינם מתנגדים להשתייכותו של כל פועל בודד למפלגה איזושהי, אולם יחד עם זאת עליו להשתייך, מעצם היותו פועל, למפלגת הפועלים „הבלתי־תלויה", הכללית, הרחבה והליגאלית. טענתם העיקרית היתה שיום־העבודה של הפועל היהודי ארוך מדי וכי שכר־עבודתו נמוך, שאין הוא מקבל סעד במקרה של מחלה או של בטלה ושהינו שרוי בבורות ויש להיאבק לשיפור התנאים. הם ניסו להוכיח הוכחה „מדעית" שהליגאליזציה היא בלתי־נמנעת ותבוא בהכרח. במידה שתנועת הפועלים תגיע לממדים המוניים, שומה עליה לצאת מן המחתרת, להופיע לאור השמש ולפעול בתנאים של ליגאליות. גם הממשלות מגיעות לכלל מסקנה כי מוטב להן לגלות סובלנות כלפי תנועה מקצועית שלווה מאשר לחשוש חשש־מתמיד מפני המהפכה.

למעשה נאלצו פעילי המפלגה „הבלתי־תלויה" להשיג את הליגאליזציה שלהם על־ידי

עקיפת החוק, באמצעות הבולשת המוסקבאית והמינהלים הז׳אנדרמיים במקומות. למן הרגע הראשון להופעתם בזירת הפעילות המעשית, הגשימו „הבלתי־תלויים" את כל תכניותיהם באמצעות הרשויות הז׳אנדארמיות. הם היו מצהירים שאין הז׳אנדארמים נבדלים במאומה משאר פקידי הממשלה, ואם מותר להגיש קובלנות למפקחים על התעשיה, למשל, הרי אין לאסור גם פניות לז׳אנדארמים. הנחות אלו ואמונתה של מאניה וילבושביץ׳ — הרוח החיה של המפלגה „הבלתי־תלויה" — בכנותו של זובאטוב, כל זה קירב והאיץ את הידרדרותם של מנהיגיה.

הקשרים הישירים עם המינהל הז׳אנדארמי המינסקאי הרחיקו מ„הבלתי־תלויים" רבים מחסידיהם. אך היה בזה, — תודות לקשרים אלה דווקא, — גם כדי לתת להם פירסום רבתי. כאשר באמצע 1901 פשטה בעיר לראשונה השמועה כי אלוף־המשנה ואסילייב מזמין למשרדו את המעבידים שבמפעליהם נערכות שביתות וכופה עליהם על־ידי איומים לוותר לפועלים, היה בכך כדי להדהים הן את המעבידים והן את הפועלים. בשכבות הנמוכות של המון הפועלים החלה תסיסה חזקה. יסודותיו המפגרים ביותר, כגון הזבנים, שלא העיזו קודם לכן אפילו להכריז על שביתה שלווה, נאחזו הפעם גם הם בנשק השביתה, בהשליכם את יהבם על עזרתו של ואסילייב. ובו בזמן היה בעידוד שניתן על־ידי הז׳אנדארמים לשביתות, לאסיפות פועלים שנערכו בחצר המינהל הז׳אנדארמי או במקום אחר בנוכחות של ואסילייב, כדי לבלבל בתכלית הבלבול את בעלי־המפעלים ולשתק את התנגדותם. מינסק היתה שרויה בתוהו ובוהו ממש, כל המושגים שהשתרשו בתודעתו של האזרח על המותר ועל האסור נהפכו ונשתבשו. תנועת השביתות שקמה לא נפלה, לפי התפשטותה, מזו של שנות ה־90, אך נשאה אופי שונה לחלוטין. בשנות ה־90 היה הפועל היהודי כאילו מטהר את עצמו בכור השביתה ופירק מעצמו את כבלי השיגרה. הכרת הערך העצמי שלו כפועל וכאדם היתה עולה בעיניו. לעומת זאת עוררו השביתות שבהנהגתם של „הבלתי־תלויים" יצרים זעיר־בורגניים, ועזרתו של ואסילייב ביטלה כליל את ערך יזמתם ופעילותם העצמית של השובתים. הפועלים היו פונים אל „הבלתי־תלויים" מתוך בטחון מלא כי בתוקף הלחץ החיצוני שיש באפשרותם להפעיל על בעלי־המפעלים, יוכלו להכניע את המעבידים, דבר שיפטור את הפועלים מההכרח להסתכן ולנהל מלחמה אמיצה ועקיבה.

בכתב־הוידוי של אחד מראשי המפלגה הזאת שחזר בתשובה ניתנה הגדרה קולעת לייזומן של שביתות אלו: בתוך ה„פאַריין" (כך כונתה בקיצור המפלגה „הבלתי־תלויה") היתה השביתה מוזמנת, כשם שהיו מזמינים חתיכת סחורה בבית־חרושת. ה„פאַריין" פעל בעיקר כלשכה לעריכת שביתות. למשרדו של ה„פאריין" היו מגיעים בלי הרף, מדי יום ביומו, פועלים רבים שהיו שוטחים בפני המטה שלו את בקשותיהם ואת קובלנותיהם והיו מחפשים עצה ומידע ומציעים ל„פאריין" שיאשר את השביתה ויקבל על עצמו את ניהול השיחות עם המעבידים וכד׳. במקצועות חשובים יותר ובענפים שהשפעתם של „הבלתי־תלויים" היתה חזקה יותר, ניהלה את השביתות „מועצה מקצועית" מיוחדת. לגבי מקצועות זעירים ואותם הענפים שהשפעת „הבלתי־תלויים" בהם היתה פעוטה, פעלה „מועצה ארגונית" שמתפקידה היה לקרב את המקצועות והענפים האלה אל המפלגה „הבלתי־תלויה" וכן לעמוד בראשן של שביתות במידה שהיו פורצות בתחום זה. מעל לכל המוסדות האלה ניצב הועד שהיה מוציא הוראות כלליות ועמד בקשר בעניינים השוטפים עם ואסילייב.

ה„פאריין״ חתר בעקשנות לכך שהמעבידים והפועלים כאחד יכירו בו בתור מוסמך בלעדי בתחום של יישוב יחסיהם ההדדיים. מאותו רגע שה„פאריין״ היה מקבל על עצמו ניהול שביתה איזושהי, היה דוחק מיד הצדה את השובתים עצמם. מהפועלים היתה נשללת הזכות של ניהול שיחות ישירות עם המעבידים. קרה שהמעבידים, שהיו נכונים לויתורים, סירבו לחלוטין לנהל שיחות עם ה„פאריין״. במקרה כזה היה ה„פאריין״ נוקט באמצעים שונים, לרבות הפחדת המעבידים על־ידי ואסילייב עצמו... התערבותו של ה„פאריין״ בכל הפרטים של חיי היום־יום הטילה פחד על העיר כולה, ובפרט שבכל מעשיו הורגשה ידו המסייעת והחזקה של ואסילייב.

המעבידים המינסקאיים חיפשו ומצאו פטרון לעצמם בדמותו של מושל־המחוז שלא השלים עם הגמדת שלטונו על־ידי ואסילייב. ההתחרות בין שני אלה בלטה במיוחד בקביעת אָרכּו של יום־העבודה במפעלי המסחר. ואסילייב ו„הבלתי־תלויים״ ביקשו במיוחד את אהדתם של זבני המסחר שהחשיבום כיסוד אופוזיציוני פחות לגבי המשטר. ואסילייב היה מזמינם אליו ומבקר באסיפותיהם ולא חסך מהם הבטחות מהבטחות שונות. ה„פאריין״ פתח, בברכתו של ואסילייב, באיסוף חתימות לעצומה אל מושל־המחוז שבעלי החנויות יחויבו לסגור את עסקיהם בשעה 9 בערב, ועד שנתקבלה תשובתו של המושל, הוא הוציא הוראה לזבנים שיעזבו באותו המועד את החנויות. אך המושל לא זו בלבד שלא נענה לעצומת הזבנים, אלא אף הוציא א י ס ו ר לסגירת החנויות בשעה 9 בערב. פעילותם של „הבלתי־תלויים״ לא צומצמה לשביתות בלבד. אספות המוניות נערכו על־ידיהם — הן כלליות והן לפי המקצועות — באחד האולמים הגדולים ביותר שבמינסק. המשטרה במדים נעדרה מאסיפות אלו. כרטיסי־הכניסה הודפסו, בניגוד למקובל, לא „באישורו של מפקד משטרת העיר״, כי אם „לפי פקודתו של אלוף־המשנה של הז׳אנדארמים״. ואסילייב עצמו היה בא לאסיפות אלו ופעם אפילו נשא נאום בפני הפועלים על הנזק הנגרם להם על־ידי התערבות בפוליטיקה.

במינסק נמצא אדם משכיל אחד שהועמד בראש עבודתם „התרבותית״ של „הבלתי־תלויים״. אדם זה, הגון לכל הדעות, התפתה בהזדמנות שניתנה לו להקים במה „חפשית״ לפועלים והלך ל...ואסילייב לקבל ממנו הנחיות איך להפיץ תרבות בין פועלים יהודיים. ואסילייב היתנה עמו שלא יגע בהרצאותיו בפוליטיקה, ואשר לכל השאר, הבטיח שלא יתערב ואף הירשה להרצות ביידיש. אין ספק, כי ההרצאות האלו בשאלת הפועלים, התנועה המקצועית, היסטוריה וכד׳ היוו כוח־משיכה רב לגבי הפועלים. ברם, הרצאות אלו לא נמשכו זמן רב. בביקורו בפטרבורג, נפגש המרצה עם אישים שהוא החשיב את דעותיהם ואלה יעצו לו להסתלק מהמפלגה „הבלתי־תלויה״, וכן עשה...

ראוי להזכיר גם את „לשכת־הקשר״ המסתורית שנועדה לקיום מגעים עם העילית של חוגי המשטרה. כשהמפלגה הוקמה, נשארו הרכבה האישי של הלשכה ופעילותה עלומים ולא נודעו אפילו לחברי ועד המפלגה. ניתן לומר בבטחון כי קשרים אלה קוימו למעשה על ידי מאניה וילבושביץ׳ בלבד. בשעתו הוקם רעש סביב נסיעותיה לזובאטוב, לוֹפּוּכין ולאחר־מכן לפלבה. השמועות הללו על מטרת הנסיעות לזובאטוב ועל תוצאותיהן היו עד כדי כך שונות, שאנו מעדיפים, בהיעדר תיעוד מהימן, שלא לתת להן פירוש.

הסניף המינסקאי של ה„בונד״ היה קשור קשר אישי עם כל הנציגים של הזרם החדש. כל אלה היו חברי ה„בונד״ המקומי או מקורבים אליו. ואשר להמוֹן הפועלי שהצטרף אל „הבלתי־תלויים״, הרי בחלקו אמנם פרש מה„בונד״, אולם נשאר בתחום השפעתו.

היה דומה שאנשים שרויים פשוט במצב משובש ואינם יודעים איך להתיר את הסבכים שנסתבכו בהם, וכי הכל יסתיים ב„דיסקוסיות" אחדות שבהן יוכיחו אנשים את משוגתם ועל־ידי כך תרפה השפעתה של מאניה וילבושביץ'. ברם, במידה שהתבהרו עמדותיהם של „הבלתי־תלויים" והתחזקו קשריהם עם המינהל הז'אנדארמי המינסקאי, הלכה והתעמקה התהום שבין הארגון הבונדאי ובין המפלגה „הבלתי־תלויה".
„הבלתי־תלויים" תפסו בעיר עמדה של אנשים בעלי זכויות מיוחדות, מאחר שנהנו מאווירה של שלילת זכויות כלליות, וממלוא החופש שהוענק להם על־ידי ואסילייב. אמנם, מבחינה רשמית היה קיומם בלתי־ליגאלי בדומה לשאר ארגוני הפועלים. יתר על כן, נסיונותיהם להשיג לעצמם ליגאליזציה פורמלית ולקבל היתר לכינונם של מועדוני פועלים וכד' נכשלו, הואיל והממשלה לא נטתה לתת אישור רשמי למעשיו של זובאטוב. אך במציאות ניתן חופש־פעולה מלא לארגון בלתי־ליגאלי.
פשטו שמועות כי מאניה וילבושביץ' השיגה את הסכמתו של ואסילייב להפסיק לזמן־מה את המאסרים של חברי הארגונים המהפכניים, וזה כדי לשלול מאת מתנגדיהם של „הבלתי־תלויים" את הטענה שאלה האחרונים נהנים מחסותם המיוחדת של השלטונות. היה בשמועות אלו כדי להעכיר עוד יותר את היחסים, כי חסות מעין זו, שלא נתבקשה כלל, היתה מעליבה. מקודם היו הבונדאים מבקרים באסיפותיהם של „הבלתי־תלויים" ואלה האחרונים היו באים לאסיפות ה„בונד". אך עם הגברת הקשר שבין „הבלתי־תלויים" ובין ואסילייב נעמדו כבר זו מול זו לא שתי קבוצות בעלות דעות שונות כי אם שני מחנות עוינים אשר בזו זה לזה. הבונדאים לא היו מכנים את ה„בלתי־תלויים" אחרת מאשר פרובוקטורים שבהכרה או שלא בהכרה, בעוד ש„הבלתי־תלויים", אשר האמינו „בטוהר עקרונותיהם", השיבו ל„בונד" בהתקפות מלאות שנאה.
הסניף המינסקאי של ה„בונד", שהיה חלש בימים ההם, ריכז את כל מאמציו להוקעת „הבלתי־תלויים" וניסה להסיח את ההמון נטול התודעה מן הפיתוי ליהנות משירותיהם.

הספרות האנטיזובאטובית הבונדאית לקתה בעיקר בכך שנעלם מתוכה כליל הניתוח של התופעה ובפרט לא נמצא בה הסבר לסיבות הצלחתה של הזובאטובשצ'ינה במינסק ולייחוד של הזובאטובשצ'ינה היהודית.
מקום ראשון במעלה בפרסומים הבונדאיים נועד לחשיפת פעולתם היום־יומית של „הבלתי־תלויים". ואכן התחוללה הסתה והשמצה הדדית אשר בעקבותיה הפכה המציאות בקרב המוני הפועלים ובתוך חוגים מסויימים של אינטליגנטים לגיהינום ממש. העוינות הגיעה לשיאה בראשית 1902, ובמארס של אותה השנה הטיל הארגון הבונדאי, בשמו ובשמם של ארגונים מהפכניים אחרים שבעיר מינסק, חרם על „הבלתי־תלויים"...
בתגובה לכך באה תשובתם הסוערת של „הבלתי־תלויים" בצורת „מכתב לאנשים ישרים" שפורסם תחת כותרת דוברת צחות: „על הנבזות ועל השטות". העלבונות שהוטחו במכתב זה על־ידי אחד מדברי „הבלתי־תלויים", י. וולין, כנגד העסקן הבונדאי המנוח פרומקין, עוררו רוגז כללי שבא לביטוי במכתבם של 36 אינטליגנטים שהצטרפו לחרם והכריזו כי כל אדם המכבד את עצמו ינתק את הקשרים עם „הבלתי־תלויים". גם הציונים, אף שהרגישו את עצמם חייבים במידת־מה ל„בלתי־תלויים", כי

הודות לשתדלנותה של מאניה וילבושביץ׳ הושג הרשיון לעריכת הועידה הכל־רוסית הציונית במינסק, ואף שה„בלתי־תלויים״, רובם ככולם, היו חדורי רגשות לאומיים עזים פחות או יותר, — למרות כל זה ניתקו גם הציונים כל קשר עם „הבלתי־תלויים״, והללו נותרו מבודדים ומוקעים על־ידי הכול.

בקיץ שנת 1902 התחילו „הבלתי־תלויים״ לפעול בווילנה לאחר שכבר פעלו שנתיים במינסק ופועלי וילנה יכלו להעריכם כראוי, ושום עלה־תאנה של אידיאליזם לא היה עשוי עוד לעזור להם. אי לכך הם הוחרמו בווילנה מיד עם הופעתם...

...סיפור העלילה של „מפלגת הפועלים היהודית הבלתי־תלויה״ התקרב לקצו. פשיטת־הרגל של האוטופיה המשטרתית של זובאטוב התבהרה ל„בלתי־תלויים״ עצמם. עם איבוד התקוה כי בהבטחות ה„בלתי־תלויים״ ובפיתויי הפועלים יהא כדי להחניק את מפלצת המהפכה של הפרוליטאריון, התחילו השלטונות לגלות יחס אוהד פחות למשחק הזה. יתר על כן, באותה העת פתח השלטון במערכה נמרצת ומתוגברת במאבקו נגד מורדי המלכות.

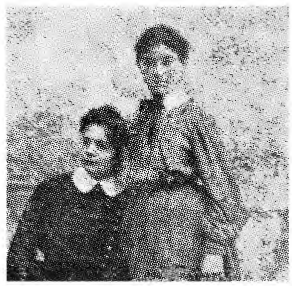
אחרי הפוגרום בקישיניוב ונוכח מדיניותו של פלבה, כבר נבצר מה„בלתי־תלויים״ לדבר על סיכוי להגיע לעמק־השוה עם השלטון. ה„בלתי־תלויים״ עצמם חדלו להאמין בכך. ארגונם איבד אז כל כוח־משיכה לגבי הפועלים. הברית של הפועלים עם „הבלתי־תלויים״, שהושתתה על חישובי כדאיות בלבד, התחילה להתפרק והפועלים פרשו מהם באותה מהירות כלעומת שהצטרפו אליהם בזמנו.

ביולי 1903 הוכרז על סיום פעולתה של „המפלגה הבלתי־תלויה״, הואיל „שבצורתה הקודמת אין היא יכולה להימשך ובזמן הזה לא נמצאת צורה מתאימה אחרת״. אליבא ד„הבלתי־תלויים״, הרי האיסור על הציונות ורפרסיות אחרות נגד היהודים „ועל הרקע הזה של דיכוי כל נשימה חפשית שבתוך היהדות, תיראינה הצורות הליגאליות של תנועת פועלים כשטות וכדברי הבל מחוצפים״. ועוד פחות מזה יתקבל על הדעת לרדת למחתרת עם סיסמאות הליגליזציה. ועוד נאמר בכרזת הפרידה כי „בקיומה של תנועת הפועלים היהודית התובעת ליגאליזציה מעמדית לא יהא כדי להועיל למפעל הליגאליזציה הכללי והמשותף של תנועת הפועלים הכל־רוסית, אלא אם כן תקום במקביל לתנועה היהודית תנועת פועלים רוסית מעין זו במקום הנסיונות המוסקבאיים החלושים והצנועים. ואשר לעם היהודי, הרי שתנועה כזו, מבלי שתיעזר על־ידי תנועה רוסית דומה, עלולה רק לפגוע בו, כי תהא בה מעין הוכחה ל׳אמת הביורוקרטית העתיקה׳ ששורש כל הצרות הנגרמות על־ידי המורדים וכל רעיונות הבלע הוא — ביהודים״.

ה„בונד״ הקדיש מאמרי־הספד מאופקים אחדים לירידתם של „הבלתי־תלויים״ מהבמה. הועד המינסקאי של ה„בונד״ פירסם כרוז „אל הפועלים — חברי הפאריין מאתמול״ ובו הציע לפועלים האלה לחזור ולהצטרף אל ה„בונד״. ברשימה הקצרה שהוקדשה ב„ארבעטער שטימע״ למאורע הזה נאמר כי „איבוד עצמם לדעת — זאת היא המיתה המכובדת ביותר הנראית לעין: בין כה וכה היה על „הבלתי־תלויים״ להיעלם״...

מנדל זינגר

מניה וילבושביץ וחייקה כהן

חייקה כהן ומניה וילבושביץ

מנדל זינגר, עתונאי וסופר, מאישי פועלי־ציון באוסטריה — נולד בשנת 1890, עלה ארצה ב־1934. פירסם ספרים בחקר תנועת־העבודה. הפרק שלהלן, וכן שאר הפרקים משלו המובאים בספרנו — מתוך הספר „בראשית הציונות הסוציאליסטית", הוצאת ספרית „ילקוט", מועצת פועלי חיפה, תשי"ח.

בעיית היחסים בין האיגוד המקצועי, העוסק בהטבת מצבם הכלכלי של הפועלים, לבין המפלגה הסוציאליסטית, העוסקת בעיקר בענינים פוליטיים, עמדה על הפרק בתנועת הפועלים הבינלאומית מאז הפגישות הראשונות בין נציגי פועלים מארצות שונות. היו ארצות, שנטו להעדפת הפעולה הכלכלית, והיו ארצות שנטו להעדפת הפעולה הפוליטית. הנסיון להפריד בין שני סוגי־פעולה אלה בא לידי ביטוי מוחשי ברוסיה בשנת 1899, אחרי ויכוח ער שהתנהל במשך שנים בתוך המפלגות, ובעיקר במפלגה הסוציאל־דימוקראטית. בשנה זו הופיעה קבוצת סוציאליסטים, שכונו „אקונומיסטים" ואלה רצו לפרוק מהאיגוד המקצועי את מרות ההנהגה של העסקנים הסוציאליסטים המהפכניים.
את הנטיה להפריד בין הפעולה הכלכלית לבין הפעולה הפוליטית השכיל לנצל בכשרון רב זובאטוב, ראש המשטרה הפוליטית במוסקבה, בהקימו במינסק אגודות מקצועיות „בלתי־תלויות". תנועה זו, שנתגלתה אחר־כך כאחד האמצעים הפרובוקטיביים של הצאר וכנופייתו, דגלה אז בהלך־מחשבה מעין זה: גם אם נגיע לפרלמנט ממש, הרי יהיו ציריו לרוב מבין חוגי האינטליגנציה, ואלה לא ישמרו אמונים לפרוליטאריון. אינטליגנציה זו תשרת את הבורגנות. הברק הקונסטיטוציוני החיצוני יסנוור את העינים ויבלבל את המוחות, ובסופו של דבר, יהיה הפרלמנט מוסד בורגני. מוטב איפוא להשלים, אם גם רק לפי שעה, עם הצאריזם, ובינתיים להתרכז בפעולה למען עניניהם הכלכליים והתרבותיים של הפיעלים והאיכרים.
באחת התעודות, שנמצאו בארכיונים ברוסיה, הגדיר זובאטוב עצמו את מגמת פעולתו במלים אלה: „על ידי יזמת הממשלה לתקן את מצב הפועלים, נשמט צבא הלוחמים מידי המהפכנים. נשאר המטה לבדו. ספקו את דרישות הפועלים והם ינטשו את הפעולה הפוליטית, ואף ימסרו לידיכם את המהפכנים". בדרך זו הצליח זובאטוב להביא חלקים ניכרים מתנועת־הפועלים למצב של מבוכה ולהכניס דימוראליזציה בשורות המהפכנים.
הלך־מחשבה זה — תערובת של אי־פוליטיזם אנרכיסטי, שכוחו גדול תמיד בארצות שבה שולטת הריאקציה, חנופה לאינסטינקט הפשוט של הפועל והאיכר, המתיחסים בחשד אל האינטליגנט, ודאגה מדומה למצבם הכלכלי של הפועל והאיכר, משך חוגים ניכרים מבין פועלי רוסיה, גם פועלים יהודים מזרמים פוליטיים שונים.
על מקומה של מניה וילבושביץ בתנועת הפועלים היהודים במינסק ועל קשריה אל פעולת זובאטוב מספר נ. כאנין, מראשוני ה„בונד" במינסק, במאמרו ב„צוקונפט", דצמבר 1948: „בחיבה מיוחדת התייחס הציבור אל מניה וילבושביץ. במסירותה לפועלים לא ידעה מניה

גבול. קשה לתאר עתה את הרושם שעשתה, כאשר החליטה מניה ללמוד מקצוע גופני והלכה לעבוד בנגרות באחד מבתי־המלאכה, אשר המעביד והפועלים היו כולם בונדאים. רק בסדנא מעין זו יכלה אז אשה ללמוד מקצוע כנגרות, וכאשר פשטה הידיעה בחוגי ה„בונד" במינסק, כי מניה וילבושביץ עומדת ליד שולחן־נגרות ועובדת במקצועה או בפטיש, עוררה תמיהה רבה, והחיבה אליה גברה עוד יותר. מניה היתה אז כבת 18—19, קומתה בינונית, חסונה, שערותיה גזוזות, ממושקפת ועשתה רושם של אדם בלתי רגיל.
לפתע נאסרו מניה וצ׳מרינסקי באחד הלילות, שבו נאסרו רבים מבני־הנוער של ה„בונד", בחורים ובחורות מבין פעילי המפלגה. חודשים אחדים ישבו בבית־הסוהר במינסק ואחר־כך נשלחו שניהם למוסקבה ושם ישבו זמן ארוך בכלא הידוע „בוטירקי".
בימים ההם הופיע זובאטוב על במת ה„אוכראנה" (הבולשת) הרוסית, שקיבל על עצמו להרוס את התנועה הסוציאליסטית ברוסיה, ולא על־ידי רדיפות ואלימות המשטרה, אלא על־ידי השתדלותו אצל השלטונות, להרשות לפועלים להיאבק על הטבות במצבם הכלכלי, למען קיצור שעות־העבודה והעלאת שכרם; ומהפועלים תבע תמורת ויתור זה — להסתלק מהמאבק המדיני והמלחמה בצאריזם.
זובאטוב הלך לשכנע את סאשה צ׳מרינסקי ואת מניה וילבושביץ בנכונות שאיפתו והבטיח להם לשחררם מהמאסר, למען ישובו למינסק להקים שם תנועה נפרדת, מיוסדת על תביעות כלכליות בלבד. הם קיבלו את תכניתו, שוחררו מהכלא ובאו למינסק.
במינסק היה אז מפקד המשטרה ואסילייב — אדם פיקח וערום, והוא היטיב להבין לרוחו של זובאטוב. כאשר הגיעו סאשה צמרינסקי ומניה וילבושביץ למינסק, מצאו בוואסילייב עוזר לתנועה החדשה של זובאטוב, אשר השניים החלו להקימה במינסק.
הודות להשפעתם הרבה של סאשה צ׳מרינסקי ושל מניה וילבושביץ על המוני ה„בונד", בימים ההם ובעזרת מפקד המשטרה הפיקח ואסילייב, הצליחו להוליך שולל חלק ניכר מהמוני החברים של ה„בונד", שהצטרפו לתנועת זובאטוב, וכן בני האינטליגנציה הליבראלית והציונית.
כל מוצאי־שבת היו עורכים אסיפות רבות־משתתפים מטעם מפלגת־זובאטוב. באסיפות אלה מילאו תפקיד חשוב מניה וילבושביץ וסאשה צ׳מרינסקי, שהשכילו לנאום באסיפות המוניות. הבונדאים היו באים לאסיפות מאורגנים בקבוצות, היו מציגים שאלות שהוכנו מראש והפריעו במהלך האסיפות. מעשים אלה של הבונדאים היו כרוכים בסכנה רצינית, הואיל ולמפקד המשטרה ואסילייב היו בלשים שלו ותכופות נאסרו שואלי השאלות בצאתם מהאסיפות החוצה".
בין פועלי־ציון המינסקאים הוכשרה הקרקע למגמה האי־פוליטית שבה דגלו אנשי זובאטוב. ה„אקונומיסטים" שבין פועלי־ציון נאחזו בסיסמה של פעולה כלכלית באגודות מקצועיות „בלתי תלויות". בתור ארגון מקביל לתנועה כללית של אגודות „בלתי תלויות" הוקמה אחרי־כן „המפלגה היהודית הבלתי־תלויה", שבה היו פעילים למדי חברי פועלי־ציון המינסקאים. מניה וילבושביץ וחייקה כהן היו בין הפעילות ביותר במפלגה זו והן היו גם המקשרות בינה לבין תנועת האיגוד המקצועי הבלתי־תלוי הכללי.

מניה נפגשה עם חייקה כהן במינסק בשנת 1899, בתקופת בראשית של פועלי־ציון. חייקה היתה אז כבת 15 וצעירה ממניה. בעיני ש. ניגר היתה חייקה נמוכת־קומה, אך יפה, ערה ובעלת מרץ רב. שערותיה הכהות היו גזוזות, ותכופות היתה סיגריה בפיה. „היא

היתה אחות, ואולי — אם ועקרת־בית צעירה לקבוצת האנשים הרציניים אשר תמיד היו שקועים בויכוחים וטרודים מאוד. את כל הדאגות המעשיות העמיסה חייקה על שכמה".
בני משפחתה של חייקה היו משכילים וכולם אצילי־רוח. כבת 13 היתה חייקה כשמת עליה אביה ממחלת השחפת. היו לה אחות ושני אחים, היא היתה הבכורה.
ובימים ההם היה לסוציאליזם ברוסיה אופי קוסמופוליטי, כלומר, התעלם מהגורם הלאומי. כלפי הסוציאליזם — טענו אז — קיימת רק אנושות, קיים מעמד הפועלים. ואילו, האומה, יצור קאפיטאליסטי היא, ולסוציאלדימוקראט נאמן אין לטפל ביצורים מעין אלה.
לאמה של חייקה היתה „טשאינאיה" (בית־תה), אשר למעשה היה מועדון של פועלי־ציון. מניה למדה אז נגרות ועבדה 12 שעות ביום. באחד הערבים נזדמנה מניה ל„טשאינאיה" ושמעה איך חייקה, הנערה היפה והחיננית, מסבירה לאיש מבוגר, כי אפשר להיות פועל וגם ציוני כאחד, ולראות את המטרה הסופית בהגשמת הציונות בארץ־ישראל.
דברי חייקה היו הגיוניים ומאלפים. היא טענה: טעות היא, אם חושבים אתם שלא יהיו כלל עמים בעולם. כל העמים יוסיפו להתקיים, בכל העמים תהיה תנועה סוציאליסטית, והתנועות הסוציאליסטיות של כל העמים החפשיים תתאחדנה. הסוציאליזם יקשר אותם. מדוע עלי לבטל את קשרי לעמי, בגלל היותי סוציאליסט, היעשו ככה גם הסוציאליסטים, בני עמים אחרים?
חייקה טענה את טענותיה בהתלהבות רבה, ודבריה השפיעו השפעה רבה על מניה.
מניה אהבה את חייקה אהבת־נפש, ומהשיחות אתה התעוררו בלבה של מניה ספקות בדבר הקוסמופוליטיזם המופשט והכפירה בקונצפציה של ביטול העמים; והיא שקירבה את מניה אל הרעיון של הציונות הפרוליטארית.
לפני הכינוס הציוני במינסק ב־1902 נפגשה חייקה עם הכומר גאפון בפטרבורג. במשך לילות שוחחו על שאלות היהדות, הציונות והסוציאליזם. גאפון לא האמין בפתרון הציוני, אבל חייקה נשארה בזכרונו בתור דמות קדושה. הוא העריץ אותה בגלל נכונותה ללא גבול למלחמה ולהקרבה עצמית על מזבח אמונתה האיתנה באידיאלים שלה. ובהמשך לפגישה עם גאפון, כנראה, הפגישו מניה וחייקה את עורך־הדין שמשון רוזנבאום עם זובאטוב לשם דיון על ארגון הכינוס הציוני במינסק. בשיחות אלה הושג גם ההסכם בדבר אישור קיום הכינוס.
מעניין לציין, כי מניה וחייקה לא יכלו במשך שנים להשלים עם העובדה, כי גאפון וזובאטוב שירתו את בולשת הצאר.
באחד החדרים הצדדיים של האולם „פאריז" במינסק, אשר בו נערך באוגוסט 1902, הכינוס הציוני, סודר מזנון עבור הצירים והאורחים. למעשה הוטלה האחריות למזנון על אגודת „פועלי־ציון" בראשותה של חייקה כהן. גם העובדות והעובדים במזנון, כולם בהתנדבות, היו ברובם מחברים „פועלי־ציון". בין הסדרניות היתה גם מניה וילבושביץ.
התכונה לכינוס היתה רבה והדרישה לכרטיסי־כניסה עלתה בהרבה על יכולת הקיבול של האולם. רבים מציוני מינסק, שלא היו צירים, השיגו בקושי רשות־כניסה. אולם לא רק ציונים, אלא גם בלתי־ציונים ואף מתנגדים לציונות נדחקו להיות נוכחים בדיוני הכינוס. התפקיד של סדרן או עובד במזנון איפשר להיות נוכח בכינוס כל ימי הדיון. קבלו על שהזכות של סדרנית ניתנה למניה, שלא היתה אז ציונית, בשעה שאחרים — ציונים ושוקלי שקל ציוני, לא זכו בכך. הוגשה מחאה לועד־הפועל של ציוני מינסק והועד־הפועל העביר את המחאה לשם בירור לאגודת „פועלי־ציון". האגודה הרכיבה

ועדת־בירור, ולפניה נתבעה חייקה כהן להסביר, למה בחרה דוקא במניה להיות סדרנית בכינוס, בשעה שידעה, כי חברים מבין „פועלי־ציון" וחברי אגודות ציוניות אחרות וסתם אנשים שהיו שוקלים שקל ציוני לא זכו לבקר אף פעם בכינוס מחוסר מקום. חייקה השיבה, כי גם מניה שקלה שקל בשנה זו, אולם הועדה לא הסתפקה בהסברה זו והביעה נזיפה לחייקה על אי־זהירותה במילוי תפקיד אחראי בשם האגודה.

בשעת מסיבה בביתו של ד"ר שמשון רוזנבאום בליל שמחת־תורה סיפר המארח, באיזה קשיים נתקל במאמציו להשיג רשות לקיים את הכינוס במינסק ובאיזו מידה נעזר על־ידי קשריה של מניה עם זובאטוב, שהורה לשלטונות המשטרה לאפשר את קיום הכינוס.

אחרי הפרעות בקישינוב חוסלה למעשה, בשנת 1903, „המפלגה הבלתי־תלויה". רדיפות היהודים, המלחמה בתנועה הציונית והוואקכנליה הכללית של הריאקציה שהחלה אז הרסו כל אשליה של אפשרות לפעולה בחסות השלטונות. זובאטוב, שידע יותר מרבים אחרים להעריך את המצב הנוח לשלטונות הצאר לפעול במשותף עם „הבלתי־תלויים", התאמץ מאוד לעצור את החיסול, או לפחות להשהותו, אבל הפעם היו כל מאמציו לשוא.

עם חיסול „המפלגה הבלתי־תלויה" התקשרה חייקה עם ועדי־הפועלים ברוסיה הגדולה לשם המשכת הפעולה בצינורות אחרים. הבולשת, שהרגישה בכך, החלה לעקוב אחרי חייקה ומניה. יעצו למניה לעזוב את רוסיה. באחד הימים הופיע אחד מחברי פועלי־ציון במינסק והציע להרוג את פליבה בתור מעשה נקמה על ההתעללות במהפכנים. על מניה הוטל לצאת לחוץ־לארץ ולהשיג שם את סכומי הכסף הדרושים לפעולה זו. מניה יצאה לברלין ובאה שם בדברים עם אחד העשירים הגדולים, שהתנדב לתת את הסכום הדרוש. אך תכנית ההתנקשות בחיי הצורר פליבה נכשלה.

מברלין יצאה מניה לארץ־ישראל להיפגש עם אחיה נחום, שנסע לשם.

על הימים ההם בארץ־ישראל כתבה מניה ב„דברי פועלות" בין השאר: „כדי לפזר את קדרות רוחי, הזמין אותי אחי לעבור את הארץ ברכיבה לשם מטרות מדעיות. מכיוון שלא היתה לי כל תקווה לחדש את תכנית פעולתי הראשונה — הסכמתי. למורה־דרך היה לנו מנדל חנקין.

רכבנו יום־יום עשר שעות. היינו מחליפים את הסוסים, עברנו את כל הנקודות הערביות בארץ, מדן ועד באר־שבע, וגם בעבר הירדן היינו. הטיול נמשך ששה שבועות. התקשרתי אל הארץ באהבה רבה, לא רגילה, הממלאה את כל הנפש, המוח וההרגשות. אהבה זו לארץ נשמרה לי לכל חיי, כאילו נתחדש בינינו הקשר של אלפיים שנה".

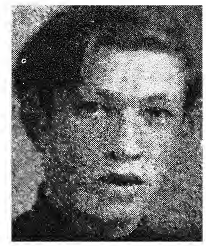
מניה השתקעה בארץ. חייקה כהן הצטרפה למחנה הטריטוריאליסטים, יצאה ללונדון והיתה ליד ימינו של ישראל זנגוויל. בשנת 1906 חזרה חייקה לרוסיה, גם מניה נסעה לשם באופן בלתי־ליגאלי. לפני נסיעתן לרוסיה נפגשו השתיים בבריסל, בירת בלגיה. עם חייקה היה אז אחיה מאיר, אחד מפעילי ההגנה העצמית. בפעולת ההגנה במחתרת נפגשו עתה שוב מניה וחייקה ואתם חברים אחרים מבין פועלי־ציון המינסקאים לשעבר, שהיו עתה לטריטוריאליסטים. כולם היו פעילים בהגנה העצמית ועסקו בעיקר בהברחת נשק.

גם בהגנה העצמית היה רב חלקה של חייקה. השפעתה על האנשים שפעלו אתה היתה להפליא. באמונם כלפי חייקה לא ידעו החברים גבול. קשרי הידידות העמוקים בין חייקה ומניה נמשכו כל הימים. חייקה נפטרה באמריקה בשנת תשי"א.

דוד זכאי

מינסק בימי ראשית המאה

דוד זכאי (ז'זכוביצקי) נולד בשנת 1886. עלה ארצה ב־1909. עתונאי וסופר. מעורכי „קונטרס" ו„דבר". מזכירה הראשון של הסתדרות העובדים עם היווסדה. ספריו: „קצרות", „נקרא באגדה" ועוד. פרק־זכרונות זה נכתב במיוחד לספר.

דוד זכאי בנעוריו

געגועים היו תוקפים אותי לעיירת־מולדתי אוסטרושיצקי־גורודוק, לבית אבא, לגן שלנו ולאגם, פארה של העיירה וליער העוטר אותו, ולא היו ערבי־שבתות מעטים שהייתי הולך הביתה ברגל ממינסק מקום לימודי, 21 ק"מ. ודאי ידעתי עוני בעיירה, אבל כעוני הזכור לי היטב בכל אימתו המנוונת כפי שראיתי במינסק לא ידעתי. זוכר אני איך נשים בעצם החורף עטופות בסמרטוטים ובבגדים בלויים, וצוארן כרוך במטליות, יושבות וליד שמלותיהן סיר עם גחלים לוחשות, מוכרות כעכים, שמחירם קופיקה, לנערים המשכימים ללכת ל„חדר" ולישיבה. גם בבית דודי, בית אבנים של שתי קומות, לא היו נוחיות בפנים הבית, והתנאים הסניטריים שבחצר היו איומים. העוני הוא אחד הרשמים החזקים ביותר מילדותי ובבחרותי. המוני פושטי־יד ברחובות; והעיר היתה מחולקת לימים־ימים. יום יום וחבורת הקבצנים שלה המחזרים על הפתחים. היו נותנים להם לא כסף במזומן אלא פתק שחתום עליו איזה ועד, ואולי עשרה מהם היו מצטרפים לקופיקה. קראתי לא מכבר „במשכנות עוני" של י. ל. פרץ, וראיתי שגם העוני בפולין לא היה קטן מזה שראיתי במינסק.

זכור לי „דער אלטער מארק" במינסק, השוק הישן. כוכים־כוכים, תאים־תאים, שסחורתם סידקית וגרוטאות הנמכרים לאיכרים שהיו באים ביום ראשון לשוק. עוד אני שומע את הצריחות של החנוונים והחנווניות שהיו מכריזים על סחורותיהם וקוראים את האיכרים לבוא, ולא רק קוראים כי אם סוחבים אותם בידיהם, ולעתים לא מועטות הייתי עד לתיגרות בין החנוונים על הלקוחות.

בערב־שבת, שעה גדולה לפני הדלקת הנר, היה מופיע בשוק רבי יעקב מאיר גרודזנסקי. איש מופלא במידותיו, רב שלא נהג ברבנות. חי חיי עוני, ובידו היו משלישים עשירי מינסק, בדיני תורה, כספים מרובים. הוא היה מקובל גם על השלטונות והיה משתדל בכמה וכמה ענינים, לא רק אצל אנשי השררה הנמוכים, אלא גם אצל הגוברנאטור. וזה מנהגו של רבי יעקב מאיר בכל ערב־שבת. שעה גדולה לפני כניסת השבת היה מופיע, — כן, היתה בכל דמותו משום הופעה — לבוש קפוטה ארוכה שחורה, נקיה וכובעו שמוט לו על עיניו, כאילו מסתיר את עיניו מראות רעה, והיה קורא „יידן, שבת!". ובן־רגע היה נשמע קול נקישות של דלתות ותריסים המוגפים, והמהומה שעמדה בשוק היתה קמה בבת־אחת לדממה. לא היתה עוברת שעה גדולה וקהל החנוונים רחוצים ולבושים בגדי שבת, מתכנסים לבתי־כנסיות לקבלת־שבת.

ויהודים אלה, תגרנים שמוציאים את לחמם ביגיעה רבה מהשכם בבוקר עד שעה מאוחרת בלילה, היו לאחר סעודת שבת ולאחר שינה מדושנת עונג מתכנסים לבתי־כנסיות לשמוע דרשת הדרשן או ללמוד פרק ב„עין־יעקב", והיו גם שהגיעו לפרק משניות.

מינסק היתה משופעת אז בבתי־אולפנא, חדרים וישיבות רבים, ובחורים מכל הסביבה הגדולה של מינסק היו באים ללמוד בהן, „אוכלים ימים" או שהוריהם שולחים להם בידי בעלי־עגלות את מזונם הדל. והיה תלמוד־תורה, בית אולפנא לתלמידים עניים. מסופקני אם אחוז האנאלפביתיים בין ילדי ישראל בימים ההם עלה על עשרה. בחדרים היו ההורים משלמים שכר־לימוד, ואילו „תלמוד־תורה" החזיקה הקהילה והלימוד בו היה חינם. שכר־הלימוד בחדרים היה זעום, אך לפי העוני ששרר ברובה של האוכלוסיה, היה זה עול קשה. אבל יהודים ראו חובה ראשונית לעצמם לשלם שכר־לימוד, כדי שבניהם ידעו להתפלל ולומר „קדיש" אחריהם. אין שיעור למידת רצונם הגדול של הורים שבניהם יהיו בני־תורה. למדו בחדרים אפלים, בבקתות שבחורף היו שמשות החלונות הקטנות מכוסות כפור ואור השמש כמעט לא הגיע אליהם. והרבי, המלמד, מלבד הלימוד ששכרו לא הספיק לו כדי מחיית ביתו, היה עוסק אגב הלימוד גם במלאכות אחרות. מנדלי, שלום עליכם, ש. בן־ציון, יהודה שטיינברג ואחרים סיפרו לדורות על „החדר". עם כל הגינוי, צריך יחסנו ל„חדר" בדיקה. רובם של ילדי ה„חדר" ידעו להתפלל ולומר „קדיש" ולקדש בשבת. האנאלפביתיות בין ילדי ישראל וזו של ילדי הרוסים בסביבותינו אינה ניתנת כלל להשוואה.

מינסק היתה משופעת בישיבות ובקלויזים וקול תורה לא פסק מהם. וחנויות הספרים, מהן החנות הידועה של משפחת משכיל־לאיתן (אבי המשפחה, ר' נפתלי משכיל לאיתן, היה מן המשכילים הראשונים. ההדיר את „סדר הסדורות", חיבורו של מי שהיה רב במינסק, רבי יחיאל הלפרין), וחנותו של ר' מאיר הלפרין (חותנו של מיכל רבינוביץ, לימים בעל חנות ספרים „דרום" בירושלים) היו תמיד מעין מקום־מפגש למשכילים ולסופרים. רובם של הספרים — ספרות־רבנית, אך בחנותו של רבי מאיר הלפרין — גם ספרי השכלה. בדוכנים היו נמכרים ספרי רומ"ל וחוברות ביידיש, רומנים של שמ"ר וסיפורי מעשיות של חסידים. וזוכר אני את ה„דרייפוסלך", היינו חוברות ביידיש שהופיעו בימי משפט דרייפוס והיו נחטפות לרבבות. היו אלה חוברות אנונימיות, ומחברן לא ידוע לי. בקוצר־רוח היו מחכים בעיירת־מולדתי לבוא העגלון ממינסק, והיו תופסים את החוברות הללו.

במינסק עמדה גם ערש ה„השכלה". נודע לתהילה אוצר הספרים של ר' בער באמפי. לאחר מותו קנה אותה המיליונר פרידלנדר והעבירה לפטרוגרד, והיא שמורה היום בספריה הממלכתית שם.

כמו בכל ערי ישראל ובכל מושבותיהם מצוינת היתה גם מינסק במוסדות־חסד רבים. ודאי לא בנוסח של עזרה סוציאלית בימינו, אבל הם הביאו ברכה רבה: „הכנסת כלה", „ביקור חולים", „צדקה גדולה", „קמחא דפסחא", „פוקח עוורים", „לינת הצדק". כל השמות לא ביידיש, לא ברוסית אלא בלשון־הקודש, סימן למסורת רבת־השנים. רק שם אחד ביידיש אני זוכר: „כשרע קעסל", קופה מיוחדת למאכל כשר בשביל חיילים שבצבא הרוסי. בכל בית ובית יהודי היתה שורה ארוכה של קופסאות־צדקה, מהן „קופת רבי מאיר בעל הנס", „אהבת ישראל" ועוד ועוד קופסאות־צדקה לישיבות. גבאים היו באים מפקידה לפקידה להוריק אותן, ונוסף עליהם „משולחים" שהיו באים ל„גבות" לטובת ישיבות ומוסדות־צדקה. זוכר אני איך היתה סבתא בערב־שבת עוברת ליד שורת הקופסאות שבכותל ומשלשלת בהן צדקה. ודאי לא כבימינו, לא כסעד של ממשלות בימינו — וממשלת ישראל בכללן — אבל היתה בצדקה הזאת מידה אחת שהסעד

בימינו אינו יודע אותה והיא: אז קיים העם מצוות סעד ועזרה בגופו ממש, ולא רק בשלשול הפרוטות לתוך הקופסאות. ביקור חולים למשל; משמרות של גברים ונשים היו הולכים לפי התור ולפי הצורך לבקר ולסעוד חולים בבתיהם. במינסק היו אמנם „לינת־הצדק", „הכנסת אורחים" (היה נקרא „הקדש"), שם שהפך לגנאי מחמת האחזקה הרעה — צפיפות, אי־נקיון, עזובה — אבל בכל זאת היה לעובר־אורח מקום ללון בו, וגם היו מלינים בבתים. הדוד שגרתי בביתו היה מארח בשבת אורח שלוח על־ידי ועד הקהילה.

והיה במינסק בית־ספר למלאכה. יסדו וניהל אותו שנים רבות מר יהודה זאב נופך (אביו של מי שהיה שופט בתל־אביב, יצחק נופך); הוא התקיים בתמיכת „גבירים" בעיר וגם בעזרת הממשלה, והוציא מתוכו מאות רבות של בעלי־מלאכה — דומני, נגרות ומסגרות. מסיימי בית־הספר היו מקבלים תעודות שהקנו לבעליהן היתר־ישיבה מחוץ לתחום־המושב. היה זה מפעל חלוצי, שמינסק היתה מתפארת בו.

נופך ייסד גם ספריה ציבורית יהודית, היחידה במינסק. היו בה ספרים בעברית, ביידיש וברוסית וספרים לילדים. בתשלום לא־גבוה היו משאילים ספרים לקריאה בבית. הספריה היתה מרכז של הפצת תרבות. אין איש מיוצאי מינסק שלא יזכור לטובה ולברכה את הספריה הזאת. אחד ממנהליה עלה לארץ. (שמו שכחתי, לצערי).

היו בימי שיעורים לעם (ברוסית), ברשיון הממשלה כמובן; המרצים היו רובם ככולם יהודים. אלה היו הרצאות פופולריות לעם, ברוסית, מלוּוֹת, כבר בימים ההם, במין פנס־קסם ובניסויים רבים. אחד המרצים היה גריגורי גרשוני, הסוציאל־ריבולוציונר הנודע (אחיו היה רופא אף וגרון במינסק). הוא היה כימאי. לא פסחתי אף על הרצאה אחת שלו. היה מפליא להרצות בסגנון ברור, מובן לכל, ומלווה את דבריו בנסיונות רבים. אני זוכר את רושם הנסיונות האלה: שתי צנצנות בידיו, ובשתיהן נוזל לבן, והנה הוא מערבב את הנוזלים והם — פלא על כל פלא — אדומים! במידה שיש לי נטיה למדעים, מקורה לא רק בסבי עליו השלום, שהיה מה שנקרא בתלמוד „עסקן בדברים", ובספרים עבריים שהיו ברשותו, אלא גם בהרצאותיו של גרשוני. איש במינסק לא ידע כי לפנינו מי שעתיד להתפרסם כאחד מראשי הסוציאל־ריבולוציונרים שהשתמשו בטרוֹר כלפי ראשי השלטון הצארי. הוא נדון למיתה, אך עונשו הוחלף במאסר עולם. ברח מהגירוש בתוך חבית של כרוב והגיע לארה"ב.

והיו גם השיעורים והרצאות לעם, והיו גם בתי־ספר ליום ראשון ולשבת, שתלמידיהם פועלים ופועלות וזבנים.

מינסק זכתה למה שלא זכתה שום עיר בתחום־המושב; ב־1902 נתכנסה בה ברשות הממשלה הצארית ועידה ציונית כל רוסית. האחת והיחידה בימי הצאר. הבונדאים הפיצו שמועה כי הרשיון נתקבל בעזרת מאניה וילבושביץ (שוחט) שנהתה אז אחרי ראש הז'אנדארמים זובאטוב (זה פרק ידוע בחיי מאניה, והדברים ידועים). אנשי ה„בונד" היו מתגרים בנו, הציונים, ואומרים: אתם מתכנסים בחסד פלֶאווה (שר־הפנים הצורר). גרתי אז בבית אברהם אבא רובנצ'יק, מראשי פועלי־ציון נוסח מינסק (היגר אחרי כשלון המהפכה ב־1905 לארה"ב). שם היה מרכז כל ההכנות של המפלגה לועידה, והואיל וכתב־ידי היה נאה, פניני, נתכבדתי להעתיק את ה„פלאטפורמה" בשביל ההֶקטוגראף. ירדתי או לא ירדתי לעומקם של הסעיפים, סעיף גדול וסעיף קטן, אך בעד עבודתי, יגיעת לילה שלם, באתי על שכרי — כניסה לועידה. שכר־סופרים טוב מזה לא קיבלתי

עוד מאז, ואתי חברי שמואל (הוא ד"ר שמואל פרלמן ז"ל) ויהודה (הוא יהודה הובֶּרמן ז"ל, עסקן ידוע של "פועלי ציון") ואתנו — לבנו המתרונן לקראת החג.

והתכונה לועידה! לא היה עוד סימן ל"אביב" — עוד לפני מלחמת יפאן — ופתאום הקיץ עלינו סוף קיץ מבורך כזה: ועידה ציונית כל־רוסית, בגלוי, לעיני כל. ומינסק רואה קרן ישראל צומחת ועולה מיום ליום, מכל רכבת המביאה צירים ואורחים ומאצל פתח כל בית־מלון. איך הכיל לב הנער את כל אלה והוא רואה עין בעין את כל קדושיו־אליליו יורדים אליו ברכב־שמים — הנה לילינבלום ושפ"ר, הוא גראָץ, והנה יוסף חזנוביץ והנה — זה אלי ואנוהו — אחד־העם. כולם כולם. ובבית־מסחר הספרים של ר' מאיר הלפרין שם אפשר לראות "פנים אל־פנים" ממש את כולם, הסופרים האהובים והמורשים ואנשי הקונגרסים. הנה אוסישקין ופמלייתו — שמעון דובין ויהודה נובאקובסקי (הוא־הוא הייבסקאי הנודע), והנה יעקב לשצינסקי שיחיה, שאמרו עליו כי הוא מדבר עברית; ואין צריך לאמר אנשי מינסק "אשר על הועידה", "המחותנים" צד חתן — המורשה שלנו שמשון רוזנבוים, יהודה נופך, יצחק ברגר, בינינסון (עלו לארץ ונפטרו בה), הזקן סירקין איש "אגודת האלף" ועוד ועוד. ושם חתנו של ר' מאיר, האברך ר' מיכל רבינוביץ', בזכותו אפשר לשמוע מהנעשה מאחורי הפרגוד, "קצת" רכילות, אמרות כנף והלצות. שם סופר מעשה בפריץ פולני שנכנס לחנות לממכר יין, קנה מה שקנה ועקץ את בעל החנות היהודי: השמעת? השבוע, אומרים, נתייקרו בעיר בצל ושום. — וכי מה — שקל לו היהודי מיניה־וביה — הנה לא מכבר בימי התערוכה החקלאית, כשנתאספו במינסק בעלי אחוזה רבים ואצילים פולנים, נתייקרו — יין וזונות. מפה, מחנותו של ר' מאיר, נפוץ הסיפור בכל העיר, עשה לו כנפיים ומינסק לבשה גאות.

צילינדרים (בימי חול!) ופראקים, בעלי־זקן הדורים (זאב יעבץ ולילינבלום, הוא־הוא ששמענו אותו מברך "שהחיינו") וגם סטודנטים במדיהם — האם אולם "פאריס" ולא הקאזינו בבאזל?

חוט לבנו המשולש — חברי ואני — כמעט שניתק בשמענו גם אותו, את אחד־העם, פותח ונואם רוסית. "אמנם אורח אנכי, אך אורח קרוא". אנו שדיברנו בינינו עברית (ודניאל פרסקי נתלווה אלינו אחר־כך) לא הבינונו: איך זה וכיצד — בעל "הקולטורה" בעצמו, אשר בשלו כל מלחמת ה"קולטור" הזאת, גם הוא עצמו אינו מדבר עברית. "הושלך הס והועידה הקשיבה רב קשב", ואין צורך לומר, כי ראינו אז את שיא הועידה בנאומו שלו.

ודאי היה זה נאום גדול שהפרה את המחשבה הציונית, אך לא עברו שנים רבות ונפקחו העינים לראות, כי לא נאומו של אחד־העם, אלא זה של אוסישקין על ה"אורגאניזאציה" היה פתח לתקופה חדשה בציונות. היתה בו מעין הקריאה להיחלץ ולעלות לארץ — "בני עקיבא", נוער, סטודנטים ופועלים ייחלצו ויעלו לארץ לעבוד בה שנתיים. והדרישה בפי המורשה שלנו העורך־דין שמשון רוזנבוים כי הקרן־הקיימת (ואנו מכרנו בהיחבא את הבולים הכחולים הראשונים שלה) תיגש מיד לקנות קרקע — כל אלה בישרו חדשות... היינו צמאי מעשים. קינאנו ב"בונד" הקורא את אנשיו לקרבן ומאתנו לא נדרש כל מאומה. לא יעברו שנתיים ומארץ־ישראל יישמע קול הקורא של יוסף ויתקין ויופיעו ראשוני העליה השניה.

היא באה, התקופה החדשה בציונות, וכתמיד זירזו אותה וחיזקו — גורמים מבחוץ. כעבור חצי שנה, בפסח תרס"ג, באו הפרעות בקישינוב ואחר כך מהפכת 1905...

היו כאשר היו תוצאות הועידה, אולם חשיבותה הן בעצם היותה, בעצם העובדה „המשונה" של הכינוס הציוני הגדול הזה, בימים שציונות היתה אסורה במדינה, מעמד אשר לא לפניו ולא לאחריו לא ידעה יהדות רוסיה כמותו. ודאי לא באזל וגם לא קאטוביץ ו„בילטמור", אך מינסק אף היא תיפקד בתולדות הציונות.

יהיה יחסנו אל ה„בונד" כאשר יהיה, אבל כל מה שעשו אנשי ה„בונד" נבע מעממיות יהודית עמוקה ומדאגת־אמת לאיש העובד. הם הראשונים שעשו פעולות של ממש לארגון הפועלים, להטבת תנאי חייהם ולהשכלתם ולעמידה בימי מסה.
בין חברי אחד סנדלר, בן עיירתי, חבר אהוב, ואחת תופרת, והם היו לוקחים אותי לאסיפותיהם. נערה מעיירתי בת עניים מרודים, לימדו אותה קרוא יידיש ורוסית, הקנו לה תרבות, וזה משך את הלב. במינסק היתה אז תעשיה גדולה שהיתה מרוכזת כולה בידי פועלים יהודים, והיא — עיבוד שערות־חזיר שהיו מוציאים אותן לחו"ל לתעשיית מברשות. היתה זאת עבודת־פרך וגם מסוכנת (הדבקה במחלת הטריכנין). הייתי מבקר בבתי־המלאכה, העבודה נעשתה כולה בידים. הארגון הראשון של ה„בונד" היה ארגון ה„בערשטער" (המברשתנים). הוא האריך ימים. לא מכבר סופר לי, כי בשנת 2־1921 התארגנו חבריו וקנו מצות במרוכז, וכשהבולשביקים ביקשו להחרים את בית־הכנסת הגדול ולמסור אותו לאגודות המקצועיות, לא נתנו ה„בערשטער" ופועלי־הדפוס לעשות זאת. אולי היה זה סופה של האגודה הראשונה של ה„בונד".
את אסתר פרומקין, לימים הקומיסארית לתרבות, לא הכרתי, אבל שמעה היה הולך במינסק. תיזכר לטובה, כי בעזרתה קיבלו יצחק ברגר ומיכל רבינוביץ רשות־יציאה לארץ־ישראל.
במינסק היו מתהלכים בימי נעורי שירים של וואלט, הוא אברהם ליאֶסין, והשירים הראשונים של אברהם רייזין, והם קנו את לב הנוער. לאחדים מהם חובר לחן.
נדרשו כוחות־נפש גדולים לעמוד בפני האתגר של ה„בונד". ואני שומר כל ימי חסד לתרומתו של ה„בונד" להמוני העם.
באוקטובר 1905, בימי השביתות הגדולות, וביניהן שביתת הרכבות בכל הארץ, הייתי במינסק, שם גרו חלק מבני משפחתי. הלכתי אל תחנת־הרכבת, שם נערכה ב־17 באוקטובר אסיפה לכבוד הריבולוציה. כל העיר נתאספה ברחבה הגדולה, ניפנפו דגלים אדומים, באו משלחות של פועלים, ה„בונד" על דגלו וגם הציונים על דגליהם, ומעל במות רעמו קולותיהן של הנואמים, יהודים ורוסים. והנה אנו רואים שעל גשר־מעבר עולים חיילים. קיבלנו את פניהם במחיאות כפיים סוערות: הצבא מצטרף! ופתאום מטח ירי של מאות רובים. נערה שעמדה על־ידי נפלה שותתת דם. אני רץ עם הרבים דרך רחוב צר ושוטרים מהתחנה שבה יורים על הנמלטים. אני רואה נופלים. יודע אני שאבא בא מן העיירה, וגם הוא פה... עברתי דרך רחובות שלא נראה בהם איש, ושום כלי רכב. הושלך הס.
רק למחרת נודע מספר הפצועים וההרוגים. מינסק היתה בטוחה כי יעבירו את שר־הפלך ממשרתו, משלחת של רוסים ויהודים תבעה את פיטוריו, והוא, ושרי־פלך רבים כמותו ברחבי־רוסיה נשארו על כנם. החל הדיכוי האכזרי של המהפכה.
היתה הגנה עצמית במינסק. לא הייתי שייך לה, כי צעיר הייתי. זכור לי כי באחד מימי השוק (יום ראשון) החלו גויים משוסים לשדוד חנויות. היהודים והקצבים יצאו

לעומתם בקרדומות, ומניה וביה הסתדרה הגנה, כשבראשה אברהם בר׳ מיכל קפלן (דודו של אליעזר קפלן) והפורעים שפעלו בחסות המשטרה נהדפו. קפלן נאסר ונדון למאסר ולשילוח לסיביר.
וזכורה לי פרשת מניה (שוחט) וילבושביץ׳. ראש הז׳אנדרמים זובאטוב הציע לממשלה לתמוך בארגוני הפועלים להטבת תנאי עבודתם ושכרם, ומתוך ריכוזם בבעיות הפרו־פיסיונליות יסתלקו מהמלחמה הפוליטית. מגמה זאת נראתה למאניה והיא באה בדברים עם זובאטוב. נראה שגם אישיותו קסמה לה. והיא נתמסרה לתעמולה בין הפועלים לתמוך בדרכו של זובאטוב, היינו להניח את המלחמה הפוליטית. נצטרפו אליה לא מעטים, אך לכלל תנועה ממש לא הגיעו הדברים. בסופו של דבר עמדה על כוונותיו העיקריות של זובאטוב — להניא את לב הפועלים ממלחמה פוליטית, והתנועה שעוררה לא האריכה ימים. הבונדאים נלחמו בה ונתנו אותה לשמצה כל ימי חייה. בהיותה יחד עם ב. כצנלסון ויוסף ברץ בשליחות ההסתדרות לאמריקה, הותקפה קשה על־ידי הבונדאים שם.

בקיץ 1914, כתום חמש שנים לשהותי בארץ (הייתי מורה בגדרה ובאר־טוביה, אז המושבה הדרומית ביותר בארץ), הציע לי ד״ר חיים בוגרשוב, מנהל הגימנסיה „הרצליה״, אשר רוב תלמידיה אז היו בניהם של ציונים ברוסיה, ללוות כמאה תלמידים היוצאים לימי החופשה לרוסיה, ודמי הנסיעה שלי על חשבון הגימנסיה. „עסק״ טוב!
בדרך התעכבנו בסלוניקי, ועד הקהילה ערך לנו קבלת־פנים מכובדת. לבשתי זיג (פארק) שהיה לי מהבית, מהחתונה שלי. היו נאומים כמובן. בקושטא נתקבלנו אצל השולטאן ביום קבלת־הפנים הפומבית שלו. ושם נודע לנו שגרמניה הכריזה מלחמה. היו אתנו בקושטא חייבי גיוס ומחשש שרוסיה תצטרף למלחמה הם נשארו בקושטא.

בני מינסק, תלמידי הגימנסיה „הרצליה״, 1913 (חיים קוגל, אלכסנדר אייג ועוד), עם איש מינסק שביקר בארץ, נח טיומקין (במרכז למטה)

לולא התלמידים שהיו אתי, הייתי חוזר לארץ־ישראל, אך עלי להביא את „מטעני" לאודיסה. ב־14 באוגוסט, ביום הצטרפות רוסיה למלחמה, הגענו לאודיסה. שלא כצפוי, לא בא איש מועד חובבי־ציון לקבל את פנינו. כבר שררה מבוכה ומהומה, שובש מהלך הרכבת, ואי־אפשר היה להשיג כרטיס־נסיעה. פניתי אל מנחם אוסישקין, והוא שלח איש לקנות לנו כרטיסים. שילמנו עשרים וחמישה רובלים בעד כל כרטיס במקום שני רובלים. (אוסישקין הוא שנתן את הכסף — וההורים החזירו אחר־כך לועד חובבי־ציון).

לפני צאתי מארץ־ישראל נתנו לי חברי מ„הפועל הצעיר" מניות של המפלגה למכור אותן ברוסיה ושוברות בולי הקרן הקיימת. מחשש שיבדקו בכלי ויאשימו אותי באוסף כספים לחו"ל, השמדתי הכל בדרך, ברכבת.

איך שהוא הגעתי למינסק. בני המשפחה שמחו לי, כמובן. לא שיערו כי אינני אורח לשעה. הכל היו בטוחים כי המלחמה לא תארך הרבה.

תורכיה נצטרפה למלחמה והקשר עם ארץ־ישראל נפסק. אך לפורים הגיעו למינסק במפתיע רעיתי רחל ובני הבכור בן 3. היא הוגלתה עם הגולים — נתינים זרים — למצרים. חברים, וביניהם ב. כצנלסון, יעצו אותה לא להישאר בארץ, אלא לנסוע לאלכסנדריה ומשם להגיע איך־שהוא למינסק. לא שהיתי הרבה במינסק ולא היה לי סיפק לעמוד על השינויים שחלו בה. השתדלתי להתקרב אל הים השחור, ואכן חמש שנים גרנו בתיאודוסיה שבקרים. הייתי שם מנהל בית־ספר לבנות שרוב תלמידיו (כאלף) היו פליטים מליטא. בכל ימי המלחמה היה לי קשר עם תלמידי „הרצליה". היו שואלים אותי: מתי נחזור?

בראשית המלחמה עברו דרך מינסק מחנות־מחנות של פליטים יהודים אשר ראש המטה הצבאי גירש אותם מאזורי־הספר. אז הייתי עֵד לגילויים מופלאים של אהבת ישראל ועזרת אחים בצרה. יום־יום היו באים לתחנת־הרכבת להקביל את פני העוברים והיו מציידים אותם בבגדים ובמאכל. ועל הקהילה היה לטפל במשפחות שבעליהן גויסו וכבר היו אלמנות ויתומים. הורכבו ועדים ומתנדבים מכל שדרות העם נחלצו לעזרה.

זכור לי כי באחד הימים, ביום חורף קר, טסו מעל מינסק אווירונים גרמניים. השתטחתי על השלג יחד עם רבים. זאת היתה פגישתי האחרונה עם מינסק. נדדתי לדרום, אל הים השחור, לתיאודוסיה.

בימי שהותי במינסק סרתי אל בית־הכנסת הגדול. מאחורי הבמה לצד הדלת עמד יהודי בעל הדרת־פנים, ראש גדול עטור שיבה וכולו אומר כבוד. אנשים עברו על־ידו, אך לא התקרבו אליו. היה זה רבי חיים סולובייצ'יק, ראש ישיבת וולוז'ין. ודאי פליט אף הוא, שבא למינסק לטפל בעניני הפליטים. דמותו נחרתה בלבי.

בימים ההם ישב על כס הרבנות במינסק ר' אליעזר רבינוביץ', חתנו של „הגדול" ממינסק. הייתי מבאי ביתו. עם בנו בכורו נחמן למדתי גמרא ב„חדר". ראיתי מעמד ביתו. תמיד מלא אנשים, יומם ולילה, ללא שעות־קבלה קבועות. ביתו היה גם בית הכנסת־אורחים לרבנים עוברי אורח. ודאי, אין אני מבקש כי הרבנים בימינו יחיו באותם תנאים שחיו קודמיהם בימי נעורי, אך מבקש אני שביתם יהיה פתוח לכל דורש כאשר אז, שכל אחד ואחד היה בא אל בית הרב, כאילו הוא בא אל ביתו שלו.

בימים ההם הייתי מסובך בענין רע, והוא: באתי אל אחד מחברי במינסק. נכנסים שני יהודים גבוהים לבושים קפוטות ארוכות והם אומרים לי: הנה הבאנו מכתב לבת

בעל־הבית, תואיל נא, אינגעלע, למסור לה את המכתב. לקחתי את המכתב, קראתי לה ומסרתי. משראו היהודים כי היא לקחה את המכתב, מיהרו ויצאו. פתאום פרצה האשה בצעקות: „אוי!". היה זה גט. המטתי אסון על המשפחה. רצו אל הרב, אולי אני פסול לעֵדות מפני גילי, אך הייתי כבר לאחר בר־מצוה.

ואקים ציון לאיש נעלה, לר' מאיר הלפרין, בעל חנות־הספרים הנודעה במינסק. הוא היה ה„מלמד" של בני „הגדול" ממינסק, אך בימי היה בעל חנות־ספרים, וחתנו ר' מיכל רבינוביץ ניהל אותה. גבוה, צנום ומזוקן, כבר לא היה מתפנה ללקוחות, וכותב, תמיד כותב בעמידה. עסק בחיבור קונקורדנציה לתלמוד, מעין זו של הרב קוסובסקי. איני יודע גורל עבודתו השקודה. אך הוא הניח ברכה אחריו — „ספר הנוטריקון", ספר פיענוח ראשי תיבות שבספרות ישראל. קדמו לו חיבורים מעֵין זה, אבל לשלמות הוא ראשון, והוא ספר־עזר שרבים נזקקים לו. הוא הקדים לספר מחקר ממצה על תולדות ראשי התיבות, מה הסיבה לשימוש בהם ושיבושם בדפוס הגורם לאי־הבנה בתלמוד ובספרים האחרים.

ולא אשכח את חסדו של הזקן אתי. ביקשתי ממנו ספר ידוע מתקופת ההשכלה „כוכבי יצחק", והוא אמר לי: „בני, זה לא בשבילך, זה מלפני מאה שנים, אני אתן לך ספרים שהם יהיו לך לברכה יותר מאשר הספר הזה". לימים שלח לי את ספר הנוטריקון שלו ורשם עליו דברים אלה: „ואם חדש אין בספר, אך אנחנו העברים, הלא רק בגזרת מלך נוציא ישן מפני חדש, לכל אשר יאמר, ראה זה חדש, נאמר, והיה לעולמים. אוהבך ומוקירך מאביב נעוריך, המחבר." דמותו מלווה אותי כל הימים. חנותו היתה מקום־מפגש לרבים, וזאת בעיקר בזכותו של חתנו ר' מיכל. לפעמים היה גם הזקן פוסק פסוקו בויכוחים, שמעולם לא פסקו בחנות.

בחנות זו הייתי פוגש את הסופר יכנה"ז (ישעיה ניסן הכהן גולדברג), גבוה, בעל זקן בלונדי, ועיניו פקחיות. הוא זכור לי עוד מעיירת־מולדתי. יכנה"ז היה „בעל־מגיה" ונקרא להגיה ספר תורה שאחד מאנשי העיירה כתב.

הכרתי גם את ר' קלמן רייזין, אביהם של אברהם ושרה רייזין.

פרק־זמן היה לי מורה לעברית, ר' יוסף בריל, הוא איו"ב ממינסק, מסופרי תקופת ההשכלה. זקן מופלג. אשתו זקנה מצומקת ודירתם בפרבר של עניים, בדרך לרחוב הטטארים. כתבתי חיבורים והיה עורך אותם. הוא ניבא שאהיה סופר, „בעל־לשון". תיקוניו בחיבורי היו לברכה לי. אבי, בעל סגנון עברי מעולה, היה גאה על שזכיתי כי בריל יהיה מורה שלי.

היו במינסק „חדרים מתוקנים" רבים ומהם היו שלימדו עברית בעברית. מנחם איצקוביץ וחיים תנעזר היו בין החלוצים הראשונים ושניהם עלו לארץ.

הכרתי את המורה והסופר העברי ר' חיים דוד רוזנשטיין, אביהם של אברהם ושלמה אבן־שושן וצבי רוזנשטיין. בספר־הכינוס שלו הוא הקדים את ביאליק־רבניצקי: הוא הוציא ספר „בית מדרש", מבחר של אגדות חז"ל, לא כישראל בנימין לבנר ששיכתב את האגדה, אלא נתן אותה כלשונה, כדרך שעשו אחריו ביאליק־רבניצקי, וגם פירש אותה. והוא הוציא „סידור" בשם „שירה חדשה" עם פירוש שלו, וילקוט מהמשנה, הברייתא ועוד, בשם „משנה ברורה". כל מה שהוא הוציא מתחת ידו היה מתוקן.

בסוף ימיו, בימי הבולשביקים, שלח ל„דבר" מאמרים רבי־ענין על מצב היהודים ברוסיה (חתם: ר' חידקא). בניו שלחו לו ויזה. אולם בהתקבלה נפטר.

ח. ד. רוזנשטיין

ציון עלתה על לבב בני עירנו

פורסם ב„המליץ״, אדר ב׳, תר״ס

דל היה כבוד הציונות ומחזיקיה בעירי, דל ושפל מאד. מספר הציונים בפועל היה קטן לעומת עירנו המרובה באוכלוסי ישראל, סה״כ כחמישים איש, וכולם ממפלגת הנאורים, וממפלגת החרדים אין איש. סיבות המצב הזה רבות הנה, ואם אמרתי לפורטן כמו, הנה אצטרך להעלות זכרונות ישנים, ולספר מעשיות נשכחות מאז, מעידן ריתחא, עת יסוד אגודת האלף „דורשי ציון״. אך הסיבה העיקרית היא, כי, כאמור, כל ציונינו המה בנאורי עירי, שאינם מעורבים עם המוננו להשפיע עליו ברב או במעט, ואף המה היו מתכוונים, במחילה, להתבודד ולהיעשות חטיבה מיוחדת, חטיבה ציונית שלא כל בן־אדם זוכה לה; ותהיינה אסיפותיהם בחשאי, נאומיהם בלחש, כאילו ההסתר יפה לציונות ויפה להם. לכן נקלטה הדעה בבני עירנו, כי הציונות היא איזה רעיון מופשט, קנין הנאורים בלבד, וכל חרד מתרחק ממנה.

כה עברו ימים רבים על ציונינו ללא מעשה ועבודה. פתאום ורוח אחרת היתה אתם, ויראו וידעו כי לא תהיה תפארתם על דרכם זו, ויתבוננו כי הציונות הדואגת לכל העם תטיל חובה מוסרית על נושאיה להבין את העם כי הציונות דורשת טובתו, וזכות היא לו ולא חובה, למען ימלא העם את ידיהם לעשות ולזכות אותו מדעתו. ויצאו אל העם וישוחחו עמו, ויבינוהו את מצבו, ויראוהו לדעת מה שיש לו ומה שחסר לו, ויוכיחוהו כי כולו חולה, מתום אין בגופו ובנפשו, ויציעו לפניו סם חיים טובים וארוכים — הציונות!

והעם, זה העם העובד בפרך, בסדן ובקורנס, במחט ובמרצע, זה ההמון הפשוט — נפלא הדבר — מיד הכיר וידע, כי כל מה שטורחים טובי עמנו אינו טורחים אלא בשבילו, ויקשב וישמע, ויקבל תנחומין, ותחי רוחו!

ועדיין בעלי־בתינו הגבוהים עומדים מנגד ומביטים הם בשחוק על הנאורים שבאו לדרוש דרשות בבתי־מדרשות. ויש מהם פרצו חוק ויריבו בציונים ובמשאת נפשם, ויעשו מה שעשו... וכמעט שרפו ידי ציונינו ויתיאשו להביא את כל בני־עירנו, וביחוד מפלגת החרדים, לידי הכרת הציונות, ויאמרו להניח מעשיהם ויגיעם לאחר זמן, כשיכשר הדור. והנה רוח חדש ומלא עלומים, כוח רענן צמח פתאום מקרב העם עצמו ויחדש רוחנו בקרבנו, ויתן תקוה בלבנו להריח ברוח הציונות את כל מפלגות עירנו, למגדול ועד קטן.

„חברת משניות״ יש בעירנו, חבריה כולם בעלי מלאכות שונות, ובראשם מורם ורבם המלמדם „משניות״ בקיץ — אחר חצות היום, ובחורף — לראש אשמורות. ויהי בצאת נכבדי ציונינו, העו״ד הנכבד מר רוזנבוים, הציוני הנלהב מר מיכאל גורביץ וחבריהם להטיף ולבאר לעם ציונות מה היא, ויסורו גם אל החברה הזאת ויטיפו להם, ודבריהם נכנסו בלבם, ויתנו ידם להציונות. ויימצאו בתוכם שלושה אנשים נלהבים, ויתנדבו לעבוד לציון בכל כוחם. ומני אז הם הולכים וכותתים רגליהם לטובת ציון החמרית — שקלים ומניות — מבלי הבט על זמנם המכור למלאכתם (החייטות) ועמלם עושה פרי.

אולם עבודתם זו, עם כל היותה קדושה וחביבה עליהם, לא הניחה דעתם, עוד לא נתקררה רוחם השואפת לעבודה רוחנית; הנם מרגישים עוד ריקניות בנפשם, הנם חפצים להיות ציונים כדבעי למהוי, לדעת כל הנעשה בעולם הציונות, כל המחשבות שחושבים, הורים והוגים ראשי הציונים, למען לא ייבצר מהם לענות שואליהם תשובות נכונות וברורות, והיתה עבודתם יותר פוריה, ולמען לא תהיה ציונותם הם רפויה בידם. אמנם האסיפות הציוניות פתוחות לפניהם לבוא ולשמוע, והציונים הנכבדים מר רוזנבוים, מר חורגין ומר נפך מקבלים בביתם בסבר פנים יפות את כל הבא לשאת־ולתת ולשאול פשר דבר הציונות; אבל השפה הרוסית, הסרת המגבעת ויתר דיני האֶטיקט שמחייבת אותם תורת הבתים והאסֵיפות האלה, מכבידים ומעיקים את רוחם, וחשים מעין דחיקת־הנפש; והחפץ לבית־ועד, שכל שאלה ושאלה תיפתר להם שם, מתעורר בקרבם.

ויימלך עליהם לבם לפנות אל האינטליגנציה האורתודוקסית, שלבם גס בה ואין אימתה מוטלת כל־כך עליהם — אל הרבנים הנקובים למטה בשמותם — בבקשה להיות להם לראשים ולמנהלים. והנה את אשר לא פעלה התעמולה האינטליגנטית ברוב־ימים, ועשו המעוררים הפשוטים ברגע קטן, ואלה הרבנים אשר עמדו עד כה מרחוק ולא באו בסוד אגודת הציונים הנאורים, הנה בשמעם קול יהודים פשוטים מדבר אליהם מתוך געגועיהם על ארץ־אבותם, התרגשו מאד, וחיבתם לציון העצורה כאש בעצמותם מבלי יכולת לצאת החוצה משום „למה יאמרו"... התפרצה עד מהרה בחמימות שאין למעלה ממנה. ויקומו ויתאוששו ויתאספו יחד הרה"ג ר' יצחק גולדבערג מסעלץ, הרה"ג ר' בן־ציון דוידזון (ריש־מתיבתא בביהמ"ד „תומכי חסד"), הרה"ג ר' יעקב קופילוביץ (רב ברחוב רומאנובי), הרב המשכיל ר' אהרן דוד חורגל והרב המשכיל ר' שמעון גליקסברג בבית הציוני הנכבד מר ביינינסון ואתם כל חברי „חברת משניות" (כששים איש) ושלושת האנשים הנזכרים למעלה: ר' דוד דימאנט, ר' יעקב צירלין ור' יעקב אליעזר גולדמאן בראשם, ובעזרת הסופר מר אבא סירוטקין, שהואיל להיות להם לסופר ולמזכיר, ובהשתדלות התורני הצעיר מר פומראנץ הונח היסוד לאגודה ציונית אורתודוקסית, ויקראו שמה: „שלומי אמוני ציון" — להבליט ביותר, כי מייסדיה רבנים המה, משלומי אמוני ישראל.

ואלה מטרות האגודה: א. להרחיב רעיון חיבת־ציון ואהבת הלאום בדיבור ובמעשה; ב. לפעול לטובת הישוב המעשי על־ידי תמיכת פעולות הועד האודיסי, והחברות לממכר תוצאות ארץ־הקודש; ג. לאסוף ידיעות על־דבר הליכות התנועה הציונית והישוב המעשי, ולהפיצן בין החברים ובקרב העם; ד. להפיץ דעת התורה ותולדות ישראל, על־ידי שיעורי לימוד לתורה שבכתב ושבעל־פה ולדברי ימי ישראל, הטפת דברי־כיבושין על לב האבות, שישימו לב לחינוך בניהם, על־פי דרך התורה, ללמדם תורה ומצוות, ולנטוע בלבם בימי ילדותם אהבה לישראל ולתורתו ולארץ־אבותיו.

ואך נודע בין החיים, כי נוסדה אגודה אורתודוקסית, והנה בני ציון יקרים מתלקטים אליה מכל פינות עירנו: בעלי־בתים גבוהים, בינונים ופשוטים ובעלי־מלאכה שונים; ורבנים רבים, שלא הכירם מקומם באגודה הראשונה, נלווים עתה על האגודה „שלומי אמוני ציון": הרה"ג ר' שלמה ר"מ בישיבת „משכיל־לאיתן" והרה"ג ר' יעקב מו"ץ ור"ם בביהמ"ד דסנדלרים, והאחרון הכי נכבד בעירנו הרה"ג ר' איסר חוחלובסקי (רב ומורה צדק לעדה גדולה, המקשיבים לתורתו כתלמידים

היושבים לפני רבם ב„חדרם", ולכן נקרא ביהמ"ד — שלו „חדרו של ר' איסר") שהואיל להיות לראש לאגודה „שלומי אמוני ציון". ומה מאד נעים לראות את הסדר והמשטר המונהג באספות חרדינו הציוניות; אכן נחת רוח באזל וסדרי קונגרסיה על כל הציונים! ומה ישמח הלב ותגל הנפש לראות בשבת סנדלרים ומשכילים ורבנים גם יחד, וציון כל חיי־רוחם, היא שיחתם!

ובדבר הרחבת הרעיון הגדילו „שלומי אמוני ציון" לעשות במשך שבועות קיומה. לתכלית זאת בחרו להם ארבעה מטיפים מתוך חבריהם, להטיף על הציוניות בבתי־מדרשות. וחוק חוקקו לבלתי הטיף באיזה בית־מדרש, כי אם בהזמין אותם גבאי בית־המדרש ההוא, וההזמנה הזאת נעשתה בהשתדלות החברים הפועלים. בשבת קודש פרשת תצוה נשלחה הזמנה כזאת מביהמ"ד החדש ברחוב אלכסנדרובסקי, והמטיף הרב הנכבד ר' שמעון גליקסברג הנ"ל הטיף על הציוניות באזני קהל גדול, ובמוצאי־מנוחה של אותה שבת הואיל ראש ציוני האגודה הראשונה, העו"ד הנכבד מר רוזנבוים לשאת שם משא, ותיכף אחרי המשא עמדו החברים הפועלים ויעשו פרי. וכבר נמצאו גם שם אנשים אשר נדבם לבם לעשות למען ציון בכל כוחם.

ובמוצש"ק פ' ויקהל נאסף קהל גדול בביהמ"ד „חדרו של ר' איסר" והרה"ג ר' איסר ראש „שלומי אמוני ציון" וראש הבית עלה הבמתה לדבר על הציוניות. הוד השיבה ועטרת הזיקנה וחזותו המפיקה חכמה, כבוד וקדושה גם יחד, משכו כמו בחבלי קסם עיני כול אליו, ויפערו פיהם וישאפו לדבריו. אז החל הדרשן אמריו בנחת־קולו, לאט־לאט, כמי השילוח: „כי דבר־שפתים אך למותר להראות גודל קדושת הרעיון, והחובה הגדולה המוטלת על כל אשר בשם ישראל יכונה, להשתתף במצוות ישוב הארץ". כביר היה הרושם שרשמו דבריו על שומעיו, כביר וחזק מאד. ובכלות הנואם נאומו בברכה לציון, ענה הקהל „אמן" „ואמן" ברגש. אז ראינו כי גדול כוח מלים ספורות היוצאות מלב אדיר אמונה לפעול הרבה, הרבה יותר מאד מהמון נאומים ומשאות של מטיפים יפים בחיצוניותם וקרים בפנימיותם...

כן לא מעט היה הרושם שעשה משאו של גליקסברג שנשא אחריי־כן על דבר השתלשלות חיבת ציון מימות הגאון ר' צבי הירש קאלישר ועד תיאודור הרצל, ויבאר לשומעים מה מגמת הציונות ומה תכלית הבאנק הלאומי בטוב טעם ודעת. הרבה שוקלים נמצאו בערב הזה, והרבה חברים נוספו ל„שלומי אמוני ציון". ואם בראשית ימי התייסדה תמנה לה ש ל ו ש מ א ו ת ח ב ר, נקווה כי ברבות הימים תתפשט בכל עירנו כולה, ומינסק תהיה למופת, וממנה תראינה יתר הערים וכן תעשינה גם הן, ויסדו גם הן אגודות ציוניות אורתודוקסיות.

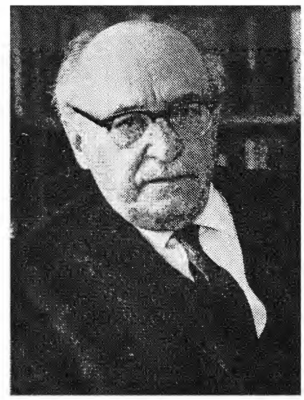
עוד אגודה ציונית שלישית מתעודדת בעירנו זה כשלושה ירחים בשם „פועלי־ציון, המונה לה כמאה חבר צעיר מבן י"ח ומעלה, ממשרתי החניות והאומנים. בראשה עומד המשכיל מר ש. ל. גורביץ. ראש פעולות האגודה היא הקולטורה, כראוי לצעירים לימים המפלסים להם נתיב בחיים. לתכלית זו שוכרים להם מורים לעברית ולרוסית, המלמדים אותם כיתות־כיתות, ארבעה־חמישה הכיתה, והמשכיל המצוין מר ברגר, אחד המעוררים הציונים היותר נכבדים בעירנו, מלמדם פרק בדברי ימינו, פרק בשבת, פרק בשבת. אל האגודה הזאת ינהר כל צעיר בעל־רגש החפץ למלא הריקניות שבנפשו במזון רוחני ישר וכשר.

הנה כי כן התעוררו בני־עירנו מעט, וציון עלתה על לבבם.

זלמן שזר

האגודה הציונית הראשונה במינסק
("ПЕРВЫЙ КРУЖОК")

זלמן שזר (שניאור זלמן רובשוב) נולד בשנת 1899 בעיירה מיר שבפלך מינסק. ביקר בארץ ב־1911 וב־1921, והשתקע סופית ב־1924. סופר, משורר וחוקר. מאישיה הדגולים של תנועת־העבודה, מראשוני פועלי־ציון וממייסדי הסתדרות העובדים ומפא"י. כיהן כשר החינוך והתרבות הראשון של ממשלת ישראל.
בשנים 1963—1973 — הנשיא השלישי במדינת ישראל. זלמן שזר שיתף עצמו בדאגה למאמצי הוצאתו של ספר־מינסק ולעיצוב דמותו. את המאמר שלפנינו כתב במיוחד לספר, לאחר שעמד על פרטי הרכבו בשלבי ההכנה לדפוס.

זלמן שזר

לא איש מינסק אני, כי אם איש פלך מינסק. גם מיר, עיר־מולדתי, וגם שטויבץ, עיר־ילדותי, עיירות היו בפלך מינסק. ומינסק היתה מעין מטרופולין שלי עד שהתבגרתי ויצאתי לכרכי עולם. ולבני משפחתנו היתה זיקה מיוחדת למינסק, משום שעשיר־המשפחה, הדוד ר' שמואל שלמה הורביץ, בעל היער הגדול אטאליז, שבני־המשפחה כולם נהנו הימנו, מי פחות ומי יותר, עבר אף הוא ממיר מיד לאחר השריפה הגדולה, בהיותי בן שלוש שנים, וקבע את דירתו, הוא ובנו־היחיד הציוני ר' מיכאל־שימי הורביץ, ושני חתניו לוקחי בנותיו, ר' יהושע מרדכי רוזנבלום ור' קלמן טולטשינסקי, בעיר־הפלך מינסק.

מיכאל שימי הורביץ היה, עד כמה שזכרוני מגיע, הציוני הראשון שבמשפחה. בגדר מהותו — אבטיפוס לכל הציונים במשפחה. אם הדוד ר' שמואל שלמה הורביץ זכה לתורה וגדולה במקום אחד, זכה בנו יחידו מיכאל לציונות וגדולה במקום אחד. והאגודה הציונית במינסק, שהוא נמנה עליה, היתה בימי ילדותי ידועה בעיר כ"אגודה הציונית ה ר א ש ו נ ה" שבמינסק. ואינני יודע אם קראו לה כך משום שהיא ק ד מ ה לאגודות הציוניות האחרות שבעיר, או מפני ח ש י ב ו ת ה המרובה. הסברה נותנת, כי יתר הציונים הנודעים שבמינסק, כגון רי"ז נופך, אבי שופט־השלום הראשון בתל־אביב יצחק נופך, וראש בית־הספר למלאכה במינסק, והרואה־חשבונות וסוכן־התה רי"ד ביינינסון, שאותו מזכיר המשורר אברהם ליסין בזכרונותיו, היו עוד משיירי חברי "חובבי־ציון" שבמינסק שנצטרפו לציונות המדינית עם הופעתו של ד"ר הרצל, אבל חברי האגודה "הראשונה" הזאת, רובם ככולם מגידולי הציונות המדינית היו, ואת מרביתם עוד אסף ד"ר י. בוכמיל ורעיתו, שהרצל עצמו שלחם לרוסיה להקים בה תנועה ציונית ולהזמין ממנה שליחים לקונגרס הציוני הראשון בבאזל.

הראש וראשון באגודה הראשונה הזאת היה העו"ד שמשון רוזנבוים, מי שלקח אחר־כך חלק רב בהקמת מדינת ליטא העצמאית לאחר מלחמת־העולם הראשונה. אמרו עליו כי הוא קבע את גבולותיה של מדינה זו לפי היגוי "גוט שבת" של יהודי עיירות ליטא. עיירה שיהודיה ביטאו "גוט סַבת" בשין שמאלית — הוכרה כעיירה ליטאית, ואם היהודים שבתוכה דיקדקו ושמרו על שין ימנית — סימן שעיירה זו של "רייסן" או

ז׳מוט היא ומחוץ לגבול המדינה החדשה. הוא גם זכה אחר־כך להיות מיניסטר לעניני היהודים במדינה זו, שהוא לחם על הקמתה בחבר הלאומים. ומנוחתו כבוד בתל־אביב. הוא נחשב לפיקח גדול ולאחד מבעלי־ההשכלה המפורסמים שברוסיה. יודע פרק במשפט העברי ונכבד על כל יודעיו.

בן־זוג לו באגודה היה רופא־השיניים המפורסם בעיר חיים חורגין. הוא היה המוציא־ומביא בכל עניני האגודה, המעשיים והרוחניים. הזניח בשל הציונות את משלוח ידו, והגיע בסוף ימיו לארץ בחוסר־כל.

קודמים להם ומושרשים בציונות יותר משניהם היו האחים ברגר, רי״ל ברגר, בעל „ספורי המקרא״ הראשון, ור׳ יצחק ברגר (אביו של חברי, ד״ר הרצל ברגר, מעורכי „דבר״), שניהם בנים ללמדן הגדול ר׳ גרשון אברהם ברגר. ודבריהם חוצבי להבות היו נשמעים מעל במות בתי־המדרשות בכל עיירות הפלך.

לפרסום רב הגיעו אחר־כך שני האחים ברוצקוס, יולי דוידוביץ ובוריס דוידוביץ. האחד, האגרונום, היה מומחה בשאלות החקלאות היהודית, והשני — בעניני משפט. ושניהם חברי האגודה הראשונה היו.

מאנשי התעשיה הצעירים זכור שמו של סולומונוב, שהיה אף הוא מן המחוננים שבאגודה הראשונה.

השכל מחייב שגם האחים קפלן, אברהם ומאיר, מן הותיקים שבציוני מינסק, היו שייכים לחוג זה, ובודאי גם ידידנו מיכל רבינוביץ, שהיה אז סופר „המליץ״ שבמינסק. האם היו גם המורים העברים המפורסמים שבעיר, צ״ח בן יפ״ה — הלא הוא המורה פודומסקי השרשבי והאחרים שייכים גם הם לאגודה הראשונה — לא ידעתי. הצעיר שבחבורה, שזכה אף הוא אחר־כך להיות נמנה עם האגודה הראשונה היה הנואם אלכסנדר גולדשטיין. מעין „ינוקא״ היה בחבורת ותיקים זו, אבל משום כשרון־הדיבור שלו, ומשום שהיה יוצא בנאומיו בעקבות ולאדימיר ז׳בוטינסקי, שהחלה אז שמשו לעלות בשמי הציונות הרוסית, זכה אף הוא להיכלל באגודה ראשונה זו בסוף ימיה.

עיקר במת עלייתה של האגודה היה בימי ועידת מינסק (1902), ועיקר השפעתה של האגודה היה, כנראה, בין ימי ועידת מינסק (1902) ועד ימי ועידת הלסינגפורס (1906). והלולאה המחברת ביני, הילד משטויבץ, לבין קבוצת המחוננים שבאגודה הראשונה במינסק היה בנו היחיד של דודי הזקן, מיכאל שימי הורביץ, ציר הקונגרסים הציוניים הראשונים בבאזל, גאוות שנות ילדותי ופאר המשפחה כולה באותה השעה.

מיכאל שימי הורביץ היה יליד מיר אף הוא, ואיש מינסק מאז שריפת מיר. בן יחיד היה להוריו ואיש משכיל בכל דרכיו. הצטיין בלימודיו מנעוריו. וגם הוא, ככל בני משפחתנו, לא למד בישיבת מיר המפורסמת, והיה לו מלמד משלו, הרב בסנובסק, שנשאר להיות מלמדו גם אחרי שהתחתן ובנה בית לעצמו במינסק. הוא היה סועד על שולחן הדוד, ולומד יחד עם למדני בית־הכנסת של „שואבי־המים״.

ידען בעברית היה מיכאל שימי ובעל ספריה פרטית עברית גדולה, מן הטובות שהכרתי בילדותי. נואם נלהב ומלהיב, דמה לאיש־חמודות בכל דרכיו. זקנו השחור היה חצוי לשניים, דוגמת זקנו של מאכס נורדוי, ומוסיף נוי ליופיו. אינני יודע מה אחרים חשבו עליו, אבל אני בשנות ילדותי ובשנות ראשית התבגרותי ראיתיו כאיש־המופת. בשל חולשת גוו ונטייתו למחלת־הריאות, היה נוסע בעתות הקיץ עם אמו, הדודה

מיכאל שימי
הורביץ

מיכאל שימי הורביץ ובנותיו
ז'אני (רעיתו של קורט בלומנפלד)
ואסתר (רעיתו של משה זמורה)

שפרה, בת דודי ר' זלמן גינצבורג ממיר, למקומות־מרפא שבחו"ל, ואחרי חתונתו היה נוסע לשם עם אשתו היפה מאוד, פאניה איזראילובנה בת ר' ישראל ברלין מבריסק. בימי ילדותי היו גם שתי בנותיו, שהיו רעותי ובנות־גילי, מלוות אותם למיראן ולקראנץ, בשנים שלא היו נוסעות, לאטאליז יערם. והוא למדן ומשכיל ציוני מנעוריו, ומדבר עברית ומדבר גרמנית, ונואם בחסד.

כשהגיעה שעתו של הקונגרס הציוני הראשון, היה הוא עם אמו במיראן. נודע הדבר לציוני האגודה הראשונה במינסק, שלחו לו מאנדאט והוא נסע, כמובן על חשבונו, לבאזל כצירם, ראה שם את הרצל, ומאז נתקשר להעריצו בלב ונפש. שנה שלמה מאז הקונגרס הראשון ועד השני היה נוסע על־פני עיירות הסביבה ונואם על רשמי הקונגרס הציוני הראשון ועל התפעלותו מהרצל ומנורדוי וממארקו ברוך ועל פלא הפלאים שנתגלה לו בעצם המעמד הקונגרסאי. ילד הייתי ולא את כל דבריו הבינותי לאשורם, אבל דבק בי כבר אז קסם התפעלותו, וכאשר התהלך אתנו בערבי שבתות על פני היער אטאליז, לבוש באותו הפראק עצמו שבו זכה להיות מוצג בפני הרצל, היה לי כאילו בבואָה דבבואָה מזיוו של הרצל גונב אף אלי, וגונבה לכל ימי חיי.

בשנים ההן, אלו השנים שבהן נאספו השירים והתוים ל„שירי העם" שכינסו ופירסמו ש. גינצבורג ומארק, וטובי המשכילים והמשכילות שבקרב הציונים היו עסוקים בכך בהרבה לבביות ובחום — ומיכאל שימי הגדיל. השנים עוד לפני הפולמוס שבין עברית ויידיש, האורגן הרשמי של הציונות היה עוד מופיע ביידיש. המשורר האהוב של הדור שקדם לי ומביע את המיית־רוחו היה אז אליקום צונזר, שמשפחתנו הכירה אותו גם אישית, כי הוא הופיע כבדחן בחתונתם של אבי ואמי, וגם בחתונתו של דודי צבי, יו"ר האגודה הציונית בשטויבץ, והדי שירתו היו נישאים ברמה ובהתלהבות ללא קץ בכל ימי ילדותי, עד שבא פרוג ובשירתו הציונית, גם ברוסית וגם ביידיש, תפס את מקומו.

זכור לי יפה השיר שמיכאל, בנסיעתו מסטולבצי לאטאליז, למד מפי ראוב'לה העגלון והיה שר אותו בהתלהבות ובכל המימיקה של שחקן קומיקאי:

פון מיטוואָך בייטאָג ביז פרייטאָג פארנאכט
האָט זיך מיר מיין ווייבעלע דעם קוגעלע געמאכט.
האָט א איד א ווייבעלע, האָט ער פון איר צרות.
האָט א איד א ווייבעלע, טויגט זי אויף כפרות...

ויותר משנהניתי משירתו של מיכאל, הייתי שותף לתרעומתה של רעייתו היפה, שהיתה שונאת את השיר הגס הזה וראתה בו ביטוי לטענותיו הבלתי צודקות של כל בעל נגד אשתו ולטרוניותיו שאין להן סוף.
לעומת זאת היינו אז שרים בהמיית־לב רבה את השיר:

אין מיטן וועג שטייט א בוים,
שטייט ער אנגעבויגן.
פאָרט א איד קיין ארץ־ישראל
מיט פארוויינטע אויגן.

גאָט, מיין גאָט, גאָט, מיין גאָט,
לאָמיר דאווגען מנחה,
אז מיר וועלן פאָרן קיין ארץ־ישראל,
וועט זיין א גרויסע שמחה...

על המאבק שנאבק מיכאל שימי עם הרב משטויבץ בדבר מאה הרובל שהשלישו סוחרים מתדיינים בשביל ישוב א״י, ושהרב התאמץ למצוא היתר לשלוח אותם לא לחובבי־ציון, כפי שעלה במחשבה, אלא לקופסת ר׳ מאיר בעל־הנס, כבר סיפרתי במקום אחר („כוכבי בוקר״) ואין לחזור.
אם ואימתי נתחסלה רשמית האגודה הציונית הראשונה במינסק — אינני יודע. אבל לימים, כאשר עלה בזירה הפאָרמאנאָנץ־אויסשוס של הועה״פ הציוני ברוסיה לכונן גלילות־גלילות, וכולנו היינו בטוחים כי מינסק תזכה להיות עיר הגליל לעצמה, ואז היה ודאי כי שמשון רוזנבוים נבחר כמורשה בראש הגליל — נתקפחה זכותה של מינסק, ואנו, בני האגודות שבעברי פלך מינסק, נעשינו מסונפים לא למינסק הקרובה, אלא לויטבסק הרחוקה. היו שאמרו: לכבודו של ד״ר ברוק, שהיה רופא בויטבסק, והיה חתנו של הציוני הנדבן פאליי וגיסם של אוסישקין ויעקובסון, נפלה ההכרעה לזכותו, והיו שאמרו כי אילו עוד היתה אז האגודה הציונית הראשונה במינסק בתוקפה, לא היתה זכותה של מינסק בציונות הרוסית מתקפחת.

ניסן תשל״ד, ביה״ח פוריה.

דניאל פרסקי

שמשון רוזנבוים

שמשון רוזנבוים

המחבר (1887—1962) — יליד מינסק ותושב ניו־יורק — סופר עברי נודע. ראה עליו להלן בעמ׳ 556—558.
המאמר פורסם ב„הדואר״ כרך י״ט, גליון ט״ז, ת״ש.

כמו חי קם והתייצב נגד עיני עולמי הקטן בימי ילדותי בעיר־מולדתי מינסק, בה שימש עורך־הדין המושבע שמשון רוזנבוים כוכב מרכזי וכוח־מושך לציוניים הבוגרים בכלל ולנו, בני־הנעורים הלאומיים והעבריים, בפרט.

עשירים היו חיי רוזנבוים בפעולות נמרצות, בהשפעה על אנשי־סביבתו ובכוחו הסידורי. שלוש ערים ראו אותו בגדלותו ובגבהותו: מינסק, וילנה, קובנה. העיר הרביעית והאחרונה — תל־אביב — כבר מצאָה אותו בשקיעת שמשו של שמשון הגיבור הציוני הזה ובתוך אדמתה נקבר לעולמים בן שבעים ושש שנים.

קיצור־תולדותיו: נולד בפינסק בשנת 1859 ונתחנך בישיבות עירו ובמכללת אודיסה עד היותו מלא וגדוש תורה וחכמה. תרבות עברית וכללית עלו בו בקנה אחד.

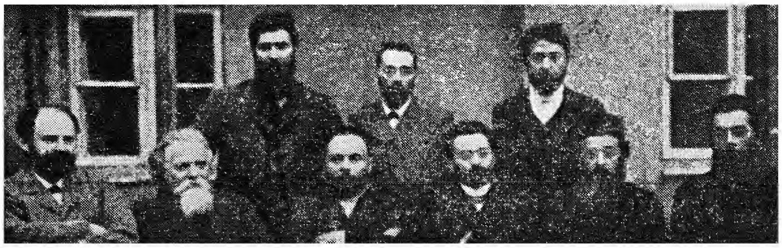
בהיותו סטודנט באודיסה, נספח רוזנבוים לתנועת „חובבי ציון״ והיה מן הראשונים להיענות לקריאתו של ד״ר הרצל. ציר לקונגרסים הציוניים מאז נוסדו ועד עברו לארץ־ישראל. נבחר לחבר בועד הפועל הציוני הגדול והשתתף הרבה בחיבור התכניות ל„קו־לוניאל באנק״ ולקרן קיימת. שימש כ„מורשה הגליל״ לפלכי רוסיה הלבנה בימי הצאר.

עיקר חייו ותפארת־עסקנותו היה במינסק, בה בילה שלושים שנה תמימות למן 1885 ועד 1915. למיום עמדי על דעתי ועד צאתי לאמריקה האיר שמו מעל לראשינו ויהי לכבוד ולעוז ליהודי עירנו בכלל ולעמוד־האש להמוני הציוניים בפרט.

היו מספרים אגדות על נפלאותיו בתור עורך־דין, כי ממנו לא ייפלא דבר. הוא אשר השיג רשיון לערוך במינסק בשנת 1902 את הכנסיה ההיסטורית של כל ציוני רוסיה והיה בה רוח־החיה. הוא אשר קיבל את אישור הממשלה ליסוד מפלגת „פועלי־ציון״. בכל משפט מפורסם נגד עסקנים ציוניים היה הוא המליץ ותמיד ניצח. בבתי־הדין היה תובע את צד היהודים נגועי הפרעות — וזכה בדין.

קסם היה באישיותו. אף כי היה קצר־קומה ודל־בשר, בעל זקן שחור ומחודד, חובש משקפים על חטמו החד, מהיר בתנועותיו העצבניות — הנה הצטיין ברוב פקחותו, בעוצם חריפותו ובכוח המצאתו „מיניה־וביה״. שום שופט ועורך־דין יריב לא יכלו לו בשום אופן, כי באין־הפוגות הבריק וניצנץ בטענותיו המרעישות, בהגיונו המשכנע ובעקיצותיו השנונות.

פרשה בפני עצמה היו הוויכוחים הבלתי־פוסקים בין הציוניים מצד אחד ובין הבונדיסטים או הסוציאל־דימוקראטים והסוציאל־ריבולוציונרים מצד שני. עיקר טענתם של אנשי

נשיאות ועידת מינסק, תרס״ב (1902)
מימין לשמאל יושבים: פרופ׳ צבי בלקובסקי, הרב שמואל יעקב רבינוביץ, ד״ר יחיאל צ׳לינוב, מנחם אוסישקין, ישראל יאסינובסקי, יצחק לייב גולדברג
עומדים: ד״ר צבי ברוק, שמשון רוזנבוים, זאב טיומקין

ה„בונד" היה, כי המהפכה הרוסית תגאל את כל העמים ותשחרר בתוכם גם את היהודים עדי־עד... כל צד העמיד את מבחר כוחותיו על בימת־המריבה, שהועמדה לרוב בתוך יער מחוץ לעיר או בתוך בית נידח, ושומרים הופקדו מסביב לבל תתפרץ המשטרה.

זכורני, באחת האסיפות החשאיות נאספו מאות מילדי ה„חדרים" יחד עם תלמידי האסכולות הכלליות לבושי־מדים ועדויי כפתורים נוצצים. שמשון רוזנבוים בעצמו ובכבודו נאם רוסית ארוכות, כדרכו, על גודל הרעיון הציוני שהוא הפתרון היחידי לשאלת היהודים. כולנו ישבנו כמוקסמים. כמה הצליח להוכיח את צדקת רעיון מדינת־היהודים מכל ההשקפות האחרות. מתוך התלהבות וקדושה דיבר וכבש את לב כולנו, עד כי היינו מוכנים באותו רגע גם למסור את נפשנו בעד גאולת האומה.

פעם אחת בטיילי בראש־הומיות, ברחוב הגוברנאטורי, ראיתי והנה חבורת בחורים ציוניים צועדת בעוז ומתווכחת בעניני ארץ־ישראל. כרוך הייתי אחריהם והלכתי לאשר הלכו — עד אשר נכנסו לדירת רוזנבוים. ראיתים כ מ א ו ש ר י ם, שזכו לכבוד כזה. עמדתי מאחורי הדלת, הטיתי אוזן אל המדובר מבית, אל השאון והצחוק. אפס לא הספיקה לי חוצפתי להרוס פנימה. והנה לפתע־פתאום נפתחת הדלת ואחותו של רוזנבוים, הידועה בטוב־לבה, יוצאת ואוחזת בזרועי: „פה, פה ה ו א דר, בוא, אל תתבושש!" לא ידעתי את נפשי מרוב חדוה. המראה באותו חדר חי נגד עיני כאילו זה עתה הייתי שם. רוזנבוים התנועע הנה והנה על כורסתו וסיפר על צעדיו הקרובים של הרצל באָזני שני „מנינים" של צעירים וצעירות. יחד עם זה באו לקדם גם את פני הד"ר צבי הירש ברוק, רופא מעיר הומל ואף הוא „מורשה הגליל" שם. ברוק היה בעל הדרת־פנים ובעל־קומה, מדבר בקול עדין ומוסיקאי. כשלוש שעות התמהמהתי בחדר היקר הזה ואיש, לשמחתי, לא שעה אלי.

„מאורע" זה העלה את ערכי בעיני עצמי והגביר את טרדנותי. עד אין קץ, מתוך חזרות וגוזמאות, הייתי מטריד את ידידי ועמיתי בגני העיר, בביתי, באסיפות, בבית־הכנסת — ומסיח באָזניהם את כל ה„נפלאות" וה„צפונות" שראיתי ושמעתי בבית רוזנבוים. מאָז נעשיתי כבר בעצמי „משהו" ואיזה „כוח"...

רוזנבוים היה, כמובן, הנואם היותר חשוב בעניני ציוניות ותמיד משך קהל רב לבתי־כנסת ולאולמי־חתונות והמונים מוזמנים לבתים פרטיים. דרכו היה לגשת מיד אל

העיקר בלי שום הקדמות. שפתו האידית היתה צחה וקרובה ל„דייטשמעריש" בלי ערבוב מלים רוסיות. הילכך נתקשיתי לא אחת לחקור ולהבין מה פירוש המלות שהשתמש בהן. לעומת זאת הבינותי וגם נהניתי כאשר היה משתמש במלים עבריות כשהיה צורך להיזהר מפני בלשי המשטרה.

פעם אחת נתאספנו באחד הבתים ביום השבת וציפינו לנאומו של רוזנבוים. מחמת צפיה נעימה הקדמנו לבוא. ברגע המדויק נכנס בלוית מזכירו הציוני, ישב בראש השולחן ובלי שום דיבורים מתחילים התחיל כך: „ההבדל בין רופא מומחה ובין חובש הדיוט הוא זה: בעוד שהשני מוצא מכה על היד, חובשה והולך לו והמכה חוזרת ומתגלה שוב — הנה הראשון בודק את היד מכל צד ומבקש את שורש המכה, מחפש לה רפואה ראדיקאלית. כך גם הציוניות. כל הפתרונים השונים שמו לב אל השטח העליון והעלו ארוכה זמנית: שתדלנות, ביטול גזירה רעה, השפעה בחוגי הממשלה וכדומה. ואילו הציוניות שואפת לרפא רפואת־עולמים, חותרת ליסוד־היסודות, למקור כל אסוננו — לגלות ישראל"...

זה היה „גילוי" בעינינו, עולי־הימים. הנה השכל העליון! הנה ה„תורה" האמיתית! ביום השבת הבא, באפלולית בין־השמשות, טיילנו סביב־סביב בתוך גן־הגוברנאטור אנחנו, כנופיית נערים ונערות מאנשי־שלומנו, ואני הייתי ה„חוזר", שהכברתי מלין וסחתי את כל עומק המחשבות, ששמעתי בעצם אזני מפי רוזנבוים. אז היה לנו מה לדבר במשך ירח־ימים.

כמעט הייתי בכל רע בשלו. נודע לי בדרך סוד, כי בפרבר אחד, הנקרא „אויפן פעלד", מתכנסת ועידה חשאית ובלתי־חוקית של ציוני כל הגליל. מתוך סקרנותי הטבעית רצתי שמה. אחרי השתדלות רבה ועדות מכירים הצלחתי להיכנס פנימה. ישבו שם כמאתים צירים והיושב־ראש שמשון רוזנבוים. נתפתח ויכוח עז על „עבודת־ההווה" ו„עבודת־התרבות". כידוע, היה רוזנבוים ממצדדי שני הזרמים האלה — ורבים היו בני־פלוגתא שלו. מטבעו היה תקיף בדעתו ואיש־מלחמה. ובכן נלחם בכלי־זינו הרוחניים החדים והטה את הרוב לצדו.

והנה בעצם הויכוח נפתחה הדלת ברעש וחבורה של שוטרים, בלשים וקצינים פרצה פנימה. אם נפל פחד על הצירים הקשישים — נפל עלי, הנער, פחד־פחדים נורא ואיום. הייתי בטוח, כי אובל אל בית־האסורים ואולי תיגזר עלי גזירת גלות לסיביר. אמי האהובה מה תאמר? „כמה פעמים הזהרתיו, שלא ילך למקומות כאלה והוא לא שמע. מה שאדם מעולל לעצמו — לא יעוללו כל שונאיו הגדולים".

התפלאתי ממש על עוז־לבו של רוזנבוים, שהמשיך לנהל את הועידה, אלא שדיבר רוסית ובלשון־ערומים. בזכרוני נחרתו דבריו הדיפלומאטיים הראשונים: „באיזו לשון אדבר אליכם, יהודים סוחרים? אנו עוסקים עכשיו בשאלות חשובות איך להיטיב את העסקים. אבל עלינו להפסיק כעת". כל הנאספים ניגשו אל השולחן אחד־אחד ורשמו את שמותיהם וכתובותיהם — ואף אני בתוכם כשידי רועדות. נתפזרנו דומם ובעצב. מצד אחד נצטערתי, כי לא אוכל לקרוא עוד בבית־הכלא או בסיביר את „הצופה", „הזמן", „השלוח" ו„החיים והטבע" — אלה ילדי־שעשועי ונחמתי בילדותי העגומה. אולם כנגד זה שמחתי בקרבי, כי סוף־סוף אוכל להיות גם אני „קרבן לאומי" ואעבוד את הציוניות מתוך מסירות־נפש...

אבל גם הפעם לא הצלחתי. רוזנבוים בבינתו היתירה, ובהשפעתו העצומה ביטל את

כל ה„פרוטוקול" ולשוא „חיכיתי" בביתי, כי יבואו שוטרים ויאסרוני על פשע ציוניותי...

בשנות תגבורת האוגאנדיות והטירטוריאליזם (שנקרא אָז עברית „ארציות"), היה רוזנבוים מראשי „ציוני־ציון" בכל רוסיה, הלא הוא אשר נסע, בשנת 1904, יחד עם שלושה־עשר „מורשי־הגליל", על־פי יזמת אוסישקין, אל חארקוב ושם הכינו את ה„אולטימאטום" הידוע אל הרצל. רוזנבוים (יחד עם פרופיסור צ. ד. בילקובסקי), בעוז־נפשו הבלתי־מצוי בא אל וינה למסור את האולטימאטום ליד הרצל — והרצל לא קיבל את האולטימאטום...

במינסק אָסר רוזנבוים מלחמה עצומה נגד הרעיון הטריטוריאליסטי. ללא ליאות היה רץ מבית־כנסת למשנהו, מ„מנין" ל„מנין", מאסיפה לאסיפה — והשקיע את כל לבו ונפשו נגד אוגאנדה ובעד ציון. זוכר אני כעת נאום אחד, שנאם בביתו של רופא־השיניים ד"ר קאמינסקי. זה היה נאום־השיא, אשר שמעתי בכל ימי חיי: שש שעות רצופות נאם למן הצהרים ועד עונת הלילה. רק כוסות תה אחדות שתה מזמן לזמן. הוכרח, שלא כמנהג הימים ההם, לפשוט את מעילו. זיעה נזלה מעל פניו — והוא נאם. קולו נצטרד — ולא חדל. מה לא הגיד אז? הביא הוכחות חותכות מכל הבחינות: דת, היסטוריה, כלכלה, הגירה, מדיניות ועוד ועוד, כי רק ציון לבדה תציל את היהודים והיהדות — ולא שום טריטוריה אחרת. אחרי־כן התגלע זרם של ויכוחים ושאלות — ורוזנבוים ענה כהלכה עוד שעות מספר. שבוע ימים הוטל למיטה מרוב התאמצות רוחנית אשר כזאת. כארי פצוע קינא לארץ־ישראל. כמה אהבה, כמה דעת ופיקחות הראה אז בראותו את משאת־נפשו בסכנה.

אז היה זמן התעמולה למען קרן קיימת לישראל, שנקראה בפי העם דווקא אידית: „נאַציאָנאַל־פאָנד". בית־הכנסת לחייטים ברחוב „יאטקע" היה נוטה ביותר לכינוס אסיפות ציוניות — בשעה שרוב בתי־הכנסיות נעלו את שעריהם בפני „האפיקורסים חסידי הרצל". והנה הודבקו מודעות בחצר בתי־הכנסיות („שולהויף"), כי ביום השבת ישא את מידברותיו „עורך־הדין המושבע ש. רוזנבוים איך להושיע את ישראל מן הגלות". כיון שאותו בית־תפילה לחייטים היה סמוך לביתי, הקדמתי לבוא. הקהל היה רב מהכיל — ממש מחנק. רוזנבוים סיפר על טיב הקרן החדשה, שנוסדה בבאזל, ושהיא עתידה לגאול את כל אדמת ארץ־אבותינו. אך כיצד לקבץ את הכספים הדרושים? הציע רוזנבוים לאמר: „אילו היו כל היהודים נותנים מה שהם מוציאים על אבקת־טאבאק; אילו היו כל היהודיות נותנות מה שהן מבזבזות על הנוצות במגבעותיהן; אילו היו כל המתפללים נותנים מה שהם משלמים בעד עטרות טליתותיהם... בכספי כל מיליוני הרובלים האלה היינו קונים את כל קרקע ארץ־ישראל".

שבועות אחדים לפני צאתי ממינסק לנסוע לאמריקה זכיתי להקשיב להרצאתו של רוזנבוים, שהרצה רוסית משך שעתיים בפני קהל בן אלפיים נפש, שרובם מן האינטלי־גנציה והנוער. והנה משהו ממה שרשמתי עברית בו־בערב בשעת הנאום: הלאומיות היא חופש־הלאומים והמשכה העיקר של חירות האיש. הלאומיות מתנגדת לשנאה הלאומית והלחץ הלאומי. רעיון הלאומיות יכול להתגשם, כאשר כל לאום יעמוד ברשות עצמו ובממשלה מיוחדת.

כל המפלגות הגלויות והאסורות העמידו אז (בשנת 1906) וכחנים מצוינים לנצח את רוזנבוים; אך בתשובתו הארוכה הפליא את הכל וינטלוהו על כפים.

אסתר פילבינסקי

הלשון העברית מזווגת זיווגים

הכותבת, פעילה בתחום החינוך בתל־אביב, היא בתו
של ישראל קפלן ונכדתו של יהודה זאב נופך.

הדבר היה בשנת 1893. ישראל קפלן, צעיר יהודי, חניך ישיבת וולוז׳ין, עשה דרכו בספינה ששטה על־פני הנהר דניפר. הוא נסע בחברת עמיתו — אף הוא חניך ישיבה, ומטרת נסיעתם העיר קרמנצ׳וג, בה ביקש ישראל קפלן, שהיה קצר־רואי, להתאים לעיניו משקפיים. הצעירים, שניהם בשנות העשרים המוקדמות שלהם, היו במצב־רוח מרומם באותו בוקר קיץ צח וטיילו להנאתם על סיפון הספינה. לשון דיבורם היתה עברית, ובהיותם בטוחים שאיש מבין הנוסעים אינו מבין אף לא מלה אחת משיחתם, התירו לשונם בדברי בדיחה וליצנות, ולא חסכו עקיצות גם מטיפוסים שונים שראו על הסיפון. אחד הנוסעים, אדם קצר־קומה, חבוש כובע־שרד התהלך על הסיפון אנה ואנה, ודומה היה שהוא עוקב אחריהם. כשהשגיחו השניים ש„הטיפוס" מטה אוזן ממש לכל הגה היוצא מפיהם, החליטו להתרחק ממנו מחמת „עינא בישא". אך לשוא! הזר המשיך להיצמד אליהם — מה שעורר ביתר־שאת את יצר ההתבדחות של הצעירים, אשר מעתה לא חדלו מלהתלוצץ עליו ולירות בו חיצי לגלוגם כל הדרך, עד שהגיעו למחוז חפצם. משקרבה הספינה לקרמנצ׳וג ירדו צעירינו בכבש המוביל לחוף, כש„מיודעם הזר" הולך בעקבותם. והנה אך דרכה רגלם על היבשה, ניגש אליהם אותו אדם ופתח לדבר — שומו שמים! — בעברית. אותו רגע מילאה אך משאלה אחת את לבבם של שני הבחורים: שהאדמה תפצה פיה ותבלעם! וכה אמר להם הזר: „בחורים, שומע אני שבקיאים אתם בלשון־עבר. אם יש ברצונכם לבוא בחברת יהודים ציוניים, ולקרוא ספרות ועתונות עברית, הרי לכם כרטיס־הביקור שלי ובואו לבקרני, אם תזדמנו לעירי, למינסק. אשמח לסייע בידכם באשר אוכל". הוא הושיט להם את כרטיסו ופנה לדרכו.

לאחר רגעי התדהמה הראשונים ולאחר שהיו בטוחים כי יצאו מטווח ראייתו של מכרם החדש, הרהיבו הצעירים עוז והציצו בכרטיס, בו התנוסס השם: ד"ר שמשון רוזנבוים, התובע הכללי של מחוז מינסק. זהו אותו רוזנבוים שהיה לימים המיניסטר לעניני היהודים בממשלת ליטא.

שנה לאחר אתה פגישה עם ד"ר רוזנבוים שׂם הצעיר ישראל קפלן פעמיו למינסק וסר אל ר׳ שמשון רוזנבוים, שהביאו מיד אל בית רעו וידידו בנפש, ר׳ יהודה־זאב נופך, בית ששימש בית־ועד, תחילה לחובבי־ציון, ולאחר מכן לציונים ולצעירים שוחרי ציון וספרות עברית. רעיתו של נופך, פייגה, דאגה למצוא לצעיר הבודד חדר־מגורים בעיר, ובמשך שנתיים תמימות נמנה על מבקריו הקבועים של בית־נופך עד שנשא לאשה את בילה, צעירת בנותיו של נופך.

במינסק נודע ישראל קפלן כאחד מחלוצי החינוך העברי המתוקן. במפעלו החינוכי המשיך גם לאחר עלייתו ארצה, בחברון ובתל־אביב, בה נפטר בשנת 1927.

ש. ל. ציטרון

יהודה זאב נופף

המאמר הניתן בזה בקיצורים, לקוח מספרו של ש"ל ציטרון „אנשים וסופרים", הוצאת ש. שרברק, וילנה.

תקופת המעבר מדעות ההשכלה והקוסמופוליטיות אל רעיון הלאומיות וחיבת־ציון, המתחילה מראשית שנות השמונים למאה שעברה, העמידה לנו אישים יחידי־סגולה, בעלי מרץ ורצון־עז, נושאי דגל החדש בתוך סערת זרמי הישן, שבהם נתבטאו ונתגלמו השאיפות החדשות, שאיפות התחיה העברית בגילוייה השונים, ואחד מאלה הוא — יהודה זאב בן מרדכי נופף ממינסק.

את נופף אני זוכר עוד מימי נערותי. הוא יצא מן המחלקה השביעית של בית־מדרש הרבנים בווילנה, לאחר שנסגר (בשנת 1873), ונעשה מורה לשון־רוסיה ותורת־החשבון לנערים ולנערות במינסק. שיעוריו היו מתחילים עם הנץ החמה ונגמרים אחרי חצות הלילה; ואף־על־פי־כן, למרות עמלו הרב, פירנס את עצמו ואת בני־ביתו בצמצום גדול קרוב לדוחק, כי כמנהג הימים ההם, קיבל בשכרו סכום מצער. עת ידועה נמניתי גם אני על תלמידיו. לפי המדובר צריך היה לבוא אלי בשעה העשירית בלילה, אבל כמעט בכל יום איחר הרבה מן המועד הזה, והשיעור היה מסתיים בשעה השתים־עשרה. וגם בשובו עייף ויגע לביתו, לא ידע מנוחה עדיין, כי שם חיכו לו שנים־שלושה צעירים מתלמידי־הישיבות, שהיה משנן להם את תורתו בלי שכר.

הוא היה מפורסם בעיר למורה היודע את אומנותו. היו מרננים אחריו, כי יותר משהוא עוסק בשעת השיעור בהוראה, הוא משוחח עם התלמידים והתלמידות במילי דעלמא, מספר באזניהם מעשיות ומסביר להם דברים, שאינם עומדים בשום שייכות אל הלימודים, וכי בשביל כך אין רוח האבות נוחה הימנו. כשהעירו אותו על הדבר, היה משתדל להוכיח, כי רגעים אחדים של שיחה שקולים בעיניו כנגד שעה שלמה של לימוד, מפני שהיא מסייעת לפתח את התלמיד התפתחות שכלית ולתת את העולם בלבו. הוא היה אומר: הלימודים היבשים מיגעים את התלמיד, ולפיכך צריכה שתבוא השיחה בינתים, כדי לרומם את רוחו. ושיחותיו של נופף באמצע השיעור נסבו על חזיונות־החיים, שיש בהם כדי לעניין את הצעירים, והוא היה מבאר אותם לכל תלמיד ותלמיד לפי כשרון ההשגה שלו ויכולת הבנתו.

אותי לימד את הלשון הרוסית, ובידעו כי יש לי נטיה לעניני־ספרות, שם לפני למקרא מאמרים נבחרים מכרכי הקובץ העברי־הרוסי „יאֶברייסקאיאַ ביבליאותיקה", וכל זה בשביל להשתמש בהזדמנות זו שבאה לידו לטייל אתי ארוכות וקצרות בשאלות הספרות והסופרים. והוא דיבר כל־כך יפה וכל־כך מעניין, עד שבלעתי ממש את דבריו, ומעט־מעט נעשה בעיני עצם הלימוד טפל לשיחותיו, שתפשו אותי בלבי.

שני מאמרים מספרי ה„יאֶברייסקאיא ביבליאותיקה", שקראתי לפני נופף ושהוא פירש אותם לי ביהודית, ניתרגמו על־ידי באותו זמן לעברית. את המאמר האחד, מאמרו של הפרופיסור שלידן „ערך היהודים לשמירת המדעים ולתחייתם", שלחתי ל„הצפירה" בבקשה להדפיסו, ועל זה קיבלתי מענה: „כבר קידמך אחר". ואמנם

לא ארכו הימים והמאמר הנזכר נתפרסם ב„הצפירה" בתרגומו של קלמן שולמאַן. את השני, הוא מאמר־ביקורת על החלק היָפה בספרות העברית מאת המבקר הידוע בשעתו אברהם אורי קובנר, הנחתי בקופסתי למשמרת בלי שום כוונה לפרסם אותו בדפוס באיזה מן הזמנים, מפני שנמצאו בו הרבה דברים קשים כלפי סמולנסקין, שהיה חביב עלי מאוד.

באותה עתה, ואני עודני נער, כבר הייתי מתאבק בעפר חכמים וסופרים ומבקש קירבתם. בתחילה התוודעתי אל יוסף בריל, הוא איו"ב, שהיה סופר וסוכן לכל העתונים העברים שיצאו בזמן ההוא. ראשונה באתי אליו באמתלא לחתום על אחד העתונים, ובהזדמנות זו נכנסתי אתו בשיחה על עניני העתונות והספרות. במרוצת דברי, הילַלתי אותו על פניו ואמרתי לו כי אני קורא תמיד את מאמריו לתאבון בגלל שפתו הנמלצת. ולא דברי־חנף היו אלה, כי אם דברים כהוייתם. בעת ההיא היה בריל בעיני כסמל השלמות הספרותית, והוא שימש לי מופת ודוגמה. לבריל נעם מאד לשמוע תהילתו, ואפילו מפי צעיר כמוני, ומאז קירבני אליו וישא עלי את אור פניו. לעתים הייתי מביא לו למקרא את ביכורי פרי־עטי, ומאתו משפטם יצא לחסד אם לשבט. בין כתבי־ידי אשר הראיתי לו ועמדתי למשפטו, נמצא גם תרגום מאמרו של קובנר. את המאמר הזה עיכב בריל תחת ידו ימים רבים מבלי הגיד לי על־מה הוא עושה ככה, עד כי נשתקע הדבר ונשתכח מלבי לגמרי.

בקיץ שנת תרל"ח סר למינסק מיכאל לוי ראדקינזון עורך „הקול" בעברית ו„קול לעם" ביהודית, כדי לאסוף חותמים לשני עתוניו אלה. בשעות שלפני הצהרים היה חוזר לתכלית זו בלויית בריל, שהיה סופרו וסוכנו, על פתחי נדיבי־העיר, ובשעות הערב היו נקבצים אליו אל בית־מלונו סופרי מינסק ומשכיליה; בהם: בריל הנזכר, ישראל מאיר ואַהלמן, נפתלי משכיל־לאיתן, אליקום צונזר ויהודה זאב נופך. שני האחרונים היו מסופרי „הקול לעם". ביום אחד, כבוא אלי נופך אל השיעור, ביקשתי ממנו, כי יוליכני ויציגני לפני ראַדקינזון בתור צעיר מוקיר סופרים, הרוצה להתודע אל מו"ל בישראל. נופך מילא את חפצי, ובלכתו פעם אחת לבקר את ראדקינזון לקחני אתו ויציגני לפניו בתור סופר מתחיל, אשר „ברכה בו". גם בריל אשר נמצא שם באותו מעמד, סמך את ידיו עלי ויאמר, כי עיין בכתבי ואף כי מצא אותם בלתי מוכשרים עדיין לדפוס, אבל הוא רואה בהם איזו ניצוצות של כשרון־סופרים. דברי־התהילה האלה שפיזר לי גדול הסופרים העברים במינסק באזני רידקטור של שני עתונים, ירדו כשמן בעצמותי.

לפני מיחם רותח ישבה חבורת הסופרים, וגם אני בתוכה, אל השולחן עם ראדקינזון בראש. בין המסובים התחילה שיחה במילי דספרות, ומענין לענין נתגלגלו הדברים לשבועון העברי החדש „המביט", שהתכונן סמולנסקין להוציא בימים ההם. ראדקינזון, שראה ב„המביט" קונקורנציה מסוכנת ל„הקול" שלו, דיבר בסמולנסקין דברי־דופי והשפיל לעפר אותו ואת כשרונו וביטל ביטול־היש את ספריו וגם את „השחר" לא ניקה, ואיש מן הסופרים היושבים אל השולחן לא מחה בו. רק נופך ניסה כמה פעמים לשסע את ראדקינזון בדברים ולהסב את השיחה לענין אחר, ולא עלתה בידו. עלי, שהייתי, כאמור למעלה, אחד מחסידיו האדוקים של סמולנסקין, עשו הדברים רושם מדכא מאד. ביקשתי ומצאתי לי פתחון־פה לעזוב את החבריא באמצע השיחה, ואלך במר־נפש.

לא עברו ימים מועטים אחר צאת ראַדקינזון ממינסק, והנה נדפס באחד מגליונות „הקול"

הפרק הראשון מן הביקורת הזעומה של קובנר על סמולנסקין בתרגומי אני ובחתימת שמי המפורש! אך פתחתי את הגליון וראה את המאמר, חשכו עיני. הרעיון הראשון אשר חלף כברק במוחי היה, כי אנוכי נתתי חרב בידי ראַדקינזון להרוג את סמולנסקין! אבל כיצד נתגלגל ובא המאמר לידי ראַדקינזון, ואני לא שלחתיו? נזכרתי, כי לפני איזה זמן מסרתי את המאמר לבריל לעיין בו והנחתיו אצלו עד היום, ובכן אך הוא, הוא ולא אחר, היה השולח אותו לראַדקינזון, כדי לתתו נשק בידו במלחמתו עם סמולנסקין.

כל היום ישבתי בבית, כי בושתי להיראות בחוץ, בהיותי בעיני כאיש אשר שאול חטא. בקושי גדול הארכתי את נפשי עד אשמורה בלילה, ואז מיהרתי לרוץ לבריל, ועודני דורך על המפתן קראתי בקול מר: אהה, מה עכרתני?!

בריל נעץ בי מתחת למשקפיו שתי עינים תמהות וישאלני:

— מה אתה סח? לא אבין להגיגך.

— מדוע עוללת לי ככה לשלוח את תרגומי לראַדקינזון, ואת פי לא שאלת? הכל יודעים, וגם אתה הלא ידעת לא מתמול, כי מעריץ אני את סמולנסקין מאוד, ומיום עמדי על דעתי הריני נגרר אחריו בחיבה יתרה, ומה יאמרו עתה הבריות בראותם אותי משיא חרפה בקהל על בחיר־נפשי זה? הלא אהיה בעיניהם כמתעתע!

— מה יאמרו הבריות? הם לא יאמרו כלום! על כל פנים יאמרו, כי לא היה זה מצדך אלא מעשה־נערות ולא יבואו אתך בטרוניא.

לשמע הדברים האלה חשתי את עצמי נעלב מאד ומבלי יכולת להבליג על סערת רוחי קראתי:

— אם מעשה־נערות הוא, לא אני העושה אותו, כי אם אתה, זקן הסופרים העברים המינסקאיים, ומידך יבוקש הדבר.

כזאת דיברתי ולא יספתי. בחזקה פתחתי את הדלת ואצא מן הבית בחרי־אף.

מן העת ההיא והלאה התחילו ביני ובין בריל דברי ריבות ומדנים, והללו לא נצטמצמו בגבולות עיר מגורינו מינסק בלבד, אלא זכו שיהיו קולם מנסר בכל תפוצות־ישראל; הלא הם כתובים על עמודי „הקול" משנות תרל"ח—תרל"ט.

בשובי לביתי מצאתי שם את נופך יושב ומחכה לי. סיפרתי לו כל אותו המאורע וכמעט בדמעות על עיני ביקשתי ממנו עצה מה לעשות. הוא שב והפך בדבר ואחרי־כן השיא לי עצתו לגזור תיכף ומיד על ראַדקינזון בטלגרמה כי יפסיק את הדפסת תרגומי ב„הקול", באשר נשלח אליו בלי ידיעתי ורשותי. כרגע ערכתי את הטלגרמה, וכדי לתת לה יתר תוקף, ביקשתי מאת נופך ויחתום גם הוא עליה.

ואני — ליל־שמורים היה לי הלילה ההוא. עד אור הבוקר ישבתי ושפכתי מרי־שיחי לפני סמולנסקין במכתב כתוב פנים ואחור דברי פיוס ותחנונים. בירַרתי לו, כי תירגמתי את מאמרו של קובנר שלא על־מנת להדפיסו, אלא בשביל להתרגל במלאכת־התרגום, וכי אך ידי בריל היו במעל הזה, ובכל לשון של בקשה ביקשתי סליחתו.

סוף דבר היה, כי לכתחילה, אחרי קבלת הטלגרמה, הפסיק ראדקינזון להדפיס את תרגומי ב„הקול", אבל כעבור איזה זמן שב לתתו לקוראיו, ולא המשך אחר המשך, כי אם לסירוגין. זה היה אחרי כל פעם שניסה סמולנסקין עצמו, עם אחד מסופריו, לתלוש ב„המביט" באזני בעל „הקול" תלישה קטנה או גדולה. אנכי חיכיתי בלב דופק מיום ליום, כי יגיע התור ב„המביט" גם לי... ובידים רועדות הייתי פותח בכל שבוע את הגליון. ומה מאד נפתעתי, הפתעה של שמחה, באותו היום שפתחתי את „המביט" ומצאתי

מודפס בו את ספורי „כגוונא", שנמצא בילקוט המערכת מתחילת אותו הקיץ ושכבר התיאשתי ממנו.
הדפסת סיפורי זה — ראשית נסיוני בספרות העברית — ב„המביט", שימשה לי אות נאמן, כי אין בלב סמולנסקין שום טינא עלי.

בעת ההיא היה נופך על פי דעותיו תלמיד כרוך אחרי רבותיו פיסאריב וצ׳רנישבסקי ויתר הסופרים הראדיקאליים הרוסים של שנות הששים. עוד בשבתו על ספסל בית־מדרש הרבנים הווילנאי התרועע אל התלמידים ההוגים דעות סוציאליסטיות: ליברמאן, זונדלביטש ואחרים, וכבואו למינסק נספח שם אל אגודת־הסתרים של מפלגת „העם והחירות" (נארודוולצי), וינהל בשמה תעמולה גדולה ורחבה בין צעירי האינטליגנטים היהודים, וביחוד בין הפועלים. מנהגו היה לבקר מעת לעת בבתי בעלי־המלאכה ולהיכנס שם בשיחה עם הגברים והנשים על גורלם המר וקשי־יומם ועל העושק שהם נעשקים מאת בעליהם התקיפים בעלי־הממון. את שיחותיו אלה היה מתבל במשלי־עם, ולפעמים גם במימרות ובאגדות חז"ל, הכל לפי המשיג, ולפיכך היו עושות רושם ונכנסות אל הלב. הוא היה מטבעו עשוי לבלי־חת ואינו בורח מפני הסכנה, מעודו לא נזהר בלשונו ובמעשיו, ואפילו במקומות של פומבי. יש אשר הלך ברחוב וראה מרחוק פועלים עומדים ועושים מלאכתם בראש האילן או בראש הנדבך ונגש אליהם והתחיל מקיף אותם בשאלות: למי אתם עמלים? הלא לאוכלי בשרכם מעל עצמותיכם! מדוע תחיו חיי מחסור וכפן, נזונים ומתפרנסים בפת קיבר ובזנבות מליחים, בעוד אשר בעליכם יפושו כעגלי־מרבק ויתענגו על רוב טוב? בעצמכם אתם מתגוללים תחת שואה במרתפים אפלים ורטובים מטחב זולף, ולאחרים אתם בונים בזיעת אפיכם היכלות כמו רמים מלאים זיו שמש וחום צח. עד מתי לא תשכילו תבינו להיטיב לכם באחריתכם? כך היה נופך נדון עם הפועלים, כשהוא הולך ומסתבך אתם מעט־מעט בשאלת „צדיק ורע לו, רשע וטוב לו", וחותם בדבריו, כי לא עתה העת ולא פה המקום לברר את הענין ברחבה, ומי מהם שרוצה לעמוד עליו עמידה נכונה, יואיל לבקר אותו בביתו במוצאי־השבת. ואמנם אפשר היה בכל מוצאי־השבתות להיפגש במעונו הצר עם בעלי־מלאכה ואומנים ממקצועות שונים ועם פועלים צעירים, שוליות דחייטא ודנגרא וכיוצא בהם, ולראותו יושב ודן לפניהם בשאלות הרכוש והעבודה, המחיה והכלכלה וכדומה.

ובאותה ההתמדה ובאותו המרץ היה נופך בעת ההיא מצודד נפשות לדעות החדשות בין הבחורים חובשי בתי־המדרש והישיבות, בין אלה, אשר עסקני הסוציאליסטים היהודים בימים ההם תלו בהם תקוות כל־כך מזהירות, כי הם יהיו החלוצים העוברים לפני העם להנחותו בדרך העולה אל התגשמות האידיאל הסוציאלי. לתכלית זאת היה מבקר מעת לעת את הישיבות בשעות מאוחרות בלילה, כשכלתה מהן רגל אדם מן החוץ, ונכנס עם התלמידים בשיחות וויכוחים על מהותה של ההשכלה בניגוד אל הבערות ועל תביעות הזמן החדש, ועל כיוצא בזה. בהיותו בעל פום ממלל רברבן ובקי בשיחות־חכמים, ידע תמיד לפעול על התורניים שומעי דבריו ולהפוך להם לב אחר הוגה מחשבות חדשות, אשר לא שיערון עד כה. ונופך המדבר על מעלות ההשכלה והדעת, היה לא רק נאה דורש בלבד. בכל פעם בשובו לביתו מעבודת־היום המפרכת, עם חצות־לילה, היה מאציל עת ידועה ללמד חינם את שפת־המדינה ותורת־החשבון לבני־הישיבות, שהיו באים אליו ושבים ממנו בחשאי ודרך סמטאות חשכות, כדי שלא תשורם עין איש. בשעת הלימוד

הבליע לשומעי־לקחו אלה את דעותיו של קאַרל מאַרכס על המאטריאליות ההיסטורית ועל המסתעף ממנה. מזמן לזמן התחיל מספר בחורי־הישיבות הדופקים על דלתות בית נופך הלוך ורב, ואז קירב אליו לעבודתו אחדים מן הצעירים האינטליגנטים, שהיו מושפעים ממנו ונגררים אחריו, ויעזרו לו אף המה להורות לבני העניים ראשית דעת שלא על־מנת לקבל פרס. ויהי כאשר צר להם המקום, וישכרו לצרכם חדר קטן באחד מפרברי־העיר, ויתקנו בו משמרות לתלמידי בתי־הישיבות, משמר יוצא ומשמר נכנס, חליפות, כל אחד בזמנו. ואיש לא פילל אז כי החדר הזה עתיד למלא בהמשך הזמן תפקיד של מוסד חינוכי גדול ורב־הערך, יחיד ומיוחד במינו בכל החבל הצפוני־מערבי.

ונופך לא הסתפק בתעמולה הסוציאליסטית שבעל־פה גרידא, ואך ניתנה לו האפשרות הראשונה, התחיל לעסוק גם באגיטאציה שבדפוס. זה היה לאחר שנתגלה בסוד יודעי־חן, כי ראדקינזון עורך „הקול", בהריחו באפו המסחרי שהסוציאליות הולכת ונעשית סחורה עוברת לקוראים הצעירים שבתחום, פתח לפניה סדק כחודו של מחט בעתונו העברי, וביחוד התיר להכניסה דרך קפנדריות וסחור־סחור, אם כי בהסתר פנים קצת, אל „הקול לעם" היהודי. דבר זה היה לנופך כמציאה שבאה לידו בהיסח־הדעת, ולא איחר מהשתמש בו לחפצו. הוא התחיל מפרסם מעת לעת ב„קול לעם" מאמרים, שיסודתם בפרשת־השבוע ודנים בענינים כל־כך כשרים, לכאורה, הראויים להישמע מפי מגידים מעל במות בתי־הכנסיות והמדרשות, אבל הוא בפקחותו היתרה השכיל להכניס אליהם בין השיטין טנדנציות־טבל ולעשותם צינורות־סתר לזרמי הדעות היותר ראדיקאליות.

עומדים, למשל, בפרשת „תרומה", ובה הכתוב מדבר „בטבעות־זהב". טבעת־זהב — כמה פועלים יגעים ועמלים בכלי־חפץ זה! אנשים חופרים בהרים, מתעמקים בתחתיתם ומבקשים זהב, ויש אשר גוש עפר נקרע מן ההר והוא מתגלגל ונופל על האחד או על השני ושם מחנק לו. הפועל מוצא מת מתחת למפולת, אשתו נשארת אלמנה ובניו יתומים; וכך דור של עניים קם, ואין להם מרחם. וכמה בני־אדם מזקקים ומצרפים את הזהב מסיגיו, כמה מהם הולמים ומרדדים אותו בבתי־החרושת, כמה מהם מרקעים ומעגלים אותו לטבעות! ולשם־מה כל אותן המלאכות הקשות נעשות, אם לא ליפות את אצבעו של איזה בן־אדם הולך בטל, הטוחן פני עניים וחי על חשבונם?

או: פרשת „כי תשא". פה נזדמן לו לנופך יתד גדול לתלות בו את רובי תורתו — מעשה העגל. עגל־הזהב יושב על גפי מרומי־קרת, והכל כורעים ומשתחוים לו, הכל נכנעים לפניו ומשמשים אסקופה הנדרסת לרגליו. עגל־הזהב הוא הוא המשעבד את בני־האדם בעל כרחם לחפצו ולרצונו, הוא הכופה אותם כפיית־זדון למסור את נפשם על טובתו והנאתו, והוא המוצץ כעלוקה את דם־התמצית שלהם ופוסע על פגריהם ברגל גאוה. ובכן מה יש לעשות שירד עגל־הזהב מגדולתו ושתחדל רעתו בעולם? צריך לנפצו ולטחון אותו עד דק ולזרותו על שבע הימים, למען לא יהיה לו עוד כל זכר בארץ החיים.

ובשעה שהוא עצמו השתמש סחור־סחור לצרכי התעמולה הסוציאליסטית ב„קול לעם", היה משתדל שתהא מלאכה זו נעשית גם על־ידי אחרים. כך ביקש תמיד להשפיע על הבדחן המפורסם בזמנו אליקום צונזר, שיבליע בשיריו את ראשית יסודי הדעות הראדיקאליות, כדי שתתפשטנה בעם.

מעט, מעט נעשה נופך מפורסם בין כל שדרות הציבור העברי במינסק. במורה העני הזה, המוכר את תורתו בפרוטות, התחילו מתעניינים גם בטרקליני־זאטוטי בני־ישראל,

יהודה זאב נופך, בתו בלהה, אשתו של ישראל קפלן ובנו מרדכי נופך.

המתימרים בהשכלה ורוצים להיראות כפורעים מס לזרמים החדשים. לא ארכו הימים ונופך נעשה מקורב אל ראש הבאנק למסחר במינסק, א. ונגרוב, שנודע בעת ההיא לעסקן ציבורי חרוץ, לד״ר ב. לונץ, שהראה אף הוא נטיה יתירה לעבודת הכלל, ולאנשים אחרים כיוצא בהם. בהתקרבות זו מצא לו נופך חפץ להטות את לב העסקנים האלה אל הרעיון, אשר הגה בו כל הימים — ליסד בית־ספר למלאכה לנערי־ישראל. אחרי כמה מועצות וועדות קטנות וגדולות הוקם המוסד, בצורה מוקטנת מלכתחילה, בחדר שכור, שיש בו די מקום לעשרה תלמידים לומדי מלאכת חרש ומסגר. מאותה שעה ואילך התחילה תקופה חדשה בחיי נופך, תקופת העוז והמפעל. מאז הסיח את דעתו מכל מה שהעסיק אותו עד כה, אף הפקיר את שיעוריו, שמהם נמצא לחמו, וצימצם זמנו וכוחותיו בעסקי בית־הספר הזה. נדמה היה כמו נבלע בו בכל ישותו. מעלות השחר עד הערב עבד עבודת מכונה שאין גלגליה שובתים אפילו לרגע, וגם בלילה לא שכב לבו, כי העול מסידור הלימודים עד השגת ״ימים״ לתלמידים העניים, רבץ רק עליו ועל צוארו. כך עבד האיש וכך נשא בעול, עד שזכה לראות את המוסד בן־טיפוחו הולך ומתפתח, הולך ומשתכלל ונעשה גולת־הכותרת לכל האינסטיטוציות החינוכיות בנות־מינו אשר בחבל ליטא כולו. המוסד הועבר אל בנין אבנים גדול עם לשכות ואולמים רחבי־ידים ונפתחה מחלקה לחרושת־עץ, והתלמידים הולכים ומתרבים ובאים גם מערים אחרות, ואומנים מובהקים בעלי השכלה פרופיסיונאלית מלמדים להם את ענפי־העבודה על־פי השיטות החדישות שבחדישות, ובשעות מיוחדות מורים באים להורותם את הלימודים הכלליים. ונופך מנצח על כל המלאכה! הוא רוח החיה באופני הבית, וכדגים הללו, המקבלים את כוחם החיוני רק מן המים, כך נופך חי ונושם בלתי אם בסביבת התלמידים עושי־המלאכה, והלמות הפטישים והמקבות, הגרזנים והמשורים מצלצלת באזניו כמוסיקה נעימה ומרוממת את הרוח.

עברו שנה ושנתים ונופך עצמו רכש לו ידיעה גדולה בכל מקצועות־המלאכה הנלמדים בבית־הספר. את מלאכת המסגר ידע על בוריה ולעומקה כאחד האומנים המצוינים. ולא עוד אלא שגם עמד לו כשרונו להמציא תכניות לענפי־עבודה חדשים בברזל ובעשת.

ביתרון הכשר דעת הבין להכניס רוח של אמנות בכלים ובחפצים השונים, תוצרת בית־הספר, המוצאים לשוק. מרוחו זה אָצל על התלמידים והשפיע עליהם, שלא תהא מלאכתם נעשית עשיה מוגבלת ומצומצמת במוצרי הכללים, ההוראות והציוויים של המורה האומן, כי אם יתעמקו בכל פרט ופרט, יפשפשו בכל גלגל קטן ובכל קפיץ דק, אפשר שפה ושם ימצאו מקום לתיקון זה או אחר, לחידוש זה או אחר, להמצאה זו או אחרת. ובדרך זו עורר נופף בין תלמידיו כמה כשרונות נרדמים, אשר לא איחרו מהתגלות בשרטוטיהם ובקויהם האינדיבידואליים. מכאן ואילך היה נופף פותח מעת לעת במינסק תערוכה מצגת לראוה את החפצים השונים פרי עמל ידי תלמידי בית־הספר. התערוכות האלה היו מושכות אליהן בכל פעם המון מבקרים מכל שדרות הציבור המינסקאי וגם את גדולי שרי שלטון הצבא והאזרחים. החפצים היו מוצאים עליהם תמיד קופצים הרבה ונמכרים במחירים גדולים. שמע המוסד הגיע עד למרחוק, וכל שר או טפסר גדול בממלכה, אשר סר למינסק, כמו ראה חובה לעצמו לבקר בלווית שר־הפלך את בית־הספר לאומנות לילדי העברים, להתבונן בשום לב אל מלאכת התלמידים ולשמוע מפי נופף את ביאוריו המעניינים לכל חפץ וחפץ. זה הביא לידי כך, שבכל פעם שערכה הממשלה תערוכה לתוצרות התעשיה והחרושת של המדינה, היתה מזמנת אליה גם את נופף להשתתף בה עם יצירותיהם המשובחות של תלמידי בית־הספר למלאכה הנמצא תחת הנהלתו. ומעולם לא אירע, שיהא נופף שב מן התערוכות בלי מטבעות זהב וכסף, אותות כבוד ויקר לתלמידים היוצרים ולמוסד שגידל את הגידולים הללו. כמה פעמים העניקה הרשות העליונה גם לנופף עצמו מטבעות כבוד על פעולותיו הגדולות והרצויות לטובת התפתחות ההשכלה הפרופיסיונאלית ברוסיה.

נופף לא נהג מעולם שׂררה בתלמידים ולא זרק בהם מרה, ואף־על־פי־כן שררה תמיד בבית־הספר משמעת מופתית לתלמידים, ודבר יצא מפיו קודש היה לתלמידים. הוא היה להם לאב ולפטרון, וידאג למלא את מחסוריהם בדרך כבוד. ולא רק את צרכי־החומר בלבד דאג נופף לספק לתלמידיו; הוא היה קובע מזמן לזמן שיחות עם תלמידיו בענינים שונים של מושכלות והיה דן אתם בשאלות־החיים, כדי להרחיב את חוג מבטם, גם סימן להם בשם את הספרים אשר יקראו בהם לצורך התפתחותם הרוחנית. בעת ההיא לא נטה נופף עדיין מדעותיו הסוציאליסטיות אפילו כמלוא השערה, ומובן מאליו כי שאף לחבב את הדעות האלה גם על תלמידי בית־הספר, ולפיכך לא ייפלא הדבר אם הציע לפניהם למקרא את יצירות הסופרים הרוסים מן האגף השמאלי הקיצוני. כך הלך ונעשה בית־הספר למלאכה הזה בית־גידול בעלי־מלאכה עברים שומרי תורת מארקס...

עברו שתי שנים. בנגב רוסיה פרצו הפרעות הראשונות ביהודים. המאורעות המעציבים האלה יחד עם תגבורת האנטישמיות הציבורית והפוליטית, גרמו שהרבה מן היהודים האינטליגנטים ברוסיה התחילו מסתלקים משאיפותיהם האסימילאָציוניות, ובטובי המוחות החושבים התחוללה מהפכה, אשר הביאה בסופה לידי נצחון הרעיון העברי־הלאומי. ברחוב היהודים נזרקה סיסמה חדשה: „הביתה!" ששימשה יסוד ושורש לרעיון חיבת־ציון. מינסק היתה אחת הערים שבהן מצאה לה התנועה לישוב ארץ־ישראל כר נרחב. רבים מצעירי האינטליגנטים היהודים שם הזניחו את הדעות הקוסמופוליטיות־סוציאליסטיות, אשר נשבעו לדגלן עד כה ונעשו לאומיים נלהבים וחובבי־ציון. בין אלה האחרונים נמצא גם נופף.

מאותו יום ואילך התיצב נופך בשורה הראשונה של הלוחמים על רעיון תקומת האומה בארץ־אבות. הוא נלחם בעוז־רוח על ימין ועל שמאל: מעבר מזה — נגד היראים והחרדים, המחכים לעני ורוכב על החמור, ואת הדוחקים את הקץ הם חושבים לקטני־אמנה, ומעבר מזה — נגד הבוגדים והמתכחשים לעמם ולקניניו ההיסטוריים. ואף הפעם השתמש בנשק המנוסה שלו — בכוח שפתיו — ועשה בו חיל רב. עם המתנגדים האינטליגנטים, וביחוד עם הסוציאליסטים, חבריו של אתמול, היה נכנס בפולמוס־שפתים בנשפי־ויכוחים ערוכים לדבר, ועם הבורגנים והתורנים התוכח בכל מקומות של פומבי ואסיפות־הציבור וגם מעל במת בתי־הכנסיות והמדרשים. חיבת־ציון נעשתה שיחו והגיגו גם בבית גם ברחוב. כי בא אל מי שהוא בעסקי בית־הספר, לא נפטר ממנו אלא מתוך שיחה על חיבת־ציון וישוב ארץ־ישראל, וכי נפגש באדם בשוק והיה פותח דבריו אתו בשאלה: אם יש לו איזו ידיעה בטיב הרעיון הגדול, המנסר עתה בעולם היהדות ולוקח לב אבות ובנים? ולא אַסימילאַטור אחד ושנים החזיר נופך למוטב על־ידי המאור שברעיון־התחיה.

וכמנהגו בהיותו עסקן סוציאליסטי, כך לא נרתע אף עתה מפני כל מעצור ומניעה. גם בהיודע לו כי נודעו פעולותיו לרשות המקומית וכי סוכני־חרש מתחקים אחריו ושומרים את צעדיו, לא נע ולא זע, אלא שמאז התחיל משתמש בתחבולות שונות לאחז עיניהם ולהשתמט מהם בשעת הסכנה.

כך היה מעשה פעם אחת, ואחד מעסקני חובבי־ציון המפורסמים שבמינסק, אברהם קפלן, מסר לפני קהל גדול בבית־המדרש לנגרים דין וחשבון על־דבר ועידה ציונית. פתאום הודיעו מן החוץ כי בית־המדרש מוקף שוטרי פוליציה וז׳אנדארמים. עוד לא עברו שני רגעים והללו הופיעו בפתח. מבלי חשוב הרבה קפץ נופך אל „העמוד" ויקרא בקול רם ובניגון של חזן מנוסה: „שפוך חמתך!" הקהל הבין את כוונתו ויען אחריו כאיש אחד: „שפוך חמתך על הגויים אשר לא ידעוך" וגומר.

ראש פלוגת הז׳אנדארמים נעץ בנאספים עינים תמהות, ואחר פנה אל בני־לוייתו ויאמר: מתפללים הם, כנראה, נלכה!

שוב קרה, כי חברת „חובבי־ציון" הגרילה חלקת־אדמה, שקנתה במושבה גדרה. כמובן, היתה זו הגרלה חשאית. בלילה אחד נתפש נופך כשהוא עומד בבית־הנתיבות של מסילת־הברזל הליבוי־רומנית ומוכר גורלות. תיכף הובא לפני שר הז׳אנדארמים של המסילה, וכאשר שאלהו השר, כיצד הרשה לעצמו לעבור חוק ולעסוק בהגרלה סמויה מעין הרשות, ענהו בתמימות מעושה: „לא חטאתי ולא פשעתי אלא עשיתי את הטוב והישר בעיני הממשלה". השר העיף בו מבט של תמיהה וישאלהו: „הא כיצד?" על זה השיב לו נופך: „פשוט מאד; יש טוענים, כי הריבוי המופלג של היהודים ברוסיה מביא הפסד למדינה, והלכך באים אנחנו, דורשי שלום־הארץ, ומוציאים אותם מתוכה קימעא־קימעא למדינה שלהם, לארץ־ישראל".

בתשובה מעין זו הציל נופך פעם אחת מעונש גם את הבדחן אליקום צונזר, שהוכה בלשון לפני הרשות, כי בשיריו שהוא מזמר בקהל הוא עושה תעמולה בין העם לצאת מן הארץ. צונזר, שלא היה איש־דברים מטבעו וגם לא ידע כן את הלשון הרוסית, ביקש מאת נופך, שילך וימליץ עליו לפני מי שצריך, והלה ניאות לו וילך אתו אל לשכת הז׳אַנדאַרמריה ושם בירר ברוב ענין, כי אין זו תעמולה להגירה, אלא עצה טובה לשחרר את רוסיה מהמוני יהודיה הנופלים עליה למשא.

ובכלל היה נופך קופץ ונוטל על עצמו תמיד את האחריות בעד כל מפעל נעשה באיסור לצורך הפצת רעיון ישוב ארץ־ישראל, כמו עריכת חגיגה או נשף לזמרה וספרות, וכיוצא בדברים כאלו, שהיו החברים העסקנים נרתעים מהם משום אימת־המלכות. ואמנם היה נופך בכל מקרה של כשלון תולה את הקולר בו גופו ומשים את עצמו רשע לפני הרשות, בלי שים לב אל תוצאות הדבר.

נופך, ככל בעל מזג חם ונפש סוערת, היה איש־התנועה. הוא שנא את המנוחה ואהב את העבודה. מעולם לא ראה אותו איש יושב בטל, יושב ושובת. גם בימות החול גם בימי השבתות היה עסוק מאז הבוקר עד אשמורת בלילה. כשנפנה לשעה מעסקי בית־הספר, כבר חיכו לו עניני חיבת־ציון, שהטרידו את מוחו וכוחו; אך יצא ידי חובת־היום לארץ־ישראל, קפצו עליו טרדות־הציבור. אדם בעל־שם כי בא לעיר לעשות דבר לטובת הכלל, בחיים או בספרות, והיה ביקורו הראשון בבית נופך. שיחה קלה עם נופך היתה דיה לאדם האורח הזה לדעת על פיה מראש, אם תהיינה ידים לפעלו במינסק, אם אין. כי לא נמצא במינסק איש כנופך, שהיה לו שיג ושיח עם בני כל שדרות העם ושתיכן כמותו את רוחם וטיבם של המנהיגים והמונהגים. כך היה נופך לעינים לרב ר׳ שמואל מוהליבר, בסורו, על דרכו מפאריז, למינסק, כדי להטות את לב הגבירים שם לרעיון ישוב א״י, וכך שימש מורה־דרך לסמולנסקין כבואו לשם להפיץ את ספריו וכך נטפל לאותו צורך גם לאליעזר בן־יהודה ולאחרים כיוצא בהם.

אני מרשה לעצמי למסור כאן איזו פרטים אָפיניים מימי ביקורי שלושת האנשים הנזכרים במינסק:

בבוקר בא ר׳ שמואל מוהליבר למינסק, ובערב של אותו יום כבר סידר נופך בבית־המלון „פאריז״, שהתאכסן בו הרב, אסיפה גדולה של גבירים מן החרדים והאינטליגנטים. אפס כי העיר נופך את הרש״מ למפרע, כי אסיפה זו סופה להיות כאילן סרק שאינו מביא פירות. רש״מ פתח את הישיבה בנאום על־דבר מטרת נסיעתו לפאריז, על הראיון שהיה לו אצל הבארון רוטשילד ויתר שועי־ישראל במטרופולין הצרפתית וההשפעה שהשפיע עליהם לתמוך בבוני הישוב החדש בארץ־אבות, ויסיים בדבריו, כי ענין חיבת־ציון הוא חובה לאומית כללית, שאין כל אדם מישראל בן־חורין להפקיע את עצמו ממנה. ככלות הרב לדבר פנה אליו אחד הגבירים היראים, זה היה ר׳ דובר באמפי, בשאלה: „ילמדנו רבנו, איזו רבותא יש בדבר לאמור לשני: הבה כסף?״ רש״מ הרגיש את עצמו נעלב משאלה זו ויאמר: „באתרא דלא ידעי שרי למימר וכו׳. להוי ידוע לכם, כי לפני צאתי מביאַליסטוק לדרכי נדבתי מכיסי חמש מאות רובל לטובת ישוב ארץ־ישראל, וכי לכל אותה הנסיעה הגדולה שנסעתי עכשו לא קיבלתי אפילו פרוטה אחת מן החוץ״.

שם סמולנסקין היה מפורסם אמנם בין העשירים האינטליגנטים במינסק עוד משככבר הימים, כי היו ברובם מהמנויים על „השחר״, אבל קופצים לשלם לו למפרע בכסף מלא את מחיר כל כתביו לא נמצאו ביניהם. דבר זה ידע נופך יפה, ולפיכך, כדי שלא להביא את הסופר הגדול לידי טרחות־חנם, וגם לידי עלבונות, לא הניח לו, לסמולנסקין, לבקר בבתי גבירים כאלו, שלא היה בטוח בהם למפרע כי יחתמו על ספריו. לתכלית זו היה נופך מקדים להתראות עם כל גביר בפני עצמו, פותח אתם בשיחה ומסבב סוף־סוף את פני הדברים לביקורו של סמולנסקין.

ביום האחרון לשבת סמולנסקין במינסק נדברו יחד אחדים מפרנסי העיר ועשו לכבודו משתה נהדר עם ברכות נלבבות על הכוס ועם נאומים נלהבים בשבחו של בעל „השחר״

והספרות העברית. באותו הלילה, בשובנו יחד בחבורה מבית־הנתיבות, אחרי שליווינו לשם את סמולנסקין בעזבו את עירנו, אמר נופך כמו לנפשו: אף־על־פי־כן הרי זה חזיון מעציב מאד! ואחר הוסיף: סוף־סוף הן לא היה כל הכבוד הגדול הזה שחלקו גבירינו הנאורים לסמולנסקין אלא כבוד מעושה, וסמולנסקין צדק באמרו כי עלובה היא הספרות שאינה יכולה לקנות את הלבבות בלתי אם על־ידי התחכמויות של ערמה. לו ידעתם כמה קפנדריות עשיתי בשיחתי עם ונגרוב קודם שנגעתי בענין סמולנסקין, ואיזו נימים חבויים נצטרכתי לעורר בלב הפרקליט ב. עד שהסכים לקבל את סמולנסקין בביתו ולחתום על ספריו. בקשו וראו אם תמצאו יחס משונה אשר כזה בכל ספרות אחרת שבעולם.

ברוב מעלותיו האגיטאַטוריות נתגלה לפנינו נופך בעת שבא לעירנו אליעזר בן־יהודה לאסוף חותמים על עתונו „הצבי". נופך היה הראשון, וגם היחיד והמיוחד, שהשתמש בהזדמנות זו לעשות במינסק פומבי גדול לתחיית הלשון העברית בתור שפת־הדיבור. למעשה זה התמכר באותם הימים האחדים, שישב בן־יהודה בעירנו, בכל עצמותו וישותו. הוא נעשה תוכן כל שיחותיו עם הבריות למיניהן. לא הניח אדם בשוק, ובאיזה מקום שהוא, ויהיה האיש מי שיהיה ומה שיהיה, אם עברי או נוצרי, שלא הסיח את דעתו לשעה קלה לאותו חזון־הפלא של שיבת הלשון העברית לתחיה בפי העם העברי היושב בארץ־ישראל.

— פלאי־פלאים! — כך היה מתחיל בקול — עברית בבית, עברית ברחוב, עברית בחנות ובאטליז, עברית בכל מקום, מי מילל לנו?

ויש אשר לקולו היתה נאספת מעט־מעט מסביבו כנופיה קטנה של בני־אדם והוא עומד ומספר להם מתוך התלהבות עצומה, ולפעמים גם בהגזמות מרובות, על הנסים והנפלאות, שנעשו בימינו ולעינינו: תחית המתים!

ובשעת הזדמנות עם „זאטוטי בני־ישראל" הוא קורא בפאתוס: הנה אתם אומרים: נפלה, נפלה שפת־עבר, יבשו עצמותיה, נגזרה; לכו, אפוא, ובואו אל האורח היושב בתוכנו, אל אליעזר בן־יהודה, אם לא יטפח לכם על פניכם בלשונו העברית הזורמת והשוטפת והמלטפת בנועם צלצליה את האוזן.

כך ראינו את נופך באותו זמן, בימי בכורי הרעיון העברי־הלאומי וראשית צמיחת תנועת חיבת־ציון, כעמוד־התווך של העבודה הציבורית־הלאומית. עם הופעת הרצל והתעוררות הציונות התחילה פעולתו מתפתחת ומתרחבת יותר ויותר, עד כי נבלע בה כולו.

בזמן אחד עם התעוררות הציונות נעשה שינוי נמרץ במצב חייו הפרטיים של נופך. הוא התפטר ממשמרתו בתור מנהל בית־הספר למלאכה ונעשה סוכן בתחום ומחוץ לתחום מטעם בית־חרושת גדול למעשה מכונות בגרמניה. משרתו זו הצריכה אותו להימצא רוב ימיו אם בעגלה או במרכבת־הברזל ולבוא בשיג ושיח עם המון בריות ממעמדות שונים, ובכל נסיעה מצא לו הזדמנות לעשות נפשות לציונות, שהיתה עיקר שיחותיו וויכוחיו עם הפנים החדשות, אשר נפגש אתן בדרכו. כשהיה סר לרגל עסקיו לעיר או לעיירה, ראה ראשית לו לחקור אם יש בה אגודה ציונית, אם אין. בעיר שלא נמצאה בה אגודה כזו, היה נכנס אל בית־הכנסת בשעת התפילה, עולה על הבמה ודורש דרשה ציונית נלהבת. כמעט בכל פעם היו דבריו עושים רושם על הקהל, ועוד באותו לילה היו היותר עסקניים שבעיר מתאספים אל בית אחד מהם, מיסדים חברת ציונים ונכנסים

אל רשת ההסתדרות הכללית. יש שהיה נופף מוצא מכשולים על דרכו מצד הרב דמתא או מצד „יקירי־קרתא". במקרים כאלה היה כופה את המתנגדים להיכנס אתו בויכוחים של פומבי ולהרצות את טענותיהם בפני עם ועדה, ולא זז משם עד שהכריע את שונאי־ישראל ומשך את הקהל על צדו. ומעולם לא יצא נופף לדרך בלי לקחת אתו חבילי־חבילות של קונטרסי־שקלים ותוי הקרן־הקימת ומניות הקולוניאל־באנק, שהיה מפיץ אותם ברבים בשעת נסיעותיו, ואיש לא השיב את פניו ריקם.

נופף השתתף בקונגרס הציוני השביעי בבאזל. הקרע שנעשה בקונגרס זה בין ציוני־ציון והטריטוריאליים הרעיד אותו בעמקי נשמתו. בדרך חזרתו מבאזל סר לווילנה, ואז ביקר אותי במערכת „הזמן", שהייתי מחבריה. באותה שעה נמצא עדיין תחת הרושם הקשה שעשה עליו הפירוד הנזכר, ויהי נפעם ונדהם מאד. הוא שפך לפני מרי שיחו והשיח לי את דאגתו, כי עתה, עם התפוררות הכוחות הציוניים, יבוא הקץ לתנועה הציונית כולה.

ושרוי במעמד־רוח אחר לגמרי ראיתי את נופף בימי הקונגרס הציוני האחד־עשר בווינה. באותו זמן כבר היה נופף למעלה מבן־שבעים, ואף־על־פי־כן לא ניכרו בו שום סימני עייפות ולאות. הוא לא הניח ישיבה מישיבות־הקונגרס שלא השתתף בה, ובועדות שנבחר אליהן עבד מתוך התלהבות מרובה ובכוחות־עלומים. יש שאחר עבודת יום תמים בקונגרס היה יושב בישיבה של קומיסיה זו או אחרת עד כל הלילה ושב אל מלונו בבוקר, ובעוד שעה הוא חוזר ונראה מלא חיים ותנועה באולם האסיפה הכללית. וכך בלי הפסק במשך שני שבועות רצופים.

בשובי, ככלות הקונגרס, מווינה לעירי, נזדמנתי במרכבת־הברזל עם נופף על דרכו למינסק. נמצאו שם אתנו גם ציונים אחרים, וביניהם בן־עירו של נופף, הד"ר יוליוס ברוצקוס. כולנו ישבנו ושוחחנו בחבורה, ונופף היה, כדרכו, ראש־המדברים. שיחתנו נסבה, כמובן, על הציונות והקונגרס, אבל נופף הכניס אליה בשטף־לשונו כל כך הרבה מאש הרגש ומן הליבוב הלירי, עד כי תפשה לא רק בלבנו אנו, המשתתפים בה, כי אם גם את יתר הנוסעים אתנו במרכבה, רובם יהודי וינה, שלא התעניינו מימיהם בציונות ובציונים, ועכשו נאספו אחד, אחד מסביב לנו והקשיבו מתוך תשומת־לב מרובה לדברי נופף, אשר היה בעיניהם כמגלה חדשות ונצורות לא שיערון עד כה.

בין כה רד היום, ואל מרכבתנו הבקיעו צללי־הערב הראשונים. אחד מבני חבורתנו נזכר בשמועות, שהיו סובבות בימים האחרונים בקונגרס ונמסרות בלחישה מפה לאוזן, כי הממשלה הצארית הפקידה בווינה סוכני־חרש כדי להתחקות אחרי מעשי הדליגאטים הציונים שבאו מרוסיה, והצירים שיעוררו אצלם בהנהגתם אפילו רק שמץ של חשד, עלולים להיעצר על הגבול ולהיאסר.

ככל אשר התקרב המסע אל הגבול, התחיל כל אחד מאתנו ממשמש בכיסיו, בוחן ובודק בכל פיסת־נייר. רק נופף לבדו ישב אתנו מבלי אשר עזבתהו צהלת־רוחו הרגילה אף לרגע, ולא פסק כל העת מהתלוצץ. כצאת המסע מן התחנה האחרונה שלפני הגבול, בעוד שאנו יושבים מתוך ציפיה מעיקה אל הז'אנדארמים הרוסים, שייכנסו עוד מעט אל המרכבה לקחת מאת הנוסעים את תעודות־המסע, התעורר נופף פתאום ממקום מושבו והתחיל לשיר בקול: „עוד לא אבדה!"... וכל עמל החברים להשתיק אותו, מיראת הז'אנדארמים, היה לשוא. נופף הוסיף לשיר, וגלגלי המרכבות המשקשקות על־פני פסי־הברזל, כמו ענו לו בקול...

כדי שתהא אישיותו הציונית של נופף שלמה, יש להוסיף עוד עובדה זו, כי בקיץ של

שנת 1910 הזניח את עסקי פרנסתו ועשה נסיעה לארץ־ישראל. הוא עבר את ארץ־אבות לארכה ולרחבה, ביקר את המושבות שביהודה ובגליל, ואת כל החוות והקבוצות, לא ביקור מרפרף, נוגע ואינו נוגע, אלא חודר עד לתוך תוכם של דברים. הוא חיפש את החזיונות ואת המעשים תפיסה שלמה ומקפת, וסקר את נקודות האור והצל סקירה מלאה ועמוקה. באחד ממכתביו אלי אחרי שובו ממסעו כתב בתוך שאר דברים: „אם יאמר לך אדם, יהיה מי שיהיה: יודע אני את כל הנעשה בארץ־ישראל, אל תאמין; אם יאמר לך נופך — תאמין". ואמנם לא היתה זו פראזה ריקה. הוא שב מארץ־ישראל מזוין באֶרודיציה גדולה של ידיעות, שיש בהן כדי לתת ציור נאמן מכל ההולך ומתהוה שם בישוב העברי הישן והחדש. אפשר לומר בלי גוזמה, כי לא היתה אף שאלה אחת, אשר נשאל נופך ממכרים ובלתי־מכרים על־דבר החיים, חיי החומר והרוח, על מוסדות ואנשים בארץ־ישראל, שהניח אותה בלי תשובה מבררת את הענין בירור מלא. הוא היה כעין לקסיקון חי לעניני ארץ־ישראל. במשך שבועות אחדים מיום שובו מדרכו לא פסקה דלת ביתו מהיסוב על צירה, כי רבו הדורשים לשכנו לקבל ממנו „פרישת־שלום" מארץ־אבות, זה יוצא וזה נכנס, ואף ברחוב היה הולך ומספר לשואלים וגם ללא־שואלים חדשות או, לפי מבטאו הוא: „אמת" מארץ־ישראל. מחפשי מומים היו אומרים, כי אין ידיעותיו אובייקטיביות כל צרכן, כי הגוונים שהוא מצייר בהם את המציאות הארצי־ישראלית הם לפעמים גסים יותר מדי, וכי שפעת־האורה שהוא מוצא בחיים החדשים ההולכים ומתרקמים בא"י, מהרהורי־לבו הוא רואה אותה, מאותם ההרהורים המשוחדים ממסירותו העצומה אל רעיון התחיה העברית־הלאומית. אמת היא, כי הכניס נופך אל שיחותיו על־דבר ארץ־ישראל הרבה מן ההתלהבות וההתפעלות הנפשית, אולם אחרת לא יכול, כי אלמלא כן, היה „יוצא מעורו" ומזייף את עצמו, את טבעו ואת תכונתו. שלושים שנה רצופות היתה ארץ־ישראל שיחו והגיגו, בה ראה חזות הכל ובה שם כל מעיניו; שלושים שנה רצופות היתה אהבת ציון וירושלים „כאש עצורה בעצמותיו" ומדי דברו בה נפשו גחלים ליהטה וכמו „התפשט את גשמיותו", ועכשו לאחר שזכה לראות בעיניו את הארץ עם ניצני התחיה בפריחתם ובשגשוגם, מה פלא יש בכך, אם כל אשר דיבר ואשר סיפר על ארץ־ישראל ועל הנעשה בה נשם התלהבות כבירה וכליון־נפש עצום? הוא היה אומר: „עד נסעי לארץ־ישראל אפשר היה לחשוב אותי לציוני מדומה, עכשו נעשיתי ציוני למחצה, ואם תינתן לי משאלת־לבי ואזכה לבוא ולהשתקע על אדמת־אבות, והייתי לציוני בפועל"....

אבל משאת־נפשו לא ניתנה לו.

פרצה המלחמה העולמית, ולרגלה השיגו בלהות־צלמות את עם־ישראל. מאות אלפי יהודים, שנעקרו בין־לילה ממקומות מגוריהם, יצאו בראש גולים. מינסק נעשתה מרכז לאובדים הנידחים האלה. הפליטים והמגורשים, כולם מחוסרי חסות ומחיה, שטפו את העיר. נוסדה ועדה לעזרת האומללים, ובראשה העמידו את נופך. אזור כחות־נעורים ומרץ־ברזל התנפל העסקן הישיש הזה אל תוך ים עבודת־העזרה הזאת. הוא הסיח את דעתו מעסקיו הפרטיים ומצרכי־עצמו. מאז הבוקר לא נח ולא שקט, עתים שכח מאכול לחמו, וגם בלילה לא שכב לבו מדאגתו לעלובי־הגורל הללו. לעת בוא המסעות היה מן הצובאים מבית־הנתיבות כדי לקבל את פני המוני הפליטים. קבלת־פנים זו היתה קשה לו לפעמים מאד, כי פקידי־הרשות הגדולים והקטנים לא הניחו לו ולחבריו לגשת אל

המרכבות, וצריך היה להשתמש בכל מיני פיתויים ושידולים, ויש אשר גם בכל מיני ערמומיות והתחכמויות, כדי להגיע סחור־סחור אל מקום מושב הפליטים. מאותה שעה ואילך התחילה לנופך שורה של פעולות ומעשים מיגעים ומפרכים את הגוף כל אחד יותר מחברו: סידור מעונות, עריכת בתי־תמחוי, ריצות שאינן פוסקות מרחוב לרחוב לפקח על אסיפת כספים, מיני־מזונות, בגדים ולבנים, בשביל הגולים. יש אשר מרוב עבודה היה נופך שב לביתו בשעה מאוחרת אחרי חצות־לילה, ואך עלה על משכבו, עוד לא הספיק להירדם, והנה נשמע קול דופק בחלון: „פתחו! באו מחנות של פליטים חדשים, אלה ברגל ואלה בעגלה, ממלאים הם את רחובות־העיר, ואין מאסף להם". קריאה זו דיה היתה להעמיד במעוף־עין את הזקן היעף והיגע על רגליו, עוד רגע ונופך עם פנסו בידו כבר משוטט בחוץ ואינו שב למעונו עד אשר מצא חסות לפליט האחרון שבאחרונים.

נופך היה לפליטים כאב רחמן, שיתף עצמו בצרתם ובענותם, התעניין בכל דאגה קלה שלהם, ולא חשך נפשו מעמל נעלה מכוח אנוש, כדי להמתיק, עד כמה שאפשר, את מרירות מצבם.

ובימי־הרווחה של ממשלת קרנסקי, כשהמחיצות והגדרים המבדילים בין היהודים ובין בני עם הארץ התחילו מתערערים ונופלים אחד־אחד, מה שנתן תקוה בלב רבים כי תור הזהב ממשמש ובא בחיי כנסת־ישראל שברוסיה, היה נופך מן העברים המועטים שנבחרו בתור חברים אל בית מועצת־הקריה. לרגלי משמרתו־פקודתו זו צריך היה להשתתף בועידה המוסרת אנשים לצבא, והשעה — שעת גיוסים שאינם פוסקים, והמגויסים נשלחים תיכף למקומות שמשם לא ישובו. בשעת־חירום זו מילט נופך בחכמתו מהישלח אל החזית את כל הצעירים, כיהודים כנוצרים, שהיעדרם היה גורם לחורבן עולמן של משפחות שלמות. במינסק היה אז הדבר לשיחת־רבים, וכולם דיברו בו מתוך יחס של הערצה.

ופעולותיו המזהירות והפוריות של נופך בימי־האורה הללו בשעת הבחירות השונות: הבחירות אל הועידה הכללית של יהודי־רוסיה, הבחירות אל האסיפה המכוננת, ובסופן הבחירות אל הקהילה הישראלית הדימוקראטית הראשונה, שבכולן הכריעה כף הנצחון על צד נושאי דגל הציונות — הפעולות האלה ראויות הנה שתיכתבנה פרשיות־פרשיות באותיות של זהב כדי לשמש מופת ודוגמה לעסקנינו הלאומיים לדורותם.

אבל בעוד נופך עומד ומתאבק עם הזקנה, התגנבה אליו לאט־לאט מחלה ממארת, אשר הכריעתהו. לקה נופך ברגליו. הרגלים, שעברו עליהן כל ימיהן בריצות ורדיפות אחרי הטוב והחסד, נדונו לכרת! בסתו שנת 1918, בהיות מינסק כבושה על־ידי הגרמנים, הובל נופך לקניגסברג, ושם כרתו לו הרופאים את רגלו הימנית.

באמצע הקיץ שנת 1920 שבה והתעצמה מחלת נופך, והרופאים מצאו צורך בדבר לכרות לו גם את רגלו השניה. בשקט ובדומיה נשא נופך את קשי גורלו, וכשהיו באים אליו אנשים לבקרו, היה מתאמץ לדחות את השיחה מיסורי־עצמו ליסורי־הציבור.

בהרגישו כי ימיו ספורים, ביקש מרעיו וידידיו שנאספו ליד מטתו, כי בבואם לגמול אתו את החסד האחרון, לא יספדו ולא יבכו לו, כי אם יזמרו במקהלה על גל קברו את שירת „התקוה"...

משאלה מופלאה במינה זו מוסיפה פנינה מזהרת באישיותו הציונית של יהודה בן מרדכי נופך.

ד״ר דבורה קפלן

בבית ציוני

המחברת היא בתו של אברהם קפלן, מראשי הציונים במינסק, ואלמנתו של אליעזר קפלן, שר־האוצר הראשון במדינת ישראל.

אברהם קפלן

מינסק היתה עיר יהודית שאוכלוסיה מרובים. קשרים חברתיים בין יהודים ללא־יהודים לא היו כמעט. אם טיילה בחורה יהודיה עם בחור לא־יהודי, ריננו אחריה בכל העיר. גם המשכילים, שלא היו אדוקים בדת, היו הולכים בשבתות ובחגים לבית־הכנסת הגדול והמפואר שבעיר, בו עבר לפני התיבה חזן עם מקהלה. משפחתנו לא היתה דתית, אבל שמרה על המסורת.

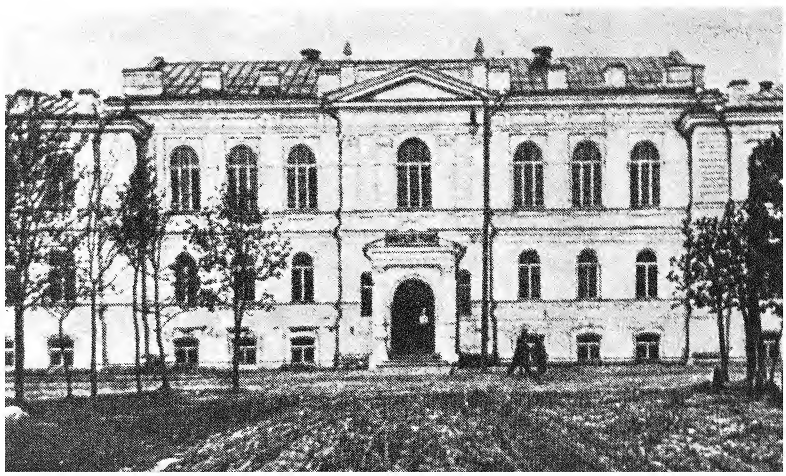
היו בעיר בתי־ספר ממשלתיים ופרטיים. לבתי־הספר הממשלתיים היו יהודים מתקבלים לפי נורמה של אחוזים. בחינות־הכניסה היו קפדניות מאוד, ולאחר שיהודי עבר את הבחינות בהצטיינות, נשארה המגבלה של האחוזים. בשביל בנות היה בית־ספר פרטי למסחר. שתי אחיותי הבכירות ואני למדנו בבית־ספר זה. דמי־הכניסה היו 300 רובל לבת. גם שכר־הלימוד היה גבוה. רמת הלימודים היתה גבוהה מאוד, מעין ליציאום בתכנית של 7 כיתות תיכוניות. בית־הספר היה מעניק זכויות ממשלתיות, כלומר, תעודת־בגרות. תלמידותיו היו כמעט כולן יהודיות. זכורתני, כי למדו שם שתי בחורות פולניות, ואף לא רוסיה אחת. המורים היו לא־יהודים רק המורה לדת היה יהודי. שיעורי הדת היו למעשה שיעור בהיסטוריה ישראלית לפי דובנוב. בבית־הספר למדו בשבת, ויום־המנוחה היה יום ראשון בשבוע. בשנת 1913, כשקיבלתי את תעודת הבגרות, נסגר בית־ספר זה.

רוב היהודים במינסק עסקו במסחר ובמלאכה. היו גם אנשי האינטליגנציה העובדת: רופאים, מהנדסים, עורכי־דין.

אבי היה סוחר סיטונאי של בדים. מביא היה את סחורתו מפולין, מרכז תעשיית האריג ברוסיה לפנים. כן היה שותף למנסרות.

הקיטוב המעמדי היה ניכר מאוד. לא היה לנו כל קשר עם החוגים העניים שבעיר. כנהוג בבתי אמידים, היתה לנו מבשלת יהודיה, ועזרה על־ידה משרתת גויה, שהיתה מעין „גויה של שבת״. זכורתני כי בשנת 1913 כבר היה חשמל בביתנו. לתחבורה בעיר שימשה ה„קונקה״, כלומר, קרון על פסים שסוסים מושכים אותו. באותה שנה ביקר הצאר הרוסי בעיר לרגל מלאת שלוש מאות שנה לשושלת רומאנוב.

השפה השלטת בביתנו היתה רוסית. ההורים בינם לבין עצמם דיברו יידיש, אבל

בית־הספר למסחר

אתנו, הילדים, דיברו רק רוסית. קלטתי את היידיש ברחוב ומפי המבשלת שלנו, שהיתה גרה בביתנו. כיון שאבא היה ציוני, והישיבה בגולה היתה בעיניו רק ישיבת־ארעי, הכין אותנו לקראת ארץ־ישראל על־ידי לימוד השפה העברית. המורה הראשון שלנו היה א. אברונין, המדקדק הידוע, לאחר מכן — חיים תנעזר ומנחם איצקוביץ. התחלתי ללמוד עברית מגיל שש, כי אבי שהה בארץ־ישראל שנה שלמה, בשנת 1889, עבד בגדרה עם אנשי ביל"ו ורצה להקנות לנו את ידיעת השפה. רק בגלל מחלתה של אמא חזר לרוסיה.

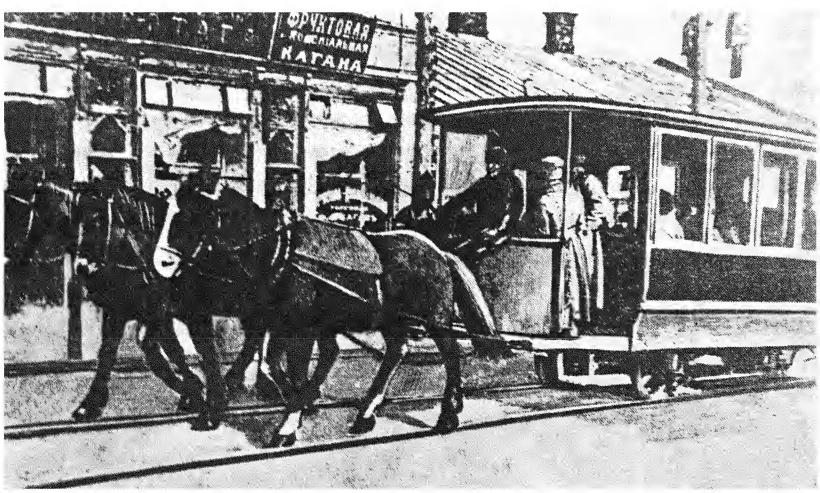
בשנת 1913 ביקר אבי שוב בארץ, יחד עם ד"ר חיים חורגין, ורכש מגרשים בירושלים — בתלפיות, בקלנדיה ובעטרות. וזה שהציל לימים את אמא מחרפת־רעב. לאחר מות אבא, בשנת 1920, מטיפוס הבהרות, כשהבולשביקים החרימו את כל רכושנו, עלתה אמא לארץ ובמחיר המגרשים שרכש אבא בשעתו, הקימה לה בית בתל־אביב, וקיומה הובטח כל שנות־חייה בארץ עד לפטירתה.

בשנת 1897, שנת הולדתי, נאסר אבי באשמת־שוא. נפוצו שמועות בעיר, כאילו פגעו יהודים בחיילים רוסים שיכורים והיכו אותם. כל החנויות נסגרו מפחד פרעות. אבא יצא החוצה לברר מה קרה ונאסר. העמידוהו למשפט, לאחר שישב 11 חודש בבית־הסוהר במינסק, דנו אותו לשנתיים גירוש לקוסטרומה. באותו זמן חזרה אמא לדור בבית הוריה, והחנות שלנו נסגרה.

לאחר שוב אבא מהגירוש, נתקבל בעיר כגיבור. אבא היה ציוני מנעוריו ועסקן פעיל. הייתי אומרת לאמא: „ראי־נא, כל חייך עוברים עליך בבית ללא בעל כמעט. אבא עסוק תמיד במסחרו או בעסקנות ציונית". ונדרתי נדר בלבי כי אני לא אנשא לעסקן. אבל גם אני לא נמלטתי מגורל זה, ונישאתי לבן־דודי, אליעזר קפלן, שהיה עסקן מנעוריו ועד יומו האחרון.

אבא היה אדם בריא ומעודו לא חלה. בזמן חילופי השלטון — בולשביקים, אוקראינים,

פולנים וכו׳ — החלה להגיע מאמריקה עזרה ליהודים הפליטים שהיו במינסק. אבא היה פעיל בהגשת עזרה לפליטים ונקרא לישיבה בווארשה, שטיפלה בענין זה. בשובו חש צמרמורת ושכב במיטה. טיפלו בו הרופאים ד״ר לונץ וד״ר יוליוס ברוצקוס. הוא חלה בדלקת־ריאות וכעבור יומיים נפטר. היה זה בתקופת השלטון הפולני, ב־26 בפברואר 1920. אבא היה אהוב על הציבור וערכו לו הלווית־פאר. אלפים השתתפו בה. כשיצא מסע ההלוויה והגיע עד מרכז העיר, נעצרה ההלוויה על־ידי חיילים פולנים בתואנה כי היהודים מבריחים, במסווה ההלוויה, זהב מהעיר. לאחר פניה למושל הפולני של העיר, ראצ׳קובסקי, שהכיר יפה את אבא, ניתן להמשיך במסע ההלוויה.
שמע ההתעללות בהלוויה הגיע לחוץ־לארץ, והיתה שאילתה על כך בפרלמנט הצרפתי. הפולנים היו מעונינים באהדת הממשלה הצרפתית, וזה פגע בהם. לאחר מכן, כשהגיעה משלחת האינטרנציונל הסוציאליסטי לחקור בענין הפוגרומים במזרח־אירופה, גבו עדות על פרשת ההלוויה. הפולנים השתדלו להכביד על גביית העדויות, אך כמה עסקנים יהודים בעיר הגיעו בכל־זאת לועדה והעידו. מזכירת הועדה היתה נינה מדם, אשתו של מנהיג ה„בונד״ הנודע, ולאדימיר מדם.
מידידינו במינסק זכור לי יפה ד״ר חורגין, שעלה לימים לארץ והמשיך כאן במקצועו: רופא־שיניים. הוא היה מבאי־ביתנו. יש בידי תצלום משנת 1913 ובו אבי, ד״ר חורגין ואחותי הגדולה נוכחים בטקס הנחת אבן־הפנה לטכניון בחיפה.
ועוד אני זוכרת מהעסקנים באי־ביתנו את ישראל קסל. הוא היה אדם מעניין מאוד. לימים עלה ארצה ולו שני בנים ובת בחיפה. גם יהודה נופך הזקן היה ידידנו. כשנסע אבי לארץ בשנת 1913, בא נופך לביתנו וערך בו את הסדר של פסח. הוא היה איש עליז, מלא חיים. מבאי־ביתנו היו גם י״ל וילנסקי, יצחק ברגר ויהודה ליב ברגר.
רחוקה הייתי מעודי מעסקנות מפלגתית. אבל את מהפכת־פברואר של קרנסקי אני זוכרת יפה. השמחה היתה רבה. חשבנו שבאה גאולה לעולם. הייתי אז במוסקבה. יצאנו

ה„קונקה״

לרחובות וחגגנו. כשפרצה המהפכה הבולשביסטית, בנובמבר 1917, הסתגרנו שבוע ימים בחדרים, כי היו יריות בעיר.
כן זוכרת אני יפה את חגיגת הצהרת בלפור במינסק. כולנו היינו בטוחים כי ניתנה לנו מדינה יהודית, ורק דבר אחד חסר: עליה לארץ. אין עלינו אלא לעלות ולהשתקע במדינתנו.

דודי, אבי בעלי אליעזר, היה דתי יותר מאבי. שפת־הדיבור שלהם בבית היתה יידיש. אליעזר ידע עברית מילדותו. הספר הראשון שקרא אליעזר היה עברי. מנעוריו היה פעיל בתנועת־נוער יהודית. וכן גם אָחיו ברוסיה ידעו עברית וכתבו אלי עברית צחה.
בגיל 16, לאחר גמר בית־הספר, נסעתי ללוזאן שבשוויצריה. היה זה בשנת 1913. אבינו, שרצה למנוע מאתנו את היסורים של כניסה לאוניברסיטה רוסית, שלח אותנו, את שתי אחיותי ואותי, ללימודים בשוויצריה. מאחר שלמדנו בבית־ספרנו צרפתית, לא נתקלנו בשום קושי בלימודינו בשוויצריה. שם למדתי מדעי־החברה ומוסיקה בקונסרבטוריה, פריטה על פסנתר. הכנה לכך היתה לי עוד מהבית.
משפרצה מלחמת־העולם הראשונה, בשנת 1914, היינו בחופשה בבית ולא יכולנו לחזור ללימודים. אחיותי ואני התנדבנו ועבדנו כאחיות בבית־חולים צבאי. שנה עבדתי בבית־החולים, וזה עורר בי רצון ללמוד רפואה. בשנים ההן, בימי הצאר, היתה באוניברסיטה פאקולטה לרפואה לגברים ופאקולטה מיוחדת לנשים על שם באֶסטוּז׳אֶב. קשה מאוד היה להתקבל לאוניברסיטה לנשים. רק לאחר שהצגתי תעודה מהרב הראשי של מינסק, שבן־דוד שלי שירת בצבא ונפל בשבי הגרמני, נתקבלתי.
המעבר ללימוד הרפואה היה כרוך בבחינה נוספת. כבוגרת בית־ספר למסחר ידעתי מתימטיקה ושפות זרות: גרמנית וצרפתית. חסר לי ידע בכמה מקצועות. עמדתי בבחינות ממשלתיות נוספות בסימסטר השלישי. שלוש שנים למדתי במוסקבה ושנה אחת בחרקוב, כי כשכבשו הגרמנים את אוקראינה, בשנת 1918, נשארתי תקועה שם ולא יכולתי לחזור למוסקבה. כך גמרתי ברוסיה 8 סימסטרים ברפואה. בימי הכיבוש הפולני, בשנת 1920, מת אבי, ואני עזבתי את רוסיה. חיפשתי מקום להמשיך בלימודי. בבראטיסלאבה שבצ׳כוסלובקיה, למדתי שנה נוספת. עמדתי בבחינות בצ׳כוסלובקיה וגמרתי לימודי כרופאה.
להורי בעלי אליעזר היתה משפחה גדולה: 5 בנים וחמש בנות. כולם למדו ועבדו. היתה זאת משפחה מסורתית, והבנים למדו בחדר. אני ואליעזר היינו בני־דודים, ואביו היה קרוב־משפחה של אמו. כשהחלה להתרקם קירבה בין בני־הדודים, הזהירו אותנו מפני נישואים של קרובי־משפחה. אף־על־פי־כן נישאה אחותי לאחיו של אליעזר, ואני לאליעזר, וילדינו מוצלחים.
אליעזר למד בחדר ואת לימודיו התיכוניים למד כאֶכסטרן. רק בשנת הלימודים האחרונה נסע לפולניה, כי שם נתקבלו יהודים ביתר קלות, וגמר שם בית־ספר ריאלי רוסי.
לבני משפחת בעלי היתה זיקה להנדסה. אחיו הבכור אברהם היה מהנדס מחונן וניהל ברוסטוב תחנת־כוח חשמלית גדולה. כשקיבל אליעזר את תעודת הבגרות, הגיש בקשות־כניסה לטכניון במוסקבה ולבית־הספר לרפואה בווארשה. תעודותיו היו מצוינות, והוא נתקבל, בשנת 1911, לשתי האוניברסיטאות. היה עליו לבחור בין שתי האוניברסיטאות,

ולבסוף החליט, בהשפעת אחיו הגדול, ללמוד הנדסה. לא קלים היו הלימודים לאליעזר. ראשית, היה עסוק בשיעורים לפרנסתו, כי אביו תמך בו רק במקצת. ושנית, העסקנות הציבורית גזלה חלק רב מזמנו. נפגשתי אתו בביתנו. אבל ההבדל בשנים — הוא היה גדול ממני בשש שנים — שם תחילה חיץ בינינו. פגישותינו תכפו ונתהדקו יותר כשלמדתי רפואה במוסקבה. היו אתי שתי אחיותי, ואליעזר קירב אותנו ועזר לנו להשתלב בחברה היהודית. הוא גר בבית משפחת אידלסון, משפחה ציונית נודעת במוסקבה, והודות להיכרות אתם נכנסנו לחוגי היהודים במוסקבה.

כשנתפנה אליעזר מפעילותו המפלגתית, על־מנת לסיים לימודיו במוסקבה, תכפו פגישותינו. עם סיום לימודיו, נסע אליעזר לאוקראינה, ושם נבחר לפרלמנט האוקראיני („ראדה"). בשנת 1919 נסע אליעזר, יחד עם ד"ר אלכסנדר גולדשטיין וד"ר זלקינד לפאריס, כבאי־כח היהדות הרוסית ועשה שם כשנה. כשהגעתי לאחר מות אבא, בשנת 1920, לגרמניה עם אמי, בא אליעזר לנחמנו. הקשר בינינו נתהדק ובשנת 1921 באנו בברית הנישואים.

אף שהיה מהנדס, לא עסק במקצועו, אלא בעסקנות ציבורית. בשנת 1920 השתתף בישיבה של הועד־הפועל הציוני, שהוא היה חבר בו. לאחר הקונגרס ב־1921 נשלח לווילנה, לארגן את העליה משם ארצה. היה לו ויכוח עם ד"ר חיים ויצמן בדבר קצב העליה. אליעזר טען כי יש לקיים מרוץ עם הזמן, וכל זמן שאין הגבלות על העליה, חייבים אנו להעלות יהודים לארץ. כן השתתף אליעזר בכנס האיחוד של „התאחדות" עם „הפועל הצעיר" שנערך בפראג. לאחר מכן היינו בווינה עד שנת 1922, ומשם עברנו לברלין.

הייתי תובעת ממנו שיזנח את העסקנות המפלגתית ויתמסר למקצוע, להנדסה. אין לי ספק כי נוצר לגדולות במקצוע זה. כשנפגש עם פנחס רוטנברג, יעץ רוטנברג לאליעזר להתמחות במקצוע החשמל. והוא אמנם שמע לעצתו, והתמחה למעשה בחשמל, אף שמקצועו היה הנדסת־רכבות. אבל עסקנותו הרחיקה אותו מהמקצוע.

כשהגענו לארץ, בשנת 1923, נעמדנו לפני ברירה: להמשיך בעסקנות מפלגתית במשכורת של 8 לירות לחודש, או לעסוק בהנדסה במשכורת של 30 לירות לחודש. הוא העדיף לעבוד במשרד לעבודות ציבוריות של סולל־בונה וקיבל משכורת של 8 לירות לחודש. קיומנו היה אז בדוחק רב. בסולל־בונה עבד אליעזר בעבודה אדמיניסטרטיבית. משם עבר לעיריית תל־אביב, כחבר מועצת העיריה, וניהל את המחלקה הטכנית. בשנת 1929 עבר לעבודה בועד־הפועל של ההסתדרות ועבד שם עד 1933, עד שהתחיל לכהן כגזבר הנהלת הסוכנות היהודית. מצבה היה חמור מאוד. היו גרעונות על גבי גרעונות. אביה של שושנה פרסיץ, הלל זלטופולסקי, לימד את אליעזר הלכות תקציב ציוני. הוא היה אומר: „תקציב כמוהו ככעך. ראשית־כל מתווים את העיגול באויר, ואחר־כך שמים מסביב בצק. בכן, תכין תקציב עם גרעונות, ואחר־כך תחפש אמצעים במה להקיף את החור מסביב".

סבורה אני כי גם מחלתו, בה מת, באה עליו בגלל הדאגות הגדולות להשגת כספים לתקציבים, שלא הדביקו מעולם את הצרכים הגדלים והולכים.

יצחק ברגר

חיים חורגין

המחבר, יצחק ברגר (1875—1945) — ממיסדי פועלי־ציון („נוסח מינסק") ומראשי העסקנים הציוניים במינסק. ראה עליו בעמ׳ 429—432.
המאמר פורסם ב„דבר", ה׳ בסיון תרצ"ט.

חיים חורגין

יש אנשים שחייהם עוברים על פי קו ישר מבלי נטות ימינה או שמאלה ויש שתנודות ושינויים בחיי החברה מתרשמים בנפשם עמוק־עמוק וגוררים אחריהם שינוי ערכין גם בחייהם הם. במשך חייו הארוכים של ד"ר חיים חורגין היו הרבה „חילופי משמרות". ומפני זה גם פרשת חייו עשויה חוליות־חוליות, שכבות־שכבות.

בנעוריו למד גמרא, קודם בישיבה במינסק ואח"כ בישיבה הגדולה בוולוז׳ין, שממנה יצאה תורה ואורה לכל תפוצות ישראל. כששב מוולוז׳ין, נתפס ללימודי חול. הספרות הרוסית במחצית השניה של המאה הי"ט, שרוחות עממיות היו מנשבות בה ושהיתה כולה חדורה אהבה ואהדה ל„נדכאים וחלכאים", לקחה שבי את לבבו. הוא עצמו היה כולו עממי. אביו שמש בבית־הכנסת, אמו בעלת אומנות, עושה פאות נכריות לראשי הנשים. מצוקת האיכרים הרוסים, הפועלים והעובדים, שהדה הגיע אליו על־ידי שירי נאֶקראסוב, סיפורי דוסטויבסקי, מאמרי דוברוליובוב, פיסאראֶב, צ׳אֶרנישבסקי והאֶרצן לא נתנה לו מנוח. על השקפת עולמו השפיעו ביחוד הוגי דעות של העם הרוסי מהזמן ההוא: לאברוב (מירטוב) במכתביו על דבר ההיסטוריה ומיכאילובסקי במאמריו בסוציולוגיה ובפילוסופיה של חיי החברה. חורגין נעשה חבר פעיל ל„נארודנאיה ווליה" (חופש העם). התחיל לעבוד במחתרת. היה נוסע בשליחות התנועה מז׳אֶנאֶוה ללונדון, מלונדון לפטרבורג, מפטרבורג לוילנא, למינסק ועוד. שמו המפלגתי היה „חיים הזועף", שם הולם מאד את חורגין. לסוף, כמובן, נפל בפח. הז׳נדרמים אסרו אותו על הגבול עם מזוודות מלאות כל דבר אסור. הוא לא פחד. לא איש כחורגין יפחד. הוא היה מבורך אומץ־רוח בלתי רגיל, עשוי לבלי חת. אולם הוא דאג מאד לחברים. חשש מאד שמא יגרור כשלונו למאסר חבריו, וכל מחשבותיו היו מרוכזות בנקודה אחת: באיזה אופן להודיע לחברים שהוא בידי הז׳נדרמים, כדי שיספיקו לברוח או לטהר את דירותיהם מכל חמץ פוליטי. חשב ומצא. על שאלת הז׳אנדארמים, מי צריך לקבל ממנו את המטען שלו, השיב שבמינסק, ברחוב ההולך מתחנת הרכבת עד גן העיר, מחכה לו איש עם סימן מיוחד, שלו הוא צריך להמציא כל מה שיש לו. הז׳אנדרמים האמינו לדבריו ויחד אתו הלכו בתקותם לאסור גם את השליח. כמובן, שום איש לא היה. לחורגין היה נחוץ רק להופיע ברחוב

העיר בלוית שושבינים כדי שמאסרו ייודע למפלגה. ובערמתו הציל את חבריו ולשמחתו לא היה קץ. בו ביום נסגרה מאחריו דלת בית האסורים לזמן ארוך.
בבית־האסורים התודע לאשה צעירה גרושה מבעלה, גם היא מהפכנית, אשה אינטלי־גנטית, בה תלמיד חכם, בתו של הר״ר יעקב, אב״ד בוארכני־דנאֶפרובסק, פלך יאֶקאטרינוסלאב והיא עצמה תלמידת־חכמים. היתה לה ידיעה גם בספרות התלמודית. בבית האסורים נישאו והשומרים היו השושבינים שלהם.
גם לאחר שהגיעה החוליה השניה בחייו, לאחר שהחליף הויות דאביי ורבא בספרי בוקל, ספאֶנסר, מארכס ודומיהם, לא ניתק את הקשרים עם היהדות הדתית. איזה כוח טמיר ונעלם, חבוי עמוק במצפוני לבו, משך אותו תמיד לבית־הכנסת. פעם קרה דבר, שעורר בשעתו צחוק גדול במינסק. שר הז׳אנדרמים במינסק היה חובב נגינה, ביחוד נגינת החזנים ובימי חג, ומה גם בימים הנוראים, היה בא לבית־הכנסת לשמוע אל הרינה ואל התפילה, ומה התפלא למצוא שם את ה„לקוח" התמידי שלו, את חורגין, עומד בפינה ומתפלל בכוונה גדולה. הוא מכיר את כל הריבולוציונרים ויודע את יחסם השלילי גם למלכותא דארעא וגם למלכותא דרקיעא, וכאן חורגין עומד ומתפלל עם כל היהודים. הגוי לא יכול להבליג, ניגש אל חורגין בכל האדיבות הטרקלינית שהאופיצרים־הז׳אנדרמים היו מצטיינים בהם, שאל אותו, מה אתה עושה כאן, מה לידידי בבית ד׳ ?
נגמרה גם החוליה הזאת בחייו הארוכים ומרובי הגוונים של חורגין. הריאַקציה של ממשלת אלכסנדר השלישי חיסלה לזמן ידוע את התנועה המהפכנית וחברי הנארודאניה ווליה נתפזרו לכל רוח. אלה מצאו קברם בכתלי המצודה של „פטר־ופאול" או בשליסל־בורג, אלה בערבות סיביר, אלה איבדו עצמם לדעת אחרי אכזבתם הנוראה ואלה יצאו מדעתם אחרי עשרות שנים של מאסר יחיד. אלה מצאו נחמתם בטיפה המרה, אבל רובם השלימו עם המשבר, הסתדרו כפקידים במוסדות הממשלה והמשיכו את החיים שלהם בתור אנשים של „יום העשרים" (כינוי לפקידים שאין להם בחייהם שום תוכן ציבורי או אידיאולוגי ורק למשכורת המשתלמת ביום העשרים לחודש עיניהם נשואות).
לא כן היה חורגין. אמנם, אחר חילוף המשמרות בחיי החברה בא שינוי גם בחייו הוא, אבל גם בתקופה הזאת, כמו בקודמת, חייו נתונים כולם לעבודת העם. חורגין נכנס לחיי ההווה. פתח לו קאבינט של רופא־שינים ומזה פרנסתו. וגם אשתו היתה מרויחה, היא היתה פנקסנית מצוינת, ניהלה את הפנקסים בבית מסחר גדול — בסניף המינסקאי של הפירמה הוילנאית ארונוביץ וגירשוביץ. כעבור שנים אחדות נבחר לאחד הדיראֶקטורים של הבנק העירוני האפותיקאי והיה מקבל משכורת הגונה. אבל כל זה היה טפל שבטפלים. העיקר היתה עבודתו הציבורית. בחייו של חורגין בא מפנה חשוב עד מאוד. העבודה למען העם הרוסי חלפה כצל עובר, והוא שב לעמו, לצור מחצבתו. חורגין בן השמש, בנה של נעמי העושה פאות נכריות והמכינה ארוחות־חינם לחובשי בית־המדרש, נעשה עסקן ציבורי הגדול בעירו, כולו עברי, במאה אחוז. הוא מתעניין בעיקר במוסדות שתפקידם ללמד נערי ישראל מלאכה וחקלאות. בשבע בבוקר הן בקיץ, הן בחורף, הוא רץ מבעל־מלאכה לבעל־מלאכה לראות אם מלמדים את הנערים היטב, אם האומנים ונשיהם אין מנצלים אותם למלאכת בית או לטיפול בילדיהם, אם המגפיים של הנערים, הלבנים והבגדים שלהם בסדר. כל פעם שאתה נכנס לדירתו של חורגין — המסדרון הומה מאדם. זה נכנס וזה יוצא וכולם כרובם בעסקי הציבור. אם במקרה יושבים בחדר־ההמתנה חולים אחדים שבאו לרפא את השינים, הם נדחקים לזוית. ולפעמים באמצע היום

— חורגין נעלם. הוא נסע מחוץ לעיר לחוה החקלאית מיסודו של מר וייסברם לזכר בנו המנוח ושהוא, חורגין, חבר ההנהלה שלו. מהחוה הזאת יצאו חקלאים טובים ומנוסים. חלק מהם בא לארץ־ישראל! הוא עבד לא רק בתור מעשה, כי אם גם בתור עושה. הוא היה תמיד הקופץ בראש לכל דבר שבצדקה והיה מכריז סכום גדול משלו ובזה חינך את העשירים ולימד אותם איך צריך לפזר לדבר שבצדקה. הוא היה זהיר בכל פרוטה של כספי הציבור. הדבר היה מגיע לידי קמצנות ממש, אבל לעומת זה היה פזרן גדול בכספיו הוא לדברים שבצדקה. כאמור, החוליה הזאת היא של יהדות טהורה. נשארה רק פינה אחת לעבודה משותפת עם האינטליגנציה הרוסית — עבודת התרבות. במינסק היה בית־עקד ספרים עירוני על שם פושקין ולשם נבחרנו שנינו בתור חברי ההנהלה. עבודתנו התרבותית שכם אחד עם טובי האינטליגנטים הרוסים היתה נעימה עד מאד והמתיקה לנו את מרורות הריאקציה השחורה שברוסיה.

אחרי־כן בא עוד מפנה אחד. בשנת 1897 בשעה שקול הקונגרס הראשון הגיע אלינו עשינו — מר שמשון רוזנבוים ז״ל ואני — את הנסיון הראשון למשוך את חורגין לשורותינו והדבר עלה בידינו. שבועות אחדים אחרי הקונגרס הראשון, בישיבה המכוננת של ה„ציונים״ במינסק, במוצאי שבת־שובה תרנ״ח, בביה״ס העברי למלאכה, אחרי הרצאתו של הד״ר י. ל. וילנסקי על הקונגרס הראשון, נספח חורגין באופן רשמי לתנועה, והעבודה הציונית — כל העבודה המעשית: שקלים, מניות של הקולוניאל בנק, אחרי הקונגרס החמישי גם הבולים של הקרן הקיימת לישראל — כל העבודה הזאת רוכזה בידיו. אחרי הקונגרס הרביעי בלונדון, ששם נבחר ש. רוזנבוים לחבר הועד הפועל הציוני, נבחר חורגין במקומו ליו״ר הועד העירוני ואסתר חורגין נבחרה בתור מזכירה של רוזנבוים ובתור מנהלת הלשכה של גליל מינסק.

לפני הכנסיה הגדולה של ציוני רוסיה במינסק, ב׳ אלול תרס״ב, נבחר חורגין לחבר הועדה להכנת הכנסיה שהמנוח רוזנבוים היה היו״ר שלה.

פעמיים השתתף יחד אתי בקונגרסים. בחמישי בבאזל ובי״ד בוינה. הוא ביקר בארץ בשנת תרע״ב.

החוליה האחרונה לעבודתו בגולה — ימי המלחמה העולמית. הוא היה פעיל בועד לטובת הפליטים. היה היו״ר של ועד העזרה בעבודה. היה חבר בועד האספקה על־ידי מועצת העיר. בימי קאֶראֶנסקי היו במינסק בחירות דימוקראטיות למועצת העיר ועלה בידינו לאחד כמעט את כל הבוחרים היהודים ברשימה אחידה, ובפירוש הותנה, שכל המועמדים שייבחרו על־פי הרשימה הלאומית הזאת יהוו סיעה לאומית יהודית במועצה הדימוק־ראטית. לראש הסיעה נבחר חורגין. בימי הכיבוש הגרמני סידרנו במינסק קהילה דימוקראטית וחורגין נבחר לראש הקהילה. הציעה אותו, כמובן, הסיעה הציונית, אבל גם הבונדאים וגם אנשי „אגודת ישראל״ לא התנגדו למועמדותו, מפני שכל אנשי העיר למפלגותיהם וסיעותיהם התייחסו באמון רב לישרו, לרצינותו, למסירותו ולמעשיותו.

בשנת 1920 נסע ללונדון לועידה הציונית. למינסק כבר אי אפשר היה לו לחדור מפני שבינתים כבשו הבולשביקים את העיר ואז בא לארץ־ישראל (אסתר רעיתו, שנשארה במינסק, יצאה משם בחורף תרצ״ו על מנת לעלות לארץ ישראל, אבל בוארשה חלתה ומתה שם בודדה וגלמודה). כאן התחילה פרשה חדשה של עבודה ציבורית, מעשים רבים וחשובים לבנין הארץ. זו הטבעת האחרונה בשרשרת הארוכה של חייו, מלאי הוד והדר.

א. א.

יהודה ליב ברגר

יהודה ליב בן הגאון ר׳ גרשון אברהם הלוי ברגר נולד במינסק בשנת תרכ״ז. הסביבה היתה של תורה ושל מסורת־אבות. אביו הגאון למד בהתמדה גדולה יומם ולילה. הוא היה עסקן ציבורי גדול, שכל עניני העדה במינסק נחתכים על פיו, מיסד וגבאי של חברת „תומכי־תורה״, שהרבה גאונים וגדולי הוראה יצאו ממנה. אמו היתה אשה משכלת, ידעה היטב עברית, תלמידתו של המשורר יהל״ל בעברית, ושל הסופר לבנדה ברוסית. היא לבדה ניהלה את מסחרה, בכדי שבעלה ובניה יוכלו לעסוק בתורה ובחכמה, וכל מחסורם עליה.

יהודה ליב למד תורה בהשגחת אביו אצל טובי המורים, סיגל לו את ידיעות השפות עברית, רוסית ואשכנזית. חינוכו, כשרונותיו המצוינים ואהבתו לעם ישראל הכשירוהו לקבלת הדעה הלאומית בצורתה אז — חיבת־ציון. בכל חום נעוריו התמכר לתנועה ובעודנו עלם כבר היה לאחד מנושאי־דגלה. הוא היה דברן מצוין, לוקח לבבות בנאומיו. עודנו צעיר לימים תפס מקום חשוב בין חובבי ציון במינסק. חבריו היו: ד״ר שמריהו לוין, שאול גינזבורג, ד״ר נחמן סירקין ועוד. מקומו בתנועה היה כל כך חשוב, עד כי אליעזר בן־יהודה חשב לנחוץ, בבואו למינסק, לבקרהו בביתו בעליית־הקיר שבבית־אביו. כשבא פרץ סמולנסקין למינסק, לא זזה ידו אף רגע אחד מתוך ידו של י״ל ברגר. וכשעבר ק״ז ויסוצקי את מינסק, בדרכו ארצה־ישראל, היה הוא בין אלה שקידמו את פניו בבית־הנתיבות מטעם ועד חובבי ציון שבמינסק.

יהודה ליב ברגר למד בישיבת וולוז׳ין. הוא היה שם אחד ממנהלי האגודה של בני־ישיבה חובבי־ציון „נס ציונה״, שממנה יצאו הרבה גאונים, רבנים גדולים ומפורסמים חובבי־ציון וציונים.

אחר חתונתו השתקע י״ל ברגר בפינסק. שם תפס תיכף את מקומו הראוי לו ונעשה ראש וראשון לכל עניני חובבי־ציון שבעיר. הוא היה ציר פינסק בכנסיה האודיסאית. שם נתוודע לאחד־העם והיה לאחד ממעריציו היותר נלהבים. לאחר שנתיסדה אגודת בני־משה, היה אחד מחבריה. בפינסק התענין בעבודת החינוך, יצא במלחמה גלויה נגד החדר הישן וקיבל על עצמו את האיניציאטיבה ליצירת „החדר המתוקן״.

שאלת החינוך העסיקה אותו במידה רבה והביאה אותו לחבר ספר „מבוא המקרא״, קיצור התורה באופן שיטתי וכרונולוגי, שמטרתו להקל מעל הילדים את לימוד התורה. אך הרבנים בפינסק היו עוינים אותו מאוד, הכריזו מלחמת־הדת נגדו והשפיעו על בית־הדפוס של ראם, שלא ידפיס את „מבוא המקרא״.

בשנת תרנ״ז בא לפינסק בוכמיל, שליחו של הד״ר הרצל, להזמין את האגודה הפינסקאית להשתתף בקונגרס הציוני הראשון. לציר נבחר י״ל ברגר. גם בקונגרס תפס מקום חשוב. עמדת חו״צ שברוסיה כלפי הציונות המדינית היתה השאלה המכרעת, שבפתרונה היה תלוי כל עתידה של התנועה הציונית מיסודו של הרצל.

בישיבת הצירים מרוסיה הוחלט להסתפח לציונות המדינית ולעמוד תחת דגלו של הרצל. ארבעה באי־כח: כהן־ברנשטיין, אוסישקין, גולדברג וי״ל ברגר נבחרו להודיע על זה באופן רשמי להד״ר הרצל.

תיכף אחרי הקונגרס היתה בביאליסטוק, מקום מושבו של הג׳ ר׳ שמואל מוהילבר, ועידה

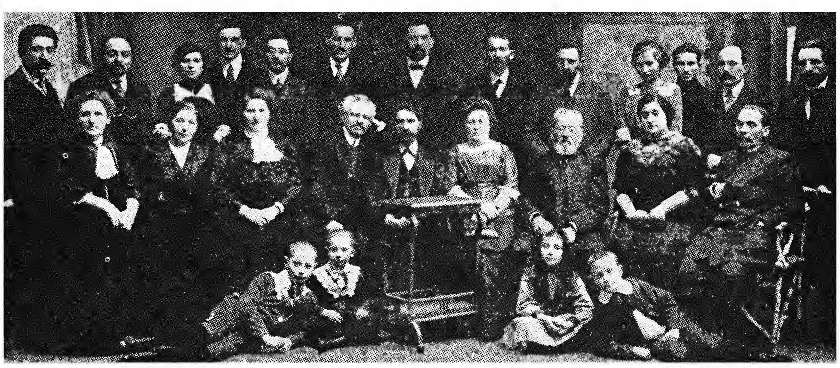
של ציוני רוסיה. י״ל ברגר השתתף בה וקיבל על עצמו לבקר בערי רוסיה, להרצות שם ולארגן את העבודה. הוא השתתף גם בקונגרס השני. לפני הקונגרס השלישי הוזמן על־ידי ההנהלה ללונדון להכין את פתיחת הקולוניאל־בנק העברי.

הוא עוד עבד בווילנה במרכז הציוני הראשון ובמוסקבה בקרן קיימת לישראל, בהנהלת הד״ר צ׳לנוב. ובכל מקום — הטפה ועבודה ציונית וציבורית ביום ובלילה.

מוניטין יצאו לו בעולם חיבת־ציון כשפירסם מאמר גדול ב„המליץ״, בזמן הפולמוס בין מצדדי ארגנטינה וארץ־ישראל, ובו תשובה חריפה לד״ר י״ל קצנלסון (בוקי בן יגלי) שדרש בשבחה של ההתישבות בארגנטינה.

ביחד עם עבודתו הציבורית לא פסק פומיה מגירסא. הוא השאיר אחריו כתב־יד מסודר וערוך לדפוס „מאור היהדות״, אנתולוגיה עברית המקיפה את כל יצירת עמנו הספרותית במשך אלפי שנות קיומו. „מאור היהדות״ הובטח בתור פרס לחותמי „הזמן״, אבל כשפרצה המלחמה חדל „הזמן״ מלצאת וגם „מאור היהדות״ נשכח. כן נשאר ממנו לקסיקון תלמודי, עשרה כרכים, בכתב־יד.

בשנת תרע״ב עלה עם משפחתו ארצה ישראל להשתקע שם. חודשים אחדים לפני החל המלחמה בא לרוסיה בעניני הישוב, וכאשר פרצה המלחמה נחפז לשוב ארצה. בימי הגירוש היפואי נגזר עליו דין גלות. בדרך לטבריה אירע אסון: העגלה נתהפכה ונפלה אל תוך בור והוא ניזוק. כל עוד חייו בו הוא הובא לטבריה ומשם לביירות, לניתוח, וכאן הוא מת, בן חמישים, ב׳ בתמוז שנת תרע״ז. בביירות גם הובא למנוחת־עולמים.

מסיבת ציוני מינסק לכבוד עלייתו של י״ל ברגר, תרע״ב

מימין לשמאל, שורה עליונה, עומדים: מנחם איצקוביץ, מיכל רבינוביץ, חיים ברגר, מלכה סולובייצ׳יק, מתתיהו קוגל, י. גולדמן, אברהם קפלן, מיכל קפלן, יצחק ברגר, ישראל־מיכל סטוצ׳ינסקי, חיה־שרה קוגל, חיים תנעזר, נח טיומקין.

שורה אמצעית יושבים: שמשון רוזנבוים, מרים ברגר, יהושע סירקין, מייטה ברגר, יהודה לייב ברגר, יהודה זאב נופך, קיילה קפלן, יוהנה רוזנבוים, דורה נופך.

שורה תחתונה, על הרצפה: הרצל (בן יהודה לייב) ברגר, אסיה קוגל, מרדכי ברגר, הרצל (בן יצחק) ברגר (מתוך אוסף א. רפאלי־צנציפר)

א. רפאלי (צנציפר)

הועידה הציונית הכל-רוסית במינסק

המחבר (נולד 1900) — סופר והיסטוריון רב־זכויות בחקר הציונות הרוסית. פירסם ספרים ואלבומים בתחום זה.
המאמר שלפנינו הוא פרק שני ממאמרו של המחבר „ועידות ארציות של ציוני רוסיה", שפורסם ב„קציר", קובץ לקורות התנועה הציונית ברוסיה, הוצאת „מסדה", תל־אביב תשכ"ד. המאמר ניתן בקיצורים.

ביום ב׳ באלול תרס"ב — 22 באוגוסט (2 בספטמבר) 1902 — נפתחה במינסק הועידה הציונית הכל־רוסית השניה. שלא כועידה הראשונה, שהתכנסה בווארשה בשנת 1898 בתנאים בלתי־ליגאליים, קוימה ועידת מינסק ברשיון מיוחד מאת הרשות, והיתה איפוא הראשונה וגם היחידה בימי שלטון־הרשע הצאריסטי שהתכנסה וניהלה דיוניה בגלוי, לעיני השלטון. הדבר עורר בחוגי התנועה הציונית את התחושה, שהנה מפציעה תקופה חדשה של יציאה לאור מהמחתרת, ואת התוחלת לפעילות ציונית ליגאלית לעתיד לבוא.
תוחלת זו נכזבה אמנם חיש מהר, אך לועידה נהרו הצירים במצב רוח מרומם וחגיגי.
בראש הלשכה המרכזית, שטיפלה בכינוס הוועידה, עמדו עו"ד שמשון רוזנבוים ומר יצחק ברגר, שניהם מראשי הציונים במינסק. במשך הזמן הקצר שעמד לרשותם להכנת הועידה, לא היה הסיפק בידם להמציא לאגודות ברחבי המדינה הנחות והצעות לדיון מוקדם ולמתן הוראות לציריהם. עם כל זה, עלתה הועידה על כל הייחולים האופטימיים ביותר, — בראש וראשונה ברושם החיצוני הנהדר שלה. הועידה על 526 ציריה, מאות האורחים מכל קצווי המדינה, כולל הנקודות המרוחקות ביותר, ושבעים כתבי העתונות היהודית והרוסית, דמתה לקונגרס ציוני עולמי. אופיה הפרלמנטרי הודגש גם בזה, שמקומות־הישיבה באולם הוקצו לקבוצות הצירים השונות בהתאם להפרשי הדעות האידיאולוגיים, כפי שהתגבשו בתנועה בזמן האחרון, וכל קבוצה ודוברה בראשה: מימין למושב הנשיאות — חברי „המזרחי" (כ־160 איש) עם הרב יצחק יעקב ריינס בראשם; משמאל — אלה שהשתייכו אל „הפראקציה הדימוקראטית" (כ־60 איש) ובראשם ד"ר חיים וייצמן, אריה לייב (ליאו) מוצקין ומנחם שיינקין; במרכז — הקבוצה הגדולה של „סתם־ציונים", שבראשה עמד ד"ר יוסף שטיין מיאֶליסבטגראד, עורך הירחון הציוני בשפה הרוסית „סיוניסטסקויה אובוזרניה". היו גם כמה צירים מאגודות הציונים־סוציאליסטים „פועלי־ציון" ממינסק ומערים אחרות.
על הבמה עלו שמונה מורשים גליליים, חברי הועד־הפועל הציוני הגדול: מנחם אוסישקין (יקטרינוסלאב), פרופ׳ צבי בלקובסקי (פטרבורג), ד"ר צבי ברוק (ויטבסק), יצחק לייב גולדברג (וילנה), זאב טיומקין (יליסבטגראד), עו"ד ישראל יאסינובסקי (וארשה), ד"ר יחיאל צ׳לינוב (מוסקבה), הרב שמואל יעקב רבינוביץ (סופוצקין). נעדרו מהוועידה חמישה מורשים: ד"ר שלמה בנדרסקי (בנדרי), ד"ר יעקב ברנשטיין־כהן (קישינוב), ישראל ילסקי (לודז), ד"ר ויקטור יעקבסון (סימפרופול) וד"ר מאכס מנדלשטאם (קיוב).
ד"ר צבי ברוק, מורשה גליל ויטבסק, שהעיר מינסק היתה בתחום שיפוטו, פתח את הועידה בנאום קצר, שבו קרא את הציונים לא להסתפק בצפיה פסיבית להצלחותיו המדיניות של ד"ר הרצל, אלא להתוות דרכים לפעילות עצמית לשם חיזוק הכרתם הלאומית של המוני העם ושיפור ארגונן של האגודות הציוניות עצמן.

שתי ברכות נתקבלו בסערה של מחיאות כפיים בכל האולם: מברק הברכה מאת מנהיג הציונות המדינית ד״ר הרצל ונאום הברכה של זקן תנועת „חובבי־ציון" משה לייב ליליינבלום בשם הועד המרכזי של „חובבי־ציון" באודיסה. בהצביעו על האולם הגדול, המלא מקיר לקיר באי־כוח הדור הציוני החדש, העלה את זכר הימים של ראשית התנועה, כשהוא והנלווים אליו שבלים בודדות היו, ובקול רועד מגיל בירך את הנאספים בברכת „שהחיינו".

ליו״ר הועידה נבחר ד״ר יחיאל צ׳לינוב ולסגניו מנחם אוסישקין ושמשון רוזנבוים. יתר המורשים הגליליים נבחרו לנשיאות.

דו״ח של „לשכת המודיעין" מוסר המהנדס משה ברוק מיקטרינוסלאב. הדו״ח הכיל ידיעות מקוטעות על מבנה האגודות הציוניות בגלילים השונים, על הפצת השקל ומניות אוצר ההתישבות, על אוסף התרומות לקרן הקיימת לישראל ועל העבודה התרבותית המבוצעת על־ידי הציונים בישוב היהודי ברוסיה.

אחרי הדו״ח של „לשכת המודיעין" דווחו עוד מ. לוזינסקי על בעיית הכספים, והמורשים ד״ר צבי ברוק, ז. טיומקין, י. יאסינובסקי, ש. י. רבינוביץ וי. בן־יעקב (במקום י. ל. גולדברג) על המצב בגליליהם.

לויכוחים נרשמו כמאה ציר והיה הכרח לבחור בנואמים ראשיים מכל קבוצה וקבוצה. נשמעה ביקורת לא־מועטה על שיטות העבודה במקומות ועל הפעילות הרופפת של המורשים. נימה יותר אופטימית בהערכת המצב השמיע רק מנחם אוסישקין במסרו סקירה על גלילו, שבו שלטה משמעת והורגשה יד מנחה ומדריכה.

לכל המבקרים ענה בשם המורשים ד״ר יחיאל צ׳לינוב. הוא ציין, כי התנועה שלנו הולכת וגדלה... המצב לאמיתו הוא כזה, שמספר השוקלים בשנת הדו״ח עלה וגדל, הפעילות לטובת אוצר ההתישבות והקרן הקיימת לישראל התקדמה בהרבה. לזכות התנועה יש לזקוף את הפעילות המבורכת לטובת „הועד האודיסאי" ולמען פועלי ארץ־ישראל. הולכות וקמות אגודות ציוניות מפועלים ומחוגי הנוער, וכן „משכבות האינטליגנציה".

בשאלת הארגון הירצה מ. אוסישקין, בהביאו תכנית מפורטת של תיקונים וחידושים במבנה הקיים של ההסתדרות הציונית. הרצאה זו הובאה כבר לפני הקונגרס הציוני החמישי, שהתקיים בבאזל בדצמבר 1901, והנחותיה נדחו ברוב מכריע. בכל זאת הוכללה ההרצאה בסדר־היום של הועידה במינסק כדי לאפשר דיון מחדש בהנחות־היסוד שלה. הפעילות של התנועה הציונית ברוסיה בימים ההם נדחקה לתוך ד׳ האמות הצרות של אגודות בודדות, שהקדישו זמנן ומרצן להשכלה עצמית ולפעולות ציוניות פנימיות ושרק במקרים נדירים התפנו לענינים ציבוריים־כלליים, ומשום כך לא היתה לציונים השפעה ממשית בשדה הציבוריות היהודית. לחוגים הרחבים של השוקלים לא היו כל משקל והשפעה על מהלך העבודה הציונית היום־יומית, אף כי היו בקרבם אנשים בעלי עמדה ציבורית חשובה, רבי־השפעה בחוגיהם ובסביבתם, עסקנים בקהילות ומוסדות ציבוריים אחרים. בא אוסישקין בהרצאתו וטען, שהגיע הזמן להכיר בחשיבותו של צירוף האנשים האלה אל חבר הפעילים הציונים. „עלינו לרכוש לצדנו את הקהילות. משימה זו יוכלו לבצע רק באי־כוח כל השוקלים, המהווים את גרעין הקהילה והנמנים על תאיה השונים". למטרה זו יש לשנות, ראשית כל, את המבנה הארגוני של התנועה ולחסל את המונופולין המסוגר של האגודות. התקנון החדש, שהוצע ע״י אוסישקין, הכיל עשרים סעיף, והראשון מהם קבע, שועד־השוקלים בכל מקום הוא־הוא המהווה את היחידה הציונית המנהלית.

קהל צירי הועידה הציונית על־יד אכסניית הועידה, אולם „פאריז״

את הרצאתו, שנמשכה למעלה משלוש שעות, סיים אוסישקין בקריאה לכונן מחנה של „חלוצים ציוניים" מאנשים צעירים הפנויים מאשה ומעול החיים, שיעמדו לרשות התנועה וכל מחסורם עליה. הם יעבדו עבודת קודש שנה־שנתיים, ילכו להטיף לציון, להורות שפת עבר, לחקור את ארץ־ישראל ולעבוד בה. המחנה הזה ישא את שם „בני עקיבא".
הרצאתו של אוסישקין ריתקה תשומת לב כל הנאספים, ולוויכוחים עליה נרשמו 120 איש. הואיל ולנשיאות הועידה הוגשו גם הצעות אחרות בשאלת הארגון, הוחלט למנות ועדה מבין הצירים לשם ריכוז החומר ועיבוד תכנית מוסכמת שתובא לועידה לאישור. הועדה עבדה יומיים, אולם לא באה לכלל דעה אחת והגישה לועידה להחלטה את הצעתו של אוסישקין, שבה תמכו 5 מתוך חברי הועדה, ביחד עם הצעה אחרת בת 24 סעיפים, שתמכו בה 7 מחברי הועידה. הועידה החליטה להעמיד להצבעה, ראשית כל, את העיקרון הראשי בו נחלקו הדעות בועידה: ועד שוקלים או אגודה, כתא יסודי של ההסתדרות הציונית ברוסיה. 199 ציר הצביעו בעד עקרון ועד השוקלים, 226 ציר בעד עקרון האגודה. הדעות נתחלקו איפה כמעט שווה בשווה, ולנוכח תוצאה זאת של ההצבעה החליטה הועידה לא להמשיך בדיון אלא לבחור בועדה בת 7 חברים, שתכין הצעה מוסכמת לועידה הבאה של ציוני רוסיה. לועדה נבחרו: אוסישקין, גורלאנד, דיזנגוף, טיומקין, מוצקין, סלוצקי ושיינקין.

בבעיית „הקולטורה" כבר התחבטו במחנה הציוני לא מעט: לא נסיון אחד בלבד נעשה לכלול את „העבודה הקולטורית" לתוך משימותיה של ההסתדרות הציונית, אולם נסיונות אלה נתקלו כל פעם בסירובם הנוקשה של החוגים האדוקים, שפחד תיקונים בדת והשפעת גורמים חילוניים על החינוך נפלו עליהם. כבר בקונגרס הציוני השני (1898) נתקבלה החלטה פושרת־רוגעת האומרת: „אין הציונות נוקטת כל פעולה הנוגדת את הדת היהודית". נבחרה אז „ועדה קולטורית", וכל קונגרס ציוני לאחר כך דש בבעיה זו והיה מפרסם הצהרות מתאימות. בקונגרס החמישי (1901) נתקבלה פה אחד החלטה זו: „הקונגרס בדעה, שהעבודה הקולטורית, — הווי אומר: חינוך בני־העם היהודי ברוח הלאומית — מהווה חלק עיקרי בתכניתה של ההסתדרות הציונית, וקורא לכל ציוני וציוני באשר הוא שם להתמסר לעבודה זו". אבל במציאות קשה היה לחוש בתוצאות הממשיות של עבודת „הועדה הקולטורית". הלוחמים הראשיים בעד „התרבות" היו ציוני רוסיה, והצירים בועידת מינסק היו דרוכים באופן מיוחד לקראת ההרצאה בשאלה זו. הדריכות גדלה עוד מחמת העובדה, שכמרצה על בעיה זו הופיע אחד העם, סופר והוגה דעות נערץ, בעל אוטוריטה יוצאת מגדר הרגיל. מן המפורסמות היה יחסו השלילי־ספקני אל התכנית הרשמית של הציונות המדינית של ד"ר הרצל, וגם משום כך היתה הרצאתו על „הלאמת החינוך היהודי" אחד האירועים החשובים ביותר בועידת מינסק.
ההרצאה של אחד העם הצטיינה בעומק המחשבה ובבהירות ההבעה, ועיקרי דבריה נתפרסמו חודשים מספר לאחרי הועידה ב„השלוח", חשון־כסלו תרס"ג, ונכללו במאמר בשם „תחיית הרוח" בחלק ב' של „על פרשת דרכים". לדעתו של אחד העם, הציונות מאז ומתמיד, עוד מלפני הופעת „חיבת־ציון" והציונות המדינית, ידעה רק מטרה אחת, שאליה נשאה את נפשה: להעמיד את הלאום העברי בתנאי חיים חדשים, שיתנו לו יכולת לחזק ולפתח את עצמותו מכל הצדדים. ה„קולטורה" היא איפוא חלק יסודי ואורגאני של התנועה הציונית. מי שנוטל מהתנועה הציונית את העבודה הקולטורית — את נפשה הוא

נוטל הימנה. העבודה הזאת פירושה הוא — טיפוח ופיתוח הקנינים הרוחניים הלאומיים של העם והגברת כוח היצירה שלו, ובאופן מקביל — הרמת מצבו הקולטורי בכללו. ההתבוללות עשתה שמות בעמנו בדורות האחרונים והרחיקה מגבולנו הרבה כשרונות גדולים. היא הכריזה על ביטול הישות הלאומית של היהודים והביאה ע״י כך לדלדול כוח היצירה המקורי של עמנו... רק הספרות שנכתבה בשפה העברית תוכל להיקרא ספרות לאומית, ושפת ה„אידיש״ לא תוכל לבוא במקום העברית... בעבודת ההתישבות בארץ־ישראל אין להסתפק בשאיפה ליצור ישוב גדול ומתוקן מבחינה חמרית בלבד, אלא צריך להשתדל לברוא גם מרכז קבוע וחפשי לתרבות הלאומית העברית. ייסוד בית־מדרש אחד גדול בא״י לחכמה ולאמנות, ייסוד אקדמיה אחת ללשון ולספרות העברית — יהיה מפעל לאומי גדול ונשגב, שיקדם את התנועה הציונית אל מטרתה יותר ממאה קולוניות של עובדי אדמה. ייסוד מקלט רוחני בארץ האבות, שישמש מרכז רוחני לעם היהודי, הוא לא פחות חשוב מייסוד מקלט חמרי לנדחי ישראל. אולם את המשימה ליצירת המרכז הרוחני אין להטיל על ההסתדרות הציונית הקיימת, אלא יש לייסד הסתדרות עולמית מקבילה שתהא מוקדשת כולה רק לעבודה הקולטורית ושתהיה קשורה עם ההסתדרות הציונית המדינית... העבודה להרמת מצבו הקולטורי של העם צריכה להיעשות על היסוד הלאומי ולהתרכז בעיקר מסביב לחינוך הדור הצעיר. במקום הסיסמה של „כיבוש הקהילות״ צריך להכריז על הסיסמה של „כיבוש בית־הספר״, ושני אגפי התנועה הציונית — הדתי והחילוני — חייבים להתאים את דרכי החינוך שלהם לדרישות הרוח הלאומי ולצרכי התחיה הלאומית, שאפשר יהיה להשיגה רק על־ידי יצירת המרכז הרוחני בארץ־ישראל.

בסוף דבריו הציע אחד העם לועידה לקבל שתי החלטות: ראשונה — על יצירת הסתדרות עולמית מיוחדת להגשמת המשימות התרבותיות־הלאומיות של התנועה הציונית, ושנית — על בחירת ועדה שתכין תכנית מפורטת לשם כך ותביא אותה לאישור הועידה הקרובה וממנה לדיון בקונגרס הציוני.

במקביל להרצאת אחד העם, שמעה הועידה את הרצאת נחום סוקולוב על בעיית התרבות. דבריו, שהושמעו בעברית, הוקדשו לשאלות העבודות המעשיות בשדה התרבות. סוקולוב דרש, שהקונגרס הציוני יתן רשות לועדות־התרבות הקיימות על־יד הנהגת ההסתדרות הציונית לבוא בקשר ישיר עם האגודות המקומיות בעניני התרבות ולהקציב להן למטרה זו תקציבים מתאימים. יש להכריז על השפה העברית כעל השפה הרשמית של התנועה הציונית במכתבים, בכינוסים ובקונגרסים; להניע את האגודות הציוניות להנהגת השפה העברית כשפת־הדיבור באסיפותיהן; להטיל על הציונים כחובה מוסרית לימוד השפה העברית ולייסד למטרה זו איגודים מיוחדים; להמריץ את האגודות המקומיות לפעולה של פתיחת „חדרים מתוקנים״; להטיל על הרבנים, חברי התנועה הציונית, להנהיג טיפוס חדש של „ישיבות״, שבהן יוקדש מקום מתאים ללימוד העברית ולהשכלה כללית ברוח הלאומית. על הועידה להביע רגשי סולידריות לאלה שיזמו את רעיון פתיחת האוניברסיטה בירושלים; להמליץ על רכישת חברים ל„אגודת הסופרים העבריים״; לתמוך בספריה הלאומית בירושלים מיסודו של ד״ר יוסף חזנוביץ; לדאוג להפצת המילון העברי של אליעזר בן־יהודה, ולהקציב סכומים בשביל תחרות של שירים עבריים חדשים. סוקולוב הצטרף לדרישת אחד העם שלעבודת התרבות יוקדש יותר מקום ויותר תשומת־לב בתכנית העבודה הציונית, אבל הביע את התנגדותו ליצירת הסתדרות מקבילה מיוחדת לעניני התרבות.

הרצאתו של נ. סוקולוב נמשכה כשעה ומחצית השעה והפכה להפגנה כבירה לשפה העברית לא רק בגלל זה שהושמעה בשפה זו ולא רק מפאת ההצעה להכריז עקרונית על השפה העברית כעל השפה הרשמית של התנועה הציונית, אלא בעיקר הודות לזה שנאמרה בדיבור שוטף ומובן לכול, והוכיחה כי השפה העברית יכולה להיות שפה חיה הניתנת לשימוש בחיים היום־יומיים.

אחרי שאחד העם וסוקולוב הרצו בשאלת התרבות, ניתנה רשות הדיבור לרב י. י. ריינס, מנהיג סיעת „המזרחי", שעמדה בראש המתנגדים לאישור העבודה התרבותית כחלק בלתי־נפרד מהתכנית הציונית. שנים היו נימוקיו העיקריים של הרב ריינס ליחסו השלילי: (א) „התרבות" תטיל פחד ותרתיע את החוגים הדתיים, המוכנים להצטרף אל התנועה הציונית; (ב) אין החוגים הדתיים מתיחסים באמון לחינוך שיינתן לדור הצעיר על־ידי „המתקדמים" החילוניים מבחינת „מהות היהדות". הנואם מטעם „המזרחי" הציע איפוא להימנע מקבלת כל החלטה בשאלת התרבות.

בגלל המספר הרב של הצירים שנרשמו לוויכוחים — 130 בקירוב — נבחרו שמונה נואמים ראשיים. שנים מן „המזרחי" (ד"ר פ. אבינוביצקי מאודיסה והרב ש. י. רבינוביץ מסופוצקין) דיברו נגד הכללת העבודה התרבותית מהטעמים שהובאו כבר ע"י הרב ריינס; שנים ממנהיגי „הסיעה הדימוקראטית" (ד"ר חיים וייצמן וליאו מוצקין) עמדו על ההכרה המידית, ללא כל דחיה, בעקרון עבודת התרבות. על דברי הרב ריינס, כי העבודה העיקרית של התנועה הציונית היא לאסוף כספים לטובת „הקרן הקימת לישראל" ולהפיץ מניות של „אוצר ההתישבות", הגיב ד"ר וייצמן בצטטו את דברי הרצל: „בראשית היתה האידיאה ולא הכסף". ליאו מוצקין הכריז, כי בלי עבודת התרבות נזכה אמנם לשוקלים ולבעלי־מניות, אבל גם את אלה נרכוש רק לזמן קצר, ולעומת זאת נריק את הציונות מכל תוכן ואף נסכן את קיומה של התנועה בכלל. לארבעת הנואמים מטעם „המרכז" לא היתה דעה משותפת ואחידה. ד"ר צבי ברוק מויטבסק חיווה את דעתו נגד, והמהנדס משה ברוק מיקטרינוסלאב הציע לבחור בשתי ועדות לעניני התרבות, אחת לכיוון הדתי ואחת לכיוון החילוני. חוויה מיוחדת היה לצירי הועידה נאומו של ישראל בלקינד מיפו (גם כן מטעם „המרכז"), מיוצרי תנועת „ביל"ו", מורה בארץ־ישראל: הוא גולל לפני הנאספים את פרשת לבטיהם של חלוצי ההתישבות הראשונים והרחיב את דיבורו על מצב החינוך בארץ־ישראל, שמנתה אז ישוב של שבעים אלף נפש ללא פרצוף תרבותי מקורי. הילדים מתחנכים בבתי־ספר שונים, וביניהם כאלה הנתמכים על־ידי ממשלות זרות. לא רק שפת ההוראה אלא גם הכיוון והרוח של החינוך בבתי־ספר אלה זרים הם לעמנו. דרישת הרגע היא: השרשת הרוח הלאומי בחינוך הילדים על־ידי החדרת השפה העברית בישוב היהודי בא"י כשפה השלטת, ורק אחרי שרוב־רובו של הישוב ילמד לדבר בשפה העברית, יוכל הוא, בכוח התרבות האחידה והמאוחדת, להגיע להישגים חשובים. הנואם הרביעי (מטעם „המרכז") היה משה נחום סירקין מוואראשה, שעורר התפעלות עצומה בנאומו בעברית מזהירה. הוא חיווה את דעתו, שאישור העיקרון של עבודת התרבות היא אחת מהמשימות היסודיות של הציונות.

עם גמר הוויכוחים קיבל שוב רשות־הדיבור אחד העם למתן תשובה למתווכחים. בעמדו על השקפותיו העקרוניות לגבי הציונות ועל ההבדלים שבינו לבין הציונים המדיניים, הוא אמר כי הציונות באה לפתור פתרון מוחלט את שאלת היהודים, אך ארוכה עדיין הדרך למטרה זו. הצרה החמרית של עמנו לא תעבור מן העולם גם אחרי היווסד המקלט הבטוח

או המדינה, מפני שאין שום יכולת בדרך הטבע להעביר את כל היהודים למקלט הזה. בארץ־ישראל ישב רק חלק מבני ישראל, והרוב המכריע יישאר בארצות הפזורה... מה טובה תצמח לעם היהודי, ובעיקר לאותו החלק מבניו שישארו בגולה, מזה שפירור אחד מהעם ישכון לבטח בארצו? מטרת קיומנו — לא סתם ארץ־ישראל, כי אם פתרון השאלה התרבותית. הרבנים מכריזים בחוזריהם, שדאגתם העיקרית נתונה לשמירת תורתנו הקדושה. גם כוונתי — לתורה נתונה, אך תפיסתי את התורה שונה מן הקצה אל הקצה מתפיסתם הם. לכן אני אומר: ניתן לכל אחד ואחד לפרש את הבעיה ברוחו וכרצונו, ונגש לעבודה בשדה התרבות מבלי להפריע איש לרעהו. אם באמת אין לאדוקים, החרדים כל־כך לגורל תרבותנו, שום כוונות נסתרות, חוץ מרצונם הכן להגן על היקר והקדוש להם, — יצביעו בעד שויון הזכויות של שני הזרמים בחינוך. בזה יוכיחו את מסירותם לרעיון הציוני.

אחד העם סיים את דבריו. פרצה סערת מחאות כביטוי לרגשי הרוגז והזעם, שהלכו והצטברו בלבות רבים מהצירים למשמע הדברים הפוגעים בצפור הנפש של הציונות המדינית. הצירים מסיעת „המזרחי" רגשו יותר מהאחרים, כי החיצים שבדברי־הסיום של אחד העם היו מכוונים במיוחד נגד עמדתם. בקושי הוחזרו הסדר והשקט באולם על כנם. באוירה דחוסה זו הציע היו״ר, ד״ר י. צ׳לינוב, שהועידה תטיל על הנשיאות, במשותף עם אחד העם והרב ריינס, להתאמץ להגיע להצעות שתתקבלנה על דעת כולם. ואמנם ביום נעילת הועידה חזו ציריה במערכה הסופית של המאבק, כאשר יושב־ראש הישיבה מ. אוסישקין הכריז על הצעה של נוסחת החלטה מוסכמת, שתובא לפני הקונגרס הבא, והיא: „לשם הגשמת ההחלטה של הקונגרס על חובת העיקרון הלאומי בחינוך ובהתחשב בעובדת קיומם של שני הזרמים — המסורתי והמתקדם, — בוחר הקונגרס בשתי ועדות, ולכל אחת מהקבוצות ניתנת ההזדמנות לבחור בועדה לפי רוחה. ועדות אלו פועלות כל אחת באופן עצמאי וחפשי".

הצעת החלטה זו מתקבלת ע״י צירי הועידה פה אחד במחיאות־כפיים. היושב־ראש מעמיד להצבעה את הצעתו של אחד העם בדבר ייסוד ההסתדרות המקבילה לעניני התרבות, והיא נדחית ע״י רוב־רובה של הועידה.

הצירים מזרם הלאומיים־המתקדמים בוחרים בועדה לעניני תרבות בהרכב: אחד העם, ח. נ. ביאליק, ד״ר יוסף קלוזנר, אברהם אידלסון וד״ר י. ברנשטיין־כהן; כממלאי מקום — פסח מארק ונחום סוקולוב. הצירים מזרם הלאומיים־המסורתיים בוחרים מצדם בועדה בהרכב: הרבנים י. י. ריינס, פ. רוזובסקי, ש. י. רבינוביץ וה״ה זאב יעבץ וז. גורלאנד; כממלאי מקום — הרבנים מרקל וגרינהויז.

בשעות־הביניים של הדיונים בשתי ההרצאות היסודיות — על הארגון ועל התרבות — דנה הועידה בארבע בעיות אחרות, והן: הקרן הקיימת לישראל, אוצר ההתישבות היהודים (הבנק הקולוניאלי), העבודה בשטח הכלכלי, וההתישבות בארץ־ישראל.

מתוך הרצאתו של ש. רוזנבוים על הקרן הקיימת נודע לועידה, כי קיימות שלוש הצעות לגבי התקנון בשביל המוסד הזה, ולכל אחת ישנן מגרעות משלה. צירי הועידה היו תמימי־דעה כי צריך להיזהר מקבלת החלטה פזיזה, ללא דיון רחב מוקדם, ולכן קיבלו את ההצעה לפנות לועד הפועל הציוני בבקשה להימנע מכל החלטה סופית בענין התקנון בטרם יתקיים הדיון עליו בקונגרס הציוני הששי הבא, אחרי שההצעות השונות יומצאו

לעיון לאגודות. עם זאת הביעה הועידה את דעתה, כי על כל פנים צריך התקנון להכיל הוראה מפורשת, ללא סייג ותנאי, שכל כספי הקרן הקיימת יהיו מיועדים אך ורק לרכישת קרקעות בארץ־ישראל ולא ינוצלו לשום מטרה אחרת, וכי צריכים להחיש את התחלתה של פעולת הרכישה, מבלי לחכות עד אשר יצטבר בקופת הקרן הסכום המינימאלי הנדרש ע״י רבים מציוני מערב־אירופה המתנגדים ל„עבודה מעשית״ בא״י, לפני שהושגו הערובות המדיניות.

על אוצר התישבות היהודים (הבנק הקולוניאלי) הרצה המורשה פרופ׳ צבי בלקובסקי, שעמד על דרכי הפצת המניות של הבנק ברוסיה ובארצות אחרות ועל הפעולות שנעשו ע״י הבנק במשך החדשים שעברו מזמן ההכרזה על התחלת פעולתו (8 באוקטובר 1901).

הועידה לא קיימה ויכוח על אוצר ההתישבות והסתפקה בקבלת החלטה בדבר ייסוד „מועדונים למניות״ בכל מקומות הישוב הגדולים וגם בחרה לשם כך בועדה מארגנת בהרכב אנשי המעשה: גריגורי לוריא, מאיר דיזנגוף ומ. לוזינסקי. כמו כן הוחלט לבקש את הנהלת האוצר לפרסם בעתונות היהודית את מאזני הבנק לעתים תכופות, ונציגי העתונים „המליץ״, „הצפירה״, „השקפה״, „דער יוד״, „פאלקס־צייטונג״ ו„בודושצ׳נוסט״, „נובוסטי״ ו„מינסקי ליסטוק״ שהיו נוכחים בועידה, הודיעו על הסכמת עתוניהם לפרסם את המאזנים חינם.

בהרצאתו על העבודה הכלכלית של הציונים דרש ד״ר חיים דוב הורביץ, כי העבודה בתחום הכלכלי בין היהודים תוכלל בתכנית העבודה הציונית והציע פעולות מספר, שעל הציונים לבצע לשם שיפור מצבם הכלכלי של המוני העם.

עם כל חשיבותם של הערכים הרוחניים בחיי העם, דעתו של המרצה היא, שעל הציונים מוטלת החובה לשים לב גם למצבו הכלכלי של העם היהודי בארץ רוסיה ולגלות התענינות רבה בצרכיו החמריים. בנתחו את המבנה הכלכלי של היהדות הרוסית, קבע המרצה, שאנו עדים לתהליך ההתרוששות של שכבות העם הרחבות בכל הענפים והמקצועות. היהודים ממלאים אמנם עדיין תפקיד כלשהו במסחר הזעיר, אולם המסחר הגדול הולך ונשמט מידיהם. רב מדי מספר בעלי־המלאכה, ושיעור רווחיהם דל וזעום. בתנאים כאלה ההתחמקות מלעמוד במערכה החיונית למען שיפור מצבם הכלכלי של המוני העם מכתים את הציונות ואת הציונים גם יחד. לא די ברוחניות ובהטפה לאידיאלים נשגבים כדי להציל את העם מכליון, כאשר המציאות הכלכלית הקודרת שלו מנוונת גם את גופו ואת נפשו. אנו עוסקים יותר מדי בפעולות „צדקה״ ונדבנות, אבל אין במחננו הבנה לפעולות של עזרה הדדית ועבודה משותפת. יש להתחיל בפעולה נמרצת להבראת מצבם הכלכלי של המוני העם, והדרך הנכונה ביותר לזה — ייסוד חברות קואופרטיביות לפעולות הלוואה וחסכון, קופות עובדים, ארגונים לקניית חמרי־גלם ומכירת התוצרת במשותף, איגודי סוחרים ומוסדות לביטוח הדדי. על הציונים גם לעבד חומר סטאטיסטי על האומנויות וההתעסקויות של המוני העם, ליסד לשכות־מודיעין לחיפושי עבודה ולהסדר תהליכי ההגירה. כל זה עשוי לבצר את עמדתם הכלכלית של היהודים, וע״י כך ליצור בסיס בריא ואיתן להגשמת מטרותיה היסודיות של הציונות.

כשסיים ד״ר הורביץ את הרצאתו, לא נפתחו ויכוחים עליה בועידה. תחום הכלכלה היה אז עדיין בחזקת קרקע־בתולה בתנועה הציונית ולא נדון עדיין בחוגים רחבים של הציונים ברוסיה. נשיאות הועידה לא ראתה איפוא כל תועלת בדיון ובויכוחים על נושא חדש זה בועידה רבת־משתתפים. רבים מבין הצירים פיקפקו אם אמנם הקריאה להתעסקות

בהבראה הכלכלית של ההמונים תואמת את שאיפתה היסודית של הציונות — השגת המקלט הבטוח בארץ־ישראל והעברת ההמונים שמה, ורבים אחרים חששו, כי ההטפה ל״הליכה אל העם״ כדי לארגנו במפעלים שיתופיים לעזרה הדדית עלולה לעורר חשדות כלבות אנשי השלטון הרוסי ולהטיל צל על נאמנות ההסתדרות הציונית בכללה למשטר הקיים במדינה. מכל הטעמים הנ״ל הסתפקה הועידה בקבלת החלטה, כי אין הועידה נוטה לחייב את האגודות ואת העסקנים להתמסר לביצוע הפעולות המוצעות בהרצאת ד״ר הורביץ, אלא יש להשאיר את הדבר לשיקולם של החברים המגלים ענין בפעולה הכלכלית.
השאלה האחרונה, שהועלתה לדיון בסדר־היום של הועידה, היתה — השתתפות הציונים בעבודה השוטפת בארץ־ישראל ויחסם אל המוסדות והאישים הפועלים בה.
הצירים היו עייפים ולאים מהעבודה המאומצת, מהלילות נדודי־השינה (היו ישיבות, שנמשכו עד אחרי האשמורת התיכונה) ומההתרגשות וההתלהבות, שפקדו אותם בימי הקרב על בעיית התרבות. בכל זאת האזינו הצירים בהקשבה מרוכזת ובענין רב לדברי המרצה ד״ר יחיאל צ׳לינוב בשאלת ההתישבות בא״י. אם כי ההרצאה היתה מוגבלת בהיקפה, והצטיינה באָפיה האינפורמטיבי בלבד, השכיל המרצה לגולל את פרשת תולדות ההתישבות היהודית בארץ־ישראל וציין במיוחד את ההתקרבות שחלה בין חובבי־ציון והציונים המדיניים בנוגע לבעיה זו. הציונים המדיניים עם ד״ר הרצל בראש כינו את את ההתישבות — עד לקבלת ה״צ׳ארטר״ — ״הסתננות״ והתנגדו לה באופן עקרוני. חובבי־ציון דרשו פעולת התישבות בכל התנאים וחששו מפני הזדהות עם הציונות המדינית. אבל העבודה המשותפת במסגרת ההסתדרות הציונית סייעה להבנה ההדדית.
בהרצאתו ציין ד״ר צ׳לינוב את שלושת הגורמים הפעילים בתחום ההתישבות בארץ־ישראל, והם: הבארון רוטשילד, חברת יק״א (יורשת המיליונים של הבארון הירש), והועד של חברת ״חובבי־ציון״ באודיסה (בשמה הרשמי: חברה לעזרת היהודים עובדי האדמה ובעלי מלאכה בסוריה ובפלשתינה). ד״ר צ׳לינוב אמר: רוטשילד, שתרם הרבה לפעולת ההתישבות בא״י, אינו רואה עצמו ציוני או אפילו חבר בארגון ״חובבי־ציון״, ולכן איננו יכולים לבוא אליו בטענות ודרישות לגבי שיטת עבודתו כל זמן שאנו עצמנו עוד איננו פועלים. מה שאין כן ביחסנו אל חברת יק״א: חברה זו לא רק מגלה אדישות כלפי ארץ־ישראל, אלא במדיניותה ובשיטות עבודתה עושה לפיזור המוני עם ישראל במקום לעשות לריכוזם. חובת הציונים היא להסביר לעם היהודי, כי החברה הזאת מוציאה את הכספים שברשותה לא לפי רצון בארון הירש המנוח, ולנקוט בכל האמצעים למען השפיע על ראשי החברה שיטו מדרכם הנוכחית ויפנו לכיוון הנכון. מה שנוגע לחברת ״חובבי־ציון״ באודיסה, הרי היא היא היחידה השותפה מזה שנים לתנועה הציונית והמגשימה בפועל את סעיף א׳ של תכנית באזל. דרוש רק שועד החברה ייוועד להתיעצויות עם באי־כוח ההסתדרות הציונית ועם חברי הועדה להתישבות, שנבחרה ע״י הקונגרס הציוני לשם דיון בשאלות ההתישבות. על הציונים להירשם כחברים בחברה הזאת ולהכניס רוח נעורים וחיוניות יתר לגוף הזה. אם לא הגיעה עדיין שעתה של ההסתדרות הציונית לפעול רבות בשטח ההתישבות, הרי מחובת הציונים בכל אתר ואתר להתכונן לפעולה שתבוא, ולשם כך עליהם ללמוד לדעת את הארץ, להפיץ את ידיעת הארץ בציבור הרחב ע״י הרצאות והצגות של מראי־נוף, ולארגן טיולים ונסיעות לארץ. על הציונים גם לעזור למוסדות ולמפעלים שהוקמו כבר בא״י, כגון חברת ״כרמל מזרחי״ להפצת היינות, ״החברה הא״י״ להפצת תוצרת הארץ באירופה, בתי־הספר העבריים ביפו ובמושבות,

הספריה הלאומית בירושלים מיסודו של ד״ר יוסף חזנוביץ, וכו׳ וכו׳.
אחרי ד״ר צ׳לינוב הירצה בקיצור מ. ל. ליליינבלום, שהביא לידיעת הועידה את המסקנות וההמלצות הכלולות בדין־וחשבון של האגרונום עקיבא אטינגר, אשר טיפל מטעם „הועד האודיסאי״ בבדיקת מצבן של המושבות בארץ־ישראל וחיווה את דעתו כי מצב המתישבים משביע רצון ועתידם מובטח.
גב׳ שושנה יפה, מנהלת בית־הספר לבנות ביפו, ביקשה את הועידה לתמוך במוסדה, כדי לשחררו מתלות בגורמים זרים, כתנאי לשמירה על אפיו הלאומי של החינוך בו ועל ההוראה בעברית.
יהושע איזנשטט מיפו, מראשי העוסקים בעניני ההתישבות בא״י, שהגיע לרוסיה ונכח בועידה, מסר ידיעות נוספות על מצב המושבות ובנאום לוהט ומלהיב קרא לזרז את מבצע רכישת האדמות לצרכי ההתישבות. בשתי דרישות־השלום „החיות״ האלה מא״י נסתיים הדיון על ההתישבות.
הועידה ננעלה ביום 29 באוגוסט 1902, לאחר שבוע שלם של עבודה מאומצת. בישיבת הנעילה התקיימה ההצבעה על הצעת ההחלטה בשאלת התרבות, וכאשר היו״ר מ. אוסישקין העמידה להצבעה „בעד״ ו„נגד״, נראה „יער של ידים״ מורמות „בעד״ ואף לא יד אחת „נגד״. הדבר עורר התלהבות רבה בין הצירים והאורחים, כי חלף הפחד פן תתפלג התנועה עקב המאבק בין הדתיים לבין החפשיים, וחזק הבטחון, כי ההסתדרות הציונית תוכל להמשיך ואף להרחיב את פעולתה על אף הניגודים הקיימים בין שני פלגיה אלה. הרצון לשיתוף הפעולה הופגן לעיני הנאספים כאשר הרב ריינס, מנהיג „המזרחי״, התחבק והתנשק לעיני כול עם ד״ר חיים וייצמן, מנהיג „הסיעה הדימוקראטית״, וכאשר אחד הרבנים קפץ על הבמה ובקול נרגש בירך את הועידה בפסוק מתהלים: „ה׳ עוז לעמו יתן, ה׳ יברך את עמו בשלום״.
את נאום הנעילה נשא ד״ר י. צ׳לינוב, שהדגיש כי הועידה הזאת תירשם בהיסטוריה של התנועה הציונית הן בגלל ההחלטות שקיבלה בבעיות התרבות והקרן הקיימת, והן בגלל זה שהיא התקיימה במרכז הפזורה היהודית במזרח־אירופה. הצעתו לשלוח מברק־ברכה מטעם הועידה לד״ר הרצל עוררה תשואות רמות וממושכות. כשד״ר צ׳לינוב הודיע על נעילת הועידה, קמו כולם על רגליהם ופתחו בשירת „התקוה״ והמשיכו שעה ארוכה בשירים ציוניים אחרים.
לועידת מינסק היה הד רב בעתונות היהודית והרוסית והיא הוכיחה לעיני כול, מה רמים ונישאים הם הרעיונות המונחים ביסוד התנועה הציונית ומה גדול ורב כוחה הארגוני של ההסתדרות הציונית שנוצרה ע״י ד״ר הרצל. היו רבים בין הציונים שקיוו שהועידה במינסק, שהתכנסה ברשות השלטון הרוסי והתנהלה בנוכחות נציגיו, תביא לשינוי יחסו של השלטון לתנועה הציונית, והציונים יורשו מעתה לעבוד בגלוי, לעיני כול. אולם התקוות האלה נתבדו עד מהרה: בביקורו אצל מיניסטר־הפנים הרוסי פלווה, שנה לאחרי ועידת מינסק, שמע ד״ר הרצל מפי המיניסטר את הדברים האלה: „התנועה הציונית שלכם נראתה קודם נוחה לנו, כל עוד היתה מכוונת לעידוד הגירת היהודים מרוסיה... אך מימי „הקונגרס״ במינסק אנו רואים שינויים גדולים בה: מדברים פחות על ציונות פלשתינאית ומרבים לדבר על תרבות, אורגאניזציה ולאומיות יהודית. זה לא רצוי לנו...״.
והנה דווקא אותם הדיונים, שלא היו רצויים למיניסטר הצארי, היוו את הישגה הגדול של ועידת מינסק, כפי שהוכיחה התפתחותה של התנועה בשנים הבאות.

זלמן שזר

אור על שבילי הכלכלה היהודית

מתוך המאמר „שליחותו של ברל", בכרך הכתבים
„ציון וצדק", ספר שני, הוצאת „תרבות וחינוך" 1971.

בשעות רחמים וגילוי־לב, כשלא חשש פן יראו בזה משום שמינית שבשמינית של יהירות, היה ברל מספר — ואחר כך יכולתי גם למצוא תעודות המאשרות זאת — כי כפי שנדמה לו, הרי הוא שיצר את התיאוריה שהיתה אז מפורסמת בשם „אי־פרוליטאריזציה".
את השביל לכך פתח ד"ר ח.ד. הורביץ בועידת ציוני מינסק. היתה ועידת הציונים במינסק בשנת 1902, כלומר עוד לפני קישינוב. הרצל עוד היה בחיים, והציונות הרוסית היתה על פיסגתה. מאז ועד 1917 לא היה עוד לציונות רוסיה כינוס כזה, וכל איש יהודי, אשר נכח בו, זע לקראת הבשורה. והתנועה הציונית הרוסית היתה אז הגדולה ביותר בכל התנועות הארציות של ההסתדרות הציונית העולמית. לכינוס הזה נהרו לא רק צירים, כי אם גם אורחים מעברים. וביניהם גם ברל — והוא עוד עלם צעיר בן חמש־עשרה. ברל בא למינסק מבוברויסק עירו, ואוצרות בית אבא בתוך לבו.
בכינוס ההוא שמע את הרצאתו הרוסית של אחד־העם על תפקידי התרבות העברית בציונות ודעתו לא נחה מן הרוסית של ההרצאה — סיפר לי פעם — „טובל ושרץ בידו". וראה את וייצמן והרב ריינס מתפייסים. אולם עוד יותר מכל אלה הרעיש את לבו נאום אחד שהוא לא פסק מלזכרו כל ימי חייו. היה זה נאומו של אדם אשר אחר־כך נדם קולו בספרות ישראל, אך אז תלו בו תקוות מרובות; זה אשר היה אחד הראשונים שהתחיל לדבר בספרות העברית על הכלכלה היהודית, ואשר פירסם את „הממון" בעברית, הספר הראשון, שנכתב בעברית על הכלכלה המודרנית — היה זה ד"ר חיים דוב הורביץ. הוא הירצה בכינוס על הכלכלה היהודית בגלויות. היה זה ביסוס כלכלי של הציונות, והיתה זו ראשית התיאוריה על התנוונותה הכלכלית והסוציאלית של הגולה והכרחיותה של האומה לרדת במדרון, אם תישאר נטולת ארץ משלה. ברל הצטער כל הימים, שאין למצוא את הפרוטוקול של ההרצאה ההיא, כדי שאפשר יהיה להדפיסו ולעשותו מסד למחשבתנו הציונית.
ח.ד. הורביץ עוד לא זיווג את הציונות עם סוציאליזם. הוא גם לא ראה את עצמו סוציאליסט במושג המקובל, אבל הוא זרע ראשונה אור חודר על שבילי הכלכלה היהודית בתחום המושב של רוסיה, והניתוח המארכסיסטי של העובדות שהובהרו בספרי המפקד ליק"א [1] גילו לו נצורות, ולא היה מפלט עוד מתחושת הרעות הבאות. שום תקות אמאנסיפאציה לא יכלה להשלותו עוד. ואת התחושה הזאת הביא הורביץ לכינוס במינסק והיו הדברים לברל כתגלית וכהוראה לבאות.

1. חברת יק"א ערכה בשנת 1897 מפקד של יהודי רוסיה, שגילה חומר חשוב מאוד על ההרכב המקצועי־הסוציאלי של האוכלוסיה היהודית. חוקרי הכלכלה והחברה היהודית, וביחוד הציונים הסוציאליסטים, הרבו להשתמש בפרסומי המפקד.

יעקב פארמאן

עם פועלי־ציון בועידת מינסק

המחבר (1881—1960) — ממיסדי מפלגת פועלי־ציון הראדיקאליים ברוסיה. ב־1919 עלה ארצה. סופר, חוקר המקרא ואשורולוג. הקטע המובא בזה לקוח מ„קטעי אבטוביוגרפיה" בתוך „ספר היובל של מפלגת רדיקל פועלי־ציון", בעריכת יעקב פארמן, תל־אביב 1942.

בא ערב הועידה הציונית הכל־רוסית, שנקבעה לאוגוסט 1902 בעיר מינסק, ובלבנו נתעוררה התקוה להיפגש שם עם „פועלי־ציון" שבמרכזי־הציונות הגדולים.

בקשיים מרובים הגעתי למינסק בדיוק ביום פתיחת הועידה, ובקושי רב גם עלה בידי לסדר בשעה האחרונה את כרטיס־הכניסה שלי בתור ציר לועידה.

הועידה המינסקאית הכירה — בפעם הראשונה — בעקרון הפראקציות בתוך התנועה הציונית: שם הונחו היסודות לפראקציה הדימוקראטית ולפראקציה של „המזרחי"; גם הצירים שנשלחו מטעם אגודות „פועלי־ציון", למרות מספרם המועט, הצהירו על עצמם כעל פראקציה, אך לאמיתו של דבר עדיין היה הפרי בוסר.

מספרנו היה 4—5 צירים, והפעיל שבינינו היה יצחק ברגר ממינסק. דירת משפחת ברגר שימשה בית־ועד לציונים בכלל, ובחדרו של יצחק ברגר נתקיימו ישיבות אחדות שלנו לשם דיון בתכנית־הפרוגראמה של תנועת „פועלי־ציון" ולשם הנחת היסוד לארגונה. אך מראשית צעדיה הצטיינה התנועה הפועל־ציונית בחילוקי־דעות מרובים; כמספר החברים היה מספר ההשקפות, ומשום כך הסתפקנו בעיבוד רשימה של הבעיות החשובות ביותר, ועל כל חבר הוטל להביאן במקומו לבירור מקיף על־מנת שלאחר זמן תיקרא ועידה רחבה יותר לשם קביעת־חובה של תכנית התנועה הפועל־ציונית.

בכל זאת יש לציין את האסיפה הזאת כתאריך ראשון להנחת היסוד לתנועה הפועל־ציונית, כי בין משתתפיה שררו הכרה מוסכמת בסינתיזה ציונית־סוציאלית ורצון מוצק להנחת יסוד בשביל תנועה פרוליטארית ציונית בשם מפלגת „פועלי־ציון".

מלבד היותי ציר לועידה במינסק, היו לי לשם עוד שתי שליחויות: ניתן לי מכתב־המלצה למניה וילבושביץ, שתדון אתי בדבר האפשרות של קואורדינציה בין אגודות „פועלי־ציון" וה„בלתי־תלויים"; ניתן בידי מכתב לס"ד שבמינסק, לחברה ראיסה רוסינוב. ביקורי אצל מניה וילבושביץ נתקיים במועדון ה„בלתי־תלויים" ונשא אופי רשמי ויבש. אחרי ששמעה את הרצאתי הקצרה, השיבה בטון מפקד ומצוה: ציונות לחוד והמעשה הפרוליטארי לחוד. השתתפות הפועל היהודי בציונות זהו ענינו הפרטי, כמו דת וכדומה, ואילו בתור פרוליטארי, הרי דרכו היחידה היא להצטרף אל ה„בלתי־תלויים".

זכרונות נעימים יותר קשורים בפגישתי עם החברה ראיסה רוסינוב. היא הזמינה אותי להתאכסן בבית הוריה, שהיה ברחוב טורגובאיה, בית מהרש"ק, קרוב לאולם הועידה. בנידון השליחות עצמה באה אכזבה, מכיון שבמנהיגות ס"ד במינסק השתתפו יהודים זוללי הרעיון הציוני לא פחות מה„בונד", שסירבו להיפגש אתי למו"מ, אולם בפניה אל ראיסה עצמה מצאו דברי הד של אהדה וכבוד. הנה קטע ממכתב שקבלתי ממנה לאחר זמן: „הריני מביעה הוקרתי לתוצאות שהשגתם בועידת מינסק. משמחת אותי העובדה שהחלק הטוב ביותר בציונות הציג לעצמו תפקיד לפעול למען שיפור החיים הכלכליים והרמת הניבו התרבותי. הנני מעיזה להצהיר, כי כל סוציאל־דימוקראט יאחל ברכה לעבודתכם זו, המכוונת לאותה המטרה עצמה שאנו שואפים אליה".

מרי סירקין

אבי, נחמן סירקין

מתוך ספרה של המחברת, „אבי, נחמן סירקין", תורגם בידי ג. אריוך, הוצאת הספריה הציונית, ירושלים, תש"ל.

נחמן סירקין

באמצע שנות השמונים עקרה המשפחה למינסק, גם היא מערי תחום־המושב. בשנות השמונים הגיעה לקצה ההפשרה הקלה שהורגשה בימי שלטונו של אלכסנדר השני. הריפורמות הפוליטיות שהכריז עליהן הצאר אלכסנדר השני בעשור הראשון לשלטונו עוררו ביהודי רוסיה תקוה כי גורלם עתיד להשתפר עם עלות השחר של תקופה ליבראלית יותר. ואמנם הוסרו כמה מן ההגבלות, תחום המושב הורחב וחטיפת ילדי יהודים לעשרים־וחמש שנות שירות בצבא באזורים מרוחקים — דבר שתכליתו היתה המרת דתם של הילדים לנצרות בדרכי כפיה, שרק החזקים ביותר הצליחו לעמוד בהם — נפסקה. קהילות היהודים ברוסיה סברו כי כוחות הקידמה אשר שיחררו את יהודי אירופה המערבית אחרי המהפכה הצרפתית ניעורו סוף־סוף גם במזרח. מסע ה„רוסיפיקאציה", שנערך בעידוד הממשלה, נתקל בתגובה אוהדת מצד האינטליגנציה היהודית והקבוצה הקטנה של תעשיינים עשירים. הבארון גינצבורג הקים את החברה להפצת השכלה בקרב יהודי רוסיה בשנת 1863. מטרתה היתה להעלות את המוני יהודי רוסיה על דרך ה„מודרניזאציה" על־ידי לימוד הלשון הרוסית והסתגלות לתפוס מקומם בעולם החדש שהם עתידים להיכנס אליו. אפילו המשכילים העבריים היו נלהבים לרעיון ה„רוסיפיקאציה" של היהודים. בעברית נמלצת קראו פרץ סמולנסקין ומשה ליב לילינבלום להמוני העם הנחשלים, המדברים יידיש, לפרוץ להם דרך ולצאת מאפלת הדת, לעזוב את העולם הצר של התלמוד ולתפוס את מקומם בחברה מודרנית, מתקדמת. תרבות חילונית חדשה זו אמורה היתה להתגשם בלשון העברית, אף שניתן להיזקק גם ללשון הרוסית. „היה יהודי באהלך ואדם בצאתך", הפציר ביהודים י. ל. גורדון.

הקריאה לא נפלה על אזניים אטומות. הנוער היהודי ברוסיה, הרעב לתרבות המערב, המשתוקק לפרוץ את גבולות העיירה, החדר, הישיבה, להמיר את אורח־החיים של „ימי־הביניים" בחיים של „קידמה", הכין עצמו בהתלהבות לשעת שויון־הזכויות, שאז יפלו כבלי הגיטו והיהודי יהיה אזרח לכל דבר. אולם האשליה לא האריכה ימים. המחצית השניה של שלטון אלכסנדר השני היתה תקופה של ריאקציה גוברת. עם גל פרעות הדמים של שנת 1881 הקיץ הקץ על שארית החלום, כי הרוסיפיקאציה אינה אלא הקדמה לאֶמאנציפאציה. בשנת 1882 הוציא פינסקר, רופא וטוען נלהב ל„רוסיפיקאציה"

את קונטרסו המפורסם „אוטואֶמאנציפאציה", שבו הכריז על שינוי השקפותיו. אין תקוה ברוסיה; היהודים יגיעו לידי אמאנציפאציה לכשיקימו להם בית לאומי משלהם.

פינסקר לא היה יחיד. אנשי רוח יהודים, לשעבר ממנהיגי תנועת ההשכלה, כלילינבלום, נואשו ממנה ונעשו ראשי המדברים בתנועה החדשה — תנועת חובבי ציון, מבשרת תנועת הציונות המדינית. קומץ סטודנטים צעירים שקראו לעצמם ביל"ו יצאו את רוסיה והקימו מושבות בארץ־ישראל השוממה. מועט מאד היה מספרם של אלה שהיו מעורבים בפועל ממש בתסיסה הציונית הראשונה הזאת בקרב הסטודנטים ואנשי־הרוח היהודים, אולם זעיר שם החלו קבוצות קטנות של נוער אידיאליסטי ובעל דמיון לבקש פתרון יסודי לטראגדיה של עמם. בשנת 1884 כבר היו אגודות חובבי ציון ברוסיה, ברומניה ובגליציה — ומתוכם שיגרו שליחים לועידה של התנועה בקאטוביץ. הנמרצים והמוכשרים שבקרב המוני בית ישראל ברוסיה מצאו להם מפלט בהגירה — בעיקר לארצות־הברית של אמריקה, ששעריה היו פתוחים ואשר על אנדרטת החירות שלה חרותה ההזמנה הפיוטית הנדיבה של אֶמה לצרוס. הארץ המובטחת העתיקה קסמה להמוני בית ישראל פחות מן החדשה, ומועט היה מספר החולמים העקשנים שהלהיבה את דמיונם.

אהבת ציון לא היתה החלום היחיד ששבה את דמיונו של הנוער היהודי ברוסיה. רבים היו אלה שהתקדשו בלב ונפש לתנועה המהפכנית הרוסית. הגאולה, אמרו הללו, לא תבוא על־ידי השתקעות צרת־אופק בשאלה היהודית אלא על־ידי המהפכה החברתית לכלל האנושות. היהודים עתידים להשתחרר עם שחרור האנושות. כל לאומנות, ובפרט הלאומנות היהודית, מעידה על ריאקציה. הציונות היתה פסולה בעיני החברים היהודים בתנועות המחתרת המהפכניות והסוציאליסטיות. הם נמקו בבתי־כלא רוסיים ובגלות סיביר, ולבם סמוך ובטוח שמצוקותיהם היהודיות המיוחדות עתידות להיעלם בכור־ההיתוך של האינטרנאציונאליזם, באחוות כל בני האדם העתידה לקום לאחר נצחון המהפכה. הפירוד בין הנוער היהודי הציוני לבין הנוער היהודי המהפכני היה גמור. בכל קהילות ישראל ניטש הוויכוח בין האינטרנאציונאליסטים המהפכניים לבין הנאציונאליסטים הבורגנים באסיפות או על דפי כתבי־עת רוסיים ועבריים קצרי־ימים.

גם במינסק, ששם השלים נחמן סירקין את חוק לימודיו המקוטע בבית־הספר התיכון, היתה נטושה אותה מחלוקת גדולה ועד־מהרה מצא עצמו העלם במקום מרכזי בחוגי „חובבי ציון".

בתקופת העיצוב שלה משכה אליה תנועת „חיבת ציון" את כל אלה שחשו, אם ברור ואם בעמום, כי רק פתרון לאומי עשוי להציל את יהדות רוסיה. אפילו לאלה שלא דבקו ברעיון השיבה לארץ־ישראל, אלא חלמו על טריטוריה שבה אפשר יהיה לכונן חיים יהודיים לאומיים עצמאיים, שימשו אסיפות החברה בימה לרעיונותיהם. על סדר־היום של אחת האסיפות הללו עמדה השאלה: „לאן מוטב ליהודים להגר מרוסיה — לאמריקה או לארץ־ישראל?" סירקין הצעיר, שהשתתף באותו ויכוח, טען לזכותה של אמריקה, שהוא תיארה בצבעים ורודים כ„מדינה הדימוקראטית ביותר בעולם". אולם שאר המשתתפים הכריעו בהצבעה לצד ארץ־ישראל. אמריקה בתורת „טריטוריה" שבה ייתכן ריכוז גדול של יהודים בתנאים של אוטונומיה תרבותית ופוליטית חדלה עד־מהרה מלהתקיים בדמיונו של נחמן, אולם על־פי אותה תפנית מוקדמת שלו, וכן על־פי השלב הטריטוריאליסטי המאוחר יותר, מסתבר שזמן רב היה סירקין מפרש לעצמו

את ציון בגמישות רבה: „ציון" היתה כל ארץ שבה יוכלו היהודים להכות שורש ולשגשג כאומה.

הצעיר, אף שיחיד היה בדעתו, ניכר שעשה רושם על חבריו. אחד מבני־דורו, ש. ל. ציטרון, כותב בזכרונותיו: „הופעתו הראשונה כמשתתף בויכוח עשתה על כולנו רושם עמוק. לאו דווקא בתוכן נאומו, אלא באורח דיבורו... לא היו אלה התלהבות או פאתוס גרידא... היתה זו כעין התפרצות וולקאנית. פיו היה פולט מחשבות לוהטות ומלים נשגבות... הוא פתח בהתקפה מרה על הפוליאקובים והגינצבורגים, העשירים המופלגים היהודים מפטרבורג, ואחרים מבני סוגם, שהתנגדו להגירת יהודים מרוסיה".

משעת התרחשות הדברים ועד העלאתם על הכתב עברו כארבעים שנה, ומפתיע הדבר שבעל הזכרונות זוכר פרטים כלשהם מלבד מזגו הסוער של הנואם, שכל שומעיו התרשמו ממנו תמיד. ההתקפות על עשירי היהודים, שלבם אטום לגורלו המר של עמם, מזכירות התקפות דומות, וחריפות לא פחות, שהשמיע סירקין בבגרותו.

עוד דבר שעליו עומד ציטרון הוא למדנותו היהודית. „אני, וכמוני כל חברינו, הופתענו מרוחב ידיעותיו של סירקין ביהדות. הוא היה תלמיד־חכם מובהק למרות גילו הצעיר. ידיעה עמוקה היתה לו בתלמוד, והיה בקי מאוד לא רק בספרות עברית חדשה, אלא גם בספרות ימי הביניים... והפתעתנו גברה עוד יותר כשאמר לנו כי מעודו לא למד בחדר או בישיבה, וכל השכלתו העברית באה לו מן המורים העבריים ששכרו לו הוריו העשירים".

כשהיה בן תשע־עשרה כבר השתתף סירקין בכתב העת העברי „המליץ", ופירסם בו מאמרים בחתימת בן־אליעזר. מבין כל שאר החתימות שנזקק להן לימים היתה זו החביבה עליו ביותר.

אולם הפעילות במסגרת התנועה הלאומית היהודית בראשיתה לא היה בה כדי סיפוק. „העוול החברתי" הטריד את דעתו של סירקין הצעיר בה במידה שהעסיקה אותו השפלת עמו. קשה להעלות על הדעת שצעיר אמיץ־לב ובעל מזג סוער כמוהו יהיה מנותק לגמרי מן המחתרת המהפכנית שקמה נגד משטר הצאר. לא עבר זמן רב והוא נחבש בכלא לשבועות רבים. התערבותו של דודן בעל־השפעה, הסופר גריגורי סירקין, סייעה בשחרורו של שאר־בשרו שהלך אחר עצת חברים רעים. עלינו לזכור כי העונשים שגזרו בתי־המשפט של רוסיה הצארית בתקופתה האפלה ביותר היו קלים מאוד לעומת „הטיהורים" וההוצאות־להורג של המשטר הסוביטי. אולם מאסר, בין קצר ובין ממושך, היה אות כבוד שנשאוהו בגאון. נחמן חגג את שחרורו בביקור בלונדון, ששם ניסה בלי הצלחה יתירה לפעול בעולם התיאטרון. הוא חזר למינסק עטור ברק של איש העולם הגדול.

שמריהו לוין, באבטוביוגרפיה שלו, זורע תוספת אור על הימים שעשה סירקין במינסק:

> „במינסק היכרתי את נחמן סירקין, שהיה כמעט בן־גילי. הוא היה מחותן לאחת מבנות משפחתנו: אחי הבכור מאיר נשא לו לאשה את אחת הדודנות של נ. סירקין, ועל נחמן כבר עברו שנים רבות ענין והרפתקאות... אותה שעה שהכרתיו בראשונה היה סירקין סח בהתלהבות רבה הן בתורת יהודי לאומי והן בתורת סוציאליסטן".

נמצא איפוא שרעיונות היסוד של סירקין, רעיונות ששני המחנות ראו בהם כפירה, נוסחו בעודו צעיר מאוד. בטרם מלאו לו עשרים כבר הניף את דגל תורתו.

ס ע ד י ה פ ז (ג ו ל ד ב ר ג)

זכרונות ממינסק

סעדיה פז
בבחרותו במינסק

המחבר (1961—1882) — מפעילי פועלי־ציון במינסק בנעוריו. מאנשי העליה השניה (1904) ו„השומר". מראשי הפעילים בגאולת הקרקע. פרקי הזכרונות — מן הספר „זכרונות סעדיה פז", חיפה תשכ"ג.

באתי למינסק בשנת 1897, אחרי שביליתי את ימי הפסח בעיירה קטנה שאמובו בפלך מוהילוב, שבה למד באחת הישיבות אחי הגדול ממני בחמש שנים.

בסוף אותו הקיץ, אחרי הקונגרס הציוני הראשון, התחילו להופיע נואמים ציוניים בבתי־המדרשות. בית־המדרש שלמדתי בו היה אחד מאותם בתי־המדרשות שהגבאים לא התנגדו שינאמו בהם נואמים ציוניים. בשבילי, בחור צעיר שחונך בבית חבד"י אדוק, היתה הבשורה הציונית חוויה עמוקה. אמנם, עדיין לא יכולתי לתפוש את כל מובנה של הציונות המדינית, אך כל דבר שהיה קשור בארץ ישראל היה קרוב ללבי מילדותי, מפני שמשפחתנו וקרובינו כבר היו להם באותם הימים קשרים עם ארץ־ישראל.

כשהייתי עוד ילד, בא פעם אחי הגדול מבית הכנסת וסיפר כי עומדת להתארגן אגודה לייסוד מושבה עברית בארץ־ישראל, וכי גם יכולים להירשם בה (כפי שאני מתאר לעצמי, היתה זו ההרשמה לאגודת „אלף", שייסדה בזמנה את עין־זיתים). אבי לא היה בבית, הוא היה מלמד תינוקות באוקראינה, בסביבת פולטאבה. אמי רצתה מאוד להירשם כחברה לאגודה הנ"ל. היא לא נרתעה מפני הקושי שבעבודת־אדמה, כי במשפחתנו היו אנשים שעסקו בעבודת־אדמה. היא עצמה היתה מנוסה בהרבה עבודות, כגון זריעה וקציר, וכן בכל מיני עבודות גננות ורפת. אמנם, היא היתה ממוצא רבנים זה ארבעה־חמישה דורות, ברם אף אחד מהם לא שימש ברבנות לשם פרנסה. אבל את שאיפתה לא יכלה אמא להגשים, קצרה ידה להכניס את הסכומים הנדרשים.

בשנים 1898—1899 עוד היו מופיעים אחרי כל קונגרס מטיפים בבית־המדרשות על הציונות. בשנת 1900 כבר היו קיימות במינסק אגודות שונות. גם אגודת פועלי־ציון התחילה עורכת מזמן לזמן אסיפות בלתי־רשמיות מחוץ לבתי־הכנסת.

ב־1899 נוסדו במינסק שיעורי־ערב ללימוד השפה הרוסית לבני הישיבות ולצעירים אחרים. מייסדי הקורסים האלה היו אנשים מתקדמים מן האינטליגנציה המינסקאית, ובהם גם ציונים, אבל היוזמה העיקרית היתה בידי ד"ר ג. גרשוני וחבריו. גם המורים שלימדו אותנו בשיעורי־הערב האלה היו שונים: היו ציונים והיו מתנגדי הציונות, או נכון יותר: היו מה„בונד" והיו מן ה„איסקרה". בין המורים הציוניים היה המורה דוב שלפיאן, שהיה אחד מהשנים שנשלחו ב־1891 ממינסק לייסד את המושבה עין־זיתים.

אגודת „אלף" ו„דורשי ציון"

אגודת „אלף" עברה כידוע גלגולים שונים עד להפסקת עבודתה והתפרקותה. אחרי שהנסיון של עין־זיתים לא הצליח, ומכיון שאדמתה נקנתה בשעתה על־ידי הפקידות של הבארון, היקצה הבארון בתור פיצוי לאגודת „אלף" שטח קרקע בחדרה לנטיעת הפרדס והקמת המשק „דורשי־ציון" שהיה שייך לאגודת „אלף". מאחר שעברו שנים אחדות בלי שום פעולה, החליט הועד של אגודת „אלף", שברובו היה מורכב פועלים מאנשי מינסק והסביבה, ובראשו עמד מר יהושע סירקין, למסור למר שלפיאן, שהיה פעיל ביותר בענין הזה, לסדר את הספרים של האגודה הנ"ל בהתנדבות, ולבוא בקשרי מכתבים עם כל הסניפים שבערי רוסיה ולכנס במינסק כינוס, ולראות מה יש לעשות ברכוש האגודה — אולי עוד אפשר להחיות את האגודה ומשקה. שלפיאן נענה לבקשתם של סירקין וחבריו. המשק של „דורשי־ציון" התנהל על־ידי האגרונום הידוע ז. סוסקין. שלפיאן, שקיבל עליו את העבודה בפנקסים, לא יכול להתמסר לעיסוק זה בשעות עבודתו כמורה, והיה עושה זאת בשעות־הפנאי ובשבתות. פעם פנה אלי והסביר לי את כל הענין של „דורשי ציון" ואגודת „אלף" ושאלני אם אני מוכן לעזור לו בעבודה הזאת. נעניתי לבקשתו ועזרתי לו בסידור המאזן ובכתיבת חוזרים.
בקיץ 1901 התקיים כינוס של האגודה ובאו אליו צירים של חברי־האגודה מכל רחבי רוסיה — מחבל הדון ועד קצה פולין הרוסית.

הכינוס הציוני הכל־רוסי במינסק

אז התחיל להירקם הרעיון על דבר האסיפה הכל־רוסית. אחרי פסח 1902 התחילו לדבר באופן ממשי על הכינוס, שעומדים לקבל עליו רשיון מהממשלה. ואמנם, הכינוס התקיים במינסק באותו הקיץ. לא הכל תיארו לעצמם בזמנו, שהכינוס יקבל אותו אופי שקיבל, כי אנשים היו קטני־אמנה וקשה היה להם לתאר לעצמם, כי בתנאי המשטר הצארי יוכלו יהודים להרגיש חפשיים ולדבר מעל במה ציבורית. העתונות בכללה התחילה להודיע על ההכנות לכינוס, וכן התחילו לקרוא בשמות הצירים שישתתפו. גם החוגים הלא־ציוניים במינסק התחילו להתעניין בכינוס, ובלב רבים התגנב הרצון להיות נוכחים בו.
אני הייתי חבר צעיר של "פועלי־ציון", וצירים יכלו להיות כמובן, רק החברים שעמדו בראש התנועה. החברים הפעילים השתדלו להירשם כסדרנים, או כעסוקים באיזו עבודה ציונית אחרת סביב הכינוס, כדי לקבל בזה את אפשרות הכניסה לכינוס. ציונים סתם קיוו, כי גם בידם יעלה לקבל איכשהו רשות־כניסה. לי לא היה כל סיכוי להיות ציר, משום שעדיין לא הגעתי לגיל הקובע, ובסדרנות לדרגותיה, החל מלשכת המודיעין ועד ליתר הלשכות, היו מעוניינים לא רק חברי פועלי־ציון אלא גם יתר האגודות במינסק.
כשבועיים־שלושה לפני היום הקבוע פגש אותי שלפיאן והזמינני להיכנס אליו באותו ערב. כשבאתי אליו, שאל אותי אם אני מעוניין להיות בכינוס. ברור שעניתי בחיוב. אם כן — אמר — עליך לסדר את ענייניך ולהיפנות גם כשבועיים לפני זה לכל דבר שתידרש לו על־ידי האחראים לכינוס. האחראים היו חיים חורגין, כיו"ר המרכז הציוני במינסק, אברהם קפלן, דוד גליקין ושמואל פראנקפורט. הם נשאו באחריות לכל הסידורים. האחראי ללשכת המודיעין היה יצחק ברגר, שהלשכה היתה בבית הוריו. עלי הוטל להתייצב בכל בוקר לפני חורגין ולקבל את סדר־העבודה לאותו יום.
ככל שהתקרב הכינוס, רבתה יותר העבודה. היה עלי לדאוג לכרטיס־כניסה לעצמי, כי

נכנסתי אוטומטית לרשימת הסדרנים. יתר־על־כן, האחראים התייחסו אלי כמי שאפשר לסמוך עליו, ובטחו בי שלא אעבור על סמכותי בנוגע להכנסת אנשים אחרים בלי כרטיסי־כניסה. הסדר היה כזה: בכניסה לאולם עמדו שני שוטרים לשם החזקת הסדר, אולם לאמיתו של דבר לא עשו כלום; וכן עמדו שני שוערים, לפתוח את דלת המעבר לצירים ולתת להם כניסה לאולם.

הקהל הרב שצבא על המבואות היה בן מאות אנשים, ויש שמספרו הגיע לאלפים, בהתאם לשעות היום, כי גדולה היתה התשוקה לקלוט משהו מן האולם. בכניסה הראשונה היה עומד על־פי רוב, וביחוד בימים הראשונים, אחד מן החברים האחראים: פרנקפורט או גליקין. בפתחים הפנימיים עמדו סדרנים, שהיו מבקרים את הכרטיסים שלא יסתננו מחדרים סמוכים. על־פי רוב הייתי הסדרן ליד שולחן העתונאים. כעובדים במזנון שימשו חברי פועלי־ציון ואנשים צעירים מן האגודות האחרות. חוץ מחברות של פועלי־ציון ושל אגודת „ציונה" היו עוד שתי אגודות ציוניות של בחורות: אחת בשם „יהודית", מהציונים הכלליים, והשניה בשם „שלומי אמוני ציון", מהמזרחי; אבל מספר חברותיהן היה מועט.

פתיחת הכינוס היתה ביום חמישי לשבת, וכבר ביום הראשון הורגשה במינסק חגיגיות רבה. התחילו באים צעירים מערים שונות, ומהלשכות הגליליות באו המזכירים להשגיח על הסדר בלשכת־המודיעין, שאנשיהם לא יקופחו. ברחוב שבו היה ביתו של ברגר אפשר היה במשך כל היום להיפגש ביהודים לבושים בגדי חג וסמלי הציונות בדש בגדיהם, ובמשך כל השבוע סידרו והכינו את האולם „פאריס", שבו היה הכינוס. אף־על־פי שהאחריות הראשית למזנון הוטלה מטעם המרכז הציוני על מרת חורגין, למעשה היתה האחראית הראשונה חייקה כהן, חברת פועלי־ציון, והיא ניצחה על העבודה במזנון וריכזה את כל העבודות והעובדים המתנדבים. כשני שלישים של הסדרנים היו מבין פועלי־ציון, הואיל ומספרנו במינסק היה גדול יותר.

ביום הרביעי, יום לפני הכינוס, העבירו את הלשכה לתוך אחד החדרים ליד אולם־הכינוס, והרחוב הזה הפך למרכז העיר. באותו יום חילקו לצירים את כרטיסיהם. אני נשלחתי אותו יום לסדר עניינים שונים ברכבת ולקבל משם דברי־דפוס ומצרכים שונים בשביל הכינוס, וכשבאתי כבר מצאתי את הלשכה סגורה; והיתה לי הרגשה לא־נעימה, כי לא הספקתי לקחת כרטיס־כניסה, אבל מצאתי פתק ממר קפלן, שדרש ממני לקחת בארבע בבוקר עגלה ולהביא עוד כחמישים כיסאות ממחסן־רהיטים. עד שהבאתי את הכיסאות כבר אי־אפשר היה לגשת אל האולם, ובקושי הכנסתי את העגלה דרך החצר, ובדלת צדדית, שהקהל לא ידע עליה, הוכנסו הכיסאות לאולם, וגם אני נכנסתי פנימה.

ההמולה סביב הכינוס היתה גדולה במידה שאין לתארה. קהל של אלפים נדחף אל החלונות, והיו כאלה שביקשו בדרך זו לקפוץ פנימה. היה איפוא הכרח להושיב על כל חלון שני אנשים, שלא יתנו למתפרצים להיכנס לאולם. בגלל הצפיפות והדוחק נשברו כל השמשות. הסדר ביום הפתיחה, בישיבה הראשונה, היה לקוי. היו הפרעות מצד אלה שאיחרו לבוא ביום הראשון, והיו צריכים לסדר את כל הפורמליות שלהם. המשטרה, שהיתה באה כל רגע לראות מה נעשה בסביבה, לא ידעה מה עליה לעשות. הואיל והרשיון לכינוס ניתן על־ידי מיניסטר־הפנים פלווה בכבודו ובעצמו. הסדרנים כמעט לא שמו לב לקומיסארים. גם השוטרים ליד הדלת ידעו כי נשלחו מטעם המשטרה רק

למראית־עין. רק ביום החמישי לאסיפה בא לביקור ראש הבולשת ואסילייב, ופראנקפורט יצא לקראתו וקיבל את פניו ונתן לו מקום־ישיבה בשורה הראשונה. אותה שעה התקיימה הרצאתו של ח.ד. הורוביץ על המצב הכלכלי של יהודי רוסיה.
בשבוע הכינוס קרו קוריוזים שונים. לשכת־המודיעין היתה מקבלת כל מיני כספים לפי כתובתה. בימים שלפני הכינוס היה על־פי רוב ברגר עצמו מקבל את הדואר, אך מובן שבימי הכינוס לא יכול להתפנות לזה, ושלח את אחד הסדרנים לקבל את הדואר ולחתום על הקבלות, אבל הלה הלך בלי החותמת הרשמית, וכשבא לדואר — לא האמינו לו כי זוהי החתימה הדרושה. הבחור דרש את הפקיד הראשי והתחיל לצעוק עליו, איך אינו מתבייש שפקידיו אינם מתחשבים בחתימת המזכיר הראשי של הכינוס? ליד אולם הכינוס היתה מסעדה, אבל היא יכלה בקושי לספק את הקהל, כי בכינוס היו כשבע מאות צירים ואורחים. אכלו כמובן גם במסעדות שונות בעיר, וההמולה והשמחה היו גדולות. בליל שבת, שלא היו בו אסיפות, ישבו אנשים במסעדות והאריכו בשירה. בזמן האסיפה היו שעות של התרגשות גדולה. ההתרגשות הראשונה היתה ביום השני לפתיחת הכינוס. הגיעה קבוצה של עסקנים מפורסמים כמו ליליינבלום, גרוזנברג, עורך העתון „בודושצוסט" (העתיד), ויוסף חזנוביץ. קבלת־הפנים מצד הקהל היתה עצומה, וברכת „שהחיינו" שליליינבלום בירך בה את הכינוס עשתה רושם רב.
עוד מעמד נרגש היה באחד הערבים, כשנשא אחד־העם את נאומו על התרבות העברית. ענין התרבות העברית חולק בין שני נואמים. החלק הראשון נמסר לאחד־העם, ועל החלק השני היה צריך לנאום ברנשטיין־כהן. אבל זה חלה לפני הכינוס ולא יכול לבוא, ותפקידו נמסר לעורך „הצפירה", נחום סוקולוב. השפה הרשמית בכינוס היתה רוסית, ובזמן הצורך היו מתרגמים ליידיש את עיקר הדברים בשביל אלה שלא הבינו רוסית. המתרגם הראשי היה ד"ר סירקין. כשנמסר החלק השני של ההרצאה לסוקולוב, מצא לנכון לשאתו בעברית. ומובן שהכינו מיד את התרגום לרוסית, אבל בינתיים התחיל אחד מהקהל, ד"ר גרנובסקי, לצעוק שינאם סוקולוב ברוסית. מיד באה תגובה מצד הקהל, בין שהבינו עברית ובין שלא הבינו, נגד דרישתו של ד"ר גרנובסקי. הרעש באולם היה גדול מאוד, ואף כי היו"ר של אותה ישיבה היה אוסישקין, שידע לנהל אסיפות, לא עלה בידו להשתיק את הקהל. עד שקפץ על השולחן ד"ר שמשון רוזנבאום, המורשה לגליל מינסק, וקרא בקול חזק: „רבותי, התחשבו באסיפה ובי! השעה היא אחרי אחת בלילה, ומפה עובר הרעש אל העיר ומפריע את מנוחת כל התושבים ברחובות הסמוכים". דבריו השפיעו, והקהל קיבל את מרותו.
האולם היה מואר בחשמל, שסופק ממכון פרטי. למקרה של קלקול בחשמל דלקו באולם כל הזמן 4—5 מנורות־נפט. בכל ימי הכינוס לא אירע שום מקרה של קלקול בחשמל, אבל בזמן ההפרעה הנ"ל כבה החשמל ונשארנו רגעים מספר באור מנורות־הנפט. אחרי שהקהל נרגע ואוסישקין חזר ולקח בידיו את הנהלת האסיפה, אמר: „ראו נא, רבותי, כשנשמעה מחאה נגד השפה העברית — מיד הסתלק האור מאתנו..."

המשפט על חייקה כהן

כאמור, לכינוס ניתנה רשות־כניסה רק לצירים, ומלבד זה לאנשים שונים חברי האגודות הציוניות, אולם רק לישיבה אחת או שתיים, בהתאם לפעילותו של החבר ולפי מספר המקומות הפנויים. כן היו כרטיסי־כניסה לאלה ששימשו כסדרנים באולם או במזנון,

וחוץ מזה אי־אפשר היה להשיג כרטיס־כניסה. מלבד זה היו האנשים חייבים להוכיח שיש להם שקל, אחרת לא היה מה לדבר על זכות־כניסה לאולם. ולא פעם היו ויכוחים קשים בועדה המכינה, שהיתה צריכה להחליט על מספר הכרטיסים שיש לתת לאורחים. והנה ראו האנשים את מאניה וילבושביץ, שהיא נמצאת כל שמונת ימי האסיפה באולם כסדרנית, אם כי לא היתה ידועה בעיר כציונית, בעוד שאנשים בעלי ותק ציוני לא יכלו להשיג כרטיס־כניסה לשמונת ימי האסיפה, אלא רק לישיבה אחת. קבוצת ציונים פנתה אל המרכז הציוני בעיר בשאלה, על יסוד מה איפשרו למאניה להיות נוכחת באסיפה בכל שמונת הימים? והם דרשו שהאחראי לכך יתן את הדין. המרכז הציוני פנה אל הועד הפועל של פועלי־ציון, שהחברה שלהם חייקה כהן היתה האחראית לצוות הסדרנים במזנון. (אמנם, האחראית מצד המרכז הכללי היתה אסתר חורגין, אולם למעשה העבודה היתה בידי חייקה). מאניה וילבושביץ היתה ידועה בעיר כראש „האיגוד הבלתי־תלוי", שלא נחשב לציוני, וגם העבר שלה היה בלתי־ציוני. הועד הפועל של פועלי־ציון החליט איפוא לתבוע את חייקה כהן למשפט־חברים.

הבירור המשפטי נמשך בכמה ישיבות סוערות, ורבים חייבו את חייקה על פעולתה הבלתי־הוגנת, אם כי הכול ידעו, כי היא חברה פעילה ונאמנה לציונות ולאגודת פועלי־ציון. כן היה ידוע, שהיא חברה קרובה במשך שנים רבות למאניה וילבושביץ ושתיהן חברות גם בועד־הפועל של „האיגוד הבלתי־תלוי". חייקה הוכיחה, כי מאניה היה לה שקל באותה השנה. איך השיגה את השקל — זוהי שאלה בפני עצמה, אך עובדה היא — שהיה לה שקל ביד. השאלה השניה שעמדה לפני השופטים היתה: איך חייקה לא לקחה בחשבון, כי נוכחותה של מאניה באסיפה ציונית כל־רוסית יהיו עליה ערעורים, כי על מאניה הביטו בעין רעה, מפני שהיא אירגנה את „האיגוד הבלתי־תלוי" והיו רואים אותה ואת חברי האיגוד כמשתפים פעולה עם הבולשת הרוסית. אחד מן החברים שהשתתף במשפט הזה כשופט סיפר לי, כי הוא היה אחד מאלה שהאשים את חייקה בקלות־דעת זו. השאלה שעמדה לדיון היתה, אם חייקה לקחה בחשבון שהקהל מהחוץ והרבה חברים מפועלי־ציון הסתכלו בעין לא אוהדת על „האיגוד הבלתי־תלוי" — ובכל זאת נתנה לה כרטיס־כניסה של סדרנית: או אולי עשתה זאת מתוך קלות־דעת בלבד, כי לא הביאה בחשבון שתהיה התנגדות כל־כך חזקה והדבר יכול להגיע עד לידי ערעור לפני הועד המרכזי של הציונים במינסק. החבר הנזכר, שהיה בין מאשימיה של חייקה, לא רצה שהיא תוצא מן המפלגה, אלא שתקבל נזיפה חמורה על קלות־דעתה. וכשראה איך השופטים מצביעים, חישב ומצא כי אם גם הוא ירים את ידו לחובה — תצא חייקה אשמה, שעשתה זאת בכוונה תחילה; והצביע איפוא נגד הכרתו, כדי שידונו אותה על קלות־דעת ולא על פעולה מכוונת נגד החברים. וככה ניצלה חייקה מפסק־דין, שהיה עלול להכריח אותה לעזוב את המפלגה.

לימים נתגלתה לי הסיבה האמיתית לנתינת הכרטיס למאניה, סיבה שלא היתה ידועה לציונים במינסק ולא לחברי הועד־הפועל של פועלי־ציון: מאניה עזרה הרבה לועד המרכזי של הציונים ברוסיה להשיג את הרשיון לאסיפה. את הדבר הזה שמעתי פעם בחוג מצומצם מפי ד"ר רוזנבאום המנוח, במסיבה שהתקיימה בביתו בליל שמחת־תורה של אותה שנה. אך ברוסיה לא דיברו על כך, שידה של מאניה היתה בהשגת הרשיון לאסיפה, כי זה היה מתפרש על־ידי מתנגדי הציונות ברוסיה, כאילו הציונים משתפים פעולה עם הבולשת הרוסית.

עם חיים חורגין במינסק

הכרתי את חיים חורגין באופן אישי בשלוש השנים שהייתי סר לביתו לרגל עבודה ציונית.

הוא היה בצעירותו איש ס״ר ונארודנאיה ווליא. אשתו אסתר היתה בת הרב יעקב אהרונסון, שהיה בזמנו ראש הישיבה „שואבי־מים״, אחרי־כן רב באחת המושבות החקלאיות בפלך חרסון.

לימים נהיה חורגין לחובב־ציון ולחבר פעיל בועד, ביחד עם יהושע סירקין. הוא השתתף בכל מפעל סוציאלי שנוסד במינסק בשנים ההן: „יד חרוצים״, „לינת־צדק״, ארגוני ההשכלה. הוא היה חבר הועד המקומי של חברת מפיצי־השכלה שנוסדה בימי פעולתו של גריגורי גרשוני. הוא היה גם חבר הועד המפקח על החווה החקלאית שליד מינסק. ביחוד גברה פעילותו הציונית מיום הופעתו של ד״ר הרצל על הבמה הציונית. כשהפעולות הציוניות התרחבו, שימש חורגין יושב־ראש הועד המרכזי וגזבר. ד״ר שמשון רוזנבוים, אברהם קפלן, לב סולומונוב, שמואל פרנקפורט, דוד גליקין, חיים חורגין ואחרים היוו את הצמרת שפעלה בכל תחומי העבודה הציונית. ביתו של חורגין במרכז העיר היה פתוח לעבודה ציבורית ציונית.

בועידת הציונים במינסק, בשנת 1902, היו כל הנזכרים לעיל, בראשותו של מר חורגין, אחראים לכל ההסדר. חורגין, קפלן, פרנקפורט וגליקין היו מתחלפים גם בעמידה על־יד דלת־הכניסה.

חורגין היה מהראשונים שאירגנו את ההגנה בשנת 1903 ביחד עם אברהם קפלן ויצחק ברגר, מניה וילבושביץ, ד״ר רוזנבוים, סולומונוב ואחרים.

אחרי הפרעות בקישיניוב אורגן במינסק ועד עזרה לאנשי קישיניוב. חורגין נהיה המרכז של הפעולה. נבחרו ועדות שעליהן היה לבקר אצל אנשי היכולת והמעמד הבינוני. המטרה היתה לשתף את כל העם במפעל הזה. הגזבר הראשי היה חורגין, והוא מילא את התפקיד בנאמנות.

היתה לו השפעה גדולה במעשיו ובמרצו על אחרים. הוא פעל בעצמו וידע גם להפעיל אחרים. ראוי לציין כמה מפעולותיו בתחום הסוציאלי, לעזרת השכבות העניות של הישוב היהודי בעיר. לדוגמא, מפעל „יד חרוצים״ שנוסד בזמן שהתחילו לנהל ברחוב היהודי תעמולה בעד הקניית מקצוע לילדי־הרחוב, ועזרו למשפחות עניות להקנות לילדיהם מקצוע מבלי שיהיו אנוסים לבלות שתים או שלוש שנים אצל בעל־מלאכה בתור שליח או משרת של בעלת־הבית. מפעל „יד־חרוצים״ היה משלם לבעל־המלאכה המתחייב להקנות את המקצוע לנער סכום־כסף מסוים למחייתו של הנער. המפעל היה גם מספק בגדים לנערים במשך שלוש שנים. בעל־המלאכה היה אחראי למילוי החוזה שעשה אתו המוסד הנ״ל. אנשי האגודה היו מבקרים בבתי־המלאכה על־מנת לראות אם הנערים לומדים באמת, מהו היחס בין בעל־המלאכה והנערים וכו׳.

לפני כל חג היו נותנים לנערים בגדים חדשים. חייטים וסנדלרים היו מביאים את הסחורה לביתו של חורגין, והוא ואשתו בעצם ידיהם היו מחלקים את הבגדים או הנעליים ומקפידים שהסחורה והעבודה תהיה טובה.

המוסד הסוציאלי „לינת־צדק״ היה נותן לחולים עניים עזרה רפואית וכלכלה בימי מחלה לפי פקודת הרופאים. המוסד היה קשור עם רופאים שונים מהעיר, היה לו בית־מרקחת משלו, ובאותו בנין היתה מחלקה להספקת מזון־לחולים, כגון חלב, בשר, סוכר וכו׳.

באחת הישיבות של המוסד נבחר חיים חורגין לגזבר ולאחראי, כי קודמו, אלכסנדר פולאק, היה איש־עסקים, בעל בית־חרושת, ולא יכול היה להתמסר למוסד. לאחר בחירתו היה חורגין יורד כל יום, בשעה שש בבוקר, לבנין המוסד ובנוכחותו היו שוקלים את כל מה שהובא על־ידי הספקים עבור המוסד.

באחד הימים הזמין חורגין אותי ואת אברהם קפלן לבוא אליו בקשר לשליחת ספרות תעמולתית ציונית לכל מחוז מינסק. ביקרנו אצלו בבית פעמים מספר ולא מצאנוהו. רק אחר הצהרים הגיע חורגין הביתה רצוץ ועייף. סח לנו: בפעולתו באותו יום קימץ למוסד הוצאות של 6000 רובל. הבנין שבו שכן המוסד היה טעון תיקונים. הקבלן שצריך היה לעשות את בדק הבית הביא רשימה של חמרים, כגון עצים, מרצפות וחרסינה וכו׳, שמחירם הסתכם ב־6000 רובל. חורגין החליט להשיג את החומר בלי כסף. הוא פנה לשלושת חברי הועד, לבנקאי רפפורט, לליפא אליאסברג בעל בית־חרושת למרצפות, ולאלכסנדר פולאק בעל בית־חרושת לחרסינה. מהחרושתנים דרש חרסינה ומרצפות, ומהבנקאי דרש לתת לו את כל הפיגומים והעצים שנשארו אצלו בחצר לאחר שעשה תיקונים בביתו. שלושת הנתבעים לא יכלו להתנגד לדרישתו של חורגין ונתנו פקודה לבית־החרושת למסירת החומר. חורגין החילט בו־במקום לקחת עגלות ולהביא את כל החומר לבנין המוסד.

חלקנו בהגנה ובשביתות

בחודש אפריל 1903 פרצו הפרעות ברוסיה. העיר שסבלה ראשונה היתה קישינוב. מיד הוקמו בכל הארץ ועדים לעזרת הנפגעים, וכן לארגון הגנה עצמית (גם יהודי שאר הערים התחילו לחחשוש להתנפלויות). מינסק, כעיר ציונית חשובה בגליל רוסיה הלבנה, היתה פעילה בזה מאוד. בענין העזרה הכספית טיפל ועד כללי של העיר, שהרוח החיה בו היה הועד־הפועל של הציונים ובו ראשי החברים מפועלי־ציון, שהתמסרו מאוד לעבודה הזאת. זכורני כי באחת האספות לארגון העזרה אמר ד״ר ש. רוזנבוים: „יהודי קישינוב הם בעלי־מזל, כי להם עוד מוגשת עזרה. עוד תהיינה ערים שלא תזכינה לכך. יגיעו זמנים שלא נתרגש עוד לשמע פרעות ושפיכות־דמים, כשם שאין אנו מושפעים עוד מן ההגבלות והחוקים האנטישמיים, שאנו קוראים עליהם יום־יום״.

באחד הימים מסרו לי מן הועד־הפועל רשימה, שלפיה היה עלי להזמין כ־15 איש לאסיפה חשאית (למרות שכל האסיפות הציוניות במינסק נערכו אז בגלוי), בביתו של המהנדס ישראל קסל. בין האנשים שהוזמנו לאספה היו מטעם הציונים הכלליים חורגין (כראש הועד־הפועל), ד״ר שמשון רוזנבוים, א.מ. קפלן ול. סלומונוב, ומפועלי־ציון נקראו: י. ברגר, א. רובנצ׳יק, א. א. לפידות וא. גרינהויז; ומ„איגוד הפועלים הבלתי־תלוי״ מיסודה של מאניה וילבושביץ הוזמנה היא ועוד אחד מהחברים, וכן שמואל רוזנטאל או סאשה צ׳מרינסקי. מהחוג הבלתי־ציוני, כלומר, מחברי ה„בונד״, היו אינג׳ סיוואש והמהנדס מ. ב. גורביץ, ודומני כי השתתף גם נ. ב. פרומקין, בעלה של אסתר פרומקין, (היתה ידועה כמאריה יעקובלבנה).

אחרי האסיפה הזאת התחילו לארגן את ההגנה בעיר וגם נשלחו אנשים מחוץ לעיר. בין אלה שיצאו לסביבה היו רבים מבין חברי פועלי־ציון, הואיל והם היו צעירים יותר וקל היה להם להתגורר בין צעירי הפועלים שבמחוז מינסק וחלק מהמחוז מוהילוב, עד סביבת וארשה. באסיפות לארגון ההגנה היו מתכנסים חברינו לחוד וחברי ה„בונד״ לחוד

(מחוץ לאסיפות פומביות עם ויכוחים בשאלת הציונות כמעט שלא נפגשנו אתם). לעומת זאת היו חברינו נפגשים עם חברי „האיגוד הבלתי־תלוי", הואיל והיו קיימים בינינו קשרים כלכליים, וכמה חברים שלנו היו קשורים אתם בענייני שביתות (לפני שפועלי־ציון התחילו בעצמם לטפל בזה). ה„בונד" לא יכול לסלוח לנו שאנו נפגשים אתם, כי הוא הכריז חרם על חברי „האיגוד הבלתי־תלוי", והדברים הגיעו לידי כך, שאחים ואחיות לא דיברו ביניהם. למרות זאת נפגשו שלוש המפלגות באסיפות הכלליות לענייני ההגנה.

„האיגוד הבלתי־תלוי" מיסודה של מאניה וילבושביץ נהנה מזכויות פוליטיות רבות מטעם המשטרה החשאית. לא לחינם קראו בימים ההם למינסק בשם „שווייץ הרוסית", וביחוד לגבי הציונים. בעוד שברוב ערי רוסיה, אפילו באלה שבהן התייחסה הממשלה יחס ליבראלי אל הציונים, לא ניתנו בשום אופן רשיונות מטעם השלטונות לעריכת אסיפות ציוניות, במינסק מספיק היה כי אחד החברים הידוע כנציג פועלי־ציון יפנה למפקח המשטרה ויגיש לו רשימת האסיפות הנערכות באזורים השונים במשך השבוע, והאישור הדרוש ניתן מיד בלי כל היסוס. נזדמנתי פעמים אחדות עם החברה חייקה כהן, שהטילו עליה להשיג רשיונות לכמה אסיפות תוך הימים הקרובים, והיא לקחה פיסת־נייר שמצאה באחד התיקים ורשמה: „אסיפה ציונית עומדת להתקיים ביום פלוני ובשעה פלונית, ולמחרת בשבת עומדת להתקיים אסיפה במקום אלמוני" (האסיפות היו נערכות באולמים הגדולים לחתונות או במטבח העירוני) וכך ערכה רשימה של אסיפות בכל קצות העיר ונכנסה אל מפקח המשטרה והלה רשם על הרשימה מלמטה: „מתאשרת" בחתימתו הידועה: „פופוב". אחרי־כן היה אחד החברים עובר על תחנות־המשטרה שבכל מחוז, ובמקומות שהאסיפות עמדו להתקיים, והאחראי לתחנה היה רושם לפניו, כי בזמן זה וזה עומדת להתקיים אסיפה. באחת התחנות היו משאירים את הרשיון החתום על־ידי המפקח. ולגבי „האיגוד הבלתי־תלוי" היה היחס טוב עוד יותר: כיון שהאיגוד היה מאושר על־ידי הממשלה, לא היה צורך לקבל רשיון כלל.

הודות לקשרים התקינים בין האיגוד ובין מפקחי המשטרה החשאית בתקופה זו (ואסילייב — ראש המשטרה החשאית) והמושלים: טרובצקוי, ואחריו מוסין־פושקין, הצליח האיגוד ליעל על־ידי העיריה בשנים 1902—1903 את חוק סגירת החנויות בשעה תשע, שהביא הקלה רבה לעובדים (קודם־לכך נוצלו על־ידי הבעלים עד 10—11 בלילה), והחוק הזה אושר גם על־ידי המושל, והמשטרה דאגה לביצועו ממש כחוק סגירת החנויות ביום הראשון. אולם כנראה התלוננו כמה סוחרים, שלא יכלו לסבול את ההקלות שקיבלו עובדיהם, וביום בהיר אחד (בתחילת חודש יולי 1903) פורסמה הודעה בחתימת פלווה, מיניסטר הפנים, המבטלת את החלטת מוסין־פושקין בדבר שעת סגירת החנויות. בתקופה זו לא התקיים עוד „האיגוד הבלתי־תלוי", כי הוא פוזר לפי פקודת פלווה בחודש יולי. חלק מאנשיו שהיו חברינו, פועלי־ציון, נשארו גם להבא אצלנו, ואספו סביבם עוד חברים שלא השתייכו קודם לשום ארגון פוליטי; בעוד שהחלק האחר, שחשש להשתייך לאגודות פוליטיות, התחיל לבלות בקלובים ובריקודים, וחלק אחר מצא את מקומו ב„בונד". בין ועד אגודתנו ובין ה„בונד" התנהל משא־ומתן על הכרזת שביתה משותפת, כדי להשיג את חוק סגירת החנויות. אך לבסוף הכריז ה„בונד" שביתה על דעת עצמו. בשבת נקראה באישורו של המושל אסיפה כללית של כל פועלי העיר בבית־הכנסת הגדול. לאחר האסיפה התחילו חברי האגודה לערוך הסכמים עם כל ענפי המסחר, לפי בקשת הבעלים, על סגירת בתי־המסחר בשעה תשע.

השביתה במתפרת רוזה שלפיאן, אוקטובר 1903

בבית־המלאכה של רוזה שלפיאן עבדו 32 בחורות. זה היה בית־המלאכה הגדול ביותר במינסק; לקוחותיו היו מצמרת העיר, יהודים ולא־יהודים, והוא עבד רק לפי הזמנות. בעלת המתפרה, מרת שלפיאן, נהגה בפועלות ביד חזקה, והרבה פעמים היו ויכוחים בינה ובין ועד הפועלות. בדרך כלל רצתה לראות את עצמה כאפוטרופסית ודואגת לצרכי הפועלות. עד שהן תצבורנה להן אצלה את עודף משכורתן, כנדוניה לזמן חתונה, וכדומה. בזמן האחרון לפני השביתה ניסתה להנהיג בבית־המלאכה את השיטה האמריקאית: לא לתת לפועלות המתלמדות לעבוד בכל עבודות התפירה, ולא לתת לפועלות את האפשרות להיות עצמאיות; כי לה היה כדאי יותר, שבחורה המקבלת משכורת קטנה תעבוד שלוש שנים בתפירת שרוולים בלי לדעת להרכיב אותם במקום, או בתפירת כפתורים ועשיית לולאות, בלי להעביר אותה לעבודה מקצועית אחרת. עד הזמן ההוא היה נהוג בבית־המלאכה הזה, כמו ביתר בתי־המלאכה הגדולים בעיר, כי בחורה שעבדה זמן מסוים בעבודה אחת — העבירו אותה לשולחן אחר, לעבודה מעניינת יותר. בימים ההם היו צריכים, לפי המקובל, להעביר שתי בחורות לעבודה אחרת, והיא התנגדה. וכשהבחורה עמדה על זכותה וסירבה להמשיך בעבודה, קיבלה הודעת פיטורין. כדי למלא את עבודת הבחורה המפוטרת, נדרשה בחורה משולחן אחר לעשות את העבודה. וכשהיא סירבה לעשות זאת, פיטרה גם אותה.

בין 32 הבחורות שעבדו בבית־המלאכה הזה היו הרוב בחורות מאורגנות באגודת פועלי־ציון, מעטות היו שייכות ל„בונד" וחלק גדול מהן השתייכו קודם לאיגוד המקצועי הבלתי־תלוי של מאניה וילבושביץ, שפורק ביולי אותה שנה לפי פקודת פלווה. בערבו של אותו יום באו האחראיות שבבית־המלאכה, חברות פועלי־ציון, הזמינו את הועד־הפועל של פועלי־ציון והודיעו לו על הנעשה בבית־המלאכה. באותו ערב היתה התיעצות שניה עם ראשי המפלגה ונוסחה התראה למרת שלפיאן, שאם לא תחזיר את הפועלות המפוטרות, תוכרז אצלה שביתה. למחרת מסרו לה את דרישות הפועלות, שעמדו במשך זמן רב במשא־ומתן אתה, ונתנו לה זמן לתשובה עד למחרת היום, יום שישי בשבוע. ואם עד אז לא תתקבל תשובה, תתחיל השביתה ביום ראשון בבוקר. לפני שהמכתב נשלח, נערכה אסיפת כל הפועלות במקום, והוחלט כי מוסרים למפלגת פועלי־ציון לנהל את השביתה.

מכריזי השביתה ידעו, כי השביתה הזאת לא תהיה קלה. מרת שלפיאן היתה עשירה ואמביציוזית. דירת בית־המלאכה נמצאה במקום לא נוח לפועלות השובתות. זה היה בית־פינה מול הגימנסיה העירונית וליד הדואר העירוני, ובפינת־הבית היו עומדים שוטר־תנועה וקצין. דבר שאין צורך לאמרו הוא, כי מרת שלפיאן לא נתנה תשובה ולא רצתה אפילו להיכנס במשא־ומתן. במקום זה הזמינה ליום ראשון פועלות מפירות־שביתה, יהודיות ולא־יהודיות.

ביום ראשון בבוקר באו למקום בחורים אחדים בלווית פועלות מהשובתות, והודיעו למפירות השביתה, כי פה הוכרזה שביתה, וכי עליהן לעזוב את העבודה, שאם לא כן תיחשבנה מפירות־שביתה ויאחזו נגדן באמצעים. הבחורים עצמם היו מוכרחים להסתלק תיכף מהמקום, כי עלולים היו להיאסר מיד על־ידי המשטרה. ואמנם, אך יצאו את פתח בית־המלאכה, שהיה בקומה השניה, הופיעה המשטרה, אולם הפועלים הספיקו להסתלק. מובן, שמפירות־השביתה לא עזבו את העבודה.

אותו יום לפנות ערב גייסנו קבוצת בחורים. במקרה חל באותם הימים זמן הגיוס לצבא

הרגיל. בין המגויסים היו גם בחורים שלנו שגויסו, אבל טרם נשלחו והסתובבו בעיר, ואלה לא פחדו שמא יאסרו אותם ליום או ליומיים, כי ממילא כבר היו מגויסים ומרי־נפש והיו רגילים בימים אלה לערוך שערוריות. אלה נכנסו לבית־המלאכה ודיברו קשות עם מפירות־השביתה, גירשו אותן מן השולחנות וכיבו את האורות והוציאו אותן מבית־המלאכה והבטיחו להן לבקר מחר שנית. השביתה נכנסה לתוקפה.

בעלת־הבית גייסה 10—12 בחורות לעבודה. החברים שלנו ידעו כל פעם את שמות הבחורות מפירות־השביתה, והיו הולכים לבתיהן ומסבירים להן. היו כאלה שהתחשבו במצב ועזבו את העבודה, והיו כאלה שלא התחשבו והמשיכו בעבודה. נגד אלו התחילו לאחוז באמצעים ממשיים. לשם כך גייסנו את החבריא הצעירה, שעדיין לא היו חברים רשמיים בפועלי־ציון, אלא נערי המפלגה. באלה קל היה להשתמש לביצוע פעולות מסוימות, כגון לכבד בסטירות־לחי את מפירות־השביתה בזמן הליכתן לעבודה ובשובן ממנה. וכשהתחילה מרת שלפיאן להחזיר את הפועלות לביתן בעגלות, היו בני הנוער האלה מטפסים על העגלות, מעניקים סטירות־לחי ובורחים. פעם נאסר אחד הצעירים שפגש באחת העובדות בשובה מן העבודה והרביץ לה ורמס את עבודת־התפירה שבידה. נתברר שהיא היתה נוצרית, והמקרה הזה קרה ליד חצר המשטרה האזורית שבאותו רחוב. חשבנו שהבחור הזה יסבול הרבה, אך לתמהוננו הרב הוא שוחרר אחרי שעות מספר. לא היה לנו מובן, איך הצליח בזה, וביקשנו ממנו להסביר לנו. והוא סיפר: כשתפסו אותו השוטרים והכניסוהו יחד עם הפועלת הנוצרית והתחילו לכתוב ראפורט על כך, שהוא התנפל עליה והיכה אותה, רצתה היא להפנות את הענין לעצם השביתה, אך הוא אמר: „אין כאן כל שייכות לשביתה. היא היתה בחורה שלי, וכעת היא הולכת עם אחרים". וכשניסתה להכחיש את הדבר, התחיל לצעוק עליה, כי הוציא עליה הרבה כסף וקרא בנהמת־לבו: „קודם הכרת אותי וכעת אינך מכירה אותי עוד". המשטרה נמצאה במבוכה והחזיקה אותו כשעתיים, עד שבא קצין ושיחררו.

כך נמשך הענין כשבועיים. העבודה בבית־המלאכה לא היתה תקינה, כל פעם היו מתפרצים ושוברים את החלונות. מרת שלפיאן ניסתה לתקן את החלונות, ושוב נשברו.

יום אחד נודע לנו, מי היא הבחורה הממציאה לה מפירות־שביתה, והחלטנו לבקר אותה בביתה. היא גרה ברחוב צדדי, אבל לא רחוק מאזור המשטרה. אביה של הבחורה היה בקיץ צבע, ובחורף עגלון במזחלות, ובבואו הביתה מעבודתו היה שותה לשכרה.

נתארגנה קבוצה של שבעה בחורים והלכו אל ביתה. התחלקנו לשלוש קבוצות. תחילה נכנסו שני בחורים ופנו אל הבחורה באדיבות והסבירו לה את העוול, שהיא עושה בשליחת מפירות־שביתה. משראינו, כי השיחה נמשכת יותר מדי, נכנסה קבוצה שניה של שני בחורים. כאן כבר התחיל האב להגן על בתו בטענה שהצדק אתה. העומדים בחוץ שמעו מבעד לחלון את תוכן השיחה וגם שמרו ברחוב. לבסוף שמענו, כי האב מתחיל להתרגז ולצעוק. כדי לגמור את הענין, נכנסתי ואמרתי: „מה אתם מבלים את הזמן לריק? אם השיכור מבקש סטירת־לחי, תנו לו ונלך, ומחר נתראה בעבודה". מובן שלא היינו מעוניינים להכות את מישהו, אבל היא נפחדה וחדלה לספק פועלות מפירות שביתה.

בסוף השבוע העבירה מרת שלפיאן את בית־המלאכה לרחוב אחר, אף הוא מרכזי. ושוב התארגנה קבוצה של חמישה־עשר איש ובערב עברו ממול הבית וחמש־עשרה אבנים עפו לחלונות. הבחורים הסתלקו ואף אחד לא נאסר. בשבוע השישי לשביתה התחילה מרת שלפיאן לנהל אתנו משא־ומתן, ולבסוף נכנעה.

י צ ח ק   ב ר ג ר

הניצנים הראשונים של פועלי-ציון

המאמר פורסם ב„דבר" מיום 21 בינואר 1940.

הקו האופייני של ההופעה החשובה הזאת בתנועתנו הלאומית הוא שהתסיסה הלכה לא מלמעלה למטה, כי אם להיפך, מלמטה למעלה. האינטליגנטים הציונים, שנענו לקול קריאתו של הד"ר הרצל והחלו בתעמולה הציונית, פניהם היו מכוונות כלפי השדרות העליונות שבציבור העברי. מהם קיוו לקבל כסף, על־ידיהם קיוו להחדיר את הדעה הציונית לתוך הציבוריות היהודית ועל־ידי זה לרכוש השפעה על כל מהלך החיים. אבל הפועלים, מי חשב אז על אודותם? את הציונות חשבו אז לדבר של ימות המשיח, של אחרית הימים. על דבר אופן הגשמתה של הציונות לא הגיע הזמן לחשוב, וכל הבעיות הריאליות לא עמדו אז על הפרק, והרעיון על דבר משיכת הפועלים לתוך שורותיה של ההסתדרות הציונית לא עלה אז על דעתו של מישהו. אבל מי יודע דרך הרוח? בקרב הפועלים גופא החלה תסיסה לאומית חזקה, בתחילתה קמעא־קמעא ואחרי־כן הלכה וגדלה עד שהסבה גם את תשומת־לבה של האינטליגנציה הציונית ושל הארגונים האחראיים בקרב תנועתנו.

מה גרם לזה? ראשונה, הפועלים עצמם לא כבימים האלה בימים ההם. כל פועל ופועל למד בנעוריו בתלמוד־תורה, בחדר, בישיבה, קיבל חינוך עברי ואף לאחר שנעשה לפועל, היה בא לכל הפחות פעם בשבוע לבית הכנסת, היה שומע איזה פרק בתנ"ך, פרקי־אבות, אגדה שהאלמנט הלאומי שבה היה מושך את לבו. וגם לאחר שנספח לתנועה המעמדית של ה„בונד", נשארו בקרב לבו געגועים חזקים ליהדות וחיבה יתרה לאידיאלים הלאומיים שלה, ומכיון שנשמע קול השופר של הציונות, רעדו בקרב לבו הנימים הלאומיים והביאו אותו לתוך שורותינו. שנית, הנטיה האנטילאומית של ה„בונד. זה האחרון התארגן בשנת הקונגרס הראשון, 1897. מיסדי הארגון הזה ומחולליו היו בני השכבות העליונות, בני עשירים ואינטליגנטים, שרוח ההתבוללות צררה אותם בכנפיה והרעיון של הסוציאליזם נעשה לתוכן חייהם, בני־ישיבה שנתפקרו, הציצו ונפגעו. היהדות היתה להם לחגא, והאידיאלים הלאומיים שלנו למרמס לרגליהם. היו בהם תלמידי המכון הממשלתי למורים עבריים בווילנה, שרוחות מתנגדות זו לזו היו מנשבות בו, והיה מחנך ומוציא לאויר העולם היהודי פקידים של הממשלה הצארית, שמתפקידם למלא בכוונה רבה אחרי כל פקודה מאת המפקח על החינוך מטעם הממשלה, לעקור מלב תלמידיהם כל זיקה לאומית ולטעת על תלמי לבם רגש של אזרחיות רוסית, לפי מושגיו של השלטון הצארי. והיו בהם מהפכנים קיצוניים הנכונים ליהרג על קוצו של יוד מהמאניפסט הקומוניסטי, הרואים בכל הפרוצס של ההיסטוריה של המין האנושי לכל גווניו וזרמיו רק מלחמת־מעמדות, ומתיחסים בשאט־נפש לכל תנועה לאומית, שלפי דעתם היא רק הקליפה של הכוחות הריאקציוניים המתלבשים בלבוש של לאומיות, למען כחש את מוצאם הבורגני.

אוירה כזו שררה ב„בונד", וחלק מסוים של הפועלים לא נחה דעתו מזה. קשה היה לפועל העברי להשלים עם הרעיון שהגלות עם השנאה מאת כל הגויים נגד היהודים,

מאת כל השקצים נגד נערי בני ישראל, עם החוקים המגבילים של תחום המושב וכדומה — זו רק תופעה עוברת שמקורה במשטר הקאפיטאליסטי, ושהעיקר בחייו הוא רק הניצול בידי ה„בורגני" שלו כלומר, בעל־מלאכה עני ומדוכא הגר בחדר אחד עם כל משפחתו, המתלבט כל ימי חייו בדאגה לפרוסת־לחם לפי הטף. קשה היה לפועל היהודי שלמד בחדר ובישיבה לזלזל ביהדות עם כל הספרות שלה ולהיבדל מעליה בשנאה מעמדית. הרעיות הלאומי שחדר לתוך החיים היהודיים פילס לו נתיב גם ללבו של הפועל העברי, וקרניו האירו גם את מחשכי הפינות הנידחות, ששם ישבו צפופים בלחץ ובדוחק המוני החלכאים, וביניהם החלה תסיסה לאומית כבירה וחזקה. היו מתכנסים ללימוד תנ"ך והיסטוריה, לשיר את שירי מוריס רוזנפלד וא. ואלט (ליסין) שהנעימה הלאומית נתמזגה בהם יחד עם הצער המעמדי ונהיו להרמוניה שלמה. היו מתווכחים בשאלות סוציאליות וציוניות ומנהלים תעמולה פועלית ציונית בחוגי הפועלים.

ראשית התנועה במינסק

אלה מהפועלים שעמדו בראש אגודת פועלי־ציון במינסק פנו אל שמשון רוזנבוים ואלי לעזרה ושנינו נענינו לקראתם. מתחילה היתה עבודתי אצלם רק תעמולתית ועיונית. הרצאותי על דבר סוציאליזם וציונות, על דבר האפשרות לפועל העברי לתפוס מקומו בתוך הפרוליטאריון הבינלאומי כחבר שוה עם זכויות מדיניות ולאומיות שוות, בעיקר קורס שיטתי בדברי־ימי עם ישראל שהייתי קורא בכל שבת ושבת ושמשכו אליהם קהל שומעים גדול מבין הפועלים והאינטליגנציה, העמידוני מהר בראש האגודה במינסק. היו לזה עוד סיבות מיוחדות. היתה לי אחות, צעירה ממני, בעלת נפש אצילה, שמעטים כמוה. לה היתה לא רק זיקה אידיאולוגית לפועלי־ציון, כי אם גם קירבה נפשית. לבה היה מלא אהדה ואהבה לפועל העברי, ספג לתוכו את כל המרה שבחיי הפועל ובסבלותיו והוא התפקע והתפרץ מתוך ענותו. היא מתה מתוך מחלת־לב קשה בשנת ה־20 לחייה. וחושב אני שזכותה היא, אהובת כל חברי האגודה, שחשבו אותה לקדושה — וכך היתה באמת — עמדה לי לעמוד בראש האגודה. מלבד זה כבר אז היתה לי בקיאות הגונה בספרות הסוציאליסטית בגרמנית וברוסית. בספרי מארקס, אנגלס, קאוטסקי, ברנשטין, באבל, פליכאנוב, בערדיאֶב, סטרובאֶ, מיכאילובסקי ועוד. הויכוחים בספרות הרוסית על דבר מוֹניסמוס ואֶקלקטיביסמוס, על דבר ס"ר וס"ד לקחו את לבבי. עבור כל זה חייב אני במידה מרובה תודה ל„בונד". ל„בונד" היתה דרך משלו בתעמולה. מלבד התעמולה בין ההמונים בכתב, על־ידי שני הבטאונים שלו: „דער אידישער ארבייטער" ו„ארבייטער שטימע" ובעל־פה באסיפות במחתרת, היה ה„בונד" בככל עיר, ממש כמו התנועה החסידית בראשיתה, מחזר אחרי אינטליגנטים צעירים ומטפל בהתפתחותם כדי שייעשו מוכשרים לעבודה הבונדאית, העיונית והמעשית. בביתו של מכיר אחד הייתי נפגש עם ראשי הבונדאים שנתנו עיניהם בי והיו מספקים לי את כל הספרות המדעית בסוציולוגיה, כלכלה מדינית ופילוסופיה והיו נכנסים אתי לויכוח על דבר כל ספר שהייתי קורא. הם לא פיללו אז שהם מציידים אותי נגדם, ובאמת היה זמן שהייתי קרוב להם מאוד.

בימי נעורי בתחילת חיבת־ציון היו במינסק צעירים אחרים שבכוחם היה להשפיע

על האינטליגנציה: אחי הבכור ל. ברגר ז"ל, שמריהו לוין, ד"ר נ. סירקין ושאול גינזבורג, ואף כי הייתי נער, נמצאתי כבר תחת השפעתם (ד"ר נ. סירקין היה גם מורי בלימודים הכלליים). לאחר שבתי מישיבת וולוז'ין, נתפרדה החבילה: אחי עבר לפינסק, שמריהו לוין ונ. סירקין לברלין וש. גינזבורג לפטרבורג. בחוגים של חובבי־ציון במינסק לא מצאתי סיפוק־נפש והייתי תועה בין שני עולמות, שגם אחד מהם לא השביע את נפשי השוקקה להרמוניה ושלמות, עד שזרחה שמשה של הציונות והקסימה את נפשי במעוף שלה ובאידיאליזם שלה. אבל עדיין לא בטלו הסתירות לגמרי, והניגודים לא התישבו כליל, עד שבאה התנועה של פועלי־ציון ולקחה אותי על קרבי ועל קרעי, על כל רמ"ח אברי ושס"ה גידי, על כל שאיפותי ונטיות־נפשי — נפש צעיר עברי בימי הרעש ההם.

לא ארכו הימים ותנועת פועלי־ציון וגם עבודתי אני החלה להתפשט בכל ערי ליטא ורוסיה־הלבנה. התחיל הדבר בווילנא. קיבלתי מכתב משם בחתימת ידו של פסח סרולוב, לימים בארץ־ישראל, שבו הוא מודיע אותי על דבר חוסר אגודת פועלי־ציון בעירם ומבקשים אותי לבוא אליהם לשבת אחת. עוד אני חושב מה להשיב להם, ואני מקבל טלגרמה מאת המנוח י"ל גולדברג, שעמד בראש התנועה הציונית בחבל וילנא ושהיה מכיר אותי מהעבודה הציונית הכללית, שהוא מבקש אותי לבוא לווילנא בענין דחוף. בו ביום יצאתי שמה. באתי שמה ביום ו' בבוקר, סרתי לביתו של מר גולדברג, והוא מספר לי שבווילנא עורכים ויכוח בין ה„בונד" ופועלי־ציון על דבר הסוציאליזם והציונות. פועלי־ציון מוכרחים להשתתף בויכוח הזה, אבל בין הציונים הווילנאים אין איש שיוכל להיכנס לפולמוס הזה, והם משליכים את יהבם עלי. אם לא יעמידו מצדם אנשים היודעים להשיב מלחמה שערה, אז אוי ואבוי למנוצחים. תפסתי את הרצינות שבבר והשיבותי למר גולדברג בלשון הכתוב: אל יתהלל חוגר כמפתח. במשך שני הימים שנשארו עד הויכוח נפגשתי עם ראשי הציונים ופועלי־ציון בווילנא ונוכחתי לדעת, שבאמת כל כובד האחריות מוטל עלי ושעלי לשנס את מתני כהוגן.

הויכוח התקיים במוצאי־שבת בבית התמחוי „מענגי שבת", התחיל בשעה 9 בערב ונגמר ב־4 בוקר. מה„בונד" באו כל הגנרלים עם ירחמיאל בראש (ירחמיאל זה השם המפלגתי של ויינשטיין, שהיה היושב־ראש של הועד המרכזי של ה„בונד" בכל רוסיה ופולין, ושהיה אחרי כן הקרבן הראשי של ה„בונד" בעת שהמפלגה הקומו־ניסטית ברוסיה פערה את פיה ובלעה אותו חיים). הטכסיס שלי היה מלחמת־תגרה נגד עמדתו של ה„בונד" בבעיה הלאומית, ומפני זה הסכמתי לדבר פה ראשון. הטכסיס של הבונדאים היה התנפלות על הציונות. כמפקדי־צבא מנוסים השתדל כל אחד מאתנו לנהל קרב בשטח של היריב. בנאום הפתיחה שלי גוללתי את פרשת הבעיה הלאומית של עם ישראל בגולה, הראיתי לדעת שהפועל העברי בגולה תופס את המקומות הגרועים ביותר בעבודת הייצור בכל מדינה ומדינה, וזה לא רק ברוסיה, שחוקים מגבילים מעיקים עלינו, כי אם גם באנגליה ובארצות־הברית מקומו של הפועל העברי שם בפאַקטורי ובשוֹפּ של „שיטת הזיעה", אבל לא בתעשיה הכבדה. מלבד זה הפועל העברי הוא חלק מהעם העברי, והבעיה התרבותית מהווה יסוד לא פחות חשוב בחיים הלאומיים מהבעיה הכלכלית. דיברתי על זה שאצל הסוציאליסטים באירופה השאלה הלאומית עומדת במרכז חייהם, התעכבתי באריכות על הכנסיה הסוציאליסטית באוסטריה, שהתקיימה

בברין בספטמבר 1899, ששם עובדה תכנית סוציאליסטית בנוגע השאלה הלאומית. חזרתי על נאומו של מנהיג הסוציאליסטים בגרמניה באבל, שאמר: „אם יגיע הדבר להגן על המולדת שלנו בנשק ובסכנת־נפשות ממש, אז אנחנו, הפועלים, נהיה הראשונים שניחלץ חושים". התנפלתי עליהם על שהם בספרותם מביאים את דבריו של קאוטסקי על התנועה הסוציאליסטית בקרב הפועלים העברים ברוסיה שתהא שמן־המשחה על גלגלי המהפכה הרוסית, שהם קיבלו את הדברים כמחמאה לפועל העברי, ובאמת אנחנו צריכים למחות נגד זה, שתמיד משתמשים בנו כבבשר־קרבן על המזבחות של כל העמים הנלחמים על חירותם, ומנת־חלקנו אחרי המהפכה כמעט תמיד אכזבה ומפח־נפש. כך היה במהפכות של 1848, שאחריהן באה התנועה האנטישמית מאורגנת ומסודרת כהוגן במדינות המתקדמות ביותר שבאירופה. כעת החלה אצלנו תנועה לאומית גדולה שמימי בר־כוכבא עוד לא היתה בישראל כמוה, ואתם אינכם משתתפים בה, אינכם משפיעים על צביונה ומשאירים אותה בידי הבורגנים. דברי עשו רושם חזק. אחרי־כן החלה שורה שלמה של נאומי בונדאים ואחריהם נאום של פועל־ציון וילנאי, שכעבור שנים אחדות עזב את דגלנו. נאומי הבונדאים לא הצטיינו לא בתכנם ולא בסגנונם. זה היה גיבוב של פראזות מהספרות של ה„בונד" נגד הציונות, שטחיות וריקות. היה רק נאומו של בונדאי אחד שעשה עלי רושם חזק. הוא נתן אנאליזה מצוינת של חיי היהודים בגולה, דיבר על הגורמים שיצרו את התנועה הציונית, על צביונה המיוחד, ובא כמובן לידי מסקנה שלפועל העברי אין מקום בה. נאומו, על־פי בהירות המחשבה הצפונה בו ועל־פי סגנונו, נשאר חרות בלבי, עד שהחלטתי להתוודע לנואם ולנהל אתו שיחה אישית, כשאבוא בפעם השניה לווילנא. אבל תיכף אחרי הויכוח הזה נאסר האיש ונשאר בבית האסורים הלוקישקאי בווילנא זמן רב ולא יכולתי להתוודע אליו. עברו כ־17 שנה. באה התקופה של המהפכה ברוסיה. ימי הבחירות לאספה המכוננת משמשים ובאים. בפטרוגראד נתארגן ועד עברי לבחירות. הוזמנתי לישיבתו בפטרוגרד בתור בא־כוח רוסיה הלבנה. שם החליטו להעמיד את מועמדותי לאסיפה המכוננת מפלך ויטבסק, והטילו עלי לבקר בויטבסק, פולוצק ועוד, ולנהל שם תעמולה עבור הרשימה העברית, שאני הייתי המועמד הריאלי שלה. אני מתכונן לצאת לדרך, והנה קיבלתי טלגרמה מפטרוגראד, מהועד המכונן את הכנסיה של יהודי רוסיה, שאני הייתי המורשה שלו בחבל מינסק, שאחכה במינסק לבואו של בא־כוח הועד, הסופר האידישאי מר וייטער. כמובן, נשארתי עד בואו. כשבא לביתי, אחרי שסידרנו את עניני האסיפה שלרגלה בא למינסק, ישבנו בביתי, דיברנו על דא ועל הא ובמשך השיחה פנה אלי בשאלה: ה' ברגר, האם לא הכרתני, הלא אני האיש שהופיע נגדך ב„מענגי שבת" בווילנא. שמחנו שנינו לקראת הפגישה השניה הזאת. הפעם נפגשנו לא בתור יריבים, כי אם בתור אנשים, שאף שאינם שייכים למפלגה אחת, אבל יש להם הרבה ענינים משותפים. לדאבוני הגדול היתה פגישתנו זו האחרונה. כעבור שנתיים, בימי הפסח 1919, כשכבשו הפולנים את וילנא, נהרג האיש. יהיה זכרו ברוך.

במה נגמר הויכוח הזה? כמו כל הויכוחים. כל אחד, כמובן, נשאר עם האמת שלו, אבל בכל־זאת היו לו תוצאות חשובות עד מאד. פועלי־ציון יצאו מהויכוח הזה מאוחדים ומעודדים. וילנא — המצודה היותר חזקה של ה„בונד". שם היתה הסתדרותו יותר מאורגנת, שם התרכזה כמעט כל האינטליגנציה של ה„בונד", ומשם יצאו הוראות לכל המקומות. ובעיר הזאת עמדו בעת הויכוח, זה מול זה, מנהיגי ה„בונד" ופועלי־ציון ככוחות שוים. עצם המלחמה כבר היתה בגדר נצחון לפועלי־ציון. מנהיגי ה„בונד" וביחוד

הפועלים בעלי־ההכרה החלו להביט על תנועת פועלי־ציון בעינים אחרות לגמרי והחלו להתחשב אתה באופן רציני. זה בא לידי ביטוי בספרות המפלגתית של ה„בונד" בשנים הראשונות של המאה ה־20.

בפעם הראשונה עלתה השאלה הלאומית לפני מנהיגי ה„בונד" בועידה השלישית שלו בקובנה, בשנת 1899. הוכנסה הצעה לא להסתפק בדרישה על דבר שיווי־זכויות אזרחיות, כי אם להכניס לתוך התכנית גם דרישת זכויות לאומיות. ההצעה נדחתה. הנימוק: השאלה הלאומית עלולה להסיח את תשומת־לבם של הפועלים מהבעיה המעמדית לצד הבעיה הלאומית. בכל־זאת לא יכלו קברניטי ה„בונד" להתעלם לגמרי מהשאלה הלאומית החשובה, שאף אם מגרשים אותה מהדלת, היא מתפרצת ונכנסת דרך החלון והחליטו לפתוח דיסקוסיה בשאלה הלאומית על עמודי „אידישער ארבעטער". כדאי להדגיש שבתור מדור לשאלה הלאומית בחרו רק ב„אידישער ארבעטער" הנועד בשביל האינטלי־גנטים ופועלים בעלי־הכרה, אבל לא ב„ארבעטער שטימע" הנועד בשביל המוני הפועלים. רואים אנחנו עד כמה מנהיגי ה„בונד" לא רצו בשום אופן לשמוע לקול החיים הדורשים פתרון רדיקלי לשאלה הלאומית.

כעבור שנתיים בערך, באביב 1901, התקיימה בביאליסטוק הועידה הרביעית של ה„בונד". היא כבר טיפלה בבעיה הלאומית באופן רציני ולדברים שנאמרו שם בנידון זה וגם להחלטה שנתקבלה נודע ערך אופייני לגבי כל שיטת ה„בונד" בתחום הלאומי. המרצה בשאלה צעק ככרוכיה: הדעה הציונית הולכת וכובשת את הלבבות של הפועלים ואתם מחשים, עת לעשות היא! לא הכרת ערך השאלה כשהיא לעצמה חשובה בשבילו, כי אם הפחד מפני ההתחרות מצד פועלי־ציון ההולכים ומצליחים בעבודתם. בריזולוציה שלה הסתמכה הועידה של ה„בונד" על החלטת הכנסיה שבברין הנזכרת למעלה. לפי ההחלטה הברינית יש לכל אומה הזכות לאוטונומיה לאומית, והזכות הזאת היא טבעית, הנובעת מרצון האזרחים השייכים לאומה אחת לשמור על פרצופם ההיסטורי, ואיננה מותנית בטריטוריה לאומית.

איך השתמש ה„בונד" בהחלטת הכנסיה הברינית? ראשונה, הוא צימצם אותה עד שלא ניכר מראיה כלל, ושנית, נהג בה מנהג הלכה ואין מורין כן, כלומר הלכה לגבי חוץ ואין נוהגים כן מבפנים. ה„בונד" היה אחוז איזה פחד מיסטי מפני הטשטוש של ההכרה המעמדית של הפועלים על־ידי טיפוח הרגש הלאומי בקרבם, ונקט בכל האמצעים בכדי למנוע הסכנה הזאת, רחמנא ליצלן. בעת שה„בונד", שבתחילת הוויתו התעסק בעיקר בעבודה כלכלית, הרחיב את גבולות תכניתו והכניס לתוכה גם את העבודה המדינית, כלומר מלחמה נגד השלטון הצארי ברוסיה, בא השינוי הזה לידי ביטוי בספרות של ה„בונד" שהיה משפיע על החינוך המפלגתי של הפועלים. בנוגע לשאלה הלאומית היה הדבר להיפך. הועד המרכזי של ה„בונד", אף לאחר שהועידה שלו קיבלה את ההחלטה הברינית, לא חדל להזהיר תמיד את אנשי־בריתו לשמור כבבת עינם על ההכרה המעמדית, פן חלילה יבולע לה על־ידי הרגש הלאומי, שכוונתו תמיד להזיק לעבודת ה„בונד". ה„בונד" צימצם את התכנית הלאומית על דרישה אחת — שהוא נכנס לתוך המפלגה הסוציאליסטית ברוסיה על יסודות פדרטיביים בתור חטיבה לאומית מיוחדת.

בועידה החמישית בציריך, בשנת 1903, נתקבלה החלטה להעמיד את הדרישה לאוטונומיה לאומית בשביל ה„בונד" בתוך המפלגה הרוסית על סדר־יומה של הועידה

השניה של המפלגה הרוסית העתידה להתכנס בבריסל, ואם הדרישה הזאת לא תתמלא, לעזוב את המפלגה.

בבריסל דחו את דרישתו של ה„בונד" בשתי ידים. כמובן, הראשונים נגד ה„בונד" היו החברים היהודים של המפלגה הרוסית, 12 במספר (אולי כמספר שבטי ישראל?) עם מארטוב (נכדו של צדרבוים, עורך „המליץ"), טרוצקי, דייטש וכו׳. עוד לפני הועידה בבריסל התנהל פולמוס ספרותי חריף בין המפלגה הרוסית וה„בונד". והעתון „איסקרא", הבטאון המפלגתי של המפלגה הרוסית, יצא במאמר חריף נגד דרישותיו הלאומיות, כביכול, של ה„בונד". המאמר, הנותן ללעג ולקלס את דרישות ה„בונד", ריח אנטישמיות היה נודף ממנו. המחבר מתעלל במבטא היהודי של השפה הרוסית, וכמו המחברים של ההלצות האנטישמיות בבתי תיאטראות וקרקסים ממין ידוע, הוא משתמש במלה „פאצ׳פורט" במקום פאספורט וכדומה. ה„בונד" לא השיב על זה. רק בבחינה אחת עמד ה„בונד" על הגובה הדרוש, בענין ההגנה נגד הפוגרומים. אמנם במאמר הידוע ב„ארבעטער שטימע", אחרי הפוגרום בצ׳נסטוכוב, בשנת 1902, הלך ה„בונד" לשיטתו והסביר את הפרעות נגד היהודים מצד אחד במדיניות של המשטר הצארי המסכסך אומה באומה בכדי להטיל מרותו על שתיהן כאחת ומצד השני בליקוי ההכרה המעמדית אצל הפועלים והאיכרים המתנפלים על היהודים. אבל שאלה יהודית מאן דכר שמה. זו קיימת רק בדמיונם של הציונים. אבל צריך להגיד את האמת, למעשה מילאו הבונדאים בכל מקום את חובתם הלאומית כלפי האוכלוסיה היהודית והגנו עליה בנפשם ובדמם.

בנוגע לשאלה הלאומית בכללה היה מצבו של ה„בונד" קשה עד מאד. להתעלם מהשאלה הזאת לגמרי אי אפשר, מפני שהחיים מסביב צועקים ודורשים פתרונה באופן רדיקלי. לישבה גם כן אי אפשר, מפני שהיא תוכל לערער את כל היסודות שעליהם נבנה ה„בונד". אם ה„בונד" היה חושב על דבר האוטונומיה התרבותית באופן רציני, היה צריך קודם־כל לחנך את חבריו ברוח לאומית, בכדי שיהיה לו כוח מסוים להישען עליו בעת שיגן על דרישותיו כלפי המפלגה הרוסית, שהוא מהווה חלק ממנה. אבל איך יוכל לעשות בעצמו דבר, שבו הוא מאשים את הציונים, להפנות את דעת הפועלים מהשאלה המעמדית על־ידי טיפוח הרגש הלאומי? ועוד דבר יותר חשוב: כדי להגשים דבר, כמו האוטונומיה התרבותית, לא די בקבלת החלטה על הנייר. מן הצורך ליצור ארגונים מיוחדים שהם יגשימו את זה בחיים, ובנידון שלנו — קהילה עברית בכל עיר ועיר, ועד הקהילות ואסיפה מכוננת של יהדות רוסיה. מובן מאליו, שבקהילה הלוקאלית, בתור הוא הראשוני, ובארגונים העומדים למעלה ממנה, צריכים הפועלים לעבוד שכם אחד עם שאר חלקי עם ישראל, ואם כן הרי זה „כלל־ישראל פוליטיק", דבר שלגבי ה„בונד" הנהו בבחינת איסור, שאין לו היתר כלשהו. הלא כבר אמר פליכנוב בבריסל, בועידה הנזכרת של המפלגה הרוסית, כי ההבדל בין הציונים והבונדאים אינו גדול — רק הפחד מפני מחלת־הים מפריד ביניהם. עיני מחבר הספר על דבר המוניזמוס בהיסטוריה היו צופות למרחוק, והוא חזה שסוף־סוף אין לפועל העברי דרך אחרת אלא להתגבר על הפחד מפני מחלת־הים ולהגיע לדגניה, עין־חרוד, או לחניתה... אבל ישנה עוד שאלה חמורה אחת. גזירות שונות שניתכו על עם ישראל בארצות שונות: עלילת־דם בדמשק, הפוגרומים ברוסיה וכו׳, גררו אחריהן התעוררות הרגש הלאומי אצל כל יהודי אירופה ואמריקה ויצרו סולידאריות יהודית בין־מדינית בצורת ארגונים שונים, כמו חברות כל ישראל חברים בצרפת ובאוסטריה, האגודה האנגלית־היהודית בלונדון, הילפס־פאריין בברלין,

איק״א, ההסתדרות הציונית, בני־ברית וכדומה. היסוד המשותף לכל הארגונים האלה היה — תכנית עברית בהיקף עולמי, וה״בונד״, שהתכנית שלו מתבססת על רוסיה ועל פולין כעל חלק מרוסיה, לא יכול לחרוג ממסגרתו זו ולהעמיד נגדו את הסוציאליסטים הרוסים, הפולנים והאוסטרים שהיו מתנגדים גמורים לכל תנועה לאומית בקרב הפועלים העברים. מפלגת ס״ד הרוסית, שהכירה בזכות ההגדרה הלאומית לכל אומה המהווה חלק מהמדינה הרוסית, נקטה לגבי היהודים בשיטה מיוחדת. היא רק הכריזה על התנגדותה להטלת התרבות הרוסית על היהודים בדרכי כפייה ואלימות, אבל התעלמה לגמרי מזכות היהודים לאוטונומיה לאומית. את היחס המיוחד הזה לגבי המיעוט היהודי הם מנמקים בזה שלא הרי היהודים כהרי מיעוטים לאומיים אחרים. אלה האחרונים סובלים מזה שלא ניתנה להם האפשרות לטפח את שפתם ואת תרבותם הם. בעיית היהודים, להיפך, היא בזה, שבכוח מרחיקים אותם מהתרבות הרוסית אשר לה הם שואפים. ואם כן הפרולי־טאריון העברי יוכל למצוא את פתרונו רק על־ידי מזיגה מלאה עם הפרוליטאריון הרוסי. אוטו באואֶר משתדל לישב את זה, שהפועלים הגרמנים באוסטריה מסכימים לאוטונומיה לאומית בשביל הצ׳כים ומסרבים להכיר ביהודים כחטיבה לאומית מיוחדת בתנאי הייצור הרכושני שהגביהו את הצ׳כים למדרגת אומה היסטורית ודוחפים את היהודים לטמיעה עם האומות שבקרבן הם יושבים. ואין צריך לומר שהסוציאליסטים הפולנים פפ״ס מתנגדים בהחלט לכל רשרוש קל של הרגש הלאומי אצל היהודים. לאחרונה זכינו לשמוע בנידון זה דברים מפי ה״בונד״ עצמו. זה היה בקיץ 1917, בועידה המוקדמת לכנסיה הגדולה של כל יהודי רוסיה בפטרוגראד. ה״בונד״ הסכים להשתתף בועידה, אבל התנגד לשני סעיפים של תכניתה: על שאלת ארץ־ישראל ועל מצב היהודים בארצות שונות. היו נואמים ראשיים מכל מפלגה, מההסתדרות הציונית ברוסיה יצחק גרינבוים ואני. ה׳ זאסלאבסקי, עתונאי רוסי, אחד מעורכי העתון הרדיקלי „היום״, יצא בשמו של ה״בונד״ בנאום ארוך שבו גילה את כל האני־מאמין שלו. אנו — כך אמר — נכונים להשתתף בועידה, מפני שלפי דעתנו היא צריכה לחזק את עמדתה של המהפכה הרוסית. אמנם המהפכה כבר התקיימה, אבל עדיין לא הכתה שרשים עמוקים בחיים, מכל צד ועבר אורבים לה שונאים, שכעת שׂמו מסוה על פניהם ונראים לה כאוהבים. אבל הם רק מחכים לרגע המתאים שיוכלו לגלות את פרצופם האמיתי ולשים לאל את כל הישגי המהפכה. ובכן, החובה מוטלת על יהודי רוסיה, כמו על אחד מחלקי האוכלוסיה של המדינה, להתארגן ולעמוד על נפשה של המהפכה שלא תארע לה כל תקלה. זה ענין רוסי צרוף, ואין לערבב בו שאלות צ ד ד י ו ת. באופן כזה, כוונתו של ה״בונד״, בעת שהסכים ללכת לכנסיית יהודי רוסיה, היתה רק להעמיק את המהפכה הרוסית. כן, העמיקו והעמיקו, עד שהורידו אותה לשאול תחתיה. וכל הכיוון הזה, שבו נקט ה״בונד״ בנוגע לשאלה הלאומית, הביא לידי כך, שה״בונד״, אשר בא לאויר העולם בקולי־קולות, יצא ממנו בחשאי, כאילו התגנב מהמערכה ואיש לא הרגיש בו, חיים ירד שאולה, אף לקבר ישראל לא בא. הס״ד (מנשביקים), הס״ר, הציונים, צעירי־ציון נשארו במערכה, והמשיכו את עבודתם במחתרת ומילאו את כל בתי־הכלא ברוסיה ובערבות סיביריה, ורק ה״בונד״ מת מתוך אפיסת־הכוחות, ובזה הוכיח סופו על תחילתו.

הארכתי בדברי על ה״בונד״, מפני שהוקעת הצדדים השליליים בשיטתו העיונית ובעבודתו המעשית היתה חלק נכבד בתכנית פועלי־ציון בימים ההם. אנו עצמנו תכנית

בהירה ומסוימת לא היתה לנו אז. חסרה היתה לנו ספרות מפלגתית, האינטליגנציה הציונית עמדה מהצד ולא חפצה לרדת אלינו. החברים שלנו הרגישו יותר באופן אינסטינקטיבי מאשר על־פי הכרה אידיאולוגית שה„בונד" אינו נותן תשובה לבעיית חייהם, וזה היה הכוח המושך שלנו. היסוד לכל עבודתנו היה לימוד והשכלה. כל חבר היה שייך לכיתה, ושם היה לומד לימודים עבריים — היסטוריה וספרות, ולימודים כלליים — דברי ימי עולם, כלכלה מדינית, ידיעות הטבע ועוד. די להגיד שבין חברי הכיתות שלנו היו אנשים כמו ש. ניגר ואחיו ולאדק. אבל בה במידה שמספר החברים הלך ורב, הכרתם התעמקה ומבטם התרחב, נעשו הצרכים יותר גדולים. שאלות משאלות שונות העמידו החיים לפנינו. העבודה המעמדית, ארגון מקצועי ושביתות, היחס לעבודה הפוליטית, שברוסיה היה לה אופי מהפכני, היחס לפועלים העברים משאר המפלגות, היחס לציונים הבורגנים וכו' וכו'.

עמדתי בקשר מכתבים בנוגע לכל השאלות האלה עם חיים ויצמן וליאו מוצקין, שהבטיחו לי את עזרתם. בינתיים והקונגרס החמישי ממשמש ובא. החלטנו שאסע לקונגרס ושם אבוא בדברים עם האינטליגנציה הציונית, שגם היא עומדת בקשרי מלחמה עם הבונדאים בחו"ל, ושהיא צריכה לעמוד יחד אתנו. אמנם, גם בקונגרס הרביעי שבלונדון השתתף ציר מהאגודה המינסקאית של פועלי־ציון, שמשון רוזנבוים, אבל הוא היה נוסע בין כך ובין כך לקונגרס, וכאשר הציעו לפניו מנדט מפועלי־ציון, קיבל אותו באהדה. לקונגרס החמישי כבר שלחו אותי בתור ציר מיוחד מפועלי־ציון, ותפקידי העיקרי היה לגשור גשר בין הסטודנטים שלנו בחו"ל ובין הפועלים ברוסיה. הקונגרס החמישי התקיים בימים האחרונים של שנת 1901 בבזל. לפני הקונגרס היתה ועידה של הסיעה הדימוק־ראטית, ששם תפסה השאלה על פועלי ציון מקום חשוב עד מאד. אני הייתי המרצה בשאלה זו. מלבד זה קרא שם הא' אַברסון הרצאה על דבר ה„בונד", שזה היה באמת המסמר של הועידה. החליטו להדפיס את ההרצאה הזאת כנסיון ראשון לביסוסה של האידיאולוגיה הפועלי־ציונית באופן מדעי. ההרצאה לא נדפסה, ותקותנו להיבנות ממנה היתה למפח־נפש.

בסוף דצמבר 1902 כבר התקיימה במינסק ועידה של אגודת פועלי־ציון בערים שונות. שני תפקידים היו לועידה: ניסוח התכנית של פועלי ציון ויצירת ארגון מאוחד עם ועד מרכזי בראשו. בויכוחים על הסעיף הראשון של התכנית, שלפיו עומדת מפלגת פועלי־ציון על בסיסה של התכנית הבזילאית, נתעוררה באופן ספונטני השאלה אם באמת מסכימים פועלי־ציון שהמקלט הבטוח צריך להיות רק בארץ־ישראל, או ארץ־ישראל לאו דוקא, רק בכל ארץ שתהיה לנו האפשרות להתישב ולחיות חיים עצמאיים. אני, בתור המרצה, הגנתי על ארץ־ישראל, והבר־פלוגתא שלי היה מר אברהם־אבא רובנצ'יק. אמנם הסעיף נשאר באותה הצורה שאני הצעתי, אבל מתוך הויכוחים התבהר לי שרוב הצירים עומדים על מצע של טריטוריה בכל מקום שתהיה, וארץ־ישראל לאו־דוקא. אם לא הכניסו שינויים בנוסח שלי, היה זה רק משום שלפי מצב הדברים אז לא היה לשאלה שום ערך ריאלי. בועידה נוצר ארגון מאוחד של אגודות פועלי־ציון ברוסיה עם ועד מרכזי במינסק, ואני נבחרתי לראש הועד המרכזי.

בקיץ 1903, אחרי הפוגרום בקישינוב ואחרי פרסום החוזר של פלבה על דבר החרמת התנועה הציונית ברוסיה, התקיימה בווילנה הועידה השניה של אגודות פועלי־ציון, שכללה בתכנית של פועלי־ציון סעיף על עבודה מהפכנית ברוסיה שתעודתה למגר את

השלטון של הצאר ברוסיה. על־ידי כך, כמובן, עברה המפלגה לעבודה במחתרת. עוד הפעם נבחר ועד מרכזי עם מקום־מושבו במינסק, ואני הראש. אחרי גמר הועידה, בדרכי למינסק, נתפסתי על ידי הז׳אנדארמים והבלשים בבית־הנתיבות בווילנה ורק על־ידי תחבולה שעמדה לי, התחמקתי מהם ושבתי בשלום הביתה (על דבר מאסרי זה בווילנה כתב הא׳ בלטיקקליס ב„הפנקס האדום״, ואני ב„דבר״, בקיץ 1935, תחת הכותרת: „המאסר שלי בווילנה״). בבחירות שהיו לקונגרס הששי, נבחרתי לציר מאגודות פועלי־ציון בווילנה ובמינסק. נסענו לבאזל במצב רוח מדוכא עד מאד. הפוגרום בקישיניוב, שנערך מטעם השלטון המרכזי בפטרבורג, נסיעת הרצל לפלבה, החרמת העבודה הציונית ברוסיה — כל זה יצר אוירה מחניקה. בועידת הסיעה הדימוקראטית, שקדמה לקונגרס, החלטנו לצאת מעל במת הקונגרס במחאה גלויה נגד הפוגרום בקישיניוב ולהעמיד לעמוד־הקלון (אז עוד היה דבר כזה בעולם) את פלבה בתור יוזם הפוגרום. הדבר נודע להרצל, והוא הודיע לנו שגם הוא מסכים שדבר כזה צריך להיעשות, אבל יותר טוב יהיה אם הוא עצמו יעשה זה. הסכמנו להצעתו, אבל בתנאי מפורש שקודם יקריא לפנינו את הפיסקה בנאום־הפתיחה שלו על דבר קישיניוב. הצעתנו נתקבלה ובחרנו בועדה — ויצמן, מוצקין, אברסון ואני — לאשר את הפיסקה הזאת בנאומו של הרצל. חברי הועדה הוזמנו לישיבת הועד־הפועל הגדול לפני הקונגרס, לבקר ולאשר את אלה השורות מנאום־הפתיחה שבהן מדובר על הפוגרום. אחרי־כן באה שאלת אוגאנדה. לפני ההצבעה קרא אותי הרצל ואמר לי, שאני, בתור ציר מהפועלים, שמצבם ברוסיה, בגליציה וברומניה קשה מאד, מחויב להצביע בעד הצעת בריטניה הגדולה על דבר אוגאנדה. מצבי באמת היה קשה עד מאד. על פי השקפותי הייתי שייך לציוני־ציון, אך בזכרי את הויכוח שהיה בועידה הראשונה של פועלי־ציון בנידון זה, עת כמעט כל הנואמים היו בעד טריטוריה בכל מקום, וארץ־ישראל לאו־דוקא, לא יכולתי להצביע נגד אוגאנדה, ומפני זה לא השתתפתי בהצבעה. שבתי הביתה ומצאתי את כל חברי בועד המרכזי של פועלי־ציון שהם כולם עם האוגאנדיסטים, ועקב הבדל־דעות בענין רציני ועקרוני כזה יצאתי מפועלי־ציון. עזבתי את מפלגת פועלי־ציון במצב קשה מאד. המחלוקת בין ציוני־ציון ובין האוגאנדיסטים, רדיפות נגד פועלי־ציון על־ידי ממשלת הזדון של פלבה, הד קולה של המהפכה הראשונה ברוסיה עם „ימי האביב״, בריחת הרבה חברים לאמריקה שקדמו לה — כל זה הביא את מפלגת פועלי־ציון לידי משבר. אבל בעצם הוייתה והתפתחותה של מפלגת פועלי־ציון נותר הגרעין שהביא לידי תסיסה רעיונית גדולה ועסיסית, לידי הפראת המחשבה הלאומית בקרב הפרוליטאריון העברי ובקרב חלק של האינטליגנציה. בו בזמן נולדו שתי מפלגות, ס״ס וי״ס, שעמדו על בסיס הדעה הלאומית. חסרה להן רק המסקנויות של הציונות. אבל בעיקר בא לידי גילוי הכוח של פועלי־ציון בארץ־ישראל גופא. רבים מחבריה ואוהדיה באו לארץ־ישראל בתקופת העליה השניה, ומאז החלו חיים חדשים של בנין ועבודה, הקמת הנהרסות, החיאת השפה והתרבות ובדרך זו הלכו והולכים עד הנה: מכנרת עד חניתה ומדגניה עד דפנה. אמנם הדרך איננה רפודד בשושנים, אבל מצע אחד יש לה: חיי כבוד ותחיה לאומית לעם ממושך וממורט זה קרוב לאלפיים שנה.

נחום קנטורוביץ

פועלי־ציון „נוסח מינסק"

המחבר (נולד בשנת 1899) — מפעילי התנועה הציונית־הסוציאליסטית מנעוריו. עתונאי והיסטוריון. פירסם ספרים ביידיש: תנועת־העבודה הציונית בין שתי מלחמות־עולם (1918—1939), ישובים יהודיים שהוכחדו ברוסיה ובפולין, תנועת המרי היהודית בפולין (1941—1945). יושב בניו־יורק. מראשי העושים שם בשעתם למען הוצאת ספר מינסק.

מינסק היתה עריסת פועלי־ציון. מינסק גם היתה מקום לידתה של תנועת פועלי־ציון המאורגנת הראשונה שעלתה על הבמה הציבורית עם אידיאולוגיה משלה, והיא מוכרת בדברי ימי התנועה בשם „נוסח מינסק" (מינסקער טאָלק) של פועלי־ציון.

אגודת הפועלים הציונית הראשונה שכינתה עצמה בשם פועלי־ציון נוסדה במינסק בשנת 1897[1], שנת כינוס הקונגרס הציוני הראשון מזה, וייסוד ה„בונד" מזה. „נוסח מינסק" של פועלי־ציון הטביע את חותמו על פעולתן של כמה וכמה קבוצות של פועלי־ציון בבאָלורוסיה ובליטא.

גם ב. ברוכוב כותב ב„זכרונות" שלו,[2] כי את „השם ,פועלי־ציון' נתנה לעצמה לראשונה אגודה במינסק עוד בשנת 1899 בהנהגתם של הסופר הנודע עתה א. ליטווין, יצחק ברגר ואברהם־אבא רובאָנצ'יק. אולם אגודה זאת שללה את נקודת־הראות המעמדית הסוציא־ליסטית בנוגע לגולה. זהו מוצאם של המכונים ,פועלי־ציון המינסקאים', אשר בשנת 1907 התאחדו עם הסוציאליסטים־הטאֶריטוריאליסטים".

ב„תקנות של אגודת פועלי־ציון במינסק" הוגדרה כדלקמן מטרת האגודה:

א. לטפח את הרעיון הציוני, כפי שהובע בפרוגראמה של באזל (כאן נמסרת מלה במלה תכנית באזל).

ב. לחזק את הרגש הלאומי היהודי בלב הפועלים היהודים.

ג. להעלות את מצבם הרוחני של הפועלים היהודים ולהיטיב את מצבם החמרי.

הועידה הראשונה של אגודות־פועלים ציוניות התכנסה במינסק ב־10 בנובמבר 1901, כ"א בכסלו תרס"ב. לאחר הפתיחה בא החלק הראשון: „תעמולה, ספרות וארגון". החלק השני דן ב„פעילות התרבותית", השלישי — ב„יחסים אל ארגונים אחרים", הרביעי — ב„פעילות כלכלית", החמישי — תביעות מאת הקונגרס הציוני החמישי.

התעמלנים הראשונים של הרעיון הציוני בקרב הפועלים היו ציונים ליבראַליים־דימוקראטיים שחיפשו בקרב הציבור הפועלי משען לציונות הדימוקראטית שלהם, ה„חפשית בהשקפתה" פחות או יותר. האינטליגנציה הציונית הדימוקראטית הרגישה כי באוירה השוררת בקרב השכבות היהודיות הזעיר־בורגניות, הפאסיביות, קשה ליצור תנועה חזקה, משום שקובעים מדי שם האינטרסים הבעלביתיים והפסיכולוגיה הזעיר־בורגנית.

1. זוהי גירסה אחת. גירסה אחרת קובעת את 1899 כשנת־הייסוד. ראה להלן ציטוט מב. ברוכוב, וראה בספרנו, בעמ' 340 גם כתבה ממינסק מאת ח"ד רוזנשטיין, ב„המליץ" משנת 1900, העשויה לשמש אסמכתא לגירסת 1899. — המלביה"ד.

2. פורסם ב„די קעמפער שטימע" מס' 31 פברואר 1916, ניו־יורק, וכן ב„אידישער ארבעטער יאָר־בוך און אלמאנאך", 1928, הוצאת פועלי־ציון, ניו־יורק, עמ' 182. בהערה לקטע הנ"ל, של המערכת כנראה, נאמר כי „ברוכוב טועה כאן בתאריך. אגודת פועלי־ציון המינסקאית נוסדה ב־1897". הנוסח העברי — לפי תרגום ל. לויטה בהערות לכרך ג' של כתבי ברוכוב, עמ' 516—517.

אך מאידך גיסא בא ציבור הפועלים בתביעות משלו אל הציונות. האינטליגנטים הליבראליים לא נתנו דעתם על אינטרסים ותפקידים מעמדיים. הם הביאו בחשבון בראש וראשונה את מרצו של הפרוליטאריון, את כושרו המלחמתי, וביקשו לגייס אותו למען התנועה הציונית, שהציבור הפועלי צריך היה לשמש בה גורם פרוגרסיבי.

כשהוקמה, לאחר הועידה הראשונה של פועלי־ציון בשנת 1901, הלשכה המרכזית, היה תפקידה להחדיר את הציונות בקרב הפרוליטאריון ולהתיצב כנגד ההשפעה האנטי־ציונית של ה„בונד". וכך נוסף לתפקיד של החדרת הדימוקראטיה לציונות תפקיד שני, לא פחות הימנו. אך שני התפקידים צריכים היו להתמלא במסגרת התנועה הציונית. האינטרסים והתפקידים הלאומיים הכלליים צריכים היו להיות נחלת כל הקבוצות הסוציאליות המרכיבות את העם היהודי, ולעמוד מעל לאינטרסים המעמדיים והקבוצתיים שלהם. על טיפוח האינטרסים המעמדיים אצל הפועל היהודי חשבו בעובדה מעט מאוד. הכניסו את הפועלים להסתדרות הציונית משום שהם היו ציונים.

„להערכת אותה תקופה — כותב יצחק זאר — יש להביא בחשבון כי התיאוריות נוצרו והויכוחים נוהלו בעיקר בעל־פה... עתונות, ועוד מאוחדת, לא היתה אפשרית בהסתדרויות החשאיות". זאר מסתמך אגב כך גם על המצב אצל הסוציאליסטים־ריבולוציונרים והסוציאל־דימוקראטים. וכך היה גם אצל פועלי־ציון. „השוני של פועלי־ציון... נקבע לא רק לפי האיש והמקום, אלא לפי הבעיות שהיה צורך להשיב עליהן, ובשל ארגונים נפרדו לשעה אלה מאלה, וקמו התלכדויות שונות ואחר־כך מפלגות במסגרת הציונות הפרוליטארית הכללית".[3] נקודת־המחלוקת החשובה ביותר אצל פועלי־ציון היתה העמדה לגבי „המאבק הפוליטי". מושג זה כלל את המאבק הפוליטי בגולה, במקומות — את החלק הפוליטי של מה שקרוי „עבודת ההווה".

נוצרה תיאוריה, שהגולה אינה מסוגלת לתת דבר ליהודים, ושמצב היהודים לא ישתפר בשום משטר שהוא. אדרבא, היהודים עוד עלולים להזיק למהפכה, משום שהיא תוצג כענין של יהודים, ואת זעם המוני־העם על הצאריזם ינסו להפנות כלפי היהודים, כשם שאמנם עשו זאת בתקופות שונות ובארצות שונות. הזרם המינסקאי, שהתקשר עם תיאוריה זו, הטיף על־כן ל„אפוליטיות", אף שהאפוליטיות היו לה חסידים גם בערים אחרות, ובמחוז מינסק היו, מאידך גיסא, גם מצדדי המאבק הפוליטי. מינסק בכלל היה לה מזל באשר לתנועה הסוציאליסטית וכן הציונית. שם נתקיימה בשנת 1998 הועידה הראשונה של הסוציאל־דימוקראטים הרוסים. בשנת 1902 נערכה שם הועידה הציונית הכל־רוסית, הידועה בשם „אסיפת מינסק". שם קמה בשנת 1897 אגודת־הפועלים הציונית הראשונה שנתקראה „פועלי־ציון". וגם ה„בלתי־תלויים" נראו שם בשנים 1901—1902.

י. זאר מספר מ„נסיונו האישי", שמספר חסידי „המאבק הפוליטי" היה גדול מאוד בהשוואה למתנגדים. עם ה„לוחמים" נמנו בעיקר אלה שבאו לפועלי־ציון מהרחוב הנוטה למהפכנות ומה„בונד". אך הוא סבור, שבתולדות האידיאולוגיה ה„פועלי־ציונית" מגיע לזרם המינסקאי מקום לא כל־כך בזכות מספר תומכיו, אלא בזכות משמעותה הסימפאטית של שלילת־גלות קיצונית. „הרוח ה,מינסקאית' קובע זאר — היה אותו מעצור היסטורי בלתי־נמנע בדרכה של ה,פועלי־ציונות', שחסם בעדה את הדרך אל שכבות רחבות יותר ואיפשר ל,בונד' להתפתח".

3. „צו דער געשיכטע פון פועלי־ציוניסטישן געדאנק", אידישער ארבעטער יאָר־בוך און אלמאנך, 1927, עמ' 253 והלאה.

„נוסח"־מינסק של פועלי־ציון

בשנת 1901 נתקיים במינסק „מרכז" של ארגוני פועלי־ציון, שבהרכבו נכללו: יצחק ברגר (לימים — אחד ממנהיגי הציונים הכלליים שם, נפטר בא"י), אברהם רובנצ׳יק (היגר לאחר־מכן לארה"ב, נפטר שם), אברהם גרינהויז, א. ליטווין (היגר לארה"ב, עמד בראש האיגוד הראשון של פועלי־ציון למן 1899), יוסל גולדברג (לימים — חבר מפלגת־העם היהודית, סופר ומתרגם, נפטר במינסק), וחייקה כהן (לאחר־מכן חברת פועלי־ציון באמריקה. נישאה שם לסופר מ. שאַליובסקי).

תחום השפעתו של ה„מרכז" הקיף את מינסק, בוברויסק, בוריסוב, גרודנה, ביאליסטוק, ובמידת־מה גם את וילנה. ה„מרכז" הוציא גליון אחד של כתב עת שהודפס בליטוגראפיה „דער ארבעטער־ציוניסט" („הפועל הציוני"). בתחום הארגוני לא הצטיין ה„מרכז" כלל ועיקר, ועל י. ברגר נמתחה ביקורת בשל כך בישיבת הועד הווילנאי של איגוד פועלי־ציון, שנוסד בשנת 1901 בשם „בני משה", ובראשית 1902 קיבל את השם „פועלי־ציון".

ה„מרכז" במינסק יצר את מה שקרוי „נוסח מינסק" („מינסקער טאָלק") של פועלי־ציון, שמילא תפקיד ניכר בשנות ההתגבשות הראשונות של פועלי־ציון, עד ל„תקופת פולטאבה", הקשורה בשמותיהם של ב. ברוכוב וי. בן־צבי.

„הלך־המחשבה של ה,כיוון׳ המינסקאי" — כותב מ. גוטמאן[4] — „היה כזה: הציונות היא אידיאל לאומי הנוגע במידה שוה לכל המעמדות בעם היהודי; היא תפתור באורח ראדיקאלי את שאלת־היהודים, על־ידי הקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל, אשר אליה יהגר הרוב המכריע של הישוב היהודי מהעולם כולו. היהודים אין להם שום עתיד בארצות־הגלות. ההשתתפות היהודית במהפכה אינה אלא מוציאה שם רע למהפכה, כיון שהיא משוה לה בעיני האוכלוסיה הלא־יהודית דמות של „קנוניה יהודונית". הפועלים היהודים אין להם אל מה לצפות מהמהפכה: אף הדימוקראטיזציה המירבית של רוסיה לא תשפר כלכלית את מצב היהודים. גם אם יושגו זכויות, הן יישארו על גבי הנייר בלבד. הסוציאליזם הוא אמנם אידיאל יפה, אך פועלים יהודים יאה יהיה להם להתמסר לתעמולה סוציאליסטית רק על אדמת ישראל. בקרב היהודים בגלות אין דיפרנציאציה מעמדית חריפה; לפיכך אי אפשר לנהל מלחמת־מעמדות במלוא מובן המלה. יש לנהל רק שביתות כלכליות לשיפור מצב הפועלים".

ה„אַפוליטיות", האדישות למאבק הסוציאל־פוליטי, החזיקו מעמד בקרב פועלי־ציון המינסקאים זמן ממושך, הודות לאידיאולוגיה אופינית זו של „נוסח" מינסק, שהבדיל אותו קיצונית מכל ה„כיוונים" האחרים, המאוחרים יותר, בפועלי־ציון — „הפוליטי", „נוסח דווינסק", „כיוון־פולטאבה" המארכסיסטי ואחרים.

באוגוסט 1902 נתקיימה במינסק הועידה הציונית הכל־רוסית הראשונה. ועידה ליגאלית זו ריכזה תשומת־לב כללית. בועידה השתתפו גם כמה צירי פועלים ציוניים, כגון: י. ברגר, א. רובנצ׳יק, חייקה כהן, א. לפידות, נחום שטיף, בן־אדיר, יעקב לשצ׳ינסקי, יהודה נובאקובסקי, שמעון דובין, צ׳אָסקס (להוציא את ארבעת הראשונים מ„נוסח מינסק", עברו כל האחרים חיש־מהרה אל ה„בונד", ל„פאָלקספארטיי" ול„מאוחדים". י. לשצ׳ינסקי חזר לפועלי־ציון, נפטר בישראל בשנת 1966). צירי

4. צו דער פאַרגעשיכטע פון ס.ס., „רויטער פנקס", מאסף ראשון, הוצאת קולטור ליגע, ווארשה 1928, עמ׳ 152—173.

הפועלים קיימו התיעצות בעת הועידה, אך לא הקימו התאגדות מאוחדת. לחלק מהצירים נודע אז בכלל לראשונה שישנם פועלי־ציון במקומות רבים, ואת הרעיון של איחודם הפיצו ברחבי רוסיה.

המועצה הראשונה של כל אגודות פועלי־ציון ברוסיה נתקיימה ביוני 1903, בווילנה. היה זה זמן קצר לאחר הפוגרום בקישיניוב, שהיתה לו השפעה מזעזעת על היהודים ברוסיה, משום שהבליט את המצב הבלתי־נורמלי של המיעוט היהודי ברוסיה. ועל־ידי כך גרם לחיזוק ההכרה הציונית. השתתפות משרד המשטרה בארגון הפוגרום הציתה משטמה עזה בלבות היהודים אל הצאריזם ורצון לנקום בו ולמגרו, יחד עם כל המפלגות האופוזיציוניות ברוסיה. המחשבה על מאבק פוליטי התחילה לחדור אז לשורות פועלי־ציון האפוליטיים בבאֶלורוסיה ובליטא, שבקרבם רווח „נוסח" מינסק. נוסח זה היה מיוצג במועצה שבווילנה על־ידי רובנצ׳יק, ברגר ולפידות. במועצה היו נציגים מווילנה, דווינסק, וארשה, קיוב, בוברויסק, הומאֶל, מוהיליוב, קובנה, גרודנה, לידה וקראֶסלאבקה.

הכיוון השליט במועצה היה המינסקאי, שבוטא על־ידי חסידיו בווילנה, מוהיליוב, בוברויסק, גרודנה ולידה. כנגד „נוסח מינסק" יצא הכיוון הדווינסקאי, בפי נציגו אלתר יפה. כיוון זה הכיר בחלוקה המעמדית ובניגודי־האינטרסים המעמדיים בקרב היהודים, וביטא את אהדתו למהפכה הרוסית, אך סבר כי הישועה שתצמח מהמהפכה העתידה אינה גדולה כל־כך, במידה שתצדיק כי הפרולטאריון היהודי ישתתף במלוא הפעילות במאבק. עמדתו לגבי המאבק הפוליטי במקומות היתה הססנית. הכיוון הציוני־הסוציאליסטי הדווינסקאי נתמך גם הוא על־ידי מקצת מצירי וילנה, קובנה, הומאֶל וקראֶסלאבקה.

הכיוון השלישי, השמאלי ביותר, היה מעוגן אידיאולוגית כליל במאבק הפוליטי ברוסיה גופא ולפיכך כונה בשם ה„פאֶקאאיסטי" (פ.ק. — ר"ת של „פאָליטישער קאמף", מאבק פוליטי). ההתנגשות העיקרית היתה בין שני האגפים הקיצוניים במועצה. רובנצ׳יק, מנהיגם של „המינסקאים", טען כי לא בקרב יהודים יש להטיף למאבק מהפכני, שכן איזה יהודי אינו מהפכן בתנאי משטר־הפוגרומים האנטישמי הצארי השנוא. אך אל מה אפשר לצפות ממאבק פוליטי כאשר היהודים הם מיעוט, והפועלים היהודים מרוכזים בייצור הזעיר? עתה צריך לגייס את כל כוחות העם לתפקיד אחד בלבד — להגשמת הציונות. רק לאחר מכן אפשר יהיה לנהל את המאבק לסוציאליזם ולמהפכה יהודית אמיתית. בשעת ההכרעה, כשתינטש מלחמת־מתרסים, יהיה מקומנו, כמובן, על המתרסים למען ריפובליקה דימוקראטית. אך זה עלול להימשך זמן רב, ועד למאבק זה עלינו לרכז את כל כוחותינו לא בפעולת ההסברה המהפכנית הבלתי־תכליתית בקרב היהודים, אלא בציונות.

חלק נכבד מהצירים היה סבור, שאם תתקבל תפיסת המאבק הפוליטי, לא יהיה הבדל ניכר בינם לבין ה„בונד". הפאֶקאאיסטים זכו בשלושה קולות, של הווילנאים קונין וי. לשצ׳ינסקי ושל ש. זוסמאן מווארשה.

עם הנסיעה מווארשה, נאסרו רובנצ׳יק וברגר. ואף ששוחררו לאחר מכן, לא הוחזר להם החומר וההחלטות מהמועצה שנלקחו מהם בעת מאסרם.

המועצה בוילנה בחרה במרכז לכל רוסיה, והרוב בתוכו היה ל„כיוון המינסקאי". גם הלשכה המרכזית הנבחרת שוכנה במינסק, ועל־כן לא רחשו לה אמון שני

הכיוונים האחרים. הפאָקאאיסטים לא הוכללו כלל בלשכה, ולמעשה היא שימשה כמרכז מנהיג רק לאיגודים מ„נוסח מינסק": „מינסק גופא, בוברויסק, בוריסוב, ביאליסטוק וגרודנה — כולם בבאָלורוסיה.

משבר אוגאנדה

משבר אוגאנדה, שנתחולל לאחר מכן, החיש את ההתפתחות העתידה בפועלי־ציון וגם הביא לידי שינויים גדולים ב„נוסח מינסק" עתיר־הנצחון.

ההצעה על אוגאנדה, כעל ארץ התישבות ליהודים, הביאה, כידוע, לידי פילוג בקונגרס הציוני הששי, שהתחלק ל„אומרי הן" ו„אומרי לאו". המאבק הועבר גם לשורות פועלי־ציון. בקרב הציונים הכלליים נתגבשו לאחר הקונגרס הציוני הששי שני מחנות: ציוני־ציון ותומכי־אוגאנדה. בקרב פועלי־ציון מ„נוסח מינסק", שקונן תמיד על המצב הירוד של מעמד־העובדים היהודי המרוכז בענפי־כלכלה נחשלים — עורר חזון־השוא של הטאֶריטוריאליזם שזה אך נולד ויכוחים סוערים בשאלת „אוגאנדה וציון". אחדים פרשו בכלל מהציונות, אחדים נהיו תומכי־אוגאנדה פעילים; פועלי־ציון הסוציאל־דימוקראטיים, הפולטאביים, צידדו, באמצעות ברוכוב, בעמדה כי דווקא ארץ־ישראל צריכה להיות המרכז הלאומי, שעה שאחרים, הסוציאליסטים־הטאֶריטו־ריאליסטים גילו דעתם בזכות פעילות טאֶריטוריאליסטית צרופה ופתחו לאחר מכן, ביחד עם ההסתדרות הטאֶריטוריאליסטית שנוסדה אז בראשות ישראל זנגוויל, בחיפוש אחר טאֶריטוריות להגירה ולהתישבות יהודית.

הנסיונות בקרב פועלי־ציון ליצור מרכז מאוחד נמשכו. בשנת 1904 הקים הועד הווילנאי של פועלי־ציון "ועד מרכזי זמני", ששיגר חוזרים לכל אגודות פועלי־ציון וקרא לכינוס ועידה ארצית. מ. גוטמאן, שערך מטעם הועד מסע על־פני ערים מספר, ביקר גם במינסק וניהל שם מו"מ עם לפידות, גרינהויז ויוסל גולדברג. לפי דבריו, במאמרו שצוטט לעיל, החשיד הרוב הימני באיגוד המינסקאי את וילנה ב„כפירה". המינסקאים ידעו כי בווילנה יש רוב מהפכני. המיעוט השמאלי במינסק היה חלש מדי. ש. ניגאֶר, אחד ממנהיגיו, נסע ממינסק; אחיו, ולאַדק, עבר בשבתו בכלא אל ה„בונד". אחד האחים פודנוס מת, השני עבר לסוציאל־דימוקראטיה הרוסית.

הנסיון הווילנאי נתקל גם בהתנגדות מצד וארשה, הומאֶל, קיוב ואגודות אחרות שלגביהן היתה וילנה „ימנית" מדי.

נחמן סירקין, לרגל ענייני־משפחה, ביקר במינסק בשנת 1905, שאליה בא מעיר־מושבו מוהיליוב לאחר פטירת אביו. כתבי־העת שלו, "ההמון" ביידיש ו"השחר" בעברית, שבהם הטיף לאידיאולוגיה של הציונות הסוציאליסטית, עם הישענותו על ההמון, בניגוד לבורגנות היהודית השואפת להתבוללות, היו בדרך־כלל מוכרים הרבה יותר בחו"ל, בקרב חוגי הנוער הלומד היהודי מרוסיה.

יוזמה לנסיון נוסף של איחוד האגודות יצאה מוואַרשה. ואכן, שם נתקיימה בסוף יולי 1904 ועידה מוקדמת של „האגודות המהפכניות, הפרוליטאריות־הציוניות", שבה השתתף גם שלמה זוסמאן כנציג השמאליים שהספיקו להיבדל מהאגודה המינסקאית ולהקים אגודה משלהם. הועידה התיצבה על בסיס טאֶריטוריאליסטי, אף שהאגודה היאֶקאט־רינוסלבית היה בה רוב של „ציוני־ציון". בלשכת הארגון של הועידה המוקדמת נכנסו: יעקב ויוסף לשצ'ינסקי, יהודה נובאקובסקי, אלתר יפה, שמואל חסידוב־

צדוקוב וב. פרידלאנד מקבוצת „ווזרוז׳דאֶניאֶ" („התחיה"). הלשכה קבעה את משכנה בקיוב, והכינה תכניות לכינוס ועידה של כל פועלי־ציון הטאֶריטוריאליסטיים, או כפי שכונו אז — ס"ס, ציונים סוציאליסטים. אך במקומה נתקיימה בדצמבר 1904, באודיסה, ועידה לענין ההגנה העצמית. את מינסק ייצג שם ש. ניגאֶר.
הועידה נפתחה ב־23 בדצמבר, ולמחרת נאסרו כל משתתפיה. הם שוחררו בראשית פברואר 1905. הועידה הכריזה על עצמה כעל ועידת־היסוד של „מפלגת הפועלים הציונית־הסוציאליסטית" (ס"ס — טאֶריטוריאליסטים) ובחרה ועד מרכזי בהרכב: יעקב לשצ׳ינסקי, יוסף לשצ׳ינסקי, משה ליטוואקוב, אלתר יפה, ו. לאצקי, י. נובאקובסקי, ב. פרידלאנד וש. דובין.
הפועלים הציוניים ניהלו אז ויכוחים בלתי־פוסקים עם ה„בונד" על סוציאליזם ולאומיות, יהדות והתבוללות, פתרון טאֶריטוריאלי או לא־טאֶריטוריאלי של שאלת היהודים, ארץ־ישראליות או אוטונומיזם וכיו"ב. ויכוחים אלה, שהיו תכופות נלהבים מאוד, תרמו לשני המחנות. ל„בונד" הם סייעו ליצירת התכנית של אוטונומיה לאומית־תרבותית, את פועלי־ציון הם המריצו להיצמדות אל התנועה המהפכנית, ולקבלת יסוד המאבק הפוליטי עוד בגולה. השפעה רבה נודעת מבחינה זו, כמובן, לתנועה המהפכנית הכללית ברוסיה, שהלכה והתחזקה והצמיחה אז את שתי המפלגות המהפכניות, הנפרדות, מאֶנשאֶביקים ובולשאֶביקים מחד גיסא, ואת הסוציאליסטים־ריבולוציונרים ממשיכי ה„נארודניקים", ה„טרודוביקים" וכד׳ מאידך גיסא.
התפיסה הכללית הפאֶסימית של „נוסח מינסק", בדבר האפשרויות להתפתחות המוני היהודים בגלות, באה לימים לידי ביטוי גם בהמשך החיפושים האידיאולוגיים של הציונות העובדת. באורח כזה צמחה התיאוריה של „אי־פרוליטאריזציה", שאמרה כי המוני היהודים בתפוצות הגולה אי אפשר להם ליהפך לפרוליטארים. המונים אלה, במהלך ההתפתחות הקאפיטאליסטית, מתרוששים, נעשים נטולי־קנין ונטולי־מעמד. אך מאחר ששערי בתי־החרושת חסומים בפניהם, מחמת האנטישמיות וההפליה, אין ההמונים היהודים יכולים להשתבץ בתהליך הפרוליטאריזציה, והם הופכים איפוא להיות יסוד נטול־מעמד תמידי, לומפאֶן־פרוליטאריון, שלפניו רק מוצא אחד — להגר ולחפש בארצות אחרות אפשרויות לנורמליזציה ולפרודוקטיביזציה סוציאל־כלכלית. הכיוון הפולטאבי של פועלי־ציון, שנוסד אז, עם ב. ברוכוב בראשו, היה בדעה, שתהליכים אלה ייתכנו רק בארץ־ישראל, בעוד שס"ס המאוחרים קיבלו על עצמם, מאותם טעמים גופא, את עול הטאֶריטוריאליזם.
„הציונות הפרוליטארית — כותב י. זרובבל[5] — היתה תורה שבעל־פה. כל תיאוריטיקן היתה לו שיטה משלו; כל עיר היה לה תיאוריטיקן משלה. רובן של האגודות והקבוצות של פועלי־ציון היו במהותן רק ,סיעות־פועלים׳ של הציונות הכללית והיו דנות על האינטרסים של הפועלים בציונות. מהיותן מורכבות ממספר פועלים גדול, הן ראו בציונות ישועה היסטורית לעם כולו.
לקונגרס הציוני השביעי, בשנת 1905, כבר באו שתי נציגויות, של פועלי־ציון „הארצישראליים" ושל הציונים־הסוציאליסטיים (ס"ס), שלאחר מכן הגדירו עצמם רשמית כמפלגה נפרדת של הטאֶריטוריאליסטים.

5. י. זרובבל, דער גרינדונגס פערידאָד פון יסדא"פ פועלי־ציון אין רוסלאנד, „רויטער פנקס", עמ׳ 131—151.

ז. שזר, בספרו „אור אישים", מראה כיצד „נוסח מינסק", הודות לתיאוריה של „אי־פרוליטאריזציה", התחבר אל הברוכוביזם. הוא כותב: „בעצם הביסוס של התורה הזאת על שחור הבאות בגולה, יד לו לברל (כצנלסון) הצעיר. בשעות רחמים וגילוי לב, כשלא חשש פן יראו בזה משום שמינית שבשמינית של יהירות, היה ברל מספר — ואחר כך יכולתי גם למצוא תעודות מאשרות זאת — כי כפי שנדמה לו הרי הוא שיצר את התיאוריה המפורסמת של „אי־פרוליטריזציה". את השביל לכך פיתח ד"ר ח.ד. הורביץ בועידת ציוני מינסק, שברל — והוא עוד נער צעיר, בן חמש־עשרה — היה נוכח בין אורחיה, ואת הניסוח והחומר לכך תרם יעקב לשצינסקי. אך בויכוחים עם יריביו־חבריו, בויכוח שלו עם ברוכוב, ובויכוח ההוא, שסיפרתי עליו קודם, עם מנהיג־הסיימאים יהודה נובאקובסקי בקיוב, פיתח כבר את מחשבת ה'אי־פרוליטריזציה'. כלומר: חסומה הדרך בפני היהודים בגולה להיות שותפים למהפכת־העבודה, משום שבגולה חסומה בפניהם הדרך לעבודה. אחר־כך הועלתה התיאוריה של 'אי־פרוליטריזציה' ליסוד־מוסד בקרב הציונות הסוציאליסטית בראשית אביבה, ואחרי־כן הסתלקו ממנה ושינו אותה, והעמיקוה. היה זמן שברוכוב היה בעדה; והיה זמן שברוכוב כתב נגדה, וניסח אותה אחרת, במקום 'אי־פרוליטריזציה' גרס 'אי־אינדוסטריאליזציה', ואחרי התעמקות בחומר ביסס במקומה את התיאוריה של 'ליקויי הבסיס האיסטרטגי של הפועל העברי במלחמתו המעמדית בגולה'."[6]

יש ענין להוסיף כאן על נקודת־מפגש מוזרה שהיתה באותה תקופה, באקראי כמובן, בדיונים בשאלת היהודים בין יצחק זאר וולאדימיר לנין. לנין פירסם מאמר ברוסית בשם: „האם דרושה סוציאל־דימוקראטיה יהודית?" שעה שהחוברת של התיאוריטיקן של פועלי־ציון הוכתרה בשם: „האם אפשרית סוציאל־דימוקראטיה יהודית?"

ז. שזר אף נתן בספרו הערכה קולעת של מפלגת ס"ס שבאה לאחר נוסח־מינסק: „ס"ס היתה המפלגה, אשר יותר מכל המפלגות היהודיות האחרות בדורה ראתה את שחור העתיד הצפוי ליהודים בנכר. מפלגת הפאֶסימיזם היתה, והאירה לה ההכרה כי אין תקומה ליהודים בגויים, כמיעוט בין מרובים, כי 'בגוים ההם לא תרגיע'. עם מהפכה, בלי מהפכה, בשעת המהפכה — צפוי המדרון והניוון. הפאֶסימיזם הגלותי אשר אפף את ס"ס — זאת זכותה המרובה והמיוחדת. בזאת היתה תנועה פינסקראית. ועוד יותר מפינסקר ראתה את התהום הפעורה לפני הגולה, כי בינתיים למדה ולימדה לפענח ליקויי כלכלה ואותות כלכלה המנבאים רעות. ולא היתה אז מפלגה, אשר ראתה כי נדונים אנחנו לכליה בגולה וניסתה ליצור תנועה על יסוד ההכרה הזאת, כמו ס"ס בשנים ההן.

ולא היתה מפלגה בישראל, אשר התכחשה אחר־כך לראיית השחור שלה, ושמה לאל את כל הגילוי הכביר הזה, וביזבזה את יאושה והתנכרה לו, כאשר עשתה זאת המפלגה הזאת, בהתחברה אחרי־כן עם אחרים ועם יריבים ובהתפשרה עם האופטי־מיזם הגלותי הקיצוני ביותר. חבריה נבלעו במפלגת ה„פאראייניקטע". ורבים ממנהיגיה גם אבדו דרך בתוך הישימון היבסקאי של התבטלות והתכחשות, אשר כל באיה לא ישובון".[7]

6. ז. שזר, אור אישים, כרך שני, הספריה הציונית, ירושלים תשכ"ד, עמ' 113—114.
7. שם, עמ' 112—113.

מנדל זינגר

פועלי-ציון המינסקאים

מתוך הספר „בראשית הציונות הסוציאליסטית",
הוצאת „ילקוט", מועצת פועלי חיפה, תשי"ח.

תכופות הצביעו על כך, כי תנועת הציונות הפוליטית והתנועה הסוציאליסטית היהודית „בונד" ירדו כרוכות לעולמנו יהודי. ועידתה הראשונה של ה„בונד" בוילנה נערכה בספטמבר 1897, כלומר כחודש ימים אחרי הקונגרס הציוני הראשון, שבו נתקבלה הנוסחה הבזילאית.

אולם דבר הידוע פחות הוא, כי כמעט יחד אתן קמה תנועה שלישית, שבה היה משום נסיון מחודש ומקיף יותר למזיגת הרעיון הציוני והסוציאליסטי.

בשעה שהציונות המדינית ראתה את העם כשלמות בלתי-נפרדת והסיחה את דעתה מהחלוקה בתוכו, ושאפה למצוא פתרון לבעיות הנוגעות לעם כולו, ותנועת ה„בונד" ראתה את העובד היהודי בלבד והתעלמה מעניני העם, פרט לתביעה לבטל את החוקים המגבילים זכויות היהודים (זאת תבעו, אגב, גם מפלגות דימוקראטיות וסוציאליסטיות לא-יהודיות), שילבה התנועה השלישית, שהתעוררה במינסק, בירת רוסיה-הלבנה, שבה עמדה גם עריסת ה„בונד", את המגמה הציונית-לאומית במגמה סוציאלית, אם גם אף היא לא הצליחה עדיין להביאן לידי סינתיזה רעיונית. היתה זאת תנועת פועלי-ציון המינסקאים, שבראשיתה נשאה אמנם רק אופי מקומי, אבל במשך זמן קצר התפשטה על חלקים ניכרים בתחום היהודי ברוסיה הצארית.

הסוקר את ערכה של היהדות הרוסית בחיי העם היהודי מתאר במלים אלה את מקומה של מינסק [1]:

„...והנה מינסק, הבירה של „תחום המושב" בטרם היתה בירת רוסיה הלבנה. מרכזה של מסילת הברזל ליבוי—רומני (בעצם ליבוי—קרמנצ'וג), מסילת-הברזל שאיחדה את קורלנד, זאמוט, ליטא, רייסן ורוסיה הקטנה, ותחנה ראשית למסילת-הברזל מוסקבה—בריסק, שאיחדה בעצם את פולין עם רוסיה הפנימית, ועוברת מפלך גרודנה לפלך סמולנסק לרחבו של פלך מינסק. והעיר עומדת על אם דרכי ההיסטוריה: מסורת של אצילות פולנית, — מסתגלת ואינה מוותרת, השפעה רוסית משתלטת, חודרת וגם תוססת. וחיים יהודיים מפכים וגועשים. קהילה עתיקה. המקדימים מגיעים עד למאה הט"ו, והמאחרים אינם גורעים אלא יובל-שנים; קהלה חשובה, שידעה להיאבק על זכויותיה, להתכבד על רבניה וגדוליה (מבעל „שאגת אריה", ר' רפאל הכהן, — והוא זקנו של גבריאל ריסר — ובעל „סדר הדורות" עד „הגדול"), להתפאר בנגידיה ותורניה, להתפרסם במשכיליה ומרדניה, ולהתברך בשפע מוסדותיה ומפלגותיה. חמישים אלף היהודים אשר בה, יצרו עולם יהודי שלם: עולם חי, תוסס, עם אויר משלו, אויר צח, ולא מכביד. המון היודע להתקומם, לתבוע. הראשונה למרד המונים יהודים עוד במאה הי"ח. מרכז לתעמולה ניהיליסטית-מהפכנית עוד בשנות השבעים. הראשונה להרמת דגלה של חיבת-ציון הרדיקלית: קיבוץ נדחי ישראל! והיא גם עיר הכנסיה הציונית המפוארת, שבה הופיע לראשונה עולם-יהודי זה בגאון כלפי חוץ. היא הראשונה לארגון עובדים יהודים, ולה גם מפלגת „פועלי-ציון" משלה. בעלת נוסח מיוחד. בעולם יהודי זה היתה אחדות פנימית.

1. ראה ב. דינבורג: היהדות ברוסיה, „מאזנים", אב תש"א.

תא־חיים אחד חדר לתא־חיים שני והתלכד אתו למהות אחת; גרשוני, „נשר המהפכה", קונה מניות של אוצר התישבות יהודים, מתעניין בבית־הספרים הלאומי בירושלים ובהוראת עברית בבית־הספר העממי; וקפלן, בעל־הבית הציוני, סוטר על לחיו של קצין הצבא בנסיון של פרעות. הרב־מטעם חנה׳לש חשוד על ניהיליזם וקרוב לחיבת־ציון; וליסין הבונדאי שר שירת קידוש־השם; ליבנדה, ראש משכיליה, מטיף לרוסיפיקציה, נלחם ב„פולנית" מתוך... נקודת השקפה יהודית: „הגדול", גאון רבניה, מתנגד ל„חובבי ציון", מפני שהם רוצים להביא את הגאולה ב־25 קופיקות לחודש; ומאָדם, הנלהב במהפכניה, בן הגנרל המשומד, נעשה לאחד מראשי ה„בונד", הדוגל בעממיות יהודית".

תנועת ה„בונד", עם הופעתה, כבשה בסערה את המוני היהודים העובדים בתחום המושב ברוסיה הצארית. נראה היה, כאילו ציפו המוני היהודים לתנועה זו, שתהיה להם לפה. אחד המרכזים החשובים והראשוניים של התנועה הזאת היה במינסק. כלפי חוץ הורגשה תנועת ה„בונד" במינסק בשביתה הגדולה הראשונה, שאורגנה על־ידיה בשנת 1897. א. ליטווין [2] מתאר מאירע זה והרדיפות שבאו בעקבותיו על־ידי שלטונות הצאר כדלהלן:

„זו היתה הופעתו הפומבית הראשונה ברחוב היהודי. השביתה הפתיעה את העיר, אולם הפתעה עוד גדולה מזו היתה צפויה למינסק. מיד לאחר השביתה בא ה׳פרוואל׳ (הכשלון) הראשון — התנפלות המשטרה והז׳אנדארמריה באישון לילה על מאות בתים יהודיים, ומאסרים המוניים. מינסק התעוררה בבוקר משנתה ושיפשפה את עיניה מרוב תמהון. זו לא היתה עוד מינסק של אתמול. לא היה כמעט בית שלא נערך בו חיפוש (׳אובלאווה׳ ברוסית), ונאסרו אנשים בבתיהם של בעלי־בתים, עניים וגבירים, שוחטים, מלמדים ודיינים, סוחרים ובנקאים. בחורים ובחורות, ואפילו אמהות ואבות של ילדים, אנשים שהיו נראים כבעלי־בתים מכובדים — מכולם היו בין הנאסרים. הנה הללו אף הם סוציאליסטים? אף הם שייכים אל ׳האחים והאחיות׳? — כך היתה מינסק משתאה ומשתוממת.

המאסרים הללו הביאו בתוצאתם את ההיפך הגמור ממה שהממשלה ביקשה להשיג מהם. התנועה, שהתנהלה בחשאי, מתחת לפני הקרקע, הוצאה אל הרחוב, לאור השמש".

וכשחדרה תנועת ה„בונד" אל המוני העובדים היהודים, נתקלה שם ביריבה הגדול — בציונות, שאף היא הכתה כבר שרשים עמוקים בין המוני העם היהודי. שתי תנועות אלה הופיעו כתאומים, המתכחשות זו לזו, שהאחת אינה רוצה להכיר בחברתה, ובורחת מפניה, אולם הוטל עליהן לחיות יחד, מעין תאומים סיאמזיים, כי „במלחמה המרה והעקשנית לא שמו שתיהן לב לתופעה המוזרה, כי רק במקום שישנה תנועה ציונית, ישנה גם תנועת ה„בונד"; ואילו במקומות שבהם לא יכלה להתקיים התנועה הציונית, לא נמצאה גם קרקע בשביל ה„בונד".

אולם תוך מלחמה חריפה זו השפיעו שתי התנועות אחת על חברתה מראשיתן. בהשפעת הציונות נאלצה תנועת ה„בונד" יותר ויותר להתחשב בתנאי־החיים המיוחדים של המוני היהודים ועם המנטליות המיוחדת שלהם. ואילו הציונות נאלצה, בהשפעת ה„בונד", לתת יותר ויותר מקום בתכניתה הכללית לצרכי יום־יום של המוני היהודים. תוך התנגשות שני רעיונות אלה — הציונות והסוציאליזם, שבהם דגלו במציאות היהודית שתי תנועות צעירות וערות — התנועה הציונית הכללית ותנועת ה„בונד", נוצר החוג הראשון של פועלי־ציון.

2. א. ליטווין כתב זכרונות רבי־ענין על ראשית פועלי־ציון במינסק ואני מביא קטעים מהם, במרכאות כפולות, שתורגמו מאידיש על־ידי שמשון מלצר.

החוג הראשון של פועלי־ציון

„קומץ קטן של אינטליגנטים במינסק לא נספח לא בסערתה של הציונות ולא בסערתה של ה,בונד׳. התנועה המהפכנית משכה אמנם את לבנו, רחשנו אהדה חזקה אל ה,בונד׳, אבל היינו בלתי־מרוצים מתכסיסיה במלחמה הכלכלית התקיפה ומיחסה העוין אל הציונות, תנועת התחיה הלאומית היהודית, שראינו אותה טבעית והכרחית. חיפשנו דרך לאיחוד שתי התנועות. לשם כך נחוץ לארגן את הפועלים באגודות ציוניות מיוחדות ולעשות בהן גם תעמולה לסוציאליזם. הציונות המדינית היתה קרובה ללבנו הרבה יותר מ,חיבת־ציון׳ הישנה והבעל־ביתית, אבל גם הציונות המדינית לא יכלה לספק אותנו, כי אף על פי שבה הירבו לדבר על דימוקראטיה, על תרבות ועל המוני העם, לכלל מעשים ממש לא הגיעו. המוני צעירים התחילו בהשפעת ה„בונד" להתעורר למלחמה מדינית. כל כמה שהתנועה דרשה יותר קרבנות, נדחק הנוער יותר למלחמה הפוליטית. אמנם, רוב מניינו ובניינו של הפרוליטאריון היהודי נשאר אף עתה, כפי שהיה תחילה, בעל־המלאכה הישן, האומן המסורתי העני, ולא היה על מה להילחם נגדו, אבל בינתיים הוקמו גם בתי־חרושת עם פועלים לפי הנוסח האירופיאי, אף התחיל ניצול פועלים בנוסח אירופה, או נכון יותר — בנוסח סדנאות־היזע האמריקניות. היחס הטוב יותר, שעות־העבודה המופחתות, ושכר־העבודה הגדול יותר, שהושגו בשורה שלמה של שביתות, וביחוד הגבהת רמתו המוסרית של הפועל — כל זה היה יותר מדי בולט ונראה לעין משיהיה אפשר לבטלו ולהתעלם משאלת הפועלים בהיקפה הרחב.

קבוצת חברים מראשוני פועלי־ציון במינסק.
יושבים מימין לשמאל: לייבל קפלן, מיכאל לוין, הרשל הורביטש, שלום ראדאנס; עומדים: נתן ברנשטיין, שמואל הפינסקאי.

אותה שעה החלטנו ליצור אופוזיציה כפולה: מצד אחד כלפי ה,בונד׳, ומן הצד האחר — כלפי הציונות הבעל־ביתית. אבל כאן נזדקרה השאלה: עם מי? המוני בני הנוער היו תפוסים כמעט לגמרי ל,בונד׳; האינטליגנציה, הנוער הלומד, האכסטרנים, היו בחלקם אוהדים את ה,בונד׳ (רבים מהסטודנטים השיאו אפילו את העובדים בבתי־הוריהם שישבתו), כאן באו לעזרתנו ה,וואלטובצים׳, תלמידיו של אברהם וואלט־ליסין. הללו הצטרפו מיד אלינו, עוד לפני שנקבע שמנו המיוחד. בני הנוער הללו הפגישו אותנו עם פועלים יהודים בעלי הכרה במידה מסוימת, שכבר קיבלו השפעה מהתעמולה הסוציא־ליסטית והיו נתונים להשפעת ה,בונד׳, וכן להשפעת הציונות, אך עדיין לא היו — כפי שנהגו לומר בימים ההם — ,רשומים בשום מקום׳. היו לנו כמה אסיפות בבתים פרטיים — במרתפים או בעליות־גג, — וכך נוסד החוג הראשון של סוציאליסטים ציוניים; ובאחת מן האסיפות הללו, בדירתה של חנונית אחת בשם ,מאֶדוויאֶדיכית׳, בשוק הגבוה שב,ביצה׳, קרא החוג הזה לעצמו בשם ,פועלי־ציון׳. אסיפה זו נתקיימה בשנת 1897״.

א. ליטווין, שנתן לתנועת „פועלי־ציון״ את שמה (אלכסנדר זייד מייחס זאת למיכאל הלפרין, הוא טעה), מסביר בדרך זו את מקורו של השם: בערי ישראל היו קיימות אגודות של בעלי־מלאכה בשם „פועלי־צדק״, ובימים ההם נודע, כי אחת האגודות האלה בגרודנה „קיבלה את הציונות״, כלומר הרשתה ל„מטיף לאומי״ לשאת בה את מדברותיו, וחברי האגודה רכשו שקלים ומניות של בנק ההתישבות. התעוררה איפוא המחשבה לקרוא גם לחוג במינסק בשם זה, אולם לא רצו לקבל את השם כמו שהוא, הואיל ואגודות „פועלי צדק״ היו בעיקרן חבורות־בתי־כנסת, ובין מנחה למעריב היו לומדים שם פרק במשניות או ב„עין יעקב״, אם גם היו בהן קופות של גמילות־חסדים. אופיין של אגודות אלה וגם שמן היו מסורתיים־דתיים יותר מדי. לא קשה היה למצוא מוצא במעבר מ„פועלי צדק״ ל„פועלי ציון״. שינוי שם זה נומק כדלהלן: א) פשוטו כמשמעו: פועלים־ציוניים; ב) פירושו, גם הפועלים למען ציון, העושים והבונים את ציון. בפירוש השני היה גם הביטוי, „שרק הפועלים יוכלו באמת להגשים את הציונות ולהקים את הבית הלאומי״.[3]

„השם נתקבל בין החברים פה אחד. במשך זמן מסוים הוא היה גם נוח לפעולתנו, כי בעיני הבולשת היה הוא תמים. המלחמה המרה, שה,בונד׳ אסרה על פועלי־ציון מיד עם הופעתם, הקלה אף היא להטעות את המשטרה, שאין כאן לפניה ארגון סוציאליסטי. אפשרות התעמולה היתה איפוא טובה בזמן הראשון. השם הגיע מהר לפרסום רב גם מחוץ למינסק העיר, ופתחו בתעמולה נלהבת, במיוחד בין הנוער״.

בתי־הכנסת היו מקומות חשובים מאד לפעולת התעמולה. זאת מאשרים כל אלה שלקחו חלק בתנועת פועלי־ציון בשנים הראשונות. בבית־הכנסת של הצבעים במינסק היה השמש אביו של אחד מחברי פועלי־ציון, סיפר א. ליטווין, והודות לקשר זה, ואולי גם בכוחו של רובל שתקעו לידו של השמש, יכלו בבית־כנסת זה לערוך פגישות חשאיות של חברי פועלי־ציון וגם אסיפות לחוג מצומצם. כמה פעמים נערכו בבית־כנסת זה גם אסיפות פומביות וחגיגות. כשהאגודה גדלה והתגבשה יותר, יכלו כבר להחזיק גם מנין קלוב בהסוואה של „מנין לתפילה״ בשוק הגבוה, בטבורה של העיר ממש.

אחרי הקונגרס הציוני הראשון בבאזל, סיפר החבר ז. גרשון, — אחד מפועלי־ציון

3. יתכן שנשכחה מלבו של א. ליטווין, כי בשנות התשעים, בימי ביל״ו ו„עם־עולם״, נוסדה במינסק עצמה אגודה בשם „דורשי־ציון״, שבמגמותיה היתה תערובת מסוימת של חיבת־ציון ורעיון השיתופיות. יש להניח, שגם שם אגודה זו השפיע על קביעת השם פועלי־ציון.

המינסקאים — הורגש בין הפועלים היהודים במינסק הלך־רוח ובו תערובת משונה: אי־שקט, כיסופים והתעוררות. האינטליגנציה, בני בעלי־בתים, במידה שהיתה לה זיקה לעניני יהודים, הסתפקה בהבאת דבר הציונות לתוך חוגיהם וברוחם הם. להמוני היהודים, לאלה החיים מיגיע כפיהם, דברם לא הגיע. והנה, באחד הימים נדברו פועלים צעירים אחדים — חייטים, אופים, פרוונים ומברשתנים, לפתוח לעצמם בית־תפילה, אחד האמצעים המנוסים להוליך שולל את משטרת הצאר. לבית־תפילה זה היה בא יצחק ברגר ללמד למתכנסים פרק בתנ"ך, שהסתיים תמיד בלימוד תקופה מסוימת בדברי ימי עמנו. שיעורים אלה משכו קהל רב, ואחרי זמן לא רב נאלצו להעבירם לאולם הגדול של „בית־הספר למלאכה", ברשות המנהל נופך, שהיסס אמנם לא מעט, אם רשאי הוא להעמיס על מוסדו את החבריה החשודה הזאת.

הרצאות יצחק ברגר על פרקים בדברי ימי עמנו עשו רושם רב על קהל־שומעיו הגדול. הוא הוריד אלינו ממש — מעיד ז. גרשון — את תקופות הגבורה של עמנו. ראינו את עצמנו בקרבות המרים של גיבורי החשמונאים, בר־כוכבא, בר־גיורא ויוחנן מגוש־חלב. אתם ראינו את עצמנו עומדים על חומות ירושלים יוצקים שמן רותח על ראשי השונאים המתקיפים אותנו מהעמקים. בלבות כולנו עוררו עוז רוח ותקוה, גברו הכיסופים להחיות את תולדות עמנו בארץ־ישראל המחודשת, ולא לעמוד עוד בבושת פנים מול גיבורינו הקדמונים, ומול כל בני הדורות שמסרו את נפשם למען מולדתם וחירותם.

החלו בימים ההם לדון בדבר שם הקבוצה ופה אחד נתקבלה הצעתו של א. ליטווין — „פועלי־ציון". השם נתקבל אמנם פה אחד, אבל בכל זאת נמצאו בינינו חברים מספר, שפחדו להימנות עם קבוצה מאורגנת, אשר אף שם כבר ניתן לה. אלה נמנעו מלבוא בקהלנו, מסביר ז. גרשון. א. ליטווין והחבר רובנצ'יק השתדלו לתת לקבוצתנו אופי של אגודת פועלים והחדירו לתוכה מחשבות סוציאליסטיות. קבוצתנו התפשטה מהר במינסק והיתה ליריב חזק ל„בונד" בשורות הפועל היהודי.

גבריאל אלישיב (רבינוביץ), אף הוא מפועלי־ציון המינסקאים, סיפר על דרכי התעמולה: בבית הכנסת הגדול במינסק היה, כנהוג ברוב בתי־הכנסת, לוח־מודעות, אשר עליו היו מדביקים הודעות מטעם מוסדות הקהילה והחברות היהודיות, לפעמים גם הודעות בענינים שבין איש לחברו. באחת השבתות (1898) הודבקה שם מודעה גדולה בצורת אזהרה להורים, לא לתת לבניהם ללכת בדרכי הגויים, ואף לא אל ה„בונד", המשתדלת להוציא מלבות הנוער כל רגש יהודי, לנתקו מכל קשר אל עמו. לכן מצווים ההורים להשפיע על בניהם להצטרף אל פועלי־ציון, ויישארו בנים נאמנים לעמם.

ב„אזהרה" לא היה כל רמז למומנט הסוציאליסטי, כדי לא לסכן יותר מדי את בית־הכנסת, אולם לא היה כל צורך בכך, כי זה היה מובן לכל.

וכך מספר א. ליטווין:

„במינסק נפתחו אז לראשונה בתי־קפה, 'קאוויארניות' בנוסח וארשה. בתי־קפה אלה רעשו ורחשו מרוב פועלים, בכתנותיהם האדומות, השחורות והכחולות, שהיו מקובלות מאד בין ה'מכרים' (בשם 'חבר' או 'גאָנוסה' טרם השתמשו אז). כיסיהם של הפועלים היו מלאים וגדושים ,נאָלאָגלשצ'ינה', כלומר חומר בלתי־ליגאלי: עלונים, עתונים, קונטרסים, ולפרקים גם ספרים עבי־הכרך של קרופוטקין, לאברוב, סטאָפניאַק, צ'רנישבסקי, באַקונין ושאר סופרים מהפכניים. חומר בלתי־ליגאלי זה נקרא סתם — ספרות; כשאמרו „ספרות", התכוונו לספרות מהפכנית. ספרות זו היתה כמעט כולה בשפת רוסית בלבד, רק דברים

מעטים, כגון ,רוסיה תת־קרקעית' לסטפניאק יצאו גם באידיש. בתקופת־זמן מאוחרת יותר הופיעו בטאוני ה,בונד' — ,קאמף' (,מלחמה') ו,וועקער' (,המעורר').[4]

ליד השולחנות הקטנים ב,קאוויארניות' היה רועש וגועש הויכוח הבלתי־פוסק והפולמוס על כל מיני נושאים פוליטיים וכלכליים.

אותו זמן נוסד במינסק קלוב־הפועלים היהודי הראשון. המייסדים היו פועלי־ציון, על ידיהם עזרו חוגי האינטליגנציה היהודית הליברלית, בשיתוף־פעולה עם מפלגות אחרות. מובן, שגם כאן היה השם ,קלוב' אסור, ולא כל שכן — ,קלוב־פועלים', אולם השם שעל גבי השלט הרי אינו עיקר. למעשה היה זה קלוב — קלוב־הפועלים היהודי הראשון ברוסיה, ואולי בעולם כולו.

רשמית היה הקלוב נקרא ,קאוויארניה', אך זה לא היה בית־קפה פרטי, אלא מוסד ציבורי. המנהלת היתה אשה בשם מינדל. היתה זו אשה פשוטה, אולם לעתים קרובות נמסרו לה תפקידים סודיים ביותר, והיא, בלבושה התמים ובפאה הנכרית על ראשה, היתה הולכת וממלאה שליחותה על הצד הטוב ביותר. היא עבדה בשכר והיתה מכירה יפה את המוני החברים של ה,בונד' ואת חברי פועלי־ציון, אף יכלה לשים עין על בלשים, שהתחילו אח"כ נכנסים ויוצאים ב,קאוויארניה'. בית־קפה היסטורי זה, שהיה רוחש ורועש תמיד מרוב ,מכרים' מכל המפלגות, התקיים כמה שנים, הודות לזריזותה של המנהלת הזאת, שזכתה בינינו לכינוי־הכבוד — ,אמא'. בתי־קפה אלה, שהיו למעשה קלובים של חוגים מהפכניים שונים, משכו אליהם אחר־כך את עינם הערנית של הבלשים ונאלצו לסגרם. נסגרה גם ה,קאוויארניה' של ,אמא' — הקלוב של פועלי־ציון והבונדאים במינסק.

לפועלי־ציון לא היתה השפעה בשכבות הנמוכות של ההמונים. את אנשיהם שאבו בעיקר מן החוגים המשכילים והבעלי־בתים של מחנה הפועלים, שהיו בו היסוד המפותח והער ביותר. ולא משום שהתעמולה הלאומית לא היה בה במה לעורר את לבם של השכבות הנמוכות מן ההמונים אלא משום שהרעיון של הסוציאליזם הלאומי הסינתיטי היה מורכב ביותר מכפי יכולת השגתם הבלתי־מפותחת של בעלי־העגלה והקצבים וכדומיהם מפשוטי העמלים. בשביל להבין את הטראגדיה היהודית המיוחדת, היתה דרושה השכלה במידה גדולה יותר משהיתה דרושה כדי להבין את ההסברה הסוציאליסטית בצורתה הפרימי־טיבית, כפי שהיתה מוגשת להמונים בימים ההם.

להכרה רבה זכו פועלי־ציון בחוגים הליבראליים, שבהם היה שורר אז הלך־רוח מהפכני. השתררה שאיפה להתקרב אל העם ולהכיר את חייו וחויותיו, ונכונות לעשות למענו דבר. הפועל נעשה היחסן, היחסן הרוחני, וכל אדם מן האינטליגנציה שהיה קצת גבוה מן הבינונים, כל מי שלבו היה פתוח לרעיון גבוה יותר, היה מבקש לבא במגע עם המוני העובדים. ובשביל האינטליגנטים הללו היו פועלי־ציון הגשר אל העם. בניהם ובנותיהם של גבירים, סטודנטים, דוקטורים, עורכי־דין, מהנדסים, הם ונשותיהם, היו רואים כבוד לעצמם, כשהיו מקבלים הזמנה מפועלי־ציון לנשף שלהם. ד"ר קאמינסקי, עסקן ציבורי ידוע (היה אחר־כך לקומיסר בריפובליקה הבילורוסית הסוביטית) ראה לעצמו זכות יתירה, כאשר הבטחתי לו להביאו עמי למסיבה חשאית. למסיבה שבה ראה בפעם

4. כאן לא דייק א. ליטווין. בשנת 1897, בחודשים מארס—אוגוסט, הופיעו במינסק 9 חוברות „ארבעטער בלעטל" באידיש, מודפסות, בעריכת ב. פרומקין ופאוול ברמן. היה זה הנסיון הראשון להוצאת עתונות פריודית סוציאליסטית בשפת אידיש.

הראשונה המון של מאות חולצות שחורות, אדומות וכחולות. מאותה אסיפה ואילך נעשה ידיד של פועלי־ציון והיה עוזר להם ככל שידו השיגה.

מקום חשוב בחוגי פועלי־ציון תפסו האכסטרנים. מצבו של האינטליגנט היהודי היה קשה בימים ההם. המושג ,אינטליגנט׳ אינו מצומצם כאן לנוער הלומד באוניברסיטאות, אלא הוא מקיף את כל בני־הנוער מהמעמד הבעל־ביתי, שהיו שואפים להשכלה. ומפני שלבתי־הספר הרוסיים התיכוניים לא נתנו ליהודים להיכנס, היו לומדים ומתכוננים בבית ונבחנים מדי שנה בשנה. דבר זה נקרא ,אֶכסטרניצ׳אִיאֶט׳, וצעיר כזה שהיה לומד בביתו ועומד שנה־שנה במבחן ממחלקה אחת של גימנסיה או בית־ספר ריאלי, אף על פי שאינו מורשה להשתתף בלימודים בתוך הגימנסיה או בבית־הספר הריאלי גופו — היה ,אכסטרן׳. והכל היו מ,אכסטרנים׳ בימי נעוריהם, אף על פי שלא היתה תקוה לבוא בזמן מן הזמנים אל האוניברסיטה. ועל נסיעה להשתלמות לחוץ־לארץ יכלו לחלום רק מועטים מאד. מבחינה זו היה מצבו של האכסטרן קשה בהרבה ממצבו של הפועל. פרנסתם של האכסטרנים היתה על ,שיעורים׳, שהיו נותנים זה לזה, ובעיקר לאחרים, כעוזריהם של גימנזיסטים וגימנזיסטיות מבתי עשירים, שהצליחו בכוחם של שוחד או פרוטקציה להדחיק את ילדיהם אל הגימנסיה. האכסטרן המוכשר היו לו השיעורים הטובים ביותר, ודוקא כעוזר־לתלמידים בבתי עשירים, ואפילו בבתיהם של נוצרים רמי־המעלה, אם גם לפי חוקי הכנסיה הרוסית אסור היה ליהודי לשמש מורה בביתו של נוצרי. האכסטרנים היו ברובם עניים מאד, ותקותם לצאת אל ,העולם הגדול׳ ולבוא ללמוד באוניברסיטה, היו — תקוה נכזבת ומפח־נפש שאינו פוסק.

חייהם של האכסטרנים הללו כשלעצמם היו טראגדיה נוראה, אבל בשביל התנועה היו אושר רב. כל הנוער היהודי הלומד היה מלא מחאה וחדור רוח־מהפכה, ומשום כך ראה בתנועת־הפועלים את נחמתו ותקותו היחידה. האכסטרנים התערבבו עם הפועלים והתמזגו עמהם במלחמתם, הם מילאו את כל המפלגות והועדים. הם היו המוקד, שאש־תמיד היתה יוקדת עליו, ומחממת את כל התנועה ומעוררת בה סערת־נפש ומסירות־נפש.

האכסטרנים מילאו את שורות ה,בונד׳, ומובן הדבר, שנמצאו גם בחוג הראשון של פועלי־ציון, אם כי לא היו בין המייסדים. הם התחברו קצת מאוחר יותר. בין פועלי־ציון הראשונים היו מעט מאד אינטליגנטים, בהשוואה לשאר המפלגות היהודיות. אבל החברים עצמם של פועלי־ציון היו תמיד משכילים ומפותחים יותר משל חברי שאר המפלגות.

מה היה מספר החברים בחוג הראשון של פועלי־ציון?

וכי מי נתן את דעתו לספור ולמנות? לאסיפה באו תמיד יותר מכפי שהחדר היה יכול לקלוט. קונספירציה לא היתה הכרחית ביותר, אם כי היה צורך לנהל את העבודה בחשאי לחצאין. החברים היו מכירים זה את זה, היו מתיחסים באמון איש לחברו, כל אחד היה רשאי להביא עמו מי שמצאו ראוי לכך. ויותר מזה: כל אחד היה חייב לקנות חברים־לדעה ולמשוך ,מכרים׳ חדשים, כלומר — חברים. על שיעורים והרצאות וויכוחים נמצאו קופצים יותר משיכלו להיכנס, מפני שהיה הכרח לנהוג זהירות באכסניות הפרטיות ולא לנצלן למעלה מן המידה. במקרה של ,פרוואל׳, התנפלות ומאסרים, היה הדבר כרוך בעונש של עשרות רובלים וחקירות אצל המשטרה והז׳אנדרמריה. והרי לא נמצא שם אדם, שלא היה עמו עתון או ספר מן ה,פסולים׳.

בנשפים ובחגיגות, שהיו חוגגים לעתים קרובות, בהזדמנויות של חגים שונים, לאומיים ובינלאומיים, פעם ב,תלמוד־תורה׳ החדש ופעם ב,מטבח הזול׳, פעם באולם־חתונות ולא

פעם גם בדירה פנויה מחוץ לעיר — היה תמיד מלא וצפוף ממאות ,מכרים' וידידים. מי מנה אותם בחשבון, ומספר להם מי ידע? תשלומים לא היו דרושים. אם היה צורך בכספים לדבר מן הדברים — מיד נמצאו. כל הילולא הכניסה כסף והביאה פרנסה לאכסניה. האוירה היתה תמיד חמימה ואינטימית.

וימים־טובים היו אצלנו תכופים, מפני שהיינו חוגגים כפליים משאר ארגונים: גם חגים לאומיים וגם חגים בינלאומיים, כאמור. אבל גם לעבודה נשארה שהות יתירה, בין חג לחברו. והיה מה לעשות. צריך היה לארגן חוגים או קבוצות להתעמלות ול,התפתחות'; קבוצות ללימוד הלשון (רוסית ואידיש) ולהשכלה כללית. קורסים מיוחדים היו להיסטוריה יהודית ולכלכלה פוליטית ושאר המדעים הסוציאליים.

תנועת הפועלים היהודית לא הסתפקה מעולם בתעמולה ובמלחמה הפוליטית גרידא. מנהיגיה של תנועת הפועלים היהודית, ללא הבדל מפלגה, הבינו יפה את ערכם הרב של לימודים בשביל התעוררותו הפוליטית והסוציאלית של מעמד־הפועלים, וכל מפלגה היתה עושה את עבודת־התרבות שלה ב,חוגים' וב,קורסים' שונים. אבל החוגים והקורסים האלה לא היה בכוחם לספק את צרכיהם של המשכילים־יותר בין המוני העובדים. המורים היו מקריים, היה הכרח להסתפק בכל אינטליגנט, שהתנדב להקדיש מזמנו ללימוד בקבוצה או בקורס. לא קל היה למצוא אכסניה לחוגים הללו, אף החברים שבתוך החוג לא כולם היו מתאימים זה לזה, והמורים לא היתה להם כל ידיעה, כיצד מורין למבוגרים.

גדול היה הצמאון הרוחני, שתקף והקיף את המוני הצעירים היהודים. היה הכרח להוציא את התנועה התרבותית התמימה והכשרה אל מול אור השמש. דבר זה נעשה אפשרי במידה מסוימת הודות למרצו ולפעילותו הנפלאה של גריגורי גרשוני, שבא והגיע באותו זמן למינסק.

אין הדבר מחוור עד עכשיו, אם היתה פעולתו התרבותית של גרשוני במינסק בשבילו רק אמצעי להסיח את תשומת־לבה של הממשלה הרוסית מהשתתפותו החשאית ביותר בארגון־המלחמה הטרוריסטי, שהוא היה יוצרו והאישיות המרכזית בו, או להיפך — השתתפותו בארגון־המלחמה הטרוריסטי היתה תוצאה, לאמור — מחאה של מזגו הסוער, שלא מצא לעצמו אפשרות להתפרק מרוב מרצו בעבודה חברתית־תרבותית ליגאלית לטובת ההמונים.

ערב אחד מערבי השבוע היה מיועד אצלו למין מסיבה־שיעור־ויכוח בשביל האינטלי־גנציה הצעירה במינסק. היו משתתפים רבים מבני הנוער שבעיר: סטודנטים, גימנא־זיסטים ופועלים־אינטליגנטים רבים. באסיפות הללו היו מדיינים בשאלות החברה. קהל הבאים היה תמיד במצב־רוח של חגיגיות והתפעלות. האסיפות הללו היו ה,ליגאליות'; רשיונות מיוחדים לא הוציאו בשבילן. למראית עין הרי זו שיחה של אנשים שהוזמנו למישהו לכוס תה.

אך נצחונו הגדול ביותר של גרשוני היתה האוניברסיטה העממית, שפתח בשביל פועלים. מובן, שבשם אוניברסיטה עממית לא היו רשאים להשתמש באותו זמן, והמוסד היה נקרא שיעורים מדעיים פופולאריים. מבחינה רשמית גם לא הוזכר שזה בשביל פועלים. אך למעשה היו המבקרים רק פועלים בלבד.

על השיעורים לא הכריזו במודעות, אף על פי כן היה האולם מלא וגדוש בכל שיעור. הקהל היה יודע כבר ימים אחדים קודם, כרטיסי־כניסה לא נמכרו, אלא חולקו חינם בין הפועלים בבתי־החרושת ובמקומות־העבודה. השיעורים היו באולם רחב־ידים ומואר יפה,

שהיה משמש גם מין קלוב בשביל הפועלים לשיחות ולחילופי־דעות בעניני התנועה".
סעדיה פז, אחד מפועלי־ציון המינסקאים, נזכר בהופעת המטיפים הציונים, אחרי הקונגרסים הציונים הראשונים, בבתי־תפילה במינסק, שגבאיהם לא התנגדו לציונות. בשנים הראשונות של המאה העשרים צומצמה, לדבריו, הופעת הנואמים הציונים בבתי־התפילה, והתעמולה הציונית התרכזה יותר במועדוני האגודות שנפתחו בינתיים. בין האגודות הציוניות הורגשה גם פעולת „פועלי־ציון".
סעדיה היה אז תלמיד ישיבה וקשה היה לו לבא במגע ישיר עם פועלי־ציון, אף על פי שחוג זה משך את לבו. הוא הגיע אל חוג פועלי־ציון באמצעות שיעורי־הערב של גרשוני. בשיעורים אלה נפגשו בני נוער מחוגים ושכבות שונים. המורים היו חברי זרמים שונים: בונדאים, אנשי „איסקרה" וגם ציונים. אחד הציונים בין המורים היה דב שלפיאן, שנשלח בזמנו על ידי „חובבי־ציון" לייסד את „עין־זיתים". בשיעורי־ערב אלה באו צעירים במגע עם חברי פועלי־ציון.
החבר ג. אלישיב סיפר: המלחמה של פועלי־ציון המינסקאים נגד ה„בונד" התנהלה בשנים הראשונות בעיקר נגד שאיפות הטמיעה, שנפוצו על־ידיה בחוגי הפועלים היהודים. הבונדאים היו טוענים אז, שיש להתרחק מכל דבר שריח של לאומיות נודף ממנו. באידיש יש להשתמש כל עוד אי אפשר להידבר בשפה אחרת, אולם כאחד התפקידים ראו — לנתק כל קשר בין הפועל היהודי לבין עמו ותרבותו. רכישת הידיעה של השפה הרוסית תפסה מקום חשוב ביותר בפעולת התרבות וההשכלה של ה„בונד", כדי להחיש, לדעת מנהיגיהם, את ההשתחררות מהתלות בשפת אידיש. כל נסיון של חדירה ליצירותינו הרוחניות, ובפרט לדברי ימי־עמנו, נחשב בעיני ה„בונד" כבגידה בעניני מעמד הפועלים. בורות, התרחקות מכל ידיעה בחיי עמנו בעבר ובהווה, היו כרוכות בגישתה של ה„בונד" בימים ההם.
איך נלחמו בזאת פועלי־ציון המינסקאים? הם השתדלו להוכיח לפועלים את החשיבות לדעת ולהבין את המתרחש בין אחיו לגורל, ובפרט לדעת את אשר עבר על בני עמנו במשך מאות בשנים. מהעבר — היו טוענים חברי פועלי־ציון — אפשר ללמוד לקח, מה עלינו לעשות בהווה ולקראת העתיד. וכאשר הצליחו רק לשבור את התנגדותו של הפועל לעיין בדברי־ימי־עמנו, ידעו שהשיגו הרבה, וברוב המקרים האלה הצליחו גם לכבוש את לבו של הפועל להצטרף לפועלי־ציון.
„פועלי־ציון המינסקאים מילאו תפקיד חשוב מאוד בתנועת הפועלים היהודית הצעירה. פרשה זו היא היפה והמאלפת ביותר בהיסטוריה של תנועת הפועלים היהודית, מפני שהיא מלאה התמסרות והתלהבות. הרבה מן הדברים שבימים ההם היו מעורפלים ופרימיטיביים, אבל בערפילות זו ובהיוליות זו היתה מורגשת קדושה של חיים חדשים.
פועלי־ציון לא סללו דרכים חדשות בסוציאליזם בכלל ובשיטות המלחמה של הפועל ותכסיסיה. זאת לא היתה מטרתם. מה שהביאו פועלי־ציון אל הסוציאליזם ולתנועת־הפועלים — הרי זה היסוד הלאומי, שהכניסו למלחמת השחרור של הפועלים היהודים. כל הלאומיות של ה„בונד" בימים ההם לא היתה, כפי שסיפרנו כבר, אלא קריאה וכתיבה באידיש, ואף זה לא מטעמים עקרוניים, אלא מתוך צורך מעשי. פועלי־ציון הכניסו את היסוד הלאומי בתוך תנועת הפועלים היהודית מתוך השקפה, בתור עיקרון. והם היו הראשונים להוכיח, כי מזיגה בין השאלה הלאומית ובין הבעיה הסוציאליסטית היא לא רק אפשרית, אלא גם הכרחית, ובייחוד לגבי אומות חלשות ומדוכאות. ומשום כך השפיעו

פועלי־ציון בדרך ישירה על אותם היסודות הלאומיים בעם היהודי, שלא התנגדו לסוצי־אליזם והתיחסו באהדה למלחמת הפועל, אבל עמדו מנגד לתנועה, מפני שהמגמות הטמיעתיות של המנהיגים דחו אותם ולא נתנו להם להתקרב.

בתעמולה הסוציאליסטית ובמלחמת הפועל להטבת תנאיו היו פועלי־ציון נתונים להשפעת ה„בונד". אבל השפעה זו היו לה סייג ותחום: עד שהגיעו אל האינטרסים הרחבים יותר, ובייחוד התרבותיים של העם היהודי. כאן הכריזו פועלי־ציון: עד כאן, מכאן והלאה אין אתם פוסקים ומורי־הוראה בשבילנו.

זמן רב עבר עד שהפרוגרמה של פועלי־ציון הראשונים נתקבלה, ורק אחרי ויכוח ממושך. הפרוגרמה לא היתה כתובה סעיף וסעיף. העיקרים היסודיים של חוג פועלי־ציון הראשון במינסק לא הומצאו ולא עובדו בידי תיאוריטיקנים מתוך חיטוט בספרים, מפני שבאותו זמן לא נמצאו עדיין ספרים כאלה, שיוכלו לשמש חומר לפרוגרמה זו. צריך היה להסיק הכל מתוך עובדות, מתוך החיים עצמם ממש, שהיו עשירים בחומר המעורר את המחשבה. פרוגרמה, במובן הצר, עדיין לא היתה. רק קוי־היסוד שלה סומנו. על חוקה במובן האירופיאי לא היה כלל מה לדבר. כל זאת הניחו לחיים עצמם, לימים הבאים. אולם הקוים הכוללים של המטרות ושל העבודה המעשית סומנו בבהירות גמורה מיד באסיפות הראשונות של החוג הראשון. הרעיונות העיקריים הללו היו תוצאה של ויכוחים לאין־מספר, שמייסדיו של החוג הזה ניהלו מצד אחד עם החברים־לשעבר, עם הציונים, שעכשיו נפרדו מהם, ומן הצד האחר — עם הבונדאים".

דמויות מפועלי־ציון המינסקאים

א. ליטווין

השם א. ליטווין היה שמו הספרותי, ואילו שמו הנכון היה שמואל הורוביץ. נולד בשנת 1862 במינסק. הוריו היו מבני דלת־העם, אך את בנם החזיקו ב„חדר" עד גיל 12. צעיר היה שמואל כשהתחיל ללמוד בתור „אקסטרן", וכרוב חבריו התקיים על מתן שיעורים פרטיים. ובהתעורר הזרם של „הליכה אל העם", דבר שחייב גם עבודת־כפיים יחד עם הפועלים, עבר גם שמואל לעבודה במקצועות שונים: מסגרות, סדרות־דפוס ועד לסלילת כבישים. ה„הליכה אל העם" כשהיא לעצמה היתה קשורה בנדידה ממקום למקום, למען הקנות השכלה ותרבות להמוני העם בכל רחבי הארץ; ליטווין קיים את המצוה הזאת במלואה. המצב הכללי ששרר אז ברוסיה הצארית לא איפשר גם הוא להתפרנס מעבודה קבועה זמן רב במקום אחד. נוסף לכך, היו גם טעמים פוליטיים לפעולה „בתוך העם" במקום, כל עוד לא היה האיש מוכר ביותר לבולשת. היה איפוא ליטווין נודד בערים, בעיירות ובכפרים בתוך התחום היהודי.

„מזמן לזמן — סיפר ליטווין על עצמו — הייתי מבקר בעיר־מולדתי, ועמדתי אתה בקשרים. אותו זמן הייתי נתון מאד להשפעתה של הספרות הרוסית הקלאסית וה„נארודנית" וכן להשפעתה של הספרות העברית שבאותה תקופה... הייתי סוציאליסט, אבל הסוציאליזם שלי נבע בראש וראשונה מן הנביאים ואחר־כך מן המשוררים הרוסים ומכתבי־העת של הנארודניקים. המארכסיזם היה לי זר. היתה בי התפעלות רבה לתנועה המהפכנית היהודית, במידה שנתנה חלקה להתעוררות ההמונים, אולם לשיטת ה„בונד" במאבק הפוליטי ובתעמולה הסוציאליסטית לא יכולתי להסכים".

השנה, שבה חזר ליטווין למינסק — קיץ 1897, — עזב אותה א. וואלט־ליסין ויצא לארצות־הברית של אמריקה, אך האוירה הרוחנית והפוליטית המיוחדת, שנוצרה על־ידי ליסין בחלק מהפועלים היהודים בעיר, הורגשה יפה ובה התחיל ליטווין לפעול.

„הנחשולים שבמינסק — מספר ליטווין — סחפוני, ובלבי החלטתי לקפוץ לתוך הזרם. חיבת־ציון הפושרת, שבראשה עמדו ה,פאלסטינצים' המינסקאים סירוטקין, בייניגסון ונופך, לא יכלו למשוך אותי, ,הפרוליטארי בעל ההכרה'. ב,בונד', הן בתוך האינטליגנציה והן בתוך ההמונים, היו לי מכרים ואפילו ידידים. רגשי האהדה והכבוד שלי לעסקנים הבונדאים נבעו מתוך הכרת ערכם המוסרי. למען האמת: בין מנהיגי ה,בונד' וגם בין המונהגים היו אידיאליסטים מובהקים ועזי־רוח, אבל זרות לרוחי היו ההשקפה הבונדאית, התכחשותם הגמורה לעברנו ולגורלו המיוחד של העם היהודי, כמו כן למצבנו הכלכלי, שהוא שונה מאשר אצל עמים אחרים, וכי בכלל אין למוד את עמנו במידה שבה מודדין שאר העמים, אשר מארצותיהם לא גלו ובמשך אלפים בשנה ויותר גדלו על אדמתם ללא הפסקה. הבינותי, כי אנחנו עם יוצא מכלל העמים, ולגאולתנו דרושות דרכים אחרות לגמרי. רעיון זה היה ברור לי כבר בימים ההם".

כך נהיה ליטווין לאחד ממיסדי „פועלי־ציון" במינסק.

בשנת 1901 יצא ליטווין מרוסיה לאמריקה ובעברו את ברלין נפגש עם נחמן סירקין. סירקין היה אז התיאוריטיקן בה' הידיעה של הציונות הסוציאליסטית, ובהתאם למזג־רוחו הסתער על הנוער היהודי (באמצעות „השחר" וה„קול קורא") ועל המוני היהודים באמצעות בטאונו „ההמון" בשפת אידיש; בבטאונים סוציאליסטיים בשפה הגרמנית הגיב על דברי יריבים יהודיים ושלא מבני־ברית. וכטוב דמיונו עליו ראה אולי סירקין מחנה גדול של פועלים יהודים תחת דגלו הציוני־סוציאליסטי, אך במקום מושבו באירופה המרכזית והמערבית, הקשיבו לדבריו רק חוגים מצומצמים. לדברי ליטווין הופתע סירקין לשמוע על תנועת פועלי־ציון במינסק, שהתרחבה גם על ערים אחרות ברוסיה הצארית. הפגישה עם סירקין עודדה את ליטווין מאד. הרעיונות שהובעו על ידי סירקין בעלונים ובקונטרסים, היו זהים עם המחשבות שהגו ליטווין וחבריו, שם במרחק כה רב, במינסק: „התלהבתי מאד מהלהט הנבואי שהחדיר כל מלה ששמעתי ממנו" — סיפר ליטווין, והצטער מאד על אשר כל שהגה וביטא סירקין, איש מינסק, לא ידעו עליו ברוסיה. אין ספק, כי ליטווין, שנשאר בקשרים עם מינסק בצאתו לארצות־הברית, הודיע לחבריו על הפגישה עם סירקין ועל התגלית הציונית־סוציאליסטית שגילה בבירת גרמניה. בשנים הבאות נראה יותר בערי התחום היהודי ברוסיה, במיוחד בפולין, חומר ההסברה והתעמולה של סירקין וחבריו, שעשה את פעולתו. סירקין שמח על צאתו של ליטווין לארצות־הברית, הארץ, אשר לתוכה זרמו אז המוני המהגרים היהודים ואשר בה נוצר פרוליטאריון יהודי ראוי לשמו. ליטווין לקח אתו לאמריקה צידה לדרך מתורת סירקין, ובלבו החליט: כאשר יצליח לעורר תנועה ציונית־סוציאליסטית באמריקה, יקרא לשם את נחמן סירקין להתייצב בראשה.

ואחרי בואו לאמריקה לא השתהה א. ליטווין מלפתוח בתעמולה למען הציונות הסוציאליסטית. אחרי זמן לא ארוך נוסד ביזמתו הארגון ה„לאומי־רדיקלי פועלי־ציון" בניו־יורק בשנת 1903 והופיע הקונטרס הראשון: הפלטפורמה שלנו, קריאה אל הנוער היהודי באמריקה (מאי 1903), וכשנה אחר־כך, לאחד במאי 1904, הופיע הרבעון הראדיקל־ציוני של פועלי־ציון באמריקה — „די נייע שטימע" („הקול החדש"), בעריכתו של א. ליטווין.

בהוצאת הבטאון הציוני־סוציאליסטי הראשון על אדמת אמריקה, הכשיר ליטווין את הקרקע להתפשטות הרעיון הלאומי בין הפועלים היהודים בארץ זו. השינוי שחל בשנים הבאות בין המוני הפועלים היהודים באמריקה לטובת רעיון התחיה הלאומית, את ראשיתו יש לראות בימים ההם. בשינוי זה הרגיש גם נחמן סירקין בבואו לארצות־הברית שנים אחדות אחר־כך, אולם א. ליטווין חזר בינתיים לרוסיה, כאשר בשנת 1905 הנצו שם ניצני המהפכה, ונחמן סירקין בא לאמריקה והוא במחנה הטריטוריאליסטי שבתנועת הפועלים.

מפעולתו הספרותית רבת הענפים והגונים של א. ליטווין נציין את ששת הכרכים „נשמות יהודיות", שבהם שפע של חומר פולקלור והווי־חיים. א. קריב בדברי הערכתו על חומר זה קובע בין השאר: „מאות טיפוסים ודמויות, מעשים ותמונות־חיים מן העבר הקרוב ומן העבר המרוחק העלה המחבר לזכרון בספרו. כל דפי הספר ספוגים קרבת־לבב ואהבת־נפש לאיש העם מישראל וליקר סגולותיו. מתחת הקליפה החיצונית הדלה והאפורה למראה נשקפת פה הנשמה היהודית ביפעתה, ובים היגון והאנחה מלבלב האידיאליזם העממי של אנשי־סגולה פשוטים ותמימים, הנותנים כל נפשם ומאודם להקל סבלות אחיהם. לב המחבר פועם עם הגיבורים האלמונים, אשר התהלכו בתחומנו הישן".

ב. כצנלסון אומר על א. ליטווין, כי „בכל מעשיו וגלגוליו הרעיוניים היה ונשאר תמיד איש אשר שרשים עמוקים לו בהווית העם, ולפיכך כיתת את רגליו בכל תפוצות ישראל (גם לארץ־ישראל הגיע), ולפיכך מצא את עצמו גם בחדרי הריבולוציה וגם בבתי־מדרשות, גם במרתפי הדלות הפרוליטארית וגם בחורי החנוונות והרוכלות, ולפיכך ניסה בכל מיני נסיונות של פעולות הקלה והפצת השכלה בהמונים (ירחון ,לעבן און וויסנשאפט', תעמולה למען קואופרציה, הטפה בלתי פוסקת לחקלאות ולהבראה כלכלית בכל התפוצות), ולפיכך זכה לחבר ספר מיוחד במינו, אוצר שלם של פולקלור יהודי (,יידישע נשמות' בששה כרכים. פרקים ממנו נמסרו בעברית על ידי אז"ר), מלא אהבה אמיתית לא ל,עם ישראל' המופשט וההיסטורי, כי אם לאדם מישראל החי. ולפיכך אינו חדל כל ימיו מהשכין שלום בין זרמים שונים וסותרים זה את זה בציבוריותנו, ולפיכך אינו נמנע בפעם האלף מלבקש נקודות־אחיזה לפעולת השכלה והבראה עממית".[1]

להשקפתו הציונית־סוציאליסטית נשאר נאמן עד ימיו האחרונים. בשנת 1914, עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, חזר לאמריקה. בשנת תרצ"ב צוינו בעתונות באידיש ובעברית את הגיעו לגיל שבעים. מת באמריקה בשנת תש"ג (1943).

אברהם־אבא רובנצ'יק[2]

אברהם־אבא רובנצ'יק היה מורה ומנהל־חשבונות. טיפוס של מתמיד ובעל השכלה מקיפה. לפני פועלים אינטליגנטים ויהודים סתם, שמצאו ענין בכך, היה מרצה על תולדות העם היהודי ופילוסופיה כללית. ראשו היה גדול, ועיניו גדולות ומזדקרות; מבטו היה מהרהר, מופנה יותר החוצה מאשר פנימה. דבריו נשמעו בדרך כלל בשקט ובנחת, רק לעתים היה מתלהב ורוגז; וכאשר דיבר או הירצה, היו מקשיבים לו יפה. הוא ערך את ה„ארבייטער ציוניסט" („הפועל הציוני") והיה התיאורטיקן של פועלי־ציון המינסקאים. ב. כצנלסון בדברו על התורה, שהגה אותה א. א. רובנצ'יק, מגדיר אותה במלים אלה: „פועלי־

1. ראה כתבי ב. כצנלסון, כרך ד'.
2. לפי רשימותיו של ש. ניגר ב„אויפן שוועל", ניו־יורק, נובמבר־דצמבר 1953.

ציונות זו שהיה בה הרבה יושר־לבב והרבה אומץ־לב ללכת נגד הזרם, לא יכלה בשום אופן להניח את דעתם של אלה, אשר השאיפה להיות שותפים למהפכה העולמית או למהפכה הרוסית, היתה גדולה מאד אצלם״.[3]

ש. ניגר מזכיר ויכוח בין רובנצ׳יק לבין קוליה טאָפּאַר. זה היה ביער בסביבות מינסק, באסיפה בלתי־ליגאלית ונחשב לאחד הדוקרבות הרעיוניים המעניינים בין הבונדאים לבין הפועלים הציוניים. טענתו העיקרית של רובנצ׳יק היתה, כי גם בימי המהפכה ולאחריה עלולות לפרוץ פרעות ביהודים. קוליה טאָפּאַר, שהיטיב לנאום מרובנצ׳יק, השיב לו, בעמדו על גבעה ובפנותו אל מאות הבחורים והבחורות הנלהבים, שישבו סביבו על האדמה, בשעת שקיעת החמה, ואמר: הישנם כתמים בשמש? ובשעה שאמר זאת, נראה היה כאילו גדל לפתע האיש נמוך־הקומה, וקולו גבר כשהוא הוסיף: „ייתכן שגם בשמש ישנם כתמים, אך לא יהיו כתמים בשמש האדומה של המהפכה״. הכול נזדעזעו, בשמעם את הדברים האלה. לכולם היה ברור, שהשמש האדומה של הסוציאליזם לא תוכתם בדם יהודי...

„אל תשאלו, למה זה הוברר כל כך? קוליה טאָפּאַר ביטא זאת כה יפה ובתוקף מאלף, והשמים המואדמים והאדמה המוריקה עדים היו שאין להטיל כל ספק בכך, שהדגל האדום לא יוכתם. אנו, המאמינים־הכופרים, הפועלים הציוניים, נשארנו יושבים, או עומדים, וראשינו כפופים. הנצחון היה לצד יריבינו, אך צדק רובנצ׳יק (ורבו — אחד־העם): עתה ידענו, כי מהפכות אינן ערובה נגד פרעות ביהודים״.

רובנצ׳יק היגר אף הוא לארצות־הברית, אך לא הרגיש את עצמו בטוב ב„עולם החדש״. בשנות ישיבתו בארצות־הברית תירגם מעברית לאידיש את „דור דור ודורשיו״ לא. ה. ווייס. נפטר שם בשנת תש״ד.

הרשל הורביטש

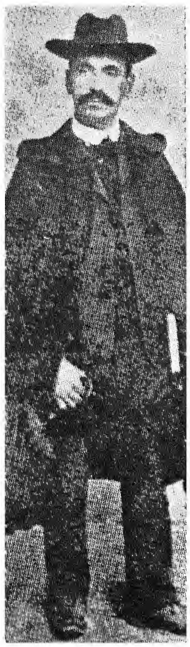
המקצוע של עושי־מברשות נחשב ליחסני במחנה הפועלים היהודים בימים ההם. המברשתנים היו גם חלוצי הארגון בתנועת הפועלים: „בונד־המברשתנים״ קם אף לפני היות תנועת ה„בונד״ הכללית. למברשתנים היה בטאון בלתי־ליגאלי משלהם; הם היו החלק האינטליגנטי ביותר בין הפועלים היהודים, והכל היו מקשיבים יפה לדבריהם ומתחשבים אתם. בימים, אשר ברוב המקצועות היו פועלים יהודים עובדים עוד 12 ואף 16 שעות ביום, נלחמו כבר המברשתנים ליום־עבודה של שמונה שעות.

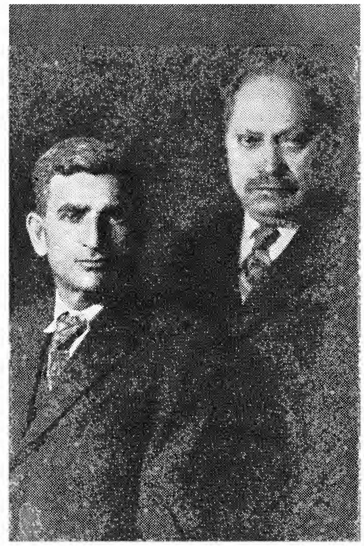
יובן איפוא, מה גדול היה הסיפוק, כאשר בין בני הנוער הראשונים, שהצליחו למשוך אותם אל „פועלי־ציון״ במינסק, היה המברשתן הרשל הורביטש, בן 18, מתלמידיו של ליסין. הרשל היה הרוח החיה בקבוצה זו והוא שסלל לפועלי־ציון את הדרך אל פועלים־משכילים, לפי עדותו של א. ליטווין, שמצא בו תלמיד חרוץ ועוזר נאמן. דבר ייסוד אגודה זו של פועלים יהודים, העובדים במקצוע מכובד, הסעיר את הרוחות במינסק, ועורר רוגז רב במחנה ה„בונד״.

הרשל היה דר במרתף — מספר א. ליטווין — יחד עם אמו האלמנה ושני אחיו: חיימ׳ל, נער בן תשע או עשר, היה לומד עוד ב„חדר״, ואח גדול יותר, שהיה עוזר בחנות. שני האחים הגדולים היו מפרנסים את האם ומכלכלים את משק הדירה, שהיתה במרתף באחת הסימטאות של מינסק. האם עסקה אף היא בעבודה: היתה אופה מעט מאפה למכירה.

3. כתבי ב. כצנלסון, כרך י״א, עמוד 74.

א. ליטוין

אברהם אבא רובנצ׳יק
והרשל הורביטש
מינסק, סוף המאה הי״ט

היא היתה יהודיה חביבה, שקטה כיונה, והיתה מתבוננת לכל הנעשה בחדרה במרתף. ליטווין סבור, כי מכל הערבוביה של הדיבורים הבינה אל נכון רק דבר אחד, שבנה הרשל אינו בונדאי, ודבר זה הרגיע אותה במקצת. כי אף על פי שהיתה אשה פשוטה, ידעה להעריך יפה את הסכנה להיות בונדאי, ולא כל שכן בונדאי ומברשתן גם יחד. „כי במידה ששמם של המברשתנים נודע לטובה ולתהילה בין הפועלים במינסק, בה במידה נרשם לרעה אצל המשטרה והז׳אנדארמריה במינסק. המברשתנים היו פחדם של ה,מכנסיים הכחולים׳, כלומר של הז׳נדארמריה. והז׳נדארמים עם ,שפיקים׳ (בלשים) היו בימים ההם במינסק בכל פינה וקרן־זוית, שכן זובאטוב, ראש־הבלשים הנודע, נמצא כבר אותו זמן במינסק, אלא עדיין לא נתגלה והיה עוד בחינת נסתר. זובאטוב התעניין במפלגות המהפכניות, ובראש וראשונה ב,בונד׳. הציונות, שהתחילה אז לפעול במינסק, היתה אסורה אף היא, אבל זובאטוב לא היה נוגע בציונים לרעה. והתנועה הפועלי־ציונית, אשר אך זה עתה נולדה, היתה צעירה מדי ולא זכתה להתעניינותו. אפשר, כי עדיין לא ידעו להבחין אז בין פועלי־ציון לבין ציונים סתם. פועלי־ציון השתמשו בהזדמנות זו, שהז׳נדארמריה לא פרשה עליהם את השגחתה, והיו עובדים בכל כוחם. מרתפו של הרשל היה הקלוב, מרכז התנועה הפועלי־ציונית, ומרכזו של המרכז היה הרשל הורביטש. בלילות־שבת לא היתה הדלת ננעלת במרתפו של הרשל, זה נכנס וזה יוצא. שם היה המפתח לכל הפגישות החשאיות והמסיבות והויכוחים והכינוסים של פועלי־ציון בינם לבין עצמם ובין פועלי־

ציון והבונדאים. אולם הרשל עצמו לא ישב כמעט במרתף. הוא היה חייב להימצא בכל מקום: לדבר ולהשפיע על חברים".

ליטוין, אשר מדבריו הבאנו את התיאור הזה, מעיד על תלמידו־עוזרו, כי השכלתו היתה מועטה, אולם הוא היה בולע את היצירות הראשונות של הספרות היהודית החדשה: ה„בלעטלעך" של פרץ, המאספים של ספקטור ושלום עליכם, ה„יוד" ואחרים. לנאום לא ידע הרשל. תנאי הפעולה בימים ההם לא איפשרו פיתוח כשרונות של נואמים, מפני שלא היו אז במות גלויות וחפשיות לנאומים ויכוחים. הרשל הצטיין בתעמולה בין יחידים. כולם התיחסו אליו בכבוד, אף מתנגדיו מבין המברשתנים והבונדאים בכלל. הוא רכש ידידים וחברים בישרו ובתום לבו, באמונתו המלאה ברעיון שהטיף לו, בכשרונו לגשת אל חבריו גישה פשוטה וישרה.

ביחד עם רבו ומורו, א. ליטוין, פיתח הרשל אחר־כך זרם אופוזיציוני ל„אֶקונומיסטים" או ה„ניטראליים" בתוך פועלי־ציון, שהתנגדו להשתתפות במאבק הפוליטי. השניים טענו, שאין להבחין בין מדיניות וכלכלה הכרוכות זו בזו, וכי לא בזאת נבדלים פועלי־ציון מהבונדאים. „עלינו להיות מהפכנים, ולהשתתף במאבק הפוליטי כמו במלחמה להטבת מצבנו הכלכלי" — טענו הם. ובעצב קובע ליטוין את אי־הצלחתו של זרם אופוזיציוני זה בתוך פועלי־ציון במינסק, דבר שקבע אחר־כך את גורלו של נוסח מינסק בכללו. „במקום, שבו נוצרה תנועת פועלי־ציון בהתלהבות וברוח לוחמת, מתוך חויות עמוקות בימים מלאי הד ויופי, התנדפה אחר־כך הרוח הטובה. המרכז של תנועת פועלי־ציון הועתק למקומות אחרים, ואת נוסח מינסק לא היו מזכירים עוד לטובה בתנועת פועלי־ציון".

הרשל הורביטש נמנה אח"כ עם חוגי החברים, אשר יחד עם א. ליטוין ואחרים יסד באמריקה את מפלגת פועלי־ציון.

אברהם לפידות ויוסף גולדברג [4]

אברהם לפידות, מסגר־עצמאי, עלה בחריפות מוחו על רובנצ׳יק. השכלתו לא היתה מקיפה, אך הוא השכיל לנתח ענין יפה, ידע להעמיק בו עד לבעיה. ובמיוחד, יש להדגיש — כאשר חדר למישהו במבטיו המעמיקים חדור, הבין אותו וידע מי עומד לפניו. את דרכי ההגיון והכרת האנשים ידע בעל־מלאכה יהודי זה יותר מאשר האנשים בעלי השכלה אקדימאית.

המוכשר ביותר והרב־צדדי מכל אנשי הקבוצה היה יוסף גולדברג. הוא שלט בשפות, בקי בספרות והיה מצוי אצל כל ענפי הרוח. כתב דברי ביקורת, כתב גם סיפורים בשפה הרוסית שמצאו מאוד חן בעיני מקסים גורקי. תירגם מהמקור לאידיש ממחזותיו של שקספיר. זמן קצר אחרי מהפכת אוקטובר היה פרופיסור ברוסיה־הלבנה, אף שלא נמנה עם הקומוניסטים.

צעירים אלה, מוכשרים ואידיאליסטים מובהקים, היו מנהיגי הפועלים הציוניים במינסק.

4. מרשימותיו של ש. ניגר ב„אויף דער שוועל", ניו־יורק, נובמבר—דצמבר, 1953.

דניאל פרסקי

יצחק ברגר

יצחק ברגר

פורסם ב„הדואר", כרך כ"ה, גליון י"ט, תש"ו

ביום י"ג בטבת תש"ו (16 בדצמבר 1945) מת בתל־אביב המנהיג והנואם הציוני הידוע יצחק ברגר ממינסק, והוא בן ששים ותשע.

המנוח היה מטובי העסקנים והדברנים הראשונים בתנועה הלאומית מלפני מלחמת־העולם הראשונה. אולם במינסק עיר־מולדתי, בירת רוסיה הלבנה, היה נחשב כאחד מ„ארבעת הגדולים", שעמדו בראש העבודה הציונית — הלא הם: שמשון רוזנבוים, ד"ר חיים חורגין, יהודה זאב נופך ויצחק ברגר. ברגר היה הצעיר שבהם, איש־העם וידיד־הפועלים, והעיקר שהשפעתו על הנוער הלאומי שלנו היתה מרובה ביותר.

עליו אפשר להגיד כי היה יין בן יין — בן־טובים באמת. אביו היה טיפוס מיוחד במינו בימים ההם: ר' גרשון אברהם, יהודי „נגיד" בעל בית־חומה ברחוב השבעים (זיבעציגער גאַס), ששימש אכסניה ידועה לסוחרים ו„בעלי־בתים", שביקרו בעיר. ר' גרשון אברהם לא שימש מעולם בכהונת רבנות, אולם היה מפורסם בזמנו כאחד מגדולי התורה שבדור. למדנותו הרחבה והעמוקה גרמה לכך, עד שהקהילה היתה שולחת אליו לבחינה את כל הרבנים, שביקשו לקבל משרות בבתי־הכנסת החשובים. הוא עצמו ישב כל ימיו על התורה ועל העבודה ואת עסקיו ניהלה אשתו, אשת־חיל מצויינת, חנה ריבה ברגר, שעל שמה נקראה האכסניה שלו.

ר' גרשון אברהם ידע לתת לשני בניו יהודה ליב ויצחק ולשתי בנותיו חיה ואטיל חינוך עברי וכללי, דתי־לאומי, שאין למעלה ממנו. בתוך הבית פנימה הועמדו להם מורים רבנים ומשכילים עד שקנו הבנים תרבות עשירה בשלנו ובשלהם ונעשו כבר בצעירותם ממבחר האינטליגנציה היהודית ומראשי תנועת התחיה והציוניות בעיר ובסביבה.

הבכור יהודה ליב ברגר הקדיש את כוחותיו בפינסק, שהתגורר שם לאחר חתונתו, לטובת הרעיון הציוני גם במעשה וגם בדיבור־פה, כי חונן מנוער בלשון־לימודים. ביחוד הגדיל לעשות למען הבאנק הקולוניאלי והקרן הקיימת והיה מסייר לשם כך ערים ועיירות. זמן מסוים עבד בועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה ושנים אחדות לפני המלחמה הראשונה התיישב עם בני משפחתו בארץ־ישראל. בשנת 1913 בא לרוסיה על־מנת למכור מניות „גאולה" ועם פרוץ המלחמה שב ציונה ומת בשנת 1917.

יהודה ליב ברגר הירבה לעסוק בעבודות ספרותיות שונות. בשעתו, בשנת תרס"ב־תרס"ג,

הרעיש את העולם הרבני והעתונות העברית. הוא הדפיס בווילנה ספר־לימוד עברי בשם „מבוא למקרא" והם סיפורי־החומש במקורם לתלמידים קטנים. אף כי המחבר הסתתר בפסיבדונים (כנראה, חש לו לבו, כי מעשה „מסוכן" הוא) אברמוב, בכל־זאת נודע הדבר ברבים, כי „עושה השערוריה" הוא יהודה ליב ברגר, חתן ליהודי עשיר בפינסק. אָז קמו מחאות נמרצות ואיום של חרם מצד הרבנים ושומרי־החומות: הייתכן? קיצור החומש ו„עריכת" תורת משה?! — הדברים הגיעו לידי כך עד שהוכרחו המחבר והמדפיס לשרוף את כל הטפסים של הספר „מבוא למקרא" — והסער קם לדממה.
יהודה ליב ברגר הספיק בחיו הקצרים להשלים מפעל ספרותי־תורני עצום בשם „מאור היהדות" בארבעה כרכים — והוא אוצר התורה שבעל־פה. ואמנם כבר הוחלה הדפסת האנטולוגיה הענקית הזאת, אלא שנתעכבה באמצע מפני הפסקת העתון לרגל המלחמה. זמן קצר לפני מותו הכין המנוח תכנית מפורטת להוצאת־ספרים לאומית כבירה בשם „עם הספר" וכבר השיג אמצעים כספיים וכוחות ספרותיים, אלא שמותו שם קץ למפעל הזה. בנו, עורך־דין ידוע בתל־אביב, הרצל בן־ארי, היה המייסד והמנהיג של „גדוד מגיני השפה" והצטיין במלחמתו הקנאית למען המשטר העברי.
עד כמה היו כל ארבעת בניו של ר' גרשון אברהם מרביצי תורה ומצדיקי הרבים, עשירי־רוח ואידיאליסטים נאמנים, רב לי אם אספר לכם, כי האחות הבכורה חיה ברגר היתה מלמדת חומש בכל ליל־שבת למאות פועלים, בעלי־מלאכה ומתלמדים בעבודה, והשפעתה על השומעים היתה כבירה. ציירו בנפשכם: לפני חמישים שנים היתה עלמה כבודה וחמודה קוראת שיעורים פומביים בתנ"ך. זה היה פלא ממש. בילדותי, לפני ארבעים שנה, נוסדו במינסק „קבוצות" (גרופעס) על־ידי המורה העברי סירוטקין (אחיו של הסופר הידוע בזמנו אברהם אבלי סירוטקין, שכינויו הספרותי היה „בר־יתמא") ללמד עברית לנערות ולעלמות (ואחותי מינקה בתוכן). ובדרך הבכירה הלכה הצעירה שבמשפחה, אטיל ברגר, שכל־כך התמכרה לעבודת הציוניות ולתעמולה רחבה בקרב העם עד שתמו כוחותיה — ומיתתה בעודה רכה בשנים עשתה רושם.
יצחק ברגר זכה להגיע כמעט עד כדי שבעים שנה, ועד יומו האחרון היו חייו יעוצם כשרונותיו וידיעותיו נתונים־נתונים (אני מודה, כי הביטוי הזה נודע לי מילדותי כאשר עמדתי על־יד יצחק ברגר וראיתיו מכין את נוסח המצבה לאחותו היקרה והאצילה אטיל, ורושם: „חייה היו נתונים־נתונים". במקורות: „נתונים נתונים המה לו", במדבר ג', ט'; „כי נתונים נתונים המה לי", במדבר ח', ט"ז) לעם ולתחייתו. אף יום אחד לא לקח לעצמו. מעולם לא היה סופר ולא חיפש לו גדולה וכבוד. עשה רושם נעים במראהו ובהליכותיו. גבה־קומה ובעל הדרת־פנים עורר תשומת־לב בכל מקום בואו. הוא היה מושך קהל רב, שרץ לשמוע את נאומיו.
יצחק ברגר היה מוכשר לארגן ולסדר מפעלים עממיים כגון ועדות, כינוסים, איגודים וכדומה. חלקו היה הגדול ביותר בארגון „ועידת מינסק" בשנת תרס"ב — זו הכנסיה החוקית הגדולה הראשונה של צירי כל ציוני רוסיה מימי הצאר. בטבעו היה אדם אמיץ־לב ועשוי לבלי חת והרבה „מדורי־גיהינום" היה עליו לעבור עד אשר השיג את כל הרשיונות הדרושים מאת השלטונות וגם ידע לדבר אתם בקומה זקופה ובהכרה עצמית לאומית. אחר־כך נתקיימו במינסק איזו כינוסים ציוניים חשאיים ובלתי־חוקיים — ויצחק ברגר סידרם וניהלם ולא אחת נתפס בידי המשטרה הצארית וכמעט היה בכל רע. אך נחלץ בכל פעם מן הצרה, כי אישיותו ומתק־לשונו עוררו תמיד יראת־הכבוד.

יצחק ברגר, רעיתו מרים ובנם מרדכי

ברגר יצא אל העם כבר בראשית דרכו הציונית. בטבעו היה עממי ודימוקראט והתרועע עם העניים והסובלים. הוא לא חת מלהרוס אל מקום זבולה של ה„סיטרא אחרא" — היא מצודת ה„בונד", שהיה במינסק חזק מאוד ובראשו מנהיגים מפורסמים. ברגר נלחם ב„בונד" ועשה בו שמות. בכוח־דיבורו וברוחב־השכלתו היה קונה את לב ההמונים, לרבות אלה שלא היו תמימי־דעים עמו, בשל אדיבותו וחביבותו. ברגר יסד את מפלגת „פועלי־ציון" נוסח מינסק — זה הנוסח העממי והבלתי־סוציאליסטי בעצם מהותו כעין „צעירי־ציון" אחר־כך. האגודה הראשונה של „פועלי־ציון" יצאה לעולם בעיר־מולדתי (בין המנהיגים היו הסופר המנוח א. ליטווין, רובנטשיק שעבד בהיא"ס בניו־יורק עד מותו, לפידות ועוד) — שנים אחדות בטרם נוסדה המפלגה הסוציאליסטית „פועלי־ציון" על־ידי ד. ברוכוב ויצחק בן־צבי בפולטאבה של אוקראינה.

אפשר להגיד, כי „יצחק ברגר" היה מוסד בפני עצמו במינסק. ביתו, הלא היא האכסניה של אמו חנה ריבה, שימש מרכז לכל ציוני ועסקן לאומי, שבא מערי־השדה למינסק. עד כמה שהיה עסוק וטרוד תמיד בעניני הכלל והפרט, כי שקדן ורב־מרץ היה מטבעו, עזר לכל אורח מאנשי־שלומנו והיה מורה־דרך רב־תושיה ביחוד לבני־הנעורים. מטבעו לא היה מטיפוס „הקברניטים הרשמיים", אלא אח וידיד לכל אחד כגדול כקטן, כמשכיל כהדיוט.

עם יצחק ברגר דיברתי פה אל פה בתוך האסיפות והנשפים של האגודה העברית „שפתנו", שבראשה עמד הסופר העברי א. ח. רחלין, בנו של „גביר" וחברם של שאול טשרניחובסקי ויוסף קלוזנר במכללת היידלברג (א. ח. רחלין השתתף בקביעות ב„הדור" של דוד פרישמאן, ב„פריינד" ועוד. ראיתיו במינסק בשנת 1929. הוא עמד להדפיס ספר רוסי: „מה זאת אסתיטיקה?"). פעם אחת ביום השבת, אחר הסעודה, והנה אני, כדרכי תמיד, מטייל בגן העיר — ולקראתי יצחק ברגר. אני רואה, כי רבים מחווים לו קידה

והוא בנימוסיותו מרים את מגבעתו כמעט בלי הרף לאנשים ולנשים, המכירים אותו. הבטתי עליו בהתפעלות: הלא זה אחד מ„אלילי־נעורי". ומה תאמרו אם הוא בעצמו ובכבודו ניגש אלי, תקע לי כף חמה, אוחז בזרועי ומזמינני להשתתף אתו בטיול של שבת. כשעה התהלך עמי כעם אנוש כערכו, שוחח עמדי עברית וסיפר לי חדשות מן התנועה וגם ממחשבותיו וממעשיו הפרטיים. תחילה רעדו ברכי, אך אחר־כך לבשתי עוז ועניתי על שאלותיו. מני־אז נעשה הדבר אצלי הרגל: בכל יום שבת לפנות ערב היינו נפגשים ומטיילים יחד. לי היה נדמה אז, כי הכל מביטים עלי מלמטה למעלה, כיון שזכיתי לשוחח עמו. כך נתקרבנו מאוד, אף כי הייתי כחגב לעומתו, נער אלמוני לעומת איש־שם כזה (בדמיוני הילדותי היו „גרויסע ציוניסטען" כברגר, רוזנבוים, נופך, חורגין ועוד כמין גזע עליון של אנשים יוצאים מגדר הטבע...).

במינסק וברוסיה הלבנה היה יצחק ברגר ממנהיגי ישראל הנערצים והחביבים כאחד. בימי ממשלת קרנסקי ברוסיה וממשלות־הבינים בזמן המלחמה ואחריה, נבחר ברגר לנשיא המועצה הלאומית ברוסיה הלבנה וגם לראש קהילת היהודים במינסק. ובכל אשר הטיף ברבים, הציע בישיבות ותיכן תכניות — הצליח. כי היה האיש חריף־שכל, צלול־מוח ובעל בינה יתירה.

בימי הכיבוש הגרמני והפולני השגיא ברגר את פעליו למען הפליטים היהודים, שהגיעו למינסק לאלפים. פשוט, אין לתאר את גודל מסירותו בכל עניני העזרה וצרכי האחים הנענים והסובלים. הוא נתמנה למנהל האספקה בשעה שהיה מחסור קשה בעיר. אך ברגר מילא באמונה את המוטל עליו. בכל מיני אמצעים ותחבולות כשרים וגם אסורים קיים את המוני הנפשות העלובות האלה. לא פעם בא לידי סכנה, כי נוסף לזה נקט עמדה תקיפה כנגד הכובשים. מנהגו היה מעודו לשאת את דגל היהדות ביד רמה גם כלפי פנים וגם כלפי חוץ.

אחר המלחמה הראשונה נעקר ממקומו ונעשה נודד ציוני עד השתקעו בארץ־ישראל. הוא היה שליח קרן־היסוד בפולין, בביסאראביה ובליטה. שנים מספר ניהל את הפעולות הציוניות ברומניה וגם שם כבש לו מקום ראש וראשון — עד שנתמלא שוב אותו מרץ־העלומים, שהיתה מנת־גורלו במינסק. שוב נעשה תוסס ופעיל וצמא־מעללים, כמו־כן היתה רוחו ואופטימיותו הטבעית שבה אליו כשהיתה.

בשנת 1934 עלה לארץ־ישראל. מני־אז יצא כמה פעמים לערי אירופה בשליחות קרן־היסוד. מ„אלילי־נעורי" ראיתי שנית בארץ־ישראל: את שמשון רוזנבוים, יהושע דוב בייניסון, (מזקני חובבי־ציון וממייסדי גדרה), ד"ר חיים חורגין, מיכל רבינוביץ ועוד. השופט יצחק נופך (הוא בנו המפואר של יהודה זאב נופך, „כף־המבשלים" של כל מינסק) מת בתל־אביב ירחים מספר בטרם עלותי ציונה. רק נשאר לי ללחוץ כף את מורי ורבי הרב ש"י גליקסברג, שהוכתר במינסק בשני תארי־כבוד: „דער געלער בעלי־בית'על" וגם דער היסטאָריקער".

קויתי, כי בשובי בקרוב לארץ־ישראל אזכה להביט שוב גם בפני אלוף־נעורי, יצחק ברגר, ולשוחח עמו שוב לאחר דומיה ושתיקה בת ארבעים שנה. והנה לא חיכה לי...

ישראל ריטוב

אסתר ברגר

המחבר נולד ב־1895 באוסיפוביץ', פלך מינסק. מפעילי תנועת העבודה הציונית ומסופריה מנעוריו. עלה ארצה בשנת 1932.
הפרק המובא בזה — מתוך המונוגרפיה המקפת שלו על הרצל ברגר ומשפחתו, ב„ספר הרצל ברגר", הוצאת „דבר" תשכ"ו.

„דמות מופלאה, אגדתית, היתה אסתר. כל אימת שהייתי קורא ושומע על תולדותיהן ועלילות חייהן של המהפכניות הרוסיות הגדולות, שהקדישו עצמן, כל כולן, ללא שיור, להגשמת האידיאלים והחלומות שלהן, הייתי מעלה בזכרוני את דודתי אטל, שהיתה אף היא שייכת לאותו גזע אנושי מפואר" — כותב אחד מבני משפחת ברגר.

גם היא, אסתר (אטל), הבת לבית ברגר (תרל"ח — תרנ"ח), היתה מלאה תורה ודעת כרימון. היא היתה נואמת חוצבת להבות אש. היתה מופיעה באסיפות במקומות רבים ושונים, לרבות בתי־כנסת, במינסק ובסביבתה, ומטיפה לציונות, ביחוד לציונות הפועלית, הסוציאליסטית, זו שעשתה אז את ראשית צעדיה, ואשר לה, יחד עם אחיה יצחק, היה חלק רב בעיצוב הנוסח המיוחד שלה — „נוסח מינסק" (מינסקער טאָלק).

בעצם דבר הופעתה של נערה צעירה בפומבי היה אז מהחידוש הפלאי, המהפכני. אכן, האוכלוסיה היהודית הדתית, המסורתית במינסק, גם אם לא היתה קיצונית, קנאית, והיא קיבלה את מרותו המוסרית המלאה של בית ברגר, הרי דרכיה של הבת, „היוצאת־דופן", לא תמיד היו לרוחה. אך בין הדור הצעיר, חניך ההשכלה והרעיונות־הלאומיים, המתקדמים, ובין המוני העם — הפועלים, העמלים, „שואבי המים וחוטבי העצים", היתה אטל נערצת ללא גבול.

היא יקדה ושרפה את עצמה. היא נשאה נאום, צנחה והוציאה נשמתה בטהרה. ותהי לאגדה. בת עשרים היתה במותה.

על מצבתה היו חרותות המלים: „חייה היו נתונים־נתונים" (על משקל „ונתתה את הלויים לאהרן ולבניו — נתונים־נתונים המה לו מאת בני ישראל", במדבר ג', ט'; וכן „נתונים־נתונים המה לי מתוך בני־ישראל", במדבר ח' ט"ז; פירוש: נתונים כולם — עד גמירא).

„דמותו של יצחק ברגר נשזרה בארג דמויות־המופת המחנכות את הדור והמעמידות ציונים לנתיבות העתיד".

„דבר", 17.1.1946

„הכרתי את יצחק ברגר כאחד מחלוצי רעיון הציונות הפועלית. זכרו יהיה משולב בתולדות הציונות ובנין הארץ".

יצחק בן־צבי

„הוקרתיו בתור אישיות נאצלת. היינו חברים במשך תקופת לימודי בוולוז'ין. והנקודה המשותפת בינינו אז היתה — חיבת ציון".

הרב מאיר ברלין (בר־אילן)

י צ ח ק   ב ר ג ר

וייצמן תחת הקרשים

הרשימה פורסמה ב„דבר", 22 באפריל 1935

קנאה גדולה קינאנו אנו, פועלי ציון הותיקים, בבונדאים. להם היה הכל: תורה שלמה ומוצקה, המבוססת על מארכס ואנגלס, ספרות מפלגתית בלתי־ליגאלית עם שני אורגנים — „אידישער ארבייטער" המוקדש לבירור השאלות העיוניות, ו„ארבייטער־שטימע" העוסק בחיים השוטפים של התנועה, ובעיקר — אינטליגנציה מסורה בכל רמ"ח אבריה ושס"ה גידיה לעניני המפלגה. זה יוצא לבית־האסורים ולסיביר וזה נכנס, אין מקום פנוי, איש על מחנהו ואיש על דגלו, ולנו אין כל. השנה שנת 1900, בין הקונגרס הרביעי בלונדון ובין החמישי בבאזל. אחד התפקידים, שהטילו עלי בוחרי לקונגרס החמישי, היה להרעיש עולמות ולהתקיף את האינטליגנציה שלנו בערי האוניברסיטה בגרמניה ובשוייץ, שירדו ממרום גדולתם אל העם, שיתקרבו להמון העובדים, שיבססו את השיטה של פועלי־ציון על־דבר אי האפשרות להמון הפועלים העברים בגולה לחדור לבתי־החרושת של התעשיה הכבדה, לעמוד במערכה אחת עם הפועלים משאר העמים ולנהל מלחמה עם הרכוש עד רדתו. עוד טרם נבחרתי לציר הייתי, בתור אחד המיסדים של פועלי־ציון במינסק, עומד בכתובים על אותו ענין עם שלושה מאלה שהתענינו בעבודת פועלי־ציון, שניצניה הראשונים החלו לצמוח במינסק ובוילנא; עם ל. מוצקין — ברלין, עם א. אידלסון, שישב אז במוסקבה, ועם ד"ר חיים וייצמן בג'ניבה. כשהודעתי למוצקין שנבחרתי לקונגרס, ענה לי במכתב ארוך, שגם בין האינטליגנטים נראית שאיפה עצומה להתקרב להמונים ושבבאזל תתקיים לפני הקונגרס במלון „צום־שטורכן" ועידה של האלמנטים הדימוק־ראטיים בתנועה הציונית, שם תועמד בכל היקפה גם שאלת העבודה בין הפועלים לטובת הציונות. בסוף מכתבו ביקש ממני שאקבל על עצמי להרצות לפני הועידה על־דבר פועלי־ציון ושאקדים לצאת ממינסק לקונגרס, כדי שתהיה לי אפשרות להתעכב בביתו ימים אחדים ולהתיעץ אתו על כל השאלות הכרוכות בעבודתנו...

והנה קיבלתי מכתב מאת ד"ר חיים וייצמן, שבו הוא מודיעני, שהוא יוצא לחג הפסח להוריו במוטילה (ליד פינסק, פלך מינסק), ובחול־המועד יבוא ליום אחד למינסק, כדי לקרוא הרצאה אצל פועלי־ציון. לשמחתי ולשמחת כל חברי לא היה קץ. כבר אין אנו בודדים וגלמודים, „יש גם לנו אינטליגנטים", ודוקא משוייצריה, והם באים אלינו. ותהיה לנו אסיפה רבת־עם במחתרת ועם פטרולים ופאַרולה, ועם קונספירציה לכל סעיפיה ופרטיה והיוצא מהם. אולם איפה לסדר אסיפה? נחוץ בנין גדול, הרחק מהעיר, במקום שאין מלאכי־חבלה של הז'נדארמריה נזקקים לו. חיפשנו ומצאנו.

באגודתנו היו שתי בחורות אחיות, אחת תופרת־לבנים ואחת עוזרת בחנות, ולהן אב, נגר, שיש לו בית־מלאכה לרהיטים, ומפני שהאסיפה עמדה להיות בחול־המועד־פסח, ימים שאין הוא עוסק במלאכתו, אפשר היה להשתמש בבנין הזה בשביל הרצאתו של וייצמן. וכך היה.

ביום ההרצאה בדקתי בעצמי את כל הפטרולים ממרכז העיר עד קצה קומארובקה, הפרבר, ששם עמדה להתקיים ההרצאה, ובחנתי את כל הפארולות — והכל בסדר. לפנות ערב נסעתי יחד עם וייצמן לאסיפה. הבית היה מלא מפה אל פה, ופני כל הנאספים נוהרים משמחה. פתחתי את האסיפה בדברים חמים חגיגיים לכבוד האינטליגנט, האורח הראשון,

שבא אל הפועלים בעניני ציונות. אולם אך החל וייצמן לדבר, ניגש אלי אחד החברים, עוזר בבית־מסחר של ברזל, ולחש לי שאמסור את הנשיאות לסגן שלי (אברהם אבא רובנצ׳יק) ואצא יחד אתו לחדר השני, כי דבר דחוף לו אלי. הסתכלתי בפני המדבר והבינותי, כי קרה אסון. מה יש? — שאלתי. — כל הבית מוקף חיילים ואין נותנים לאיש לצאת.

מה לעשות? קודם כל — להציל את וייצמן, להסתירו. איש זר ועוד פריוואטדוצנט מג׳ניבה באסיפה של פועלים — הדבר חשוד יותר מדי. לקחתי מיד דברים עם בעל הנגריה, שיראה לנו מקום בטוח להטמין את וייצמן, שהז׳נדארמריה לא תמצאהו. אומר ועושה. אביהן של חברותינו העלה את וייצמן הגגה, מקום שם מונחים קרשים רבים לייבוש. הניחו את וייצמן על הקרקע, וכיסוהו בקרשים, נתון כבעין כוך, כדי אויר לנשימה. משנטמן הפריוואטדוצנט, ירדתי לאסיפה, סיפרתי לחברים את מצב הדברים, השבעתים לא לגלות את שם האורח, ואמרתי להם, כי יאמרו לשוטרים, שאני הוא שהזמנתי אותם לאסיפה זאת, ושאני הוא המרצה. ואמנם מיד החילותי להרצות על הציונות וערכה בשביל הפועלים העברים. לא עברה שעה מרובה, והדלת נפתחה, ואל החדר נכנסו ז׳אנדארמים ושוטרים. נגשו אלי ודרשו שאפסיק מיד. על שאלתם: „מה כאן?" השיבותי, שזוהי אסיפה ציונית שאני הזמנתיה. על השאלה, איך הרשיתי לעצמי לערוך אסיפה רבת־עם כזאת בלי רשיון — היתה תשובתי, כי מכיון שאין נותנים לנו רשיונות לנהל את עבודתנו בצורה ליגאלית, מוכרחים אנו לעבוד במחתרת. אמרתי להם, שאני החייב בדבר, אני המזמין ואני המרצה, וכל קהל השומעים הם אנשים פאסיביים, שאינם נושאים שום אחריות על האסיפה. הז׳נדארמריה ידעה כבר על עבודתי הציבורית והכירה את פרצופי הפוליטי, ועל כן נתנה אמון בדברי. לכל הנוכחים ניתנה אפשרות לצאת מהבית. השאירו רק אותי, לערוך פרוטוקול על שהזמנתי אסיפה וקראתי בה הרצאה בלי רשיון. אז נגשה בחורה אחת וצירפה גם את עצמה לענין זה, ונעשינו שותפים לעבירה.

אחר־כך נודע לנו, איך גילתה הז׳נדארמריה את אסיפתנו. מעשה שהיה כך היה. שבועות אחדים לפני כן ערכו הבונדאים בקייטנה של אחד מעשירי מינסק, ברוידא, נשף־תעמולה גדול. על־ידי פרובוקציה נודע הדבר לשלטונות, הנשף „נתפס", ונעשה חיפוש שארך כעשרים שעה. הנוכחים נאסרו והושמו במרתף צר ואפל. כמעט מעת־לעת היו אסורים בלי לחם ומים. הדבר עורר אז בעיר התמרמרות רבה בין הוריהם של הנאסרים ובחוגים שהתיחסו באהדה לתנועה הריבולוציונית ובין הדימוקראטים בכלל. מיד אחרי־כן נתנה הז׳נדארמריה פקודה נמרצת לכל השלטונות, האזרחי וגם הצבאי, כי ישגיחו בשבע עיניים על הנעשה בפרברים. ואמנם ביום א׳ של פסחא (יום האסיפה שלנו) לא שוחררו, כרגיל, כל החיילים מהקסרקטין שבפרבר: פן יידרשו למלחמה עם האויב הפנימי. היה זה יום אביב בהיר, והחיילים ששוטטו ליד הקסרקטין הרגישו בתנועה שברחוב ושעל־יד בית הנגר, הודיעו לקצין התורן, וזה פקד להקיף את הבית.

כל רע לא אונה לנו. הז׳נדארמריה הסתלקה מהענין, אולם שר השוטרים מסר אותי ואת השותפה שלי למשפט על עריכת אסיפה בלי רשיון. ביום א׳ שבועות התברר דיננו בפני שופט־השלום. לימד עלינו סניגוריה שמשון רוזנבוים, ומשפטנו יצא לשלם קנס־כסף, אבל בתוקף איזה מאניפסט שפורסם אז, יצאנו נקיים לגמרי.

מנדל זינגר

מפרשיות פועלי-ציון במינסק

מתוך הספר „בראשית הציונות הסוציאליסטית", תשי"ח.

מיכאל הלפרין מבקר במינסק

מיכאל הלפרין ידוע בתור איש הזיות נפלאות ובעל טמפרמנט מהפכני ללא מעצורים. בדמיונו ראה גדודים עבריים כובשים את הארץ, ודמיונו זה היה למציאות, אם גם במסיבות שונות מאלה, שהוא חלם עליהן.

נכדו של המלבי"ם היה, שהמשיך את שלשלת היוחסין מדוד המלך, והלפרין התגאה מאוד ביחוס זה. בן למשפחה עשירה ברוסיה. בבית-החרושת, אשר אביו והוא עצמו היו בעליו, אירגן מיכאל את הפועלים לשביתה למען העלאת השכר והטבת תנאי-העבודה.

באחד הימים בשנת תר"ס או תרס"א הופיע במינסק מיכאל הלפרין, שבא אז מארץ-ישראל לביקור ברוסיה. זאב גרשון מספר, מה גדול היה רושם הופעת הלפרין בין חברי פועלי-ציון במינסק בימים ההם. אגדות רבות נרקמו סביבו. בעיני החברים במינסק נראה הלפרין כאחד הגיבורים העתיקים. העובדה, שהוא בא מארץ-ישראל דיה היתה, שכל מלה שיצאה מפיו תהיה להם קדושה.

במינסק הציע הלפרין לחברי פועלי-ציון להקים ברוסיה בתי-חרושת קואופרטיביים, רשת צרכניות ומפעלים אחרים, והכל בממדים גדולים, ואת הרווחים שיצברו ישתמשו בהם לבנין ארץ-ישראל — ארץ-ישראל פועלית על יסודות של צדק ויושר. הוא כינס את החברים לאסיפה וכדרכו הירצה על תכניתו בלהט רב. אחרי הרצאתו התלקח ויכוח סוער על התכנית, וכאשר שמע, איך השכיל ז. גרשון להגן על תכניתו, פנה אליו ואמר: בחורי, סע לווילנה, שם תמצא קבוצת „בני-משה", צעירים אינטליגנטיים, „החולמים על בנין המרכז הרוחני של אחד-העם, כלומר הם רוצים לבנות את ארץ-ישראל. לך, אמור לאנשי-רוח אלה, כי ללא עבודה עברית ובלי פועלים יהודים יבנו דברי-רוח ולא את ארץ-ישראל".

הרצל תוהה על קנקנם של פועלי-ציון במינסק

בשנת תרס"ב (1902) ובמחצית הראשונה של השנה שאחריה הגביר הרצל במידה רבה את פעילותו להשגת הזכיון (ה„צ'ארטר") על ארץ-ישראל: הביקור אצל השולטן עבדול חמיד אחרי פעולת-הכנה מקיפה, ההשתדלות המחודשת והמוגברת לפגישה עם וילהלם קיסר על אדמת גרמניה, מאמציו האינטנסיביים להתקבל על-ידי הצאר ניקולאי.

בפעולתו הדיפלומטית החשיב הרצל במיוחד את רוסיה הצארית, הארץ שבה היה הקיבוץ היהודי הגדול ביותר בעולם בימים ההם; הארץ, אשר מבחינה חברתית-מדינית היתה כולה הר-געש ובמחנה המהפכני תפסו היהודים מקום נכבד, הן בכמות והן באיכות; גם בשדה המדיניות הבינלאומית היתה חשיבות מרובה להשפעת רוסיה על ההכרעה בקושטא. ואז הגה הרצל להגיד לצאר ניקולאי ולפמלייתו: בארצכם אין היהודים רצויים לכם, מכל-מקום לא במספר כה רב; רדיפת היהודים הגוברת מכוונת אותם יותר ויותר למחנה המהפכנים ומגבירה את אי-השקט בארצכם. עזרו-נא לי להקים ליהודים מקלט-בטוח בארץ אבותינו ונעביר לשם חלק ניכר מיהודי רוסיה; נוציא קיטור ממכונת-המהפכה ברוסיה ויוקל עליכם לשלוט בארצכם. כמשה לפני פרעה אמר הרצל להתייצב לפני השולטים ברוסיה הצארית ולהציע להם את ההצעה ההיסטורית: שלח את עמי!

הרצל קיוה, כי יחד עם התכנית להוצאת מספר רב של יהודים מהקיבוץ היהודי הגדול ברוסיה הצארית יוכל להשיג הקלות מדיניות ליהודים היושבים בתוך רוסיה.

נוכח תכניות אלה של הרצל מובנת חרדתו, כי בין אומות העולם יתחילו לזהות את הציונות עם הסוציאליזם. הרי הרצל בא להפנות המוני יהודים לתנועה הציונית, תחת לתת להם לנהור למחנה המהפכני, והנה דוגלים בצירוף ציונות וסוציאליזם, וזה עלול לחבל בתכניתו.

לקראת הכינוס הציוני הגדול במינסק הורגשה ברוסיה תכונה ניכרת במחנה הציוני־סוציאליסטי. אגודות פועלי־ציון נוסדו בדווינסק, אודיסה ווארשה. במינסק יצא בסטנסיל הבטאון „דער ארבעטער ציוניסט" („הפועל הציוני") ובווילנה — ה„כרוניקה". אין כל ספק, כי לוינא, מקום מושבו של מרכז התנועה הציונית, הגיעו ידיעות אלה. הודרכה מנוחתו של הרצל והוא פנה אל יצחק ברגר בבקשה למסור לו פרטים על תנועה זו של פועלי־ציון במינסק, שהתפשטה על חלקים שונים ברוסיה, ואף מחוץ לגבולותיה.

בתשובתו של ברגר אל הרצל, מיום 11 בפברואר 1903 * נאמר בין השאר:

...אגודות־הפועלים, בכל מקום שהן קיימות, מהוות גורם ערני ובעל כושר־פעולה רב, משתתפות בכל פעולה ציונית כללית וכמיטב יכלתן ממלאות את החובות אשר הארגון הכללי מטיל עליהן. כשאר האגודות הציוניות, משתלבות הן בארגון הארצי ומיוצגות גם בועדים המרכזיים המקומיים.

בדבר הפצת שקלים, אוסף כספים למען הקרן הלאומית וכו', הרי יכולות דוקא אגודות־הפועלים לזקוף לזכותן כמה הישגים. אף במכירת מניות של בנק־ההתישבות, אין אגודות־הפועלים מפגרות כמעט כלפי האגודות הציוניות האחרות.

נטלנו לעצמנו את התפקיד להביא את דבר הציונות אל המוני היהודים הגדולים. המונים אלה הם, לפי דעתנו, החלק הבריא ביותר בעמנו. משוכנעים אנחנו, כי עתיד תנועתנו תלוי במידה רבה בכך, אם נבין לרכוש לבות המונים אלה בשביל רעיוננו הקדוש. אנחנו, היודעים את המוני הפועלים היהודים, את דעותיהם והשקפת־החיים שלהם, רואים את יעודנו בזה — למשוך את הפועלים היהודים לתוך שורותינו. הנסיון לימד אותנו, כי המוני הפועלים מגלים הבנה לרעיון נשגב ומוכנים הם להקריב קרבנות למען הגשמתו. העיקר הוא, להבהיר להם את רעיוננו ולהוכיח להם את חשיבותו. לשם קידום פעולתן של האגודות השונות וכדי לרכז את הכחות הנפרדים, הקימונו את ארגוננו.

במשך השנה שחלפה גדל באופן ניכר מספר אגודותינו ומספר חבריהן. יכולים אנחנו איפא לציין כמה הישגים. אבל אחרי הכל נמצא רק חלק קטן מהפועלים היהודים בשורות הציונים; החלק הגדול ביותר עודנו רחוק מרעיוננו, מלבד אלה, שהם בין מתנגדינו המוחלטים. וזה בעיקר בשל המחסור בספרות־הסברה מתאימה, שתפרש להם באופן מדעי ובשפה מובנת לכל את הציונות מנקודת־ראות היסטורית וכלכלית כאחת. — — —

בחוגים ציוניים התיחסו תחילה באי־אמון לגבי פעולותינו, אבל אי־אמון זה פג מזמן, ותחתיו בא יחס של הבנה הדדית. בשאיפותינו, להביא את דבר הציונות לתוך שורות הפועלים, ניתנת לנו העזרה הדרושה מטעם מורשי המחוז. — — —

מקווים אנחנו, שהצלחנו בזה להסביר לכם כראוי את השקפותינו ושאיפותינו, ובברכת־ציון חותמים אנחנו בכבוד רב:

הלשכה המאוחדת של אגודות־הפועלים הציוניות ברוסיה

* המכתב במקורו בגרמנית מצוי בארכיון הציוני בירושלים.

ז ל מ ן ש ז ר

ועידתי הראשונה

מתוך „ציון וצדק", ספר ראשון, הוצאת תרבות וחינוך 1971. המאמר נכתב בתש"י.

גלילית היתה הועידה הזאת — הועידה הראשונה של „פועלי־ציון" הציונים[1] אשר בליטה וברוסיה הלבנה (קראו לכך „בחבל הצפוני־מערבי"), והתכנסה הועידה בחשאי, ובסודי סודות, ביוני 1906, במינסק.

לי היתה זאת השנה הראשונה לכניסתי למפלגה, וגם כניסה זו היתה „חשאית", לא רק לבל ייוודע הדבר למשטרה, אלא גם לבל יבולע לאגודת הנוער „שואפות ציונה", אשר המורה העברי בעיירה אלתר יוסלביץ, מנהיג החברות המבוגרות „בנות־ציון", הקים זה עתה כסניף מילואים חינוכי לאגודתו, ובחר בי להיות לה „מנהיג". ובראשית אותה שנה, עם פרוץ המהפכה של ינואר 1905 ואחר־כך הפרעות של אותה שנה, קרה כך שגם האידיאולוג הראשי של הציונים הכלליים, ראש וראשון של אגודת הציונים בעיר, בעל החנות לצרכי רפואה, מרדכי מהרש"ק — עבר גם הוא בחשאי למפלגה החדשה של „פועלי־ציון", אשר שליחיו של רובנצ'יק ממינסק הקימו בעיירתנו בסתר.

הפעולה הראשונה של מפלגתנו הצעירה היתה ארגון ההגנה („סאמואובורונה") בעיירה. והמשימה הראשונה שהטילה המפלגה עלי היתה מסע על פני העיירות שבסביבה — יחד עם פיניה האופה — להקים „סאמואובורונות" אף שם. וכבר באותה שנת הדבש הראשונה היתה נטושה אימת הפילוג הכפול על המפלגה: הפילוג בין הטריטוריאליסטים לבין הפלשתינאים בתוך המפלגה והפילוג בין מחייבי ההשתתפות במלחמת המהפכה הרוסית לבין שולליה בקרב שני הזרמים גם יחד. הויכוח הזה התנהל עוד בועידת „פועלי־ציון" של מינסק, בראשית 1905, כשרובנצ'יק היה בראשה. אז נסע מעיירתנו לועידה המורה התיאוריטיקון זאר, וניהל שם את המלחמה בעד ציון ובעד המהפכה. („פאלעסטינצעס, פאליטישע קעמפער" — פלשתינאים, לוחמים פוליטיים — קראו לנו אז). באחד במאי של אותה שנה הופצה בעיירתנו הפרוקלאמאציה הראשונה שכתבתי, שתפקידה היה „לבסס מהלך־מחשבה" זה. וכאשר נוסד בפולטאבה עתונם של „פועלי־ציון" בשפה הרוסית „ייברייסקאיה ראבוטשאיה כרוניקה" ובו — בהפסקות ארוכות — החלו להופיע המאמרים הגדולים מאירי העינים של ב. ברוכוב (בעילום השם של פוסטויאני) „נאשה פלאטפורמה" (המצע שלנו), ניגשתי מיד לתרגמם לאידיש בלהט נעורים ובהתלבטות לשונית, והחילותי לשלוח אותם ללודז' אל הועד המרכזי של מפלגת „פועלי־ציון" הסוציאל־דמוקראטים, שרק אז הוקם. שליחים יצאו אז מועד מרכזי זה ללקט את שירי נאמני ציון בתנועה, אשר לא הלכו אחרי הטריטוריאליזם של ס. ס.[2] ולא „פיגרו" אחר האפוליטיות של „המינסקאים" (י.ט.א.פ.)[3] ולא נהרו אחרי האופטימיזם של „הסיימאים" (י.ס.א.פ.)[4] —

1. שנשארו נאמנים לארץ־ישראל ונלחמו נגד הסיימיסטים מחייבי הגולה ונגד הטריטוריאליסטים.
2. ס. ס. (קרי אֶס־אֶס) — ראשי תיבות של שמה הרוסי של מפלגת הציונים־סוציאליסטים.
3. „מינסקאים" (י.ט.א.פ.) על שם העיר מינסק, בירת רוסיה הלבנה. שם קם בסוף המאה הקודמת המרכז הראשון של „פועלי־ציון" ברוסיה ומשם התפשטו בישובי היהודים ברוסיה הלבנה ובליטה. נאמנים לתכנית באזל שאפו לדמוקראטיזאציה של התנועה הציונית, לחזק את הרגש הלאומי בלב הפועלים היהודים ולשפר מצבם החמרי והרוחני. התנגדו למאבק

ובמינסק כונסה הועידה הגלילית הראשונה של מפלגת „פועלי־ציון" החדשה.[5] לתמהוני הרב הוצעה מועמדותי בסניף עיירתי כציר לועידה ונתקבלה.

זוכר אני אימת הועידה עלי וההתלבטות בפני המשימה שנפלה בחלקי. בתום נעורי הייתי בטוח, כי גורל האומה ייחרץ בועידה חשאית זו וכי רק יחידי סגולה זכאים להיות רשאים לטכס בה עצה. התיאוריטיקון זאר אמנם כבר יצא את העיירה, אבל הן ישנו מהרש"ק, הוגה־הדעות המיושב וזקן החבורה. הוא צריך לנסוע בשמנו ולריב את ריבנו. אולם דווקא הוא, מהרש"ק, הציע את מועמדותי והגן עליה בחום, ואחר שהיתה כבר ההצבעה ונפלה ההחלטה — אין להשיב. תפילתי במעמקי לבי, לבל תשמעני כל אוזן, היתה: ריבונו־של־עולם, הלואי ולא אבייש את הועידה...

וזכור לי במיוחד הפרט הביתי, המסובך והמגוחך גם יחד: איך אספר על ההחלטה הזאת בבית והיא סודית? איך אקום פתאום ואפסיק לימודי בחדר לשבוע ימים ואפליג למינסק? והיכן תימצא לי סיבה מספקת ומבארת? ביום החמישי נפלה ההכרעה וביום הראשון מתחילה במינסק הועידה ועלי כבר להיות שם לפני הצהרים. מי יוציאני מן המיצר? אובד עצות הגעתי הביתה. וכשקמתי משנתי ביום השישי בבוקר הודעתי לאמא כי — עיני כואבות לי. כל יום השישי וכל יום השבת „כאבו" לי העינים. זוכר אני את המבוכה שקמה בבית. ורופא מומחה למחלות עינים לא היה בעיירתנו. עד אשר במוצאי שבת שמעתי את אבי המודאג אומר לאמא: את יודעת, שרה'קה, אין עצה, מוכרחים נהיה לשלוח מחר את הילד למינסק לקאמינסקי הרופא. רשם לי אבא את כתובתו של הרופא בעצם ידו, נתן לי דמי הוצאות, הוסיף לי מחצית רובל לחוד לתת לרופא ובירכני לנסיעתי. ובעצתו של אבא הטוב והמיטיב הגעתי לשעה הנכונה ישר — לועידת המפלגה.

הועידה, כאמור, היתה חשאית וגם מקומה לא היה קבוע. זכורות לי ארבע דירות שונות, שבהן התכנסו ישיבות הועידה במשך השבוע האחד, וכולן היו בתים של עשירים, שבעליהם יצאו לנאות דשא והפקידו את אולמיהם היפים בידי משרת נאמן או קרוב עני. והם, השומרים, נתפסו למפלגה, סיכנו את אמון אדוניהם והעמידו את האולמים המרווחים לרשות מארגני ועידת תנועתם.

וזוכרני פעם, בשבתנו בבית גדול אשר „בשוק העליון", בא פתאום רמז מזהיר מן החוץ: „הולכים". מיד כיבינו את האורות, והמרצה המשיך את הרצאתו באולם אפל. ורק גמרא גדולה ופתוחה האפילה על הנר האחד, שהאיר במקצת את השולחן הקטן שעמד בפינת הבית, ואשר על ידו ישבנו כפופים אנחנו, שלושת המזכירים של הועידה, ורשמנו את דברי המרצה, כל אחד בשפה אחרת: עברית, אידיש ורוסית.

היינו כשלושים או ארבעים ציר. מלבד שנים־שלושה יוצאים מן הכלל היינו כולנו נערים, בני שש־עשרה—עשרים. כולנו מפלכי וילנה, קובנה, גרודנה, מינסק. לא היתה בינינו אף נערה אחת.

מארגן הועידה והאחראי לסדריה היה איש מינסק: מוטל בוגין. אחר־כך שינה את שמו

מדיני־מהפכני ברוסיה ודחו את הפעולה הסוציאליסטית עד לאחר הגשמת השאיפה לריכוז טריטוריאלי של היהודים. עם עזיבת הטריטוריאליסטים את ההסתדרות הציונית, הצטרפו אליהם והקימו את י.ט.א.פ. (יידישע טעריטאריאליסטישע ארבעטער פארטיי — מפלגת הפועלים הטריטוריאליסטית היהודית). עם גבור גלי המהפכה הראשונה ברוסיה (1905) התפוררו. חלקים ממנה הצטרפו ל„פועלי־ציון" הפלשתינאים.

4. סיימאים — מפלגת פועלים סוציאליסטית יהודית.
5. הנאמנה לציון. נוסדה בפולטאבה ב־1906.

והיה מראשי עסקני המפלגה שלנו באמריקה. אתו ליד שולחן הנשיאות זכור לי משה לייב מוילנה, אחר־כך סוחר שהתרחק מן התנועה, ואברהם זיידשנור, שגידל כבר אז זקן קטן ונאה ונשא אחר־כך לאשה את הנלבבה אשר בקרב כל חברותינו בוילנה, את שרה לוריא, ואשר נספו שניהם בשנות ההרג הרב: הוא בפונארי אשר ליד וילנה, והיא — בגלות אוזבקיסטאן. מטעם הועד המרכזי — המסתתר בשפריר חביון — בא ל. ברלינרויט ממוסקבה, סטודנט „מטופח ומטופל" וממושקף ומגולח למשעי, שהזכיר לי בן־טובים שנפל לתוך „כאליאסטרע".[6] הרצה — רוסית צחה.

ליד שולחן המזכירים ישבנו שלשתנו: חייקל מוגיליביץ, ציר צעיר מבראגין, אז — המזכיר לרוסית בועידה ונואם שנון. אחר־כך — סיפרו לי — חבר לקורפוראציה סטודנטית ציונית בשווייץ, שהיה מתהלך חבוש כובע קורפוראנטי, חוגר סרטים מגוונים באלכסון על חזהו ולוחם לעברית עם האידישיסטים שבקולוניה. אחר־כך — סיפרו לי — קומיסאר ייבסקי [7] בסאראטוב ומענה ציונים כהלכה. אחר־כך נעלמו עקבותיו.

והמזכיר השני שישב אתי — ציר לא צעיר מהעיירה שאדובה. מורה בבית־ספר עממי, היה יודע שירים באידיש למכביר. והוא היה המזכיר לאידיש שבועידה. אני הייתי המזכיר לעברית.

מן הצירים הזכורים לי יפה צפה קודם כל דמותו של ואֶלוול, אחיו של אלכסנדר חאשין (שאז היה נקרא בשם ויטבסקי ויצא שמעו כעילוי בתנועה), אחר־כך שינה ואֶלוול את שמו לחיים, וזה היה שמו בתנועה כל שנות היותו נאמן עם התנועה, עד אשר הפך את עורו ונתפרסם במזרח כיריב לתנועה בשם אבו־זיאמה והשביע מרורים את התנועה כולה, ועד אשר היה גורלו המר כגורל אלכסנדר חאשין אחיו, שהיה מחונן ממנו בהרבה ונערץ עליו כל שנותיו ובכל גלגוליו, עד ימי אבדן שניהם במרתפי הג.פ.או.[8]

מסמורגון בא מורה עברי לא צעיר, שהיה מגמגם מתוך עצמת הרגשותיו והיה מתרגז מאוד על אשר לא הצליח לבאר את כל דעותיו כראוי לחבריו חסרי הסבלנות. אחר־כך עלה לארץ ועבד בירושלים. מעיירת מולדתי מיר בא לועידה שייקע טיקטינסקי, בנו של ראש־הישיבה ר' אברהם העיוור, נכדו של ראש־הישיבה ר' חיים לייב. אחר־כך עלה לארץ עם העליה השלישית ועבד כפקיד בסוכנות במחלקת העליה ונפטר לפני שנים אחדות. את עיני אביו הקמות אפשר היה להכיר בו כבר אז, בהיותו ציר צעיר בועידה ההיא. ומביאליסטוק בא הח' ליפא, לאחר מכן פרופסור לארכיאולוגיה עברית על הר הצופים, ליפמן סוקניק, אבי הרמטכ"ל של צבא הגנה לישראל הפרופסור לארכיאולוגיה יגאל ידין. ומבוברויסק הגיע באמצע הועידה עוד ליפא אחד, ליפמן־לוינסון, שהיה אז ציר האגודה הקטנה של „פועלי־ציון" שקמה שם.

האישים המרכזיים, שליטי הרוחות בועידה, שהם היו המרצים העיקריים ואשר על הרצאותיהם התנהלו הויכוחים בועידה ורושם אישיותם והדי דבריהם עיצבו את דמות התנועה הרבה זמן לאחר תום הועידה, היו שנים: עובדיה, אחר־כך אבנר, הוא י. בן־צבי, לאחר מכן הנשיא השני של ישראל, ויוסף אייזנשטאט, הוא אביו המנוח של ד"ר שמואל אייזנשטאט אשר בארץ. עובדיה היה אז דמות הירואית ואגדתית בתנועה. ידעו כי הוא

6. כנופיה.
7. איש הייבסקציה — הסקציה היהודית ליד המפלגה הקומוניסטית הרוסית.
8. המשטרה הפוליטית של רוסיה הסובייטית, שרדפה בחמת זעם את כל אלה שלא ענו „אמן" על כל מעשי המשטר הדיקטאטורי.

זה עתה ניצח על ענין ההגנה העצמית שבדרום ונפל במאסר. וידעו כי החבר המסור והחרוץ אברהם מכטיי (חיכו לבואו לועידה והוא לא יכול להגיע) אירגן קבוצה ששיחררה אותו בכוח. פשוט הם סיכנו את חייהם ו„גנבו" אותו מתחת לאפו של ה„קונבוי".[9] ועוד ידעו, כי הוא היחיד בועד המרכזי שהיה בארץ־ישראל ועומד לעלות שוב לשם ואין כמוהו בכל החבורה בקי בעניני הארץ. ויודעי־ח"ן ידעו גם זאת, כי בתוך „נאשה פלאטפורמה", שהיא היתה אז עיקר התורה הכתובה של המפלגה החדשה — הרי הפרקים הדנים בארץ־ישראל הממשית כתובים בעיקרם בהשפעתו. מפה לאוזן סיפרו, כי בפולטאבה נבחרה ועדה בת שלושה לכתיבת ה„פלאטפורמה": ברוכוב, ויטבסקי (הוא חאשין) ואבנר (הוא בן־צבי). ברוכוב הוא אבי כי החלק התיאוריטי שב„פלאטפורמה", ויטבסקי השפיע על הפרקים הפולמוסיים, והוא, בן־צבי, טיפל ב„ריאליזאציה", כלומר בפרקים שדנו על הגשמת התכנית בארץ־ישראל.

ועל ה„ריאליזאציה" הוא גם הרצה אז לפנינו בועידה. הוא החל בניתוח השאלה הערבית והוכיח, כי אין כלל עם ערבי אחיד בארץ־ישראל. ישנם גזעים וכיתות שונות ושבטים שונים ומשפחות יריבות, ואין אפשרות כי אלה יתאחדו פעם לאומה, אם לא נאחדם אנחנו בהנהגתנו הלא נכונה. ובשעת ניתוח זה גילה לפנינו שפע של ידיעות, שלאיש מאתנו לא היה כל מושג מהן. אחר־כך הוכיח, כי אלה המתימרים לדבר בשם הערבים הם אֶפנדים וריאקציונרים ומשעבדי עמם, ואסור לסוציאליסט לבוא במגע אתם. מה שאין כן הפועלים הערבים, שפעם יתארגנו ואז עתידים אנו לבוא אתם בקשר־ברית. ועוד הוכיח, כי הכלכלה בארץ מצפה לפועלים אירופיים, מכיון שהפועלים הערבים אינם יודעים כלל למלא את הפונקציות הנחוצות לה עכשיו. לעומת זאת ישנן פונקציות במשק הארצישראלי, שלפי עצם מהותן תישארנה מונופולין של ערביי המקום, מכיון שפועל אירופי לא יוכל כלל להסתגל אליהן. ודאי, שחלוקת התפקידים בין פועלים יהודים לבין פועלים ערבים „טבעית" היא ואם נדע „לסדרה" לא תהא התחרות ביניהם. כאלה וכאלה הוכיח והסיר דאגות מן הלב. וכל זאת נאמר בליווי של עובדות מרובות, ושל שמות תורכיים וערביים שלא ידענו, ושל סטאטיסטיקה שציפינו לה, וראינו בעליל כי „הדבר" אפשרי ועתיד לקום...

והחשוב מכל היה האמון המוסרי הרב, שעורר האיש מראשית הופעתו. רם־קומה וצנום ומגודל זקנקן שחור, שזה עתה החל לצמוח על קצה סנטרו. עיניו הפיקו יושר לבב, ומלבושו — ענוה והסתפקות במועט. וכל האגדות על מסירותו הרבה הוכחו לך מאליהן כעובדות אמיתיות, כאשר רק הסתכלת בפניו המוארכים והזכים. ידעתי כי הוא סטודנט באוניברסיטה של קיוב ועל זאת העידה גם שפתו הרוסית. אבל לי נדמה היה — „משולח" הוא, מעין מהדורה חדשה של ה„משולחים" ההם, שהיו באים אל ביתנו שנה שנה מצפת או מטבריה. ובאחד מערבי הועידה, כאשר הפצרנו בו לשיר לנו „מזמרת הארץ" והוא ניאות לנו ובקול הבאס העמוק שלו, שנשאר בעינו כל ימי חייו, שר „עצי שיטים עומדים" — היה נדמה לי הוא עצמו כאחד מ„עצי השיטים" התמירים והמופלאים ההם, ה„עומדים" על משמרתם מימים קדומים...

ואם עובדיה — הוא בן־צבי — היה נציג „השלטון" במפלגה, היה יוסף אייזנשטאט כולו אופוזיציה. אף לפניו התהלכה האגדה: אסרו אותו בפולטאבה יחד עם ב. ברוכוב, והבשורה על שחרורו נדפסה ב„כרוניקה" לפני התכנס הועידה. — — —

9. משמר צבא או משטרה.

וההרצאה הפוליטית שלו, שהיתה מעין קוריפיראט מטעם האופוזיציה, היתה רבת טמפראמנט ומתובלת בהרבה אמרות־עם ופתגמי חכמים וכולה באה להוכיח, כי יש הבדל עצום בין מלחמתנו „כאן" למלחמתנו „שם". כאן, ברוסיה — עלינו להילחם ב„בונד" עד חרמה, משום שהפלתו של הקיסר ניקולאי לא תעזור לנו ולא כלום ואינה בשבילנו אלא ביטול זמן. אולם שם, בארץ, צריכים אנחנו בעצמנו להיות ה„בונד", לא פחות מזה אבל גם לא יותר. שם אין לנו להילחם אלא להפלתו של השולטן ולדמוקראטיזאציה של תורכיה, ותו לא. כל השאר יבוא כבר מאליו ואין כל צורך בתוספת של פרוגראמה. הדמוקראטיזאציה תביא לאמיגראציה והאמיגראציה לקולוניזאציה והקולוניזאציה לריאליזאציה של הטרי־טוריאליזם, והמטרה תושג. וכדי להפיל את השולטן יש להתאחד עם הערבים הצעירים ועם התורכים הצעירים ועם כל מי שיכול לעזור לשינוי המשטר בתורכיה.

תיתי לו לאברהם זיידשנור, איש המעשה והארגון, שהציע לועידה לבחור בר. ק. (הוא הועד הגלילי) עוד ביום החמישי בבוקר, לפני הרצאתו של אייזנשטאט, כי הרוחות אינן שקטות בעיר ואין לדעת אם ואיך תסתיים הועידה. ואכן, באותו ערב אחר ההרצאה, כאשר התעוררו היצרים מאוד וכל הצירים נרשמו לויכוח, שהבטיח להיות סוער מאוד, נכנסו ה„מזהירים" והודיעו, כי בחוץ לא שקט והישיבה נפסקה. ולמחר לא חודשה עוד. הויכוח על הרצאתו של יוסף אייזנשטאט לא התקיים, והועידה לא נסתיימה. למחר, ביום השישי בבוקר, הודיעו לי למלוני אשר ביוריבסקאיה, כי הועד הגלילי שהספקנו לבחור בו אתמול מתאסף בחנות הספרים העבריים של ר' מאיר האלפרין וכי עלי להופיע לפניו, כי הוא עומד לדון בי ובתפקיד אשר יוטל עלי.

אמנם עברה רק שנה ומשהו לעשייתי במפלגה, אולם למדתי כבר לקבל עלי החלטות של חברים. — — —

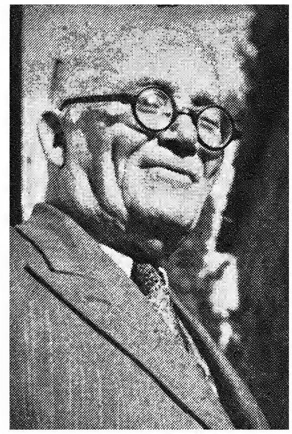
ובלכתי עכשיו אל חנותו של ר' מאיר האלפרין לשמוע את אשר חרץ עלי הועד הגלילי החדש, ידעתי מראש: קיים אקיים כל אשר יוטל עלי, ורק בלבי נדרתי: גם כשאקיים — אקבע לי עתים לתורה, תוך כדי עשיה מפלגתית.

ואכן, בבואי לחנות הספרים — היא חנות הספרים של רבי מאיר האלפרין, מחברו של „ספר הנוטריקון", שמיכל רבינוביץ שלנו, איש „דרום" בירושלים, היה חתנו — מצאתי את הועד הגלילי ספון כולו בסתר החדר הקטן החבוי מאחורי דלפק החנות, משום טעמי קונספיראציה, כמובן. ואלי יצאו מוטל בוגין ואברהם זיידשנור והודיעו לי, כי הועד הגלילי החליט לייסד בקרוב הוצאת ספרים („האמער") ולהוציא את עתון המפלגה בוילנה, ועלי יהיה מוטל להיות מוכן לבוא לשם לכשאיקרא ולשמש שם מתרגם, כי מנהיגי התנועה כותבים רוסית והעתון צריך להיות באידיש.

לא היה לי ברור כלל באותה שעה איך אספר על ההחלטה הזאת בבית ואיך אקבל את רשיון ההורים ואיך אאחד אותה עם החלטתי ללמוד — אולם ידעתי: אקיימנה. ואכן, קיימתיה. הדבר היה ביום השישי בבוקר ואני יצאתי מן החנות ללכת לרכבת כדי להגיע עוד לשבת הביתה. בדרך נזכרתי פתאום, כי שבוע כבר חלף ועדיין לא הייתי אצל רופא העינים, שכתובתו רשם לי אבא בעצם ידו, ובארנקי עוד שמורה מחצית הרובל שנתן לי — דמי ביקור לרופא. מיד חפזתי אל הרופא ד"ר קאמינסקי. הלה בדק את עיני — ולתמהוני הרב רשם לי משקפים. מאז אני חובש משקפים עד היום הזה.

מיכל רבינוביץ

עם ב. ברוכוב במינסק

מיכל רבינוביץ

המחבר (1879—1948) — מחשובי משכילי מינסק בראשית המאה, מו״ס, מו״ל וסופר. עלה לארץ ב־1925. ראה עליו בספרנו עמ׳ 447 ועוד.

באחד הימים של סוף אדר בשנת תרס״ז, נכנס אלי אלכסנדר אברבוך־ברוכסון כאשין, ממבקריו התמידיים של בית־מסחרי, ששימש בימים ההם מרכז ובית־ועד לסופרים וגבאי המפלגות, ואמר: רואה אני בחלון בית־מסחרך תלויה מודעה המכריזה שיש לך חדר להשכיר. אם תסכים להשכירהו לי, אני שוכרהו, ולדמי דירה שתקציב עליו אני מסכים למפרע.

„בשתים תתחתן בי״, עניתי כדרכי, בפסוק: „ראשית: על־מנת שאין לך עלי שירות של בישול, הגשת והצעת המיטה והדחת הרצפה, ושנית (וזהו החשוב ביותר) — אם יש לך פאספורט כחוק״. התנאי השני התניתי בקול רם, מפני שהיו כמה אנשים מכרים וזרים באותו מעמד, ומפני הזהירות הכרזתי על התנאי, שלא לעורר עלי חשד שאני משכין בתוך ביתי בני־אדם שאינם מהוגנים.

„בודאי, בודאי כך״, ענה אברבוך אף הוא בקול, ובצאת אותם בני־אדם הוסיף בלחישה קצת: „אתה בודאי לא תדקדק בשום דבר אם מצד החוק הרשמי לא יהא איזה פגם וליקוי. החדר הוא לא בשבילי, אלא בשביל אחד מהחברים הנכבדים, שקיבל ׳פאספורט כשר׳ ״.

בבין־השמשות בא והביא לי פאספורט על שם איזה משה מ. מעיירה בפלך מינסק. „דמי־דירה — הוסיף — תקבל כשיהא כסף. העיקר שהפאספורט ׳כשר לכל הדעות׳ ״. נטלתי ממנו את הפאספורט ותמורתו קיבל ממני פתקה לאשתי, שתמסור את מפתח החדר לדייר החדש. בערב, כשבאתי הביתה, שמעתי כבר את קולו של הדייר החדש, קול דק ומצפצף, קולו של ברוכוב...

איזה רגש מיוחד הרגשתי בהכירי את ברוכוב על־פי קולו. ידעתי את ברוכוב מלפני שנתיים, כשהיה במינסק לקרוא אילו הרצאות, ובאותם הימים נזדמנו פעמים אחדות ושוחחנו על כמה ענינים שעמדו אז על הפרק. אנחנו, הציונים הצעירים, נתנו לו את הסיוע הדרוש לארגון הפועלים הציונים, והוא השתתף פעמים בישיבות הועד של הציונים הכלליים. עכשיו נתגלגלו הנסיבות והוא יושב בתוך ביתי, כל־כך קרוב אלי, ואנוסים אנו להתנכר איש לאחיו. מצב לא־נעים, אבל מחייב, צריך להסתגל אליו.

לאשתי, שלא ידעה אותו מקודם, גיליתי ברמיזה ובסגנון של היתול, שהדייר שלנו הוא אחד מל״ו צדיקים, שאין דורנו ראוי לכך שיתגלה והוא צדיק נסתר... הבינה אשתי את הרמז ולא הוסיפה לשאול. וכדי שיחוסינו יקבלו מהשעה הראשונה צורה מתאימה למצב שנתהווה, העמדתי פנים של בעל־הבית המטיל אימה בתוך ביתו ומראה כוח שליטתו בתחומי ממשלתו. דפקתי על דלת חדרו של הדייר, וכשפתח לי את הדלת, לא הסתכלתי בפניו ואמרתי רוסית, לשון שיש בה גופה שלטון: „אדון דייר, המיחם מוכן, ואם זקוק אתה לתה, שתה עכשיו. לכשיצטנן, שוב לא תקבל עד למחרת הבוקר״. ובתוך דברים אלה שנאמרו בחיתוך־דיבור קשה, כאדם הגורס חצץ בשיניו, נעלתי את הדלת ולא המתנתי כלל לשמוע מה יענה „האדון הדייר״ הזה.

ברי היה לי שהאדון הדייר יורד לסוף דעתי ולא יראה עצמו נעלב, חלילה. עברו רגעים אחדים, נפתחת הדלת והדייר יצא כנזוף ובצפצוף של ציפור כלואה בכלוב התוודע אלי ואל אשתי ושאל: אולי נתרצה להשאיל לו לפי שעה כוס לתה, כי עדיין אין לו משלו ולא כלום. פקדתי על המשרתת הקטנה שהיתה בביתי, למזוג תה לדייר וליתן לו גם סוכר משלה ולשאול אותו בשם „בעל־הבית״, אולי הוא רוצה בלחם וחמאה, עד שיהא לו משלו.

הכיר לי הדייר תודה על תשומת־לבי אליו, ויחוסינו מאותה שעה כבר נתקבלו ונקבעו: זרים אנחנו איש לרעהו, מעולם לא ידעתיו, ובשם „רבי משה״ נודע לי עכשיו, ורק על־פי מידת הכנסת־אורחים הנהוגה בביתי, הרי אני מקרבו ומראה לו פנים מסבירות.

בימים הראשונים לכניסתו בביתי היו מבקריו מעטים. רק שנים־שלושה מהמקורבים ביותר. הוא ישב לו כל היום בחדרו, קרא הרבה בספרים ואכל מעט, פת בלא טיבול. מן המבושל כמעט שהיה מודר בהנאה. בערב היה יוצא לטייל, ובחזירתו היה מביא אתו חבילת עתונים וצרור אגוזים, שהיה מפצחם בשעת קריאתו, פולט את החרצן ולועס את הקליפה ואינו מרגיש...

אחרי נעילת בית־המסחר, היינו שותים תה בחבורה, וכשהוא יחידי בחדרו, אני מזמין גם אותו לשולחן. הוא מפסיק מעבודתו, יושב לו בקצה השולחן ומתנצל תמיד על שאינו לבוש כדבעי. החולצה השחורה היא תמיד עליו וזהו, לפי הודאת־פיו, הבגד היותר חביב עליו.

הגיעו הימים האחרונים שלפני הפסח. אשתי, המדקדקת במצוות ונזהרת בספק משהו של חמץ, שואלת מתוך מבוכה פנימית: מה יהא משפטו של הדייר בימות החג? חוששת היא שלא יחמיץ לה את הבית מתוך אי־זהירות בעצם החג. הבטחתיה שאסדר את הענין כהוגן. אשאל אותו עצמו: מה מנהגו בפסח? ואם יבטיח להיזהר, בודאי יעמוד בדיבורו. האיש ישר ואפשר לסמוך עליו. ועוד באותו ערב, כשישבנו לסעודה, פניתי אליו ואמרתי: „רבי משה, צריכים אנחנו לברר כיצד תתנהג בימות החג? אם כיהודי כשר הנזהר ממשהו חמץ, והיית כאחד מבני־ביתנו, ואתנו תאכל בימות החג, ואם תתנהג כגוי גמור, ואכלת בימות החג מחוץ לביתי״.

הבין רבי משה את הרמז שלי, פנה לאשתי ואמר: „הריני מבטיחך, גברת, שלא אכניס חמץ לתוך ביתך, ולא אגרום לך שום צער. מאושר הייתי לו יכולתי לקבל הזמנתכם לאכול אתכם בימות החג, געגועים גדולים יש לי לחג זה ולמסיבת־משפחה, אבל אנוס אני, לצערי, מפני סיבות, להסתלק מהזמנתך בתודה רבה״.

בכל ימות הפסח היה נזהר להשתמש רק בכלים המיוחדים לו, ואפילו לחדרו הכניס רק אגוזים, שהיה מפצחם רצופות במשך היום, מה שנתן מקום לתרעומות המשרתת, שהוא מרבה בקליפות על הרצפה.

ביום האחרון של החג אכל אתנו. לכבוד סעודה חגיגית זו התלבש כגנדרן בחליפה שחורה, בצווארון מגוהץ ובעניבה של משי „שאנטיקליר". בתוך אותה שיחה נתגלגלו הדברים על הלשון היהודית וראשיתה של הספרות באותה הלשון. מסרתי לו ידיעות ופרטים שונים על ראשיתה של אותה הספרות, על תכנן של היצירות הראשונות וצורתן, על השירים והפתגמים ושאר היצירות העממיים, שעסקתי אז באסיפתם, והיה כל זה כל־כך חדש לו! לא היתה לו כל השגה מ„קדמוניותה" של לשון זו וספרות זו. מסרתי לו כמה חידות עממיות, אמרות, קללות מחודדות וקלמבורים יהודיים וביארתי אותם לו, ונהנה הנאה מרובה. וכמה פעמים אחר־כך היה חוזר לאותם הענינים בשיחתנו והיה שואל ממני כמה שאלות בביאור משלי הדיוטות שאזנו קלטה בעברו ברחוב...

אחרי החג התחילו מבקרים אותו אורחים ופנים חדשות בכל יום. נודע לי שאלה הם חברי הצ"ק (הועד המרכזי), שישבו עד עתה בווילנא והוציאו שם את הדו־שבועון „דער פראָלעטארישער געדאנק", וכשהרגישו שהבולשת הריחה בהם, עברו למינסק וביחד אתם עברה גם מערכת הדו־שבועון. בין המבקרים התמידים היו אז — מלבד שנים־שלושה „פראקטישע יאטען" (אנשי־מעשה) מההסתדרות המקומית, שהיו ממונים לספק צרכיו הפשוטים והמצומצמים, — אלכסנדר אברבוך, זרובבל, רחל גולדין (ינאית), פאוועל פאלעסטינעץ ועוד, וכל אלה היו עומדים לפניו ביראת־הכבוד כתלמידים לפני רבם והיו מקבלים תורה מפיו. אלא שברוכוב היה משפיע עליהם יותר ממה שהיו יכולים לקבל, ובין הרבי ותלמידיו היתה, כפי שראיתי אז, תהום עמוקה מבדילה וחוצצת...

זוכר אני שבאותם הימים היתה בבוברויסק דיסקוסיה גדולה בין פועלי־ציון מצד אחד ובין גדולי שאר המפלגות מצד שני. ברוכוב עצמו לא יכול, מאימת הבולשת, לנסוע ולפיכך „הריק את חניכיו", שימלאו את מקומו, וקודם יציאתם למלחמה העמידם לפניו בנסיון. כראש־ישיבה חריף, המנסה את תלמידיו ובודק אותם בשבע בדיקות למצוא את מקום־התורפה, כך ניסה ברוכוב אותם כמה פעמים.

„ואם ישאלך פלוני הבונדאי לשיטתך — — — מה תשיב?" כך שאל ברוכוב את אחד מאלה שעמדו לצאת לבוברויסק, והלה לא ידע מה להשיב וגימגם דברים שאין להם שחר. ורעד קולו של ברוכוב והתרגז, ונדמה לי אז, שברוכוב, כראש־הישיבה החריף בשעתו, יוצא מכליו וגוער בתלמיד טועה זה: „ראש גוי! כלום לא תבין? אם הוא שואל אותך כך, הלא עליך להשיב לו מיניה וביה ואדרבא: ממקום שהוא מקשה עליך אינה קושיא, אלא ראָיה ניצחת, אלא לדידי קשיא הא, ואם יאמר לתרץ כך, אף אתה הראה לו שהוא טועה בדבר־משנה. כל תינוקות של בית רבן יודעים שכבר הורו גדולי הראשונים והאחרונים: מארכס, קאוטסקי, אנגלס, פרנסטורפר ופליכאנוב..."

ברי לי שאילו השתתף ברוכוב בעצמו בדיסקוסיה בבוברויסק, מזוין בבקיאות עצומה ובחריפות עמוקה זו שהיו לו, היה מכה את כל מתנגדיו שוק על ירך, והיה מנצח בכל החזית, אבל תלמידיו־שלוחיו לא ירדו לסוף דעתו וחריפותו וסירסו את דבריו ונשתבשו ולא יכלו לצאת מן המבוך של סברות דקות והמצאות מחודדות, והבונדאים בבוברויסק חגגו את נצחונם.

וגדול היה צערו של ברוכוב באותם הימים. הוא ראה עצמו מדוכא בבדידותו. ניסיתי להיכנס אתו, כדרכי תמיד, בשיחה ולשמוע מפיו דרך־אגב את משפטו על תלמידיו וחבריו אלה, אולם הוא חש את הכאב, ואפשר גם את העלבון בעמקי נשמתו, וכארים־טוקראט גמור לא פלט אותו לחוץ.
ביום היו הביקורים האלה וישיבות המרכז מפריעים ומוציאים אותו מעולם הספרים, אבל בלילה היה יושב והוגה שעות רצופות בספרים. שקדן, שמעטים כמותו היה ברוכוב, וכשקידתו כך היתה עמקנותו. היה קורא זמן רב בספר ואחר־כך היה קם ומתהלך בחדר ומשנן בעל־פה מה שקרא בספר, מקשה ומפרק לעצמו, ושוב מקשה, ושוב מתרץ ומביא סיוע, עד שמשנתו סדורה לו, מבוררת ומלובנת. ראיתיו כראות למדן גמרא חריף ומפולפל, העוקר הרים וטוחנם, ואין סוגיא עמומה אשר תשגב ממנו. זכורני, שבאחד הימים קראתי את מאמרו, שהלך ונדפס בשבועון „דער פראָלעטארישער געדאנק", והיתה הדעה שהובעה בו תמוהה בעיני, שהיא סותרת ליסוד שיטתו של ברוכוב. פניתי בתמיהתי זו לר' משה, והוא ניסה לתרץ באיזו חריפות, אולם כשעמדתי על דעתי, והראיתי הדברים שחור על גבי־לבן נאמרים במאמרו, ביאר לי שהדברים באמת לא הובעו כהוגן. כמדומה, אמר לי, שברוכוב כותב מאמריו רוסית, ואחרים מתרגמים אותם, והתרגום לא עלה יפה, ויש כאן באמת מקום לטעות.
במשך אותם החודשים שישב בבית, התבוננתי לחייו וסדרי חייו. פשוט וצנוע היה, מסתפק במועט. מעולם הגדולים התרחק, לא נהנה מהשיחות היום־יומיות, אולם כמה קרוב היה לקטנים. בחברת בתי, פעוטה בת שתי שנים, היה מבלה שעות רצופות, פטפוטה־זמזומה היה לו לשיר החיים. ספג את כל צליליו והדיו, וכשהיתה מתקרבת אליו ולוטפת אותו באצבעותיה הזעירות, היו פניו קורנות ומזהירות.

באמצע חודש יולי — אם איני טועה — התחיל חש עצמו עזוב ובודד, ובבדידותו התחילה אימת־הרדיפה לרדוף אותו... על כל פסיעה ופסיעה נדמה לו שמלווים אותו מלאכי־חבלה מלאי עינים ואין מפלט לו מהם. הוא הביע לפני פחדו לא אחת ושתים, ואני השתדלתי לבטל את כל זה, מה שגם עכשיו אני סובר שפחד־שוא היה, שאילו הרגישה בו הבולשת, היתה מוצאת אותו בנקל.
באחד הימים הודיעני שהוא עוזב את מינסק. עזרתי לו במה שיכולתי, ליויתיו אל התחנה והושבתיו ברכבת. מתוך נשיקות והבטחות לכתוב לעתים תכופות נפרדנו.
שני מכתבים קיבלתי ממנו בימים הראשונים, מכתבים מלאי ידידות ודברי חיבה לבתי הקטנה. את פניו שוב לא ראיתי.

ז ל מ ן   ש ז ר

מ י כ ל   ר ב י נ ו ב י ץ

מתוך „אור אישים", הוצאת „עם עובד", תל־אביב, תשט"ו

נפטר ר' מיכל רבינוביץ! סולק אוצר בלום של תורה וספרות ודעת ישראל. סולק ארון שלם, מלא מזן אל זן חכמת־עם וידיעת הוי והליכות עבר וסתרי ספרות, ודעת ספרים ונפתולי תנועות, וידיעה לפני ולפנים של חיי דגולי־ישראל בדורותינו ובדורות שקדמו לדורותינו, בעולם הרבנים ובחוגי הספרות ובמערכות הציבור. לא יהיה עוד בית־מסחר־ספרים „הדרום" בית־ועד לאנשי הספר הנמצאים בירושלים או מזדמנים לירושלים. בלב יקירי ירושלים פגע החץ. נתרוששה ירושלים!

לשוא תחפשו באֶנציקלופדיות ובספרי־עזר ידיעות ביוגרפיות, או ביבליוגרפיות על המנוח היקר הזה, איש האשכולות. לא חיבר ספרים האיש, אף כי הרבה מאד כתב בחייו והרבה מזה עוד התכונן לכתוב. ועליו לא נתן לכתוב כלל. יותר מדי יפה ידע את סוד עשיית הספרים ואת תולדות כל עושיהם. ואיזה פקחות יהודית־ליטאית וחריפות תורנית־משכילית שמרה עליו לא לסכם בכתב את דמותו. שר־הספרים היה, ומה לו להוסיף עוד ספר על כל אוצר הספרים העצום אשר בזכרונו ובלבו וסביבו ותחת ידו. וכל מה שכתב רק כלאחר־יד כתב. כאילו בלי משים כתב. כניצוצות שניתזים מבית־המוקד. ולמה בכלל לכתוב, אם אפשר לשוחח? ולא היתה שיחה של תורה כשיחת חולין של ר' מיכל. ומי ימנה מספר הסופרים והחכמים אשר שאבו ממקורותיו מלוא חפניים, בחנו את סברותיהם לאור זכרונו, ולא היו מגיעים כלל לאשר הגיעו בלי עזרתו המאלפת?

לפנים — עילוי היה. ממיר אשר בליטא יצא. ובאליקסוט ובשאוול ובטאֶלז ובסלובודקא יצק מים על ידיהם של גדולי הרבנים והר"מים. מלא וגדוש יצא מבתי הישיבה.

ואחר־כך היה משכיל חריף. ב„המליץ" היה הפיליטוניסטון השנון. „צבי רבין" היה חותם. מה שהיה ש.י. יאצקאן ב„חזון־היום" שלו לסוקולוב ב„הצפירה", היה צבי רבין לליאון רבינוביץ ב„המליץ": הלוחם בשער. ולפי אָפיים ורמתם של שני פיליטוניסטים שונים אלו, נקבעה באותה השעה הדמות של שני העתונים. ואחר־כך, היה חתנו ונושא־כליו של ר' מאיר הלפרין בעל ספר־הנוטריקונים, ובעל מסחר־הספרים העברי הגדול במינסק; מרכז שוחרי הציונות והתרבות העברית ומפיצי הספרות החדשה ברוסיה הלבנה. אז היה גם עסקן ציוני ונבחר לועידות ולכינוסים ולקהילה. עם ימי המלחמה הראשונה והמהפכה של קרנסקי החלה הגיאות של העסקנות הציבורית ואתה ימי הנסיונות. הוא נבחר לועד הלאומי של יהודי רוסיה הלבנה, היה עורך עתון ציוני ביידיש. ובימי ראשית הבולשביקים היה הוא אחד הציונים המועטים שהיה מוצא שפה משותפת עם תלמידיו שיצאו לתרבות היבסקציה, והיה מציל את אשר היה ניתן להציל. הוא יסד ועדה לחקר תולדות היהודים ברוסיה הלבנה, היה מרצה על פולקלור במכון הפדגוגי, והיה סובל למכביר את סבלות הימים; ועם ראשית האפשרות לעלות ארצה הוא עלה והעלה אתו אוצרות ספרים עתיקים ויקרים וגנזי פתקאותיו ושפע תכניותיו, תקע את אהלו בלב ירושלים החדשה, העמיד את עצמו מאחורי הדלפק של חנות הספרים „דרום" שלו והפך שם — תל תלפיות. מעסקנות ציונית לא פסק אף בירושלים: בציונות הכללית המתקדמת, בבני ברית, בהלואה וחסכון, בישורון, אולם עיקר מעינו — בקרית ספר. החנות הופכת הוצאת ספרים, והספרים — מן השיתין. ממרחקים דופקים חכמים על שעריו ומפקידים בידיו את

כתביהם. והוא מוציא אותם לאור. ולהוציא — הפירוש אצלו: לתקן ולהגיה ולהעמיד את הדברים על דיוקם. מעין מוסד מדעי לעצמו, מעין „מקיץ נרדמים" פרטי.

ובינתיים — ניתזים הניצוצות. בשיחות חולין, ובתשובות לחכמים, ובהרצאות על פולקלור, ובהרצאות על הגר"א, ובמכתבים לסופרים, ובביקורת קטלנית על כתבי ותיקים, ובעצות מחכימות למתחילים, ובתכניות על גבי תכניות והעיקר — בהערות שבעל־פה, מחכימות ומבהירות, ומבריקות ומעמידות פרטים על דיוקם.

ובינתיים — זיקנה קופצת, ומחלה מצטרפת. וימי מסה באים.

את אשר הציל בימי מלחמה וטלטולים לא הציל בימי שלהי מאבקנו בארץ. בהפצצת רחוב בן־יהודה, לא פסחה הרעה על אוצר הספרים שלו. ועם חורבן אוצר ספריו נחרבו חייו.

עירותו ושנינותו והסברת־הפנים שלו, אמנם, לא סרו ממנו אף אז. אולם הכוחות הנחוצים כדי להתחיל מחדש לא היו עוד.

גברה המחלה והכריעתו.

כאילו עולם מלא הוסח ואיננו. האגזים אם אָחוש: לא הניח כמותו? כאלה לא משתכחין עוד בימינו.

ט"ז בחשון תש"ט

ר' מיכל לא היה מוכר ספר אלא בשעת הדחק. יום אחד נכנס לחנותו דוד בן־גוריון, ראה חוברת מונחת על השולחן, דיפדף בה ורצה לקנותה. — „מה יקר, ר' מיכל?" — „587 מיל", — ענה מיכל. התפלא בן־גוריון לדיוק שבסכום עד למיל אחד, חייך ושאלהו: „איך אתה קובע את המחיר, ר' מיכל?" — „פשוט מאוד. לפניך בא אלי הגובה מחברת החשמל ונחוצים לי 587 מיל, כדי לסלק את החוב לחברה, שאם לא כן, האמן לי, לא הייתי מוכר את החוברת"...

חנות־הספרים של הלפרין־רבינוביץ שימשה במינסק כרבע מאה שנה מרכז תרבותי־ספרותי לכל משכילי העיר, סופריה וקוראיה. שם פגשתי את הסופרים הותיקים, נודעים לשם בעתונים, כגון: הישיש י. מ. וואַהלמאַן, עורך „הכוכבים", יוסף בריל („איו"ב ממינסק"), יהושע סירקין, ח. ד. רוזנשטיין (חד"ר מד"ן), אבא סירוטקין (בר־יתמא), המדקדק אברהם אברונין, ישעיהו ניסן גולדברג (יכנה"ז) ועוד. שם פגשתי גם שני הסופרים המתחילים: שמואל פרלמן (טרם היה לדוקטור בברן) ודוד ז'וכוביצקי (הוא דוד זכאי). ז'וכוביצקי כבר זכה לפרסם ביומון המודרני „הצופה" הווארשאי שיר יפה, ששורתו הראשונה נקראה בערך כך: „במערכות המלחמה אל יהי כושל בינינו".

דניאל פרסקי

אלכסנדר גולדשטיין

בפעילות ציונית

מתוך זכרונותיו של המחבר שפורסמו ב״העבר״
ספר י״ד, ניסן תשכ״ז, בתרגומו של ברוך קרוא.

כרגיל, ביליתי את חודשי חופש הקיץ 1905, את החודשים האחרונים לפני הקונגרס הציוני השביעי, במינסק. זו היתה מינסק שונה בהרבה ממינסק של ימי לימודי בגימנסיה, אף כאן הכניסה הציונות לחיי פעילות חדשה, ידידים חדשים. באתי במגע קרוב עם ההמונים הציונים של מינסק ועם מנהיגיהם: שמשון רוזנבוים,[1] עורך־דין מצוין, שהזניח את מקצועו למען התנועה. אחד מן המוחות הדקים ביותר של התנועה, שצירף בקרבו גישה מקורית לבעיות עם כוח דיאלקטי ניכר; חיים חורגין,[2] איש ממעט בדיבורים ובעל מרץ עצום, המארגן של כל סעיפי הפעולה הציונית; יהודה זאב נופך,[3] אבי חברי מפטרבורג, אחד הטיפוסים הנדירים של אידיאליסט ואיש־העם במיטב פירוש המלה; אברהם קפלן,[4] מן הפעילים ביותר במשפחה הציונית במינסק; יצחק ברגר,[5] מייסד „פועלי ציון״ במינסק — ארגון הפועלים הציוני הראשון בעולם; מאניה וילבושביץ,[6] אף היא מראשוני העולים ממינסק; ישראל קאסל,[7] משכיל יהודי טיפוסי מליטא, לאחר זמן יוזם מפעל המלח בעתלית בארץ־ישראל. יוסף ונאדיז׳דה זאלקינד,[8] שניהם ציונים פעילים מימי היותם סטודנטים בחו״ל, חברי האגודה האקדמית הציונית המפורסמת בברלין שכללה בין היתר את מוצקין, שמריה לוין ונחמן סירקין.

במינסק נאמתי בפעם הראשונה בחיי יידיש, בבית־כנסת ישן בפרבר בנוי מעץ. כשהאזינו האנשים והנשים הדלים הלבושים בגדי עניים לנאומי, כשראיתי את הד דברי בעיניהם ובפניהם, הרגשתי זעזוע שלא הרגשתי מעולם בשום אסיפה בפטרבורג.

והיו עוד אסיפות ביידיש — צעירים ונשים, בחורים ובחורות האזינו בכוונה רבה לויכוחים בין ציונים או אנטי־ציונים אחרים, ויכוחים שנערכו בחשאי ביער מחוץ לעיר, בנסיבות רומאנטיות של סיסמאות, משמרות, סכנת מאסר. הויכוחים האלה ביער היו נמשכים על פי רוב עד השחר.

מזמן לזמן אירע ביער מאורע סנסציוני: התחרות בין „הכוכבים״ של מפלגות יריבות, ויכוח בין מנהיגים מפורסמים. במקרים כאלו גדלו אמצעי הזהירות והסודיות, מבחר המוזמנים היה יותר חמור.

אותו קיץ היתה לי הזדמנות לשמוע במינסק נאומי שלושה אנשים מפורסמים וחביבים ביותר וידועים כראשי מפלגותיהם במאבק העיוני.

הראשון היה ולאדימיר מדם, ממנהיגי ה„בונד״. מכל מנהיגי ה„בונד״ היה הרחוק ביותר

1. ש. רוזנבוים (1860—1934) מראשי הציונות הרוסית, מיניסטר לעניני היהודים בליטא (1923), נפטר בתל־אביב.
2. ד״ר מ. ח. חורגין (1855—1938), מראשי הציונים במינסק. עלה ארצה ב־1921.
3. י. ז. נופך (1846—1923) מראשי חובבי־ציון במינסק, ציר לקונגרסים ציוניים.
4. א. קפלן (1869—1920) מראשי הציונים במינסק. ממארגני ההגנה העצמית.
5. י. ברגר (1876—1956) מראשי התנועה הציונית במינסק. נפטר בתל־אביב.
6. מאניה וילבושביץ (1876—1956) היא מאניה שוחט, ממיסדי „השומר״.
7. י. קאסל (1871—1936) מהנדס, ממיסדי חברת המלח בעתלית.
8. י. זאלקינד (1859—1952) ונחמה־נאדיז׳דה רעיתו (1860—1952) עלו ארצה ב־1933.

מן היהדות ומהמוני היהודים. הוא בא ממשפחה מתבוללת קיצונית, כמעט המשפחה היחידה במינסק שבניה המירו את דתם. וצעיר זה, שגדל באוירה לגמרי לא יהודית ולא הכיר את חיי היהודים ובעיות היהודים, מרד במדיניות המתבוללת של המפלגה הסוצי־אליסטית הרוסית ונעשה לאחד ממייסדי ה„בונד". הוא למד לדבר ולכתוב יידיש והקדיש את כל חייו לפועלים היהודים.

קוליא טפר [9] היה טיפוס מנוגד לגמרי. הוא בא מלב הגיטו, הלך ממפלגה למפלגה, התחיל בציונות וסיים באנרכיות, שעדיין לא היתה ידועה ברוסיה. ובכל אחד מן הגלגולים שלו הטיף לאמונתו החדשה באותה קנאה. איש לא ידע איפה הוא גר ומה היא פרנסתו. הוא היה מופיע במינסק, שוהה כאן ימים אחדים ונעלם פתאום.

השלישי היה דב ברוכוב. רק היהדות הרוסית באביב התנועה הציונית, ערב המהפכה הרוסית, יכלה להוציא מקרבה צירוף כל־כך יחיד במינו, כל־כך מורכב, של רוח ומנהיגות. לפי מראיתו היה פרופיסור או תלמיד־חכם טיפוסי — קצר־רואי, מפוזר, בלתי מתענין בנוחיות אישית ולגמרי בלתי מעשי. אבל מתחת לחיצוניותו היה כמוס כוח שכלי מזהיר מאין כמוהו. הוא צירף בקרבו זכרון יוצא מן הכלל, מקוריות, בקיאות מופלאה וכשרון למנהיגות רוחנית. אף על פי שלפניו כבר היו קיימות חבורות „פועלי ציון", הרי הוא שנתן לתנועת העבודה הציונית הצעירה את האידיאולוגיה והתכנית, שהפכו אותה לארגון מאוחד המכיר את דעותיו ותפקידיו המיוחדים. הציונות והפלשתיניות שלו — הוא היה מן ההתחלה „ציוני ציון" אדוק — היו מושרשות בהרגשות יהודיות וציוניות עמוקות. אולם הוא הרגיש את הצורך להעניק להן בסיס עיוני, לתת להן נימוקים מדעיים מדויקים לרוח הזמן. נאומיו היו נמשכים לעתים שעות. ומענין שתמיד הצליח לרתק את קהל שומעיו. זוכר אני את האסיפה הראשונה במינסק באותו קיץ שבה נאם ברוכוב. הקהל היה מורכב כמעט רק מסטודנטים וסטודנטיות. רבים מהם חברי מפלגות אנטי־ציוניות. הייתי יו"ר. ברוכוב התחיל בשעה 9 בערב ונאם שש שעות. אורך נאומו נבע משפע התורות והדעות במוחו, מן הצורך ליצור מתוך אבני הבנין העיוניות היכל מלא והרמוני. אחריו נאמו המתנגדים ממפלגות שונות והוא ענה. וכשנגמרה האסיפה, כבר היה שמונה וחצי בבוקר. מעולם לא ראיתי אסיפה כל־כך ארוכה. קיויתי להיות בבית לפני שבני־ביתנו יקומו. לולא הייתי יושב־ראש, יכולתי ללכת אחרי נאומו של ברוכוב, אבל הייתי מוכרח להישאר עד הסוף וראיתי בעיני רוחי את אמי מזדעזעת כשהיא רואה את מיטתי שלא ישנתי בה והחדר הריק. בדרך הטבע תחשוב שנאסרתי או שקרה לי משהו. עברה שעה עד שהגעתי מן היער לביתנו. מיהרתי לדירתנו כשלבי דופק. מה שראיתי בחדרי הפתיע אותי. חדרי היה ריק. מיטתי, שולחני, הכסאות, הכל נעלם. פתחתי את הדלתות משני החדרים הסמוכים ולא יכולתי להאמין למראה עיני: אף הם היו ריקים. רק בחדר־האוכל בא הסבר למסתורין. שכחתי לגמרי, שאותו בוקר עברנו לדירה אחרת. תוך ההתרגשות של המעבר לא הרגישה אמי בהיעדרי.

הלך והתקרב הקונגרס הציוני השביעי בבאזל. מלחמת הבחירות הגיעה לשיא, והציעו לי להיבחר בפטרבורג ובמינסק. אבל לא יכולתי להסכים. הייתי צעיר ביותר, כשנתיים למטה מן המינימום הדרוש. אמנם בהתלהבות הבחירות לא הקפידו שני המחנות על זיוף התעודות של המועמדים, אבל אני התנגדתי כל הזמן לשיטות אלו. נראיתי צעיר מדי, וכך נסעתי לקונגרס כסופר מטעם „ראזסויט".

9. קלמן טפר (1879—?) עבר מציונות לבונדאיות, אח"כ — אנארכיסט. נפטר בברית־המועצות.

יוסף מורגנשטרן

אזכור ימים במינסק

מתוך הספר „אזכור את הימים", הוצאת ספרית־פועלים בשיתוף עם קרן „וין־מור", תשל"ב. תירגם מיידיש מיכאל שפירא.

הגיעה אלינו השמועה כי במינסק נתקיימה ועידה ציונית, והעיר־מינסק גדלה בעיני עד מידת חשיבות עליונה והפכה להיות חלום־חיים. מילתא־זוטרתא, מינסק! — לא חדלתי מלחזור על המלים בפני עצמי ובחלומותי ובמחיצת חברי.

מינסק נראתה בעיני כמרכז עולמי גדול ביותר. שם מפכים מעיינות האידיאלים של העם, הציונות והסוציאליזם. במינסק, לפי השמועה, נטשו בנים ובנות של גבירים את עשירות הוריהם, ויצאו למאבק בעד העם ולמען עולם טוב וחפשי יותר.

דמותו של גרשוני, המהפכן הנודע, נצטיירה בחזוני כזכה ומפוארת ביותר. 'גרשוני' — הרי זו ממש מנגינה.

משכה את לבי גם הספריה הגדולה שבמינסק, שספריה חפשיים לקריאה־חינם לכל־דכפין. ספרים המחזיקים כה הרבה דעת והם חפשיים לכול! חשתי תשוקה כבירה בקרבי לנסוע לשם ולעשות דבר־מה להתקדמותי. נמצאו לי שם כבר שניים מבני־דודי וביניהם יודל שפירא, מן־הסתם יעזרוני ולא אלך שם לאיבוד.

הכלל, מינסק — בכל מחשבותי, מינסק ואני. התחלתי מתכן תכניות כיצד אגיע למינסק. שני בני־דודי הגימנזיסטים, יודל שפירא ופייבל גינזברג, באו לקראתי באהבת־אחים. לא בלבד שקלטוני בקיטונם הצר בעליית־הגג, אלא מיד עזרוני בלימוד הלשון הרוסית ובמקצועות אחרים. הם היו לבטח מתחלקים עמי בפת־לחמם הדלה, אך לכך לא הסכמתי בשום אופן. רכשתי לי שלושה 'ימים' אצל קרובים מרוחקים, ובשאר הימים תמך בי בפת־לחם המשגיח מבית־הכנסת 'שואבי־מים'. כמובן שבגלל אותה פת־לחם הוצרכתי להימנות על חבר הבחורים־הלומדים באותו בית־כנסת, דבר שלא נתקשיתי בו במיוחד. קודם־כל, לא היה בדעתי לחדול לחלוטין מלימוד הגמרא, ושנית, באין בית, שימש לי הקלויז המחומם והנעים כמקום־מנוחה. לאחר זמן התחיל יודל שפירא להכניסני לחברה, השופעת רעיונות חילוניים והשכלה שכבשו אזי את לב הנוער.

חוויה מיוחדת היתה לי כשיודל הביאני אל הדוקטור גרשוני, אחיו של הגיבור־האגדתי המהפכן גריגורי גרשוני. בין יתר המעשים הטובים שעשה למעני ד"ר גרשוני היה חשוב לי במיוחד מכתב־ההמלצה שנתן בידי אל ספריית־נופך שבעיר, כי יתנו לי ספרים כחפצי לקריאה ולעיון גם לביתי, עם הבקשה לזקוף את ההוצאות על חשבונו. איש יקר־המציאות היה ד"ר גרשוני, שבמידותיו המצוינות לא היה לו להתבייש כהוא־זה אף לעומת אחיו המפורסם בעולם. לאחר זמן נודע לי שלא הייתי יחידי לגמילות חסדיו, וכל בחור עני וצמא־דעת שנזדמן לו היה נעזר על־ידיו.

נתפסתי לספרים אלה כרעב שאינו יכול לשבוע. ומה חידוש בדבר? זמן רב מדי רק חלמתי על אפשרות שכזאת, ולפתע נפתחו בפני מעיינות עשירים שכאלה. רושם כביר עשה עלי ספרו של פרץ סמולנסקין "התועה בדרכי החיים". ראיתי בספר זה ממש אספקלריה של חיי שלי. הספר הזה כל־כך תפסני, עד שכמעט נקלעתי לצרה בגללו... בלא יכולת להינתק מן הקריאה, החזקתיו פתוח מעל לדפי־הגמרא שלי בבית־הכנסת

ובניגון המתמידים התנועעתי מעליו כביכול בהרגשת אדיקות מרוממת. ולפתע — שוד ושבר: הספר בידי המשגיח הנכעס.

"השב את ספרי!" צעקתי אליו בקול רם ונרגש, והוא אלי: "לזה אתה קורא ס פ ר ?" סוף־דבר, שילחוני בכל־הכבוד מ"בית־הכנסת שואבי־מים", ובכך אבדה לי גם פת־הלחם שסעדתני בארבעה מימי השבוע.

כשאני נזכר בתקופה ההיא, רואה אני את מזוני היחיד: הספרים המחיים את רוחי, שלא הפסקתי לזוללם בימים ובלילות ההם. הודות לבני־דודי חדרתי לחוגים של סטודנטים, אקסטרנים ופועלים משכילים, ובילתי הרבה במחיצתם, כשהם מחולקים ביניהם לפי המפלגות והזרמים הרעיוניים השונים. הייתי כולי אוזן ועין. רוחי ולבי פתוחים בהתעניינות־סופגת ביחס לכל אשר סביבי.

עודני רואה עצמי עומד בקרן־זווית של ספריית־נופך, בעיניים פעורות לרווחה. כל הנכנס ובא לספריה גירה את דמיוני. בסקרנותי הייתי מחלק את הבאים לפי מראיהם ונימוסיהם: סטודנטים שלבושם נאה הערכתי כסוציאליסטים־ריבולוציונרים, צעירים שבלוריתם פרועה — כחסידי „איסקרא", ופועלים יהודים פשוטים נראו בעיני כנוטים ל„בונד". אך אהבתים — גם את אלה שלפי רעיונותיהם לא תפסוני כלל, כי נראו לי כבני־אדם שאינם חיים למען עצמם, אלא למען האנושות כולה.

לפתע נתעורר בי חשק חזק ללמוד מלאכה כלשהי, להיות לפועל. לא היה זה הרעב הפיזי בלבד שייסרני כסדר ושיכנעני־היטב שעם מקצוע כלשהו לא ארעב ללחם — חזקה מכך היתה החשיבות שייחסתי לאדם העמל.

הייתי מתבונן בהליכות הפועלים המטיילים בשבתות אחר הצהריים והשתאיתי להתנהגותם העצמית הבוטחת. וראיתי בני נגידים ובעלי־בתים שנעשו פועלים, כדי שיוכלו להשתלב בשורות המעמד שלמענו לחמו בחירוף־נפש. אחד ממורי הפנה פעם את תשומת־לבי, בשעת אחד מטיולי־שבת אלה (שהיו גם כמין קורסים־להשכלה תוך כדי הליכה), אל פועלת צעירה וגאה שפסעה בין הפועלים, ואמר: "רואה אתה? זוהי מניה וילבושביץ'!" מילתא זוטרתא, מניה וילבושביץ'. מי לא שמע את שם הלוחמת הנועזת והמהפכנית, בת הנגידים בעיר? והיא לא היתה היחידה בכך. הנה, דרך משל, בתו של לוריא, גדול העשירים במינסק, שהיתה לשם־דבר בסביבה כולה.

הכלל, השאיפה להיות לפועל נעשתה לי משאת־נפש עמוקה ביותר; אבל כיצד מגיעים לכך? כיום, שהעבודה מחולקת למגזרים שונים, הדבר פשוט הוא. מחפשים עבודה בבית־חרושת או בבית־מלאכה ונעשים פועלים. ולא כן בזמנים ההם. כדי להיות פועל, צריך היה להתקבל כשוליה אצל אחד מבעלי־המלאכה. לא לבד שנתחייב השוליה לעבוד שנתיים תמימות ללא שכר כלל, אלא עוד היה עליו לשלם לבעלת־הבית מעט מזומנים, וכן לעזור בעבודות־הבית.

להיות בעל־מלאכה! בכל מחיר — בעל־מלאכה, לא חדלתי מלחלום־בקול. נזכרתי בדודי שמעון בקאפולי, שהיה האפוטרופוס על מעט הירושה שנשארה מאבי. עד עתה שילם רק את מעט הכסף בעד לימודי למלמד בקאפולי. עתה אדרוש ממנו שיספחני לבעל־מלאכה מומחה.

והנה שוב אני בקאפולי, וכמובן, אחר לגמרי משהייתי קודם צאתי למינסק. מעט הדעת שספגתי בלימודים כלליים ובקריאת יצירות של יל"ג, פרץ סמולנסקין, מנדלי מוכר־ספרים ואחרים, עוררה בי הרגשת חשיבות עצמית, שלא הרשתה לי לחזור מחדש ל„אכילת־

ימים" על שולחנות זרים. להיות בעל־מלאכה! בכל מחיר בעל־מלאכה — היתה החלטתי איתנה. אך לבצע זאת לא היה קל כל־עיקר.

רוחי מלאה היתה שירי מהפכנים ופועלים מן התנועה במינסק. מלים כ„בונד", „שביתה" צילצלו באוזני כפעמונים לחגיגת עם ועולם. וכדי להיות חלק מכל זה, יש למהר ככל־האפשר וללמוד מלאכה.

נו, כן מלאכה, אך איזו? סנדלרות או חייטות נחשבו בסביבתי הבעל־ביתית כנמוכת דרגה מאוד, ואיך אניע את דודי שמעון שיסכים לכך? ולא הדוד שמעון בלבד. כדי להשיג את מטרתי נדרשה קודם־כל הסכמתה של סבתי אסתר, שבלעדיה לא ייעשה דבר בכל המשפחה, כולל הבנים וכארבעים בני־הבנים. ידעתי היטב שהסכמה מסבתי ללימוד חייטות או סנדלרות לא אקבל, ועלה בדעתי לפנות אל הנגרות.

אך כאן נכונה לי אכזבה! כל־כמה שהיתה סבתא דעתנית, ועצמאית בהכרעותיה — בכל־זאת לא היתה חורגת מסביבתה, מדעת־הקהל... שנכד שלה יצא לנגרות? שיהיה בעל־מלאכה במשפחתה? היה לא־תהיה! עליה לשמור על כבוד הדורות.

הדוד שמעון, כמובן, תמך בדעתה של סבתא. הוא הציע שאכנס לעבודה באחת החנויות, כזבן. זבן זהו כבר משהו אחר — טען הדוד שמעון, ותיאר בפני עתיד מזהיר. להיות זבן, הרי זה כאילו אתה עומד על סף היותך סוחר ועצמאי — היה מדבר אלי, וקורא בשמות פלוני ופלוני שתחילתם זבנים של מה־בכך וכעת הריהם סוחרים גדולים. "ואם תשאלני, איפה־זה תיקח כספים כשתגיע כבר קרוב להיעשותך לסוחר? התשובה היא: נדוניה! מבין אתה? הזבנים הם חתנים מבוקשים ביותר, ואם, בעזרת השם, משיגים את הנדוניה המתאימה, הרי כבר אין מה לדאוג למעט־המזומנים כדי לפתוח עסק משלך ולהיות סוחר בפני־עצמך."

בסיכום נשאר שאני נוסע לווארשה. היה זה רעיונו של דודי שמעון. היו לו שם קשרים עם סוחרים, בהם בעל בית־מסחר לברזל, אליו כתב הדוד מכתב־המלצה שלקחתיו עמי.

הגעתי לווארשה בלי מכשול ותקלה. מיד אחר־כך התחלתי שואל על הדרך אל הסוחר, אליו הפנה אותי דודי במכתבו. היה בוקר בהיר. בתי־החומות והתנועה ברחוב בלעוני בקרבם. לפתע, כמו ממגבעתו של קוסם, צמחה סביבי הפגנה של מאות צעירים וצעירות, פועלים וסטודנטים במדיהם, ואני בהתלהבות־הנעורים שבי צועד עמהם, ומיד נהייתי אחד מן הכלל.

הנה זוהי וארשה! — חזרתי ושיננתי לעצמי בקול. — אין לך אלא להצטרף לשירה הכללית ולקריאות: „הידד", „הלאה משטר הדיכוי", „הלאה שלטון הרודנות!" ועוד פעם „הידד!"

ולפתע — כמו רעם משמים בהירים — הרף־עין של בלבול־עשתונות מחריד ומיד לאחריו קריאות אזהרה בקולי־קולות: משטרה, משטרה!

ההמון זע. הכל הפך למנוסה, רדיפה, גלים מעל גלים מתגלגלים, ולפתע נתפסתי בכף, בידי שוטר גבה־קומה ובריא־בשר. בטרם התאוששתי מן ההפתעה, כבר היה הכל ברור. נפערה דלת רחבה של תא־כלא גדול ואפל, שהפך בשבילי לאכסניה עד להוראות חדשות. חשתי שכובלים אותי בשרשרת־ברזל אל בחור שני שהיה הרבה יותר גבוה ומבוגר ממני והרינו מובלים תחת שמירה מעולה. הגענו לתחנת משטרה. כאן החלה חקירה — מי אני? מאין באתי? כשנתברר שהגעתי מקאפולי, שבפלך מינסק, העבירו אותי, ביחד עם מספר

אסירים אחרים, לבית־סוהר. שם החלה חקירה חדשה, עם חיפושים מדוקדקים על גופי ובכל בגדי, שמא יגלו מוצגים העלולים לסכן את שלטון הצאר.

ארבעת השבועות בתא האסירים היו בשבילי לאוניברסיטה, כביטויו הנפלא של גורקי. עגנתי עד־מהרה באותה קבוצת האסירים הפוליטיים. לא נכספתי אל החוץ. הייתי מתוח לוויכוחים הרעיוניים שניטשו בין הקבוצות השונות, ולא־פעם אפילו לקחתי־חבל בהם, ולא כל־שכן בשירה־בציבור של השירים המהפכניים המרגשים, שאיחדו את כולם לגוש מאוחד, כמו לב־אחד.

תוך אותם ארבעת השבועות למדתי הרבה. טפח־טפח נגול ונתברר לפני ההבדל המהותי בין ה„בונד", ה־פפ"ס, וה„איסקרא". היה לי חומר רב לברר לעצמי, מי ומה בדרך־הנכונה, ומי התועים.

היו כאן יחסי־אדם יפים, עדינים, כאילו של אנשים שהתפשטו מגשמיות גסה. אפילו הגנבים והפליליים היו מטים אוזן לכול בעניין רב. ניתן לנו אוכל פעמיים ביום. בבוקר, לחם שחור ומים רותחים, ולאחר הצהריים שוב לחם, ותבשיל דייסה או כרוב. השבתות היו ימי ביקורי הקרובים אצל האסירים הפוליטיים — רובם בני משפחות יהודיות אמידות; היו מביאם אתם חלות, עוגה, דגים ובשר־עוף. כיון שקיימנו בתא חיי־שיתוף, קיבלתי אף אני את חלקי, ואמנם הודות למאכלים אלה החלפתי־כוח, כאילו קמתי לתחיה.

בוקר אחד לא ניתנה לי מנת־האוכל שלי. לאחר שעות אחדות באו והובילוני אל החצר. יחד עמי הובאו עוד ועוד אסירים גם מתאים אחרים. לכשנאספו למעלה ממאה אסירים, הגיעו קצין וכמה חיילים חמושים. נתקבלה פקודה להסתדר בשורות. החיילים הצטוו לשלוף כידוניהם, וכך, מוקפים כידונים שלופים, הובלנו מהלך שעה ברגל דרך העיר וארשה אל תחנת־הרכבת. שם נצטווינו לעלות לקרונות־משא. כבר בהיותי בקרון, הבנתי מה שקראו באזנינו מן־הכתב, כי נשלח אני באֶטאפ־המשטרה למינסק. החשבתי לי למזל־גדול שמשפחת מורגנשטרן היתה „נכתבת" (רשומה־קבע בדפתראות) במינסק.

גם בקרון למינסק היה שמח ביותר. הרגשתי את עצמי כחלק מאותה שמחה ואותה חברה טובה ורגושה של המהפכנים כנגד המשטר החשוך והמדכא של הצאר. כל הדרך התנהלו בקרון ויכוחים רעשניים, בהפסקות לשירים נוגעים־עד־הלב. במיוחד השתלהבה השירה כשהיתה הרכבת שוהה בתחנות, כי לא היתה תחנה שלא פגשנו שם המונים גדולים וידידותיים שהראו לנו אותות השתתפות והזדהות.

בבואי למינסק הובלתי לבית־הסוהר ללינת לילה, ואילו בבוקר, תחת ארוחה שיתנו — נאמר לי שיובילוני לבית ה„דומה" המקומית (העיריה), שם יאשרו שאכן מינסקאי אני, וישחררוני.

הכניסו אותי לתא צר, בו נמצא כבר אסיר אחד, והוא פנה אלי בדברים, אך במקום להשיב לו, פרצתי בבכי. „מה אתך, בחורון?" שאל בנימת השתתפות אנושית. סיפרתי לו שהנה כבר יומיים לא בא אוכל אל־פי, ותש כוחי — ממש אפסו כוחותי. הוא נרכן אלי ויעצני:
„אתה, בחורון, הטה־אוזן: הטח בדלת, הטח בחזקה וללא הפסקה, הטח והטח!"

שמעתי בקולו ובכל מאמצי כוחי הטחתי וחבטתי עד שנשמעה גידופתא־באמא הנודעת, שלוחה לכתובתי. "הטח, הטח, אל תיבהל, בחורון, הטח בחזקה!" הוסיף לי שכני עוז ומרץ. ואכן, הופיע ז'אנדארם, ששאלני בגסות, על־מה־זה אני מרעיש ככה. כשאמרתי שזה לי יומיים שלא אכלתי ואני רעב לאין־נשוא — הוא שאל אם יש לי מישהו מהמשפחה במינסק. קראתי בשם קרוב־משפחה, מנדל חרוץ. „יש לו חנות־סידקית גדולה בשוק

שלמעלה, והוא בן־דודי״. ״חאראשו״, אמר, ״פאַז׳אַלויסטא״. ישבתי וציפיתי. .והנה הופיע הז׳אנדארם ובידיו שתי כיכרות־לחם טריות ודג־מלוח גדול. היתה זו, ברעבוני, סעודת מלכים. גם שכני־לתא נהנה מן הכיבוד, ומהצלחת עצתו הטובה, עצת איש בעל־נסיון.
למחרת בבוקר הובאתי למשרד העיריה, שם חיכה לי כבר מנדל חרוץ, קרובי, דבר שהקל על תהליך שחרורי.

הריני שוב במינסק, העיר הגדולה, העיר בה נצטללה עלי דרכי הרעיונית; ושוב עמדה לפני השאלה בכל חריפותה: מה אעשה?
זבן בחנות־ברזל? ולמה דווקא בווארשה, ולא כאן במינסק? — שאלתי את עצמי. ולפתע היה ברור שמוטב לי כאן מבחינתם של פרטים־מפרטים שונים: ראשית, העיר מוכרה וידועה לי כעורי־שלי. פה יש לי גם קרובים. וכי חסרות כאן חנויות־ברזל, שאוכל לעבוד בהן כזבן?
הנה, דרך משל, החנות הגדולה של השבד׳ים, אשר דודי שמעון עומד בקשרי עסקים אתם. עלתה בזכרוני בתם של השבד׳ים, שידועה היתה בעיר כסוציאלדימוקראטית פעילה, ולפי־זה אוכל לגשת ולספר לה כי שמעון מורגנשטרן הוא דודי, ובכלל, אכניס אותה לעבי־בעיותי וקורותי, ולבטח תתמוך בי בהשגת המשרה המבוקשת. הרעיון העגין בי וכבר ראיתי עצמי בתפקיד, זבן בין זבנים שבעיר, המאוגדים באיגוד המקצועי שלהם ואני פעיל בתוכו כפועל בין פועלים. הוקל לי בראותי־בעליל איך אני מגיע למטרתי שנמשכתי אליה כל־כולי.
נתעודדתי, אם כן, ויצאתי לחפש את שני בני־דודי הטובים, יודל ופייבל — הגימנזיסטים שהיה להם חלק בחינוכי הרעיוני. מצאתים מתגוררים בקיטון אצל משפחת פועלים יהודית, ומיד חשתי אוירה של מתיחות רבה. היה זה בשנת 1903, לאחר הפוגרום בקישיניוב. יהודים, ובמיוחד הצעירים, היו נרעשים מן הדו״חות שהגיעו בצינורות ״מחתרתיים״, כי הריאקציה, באמצעות ״אבירי המאה השחורה״, מכינה פרעות־ביהודים גם במינסק.
נתברר, שאין זו בעיית מינסק בלבד, אלא שהסכנה מאיימת על כל ישובי היהודים על־פני רוסיה הצארית כולה, ומה יש לעשות?
ודאי־ובוודאי צריך היה משהו להיעשות. דבריו הבוטים של חיים נחמן ביאליק, שיריו שפרצו בעוז ללבות הבריות, הכיצד הלכו כצאן־לטבח, ללא נסיון התנגדות — הלמו כקורנסים כבדים בקרב הצעירים, הרוחות נסערו, והתחילה פעילות קדחתנית.
ראשונים נתעוררו־ועוררו הפועלים והסטודנטים, ולקריאתם נענו גם היסודות האחרים. הגנה עצמית יהודית! נדחקה לקרן־זוית השאלה על עיסוקי־לפרנסתי. לנגד עיני ראיתי תפקידים רבים וחשובים יותר. עלי להיות בתוך ההגנה העצמית! — צעק הכל בקרבי.
נמשכתי אל בין־הבריות, אל המוני היהודים, להתערב ולהתבולל ביניהם, לפזר את הפחד, הניבט מעיניהם, הדאגה למשפחה, לילדים. והיה הצורך לבטא־לפרוק את המחאה המצטברת בלבבות — עד מחנק. פניתי לעבר ״חצר בית־הכנסת״, באשר ידעתי כי שם אפגוש ביהודים, בהמוני־אדם, ולא נתאכזבתי.
חצר בית־הכנסת במינסק היתה באותו זמן מקום הריכוז של היהודים מכל הסוגים והפלגים. בתוך בית־הכנסת התפללו ולמדו יהודים כרגיל, ובחצר היו מתאספים פועלים וסטודנטים שניהלו פעולות הסברה ותעמולה בגלוי. המשטרה לא העזה להתקיף מקום־

קודש, אולי נמנעה מכך מפני אי־הנוחות „כלפי־חוץ", או שמא היו טעמים אחרים בדבר: בכל־אופן, החצר שימשה מקום „בטוח" לפעילויות מהפכניות.
כשהגעתי לראשונה לחצר־בית־הכנסת, הייתי מופתע ומאושר למצוא שם את מורגנשטרן המפורסם — בן־דודו של אבי. מורגנשטרן זה היה אישיות נודעת במינסק, שמו נישא על כל־שפתיים. היה אהוב במיוחד ומכובד בגלל חריפותו ואימרות־הכנף המוצלחות והמפולפלות שכיוונן לכל עבר. בכל מקום שנראָה לעין, מיד היו מתרכזים סביבו ושותים בצמא את דבריו שכנגד המשטר והמשטרה. הוא גם לא חס על עשירים ובעלי־בתים נאים, ודבריו היו חודרים ודוקרים וממש מגיעים אל־החוֹמש.
באווירת פחד־הפוגרום ששררה סביב לא אבד לו חוש ההומור, והיה משלח חיציו השנונים במוחות־הטומאה של המתכננים שבגבוה ובידיים המזוהמות המבצעות שלמטה. אופן זה של דיבור והסברה החמיאו מאוד לקהל השומעים ועודדו את רוחו של ה„עולם".
היתה רצינות ומתיחות קשוחה, והיו מוסרים מפה־לאזן חדשות חשובות ומרגיזות, ודרשו שיימסרו בסודי־סודות... סיפרו שמהלכות שמועות כי מכינים פה־במינסק פוגרום על היהודים נוסח־קישיניוב. ועוד מסרו בסוד, שנוסדה ועדה מאוחדת להגנה־עצמית, ובה משתתפים סוציאל־דימוקראטים, סוציאליסטים־ריבולוציונרים, „פועלי־ציון" של מינסק, וה„בונד". ידיעות אלו היו כזריקות של סם חיים ותקוה.
מפעם לפעם נמסרו ידיעות חדשות: הקצבים במינסק התארגנו להדוף את הפורעים. קלטתי דיבורים בנוסח חדש: „שיבואו! ינסו־נא ונלמדם לקח, שיזכרו כל־ימיהם!" „נוכיח להם שהיהודים אינם כבשים לשחיטה!" אף אני עצמי נתמלאתי לפתע הרגשת ערך־עצמי וגאוה לאומית. נלהב כולי וקודח מרוב סקרנות הייתי משוטט מחוג לחוג, מקשיב לדיבורים, מסתכל בהבעות־הפנים של הפועלים, עסקני־הפועלים והסטודנטים. כאילו הורמתי־על בעיני עצמי, כי־הנה שותף אני לכל זה... כבר חלפו שנים רבות מהעת ההיא, ועדיין חם לי בלב ואור בנשמה מהרגשת ההתרוממות ההיא וההתלהבות שאפפו את הכול יחד וכל אחד לחוד. בהיותי נלהב כל־כך מן המתרחש במינסק, החלטתי לעשות־הכל כדי להישאר במינסק, לעבוד ולחיות בעיר המהפכנית־היהודית הזאת, בה זוכים לחזוֹת במאורעות מופלאים ובלוחמים אמיצים שכאלה.
ואי־השקט גבר יותר ויותר. ובוקר אחד נפוצה שמועה כאש המעופפת בשריפה גדולה: ברחוב זאכארייבסקאיה מנפצים שמשות בבתי־המסחר, הפוגרום כבר מתחיל!
לפתע פתאום, כמו מתחת־לאדמה, הופיעו הקצבים חמושים בגרזינים ובסכינים ארוכות. נגרים שוטטו מתוּנוֹת אך בעירנות וכלי־עבודה כבדים בידיהם. והגיעו גם הסטודנטים. הרחובות השחירו מרוב־אדם של „ההגנה העצמית". כולם פנו לרחוב זאכארייבסקאיה שהיה מנותק ומלא אנשי־משטרה, והדרך לשם גדורה וחסומה...
לבסוף נודע כי גוי שיכור ניפץ שמשות בבית־המסחר של לוריא. „וזה הכל!" ובכל־זאת — הופעתם האמיצה של המוני היהודים ברחובות הרימה את המורל באוכלוסיה היהודית. היתה הרגשה כללית שיהודי מינסק לא יתנו עצמם להורגים.

ל י א ו   מ ו צ ק י ן

מרחץ־הדמים במינסק ב־1905

ליאו מוצקין (1867—1933) — המנהיג הציוני הנודע. הפרק דלקמן לקוח מספרו (גרמנית) „פוגרומים ביהודי רוסיה", קלן ולייפציג 1910. תורגם מגרמנית בקיצורים בידי מרדכי ברגר.

מרחץ־הדמים במינסק ב־18 באוקטובר 1905 לא היה אמנם פוגרום במלוא מובנה של המלה, אלא מבצע אנטי־מהפכני „צרוף" שלווה מעשי־אכזריות מדהימים ונערך על־ידי המנגנון והצבא. ואף־על־פי־כן חוליה הוא בשרשרת הפוגרומים, ולא רק מפני ששלושת־רבעי הנפגעים יהודים היו, אלא אף מפאת כוונתם של חוגי הצמרת הביורוקרטית למשוך לזירת הקטל המוני יהודים שלא היו כלל מהפכנים על־מנת לכוון נגדם את אש הרובים. מתוך העדויות שנמסרו על־ידי מאות עדים משתמע כי אנשי המשטרה נקטו בדרך של פרובוקציה, בשכנעם את היהודים במיוחד כי אַל להם לחשוש מלהשתתף בהפגנה, הואיל והזמנים השתנו ומותר לאזרח השליו לקחת חלק באסיפות. מעילה באמון זו עלתה בחייהם של 42 יהודים ושל 15 לא יהודים, רובם משתתפים פאסיביים, וכן בפציעתם של 132 לפי הדיווח הרשמי ושל מאות אחדות לפי דיווחים בלתי־רשמיים.

מתוך התזכיר שהוגש מטעם הפרקליטות של בית־המשפט המחוזי במינסק לפרקליטות האזורית הווילנאית מתברר באיזו מידה של שפלות נהגו השלטונות. מתוארות בו נסיבות האירוע בלבד, ולא הובלטו בו די הצורך מעשיהם של יוזמיו. כן לא הובלט כמעט בתזכיר הזה התפקיד שמילא אחד האשמים העיקריים, היינו מושל־המחוז קורלוב. ברם, תיאורם של האירועים עצמם יש בו כדי ללמד על הרצחנות והאכזריות של הגורמים הצבאיים.

התזכיר הזה, שנתמך „בהודעותיהם של 300 אנשים שנחקרו", מתאר כלהלן את האירועים האלה:

ב־18 באוקטובר 1905, בשעה 11 לפנה"צ לערך התחיל להתקהל ברחבה שמול בית־הנתיבות של המסילה מינסק־ליבאווה־רומני המון, שהורכב בעיקרו מעובדי הרכבת, כדי לערוך מיטינג. אלוף־המשנה של מינהל הז'נדרמריה של הרכבת, הנסיך וילדמן־קלופמן, נסע למושל המחוז קורלוב כדי לקבל הנחיות כיצד עליו להתנהג. המושל לא קיבל אותו, ולעומת זאת הודיע לו ראש לשכתו, סארין, כי האסיפה נועדה להיערך לא ליד בית־הנתיבות של הקו מינסק־ליבאווה־רומני אלא ליד בית־הנתיבות של הקו מוסקבה־בריסק. עם חוזרו הודיע וילדמן לנאספים כי הוא מרשה לקיים את האסיפה על הרחבה שמול בית־הנתיבות ולא בפנים הבנין. באותו הזמן בערך, הגיע לבית־הנתיבות מנהל הקו של המסילה ליבאווה־רומני, המהנדס מושקוב, שהביא עמו טופס של המינשר המלכותי, ומסר אותו ליושב־ראש של עובדי הרכבת, שאבה וכן הודיע לאלוף־המשנה של הז'נדרמריה פון־וילדמן כי מושל־המחוז התיר את האסיפה על הרחבה שמול בית־הנתיבות של הקו ליבאווה־רומני. אך אלוף המשנה התנגד לאפשר את קיום האסיפה מבלי שמושל־המחוז יודיע במפורש בכתב שהוא נותן היתר לכך. עקב התנגדות זו, נסע שאבה אל מושל־המחוז. ואכן, כעבור דקות אחדות, הביא קוזאק איגרת רשמית לווילדמן, לפיה ניתן מטעם מושל־המחוז ההיתר לקיים את האסיפה של עובדי הרכבת באולם נוסעי המחלקה השלישית של בית־הנתיבות של קו המסילה ליבאווה־רומני.

ואז הוצא המשמר הצבאי של הפלוגה ה־12 של גדוד חיל־הרגלים האוקסקי שחסם את

הכניסה אל בית־הנתיבות אל פנים הבנין, והמון המתקהלים פרץ מהרחבה דרך הדלתות הפתוחות אל אולם־ההמתנה של המחלקה השלישית.

מאחר שהאולם של המחלקה השלישית לא יכול היה להכיל אלא חלק קטן מהנאספים, הוחלט לקיים את המיטינג ברחבה עצמה, תחת כיפת־השמים. לפי הצעתו של סוכן־הרכבת גאמזאגורדי, הוחלט להגיש למושל־המחוז עצומה לשחרורם של האסירים הפוליטיים, לצורך זה נבחרה משלחת בת 12 חברים. בהיכנסם לפרוזדור עברו חברי המשלחת בין שתי שורות של קוזאקים שטענו את נשקם. אשר לעצומתה של המשלחת, השיב מושל־המחוז כי באפשרותו לשחרר אותם העצורים שנאסרו באורח אדמיניסטרטיבי, ושהוא ימסור מיד הוראות מתאימות בנידון זה.

מביתו של מושל־המחוז צעדה המשלחת אל הפרקליט של בית־המשפט המחוזי, בעוד שההמון פנה אל בית־הסוהר. פקידי משטרה מסרו למנהלו של בית הסוהר את פקודת מושל־המחוז לשחרר את העצורים שנאסרו באורח אדמיניסטרטיבי. ההמון קרא קריאות „הורא" למנהל בית־הסוהר, והמשיך בצעדתו, כשהוא שר את המארסליאֶזה, אל בית־הנתיבות.

הקהל שנשאר על הרחבה שמול בית־הנתיבות התנהג, בהיעדרה של המשלחת, בצורה נאה, בהקשיבו לדבריהם של הנואמים השונים שנישאו בנימה מתונה. חברי המשלחת חזרו ונפגשו במחיאות־כפיים. כשהגיע אל בית־הנתיבות ההמון עם הדגלים האדומים ובתוכו אחדים מהאסירים המשוחררים שנישאו על כפיים, הגיעה התלהבות הקהל לשיאה: צעקו „הורא!" „תחי החירות!" ניפנפו בממחטות, זרקו כובעים אל־על ואנשים בירכו זה את זה והתנשקו. בינתיים הלך וגדל ההמון ונדחק לכניסה של בית־הנתיבות, ואז חסם המפקד של הפלוגה ה־12, הסרן פוטשקובסקי, את הכניסה. ההמון, בראותו את החיילים החמושים, פרץ בצעקות ותבע את הרחקת הצבא. אזי ציוה הסרן פוטשקובסקי על חייליו לסגת אחורנית והוא עצמו יצא ופנה אל ההמון במלים מרגיעות, והשתחווה, כאילו הוא מברך את המתקהלים. עשרות ידיים הרימו בצוותא את פוטשקובסקי וניענעוהו. פרצה הקריאה: „הורא, יחי הצבא!" העמידו את פוטשקובסקי על הבמה מתחת לדגל אדום שהורם מעלה והוחזק בידי בחורה פרועת־שער. גם את הקצין השני של הפלוגה ה־12, הסגן בילאבסקי הרימו, נשאו אל הבמה והעמידוהו ליד פוטשקובסקי. שני פרחי קצינים נוספים, אֶניוכין ופיטשולין, שהזדמנו במקרה ברחבה, אף הם נישאו על כפיים אל הבמה. רבים מתוך ההמון ביקשו מהחיילים להניח את נשקם ולהצטרף אל ההמון, מאחר שקציניהם קשרו ברית־אחוה עם העם.

כל מה שנתרחש כאן נראה בעיניו של מפקד הז'נדרמריה של מסילות־הברזל, הסגן הבכיר מרצ'נקו, מזעזע ביותר. הוא רץ אל בית־הנתיבות כשאקדוח שלוף בידיו ופקד על החיילים לירות בהמון. אך החיילים לא מילאו אחר דרישתו.

בינתיים הודיע פון־וילדמן טלפונית למושל־המחוז שההמון פרץ בכוח אל בית־הנתיבות וכי לא ניתן להרגיעו באמצעים כלשהם. ראש משטרת העיר, נוֹרוב, יעץ לו, בשמו של מושל־המחוז, להיעזר בשעת הצורך בצבא. ולהניע את הצבא לפעולה. אז העביר פון־וילדמן אל הסגן הבכיר קורגאנוביץ' פקודה לשגר יחידות־צבא לבית־הנתיבות. קורגנוביץ' הגיע עם יחידת צבא ועוד מחצית היחידה וביקש מפון־וילדמן הוראות נוספות. האחרון הודיעו כי כל המאמצים שננקטו היו לשוא והוא מוסר לו חופש־פעולה גמור. קורגאנוביץ' לא ידע שניתן רשיון לקיים את האסיפה באולם־ההמתנה של

הס"ר־ית היהודיה רוזה שאבאד — קרבן ההפגנה ב־18 באוקטובר 1905. נרצחה בכיכר בית־הנתיבות במינסק, כשדגל אדום בידיה.

המחלקה השלישית, והניח כי אין נוכחותו של ההמון בבית־הנתיבות, השמור על־ידי הצבא, מותרת. לפיכך, ציוה על החיילים לפנות את הקהל מאולם־ההמתנה ולהרחיק את ההמון מן הרחבה. הוראתו היתה שהחיילים ישתמשו בקתי רובים ובכידונים בלבד. רובי החיילים של המחלקה השניה הוטענו לפי פקודתו של מפקדה, סרן־המשנה ספאסוֹב, בנוכחותו של קורגאנוביץ׳.

ובינתיים נמשך ברחבה המיטינג. לבסוף עלה על הבמה שאבה, דרש מהנאספים לחזור בשקט העירה ונעל את המיטינג. רבים מהמתקהלים פנו מן הרחבה לרחוב מיכאילובסקאיה. בינתיים הציב הסרן בישבסקי את חייליו בשרשרת בקצה הרחבה ושלח שני סיורים שאנשיהם חדרו אל שורותיו החיצוניות של ההמון והחלו לנפנף בכידוניהם, שעה שהוא עצמו, בעמדו במרחק של כעשרה צעדים מההמון העצום, אמר חרש: „רבותי, התפזרו בשקט, כי עוד מעט יתחילו לירות". רבים מההמון לא שמעו כלל את דבריו. מיד אחרי זה, בו ברגע ששאבה ירד מהבמה, קרב בישבסקי במהירות ליחידתו ופקד: „יחידה, אש!" ניתכה אלומת־אש ואחריה שניה, והיריות נמשכו בלי הרף. ההמון כאילו התאבן לרגע מתוך תדהמה, אך מיד לאחר מכן התחיל לפרוץ ולנוס בכל הכיוונים ברמסו את הנפגעים מכדורי החיילים שנפלו. אלומת־האש הראשונה נורתה על־ידי אחדים מהחיילים לאויר, אך האחרים ירו אל תוך ההמון. רבים מקרב ההמון נשכבו עם היריות הראשונות, אך היריות כוונו גם אל השוכבים. הסרן פוטשקובסקי, שההמון הרימו פעמים מספר בנעילת המיטינג וקרא לכבודו קריאות „יחי", רץ מיד עם היריות הראשונות, תחת מטר האש, בכיוון לחיילים וצעק שיפסיקו לירות. כמעט באותו הרגע שנשמעו היריות של חיילי המחלקה השניה, הוחל ביריות דרך החלונות של מחלקת המטענים וכן דרך אולם ההמתנה של המחלקה הראשונה בכיוון לרחבה. בה בשעה פתחו שלושה חיילים שהסתתרו מאחורי המחיצה ביריות על האנשים שהצטופפו ליד דלתות היציאה למסילה. באחת היריות האלו נהרג העורך דין סטבלין־קאמיונסקי. במשך 5—10 דקות חזרו ונישנו היריות. לאחר אלומות־האש הראשונות התרוקנה הרחבה ונותרו בה רק ההרוגים והפצועים. גם אחרי כן נמשכו יריות בודדות בכיוון אל אנשים שניסו לעבור בריצה את הרחבה. כן ירו על אותם מבין הפצועים שניסו לקום על רגליהם ועל אותם

האנשים שאצו לעזרת הפצועים. חיילים שהוצבו בקצה היציאה למסילה, ירו משם לעברה השמאלי של הרחבה. הם נטפלו לאדם שניסה להימלט בריצה בצאתו מבית־השימוש ועמדו לירות בו. אך האיש השכיל להצטלב ואז הם דרשו ממנו שיראה להם אם על צווארו תלוי מתחת לכותנתו צלב. חיילים שעמדו על המשמר בנקודות שונות של המסילה ירו על אנשים שניסו להינצל במנוסתם מן הרחבה. אחד מאלה נקב בכידונו רגלו של אדם שחצה תוך כדי מנוסתו את פסי־הרכבת.

לדברי אחד העדים, שאושרו בחלקם על־ידי פרח־הקצינים אוגורודניקוב, ירה על ההמון, נוסף לחיילים, גם סגן־קצין של הז׳אנדארמים. חלק מהנמלטים נתקלו בפינת הרחוב, מול תחנת המשטרה של הרובע הרביעי, בשוטרים אחדים אשר ירו בהם. השוטר יעקובוביץ׳, שרבים מעדי־הראיה זיהו אותו בשעת החקירה, הרג ארבעה מן הנמלטים וביניהם את העוזר של העורך־דין יאַנטיס. המפקד של משטרת האיזור, בראנצקי, הוא־הוא שנתן לשוטרים את האות לירות. אותו בראנצקי אמר בתחילת המיטינג: „אין דבר, אדרבא, שהיהודים ישמחו. עוד מעט ונסתום את פיותיהם״. כאשר הצבא הוזעק אל בית־הנתיבות, אמר הסגן הבכיר מארצ׳נקו: „יש ללמד את היהודים לקח״. מימרה שאף סרן המשנה ספאסוב השתמש בה עת שפקד על חייליו לטעון את נשקם.

מספר ההרוגים והנפטרים מבין הפצועים עלה על 50 ושל הפצועים היה כ־100. לפי התוצאות של בדיקות הגוויות והעדויות של הפצועים, נקבע כי האנשים נפצעו רובם ככולם מכדורי רובים בערפם או בגבם ולעתים קרובות באיברי החלק התחתון של גופם. שניים מבין ההרוגים והפצועים נפגעו בכדורי אקדוחים מדגם משטרתי.

החקירה גילתה בדרך כלל כי מתוך ההמון לא נורו יריות וכי לא נעשו פעולות אלימות כלשהן נגד הצבא, ושההמון התחיל להימלט מן הרחבה עם מטחי האש הראשונים.

מצבות קרבנות ההפגנה, נאדיה שאבאד ורוזה שאבאד, בבית־העלמין במינסק.

כרוז לאחר הטבח

כרוז ברוסית, מטעם ועד מפלגת ס"ס במינסק, שפורסם לאחר הטבח ב־18 באוקטובר 1905. עותק מקורי של הכרוז, מארכיונו של ד"ר ח. ז'יטלובסקי, שמור בייוו"א. התרגום לעברית — בידי מרדכי ברגר.

מפלגת הפועלים הציונית־הסוציאליסטית

הפרוליטארים של כל העמים התאחדו!

האוטוקראטיה הרוסית השמיעה את דיבורה האחרון. ממרומי הכס המלכותי עקוב הדם ניתן לאומה החופש האזרחי, „הקונסטיטוציה האמיתית". אך מה טעם בזכויות שהוענקו מלמעלה, איזה ערך נודע לחירות שהושגה מידיו נוטפות הדם של הצאר־הרוצח. את החירות אין לכבוש אלא במאבק. והאוטוקראטיה הרוסית הוכיחה כל זאת בעליל על־ידי מעשיה. היא הטביעה את המניפסט שלה מ־17 באוקטובר בדם וכיסתה בחללי קרבנותיה כל מלה, כל אות של החופש המזויף שהוענק על־ידיה. מעשים של הרג אנשים חפים מפשע למאותיהם ולאלפיהם, של שוד ושל גזל, של הצתות ושל פוגרומים — אלה הם סימני־ההיכר של „היום הגדול" בקורות חייה של רוסיה. דם ודם ושוב דם. רוסיה הפכה למחנה קבע צבאי, לזירת קרב, בה אין חיי אדם שווים פרוטה שחוקה... הצבא הפותח ללא סיבה ביריות לכל עבר — המכשיר הצייתן ונטול הרצון העצמי הזה שבידי תליינים מנוסים — זוהי המשענת האחרונה שנותרה לאוטוקראטיה הרוסית, וזה כל כוחה. הצאר המזוין ב„כוח" הזה, שלבש ארשת צנועה של מי שדורש באמונה את טובת העם, שהעניק על הנייר איזו „קונסטיטוציה" עלובה, אותו הצאר התנפל על העם — על המתמרדים ועל המהפכנים, על הארמנים ועל היהודים. וזרמי דם נשפכו וקלחו, דמם של מאות ושל אלפי אנשים אשר אשמתם היחידה היתה אולי בהעזתם לנשום לרווחה ולהשמיע מלה חפשית... הנה הפשר של החופש הצארי האזרחי האמיתי, הרי משמעותה של הקונסטיטוציה שידי תליין הגישוה... חברים פועלים! גלי הדם של האלימות הצארית הציפו גם את עירנו! באסיפת העם החפשית הראשונה של ה־18 באוקטובר נשפכו סילוני דם ורבים מלוחמי החופש הותיקים נפלו מירי כדורים בוגדניים.

ברם האוטוקראטיה המנוולת אינה מסתפקת בשחיטה זו. היא מארגנת את המאות השחורות, את החוליגנים ואת השוטרים והבלשים ומכינה פוגרום יהודי. ברצונה להטביע את המהפכה בנחלי דם יהודי, להשקיע בטבח לאומי את המרץ המהפכני שנאגר. — — — עלינו להתכונן לכל. רק בנשק ביד נוכל להדוף גם התקפה אחרונה זו של האוטוקראטיה הרוסית, רק כך נוכל להגן על כבודנו המהפכני הפרוליטארי. — — —

חברים, אחזו בנשק, התארגנו תחת דגלנו להגנה עצמית מהפכנית. ואז נעמוד בפני כל האימים ונצעד באומץ לקראת הצדק; ובמלוא ההכרה של ערכנו הפרוליטארי, חדורים ברוממות רעיוננו, נטאטא את הרשע מעל־פני האדמה ונכריז בקול:

הלאה האוטוקראטיה הרוסית עקובת־הדם!
הלאה האלימות!
תחי הריפובליקה הדימוקראטית!
תחי הציונות!
יחי הסוציאליזם!

אוקטובר, 1905 — הועד המינסקאי של מפלגת הפועלים הציונית־הסוציאליסטית

מרדכי לייב קצנלסון

פרק מחיי במינסק

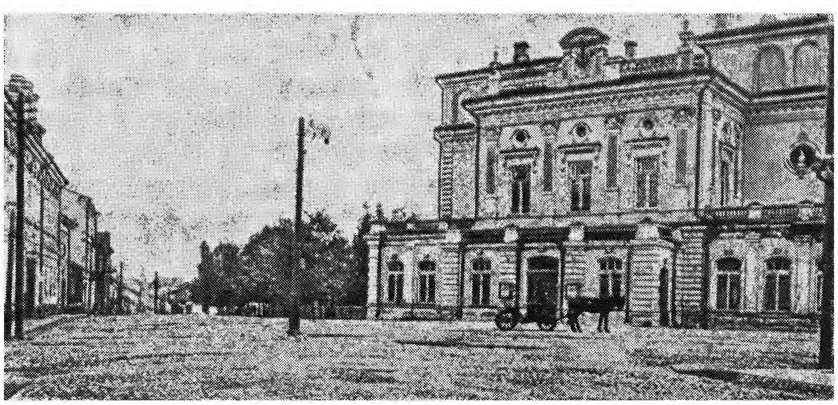
המחבר, שהיגר לניו־יורק, כתב דבריו לספר־מינסק, שנוזם ותוכנן בשעתו על־ידי חבורת אישים בארצות־הברית. הרשימה תורגמה מכתב־יד יידי על־ידי מרדכי ברגר.

בהגיעי למינסק, ירדתי בבית־הנתיבות הווילנאי שהצטיין בעושרו ובהדרו. הרחובות השוקקים שבמרכז העיר, עם הבנינים בעלי חמש הקומות והחנויות המפוארות, ובפרט שני הרחובות הראשיים, גובארנאטורסקי וזאכאריאבסקי, הרהיבו עין. תנועת הכרכרות והולכי־הרגל, וכן „הקונקה" — הדיליז'אנס הנגרר בסוסים על פסי מתכת — האדירו את רישומה של העיר כמרכז מחוזי גדול, בו גועשים החיים בקצב גבוה.

במרכז העיר עמד התיאטרון הגדול בסמוך לגן העירוני, ששימש מקום מפגש וטיול לאנשים מכל שכבות העם. בהמשך לגן העירוני השתרע „הגן הגובארנאטורי" הנאה. בו עבר נהר צר. בימי א' היתה מנגנת בגן תזמורת צבאית. בעונת החורף היו באים אל הנהר הקפוא לגלוש על פניו במחליקיים לצלילי התזמורת.

בתיאטרון העירוני נערכו תדירות מופעים של להקות מערים גדולות, ובעונת החורף היו מוצגות בו אופרות. כן היו מגיעות להקות יהודיות ואוקראיניות. הייתי מבקר עם חברי לעתים קרובות הן בגן והן בתיאטרון. שם ראיתי בתפקידים אחדים את השחקנית המפורסמת אסתר רחל קמינסקה עם להקתה הוורשאית. במינסק פעלה גם חברה של חובבי הדרמה הרוסית אשר הציגה בהצלחה מחזות משובחים. בזכרוני נחרתה במיוחד ההצגה של „אל נקמות" לשלום אש. כן היו מגיעים מהערים הגדולות זמרים מפורסמים, כנרים ופסנתרנים, והקהל המינסקאי היה מקבלם בהתלהבות.

מינסק עשתה עלי רושם כביר בהיותה כרך בעל אוכלוסיה יהודית גדולה ומוסדות יהודיים חשובים, בתי־כנסת, בתי־מדרשים, ישיבות, מוסדות חינוך וספריה עירונית חשובה על שם פושקין. מינסק, עם משכיליה, עסקני הציבור שלה, הנוער הלומד ובחורי־הישיבה, עמדה ברמה תרבותית גבוהה ורבים מבין תושביה היו צמאים לאמנות ולהשכלה, ולאו־דווקא כדי לעשותן קרדום לחפור בו, כי אם לשמן. מעוטי־היכולת,

בית התיאטרון העירוני

רחוב גובאר־
נאטורסקאיה,
בית המלון
„א י ר ו פ ה"

שנבצר מהם להתקבל לבתי־הספר הממשלתיים, למדו באופן פרטי. היתה כיתה שלמה של „אֶקסטאֶרנים" שלמדו כדי לעמוד בבחינות, והתפרנסו ממתן שיעורים לאחרים. אף אירע שסטודנטים נתנו לאקסטאֶרנים שיעורים חינם אין כסף. דבר הפצת השכלה נחשב למצוה גדולה.

בהגיעי למינסק, בעודי ילד, לאחר שנות לימודי בחדר, מצאתי בעיר הגדולה תנועה ראדיקאלית מסועפת מאוד בעלת גוונים וכיוונים שונים: סוציאל־דימוקראטים, סוציאליסטים־ריבוליוציונרים עם האגף השמאלי שלהם — המקסימליסטים, אנארכיסטים מבית מדרשו של מקס שטירנר, בונדאים, ציונים כלליים, חברי ס"ס (ציונים־סוציאליסטים — טריטוריאליסטים), פועלי־ציון פלשתינאיים ועוד. אף שלכל אחת מהמפלגות היתה בורסה משלה ברחוב מסוים, הרי הבורסה הכללית לכולן נמצאה ברחוב הראשי, הגובאֶרנאטורסקי. כאן נמצאו בתי־התה — מקומות מפגש לאנשי המפלגות, בהן

אפשר היה לבלות, ליד כוס תה עם עוגה, ערב בין חברים. הצליל „טסס...", שהיה מושמע מבין שיניים הדוקות, שימש בבורסה אות לעצור חבר בלא להפנות שימת־ליבם של בלשים, שלא חסרו שם מעולם.

רחוב גובֶּרנאטורסקי וכן הרחובות זאכאריאֶבסקי ופודגורני הסמוכים אליו שקקו פועלים ובני נוער לומד. בחוגי הנוער הלומד התנהלו ויכוחים אין קץ על העמדות השונות של המפלגות. כאן התווכחו גם על היצירות הספרותיות החדשות של הסופרים א. צ׳כוב, מקסים גורקי, ליאוניד אנדרייב, פ. סולוגוב והמשוררים ק. בלמונט, ו. בריוסוב, א. בלוק ועוד. ובספרות היהודית: מנדלי מוכר ספרים, שלום־עליכם, י. ל. פרץ, ח. נ. ביאליק, אברהם רייזין, דוד איינהורן ושלום אש.

בתוך השפע של מפלגות וסיעות, ניצבה לפני השאלה: אל מי להצטרף? בלעתי בצמא פרוקלאמציות, פאמפלטים, קונטרסים שהיו מודפסים באותה העת על נייר דק מאוד וחולקו במחתרת. וכך הייתי יושב עד מאוחר בלילה וחוקר מצעים ושוקד על תורות, על בעיות של כלכלה מדינית, מארכסיזם ומאטריאליזם היסטורי. בתחילה שבתה את לבי הפרוגראמה של האגף המאקסימליסטי של הסוציאליסטים־הריבוליוציו־נרים. לאחר מכן נטיתי לאנארכיזם אינדיווידואלי מאסכולתו של מאקס שטירנר שהטיף לחופש מירבי של הפרט. אך אט־אט החלה להתגבש בקרבי תפישת־עולמי בהשפעתן של המפלגות הלאומיות הסוציאליסטיות. הגעתי לכלל הכרה כי רק הגאולה הלאומית־הסוציאלית עשויה לפתור את מכלול בעיותינו. כך נמשכתי למפלגה הציונית־הסוצי־אליסטית והצטרפתי אל אנשי ס״ס. אצלם התוודעתי לעסקן ס״ס מרדכי רודנסקי ולאנשי הנהגת המפלגה האחרים.

היינו מקיימים אסיפות חשאיות בבתים פרטיים וכן ביערות שבסביבה ובפרברים. בבתים הפרטיים ארבה סכנה מיוחדת, כי כלבי־הדמים של המשטרה, בלשיה ומרגליה שרצו וריחרחו בכל מקום. יום אחד ערכנו אסיפה ברחוב פריאובראז׳נסקי, בביתו של רופא־העינים קאמינסקי, שהיה מסור בלב ובנפש לתנועה. נדברנו כי אם המשטרה תפרוץ למקום, נטען שכאן נערכת שמחת חתונה פרטית. מובן מאליו שהוכן מראש הזוג הצעיר והחגיגה על כל סממניה. פעם שניה יצאנו ללילה שלם אל הפרבר מיכאילובקה כדי לערוך ועידה שנקראה על ידי ראשי המפלגה. לא תמיד שיחק לנו המזל. קרו גם כשלונות, מאסרים, הגליה לסיביר. אך לא היה בכך כדי לעצור בעד הנוער מלעסוק בפעילות מהפכנית.

בפרוץ המהפכה הרוסית הראשונה של 1905, שלוותה בשביתה כללית, החלו רוחות חדשות מנשבות במדינה. הצאר העניק לעם את ה„דומה" הממלכתית ואת הקונסטיטוציה. העם התמוגג מנצחונו וחגג. אך במהרה נתגלה שלא היתה זו אלא תרמית. חגיגות הנצחון הוטבעו בדם ובאש ולכך נתלוו נגישות ופוגרומים ביהודים שהיו מאז ומתמיד תופעות־לווי של הריאקציה.

בא נחשול של ריאקציה אטומה, של שחיתות ושל אנטישמיות, עם משפט בייליס שזיעזע את מצפונה של האנושות. החיים נהיו קשים מנשוא. התגברה ההגירה לאמריקה. גם אני התחלתי להתכונן לעזיבת רוסיה. בשנת 1914 הגעתי לניו־יורק. לא עברו ימים רבים והצטרפתי לפועלי־ציון, ולאחר מכן, עם הכרזת בלפור, שירתי שנתיים בגדוד העברי. אך זהו פרק לעצמו.

א ל כ ס נ ד ר   ג ו ל ד ש ט י י ן

במאבק הבחירות ל„דומה" השניה

מתוך זכרונותיו של המחבר שפורסמו ב„העבר"
ספר י"ד, ניסן תשכ"ז, בתרגומו של ברוך קרוא.

היהודים היו מוכנים לשינוי קיצוני ברוסיה. לא היה להם מה להפסיד והיה להם להרוויח הכל מחיסול המשטר הצארי. אבל למזלם הרע היה הכוח המכריע לא בידיהם. הם היו מיעוט חלש ומפוזר ותלויים בדעת אחרים. ואותם האחרים לא היו מוכנים למלא את דרישותינו.

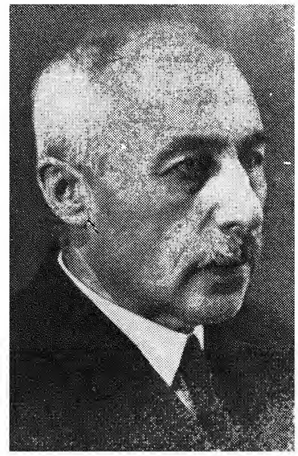
פיזור ה„דומה" הראשונה ביולי 1906 היה לא רק סופו של הפרלמנט הראשון ברוסיה הצארית, אלא סוף כל התקוות למשטר חוקי, לחירות, לתיקונים סוציאליים, לשויון יהודים. אבל הלב היהודי לא נואש. והבחירות ל„דומה" השניה במרכזים יהודיים, בשלהי 1906, בוצעו באוירה של מאבק מפלגתי עז, כאילו היהדות הרוסית איננה צפויה לימים קשים.

להלכה היה מאבק הבחירות צריך להתחולל בסימן החלוקה המעמדית. המפלגות היהודיות הפרוליטאריות, שהתקיפו כל־כך את הבורגנות, היו חייבות להקים, בהתאם להכרזותיהן וסיסמאותיהן, חזית מאוחדת נגד המפלגות שאינן פרוליטאריות, בהוקיען את הרשעות שבאידיאולוגיה שלהם. למעשה עבר קו החציה במקום אחר. בניגוד ללא כל ציפיה הפכו לא הסוציאליזם, אלא הלאומיות וחיוב הגלות, הציונות והאנטי־ציונות לבעיות המרכזיות בויכוח. במחנה האנטי־ציוני התבלט זיווג משונה ביותר. מראשית קיומו היה ה„בונד" מכריז בקולי־קולות על טהרתו הסוציאליסטית. ולכאורה אי־אפשר היה לתאר ברית בין ה„בונד" לבין המפלגות הבורגניות האנטי־ציוניות. אף על פי כן הפך זיווג זה לעובדה בימי הבחירות לדומה השניה. מראשית ימי מערכת הבחירות שררה „אחדות לבבות" מוזרה בין ה„בונד" ו„הקבוצה העממית היהודית", ואותה שעה דחו נציגי ה„בונד" בעקשנות כל נסיון לצרף את „פועלי־ציון" ואת הס"ס לבלוק של מפלגות סוציאליסטיות. הציונות והטריטוריאליזם שלהם הביאו עליהם, כביכול, נידוי וחרם.

כל המפלגות גייסו את כוחותיהם למלחמת הבחירות. אפילו „ראזסוויט" שלח לחזית שלושה חברי מערכת: ז'בוטינסקי וויידנמן הלכו לווהלין להילחם למועמדותו של ז'בוטינסקי. אני הלכתי למינסק, ששם נאבק ד"ר ברוצקוס עם מועמד אנטי־ציוני פרופ' גורביץ.* היה זה נסיוני הראשון במלחמת־הבחירות. ועדיין אני מרגיש את הטעם המר שלה. מתחילה דחה אותי הדבר. איך יכול ה„בונד" לגנות את ד"ר ברוצקוס כ„בעל־הון המוצץ דמי פועלים מנוצלים", בעוד שהיה מפורסם כי ד"ר ברוצקוס הוא רופא בעל אמצעים צנועים ביותר ? כיצד יכלו לרומם את פרופ' גורביץ כ„ידיד נאמן של ההמונים העובדים", בעוד שהוא ייצג את „הקבוצה העממית היהודית" שהיתה מבצר העשירים ?

פרופ' גורביץ' היה אמריקני. כיצד הצליח להיות פרופיסור באמריקה בלי להיות אזרח אמריקני, ולמה נכסף דוקא להיות ציר בדומה הרוסית היה סוד שאיש לא ידע לפתור. נאומיו הכילו התקפות דימגוגיות על הציונות שהותאמו לתפיסתם השכלית של שומעים פשוטי־עם. זוכר אני אסיפה רבתי בימים האחרונים לפני הבחירות. פרופ' גורביץ הפריז על כל מאמציו הקודמים ; הוא קרא לציונים „זרים" ועל התכנית הציונית אמר שאינה אלא : „סחר־מכר יהודי טיפוסי של מכירת סחורה גרועה באריזה שהיא חיקוי לזה של

* הוא — יצחק־אייזיק הורביץ, וראה עליו בעמ' 202 ואילך.

ד"ר יוליוס
ברוצקוס

פירמה מכובדת ומבוססת". אחרי־כן הגיע תורי לדבר. התחלתי להסביר בשקט את התכנית הציונית ולא הזכרתי אפילו את פרופ' גורביץ'. הוא וחבריו הבונדאים הופתעו והיו מרוצים מצניעות ויכוחי. אבל פתאום נעשו חשדנים. נעימה שונה באה לתוך נאומי. התחלתי להאשים אותם בכל תוקף.

„אדם הרוצה לייצג את יהודי מינסק בדומה — אמרתי — גינה כזרים את אלה הרוצים להעביר את היהודים מרוסיה לארץ ישראל. אתם, שהנכם בנים ובנות, אחים ואחיות, נתפזרתם במאות אלפים בכל קצווי העולם, לאחר שאבותיכם ואבות אבותיכם חיו וחיים בתקוה לשיבת ציון — אתם רוצים שאדם כזה ידבר בשמכם בדומה ?"

„לא !" צעק הקהל מכל פינות האולם.

„ידעתי — המשכתי — איך אנטישמים מעלילים על היהודים שהם עוסקים בעסקים מפוקפקים ומרמים את הלקוחות. והנה מעז יהודי המדבר הערב מבמה יהודית להשתמש באותה האשמה כלפי הציונות. האם רצונכם שאדם כזה ייצג את הקהל היהודי של מינסק ?"

„הרי זה סופו של פרופיסור גורביץ" — אמר לי לאחר אותה אסיפה באנחת־רווחה יו"ר ועד הבחירות שלנו, אברהם קפלן, ואמנם כך היה: למחרת נשכח פרופיסור גורביץ על־ידי הועד שלו עצמו. במקומו הופיע מועמד שני, י. גרצ'יק.

לא היה זה אלא טבעי, שבקהילת מינסק העתיקה, על מסורתה היהודית יחידת־הסגולה, תתקבל הציונות בלב פתוח ובזרועות פתוחות, תכה שרשים ותצמיח פרי הילולים. וכך הוה. הלך המחנה הציוני וגדל. ובראשו — אישים גדולים: העו"ד שמשון רוזנבוים, ד"ר יהודה (יוליוס) ברוצקוס, משפחת ברגר, משפחת קפלן, מיכל רבינוביץ, ד"ר אלכסנדר גולדשטיין, יהודה זאב נופך, מנחם הלוי (איצקוביץ), ח.ד. רוזנשטיין, חיים תענזר, המהנדס י. קאסל, דניאל פרסקי, שאול גינזבורג, ד"ר חיים חורגין, ועוד ועוד. בשלהי המאה הי"ט היה פעיל במינסק נחמן סירקין. מינסק שימשה אכסניה לגדולי הציונות ברוסיה (ביניהם גם חיים וייצמן ושמריהו לוין), לגדולי התורה, ההשכלה והספרות בישראל.

ישראל ריטוב, „ספר הרצל ברגר"

משה קליוטש

המנין „דורשי ציון"

ד"ר משה קליוטש (1891—19754) — מאישי מינסק, מורה ומחנך. עלה ארצה ב־1920. היה בשעתו מהעושים למען ספר מינסק.

אבי ואמי התפללו ב„מנין" של „דורשי ציון". בית־תפילה זה (רק לשבתות ומועדים), שאבי, כמדומני, היה ממיסדיו ומגבאיו הקבועים, היה, כנראה, שריד מימי „אגודת דורשי ציון" מיסודה של „אגודת האלף" בשנות התשעים (האגודה שייסדה את המושבה „עין־זיתים" ליד צפת). ה„מנין" היה מקדש מעט ל„חיבת־ציון" ול„השכלה" במובן ההיסטורי המקובל. מחבריו בהתחלתו היה ה„בדחן" ר' אליקים צונזר וכן ר' יהושע סירקין בעל „חזיונות לילה". הימים שאני התפללתי בו היו ימי ירידה ל„חיבת־ציון", ו„גדולים" לא נראו במנין. נשארו רק מעטים, נאמנים וישרים. כל באי המנין היו, פחות או יותר, יודעי ספר, הן עברי והן לועזי, והיו בעיקר מחבבים את התנ"ך. הרבה חיזק את קיום המנין דבר הימצאו בבית מוכר־הספרים הידוע ר' מאיר הלפרין („המלמד הפרוז'אני"), שהתפרסם אחר־כך ב„ספר הנוטריקון" שלו. הוא היה בר אוריין, צנא מלא ספרא, איש ישר בכל הליכותיו, ענו וצנוע אין דוגמתו. בדירתו, בשני חדרים מרווחים, היו מתפללים בשבת ומועד; החדר הגדול, הראשון מהמבוא, מלא לאורך כל כתליו מדפים גדושי ספרים עד התקרה, שימש כאולם ריקריאציוני למביני־דבר בשעת קריאת התורה. שם היה אבי מוצא בכל שבת איזה חומש או תנ"ך המצטיין בפירושים. שם למדתי גם אני להתאבק בארון ספרים ולהריח באבק זה ריח־ניחוח של מחשבה ודמיון.

בחדר הגדול משני חדרי התפילה עמד שולחן (כנראה, שולחן־האוכל של המשפחה) מכוסה מפה לבנה שזורה עם גדילים בקציה. עליו היו גוללים את הספר לקריאה בתורה. מסביב לשולחן ולאורך הכתלים עמדו כיסאות, ובאחת הפינות עמדו העמוד לתפילת הש"ץ וארון־הקודש. וייזכרו לטובה המתפללים הותיקים והגבאים, והם חברי אבי ואמי ובאי־ביתנו בימי שבת ומועד, ומהם גם בימי חול — אנשים פשוטים וישרים היו, אולם בכל אחד מהם חי ניצוץ של האש הקדושה הקדומה. מכל אחד מהם קרנה אלי, הילד, בימי שבת ומועד קרן־אור ברה, אשר חומה שמור בנפשי עד היום ונגהה לא הועם בקרבי כל ימי חיי.

ראשון להם — ר' זכריה קארפ. קרוב היה לאבי מכל הגבאים, אם מפני ששניהם עסקו בענייני ביטוח — הוא היה סוכן־ביטוח בחברת־ביטוח אחרת — ואם מפני שהיה גם בו ניצוץ אמנותי חי. היה בדרך כלל ער ופזיז, קטן־קומה, בעל פנים מוארכים, מעוטרים זקן קטן ומחודד; אבי לעומתו היה גבה־קומה, בעל פנים רחבים, מגודלי זקן מעוגל, שהיה גוזז בו קמעה כעין שקע עגול בסנטר (זאת היתה אפנת שנת השבעים — אַ לה אלכסנדר השני הטוב ומיטיב ליהודים בראשית מלכותו). קארפ היה נופל בהשכלתו העברית והכללית מאבי, אולם הוא היה ראש הגבאים, מסדר הכל ודואג לכל; הוא היה גם המכריז על מכירת העליות ויתר הכיבודים ו„עושה" „מי שברך". הוא היה המשמח את הקהל, מחלק את היי"ש עם ה„לעקעך" (עוגת הדבש), מזמר את ה„ריקודים", ובהיותו בעל אוזן מוסיקאלית טובה, גם ממציא ניגונים משלו. הוא היה מחבר מתחרה באבי — שניהם, כנראה, מתלמידיו של אליקום צונזר. במוצאי־שבת בחורף היה בא אלינו תכופות, סועד

אצלנו ומזמר יחד עם אבי משירי צונזר, וביחוד שיר מיוחד למוצאי־שבת לכבוד „שבת מלכה" ההולכת. תוכן השיר היה בערך: כל השבוע אנו חיים כמטורפים, וחוטאים מתוך בהלה ורדיפה אחר הפרנסה; בא יום השבת, יום מנוחה לגוף ולנפש; אבל הגיעה השעה והשבת הטובה ומיטיבה הולכת מאתנו, וקול נשמע באזנינו המחזירנו מחירות לעבדות, מגן־העדן של הנשמה היתירה לגיהינום של החול, קול קורא: „שובו רשעים שאולה". היו הקולות בשיר ספוגים געגועים כנים ותפיסת אמת של מרירות החיים בהשמיעם את הפזמון החוזר: „רשעים אין גיהנום אריין"... אני, הילד, אהבתי את חברתו של קארפ והייתי נהנה ומתפעל מאמנות אצבעותיו, בהיותו מראה נפלאות בפיסול, אגב לישה בבצק הרך של הלחם, פסלי חיות שונות, מלאכת־מחשבת. גם אהבתיו בהיותו הפותח בריקוד ה„דריידיל" („ריקוד הסיבוב" שבו כל אחד מהרוקדים בצוותא מחזיק ידו על שכם רעהו העומד לפניו) בשמחת־תורה, מחדש כמה שיבושי־הלצה בקריאת המתפללים לפסוקי „אתה הראית" וכד'.

שני לו — ידיד ביתנו, כמוהו כאשתו ובני־ביתו — משפחת אצילי־לב, סמל אהבת האדם — ר ישראל טולטשין ורעיתו בוניה. הוא היה, לכאורה, העשיר שבחבורה — „נאמן פרטי בערכאות", בעל בית־חומה גדול במעלה הרחוב הפריאובראז'אֶנסקי (בואכה מבצר בית־הסוהר). לא היה בקי בדברי תורה, מדבר אידיש מרוססת ומעדיף אפילו את הדיבור הרוסי על האידיש, אבל חיבה מיוחדת היתה שמורה לו לחזנות — בנעוריו שר בקהל „משוררים" של דודו החזן בעיר־המחוז סלוצק — ועל בקיאותו בכמה ניגונים מסורתיים גאוותו, ואל התפילה בציבור תשוקתו. היו מעניקים לו לפעמים נחת־רח זו, ובשעה שהיה חוזר על „מה אשיב" שלו הידוע לכול, היו יושבים וקורצים איש לרעהו ומצטחקים בחיוך של טוב־לב על חולשתו של איש מצוין זה. כי היו האיש ואשתו משען לכל מך, מרבים צדקה יותר מכפי יכולתם, וביתם פתוח לרווחה לכל אורח מהחוץ. זכורני שפעם הלך למסעיו בדרום רוסיה, ומשם הביא ניגון ל„בוא יבוא צמח" וכן פזמון „לחיים, לחיים למען זה וזה" (וכל הקהל עונה אחריו, „לחיים טובים ולשלום"), ומאז היה הוא הפותח ב„טוֹסטים" אלה בכל קבלת אורחים „במנין" וכן בביתנו בימי חג ומועד.

שלישי — איש אציל ובעל נפש עדינה, יפה קומה ופנים, מתהלך בנחת ובהכרת ערך עצמו — הרי הוא מר ליאנדראָס, בעל חנות ל„סחורות קולוניאליות" ערוכה בטוב טעם ברחוב הגובאֶרנאטורי הראשי. היה האיש יושב בחנותו ולפניו התנ"ך, שהיה מעיין בו כל ימיו. וזכורני שבילדותי, ואני נכנס לפעמים עם אבי לשעה קלה לחנותו, היו משוחחים שניהם על איזו מלה קשה או פסוק יפה שבתנ"ך — אז היה מראה הסחורות האכזוטיות הריחניות מעלה בלבי את זכר המנחה אשר שלח יעקב אבינו למושל מצרים והיו שפתי דובבות מאליהן: „מעט צרי ומעט דבש נכאת ולט בטנים ושקדים". והיה הפסוק הזה מקדש ומוקיר בעיני את משלח ידו של בעל תנ"ך זה — כי ידע האיש את התנ"ך ידיעה בלתי מצויה ואהב את ספר־הספרים כאהבת חתן את הכלה. ב„מנין" היה הוא בראש המפרשים את פרשת השבוע ואת ההפטרה.

כמדומני רק ליאנדראָס היה יכול לעמוד בפני הארי שב„מפרשי התורה" במנין, הזקן ר' ישראל מאיר וואהלמאן* — גם הוא מבאי המנין. הוא היה מזקני „המשכילים" שבעיר. בנעוריו נחשב ל„באֶרלינאי", למד גרמנית ושבע רדיפות ומהלומות במלחמתו עם הקנאים

* י.מ. וולמן (1828—1913) — ר' מאמרו של ג. אלקושי, עמ' 127—134.

החשוכים. בשנות השבעים הדפיס אי־אלה חיבורים בדקדוק, כתב מאמרים וגם ערך כתב־עת בשם „הכוכבים". בשעה שהכרתיו במנין היה כבר זקן מופלג, למעלה משבעים, קטן־קומה, מרכיב משקפים בעלי זגוגיות עבות. מתפרנס משיעורים ומתמיכת ה„מנין". אולם דבריו ומשפטיו בעניני לשון ופרשנות היו נשמעים וכבודו גדול בעיני „פני" המנין. בניו עזבוהו והלכו להתבללות. הוא חי לבדו בחדר והוגה בספריו הנושנים. זמן מה גר בעליית ביתו של מורה אחיותי (לעברית וכן לכתיבה תמה) מר אפשטיין. בהיותי כבר תלמיד המחלקה החמישית, הלכתי אליו זמן־מה ללמוד דקדוק מפיו — היתה זאת תמיכה נסתרת מצד אבי. הוא היה מקרואי שולחננו בכל מועד.

נוסף עליהם ר' אידל לוריא „בעל הקריאה" של המנין. הוא היה סוחר בדגן בשוק־העיר הישן. היה קורא מצוין בתורה, בעל קול חזק, בעל מזג חם — אמן בקריאתו, ביחוד במקרי מעבר מקריאה רגילה לקריאה בכיינית. היה משכיל „לעשות מי שברך" לכל אחד ואחד בנימה מיוחדת, בהדגישו בכל פעם את החיבה, הכבוד או היחס הרשמי גרידא שרחש באותה שעה לעומד על הברכה. עטרת הכסף של טליתו, שקצוותיה היו תחובים באבנטו, ופניו העגולים, הסמוקים והרעננים, עומדים עדיין לנגד עיני, ונזכר אני היטב בצביטות החיבה שהיה צובט בלחיי...

צביטת־לחי כזו הייתי בילדותי מקבל גם מידי ר' חיים הניך מובשוביטש, איש קצר־קומה ביותר, שהיה נראה בעיני גיבור כשמשון בהיותו מגביה את ספר־התורה אחרי הקריאה בכל שבת ומועד. הוא היה בעל־מלאכה, צורף כסף וזהב. היה איש עדין ויודע־ספר, גידל בנים טובים ומשכילים, שהיו עוזרים לאביהם בבית־מלאכתו ומכינים עצמם לבחינות בגרות, ובת פסנתרנית ידועה, והיא חברת אחותי הבכירה לגימנסיה. ר' חיים הניך צרף והגיש שי ל„מנין" „יד" של כסף להצביע לקורא בספר־התורה. משרה זו של „מראה בחוטרא" היתה חזקה בידו כל ימי המנין — וזאת היתה השלישיה המנצחת בשעת הקריאה בתורה: ר' זכריה קארפ, מוכר עליות וקורא לעלות לתורה, ר' אידל עונה אמן רועמת אחרי ברכת העולה וקורא בתורה, ור' חיים הניך מעביר באצבע הכסף הנתונה בתוך יד עץ על פני טורי הפסוקים של האותיות המרובעות. ורביעי להם אבא, היושב במקומו ומכניס לתוך הפנקס הגדול המשובץ מעטפות מסומנות בשמות המתפללים את הכרטיסים המתאימים לתשלומים בעד העליות וב„עבור שנדב" — כרטיסים שהכתבות עליהם רשומות באותיות יפות כיד אבא הקאליגראף האמן.

חוץ מ„פני" המנין התפללו בו בקביעות עוד 10—15 אנשים: ליפשיץ, בעל חנות הסיגארות הגדולה בככר הקאתאֶדראלה; אחיו הצעיר של מובשוביץ — גם הוא צורף, יאנובסקי — איש גבה קומה וחזק, ופניו המגושמים כפני נכרי, בעל חנות לכביסה ולצביעה, עושה בעצמו בעבודה — איש ישר ממגורשי מוסקבה; שפירא — מסגר ואומן־שרברב, שהיה ידוע כאחד מראשי מכבי־האש המתנדבים שבעיר; שני האחים באֶרקוביץ, פקידי באַנק, שאחד מהם היה מיטיב מאין כמוהו לתקוע בשופר, וגאוות המנין על תקיעותיו בימי ראש־השנה ומוצאי יום־כיפור.

אנשי המנין היו באים להתפלל עם בניהם, ואני הייתי הצעיר שבחבורה, אדוק ושומר את פי אבי; ידוע היה שאני „לומד טוב" בחדר, ואבי היה בגינוני חיבה ויד חזקה כאחד עוצרני על־ידו להתפלל כשורה ולהקשיב לקריאת התורה; „בעלי התנ"ך" היו בוחנים אותי לעתים קרובות. אפשר שדוקא מפני כך הייתי נמשך ומקנא ביתר הבנים שהיו גדולים ממני בשנים, מקילים בתפילה ומרבים בשיחה וגם במשחקים בחצר. הגדולים

בהם היו: בנו של ליאנדראָס, תלמיד בית־הספר הריאלי ובנו של ליפשיץ הגימנזיסט. קינאתי בסרטי הזהב והכסף שעל מדיהם. הקטנים מהם היו: בנו של שפירא, בנו של יאנובסקי (יאשא), בניו של קארפ, שהיו מצטיינים בעיקר בשובבותם. עם הקטנים האלה, בני־גילי כמעט, נפגשתי לא פעם אחרי גדלנו, ולמרות שדרכינו בחיים נפרדו לגמרי, שמרנו תמיד חיבה וידידות איש לרעהו, ידידות שלא פג טעמה מימי הילדות, ימי „המנין". כמעט ששכחתי את השמש שלנו ר' זלמן, שהיה נכה רגלו וידו השמאלית יבשה, אולם בן־טובים, בן רב, וזכות זו וכן המלצת ר ישראל טולטשין ורעיתו עמדה לו להחזיק מעמד זה. היה מטופל בבנים ובצרות, ידוע־חולי וכבד־פה. פחות מכל התאים לתפקיד שמש — סבלוהו מפני הרחמנות, ולפעמים היה קארפ נוזף בו, ולבי היה מתכווץ לראותו בעלבונו, כשם שהייתי תמיה לשמוע איך קוראים לו לעלות לתורה (בקריאת ה„תוכחה") בשם „בן הרב בצלאל וכו'", והיתה יראת הכבוד והרחמנות — שתי הרגשות סותרות אלה — מתרוצצות בקרבי. נשי המנין שהיו מתפללות בחדר הסמוך — הוא חדר המיטות של הזוג הזקן הלפרין — היו במיוחד סוככות עליו: לפניהן היה שופך את לבו המר, והן היו מגינות עליו מפני הגבאים, לבל יקפחו את שכרו הדל. וביחוד, כמובן, היתה חומה לו ומסייעת למשפחתו האשה טולטשין. וזכורני שבשעת ה„טוסטים" שהזכרתי, בשמחת־תורה, כשהיו אנשי המנין באים לביתנו, וגם הוא היה בין הבאים, והיו שותים ומשמחים עצמם בשיר, „לחיים, לחיים, לחיי זה וזה" וכו' הגביה פעם את קולו שלא כדרכו ובדמעות מתרגשות בעיניו הכריז: „לחיים, לחיים, פון בוניקעס וועגען" (לחיים, לחיי בוניה הטובה!) וכל אחד מהמסובים ענה לעומתו ברצון: לחיים טובים ולשלום!

„המנין" זרע בי את זרע הדימוקראטיות, רגש העממיות הכנה והאמתית שאינה מכירה ביתרון אחר, חוץ מיתרון־הדעת, ששכרו בו עצמו. המתפללים, חברי אבי; בעלי־חנויות, סוכני־ביטוח, נאמנים פרטיים ובעלי־מלאכה — אומנים מומחים ומכובדים — המעמד הבינוני של התקופה ההיא, היו נוהגים איש ברעהו חיבה וכבוד. איזה דבר כללי ועליון היה מאַחד אותם — יחס חיבה למסורת, למנהגים, ולתנ"ך. כל זה הוטבע בלבי ולא היה כוח בכל הסביבות הזרות ונוסחאות החיים האחרות שהתגלגלתי אליהן בימי חיי לגבור על רגשות אלה ולהמירם באחרים.

"המנין" שהחליף את משכנו ערב מלחמת־העולם הראשונה, ועבר מדירתו של ר' מאיר הלפרין לדירת „החדר המתוקן" בהנהלתו של המורה חיים דוד רוזנשטיין, החזיק מעמד עד השנים הראשונות של המהפכה האוקטוברית ברוסיה. הוא נתחסל ב־1919.

יהושע מרדכי רוזנבלום

קטעי זכרונות

המחבר (1870—1953) נמנה עם עסקני העיר מינסק בתקופת מגוריו בה: 1897—1918. היה ציר ל„ועידת מינסק" 1902. באחרית ימיו חי בארץ. פרקי הזכרונות לקוחים מ„העבר", ספר י"ב, ת"א, אייר תשכ"ה.

ה„תלמוד־תורה" במינסק

זה היה מוסד גדול ונכבד, ולפי ששמעתי נוסד בשנת תקס"ג (1903). למדו שם לימודי־קודש ולימודי־חול למעלה משש מאות תלמידים. היתה גם פנימיה בעד כארבעים נערים יתומים ואסופים. היו כמה כיתות מהתחלת הקריאה עד גמרא, וכן שלש כיתות לגמרא. מהכיתה העליונה יצאו כבר התלמידים לישיבות.

החברה היתה בעלת רכוש גדול: שני בתים גדולים ברחוב ראקאוו־וואסקריסינסקאיה עם הרבה חדרי־לימוד גדולים, מלאים אור ואויר, חצר גדולה רחבת ידים וגן גדול עם עצי פרי. מלבד זה היו לחברה גם נכסי דלא ניידי אחרים: ניירות־ערך וקרנות שמורים בבנק הממלכתי, שנפלו לה מעזבונות שונים. ההכנסה, לערך 27 אלף רובל, היתה מכספי מס־הבשר (קורובקה), מתרומות חברים, נדבות מקריות, שכר דירות וחנויות, שהונחלו למוסד וריבית מניירות־הערך והקרנות.

החברה התנהלה על־ידי ועד בן שנים עשר חברים, וכן ועד פדגוגי. מלבד זה התקיימה גם חברת נשים, אשר קיבצו תרומות להלבשת התלמידים. בכל שנה חילקו כארבע מאות זוגות נעלים, חליפות בגדים, מעילי־חורף וכו'.

בשנה הראשונה לשבתי במינסק, 1897, הוזמנתי לאסיפה „לכוס־תה" למר זכריהו בן אורי רוגוב. באסיפה זו השתתפו כמאה וחמשים איש, כמעט כל עשירי העיר המתקדמים וכל בעלי השכלה גבוהה. יושב־ראש האסיפה הודיע, כי עומדים לפני בחירת חברי הועד לתלמוד תורה, ומהנכון להכניס כוחות חדשים, אנשים בעלי השכלה ומרץ, למען יעשו איזה שינויים בלימודים וגם יכניסו איזה סדרים חדשים.

לפי החוק בזמן ההוא היתה זכות בחירה לכל תושבי העיר היהודים, כי חלק מהוצאות הת"ת כוסו מכספי מס הבשר, אשר כל היהודים השתתפו בו.

כאשר נודע דבר האסיפה לקהל החרדים, עשו תעמולה גדולה על־ידי הרבנים בכל בתי־הכנסיות ומדרשות, והתוצאות היו, כי לבחירות באו לבית העיריה (אופראווא), אשר שמה התקיימו הבחירות תחת השגחתו של ראש העיריה חרשנסטובסקי כאלפיים איש. כל חדרי העיריה היו מלאים, ורבים עמדו בחוץ, ברחובות יורייבסקי וגוברנאטורסקי. העשירים המתקדמים, בראותם את האסיפה רבת העם הזאת, התרגזו מאד, כי באמת לא היתה להם כל מחשבה זרה, ורק טובת המוסד היתה לנגד עיניהם. אף אלה מהם, אשר היו מקודם חברי הועד ואף הפעם היתה בחירתם בטוחה, כמו מר שמעון קוברסקי ומר אליהו ווייסברום, לא הסכימו להיבחר והסירו את מועמדותם. וכמובן נבחרו רק החרדים. מר משה רוגוב, אחד העשירים הגדולים, בעל השכלה רחבה, התבטא בנאומו באסיפה, כי מעזבון הוריו נדבו סכומים הגונים לטובת הת"ת ויש לו הרשות לדרוש, כי יתנו גם לו לחוות דעה. זוכרני, כי על זה ענהו ד"ר חיים משה חורגין (אף כי גם הוא היה בין המתקדמים): „האם חושב אתה, כי בכסף אפשר לקנות את רוח ישראל?"

מר בנימין בר' אליהו פולאק, אשר בנה מכספו את הקומה השניה על הבית החדש של

התלמוד תורה, חפץ להיכנס בתור חבר לועד. קם אחד הנאספים ואמר לו: „איך חפץ אתה להיות גבאי בתלמוד תורה, בשעה שיש אומרים כי עושים לפעמים סחורה בבית־מסחר היין שלך בשבת". על זה ענהו: „הנני יהודי כשר ובלב שלם יכולים אתם לבחור בי" ובמעמד זה הראה לכל הקהל כי נושא הוא „ארבע כנפות" מצויץ.

למחרת יום הבחירות, כאשר שקטו הרוחות, ומפני ששני הצדדים אהבו את השלום וברחו ממחלוקת, וכוונת כולם היתה באמת רק לטובת המוסד, באו לידי הסכם. ביטלו את הבחירות, ובחרו בועד משני הצדדים. אז נבחרתי גם אנוכי וזכיתי להיות חבר הועד עד עזבי את מינסק, לערך ח"י שנים. אינני זוכר אם בבחירות אלה, או בבחירות אחרות בחרו גם בד"ר חורגין וד"ר יוליוס ברוצקוס. שניהם כבר עבדו אתנו יחד בתלמוד־תורה כרבע שנה, והד"ר ברוצקוס היה המזכיר ורופא המוסד. לפי החוק, היו צריכים להודיע אחרי הבחירות לשר הפלך את שמות הנבחרים ועליו היה לאשר בחירת כל אחד ואחד, והנה הודיעו פתאום ממשרד שר הפלך, כי את בחירת השניים הנ"ל איננו מאשר. נודע לנו מאחורי הפרגוד, כי הסיבה היא, שחשודים היו בסוציאליזם.

בזמן היותי חבר הועד בא פעם למינסק הברון דוד גינצבורג והודיע לנו, כי חפץ הוא לבקר את המוסד. התאספו כל חברי הועד ויחד אתם עבר את כל המחלקות והתענין מאוד בתכנית הלימודים.

כשנה לפני המלחמה העולמית עברנו, הרב ר' אהרן דוד חורגיל ואנוכי, על כל הארכיון והפנקסים של החברה, עשינו רשימה מכל העזבונות, במזומנים, בניירות־ערך ונכסי דלא־ניידי, שנתרמו לטובת המוסד כמעט מיום היווסדו, וכן רשימת המנדבים ויום פטירתם. עבדנו על זה זמן רב. בהיותי בווארשה התקשרתי עם מר אפרים ראסקין, המוציא לאור הידוע של הלוחות עם עלי טרף. באתי אתו לידי הסכם, הזמנתי אצלו כמה מאות לוחות, ועל הצד השני מהעלים הוא הדפים, ביום השנה לפטירת כל מנדב ומנדב, שמו ושנת פטירתו ומה שנדב לטובת התלמוד־תורה. יצא רק לוח אחד כזה לשנת תרע"ד. הלוח נתקבל ברצון רב על־ידי כל בני עיר מינסק וגם הכניס סכום ניכר לקופת המוסד. מפני המלחמה לא יכולנו להמשיך הלאה בהדפסת הלוח. כל החומר וגם לוח אחד היה שמור אתי, ולדאבוני נשאר הכל במינסק. ללוח היתה גם טבלה מיוחדת ועליה צילום של תלמידי מחלקה אחת ובראשם מלמדם להועיל הר' שאול קיבוביץ.

ורצוני להזכיר לטוב את חברי ועד ההנהלה, חברי הועד הפדגוגי, המורים והפקידים, אשר אתם יחד עבדתי במשך כמה וכמה שנים. אם שמות אחדים חסרים, זה רק באשמת השכחה: יושב־ראש הועד העו"ד סלומון יולינוביץ נופף, סגנו בנימין בר' אליהו פולאק, הגזבר ראובן דב פינס, חברי הועד: ברוך זלדוביץ, נפטר בירושלים, דוב זלדוביץ, אהרן דוד חורגיל, שמעון בר' עקיבא קוברסקי, זלמן קאליצקי, יצחק דנישבסקי, יצחק גוטמן, הד"ר משה חיים חורגין, נפטר בתל־אביב. יוסף אליעזר רשין, גיראסים אברמוביץ זרחין, זלמן פינס, בציריך, אברהם פינס, חיפה, ד"ר יוליוס ברוצקוס, יהושע מרדכי רוזנבלום, המנהל ר' ישראל קפלן, היה אח"כ רב מטעם הממשלה באסטרחן, נפטר באה"ק, המשגיח מר ליפקין, המורים: הר' שאול קיבוביץ, מר אורקנסקי, מר רייכלין, מר פרידמן, הסופר מר אבא סירוטקין, מר ישעיהו ניסן הכהן גולדברג (הסופר יכנה"ז). ועד הנשים: פאולינה קוברסקי (בת ר' אורי רוגוב), פניה פולאק, שרה מייזל, סופיה ברוידה, אמליה לאחובסקי, ראשיל לוריה, ציפה אטינגר, רעיתי מרים רוזנבלום (נפטרה בת"א בט"ו בשבט תשי"א). גם השמש ר' יצחק ע"ה ייזכר לטובה, כי עבד באמונה.

בית־החולים העברי במינסק

המוסד הזה, אשר לפנים היה נקרא בשם „הקדש״, היה הגדול והחשוב ביותר בין מוסדות הצדקה והחסד, אשר היו לרוב בעיר זו. זכיתי להיות אחד משנים־עשר החברים לועד המפקח במוסד זה. המוסד החשוב הזה, אף כי רוב חברי ועד המפקחים היו אנשים נאורים ומתקדמים, התנהג על טהרת הקודש, הן בכשרות והן בשמירת השבת, הכל על־פי כל חומר דיני ישראל, עם בית־תפילה, אשר שלוש פעמים ביום לא פסקה תפילה בו. שמעתי, כי הבית המרכזי באמצע החצר הגדולה נבנה לפני למעלה ממאה שנים מכספי הקהל או מכספי מס הבשר („קורובקא״). ראש מיסדיו היה מר לוריא הידוע בשם ר׳ אורלי לוריא. באולם הישיבות היתה תלויה תמונתו הנהדרה הפטריארכלית בצבעי שמן, מעשה ידי אחד הציירים הידועים. בתמונה הוא נושא אות־הצטינות, אשר נתכבד בו מהממשלה בעד עבודתו הפוריה בבית־החולים. מסביב לתמונתו היו צילומים של חברי ועד המפקח שהלכו לעולמם: ר׳ שלמה גולדברג, ר׳ זלמן הורביץ, ר׳ חיים לוריא ועוד.

הבנינים בחצר, לפי זכרוני: א. הבנין המרכזי, אשר הכיל כחמישים מיטות; ב. בנין חדש, אשר נבנה בזמן האחרון מכספי שארי מס הבשר ונדבות יחידים ובו כמאה מיטות לחולי־רוח. בו מחלקה לגברים ומחלקה לנשים; ג. בנין יפה ומהודר ומצויד יפה ברהיטים ובכל הנדרש, שבנה מר שלמה ליפשיץ לזכר בתו, שנפטרה בדמי ימיה, ובו כשלושים מיטות לחולי טיפוס. הבנין עלה לו, לפי שאמרו אז, למעלה משלושים אלף רובל; ד. בית אשר בנתה גב׳ אחת ממשפחת לוריא, ובו כעשר מיטות לילדים חולים במחלות מתדבקות; ה. הר׳ מרדכי רפופורט בנה לזכר ילדו דב, אשר מת ממחלת השנית, בית אשר הכיל כעשר מיטות לילדים חולים במחלה זו; ו. שני בתי מושב זקנים וזקנות, בכל אחד מהם כחמישים מיטות. אחד בנה מכספו הר׳ חיים לוריא ואחד ר׳ אורי רוגוב; ז. בית־יולדות, ובו כחמש עשרה מיטות, נבנה על־ידי הר׳ משה פולק לזכר אשתו הראשונה; ח. בית־מרחץ משוכלל יפה נבנה על־ידי הר׳ דב ורעיתו רחל גולדברג; ט. לצד החזית לרחוב גובר־נטורסקי בנה הר׳ משה פולק בית יפה ונהדר. בקומה התחתונה היה מצד אחד בית־מרקחת מצויד בכל הדרוש, ומצד השני מרפאה מצוידת במכשירים רבים. בקומה הראשונה מצד אחד בית־תפילה לזקנים וחולים, ומצד שני חדרי משרד ואולם ישיבות; י. הר׳ שלמה חיים ליפשיץ נדב מכונת רנטגן וסידר מאור חשמלי בכל בית־החולים; יא. הר׳ יעקב ביידר סידר על חשבונו בית־כביסה עם מכונת חשמל; היו הרבה מיטות על שמות מתנדבים שונים, ובעד כל מיטה שילמו כשלושת אלפים רובל.

הכנסות המוסד: ממס הבשר; מהמרחץ הציבורי שהיה רכושו של בית־החולים ואשר היו משכירים אותו על־פי הכרזות פומביות; מחנויות האטליזים אשר בנה כמדומני הר׳ לוריא מכספו בשוק הדגים וכל ההכנסה הקדיש לבית־החולים; מדמי־השכירות מבתים וחנויות וריבית משטרי־ערך, שהוקדשו על־ידי אנשים שונים בחייהם או בצוואותיהם לטובת בית־החולים; מתרומות חברים ונדבות מקריות.

הון המוסד בנכסי דלא ניידי ושטרי־ערך הגיע כמדומני לערך מאתיים אלף רובלים. ההוצאה השנתית הגיעה לכמה וכמה עשרות אלפים רובלים. דין־וחשבון שנתי היו מדפיסים כל שנה. מלבד הועד המפקח היה גם חוג של גבירות שאספו כספים ודאגו להשבחת ההזנה, למלא החסר בלבנים ובגדים, וכן היו מפקחות, כי במטבח יהי הכל בסדר. כמעט בכל יום היו אחדים מחברי הועד מבקרים בבית־החולים.

בימי מלחמת רוסיה—יאפן

בזמן המלחמה בין רוסיה ויאפן ב־1904, חששנו במינסק שבעבור חיל המילואים דרך מינסק, יעשו פרעות ביהודים. קראנו לאסיפה במשרד הבנק פולאק את וייסברום. מר פולאק סיפר, כי ביקר את שר־הפלך ואת ההגמון בענין זה, והם הרגיעוהו. אבל בכל זאת נאסף סכום מסוים לכפר במנחה את פני ראש המשטרה ועוזריו, למען תהיינה עיניהם צופיות. באמת עבר הכל בשלום ולא קרה דבר. בבנק הממלכתי היתה ועדה מיעצת מבין הסוחרים, שדרך ידה עברו כל השטרות אשר הביאו לנכיון, ועל פיהם הוחלט גם גובה האשראי שנתנו לכל סוחר וסוחר. חברי הועדה היו ברובם יהודים, מעשירי סוחרי העיר. באחת הישיבות דיברו גם על סכנת הפרעות ביהודים. מנהל הבנק בולאיב, שידוע היה כשונא ישראל אמר: עצתי, כי תעמידו בחלונותיכם תמונות קדושות (איקונות), יחשבו הפורעים כי גרים שם גויים ויפסחו על הבתים האלה. קם אחד מחברי הועד, ר׳ דוב גולדברג, ואמר: זו היא סגולה מפוקפקת ומסופקת, הלא רואים אנחנו עד כמה התמונות הקדושות מועילות למצביא קורופאטקין. אז היו מספרים בעתונים, כי מכל רחבי המדינה שלחו איקונות למצביא העליון קורופאטקין, וקרון מלא תמונות קדושות מלווה את מטהו בכל דרכו, והוא הלך והפסיד מערכה אחרי מערכה.

בעת ההיא נשלח למלחמה גם הצבא אשר היה עומד במינסק תחת פיקודו של פאבל פטרוביץ טומילובסקי. עם טומילובסקי זה קשורים היינו בקשרי מסחר וידידות זה חמש־עשרה שנה, מאז שנת 1890 כאשר חותני קנה מעזבונו של הנסיך ויטגנשטיין את היער אטאליז (2000 דיסיאטין). אז העבירו את כל אדמת האחוזה יחד עם 600 דיסיאטין יער הנותרים כמעט בלי מחיר על שמו, רק למען ייקרא שמו על האחוזה, כי ליהודים לא היתה רשות לקנות אדמה, והוא אז קאפיטאן צעיר. בפרוץ המלחמה הוא גר במינסק, ומשפחתו היתה אז במעון הקיץ שלו אשר ביער זה. כאשר נודע לי כי יוצא הוא למלחמה, נסעתי למינסק, קניתי גביע כסף גדול ויפה וציוויתי להרות עליו ברוסית: „לפאבל פטרוביץ טומילובסקי, ממשפחות הורביץ, רוזנבלום וטול־צ׳ינסקי”. ולמטה: „ברוך אתה בצאתך וברוך אתה בבואך” וברכת „יברכך”. כאשר הבאתי את הגביע, היה הוא כבר בתחנה לסדר יציאת מחנהו. מסרתי את המתנה לאשתו מאריה קירילובנה. היא היתה נרגשת מאוד מהמתנה ובעיקר מהברכות החרותות. כאשר הוא שב בשלום מן המלחמה, סיפר כי הגביע ליוָהו בכל דרכו הארוכה והכבדה, ורק הוא היה שומרו ומצילו.

אחרי המלחמה הזאת, בימי המהומות והשביתה הכללית, נקהלה במינסק ביום 17 אוקטובר 1905 — ב׳ מרחשון תרס״ו — אסיפת עם גדולה על הכיכר שלפני התחנה הווילנאית של מסילת הברזל ליבוי־רומני. רבים מהמהפכנים נאמו נאומים, מי מעל שולחן ומי מעל ראש־גדר. היו גם כאלה שטיפסו על אילנות, החזיקו בענפיהם, ומשם נשאו מדברותיהם. בני חבורה אחת הלכו לבית־הסוהר, פתחו לרווחה את דלתותיו, ולאסירים קראו דרור. הכריחו את ראש הז׳נדרמים לקחת חבל בתהלוכה. כל השעות לפני הצהרים עמדו אלפי אנשים בכיכר והנאומים לא פסקו. ראו אמנם, כי בסביבות הכיכר ועל פסי־הרכבת עומדים מאז הבוקר חיילים ורוביהם בידיהם, אבל איש לא שם לב לזה. בצהרים בא לכיכר מנהל המסילה, עלה על אחד השולחנות וקרא לפני ההמון הרב טלגרמה שקיבל זה עתה מפטרבורג, כי הצאר

הואיל בחסדו לתת קונסטיטוציה לעמו, ולכן פסקה גם השביתה. כל העם הריעו לכבוד המאורע, והשמחה היתה גדולה מאוד. גם אני ורעיתי עמדנו שם כמה שעות והיינו עייפים. אמרנו איפוא לחזור הביתה ואחר הארוחה נחזור שנית לכיכר. משׁשבנו הביתה וראינו כי בתנו פניה, כבת שתים־עשרה, איננה, כי הלכה לראות במחזה החופש, התחלנו לדאוג קצת, אמרנו נשוב הכיכרה, אולי נמצאנה שמה ונחזור עמה יחד הביתה. בהיותנו באמצע הדרך, ברחוב שמול הכיכר, שמעתי פתאום יריות. והנה ראינו כי אנשים למאות נסים רצים מבוהלים משם. ראיתי כי ברחוב הסכנה גדולה, ניסיתי להיכנס לדירה אחת, אבל בפתחי את הדלת, עמד לנגדי גוי, סגר בחזקה את הדלת ולא נתן לנו להיכנס. בחפשי דרך־הצלה נכנסנו לבית־כיסא פתוח בחצר. שם התחבאנו עד אשר חדלו היריות. כאשר יצאנו לרחוב ראינו כבר מובילים הרוגים ופצועים.

וכך היה המעשה. בערך בארבע אחרי הצהרים בעת אשר הקהל בן האלפים עמד בשקט על־יד התחנה ושמע את הנאומים השונים, התחילו פתאום החיילים, שעמדו מאז הבוקר ורוביהם בידיהם, לירות בהמון בלי כל אזהרה מוקדמת. הדבר נעשה על־פי פקודת שר הפלך הצורר קורלוב, ולפי שסיפרו אז, עשה את הדבר על־פי פקודה מפטרבורג. נהרגו אז למעלה מחמישים יהודים ועוד הרבה יותר לא־יהודים. פצועים היו כמה מאות. בתנו שבה אך כעבור כמה שעות. יחד עם כל ההמון נסה גם היא. אחד ממכרינו ראה אותה ומשכה אחריו לאחד המרתפים אשר רבים התחבאו בו. אחריה הלך איש אחד ולא הספיק להיכנס למרתף. הוא נהרג על־יד הכניסה.

כל בני העיר היו רצוצים ושבורים וכמעט פחדו לצאת החוצה. לעת ערב באו אלינו מבית דודתנו דבורה גוטמן והודיעו כי בת אחותה דבורה מינץ, אשר באה לבקר את המשפחה במינסק והתאכסנה בביתה, טרם שבה וחוששים פן נפצעה והובאה לבית־החולים. קמתי ונסעתי לבית החולים. היא בינתיים שבה בריאה ושלמה. מה שהתרחש בחצר בית החולים ובחדרים פנימה אין לאל ידי לתאר. מצאתי שמה את הר׳ הלל אטינגר ואשתו ציפה נבהלים ומבולבלים. וספרו לי כי בנם אברהם אליהו לא שב ומחפשים הם אותו. התחלתי גם אני לחקור ולחפש. נכנסתי לחדר המתים, נתגלה לעיני מחזה איום ונורא, כמה וכמה הרוגים, וביניהם הכרתי את אברהם אליהו. עיני חשכו, יצאתי בהיחבא, שלא להיפגש עם ההורים השכולים. פגשתי בחצר את גיסם הר׳ דוב פינס ואת דוד גולדברג אשר גם הם חיפשו את הנהרג. סיפרתי להם כי מצאתיו בחדר המתים. טיכסנו עצה איך להתנהג עם ההורים האומללים קיבלנו עלינו, מר פינס ואני, את התפקיד הקשה והמר לנסוע אליהם ולהודיעם בזהירות מאסונם הנורא.

נכנסנו שנינו וכאשר מר אטינגר ראה אותנו, רץ לקראתנו ושאל: נו מה? מר פינס ענהו: מצאנו אותו. שאל שוב: החי הוא? החרשנו שנינו. הוא הבין כמובן את שתיקתנו. ספק כפיו ואמר: „משפטיך תהום רבה״, פנה למנהל ביתו מר שפלן, אשר היה באותו מעמד ואמר: ר׳ זלמן מרדכי, הזמינו אנשים שיבואו להגיד תהלים.

מר אטינגר היה כל ימיו איש חלוש ודל־כוח, השתוממתי באיזה אומץ רוח קיבל את הבשורה הנוראה הזאת. אין זאת כי אם ממקור אמונתו ויראתו שאב את הכוח הזה.

חדר מדן

ברחובה של עיר

בעל הרשימות, ח"ד רוזנשטיין, פירסם ב„המליץ",
בחתימת חדר מדן, סידרת כתבות ממינסק, בשם
כולל „מכתבים ממינסק". הרשימות שלהלן פורסמו
ב„המליץ" בשנות תרנ"ח—תרס"ב (1899—1902).

מכון להטפה „נצח ישראל" (תרנ"ח)

המכון „נצח ישראל", אשר הוקם וכונן בעירנו בהשתדלות אחד מטובי בניה, האברך המצוין בתורה וחכמה מר זלמן פינס (בנו של ה"ר הגביר רב־פעלים בעירנו הר"ר דובער פינס), כדאי וראוי הוא להיכתב לזכרון על מכתב־עתי לבני ישראל.

ואלה תולדות המוסד הזה:

עוד לפני ארבע שנים [בתרנ"ד], בשום אחדים מטובי עירנו, ומר זלמן פינס בראשם, לב אל המצב הרוחני של המון בחורי עירנו הלא טוב, מאין להם איזה ענין רוחני אשר ימשוך את לבם, כי דרשות המגידים לא ישביעום רצון, רחש לבם דבר טוב לתת לקח מוסרי שיכלול בתוכו הנעים והמועיל יחד, היינו: א. ללמדם תורת משה לפי סדר השבוע, לתרגם כל פסוק כצורתו וכפשוטו של מקרא, ורק להוציא מכל ענין וענין את הרעיון המוסרי האצור בו ולבארו בשפה צחה וברורה, למען ישמעו לפלס הליכותיהם מבית ומחוץ על־פי התורה והמצוה; ב. להטיף להם פרק בדברי ימינו, לספר להם על־פה מכל אשר עבר על עמנו בעיתות הטובה והרעה, באשר כי דעת תולדותינו היא הדרך היותר טובה למשוך את לב צעירינו ולקרבם אל עמנו וארצנו ולחבב עליהם כל קדשי עמנו, והוא הלימוד היותר נעים ומתקבל על לב צעירים. למוסד זה קראו „נצח ישראל", על שום לימוד תורתנו והיסטוריתנו הנצחיות לצעירי ישראל הנצחי. והרב המשכיל מר יצחק ניסנבוים, שישב אז באוהלה של תורה פה, הואיל לשום עליו המשרה הנכבדה הזאת, להיות למורה ולמטיף על־פי הפרוגראמה הנ"ל. הנסיון הראה לדעת כי לא לר־יק עמלו המשתדלים הנכבדים, ומספר הצעירים היה הולך הלוך ורב משבת לשבת, וישתו בצמא אמרי פי המטיף כי נעמו.

אולם מר ניסנבוים נקרוא נקרא, אחרי שבעה חודשים, להיות למזכיר ולסופר לגאון אדמו"ר שמואל מוהליבר זצ"ל, ואיש אחר הראוי למלא מקומו אין, ויהי הדבר בטל ימים רבים. אולם בהשתדלותו הנמרצת של מר פינס וחברו בדבר מצוה זו, התורני השלם מר א"ד חורגיל, הוקם המפעל שנית, והעם מרבים לבוא לבית־המדרש של חרשי־צורים, לשמוע תורה ודעת מפי הרב המשכיל מר שמעון גליקסברג, אחד האברכים הלומדים בזה תחת חסות חברת „תומכי תורה", וזה כשנה אשר הוא המורה והמטיף. ומה נהדר המחזה לראות, כי אברך המתעתד להיות לרב בישראל מטיף מעל הבמה בבית־מדרש בלשון־לימודים, כיד המליצה הטובה עליו, מתולדותינו הקדומות, תקופה אחר תקופה! בשפתו הצחה יחיה את גיבורי עמנו, בתארו את פרשת גבורת אנשי מלחמתנו, בהילחמם על עמם וארצם, ומסירות־נפשם על קדושת תורתנו ואמונתנו. ואוזני שומעיו לא תמלאנה משמוע, כי אשר לא שמעו יסופר להם. ותורת משה יבאר הכול באר היטב, לא יעקם הכתובים ולא יגבב חידודים, כי אם אחרי כל פרק וענין ימצה עומק הרעיון המוסרי הצפון בם, יוציא את המאור הגנוז בתורתנו הכתובה, ויגיה אורו במאורי חז"ל מתורתנו המסורה, לטעת על לב שומעיו יראת ה', אהבת הלאום וכל מידה נכונה.

מוסד „תומכי תורה" (תרנ"ט)

כראש לכל מוסדי התורה במינסק הוא המוסד הנכבד „תומכי תורה", שנוסד זה עשרים ושמונה שנה [בתרל"א], בהשתדלות הרה"גים שאול לווין, משה חיים ברוידא ז"ל וייבדל לחיים ר' ישראל הוטנר נ"י. מטרתו לגדל רבנים לישראל, לתמוך באברכים הראויים להוראה, ולתת להם היכולת להשתלם בתלמודם עדי השיגם תעודת „סמיכתם", בתתו להם תמיכה משׁשה רובלים עד שמונה, ובתור יוצא מן הכלל עד עשרה לחודש לשלוח לביתם, נשיהם ובניהם ולכלכלת נפשם, כי כמעט כל לומדי תורה אלה לומדים מעוני וצריכים לתמיכה. אולם לא כל בר בי רב, כי אם מן המצוינים, אלה הראויים באמת להוראה, יוכלו ליהנות מתמיכת החברה, ועל כל אברך להיבחן ולעמוד במסה לפני שלושה בוחנים[1], הממונים על זה מ„מופלגי" העיר, אם ראוי הוא ואם ישיג מטרתו בחמש שנות התמיכה הקצובות עד עתה מטעם החברה. עתה המעיטו את שנות התמיכה עד שלוש. טעם ההמעטה הוא פשוט מחסרון כסף באוצר החברה לכלכל את עשרים ושמונת האברכים הנתמכים עתה בחסדה, ואשר מספרם יגדל מזמן לזמן, חמש שנים רצופות. חמישים וחמישה רבנים כבר יצאו מ„תומכי תורה", והם יושבים בק"קות[2] שונות ועטרות רבנותם בראשיהם.

אולם ששת, שמונת הרובלים, אשר האברכים מקבלים לחודש, מה הם לכלכל נפש איש וביתו? זאת שמו ראשי החברה אל לבם ויתירו לתלמידי־החכמים להרוויח „מן הצד" מעט, ובשבתם איש איש בבית־מדרש מיוחד ימצא לו כל אחד מקור לעוד רובל או שנים לשבוע, זה יקח לו „תלמיד", וזה ישמיע שיעור בגפ"ת[3], וזה יגיד לבני יעקב „עין יעקב", וזה יטיף מעל הבמה, והתלמדו ככה להטיף ולדרוש ברבים „לכשיתרברבו", ונמצא הם נהנים ומהנים גם את המון בני עירנו, בהפיצם ביניהם תורה ומוסר.

הוצאות „תומכי תורה" היו ימים רבים על חשבון יושבי עירנו בלבד, אך ברבות ההוצאה החלו לשתף גם את ערי פלכנו בצדקה זו, ו„משולח" הגובה את נדבותיהן נוסע אליהן אחת בשנה. אולם לא כל ערי פלכנו משתתפות בצדקה זו. העוסקים הנכבדים העושים הרבה לטובת החברה הזאת, הלא המה הרה"גים בית זלדוביץ, אטינגר, רפופורט, ר' גרשון אברהם ברגר ועוד ועוד. והעומד בראשה, אשר כל ענייניה נחתכין על פיו, הוא הרה"ג דוב בער פינס נ"י. זה חמש עשרה שנה שהוא המוציא והמביא והגבאי הראשי. אין קץ לכל עמלו שיעמול לטובתה, שעות רבות הוא מקדיש לה, בהתעסקו בה בכל לבו ונפשו, להגדיל ולהרבות הכנסת החברה למען תוכל לתמוך בתלמידי־החכמים כראוי וילמדו תורה מתוך שמחה.

גם לצרכי הפרושים ומזונותיהם הקשים בעיר גדולה שׂמו ראשי החברה לב, כי מעט הכסף החודשי לא יספיק גם להם גם לביתם, וייסדו „בית־אוכל" ומשכן שבו ימצא כל אברך מזונו ומעונו במחיר שני רובלים לחודש. מדורים־מדורים בבית, מדור לשני פרושים, מדור לשני פרושים (מספר האברכים עתה הוא כ"ח), וחדר אחד הוקצה לאמתא דבי רבנן המשרתת את פניהם, מכינה להם תבשילם, מצעת מיטתם ועושה להם כל המלאכות שהאשה עושה בבית. הוצאות הבית העולות בערכך שלושים רובל לחודש

1. אחד מן הבוחנים, הרב הגדול בתורה ובמידות תרומיות, חיים מאיר גערציק מת זה עתה בדמי ימיו [חד"ר].
2. קהילות־הקודש.
3. גמרא, פוסקים, תשובות.

מתכלכלות בעמל הישיש הנכבד המוקיר רבנן בכל נפשו הרב ברוך מרדכי חאַרי. הזקן הזה, מבלי הביט על זקנותו וחלישותו, הולך מבית לבית וסובב על בתי־המלון אולי יפגוש באורח הגון, אשר יאציל ברכה ל„משאת־נפשו". נפלא הוא לראות את רוב עמלו ומסירותו לאידיאלו זה. זה כוח היהודי הקדמוני לתורתו, וזו אהבת ישראל־סבא לקדשיו! לא מעטה היא הפעולה אשר יפעל הבית הזה על אדוניו הפרושים, בהתקבצם יחד פעמיים בכל יום בשעתא דאכילה. העיתונים העברים הבאים אליהם לביתם נותנים להם ענין וחומר להתנגח ולהתווכח בשאלות היום והתמיד. המשכילים המרגישים האחדים שבהם פועלים פעולתם על חבריהם להוציאם מתוך עולמם הצר, והתשוקה להשכיל גברה בלב רבים מהם, וחפצים הם לרכוש דעת לשון המדינה והידיעות הנחוצות.

אולם לבל יישכחו „הימים" הראשונים ומנעמיהם, הנהיגו כי הפרושים יאכלו בשבתות על שולחן הגבירים דמתא, לענג מעט נשמתו היתרה של הגביר, לשבת במסיבת תלמיד־חכם, ולשמוע ב„אמרו" מעט אל ה„שולחן", ולהתהדר לפני אורחיו, באי השבת, כי „רב" אוכל על שולחנו; כי לולא זאת, על מה זה יחשיכו עולמם של הפרושים בצפותם לשולחן אחרים דוקא ביום השבת, יום מנוחת הנפש, שאז מתגעגע הפרוש על אשתו ובניו שעזב שם... הן כבר הראונו ראשי המוסד הזה, כי חביבים עליהם תלמידי־חכמים אלה.

כי אמנם חביבים הם עליהם, תעיד גם הדאגה הזאת, שדאגו נכבדי עירנו להם, לבלתי יטעמו הפרושים טעם „גלות הדירות" — טעם לא נעים בעירנו — ובאחת האסיפות שהיתה בימים האחרונים האלה, הוחלט לקנות להם בית־משכן, ולפני ימים מספר, נקנה בית־אוכל ומשכן לפרושים במחיר 4000 רו"כ. את כסף מקנת הבית הזה נדבו הנדיבים האלה: פונדילר 500 רו"כ; ח. לוריא, דוב זלדוביץ, רוגוב, ש. גורביץ כ"א 300 רו"כ; ברוך זלדוביץ 200 רו"כ; ש. לוריא 150 רו"כ ועוד אנשים נדיבי לב — זכרה להם אלוה לטובה!

„חדר מתוקן" (תרס"א)

אחדים מטובי המורים והמלמדים במינסק היודעים ומרגישים וכואבים על קלקלת החינוך ופריעת הסדר ב„חדריהם", נמנו וגמרו ליסד „חדר מתוקן" בעל חמש מחלקות. לתכלית זו הדפיסו המייסדים מחברת בת גליון דפוס בעברית ובז'רגון, בשם „דבר אל ההורים והמורים", בה הראו את כל עיקרי חסרונות החדר הישן ומגרעותיו ומציעים להפשיט צורתו הישנה והפגומה ולהלבישו צורה אחרת יותר נאותה ויותר מתאימה לתנאי החיים ולמטרת החדר בכלל: ידיעת תנ"ך, שפתנו וכו'. ויפיצוה בין כל בתי־האבות.

ויהי בהישמע דבר ה„חדר", ויזדעזעו המלמדים ויערכו מלחמה על המייסדים, מלחמה כבדה וקשה ככל חוקות הטאקטיקה המלמדותית, אשר לתאר אותה בפרוטרוט ולהבינה היטב צריך המתאר בעצמו להיות דיפלומט כביסמארק ותכסיסן כנפוליאון לכל־הפחות. המלמדים נלחמו בחירוף־נפש ממש על קיומם, ויסכנו נפש המייסדים, ועליהם נלוו אחדים מן האדוקים המופלאים, הסוברים כי „חדש אסור מן התורה", ויהי הסער גדול על ראשי המייסדים ה„מחדשים", וכמעט שעלו בסערה...

בצר להם פנו המחדשים הנרדפים אל הציונים בציפייתם למצוא בהם אחים־בדעה ותמיכה מוסרית הגונה. והציונים נפלו מתחילה על ה„מציאה" הזאת בשמחה רבה. הנה לפניכם חדר מתוקן בפרוגראמה ערוכה ומסודרת, במורים מומחים ומנוסים, שאינם דורשים מהם

לא כסף ולא שום התחייבות אחרת, כי הכול, הכול הם נותנים מכיסם, אלא תמיכה מוסרית, התעניינות בחדרם והשתתפות אמיתית בלבד! ויתאספו הציונים לאסיפה, אחת, שתים ושלוש, ונאומים נאמו ומשאות נישאו ודיבאטים נתחלפו, הכל כנהוג ב״ה, ויחליטו לקדם פני המייסדים בכבוד ובתמיכה חומרית ורוחנית ביחד, ואת מחברתם „דבר אל ההורים והמורים״ להדפיסה ולהוציאה מחדש במספר אלפי אלפים אקסמפלארים, ולהפיצה בקרב כל נאות יעקב למען תהיה לעינים ולמורה־דרך ליתר הציונים מתקני החדרים בכל מקום.

ובמעשה? — ההחלטות נשארו בתוקפן על הנייר ועל לשונם, ולידי מעשה לא יצאו, כי הציונים לא נקפו באצבעם לטובת החדר, ולא הראו שום התקרבות, שום תמיכה מוסרית כל שהיא למייסדים. ברם, ה„חדר״, סוף־סוף, אחרי כל המכשולים והמפריעים, התכונן לשמחת לב האבות, ואף רבו המבקרים בו מכל המפלגות, חוץ מן הציונים המתבוששים.

זמירות חדשות ב„תלמוד תורה״ (תרס״ב)

רוח־נועם משיב־נפש נשב בין כותלי בית ה„תלמוד־תורה״ המינסקי. התלמוד־תורה עתיק־היומין (זה עתה נמצא פנקס הת״ת שעברו עליו יותר ממאה שנה), אשר כרוב לשנותיו כן רוב לגדריו וסייגיו שנעשו לו מכל צד לשמור עליו מדריסת־רגל זר; הת״ת שהיה מוקף חומת סין וסתום וחתום בפני אנשים שאינם מהפמליא האדוקה העשירה; הת״ת אשר שנתיים ימים נלחמו עליו „כובשי הקהילות״ הציונים ולא יכלו לו, מפני היד החזקה, יד האורתודוקסיה הקיצונית המחזקת בו בחזקה מקדמת דנא; הת״ת אשר לא נתן לכל קרן־אורה לחדור אל תוכו מפני שהוא סגי־נהורא מעליא[1], על דעת מחזיקיו, וכל חושך לא יחשיך אותו, — אותו הת״ת פתח עתה דלתיו לרווחה — שמעו ותמהו! — לפני מתקני תיקונים, לפני מחברי ספרי־לימודים („פרוגראמה״ בלשון לועזית), לפני מלמדים עם פיאות וקאפוטות לא ארוכות („לעהרער״ בלשון ז׳רגונית) ולבסוף, התפלאו עוד, לפני ציונים.

לפני ציונים, אבל לא אותם הציונים האופיציאליים, כלומר אותם הציונים המצלצלים המרעישים עלינו שמים וארץ בדרישותיהם ובמשאותיהם המלוטשים על הקולטורה שלקחוה במונופולין, אלא ציונים פשוטים ותמימים, שלבם לציון וידם לעבודת תחיית עמם! ציונים שהעבודה התרבותית יקרה להם והם מקדימים עשיה לאמירה, עבודת־כפים לדרישת שפתים, והכל בחשאי. בלי נשמע קולם.

ואם לפני אלה נפתחו שערי הת״ת, אטו מילתא זוטרתא היא? נפלא הדבר בעיני הרואים את המלחמה העצומה שהתחוללה אשתקד בימי בחירות גבאים לת״ת, עת התנגשו ויתגוששו שם בבית מועצת העיר שתי הרוחות החזקות המתנגדות זו לזו, רוח התחיה המחיה הכל ומחדש ומתקן הכל, המנשב עתה במחנה ישראל, ורוח של ר׳ ישראל סבא הגוזר כליה והרס על כל תיקון ואוסר כל חדש מן תורה ומדרבנן; עת נלחמו ה„מנדארינים״ הדתיים שלנו עם הציונים דורשי התיקונים בחרף־נפש בכל התחבולות והאמצעים שבעולם, עד אשר גברה ידם, ומן הציונים חפצי התיקונים לא נבחר לגבאי רק חצי־ציוני אחד ועוד שניים גבאים חדשים, שאיש לא חשדם בציונות כלל וכלל

1. רב־אור עליון.

ויתרם כולם הגבאים הקודמים, אי־ציונים כשרים. הנה כי כן נשאר הת״ת בידי אוהבי ישנות, ואי זה הדרך בא הרוח החדש הזה, לחדש פני הת״ת שכבר נתכרכמו מיושן? לא בכדי עסקו עסקנינו הציונים כל עת הבחירות. תעמולת הציונים הולידה את הרוח החדש הזה שחדר לתוך הת״ת והולך ומתרחב ומתגשם במעשים רציונאליים. מצד אחד היה מצב הת״ת כל־כך רעוע, כל־כך פרוע, עד שאי־אפשר היה שיתארך כן; אי אפשר היה להנהגה בטלנית שנטלה כבוד גבאות בשכר בטלה, שלא תעורר התנגדות וקובלנא מצד ההמון התמים המאמין בה באמונה שלמה ומוסר בידה את החמדה הגנוזה לו מימות עולם, את תשב״רינו [2] העניים; אלא שהיתה חסרה העזות והתקיפות לקהל התם לצאת נגדה במחאה וקובלנא ברישגלי. עז־פנים הוא לפעמים המוננו, הכול, הכול ייכוו בגחלת עזותו וחציפותו, כהן גדול ותלמיד חכם, רב ונאור בטלין ומבוטלין בעזותו, אך מכבד עשירים הוא מאין כמוהו, לפני העשירות יתבטל כעפרא דארעא ויתרפס כתולעה.

והנה באו הציונים ויעיזו פנים נגד ה„פריצים" שלנו ויוכיחו את כל דעת ההנהגה באותות ומופתים חותכים, וידרשו בקולי־קולות: או עבדו או הניחו מקומכם לעובדים אחרים! וכיון שההתחלה נעשתה, וה„העזה" יצאה בפומבי, נפתחו פיות אלמים רבים ומכל הרוחות נשמעו טענות ותביעות אחרות, ותהי המחלוקת גדולה עד לשמים. אמת הוא, כי למראה־עינים היתה יד ה„קושרים" על התחתונה, כי השכיל הצד הראשון להפנות פני המלחמה לצד אחר מסוכן מאוד, לצד הדת... ובזה הצליח לסכסך אוהב באוהב, והנצחון המדומה, כלומר כבוד הגבאות, נחלו ה„מנדארינים" שלנו, אבל באמת נחלו דורשי התיקונים נצחון מוחלט, כי נתברכה ההכרה בלב הקהל לדעת את המוטל על מנהיגי מוסד ציבורי לעשות לטובת המוסד המונהג על־ידיהם ולדרוש מאתם שיצאו ידי חובתם במלואה; ואלה הגבאים נוכחו לדעת מה גדולה האחריות שעליהם, כי עתידים הם לתת דין־וחשבון לפני דעת־הקהל שנתבהרה ונתבררה למדי, ולכן צריכים להסביר פנים גם לדורשי התיקונים ולהחל לעשות דבר־מה. אמת הוא, כי לפי דעתם אין צריך הת״ת כל תיקון, הכל מתנהג בו כשורה: חניכי הת״ת הולכים קרועי־בגדים וחשופי־רגלים; סדר הלימוד פרוע ומבולבל, בלי ראשית, בלי אחרית ובלי תוך — הלא כך דרכה של תורה: התלמידים יוצאים בלי שום ידיעה בלימודיהם — הלא על כן בני עניים, „מוחות אטומים"; בכתיבה אינם יודעים אפילו צורת אות עברית — הלא אין סופם להיות „בוכהאלטרים", אלא רצענים או חייטים, ולהם אין צורך בחכמה זו. וכן להלן ולהלן מתנהג על צד היותר טוב, וכל תיקון אך למותר וגם למחסור הוא; אלא שהבריות דורשים תיקונים, הרשות בידם לתקן, יעשו המה ונראה מה יהיו תיקוניהם!

הנה כי כן ניתנה הרשות, כלומר הגבאים התעלמו, עשו עצמם כלא רואים, ולא מיחו ביד החפצים לעבוד. אז יצוא יצא הממונה על הת״ת מאז, היוריסט הנכבד מר נופף, אשר נבחר גם לאחד מתשעת המפקחים, ואחריו החרה־החזיק המפקח החדש הרה״ג בנימין פוליאק ועוד, והעבודה החלה. ותהי ראשית מעשיהם לקרוא ועד של בוחנים לבחון את התלמידים, לתהות על קנקן הלומדים ולדעת מהותם ואיכותם, עד כמה הם ראויים לעבודתם וכו׳. אמנם גם עד עתה נהגו הגבאים לבחון את התלמידים, אך הבחינה היתה באופן זה: אברך אחד, מהנתמכים ע״י „תומכי תורה", היה בא ומציע לפני

2. תינוקות של בית־רבן שלנו.

התלמידים שאלה לחידודא בעלמא; אם ידע הנער לכוון את ה„פשט׳ל״ היה מציג לו „טוב מאוד״, ואם לאו, ג״כ לא גזלן הוא להרוג מלמד בעל אשה ובנים, והיה מציג לו „טוב״ בלבד; וכה ימלאו גליונות הבחינה „טוב״ ו„טוב מאוד״ שהיה מציג ה„פרוש״ שעל־פי־רוב, מלבד ענייני איסור והיתר, לא ידע מאומה, והגבאים ישתבחו בתוצאות הבחינה המזהירות!

אולם הקומיסיה שנבחרה היא כולה ממשכילי העיר ותורניה הידועים, ולא שעה, אף לא שעתיים, אלא ימים הרבה ארכה הבחינה וביקורת הקומיסיה, ותוצאות הבחינות היו נוראות מאוד. שיטת לימוד משונה, ערבוביה נוראה בסדר הלימוד, חוסר ידיעה פורתא בראשית לימודי השפה, אי־ידיעה כלל בכתיבה, והרעה הגדולה מכולן: מלמדים שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם בתורת ההוראה — אלה הדברים שמצאו המבקרים!

אז באו לידי הכרה כי לתקן את הת״ת אי אפשר כלל, כי כלום אפשר לתקן ולחזק בדקי בית רקוב ונקוב ורעוע עד היסוד? אך צריך לשנותו שינוי עיקרי ויסודי, ולבנותו מחדש על יסודות חזקים ומוצקים. כמובן עבודה כבדה וקשה היא, ודורשת כוחות חומריים ורוחניים הרבה וזמן הרבה... ומלאי תקוה ובטחון שיכירו הכול את מעשיהם לטוב החלו המפקחים את מעשיהם, והקומיסיה את ישיבותיה שארכו שבועות אחדים, לערוך ולסדר פרוגראמה כללית אחת שתבריח את כל ששה־עשר ה„חדרים״ אשר בת״ת ולקבוע שיטה מסוימת ומוגבלה לכולם, ושיעור וקצב לכל „חדר״ וחדר בפני עצמו, שיהי כל חדר משלים את השני, ומתייחס אליו בחיבור וקישור נאות.

הקומיסיה רכשה לה אמון ובטחון רב של כל המפקחים והפרוגראמה נתקבלה בהסכמת כ ו ל ם בתשואות חן־חן, והקומיסיה נמנתה לתמידית לפקח על מהלך הלימוד, לבחון את התלמידים כל אימת שיעלה רצונה ולהשמיע דעתה ועצתה למלמדים, המחויבים לציית לה, והקומיסיה משתמשת בזכותה ובהרשאתה ומבקרת לעתים קרובות את הת״ת, ובוחנת את החניכים, ומתעניינת הרבה במצב הרוחני והמוסרי של הת״ת. וכל ענייניה הרוחניים נחתכים כמעט על פיה, והגבאים הנם העומדים על גביהם.

אחרי שנערכה ושנתקבלה הפרוגראמה החלו המתקנים לבקש מלמדים הגונים להושיבם תחת הגרועים ביותר שנפסלו ממלמדות. הדבר היה קשה לכאורה למצוא מלמדים טובים בשכר מצער (6 רובלים לשבוע) שיוכל הת״ת לפי מצבו החומרי לתת. מלמדים לעשרות, מהם משכילים לא מעט, באו לעמוד לבחינה בת״ת לפני הקומיסיה והגבאים. מן המובחרים שבמתחרים נבחרו שלושה למלמדים, תחת שלושה שנפסלו לעבודתם. גם נבחר אדם הגון אחד למשגיח, תחת אדם מן השוק שהיה עד כה, שראש עבודתו הוא ההשגחה על מהלך הלימוד בכל ששה־עשר חדרי הת״ת; גם הושם לב להביא סדרים בספרי ההכנסה וההוצאה, תחת אי־הסדר והמשטר שהיה בהם עד עתה, ונרשמת כל פרוטה הנכנסת והיוצאת במקומה הנכון. כל אלה יחד נתנו לת״ת צורה אחרת לגמרי, צורה פרוגרסיבית ונאותה. יש אמנם הרבה חסרונות, שתיקונם אינו תלוי במפקחים לבדם, כי אם בעזרת כל העיר, כמו למשל תלבושת החניכים הקרועה המעוררת גועל־נפש וחמלה בלב המתבונן אליהם, והעושה אותם לפחותים בעיני אחרים ובעיניהם הם. תיקון דברים כאלה דורש כסף, ואוצר הת״ת דל וריק, ואם יאמרו לכלכל את כל שבע מאות התלמידים בתלבושת, לא יספיק אף להוצאות היותר מוכרחות. האריסטוקרטיה המינסקית התייחסה עד עתה אל הת״ת לא בחיבה יתרה. מעטה ודלה היתה נתינתה לטובת אלה עניי הצאן, וכלא נחשבה. עכשיו, שהת״ת הולך ומשתנה לטוב, שוב ישובו גם האריסטוקרטים, שהמה

רוב מניין עשירי עירנו, עם ידם המלאה והפתוחה, והריקו נדבותיהם על המוסד האחד והמיוחד הזה, שקיום היהדות של שבע מאות נפשות ישראליות תלוי בו, ורווח לו, והרחיב גבולות מעשהו לפי מידת יכלתו.

אגודת־שותפות של חייטים (תרס"ב)

אגודת שותפות (ארטעל) של חייטים נוסדה זה כארבעה חודשים בהשתדלות הציונים הנאורים.

בו בזמן וע"י אותם המייסדים נוסדו שתי אגודות, אחת לחייטי בגדי־גברים והשניה לחייטי בגדי־נשים, עשרה־עשרה חברים לאגודה. אך לי נודעו ביותר דרכי הראשונה, לכן רק על אודותיה אדבר, ובאמת דא ודא אחת היא.

מה ראו על ככה אותם הנאורים להזדקק לחייטים הפשוטים ולטרוח בשבילם הטרחה המרובה הזאת, לחברם לאגודה אחת?

ראה ראו בחפשיות ההמון, בפריקתו עול שמים ודרך־ארץ, עת עניותו מעברת אותו על דעתו; ראה ראו את היחס הרע השורר בין בעל־הבית ובין הפועל, את האיבה הטבעית והתדירית של החלש לתקיף ממנו, ראה ראו את חילול שם שמים ושם עמנו שגורמת המלחמה האיומה בין העבודה והרכוש, וראה ראו בעני הפועל ובדוחקו שבעל־הבית דוחקו במיעוט שכר וריבוי זמן — עמדו ויסדו אגודת שותפות, של עשרה אנשים, רובם פועלים ומיעוטם, אחד או שנים, „בעלי בתים" לעצמם, כמובן מן הנחשלים שבמחזיקי בתי־עבודה, בתקוותם כי מהם יראו וכן יתחברו יתר בעלי־המלאכה, אם תצליח זו במעשיה.

מטרת האגודה להכין בבית־עבודה שלה בעבודה ובאמצעים כלליים כל מיני בגדי גברים ע"פ הזמנות ומחומר קניינה של האגודה למכירה.

החברים מכניסים לפתיחת האגודה כל אחד מניה של 50 רובלים. ואין הרשות ביד האחד להכניס יותר מחלק אחד. הסך הזה וכן הרכוש אשר תרכוש האגודה במיטלטלין וחומר מוכן נחשבו לקניינה של האגודה שלא יתחלק, ולחבר פרטי אין כל חלק בו; לכן אין הרשות ביד כל חבר לדרוש את חלקו ברכוש האגודה לפני מלאת זמנה (האגודה נתאגדה לזמן חמש שנים).

כל החברים אחראים וערבים איש בעד רעהו בכל התחייבות האגודה של הזמנות וכו'; ובינם לבין עצמם אחראי וערב כל חבר בתשלומי כל נזקן, והנזקים שנגרמו על־ידי אחרים — כל אחד לפי חלקו העולה לו.

אסור לחברים לקבל כל הזמנות להם לעצמם. העובר על זה בגלוי או בסתר ייקנס בפעם הראשונה בקנס של חמישתיים מכפי שוויה של העבודה. ובשנית — גם כן קנס זה ושלילת חוות־דעה לחודש ימים; ובשלישית יוצא מן האגודה בהפסד חצי מנייתו, והחצי המגיע לו ישולם לו במשך שישה חודשים להוצאתו מן האגודה, בנכיון החובות העולות על חלקו והנזקים שגרם.

החבר הגורם רעה במזיד לענייני האגודה או לרכושה, או שמחלל כבוד האגודה בהנהגתו הרעה, יוצא מן האגודה בהסכם כל החברים; בהיות מספר החברים לא פחות מעשרה, יוצא בהחלטת רוב של שני־שלישי דעות.

ההכנה לפתיחת מעשי האגודה וקניית מכשירי העבודה צריכה הסכמת כל החברים; וההנהגה דלעתיד — קבלת הזמנות, והשגחה על יושר מהלך העבודה, קניית חמרים וכו'

נתונה למנהל אחד הנבחר ברוב של שני־שלישי דעות; לפתיחת האגודה — לזמן של שלושה חודשים ואח״כ ברוב פשוט. ואין הרשות בידי כל חבר להסתלק מהעבודה שהושמה עליו מטעם המנהל. המנהל והגזבר עובדים בשעותיהם הפנויות ככל החברים.

השלטון ברכוש האגודה, חשבונות הכספים ויושר ההוצאה נתון ביד הגזבר הנבחר לשנה אחת ברוב של שני שלישי דעות. הגזבר יכול להיות אף מי שאיננו חבר לאגודה, והגזבר הוא גם כן ראש האגודה.

חברים חדשים מתקבלים בהסכמת כל החברים.

זמן העבודה — שתים־עשרה שעות בכל יום, ובכלל זה הזמן לארוחת הבוקר והצהרים. בימות החורף מתחילת העבודה בשעה $9\frac{1}{2}$ ובקיץ בשעה 7. מי שלא בא לעבודה מבלי סיבה נכונה — ינוכה משכרו בעד יום תמים בערך שני רובלים, ובעד חלק ממנו 25 קופיקות לשעה.

נערים־מתלמדים מתקבלים לא יותר ממספר החברים. כתב האמנה עם אבות החניכים ואפוטרופסיהם יוגמר ע״י המנהל. עבודת החניכים — עשר שעות ביום, ושלוש פעמים בשבוע יתפטרו לשתי שעות לבקר איזה בית־ספר לערב, לשמוע בלימודים. ההנהגה עם החניכים צריכה להיות נוחה מאוד.

אסור לשכור עובדים זרים; אך עד שייספח איזה איש לחבר אפשר לקבלו לעבודה לזמן מוגבל עד שני חודשים בתשלום שכרו בתור קנדידט. כל חבר יקבל שישה רו״כ לשבוע אם מתבואת האגודה או — בשעת הדחק — גם מרכוש החוזר של האגודה, ולסוף כל שישה חודשים מחשבים חשבון הרווח.

מסכום ההכנסה מנכים קודם כל הוצאת החזקת בית העבודה וקניין החמרים לפי ההזמנות ובגדי קניינה של האגודה, ומהנשאר נותנים 25% ליסוד קרן קיימת. ממנה מבטיחים כל החברים את חייהם בחברת אחריות למקרה־מות ורפיון כוח לעבוד, וממנה סועדים חולה בחלותו. התמיכה השבועית לחולים, כמותה ומשך זמנה, תוחלט בכל פעם ברוב דעות, לפי ערך מצב האגודה.

במות אחד החברים, יינתן ליורשיו, בזמן החשבון הקרוב, חלקו בכל רכוש האגודה. עד שיקבלו יורשיו כסף באחריות, ניתן לכלכלת בני ביתו, אם יד החברה משגת, חצי התמיכה השבועית, ויושב לאגודה מכסף האחריות.

אם לא תתחדש האגודה אחרי כלות זמנה, אז יימכרו כל קנייני האגודה במיקח השוה; ואם לא נמצאו קונים, וקמו למקנה לחבר המרבה במחירם מיתר חבריו.

אלה הם עיקרי כתב־האמנה של אגודת השותפות שכולם אומרים כבוד למייסדיה על דאגתם היתרה לחבר את הפועלים ולקשרם בקשר של קיימא ובאורגאניזציה חזקה וקבועה כבמסמרות שכל הרוחות השונות של חבריה לא יזיזוה ממקומה. ואף הם, החברים, מראים לדעת כי לא בכדי טרחו בשבילם, חיים הם באהבה ואחוה שאין למעלה הימנה, כל אחד מסור בכל לבו לטובת האגודה. אין בהם קנאה ושנאה, תחרות ותרעומות, המשמעת חזקה ותקיפה, ואם יאמר המנהל לאחד: תפר זה אינו מתוקן כל צרכו, קרעהו וחברהו מחדש, — דבר המטיל שנאה בין הפועל לבעל־הבית — לא יסרב לו אף במשהו, מיד יעשה רצונו אפילו עשר פעמים. אם ימסור את המלאכה הקשה לזה והקלה לזה, מקבלים הם באהבה ועובדים בשמחה, בדעתם, כי כל מה שעובדים אינם עובדים אלא בשבילם, וכל מה שישבחו ויפארו מלאכתם ישמן חלקם ויגדל רווחם. ואמנם מלאכתם משובחת ומצטיינת מאד ליופי, וכבר יצא לה שם בעיר.

הרב שמעון יעקב גליקסברג

חמש שנים במינסק (תרנ״ח—תרס״ב)

המחבר (1870—1950), רב וסופר, למד בנעוריו במוסד „תומכי תורה" במינסק מיסודו של „הגדול ממינסק". השתתף שם בהנהלת החברה „שלומי אמוני ציון" שהיתה השלב הראשון של הסתדרות „המזרחי". נמנה עם צירי אסיפת היסוד של „המזרחי" ב־1902. כיהן ברבנות באודיסה, מקסיקו, וכראב״ד ברבנות הראשית בתל־אביב. בנו — הצייר חיים גליקסברג.

מינסק היתה נחשבת לשניה במעלה לווילנא. היא היתה עיר מלאה חכמים וסופרים, בתי־כנסיות ובתי־מדרשות מפוארים, ישיבות של תורה ובתי אולפנא, מוסדות של צדקה וחסד באמת־מידה ציבורית גדולה ביותר. היא היתה עשירה בבתי־אב של משפחות מיוחסות בישראל, תורה וגדולה, חכמה עם נחלה היו כלולות בהן. עשירים מפורסמים בעולם המסחר היו קובעים עתים לתורה עם גדולי תורה וחובשי בית־המדרש, כתלמידים לפני רבם. והם היו מנהיגי הקהילה וראשונים לכל דבר שבצדקה ועניני הציבור, וביחוד לחיזוק התורה ובתי־הישיבות בישראל.

מינסק הצטיינה ביחוד בכמות גדולה של ישיבות, שהרבו דעת תורה ויראה בקרב הנוער. וכמו בקובנה כן היה במינסק קיבוץ של אברכים המתעתדים למשרת הרבנות, שהיה מפורסם בשם הקיבוץ של „הגדול" ממינסק. מוסד חשוב זה היה נתמך מחברה מיוחדת של אישים אמידים מוקירי תורה במינסק בשם „תומכי תורה". ראשי החברה הדגישו לי לא אחת, שכל עיקרה של מגמת החברה „תומכי תורה" הוא לתמוך באלה מן הלומדים הצעירים, שהתכלית שלהם בלימוד התורה להגיע למשרת הרבנות, ובמידה שמתרבים המשמשים ברבנות מתוך האברכים הנתמכים על־ידיהם, המוסד מקבל חשיבות יתרה, ומשום הכי היו מרוצים ביחוד מאלה האברכים, שמלבד ידיעתם בתורה הם בקיאים גם בהוויות העולם, ובגלל זה יהיו מסוגלים ביותר לנהל עניני הרבנות, שבעצם היא עבודה ציבורית, הזקוקה לידיעת העולם וחכמת החיים. כדי להתקבל לקיבוץ הלומדים צריך היה לעמוד על הבחינה, ולתכלית זו נתמנה מטעם המוסד אחד מגדולי התורה לתהות על קנקנו של האברך המבקש ליכנס לקיבוץ, אם כדאי הוא לכך מצד ידיעותיו בתורה. בפרק הזמן לבואי למינסק היה הבוחן ר' גרשון אברהם ברגר, מחשובי מינסק, גאון בתורה ואיש חכם ופיקח. נכנסתי אליו והוא „טייל עמי ארוכות וקצרות" בדברי תורה, ומיד נתן על־ידי תעודה, שזכאי אני ליכנס לקיבוץ הלומדים — מקום לימודי בחרתי בבית המדרש החדש בחצר בית־הכנסת.

תיכף בבואי למינסק ביקרתי שנים מחשובי הקהילה, את ר' דוב פינס ואת ר' דוב זלדוביץ. הראשון היה ראש המוסד „תומכי תורה" והגזבר שלו, ועמו סידרתי את ענייני ביחס אל המוסד. השני היה מן המפורסמים בטוב לבו ובצדקת פזרונו להחזקת הבנים ולומדי תורה, והוא היה גם אחד ממחזיקי ומנהלי הקיבוץ התורני הנ״ל. כשנכנסתי אליו, מצאתי אצלו את הגאון ר' חיים עוזר גרודזינסקי מווילנא, כי ביתו היה באמת בית־ועד לחכמים במידה מקיפה ביותר. היתה בינינו שיחה על ענייני רבנות, ספרות וכדומה. בתוך הדברים התחיל לדבר עמי צרפתית (חותני הרב ז״ל בודאי כתב לו שיודע אני „שבעים לשון"). למעשה אני לא הייתי מושרש בשפה זו עד כדי דיבור חפשי, וכך עניתי לו בצרפתית, שכבר שכחתי כמה מלים צרפתיות וקשה לי הדיבור בה. הוא התפלא ואמר: „הלא סוף־סוף אתה מדבר היטב"... כנראה הוא היה מרוצה, שלפחות לא היתה לו אכזבה

שלמה בנסיונו זה. לא כך היו התוצאות של הפעולה השניה שלו, כשהוציא מכיסו בסוף השיחה סכום ידוע של שטרי כסף ורצה למסור לידי. אני סירבתי בהחלט לקבל. הוא הוכיח, שזהו מצדו סימן של שימת־לב לצורבא מרבנן צעיר, שהפיק ממנו רצון. אני נימקתי לו סירובי, שזוהי הפעם הראשונה בחיי שנותנים לי כסף, ואין אני רוצה ללכת בדרך זו. הוא היה כאיש „אובד עצות", ולבסוף מצא פתח ויצא מ„מבוכה" זו. מתוך שיחתנו נודע לו שאין לי עדיין ספרים משלי. שלח לבית־מסחר ספרים של נפתלי משכילאיתן, שהיה ממול ביתו, וקנה בשבילי ספרים חשובים: תשובות ר' עקיבא איגר וחידושי רע"א וסידור „עיון תפילה" לר' יעקב מקלנבורג, שיצא אז לאור ע"י אפלבוים.

בין שאר מוסדות התרבות היתה במינסק אגודה בשם „נצח ישראל", שמטרתה שכלול רוח הנוער על־ידי לימוד והטפה בשבתות. פעולת האגודה היתה מכוונת בעיקר כלפי משרתי החנויות ופקידי עסקי המסחר והבנקים. תכנית הלימודים היתה כוללת: א. פרשת השבוע על דרך הפשט המדויק בהוספת דברי מוסר ותורת המידות היוצאות מתוך סיפורי התורה ומצוותיה, וגם דברי חכמה ביחס למקומות, ההרים, השמות וכדומה הנזכרים בתורה. ב. הרצאות בדברי ימי ישראל, תקופה אחר תקופה בסדר כרונולוגי, ובעיקר תיאורים של אנשי השם בישראל, מידותיהם ופעולותיהם. תכלית ההרצאות הללו, כמובן, היתה השפעה חינוכית, דתית, מוסרית ולאומית. העומדים בראש המפעל הזה היו ר' זלמן פינס, בנו של ר' דוב פינס הנ"ל, צעיר גדול בתורה ובעל־השכלה, ור' אהרן דוד חורגל, גדול בתורה, ובעל שכל חריף. המרצה של המוסד היה במשך כמה שנים הרב יצחק ניסנבוים, שגם הוא לָמד בקיבוץ של הגדול במינסק והגיע לסמיכה, אבל הוא עבר לביאליסטוק, אחרי שנתמנה למזכיר לענייני „חיבת ציון" אצל הגאון ר' שמואל מוהליבר. ומני אז נפסקה פעולת „נצח ישראל", מחוסר איש שימלא מקומו של הרב ניסנבוים. לעבודה זו דרוש היה איש חרד, יודע תורה במידה גבוהה, ובעל נסיון בהטפה ומשכיל יודע את החיים. ומועמד כזה לא מצאו מנהלי המוסד במשך שלוש שנים מאז עזב הרב ניסנבוים את מינסק. מכיון ששמעו, שנתקבל לתוך הקיבוץ איש שכמותי, באו אלי והציעו לפני לקחת על עצמי משרת מרצה ב„נצח ישראל". זה היה בשבוע פ' וירא תרנ"ח, והציעו לפני בשביל הרצאה של בחינה את הנושא „חינוך הבנים ונסיון העקדה". זאת אומרת, שפרשת עקדה תשמש לי בסיס בשביל הרצאה על חינוך הבנים. מאיזו סיבה נדחתה ההרצאה לשבת הבאה פ' חיי שרה, והרחבתי את מסגרת הנושא עד כדי צורה שכזו: „הביטו אל אברהם אביכם", כלומר ההרצאה שלי צריכה היתה להבהיר תמונה שלמה מחיי אברהם אבינו, דעותיו ופעולותיו, הכרת הבורא, מסירת נפש, הכנסת אורחים, שלום, ונסיון העקדה. בשבת בערב התקיימה ההרצאה, וכשגמרתי אותה, נגשו אלי ראשי המוסד ואמרו לי „אחינו אתה". וכן נתחדשה עם הרצאה זו פעולת המוסד „נצח ישראל". וב„נצח ישראל" לא היה מקום לדרוש, שהרי שמה היו באים לשמוע גם מומחים לְדקדוק השפה מקרב מורי מינסק, בידעם שכאן „המקרא אינו יוצא מידי פשוטו", וכל אותו „החומר האנושי", שבשבילו נוצר המפעל הזה, לא היה מחבב כל כך את הדרש, הוא בא לשם „פשט" — לשמוע דברים ברורים וישרים על מצוות התורה ומיצוי המידות היוצאות מתוך סיפורי התורה: „ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו" — ביאור תמציתי לעצם מצות השבת, כיום מנוחה וקדושה. „כבד את אביך ואת אמך" — הרצאה קצרה על כיבוד הורים. „וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקתו בו" — דברים בהירים על

ערך גמילות חסדים, מהותה וטיבה אצל עם ישראל. וכיוצא בכל מצוות התורה. כל השומעים היו יושבים על מקומותיהם וספרי חומש בידיהם, והמרצה היה עומד על הבימה שבאמצע בית־הכנסת ועובר על כל הפרשה של השבוע. זה היה נמשך כשעה וחצי. ואחר־כך היה מרצה כחצי שעה בעל פה על נושא היסטורי, בכל פעם על תקופה ידועה או על אישיות מפורסמת בתולדות ישראל. וכה היתה עוברת לפני השומעים שורה ענקית של גדולי ישראל וגיבוריו בכל העתים והזמנים. ועיקר גדול בהרצאה היתה המגמה: להלהבת הלבבות בגאון ישראל והרמת רוח הצעירים בידיעת המאור שבחיי האומה הישראלית, וקליטת המידות הטובות של אנשי השם וגיבורי הרוח, שמסרו חייהם על קדשי העם ותורתו. ההרצאות ההיסטוריות היו נערכות באופן שבכל פעם תעשה ההרצאה רושם של דבר שלם, המאלף דעה ולקח של נסיון חי מהעבר בשביל ההווה והעתיד.

במינסק שהיתי חמש שנים, ובמשך כל הזמן הזה לא פסקה פעולתי ב„נצח ישראל". פעולה זו בלעה שעתי רק במידה פעוטה ביותר — כשעתיים בימות השבתות, אבל היא היתה רבת התועלת. השיעורים בפרשיות התורה וההרצאות בתולדות ישראל, שבעצם היו כוללים הטפה תורנית ומוסרית, השפיעו הרבה על רוח השומעים הצעירים, ומתוך הכרה זו שאבתי הרבה קורת־רוח מעבודתי. ומובן, שמתוך עבודה זו היתה נמשכת השפעה לא רק לתלמידים, אלא גם לרב. חמש פעמים חזרתי בלימודי על כל פרשיות התורה, ושתי פעמים עברתי בהרצאותי על כל האישים ההיסטוריים והמאורעות החשובים שבדברי ימי ישראל, מן שיבת ציון בתקופת עזרא ונחמיה עד התקופה האחרונה של תנועת „חיבת ציון" וייסוד המושבות בארץ־ישראל.

עבודתי ב„נצח ישראל" היתה בשבילי כעין אסכולה לחינוך כושר ההרצאה הפומבית ולטיפוח הדיבור היפה וההגיוני ברבים.

באותו בית־הכנסת, בו נערכו השיעורים של „נצח ישראל" (ביהכ"נ של הצבעים), לימדתי גם דף גמרא לפני חברה ש"ס בכל יום.

באותו הזמן התעוררה בעולם היהודי התנועה הציונית משיטתו של ד"ר הרצל עם כל חום העבודה הלאומית שבאה בעקבה. התנועה הכבירה הזאת, שחדרה לתוך כל שדרות העם, והקיפה במעופה גם את חוגי האומה, שעמדו עד אז מרחוק ליהדות, מצאה מרכזה בתוך רוסיה הלבנה בעיר מינסק. המורשה מטעם הקונגרס לרוסיה הלבנה היה העורך־דין שמשון רוזנבוים. מבין הציונים הפעילים במינסק יש לזכור את העו"ד מיצט, הרופא קמינסקי, רופא־השינים חורגין, יצחק ברגר, יהודה נופך ועוד ועוד. ואני, שמילדותי שאפתי רוח חיבת־ציון בעיר מולדתי, וכאילו היא היתה מזוגה בעצם חינוכי, נתפסתי בכל מהותי הנפשית אל הרעיון הציוני מתוך הכרה עמוקה ברוממות ערכו לעתידות האומה השדודה והנרמסת כעפר בארצות הגולה. וכפי שהעיקר בעבודה למען הכלל הוא התחלקות העבודה בין כל העמלים עם הציבור, לכל אחד מהם עבודתו לפי כוחו וכשרונו — נפלה בחלקי עבודה בשטח התרבות הרוחנית והחינוך העממי ע"י נאומי הסברה והפצת הספרות העתיקה ברוח הציונות. עם התחלת עבודתי במינסק, כבר היו שם אגודות ציוניות ובתוכן אגודה אחת בשם „אהבת ציון" מחוגי בעלי־המלאכה, והיא יסדה לעצמה בית־הכנסת לתפילה בשבתות. בתוך אגודה זו מצאה הנהלת המרכז הציוני קרקע מסוגלת בשביל עבודתי. הזמן להרצאותי נקבע בכל שבת בבוקר אחר התפילה, שאז נאמתי על הנושא של ההפטרה. כמו כן הרציתי עיקרי המוסר על־פי התורה בחוג של תלמידים מבוגרים מבתי־הספר הכלליים.

דניאל טשארני

עם אַחי במינסק

המחבר (1888—1959) — סופר יידי נודע, אחיהם של ברוך ולאדק, מראשי ה„בונד״, ושל שמואל ניגר, מגדולי המבקרים בספרות יידיש. דברי הזכרונות דלהלן, מספר זכרונותיו של ד. טשארני „דוקאָר״ הוצ׳ „טינט און פעדער״, טורונטו 1951, תורגמו מיידיש בידי נחום חיניץ.

אחי ברוך (לימים — ולאדק) היה גדול ממני בשנתיים, אולם בגיל שש־עשרה היה בן־אדם במלוא מובן המלה. תוך שנים אחדות, בתנאים של „אכילת־ימים״, עבר בישיבות על הש״ס והתכונן בחשאי להיבחן בלימודי ארבע כיתות הגימנסיה. אלה שעמדו בבחינות רשאים היו להיות מורים עממיים או מתלמדים בבית־מרקחת. אל מה שאף אחי? איני יודע. אחי השני שמואל (לימים — ש. ניגר), שהיה קשיש מברוך בשנתיים, כבר נודע בישיבות מינסק בשם „העילוי מדוקור״, ולא אחד מגבירי מינסק שם עיניו בו. אולם גם שמואל למד במסתרים רוסית וקרא ספרי השכלה. אַחי מנדיל וזלקה היו להם משרות במטבח הזול שברחוב הראקובי. המטבח הזה היה המעון הראשי לכל חמשת האחים טשארני, שלכל אחד מהם היה צביון מיוחד, אולם כולם יחד נלושו מעיסה אחת.

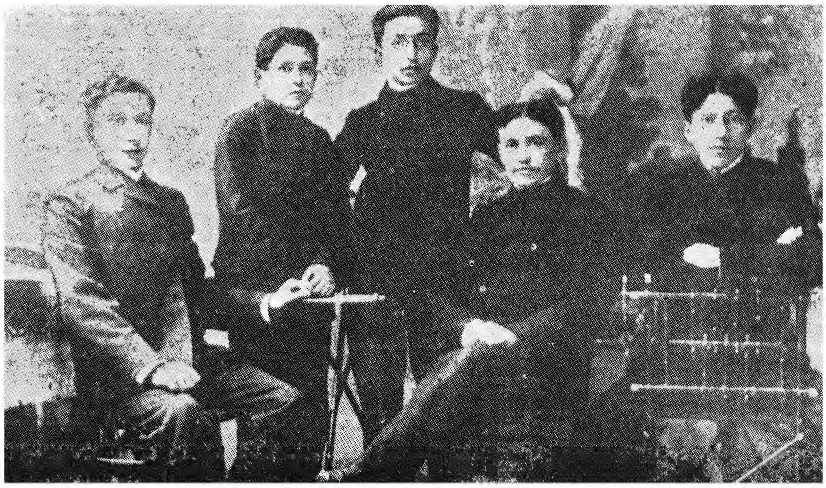
אחי עזרו זה לזה ככל שיכלו. הבכירים דאגו לי, שאתגורר אתם במטבח הזול. שני אחי הנשארים, בני־ישיבה, גרו בחדר קטן, אפל, ומיטת־ברזל לשניהם; אלה דאגו למזוני הרוחני...

אחי שמואל קיבל עליו ללכת אתי בכל יום ל„טאַטערשער שול״ ללמוד אתי אגדתא. כנראה, שגם אז החשיב שמואל את האגדה יותר מההלכה.

כששמע אחי ברוך, כי שמואל מכניסני לעולם האגדה, הציע להכניסני לעולם־המעשה, להקנות לי חשבון, דקדוק, גיאוגראפיה ועוד. ובכדי להבטיח את קיומי, החליטו אחי שמואל וברוך למסור לי את „ימיהם״, במקום שסעדו בבתים של „פני״ העיר. אלה היו „ימים״ טובים, שזיכו את האוכל לא רק בסעודות טעימות, כי אם אפילו במזומנים — „גריווניע״ או „גילדן״ (עשר או חמש־עשרה קופיקות) להוצאות קטנות, לקניית מיני־מתיקה או ספר. ומאחר ש„ימיהם״ היו מפוזרים בכל קצות מינסק — היתה לי ההזדמנות להכיר את העיר ואנשיה. נבצר מבינתי, איך יכלו אחי לוותר על „ימיהם״, בה בשעה שהם עצמם רעבו ממש. כשביקרתים פעם בחדרם הצר והאפל, מצאתי על שולחנם זנב דג־מלוח וצנימים, לחם יבש, תאנים יבשות. בתאנים המתיקו את התה. הכניסו את התאנים לקומקום מים רותחים, ומיד נעשו המים צהובים, כמראה התה, ואף ממותקים כביכול. כשסיפרתי לאחי מנדל וזלקה על הדחק והעניות של שמואל וברוך, אמרו לי כי אשמים הם עצמם, רוצים הם לחיות חיי רוחניות... כל מעיניהם בתנועה ותו לא.

אחי שמואל היה מכובד ומקובל אצל נכבדי מינסק. כשהובילני לרופא־העינים הידוע קאַמינסקי, קיבלנו הלה במשרדו המפואר בידידות ובלבביות. הרופא הזמין שלוש כוסות תה ממש, לא של תאנים, וכיבוד נוסף הגון. הם שוחחו זמן רב בענינים שונים ומדיניים שלא הבנתים...

יום אחד עמד שמואל על ספסל במטבח הזול ודיבר שעות רצופות לפני הציבור על דוקטור ליאון פינסקר, שהכשיר את הקרקע למדינה בארץ־ישראל בחוברתו „אוטואֶמאנ־

האחים טשארני. מימין: ברוך (ולאדק), זלקה, שמואל (ניגר), דניאל ומנדל.

ציפאציה". אולם המדינה — אמר אחי שמואל — צריכה להיבנות על יסודות סוציאליים, לפי ה„קאפיטאל" של קארל מארכס. המלים „קאפיטאל", „אוטואמאנציפאציה" לא היו מחוורות לי אז...

במטבח הזול התקיימו לעתים תכופות אסיפות ובהן השתתפו מטובי העיר ונכבדיה. הוויכוחים נמשכו עד שעות מאוחרות בערב. אחי ברוך ושמואל התווכחו בענין ארץ־ישראל, אולם מנדל וזלקה התכוננו לנסוע לאמריקה.

כשהיינו מתאספים בבית הדוד ישעיה, היה הדוד פותח בשיחה על הציונות ועל הקונגרס בבאזל, קורא מ„הצפירה" נאומי הרצל, ד"ר מאכס נרדוי, וולפסון ועוד דוקטורים שונים, שאת שמותיהם שמעתי לראשונה. אחי הניעו ראשיהם, כמסכימים לדברי הדוד, ואם רצה מי מהם לשאול או להעיר משהו — לא הרשה הדוד. מלים מרובות, שלא הבנתי משמעותן, שמעו אזני. ברם, מלים אחדות נשארו חרותות בזכרוני: „קומץ עפר בפרוטה, כל פרוטה — קומץ עפר!"

— התבינו, בנים, בפרוטה — מלוא חופן אדמה, בפרוטה — קומץ אדמה! — הרי זו הקרן־קיימת! — נענו שני אחי הבכירים, מנדל וזלקה והיו משלשלים איש־איש פרוטה לקופסה הכחולה.

מרוצה הייתי מזה שאחי זכו בשני חפנים מעפר ארץ־ישראל.

לפני לכתי לישון נתנה לי אמי פרוטה ואמרה לי: איני יודעת דבר מישועותיו של הדוד ישעיה, אולם אין לזלזל גם בקופסת ר' מאיר בעל־הנס! שלשל פרוטה זו לקופסה זו, והשם ירחם!

שמעתי בקול אמי והלכתי לישון מרוצה שגם ר' מאיר בעל־הנס עומד לצדנו.

המטבח הזול ובית־התה

המטבח הזול לנצרכים שכן ברחוב יוריאֶווסקאיה (ראקובסקאיה). בין הסועדים במטבח הזול היו עניים משני מעמדות: בשלוש קופיקות ובחמש קופיקות. בשלוש קופיקות היו מקבלים ליטרת פת־קיבר ומרק סמיך, ובחמש קופיקות קיבלו גם נתח בשר במרק. מובן, שהסועדים בשלוש קופיקות קינאו בחשאי בסועדי חמש הקופיקות, אולם קנאה זו לא היתה מהולה בשנאה.

לפרקים קנו שני עניים בשותפות שתי ארוחות, אחת בחמש קופיקות ובשר בתוכה, ושניה בשלוש קופיקות בלי בשר, וחילקו ביניהם את נתח־הבשר. כך עלתה הארוחה לכל אחד ארבע קופיקות והכילה בשר לשניהם.

במטבח הזול אכלו גם כ׳יסים וכל הטיפוסים מהעולם התחתון המינסקאי, אולם נדיר היה הדבר, שאחד מהם יוריד לכיסו מזלג או כף וימכרם בעד קופיקה או שתים. המסעדה היתה מקום קבוע, שבו התנהגו ביושר ובנימוס רב.

לארוחות־השבת היו באים גבירי מינסק שהמסעדה הוחזקה ונתמכה על־ידיהם. בראש הועד עמד הגביר הגדול גולדברג, שייסד את המסעדה. תיכף אחרי תפילת השבת בבית־הכנסת הגדול, באו להסתכל או ל׳הציץ, כיצד אוכלים עניי מינסק ארוחות השבת. ראשו של גולדברג חבוש היה צילינדר שחור גבוה, ואשתו היתה מקושטת והדורה בלבושה, אבני־חן התנוצצו בעגיליה והבריקו בטבעות שעל שתי ידיה. הגברת הענוגה טעמה לעיני כל מאיזה מאכל והניעה ראשה לבעלה, לאות שהאוכל טעים ומבושל כהלכה. בעקבותיה הלכו שאר הנשים הצדקניות, גם הן טעמו (בכדי לקיים „טועמיה חיים זכו״) ממאכלי־השבת והניעו ראשיהן לבעליהן כי הכל שפיר. עגיליהן התנועעו ואבני־החן התנוצצו בצבעי הקשת. שבעי רצון וגאוה עזבו עשירי מינסק את המסעדה, בהרגישם כי עשו דבר חשוב ומועיל, המנחיל להם עולם־הבא ולעניי מינסק משהו גם בעולם־הזה. כאילו נגזרה גזירה מן השמים, כי הגולדברגים, הסוטינים, הקאבאקובים והפוליאקים יהיו גבירים, ואילו אוכלי המסעדה — עניים־מרודים.

בשכנות למטבח הזול נמצא גם בית־התה (טשיינע). מנהל המטבח היה אחי הבכור, מנדיל, ואת בית־התה הזול ניהל אחי השני, זלקה. וצריך היה זלקה לעבוד גם בעד מנדיל, כי בית־התה היה פתוח כל היום, משמונה בבוקר עד שמונה בערב, בה בשעה שהמסעדה היתה פתוחה רק בשעות הצהרים, בין שתים־עשרה לשתים, ולארוחת־הערב — בין שש לשמונה.

מנת התה היתה מקומקום חרסינה לבן וגדול, שהכיל חמש־שש כוסות מים רותחים, ומלמעלה הועמד קומקום חרסינה קטן, שלתוכו הכניס זלקה כפית תה וקצת סודה — בכדי שהתמצית תהא מעולה ביותר. חוץ משני הקומקומים האלה היה מקבל השותה כוס וצלחת ושלוש חתיכות סוכר. שתיה מתוך הרחבת־הדעת כזו היתה נמשכת שעות רצופות מתוך שיחה ערה. בית־התה הזול היה תמיד מלא אנשים. אם הספיק מישהו לשתות את כל קומקום התה עד תומו, היה אחי ממלאו מים רותחים חינם. אהבתי לשבת יחד עם אחי זלקה על־יד המזנון, ולשוחח אתו על ענינים שונים.

שאלתיו פעם, מפני מה אינם באים הנה לשתות תה שני אחי הנשארים, שמואל וברוך, שהיו מכניסים במעונם הדל לתוך קומקום־הפח תאנים צמוקות ומיובשות וחוסכים בכך כפית־תה וחתיכות סוכר, בה בשעה שבמחיר קופיקה אחת יכלו לשתות תה ממותק

בסוכר. הסביר לי אחי זלקה, כי שמואל וברוך הם אידיאליסטים גדולים, והם אינם רוצים ליהנות מפילנטרופיה...

וכששאלתי את אחי, מה ההבדל בין אידיאליזם ופילנטרופיה, הסביר לי כי האידיאליס־טים רוצים שלא יהיו עשירים ועניים, אלא הכול שווים, והפילנטרופים רצונם כי העניים יישארו קבצנים לעולמי־עד, והם, הגבירים, יתנו צדקה לעניים.

תחנות־הרכבת במינסק

במינסק היו שתי תחנות־רכבת: הווילנאית והבריסקאית. תחנת־הרכבת הווילנאית היתה גדולה, בנין חומה מואר בנורות־חשמל מרובות. באולם המחלקה הראשונה היו השולחנות תמיד ערוכים בטעם ועליהם מפות לבנות אפילו בימי חול.

התחנה היתה מלאה תמיד יהודים דוברי יידיש, כי רשת מסילת־הברזל ליבוי־רומני עברה בין ערי תחום־המושב היהודי כגון: בוברויסק, הומל, מינסק, וילנא ועוד. תחנת־הרכבת הבריסקאית, לעומת זאת, היה לה מראה עלוב. בנין־עץ שהיה מואר במנורות־גאז נושנות. בין הנוסעים רבו הגויים, כי רכבת מוסקבה־בריסק שירתה ביחוד את האוכלוסיה הנוצרית. רק יהודי בוריסוב ואורשה נזקקו למסילת־ברזל זו עד הגיעם לאורשה־סמולנסק. וכיון ששם נגמר תחום־המושב היהודי, לא נראו מכאן והלאה יהודים בין הנוסעים.

ה„סוסיתא" („קונקה") המינסקאית הגיעה רק לתחנת־הרכבת הווילנאית. מגוחך היה הדבר, שסוס אחד סוחב קרון שלם. אפשר היה לחשוב, כי הסוסיתא יש בה כוח של קטר. וכשהסוסיתא צריכה היתה להגיע ל„שוק הגבוה", נאלצו לרתום סוס שני, שחיכה באמצע הרחוב. משונה היה הדבר לראות קרון על פסי־ברזל נגרר על־ידי סוס ברחובות מינסק, והסוס מטיל גלליו ומפיץ ריח־ניחוח.

יחס הקונדוקטורים ליהודים ברכבת מוסקבה־בריסק היה גרוע בהרבה מיחס הקונדוק־טורים שבמסילת ליבוי־רומני. פעם עמד בקרון יהודי מבוריסוב, שנסע למינסק, התעטף בטלית ותפילין והתחיל מתנועע בתפילתו, כשפניו לחלון. גער בו הקונדוקטור ואמר לו: שמע נא, הודי, אין כאן בית־כנסת ולא מקום תפילה יהודי! הסתובב היהודי, רמז לו שיחכה קמעא, סיים תפילתו, חלץ תפיליו והסיר טליתו.

— דע לך, — אמר לו — כי הקיסר ירום הודו הרשה לנו להתפלל.

— אימתי הרשה לך הקיסר להתפלל כאן? — שאלו הקונדוקטור במבוכה.

— חכה עד שתתעכב הרכבת בתחנה הסמוכה, נצא לרציף ואראה לך את „הפקודה" המתירה ליהודים להתפלל בקרונות, — הדגיש היהודי בבטחון גמור.

כשהגיעו לתחנה, ירד היהודי בלויית הקונדוקטור, הוליכו לקרון והורה לו על ראשי־התיבות ברוסית שעל הקרון: .М.Б.Ж.Д והסביר לו פירושן: Молиться Богу жидам дозволено כלומר, להתפלל לד' מותר ליהודים.

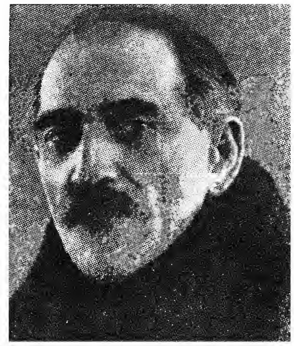
הקריאה הנכונה של התיבות היא: Московско-Брестская железная дорога, כלומר, מסילת־הברזל מוסקבה־בריסק.

בשמוע הקונדוקטור את הסבר האותיות, פקע בצחוק, וכל העומדים על־ידו לא יכלו להתאפק מצחוק. ומאותו יום, אומרים, הותרה התפילה ליהודים בקרונות הרכבת.

אברהם רייזין

פרקים מחיי

אברהם רייזין (1875—1953) — המשורר והסופר היידי הנודע. בשלושת כרכי זכרונותיו „עפיזאָדן פון מיין לעבן" (אפיזודות מחיי), הוצאת ב. קלעצקין, וילנא, 1929—35 — עשרות עמודים משופעים בזכרונות ממינסק. מאלה הבאנו פרקים אחדים שתורגמו מיידיש, בהשמטות מעטות, בידי חיים לבשאי. כל הכותרות — משל המלביה"ד.

אברהם רייזין

מימי הנעורים

בבתי־המדרשים של מינסק, שמצויים היו במספר רב ברחבת בית־הכנסת המרובעת והגדולה, חייב הייתי לבקר, לא רק מחמת סקרנות והתעניינות גרידא, אלא אף מחמת התפילה, ואף התפילה — מחמת הקדיש, שחייב הייתי וגם רציתי לומר אחר אמי. אשר לבתי־המדרשים, לא הייתי בורר. מלבד בית־המדרש הגדול, שלא משכני בשל המספר הרב של הגבירים שהיו מתפללים בו, הייתי נכנס לומר קדיש לראשון שהיה מזדמן בדרכי. עד שנפלתי פעם, כבדרך מקרה מוצלח, לבית־הכנסת „תלמוד־תורה"; בו נתוודעתי אל כמה בחורים צעירים, בני בעלי־בתים, שזכרונם יקר לי עד היום...

בבית־המדרש החדש, אחד מבתי־המדרש הדימוקראטיים, שביקרתי בזמן הראשון לבואי למינסק, הכרתי אברך צעיר, שחמחם, יפהפה, לבוש הדר, ושמו: ברל שילר. בן אמידים ובר־יוחסין — נכד ליהודי מינסקאי, מפורסם, ר' לייזר פריק. הוא היה דווקא מתמיד ובעל תודעה דתית, אך משכיל, מלומד וידען גדול בעברית. אף כתב שירים בעברית, ולאחר שנים — מפרסם מדבריו ב„השילוח", כבר מוכתר בתואר: ד"ר דוב שילר...

משנודע לשילר — ואיני יודע כיצד — שאף אני כותב שירים, התעניין בי ביותר. הראיתי לו את שירי, שאותם כבר העליתי על הכתב במחברת גדולה, וכן את אגרותיו של י"ל פרץ אלי, ובמיוחד אותה איגרת שבה פרץ מורה לא ללמוד את תורת המשקל... ברל שילר שיבח את שירי עד למאוד, מהם אפילו שעוררו בו התפעלות יתירה. ואשר ל„משקל" — השאיל לי את הספר „תיאוריה סלוֹוֶאסנוסטי" (תורת הספרות) ברוסית וכעבור שנים־שלושה ימים נעשיתי בקי לא רק ב„משקל", אלא בכל צורות השירה והספרות בכלל...

אך חשוב ממנו היה לי אחיו הצעיר, בן־ציון שילר, ששעות אחדות ביום היה עושה בבית־הכנסת „תלמוד־תורה" הסמוך, בצוותא עם עוד שני בחורונים: אחד בשם יודל סלפיאן והשני — שרמן. שלושתם — בני טובים, עדינים ופיקחים, וביחס לגילם משכילים ביותר, — העניקו לי באורח מוסרי, חינוכי ורוחני חסד רב. אף שאני הייתי הפייטן, כפי שכינו אותי, — ואינני יודע אם כינוּיָם זה היה לשבח או לגנאי, — אך אם כך ואם כך נשאתי אז עיני אליהם, כאל בני־עליה, בני־אוריין, ולמותר להגיד, עשירים ממני, במיוחד סלפיאן ושילר; אפילו שרמן, שהיה עני מהם, מכל־מקום גם הוא היה אז עשיר ממני...

בית־הכנסת „תלמוד־תורה" היה קטן ונעים. בצהרי־יום דומה היה יותר לאולם־קריאה...

בחורי ישיבה לא היו בו, לבד משלושת הבחורים, בני י״ח—י״ט, שהוריהם סברו שודאי כי הם יושבים כאן על התורה, בעוד שמחוץ לשרמן, שדווקא היה למדן, הם למדו כאן ידיעות כלליות והכינו עצמם בצנעה לאוניברסיטה. מכל־מקום היה להם פנאי למדי לבלות זמנם ולשוחח על ספרות. הללו, שכבר בימי חורפם קראו הרבה בספרות הרוסית והגרמנית — סלפיאן אפילו קרא צרפתית — התייחסו כבר לשירי ביתר חומרה, אף־על־פי ששומע הייתי גם מהם לעתים קרובות מעלה טובה. כל־שכן, לאחר שלמדתי את ה„תיאוריה סלוֹוואָסנוסטי״ ואת שירי הבאים כותב הייתי בקצב מצטלצל, החלו לראות בי כוכב לעתיד. ביחוד, יודל סלפיאן — בעל הבנה רבה בספרות, מעריצם של גוגול, היינה ועוד קלאסיקונים „משלו״ — התפעל ביותר מכמה משירי באותם ימים. בן־ציון שילר, שוב, אדם אירוני, אף שהיה טוב־לב וחביב, התקנא בי פעם אחת בשל השבחים שיודל היה מעתיר עלי, ביחוד על הפארודיה שחיברתי אז: „הידעת את העיר״... על משקל: „הידעת את הארץ, בה אתרוגים פורחים״. זאת היתה סאטירה על הריחות הלא־כל־כך עריבים שהיו נודפים בתחומה של מינסק דאז, בפרט באילו מרחובותיה הדלים... ושילר זה החביב הכריז איפוא:

— דבר גדול... לכשתרצו, אף אני אכתוב לכם פארודיה...

והוא פנה לקרן־זוית בבית־הכנסת הקטן, התעמק כשעה וחזר עם גליון נייר כתוב וקרא מתוכו, לסקרנותם ולצחוקם של החברים. אני הייתי סקרן מכולם, ו„לאָשרי״ — הפארודיה שלו נפסלה ברוח טובה, ואנוכי נשארתי המשורר־„האלוף״ בבית־הכנסת „תלמוד־תורה״.

מאז לא הוסיף עוד שילר לקפחני. ברם, לחוות־דעתו עדיין הייתי מטה אוזן קשבת, אם כי המבין האמיתי הוסיף להיות יודל סלפיאן, שלמרות אהבתו הרבה למתימטיקה — לימים אמנם נהיה מורה למתימטיקה במינסק — היה טבוע בו טבע של משורר. אף שרמן, הלמדן ובעל הנטיה הדתית, הוכיח מבינות, אלא שהשקפתו על ספרות היתה מעשית יותר...

תפיסת־עולמם הסוציאלית כמעט שלא עניינה אותי אז. כפי שאני זוכר, כבר היתה מודעת אז לבחורים התנועה החשאית שרחשה אי־שם במעמקי המדינה. מפעם לפעם, אף כי לעתים נדירות ביותר, היו דנים גם בשאלה הזאת ברצינות רבה בשיחותיהם עתירות־הרוח ורבות הענין בשבילי באותם הימים.

על מחסורי החמרי לא סיפרתי להם מעולם. לא גאוותי נתנה לכך ולא הם, כצעירים, שעדיין סמוכים היו על שולחן אביהם, ופרוטה בכיס אין להם, יכלו לעזור לי. מזלי היה, שלפרקים מקבל הייתי מהם סיגריה, אשר להם עצמם בודאי קשה היה לקנותה, ולפרקים מסתפק הייתי ב„משיכות־עשן״ גרידא מהסיגריה שלהם.

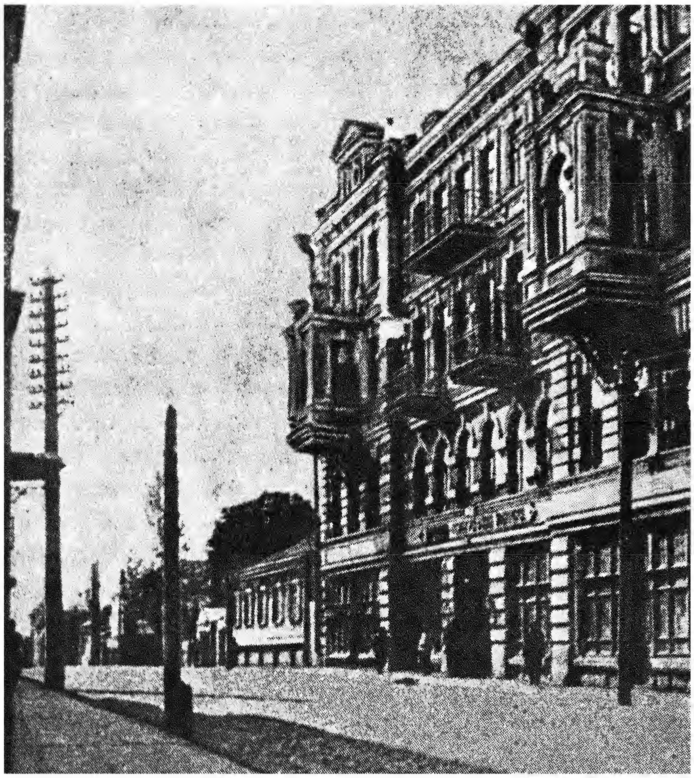
הרי שהייתי צונח רעב לפעמים, בשעות המאוחרות בערב, לאחר בילוי עם חברי החדשים בבית־הכנסת „תלמוד־תורה״, לתוך מעוני, אצל קרובתי חמורת־הסבר, באשה. עתים היתה מבחינה ברעבוני והיתה שואלת:

— מה, רייזין (היא היתה נאורה כביכול, וקוראת לי בשם־המשפחה), רצונך אולי לאכול?

לרוב מתבייש הייתי לענות לה: כן, ותשובתי היתה:

— אדרבא, אך זה עתה אכלתי. אלא מאי? כוס תה שותה הייתי ברצון...

לכוס תה אין הבושה גדולה כל־כך... אך בנה הבכור, כבן י״ג, היה חכם ואולי אף טוב ממנה, היה מוסיף לי, מעשה־קונדס, לתה מיני תרגימא. הנער הזה היה פשוט מאוהב בי. ראשית, מחמת שהיה עלי ללמדו קרוא וכתוב, בתמורה לתשלום שכר־אכסניה, וכיון שחשק רב בלימודים לא היה לו, לא הייתי מכריחו לכך; ושנית, שאני כגדול ממנו, אני

רחוב
גוברנא־
טורסקאיה,
הדואר

לו חבר ומטייל אתו לפעמים ברחובותיה העשירים של מינסק, כגון: „גוברנאטורסקאיה", „זאכארייבסקאיה", בכיכר העליונה, שמושל־העיר בכבודו ובעצמו מתגורר בה, ובפינות אחרות של העיר, המעוררות־פליאה.

ביקור בבית־אבא

משהגעתי עם בוקר למינסק, עשיתי דרכי מבית־הנתיבות דרך המחלקה הראשונה, שלא אוחזק, חלילה, לפועל או לתועמלן, ושלא ישאלו לניירותי... במדינה שרר מצב־חירום. ליד הדלתות ניצבו צ׳רקסים, חובשי כומתות שעירות ומזוינים בכל מיני כלי־זין על חזיהם... חזותם הטילה אימה על אדם כשר, לא כל שכן עלי — אדם ללא דרכון... ברם, למזלי, שומרים חדשים אלו, שלא ראיתי כמותם במינסק מעודי, לא עיכבוני מלצאת את בית־הנתיבות. ומשיצאתיו והעפתי עין על הרחבה הגדולה שלפניו, נזכרתי ביריות שהוטחו ברחבת „בית־הנתיבות הווילנאי", לפי הפקודה החשאית של שר־הפלך קורלוב, כאשר בני־העם נתאספו כאן לחגוג את המנשר של השבעה־עשר באוקטובר 1905...

קראתי מיד לעגלון, ודווקא יהודי, מן האמידים יותר, שמזחלתו נתגבהה ונראתה כחדשה יותר לעומת חברותיה, וכביר־פרוה נאה צמוד לה לכסות הרגלים עד הארכובה — וגם

כסגולה לבטחון יתר: את הנוסע בכזאת לא יעצרו לשאול על דרכונו ועל „יחוסו" בכלל... הוריתי לו לנסוע לסימטת־מאליאבסקי, סימטה שמעולם לא שמעתי שמה ולא הכרתיה, אף־על־פי שאת מינסק ידעתי היטב ונהירים היו לי כל רחובותיה.

גם העגלון לא ידע על קיומה של סימטה זו. הוא רק שיער שבודאי היא שוכנת אי־שם, בסביבות רומאנובה־החדשה. פני „החוץ" של העיר נראו, מחמת מוראה של ממשלת קורלוב האפלה והרשעה, קודרים ומבוהלים. הבתים, בתי־העץ, בני דיוטה אחת, ובתי־החומה, בעלי־הקומות, ניבטו עוד בחלקם בחלונותיהם המואפלים, כיראים מפני היום העולה... הדממה, ששררה ברחובות, לא היתה דממה של בוקר, כי אם דממה כבושה, עצורה...

אך הנה הגיעה המזחלת ובאה לסימטונת צרה — סימטת־מאליאבסקי, לאחר שהעגלון שאל עוברים־ושבים למקומה. התקרבנו לחצר אחת ובה בתי־עץ קטנים, לבנים. בחזית — בית עם חנות, שעודנה סגורה בשעת־בוקר מוקדמת זו. אך בעל־הבית, יהודי בעל זקן שחור נאה ועינים שחורות, כבר עמד ליד ביתו והצביע בדיוק על מקום מגורי הורי, לאחר שקידמני בברכת שלום־עליכם רחבה... זה היה בית קטן, בירכתי החצר הגדולה, שתריסיו וחלונותיו צבועים לבן. נקשתי על הדלת. מבפנים הגיע לאָזני רשרוש צעדים... ומיד נפתחה הדלת — ולעיני הופיעה דמותו האהובה של אבא.

גיל בל יתואר אפף את אבי. גבר אינו בוכה, ברם, מרגשת יותר מבכי היתה קריאתו:

— אברהם, בני!

ותיכף לכך נפל על צוארי... בהיותי גמול מרוך, — או שמא לא הורגלתי לרוך, עקב חיי התמידיים בנכר, — הייתי נרגש ביותר... מיד קפצה ממיטתה אחותי שרה־בתיה. היא כבר לא עצרה כוח ומרוב שמחה פרצה בבכי... שני אחי הצעירים, שכבר גדלו, זלמן בן הי"ז והרשל בן הי"ט, שמחו אתי — כאנשים מבוגרים. הרשל, בעל רגש לוהט בתוכו, אך „גבר" כלפי חוץ, השתייך כבר אז למפלגה, אותה מפלגה שאליה השתייך שמואל צ'ארני (לאחר מכן: ש. ניגר). לו, להרשל, לא נאה עוד להיות רגשני מדי. אמנם, הגיע אח, ונוסף לכך גם מפורסם, אולם הוא, הרשלי אינו כבר תלמידו של „בית־הספר העירוני", שאותו כבר סיים מזמן בהצטיינות, ואגב, אינו מתפעל כלל מכך. בתוככי עיניו השחורות כבר יקדו שאיפות ואתגרים אחרים.

לעומת הרשל — זלמן, צעיר ממנו בשנתיים, העריך אותי לא רק כאח צעיר את אחיו הבכור, אלא גם רחש לי יראת־כבוד מרובה מבחינת העמדה הספרותית עד כדי פליאה... בשיחתי אתו — עד כמה שהיה בוש מפני — גילה את אזני, אמנם סחור־סחור, כי הוא מרבה לקרוא יידיש וכי הוא מכין עצמו לחבר ספר דקדוק ללשון יידיש...

לאחר ביקורו ב„בית־הספר העירוני", שהחדיר מאוד בקרב תלמידיו היהודיים הספורים את רוח התרבות הרוסית, הקדיש עצמו זלמן (הודות להטפתי בכתב־העת „יודישער ווארט", עליו היה עובר בעיון כל שבוע מדי קבלו אותו מקראקוב) לא רק לקריאת ספרות יידיש, אלא גם לחקירת עצם לשונה... הוא היה צנוע למדי וביישן, ונרתע מלגלות לי את תכניותיו הגדולות. ברם, אנוכי כבר חזיתי מראש, שאם ללשון יידיש ייווצר דיקדוק — הרי יוצרו יהא אחי הצעיר, המוכשר, השקדן והחרוץ — זלמן...

כבר אז מצאתי בתיבתו, אשר בה החזיק את „כתביו", קטעי עתונים יהודיים, קטעי ה„פריינד", שורת מאמרים משל ד"ר גיידארוב על שפת יידיש ועל הדקדוק שלה: גיליתי לו שד"ר גיידארוב אינו אלא המלומד המפורסם, הוגה־הדעות והמהפכן, ד"ר חיים

ז׳יטלובסקי, אשר יצא לו מוניטין גם בקרב אומות העולם, הרוסית והגרמנית, כמנהיג־רעיוני וקובע־דעות בתנועה הסוציאליסטית...

בהיותנו נאמנים איש על רעהו, סיפרתי לו על המקראה היידית שהיה בדעתי לחברה, עוד בימי שהותי בקראקוב, ואף פירסמתי מודעה ב„יודישער ווארט" על הופעתה. אחי נלהב מאוד לרעיון, וכבר העלה קווים כיצד לחבר את חלקה הראשון, שעל־ידיה ילמדו יידיש, לפי השיטות החדשות ובליווי איורים.

הנה כך הופיעה לאחר מכן, בשנת 1908, בהוצאת „פרוגרס", „המקראה היהודית" הראשונה, שאני חיברתיה, וספרו הראשון של אחי: „שפת האם", ללימוד לשון יידיש, מלווה באיורים בתוך הטכסט.

עם ר׳ מאיר הלפרין

באותם ימים עדיין היה בחיים במינסק אחד מזקני הסופרים היהודיים, ישראל מאיר וולמן, שלפי השמועה הוא היה מחברה של הקומדיה הנודעת בעבר — „צרורות של נשים". עוד בילדותי שמעתי עליה בבית אבא. לא רק אמא בלבד קראה אותה (אף שהיתה קוראה יותר בספרי חרדים ב„עברי־טייטש"), אלא אפילו אבא, שקורא היה רק בספרים רציניים וביידיש — רק את מנדלי, ספקטור, שלום־עליכם, — אף הוא שיבח את „הצרורות של הנשים" כ„מעשה ידי אמן".

רבה היתה איפוא שמחתי שעה שאת מחברה של חוברת נפלאה זו פגשתי במינסק, בבית מסחר־הספרים של הלפרין. מיכל רבינוביץ, חתנו הצעיר של המו״ס הלפרין, פירש לי בשמו של וולמן, כאשר הלה נכנס ל„חנות" — ישיש, קטן־קומה, לבושו ארוך, בצבע צהוב, וכובע נושן על ראשו. וולמן נעצר בטבור החנות בארשת־הכנעה, כשל ילד, ושאל לדבר־מה.

— הרי זה ר׳ ישראל מאיר ווהלמן, זקן הסופרים היהודיים החי בדורנו... מגדולי המשכילים... לוחם גדול לשעבר... וכיום — הן עיניך רואות...

ניסיתי לבוא בדברים אתו... הקשיש ענה ברצון לשאלותי, אך בדבריו התמימים, וכמעט הילדותיים, כבר לא הורגש הלוחם והסופר. שהה שעה קלה בבית־המסחר, ובבת־צחוק של טוב־לב, כנטול דאגות וכמי שכבר סיים תפקידו בעולם, ואת היתר יעשו האחרים, עזב את החנות — קטן־קומה, כפוף, כשבת־צחוק נסוכה על פניו.

בת־צחוקו זו צדתני... רב היה הצער על הישיש הגלמוד הזה, שמזה שנים כבר נשכח מן הלב, בעודו בחיים. ועם היחידים שעודם יודעים את עברו המיוחס, נמנים מיכל רבינוביץ והלפרין הזקן.

— מהיכן ישיש זה חי? — אמרתי דרך שאלה.

— אכן, צרות הן מנת־חלקו, — ענה רבינוביץ, — מי שם עינו עליו... בקרב מי שהיו תלמידיו מצויים גבירים, אך הם שכחוהו.

— שוכחים, שוכחים, — הוסיף בנעימה נוגה הלפרין, כמתכוון להטעים, שבין יהודים למדנים, חרדים, אין שיכחת הזולת שלטת...

סוחר־הספרים הלפרין היה לא רק למדן מופלג, אלא גם יהודי חרד וקנאי... אך עקב מסחרו סבל גם את החדשנים. בית־מסחרו עמד בלב־לבה של העיר, סמוך לבורסת העבודה. לצורך פרנסתו חייב היה להחזיק אותם ספרים וספרונים של ה„חדשנים" באותם ימים. אמת, בספרות חדשה זו עסק חתנו, מיכל רבינוביץ הצעיר, הגם שאף הוא לא היה

אדם ראדיקלי ביותר, מכל־מקום נטה להתהלך עם בני־התשחורת... עם היותו ציוני ובעל תרבות עברית, לא כיחש בערכה של הספרות היידית החדשה. הוא עצמו כתב כתבות ועתים אפילו מאמר ב„הזמן״. הייתי איפוא, בתקופת שהותי במינסק באותם ימים, בשנות 1906—1907, נכנס תדירות לבית־מסחרו של הלפרין לא כלקוח, כי אם כאורח־מבקר, לגלגל שיחה ולהתווכח, ולעתים לריב עם הציונים, שהיו באים לבקר בבית־המסחר בגלל העתונים העבריים שמצויים היו בו.

הלפרין הזקן התחיל במרוצת הזמן להתייחס אלי בסובלנות. נוסף לזאת, מחמת החשש לקבל מכתבים לעתים תכופות מדי לפי כתובת מעוני, שלא נרשמה במשטרה, — מסרתי לאישים חשודים יותר את כתובת בית־מסחרו של הלפרין, בתוספת הציון הידוע „עבור רייזין״.

פעם הגיעוני מאיזה מערכת 20 רובלים. לסכום הזה חיכיתי ימים רבים ולפני הגיעו הייתי שואל עליו את הלפרין יום־יום. יום אחד השיבני כי הכסף אמנם נתקבל. עומד אני אם כן ומחכה: הנה מיד אושע... ברם, הלפרין מטפל בחבילת רשימות, מנער „חיי אדם״ נושן, מגלגל את פיאתו ומחריש... הענין נעשה לי מוקשה...

— נו... — אומר אני בקוצר־רוח...

— מה נו ?...

— מתכוון אני לאותו כסף שהגיעני לפי כתובתו...

— אה, הכסף — משיב הוא בניחותא — מה דוחק ? כלום צריך אתה לו דווקא היום ? בדיוק היום פדיתי תמורתו חבילת ספרים שנשלחה על שמי לגוביינא...

— יואיל נא איפוא להשיב כספי לי מחר... — הריני אדיב כלפיו... כלום יש ברירה בידי...

— מחר... מחרתיים... נחיה ונראה להחזיר את כספך...

למחרתיים השיב לי חלק מהסכום, ועם זאת הוסיף אנחה, כדרך יהודי... את היתר הוא סילק לי תוך שבועות אחדים... פעם רובל, פעם — מחצית הרובל... את היתרה הסופית הוא שילם בסכום של 24 קופיקות... וסכום זה הוא נתן לידי בארשת־פנים של עושה גמילות־חסד...

מספר אני זאת, לא, חלילה, להלין על הלפרין, אלא כדי להראות את הדלות של בית־מסחר יהודי לספרים באותם הימים.

מאז גברה ידידותי עם בני משפחת הלפרין, והייתי סר לביתם אף בשבת, ומעיין בעתון שהיה מגיע לפי מעונם הפרטי. בשבת, כאשר החנות היתה סגורה, היה מקבלני חתנו של הלפרין, מיכל רבינוביץ, שלעומת חותנו הוא כבר היה בחינת אפיקורוס... אף אשתו של הלפרין, פניה כשל רבנית, אשה חביבה ביותר, שהיתה מקוראותי, היתה אפילו מזמינה אותי לשולחן, לטעום מן החמין שהכינה, מפשידת־השבת... אך אני מתחמק הייתי מ„תקרובתה״. לא חלילה מחמת שלא חיבבתי פשטידה, — עלילה כזו לא אטיל על עצמי, — אלא שהיה עלי להסתבך בברכה, ולאכול משולחנו של הלפרין החרד ללא ברכה — לא נתנני לבי... מסתפק הייתי ב„כיבוד״ הרוחני, בספרים העתיקים שמצויים היו לרוב בביתו, ביניהם — יקרי־ערך, ואני מתבונן בהם ברוב ענין. בביתו, ומה עוד בשבת, שורה על הלפרין נעימות־יתר וסברו אינו למדני־קדורני, כבבית־מסחרו... אמת, אינו מוציא מפיו דיבור של חול בשבת, אף־על־פי־כן מוצא הוא למעני מלים מעטות המותרות בשבת...

הנשף הספרותי הראשון שלי

בביתו העשיר של לזר ויגודסקי, זה שייסד במינסק הוצאת־הספרים „קולטור", ושאליו, כמשתתף בהוצאה, הייתי סר כפעם בפעם, פגשתי את ראשי האינטליגנציה של מינסק, ביניהם — את מנדל אלקין, בעל רוח טובה וידידותי עד למאוד, אז עדיין צעיר לימים וכבר מוחו גדוש תכניות למפעלי ספרות, תיאטרון ותרבות למכביר. גם א' וייטר, שהתגורר אז במינסק בחשאיות גמורה, בשם בדוי, היה כמדומני מבקר לעתים בביתו של ויגודסקי. לפרקים היו מתקיימים בו נשפי־קריאה ספרותיים, אינטימיים, ויכוחים על ספרות, על יידיש, על ה„המון" וה„אינטליגנציה", וכל אחד מהמשתתפים — קצת משום שהיה משוכנע בדבריו, קצת משום ה„אופנה" — שקד להיות רדיקאלי יותר בהשקפותיו. הציונים האחדים, כמו המהנדס ישראל קאסל, קנאי לעברית ובעל דעות בורגניות, נאלץ אף הוא לנטות עם הזרם...

והנה באחד הערבים האינטימיים האלה הוחלט לערוך, ברשיון ה„שלטון", נשף ספרותי גדול באחד האולמות. עיקרו של הנשף צריך היה להיות — הופעתי שלי, אלא שאסור היה שהוא ישא את שמי, עקב שהותי האי־ליגאלית. הוא ייערך איפוא כנשף ספרותי סתם, ואני אשתתף בו כאחד המשתתפים בתכנית, בהעלמה מעיני השלטונות, שאגב, נתנו את הרשיון ללא קשיים מרובים. הרי בכל זאת ניתנה ברוסיה קונסטיטוציה... בנוסף לכך ודאי השתדלו למען הרשיון אחדים מגבירי העיר ורשל לוריא המפורסמת, כלתו הנאוה של עשיר מינסק, חיים לוריא, שכאשה ליבראלית המליצה עלינו בחלונות הגבוהים.

אמת, המודעות שהודבקו בעיר היו כתובות רוסית, ושמי בהן לא נפקד, אולם בתכניות הקטנות, אף הן ברוסית, שחולקו ונשלחו בדואר — כבר העיזו להגניב ולפרסם בין היתר גם על „דקלומים אחדים משל א' רייזין", שהמחבר בעצמו יקראם... ואפילו דבר זה הדאיג במקצת, שמא ייוודע לשלטונות שאני מתגורר במינסק, ללא רשות והיתר, ואבוא על „ענשי" על „פשעי" הגדול.

לערב־יידיש ראשון זה התכוננה מינסק כולה... הוא היה הסנסאציה של השבוע. היותר משכילים ידעו שאני אקרא מיצירותי, ואף כי אין נביא בעירו, הרי הידיעה שאני אשתתף בנשף הזה הגבירה ביותר את ההתעניינות בו. אף אני עצמי לא היה לי כל רצון להיכשל דווקא בעירי שלי, לא כל־כך בגללי אני אלא בגלל אבי הטוב, שכשלוני יגרום לו צער רב, וגם בגלל אחותי שרה־בתיה, שבוודאי התפללה בחשאי להצלחתי... אכן, אבא כבר ניחמני מראש:

— אברהם, אם ההצלחה לא תפול בחלקך, אל לך להצטער... העולם בין כה וכה יודע ש„יכול" אתה...

בעיקר הורה לי „מה" לקרוא. בקי היה בכתבי, כמו, להבדיל, בתנ"ך, שאותו ידע כמעט על פה, קרא בשם כל דבר מיצירותי, סיפור או שיר ועודד אותי: את זה הם יבינו! באומרו „הם" — כוונתו לקהלה של מינסק...

י"ל פרץ מבקר במינסק

ההצלחה שנשף־היידיש נחל במינסק נסכה שמחה רבה בלבות עורכיו והמריצתם לפעילות נוספת.

הוחלט איפוא לערוך נשף שני ולאותו נשף להביא מווארשה את י"ל פרץ בכבודו ובעצמו... זה כשלעצמו כבר נשא בקרבו חג גדול בשבילי. פרץ, כאן במינסק, בעיר של „ליטאים"! —

התרוננו בי שאיפותי הלוקאל־פאטריוטיות... שיהא באמת פרץ, משורר „האם לא למעלה מזה״, „שני הרים״, המתאר את ה„ליטאי״ כמתנגד שנס ליחו, שאכן יראה פרץ כיצד גם אנחנו יודעים להיות „חסידים״ ולחלוק כבוד לרבי...

באו איפוא בקשרי־מכתבים עם פרץ, ותשובתו היתה חיובית, בודאי הוא יבוא... עתה החלו ההכנות הגדולות, ראשית הרשיון ושנית התכנית. לא על פרץ לבדו למלא את כל הערב... והעיקר — עריכת קבלת־הפנים — אורח שכמותו!

ותיהום כל „העיר״ — פרץ מגיע למינסק! שמו אפילו קרץ לנו מעל המודעות הרוסיות קרוב ונלבב, אף שהילת־יחוס עטפתו — הילה שהשם פרץ כבר הקרין על סביבותיו...

והנה בא היום המיועד. היה זה יום ששי, אחד מימות החורף — ופרץ הגיע למינסק! את אכסנייתו הוא קבע באחד מבתי־המלון היותר עשירים. הלכתי מיד לבקרו... מצאתיו כולו ערני. עמד באמצעיתו של חדר המלון, ליד מזוודה גדולה, וחיפש בה משהו. שרוי היה במצב־רוח מרומם. שוחח בצורה משעשעת על ענינים קלים, ודרך אגב שאלני על טיבו של הקהל המקומי. הבטחתי לו שקהל זה מכיר־טובה, אם כי הייתי מיעץ לו לקרוא לפניו מן היצירות הקלות והעממיות ביותר...

לאחר שנדברנו להיפגש בערב באולם, הלכתי ממנו כשרוחי טובה עלי. רצוני אפילו היה להזמינו לביתי. ברם לא עשיתי זאת... או שלא האמנתי שיקבל את הזמנתי, או שבושתי בריהוט הדל שבמעוננו בסימטת מאליאבסקי, או שמא בשל כך, שאבי עוד בשנת 1891, בהיותו בווארשה, ביקר את פרץ והלה לא קיבלו בחמימות. אם כך ואם כך, סבור הייתי שפרץ הוא אורחי, אף כי באורח רשמי הזמינו לזר ויגודסקי...

ב„נשף״ צריך הייתי אף אני ליטול חלק. אמנם הוא „נשף־פרץ״, אולם נלוים לו כוחות נוספים. בשעה 8 כבר היה אולם „פאריז״ מלא מפה לפה, עד כדי חוסר אויר לנשימה... בא הנוער הלומד, הציבור העובד ובאו משכילי הרדיקאלים. גם המשכילים העבריים והציוניים לא נעדרו...

הסדר באולם לא היה למופת. בכל זאת עלה בידי, כמשתתף־מסייע בתכנית, לקרוא משהו... לא ציפיתי ולא שאפתי שהופעתי תזכה בהצלחה. ה„נשף״ הוא של פרץ, הקהל בא לשמוע ולראות אותו, והוא משאת־נפשו... אלא, כאילו להכעיס, שוב פעם נחלתי הצלחה רבתי... מחיאות־כפיים וקריאות „הדרן״... מודה אני ומתוודה, שהדבר הפליא אותי ואף חששתי בעלבון, שכן מעולם לא ביקשתי להתבלט בשמחתו של השני... ירדתי מהדוכן וסירבתי לקרוא עוד. בינתיים נערכה הופעה של זמרה, ואחריה עלה על הבמה פרץ! תשואות סוערות, ממושכות. קריאות: פרץ! פרץ! יחי! ואף הידד! פרץ ניצב על הבמה, רגוז מלגו, אך רגוע מלבר, בחיוך מפוקח, בעינים גדולות ודולקות, והשתחווה קימעה... והנה באולם השלך הס. פרץ מתחיל לקרוא. קורא הוא בהברת יידיש־פולנית. האנשים בקהל מעיפים מבטים זה לזה... מתלחשים... הלחש עובר לרעש... קולו של פרץ נבלע... קורא את הפואמה בפרוזה „אהבה״ — ולקריאתו אין הד... ומשסיים — מחיאות כפיים קלושות, של קרוביו־חסידיו, שהצטופפו סמוך־סמוך לו...

יאושי גובר. רוגז אני על ההמון ועל האינטליגנציה. כלום כך מקבלים פני סופר גדול, גדול הסופרים, פני אורח?!... בושה מכסה פני... פרץ יורד מעל הבמה. מלוה אני אותו לחדר־האמנים שמאחורי הקלעים. שם נמצאים יתר משתתפי הערב, הזמרת, האחיות היפות סווירנובסקי, מכרותי. בתוך כך אני שומע קולות אחדים הקוראים: רייזין, רייזין! אימה נופלת עלי — שפרץ לא ישמע אותם... אני יוצא חיש־מהר ומחריש את קולותיהם בקריאותי

הרמות: פרץ, פרץ! חלק מהקהל כבר מחכים, ורבים פורצים בקול: פרץ!! חוזר אני במרוצה אל פרץ:

— פרץ, הקהל קורא לו, אנא יופיע בפניו...

פרץ יוצא בצעדי רישול, עולה שנית על הדוכן ועל פניו נסוך חיוכו הנבון. הקהל רואה עתה את פרץ בכל גדולתו.

פורצות תשואות. אני מנצח על התשואות... נפשו של פרץ שבה אליו.. רוחו מתאוששת... גם הוא כבר החכים ברגעים ספורים אלו בהימצאו במחיצתם של הליטאים... לשם מה לקרוא יצירה כבדה, ריטורית־למחצה, כמו „אהבה", לפני קהל שנוטה למהפכנות? מוטב דבר חי שנושא את עצמו, אם אפילו בענין אהבה... והוא מעלעל בספרו העבה „כתבים" — הכרך היחידי שהופיע אז לאור — וקורא מתוכו את „מוניש"...

רוח חדשה פורצת בין הקהל והוא כולו נוהר. פרץ כבר מרים את קולו וחרוזי „מוניש" המצטלצלים כובשים את האוזן. הוא מתקן גם את קריאתו וקורא בהברה ליטאית, „מלאָפּום"... וכי מה לא יעשה אדם למען הקהל — ואפילו אישיות כמו פרץ?... החרוזים מצטלצלים וגוברים — ופרץ כבר כבש גם את הקהל המינסקאי הסוער...

לאחר שסיים ב„מוניש" עבר פרץ ל„בונצ'ה, שתוק!" ואף הוסיף, לבקשת הקהל, כמה משיריו והנשף הסתיים בכי־טוב...

את פרץ כבר אופפת חמימות יתירה. שהרי ככל שפרץ גדול היה, מכל מקום רצה בהצלחה ורדף אחריה — בדרכו הוא, הרמה... אנחנו, המקורבים, הקפנו איפוא אותו והלכנו בצוותא למסעדת־יוקרה.

כאן, ליד השולחן הגדול במסעדה, הבאנו את פרץ לידי התעוררות... בין המסובים לשולחן לכבודו של פרץ ישבו מנדל אלקין, לזר ויגודסקי, ד"ר ברוצקוס ודומני שגם א' וייטר. על השולחן העמידו יין. לנאום במסיבות טרם הורגלו אז, אך קבוצתנו שמחה שמחה רבה. ברם, עדיין לא היה בואו של פרץ למינסק מגיע לשיאו, אלמלא נערכה לכבודו מסיבת־הערב הפרטית בביתו המרווח של לזר ויגודסקי. למסיבה התכנסו „פני" מינסק והוגש כיבוד נאה. פרץ קרא בעל־פה מסיפוריו העממיים, שטרם פירסמם. ישוב היה בפינה מפינות האולם, על כיסא רך ורחב ומאלתר סיפור אחר סיפור... אותה שעה הבחנתי, כי אומנותו של פרץ היא לקרוא לפני ציבור קטן, מובחר... הקשבנו לו בדחילו ורחימו. מעין דממת־קודש שררה באולם, ודומה היה כאילו מסובים אנו לשולחנו של רבי האומר תורה... משחש פרץ בהתרגשותו של הציבור הקטן, התרגש אף הוא עצמו. אור גדול קרן מכל ישותו, ויחד עם זאת כבשה אותו פשטות נפלאה. הכבוד שחלקו לו באותו ערב עורר בו דווקא רגשי ענוה, בבחינת „קטונתי מכל החסדים" — דבר שהוסיף לו גדולה ורוממות... הנאספים עוד טרם פגשו אישיות כמותו ושרויים היו בשמחה שלא ניתן לתארה...

עד היום מרחפת לנגד עיני דמות־דיוקנו של י"ל פרץ, באותו ערב קריאה שלו במינסק, בביתו של לזר ויגודסקי, החן הרב שבקע מעיניו הגדולות והאוירה הרוממה ששרתה באותו בית, שמימיו לא ידע כזאת.

י"ל פרץ נסע חזרה ביום א' לעת ערב. ליוינו אותו לבית־הנתיבות. גברת ברוצקוס, אחותו של לזר ויגודסקי, הגישה לו, בשבתו כבר בקרון, סלסלה מלאה מיני תרגימא — צידה לדרך... אף הוגשו לו זרי פרחים רבים. הוא קיבל הכל בהכרת־טובה, נפרד מכל אחד ואחד בחמימות, בדברי תודה. אחר פנה אלי ואמר:

— ואתה, רייזין — בוא חזרה לווארשה...

דוד זכאי

אברהם רייזין

בנערותי ראיתי את אברהם רייזין פעמים הרבה במינסק. שמו כבר נודע בין הבריות, אם כי במינסק האפיל אז עליו שמו של אברהם וואלט, הוא א. ליעסין. מהימים ההם נשאר לי אך זכר אחד בולט מדמותו: גבוה מאד ורזה מאד. כי זה יאריך ימים לא היה שום רופא מעלה על הדעת. החדר שגרתי בו לא היה, כמובן „היכל־מלכים", אולם לעומת אותו חדר ברחוב התתרים שבו גר רייזין, אכן היה זה היכל. הכרתי את כל בני המשפחה, האחים והאחות שרה וגם את האב ר' קלמן — למודי עוני כולם, אולם כולם מעין אלה שהעם קורא להם „קבצנים עליזים"; היה בלב כולם מה שפירנס את שמחתם. גם האב כתב שירים...

איני יודע אם פינקה הסביבה את רייזין בכל ימי חייו, אז היה מוקף בני נוער, קהל מעריצים, רובם מפרחי ה„בונד" — שאך זה עתה ביצבצו ונראו ברחובות מינסק, ושיריו היו מועתקים ועוברים מיד ליד ואף מושרים (מי חיבר את הלחן להם — זה, כנראה, לא ייחקר עוד). אז לא היתה עוד התהום בין עברית ואידיש והיה מקום בלב גם ל„אל הציפור" וגם ל„הוליעט, הוליעט, בייזע ווינטן"...

מאז לא ראיתיו. אך בקיץ תש"ח (1948) בניו־יורק ראיתיו, באחת הישיבות של ה„קולטור־קונגרס". הכרתיו מיד, ודאי משום שתמונתו ידועה לי היטב. הקומה, זאת הקומה שנשתמרה בזכרון מימי הנעורים, אלא שהגב התכופף לא מעט, והעינים — „חיות" ושמחות. איש בימינו, וביחוד באמריקה, השומר על השפם — והוא עבה ויורד ומכסה על השפתיים — מסב תמיד אליו את העין, כמין עדות ל„עצמאות", לשחיה נגד הזרם. ניגשתי אליו ונודעתי לו בשמי (הקודם, שמבית אבא). הזכרתי לו משהו מהימים ההם, ומיד נזכר — והפליאני מאד בכוח זכרונו — ומילא אחרי וקרא בשמות אנשים רבים והמון מעשים ומצבים וכו', ונתקשרו הדברים. ועם הפרידה הזמינני לבוא אליו, אל ביתו.

אני מעתיק מיומני, דברים שנכתבו מיד לאחר הביקור:

ביקרתי עם רחל אצל אברהם רייזין, בדירתו בבתי שלום־עליכם. אם שהשעה היתה שעת בין־השמשות ואם שהדירה כך, היתה אפלולית בחדר (לא גדול ומרובה רהיטים וספרים) ועל רקע זה נראו עיניו בהירות ביותר, נוצצות. מצאנוהו נבוך — בעצם החלפת בגדים — והיה נעים לראותו בכך, וזה אף השרה מראשית השיחה רוח טובה, „ביתית". השיחה היתה חיה, ציורית, וקולו נעים. כבפגישה הראשונה הפליא בזכרונו; הזכיר פרטים מימי מינסק, ימי בראשית שלו, בכלל, נראה לנו רך וענוג מאד ודוק של ליריות על כל דבריו. הופתע לשמוע כי רחל רעיתי היא אחותו של זלמן־יצחק אנכי, ודיבר עליו באהבה רבה ואף הראה חמימות מיוחדת לרחל. „אני הוא — אמר — ואפשר תשאי עלי חטא, אני הוא שיעצתיו לכתוב את ר' אבא באידיש", ולא פסק לשאול עליו. אם כי, דומני, מעולם לא "נתכתבו", נראה ששמר יחס חם אליו.

אין צריך לאמר כי היה חם מאד לנעשה בארץ־ישראל (היה זה בעצם הנצחונות במלחמת השחרור) וכששאלתיו אם אינו עומד לבקר בארץ ענה לי בנעימה של גאוה: יש לי מתנה מארבייטר־רינג — נסיעה לארץ־ישראל, אחכה קצת עד שתשקוט הארץ. יצאנו „מבושמים" מעמו. נראה לנו מזוקק שבעתיים, צלילות מרובה של מי שדעתו מתישבת עליו עם השנים, ובעינים — מאור רב.

זלמן שזר

המגיד ממינסק

מתוך „כוכבי בוקר", הוצאת „עם-עובד" ו„דבר", תל-אביב, תש"י

פרטי הדברים נראים לי עתה כמו מתוך ערפל. אבל הניגון של הדברים עדיין חי בלבב כביום נתינתו. ומדי אהרהר בו, הוא עולה והומה ומרעיד ומחיה עולם מלא — — —

הייתי נער קטן. מת אחד מגדולי הרבנים בישראל. האם היה זה ר' יצחק אלחנן ספקטור מקובנה, או ר' יהושע ליב דיסקין מירושלים — בכל אופן גבר האבל בבית־הכנסת הישן. הספיד הרב דמתא והספיד הרב של העדה הסמוכה ולא הסתפקה העיירה עד אשר הביאה אליה במיוחד את המגיד ממינסק להספיד בקרבה את הנפטר הגדול.

בית־הכנסת היה מלא על גדותיו. על הבמה עמד איש כבן ארבעים, מעוטר בזקן ומעוטף בטלית, קולו כקול הארי, ועיניו — פלגי מים. „מו־רי ורבו־תי" — החל להתיפח הקול והטיל אבלות מדכאת. וסיפור נשלב בסיפור ומשל במשל והשפה עממית וציורית, מתובלת בהרבה מלים רוסיות ובאמרי אנשי, ובביטויים וכחניים שנקלטו מיד לתוך החיים והלכו ונחזרו בפי אנשי העיירה שנים רבות אחריו. והמסופר היה על נשמת המת הגדול שבאה לבקר את העדה האבלה הזאת בשעת ההספד, כדברי המאמר: „אחים לי בהספדא דהתם קאימנא". ובדרמטיות משכנעת התנהל לעיני הקהל הנסער הדיאלוג בין הרב הרוחני של ישראל לבין העדה הדוויה. באבהות תובעת התחנן המגיד בשם נשמת הנפטר לפני הקהל לעזוב את דרכיו הרעים, לתקן את מעשיו ולטהר את מחשבותיו למען תוכל הנשמה של הנפטר להתפלל בעד הקהל הזה לפני הכיסא של מעלה. וכתינוק שחטא התיפח המגיד בשם כל הקהל בפני נשמת הנפטר, תינה לפניו בפרטיות את צרות הדור ופגעי השעה ותחבולות היצר והתחנן ודרש לחתור ולהגיע עד שערי הרחמים, ליפול לפני רגליו של האב שבשמים, להשתטח לפניו, ולא להרפות ממנו עד אשר ירחם על ישראל וישלח לו את הגואל צדק. ובאמצע הויכוח המזעזע הזה בא ציור נפלא על ערך הדמעות בציבור ועל הכוח המטהר אשר לבכי ועל החסד שברחמים, ומעשה נורא באורח גדול שתעה בדרכים בליל שלג, בסופת חורף והגיע לביתו של יהודי עני, שלא היה לו במה לכבדו ולהשיב רוחו. עמד ושפת לו מיחם והציל אותו מקור. והנה גדול ישראל בא אלינו מעלמא דקשוט ובידינו אין כל, לא תורה ולא מעשים טובים, והרוחות הרעות משתלטות והסופה סופת השמד והנשמה הגדולה מחפשת אחיזה כל שהיא להגן על ישראל. בואו ונכבדנו בדמעות. „אני אתן את האש ואתם תנו את המים" ונשיב את נפשו. ומיד קפץ ממקומו, קרע את דלתות ארון־הקודש, הפיל את ראשו לתוך ספרי התורה וצווח בקול מר: „ריבונו של עולם, עד מתי תסתיר פניך ממנו. עתה תקום — תרחם ציון — כי עת לחננה — כי בא מועד". וכל העם אשר בבית־הכנסת — כקטן כגדול, כעזרת נשים וכעזרת גברים — געה בבכי. ויהי הבית לחרדת אלוהים — — —

רבות עברוני מאז. מעטים רגשות הילד אשר לא שונו ולא סורסו בתהפוכות השנים. אך הבכי ההוא נשאר באוזן לעד. ולעד נשארה בלב השותפות לבכי.

לימים, כאשר שמעתי את חנה רובינה בוכה ליד הקיר בליל החורבן, ויהי בקינתה משהו נאצל מאותו מקור הדמעות אשר ממנו נבע בכי הלילה ההוא. וכאשר קראתי אחרי כן אצל ביאליק „ולבבי סף דמעה" ותהי האסוציאציה הראשונה שלי: המגיד ממינסק.

ר׳ בנימין הכהן
שקוביצקי,
המגיד ממינסק

זכורני, כי העיירה הפצירה במגיד להישאר עוד ליום. והוא נעתר לה ודרש שנית, הפעם אחרי תפילת שחרית. ואז הוכיח באותות ובמופתים, ובאותה הציוריות והדרמטיות, ומן השכל ומן ההגיון, כי התורה היא מסיני וכי ישראל הוא העם הנבחר וכי הגואל צדק מוכרח לבוא. ויהיו הדברים מאירים וברורים וודאיים ומנחמים כל נפש.
מאז לא ראיתי עוד את המגיד ממינסק ולא שמעתי כלום על דרשותיו. רחקו הדרכים. כעבור עשרות בשנים הגיעתני הידיעה, אגב תיאור החיים של רוסיה הסוביטית, כי המגיד ממינסק נעשה מטרה לחצים לקנאי היבסקציה. גם סיפרו כי אסרו אותו והכריחוהו לחתום על איזה נייר בעצם יום הכיפורים. מבעד לכל המרחקים היה כאבו — כאבי.
לפני זמן־מה נתקלתי בכרוניקה של העתון בידיעה, כי המגיד ממינסק דורש על פרשיות השבוע בבית־הכנסת אשר בתל־אביב בכל ליל שבת. לא האמנתי כי עודנו חי, וכי אתנו הוא וכי אפשר עוד לשמוע אותו. לא פעם אמרתי ללכת לראותו ולא נסתייע הדבר.

והנה העמידתני ברחוב תל־אביב מודעה שחורה: מת המגיד ממינסק, וביום פלוני, בבית־כנסת פלוני יספידו אותו הרב פלוני ופלוני — —

עמדו רגלי מלכת.

אותו יום — יום שכולו ישיבה היה. הפליגו חברים לדבר על פגעי שעה. משהגיע זמן האזכרה לא הבלגתי עוד. קמתי ויצאתי לשמוע לדברי המספידים.

בדרך התביישתי מאד כי לא מצאתי שהות להתענין ולהיוודע מה היה יחסו של הזקן הזה אלינו ואל מפעלנו ולכל אשר ראו עיניו בארץ הזאת אשר הגיע אליה בסוף ימיו. ההתפייס ובירך? או רגז וקילל? אך זאת ידעתי בודאות: חלק לו במפעל, בין אם ידע זאת ובין אם לא ידע. וכאשר ימנה רואה נאמן את כל המקורות אשר מהם שאבו מחוללי כל הפלא הזה את עוז רוחם ורצונם וימצא גם את „לבבו סף דמעה", אשר נשא מבמה לבמה על פני עריהן ועיירותיהן של ליטא ורוסיה חמישים שנה רצופות. ולא מעטים הם הילדים במינסק ובפלך מינסק ובערי התחום ובערים שנולדו מבין יוצאי התחום, אשר ספגו בראשית חיי רוחם את דברי אהבתו לישראל ואת בכיותיו על צרות ישראל ואת אמונתו בתקות ישראל והיו הדברים חתומים בלבותיהם עד אשר עמקו וחודשו והופרו והדריכו מנוחה והיו לתאים תאים במערכת בניננו.

האם מתה סגולה זו אתו ואת אחיו לשליחות וליכולת? היש עוד בקרבנו מגיד מצית בהבל פיו גחלת בלב ילד אשר לא תכבה?

הגעתי עד שערי בית־הכנסת המסומן במודעה. אודה, לא ידעתי כי גם ברחובות צדדיים הוקמו בתל־אביב בתים מפוארים כאלה לתורה ולתפילה. והבית מלא, מלאה וממולאה עזרת־הנשים ומלא גם בית הגברים. והגברים — אכן, פוגש אני אותם גם ברחובות העיר, אבל שם הם כאילו בטלים ברוב של נוער ושל יהודים מטיפוס חדש. אבל כאן, כשהם מקובצים כולם יחד, באין אחר אתם, כולם מגודלי זקן, ורבים מהם גם בעלי פיאות וישנם גם הרבה בעלי קפוטות ארוכות, הם כאילו משכיחים מן הלב כי בתל־אביב הנך. גם הדלות המרובה, גם דבלול השערות, גם הפנים המקומטים, וגם שפת האידיש אשר בפיהם, כל זה אומר — ליטא, עיירה בליטא, אותה העיירה שלי.

ועל הבמה — מגיד. אומרים לי: נצר ממשפחת הנצי"ב מוולוז'ין. והניגון — אותו הניגון, בכל אופן מאותה משפחת הניגונים — מסתלסל ונוקב עד תהום הנפש, מתחטא ומתחנן ומיסר ומתיפח ומשתלט על הלב. והמלים — אותן המלים: „אחים לי בהספדא דהתם קאימנא". ושוב אותו הדיאלוג הדרמטי בין העם הטובע בים של צרות, והצרות חדשות וחיות ורוטטות, ובין השליח הנאמן והאהוב, הפעם הוא ר' בנימין המגיד ממינסק, שנשלח עתה להתחנן לפני כיסא הכבוד של האב שבשמים. ופתאום — והמגיד קופץ וקורע את דלתות ארון הקודש, מפיל את ראשו לבין ספרי התורה וצועק בקול מר: „ריבונו של עולם, עד אָנה, עד מתי תשכח את צאן מרעיתך. עתה תקום — תרחם ציון —" וכל הבית כולו, מלמעלה ומלמטה ומן הצדדין, גועה בבכי.

אותו הבכי — —

הפניתי את ראשי והנה על־ידי, סמוך לספסל, עומד נער בן שמונה־תשע, נפעם ונרגש ושתי עיניו הגדולות והמודלקות צמודות־צמודות אל שפתי המגיד.

הרבנית רחל חדש

בית אבי, המגיד ממינסק

המחברת — בתו של המגיד ר׳ בנימין שאקוביצקי.
עלתה ב־1931. הדברים נרשמו מפיה על־ידי דוד כהן.

מינסק היתה משופעת באוכלוסין יהודים. מפורסמת היתה ברבניה, בתלמידי־חכמים שבה וכן בפרנסיה שהיו שומרי מצוות ונדבנים גדולים. היו בה מוסדות צדקה וחסד, כבשאר קהילות היהודים לפני מלחמת־העולם הראשונה, ולמוסדות אלה היה גוון מינסקאי מיוחד במינו. קול תורה לא פסק בעיר ביום ובלילה, בישיבות קטנות, בקיבוצים של לומדים אברכים, ובתומכי תורה — יהודים זקנים שישבו ועסקו בתורה ועל נדבני העיר פרנסתם. גם אלה שתורתם לא היתה אומנותם קבעו עתים לתורה, לפני צאתם לעבודה או לאחר יום־עבודתם, ולמדו כל אחד לפי כוחו בתורה. מי למשנה ומי לגמרא, מי לעין־יעקב ומי לאמירת תהלים בלבד. רוח התורה והמסורה היה התבלין של חייהם, ממנו ינקו עוז ותעצומות לעמוד בתהפוכות גורל חייהם.

עשרות בתי־כנסת ובתי־מדרש היו בעיר. מהם כלליים של הקהילה ושל הפרברים, מהם של בעלי־המלאכה לסוגיהם, שייסדו בתי־מדרש משלהם, ומהם של נדבנים פרטיים שהקימו בתי־מדרש על שמם. וכולם היו שוקקים מתפללים ותופשי־תורה שלמדו בבתי־מדרש אלה.

העתיק שבהם היה בית־הכנסת הגדול, הקר, „די קאלטע שול״, בו היה מתפלל קבע הרב הראשי של העיר ר׳ לייזר רבינוביץ, חתנו של „הגדול״ ממינסק, ויורש כהונתו. חזן חשוב היה עובר לפני התיבה שם. השמש שם היה מר יעקב מינקוב, שארבעת בניו חיים בישראל. סמוך לבית־הכנסת היה „בית־המדרש הגדול״, עם חזן ומקהלה. הרב של בית־המדרש הגדול היה ר׳ יצחק ראבין, המשנה לרב הראשי של העיר, בנו של ר׳ דוד טבלי ממינסק. לאחר מותו של „הגדול״ פרצה מחלוקת בעיר. היו שצידדו בחתנו ר׳ לייזר והיו שצידדו בבנו של הרב דוד טבלי. נתישבה המחלוקת, האחד כיהן כרב ראשי, והשני — כסגנו.

בתוך חצר בתי הכנסת „שול־הויף״ היה קיים הקלויז של בלומקה. היא היתה אשה חסודה, אשר כילכלה את בעל ה„שאגת־אריה״, שהיה רב במינסק והסתכסך עם הקהילה ופיטרו אותו מכהונתו. והוא בירך אותה בשתים: שתזכה לרב הוגן בעיר, ושתזכה לעלות לארץ־ישראל בערוב ימיה. היא סיפרה לרב על ברכת ה„שאגת אריה״. והוא אמר לה: „למה לך להרחיק נדוד ולחכות לעליה לארץ־ישראל? הקימי בית־מדרש ללומדי תורה, ותהיה לך ארץ־ישראל פה במקום״. ואמנם כך עשתה. בנתה את הקלויז שנקרא על שמה וקול תורה לא פסק הימנו. לימים, כשייסד המגיד ממינסק את חברת „תפארת בחורים״, חברה של זבנים, פקידים, עובדים ותלמידי תיכון שקבעו עתים לתורה, ולמדו בהדרכתו תורה, משניות, עין־יעקב וכדומה, כל אחד לפי כוחו בתורה, נקבע מקום החברה הזאת בקלויז של בלומקה.

בעלי־המלאכה ייסדו בתי־כנסת לעצמם. ברחוב האטליזים היה בית־כנסת של חייטים. החייטים נחשבו כיודעי־ספר בין בעלי־המלאכה. נוהגים היו לתבל שיחות־חולין שלהם בפסוק מן המקרא או במאמר חז״ל. הרב של בית־הכנסת היה מגיד שיעור בגמרא בבית מדרש זה.

לכובענים היו שני בתי־כנסת: החדש והישן. מרובים היו הכובענים בעיר. כידוע, נוהגים תושבי רוסיה הנוצרים והיהודים לחבוש כובעי פרוה לראשיהם. מי הלך במינסק בגילויי ראש? פרנסתם היתה מצויה בידיהם, ומרובים היו, ולכן הקימו שני בתי־כנסת. גם אלה —ברחוב האטליזים. באחד מהם כיהן הרב ר׳ ראובן יודקובסקי, חתנו היה הרב ברוידא, לימים בירושלים, למדן מופלג שהיה מגיד שיעור בבית־כנסת זה. אבי, המגיד ממינסק, היה מלמד „עין־יעקב" ב„בית־הכנסת הקר", „די קאלטע שול", וכשנעדר מהעיר לרגל עסקיו, היה ממלא מקומו בשיעור זה הרב ברוידא.

גם לבנאים היה בית־כנסת משלהם. הללו היו בונים בתים מלבנים שרופות. כן היו בכל בית כיריים מלבנים ותנורים להסקה בחורף. הם ייחדו איפוא בית־כנסת לעצמם.

גם לספרים היה בית־כנסת משלהם. אבא ור׳ יעקב־מאיר היו נוהגים לעבור בערבי־שבתות ברחובות העיר ולהכריז על כניסת השבת: „יהודים, סגרו את החנויות, שבת בא". הכרזה זאת היו מכריזים כשעה לפני כניסת השבת. הספרים היו סוגרים את החנויות ומשאירים לקוחות בפנים עד כניסת השבת.

והיה בית־כנסת מיוחד של סמרטוטרים. עשרות אנשים היו נוברים באשפתות ואוספים סמרטוטים, גרוטאות ועצמות. היו קבלנים סמרטוטרים, שהיו מקבלים הכל וממיינים את הסמרטוטים. בדים לחוד, משי לחוד, פשתן לחוד, ברזלים לחוד, עצמות לחוד. אורזים היו כל מין ומין ושולחים את העצמות לבתי־חרושת לסוכר, את הברזלים לבתי־חרושת ליציקה, ואת הסמרטוטים לבתי־חרושת לאריגים. הרב שלהם היה ר׳ נחום אייג, והגבאי שלהם פרץ הגיבן, שעליו אייחד את הדיבור להלן.

בכל פרבר היה בית־כנסת משלו עם רב, מורה־הוראה. פירושו של דבר — רב שאינו מקבל שכר מאת הקהילה, אלא על הכנסות בית־הכנסת פרנסתו, כפי שנקבע על־ידי הגבאים, וכן מרח"ש של חתונות, תנאים, ברית־מילה וכדומה. פרנסת רבנים אלה, מורי ההוראה, היתה תלויה בגודל בית־הכנסת ואמידות מתפלליו. לעתים, שכר זה לא היה בו כדי קיומם, ונשותיהם היו עוסקות בחנוונות להשלמת הפרנסה.

כן היה, למשל, בפרבר קומארובקה רב שקראו לו „הרב החולב", „דער מילכיקער רב", על שום אשתו שפתחה לפרנסתם חנות לתוצרת חלב.

כן היה בפרבר ניישטאָט בית־כנסת גדול, והרב היה ר׳ זוסיה מאלי, שכינוהו בשם הרב מהמסמרים, „דער רב פון די טשוועקלאך", משום שאשתו פתחה חנות לאביזרי סנדלרות. רב זה היה תלמיד־חכם מובהק ובעל הדרת פנים. בבית־כנסת זה היתה קיימת ישיבה קטנה וראש־הישיבה היה סבי, אבי אבא, ר׳ מרדכי שקוביצקי, ובנו ר׳ הלל, אחי אבי, שימש שם כמשגיח.

כן היה בית־כנסת של שואבי־מים. בימים ההם במינסק לא היתה רשת של צינורות מים לבתים. בארות היו בעיר והיו שואבים מהן מים לצרכי הבית. והיו שואבי־מים שעל חלוקת המים פרנסתם. הם היו מחלקים מים בבתים ומקבלים תשלום על כך. בבית מדרש זה היתה ישיבה לנערים בגיל 13—17 שנה ובראשה עמד ר׳ יהושע הורודנר, גדול בתורה וצדיק יסוד עולם.

כן היה בית־כנסת של הקצבים ובו „קיבוץ" של בחורים. „קיבוץ" משמעו ישיבה של בחורים מבוגרים, מבני 18 ומעלה, שהיו עוסקים בתורה בעצמם, ללא הוראת ראש ישיבה. מתנדב מרבני העיר או אורח גדול־בתורה שנזדמן למקום היה מגיד שיעור בפני בחורי ה„קיבוץ". רבים היו בני העיר שלמדו ב„קיבוץ". חזקה על לומד ב„קיבוץ" שהוא

גדול בתורה. מהם שלמדו „יורה דעה" והוסמכו לרבנות, ומהם שעסקו בתורה לשמה. על־כל־פנים, היתה זאת סגולה לשידוכים. ואמנם נשאו בנות של אמידים ועסקו אחר־כך במסחר בעזרת חותניהם, ומהם שהיו לרבנים או המשיכו לעסוק בתורה לשמה כשהם סמוכים על שולחן חותניהם. הבחורים שבאו מעיירות סמוכות לעיר או רחוקות מהעיר — הקצבים דאגו למזונם, ומקום־לינתם היה בבית־הכנסת.

גם בבית־המדרש הקטן שבחצר בתי־כנסת היה קיבוץ דומה.

כן היה בית־כנסת ברחוב הטאטארים, ונקרא על שם הרחוב „די טאַטערשע שול". היתה שכונה של טאטארים בעיר. היו ביניהם אמידים שהיו להם וילות, גני־ירקות וגני־פרי. הם היו מספקים לתושבי העיר ירקות ופירות מובחרים. בנותיהם היו מפורסמות ביופין. רבים מבניהם שימשו כקצינים בצבא וכפקידים בכירים בממשלה. היה להם מסגד מפואר עם מולה, חזן מוסלמי. והנה ברחוב זה היה בית־כנסת. הרב היה שם ר' ליב מאס ולאחר פטירתו ירש את כסאו ר' מנדיל חתנו, יהודי גדול בתורה.

בזמן מלחמת־העולם הראשונה, כשגורשו יהודי העיירות והערים הסמוכות לחזית, מחשש ריגול לטובת הגרמנים, הגיעה לעיר מינסק גם ישיבת סלובודקה המפורסמת והשתכנה ב„טאַטערשע שול". ראש הישיבה היה ר' מרדכי אפשטיין. הוא העביר לאחר מכן, בשנת 1923, חלק מישיבת סלובודקה לחברון. ישיבה זו שהתה במינסק כשנתיים.

גם ה„חפץ חיים" עם ישיבתו שהה זמן־מה במינסק בעת מלחמת־העולם הראשונה. לאחר מכן עבר עם הישיבה לסמילוביץ. פעמיים נזדמן ה„חפץ חיים" לביתנו במינסק. אבי עזר לו באיסוף כספים לטובת הישיבה. היה בעירנו יהודי עשיר, בעל בית־חרושת לטקסטיל, אכסלרוד שמו, שהיה חשוך בנים. והנה נתמזל מזלו והוא זכה בזכיה הגדולה של ההגרלה המלכותית, 200,000 רובל. אבי ניגש עם ה„חפץ חיים" לגביר, והוא תרם 500 רובל לטובת הישיבה. היה זה אז סכום עצום. לאחר שנפרד מאבא, פנה ה„חפץ חיים" לאחד המקומות, עבר על־ידו ברחוב סבל ושק קמח על גבו ומבלי־משים ליכלך את בגדו בקמח. נגש אליו יהודי אחד ואמר: „רבי, אתה מלוכלך בקמח", התחיל לנקות את בגדו ואגב כך גנב את חמש מאות הרובלים.

השמש של בית הכנסת ברחוב הטאטארים היה ר' פסח לייב, יהודי למדן מופלג, ירא־שמים ובעל־צדקה. יום־יום היו מסובים לשולחנו בחורי־ישיבה, על אחת כמה וכמה בשבתות ובחגים. התחלק עם בני־הישיבה בכל מה שהיה לו. עד היום תמוה הדבר בעיני מניין היו לו לשמש בבית־כנסת אמצעי מחיה לפרנסת בני־ישיבה כה מרובים, ביחוד בזמנים הקשים ביותר, שנות המלחמה והרעב. כנראה, חתנו, ר' שמריל, בן תורה שעסק במכולת בסיטונאות ברחוב האטליזים והיה בעל־אמצעים תמך בחותנו ר' לייב.

ראוי לציון יהודי אחד, ר' מנדיל קלגראד שמו, ראש מנקי־הארובות שבעיר. הוא עצמו היה מפויח תמיד, כי עסק במלאכתו והיו לו כמה עוזרים, מנקי־ארובות. היה מאכיל על שולחנו בחורי־ישיבה רבים הן בימות החול והן בשבתות ובחגים. איני יודעת אם היה למדן, אבל קבע עתים לתורה בבית־המדרש שקראו לו „חדרו של ר' איסר". בעלי־מלאכה ופועלים מפשוטי העם למדו שם. בית־מדרש זה נתכנה גם „בית המדרש שבבצות" (די בלאָטע שול). בצה טובענית היתה במקום ובימות הגשמים אי אפשר היה לעבור ברחוב זה. בבית־מדרש זה קבע ר' איסר שיעורים לתורה, לעין יעקב, לגמרא ואפילו לאומרי תהילים. כאן התכנסו כל יהודי זאמקוב ופוד־זאמקוב.

לאחר פטירתו של ר' איסר ירש את מקומו כרב „בית המדרש שבבצות" חתנו ר' לייב.

יהודי למדן גדול בעל הדרת פנים, נעים הליכות וחייכני. הוא היה בעלה השני של בת ר׳ איסר. היו לה שתי בנות מבעלה הראשון ואילו לר׳ לייב לא היו ילדים. כשנפטר ר׳ לייב בימי הבולשביקים הספידו אבי, ואז נאסר אבי בגלל ההספד הזה כחותר תחת השלטון.

כן היה במינסק בית־כנסת מפואר, בשם „די כאר־שול״. החזן שם היה משה לוינסון, ולו מקהלה גדולה. אני וחברותי היינו הולכות לבית מדרש זה לתפלת „כל־נדרי״. תפילתו של החזן לוינסון היתה נפלאה, עוצרת־נשימה ממש. לאחר מכן, בימי הבולשביקים, החרימו את ה„כאר־שול״ והפכו בית־כנסת זה לתיאטרון.

בחצר בתי־הכנסת היה בית־מדרש בשם „חברה־קדישא שול״, שם היה אבי מתפלל וכן המשנה לרב הראשי ר׳ יצחק. החזן שם היה רויסקי ולו מקהלה יפה מאוד.

בכל הפרברים והשכונות היו בתי־כנסת ולהם רבנים משלהם: בקומארובקה, סאֶראֶב־ריאנקה, לאחובקה, פאֶלד, סלובודה ועוד. ב„פאֶלדשול״ כיהן כרב אברהם־יצחק סאדובסקי; בסאֶראֶבריאנקה — הרב אברהם טיקטינסקי, בנו ובתו הם בארץ. ובת אחת שלו נישאה למשה כהן, המורה לעברית והעסקן הציוני הנודע.

ברחוב רומאנובסקאיה היו שני בתי־כנסת. באחד מהם שימש כרב ר׳ מנחם קדיש רבינוביץ, גדול בתורה וצדיק, בנו ר׳ איזיק גר בירושלים וחתנו של ר׳ איזיק הוא הרב צוקרמן ב„קדימה״.

בבית־הכנסת השני שימש כרב ר׳ מנדיל ליב לוין, סבו של הסופר היהודי־האמריקני המפורסם הרמַן ווק. הסופר הרמן ווק הוא יהודי שומר מצוות. כשהיה מזדמן לישראל, והיה מבקר את סבו ר׳ מנדיל ליב לוין, שהיה גר בתל־אביב, היה מבקר גם אותי. הרב לוין נפטר לפני שנים אחדות בתל־אביב. בתו, אמו של הרמן ווק, חיה בארץ.

כן היה בית־כנסת על־יד תחנת־הרכבת, ושם היה הרב ר׳ שמשון גרזובסקי, תלמיד־חכם מובהק. בנו, ר׳ ראובן, נפטר באמריקה. פירסם חידושי־תורה משלו על התלמוד. ספריו מקובלים על בני־הישיבות וגם בארץ. נכדיו של ר׳ שמשון חיים בארץ. נכדתו, נעמי דנין־אליאב, היא חברת הקיבוץ הדתי טירת־צבי. אחיה, שהיה תלמיד ישיבת חברון, הוא מורה בבית־ספר דתי, ואחותה המורה נשואה לשוחט בכפר־סבא, בנו של השוחט שבתי רדונסקי ממינסק, שהיה שם בין עשרת השוחטים הקבועים שקיבלו משכורתם מאת הקהילה. שבתי רדונסקי היה גם מוהל בחסד עליון. בימי הבולשביקים נאלץ לברוח מרוסיה בגלל מילה בסתר. כשהגיע לארץ, היה שוחט בפרדס־חנה והיה לומד בחברותא עם הרב מלצר ולאחר מכן עם הרב דיסקין. שתי בנותיו בארץ.

בקומארובקה שימש כרב ר׳ חיים ליזר ברנשטיין. אחד הבנים שלו, ה„עילוי״ אייזיק, נרצח בשנת תרפ״ט בחברון, היה שם תלמיד הישיבה. בחברון נרצחו עוד כמה מבני מינסק: משה אהרון ריפס, ישראל לזרובסקי, בחור כבן 17, אח נשוי של לזרובסקי ובתו הקטנה, דרפקין הזקן, בנו הוא ראש כולל בירושלים, וכן ה„עילוי״ מקוידאנוב, הלר. גם אחי נפצע קשה בבית הרב סלונים בחברון בשעת הפרעות.

ב„בלומקה׳ס קלויז״ היה הרב בנימין שמעונוביץ. בנו מנדיל, ציוני פעיל, נפטר ברוסיה. בנו השני, נח, היה חתנו של הרב מישקובסקי מקוידנוב וגיסו של ראש־הישיבה והרב בכפר חסידים. אף הוא טיפל בעניני הישיבה ונפטר לפתע בגיל 40 שנה.

כן היה בית כנסת בשם „שרה׳קעס שול״ על שם אשה אחת ושמה שרה. וגם שם למדו בחורים.

גם בבית־הכנסת של השוליות „געזעלן־שול״ היה קיבוץ של בחורים. בבית־כנסת זה

התפללו סוחרים אמידים, והרב הראשי ר׳ לייזר היה מתפלל שם בימות החול.
כן היה בית כנסת על שם חיה אֶטינגר (עטינגער שול). חיה זו היתה אם המשפחות זלדוביץ ופינס, שתי משפחות אמידות ומפוארות במינסק. דב פינס היה גבאי ועסקן. הוא ייסד את הכולל תומכי־תורה. כולל זה היה של אנשים מבוגרים שישבו על התורה והוא כילכלם. שרה פינס, בתו של זלדוביץ, היתה למדנית גדולה ועסקנית ציבורית. היתה נואמת בחסד עליון. היא ייסדה אחר־כך שיעורי־ערב לעברית בעיר מטעם הדתיים.
פרץ הגיבן היה הגבאי של בית־הכנסת של הסמרטוטרים. הוא היה יהודי שומר מצוות ונדבן גדול וגם ה„רבי" של הרמאים והמבריחים שבעיר. נוהג היה לרכב על גבי סוס לבן בחוצות העיר. רגליו היו ארוכות, אבל גופו קטן, ואנו הילדים קראנו לו „המשיח על הסוס הלבן".
שמעתי על מקרה אחד של רמאות שנעשה בביתו. הוזמן לשם קונה, פרץ עמד בתפילה, זמן רב עבר עד שגמר את תפילתו. לאחר מכן נמכרו לקונה בדים, שנתברר לאחר מעשה כי היו מזויפים. כשבא האיש להתלונן במשטרה, השיבו לו: לא היית צריך לקנות, כי עצם הקניה היתה השתתפות בגניבה.
קבוצת הרמאים מנתה 16 איש. איש איש וכינויו. הם היו עומדים בשוק ומוכרים בפינות אפלות בדים אנגליים שהיו למעשה בדים מהמין הזול ביותר. הם היו קונים טבעות־זהב, שעוני־זהב וכדומה מאת אנשים שנאלצו למוכרם בשעת דוחקם. הם היו מקבלים את הסחורה, קובעים את המחיר ואומרים „אני ניגש לשותף לקחת כסף", ונעלמים עם הסחורה. או שהיו מתמקחים בענין יהלומים ובשעת בדיקת הסחורה היו מחליפים את היהלומים בזכוכית פשוטה. פרץ היה הרבי שלהם, והוא אף היה המתווך בהברחת הסחורה לחו"ל.
יום אחד נכנסה אשה לביתנו בוכיה ומתיפחת. היא סיפרה לאמי: „היתה לנו חבילת יהלומים. נתקלנו בכנופיה של פרץ, ואנו בדרכנו לפולין. היינו במצוקה, ולכן החלטנו למכור את היהלומים. הכנופיה בדקה את היהלומים והחליטה לא לקנות. התברר לאחר מכן, כי החליפו לנו את היהלומים בזכוכית. ואנה אנו באים?"
אבא שלח לקרוא לפרץ ושאל אותו אם הוא יודע על המקרה האמור. תחילה טען פרץ שאינו יודע דבר, אחרי־כן בא והודיע כי אנשיו כבר הבריחו את היהלומים מעבר לגבול. עם פרץ בא גם ראובקה סמורק, יהודי בעל־קומה ועבדקן. אבא הטיף לו מוסר: „יהודי, למה אינך יכול לסחור ביושר? למה אתה מאמלל אנשים ברמאות שלך?" השיב לו ראובק'ה: „הכל מן הבורא. אלוהים יכול היה לברוא אותך רמאי ואותי מגיד. למזלך, אתה מגיד ואני רמאי, ועל זאת פרנסתי. ובמה אני אשם?" בסופו של דבר הוחזר חלק גדול של היהלומים לאשה המרומה.
בימי השלטון הסוביטי היה פרץ מעורב בעלילה נגד השוחטים שהקימו קבוצת־עבודה, „ארטאֶל". העלילו עליהם שהם פנו כביכול לפרץ בהצעה לרצוח את אחד השוחטים שלא מן ה„ארטאֶל" על שום שהוא מתחרה בהם. וכן היה מעורב בעלילה על השוחט ר׳ יעקב טוביה רפפורט כאילו הלה אנס או ניסה לאנוס אשה. לא הבינונו איך נידרדר פרץ עד כדי כך.
נוסף לבתי־הכנסת היו קיימים בעיר גם כמה „שטיבלעך", בתי־כנסת של חסידים. הראשון שבהם, הגדול והמפואר ביותר היה ה„שטיבל" של חסידי חב"ד. ה„משפיע" שם היה חתנו של הרב זווין. ה„משפיע" פירושו האדם החוזר בפני קהל החסידים על תורתו של הרבי כנתינתה מפיו ומשוחח על עניני חסידות בכלל. שמו היה ר׳ אברהם ברוך.

כן היה ה„שטיבל" של חסידי סלונים, היה זה בית־כנסת קטן אבל משופע בשמחה. להקפות היינו אני וחברותי הולכות לשם. הצפיפות היתה איומה, ביחוד בעזרת הנשים. עמדו שם ראש אל ראש. אבל השמחה היתה כמעין המתגבר.
כן היה בעירנו „שטיבל" של חסידי קוידאנוב. שם היה יהודי פקח ויושקה מיכלה שמו. הוא חרז חרוזים על שלטון הבולשביקים, היה פותח בניגון והצעירים חוזרים אחריו במקהלה. והיה שם שמח מאוד בשמחת תורה. חרוזיו היו דו־משמעיים ועשויים בפקחות רבה, ואי אפשר היה להוכיח ממש שהם מכוונים נגד השלטון. התמוגגנו משמחה.
הכרתי את הרב מסליפיאנקה, „דער סליפיאנקער רב". הוא היה מבאי ביתנו ואהב את אבי אהבת־נפש. אך היה יהודי רגזן ומחרחר־ריב, ועם זאת חריף ולמדן גדול. היה ממתנגדיו העקשים והחריפים ביותר של ר׳ לייזר, הרב הראשי של העיר, והיה שופך קיתונות של לעג ולעז עליו. לא היתה לו צורת רב. לא זקן לו ופניו אדומות כפני שיכור. הוא היה זריז, חי וערני מאוד, אבל אבא לא חיבבו. בימי הבולשביקים היה כותב מכתבים לעתונות הקומוניסטית ובהם צידד בשלטון וביאֶווסֶקציה.
כמו כן הכרתי את ה„רב האדום". בשעתו היה רב ב„דרך הישנה" (סטאראיה דורוגה). היה כרוך אחרי נשים ומחמיא להן. בבואו העירה, היה סועד במסעדה מסוימת, ומבקש את בעלת המסעדה שתשב על־ידו: „אני נהנה מישיבתך על ידי. זה מוסיף לי תיאבון". בימי הבולשביקים צידד ביאֶווסאֶקים כמשומד גמור. לאחר מכן עלה לארץ־ישראל.

העיר היתה משופעת גם במוסדות סעד. וראשית כל — תמחוי לעניים. בתמחוי זה היה כל עני רשאי לקבל ארוחת־צהרים טובה במחיר קופיקה אחת. ומי שלא היתה לו גם קופיקה אחת, היה יכול לאכול שם ללא תשלום, אם הביא פתק מהמגיד או מר׳ יהושע הורודנר. התמחוי הזה, ברחוב ראקובסקאוה, היה גדול ומרווח, ושימש בחגים גם למטרות אחרות.
איני יודעת אם היתה עוד עיר בתפוצות הגולה בה היה קיים דבר מעין זה שבמינסק — „דוד של מאכלות כשרים". הדוד היה מיועד לחיילים ששירתו בצבא. כידוע היה במינסק חיל־מצב ובו שירתו כ־300 חיילים יהודים. וכלום ייתכן, שמינסק תראה במו עיניה חיילים יהודים אוכלים טריפה? התקינו איפוא דוד מיוחד למאכלות כשרים בשביל החיילים. את האוכל היו מבשלים בחצר הקסרקטין. ושלטונות הצבא התירו זאת ברצון. בכל בית יהודי במינסק היתה תלויה קופסה לטובת ה„דוד למאכלים כשרים", ואת החסר היו מוסיפים פרנסי העיר ונדיביה, וביחוד ר׳ חיים לוריא, סוחר־יערות אמיד, שהיה ירא־שמים וקובע עתים לתורה.
ראש העוסקים ב„דוד" היה יהודי יקר וגלוחובסקי שמו. הוא טרח בכל מאודו בענין זה. בחגים, וביחוד ב„סדר" של פסח, היו מכינים לחיילים בבית התמחוי סעודה חגיגית. חשובי העדה ופרנסיה היו באים לשמוח עם החיילים בעריכת ה„סדר". אבי היה קורא בפניהם את ההגדה של פסח עם פירושים משלו. והחיילים היו שרים והשמחה היתה שורה במעונם. ורק לאחר מכן היו פורשים אנשי העיר לבתיהם ועורכים איש־איש את ה„סדר" בביתו.
היה בית־סוהר גדול במינסק, ובכלל האסירים היו גם יהודים, ביחוד, אסירים פוליטיים. טרחו אנשי העיר והגישו להם סעד; מזון, מלבוש ועזרה יורידית. אבי טיפל אף הוא באסירים, אך בעיקר הנטל נשא גלוחובסקי.
לכבוד הפסח היו מחלקים לכל עניי העיר בשר ויין, וכן מצות, 4 ק"ג לנפש. את הבשר היו

מקבלים באטליזים, ואת המצות והיין היו מחלקים להם בביתנו ובבית ר׳ יהושע הורודנר. בימים שלפני החג היה ביתנו נהפך לשוק לעניים. אבל גם בכל ימות השנה לא עזבו הורי את העניים לנפשם. אבי עם ר׳ יהושע הורודנר, ידיד־נפשו, היו עוברים כמה פעמים בשנה בבתי האמידים ומתרימים אותם, ובכסף זה היו מכניסים עצים לבתי העניים בחורף, או קונים נעליים ובגדים לפי הצורך. לא פטרו את העניים בנדבה, אלא דאגו לצרכיהם ממש.

חברת „לינת־הצדק" היתה בעיר. היא היתה שולחת רופאים בחינם לבתי־החולים וכן היתה מספקת להם תרופות. אנשי הועד, ואבא בכללם, גם סיפקו לבתי־החולים מרק עוף ונתח עוף לחולים. החברה היתה מממנת פעולותיה במגביות וכן בתרומות שהיו משלשלים גם לקופסאות מיוחדות עשויות לדבר. אחת הגובות היתה ראשה מינקוב, אשתו של שמש בית־הכנסת הגדול, אשה נחמדה מאוד, לבושה תמיד בלבן, שהיתה הולכת מבית לבית וגובה תרומות.

היה „תלמוד תורה" בעיר לילדי עניים. הם קיבלו ב„תלמוד תורה" גם ארוחות חמות וכן בגדים ונעליים לחורף. את הכספים להחזקת מוסדות העזרה נתנו עשירי העיר. ב„תלמוד תורה" הושיבו מלמדים משובחים, עד כדי כך, שגם בעלי־בתים חשובים בעיר שיגרו את בניהם ללמוד ב„תלמוד תורה".

עם בוא נחשול הפליטים למינסק, בימי מלחמת העולם־הראשונה, ייסדו בית־ספר לילדיהם ששוכן בבנין שנקרא „ביסטרוחוד". לאחר מכן ייסדו שם הציונים הכלליים קורסים לעברית בשביל בני העיר. המורים היו מנחם איצקוביץ, חיים תנעזר ומשה כהן ועוד. אגודת ישראל ייסדה קורסים משלה, והמורה היה כצנלסון. בעזרת הנשים של בית־הכנסת הגדול היו השיעורים לעברית של הכיתות הנמוכות, וכן של כיתות יותר גבוהות. היה שם מורה אחד, נוימן שמו, ידען גדול בספרות ובדקדוק. היה מדבר עברית. גם פועלי־ציון ייסדו קורסים משלהם והמורה שם היה גולדברג.

לאחר מכן נעשיתי אני עצמי מורה לעברית בקבוצות קטנות שהתכוננו לעליה לארץ. הייתי ב„החלוץ". אחת התלמידות שלי היתה גובר שהיא עכשיו בצופית. וכן היתה לי קבוצת־לימודים בפרבר קומארובקה. בדרך כלל היינו מתכנסים ביער כל שבת להרצאות. גם אני הייתי מרצה. למדתי גם לכתוב במכונת כתיבה. ובביתו של זידמן הייתי מדפיסה את החומר שקיבלנו ממוסקבה, מהמרכז, ומפיצה אותו. העברית היתה שגורה בפיהם של בני מינסק והיתה כמעט שפה חיה, מדוברת.

אבי, ה„מגיד־מישרים" של מינסק, היה יליד העיירה איישישוק, הסמוכה לראדין, עיירתו של ה„חפץ חיים". העיירה אישישוק היתה מפורסמת בעולם ברבניה גדולי־התורה. היתה בת ישיבה שתלמידיה היו אוכלים „ימים" אצל בעלי־הבתים שבעיירה, וכן כולל של „פרושים", כלומר, אנשים נשואים שפרשו מנשותיהם לכמה שנים והיו עוסקים בתורה. ה„פרושים" היו פוקדים את משפחותיהם רק פעמיים בשנה, וכל ימיהם היו קודש לתורה. הם לא אכלו „ימים" כבחורי־הישיבה, אלא עקרות־הבית שבעיירה היו מספקות להם את מזונותיהם. באישישוק בימים ההם היה יהודי אחד יוסל שמו, חגור חגורה עם ווים, והוא היה אוסף סירים וצנצנות עם אוכל עבור ה„פרושים". כל עקרת בית היתה מיעדת את המזון לפרוש מסוים, וכך סופקה ל„פרושים" ארוחת־צהרים חמה.

סבא היה תלמיד חכם, אבל לא עסק ברבנות, אלא קבע עתים לתורה. אשתו היתה מפרנסת

אותו, כנהוג בימים ההם. פרנסתם היתה על מגרסה שסיפקה גריסים לכל הסביבה. ביתם היה בית־אבן של שלושה חדרים. החדר הגדול בכניסה שימש כמחסן הגריסים, ואילו בני המשפחה הצטופפו בשני חדרים קטנים. סבתא היתה אשה יפה ובעלת כושר־דיבור. ממנה ירש אבי, כנראה, את כושר דיבורו. היא לא החשיבה את חיי העולם הזה, אלא כפרוזדור לעולם הבא. היא היתה בעלת צדקה. כל נדכא ורש היה פונה אליה והיא היתה מנחמת אותו ועוזרת לו. היא היתה אומרת: „רוצה אני לעזור ביד חמה, כשעודני חיה, ולא ביד קרה, לאחר המוות, על־ידי השארת עזבון".

אבי נולד בחודש אדר בשנת תרל"ב. עד גיל 9 למד בחדר בעיירה ולאחר מכן נסע לווילנה ולמד בבית־הכנסת רמיילס, שם ישבו בחורים ועסקו בתורה. הוא היה בעל כשרון, מהיר־תפיסה ומחונן בזכרון פנומנלי. פעם בו הדחף לדרוש ברבים. כשהתפנה בית הכנסת מיושביו, היה סוגר את הדלתות, מסדר את ה„עמודים" כאילו הם אנשים חיים, והיה דורש לפניהם. כשהגיע לגיל 17 שנה התחיל לדרוש בבתי־הכנסת על פרשת השבוע ועניני דיומא. וכך התפרסם ברבים כדרשן מופלג. כשהגיעה שעתו לצאת לצבא, רצו הוריו לעזור לו להשתחרר בכסף, אבל הוא אמר, כי רק בכוחות עצמו ישתחרר מהצבא. הוא יצא למסע דרשות בסביבה, אסף כסף ועל־ידי שוחד זכה בכרטיס אדום, שפירושו, כי הוא פטור משירות סדיר ורק בזמן מלחמה עליו לשרת בצבא.

במלחמת־העולם הראשונה הוא היה חייב גיוס, אבל שוחרר יחד עם הרבנים מחובת השירות. אבא גם ערך את רשימת הרבנים במינסק וכן רבנים רבים מהסביבה, וקיבל עבור כולם שחרור מהצבא מידי גנרל טאטארי אחד, שהיה ממונה על הגיוס.

כנהוג בימים ההם היה בכל קהילה יהודית גדולה „מגיד מישרים" קבוע. היה אז במינסק מגיד זקן, כמעט עיוור. חיפשה העיר מגיד. שמע אבא על הדבר והגיע למינסק. לאחר הדרשה השניה הציעו לו פרנסי העיר את כהונת המגיד, והוא נתקבל. הוא היה עוד בחור, והיו קוראים לו המגיד הבחור. כמובן שהיה צריך להתחתן. קם ונסע לראדין.

איני יודעת אם במקרה, או ששמע על אמי, אך הוא נזדמן לבית הוריה, וממבט ראשון החליט שהיא תהיה לו לאשה. אמי היתה יפהפיה, פקחית ועדינת־נפש, שקטה וכל מלה שקולה. אבי אמי היה תלמיד חכם שעסק במסחר, חנות של בדים. בגיל 24 התחתן אבא. כשהגיעה אמי למינסק, העיר הגדולה, היתה גלמודה, רחוקה מהוריה ומכל המכרים שבעיירה שלה. אבל שכנה שלנו פשוט התאהבה באמי והיא שקירבה אותה והנעימה לה את בדידותה. אמי היתה עקרת־בית נפלאה, חסודה, העושה רצון בעלה.

אבא היה נואם בחסד עליון. מעודו לא גער ולא איים בעונשי הגיהנום, אלא היה מדבר על החיובי שבחיים בעולם הזה ובעולם הבא. היה מבליט את החיוב של הליכה בדרכי התורה והחסד וקיום המצוות. הוא היה בעל רגש גדול, נלהב ומלהיב, וקולו מלטף וחודר ללבבות. כשהיה מטיף מעל הבמה, היה מקסים ממש את הקהל והכול היו בידו כחומר ביד היוצר. דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב. הוא לא היה סתם מגיד המלקט מהספרים אמרות ופסוקים, אלא תלמיד־חכם שקדן, שפומיה לא פסק מגירסא. מעודו לא ישב בלי ספר ביד. היה משכים קום ומאחר לשבת בלילות ותמיד מעיין בספר. שעות השינה שלו היו מועטות. לפני כל דרשה היה שוכב לנוח כרבע שעה. והיה אוהב ספרים. כל מוכרי הספרים ידעו על חולשתו זאת והיו מביאים לאבא ספרים מספרים שונים. ביניהם ספרים עתיקים בעלי ערך רב וגם ספרים סתם. ובאמת היתה לנו ספריה גדולה מאוד, כ־5,000 ספר. היה לנו ש"ס בתרגום גרמני וספרי תנ"ך של הוצאות שונות בשפות

שונות. אבא היה קורא רוסית וגרמנית. הוא דיבר רוסית לא מדוקדקת, אבל את דרשותיו היה מתבל בפתגמים רוסיים. ידע את כל הקלאסיקה הרוסית וכמובן את הספרות ביידיש ובעברית. היו לנו בבית כרכי „המליץ" וכו'. כשהתבגר אחי הבכור, הוא התקין קטלוג של הספריה שלנו, והיה משאיל ספרים לכל דורש. משנוכח שהאנשים שואלים ספרים ואינם מחזירים, הנהיג שכל הרוצה לעיין בספר יעיין רק בביתנו.

מעשה ברב הרצוג ז"ל, ששמע פעם דרשה של אבא באחת העיירות בליטא, כשהוא עודנו בחור. לימים, כשהגיע אבא לישראל, והוא שיבה כולו, כי שנותיו ברוסיה הסוביטית הזקינוהו ללא עת, הלך להקביל פניו של הרב הרצוג. כששמע הרב הרצוג את קולו, אמר: „זהו המגיד ממינסק, הבחור ששמעתי את דרשתו בליטא".

אבא היה אהוב על קהל עדתו. הוא אהב מאוד את המוני העם והפליטים. כל הנדכאים והחלכאים היו באים אליו לתנות את צרותיהם והוא היה עץ להם עצות וגם עוזר בפועל. הוא היה עסקן־ציבור. אף שימש כבורר בעניני ממון וכן היו משלישים אצלו כספים בכל מיני עסקים.

ביתנו היה פתוח לרווחה. רבנים, משולחים, מגידים ואנשים שונים היו מתאכסנים בביתנו. המגיד מקובנה, רבינוביץ, היה מתארח בביתנו, וכן המגיד המפורסם, שמחה כהן מטאמבוב, וכן המגידים הנודדים. היה מגיד עיוור אחד, שהיה מגיע אלינו עם אשתו. היא היתה אשה פשוטה מאוד, אבל היתה נודדת אתו בדרכים. ואבא היה מלמדו כמה דרשות. כשהיה מתרוקן ממטענו, היה שוב חוזר אלינו ושוהה אצלנו עם אשתו.

כן היו באים אלינו רבנים צעירים. רב שנתקבל לעיירה היה צריך לדרוש דרשה. והיו אברכים מופלגים בתורה שלא ידעו לדרוש. אזי היו פונים לאבא והוא היה מלמדם דרשות. בא אלינו רב אחד, חסידו של הרבי מסטולין. החסידים, בדרך־כלל, אינם גורסים דרשות, אלא משיחים בעניני חסידות. אבל הרב הסטולינאי הזה נתקבל לעיירה מעורבת, בה היו גם מתנגדים, והיה חייב לדרוש בעשרת ימי תשובה, בשבת הגדול ולפעמים בשבתות בחורף, והוא לא ידע לדרוש. אזי היה בא אלינו, ואבא היה מדריכו בדרשות. אנחנו אהבנו אותו מאוד. הוא היה בעל הומור יוצא מהכלל. היה מספר לנו סיפורים על חצר ה„רבי" שלו מסטולין. פעם סיפר על הרבי שלו שיצא לשוח במרכבתו הרתומה לארבעה סוסים, וחסיד אחד אמר: „הלואי והייתי שיבולת־שועל למאכל סוסיו של הרבי!" כן היה שר לנו ניגונים חסידיים. גם אבא היה בעל נגינה ולפרקים היה עובר לפני התיבה בבית־הכנסת בו היה מתפלל. והוא רכש לו ניגונים חסידיים מהרב הסטולינאי הזה, משה לייב שמו. אבא היה עובר לפני התיבה בשחרית, ואילו למוסף היה שם חזן טוב עם מקהלה. כן היה תוקע בשופר בימים נוראים. תקיעת השופר שלו היתה כמנגינת חליל. היו מזמינים אותו לתקוע בשופר גם בבית־הכנסת הגדול.

כן היה נקוט בידו להתפלל „סליחות" בסרבריאנקה. בגלל המרחק היו באים אליו במרכבה בשתיים בלילה והוא היה נוסע לשם. אנחנו לא היינו משכימים קום ולכן לא שמענו את ה„סליחות" שלו. אבל סיפרו שזה היה משהו יוצא מגדר הרגיל. בבוקר היו מחזירים אותו עם שלל מתנות: תרנגולים ותרנגולות, דבש, וביצים, ביחוד הרבה דבש, כי בחודש אלול ובעשרת ימי תשובה היה אבא דורש בכל בתי־הכנסת שבעיר והיה צרוד מאוד. ואמא היתה מכינה לו ביצים טרופות בדבש.

איני זוכרת כמעט דבר מדרשותיו של אבא. הוא לא העלה את דבריו על הכתב. היום כולנו מצטערים על כך. יודעים אנו כי הוא רשם כמה הספדים, על הרב

רבינוביץ, על הגביר ברודסקי, על הברון הירש ועל ר׳ הנדל מפאריץ. כנראה שהכל נשאר במינסק בתוך הספרים שלא יכולנו להוציא מרוסיה. בדרך כלל נשארו לנו בכתב־ידו רק ראשי פרקים. בשעתו, הצלחנו להעביר חלק מהספרים לאחינו שלמד בסלובודקה. זה שהיה אחר כך במשך 25 שנה רב בגייטסקיל באנגליה. אחי הבכור היה הרב המפורסם בצלאל כהן, שעשה 17 שנה באמריקה ואח״כ היה יו״ר המרכז העולמי של המזרחי. הוא חיבר פירוש על הרמב״ם בשם „משכן בצלאל״ הנלמד כעת בישיבות בעולם.

כשהפקיעו הבולשביקים את דירתנו במינסק, הגשנו לשלטונות בקשה להעביר את הספרים לחו״ל לאחינו. באו אנשי היאֶווסאֶקציה, בדקו וראו שיש שם ספרים יקרי־ערך ואסרו להוציאם לחו״ל. הם הציעו לנו שנמכור להם חלק מהספרים. הסכמנו לכך. את יתר הספרים הכנסנו לבית־הכנסת הגדול. כל הספרים האלה ירדו לטמיון, כי את בית־הכנסת הרסו אחר כך.

ביתנו נבנה על מגרש רחב־ידים חכור מאת הכנסיה הפראבוסלאבית. שכננו היה האפיסקופוס של הכנסיה, אדם חביב מאוד. היינו שולחים לו במתנה דגים ממולאים וכדומה והוא לנו — מפירות הגן שלו ופרחים. לפני הבית סידרנו גינת פרחים ומאחוריה גינת־ירק: בצלים, צנון, גזר וכדומה. אבא אהב לטפל בגינתנו והדביק אותנו באהבתו זאת. לכל ילד היו כמה ערוגות בגן־הירק שהיה מטפל בהן. ביתנו היה פתוח לכל דורש. המפה היתה פרושה על השולחן מהבוקר ועד האחר בלילה. כל הנכנס היו מציעים לו לאכול, ביחוד אם הוא אורח מחוץ לעיר. ובשבתות היו אורחים רבים לסעודה. נהוג היה שבבית־הכנסת מחלקים את האורחים לסעודת שבת. אבא היה העוסק בכך. בני העיר, העשירים, היו בוחרים להם את האורחים המכובדים, הלבושים יפה, ואת השאר, העניים ביותר, שלבושם קרוע ובלוי — היה אבא מביא אלינו הביתה.

זכורני, בערבי שבתות היתה מגיעה אלינו גיטלה, בת הרב גלוסקין, נכדתו של ר׳ לייזר. (היא כעת בלנינגראד, פרופיסור, ועל כל פירסומיה היא חותמת בשם גיטה גלוסקין). אבא היה נותן לה זר פרחים מגינתנו לכבוד שבת.

אבא קיבל משכורת מה„קורובקה״, כלומר, ממס הבשר. הקהילה הטילה מס בגובה קופיקה אחת על כל ליטרא בשר (400 גראם), והמס הזה הספיק לתשלום לעשרת שוחטי הבקר שהיו בעיר, לרבנים וגם למגיד. נוסף לכך היה רשאי אבא לצאת מהעיר חדשיים בשנה. אז היה דורש בקהילות שונות, קרובות ורחוקות, וגם זה היה מקור־פרנסה.

אבא היה בין העושים והמעשים. הגשת הסעד למשפחות עניות לא היתה ממוסדת כמו בימינו, אלא מתוך התנדבות ומגע ישיר עם הנזקק.

היה עגלון בעיר וזושה שמו. „פאֶרדאֶלה״ קראו לו, באשר היה קונה לו סוס „פגר״ בכמה רובלים ומעבידו עד שהתפגר. כשהיה מופיע „פרדלה״ עם אשתו, כבר ידענו כי שוב התפגר סוסו. ואזי היה אבא נותן לו כסף לקנות סוס חדש, וחוזר חלילה.

היתה לאבא רשימה של עניים מכובדים, תלמידי־חכמים, וסתם אנשים שהתביישו לבקש עזרה, ואבא היה מכניס להם בסתר לבתיהם עצים לחורף, מלבושים, נעלים, מצרכי מזון וכדומה. בדרך כלל, היה אבא מקמץ לצרכיו ומפזר לצרכי צדקה. וגם אותנו הילדים חינך לכך. היתה בעיר חצר של נחום וולוול, בחצר זו התגוררו אנשים

עניים. פעם לקחני אבא לשם לראות ולהיוכח באיזה עוני חיים בעולם הזה ולכן עלי לצמצם את דרישותי למותרות ולהודות לאלוהים על חיי הרווחה שלי.

ביתנו היה בית של הכנסת אורחים ממש. אין צריך לומר כי משולחים מישיבות שונות היו מתאכסנים אצלנו בבית. כשהאורחים היו מרובים, ולא הספיקו המיטות, היה אבא מוריד את 10 הדלתות שהיו בדירתנו, שם אותן על כיסאות והנה מיטות. כרים וכסתות היו בבית למכביר. אני הייתי מציעה את המיטות. כשהגיעו אורחים מפוקפקים, היה אבא אומר: „איני יכול לגרש אדם מהבית בגלל חשד". היו משכיבים את האורחים לישון, ואבא היה ער כל הלילה, יושב ולומד. כמובן, אמא היתה מסייעת על ידו. לולא הסכמתה, לא היה יכול להפוך את ביתנו למלון אורחים.

בזמן מלחמת־העולם הראשונה, הגיע נחשול של פליטים למינסק. הצבא הרוסי גירש את כל היהודים הסמוכים לחזית כחשודים בריגול לטובת הגרמנים. הגיעו קהילות שלמות על רבניהן. מצאו דירות לראשונים. כשגבר הנחשול, שיכנו אותם בבתי־הכנסת ובבתי־המדרש. המונים המונים שכבו בבית־הכנסת הגדול. פרצה מגפת טיפוס. רופאים התנדבו לעזרה. נוצר ועד לפליטים, שבראשו עמדו הרב סורוצקין, הרב מבאראנוביץ, הרב מרמינסקי, יצחק ברגר, שהיה חבר העיריה, ואבי ז"ל. צריך היה לטפל במחלות האפידמיות שפרצו. הועד גייס לכך את הרופאים והחובשים. תרופות היו מקבלים מבית־המרקחת של אורבך.

החזית התקרבה אלינו ומצרכי המזון היו בצמצום. חיילים רבים היו בעיר והמאפיות אפו לחם רק לחיילים. מחיר הלחם האמיר. אבא נכנס בעבי הקורה, התרים את בעלי־הטחנות שבעיר, יעקובסון ואחרים, ופתחנו מאפיה בביתנו. שקים של קמח עד לגובה התקרה נערמו בביתנו, וכן שעועית ומלח, והיו מחלקים מנות לפליטים. אמא היתה אופה ואבא היה לש את הבצק. השכם בבוקר היה אבא קם, פורס את כיכרות הלחם לפרוסות, מרתיח תה בקומקום גדול, ורץ עם סל הלחם וקומקום התה לבית־הכנסת, מאכיל ומשקה את הפליטים. את התה היו ממתיקים בסכרין, סוכר כבר לא היה בנמצא. וכך פעמים אחדות בבוקר. לחולים היתה אמא מכינה תבשיל של חלב, שכן היתה לנו עז בבית.

ביתנו הפך אז למלון אורחים, וראשית־כל קרובי־משפחה ובני העירה איישישוק. עם גבור זרם הפליטים, הפך ביתנו למרכז לחיפוש כתובות של אנשים נעדרים. בני משפחה שנפרדו זה מזה בימי הגירוש היו פונים לאבא שימצא את האובדים.

בשנות העשרים הראשונות החלה פרשת שיירות החוזרים לפולניה. בין החוזרים היתה אשה אחת עם שני ילדים לבושים סמרטוטים, והיה זה בחורף. היא פנתה לר' לייזר, רב העיר. הוא נתן לה כמה פרוטות והפנה אותה לועד. יצאה לרחוב והחלה בוכה. עבר יהודי ושאלה: „למה את בוכה?" סיפרה לו מה שסיפרה. אמר לה: „בואי אתי אל המגיד". הביא אותה לביתנו. רחצנו אותה ואת הילדים במים חמים, הלבשנו אותם בבגדים נקיים. היא סיפרה שבשיירה איבדה את בעלה, זופוביץ שמו, מאיישישוק, ואינה יודעת מה לעשות. שהו אצלנו. באחד הערבים נפתחה הדלת ונכנס יהודי קטן וצנום, הבעל. כמובן, שגם הוא נשאר אצלנו. לפתע הוא חלה בטיפוס חוזר. הוא שכב אצלנו על המיטה בחדר־האוכל, כי לא היה מקום אחר. כל יתר המקומות היו תפוסים. ופרנסתנו — על כל שונאי ישראל. היה זה

כבר בימי הסוביטים, ואבא לא קיבל משכורת. לא רק כל הבית שלנו היה מלא אורחים, אלא גם לקחנו חדר אצל השכנה ושם שיכנו את הרב גרודזנסקי מווילנה. גם ה„חפץ חיים" היה אז בביתנו. פרנסתנו היתה על אפיית לחם, ופה יהודי חולה טיפוס. הכנסנו אותו ל„הקדש". כשהחלים, שכר אבא דירה אצל הדיין וישניבסקי, אבא סייד את הדירה, הכניס עצים והעביר את היהודי לשם. זופוביץ חזר אחר־כך לפולניה והיה שם ראש־ישיבה. הוא עלה לארץ ונפטר כאן.

עם בוא הבולשביקים החלו הצרות. החרימו את דירתנו, פרט לחדר אחד שהשאירו לי, בזכות היותי גננת. חיפשו את אבא על־מנת לאוסרו. הוא ברח מהבית והתחבא במקומות שונים, ובין שאר מקומות — בבית שוחט ברחוב זאמקובאיה, משם הבריחוהו לבוש בגדי סבתא וראשו עטוף כסובל מכאב שיניים לכפר קראסני. אז שקטו קצת הרוחות, כי פשטה שמועה שאבא עבר את הגבול לפולניה. עד שהופיע יום אחד יהודי וסיפר לפי תומו, כי „המגיד" לא עבר את הגבול, „שהרי במו עיני ראיתיו בבית איצ'ה בכפר קראסני". וכך זה הגיע לשלטונות. גרשון כץ הקדים את השלטונות והבריח את אבא לדאנילוביצ'י. לאחר מכן לקח לשם גם את אמא עם הילדים. בינתיים קטנה המשפחה שלנו. אחד האחים עבר את הגבול ולמד בראדין, השני — בסלובודקה וגם אחי הצעיר כבן 13 עבר את הגבול והגיע לווילנה. באותם הימים אסרו גם את אמא. כשחיפשו את אבא ולא מצאוהו, אסרו את אבא כבת־ערובה, עד שיופיע אבא. אמא טענה: „יש לי 5 ילדים בבית, ואם אני יושבת כאן, לא יבוא גם המגיד. שחררוני, ואחפש אותו". לבסוף שיחררוה.

לבסוף תפסו את אבא. בערב יום הכיפורים, בשנת 1919 נכנסו לבית 2 שוטרי־חרש ואסרו את אבא. בהמלצת ידידה ממשפחת לחובסקי הגענו לאסתר פרומקין, הקומוניסטית הידועה. 150 פועלים הגישו עצומה לשלטונות שישחררוהו. לבית־הסוהר הכניסו טלית וקיטל. אבא כינס כ־60 יהודים אסירים, התפללו, ואבא דרש בפניהם. למחרת, כנראה, בעזרת אסתר פרומקין, הגיעה פקודה מאת הגנרל מדביידיץ, מפקד החזית, ושיחררוהו. בשתיים בלילה חזר הביתה. יצא שחור וחזר לבן. שערותיו הלבינו בבית־הסוהר במשך הלילה.

בשנת 1925 אסרו אותו שוב יחד עם כל הרבנים. עינו אותו בחקירות ימים ולילות עד שכל הרבנים חתמו על הצהרה כי אין רדיפות על היהודים ברוסיה. החותם הראשון היה ר' יהושע הורודנר ואחריו חתמו אבא, הרב גלוסקין, הרב אברמסקי, כולם עד אחד, כ־20 איש. אבא שוחרר.

סמוך לאותו פרק זמן אסרו אותו שוב. ומעשה שהיה כך היה. אבא הספיד את חתנו של ר' איסר. לאחר ההספד ביקש מהציבור לשבת קצת, כנהוג לאחר הספד אדם חשוב. נמצא שם מלשין שהעליל לפני השלטונות, כי אבא דיבר סרה בשלטון הבולשביקים. אך החוקר, אחד קוזין, אמר: „המגיד הוא פיקח מדי ולא ידבר נגד המשטר". אבא שוחרר, אך לאחר מכן הגיע צו־גירוש, משמע — שאסור לאבא לגור בעיר גדולה. אבא עבר לפרילוקי על־יד פולטבה. אח אחד נסע לארץ־ישראל בשנת 1928. אחותי ואני עלינו ארצה בשנת 1931. אחי שלח להורים סרטיפיקט מהארץ כרב. אני, כאסירת ציון, פניתי לפשקובה, אשת מקסים גורקי. גם הפרופיסור דוד שור פנה אליה במכתב. תיארתי בפנייתי את המצב החמור שההורים שרויים בו. סוף־סוף, קיבלו ההורים רשיון ובשנת 1934 עלו לארץ.

פרופ׳ שאול ליברמן

במחיצת רבנים

המחבר, נולד 1898, פרופיסור לספרות תלמודית ומדרשית בירושלים ובניו־יורק. מגדולי חוקרי התלמוד, וביחוד — הירושלמי.

בימי המלחמה, בשנת 1915, הגעתי למינסק. מימי לא ראיתי עיר יהודית כמותה. הייתי עדיין צעיר לימים, אבל הסתכלתי וראיתי, שעיר זו, מינסק, שונה משאר הערים שראיתי בימי חיי. עיר שכולה יהודים. כמעט שלא ראיתי שם גויים.

זכורני, יום אחד התהלכתי עם דודי, אחי אמי, והוא גם אחי אמו של ה„חזון־איש״, הרב הזקן מלוהויסק. תוך כדי הליכה הגענו לרחוב שכונה בשם „בין החנויות״. היה זה יום קיץ חם, הקונים בחנויות לא היו מרובים, והחנוונים ישבו להם על כיסאות מחוץ לחנויות לשאוף רוח. דודי היתה לו הדרת־פנים, וכשהגענו לקצה הרחוב, קמו כל החנוונים, בזה אחר זה, לכבודו, ועברנו ביניהם כמפקד העובר במסדר בין שורת חיילים. כדבר הזה לא ראיתי בשום מקום אחר. אף שהבריות לא הכירוהו, אבל לכבוד רב זקן הדור־פנים קמו על רגליהם ביראת־כבוד עד שעבר את כל הרחוב. ולא ישבו אלא לאחר שנתעלם מעיניהם בקצה השני של הרחוב.

שאר בשרי, ה„חזון־איש״, שמו היה אברהם ישעיהו הרליץ. הוא עזב את עיר מגוריו סטולבצי, שם היתה לאשתו חנות, וחי לו במינסק. הוא גר אז ברחוב שהיה קרוי זאמקובאיה, בדירה בת שני חדרים קטנים, סמוך לבית־הכנסת הקרוי „רבי איסר׳ס שטיבל״. על־פי בגדיו וכל חזותו נראה ה„חזון־איש״ כחייט טיפוסי, בן עיירה קטנה. כשבא לראשונה, ביום א׳ בשבוע אחר־הצהרים, לבית הכנסת „ר׳ איסר׳ס שטיבל״, ישבו שם יהודים ולמדו, היה להם שיעור בתלמוד. ר׳ אברהם ישעיהו היה קצר־רואי, לקח גמרא וקירב את הספר לעיניו. על האנשים שם, שלא הכירוהו, הוא עשה רושם כמי שמחפש משהו בגמרא ומסתכל כתרנגול בבני־אדם. כמובן, לא אמרו לו ולא כלום. כשנתאספו יותר בעלי־הבתים, וצריכים היו להתחיל בשיעור, נזקקו לספר שהיה בידו. ניגש אליו השמש, הוציא מידיו את הספר ואמר לו: „יהודי פשוט צריך לומר תהילים, ולא להסתכל בספרים. אנו צריכים את הגמרא על־מנת ללמוד בה״. ה„חזון־איש״ לא נתן כלל לבו לכך וניענע ראשו לאות הסכמה. למחרת, כשבא להתפלל באותו בית־כנסת, עמד מאחורי העמוד במערב כיהודי אורח. ניגש אליו השמש ושאלו לשמו, כדי לכבדו בעליה לתורה. אמר לו: „אברהם ישעיהו בן ר׳ שמריהו״. השמש נבהל מאוד, לא אמר לו ולא כלום. לאחר שבירך על התורה, השמש נתרגש מאוד, ובקול בכי ביקש ממנו סליחה. ה„חזון־איש״ לא הבין באמת מה השמש רוצה ממנו. הוא לא הקפיד עמו והיה סבור שהשמש אמנם צדק. הגמרא שייכת לבית־הכנסת, ואלה שיושבים ולומדים שם זקוקים לגמרא. כך צריך להיות. וגם בזה צדק השמש, שיהודי צריך לומר תהילים.

באותן שנים היה יושב בביתו במינסק ולומד כל היום וכל הלילה. לשבת היתה באה אשתו מסטולבצי. לפעמים היתה באה אליו איזו קרובת־משפחה להתאכסן. והוא, משום חשש יחוד, היה מבקש ממני שאלון אצלו באותו לילה. פעמים אחדות לנתי בביתו. באחד הלילות, כשנתעוררתי משנתי, ראיתיו יושב במטה, הירמולקה בראשו, לא הדליק נר, ולומד בעל־פה מסכת „עירובין״.

ימים אלה סבורני, היו הימים הטובים שלו, משום שעדיין לא הכירו בו. רק אנשים ספורים ידעו מיהו. הקהל בכללו לא ידע על קיומו, ומזה הוא נהנה הנאה מרובה. יכול היה להתבודד וללמוד. יהודים לא הטרידוהו, ופומיה לא פסק מגירסא. אשתו היתה שולחת לו כדי קיומו, והוא היה מסתפק בקב חרובין מערב שבת לערב שבת. חוץ משבתות, שאז היתה אשתו באה אליו מסטולבצי, והיו מכבדים את השבת במאכל ובמשקה כמצווה. לא היה לו קשר עם שום מוסד, עם שום ישיבה. לא לימד איש, לא ביקר איש, אלא ישב כל הזמן ביחידות בביתו ולמד. אני הייתי בן־בית אצלו, כיון שהייתי קרוב־משפחה. את הספרים שחיבר פירסם בעילום־שם, „חזון־איש", הוא שם ספרו. אי"ש — ראשי התיבות של שמו, אברהם ישעיהו. את הספרים היה מוציא על חשבון עצמו. אשתו הרויחה יפה בחנותה. בנים לא היו להם. היה מוציא ספרים בעצמו ומוכר. כשנודע ברבים מיהו המחבר, נתפרסם שמו בעולם.

לאחר שנתיים הוא עבר לווילנה. גם שם היתה לאשתו חנות גדולה והתפרנסו ברווחה. אשתו לא רצתה לעלות לארץ. איך תעזוב חנות משופעת בפרנסה ותעלה? והנה קרה המקרה. בלילה אחד באו גנבים ולקחו הכל. רוקנו את החנות. הוא היה מספר כי שמע את הגנבים בבואם, אבל חשש להרים קול. שמא יבואו גם לידי רצח, ולכן עשה עצמו כישן. למחרת, משראו כי נשארו חסרי־כול, אמר: „עתה אין עוד מניעה לעלות לארץ". ועלו ארצה.

בנעורי למדתי בישיבת סלובודקה, שעברה למינסק בזמן המלחמה. בני הישיבה למדו בבית־הכנסת של הטטרים, „טאַטערשע שול". בדורות שעברו היו בני־הישיבה „אוכלים ימים" אצל בעלי־הבתים. בימי כבר פסק המנהג הזה. כל בחור־ישיבה קיבל תמיכה מהישיבה לסיפוק צרכיו. רב אחד במוסקבה, הרב קלמנס, לימים חבר הרבנות הראשית בירושלים, היה יהודי עשיר, בעל בית־חרושת לבירה. והוא תרם כסף רב לישיבת סלובודקה בימי היותה במינסק. הוא היה שולח מדי חודש בחודשו 400 רובל לחלוקה אישית בין 10 תלמידי ישיבה נבחרים, 40 רובל לאיש. מנהלי הישיבה טענו כי בכסף זה אפשר לפרנס יותר מעשרה בחורים. אבל הוא התעקש ואמר: „רוצה אני בעשרה תלמידים שכל אחד מהם יקבל עשרה רובל לשבוע", וכך היה. גם אני הייתי בין עשרת הבחורים. היה זה סכום גדול. לא יכולתי להוציא אפילו שליש מסכום זה. לתמיכת יתר בני הישיבה אספו תרומות כנהוג. גם מינסק גופה תרמה הרבה. והיו משולחים במקומות רבים.

גרים היינו בבתים פרטיים. אני, למשל, גרתי אצל המגיד ממינסק, בביתו. שילמתי שכר־דירה ושם גם אכלתי. בעלת־הבית היתה מבשלת לנו ארוחת־צהרים, ולבוקר ולערב היתה מכינה לנו סעודה קלה. וכך למדנו.

לאחר מכן, בראשית שנת 1917, עברנו לקרמנצ'וג. הישיבה עברה ממינסק מחשש החזית המתקרבת. זוכר אני את התקפות האוירונים הגרמניים. במו עיני ראיתי איך הם הטילו פצצות, אמנם לא על העיר גופה, בימים ההם לא העזו עדיין להטיל פצצות על ישובים אזרחיים, אלא על בית־הקברות. העיר נכבשה על־ידי הגרמנים רק בשנת 1918. לא הייתי אז בעיר. כן לא הייתי במינסק בזמן הכיבוש הפולני. רק בימי הבולשביקים חזרתי לעיר. נשאתי אז לאשה את בתו של הרב ממינסק, אשתי הראשונה ז"ל.

סחו לי בבית חותני הרב ממינסק על מקרה אחד. בשכונה אחת נפטרה אשה בשעת לידתה. רינּנו אחריה, שהיא חיה עם קומוניסט ללא נישואין. אחרי פטירתה, הכניסו אנשי

חברה־קדישא את הארון לביתו של אותו קומוניסט ואמרו לו: „ראה, מה גרמו מעשיך הרעים". הם אמרו שעשו זאת בפקודת רב־השכונה. לא יצאו ימים רבים ואסרו את כל האנשים, ואת רב השכונה, והביאו אותם למשפט. הזמינו למשפט גם את הרב הראשי, ר' לייזר. חקרו ודרשו, ולבסוף פטרו את הרב הראשי מלהופיע בבית המשפט. ומעשה שהיה כך היה.

בזמן החקירה בבית־המשפט שאל אחד השופטים את הרב ר' ליזר: „אמור־נא לי את האמת. האם באמת אתה מאמין, שאנשים נענשים על חטאיהם של אחרים? ולכן צריך היה להביא את ארונה של היולדת שמתה לביתו של הקומוניסט, משום שכל השכונה עלולה להיענש על חטאיו של אותו קומוניסט?"

ענה להם: „שמעו נא, רבותי, אם מאמין אני בכך או לא, איני מתכוון להשיב. אבל עיניכם הרואות, שכולנו נענשים מחמת חטאו של אדם אחר. הנה אני אדם זקן, וזה פעמים מספר אתם גוררים אותי לכאן וחוקרים. וגם אתם, כולכם אנשים עסוקים, יושבים כאן בבית־המשפט, ערבים שלמים, ומבלים את זמנכם. ואני אומר לכם, לא אני ולא אתם אשמים במה שעשה רב־השכונה. ובכל־זאת כולנו נענשים מחמת חטאו של אדם אחד. הנה ראיה לדבר".

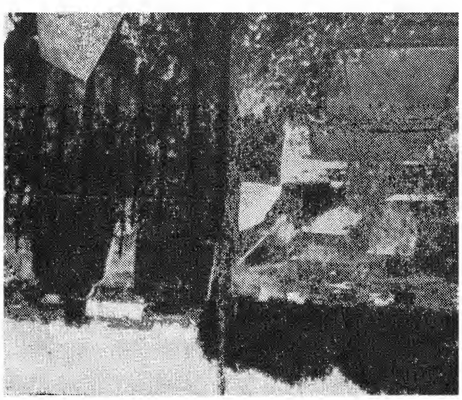
הרב היה מפורסם בעיר כחכם והכול התיחסו אליו באהדה רבה. כששמעו השופטים את דבריו אלה, פרצו בצחוק ופטרו אותו לשלום: „ילך לו, הרב, לא נטרידו עוד".

בסופו של דבר, דנו את רב־השכונה לכמה חדשי מאסר.

והרי מקרה מימי שבתי בבית חותני הרב ממינסק. מאמריקה נתקבל משלוח של 1,500 חבילות־מזון על שם הרב ממינסק, שיחלקן לפי ראות־עיניו. היה זה בימי הרעב, ולחבילות־מזון היה אז ערך בל־ישוער. וכי קטנה היא בעיניך, חבילה עם חלב משומר ובשר כשר בקופסאות? היאֶווסאֶקים עיקלו את המשלוח ותבעו מהרב שיחתום כי קיבל את החבילות. משסירב, איימו עליו שישליכוהו לבית־הסוהר. הרב עמד על דעתו: „אלך לבית־הסוהר, אבל לא אחתום על חבילות שלא קיבלתי". לבסוף הציעו לו פשרה, חצי — חצי. 750 לרב לחלוקה לפי ראות עיניו, ו־750 ליאֶווסאֶקים, ליהודים שלהם. באין ברירה נתרצה הרב, מפני שהבין, שעקשנותו לא תועיל ולא כלום. אפילו ילך לבית־הסוהר, לא יקבל את כל החבילות. היאֶווסאֶקים איימו שישלחו את החבילות בחזרה. הם חששו שעל־ידי מסירת כל חבילות־המזון לרשות הרב בזמן הרעב, יקנו לו גם כוח שליטה והשפעה מרובה על היהודים, אשר רק בעזרת הרב הם ניצולים מחרפת־רעב. ובכן היה זה מעין הסכם ג'נטלמני, חצי־חצי. אך כשהגיעו הדברים לכלל מעשה, החלו להסס. ואז הודיע הרב שלא יחתום כל זמן שהחבילות לא יהיו ברשותו. הרב ביקש ממני שאביא את המשא־והמתן לידי גמר. בין היאֶווסאֶקים היה אדם אחד, לוין שמו, ואתו היה עלי לגמור את העיסקה. באתי למועצת העיר. ישבו שם גויים ויהודים. כשהגעתי, התחיל לוין לצעוק עלי ולאיים, כמובן ביידיש. כששאל אחד הגויים לפשר הצעקות, פירש לו ברוסית עילגת במה המדובר. תפסתי את הענין ודיברתי אליו ברוסית. הוא אלי ביידיש ואני אליו ברוסית. הוא התרגז מאוד ואמר לי: „מדוע אתה מדבר רוסית, כלום אינך יודע יידיש?" פניתי לשאר המסובים ושאלתי אותם: „הגידו לי בבקשה, האם השפה הרוסית אינה חוקית כאן? כלום אסור לי לדבר רוסית? אמנם, יודע אני יידיש, אבל כאן מעדיף אני להתבטא ברוסית. אם אתם מתנגדים לכך, אדבר ביידיש".

הגויים נהנו מדין ודברים אלה והם ענו: „בודאי, בודאי מותר כאן לדבר רוסית".

לוין הסמיק מכעס. אבל ידי כבר היתה על העליונה, מפני שיכולתי להתבטא יפה, לסתור את טענותיו, והוא החל לגמגם. ההסכם נחתם. עם חתימת ההסכם, שאל אותי לפתע:
„תעודת־זהות יש לך?"
„כן", עניתי, „בבית, ולא כאן".
„בינתיים נאסור אותך", אמר לוין.
העביר אותי לחדר אחר ופקד על הפקידה להזמין מיד משטרה. הפקידה חייכה. כשיצא לוין מן החדר, אמרה לי הפקידה: „הסתלק מיד, עד שתבוא המשטרה. אני אומר כי לא השגחתי עליך ואתה הסתלקת הביתה".
לא באו לאסור אותי, ידעתי זאת מראש. מה פתאום יבואו לאסור אותי? הרי בביתי יש תעודת־זהות. הוא רק רצה להתנקם בי על כשלונו במשא־ומתן.
החבילות נמסרו לרב והוא חילק אותן ליהודים, חברי הקהילה, יהודים עניים, שהיו זקוקים לכך. הרי שנים רבות כיהן כרב־העיר והכיר יפה את כל בני־העיר. העיקרון היה: תמיכה ניתנת אך ורק לזקוק לכך. 750 החבילות הצילו 750 משפחות מרעב.
והרי מקרה אחר. יום אחד, כשנה אחרי נישואינו, נגנבה טבעת־הקידושין של אשתי. היא הצטערה מאוד על כך. שהרי זו טבעת־קידושין, ונודעת לה חשיבות מרובה. כשנודע הדבר לבני־המשפחה, ניחמו אותה. אל תצטערי, אמרו, הטבעת תחזור בעינה. וכך היה. כשחקרתי בדבר, סיפרו לי כי במינסק יש רב של גנבים, פרץ היה שמו. כשנודע לו דבר גניבת טבעת־הקידושין של בת הרב ממינסק, התרגז מאוד, קרא לגנבים וגער בהם. „לא מצאתם לכם מקום אחר לגנוב אלא בבית הרב?! ולא עוד אלא את טבעת־הקידושין של בתו? החזירו מיד את הגניבה!" אך הטבעת כבר נמכרה בינתיים. הלכו הגנבים לקונה והוציאו ממנו את הטבעת. בא ילד לבית הרב והחזיר את הטבעת.
לאחר החתונה עסקתי במסחר וגם למדתי. אמנם היה זה לפני תקופת הנא"פ, אבל לא הקפידו כל־כך על העוסקים במסחר, אלא על העוסקים בוואלוטה.
את משכורתו קיבל הרב ר' לייזר מועד הקהילה. בימים ההם טרם החלו הבולשביקים ברדיפות על הדת היהודית ועל העוסקים בתורה. היה להם עוד קצת דרך־ארץ בפני רב, וביחוד בפני הרב ר' לייזר שהיה חכם ונקי־כפיים העוסק בצרכי־ציבור לשמם.
אחרי פטירתו של ר' לייזר התאסף ועד הקהילה ובחרו לרב־העיר החדש את חתנו של ר' לייזר, הרב גלוסקין.

שרידי „אהלו" של „הגדול" ממינסק, ר' ירוחם יהודה לייב פרלמן, בבית־העלמין היהודי במינסק.
(צולם ב־1959 בידי נכדו של „הגדול", יהודה רבינוביץ).

מרדכי רבינוביץ

אבי ר' אליעזר

הכותב (1902—1972) — בנו של הרב ר' אליעזר רבינוביץ

אבי, הרב הגאון, רב העיר של מינסק, ר' אליעזר רבינוביץ זצ"ל, נודע בישיבת וולוז'ין בשם „העילוי מקיוב". „הגדול ממינסק", ר' ירוחם יהודה ליב זצ"ל, לקחו כחתן לבתו. אחר פטירתו של הגדול נבחר אבי לממלא־מקומו, לרב הראשי למינסק.

13 ילדים גדלנו בבית אבא, 6 בנות ו־7 בנים. אבא ידע לפסוק בהגיון ובצדק בדיני תורה קשים ביותר. מהסביבה הקרובה וגם ממרחקים היו פונים אליו בכל מיני סכסוכים בעניני רכוש ומסחר. אבא היה מתאונן תמיד שגורלו מינה אותו להיות רב ולא ראש־ישיבה הלומד ומלמד תורה. מתמיד גדול היה. השכם בבוקר, כשעיני היו עוד רדומות, הייתי שומע קולו המתנגן בלימוד הגמרא. אבל עד־מהרה היו באים אנשים ומפריעים אותו מלימודיו.

בימי כינוס הרבנים בפטרבורג, ב־1908, יצאו מוניטין לאבי כרב חכם וחריף לעילא ולעילא. בחג שמחת־תורה היו באים אלינו מבית־הכנסת סתם יהודים לשמחת החג. הבריות אוכלים, שותים ורוקדים, וגם אבי היה לפעמים יוצא בריקוד עם „עמך", שכן היה עניו גדול. ועם זאת היה נמרץ ותקיף מאוד. יום אחד בא אליו קצב גברתן והתאונן שסגרו לו את האטליז, על שום שמכר בשר־טריפה כבשר כשר. אבא התרגז כל־כך על ההונאה ועל העבירה עד שחלק לקצב סטירת־לחי צלצלנית. הקצב נדהם ופרץ בבכי מר...

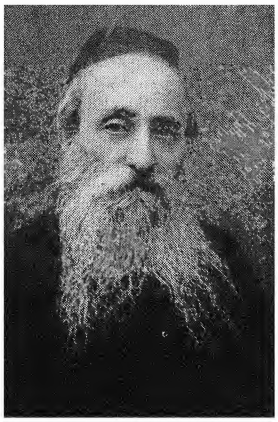
בן עשר הייתי כשנשלחתי מבית הורי במינסק לעיירה סולי שעל־יד סמארגון. שם למדתי אצל רבי מזמן לזמן כלומר מסוף סוכות עד ערב פסח, וחוזר חלילה. אחרי־כן למדתי בישיבות מיר וסלובודקה. כבן י"ח ברחתי לקובנה, משם לברלין ומשם עליתי ארצה בשנת 1920.

אוהל הרב ר' אליעזר רבינוביץ ואשתו פייגה־רבקה
בבית־העלמין היהודי במינסק

נח שפירא

זכר אישים

ר' אברהם דובר שפירא

המחבר, ד"ר נח שפירא (1900—1964) הוא בנו של הרב אברהם דובר שפירא ונכדו (בן בתו) של ,,הגדול ממינסק" ר' ירוחם ליב פרלמן. עלה ארצה ב־1935. הרצה בחימיה, ובאחרית ימיו — בתולדות המדעים באוניברסיטת בר־אילן.

ר' ירוחם יהודה ליב פרלמן — „הגדול" ממינסק

לאחר פטירתו של רבי דוד טביל, בשנת תרכ"א (1861), נשאר כיסא הרבנות במינסק ריק למעלה מ־20 שנה, ורק בשנת תרמ"ג (1883) החליטו ראשי הקהילה ופרנסיה לבחור בר' ירוחם יהודה ליב, רבה של העיר פרוז'אני, כמרא דאתרא דק"ק מינסק.

ר' ירוחם יהודה ליב נולד ב־1835 בקירוב בעיר בריסק־דליטא להורים עניים ואדוקים מאד. כבר בהיותו ב„חדר" משך את תשומת־הלב בכשרונותיו המצוינים ואחרי „בר־מצוה" נסע לקובנה ללמוד. שם התבלט בתפיסתו הקלה והמהירה, שכלו החריף, עמקותו, זכרונו המופתי ושקידתו הרבה ויצא לו שם של „העילוי מבריסק".

לאחר שעשה שלוש שנים בקובנה, חזר לבריסק ונשא לו אשה, את בתו של ר' נחמן ניימארק, וכעבור זמן קצר נתקבל כרב בעיירה הקטנה סאֶלץ. משם עבר לשבת על כיסא הרבנות בקהילת פרוז'אני.

הוא התפרסם בחוגי הלומדים בגדולתו בתורה ובשנת תרמ"ג (1883), בהיותו בן 48, נתקבל כרבה של מינסק, בה הגיע לשיא פעילותו ופרסומו. למינסק היו באים רבנים מקרוב ומרחוק ורבה החדש של העיר זכה לתואר „הגדול ממינסק".

היו רבנים שעלו על „הגדול" ביחוס אבות וקינאו בו בגלל עלייתו המהירה. מספרים שפעם באסיפת רבנים, כשישבו ושוחחו בעניני חולין, נמצא מישהו שביקש לעקוץ את ה„גדול". מה עשה? הציע למסובים לפתוח לפי התור בדברי תורה ששמעו מפי אבותיהם ואבות אבותיהם וככה עשו. כשהגיע תורו של ה„גדול", הושלך הס באולם והכול היו מתוחים לשמוע מה יגיד. פתח „הגדול" ואמר: „ואבי ז"ל היה נוהג לומר, שאסור לקחת ליד ולעבד בגד זר משומש, כי אם רק סחורה חדשה ומשל עצמך!" והמשיך בחידושי־תורה משל עצמו.

„הגדול" היה כל ימיו שרוי בד' אמות של ההלכה, ישב יומם ולילה על התורה ורחוק היה מהויות העולם. בתכונותיו הנפשיות התרומיות, בענוותנותו ובנועם הליכותיו התחבב על אנשי קהילתו. הוא נפטר בשנת תרנ"ו (1896).

„הגדול" כתב הרבה חידושי תורה, אבל בגלל טרדותיו הרבות לא הספיק בחייו לסדרם ולהביאם לדפוס. לאחר מותו הופיעו הערותיו וחידושיו במשניות בהוצאת ראם בווילנא

בשנים תרס״ה־ס״ט, בשם „אור גדול" ו„יתרון האור". בשנת 1914 יצא לאור ספרו „אור גדול" חלק א׳ (בעיקר על דיני אבן־העזר), אבל בגלל טלטולי המלחמה אבד ונדפס מחדש בשנת תרפ״ד (1924) בווילנא ולאחר שנעלם מהשוק — בעטיה של מלחמת־העולם השניה — צולם ונדפס מחדש בתל־אביב בשנת תשכ״א.

ר׳ אליעזר רבינוביץ

את כיסא הרבנות של „הגדול" ירש חתנו ר׳ אליעזר רבינוביץ. הוא נולד בשנת תרי״ט (1859) בעיר מוהילוב. כעבור שנה עברה המשפחה לקיוב. כבר בחדר התחיל הילד להתבלט בכשרונותיו ובזכרונו המופלא. הוא נשלח לישיבה לסלוצק, אשר שם הרביץ תורה ר׳ יוסף דב סולובייצ׳יק וזכה לתואר „העילוי מקיוב". מסלוצק עבר ללמוד בישיבת וולוז׳ין המפוארת וגם שם תפס מקום בראש הבחורים המצטיינים.

בגיל 21 לקחו „הגדול" ממינסק כחתן לבתו הבכירה. לאחר שהיה סמוך זמן־מה על שולחן חותנו, נתקבל כרב בעיר סמולביץ הסמוכה ושם הוכיח את כושרו כמנהיג רוחני.

לאחר פטירת חותנו, „הגדול" ממינסק, בשנת תרנ״ו נקרא ר׳ אליעזר לתפוס את מקומו. ר׳ אליעזר הצדיק את כל התקוות שתלו בו אנשי קהילתו.

מינסק היהודית היתה אז בעצם שגשוגה הכלכלי. מספר יהודיה התקרב ל־50 אלף. העושר העיקרי של חבל מינסק, העני יחסית, היו היערות המרובים, אבל חסרו דרכי־תחבורה במים: הנהר היחידי הגדול פחות או יותר, הברזינה, אין לו קשר עם העולם החיצוני. מסילת־הברזל היחידה שעברה דרך חבל־ארץ זה היתה אף היא דרך פנימית והובילה למקומות ששם לא היה מחסור גדול בעצים. רק עם סלילת מסילת־הברזל רומני־ליבאווה, שעברה דרך מינסק, נקשרה זו עם מערב־אירופה: דרך הנמל המצוין ליבאווה שבים הבאלטי ודרך וילנה והגבול הפרוסי יכלה מינסק לשלוח את אוצרותיה לחו״ל.

מעכשיו החלה מינסק להתפתח בקצב מהיר: אוכלוסייתה גדלה, המצב הכלכלי שופר בהרבה, נבנו בניני־פאר והעסקים החלו לשגשג. ועם זה רבו הסכסוכים בין שותפים ומתחרים, אבל הסוחרים היהודים לא רצו להביא עצומותיהם לפני ערכאות הגויים והיו זקוקים לרב שופט ודיין בעל תפיסה יורידית הגיונית וכוח־שיפוט עילאי. ולתפקיד זה התאים ביותר ר׳ אליעזר: גדולתו בהלכה, תפיסתו המהירה, פקחות החיים שלו, נועם הליכותיו וכוח השכנוע שלו הכשירו אותו על הצד היותר טוב לשמש בורר ומפשר בין הצדדים בעסקיהם המסובכים.

ר׳ אליעזר התמסר לעניני קהילתו, חי את חייה והסדיר את עניניה. עול כבד היה מוטל על ר׳ אליעזר ז״ל לדאוג לצרכיה המרובים של העיר הגדולה.

במלחמת־העולם הראשונה הוטל עליו עוד משא נוסף: מינסק נתמלאה פליטי מלחמה, ביניהם רבנים וראשי־ישיבות מפורסמים וסתם יהודים נצרכים והיה צורך לדאוג לסידורם ולקיומם. יחד עם זה מצא לו זמן להיות פעיל גם בענינים שמחוץ לעירו והיה חבר פעיל בועד הרבנים שהוקם ע״י המיניסטריון לעניני פנים בפטרבורג והשתתף בכינוסיה.

לאחר עבודה קשה של יום מלא, היה מקדיש את שעות הלילה ללימוד תורה ולכתיבת חידושים, אבל לא זכה לראות בחייו את דבריו בדפוס.

באה המהפכה הבולשביסטית במינסק, והחלה מלחמה עקשנית ביותר בערכי העבר. כוחותיו של ר׳ אליעזר לא עמדו במערכה הזאת והוא כרע־נפל והחזיר את נשמתו לבורא העולם בג׳ אדר תרפ״ד.

ר׳ אברהם דובר שפירא

לפרסום רב זכה חתנו השני של „הגדול״ ממינסק, ר׳ אברהם דובער שפירא ז״ל — רבה האחרון של קהילת קובנה המפוארת. שיא פעילותו היתה ביהדות ליטא, אבל תקופה ארוכה היה קשור במינסק העיר ובסמולביץ הסמוכה לה.

ר׳ אברהם דובער שפירא ז״ל נולד בשנת 1870 בעיר קוברין לאביו ר׳ זלמן סנדר ז״ל — והיה נין ונכד לר׳ חיים, מיסד ישיבת וולוז׳ין ותלמידו של הגר״א.

את חינוכו קיבל בוולוז׳ין, שם נקרא בשם „העילוי מקוברין״. בשנת 1894 לקח אותו „הגדול ממינסק״ לחתן לבתו ושנתיים ישב במינסק סמוך על שולחן חותנו. בשנת 1896, לאחר פטירת חותנו, כשר׳ אליעזר נתקבל לרבה של מינסק, נתקבל ר׳ אברהם דובער במקומו כרב בסמולביץ.

בעיירה זו ישב 17 שנה רצופות ובה חיבר את ספריו שהקנו לו פרסום רב בעולם הרבני. ר׳ אברהם דובער היה אציל־נפש, בעל הדרת־פנים, הצטיין בהגיון ובכושר אנליטי רב. היתה לו גם השכלה כללית רחבה, ידע שפות אירופיות והצטיין בסגנונו הבהיר כדרשן ונואם.

עם גירוש היהודים מקובנה, במלחמת־העולם הראשונה, ישב הרב ר׳ אברהם דובער במינסק עד שנת 1918. הוא נפטר בגיטו קובנה בכ״ג אדר א׳, שנת תש״ג. פעולותיו למען יהדות ליטא כתובות על ספרי דברי הימים של קיבוץ יהודי זה.

חיים נחמן שפירא

קשור לעיר מינסק, לפי ילדותו, בחרותו ומוצאו, גם בנו של ר׳ אברהם דובר — הוגה הדעות, הבלשן, הסופר וחוקר הספרות העברית חיים נחמן שפירא ז״ל. הוא נולד במינסק בשנת 1895 ואת שנות ילדותו ובחרותו בילה בסמולביץ׳. את השכלתו העברית רכש ב„חדר״ ואח״כ אצל סבו ר׳ זלמן סנדר ז״ל ובישיבות אחרות. אח״כ למד באוניברסיטאות ברלין ווינה ובשנים 1925 — 1940 שימש מרצה ופרופיסור לשפות שמיות באוניברסיטה הליטאית בקובנה ובוילנה. היה פעיל מאוד בתנועה הציונית והעברית בליטא.

מספרו המונומנטלי „תולדות הספרות העברית החדשה״ הספיק להופיע רק הכרך הראשון (580 עמודים), שאר 10 הכרכים הגדולים הושמדו ע״י הנאצים. ספר זה מצטיין בגישה מקורית לגורמים שהטביעו את חותמם על תולדות הספרות העברית החדשה.

נורה ע״י הנאצים בגיטו־קובנה יחד עם כל משפחתו בשנת 1944.

ר׳ משה פרלמן

דמות מענינת הקשורה במינסק היה ר׳ משה פרלמן, בנו של „הגדול ממינסק״. הוא נולד בשנת 1862 בסעלץ. בנעוריו למד יחד עם אחיו הגדול ממנו, ששימש לימים רב בעיירה גורוד ונרצח בידי הנאצים, בישיבת וולוז׳ין. הוא לא רצה לעשות את הרבנות קרדום לחפור בה והעדיף להיות סוחר בעיר הליטאית טאֶלז׳. המסחר היה לו רק מקור־פרנסה בלבד, אך עולמו הפנימי היה עשיר ומגוון. הוא אהב לטייל בטבע, להסתכל בנעשה, להתבונן ולחשוב. הוגה דעות היה מטבעו, איש־שיחה מעניין ושופע מקוריות, דיבורו בנחת ושפתו הציורית קולחת.

כל זמנו הפנוי הרב הקדיש לרעיון שהגה; לאסוף ולסדר את כל החומר הנוגע לרפואה ולהיגיינה מתוך התלמודים, המדרשים, הזוהר וכו׳. הודות לבקיאותו הגדולה בש״ס, ידע

לגלות בסוגיות שונות רמזים ומלים שיש להם משמע רפואי או היגייני. ביסודיות ובסבלנות ללא גבול צירף מאמר למאמר, ביטוי לביטוי ומלה למלה עד שיצא דבר שלם. לעבודה זו הקדיש עשרות שנים והספר שלו, שקרא לו בשם „מדרש הרפואה", היה שירת חייו היחידה. ביאליק הוציא לאור את הספר בהוצאת „דביר" בתל־אביב. בשנת תרפ"ו יצא החלק הראשון ובשנים הבאות — גם השני והשלישי, במתכונת „ספר האגדה" לביאליק ורבניצקי.

הספר „מדרש הרפואה" מהוה מלאכת פסיפס נפלאה וישמש אנציקלופדיה לכל מי שירצה ללמוד על הידיעות המגוונות של חז"ל בעניני רפואה והיגיינה במקור.

ר' משה פרלמן נפטר לאחר מחלה קשה, בקיץ 1935, בעיר קובנה, והובא שם לקבורות.

ר' מאיר הלפרין

ר' מאיר הלפרין שייך לגלריה של היהודים היקרים מהדורות הקודמים, שנעלמו לגמרי בימינו מהרחוב היהודי.

תחילתו בפרוז'אני, שם שימש מלמד לבניו ובנותיו של הרב דמתא, שהתפרסם אח"כ בשם „הגדול ממינסק" ויחד אתו עבר למינסק. הוא היה אדם מתון, עדין הנפש, ממעט בדיבור ושוקל כל דבר ודבר, נחבא אל הכלים, מכבד את הבריות ועם אנשים לא רב. צדיק וחסיד, למדן מופלג, שאיננו רוצה להתבלט ובעל זכרון פינומנלי היה ר' מאיר. במינסק פתח חנות לממכר ספרות רבנית, וקהל לקוחותיו היה תופשי התורה בעיר וסביבותיה. חנותו היתה גדושה ומלאה ספרים בהלכה ובאגדה, בנגלה ובנסתר, ולא היה ספר שר' מאיר לא זכר את מקומו על המדפים ולא ידע את תוכנו ואת ערכו, וכך יכול היה לשמש ללקוחותיו לשכת־מודיעין ואנציקלופדיה חיה כאחת.

תוך כדי מגע עם קהל לקוחותיו, עמד על הצורך לחבר ספר על ראשי־התיבות והקיצורים הרבים בהם נתקל המעיין בספרות הרבנית ומתחת ידו יצא ספר „הנוטריקון — הסימנים והכינויים" שהיה הראשון מסוג זה בשלמותו ובדיוק שלו, ובו מבוא גדול על תולדות ראשי־התיבות והנוטריקון.

קצר־רואי היה ר' מאיר ובבית־המסחר שלו לא היה רגע שלא היה מעיין בספר, כשהוא מחזיק אותו קרוב מאד לעיניו. את עניני המסחר מסר לחתנו ר' מיכל רבינוביץ.

ודוקא בחלקו של אדם צדיק זה נפל לשבת בבית־הסוהר במינסק. ומעשה שהיה כך היה: לאחר כשלון מהפכת 1905, פתחה המשטרה החשאית בחיפושים אחרי ספרות מהפכנית אסורה שהיו מבריחים מחו"ל. באחד הימים הופיעו סוכני המשטרה גם בבית־מסחרו של ר' מאיר לערוך שם חיפוש. שעות שלמות חיטטו וחיפשו ולא מצאו שם דבר פסול. בעמדם כבר להסתלק, גבר על אחד ממקורביו של בעל העסק יצר ההתגרות בסוכני־החרש ואמר: אולי תחפשו גם בניירות לאריזה? בכדי לצאת ידי חובה הרימו הסוכנים את ערימת העתונים המשומשים ולתמהון כל הנוכחים מצאו כמה גליונות של עתון מהפכני אסור. עסק הספרים היה רשום על שמו של ר' מאיר, והוא נשפט ונגזר עליו מאסר לתקופה של שנתיים.

רבים היו יסוריו של ר' מאיר בבית־הסוהר. הוא ניצל את זמנו לחבר קונקורדנציה לתלמוד, הספיק לאסוף ולערוך את כל האות „א". אבל העבודה לא הושלמה. ר' מאיר נפטר במינסק בכ"ד בניסן תרפ"ג.

משה ביק

החזן ר׳ שלמה קופשטיק

המחבר, נולד ב־1900, הוא מלחין ומנצח נודע. עלה ארצה בשנת 1921. פירסם כמה ספרי זמירות שבהם כונס חלק מלחניו. המאמר תורגם מיידיש.

ר׳ שלמה קופשטיק

„איזה יהודי היה מסוגל לשבת בביתו, כשנשקפה לפניו נחת־רוח מעין זו של שמיעת החזן קופשטיק ומקהלתו בשוררם את שירי־התפילות היהודיים הנלבבים ובתוספת של ברכת ראש־חודש? לכפרות צריכים אנו את האופרה! בכן רצנו לבית־הכנסת". שורות אלו מספר־זכרונותיו של אמן־הבמה הנודע הרמאן יאבלוקוב („ארום דער וועלט מיט אידיש טעאטער", כרך ראשון, עמ׳ 214) מסייעות בידינו להעלות את העבר הרחוק שבו פעל החזן ר׳ שלמה קופשטיק. „לכפרות צריכים אנו את האופרה!" — אמירה זו של יאבלוקוב מחייבת אותנו להעמיק חקר ולעמוד על סוד המדרגה הזמרתית של החזן קופשטיק, ביחוד אם נביא בחשבון כי העיר מינסק, וכמוה גם מחוז מינסק וסביבתה בכלל, היתה לה מסורת של חזנות מדורות, עם סגנון משלה ונוסח מסורתי. דברי ימי החזנות במינסק טרם נכתבו. ואם הגענו בחקר העבר עד ר׳ סנדר פולאצ׳יק, שכונה בשם ר׳ סנדר המינסקאי, משמע שהיתה לו השפעה כחזן בעיר מינסק, שם נולד בשנת 1786, ואמרו עליו, בזמנו וכן בזמנים אחרים כי הנוסח הסנדראי נתבלט וחרג מכלל השיטה המקובלת בחזנות, — הרי יש להסיק מכאן שגם חזנותו לא צמחה על קרקע־שממה, אלא היו לה שרשים בחזנות המינסקאית בימים קדומים יותר, עוד לפני התגלותה של אישיות ר׳ סנדר המינסקאי. ושוב מוצאים אנו אישיות חזנית, ר׳ ישראל שאוואָלזון, שגם לו קראו בשם ישראל המינסקאי. משמע שחזנותו היתה המשך של חזנות בעלת סימן־היכר מינסקאי, חזנות של ייחוד מינסקאי, הנבדל מכל שיטות החזנות הקיימות. ידועים לנו שמותיהם של אברהם שפירא, נחום שלמה הלוי גורליק, יצחק שמואל קאצמאן, מתתיהו דורפמן, ראובן קאזימירסקי, שמואל ש. סיגאָל, אהרן הורוביץ, שמחה דיינוב, משה לוינסון — חזנים שנולדו במינסק ובסביבת מינסק. כל אלה הושפעו בודאי מהחזנות המינסקאית, אם בביוגראפיות שלהם מודגש מוצאם המינסקאי. מזה בלבד ניתן להסיק, כי להיות חזן במינסק, ובפרט חזן שעשוי לגרום נחת־רוח, ו„לכפרות צריכים אנו את האופרה!" — חייב היה להיות אדם המחונן בכשרון זמרה לא־מצוי, בקול מתוק ובבקיאות גמורה באמנותו של חזן בכלל, וכן בנוסח ובחן המקומי, המינסקאי המיוחד בפרט, ולהיות מצויד בכל אותן ההתמחויות שהפולחן הדתי המוסיקלי תובע מחזן כמאדם העומד

לשירות הפולחן הזה. ביחוד אם נביא בחשבון שהחזן שלמה קופשטיק לא היה יחיד בדורו. בממלכת החזנות במינסק כיהן בה בעת גם אישיות חזנית מובהקת כמשה לוינסון, תלמידו של ר׳ ישראל המינסקאי, ונוסף לכך בוגר הקונסרוואטוריה הפטרבורגית, שלמד את תורת הקול מפי אנטון ניקולאייב באודיסה ומפי וֶאראדי בקיוב, ואשר בהיותו חזן בבית־הכנסת המקהלתי במינסק, כיהן בה בעת גם כפרופיסור לזמרה בקונסרוואטוריה שם. יאבלוקוב מספר שיהודי מינסק היו רצים לבית־המדרש הגדול להאזין לקופשטיק, ו„לכפרות צריכים אנו את האופרה!" — צריכים אנו להבין מכך שחזנותו של קופשטיק לא היתה מנוגדת לנוסח המינסקאי המקובל, ואף־על־פי־כן היתה בניגוד לחזנות של משה לוינסון ובית־הכנסת המקהלתי. אורח־הזמרה של משה לוינסון היה בו משום תרבות־הזמרה האירופית־הרוסית. לעומת זאת היה שלמה קופשטיק — כשרון זמרתי מלידה, עם מנטאליות יהודית עממית — לפחות אוטודידאקט־למחצה, אם לא שלם, אם נביא בחשבון שהוא למד משהו מאחיו יהושע שהיה תלמיד בקונסרוואטוריה הווינאית. שלמה קופשטיק לא היה בילדותו משורר אצל חזנים, כלומר לא היתה לו מורשה של איזו שיטה בחזנות. רק בשנות הבגרות פנה לחזנות, זכה בהתמודדות־כוחות של חזנים ו„כבש" את המבצר של בית־המדרש הגדול במינסק, קיבל שם את כהונת החזן. כל זה מלמד על העושר החזני־הזמרתי הרב שבו חנן הטבע את אישיותו של שלמה קופשטיק.

שלמה קופשטיק (תרל"ח—תש"ג) שימש 15 שנים רצופות בחזנות בבית־המדרש הגדול בבמינסק, ולידו מקהלה גדולה, נערים ובוגרים, כשהמנצחים הם ס. ספקטור והאמרמן. ב־1906 עלה ארצה.
עם החזן שלמה קופשטיק שיתפתי פעולה פעמיים בימים נוראים, באולמי־קולנוע בחיפה. ניצחתי על מקהלה שהורכבה במיוחד לימים הנוראים, ונתגלגלה לי זכות לעמוד מקרוב על אישיותו החזנית של שלמה קופשטיק. היה לו טנור, שאם כי זיעזע כבמצלול־מתכת את האקוסטיקה, ניחן עם זאת ברכות ענוגה, כפיפה־גמישה. אף שהצלילים העמוקים יותר היה להם מעין רקע של באריטון, הרי זה לא פגע בדיוק של הקולוראטורה. קולו היתה בו חמימות יהודית, ו„אמירתיותו" החזנית דיברה אינטימית אל לב היהודי העממי והיתה, מבחינה רגשית, לטעמו של האדם היהודי, איש הרוחניות העממית.

יוליוס ז'וכוביצקי

מוסיקאים במינסק

יהודה ז'וכוביצקי

יהודה (יוליוס) ז'וכוביצקי (ממשפחת הצדיק ר' ישעיה ז'וכוביצר) נולד בשנת תרכ"ח (1868) בעיירה אוסטרושיצקי-גורודוק הסמוכה למינסק. למד בקונסרבטוריה הקיסרית בווינא, במחלקה לכינור, ובסיימו לימודיו חזר לרוסיה והיה כל ימיו מורה לכינור במינסק. העמיד תלמידים רבים וביניהם הכנר הנודע ה. סולומונוב, איש מינסק אף הוא. מאז כינון הממשלה הבילורוסית, הורה במכון המוסיקאי במינסק וב־1940 זוכה בתואר: „פדגוג רב־זכויות של הריפובליקה הבילורוסית".

איש נלבב, נעים־הליכות, „מורה בחסד", שהיה אהוב על תלמידיו ועל כל יודעיו. עזר לתלמידים בני־עניים ואת המחוננים שבהם קירב והדריך בעצתו למצוא דרכם בחיים.

לעת זיקנה כתב זכרונות ותיאורים מחיי עיירת מולדתו ומינסק — פרקי פולקלור וחומר רב־ענין לתולדות חיי החברה היהודית בסוף המאה שעברה וראשית המאה הנוכחית.

נכלא בגיטו ונספה יחד עם אשתו (חנה לבית סלאָפיאן), בנותיהם ונכדיהם.

בן־אחיו דוד זכאי

הרמן הרשל סולומונוב (1875—1943)

בן למשפחת מוסיקאים עניים במינסק, הצטיין מילדותו בכשרונו — „ילד פלאים" שהפליא הכל בנגינתו. בעצת המורה שלו י. ז'וכוביצקי (אחר־כך גיסו) ובהדרכתו יצא ללייפציג וסיים שם, בעזרת נדיבים שתמכו בתלמיד רב־הכשרון, את הקונסרבטוריה המלכותית, וכיהן בתור קונצרטמייסטר בפילהרמוניה הלייפציגית הידועה (אז בניצוחו של ארתור ניקיש). ב־1907 יצא לארצות־הברית ושהה שם חמש שנים: היה בין הקונצרמייסטרים של הפילהרמוניה הניו־יורקית ונלוה לה במסעיה על־פני רחבי המדינה, ושמו נודע לתהילה. חזר למינסק והורה בקונסרבטוריה שם.

בימי הכיבוש הפולני עבר לווילנא והיה פרופיסור לכינור בקונסרבטוריה שם. זמן־מה הורה גם במכון היהודי המוסיקאי. ערך קונצרטים בערים הגדולות בפולין וזכה להדים נלהבים. עם הכיבוש הסוביטי חזר ב־1939 למינסק והורה בקתדרה בקונסרבטוריה הממלכתית. הופיע בתכניות ראדיו והפליא בנגינתו בקונצרטים מרובים כבצעירותו.

נכלא בגיטו ונספה הוא ואשתו (מאניה סלאָפיאן). ניצולים מהגיטו סיפרו כי היה מנגן לפני אחיו הכלואים והיה להם מקור עידוד ותקוה.

מבין תלמידיו הרבים יש נגנים ידועי־שם השומרים בלבם בהכרת־טובה את זכר מורם המהולל.

בנו דוד סולומונוב

צ ב י ג ו ר ד ו ן

ניגונים זכים

צבי בן יצחק־אייזיק גורדון (1888—1959)
עלה ארצה בשנת 1925.

ניגוני ה„כלי־זמר"

בסוף המאה שעברה ובתחילת המאה השוטפת, שנות ילדותי במינסק, היתה חגיגת חתונה נושאת חותם של צרמוניה, מסורת עתיקת־יומין אפופת הוד־קדושה, שאין להוסיף עליה ואין לגרוע ממנה. עשירים ועניים היו מדקדקים בה במידה שוה, כחוט־השערה; חסידים ומתנגדים הלכו בה שלובי־יד. אדוקים שומרי־מצוות ונאורים חפשיים בדעות קיימו כל פרטיה ודקדוקיה לפי הוראות הרב המסדר את הקידושין; במטבחי אולם החתונה היתה מתנהלת העבודה בהכנת הסעודה בפיקוח חמור של יהודי בירמולקה, פאות וזקן־מידות, לפי כל סעיפי ה„שולחן־ערוך". עם גמר החופה היה השלטון על מחנה החוגגים עובר לידי ה„בדחן" (המשורר המפורסם בשעתו, אליקום צונזר, היה עשרות שנים לפני עזבו את רוסיה ה„בדחן" המוכתר והשליט היחידי במקצוע זה במינסק), שתפקידו היה לתבל את חוליות שרשרת הצרמוניות המקובלות מדורי־דורות בבדיחות והלצות מעניני דיומא, בפזמונים היתוליים המשמחים לב הקהל, במגידות ודברי מוסר במסורת של „בעזעצן די כלה", בהנהלת סדרת ה„דרשה געשיינק", בהכרזת השם וקרבת־המשפחה של כל תורם בכסף או שוה כסף, בלווית „אמצאות" ואמרות־כנף קולעות לגבי כל אחד, לפי מצבו ומעמדו בחברה. הוא היה במידה ידועה גם המתווך בין מקהלת המנגנים ובין קהל האורחים, מתי לנגן ומה לנגן. עם התחלת הסעודה היה יורד ממכון שבתו על דוכן ה„בדחן" ורישומו לא ניכר עוד.

שלושה אולמות־חתונה היו אז במינסק, שעמדו מחוץ להתחרות: „בונצ'יקס זאל", „צ'ערצ'עס זאל" ו„זאל פאסאז". בתחום המוסיקה שלטה שלטון בלי מצרים מקהלת ה„כלי־זמר" בהנהלת איצה דוד, כנר־אוטודידאקט מצוין ומפליא לעשות. כינורו היה, כמבטאו של ביאליק, „נפש חיה וממללה". היה מנגן בחום ובהתלהבות, בחינת „כל עצמותי תאמרנה". ידו הימנית היתה אצה־רצה, עולה ויורדת עם הקשת, ואצבעות ידו השמאלית מפזזות ומכרכרות כאחוזות טירוף על־פני המיתרים, ומדובבות צלילים ובנות־צלילים, עתים — חוצבי להבות, מרעידי אמות־הסיפים, ולפעמים — קול דממה דקה, צקון־לחש, השתפכות־נפש פיוטית הקורעת סגור הלב לאנחת־הנאה ומעלה בפינות העינים דמעות־התמוגגות... יש שהיה איצ'ה דוד יוצא מכליו, מפשיל ידיו האוחזות בכינור ובקשת לאחורי גבו ומנגן בשיטה עיוורת, מבלי להחטיא אף כמלוא השערה.

ניגוני מקהלת איצ'ה דוד הפכו בשעתם לנחלת חוגים רחבים של קהל המבקרים בחתונות, שאין מדלגים עליהם בשום חתונה והם תופסים עמדות מיוחדות כניגוני־חובה ממש. היו ניגונים נוגים ונוגעים עד הלב והיו ניגונים עליזים ושמחים, מלהיבים ומרקידים. הראשוני שייכים למומנט של „בעזעצן די כלה", כשהבדחן מטיף מוסר לזוג הצעיר, מזכיר להם את חשיבות השעה ורצינותה, מצייר לפניהם את שורת החובות האנושיות והמוסריות שהנישואים מטילים עליהם, ומעורר אותם בטון אבהי, מלא חסד ורחמים — לחשבון הנפש. מומנט דראמתי זה היה מלווה כרגיל בדמעות מעיני הכלה. אחרי זה מחרים־מחזיקים אחריו איצ'ה דוד עם המקהלה בניגון הנקרא בפי המקהלה: „אשטייגער", המדגדג את הנשמה ומתדפק על שער הרחמים...

הניגונים העליזים מקומם עם גמר טקס החופה ושבירת הכוס בבעיטת רגל החתן, כשבאופן ספונטני פורצים החוצה כל גלי השמחה והגיל שנערמו בלבבות: ה„הקפות" מסביב לכלה, כשאושרה מבצבץ ומשתקף מבעד ההינומה המכסה את פניה; האילומינציה רבת האור של הנרות הצבעוניים שבידי הקהל הסובב את החופה ככוכבי־זוהר מסביב לירח עולה על שמי החיים החדשים. כל השמחה הפנימית הזאת מוצאת את תיקונה בהתפרצות ספונטנית לרווחה, התוססת ומציפה את כל הקהל, בשפע של נשיקות לזוג הצעיר ובהזדמנות זו — גם בינם לבין עצמם. התרוממות הנפש מגיעה לשיא, וכשהקהל זז מפינת החופה לאולם הגדול כבר לא הולכים, אלא רוקדים בהמון וביחידות לצלילי גיל ורננה, צהלת משובה ואקורדים רועשים וסוערים ומדגדגים את כפות הרגליים של איצ'ה דוד ומקהלתו.

עד היום הומה בי לבי כשניגונים אלה צפים ועולים בזכרוני, מרעידים ומרטיטים נימים בנפשי ומעוררים געגועים לעולם שאיננו עוד ולעיר נעורי, ערש ילדותי הרחוקה.

ר' יעקב מטלחן

כבכל „שטיבל" של חסידים היה גם ב„שטיבל" הקוידאנובי אשר במינסק (ברחוב אלקסנדרובסקאיא מול בית־החולים לחולי־רוח) חבר זמרים מושבעים מתוך חסידי המקום הותיקים, שבראשו עמדו שלושת האחים: ר' אייזיק, ר' נח ור' נחום גורדון. הנגינה היתה חזקתם הבלעדית וכל הזכויות היו שמורות להם, מלבד מקרים בודדים של ביקור עירנו ע"י זמרי ה„חצר" בקוידאנוב הסמוכה למינסק או אחד ה„נוודים־לקטנים" בעלי־המקצוע באיסוף ניגונים מכל מקור המזדמן לידם והעברתם והרבצתם בתחום חסידי קוידאנוב בכל מקום שהוא, מנהג המקובל בין כל ה„חצרות".

ברם מתחילת המאה העשרים ועד למהפכה זכתה קהילת חסידי קוידאנוב במינסק לאכסן אחד מגאוני הנגינה החסידית של הדור, שנודע בשם יענקל טעלעכאנער.

הוא בא לעירנו כאורח נטה ללון והשתקע בה לכל שנות חייו האחרונות. כל חייו עברו עליו בנדודים ובחיפושים אחרי „רבי", שיוכל להתקשר אליו בכל נימי נפשו, ואחרי החסידות הזקוקה והצרופה, הממלאה את הנשמה עד כדי התפשטות הגשמיות והתדבקות עם הבורא, כביכול, המאזין ומקשיב לתפילותיו ותחנוניו, לצקון לחשו ולהשתפכות נפשו כילד עלי אדמות לפני אביו שבשמים, מחפש מפלט ומקלט מהאוירה הדלוחה של הבלי העולם הזה, בניגון הלב והנפש.

הוא עבר כמה וכמה גלגולים, שהה זמן מה בקארלין, התארח בסטולין ועבר למינסק. נשמתו של נע־ונד זה נשארה חידה סתומה. מתבודד, רציני, מכונס בעולם מסתורי, באוירה שלא לא־מכאן ויונק ממעינות הקולות והצלילים, הממלאים הוייתו ללא שיור.

ברפרטואר העשיר של ניגוניו המרובים נמצא מעט מזעיר מסוג הניגונים העליזים. רוב ניגוניו נוצרו בעיקר לפרקי תפילות של הימים הנוראים, שהנשמה הדוויה מתלבטת בהן ומערטלת לפני הקב"ה את כל מדוויה ופצעיה ומבקשת עזרה, סליחה ומחילה. יש שהניגון נגמר בנעימה מעודדת מלאת בטחון בעליית תפילתו עד לכיסא הכבוד. אין היא חוגגת נצחון בקול תרועה, אלא בנימה של הכרת תודה וקורת־רוח מלטיפה אבהית של רוח־הקודש.

ישנם גם ניגונים שהם מעין דו־שיח בין שני ידידים, שהאחד בעל כוח ויכולת, והשני

מסכן וחסר־אונים הזקוק לעידוד מצד רב־הכוח. הניגון זורם בנחת ובמתינות, בהכרת נצח הידידות שלא ישקר. ניגון מסוג זה מזכיר חליל־רועים, צלילים מהדהדים באין־סוף, מצמיחים כנפים ומרקיעים למרומים.

לפעמים הניגון כולל אופרה שלמה, תחילתה קול דממה דקה, נקישה קלה בקצות האצבעות על שערי הרחמים, צליל רך וענוותני ספוג רטט קדושה ויראת־הרוממות. לאט־לאט הוא מתמלא אמונה, ומצטרף למקהלה ברון יחד כוכבי בוקר... בהמשך הוא עובר לנעימה של טענות ותביעות, הולך ומונה את כל המצוות והמעשים הטובים שאיש ישראל מקיים בשמחה ובחדוה מתוך עוני, צרה ומצוקה. והוא ראוי וזכאי על כך לקבל גמול ישרים. והניגון הולך ומתפרץ לגובה ולרוחב, עובר מקילוח דק אטי לגלים סואנים ורועשים.

כאלה הם רוב ניגוניו של ר׳ יעקב מטאַלְאֶחאַן, הספוגים אמונה ותקוה, מתדפקים על שערי השכינה ואינם זזים עד ששומעים קול ממעמקים: „סלחתי כדבריך״!

בבית־הכנסת של חסידי קוידאנוב במינסק לא קבע ר׳ יעקב לעצמו מקום מסוים לתפילה, אף כי הגבאים העמידו לרשותו מקום נכבד על־יד הקיר המזרחי, אלא היה מהלך אילך ואילך מאחורי הבמה האמצעית, כולו מכונס לתוך עצמו, מתפלל לאו־דוקא עם הקהל בקצב התפילה, אלא חורג מתוך המסלול, מתעכב על פסוק אחד וחוזר עליו כמה וכמה פעמים, כאילו חותר להגיע עד שרשי צפונותיו. הייתי עוקב אחריו ומקשיב לכל היוצא מפיו. הוא עניין אותי לא רק כנשמה מוסיקלית עשירת גוונים, אלא גם כאישיות בלתי־רגילה בכל הליכותיו.

תוים לא ידע ואת ניגוניו היה יוצר קטעים־קטעים, שאת כל אחד מהם היה מוסר לאחד מעוזריו עד שגמר את כולו וצירף את כל החלקים ליחידה שלמה. הוא היה קומפוזיטור במלוא משמעותה של המלה ובמוחו התרוצצו קטעי יצירות חדשים לבקרים. את הנגינה הוא גרס לא כמדע ותורה הצריכים לימוד, אלא כמתת אל, ניצוצות קדושה הנובעים מאהבת הבורא ויראת שמים ומבטאים את הרגש בצלילים והמיית־נפש.

ניגוניו נחרתו עמוק בלבי וזכורים לי. ניסיתי להתקשר עם הקומפוזיטור יואל אנגל ז״ל לשם הנצחתם בתוים. השמעתי באזניו אחדים מהם, והוא גילה בהם ענין רב. אך לא איסתייעא מילתא, הוא מת לפני שהספיק להוציא את הדבר אל הפועל.

סיפר לי אחי המנוח, הרב י. ש. גורדון ז״ל, כי בהיותו בישיבת סלובודקה, באחת המסיבות החגיגיות, בנוכחות ראש הישיבה, הרה״ג ר׳ נ. צ. פינקל, המכונה „סבא״, הוא שר לפי בקשת הרב אחד מניגוני ר׳ יעקב. כל שעת השירה ישב הרב כשפניו בין כפות הידים, הנשענים על השולחן וכולו אוזן, וכשגמר אחי לשיר, נדהם לראות את הרב מוחה דמעות מעל פניו....

י. מ. מאלי

רסיסי זכרונות

יעקב משה מאלי — יליד מינסק (1897). עלה ארצה בתרפ״ה.
מבכירי עסקני חיפה. ראש המועצה הדתית בחיפה.

לימוד־תורה במינסק

מינסק הצטיינה בלימוד התורה. בעיר התקיימו כמה ישיבות לבחורים ולנערים בגעזעלן־שול, בבית־הכנסת של הקצבים, בבית־המדרש הקטן, „בלומקעס קלויז" ועוד.

יש להוסיף, שבכל אחת מהישיבות הגדולות בליטא: מיר, סלובודקה, ראדין, טאַלז ועוד למדו עשרות בחורים ממינסק. לפיכך חלקם של בני מינסק בישיבות הגדולות עלה על חלקן של יתר הערים הגדולות שברוסיה. גם בעלי־הבתים, הפועלים, בעלי־המלאכה, החנוונים וכו׳ במינסק לא התרחקו חלילה מלימוד התורה. שיעורי תורה התקיימו בבתי־הכנסת הרבים שבמינסק, בשעות הבוקר המוקדמות לפני תפילת שחרית ואחרי התפילה, אחרי־הצהרים ובערב. אנשי־עבודה אלה גזלו משעות־המנוחה שלהם אחרי יום־עבודה כדי להתבשם — ולו גם במקצת — מלימוד התורה. ומה למדו? הלמדנים — דף גמרא, ופשוטי־העם — לפי דרגותיהם השונות: משניות, עין־יעקב, וכו׳.

מגידי השיעורים היו על־פי־רוב רבני המקום, אבל היו גם בעלי־בתים תלמידי־חכמים, שלא הסתפקו בלימוד התורה, אלא גם רצו ללמד לאחרים, וגם הם היו בין מגידי השיעורים.

ר׳ זוסיא מאלי

אבי הרה״ג ר׳ זלמן זוסיא מאלי זצ״ל, נולד בעיירה הלוסק, פלך מינסק, לאביו ר׳ משה, שעלה לירושלים ומנוחתו כבוד בהר הזיתים.

אבי שימש כרב בניישטאט, פרבר מינסק, במשך כארבעים שנה. יום־יום היה עסוק בתפקידיו הרבנוניים: עניני היתר ואיסור, הרבצת תורה ברבים ועסקי ציבור שונים. שומעי־לקחו היו יהודים פשוטים, בעלי־מלאכה ופועלים, שהיו באים יום־יום לשמוע דברי תורה מפי הרב. אהבת א״י היתה טבועה בלבו מנעוריו, ומגמתו היתה לעלות לא״י. הוא היה חבר בחברת „אגודת האלף". לפי התקנות של חברה זו — כל אחד מאלף החברים היה צריך לשלם סכום קבוע שנתי. בסוף השנה היו מטילים גורל, והזוכים בגורל נשלחו על חשבון החברה לא״י. מטעם החברה יצאה גם משלחת לא״י והיא תרה את הארץ וגם רכשה את אדמת עין־זיתים ליד צפת.

רבנותו של אבא לא הספיקה לפרנסת המשפחה הגדולה, והמפרנסת העיקרית היתה אמי דבורה בתיה ע״ה. היא ניהלה חנות, והחנות יחד עם רבנותו של אבי ז״ל הספיקו בקושי לפרנס את המשפחה.

אבי ז״ל נפטר במינסק בשנת תרפ״ד. אמי זכתה לעלות לא״י ונפטרה בשנת תש״ה בת״א.

ר׳ ברוך זלדוביץ וחתנו ר׳ אברהם פינס

שני אישים דתיים אלה הצטיינו בעסקנותם הציבורית. שניהם תפסו עמדות מכובדות בציבור היהודי במינסק. הם נבחרו לועד־הקהילה בבחירות שהתקיימו עם נפילתו של הצאר ניקולאי ושניהם ייצגו — יחד עם אחרים — את היהדות הדתית במינסק.

ר׳ ברוך זלדוביץ היה איש נעים־הליכות, תלמיד חכם וגם בעל ידיעות כלליות רחבות והצטיין בנאומיו מעל במת ועד־הקהילה. הוא היה בעל הדרת פנים, וכשהיה עולה על הבימה להשמיע דבריו, היו הכול מטים אוזן לדבריו שנאמרו בנחת. בשעת דיבורו היה מלטף את זקנו הלבן ואהב לצטט מובאות לא רק מהתנ״ך והתלמוד, אלא גם מחכמי אומות

העולם. איש אמיד היה והצטיין במעשי צדקה רבים. אחרי הרפתקאות רבות הצליח להגיע לארץ והתגורר בירושלים, ובה נפטר.

חתנו, ר׳ אברהם פינס, הצטיין גם הוא בעסקנותו הציבורית. הוא שימש סגן ראש ועד הקהילה. גם הוא זכה להגיע לארץ. ישב שנים רבות בחיפה ועבד כפקיד בבית־החרושת „נשר״. עם צאתו לפנסיה עבר לירושלים, ושם נפטר.

תיזכר לטוב רעיתו הגב׳ פינס; היא היתה עסקנית ציבורית מסורה, במינסק ייסדה וגם ניהלה בית־ספר לבנות במגמה דתית, וגם בהיותה בחיפה עסקה ופעלה רבות בעניני ציבור. במאמר מוסגר רוצה אני לציין, שבבחירות שהתקיימו לועדי הקהילות וכן לאסיפה המכוננת הכלל־יהודית ברוסיה, לא עמדה כלל השאלה של זכות בחירה לנשים. ברוסיה השתתפו הנשים — בעידוד הרבנים — בבחירת כל מוסדות הציבור, הן מקומיים והן כלל ארציים. בישיבות מועצת הקהילה במינסק ישבו הנבחרים בחצי גורן עגולה; מימין — נבחרי אגודת ישראל, אחריהם — המזרחי, וביניהם גם רבנים. אחריהם — הציונים הכלליים, צעירי ציון, ה„בונד״, וביניהם אסתר פרומקינה־ויכמן.

הזכרתי את אסתר פרומקינה־ויכמן, ואני רוצה לספר אפיזודה הקשורה אתה. הדבר היה בראשית תפיסת השלטון על־ידי הבולשביקים. הם לא הכבידו מיד את אכפם על התושבים. במינסק היו מגייסים אז גברים לעבודות שונות כמו תיקון ההריסות של שנות המלחמה ועוד. גם בני הישיבות גויסו לעבודה, דבר שהפריע, כמובן, למהלך הלימודים הסדירים בישיבה. והנה נודע שתלמידי בתי־ספר פטורים מגיוסים. התאספו בני הישיבה שלמדו אז בבית־הכנסת של הקצבים והחליטו לפנות לפרומקינה, שעמדה אז בראש מחלקת החינוך של העיריה, שתתן הוראה לשחרר את בני הישיבות מהגיוס, כפי הנהוג כלפי תלמידים אחרים. הגורל להיות השתדלן נפל עלי. כשהתייצבתי לפניה בעיריה והרציתי לפניה על הענין היא נענתה מיד לבקשתי, לתמהוני הרב, ובו במקום נתנה הוראה לשחרר את בני הישיבה מגיוסי־הכפיה לעבודה.

לייב דרייצר

לייב דרייצר היה חובש מומחה במקצועו. הוא ידע בטיב מחלות ותרופות. בכל מקרה של מחלה היו מזמינים אותו. הוא בדק את החולה, מישש את הדופק, הסתכל בגרון, מדד את החום ורשם מתכון: טיפות, כדורים, כוסות־רוח, וכו׳. הכול הכירו בו שהוא מומחה לכל מיני מחלות והא ראיה; ברוב המקרים החולים הבריאו. אם גברה המחלה — היו מזמינים — בלית ברירה — את הרופא, הדוקטור. ויש לציין, שהדוקטור היה מסכים על־פי־רוב למסקנתו של לייב דרייצר.

והנה קרה פעם מקרה, שהדהים את הכול. מפה לפה עברה השמועה, שהמשטרה אסרה את לייב דרייצר. על המקרה המשונה הזה דיברו בבית־הכנסת, ברחוב ובחנות־המכולת. כבן חמש הייתי אז, וכמובן שהייתי סקרן לדעת על מה ולמה אסרו את לייב דרייצר. שאלתי את אבא, אמא ואת יתר אנשי הבית, אבל תשובה לא קיבלתי. אזי נטפלתי אל אחי הגדול ולא נתתי לו מנוחה. וכדי להיפטר מהטרדן הקטן הוא „גילה״ לי את הסוד: לייב דרייצר נאסר על שרשם לחולה תרופה חלבית, מבלי להודיע לחולה שעליו לחכות שש שעות בין בשר לחלב, כדין. מיהרתי לגלות את הסוד למלמד שלי. לתמהוני הגדול, פרץ המלמד בצחוק גדול. עמדתי תוהה ובוהה: על מה ולמה הצחוק?

סוד המאסר נודע לי לאחר זמן. לייב דרייצר רשם בטעות תרופה שסיכנה את חיי החולה.

יהושע פישר

בעלי־עגלות

פרק כ"ג מספרו הגדול של המחבר שבכתובים „זכרונות ממינסק". תירגם מיידיש מרדכי ברגר. יהושע בן בנימין פישר נפטר בירושלים בשנת 1955.

אספר על העגלונים שעבדו ליד תחנת־הרכבת הווילנאית אצל האֶקספדיטוֹרים, כלומר, אצל שגרני הסחורות המתקבלות והנשלחות באמצעות הרכבת.

היה היתה קבוצת עגלונים הקרויה „קאמפאניה" — שלישיה שעבדה ברכבת: שמואל „בִּיצ'וֹק" (בן־בקר), ארי'לה „טענצער" (רקדן) ויענקלה „מוז'יק" (גוי מגושם). כינויים אלה הלמו ביותר את שלושתם. הם הפליאו לעשות במלאכת הגניבה. שמואל ביצ'וק היה יהודי גבוה וגברתן כבן 50, בעל זקנקן שחור ואכן חזק כפר. בשעת תיגרה נוהג היה להטיח ראשו ביריבו, בדומה לפר הנוגח בקרניו. ארי'לה טענצער אף הוא גבוה וגברתן וגם לו זקנקן קצר. כבן 40, היה מתנודד אגב הילוכו, כמי שרוקד איזה ריקוד מוזר. הצטיין במענה־לשון ולא היה דומה לו בגידופים ובניבול־פה. השלישי, יענקלה מוז'יק, היה סתם עם־הארץ ובור גמור, כבן 45, נמוך במקצת מחבריו, אך בדומה להם חזק ואיתן. על זקנו השחור לא עלה מסרק מעולם. ועיניו נצצו ובערו כשם שהכובע בוער על ראש הגנב. כינוהו „מוז'יק" על שום בערותו המדהימה, ורגלו לא דרכה מעולם על סף בית־הכנסת. שלושת הברנשים האלה עבדו בצוותא. מלאכתם היתה להוביל חביות מליח, מלח וסיד מבית־הנתיבות. אין לומר שעבודה זו היתה קלה ונעימה, ובפרט בימי גשמים או בכפור עז וברדת שלג רב בעונת החורף. אך הם לא עשו מזה ענין, בהיותם מאומנים ורגילים במלאכתם. כל תשוקתם בחיים לא היתה אלא להגיע ללגימת י"ש הגונה, ולקנח בבשר־אווז, בקורקבנים ובכבדים של אווז ולהחיות נפשם בקיץ בלביבות־גבינה במסבאה של גוטה־לאה. משהיו מסיימים הובלה אחת של סחורה, היה ביקורם הראשון במסבאה של גוטה־לאה ושם היו מוציאים את כל הרווח שהרוויחו מעמלם. ומשהגיעו לסיבוב שני לבית־הנתיבות, היו כבר מבלים בפונדק־התה של שייע שנמצא בסמוך לתחנת־הרכבת ושם היו מוסיפים להשתכר ולזלול. ולאחר הלגימה היו לעתים אף מתחילים להתקוטט ולחלוק מהלומות זה לזה, אף שהיו שותפים. לרוב, זה היה קורה כשלא יכלו להתחלק בסחורה הגנובה, כגון חבית מליחים או שק מלח וכדומה. אכן, הם היו מומחים במלאכת הגניבה, שלא היתה כרוכה בקשיים כל־עיקר, כיון שהקרונות היו עמוסים סחורות למכביר. בדרך־כלל היו גונבים מהסחורות שנועדו לתעבורה לתחנות אחרות, שהרי תחנת מינסק שימשה מרכז מיון למשלוחים שנטענו בשביל ערים אחרות. כל תיגרה ביניהם היתה מסתיימת בסולחה שבה היה מתווך לקוח שלהם שהם היו מובילים עבורו קרונות־סיד. שמו היה שלום הלפרין, יהודי נאה מאוד ואדם טוב־לב. הוא אף היה מוסיף להם מכיסו דמי־שתיה. שלושתם היו נשואים ומטופלים בילדים, אך לא היה איכפת להם שילדיהם רעבים ומהלכים יחפים. יתר על כן, הם היו טוענים שלנשותיהם ולילדיהם צריכים לדאוג הגבירים. לשם כך, טענו, יש תלמוד־תורה, חונן־דלים, לינת־הצדק ו„הקדש" לחולים. לדידם נסתיימה אחריותם בכך שהם הולידו את הילדים. והלא העגלונים התפרנסו יפה, ואלה שלא היו שיכורים וזוללים יכלו לחסוך הון ואפילו להקים לעצמם בתים משלהם. עולמם היה נחרב עליהם רק משנפל סוס שלהם, כי כספם לא הספיק לקניית סוס חדש. לכך

היו דואגים שאר העגלונים, עורכים מגבית ומרכזים איכשהו את הסכום הדרוש.
ברם, הללו היו ממשיכים במלאכתם, שוהים במסבאה של גוטה־לאה ומשתכרים שם.
שעה שמישהו מן הסוחרים או השגרנים היה מטיף להם מוסר, היו הם מסתכלים בו בביטול ואומרים: „שמעו־נא מה שהדיוט זה מקשקש. הדיוט נשאר הדיוט!". וייזכר שוב לטובה לקוחם שלום הלפרין, שבהעניקו להם את דמי־השתיה, היה מוסר אישית את הנותר לנשותיהם ולילדיהם, ובכך תמך בקיומן של משפחותיהם, אף שהעגלונים לא סבלו לעתים את נוהגו זה. אך לאחר שסבאו וזללו כדת וכדין אצל גוטה־לאה, היו נמלכים בדעתם, ואף מרוצים מכך. שלום הלפרין הוסיף להעסיקם רק משום שחס על משפחותיהם.
סוף דבר, שהשלישיה נתפשה בגניבת אֲבַרזינים מהרכבת ושלושתם נכלאו בבית־הסוהר.
לעתים ניתן לראותם לבושים בבגדי־אסירים ועושים בנקיון הרחובות.
קבוצת עגלונים אחרת, שהיתה מכונה „די קופייקעס", כללה דוד, בנים ואחיינים. הללו הטילו חיתיתם על כל עגלוני הרכבת. קבוצה זו היתה משופעת בעבודות רבות וביחוד של בית־העסק הגדול והעשיר של יצרני נופת, יי"ש ועוד מצרכים. בעיר מרננים היו כי ביסוד קשרי הקופייקעס עם בית־העסק היה משהו מסתורי, כי בית־עסק זה יצא לו שם רע. אכן, היו פורצות תכופות שריפות במפעליו ובבתיו. בשריפה בבית־העסק בחצר שברחוב זאכארייבסקי, נשרפה בתו של דייר ששכר חנות באותו בית. נערך משפט גדול ובעלי העסק הזעיקו ממוסקבה את גדולי עורכי־הדין והצליח לטשטש את הפרשה. אך מאז חדלו השריפות. הקופייקעס לא חסכו מאמצים, כדי לסייע לבעלים להיחלץ מהצרה. הם היו אמידים למדי. היו להם בתים משלהם, וסוסים משובחים. אחד מבעלי העסק, יעקב ברלה, שמו היה ידוע בעיר לשמצה: עוד בהיותי נער, סערה מינסק כולה כשזה גורש לשנים אחדות מהעיר בפקודת המושל, ולא משום שלא אמר בשבת „אשרי תמימי דרך" או משום שהיה מעורב בתנועות סוציאליסטיות. סיפרו, כי לאחר שהוא נפטר, זלגה אשתו, בשעת ההלויה, דמעות והעתירה אל האלוהים כי בעלוֹת בעלה למַלכותא דשמיא, יצאו לקראתו מלאכים טובים. ניגש אליה חברו הטוב של הנפטר, עמיתו במשחקי קלפים, והפליט: „למה את מבקשת דווקא ,מלכים'? מוטב שתבקשי ,אלופים'. מי כמוך יודע כי אלופים עדיפים על מלכים...". ועוד אירע במשפחה זו שאחד האחים מת מיתה פתאומית ולאלמנתו הגיעה ירושה. אך בני המשפחה ביקשו לנשלה מירושתה והעלילו עליה שהיא הרעילה את בעלה. שבעה חודשים לאחר פטירתו הוציאו את גופתו מהקבר לנתחה ולגלות בה עקבות של רעל. אך העלילה נתבדתה, והם הפסידו את המשפט ונאלצו לשלם לאלמנה את הירושה. באוירה כזו נתהדקו הקשרים האינטימיים בין העגלונים ובין בעלי העסק עד כדי שיתופם בכל מיני מעשים פליליים. לעומת זאת, כשהיה מתפגר סוסו של עגלון עני, היו הם מושיטים הראשונים את נדבת הרובלים שלהם.

עירנו מינסק נחשבה אחד המרכזים הגדולים של סחר באריגי בדים. הסוחרים האלה החזיקו את חנויותיהם בכיכר הכנסיה. בענף זה היו מועסקים על־ידי השגרנים בתחנת־הרכבת עגלונים אחדים. מאלה ראויים לציון „סקאקון" (קפצן) ואברמ'לה נשרף. לראשון קראו סקאקון על שום שהיה מפליא לקפץ. כינויו הנוסף היה „סקוֹרוֹכוֹד" (הצועד במהירות). הוא היה גבוה וצנום ורגליו הרזות דמו לשני מקלות דקים. היתה לו יכולת נדירה של ריצה מהירה וכשהיה נשלח בשליחות דחופה כלשהי, היה משאיר סוסו

ועגלתו אי־שם, פותח בריצה וכהרף־עין חוזר משליחותו. הוא היה מתפאר שבעודו צעיר היה מתחרה בריצה עם הסוס המהיר ביותר ואף מנצחו. הוא היה אדם ישר מאוד ולא נמנה על חבורת השיכורים. חביבים היו עליו כלי־כסף מוזהבים. ומשחסך רובלים אחדים, היה מיד קונה כלי סכו״ם מעין אלה. אברמ׳לה נשרף, לעומתו, היה טיפוס שונה לחלוטין. היה זה יהודי פיקח שאהב לצחוק ואף להלעיג על כל אדם. הוא היה בעל־בשרים, חוטמו העבה אדום מלגימה יתירה, ובזקנקנו השחרחר הדליל כבר זורקה שיבה. הוא לא דילג על שום מסבאה או מזללה והיה פוקד אותן כדי „לסעוד את לבו החלוש״. בכל המקומות האלה הוא היה בעל־חוב גדול ואף־על־פי־כן היה מוצא תמיד „הדיוטות״ חדשים כדי להשיג מהם אשראי נוסף. כיסיו היו תמיד גדושים סוכריות ושאר דברי־מתיקה. העגלונים היו מספרים עליו שהוא מסוגל לגמוע יי״ש כמים, ולביבות במסבאה של גוטה־לאה היה בולע מאה בהעלם אחד. מעולם לא יצא מחובות והיה עני מרוד. כשגדל בנו, מולקע, מסר את הסוסים והלקוחות לידיו.

אחד העגלונים היה מכונה „חנה־ריבה״. כינוי זה דבק בו על שום ששימש עגלון לאכסנייתה של חנה־ריבה. היה עובד גם אצל אחדים מסוחרי האריגים. עגלון זה היו לו תכונות של תגרנית בשוק: לבכות ולקבול בלי הרף, לקלל ולזעום על עולם ומלואו. כשנזדמן לו דבר תחת ידו, לא נמנע מלקנותו במשיכה.

והיו עוד הרבה עגלונים זעירים שגם הם לא משכו ידם מגניבה, כגון חיים „קוברסקי״. „קוברסקי״ היה כינויו, כי בעירנו ישב עשיר גדול ששמו קוברסקי. ומאחר שחיים העגלון היה בעל־גאוה גדול, היו העגלונים מכנים אותו בהיתול בשמו של הגביר הלז. חיים לא בחל במאומה וגנב כל דבר שנזדמן תחת ידו.

והיה אחד משה־דוד „פליונדערקע״ שהיה לו תבלול בעינו, ואף הוא לא משך ידו מגניבה, אם כי בצנעה. והיה איטשע־לייב „די ליוּלקע״ (המקטרת) שעמד בראשה של החבורה שהפליאה מכותיה בתיגרה עם החיילים, ההתנגשות שלאחריה נערך המשפט הנודע של אברהם קפלן וחבריו.

ועוד אחד, מיישקה רטנר, היה עגלונה של חברת־תובלה רוסית. יהודי צנום, גבוה ואדמוני כבן 35, ומאוד החשיב את עצמו. הוא היטיב משאר העגלונים לדבר רוסית וידע מעט לקרוא ולכתוב, אך שלא כעגלונים אחרים, לא עסק בגניבה. היה לו כשרון ארגוני והוא התמסר במרץ רב לארגונה של חברת גמילות־חסדים של העגלונים, שעזרה לא מעט לעגלונים עניים. היה עורך הצגות ונשפיות לטובת הקופה של גמילות־חסד. כל שנה היתה נערכת באולמי העיריה אסיפה שנתית של החברה לקביעת התקציב והמאזן, ואני, כחבר־כבוד של חברת הגמ״ח, ניהלתי את האסיפות האלו. לא יתואר כמה עמל נדרש כדי לנהל חברת גמ״ח מעין זו, אך מיישקה „רטנר״ עמד בכך וניהל אותה ביד רמה.

היתה קבוצת עגלונים של זכריה „פאַרך״ (גרבת) עם בניו. הללו כונו בשם „משפחת הפרחי״. זכריה היה קרח כולו ורק שערה אחת הזדקרה מקרחתו, זכר לגרבת מימים משכבר. גם בניו של זכריה היו קרחים לגמרי ומטעם זה היו פטורים מלהתגייס לצבא. הבריות רינּנו כי הם עוללו זאת במתכוון, אך מסתבר, שאמנם לא נרפאו ממחלתם. קומתם של כל בני משפחת הפרחי לא היתה גבוהה, אך כולם היו חסונים ובריאים, וגנבים מובהקים — אש־להבה. לקוחות רבים לא היו להם. זכריה היה עובד מדי פעם אצל השגרן ישראל לוריא. לפני שנים היה לזכריה לקוח חשוב שממנו היה מקבל

עבודות גדולות, הגביר האדיר בנימין פולאק, בעל אחד מבתי־העסק הגדולים ביותר ליינות לא רק במינסק בלבד. הוא היה סוכנם של בתי־עסק מפטרבורג ומהונגריה ושל הקוניאק הצרפתי המפורסם „מארטל". כן היה בעליו של בית־המלון הגדול שבעיר „אירופה", ושל עוד עסקים רבים. בנימין פולאק היה אדם פיקח ולץ גדול, ובעיר התהלכו בדיחות והלצות רבות על אודותיו. יום אחד הביא זכריה לפולאק סחורה מתחנת־הרכבת וכרגיל הורידה למרתפים, שהיו כמובן גדולים למדי, ובנקל אפשר היה להסתתר שם. ואכן, זכריה גילה במרתף בקבוק קוניאק, הסתתר בפינה והחל ללגום. לרוע מזלו הופיע פתאום בנימין פולאק ותפש את זכריה בקלקלתו. פולאק לא אמר לו מאומה, אך ציווה על השגרן שלו, ישראל לוריא, לא לשלוח עוד את זכריה להובלת סחורותיו. כך איבד זכריה את לקוחו הגדול. כעבור שנים אחדות הגיע ברכבת קרון סחורה שנועדה לבנימין פולאק. היה זה ביום ו׳, כל העגלונים היו תפושים, והחסנת הסחורה בתחנה לשבת היתה כרוכה בהוצאה יתרה. אי לכך נאלץ האקספדיטור לוריא לשלוח את הסחורה בעגלתו של זכריה. משהגיע זכריה עם הסחורה, בא לשם גם בנימין פולאק. בראותו את זכריה הוא בירכו לשלום בצחוק רם ופנה לעוזרו הבכיר כהאי לישנא: „שמואל, הרואה אתה את זכריה? הרי הוא עגלון אצלי מימים משכבר. עליך לחלוק לו את הכבוד הראוי ולהציב משמר־כבוד — שנים לפניו ושנים מאחריו...".

היו גם עגלונים ישרי־דרך, שעשו מלאכתם באחריות, ולהם בתים משלהם, הרבה סוסים ועגלות ועבודה למכביר, כגון ברוך מלצר, יחיאל פלאקס ועוד. אלה לא נמנו עם אורחיה של גוטה־לאה ולא טעמו מבשר אווזיה. היה ביניהם אחד המכונה חיים „לוריא", אף שלמעשה היה שם משפחתו טוב ולא לוריא. אך כיון שהיה אמיד למדי, הכתירוהו העגלונים בשמו של הגביר והנדבן הגדול המינסקאי חיים לוריא. אותו חיים טוב ניהל חיי משפחה נאים והשיא את שתי בנותיו לחתנים הגונים שלא מן העגלונים. אחד מהם, יענקל׳ה אָדער, למד אתי יחד בישיבה אצל סבי. היתה לו חנות לדברי רוקחות והוא התפרנס יפה. לחיים טוב היו שני סוסים ועגלות והוא העסיק שני סייסים: אחד נוצרי, סטאניסלאב, שיכור מועד, ואחד יהודי, קלמן „קוניאק". לכינוי זה „קוניאק" היתה היסטוריה משלו והמעשה שהיה כך היה. פעם שלחתי לאחד מלקוחי, פיאסצקי, משלוח של קוניאק. כשהטעינו בעגלה את הקוניאק, נתבקע אחד הבקבוקים, והקוניאק התחיל לדלוף מן התיבה. כשהבחין בכך קלמן הסייס, נשכב מתחת לעגלה ופער פיו, כדי שהנוזל המחיה נפשות יזל ישר אל גרונו. בינתיים יצא חיים טוב ממחסן־האריזה והתחיל לחפש אחרי קלמן שנעלם פתאום ואיננו. פתע הבחין בקלמן השוכב מתחת לעגלה ומתמוגג מלגימת הקוניאק הדולף מהארגז. אף שחיים טוב כבר נהג אז כבעל בעמיו, התלקחה בו בכל־זאת הנימה העגלונית הנושנה. הוא עלה על העגלה, ובמחילה מכם, הטיל מימיו לארגז, והם ניגרו ישר אל פיו של קלמן. פתאום טעם קלמנ׳קה הסייס את הטעם... הוא ניתר ממקומו מתחת לעגלה וראה את מעבידו ניצב על הארגז וממשיך במלאכתו... מאז כינו אותו בשם קלמן „קוניאק".

היו בקרב העגלונים בריונים בעלי אופי גס ואף סאדיסטי. ולדוגמה, שעה שאחד מהם היה משתטח בקיץ על האדמה וישן, אם שהיה מובטל מעבודתו ואם לאחר ששתה כדבעי, היו חבריו קושרים רגליו לעגלה ומצליפים בסוס הרתום אליה. הסוס היה פותח בדהרה ומושך את העגלה, והקשור אליה היה נגרר אחריה ולעתים נחבל קשות. ויש אשר שפכו על הישן מים קרים וגרמו לשיתוקו.

אחד העגלונים, וכינויו „מאה׳לה", היה גברתן וחזק כשור ונראה כמפלצת. סיפרו כי שעה שהיה מרים קולו במסבאה של גוטה־לאה, היתה נכבית שם המנורה. לאשתו באשע קראו „די ברויט־געבערקע" (נותנת־לחמו) כיון שהיתה מחזיקה בתחנת־הרכבת בסליה עוגות, ביצים, נקניקים, גבינה וכד׳, וכל העגלונים, ואף אנו השגרנים, היינו ניזונים ממרכולתה. על אותו מאה׳לה סיפרו כי בעודו צעיר, כשהוביל באחד מימי החורף במזחלתו את אשתו עם סליה לבית־הנתיבות, התנפלו עליה הטירונים וחטפו את כל העוגות מהסלים. שלף מאה׳לה קרש מהמזחלת והכה אותם מכות־רצח, ורבים מהם נזקקו לבית־חולים. מאה׳לה עצמו נאסר וישב שלושה חדשים בכלא.

פעם, ביום ששי, הוביל מאה׳לה, יחד עם שמעון קופייקה, מטען של משפחה למעון־הקיץ ראטוֹמקה, מהלך 28 וירסטאות ממינסק. היה עליהם לחזור למינסק לפני הדלקת הנרות. בדרך נכנסו לפונדק לסעוד לבם, לגמו לגימת יי״ש הגונה ולקינוח הגישה להם הפונדקאית קערה גדושה של קציצות דגים מבושלים. שמעון קופייקה, שהיה מטבע ברייתו זוללן, חטף מידי הפונדקאית את הקערה וזלל את כל הקציצות מבלי לתת למאה׳לה לטעום מהן אף טעימה קלה. לאחר הארוחה, ישבו על עגלותיהם והמשיכו לנסוע חזרה העירה. משעברו וירסטאות אחדות, קרא שמעון בצעקה אל מאה׳לה: „המתן־נא רגע, מעי מתהפכים בי!" הם נעצרו וקופייקה העמיק ביער לעשות את צרכיו... נסעו הלאה, עברו עוד מספר וירסטאות ושוב צורח קופייקה: „מאה׳לה, חכה! מעי מתהפכים בי!" ומאה׳לה אומר לו: „ראה, קופייקה, אלוהים העניש אותך על שלא נתת לי לטעום מהקציצות". שוב נעצרו וקופייקה נכנס שוב ליער לאותה התכלית... ושוב נוסעים וחוזר חלילה. ושוב צועק קופייקה: „גזלן! עצור! מעי מתהפכים בי!" עתה פתח מאה׳לה בצעקות: „הרי זה נורא לנסוע אתך, מין צרה צרורה! השבת מתקרבת ונאחר להדלקת הנרות!" ומאה׳לה מייעץ לקופייקה: „הוצא מתחתית העגלה את הלוח האמצעי, שלשל מכנסיך ושב במחילה במערומי אחוריך בתוך העגלה, באופן שהסוס יוסיף להתקדם ואתה תמשיך בעשיית צרכיך...". ואכן עשה קופייקה כעצתו של מאה׳לה, וזה נשבע שבועת־גנבים נאמנה, כי כל הכביש עד מבואות מינסק זוהם בדגים שפירכסו בבטנו של קופייקה...

ולסיום סיפור העגלונים מבית־הנתיבות, עלי להזכיר את שני השותפים „הנאמנים והנעימים בחייהם ובלגימה לא נפרדו". היו אלה ארי׳לה פאצול ומשה מונטפיור (נא לא לערבב עם משה מונטפיורי מאנגליה, הכינוי „מונטפיור" בא לו למשה העגלון על שום הגרבת שבראשו, והעגלונים אמרו בלשון נקיה כי כסוי ראשו כמוהו ככתר). שני אלה היו מגדולי העגלונים. היו להם 20 סוסים ועגלות, אנשים אמידים, עם בתים משלהם, אך שיכורים מובהקים ונמנו על אורחיה הנכבדים ביותר של גוטה־לאה. הם התחילו כסייסים פשוטים וצברו הון מגניבות, אך במרוצת השנים חדלו לגנוב. הם סייעו בידיהם של עגלונים עניים רבים כשנשבר אצלם ציר, יצול או גלגל. ועל כן חלקו להם העגלונים כבוד ויקר.

ואחרון אחרון חביב, יענקל׳ה פערעספער (מהפרבר פאֶראֶספה), כבן ארבעים ומעלה, גבוה וחסון. הוא היה גנב ובריון שמעטים כמותו והיטיב לדבר בשפת הצוענים. סיפרו, שהוא היה מיודד מאוד עם הצוענים, וכאשר נגנב אצל מישהו סוס, היה יענקל׳ה מטפל בכך, מנהל משא־ומתן בצוענית, ואף מחזיר את הסוס לבעליו תמורת רובלים אחדים.

כל אלה עבדו בבית־הנתיבות בהובלת סחורות לרכבת וממנה. אך היתה גם קבוצה של אלה הקרויים „עגלונים עירוניים", שלא היו להם לקוחות קבועים והם עבדו בכל עבודה שנזדמנה לידם. הבורסה שלהם נמצאה מאחורי בית־המרחץ שבשוק הישן, ליד הגשר, ושימשה מקום מפגש לגדולי הגנבים, בריונים אלימים, שכירי־יום, ושאר פוחזים ויחפנים למיניהם. בעוברך שם היית רואה אותם תמיד משחקים בזריקת מטבע: על איזה צד יפול המטבע? בקרב עגלונים אלה היו לרוב גנבים פשוטים, ליסטים וכד'. היו אלה טיפוסים של העולם־התחתון: שיכורים, כייסים, סכינאים, עד כי בלילה היה חשש לעבור ליד המקום הזה.

כינויו של אחד העגלונים היה הרשיל'ה „אַרסטאנט" (אסיר), אף שמימיו לא היה חבוש בכלא. הרשיל'ה ארסטאנט זה היה מגיע לרכבת עם סחורה שנועדה למשלוח, ומיד היו העגלונים ואפילו השגרנים מצטופפים סביבו, תאבים לשמוע את מעשיותיו. הוא היה שופך על כל אחד קיתון של גידופים וביטויים גסים וממולחים, היה דוחף את זה, מצליף בזה, חורץ לשון לכול. כל זה כמובן נעשה לשם בדיחות־הדעת בלבד, והקהל נהנה הנאה מרובה מתעלוליו. ביחוד היה כרוך אחריו יענקל'ה פערעספער, שהיה גס־רוח כמוהו, ומשוחח עמו צוענית, כי כפי שסיפרו, הם היו חברים בנעוריהם. קומתו היתה בינונית, אך היה רחב־כתפיים וחזק. פניו וביחוד חוטמו היו אדומים, לדברי הבריות היה משתכר כלוט. זקנקנו הדליל התחיל כבר להלבין ועיניו הממזריות ניצנצו בברק־גנבים. הוא עישן את הטבק הגס, ה„מאַכורקה", ומפיו הגדול עם השפתיים העבות לא משה המקטרת. ורוחו היתה תמיד טובה עליו וצחוק־תמיד על שפתיו. הוא שירת אצל אהרן בארוקישצ'ינר שהיה בעל משרפות יי"ש מאחורי מינסק, ושנים הרבה השתמט מתשלום הבלו. מפי סבי ואבי שמעתי כי אהרן היה אדם תרומי ונדבן גדול לדברי צדקה, נתן ביד רחבה גמילות־חסדים, והירבה לעשות לאנשים טובות. לבסוף, נתפס בקלקלתו ונידון לשנים אחדות של עבודת־כפייה. במשפטו מילא תפקיד חשוב קצין המשטרה יאניצקי, אשר נתמנה לאחר מכן למפקד משטרת העיר מינסק. עדותו היתה בסיס עיקרי להרשעתו של אהרן, למרות שסחט ממנו בשעתו כספים רבים. לא עברו ימים הרבה ויאניצקי הודח מכהונתו. ובכל פעם שהרשי'לה ארסטנט נתקל ברחוב ביאניצקי, היה עוצר סוסו ועגלתו, ניגש אל יאניצקי ומפליט בפניו בעוקצנות: „אכן, אדוני, תמו ימיך הטובים. חדלת להיות גברא רבא!" והיה מפגין בכך את זעמו עליו על פגיעתו באהרן בארוקישצ'ינר...

אותו הירשל'ה ארסטנט, בשמשו כעגלון אצל אהרן בארוקישצ'ינר, היה מוביל מטעמו, בהסתר מהרשויות, כוהל שלא שולם עליו הבלו ולא אחת חילץ את בעל־העסק מצרות. פעם הוא הוביל מיכל כוהל, ופתאום השיגוהו פקידי המכס. דומה היה כי הפעם אכן נפל בפח ומצבו ביש. הדבר אירע ביום קיץ ביער סמוך לנהר, הירשל'ה נעצר. לשאלתם של הפקידים מאין ולאן הוא מביא את המיכל ומה בתוכו, הוא העמיד פנים של אידיוט והחל מצחקק ומגמגם, כמי שאינו מבין מה סחים אליו. לאחר מכן התחיל ממולל בידיו, קורץ ומרמז שסוסו צמא ונכנס עם הסוס והעגלה אל הנהר להשקות את הסוס. מיכלי הכוהל, כידוע, יש בתחתיתם מגופה. הירשל'ה שלף, איפוא, את המגופה והכוהל נשפך לנהר. בתום מלאכתו סתם שוב במגופה את המיכל ויצא מהנהר עם מיכל ריק. אנשי המכס שכבו בינתיים ביער בצלו של עץ ולא השגיחו במעשיו של הירשל'ה ואין לתאר את רוגזם בראותם את המיכל הריק. אך הירשל'ה הוסיף לצחקק בקור־רוח,

מעשה אידיוט, והדליק בנחת את מקטרתו, עד שנמאס עליהם כל העסק הזה והם הסתלקו בלא כלום.

מספרים על הירשל׳ה כי הוא פיצח לא אחת את ראשיהם של צידיו. העגלונים קראו לו „הגזלן הקר״ (קאלטער גזלן) ואמרו כי הוא קטל איכר שהיה מלשין לרשות.

יום אחד, סיפר הירשל׳ה, נזדמן לו לעמוד בבורסה, בין־הערביים וירד גשם. ניגש אליו אברך לבוש למהדרין וביקשו לקחת ארגז עם חפצים מקרבת הגן הגוברנאטורי ולהובילו למבואות פרבר קומארובקה. הירשל׳ה נסע עם האברך לקחת את הארגז. משהגיע למקום וראה את הבית והאנשים, נעשה הענין חשוד עליו. בכל זאת, הטעין את הארגז על עגלתו ונסע עם האברך, אך בכיוון אחר. האברך העיר להירשל׳ה שהוא נוסע לא בכיוון הדרוש לו. השיב לו הירשל׳ה: „עגלון מקומי אני זה ארבעים שנה ומעלה ואת הדרך מיטב אני להכיר ממך״. הכלל, נסעו הלאה. הירשל׳ה ארסטנט, שהיה מומחה גדול בעסקים בלתי־כשרים, הריח באפו האדום שכאן לא הכל כשורה. הוא נסע, איפוא, ישר לביתו והכניס את הסוס עם העגלה לאורווה. האברך התחיל להתעצבן וניסה להרים קולו. אך הירשל׳ה הוסיף לעשן בקור־רוח את המקטרת והטיח בפני הלה בשקט: „בקי־ורגיל אני בעסק זה. לטובת־הנאה גם אני בעלן. לא אמכור את בכורתי בנזיד עדשים. תתן לי חלקי — ניחא, ולא — לא יזוז פגר זה ממקומו״.

קיצורו של דבר, הם התמקחו לילה שלם ולבסוף באו לעמק־השוה. הירשל׳ה קיבל מהאברך פיצוי הגון, הוביל את הארגז לקומארובקה, והם נשארו מאז ידידים טובים. הירשל׳ה נהיה עגלונו הקבוע של האברך לתעבורת דברים גנובים.

סיפורים רבים התהלכו על הירשל׳ה ארסטנט. הוא עצמו לא התפאר מעולם במעשיו, אך כל העגלונים אישרו את אמיתותם.

תם הסיפור על בעלי־העגלות המינסקאיים.

ה. סארלין

מביתי הישן

המחבר היגר ממינסק לקאנאדה. הרשימה, במקורה ביידיש, לקוחה מארכיון ה„בונד״ בניו־יורק.

סבא־רבא, סבא, הורי, רעיתי ואני נולדנו במינסק. שם־משפחתנו במינסק היה סורוקין, של אמי לובצקי, של רעיתי לבית אביה — קאכצ׳אן.

בפרבר קומארובקה, שבו נולדתי, התגוררו רוב התושבים בבתים משלהם. היו אלה בקתות־עץ ישנות, דהויות, שגגותיהן צימחו איזוב. איש לא צבע את דירתו, וספק אם היה מי שבנה לו בית חדש. דומה, שהמבנים עמדו כאן מששת ימי בראשית.

לא היו מתקנים סאניטאריים, על ביוב אף לא חלמו. מים היה מביא שואב מים על גבי אסל שממנו נסתרחו שני דליים עשויים מעץ אלון. בימי הקרה הגדולים בחורף, לאחר חג החנוכה, היו הדליים עוטים קרח, ושואב־המים עם דליו נראו כגוש קפוא. בלילות שבת הקצרים בחורף היתה מסייעת לשואב־המים בפרנסתו הקשה אשתו שרה־סולה. בפרנסתם הדלה הם גידלו וחינכו בנים למעשים טובים. מקצתם היגרו לארצות־הברית.

בדירות הקטנות הללו בקומארובקה התגוררו משפחות גדולות ומטופלות בילדים הרבה.

למרות הצפיפות המרובה, היו לעתים מפנים מקום גם לשאר־בשר מן העיירה הקטנה שפקד את העיר לרגל ענייניו.
היהודים שהתגוררו בבתים הללו היו נפחים, חייטים, קצבים, עגלונים, אופים, סנדלרים; לא נעדרו גם כלי־קודש כגון שמשים, מלמדים, שוחטים, רבנים.
היה אצלנו יהודי אחד, ירקן. הכל הכירו את ואֶלוול הירקן ואת אשתו שרה, וקודם־כל על שום החממה הנהדרת שלהם והיחידה במינסק כולה. והיו להם שלוש בנות יפהפיות. שרה, אשתו של ואֶלוול, היתה בתו של ר׳ איצה דורסקי, יהודי למדן ונגיד שהיה משכיר בתי־קסרקטין לממשלה. קסרקטין שלו היו ברחוב קראסנאיה.
לשעבר היה ר׳ איצה רבי של חברת משניות. ובין שומעי־לקחו — יהודים עמלים ומיוגעים, עם ידים מיובלות מעבודת־פרך, שהיו הולכים לעבודה יום־יום, בקיץ ובחורף, בשרב ובצינה, בגשם ובשלג, על־מנת להשתכר למחייתם ולמחיית בני ביתם.
והיהודים הללו — בנאים, מסגרים, נפחים, עגלונים, היו יוצאים בשבתות לבושים בגדי־חג, זקניהם סרוקים, עטופים בטליתותיהם ופניהם קורנים מזיוה של שבת.
בקומארובקה, בה נולדתי ובה עמדה עריסתי, קראוני על שם אמי: השיל גוטה׳ס. אמי, אשת־חיל, יגעה ומצאה בשבילי את הטוב שבמלמדים שהיה בסביבתנו. היה זה ר׳ אברהם, סומא באחת מעיניו, שהתגורר עם אשתו העקרה גנאֶסיה בבית מרווח ובדול כלשהו מהחדר שבו למדנו. סמוך היה חדרו של רבי לקסרקטין של איצה דורסקי. באותן השנים מקובל היה שבסופו של ה„זמן" היה המלמד מחזר על בתי ההורים ומבקש לקבל תלמידים לחדרו ל„זמן הבא". אך רבי חולל מהפכה ממש. הוא דרש, ואף נענה, כי ההורים יבואו אליו ויפצירו בו לחלוק להם את הכבוד וללמד את בניהם.
הרבי נטע בנו, תלמידיו, הוקרה והערכה לערכי היהדות, לימדנו קרוא וכתוב עברית. אף קנה ספרים בכספו, בתחומי ההיסטוריה ומדעי־הטבע, ונתנם לנו למקרא.
בבית־הכנסת הישן בקומארובקה אפשר היה לראות כל שבת את הרצל האורוותן יושב מאחורי הבימה, סמוך לדלת, עטוף בטליתו וסידור בידו.
כל איכרי הכפרים שמסביב, מקרוב ומרחוק, הכירו את הרצל והוקירוהו. הוא היה קונה מהם ומוכר סוסים. גבוה, רחב־כתפים, ידים ארוכות וכפות מיובלות. כל החורף היה חובש מצנפת שחורה עשויה עור־אילים, עם גימונית אדומה, מתופרת מלמעלה במצולב, כנוהג הקוזאקים. על המקטורן המוכי, ללא כפתורים, היה אוזר אבנט. וזוג כפפות־עור היה מזדקר מן הכיסים העקומים. לרגליו נעלי־לבד קשות ללא ערדלים, כדרך הקצפים. לפסח היה חובש כובע־בד שחור חדש, עם מצחיה מבהיקה, וזוג מגפיים עם בתי־שוקיים ארוכים, שהיה מושחם בעטרן כחלחל, לבל יתקשו.
הרצל ואשתו חיינה וילדיהם התגוררו בחצרו של ליפניצקי, שם כיהן הרצל בתורת רכב. תיל היה משוך לאורך החצר כולה ושני כלבים שחורים, כאריות, רתוקים לשלשלאות, התרוצצו הלוך ושוב. כלב שלישי, צמיר, רבץ סמוך לשער.
בימות הקיץ, כשהאיכרים היו טרודים בשדות, היתה דלה ביותר פרנסתו של הרצל. יושב היה איפוא על אכסדרת בית ליפניצקי, השוט בידו, ומפצח גרעינים. אנו, ילדי החדר, בשובנו הביתה מתלמודנו, היינו פוסחים על חצר ליפניצקי, מאימת הכלב הצמיר. אך האורוותן, בראותו את החבריא הרעשנית, היה רומז לאחי יאנקל, הצעיר ממני בשנתיים, ושואל ברוח טובה: ומה, פרחח, היודע אתה מהי פרשת השבוע? ומרוצה מהתשובה כהלכה היה מעניק לנו חופן חמניות. ושמחים וטובי־לב היינו רצים הביתה.

ד נ י א ל   פ ר ס ק י

מ י נ ס ק   ה ע ב ר י ת

פורסם ב„הדואר", שנה כ"ז, גליון י"ג, כ"ו שבט תש"ח

אחר השריפה מתחילים למנות את הנכסים שעלו באש. אחר אסון מוות במשפחה מבכים את האבדה. עדתה עלינו שואָה איומה של טבח ששה מיליון יהודים, טבח קיבוצי וסיטוני זה שאין דומה לו לא רק בדברי־ימינו העקובים מדם, אלא לא אפילו בכל העמים ובכל הזמנים. והנה אָנו מותחים סך־הכל שחור מחורבננו הנורא והפורעני. נבוני־דבר ודורשי־רשומות מתארים את קהילות־ישראל שחרבו ונשמדו כליל. בעלי־זכרונות מספרים פרטים ומציירים ציורים מן ההווי היהודי השרשי והישן, שנספה ואיננו עוד. חובה עלינו ללקוט רסיסים וחרסים מכלי־חמדתנו שנשבר ביד האויב המר ולהצפינם למזכרת־עולם ולמשמרת־דורות בהיכל ספרותנו. הפעם לא די „שבט יהודה" אחד ו„יוון־מצולה" אחד וכדומה ספרי־פורענות ישנים. ספרי־קינות רבים לא יכילו את ימי־דמעותינו על צרות בת־עמנו לעת כזאת. סופרים, חוקרים ובעלי־אסופות אך זה החלו את מלאכתם ההיסטורית הזאת ועוד קולמוסם נטוי.

והנה אגלה לכם, רבותי, את לבי: קנאת מינסק עיר־מולדתי אכלתני. עדיין לא קראתי בעברית הספד תיאורי ומפורט עליה. מי איננו יודע, כי קהילה זו, עד מלחמת־העולם הראשונה, עמדה בשורה אחת עם שאר אחיותיה הגדולות והמפורסמות: וארשה, וילנה, אודיסה, ביאליסטוק ועוד. לא רק שהיתה עיר של חכמים וסופרים, רבנים וגאונים, אלא גם מרכז חשוב של תנועות וזרמים לאומיים, מהפכניים ופרוליטאריים. ביחוד התגדרה בתור מקום־חיותן של התנועות הציוניות, פועלי־ציון וה„בונד". הנוער היהודי בה היה בעל־הכרה, מפותח ברוחו, אידיאלי בשאיפותיו, סוער ותוסס.

מינסק היתה כמעט כולה יהודית. בכל אשר פנינו, בכל אשר הלכנו — רק יהודים, והשפה השלטת היתה, כמובן, אידית. גויים היו לנו רק משלושת הסוגים האלה: השוטרים, פקידי־הממשלה ושוערי הבתים („דוואָרניקעס"). לפעמים היינו פוגשים בשוק־הבשר גויות איכרות, שבאו העירה לקנות איזו מיצרכים וגם אימורים (פירורי־בשר) של טריפה בזול־הזול. אומרים, כי היו גם שכונות נוצריות אחדות, אך רחוקות היו ולא התערבו כלל אתנו. עם לבדד ישכון היה עמנו במינסק בימי ילדותי.

אבל לאמיתו של דבר, לא לי לתאר לכם את מינסק בהווה, כפי שראיתיה מיום שנולדתי ועד צאתי אותה ללכת לאמריקה. הייתי צעיר מאוד, כשלוש שנים אחר „בר־מצווה" כשעזבתיה — וגם למיום עמדי על דעתי הייתי מרוכז ומקופל רק בסביבה ציונית ועברית ולא שמתי לב לכל הפוליטיקה הפנימית, לכל הסכסוכים והמריבות מסביב למוסדות־הצדקה השונים והרבים בעיר. הנה, למשל, רבתה ההתנגדות וסערו הרוחות כלפי ה„קארובקה", כלומר: החוכר העשיר, שחכר לשנה את מס הבשר הכשר (קופיקה לכל ליטרה) במחיר קבוע מיד הקהילה, ואחר־כך השתרר בכוח השלטון ליקר את הבשר ולגרום לכל מיני שנאָה וקנאָה — ממש ככתוב בסיפורו של מנדלי מוכר־ספרים „די טאקסע".

מובטח לי, כי החוקרים יצליחו לתאר גם את תולדותיה של קהילת מינסק, המונה כחצי אלף שנה. אלא מה? אין לה מזל היסטוריוגראפי. בניו־יורק התכונן ועד גדול של סופרים ועסקנים להוציא לאור באידית „פינקס מינסק" כמתכונת „פינקס פינסק" ו„פינקס וילנה".

והנה קרה אסון, כי היוזם הוא הפולקלוריסט והסופר א. ליטווין ושלושת העורכים הראשיים שאול גינזבורג, ברוך ולאדיק וא. ליסין — ארבעתם הסתלקו מן העולם והמפעל נשתקע לגמרי. אחר־כך נודע לי, כי בתל־אביב מתכוננת התאחדות עולי מינסק להדפיס עברית „פינקס מינסק״, אך מי יודע אם מלחמת הערביים שם לא תעכב את כל הדבר. רק אני, כותב־הטורים האלה, שינסתי את מתני ופירסמתי ב„הדואר״ שני פיליטונים „מינסק שהיתה״ (שנה כ׳, גליון ל״ה) ו„מינסק עיר מולדתי״ (שנה כ״ג, גליון ל״ה). שם הספקתי לדון, מתוך רפרוף, בענינים האלה: המבטא האידי המיוחד („פיס אף סבת״), כינוי־הגנאי „מינסקער חזירים״, שני גאוני העבר בעל „שאגת אריה״ ובעל „סדר הדורות״, שלושה טיפוסים של רבנים „הגדול ממינסק״, ר׳ יעקב מאיר בעל־המופת ור׳ איסר ובית־כנסתו „ר׳ איסר׳ס חדר״, בדחנים, משוגעים והשיכור הלמדן והחריף מורגנשטרן, קיבוץ הנערים בבית־הכנסת של הצבעים והמרצים שם מאיר האלפרין, מיכל רבינוביץ וא. ח. רחלין וביחוד המרצה להיסטוריה הרב ש״י הלוי גליקסברג (מחבר „הדרשה בישראל״), המנהיגים הציוניים יצחק ברגר, יהושע דוב ביינינסון, יהודה זאב נופך, שמשון רוזנבוים, ד״ר חיים חורגין.

כדי לגמור את הפרק הזה בכי־טוב, אוסיף כאן נופך אחד על עצמיותה וצביונה של מינסק: רבו בה מאוד, יותר מבכל עיר אחרת, בתי־כנסת של בעלי־מלאכה מיוחדים. כך, למשל, היו אצלנו בתי־כנסת של חייטים, סנדלרים, נגרים, מסגרים, קצבים, חנוונים, גודרים („מוליארעס״), צבעים („מאליארעס״), זבנים ועוזרי־מסחר („געזעלן־שול״) ועוד ועוד. מה לכם עוד? נתברכנו בבית־כנסת של שואבי־מים (שבו היו אָבי ובני־ביתו מתפללים בזמן מסוים), שנקרא ונשתבש בפי העם: „שעוועמים שול״ או „שמים שול״. מה תתמהו לשמוע אם לא חסרנו גם בית־כנסת של מחטטי־אשפתות וסמרטוטרים („אָנוטשניקעס שול״), שדודה של אמי כיהן שם בתור שמש.

ועתה אעברה־נא אל עיקר־נושאי: התנועה העברית במינסק.

מפעל תרבותי כביר, שנתקיים בעירנו, ראוי להיחרת באותיות־זהב, למען דעת עד כמה איש יחיד רב־פעלים מוכשר לבדו לעשות לשפתנו. כבר בשחר־ילדותי נודע הדבר בכל העיר על ייסוד „סיראָטקינ׳ס גרופעס״. מורה עברי אחד ושמו מרדכי סירוטקין (והוא אחיו של הסופר העברי והעסקן הציוני הידוע בזמנו אברהם אבלי סירוטקין, שחתם בשם „בר־יתמא״ ושהיה עוזר־המערכת ב„המגיד״, „המליץ״ ועוד) יסד במינסק קבוצות רבות ללימוד שפת־עבר אך ורק בשביל נערות. הקבוצות היו מתאספות בבתים פרטיים פעמים אחדות בשבוע בערבים. איזו מאות תלמידות למדו שם בשקידה ובהתלהבות בשכר מועט מאוד. כיון שאחותי מינקה למדה אף היא אצל „סיראָטקינ׳ס גרופעס״, עמדתי על טיב החיל העברי, שהלומדות עושות שם. הן למדו, כמקובל אָז, בתרגום לרוסית על־פי הספר „מסילה חדשה, מורה דרך קלה וישרה לנערי בני ישראל בלימוד השפה העברית בעקבות המורה המהולל ד״ר אָהן, מאת מיכאל ב״ר מרדכי קארפיל וואָלפער, מורה הדת בהגימנאזיום השניה ומורה בבית־הספר אשר אצל אינסטיטוט המורים העברים בווילנא״, הוא־הוא ספר־הלימוד הנפוץ והפופולארי, שממנו למד שאול טשרניחובסקי בילדותו, כפי שהוא מספר בזכרונותיו. התקדמותה של אחותי הגיעה עד כדי כך, שהביאה הביתה את ספר שיריו של ח. נ. ביאליק, הוצאת „תושיה״ בווארשה, ושכנראה שאלה אותו מ„ספריית נופך״, שהרבתה בעירנו דעת ספרותנו. זו היתה, כמדומה, הפעם הראשונה

שראיתי בכלל את הספר הזה וספק בידי אם עד אז שמעתי את שמע המשורר.
איני יודע מי יסד קבוצות מקבילות לנערים: האם אותו מרדכי סירוטקין אם לא, אולם זכור אזכור נאמנה, כי נכנסתי גם אני ללמוד עברית באחת הקבוצות. מראה שיעורי־ערב אלה בבית פרטי עודו חי בזכרוני. המורה ושמו שפירא נתן לנו, ל„מנין" התלמידים, חיבור לכתוב על הנושא אברהם אבינו. לאחר שעשיתי את עבודת־הבית שלי, קרא המורה במחלקה גם את חיבורי, שנקרא בשם „הצור ממנו חוצבנו", והודיע, כי המעלה היחידה בחיבורי הוא רק שמו היפה בלבד, אך סגנונו גרוע ומשובש. למדתי שם ספרו הידוע של י. ח. טביוב „מורה הילדים" ורבות עמלתי לתרגם משפטים בודדים ומשעממים מרוסית לעברית, אף כי המחבר עזר לנו קצת בסימון מספרים על המלות הרוסיות להראות את סדר המלות העבריות. ועלי להודות, כי הספקתי הרבה בספר הזה וגם נהניתי מחוקי־הדקדוק, הזרועים בכל פרק.
כבר הזכרתי פעם (עיין „מינסק עיר־מולדתי") ביתר פרוטרוט את השפעת „ספריית נופך" („נופכ׳ס ביבליאָטעק") על הנוער העברי, כי מצא בה ספרים עבריים רבים לקריאָה. וגם אני עבדכם כמעט כל הספרים בשפתנו שקראתי בימי ילדותי ונערותי — משם לקחתים. אָמנם גם בחנות־הספרים של החוקר ר׳ מאיר האלפרין (מחבר הספר „נוטריקון, סימנים וכינויים") אפשר היה לשאול ספרים וגם עתונים עבריים לקריאה בשכר קבוע, ואָמנם אָחי הגדול מרדכי היה חותם בספרית־ההשאָלה הזאת והיה עושני שליח לחילוף ספרים וכתבי־עתים, וכמובן שגם אני הצצתי באלה. אך כיון שזה היה מוסד פרטי, פעל מעט לעומת ספריית נופך.
מקום כאן להזכיר טיפוס מעניין של מלמד משכיל ושמו אברהם שחור, מי שהיה אלוף־נעוריו, עוזרו ותומכו של המשורר הצעיר המצי״ר מאנה בעיירה ראדושקוביץ, פלך מינסק. מי שיעיין בכל כתבי מאנה, הוצאת „תושיה" בווארשה, ימצא שם את אגרות המשורר אל אברהם שחור זה, שהחזיק „חדר" בעירנו, לא רחוק מרחוב משכננו, וב„חדרו" למד אָחי הצעיר אליהו. כיון שהיה אותו שחור פעם סופר סת״ם, חונן בכתב צח ומהודר. הוא היה חותם על כל העתונים העברים בימיו: „המליץ", „הצפירה", „הצופה" ו„הזמן". בערב, לאחר שילוח ה„חדר", הייתי נכנס אליו ומעיין פה ושם בעתוניו וכך נקשרה נפשי בספרותנו. המלמד החדיש הזה אברהם שחור הכניס באמת חידוש, כי העמיד בחור מזמר, שהיה מלמד את הדרדקים לזמר יפה שירי־ילדים ושירי־עם עבריים, כגון: „מה נשמע לרגעים" מאת מ. צ. מאנה, „שורו נא" מאת זאב יעבץ, „חושו, ילדים, וצאו אל הרחוב" מאת שאול טשרניחובסקי וכדומה. אברהם שחור, שהועיל אף הוא מצדו לחבב את שפתנו על חוג קטן, היגר אחר־כך לארצות־הברית, שימש מורה עברי בעיר ממפיס של טנסי ומת שם.

עם ראשית המאה הנוכחית ועם התגברות הציוניות המדינית של הרצל נתעוררה בכל עוז תנועת ה„חדרים המתוקנים" — וכמובן, לא פסחה על קהילה גדולה כמינסק. מורים אחדים, גרייזל (הוא אָביו של ד״ר שלמה גרייזל, מחבר ספרים מדעיים אנגליים בדברי ימי ישראל ועוד. הוא עורך ספרי „ג׳ואיש פובליקיישון סוסייטי"), ח. ד. רוזנשטיין (היה סופר ומחבר ספרי־לימוד כגון „משנה ברורה", „בית־המדרש" ועוד. בנו הוא אברהם אבן־שושן בירושלים, מחבר „מלון חדש מנוקד ומצויר", הוצאת „קרית־ספר") ועוד נתחברו ופתחו „חדר מתוקן" בדירה מרווחה עם מכתבות וספרים ועוד נוחות וכושרות

כמו האסכולות הכלליות. עיקרי החידוש היו: הנהגת השיטה הטבעית והכנסת הלימודים הכלליים ברוסית. שכר־הלימוד היה גבוה יותר מן המקובל ב„חדרים" הישנים, בכל־זאת מרובה מאוד היה מספר התלמידים מבני האמידים והעשירים עד אפס מקום — והמורים הצליחו גם בחומר וגם ברוח. הרבה עזרה להם ההתנגדות העצומה מצד המלמדים והרבנים האדוקים. בכרוזים, שהודבקו בבתי־הכנסת ובחצר בתי־הכנסת („שול־הויף") המרכזית, ובדרשות ובאסיפות ובתעמולה פרטית יצאו חוצצים נגד ה„חדרים המסוכנים", כלשונם. הם טענו, כי הלימוד הרוסי יחלל את קדושת ה„חדר" והדיבור העברי ימעיט את לימוד התורה וגו' וגו'. והנה עד מהרה נראתה השפעת „החדר המתוקן" בעיר. כי כמה ילדים ונערים התחילו לדבר עברית ושפכו בצליליהם היפים קסם על איזו מן האבות. זה גרם, כי רבים מן ה„חדרים" העמידו מורים מיוחדים, שילמדו דקדוק השפה. ביחוד נתבקשו לכך צעירים חדישים עד שאפילו אני הקטן, שבעצמי לא הייתי „למדן" כל־כך, קיבלתי שיעור בשכר לבוא בכל יום באחד ה„חדרים" על־מנת לקרוא בספר־לימוד (כמדומני „ראשית לימודי שפת עבר" מאת יהודה גראזובסקי, הוצאת „תושיה" בווארשה) עם התלמידים, שהוריהם היו דורשים זאת במפגיע. כמו־כן נראו עוד בתי־ספר עבריים־רוסיים כגון „תורה ודעת" בהשגחת ישראל קאפלאן, חתנו של המנהיג הציוני הידוע יהודה זאב נופך (בנו היה ד"ר יצחק נופך, השופט הדגול בתל־אביב). אותו ישראל קאפלאן היה מפיץ השכלה ברבים, כי בימי השבתות היה מרצה ברוב טעם ודעת פרקים בהיסטוריה ובפרקי־אָבות בבתי־כנסת שונים ומשך את לב הנוער. אחר־כך עבר לארץ־ישראל, שימש מורה בחברון, פירסם מחקרים שונים וביחוד ספר על „חברון עיר האָבות". ה„חדר המתוקן" היה עורך נשפי־חג, שמשכו קהל הגון. בין המשתתפים, זכורני, הצטיינו ביותר בנות המורה גרייזל, והן שנחשבו ללמדניות. גם בתו של מאיר האלפרין, החוקר ומוכר־הספרים שנזכר למעלה, יצא לה שם טוב כבקיאָה בתנ"ך ובתלמוד (מי שנישאה לסופר והחוקר מיכל רבינוביץ, בעל חנות־הספרים „דרום" בירושלים). ביחוד לקחו את לבנו בילה ורוחמה, שתי בנותיו הנחמדות של המנהיג הציוני יהושע בייגינסון, שעשו קודם־לכן בארץ־ישראל והן דיברו עברית במבטא הספרדי — הפלא ופלא! הן לימים שתי הגבירות וייסמאן, עסקניות ציוניות ונדיבות ידועות בקאהיר של מצרים. לא היו ימים מועטים ונראו במינסק עשרות־עשרות של עלמות דוברות־עברית בין מפרי „קבוצות סירוטקין" ובין מן הלומדות שיעורים פרטיים ובין מן הבאות מן העיירות הקטנות. ובכן היינו אז דוברי־עברית הצעירים מזדמנים בגנים, באסיפות ובבתים פרטיים עם נערות דוברות־עברית — והיתה, כמובן, התעניינות עברית מעורבת באהבה אישית.

ביחוד עשתה עלינו רושם עז עלמה עדינה ומשכילה אחת ושמה נחמה קאטינסקי, שבאה אלינו מביאליסטוק ושהתה בעירנו ירחי־מספר. ידענותה העברית וביחוד דיבורה העברי השוטף והעשיר לקחו את לבי ואת לב קבוצת חברי אנשי־בריתי. היא שכרה לה חדר מרווח ונעים בקומה השניה בכיכר הגן העירוני הקטן על פני ההר מול בית שר־הפלך. כחצי „מנין" עלמים היינו פוקדים את נווה הנאווה כמעט בכל ערב והיינו קוראים בצוות מאחד הספרים העבריים. זכורני, כי היא הביאה אלינו מביאליסטוק את ספר־הרומאן הראשון של א. א. קאבאק „לבדה" (הוצאת „תושיה". ווארשה, תרס"ה). לפי דברי נחמה, הרי גיבורת הרומאן שרה מרגלית היא בחורה ממשית בביאליסטוק, כי קאבאק הכיר אותה בעשותו באותה עיר. הרומאן הציוני הראשון הזה ממש השכירנו גם מפני זכותו העצמית וגם מפני היותו נקרא בסביבה רומאנטית כל־כך.

אברהם אבן־שושן

אבי חיים דוד רוזנשטיין

חיים דוד רוזנשטיין

המחבר, יליד מינסק 1906 — מורה וסופר עברי, בעל „המילון העברי החדש". המאמר לקוח מפרקי־הלווי לספר „כתבים" מאת ח"ד רוזנשטיין, הוצאת „קרית־ספר", ירושלים תשל"ג.

גבה־קומה, שחוח קימעא, ראש עטור שער שחור, זקנקן שיבה, משקפי־צבט מאפילים כלשהו, ברק עינים מחייכות נוגות — כן שמור אבא בזכרוני עם פרידתי מביתנו במינסק בדרך עלייתי לארץ־ישראל, בשנת תרפ"ה.

„דער הויכער מלמד" (המלמד הגבוה) — זה היה כינויו של אבא בפי רבים מתושבי עירנו בשנים הראשונות להשתקעותה בה, — כך סחה לנו אמא ז"ל באחד הימים, והוסיפה: היה זה כינוי של כבוד והערכה, בלא אותה נימה של ביטול־מה שנתלוותה לשם „מלמד" בימינו.

שכן יצא שמו של אבא בעירנו כאחד מטובי המורים, ביחוד לאחר שיסד עם חברים אחדים לדעה את ה„חדר המתוקן" הראשון בעירנו, שהיה למוסד נכבד לחינוך הילדים לתורה ולהשכלה ברוח הקידמה ושימש מופת ודוגמה לבאים אחריו.

כשהגעתי לגיל ה„חדר", כבר היה „החדר המתוקן" ותיק בעיר.

מבעד לערפל זוכר אני את ראשית לימודי ב„חדר", ב„חדר המתוקן" של אבא. זכור לי בנין גדול, אי־שם מאחורי כיכר ה„סובור" (כנסיה), ובו חדרים אחדים, ולמטה חצר גדולה שבה היינו משחקים בהפסקות. בשנות־לימודי הראשונות לא למדתי בכיתתו של אבא: אבא שהיה „ראש המלמדים", הורה את הנערים הגדולים.

כל ימות השבוע לא הייתי רואה כמעט את אבא: מקדים היה לצאת לעבודתו לפני ומאחר היה לשוב אחרי גמר שעות ההוראה. אף בחדר כמעט לא ראיתיו: בשעות השיעורים ישבנו כלואים רוב שעות היום בין ארבעת כותלי החדר עם ה„רבי" שלנו, ובהפסקות הקצרות — משחקים בחדר או בחצר. רואה הייתי את אבא רק „ביעף" — כשהוא אץ־רץ וחולף מחדר לחדר, דן ומתווכח עם חברים, עם הורים, ואין לבו פנוי אל „תכשיטו" שלו...

רק בימי שישי בצהריים הייתי זוכה לראות את אבא לשעה קלה כשהוא „משמש בקודש": בשעה האחרונה לפני גמר הלימודים היינו מתכנסים, ילדי כל הכיתות, קטנים וגדולים, בחדר גדול ששימש כאולם, „להעביר" בצוותא את ה„סידרה", היא פרשת השבוע. אנו, הזאטוטים, היינו מצטרפים למקהלה רק בברכות ההפטרה שהושרו בסוף. עד היום מהדהדים באוזני הדי אותה מקהלה, כשאבא, שהיה בעל קול נעים ומיטיב נגן, מנצח על השירה בחדוה ובכיסופים, וכולנו מחרים־פועים אחריו במקהלה:

„רחם על ציון כי היא בית חיינו
ולעלובת נפש תושיע במהרה בימינו...
משמח ציון בבניה".

עברו שנים, ואני בכיתה הגבוהה ב„חדר" — בחדרו של אבא. כשמונה־עשר נערים בני עשר שומעים לקח בתורה ובנביאים ובכתובים, בדקדוק, משניות, בראשית תולדות ישראל. והכול, כמובן, עברית בעברית. עברית בשיעורים, עברית בהפסקות, בשיחות ובמשחקים. כולנו גאים על כך שאנו לומדים כבר „בחדרו של רוזנשטיין" ואני אתם. לא הרגשתי כל מבוכה, או להיפך „יחסנות" ו„התעלות" על חברי שהמורה הוא „אבא שלי"... בחושו הפדגוגי המובהק לא נתן לי אבא כל עילה להרגשה של „יחסן" ו„קרוב למלכות" — לא בעיני ולא בעיני חברי. תלמיד בין שאר תלמידיו, יחס שוה ואבהי לכל אחד, שהוערך לפי יחסו לתלמודו.

מכל השיעורים נחרתו בלבי ביותר שיעורי התנ"ך, שבהם שיקע אבא את כל נפשו והתלהבותו והדביק אף אותנו בה. היינו לומדים פרקים שלמים בעל־פה ולא ראינו בכך כל מעמסה ונטל.

אפיזודה אחת זכורה לי היטב מאותם ימי הלימוד.

באחד הימים פתחנו בלימוד ספר „משלי", לאחר שלמדנו מבחר ממזמורי תהלים. ספרי־העזר „המודרניים" שהשתמשנו בהם לעיתים עד כה, מלבד פירושי רש"י ו„המצודות", היו ספרי „מקרא מפורש" של טריווש, נוטיק ולוין. לספר משלי, סח לנו אבא, עדיין לא יצא „מקרא מפורש", לפיכך נסתפק במפרשים המסורתיים ובתוספת ביאוריו של אבא שנרשמם לעצמנו.

— ואם תרצו, הוסיף אבא בחיוך, תוכלו לחבר לפי זה „מקרא מפורש" משלכם...

לא אזכור כיצד התייחסו חברי לכיתה ל„הזמנה", אך זאת אזכור בבירור, כי הדברים נכנסו בלבי, ויחד עם חברי דוד ליפשיץ, תלמיד מצטיין בכיתה,[1] החלטנו לגשת אל המלאכה — לחבר ספר משלי עם פירוש חדש במתכונת „מקרא מפורש", על־פי פירושי אבא ושאר מפרשים שהיו ברשותנו. גיליתי ומצאתי בספרייתו של אבא את „משפט האורים" של יהושע שטיינברג ומצאנו בו פירושים רבים וטובים, והחלטנו כי אף הוא ישמש כאחד מ„ספרי המקורות" שלנו.

כשנתגלתה תכניתנו לאבא, חייך ושאל: ומה שם תקראו לביאורכם?

וכשראה את המבוכה בעינינו, הוסיף: עיינו היטב בתהלים, במזמור ק"י שלמדנו לא מזמן, אולי תמצאו בו שם הולם...

ואמנם משקראנו וחזרנו וקראנו בעיון את המזמור, העלה דוד משם את הצירוף „טל ילדות", והחלטנו כי אמנם לכך בודאי נתכוון גם אבא, שכן הוא הולם מאוד את עבודתנו ואת גיל „מחבריה"...

שבועות רבים עבדנו בשעות הערב „בעבודת הקודש" של הפירושים, כתבנו ומחקנו ועיבדנו. דוד, שהיה בעל כתב נאה מאוד, העתיק במחברת עבה באותיות גדולות ונאות את הנוסח של המקרא עד מחצית העמוד, ואני הייתי מעתיק באותיות קטנות במחצית התחתונה את הביאורים שעיבדנו בצוותא, והכל כמובן בניקוד מלא! וכך ימים על ימים ושבועות על שבועות — דף אחרי דף ופרק אחרי פרק.

1. כיום — הרב דוד ליפשיץ, מראשי „ישיבת־אוניברסיטה" בארצות־הברית.

שנות תרע"ז—תרע"ח. מלחמת העולם ובלהותיה בעיצומה. ראשית מלחמות האזרחים וניצני המהפכות. לא אזכור מה עלה בגורלו של „החדר המתוקן" של אבא וכיצד ומתי נתפרק. ידעתי, כי אבא נשא לבו כל השנים להקמת „בית־ספר עברי מודרני" שיקבל תמיכה ממשלתית, ואפילו חלם על „גימנסיה עברית" כדוגמת „הרצליה" בתל־אביב, ששמה יצא למרחוק. אך נראה כי שנות המלחמה טרפו את התכניות.

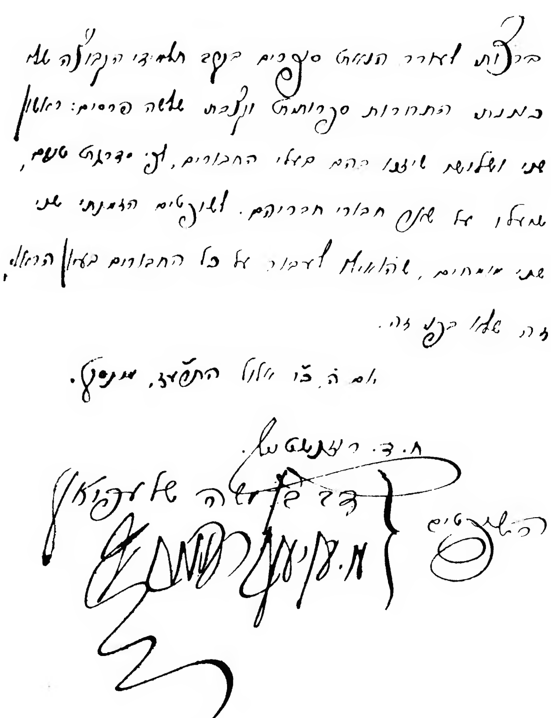
אבא קיים קבוצות־לימוד והשתלמות לנערים ולנערות, מתלמידי בתי הספר העירוניים, ובערבים כיתת רגליו להוראת שעות בבתי ה„גבירים" שבעיר.

בשעות הבוקר ואחרי־הצהרים למדתי, כדרך רוב הנערים בני ה„בעלי בתים" המשכילים בעיר, בבית ספר עירוני־ממשלתי, ובשעות הערב במעין „בית־ספר ערב" של אבא: שעתיים ביום למדנו גמרא מפי אחד הרבנים המקומיים שנשכר על־ידי אבא, ועוד שעתיים לימודי עברית ויהדות עם אבא.

נוסף על שאר לימודי היהדות והלשון, הרבינו לכתוב „חיבורים". אבא עודדנו מאוד לכך והדריכנו הרבה.

אף מתקופת לימודים זאת זכור לי היטב מפעל מיוחד, מפעל „ספרותי", שערך אבא באחד הימים בקבוצתנו.

באחד הימים הודיענו אבא, כי יש בדעתו לערוך „קונקורס" — תחרות בכתיבת „חיבורים

הרישא והסיפא של פרשת ה„תחרות" בכתב ידו של ח"ד רוזנשטיין, וחתימותיהם של שני השופטים, דב שלעפיאן ומיכל רבינוביץ

מקוריים" בין תלמידי הקבוצה, התחרות כדת וכדין: עם „חבר שופטים" מן החוץ. ייקבעו שלושה פרסים שיוענקו למצטיינים. כל תלמיד יבחר לו כינוי סודי שיחתום בו על חיבורו, יפקיד את הכינוי במעטפה חתומה. החיבורים יימסרו לשני השופטים שמינה אבא — מנכבדי העיר ומראשי משכיליה, והם דב שלעפיאן (דב"ש) ומיכל רבינוביץ — ואלה יקראו את החיבורים ויוציאו את „פסק דינם". חודש ימים ניתן לכתיבה.

האתאר את ההתלהבות שתקפה את כולנו, כשנים־עשר נערים ונערות בני י"ב—י"ג, את לבטי הסודיות, החיפושים אחרי נושא מתאים, הכתיבה וההעתקה אל נקי, מציאת כינוי „מקורי"? ולאחר מכן — ההפקדה החגיגית של החיבור, המעטפות החתומות היטב, הציפיה הקדחתנית לפסק דינם של השופטים, ולבסוף הטקס החגיגי של פתיחת המעטפות והכרזת שמות הזוכים?

מקץ שנים רבות לאחר אותם ימים, כשעלו אמי ואחותנו רחל לארץ לאחר פטירת אבא ז"ל, מצאתי בין הספרים המעטים שהעלו אתן מבית אבא שני כרכים קטנים, „כתבי יהודה שטינברג לבני הנעורים" (ביבליותיקה „שחרות") בכריכה נאה, שקיבלתי מידי אבא כאחד משלושת הזוכים המאושרים באותה תחרות... מה יקרו בעיני שני ספרים אלה! ולא רק בשל זכרון אותם ימי הנעורים הרחוקים שהעלו אלה לפני, ובוודאי לא בשל „כבוד" הפרס שנפל בחלקי, אלא בעיקר בשל אותה כתובת יקרה שנרשמה בשער הספרים בכתב־ידו של אבא על פרשת התחרות ומטרותיה, ובסופה חתימתו שלו וחתימות שני „השופטים" המכובדים בעירנו — ר' דוב שלעפיאן ור' מיכל רבינוביץ, זכר כולם לברכה.

כך היתה דרכו של אבא — „המלמד"־המורה המחונן והמחנך הנלבב, שידע לעורר קנאת סופרים בלב כל תלמידיו ולטעת בלבם את אהבת הלשון והספרות העברית.

שנות המהפכה הבולשביקית על תהפוכותיה ותוצאותיה. שידוד מערכות החיים, ביחוד החיים היהודיים. עליית הייבסקציה. התנכלויות לחיי הרוח בקהילות ישראל. גזירות חדשות לבקרים נגד הדת, ערכיה ומשמשיה בקודש, ולבסוף הנגישות והרדיפות הגלויות של הלשון והספרות העברית והחינוך היהודי הלאומי.

אבא נפגע קשות. עולמו נהרס. חלומו על „גימנסיה עברית" נגוז כליל. אף לקיים קבוצות לימוד סדירות שוב לא יכול. נאלץ להצטמצם בהוראה לקבוצות קטנות של דרדקים בהיחבא באחד החדרים בביתנו ובשיעורים פרטיים.

אנו, בני הנוער בגיל י"ג—י"ד, לא חשנו כמבוגרים בחומרת בימים. הלכנו כל אחד בנתיבו. המשכתי בהפסקות שהזמן גרמן בלימוד בבתי־ספר עירוניים ובשעות הערב — גמרא בישיבת־ערב „שערי תורה" שנתקיימה באחד מבתי־המדרש בעיר („שניידערשע שול") בהנהלתו של הרב ר' נחום חייטמן.[2] בערבים ובלילות — ראשית הפגישות שבמחתרת שבחוגי נוער ציוני.

לא רבות נתפניתי לראות את אבא בסבלותיו ביום. רק בשעות הערב המאוחרות ראינוהו יושב רכון ליד שולחן הכתיבה וכותב.

ידענו גם ידענו, הבנים הצעירים, כי אבא לא רק מלמד היה, אלא גם „סופר". שנים רבות לפני הולדתנו, כבר היה אבא סופר ותיק ב„המליץ" ובעיתונים אחרים. מצאנו פעם אי־שם

2. את זכרו של הרב חייטמן, מיקירי מינסק, העלינו בפגישה עם אחד מבחירי תלמידיו, היום איש ירושלים — עו"ד אריה חרוץ.

גליון היובל (גליון המאה?) של „המליץ" ובו רשימות ותמונות של כל סופריו הנכבדים, וביניהם גם שם אבא...

את הדברים אשר כתב אבא בעיתונים לא ראינו, ואף לא התעניינו בהם... אך ידענו כי אבא חיבר „הרבה" ספרים לצרכי התלמידים: התפללנו בשבתות מתוך הסידור „שירה חדשה" של אבא, למדנו את ראשית המשניות מתוך „משנה ברורה" ש„כתב" אבא, קראנו מאגדות חז"ל ב„בית מדרש" של אבא. כן נהנינו בילדותנו מן השירים והסיפורים שחיבר אבא והביא לנו מפעם לפעם לקריאה. עדיין זוכר אני את הדמעות ששפכנו למקרא ייסוריה של יסכה המלכה המסכנה באגדת „בני המלך והלביאה" שפירסם אבא...

לא אחת היינו מחטטים, הצעירים, מתוך סקרנות, במגרותיו של אבא ומוצאים שם דפים וקונטרסים שלמים כתובים בכתב־פנינים, שכמובן לא טרחנו לקראם. שתי כותרות כתובות באותיות גדולות ובניקוד בראש הגליונות והקונטרסים עדיין מרצדות מול עיני: „חיי סוקרטס", „אל מסתתר"...

נראה שבתקופה זו, משנסתתמו מקורות פעילותו הפדגוגית המסועפת, שיקע אבא את כולו בכתיבה.

שתים מעבודותיו שהתחיל לעסוק בהן במרץ באותם הימים זכורות לי היטב, שכן זכיתי להיות „שותף" חלקי להן, כמובן, רק במלאכת ההעתקה אל נקי...

האחת — חיבור פירוש עברי־מודרני על הספר העממי הנפוץ בקהילות ישראל „עין יעקב", אוסף כל דברי אגדתא ומדרש שבש"ס בבלי שחיבר ר' יעקב אבן חביב. לספר גדול זה על ששת סדריו ישב אבא לכתוב ביאור חדש, ואף הקדים לו מבוא גדול ומפורט על מהות האגדה התלמודית וערכה, שהוכתר בשם „הלכה ואגדה". את כל־כולו שיקע בעבודה כבירה זו, במשך ירחים ושנים.

כשראני באחד הערבים עומד בצד ומציץ בעבודתו, שאלני אם יש ברצוני לסייע לו בהעתקת כמה דפים מן הנוסח של „עין יעקב" בפיסוק ובניקוד.

לא אזכור אם הסקרנות שבעבודה חדשה זו או „הכבוד" לסייע לאבא בעבודה רצינית הם שהלהיבוני, שכן עניתי מיד: הן. ואמנם הקדשתי מאז שעות רבות בכל עת פנאי, בדחילו ורחימו, להעתקה. אבא היה עובר על השורות, מתקן ומשפר פה ושם, אך מהבעת פניו נראה לי שהיה מרוצה מעזרת בנו, שהמעט אשר ידע — ממנו בא לו...

דפים רבים העתקתי, המחברות הלכו ורבו ונצטברו זו על גבי זו.

ועבודה שניה שעסק בה אבא באותם הימים, עניינה היה — הפעלים במקרא ומלות היחס המתקשרות אליהם למשמעויותיהם השונות, חומר לספר הדרכה לכתיבת עברית כדיוקה. מדריך מעין זה, כפי הידוע לי, לא נתחבר עד היום, אף שחסרונו מורגש היטב גם בימינו. הפעלים נרשמו בסדר אלף־בית, נתחלקו לבנייניהם, וליד כל בניין — אותיות־היחס או מלת־היחס עם שפע דוגמאות מאירות עיניים. עד היום רואה אני לנגד עיני את המחברת העבה שכללה מאות פעלים באותיות הראשונות של הא"ב. דפים ראשונים ממנה זכיתי להעתיק אל נקי.

מה עלה בגורלן של שתי יצירות גדולות אלו — לא אדע. זוכרני, כי באחד הלילות, משעברה השמועה כי עומדים להיערך חיפושים מטעם הבולשת ומחשש (שאמנם התאמת אחר־כך) שגם ביתנו יהא בין „הנפקדים", נטל אבא כמה כתבי־יד משלו, יחד עם „חומר פסול" אחר שנמצא בביתנו, העלם אל עליית הגג וקברם שם בין הגרוטאות.

אם לא נגעו בהם ידי אדם או שיני הזמן, או לא אוכלו בשריפות שפקדו את העיר בשנות

המלחמה והשואה — מי יודע אולי עדיין מונחים גוילים בלים אלה אי־שם בקרן זוית ומחכים לגאולה...

בסוף אדר תרפ״ה עזבתי את בית אבא ועליתי לארץ־ישראל. כתשעה ירחים אחרי עלה גם בידי אחי הצעיר שלמה להיחלץ ולעלות לארץ. אחינו הבכור צבי ז״ל יצא שנים רבות לפני־כן בדרך נדודיו בערי אוקראינה לקנות השכלה, הגיע בשלהי מלחמת־העולם הראשונה לפולין וכשנה אחרינו עלה גם הוא והקים ביתו בארץ.
אבא נשאר במינסק. בניו יצאוהו, והוא, שלבו ונפשו נתונים היו תמיד ל„ארץ חמדת אבות״, נשאר בנכר עם אמא והבת הבכירה, כשהוא מתרפק על מכתבי בניו, שופך הגיגי־נפשו והמיית־שיחו במכתביו וחולם את חלום שבותו.
ולא זכה — ולא זכינו. על סף התגשמות חלום עלייתו, לאחר מאבק ממושך במשך שנים, הכריעתו מחלה קשה והוא נפטר בנכר, בעיר מינסק, רחוק מבניו־יקיריו ומארץ־חלומותיו — בכ׳ באדר תרצ״ד.

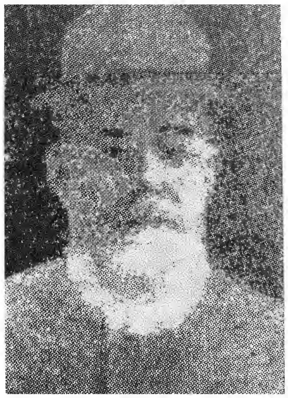
בשנת תשכ״ד, מקץ שלושים שנה לפטירת אבא ז״ל, השתתף אחי שלמה בסיור בברית־המועצות, ולא פסח, כמובן, על עיר־מולדתנו מינסק. חיפש את בית־הקברות היהודי ואת קבר אבא. הכול נותץ ונהרס. קבר אבא לא נמצא. לא ציון ולא זכר. מנהמת לבו רשם בספרו „סיפורו של מסע״ את הפרק „על קבר אב״.
לאחר מלחמת ששת הימים, עם שחרור ירושלים, עלינו, האחות והאחים, לפקוד את קבר אמנו שנטמנה בהר הזיתים. לאחר חיפושים מצאנו את מקום הקבר ההרוס והמצבה מוטלת לידו.
עם תיקון הקבר צירפנו אל מצבת אמא לוח אבן נוסף — ציון לזכר אבא אשר נפטר בנכר וקברו לא נודע.
אמרנו: יהי נא בהר הזיתים בירושלים זכר־מעט לאב אשר נשא נפשו כל חייו לארץ ובה היו כל חיי רוחו עד אחרון ימיו.

חייל ותיק בצבא השלום של תחייתנו. כמעט חמישים שנות הוראה עברית, חלוצית, לזכותו. בין הראשונים למייסדי „החדר המתוקן״, אנשי „עברית בעברית״, ממחפשי הדרך וסולליה. מבעלי אסופות, נאמני המקור. ספרו „בית מדרש, ספר מקרא לתלמידים ממבחר הספרות התלמודית והמדרשית״ (ווילנא 1907) היה דומני הראשון שנתן לילדים את מבחר האגדה העברית לא „לעוסה״ ו„מעובדת״, „במלים אחרות״, אלא כצורתה וכלשונה, בבחירה נאה, בסדר טוב ועם מילון קצר, מדויק. ספרו „משנה ברורה — משניות, ברייתות ותוספתות נבחרות לבני הנעורים בניקוד שלם, עם ביאור קצר ומספיק״, הוצאת „תושיה״ — הוא עד עתה מהטובים מסוג זה לבהירות, לדיוק, לצמצום. באָמנה, קו יוצא מפירוש זה ופוגע בקו אחר, שזור להפליא, בזה של ח. נ. ביאליק בפירושו. וספרו „שירה חדשה״, סדר התפילות לכל ימות השנה, עם ביאור קצר ומספיק ומדויק ערוך בעיקרו לתלמידי החדרים ובתי־הספר — אין אני יודע טוב ונאה ממנו. ואמנם זכה להוצאות רבות. בכל שלושת הספרים האלה ניכר לראש וראשונה האמן־פדגוג, המורה הטוב, ברוך טעם והבנה, שמשנתו קצרה ומדויקת, איש התרבות היודע, כי הפרחים והפירות יבואו לברכה, רק אם יעמיקו השרשים לינוק. לא רמיה חרש את נירו.

ד. זכאי, „דבר״, תרצ״ה

חיים דוד רוזנשטיין

יכנה״ז — מספר עממי

יכנה״ז

מאמרו של ח״ד רוזנשטיין, המובא בזה בהשמטות קלות, פורסם ב„דבר", מוסף לספרות, ו׳ כסלו תרפ״ז — במלאת שבעים לחייו וחמישים לעבודתו הספרותית של יכנה״ז.

אישיות ספרותית מיוחדת ומסוימת בקוים בולטים, וחטיבה אינדיבידואלית שאין לה כמעט כל דמיון ושווי בספרותנו היה יכנה״ז * בראשית היגלותו על במת ספרותנו. הוא נבדל מאחרים בסגנונו, באופן הרצאתו, בהומור הקל המרחף על־פני סיפוריו, בתוכני פלייטוניו שרובם קוריוזיים, בשנינותיו ומהתלותיו ושעשועי לשונו.

אין לך סופר ענוותן כיכנה״ז. כמו בחייו הפרטיים, הפשוטים בתכלית הפשטות ומצטיינים בענוותנות יתרה המגעת לפעמים עד דכדוכה של שפלות, כן גם בספרות רחוק הוא מן ההתעלות וההתפארות. צנוע הוא ובורח מן הכבוד והתפארת תרפ״ט פרסה. פעם הוזמן על־ידי י״ל פרץ לעבוד במחיצתו — ולא נענה; ופעם הזמינתו מערכת „המליץ" לבוא לשבת בקביעות בפטרבורג בשכר הגון — ולא רצה. את מיאונו נימק יכנה״ז באבוב שהיה במקדש, של קנה היה האבוב והיה קולו ערב; וציוה המלך וציפוהו זהב — ולא היה קולו ערב; נטלו את ציפויו — והיה קולו כשהיה...

כזה הוא יכנה״ז. אימת „מיוחסים" עליו. מתיירא הוא מפני „ציפוי של זהב", מפני הטכס והזוהר והגיהוץ ומנהגי הסלסול הנפוחים הנהוגים ב„ספירות העליונות" שלנו, שמא מחמת אימתא דציבורא ייפגם קולו ותינטל מתיקותו המיוחדת, היכנה״זית. נוח לו לשבת בקרן־זויתו ולכתוב לפי טעמו ורוחו הוא. יכנה״ז אינו בררן גם באכסניה. הוא מעניק מאוצרו לכל ההוצאות הספרותיות (בששים וארבע הוצאות השתתף); מעולם לא משך ידו מאיזו הוצאה מפני שאין חן המקום עליו.

יכנה״ז הוא, אם אפשר לומר כך, פרוש ספרותי, פרוש ונבדל מכל מקצועות הספרות, ומתבודד לו בעוגתו הפלייטונית, בארבע אמות של הסיפורים, ואינו זז משם אף כמלוא נימה. מעולם לא נטל חלק בשום ויכוח ספרותי, לא דן על שום ענין בחיים ובספרות שבשעתו היה מלהיב כל־כך את הלבבות. הוא מתייחס באינדיפרנטיות גמורה לכל התנועות המתחוללות בעולמנו. ציונות, בונדיות, שיטה טבעית או תרגומית — כל אלה הם דברים שאינם נוגעים אל עצמיותו הוא, אלא רק עד כמה שהם משמשים לו חומר לסיפוריו.

* שמו הספרותי של י״נ גולדברג. ר״ת: ישעיהו הכהן ניסן הר־זהב.

בשנת תרס״א פירסם יכנה״ז סיפור בשם „מקדש השבת״, שהכיל עשרה גליונות ב„המליץ״. תוכנו בקיצור כזה: נער מחונך ביראת־שמים בחדר מלמדו ה„בעל פועל״ נתקבל אל הגימנזיום — הצלחה שלאו כל נער זכה לה באותם הימים שהנורמה הפרוצנטית שררה בכל תוקף. כשנאנס הנער לחלל את השבת הראשונה בכתיבה, ולא רצה — נתפטר מן הגימנזיום וחזר לביתו „אבל וחפוי־ראש״ באותה שעה שהוריו ערכו משתה ושמחה, והקרואים נשאו כוסות של ברכה לחיי הגימנזיסט „המאושר״.

סיפור זה עורר פולמוס ספרותי ב„המליץ״. הללו אומרים: עורבא פרח, במציאות הריאלית אין נערים חרדים כאלה. והללו טוענים: יש ויש, יכנה״ז מעשה ראה וכתב סיפור. ויכנה״ז גופו, זה הצעיר שעליו נסב כל הויכוח הזה, מה עשה? הוא שתק ולא אמר כלום. ברם אחרי זמן־מה נדפסה תשובה יכנה״זית — סיפור ארוך שהשתרע על תשעה־עשר גליונות בשם „מחלל השבת״. כסבורים היו שבסיפור חדש זה ינסה יכנה״ז לאשר ולאַמת את האפשרות של הראשון. אבל לא מיניה ולא מקצתיה. הסיפור החדש הוא ממש ההפך מן הראשון, בו יסופר על איש חרד ואדוק ביותר, והוא מלמד ובעל־תפילה, שנזדעזע מאוד לשמועה ששמע בבית־הכנסת בשעת קבלת־שבת, כי הבאנק האזובי־דוני, שחסכונו לנדוניית בתו הבוגרת מופקד שם, עתיד לקרוא שמיטה לבעלי פקדונותיו — ולא עמד בנסיון, הלך למחר בשבת והוציא את פקדונו אחרי כתבו וחתמו על השובר כדת הבאנקים.

בסיפור „מחלל השבת״ כאילו רצה יכנה״ז להפיס דעתם של משיגיו ולהראותם כי אי־אפשר אין. עולמו של הקב״ה מלא סתירות וניגודים ועשיר בכל מיני בריות. יש נער ועומד בנסיון, ויש זקן ואינו עומד בנסיון, ו„אל תהי מפליג לכל דבר״.

יכנה״ז לא ביזבז את כשרונו הטבעי על מקצועות ספרותיים שונים ולא פיצל אותו פיצולים־פיצולים. הוא שמר על אוצרו הטוב, על מתנת אלוהיו, על כשרונו הסיפורי שמירה מעולה. הוא פתח בסיפורים וסיים בסיפורים. על כן מקורו ברוך ומעינו הולך ומתגבר, הולך ונובע. חוץ מ„שלום־עליכם״, אין אנוכי יודע במשפחת סופרינו סופר כל־כך פורה ורבה כיכנה״ז (הרבה נקודות־מגע יש אמנם בינו ובין „שלום־עליכם״). סח לי יכנה״ז שרצה לחבר לוח שנתי, היינו סיפורים לכל ימות השנה, יום־יום וסיפוריו, זמן־זמן ומעשיותיו. ולא כתבו רק מסיבות בלתי־תלויות בו.

ליכנה״ז לא דרושה השראת שכינה מיוחדת לכתיבה, כדרך עובדים ספרותיים אחרים, שכינתו שורה עליו תמיד־תמיד, בכל עת שייפנה מעבודתו הקבועה, מעבודת ההוראה והגהת ספרים. הוא הולך משיעור לשיעור, ואגב־אורחא נותן עינו במודעה מודבקת על כתלו של אחד הבתים על־דבר אבידת כלב — מיד מתרקם במוחו סיפור „אדם ובהמה״. שמועה קלטה אזנו מן הרחוב על־דבר שדכן שקילקל מחמת צרות־עין את השידוך ששידך מכרו המלומד — וסיפור גדול, בן שלושים גליונות, „התנאים״, כבר מונח בקופסתו. יושב הוא להורות את תלמידיו — ומקריא לפניהם מעשיות יפות בהטעמתו המיוחדת שהוא יוצרן באותה שעה. ויש שיכנה״ז מתמיה את תלמידיו בהציעו לפניהם לבחור להם איזו מלה מאשר יבחרו, ובו ברגע יחבר עליה סיפור נאה ומלבב. באופן זה נתחברו אצלו הרבה סיפורים שנתפרסמו בזמנים שונים. בלי גוזמה אפשר לומר, שאלמלי ניתנה שהות ליכנה״ז לכתוב, יכול היה להביא מבול של סיפורים לעולמנו. אך ההוראה נטלה את כל שעתו (שתים־עשרה שעה ויותר: שיעורים היו לו תמיד יתר מדי), ויתרה נטלה הגהת ספרים, ועונת הכתיבה רק מערב־שבת לערב־שבת. באותם ערבי־שבתות נוצרו, כיצורים הרוחניים

במעשה־בראשית, כל סיפוריו הרבים של יכנה״ז, למעלה מארבע־מאות.
נעים מאד לראות את יכנה״ז בשעת יצירה.
על פלוני הסופר מספרים שעל כל טיפת דיו הוא שופך כמה טיפות זיעה, ופלמוני הסופר כותב ומוחק, כותב ומוחק עד שיוצאת לו שורה כתיקונה.
לא כן יכנה״ז. הוא אינו מתקשה, אינו מקמט מצח, ואינו מפסיק הרבה לעיון. צריך הוא רק להוציא את יומונו, פנקס קטן ומעוך, לדפדף בו רגע ולמצוא בו את השם הנאות לסיפור שרשם לו מכבר, להודיעך שעל שם זה ראוי לבנות סיפור. והנה השם „רב ושמואל״ מבצבץ לעיניו מתוך פנקסו, מיד עין אחת מתעצמת לו, והשנית נעוצה בחלון רגע — ויש! נתרקמה כבר במוחו תכניתו של הסיפור „רב ושמואל״ ותבניתו וצירופי ענייניו ופסוקיו. וכלום מה חסר? — רק להריקו על הגליון. וחוטף הוא ומריק, חוטף וכותב. ואם בשעה זו יושב על־ידו אחד הבטלנים ומבלבל את מוחו בדברים של מה־בכך — לא איכפת לו ליכנה״ז כלל; הבטלן ממלמל ויכנה״ז זורע וזורע שורה אחר שורה, עמוד אחר עמוד, והנה כבר שלושה, חמישה, עשרה גליונות ערוכים — וחסל. להעתיק את הכתוב אל נקי פעם ושתים — אין יכנה״ז נוהג, אין לו פנאי ואין כל צורך. הכתב הראשון גם־כן נקי לרוב. ותיקונים? — אין תיקונים חלים על דבר מתוקן. אז „יעוף״ אל הדואר, שלא יאחר ממועד צאתו, פן יאחר ונמצא הוא והמערכת שהזמינתו מפסידים.
ומפני ששעתו דחוקה לו תמיד, אין דרכו לחטט הרבה בנשמות גיבוריו. אין הוא צולל ויורד לסוף דעתם להעלות מקרקעיתם הרהוריהם וכוונותיהם שעולים ואינם עולים על לב בשעת מעשה זה או אחר, כלומר אין הוא מתגדר בזו שקורין לה פסיכולוגיה בלע״ז. יכנה״ז הרי יספר לנו סיפורים מן החיים היום־יומיים של החנוונים ועוזריהם, של המלמדים ועוזריהם וכו׳, מאותו היסוד שקורין לו „בורגנות זעירה״, והללו בחייהם היום־יומיים אין בטבעם כלל לכסות על מחשבותיהם, אדרבה, דרכם של אלו להביע גם מה שלא יעלה על הדעת, ויכנה״ז הבקי ויודע שיחה ושיגם — אשר יראה וישמע מפיהם אותו יספר בדיוק ובאופן בולט. ואם עמקות פסיכולוגית אין בסיפורי יכנה״ז, יש בהם לבביות ופשטות עממית במידה מרובה. סופר עממי הוא בכל משמעותן של המלים הללו. אין לך ענין, מעשה ומאורע שלא נגע בו בפלייטוניו, אורח־חייהם של השדרות הבינוניות והתחתונות של העם גלוי וידוע לפניו.

ישעיהו־ניסן גולדברג (יכנה״ז) נולד בכפר סטולובובשצ׳ינה הסמוך לעיירה מאהילנה על נהר נימאן בכ״ח מרחשון שנת תרי״ח לאביו ר׳ יקותיאל זלמן הכהן, איש למדן ויחסן גדול, נכדו של הגאון ר׳ אליעזר הקליר, מחבר ספר „אור חדש״ על פסחים ועוד. הוא התפרנס על הספקת קרוביו העשירים ר׳ משה ור׳ נתן קליר יושבי וינה וברודי. אחר־כך השתקע במאהילנה, עיירה מצערה ועניה בחומר וברוח, והתפרנס על המלמדות בצער ובמסכנות יתרה.
ראשית לימודו קיבל ישעיהו־ניסן בחדרו של מלמד חסיד שוטה וקנאי נלהב (כי אביו לימד רק בחורים גדולים גפ״ת). פעם — מספר יכנה״ז — הביא ילד אחד החדרה עלה מונד קרוע מתוך ספר רוסי. מיד חפר הרבי גומץ בקרקע הבית וקבר שם את הדף; ועל הילדים ציוה לרמסו רמוס היטב ורקוע ברגלים ולקרוא: „ככה ייעשה לטרף־פסול״!
אחר־כך מסרהו אביו לחדר מלמד מתנגד, והוא „בעל תנ״ך ובעל־לשון״, ר׳ ישראל קוידנובי. אצלו קנה הנער, שהצטיין בכשרונות טובים ביותר, בקיאות גדולה בתנ״ך

וב„לשון־הקודש״, ברם דא עקא שלא היה לנער נייר לשפוך עליו מליצותיו שהיה „מלא מהן על כל גדותיו״.

ונפש הנער חשקה מאד בכתיבה, היא היתה לו צורך נפשי שאין לוותר עליו. מה יעשה איפוא הנער? קשה מאוד לפעול על אבא־אמא שיתנו לו פרוטה לקנות גליון־נייר.

אז יכתוב לו הנער בפחם על־גבי הכתלים וכלי־העץ אשר בבית. וכשלא מצא קורת־רוח בכתיבה זו, התחכם ותיקן לו מין דיו עשויה פיח ומים, וכתב על־גבי שבבים הנושרים מתחת המקצועה של הנגרים בנוצות שמשירים האווזים בשעת ניקור במגרש העיירה. ברם גם שבבים אלה אינם יפים לכתיבה. נפרכים הם ואינם משתמרים היטב — והתשוקה לכתוב על נייר ממש, לבן וחלק, בוערת בוערת... ופתאום מציאה גדולה נזדמנה לפניו: כורך־ספרים בא לעיירה לכרוך את הש״ס החדש, קנין בית־המדרש. מיהר הנער ואסף את שולי הגליונות שנגזרו מהכרכים הגדולים, מהם רחבים כשיעור פרק־אצבע, וישעיה־ניסן כותב וכותב...

ופעם עמדה לו השעה ויאושר אושר גדול: „בין הזמנים״, בהיותו חפשי מלימודי החדר, השיג לו תלמיד, שלימדהו עשר שעות ביום, שבוע ימים, וקיבל בשכרו גליון נייר שלם! שכר גדול מזה לא שאלה נפש ישעיה־ניסן. וברוך השם, יש לו כבר על מה לכתוב, והוא כותב וכותב...

על מה ועל מי הוא כותב? — אל תשאלו. יש נבוכדנאצר הרשע שהגלנו מארצנו, יש נבוזראדן הרשע ששרף בית־מקדשנו, יש אפוסטומוס הרשע ששרף את התורה, יש ברוך השם הרבה רשעים בספרים הקדושים שבבית־מדרשה של מאהילנה לשפוך עליהם אש־החימה העצורה בלבו הרגשני של ישעיה־ניסן באש מליצותיו, והוא — שופך וכותב, שופך וכותב...

ויש שישעיה־ניסן מתחיל רושם לו כל המלות הקשות שבתנ״ך, שבמחזורים, שבסליחות ושבקינות, שהוא כבר בקי בהן בעל־פה ממש, ומוסיף להם „ביאורים ברורים״, — כלום תענוגות אחרים יעשה לו נער שכזה?!

בצאת ישעיה־ניסן מחדר מלמדו, לימדהו אביו גמרא עד „בר־מצוה״, ואחר גלה מבית אביו ולמד בישיבות בערי קאפוליה, אוזדה וניסוויז׳. ובאותם הימים כבר יצא למאהילנאי שם „ספרא רבא״. ויהי היום ו„בעלי־הלשון״ שבניסוויז׳, ובתוכם המאהילנאי, נתבקשו לערוך נוסח על מצבת קבורתו של נפטר גדול אחד. נתחברו הנוסחאות ונתבקרו ע״י הרה״ג ר׳ יהושע הלר. ישרה בעיניו נוסחתו של המאהילנאי מנוסחאות כולם וקיבל בשכרו חמש־עשרה קופיקות שהן זוז שלם! מאז התחיל המאהילנאי עושה לו „קריירה״ מנוסחאותיו. (אכן, אין כיכנה״ז יודע לערוך נוסחאות עם כל הצעצועים הנהוגים. כמעט כל בית־הקברות המינסקאי זרוע מצבות עם נוסחאותיו שלו).

כבן ט״ז בא ישעיה־ניסן למינסק ויסר אל הישיבה הקצבית — וכיסו ריק... ועיני המאהילנאי תועות כה וכה כמבקשות איזו נקודת־משען. ושם בקרן־זוית בישיבה יושב לו סופר סת״ם ומתקן ספר־תורה ישן. נעץ לו המאהילנאי מבטו בעמוד אשר לפניו ושגיאה מבצבצת לעיניו. גלל קצת — ועוד שגיאה: „מלא״ תחת „חסר״, הראה הסופר להר״מ ר׳ שמואלקי ז״ל. מיד הובא ה„תיקון״, ודברי המאהילנאי נתאמתו. תמה הר״מ תמיהה גדולה על בקיאותו של המאהילנאי במסורה, והוא נתפרסם למגיה־אמן.

מאז התחיל המאהילנאי חוזר על בתי־התפילה שבעיר והגיה ספריהם, ועל העיירות שבסביבות מינסק החזירוהו להגיה ספריהם, ועד ז׳יטומיר וקיוב בא, ועד בירת ה„רבי״

העיר מאקארוב הגיע והגיה ספרי דבי „רבי״. ברם ספר־התורה של הבעש״ט הגנוז שם לא ניתן לו להגיה, שמא ימצא גם בו... חס ושלום, לא תהי כזאת בישראל!

(חוש ראייתו של יכנה״ז מפליא עוד עתה. קורא הוא פעם בספר ואותיות בולטות כבר לפניו ומאירות היטב־היטב. זה עתה הראני „מופת״ כזה: פתחתי לפניו ספר הפוך, ראשו למטה ותחתיתו למעלה, וזקן זה עמד בריחוק־מקום כאמה וחצי וקרא בו „פחז כמים״. הוא סיפר לי כי בימי נעוריו היה קורא ברש״י הפוך בעד החלון, היינו — הוא עמד בחוץ, והספר ההפוך בבית פנימה! ברכת אמו בשעת הדלקת נרות של שבת: „תאורנה עיני בני בתורה״, נתקיימה בו במלואה).

כשנשא לו אשה, בשנת כ״ג לימי חייו, ובני ביתו נתרבו — לא הספיקה לו כבר ההגהה למחייתו, ויבחר גם בהוראה. ומאז הוא מורה ומגיה יחד. והתיישב בראשונה בקוידאנוב העיר, ואחר במינסק.

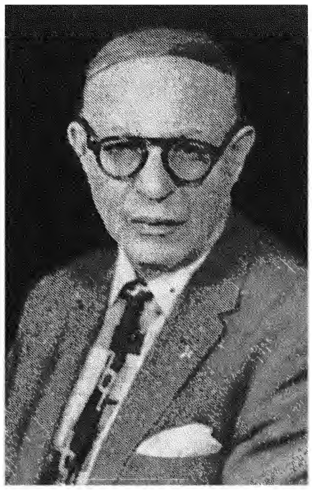
בלמדו בישיבה הקצבית, התוודע אל הסופר ש״ל ציטרון המינסקאי, שכבר קבע „פריי־עטו״ בדפוס, וזה נתן לו את הדחיפה הראשונה לספרות. בשנת תרל״ח נדפס יכנה״ז בפעם הראשונה ב„הקול״ של רדקינזון, שיצא בקניגסברג. מיד ראו כי בשדה הספרות עלתה נטיעה נאה שעתידה לעשות פירות נאים ומשובחים.

בהיות יכנה״ז בתור מגיה, היה מבאי בית שצקיס בעל ה„מפתח״, שביתו היה אז בית־ועד לחכמים ולסופרים. ובאותו זמן התיצב ה„בעל־מגיה״, שהתנהג בחסידות והתעטף חסידית והאריך פיאות חסידיות, גם לפני „שלום־עליכם״, ה„אריסטוקראט״ המגוהץ בטרקלינו המקושט באותם הימים בעשירות גדולה. „שלום עליכם״ מצא ב„חסיד״ זה אח־לצחוק, „אחד מאנשי הלצון החוזה מהתלות המפיקות מאת קוראיהם רצון״ (זה שבח יכנה״ז בפי המשורר י״ל גורדון באגרותיו). ו„שלום עליכם״ ביקשהו לתת לו דבר למען ה„פאָלקס ביבליאָתעק״ שהוא מו״לו. מובן מאליו שיכנה״ז לא סירב לו ונתן על ידו „מכתבים לאמריקה״, וקיבל עליהם 17 רובל ושמונים קופיקות, שכר שהדהים והפתיע את יכנה״ז הדל, שהיה רגיל עד כה לכתוב חנם, כמנהג כל הסופרים באותם הימים. את ה„מכתבים מליטא לאמריקה״, שהתחיל לפרסם עוד בה„יודישע פאָלקסבלאט״ של צדרבוים, המשיך יכנה״ז באותו שבועון גם בעברו לרשותו של לוי וביחוד ב„המליץ״.

ל„המליץ״ היתה נודעת מיכנה״ז חיבה מיוחדת, ויבכרהו על שאר ההוצאות הספרותיות, בפרסמו בו את מבחר סיפוריו. למן פלייטונו הראשון ב„המליץ״, „קול חתן וקול כלה״, עד סגירת „המליץ״, לא פסק יכנה״ז מתת בו את סיפוריו. אז בעזוב המשורר יל״ג, מחמת המחלוקת הידועה שפרצה בינו ובין ה„ארז״, את מערכת „המליץ״ ומשך אחריו ברמזים מפורשים גם את יכנה״ז, בהבטיחו אותו שבקרוב יקים הוא במה גדולה לספרות, והוא, יכנה״ז, „יטייל בגן־עדן התחתון בראש כל״ — לא נתפתה אליו יכנה״ז ולא עזב את „המליץ״. ואף הוא, „המליץ״, החזיק ביכנה״ז וקבע לו „שכר רב״ — רובל ומחצית הרובל בעד כל גליון כתוב (גליון יכנה״זי הוא כפול ארבעה), ויכנה״ז נשאר נאמן ל„המליץ״ עד היסגרו. היו רבות בשנים ש„המליץ״ ניזון רק על סיפורי יכנה״ז, וביחוד בסוף כל רבע־שנה היה „המליץ״ מתחיל לתת סיפור גדול מאת יכנה״ז, מתחיל ואינו גומר — כתרופה להתחדשות החתימה. ידוע ידע „המליץ״ עד כמה נתחבב יכנה״ז על המון קוראיו, והמתחיל לקרוא אותו לא יניחו מידו עד סופו. שכן יש בסיפוריו מין מלח מיוחד, מלח יכנה״זי, שמעמיד ומקיים את טעמם ואינו מניח אותם להתקלקל ולהפיג חביבותם ומתיקותם.

סיני לייכטר

מינסק היהודית בעיניו של דניאל פרסקי

דניאל פרסקי

הסופר העברי, המורה והעתונאי דניאל פרסקי (1887—1962) היה יליד מינסק, ואם כי עזב את העיר בגיל תשע־עשרה, נשארו זכרונותיו רעננים במשך כל ימי חייו. בשנים האחרונות לחייו פירסם דניאל פרסקי שורה של עשרים מאמרים ומעלה ב„הדואר" בניו־יורק, ומתוכם מתרקמת לפנינו יריעה רחבה על חיי הקהילה היהודית במינסק בסוף המאה הי"ט ובראשית המאה העשרים. מה שמוסיף עוד על ערכם של מאמרים אלה היא העובדה שפרסקי המשיך לעמוד בקשר הדוק עם בני קהילתו לאחר שעבר לגור בארצות־הברית, ובכללם עם אישים חשובים שהיגרו ממינסק לארצות שונות, ובעיקר לארץ־ישראל.

וכך מצטיירת מינסק היהודית בעיני־רוחו של דניאל פרסקי: „מינסק שימשה בדורות האחרונים כמלכות יהודית בפני עצמה, עד שכמעט כולה היתה מאוכלסת באחינו בני־ישראל ומעט הגויים שנראו ברחובותינו היו שוטרים, פקידים, חיילים או שוערים בבתינו וסתם — שבת־גויים... ימי שבת וחג השרו שבתון גמור ומנוחה שלמה... אחת הערים הברוכות והפוריות בדרך גלותנו". (הדואר, כרך ל"ד, גליון ט"ז).

מאז ומתמיד ידעה מינסק היהודית סערות: מלחמת חסידים ומתנגדים, משכילים ומתנגדים, ציונים ובונדאים ועוד. במינסק היתה תנועת „חיבת ציון" חזקה משבכל קהילה אחרת. היא הקימה גוף מיוחד במינו — „אגודת האלף" לעליה ולהתישבות. במינסק התקיימה בשנת 1902 הועידה הציונית הכל־רוסית. מינסק נענתה מאין־כמוה לקול־קורא של יוסף ויתקין לעליה ארצה, הלא היא העליה השניה, שנמשכה עד מלחמת־העולם הראשונה. מינסק היתה תמיד ערה לכל רחש ביהדות, היתה זו קהילה רגישה, בעלת הכרה וגאון לאומי...

פרסקי משווה את עיר־מולדתו מינסק עם שכנתה וילנה: „מינסק היא עיר ליטאית טיפוסית, כולה ,מתנגדית', למדנית, חריפה כאחותה הבכירה וילנה, אלא שיש הבדל ביניהן: וילנה היתה יותר ,אירופאית', יותר משכילה, אינטליגנטית וספרותית. שם היו בתי־דפוס עבריים, מוסדות ספרות ועתונים חשובים — לא כן מינסק. זו היתה

יותר מקורית, יותר המונית, יותר מסורתית... היה זה מבצר יהודי גזעי מדורי דורות, בחינת ,מדינה ישראלית׳ זעירת-פנים״. (הדואר, כרך כ׳, גליון ל״ה).

תפארתה של מינסק הלמדנית היה הרב יחיאל היילפרן (1660—1742), בעל „סדר הדורות״, ספר חשוב בעל שלושה חלקים, אשר גרץ השתמש בו במחקריו. הספר הוצא במהדורה חדשה ע״י נפתלי משכיל-לאיתן. יהודי מינסק נהגו לעלות על קברו של בעל „סדר הדורות״ בכל שנה, עד חורבנה של הקהילה. הספר כולל כרוניקה היסטורית יהודית וכללית, סדר תנאים ואמוראים ורשימת ספרים עבריים שהופיעו אי־פעם בדפוס.

חיי חברה ותרבות

במינסק היהודית היתה מסורת הלמדנות נחלתם של כל היהודים, כעשירים כעניים, כצעירים כזקנים. דניאל פרסקי מעלה זכרונות על ר׳ איסר, שהיה נוהג להרביץ תורה בין בעלי־המלאכה. ר׳ איסר הצליח אפילו להלהיב את בעלי המלאכה שיבנו במו ידיהם בית־מדרש גדול ברחוב הביצות (בלאָטע גאס). כחמש מאות בעלי־מלאכה למדו אצלו ובכל שנה ערכו „סיום״. בחורף האריכו הלומדים עד חצות ובקיץ קמו לפני עלות השחר ומיהרו ללמוד תורה וחכמה מפי ר׳ איסר. אנשים מבוגרים שבאו לר׳ איסר בלא ידיעת אות עברית — הגיעו לדרגת למדנים במרוצת השנים.

בשנת 1905 נכנסו כמה בונדאים לבית־מדרשו של ר׳ איסר, התחילו לנאום ואף הכו את הרב, הקהל רצה לקרוא למשטרה — אך ר׳ איסר צעק: אל תמסרו את בני־ישראל לידי גויים! בשנות השלושים נתקיימו באותו בית־מדרש לימודים עבריים במחתרת, והילדים עמדו על המשמר.

בחיי החברה והתרבות במינסק מילא המגיד של העיר תפקיד חשוב ביותר. מה בין מגיד לרב ולדרשן ולמטיף? הרב של העיר טיפל בעניני הקהילה, ומטבעם של הענינים היה קשור עם הגבירים שבעיר. המגיד לעומתו היה איש העם הפשוט. המוני העמלים של מינסק מצאו במגיד חמימות מיוחדת, משום שהמגידים גילמו באישיותם את השחקן, הזמר, המורה והמבדר. לאחר דאגות הפרנסה — היה המגיד הדבר החשוב ביותר בחייו של היהודי הפשוט. הדרשנים עסקו בפלפול ובהלכה ורק מועטים הבינו את דבריהם, ואילו המטיפים היו נואמים מודרניים שעסקו בפוליטיקה, בחיבת־ציון ובמלחמה על זכויות.

המגיד המפורסם ביותר במינסק היה ר׳ בנימין הכהן שאקוביצקי. כאשר נפטר המגיד העיוור, ישראל הורודנר, בשנת 1896, הוזמן בנימין הכהן בן העשרים וחמש, יליד איישישוק ומוסמך ישיבת סלובודקה, לכהן כמגיד במינסק. בימי מלחמת־העולם הראשונה היה עוזר לפליטים שבאו למינסק במסירות־נפש ממש. ר׳ בנימין נהג לדרוש בבית־הכנסת „חברה׳שע שול״ בליל־שבת אחרי ארוחת־הערב. כאשר הגיע לשיא ההתלהבות, היה קורע את הפרוכת ומשתפך בבכי ויללה לתוך ארון־הקודש ממש. הבולשביקים היהודים עינו אותו, אבל ר׳ בנימין המשיך לפעול בביה״כ הקר.

בשנת 1936 אסרו היאֶווסאָקים את פעילי הדת במינסק והסביבה והוציאו את רובם להורג — אך ר׳ בנימין נשאר בחיים, עלה ארצה ופעולתו הראשונה בתל־אביב היתה לטפס על פיגום כדי לנשק לפועל יהודי ולברך „שהחיינו״.

ברוסיה הצארית, אומר פרסקי, היה הגוף היהודי מדוכא — והנשמה חפשית. כאשר נמנע מן היהודים ליהנות מן החינוך הכללי, יצאו היהודים נשכרים, כי גדל ורחב

החינוך היהודי־העברי. לעומת זאת ברוסיה הסוביטית קרה ההיפך מזה: הגוף היהודי יצא לחפשי, אך הנשמה דוכאה. „על אדמת רוסיה הצארית צמחה אומה ישראלית נפלאה שאין דומה לה בתולדות הגלות" — קובע דניאל פרסקי.

תחיית הלשון העברית במינסק

מינסק היתה אחד המרכזים החשובים של החייאת הלשון העברית המדוברת. שורה ארוכה של מורים מוכשרים עולה בזכרונותיו של דניאל פרסקי, אשר לימדו דקדוק, תנ"ך וספרות עברית, וכן התחילו להשמיע בחוצות העיר את הלשון העברית החיה. מרדכי סירוטקין, אחיו של הסופר אברהם סירוטקין, ייסד אגודות נערות לדיבור עברי, אברהם שחור הנהיג זימרה עברית בציבור, בעוד שבחדר המתוקן הנהיגו מורים רבים, כגון ב. גרייזל וח. ד. רוזנשטיין (אבן־שושן) את השיטה של לימוד עברית בעברית.

בראשיתה של המאה העשרים התקיימו במינסק שלוש אגודות לדיבור עברי: „דוברי־עברית", „ציון ושפתה" ו„שפתנו". המייסדים היו המורים ב. גרייזל (אביו של הפרופיסור שלמה גרייזל מפילדלפיה), ח. ד. רוזנשטיין (אבן־שושן) ודב־בער שלפיאן (דב"ש). הם קיבלו עזרה רבה מידי המהנדס והעסקן הציוני יהושע סירקין. לבנות היו אגודות עבריות משלהן, כגון „בנות שלומי־אמוני־ציון" ו„יהודית".

במינסק היה יהודי „משוגע" לדקדוק עברי: על אברהם אברונין אמרו כי היה חולה במחלת הדקדקת. היה חבר פעיל באגודת „שפתנו" במינסק אשר נתאספה בחשאי, כי תחת שלטון הצאר היתה כל התקהלות אסורה. לאחר עלותו ארצה, בשנת תר"ע, נבחר לחבר האקדמיה ללשון העברית. במחקריו הביע הערצה לביאליק וטען כי שיריו הם המשך לתנ"ך וכי רוח נבואה נסוכה בהם.

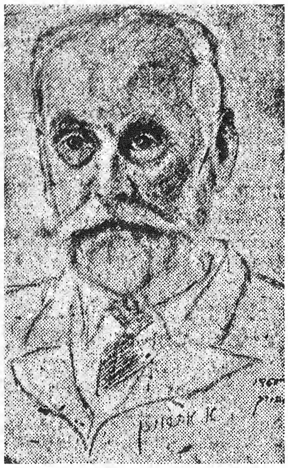
לוחם אמיץ אחר לתחיית הלשון העברית במינסק היה הסופר ד"ר שמואל פרלמן (הדואר ל"ח־ז'), מצאצאי הרב המפורסם ר' יחיאל היילפרן, בעל „סדר הדורות". פרלמן היה נכנס לחנות הספרים העבריים של מאיר היילפרן וחתנו מיכל רבינוביץ, שם הירבה בשיחות ובויכוחים עם סופרים וגדולי תורה. פרלמן תירגם את כתביו של היינריך היינה בתשעה כרכים. יחד עם סופרים וחוקרים אחרים, כגון קלויזנר, גליקסון, יעקב כהן, ייסד ד"ר שמואל פרלמן ארגון עולמי ללשון העברית בשם „מפיצי שפת־עבר" שמרכזו היה בעיר ברן אשר בשוייץ. בשיתוף עם ז'בוטינסקי חיבר פרלמן אטלס עברי. מפעלו הספרותי החשוב ביותר היא הסידרה „לגבולם" — סידרת ספרים של מחברים יהודיים בשפות לועזיות, בתרגום עברי.

בסידרת מאמרים ב„הדואר" מעלה דניאל פרסקי שורת דמויות מיקירי מינסק, אם במאמרי אזכרה נפרדים ואם בשילובם של האישים בתוך רקע התיאור הכללי. במאמרו „לזכר מינסק" („הדואר", כרך ל"ד, גליון ט"ז), שכולו קריאת־אזעקה לעשות למען ספר־הזכרון לקהילה היהודית במינסק, מעיד פרסקי על עצמו: „הקדשתי פרקים שלמים לאנשי־שם בעיר־מולדתי: יצחק ברגר, יהודה זאב נופך, שמשון רוזנבוים, המגיד ממינסק, מאיר היילפרין ומיכל רבינוביץ, מרדכי רודנסקי, יהושע דב בייניגסון, ד"ר חיים חורגין, מרדכי ואבא סירוטקין (בר־יתמא), ש. ניגר, א. ליסין, ב. ולאדק, ח. ד. רוזנשטיין, שאול גינזבורג, אברהם ומאיר קפלן, הרב ש"י גליקסברג ועוד". על אלה נוסיף אנו עוד אחדים ממאמרי פרסקי שנקרו לידינו: על ד"ר שמואל פרלמן, על אברהם אברונין, על אליעזר קפלן. אל־נכון אין זה ממצה עדיין את הרשימה כולה.

דניאל פרסקי

אלופי נעורי

מתוך מאמרים שפורסמו ב„הדואר":
על א. אברונין — כרך ל"ה, גליון ל"ו, תשט"ז
על ש. פרלמן — כרך ל"ח, גליון י', תשי"ח
על מ. רודנסקי — כרך ל"ב, גליון כ"ט, תשי"ג

א. אברונין (רישום מאת מבורך)

אברהם אברונין

ר' אברהם אברונין היה אחד מ„אלילי־נעורי" ובלא־יודעים השפיע עלי באהבת הדקדוק העברי וברוב ידיעותיו בלשוננו וגם בצהלת־החיים, שפרצה מתוכו תמיד. זכור לי הרגע, שהכרתיו בראשונה. הייתי אחד החברים הפעילים באגודת־הנוער „שפתנו" במינסק, שכונן הסופר העברי מימי „הדור" ד"ר א. ח. רחלין (מי שלמד יחד עם שאול טשרניחובסקי במכללת היידלברג. היה בן אחד הגבירים בעירנו). תפקידי היה לנוע אל בתי החברים והחברות ולהזמינם על־פה לאסיפות החשאיות במחתרת (בימי הצארים ברוסיה היתה ההתקהלות אסורה).

פעם אחת ערכה האגודה „שפתנו" נשף חשאי בבית פרטי בקומה השלישית (בבית הקצב לדר, שבנו הרצל נפל בטבח הממשלה בטבת תרס"ו) עם קצת לגימה לכבוד שמחת־תורה. והנה קם מורה עברי, איש גבוה בשנות־העמידה, שחור־הזקנקן ובעל עינים חיות ותנועות זריזות — ושמו חדש בעיני: אברהם אברונין. והוא־הוא שבידח את דעתנו כל הערב עד חצות עם כל מיני בדיחות וחידודים, זמירות ורקידות. הוא קרא פארודיה על המאמרים הראשיים בעתון היומי המודרני „הצופה" בווארשה — עם המון מלים לועזיות, כמנהג אותו עורך. אחר־כך קרא חדשות עוקצניות והיתוליות על ענייני השעה. בקול נאה זימר את זמר־החסידים הידוע בתרגומו העברי: „הרבי היה בוואשילקוב, בוואשילקוב — ועתה הוא בטאלנו". כמו כן פיזם עוד פזמונים עממיים אידיים בתרגום עברי — והקהל גימא יין־שרוף ויצא בכרכורים. כך בילינו בנעימים עד עלות השחר. הקהל התפזר, כמנהג הימים ההם, אחד־אחד לבדו תוך רווחים בני דקה בין אדם לחברו (וגם הוסדר שיצאו דרך שני שערים בסירוגין).

כבר רמזתי פעם, כי העסקן והנואם הציוני במינסק יהושע דוב ביינינסון (היה מראשוני חובבי־ציון בעירנו וממייסדי האגודה „קיבוץ נידחי ישראל" בשנת 1882. היה מקורב למשפחת הביל"ויים ושימש אחר־כך מזכיר היקב בראשון־לציון. מת בשיבה

טובה כבן שמונים וחמש בתל־אביב, תרצ״א) השפיע עלינו הרבה ברוח הציונות המדינית — וביתו שימש בית־ועד לטובי הציוניים והעברים שבעיר. הייתי נוהג לבוא שמה (יחד עם שאר־בשרי המנוח, עסקן הקרן הקיימת מרדכי רודנסקי) כמעט בכל ערב, כי מצאנו שם סביבה נעימה וחמימה ואווירה של ארץ־ישראל. אף בנותיו הנחמדות ביילה ורוחמה דיברו עברית. שם הייתי פוגש תכופות גם את המורה המדקדק והאדם השמח אברהם אברונין, שהיה תמיד מבריק בחידודיו הלשוניים ובהמצאותיו הדקדוקיות. אני הקטן הייתי מקשיב רב קשב לשיחותיו ההיתוליות בתורת הלשון — והרבה למדתי ממנו.

בעירנו היה אברונין ידוע כמורה מצוין, אחד הראשונים והמצליחים שלימד בשיטת עברית בעברית. היה שקדן ומרבה ללמוד ולקרוא בלי הרף גם לאחר שעזב את ספסל בתי־המדרש והישיבות, בהם עסק בתורה כל ימי נעוריו ובחרותו. היה כבור־סיד, שלא איבד טיפה. אפילו אָז כבר הפליא בבקיאותו העצומה ובזכרונו המופלא.

עלה לארץ בשנת תר״ע ומיד התמכר להוראה ועשה בה שם טוב והעמיד תלמידים הרבה — עד שפרש לעת זיקנה ושיבה. כשהיה ברוסיה עד שנתו הארבעים ושתים לא כתב בכתבי־העתים, אולם מיד בעלותו ארצה נפתחו מעיינות יצירתו. עיקר כוחו בחקר הלשון המעשית ובהסברות דקדוקיות בהירות ומאירות.

בימי המלחמה הראשונה היה עורך ומוציא לאור (יחד עם חבריו, ש. ח. ברכוז ויש״י אדלר) ספריה קטנה לילדים, שהכילה חומר ילדותי קל ומשעשע בשביל התלמידים הקטנים. א. אברונין תירגם ועיבד וחיבר כמה סיפורים ושירים נעימים ונחמדים. יחד עם המורה הותיק א. פאפר הדפיס „תרגילים בכתב ללימוד הדקדוק בבתי־ספר ובשיעורי ערב״ בשם „נתיבות הדקדוק״ בצורת מחברות (בהוצאת „קוהלת״). נצטרף לזקן הסופרים העברים בשעתו, אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ, וחיבר יחד עמו פירוש חדש, מושכל ומוסבר לספר איוב, שהוא אחד הפירושים המעולים שלנו. בכמה קובצי פיוטים („דיוואנים״) מימי־הביניים עסק א. אברונין גם בניקוד וגם בניפוי הגירסאות הנכונות והמדויקות. המון מאמרים ורשימות בשם „מפינקס המגיה״ פירסם בשבועון „כתובים״, ביומון „דבר״, ברבעון „החינוך״ ובשאר כתבי־עת ומאספים. ברשימותיו אלה הועיל אברונין הרבה לשפר את לשוננו ולבער מקרבה קוצים ממאירים וסילופים מקובלים. בהסברה פשוטה והגיונית ובהוכחות חותכות מתוך המקורות הוקיע את כל הטעויות בלשון ובסגנון. זכותו רבה מאוד בתיקונם של הרבה מעוותים דקדוקיים.

ד״ר שמואל פרלמן

שמואל פרלמאן היה אחד מאלופי־ילדותי וידידי־נפשי בעיר מולדתי מינסק. בתוך משפחת הנוער העברי הבהיק שמו כאבן־חן ויהי לנו למופת גם בדעת שפתנו, וגם במסירות לספרותנו החדשה, וגם בעמידתו האיתנה למען תחיית הלשון העברית כנגד האידישיסטים ושאר היריבים למיניהם.

זכורני, כי מיד בהופעתו הראשונה בתוך קהל עדת המשכילים, הציוניים, המורים והסופרים העבריים, עשה רושם מפתיע כעלם־פלאים ומושלם בכל המעלות, בעל אישיות מקסימה ונעים ההליכות והנימוסים. הוא אחד המועטים שבסופרים, שקיבלו חינוך שלם ותקין גם בתורת שם וגם בחכמת יפת ללא קרעים שבלב וללא סבל נפשי

והעיקר ללא מלחמת־קיום. היה בן יחיד לאבותיו — ואביו התורני והמשכיל (בעל חנות־מכולת, מצאצאי הגאון ר׳ יחיאל היילפרין מחבר „סדר הדורות״) דאג לגדלו ולחנכו בתוך הבית כפי כל השלמות האפשרית. היה מעמיד לו מורה לתנ״ך ולעברית, ומורה לרוסית וללימודים כלליים, ורב (הוא סבו מצד האם, ראש ישיבה במינסק) לתלמוד. ונער־השעשועים שמואל הצטיין בשקידתו, בחריפותו ובתאוותו ללמוד ולקרוא ספרים עבריים וכלליים. ועד־מהרה יצא לו שם טוב בעיר כלמדן וכידען בטיב ספרות.

במינסק, כידוע, שימשה חנות הספרים של ר׳ מאיר היילפרין וחתנו מיכל רבינוביץ מעין בית־ועד לחכמים ולסופרים ולמרכז ספרותי וציוני. תחילה הייתי בא שמה, כדי להחליף ספרים עבריים בעד אחי הגדול מרדכי. אולם אחר־כך נעשיתי כבר, למרות היותי נער בן ארבע־עשרה שנה, „בן־בית״ בחנות הזאת. זה היה בעדי מעין בית־ספר לחינוך ספרותי ועתונותי. והנה אני רואה, כי לפתע־פתאום נתגלה שם צעיר־חמודות אחד ושמו שמואל פרלמאן, שהיה מרבה לקנות ספרים עבריים חדשים ולהחליף ספרים ישנים. היה אז (בשנת תרס״ב) כבן שש־עשרה שנה בלבד, אלא שהיה לבוש והתנהג ושוחח כאיש מבוגר, מי שקנה תורה וחכמה. היה נאה בחיצוניותו, בינוני בקומתו, שחרחר ומלא־חן. לבושו אפילו בימות־החול היה כמנהג בני ה„נגידים״: בגדים נקיים ומגוהצים, כותונת נקשה עם צווארון ועניבה. אף דיבורו בנחת ובאדיבות, שלא כרגיל בקרב האיטליז, בו ביליתי ימי נעורי על־יד שולחן־הבשר של אבי מנקר־האחוריים. ממילא עורר העלם הזה יראת־הכבוד.

ואכן תמוה הדבר: עומדים בחנות חכמים וסופרים ומתנגחים בדברי תורה והשכלה — וניצח על כולם מיכל רבינוביץ זה הפיקח והממולח, שכל שבילי הספרים הישנים והחדשים נהירים לפניו. והנה כפעם בפעם מתערב גם עול־הימים הזה שמואל פרלמאן, אשר שפמו השחור אך החל לצמוח, ושואל כענין ומשיב כהלכה. הוא מתבל דבריו במימרות חז״ל ובציטאטות מתוך כתבי גדולי הסופרים. ובאיזה בטחון עצמי הוא מחווה דעה על סיפור פלוני ב„השילוח״ ועל שיר אלמוני ב„הדור״ או ב„הצופה״ ו„הזמן״. והכול מטים אוזן להנחותיו ולמסקנותיו של הנער המופלא הזה, העתיד להיות סופר בישראל, לפי נבואת מכיריו ומוקיריו. תמיד היה שמח ומצהיל פנים, מלא חיים ומבריק ברוב הומור ומימרות שנונות. זה היה טיפוס חדש ושלם עם נפשו.

כשהייתי נמצא בחנות־הספרים המרכזית של היילפרין־רבינוביץ עמדתי מן הצד — ולא הושם עלי לב כלל. אותו שמואל פרלמאן היה כביר ממני רק בשנה אחת. אפס אז נדמה היה לי, כי הייתי כילד תמים לעומת הבחור המבוגר והמפותח הזה ברוחו. שהדי במרומים: כמה הייתי לוטש את שתי אוזני להקשיב ולהסכית לכל הגה, שהיה יוצא מפיות המתנצחים והמתנגחים בדברי תורה וספרות. ביחוד בלעתי כל מיני ידיעות, סודות ו„רכילות״, שהיה מביא מיכל רבינוביץ כשהיה חוזר מווילנה או מווארשה, שם עשה לרגל מסחר־הספרים. שעות על שעות היה מספר ברצינות ובלגלוג על הנעשה בבתי־המערכת של העתונים העבריים והוצאות־הספרים העבריות עם כל הגדולות והקטנות המתהוות שם. ככה מסר גם על חייהם המשפחתיים המוצלחים והעגומים של סופרינו המפורסמים. וכן העביר הנה את הדעות המתהלכות על כתבן זה או אחר. ברגע זה עלתה לפני זכרוני הברקה נאה שסיפר מיכל רבינוביץ בשם דוד פרישמאן: „ההבדל בין יהודה שטיינברג ויכנה״ז (ישעיהו כוהן ניסן הר־זהב — גולדברג) במינסק הוא זה: שטינברג יודע איך להתחיל סיפור, אלא שאינו יודע איך לגמרו; ואילו יכנה״ז

אינו יודע איך להתחיל סיפור, אלא שהוא יודע איך לגמרו". סיפורים וחדשות והערות ועניינים אישיים כאלה הועילו הרבה־הרבה לקרב את לבי לספרותנו העברית ולעשותה מעין חלק אורגאני מכל ישותי הרוחנית.

והנה נגלתה „פצצה", שהעידה על קיום הנבואה, שניבאו לעלם המצוין והמבטיח הזה שמואל פרלמאן. יום אחד בשנת תרס"ג אני נכנס לחנותם של היילפרין־רבינוביץ — והנה היא כמרקחה. בגליון זקן היומונים העבריים שבזמן ההוא „המליץ" בפטרבורג נדפסה קורספונדנציה ממינסק מאת שמואל פרלמאן. ובכן מזל טוב: כבר קפץ לתוך מצולת הספרות העברית — ועוד ידו נטויה להראות נפלאות. ומה תוכן הקורספונדנציה? התקפה נוראה על מנהיגי הקהילה במינסק, שסוף־סוף עשו מעשה והתקינו ארון־מתים חדש, שאנשי החברה הקדישה נושאים אותו על כתפיהם עד בית־הקברות. אבל לא עשו הפרנסים האלה כלום כדי לתקן את בית ה„הקדש", בית „תלמוד־התורה", „לינת־הצדק" וכדומה. שם העזובה נוראה — ממש „פרועה לשימצה". עודני זוכר את השורות הראשונות של אותה קורספונדנציה, שורות שהעידו על עטו של „מזיק" בעל־יכולת: „חיבה יתירה נודעת לאנשי ק"ק מינסק, שניתן להם כלי־חמדה, היינו: ארון־מתים חדש ועשוי עץ"...
אחר־כך, כשסרתי בערב אל חנות־הנקניקים שלנו בראש־הומיות „נימיגה" (שם היה גשר רעוע מכסה על נחל־מים, שהיה גואה באביב) — והנה התפרץ אלינו השכן ה„משכיל" בעל חנות־השמרים והוא מראה לאבי: „ראה גם ראה, ר' יצחק, ב„המליץ", איך מלקין בשוטים את ראשי־הקהל. ובאמת מפני מי יירא הכותב? הלא אינו בחור־ישיבה — והוריו מיוחסים הם"...
ללא בחינות וללא טקס מיוחד — ממילא, כאילו ביד קסם, הכתירו הסופרים, החכמים והמורים, באי חנות היילפרין־רבינוביץ — את שמואל פרלמן בתואר־הכבוד „סופר". והיחס אליו, שהיה מכובד גם קודם־לכן, עלה וסגה למעלת־ראש. והנה אז היה כבר מביא אתו חבר כמותו — הלא הוא דוד ז'וכוביצקי (הסופר הותיק דוד זכאי, סופר „דבר"), בחור אכסטרן ומלמד שיעורים פרטיים. שניהם נעשו חברים אדוקים־דבוקים, שהיו מתהלכים על גפי מרומי קרת ומדברים עברית בקול רם — ובמקרים רבים הייתי נגרר אחריהם ומקשיב ברוב קנאה. הנה שני סופרים עברים צעירים — ואני מה? (אף כי ב„הצופה" שבווארשה תרס"ג נדפסו כבר הקורספונדנציות הראשונות שלי ממינסק, אבל לא החשבתין כלל).
ואמנם שמואל פרלמאן המופלא אינו מסתפק בצעד הראשון שצעד ב„המליץ", אלא הוא מטפס ועולה בסולם הספרות המכובדת ביותר באותו זמן: בדו־שבועונו של דוד פרישמאן „הדור" הופיע בחודש תמוז תרס"ד מאמר־ביקורת רענן ומפורט מאת שמואל פרלמאן על הפואימה של ביאליק „משא נמירוב". שמואל פרלמאן מסביר, כי כאן לפנינו לא „פואימה" רגילה, אלא יצירה תנ"כית חדישה, הנקראת „משא", שתיאור הפרעות וזעקת השבר של המשורר באו כרוכים ופתוכים יחד.

שנת תרס"ו, שנת מתן ה„קונסטיטוציה" הצארית, גררה אחריה גל של פרעות ביהודי רוסיה והמיטה זבח־דמים במינסק. חיי אחינו בני ישראל נזדעזעו עד היסוד בהם. זרם ההגירה לאמריקה גבר. אף בקרב הנוער נתעוררה תנועת העליה החלוצית לארץ־

ישראל — ביחוד בהשפעתו של הקול־הקורא הידוע של יוסף ויתקין. מהומה חיצונית ומבוכה פנימית אחזו את בית ישראל ברוסיה מכל קצותיו. בין אלה, שעזבו את ארץ־הדמים, נמנו מתי־מספר מן העסקנים והסופרים העברים הצעירים. מינסק כאילו נתרוקנה מכוחותיה התרבותיים. המדקדק אברהם אברונין ומנהיג „חובבי־ציון" ר' יהושע בייניגסון עלו ציונה. כותב הטורים האלה, במקום לעלות לארץ־ישראל, כאשר התכונן, היה א נ ו ס לרדת לאמריקה (שכן אחי הבכור מסר לי את כרטיס־הנסיעה שלו). ידידנו, פאר קהילתנו, שמאול פרלמאן נסע לעיר ברן שבשווייצריה על־מנת להשתלם במכללה שם. עליו התהלכו שמועות: לאחר שכבר הוסמך לרבנות, הרי מוטל עליו להיות גם מוכתר בכתר־הכבוד של דוקטור לפילוסופיה. הייפלא מעלם כול־יכול ורב־כשרונות זה דבר?...

מרדכי רודנסקי

את מרדכי רודנסקי הכרתי מימי נעוריו בעיר־מולדתי מינסק. הוא היה שאר־בשרי (אם־אמו היתה אחות אבי) ועודני זוכר בבואו לעירנו מעיירתו הקטנה ברזין, הסמוכה לעירנו. הוא בא בערך בשנת תרס"ד, כדי להמשיך בלימודיו בישיבה ידועה, אף כי כבר ידע הרבה תלמוד וגם דיבר עברית בשטף. כבר אָז ניכרו בו מידותיו ותכונותיו, שלא עזבוהו כל ימי חייו: תמיד עליז וצוהל, תמיד צוחק ומתלוצץ, מעורב עם הבריות ואוהב לעזור ולהושיע — והעיקר טוב־לב להפליא. זכורני, כי ציפינו לקראתו בכל ערב בביתנו, כי הביא אתו שמחת־החיים, שיחות נאות וידידות נאמנה.

כנראה, נולד ציוני, כי מיד בהתחברנו יחד נספחנו שנינו על אגודת־הנוער העברית בעירנו „ציון ושפתה" (עוד שנים מטובי חבריה נמצאים באמריקה: המשורר ד"ר אהרן דומניץ מבאלטימור וחוקר־התנ"ך ד"ר יוסף צוקרבראם מניו־יורק) — והנה באסיפה הראשונה ומרדכי זה פותח פיו ונואם נאום, שהפליא את שתים־שלוש עשרות הנוכחים באסיפה. כולנו הבינונו, כי זה הנער מחונן בכשרון־נואמים הגון. ואָכן היה לפלא ולקנאה בראותנו את עוז־נפשו וחוצפת־עמידתו על הדוכן באסיפות קטנות וגדולות ולשונו תמלל רברבות על הרעיון הציוני, על ד"ר תיאודור הרצל, על הקונגרס, השקל, הקרן הקיימת והבאנק הקולוניאלי. הוא ידע לתבל דבריו במשלים נאים, אף פסוקים מן התנ"ך ומימרות מן הגמרא.

עד־מהרה יצא שמו של המטיף נער־הפלאים לתהילה בכל חוגי הציוניים — עד שהוזמן בכל מקום לנאום והנוער התמוגג מנחת. אמנם כבר אָז נתחדד מעט חוש־ההתבוננות שלי והרגשתי בדבר, כי בכל נאום הוא חוזר בפרטיות יתירה על חזון יחזקאל בדבר העצמות היבשות. בינינו לבין עצמנו כמעט החלטנו, שאין בכלל שום נאום ציוני בלי העצמות היבשות.

לשם פרנסה השתדל אחי הבכור מרדכי להשיג למרדכי רודנסקי משרת מגיד בבית־כנסת, אף כי קשה היה הדבר מפני גילו הרך (כבן ארבע־עשרה שנה). סוף־סוף דרש הנער דרשה לנסיון בבית־מדרש קטן בקצווי העיר — ואחי אירגן אז מה שקוראים היום: חבורת מריעים. הוא הכין ואימן לצורך ההשפעה ההדדית כחמשה־ששה נערים ובחורים, ואני בתוכם, שכבשו להם מעמד בפינות שונות באותו בית־מדרש. ויהי בשעת דרשתו היו כל ה„מריעים" האלה מצפצפים בשפתיהם לאות התפעלות וכתום הדרשה

היו נטפלים ליהודים מסביב ומתנים את גדולת הדרשן עול־הימים — עד שכל הקהל, מתוך פסיכוזה המונית, מילא פיו תהילתו. ואמנם נתקבל למשרתו זו והצליח בה.

מרדכי רודנסקי נעשה אָז אחד מארבעת חברי הקרובים ביותר (יתר השלושה היו: המורה והמחבר משה ליברמאן מבוסטון, גיסי שלאחר־כך אליעזר שמעונוביץ במוסקבה, ואברהם יאבלונקה, פועל ותיק בארץ־ישראל, עבד במפעל האשלג בים המלח ומת שם בקדחת). מטבעי הייתי עסקן עברי וציוני ועושה כל מיני עבודות כקטנות כגדולות לטובת תנועת התחיה שלנו. כמו־כן נעשיתי קצת „פוליטיקני" באגודות ועומד על דעתי לבצע את הצעותי ותכניותי. ארבעה אלה עמדו לימיני אחר־כך באגודה העברית החדשה „שפתנו", שנוסדה במינסק על־ידי הסופר הצעיר א. ח. רחלין. קבוצתנו היתה מהודקת ורבת־השפעה באגודה חשובה זו, שנבנתה על חורבות „ציון ושפתה".

עם מרדכי ועם שאר בני קבוצתנו היינו יוצאים לטייל בכל ערב עד חצות הלילה בשני ראשי־הומיות „גוברנאטורי" ו„זאחארובי", וביום השבת אחר הצהרים בשני גני־העיר — והיינו מדברים עברית בקול רם ובפרהסיה. שני הרחובות הראשיים האלה שימשו גם „בורסה" למפלגות הפרוליטאריות, מעין: בונד, סוציאליסטים דימוקראטים, סוציאליס־טים־ריבולוציונריים ועוד. ממילא היינו, ברצון או שלא מרצון, מסתבכים בוויכוחים חריפים ברוסית ובאידית עם ה„חברים" השמאליים מכל הזרמים הפוליטיים. כדרכי, הייתי אני מתווכח בקנאות ובקיצוניות ובביטול כל היריבים. מה שאין כן מרדכי. הוא היה מדבר בשובה ובנחת — ובאמצע דבריו היה מתחיל פתאום להשתפך בשירי־ציון. בית לאומי בעירנו, שהיה נושם כולו אוירה של ארץ־ישראל הנבנית, היה ביתו של ר' יהושע דוב בייניסון, ששימש מרכז ציוני ועברי ותמיד היה מלא שמחה וחיים, אורחים ואורחות נכבדים מקומיים אף מחוץ לעיר. פעמים אחדות בשבוע היינו, אני ומרדכי רודנסקי ועוד צעירים עבריים, מבקרים בביתו בערבים, מתענגים על כוס תה, משוחחים עברית עם בנותיו היפות בילה ורוחמה, קוראים מכתבים נלהבים מן המושבות החדשות ושומעים מפי הזקן החביב זכרונות נעימים ורומאנטיים מימי ביל"ו וראשית הישוב החדש. בקולו הערב היה אוהב לזמר לפנינו שירי־ציון ישנים וחדשים — ומרדכי רודנסקי היה מחרה־מחזיק אחריו ברוב התלהבות. בעוד שהיה מרדכי משחק אחר־כך עמו באשקוקה, הייתי אני מעיין בספר־השימוש הידוע „משפט האורים" מאת יהושע שטיינברג, שהיה תמיד מונח על שולחנו, כי מתוכו שאב מליצותיו היפות בכתבו אגרותיו לבתו ולחתנו בראשון־לציון (פעם כתב, כי לפי־שעה לא יוכל לעזוב את הגולה, „יען וביען ידיו אסורות ורגליו לנחושתים הוגשו").

לא היו ימים מועטים ומרדכי כמעט ידע את כל אנשי העיר והם ידעו אותו — עד שנעשה מעין „תרווד־הקהל" והתערב בכל ענין מקומי והכול בחיוך נעים, בריקוד, בזמרה. אז יסד הסופר העממי א. ליטווין את מפלגת „פועלי־ציון" בבית־הכנסת הקטן של הצובעים („מאליארסקער שול"). שם הייתי בא כשנתיים אחר הצהרים ביום השבת לשמוע הרצאות בהיסטוריה מפי הרב ש"י גליקסברג ושיעורים בתנ"ך מפי הרב מאיר היילפרין, י. ברגר, י. ז. נופך ועוד. מפלגת „פועלי־ציון" גדלה והתרחבה אילך ואילך עד שהתחילה למנות איזו מאות חברים וחברות — וכבר התחרתה עם הבונד. נראו שם כוחות אינטליגנטיים חשובים, שהצטיינו בתור נואמים, וכחנים, מנהיגים ומדריכים, כעין: א. רובנטשיק, לפידות, ש. ניגר, חייקה כהן (אשת המספר מ. י. שליובסקי בניו־יורק), עושה־המברשות גורביץ ועוד. „פועלי־ציון" בנוסח מינסק („מינטשוקעס")

לא היו סוציאליסטים ולא הכירו במלחמת־המעמדות, אלא היו ציוניים עממיים ופרולי־טאריים (כמו „התאחדות" ו„צעירי־ציון" אחר־כך).

מרדכי רודנסקי אף הוא נספח עליהם ומיד תפס מקום בראש. היה רץ אל כל הקבוצות הקטנות בבתים פרטיים ואל אסיפות גדולות מחוץ לעיר או ביער — ומרצה ונואם וגם מזמר ומקריא מתוך סיפורי שלום־עליכם, שירי ש. פרוג וכדומה. זה היה רוח־החיה של המפלגה. בכלל היה נוח לכל האנשים מכל הזרמים והסוגים: ביום השבת היה דורש דרשה למדנית־ציונית ובמוצאי־שבת היה מרצה על נושא עיוני־מדיני במחתרת של „פועלי־ציון" ובאחד הערבים היה בא אל „שפתנו" ושוב נואם עברית.

בשנת תרס"ו עזבתי את מינסק וירדתי לניו־יורק. אך שאר־בשרי מרדכי החביב ואיש־הקהל נשאר במינסק. מפי עתונים ומכתבים נודע לי, כי נעשה מנהיג אצל „פועלי־ציון" לא רק במינסק, כי־אם גם בכל רוסיה הלבנה ובליטה והוא נוסע מעיר לעיר, מקהיל קהילות בסתר ומטיף לציוניות עממית־פועלית. אף התחיל מפרסם מאמרים בבטאונים שלהם „דאָס נייע לעבן", „אידישעווירקליכקייט" ועוד.

עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה מילא תפקידים חשובים בחיים הציבוריים בכלל ובחיי התנועה הציונית בפרט. מחמת גזירות הממשלה הצארית לגרש את היהודים ממחוזות הקרבות, נתקבצו במינסק אלפי פליטים בעירום ובחוסר־כול. בעיר נסתדר ועד־עזרה נרחב, שבראשו עמדו המנהיגים הציוניים הוותיקים כעין: אברהם קפלן, הסופר מיכל רבינוביץ ועוד. מרדכי רודנסקי הועמד כמזכיר וכמארגן. הוטלה על שכמו עבודה אחראית וכבירה לסדר את המוני הפליטים האומללים ולמצוא להם מקומות לינה, אכילה והלבשה. ואכן הפליא לעשות.

גם בכנסיה הלאומית מכל יהודי רוסיה הלבנה, שנתכנסה במינסק, היה מרדכי רודנסקי הצעיר מראשי־המדברים ונבחר לשמש בועד הלאומי של כל הגליל ההוא. גם כאן הראה כשרון רב להסדיר את הקהילות ולהעמידן על יסודות נכונים.

כשנפלה מינסק ברשות הפולנית, גברה התנועה הציונית וקמו לתחיה החיים הקהילתיים, שמרדכי רודנסקי בלט שם כאחת הדמויות המרכזיות, הפועלות והמפעילות. במינסק החל להופיע עתון יומי באידית בשם „פאַר'ן פאָלק" והעורך הרשמי היה ד"ר ח. ד. הורביץ (מי שהיה אחד מעורכי „דער פריינד", „פאָלקס־צייטונג" ועוד). אולם העורך האמיתי היה מרדכי רודנסקי, שהרבה לכתוב יום־יום מאמרים ראשיים, פיליטונים וקולות־קוראים לעורר את העם ולהחיות רוחו לקראת עתיד נכון ונאור.

אך יחד עם זה לא הזניח גם את עבודתו העברית והיה פעיל גם כאן בעריכת אסיפות, חוגים, בתי־ספר, שיעורי־ערב וכדומה.

בהגיעו לניו־יורק בשנת 1918, נכנס מיד לעבוד במשרד הקרן הקיימת לישראל. בלי הרף ובלי ליאות עשה את מלאכתו, מלאכת־הקודש, באמונה, במסירות־נפש ובחדווה אמיתית. רוב זמנו היה נודד־נוסע מעיר לעיר, מעיירה לעיירה, מקהילה לקהילה להטיף לציון ולגאולת הקרקע. ובכל מקום נתקבל בחיבה ובידידות כנה, כי ידע איך לפנות אל ההמונים ולדבר ברוחם.

בשנותיו הראשונות בניו־יורק עמד בראש מפלגת „צעירי־ציון" וגם ערך את שבועונה האידי „פאר'ן פאָלק". היה עתונאי הגון וביחוד הצטיין לתאר את דמויותיהם של המנהיגים הציוניים הראשונים, שהכיר רובם פנים אל פנים.

למעלה מחמישים שנה מכל חייו הקצרים הקדיש לתנועה הלאומית, הציונית והעברית.

משה קליוטש

החינוך החילוני במינסק

בסוף המאה התשע־עשרה חלה מהפכה ביחסם של יהודי מינסק אל ההשכלה ואל חינוך הבנים. אם עד תקופה זו ניתן לילדי מינסק חינוך מסורתי, הרי עתה לא הסתפקו עוד ההורים בכך ושאפו להקנות לבניהם חינוך תיכוני כללי ועל־תיכוני. שאיפה זו היתה לא רק נחלת העשירים, כי אם גם של בני המעמד הבינוני.

בשאיפתם זו נתקלו ההורים במחסום ה„נומרוס־קלאוזוס". כידוע, נתקבלו לבתי־הספר הממשלתיים ברוסיה יהודים באחוז מסוים, לפי מכסה מסוימת, ורק התלמידים המצטיינים ביותר. חסימת הדרך להשכלה בפני היהודים ברוסיה הצאריסטית חלה על בתי־הספר התיכוניים והאוניברסיטאות. באוניברסיטאות היה אחוז היהודים המתקבלים ללימודים נמוך עוד יותר מאשר בבתי־הספר התיכוניים. נוצרי היה רשאי להיכנס לאוניברסיטה עם תעודת־גמר של בית־ספר תיכון, ואילו יהודי — רק עם תעודת־הצטיינות של מידליות־זהב, וגם אז רק לפי אחוז מסוים.

לכן נאלצו היהודים להקים רשת של בתי־ספר תיכוניים משלהם. תכנית הלימודים בהם היתה כשל בתי־הספר הממשלתיים, והיו להם זכויות ממשלתיות, כלומר, בוגרי בתי־ספר אלה, היו רשאים להתקבל לאוניברסיטאות, אבל תעודת־הבגרות היתה ניתנת להם בפיקוח ממשלתי. בזמן הבחינות היו באים שליחים מטעם מפקח ההשכלה בווילנה, „החבל הצפון־מערבי", והחלטתם היתה הקובעת במתן תעודת־הבגרות. מה שאין כן בבתי־הספר הממשלתיים. שם היו המורים נותנים את הציונים וחותמים על תעודת־הבגרות. מובן מאליו, כי בחינות עם בוחן מהחוץ היו חמורות פי כמה מאשר הבחינות בבתי־הספר הממשלתיים.

בראשית המאה העשרים, הוקם בעיר בית־ספר תיכוני למסחר, על ידי גרף ויטה. לבית־ספר זה קיבלו באופן רשמי 50% יהודים. למעשה היה מספרם גדול יותר, כי הנוצרים לא היו מעוניינים ללמוד בבית־ספר למסחר, שהקנה אפשרות ללמוד בבתי־ספר טכניים גבוהים אבל לא באוניברסיטה.

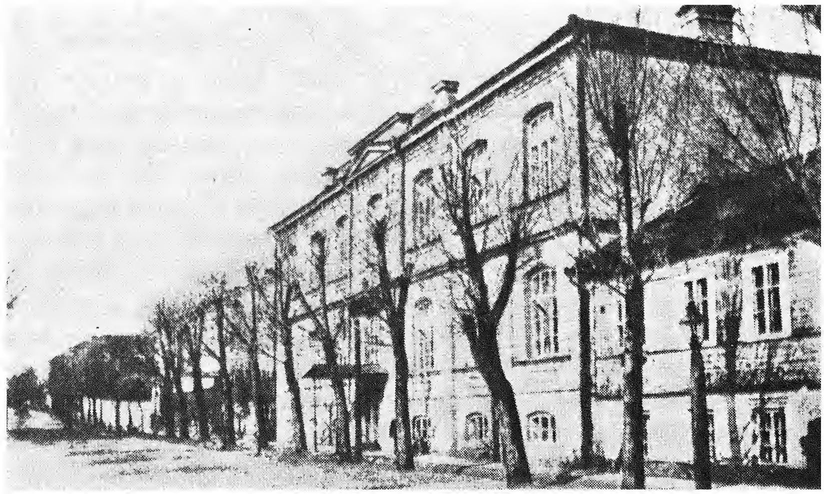
לאחר מהפכת 1905, נוסדו בעיר כמה בתי־ספר תיכוניים פרטיים. המנהלים היו רוסים, למשל, בית הספר של פאלקוביץ. אבי רצה שאלמד בבית־ספר זה וביקש מהמנהל שישחררני מלימוד בשבתות ובחגים. המנהל סירב בטענה, כי אם ישחרר אותי ירצו כל היהודים להשתחרר מלימודים בשבתות, והכיתות תישארנה ריקות.

והיה בית־ספר ריאלי של חייקין, שבו כל המורים היו יהודים. והיה בית־ספר תיכון הומאניסטי פרטי, שאליו היו מתקבלים יהודים כמעט ללא הגבלה.

היהודים רצו להקנות השכלה גם לבנות, ולצורך זה נוסדו פרוגימנסיות. פרוגימנסיה פירושה גימנסיה בת ארבע מחלקות תיכוניות. לאחר מכן נוסדו גם גימנסיות רגילות. היתה גימנסיה של באבושינה ושם כל התלמידות כמעט היו יהודיות. בגימנסיה המיניסט־ריאלית קיבלו 50% יהודיות. וכן בגימנסיה מאריאינסקאיה לבנות.

היה קיים גם בית־ספר למסחר לבנות שבו למדו רק יהודיות.

בראשית המלחמה ניתנה רשות לדודתי פוזירייסקי לייסד גימנסיה לבנות יהודיות, כתגמול על מות בעלה הרופא בקרבות, במלחמת־העולם הראשונה. והיתה גימנסיה לבנות של סקורודניקובה, נוצריה, שראשיתה כפרוגימנסיה ואחר־כך הפכה לגימנסיה.

הגימנסיה לבנות מאריאינסקאיה

פרט לבתי־ספר פרטיים בבעלות יהודית, כמו בית־ספרו של חייקין, שבו היו כל המורים יהודים, קשה היה למורה יהודי לקבל משרה בבית־ספר ממשלתי. אבל ללימודי־הדת היו נאלצים לקבל יהודים.

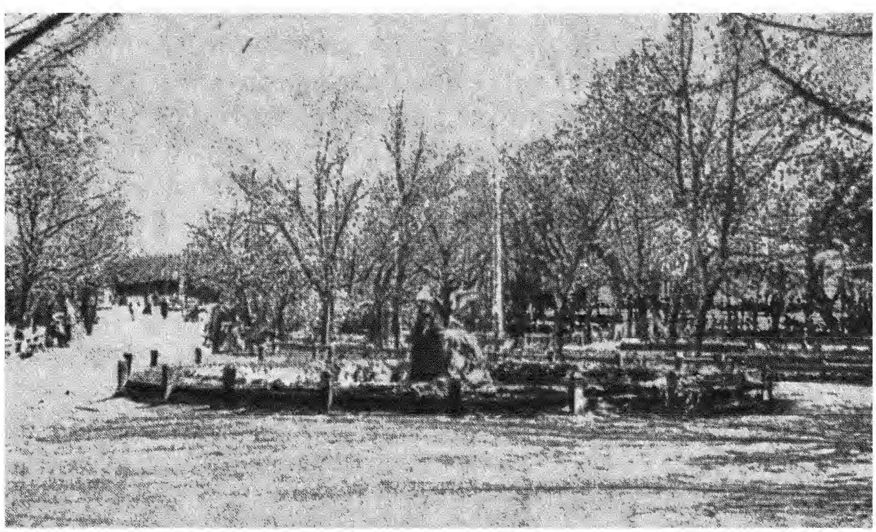
כמורה לדת יהודית יכול היה לשמש כל יהודי שידע רוסית, שהקהילה המליצה עליו. מנת־חלקם של מורי „החוק הדתי" לתלמידים היהודים בבתי־ספר התיכוניים היתה לרוב קשה ביותר. מורה כזה לא היה מעז להציב ציון רע לתלמידיו, כי זה לא היה גורם כל קושי בהעברת התלמיד לכיתה גבוהה יותר. מצב המורה לדת היהודית היה גרוע עוד יותר ממצב המורים לציור והתעמלות, שגם בציונים שלהם לא היו מתחשבים ביותר. אפילו מורי הדת הנוצריים שפר חלקם, כי התלמידים הנוצריים היו רגילים ביחס כבוד לכמריהם. אולם התלמידים היהודיים, שעצם כניסתם לבית ספר כללי בלתי־יהודי היה בו כבר משום צעד ראשון להתפקרות דתית, לא מצאו ענין בלימוד זה. אמנם, בזמני התחילו למעשה מלמדים במקום עניני דת את תולדות ישראל (לפי ספר מקוצר של דובנוב), אולם לא היה די בזה כדי להעמיד את הלימוד הזה במדרגה אחת עם לימוד ההיסטוריה הכללית.

המורים ברובם היו מחוגי המשכילים שטעמו טעם תרבות רוסית ויחד עם זה שמרו על זיקה ליהדות — הרב־מטעם, מנהל בית־ספר רוסי לילדים יהודים בדרגת בית־ספר יסודי וכד׳. גם המדים הכחולים — המקטורן הארוך על כפתוריו המתנוצצים — לא היו מספיקים להטיל אימה על קהל התלמידים המשתובבים. בבית־הספר שבו למדתי היה הרב חנה׳לש הזקן מתרוצץ בכיתה, אוטם אזניו מלשמוע את הרעש השורר במקום, ומתחנן לפני התלמידים שיפסיקו, שינמיכו את קולותיהם... ואף השיבה המעטירה ותחנוניו לא הספיקו להשפיע על הפרחחים. במקומו בא בורשטיין, טיפוס של מנהל ומורה בית־ספר „קאזיוני", שעל מעילו הרשמי עם הכפתורים ועל דיבורו בלשון רוסית מדוקדקת גאוותו; היה לו בית מלא בנות שלא ידעו מהיהדות ולא כלום, והתנכרו לכל דבר יהודי. דרכו היתה

להתרוצץ בין הספסלים ולהתחנן בפני התלמידים לבל ירעשו, בנוסח כזה: „רבותי, רבותי, מה יגידו הנוצרים?!"

בכיתה השביעית בא במקומו הסופר והמורה העברי הידוע בעיר (גם בספרות העברית של שנות התשעים) אבא סירוטקין. בחושם הנפלא של צעירים, ובמקצת גם בהשפעתי, הרגישו התלמידים בערך האיש שלימד אותנו היסטוריה עברית. היו, אמנם, לועגים למבטא הרע שלו ברוסית. בהיפרדו מאתנו בסיום הכיתה, בשיעור האחרון, נאמתי לכבודו, וכדרך הנואמים הבעתי לו את רגשות הערכתנו ותודתנו על „היטיבו ללמדנו את דברי ימי עמנו".

היו מורים שזכו ליחס יותר אדיב, אם מפני נסיונם הפדגוגי, אם מפני שהורו בגימנסיות של בנות, שהן פחות מרדניות: כזה היה גֶאראסים אברמוביץ' זרחין, אחד מטובי המורים שבעיר. אשתי, שלמדה בגימנסיה לבנות המיניסטֶאריאַלית, סיפרה לי שהבנות היו מתיחסות אליו בכבוד, — ובכל־זאת היו חוזרות באירוניה על הנימה התלמודית שנשמעה בדבריו. שני לו, המורה לדת בגימנסיה לבנות על שם מאריה (מאריאינסקאיה גימנסיה), המיוחסת יותר, אוסיפ יעקבליאֶביטש גורוויץ, היה ידוע כמתבולל־מדעת ורוסיפיקאטור חנפן מסור לשלטונות. אי־התאמתו להליכות הרווחות בתוך הציבור היהודי בעיר התבלטה בתקרית בתקופת־החורף של שנת־הלימודים 1907/8, כאשר לא עצר בכעסו וגינה אחדות מתלמידותיו הגימנאזיסטיות היהודיות במונח: „יהודוניות". פרצה סערת־מחאות נגד האיש. מדי יום ביומו התחילו להופיע בעתון הרוסי העירוני, „החבל הצפון־מערבי", מכתבי־מחאה חתומים על־ידי תלמידים יהודים בבתי־הספר התיכוניים בעיר נגד המורה הבלתי־רצוי. נראה לי, שזה נתן לו את הדחיפה לפרסם באותה שנה את מחברתו הרוסית, בת 28 עמ', „היהודים, הלשונות ותרבות העמים שבתוכם ישבו ויושבים", שהדפיס באודיסה (כנראה, לא התרצו לו מדפיסים יהודים במינסק), בה הירצה את דעותיו „הדתיות" ברוח ההתבוללות היהודית שבמערב.

הגן האלכסנדרוני

ז ל מ ן   ג י נ ז ב ו ר ג

בית-הספר הריאלי היהודי במינסק

המחבר, פרופ' זלמן גינזבורג, נולד בעיירה שטויבץ, 1893, עלה ארצה מלנינגראד ב־1972. הרשימה תורגמה מכתב־יד רוסי בידי מרדכי ברגר.

באמצע הקיץ של שנת 1907 פורסמה בעתוני מינסק מודעה על פתיחת בית־ספר ריאלי פרטי, מיסודו של האגרונום עמנואל בן משה חייקין. על רקע ההגבלות ליהודים ההולכות ומתגברות לגבי רכישת השכלה גבוהה ותיכונית, היתה ידיעה זו בלתי־צפויה, משמחת ואפילו מדהימה. שר־ההשכלה החדש קאסו, כקודמו שווארץ, היה אנטישמי מובהק והוסיף להנהיג הגבלות חדשות לבקרים. כך, למשל, פורסם בשנת 1908 החוק על הנהגת מיכסה של 10 אחוזים ליהודים בתחום־המושב שניגשו לבחינות בתור אקסטרנים. במציאות נעל חוק זה בפני בני הנוער היהודי לקבל בדרך זו תעודות־בגרות, הואיל ולא־יהודים לא היו למעשה כלל ניגשים לבחינות כאקסטרנים. פעם יחידה בלבד קרה במינסק שעלם יהודי עקשן אחד, ושמו רמסניצקי, אירגן את המנין הנדרש, 9 אנשים של לא־יהודים, אשר הגישו את מסמכיהם לבית־הספר הריאלי הממשלתי, על־מנת שיוכל גם הוא להגיש את מסמכיו.

נאמר כי בית־הספר החדש ייהנה מכל הזכויות של בתי־ספר ריאליים ממשלתיים, והבחינות בו תיערכנה בנוכחותם של דיפוטאטים ממונים מטעם מחלקת ההשכלה המחוזית שמקום־מושבה בווילנה. כן נודע שלימודים בשבתות לא יתקיימו, וילמדו בימי א' בשבוע. התלמידים יהיו רק יהודים. לאחר מכן הגיעו ידיעות על פתיחתם של בתי־ספר דומים בערים אחרות. על מייסדו של בית־הספר ע. חייקין ידעו רק זאת שהוא מנהל חוות־לימוד יהודית של יק"א בפרבר העיר, בקירבת בית־הנתיבות הבריסקאי.

ידיעה זו על פתיחת בית־הספר הריאלי היתה לי אישית משמחת ביותר. נמצאתי בימים ההם במינסק והתכוננתי להיבחן כאקסטרן על לימודי כיתה ג' של הגימנסיה לבנים, כשם שבשנה שלפני כן עמדתי בבחינות הסיום של כיתות א' וב'. הובא בחשבון שאעמוד כל שנה בבחינות כיתה אחת. היו לי קשיים רבים עם המורים שהיו מגיעים לעיירת־מגורי סטולבצי. אחדים מהם אמרו בגלוי כי אינם יודעים להורות מקצוע זה או אחר. אפילו אלגברה נאלצתי ללמוד בכוחות עצמי, לפי קובץ הבעיות של שאפושניקוב וואַלצב. הזדרזתי איפוא ונסעתי לסטולבצי, להורי, כדי להתייעץ אתם בדבר כניסתי לבית־הספר החדש. רציתי בכך כי בדרך זו הייתי נפטר מן ההכרח למסור כל שנה בחינות למורים לא מוכרים לי עם תביעות בלתי־מוכרות. המכשול היחידי היה שכר־הלימוד הגבוה יחסית. בכיתה ד', שביקשתי להתקבל בה, הסתכם שכר־הלימוד השנתי ב־120 רובלים ועוד 50 רובלים דמי־כניסה, לציוד המעבדות וחדרי־הניסויים. אף־על־פי־כן החליטו הורי לשאת בהוצאה כבדה זו. אכן, שכר־הלימוד הגבוה (בבתי הספר הממשלתיים הסתכם שכר־הלימוד השנתי ב־40—50 רובלים בלבד) היוה מכשול לרבים ששאפו לרכוש השכלה. מטעם זה היו בשתי הכיתות העליונות פחות תלמידים מכפי המיכסה, בעוד שבכיתות הנמוכות היו אפילו כיתות מקבילות, כי שכר־הלימוד היה נמוך בהרבה.

בחינות־הכניסה נערכו באוגוסט ונסתבר לי כי היו קלות מאוד, כפי הנראה מפאת מספרם המועט של מועמדים לכיתות ד' וה'. כיתות ו'—ז' נפתחו בהדרגה בשנים הבאות.

להבדיל מהגימנסיות, היו בבתי־הספר הריאליים רק שבע כיתות. רבים מבין תלמידי הרביעית והחמישית היו מבוגרים מכפי המקובל. ברגיל היו תלמידי הרביעית צריכים להיות בני ט"ז והחמישית בני י"ז. אך חייקין השתדל והורשה לקבל גם תלמידים מבוגרים יותר. היו אפילו בקרב התלמידים כאלה שהיה צורך להשיג עבורם דחיה מהשירות הצבאי, לאמור, כבני כ"א. רבים מהתלמידים היו ממסיימי בית־ספר עירוני בן ארבע כיתות, האחרים — מאלה שמוסרים שנה־שנה בחינות כאקסטרנים ולא הצליחו לפרוץ את המחסום הביורוקראטי של הבחינות בבתי־הספר הממשלתיים, ורבים הגיעו מהעיירות שבסביבה, — לכל אלה היתה הכניסה לבית־הספר הזה האפשרות היחידה לקבלת השכלה תיכונית.

המשפחות העשירות שבעיר התעלמו מקיומו של בית־הספר החדש ועם תלמידיו לא נמנו כמעט ילדים מאותן המשפחות. בשנת קיומו הראשונה של בית־הספר, נחכר למענו בית מגורים בן קומה אחת ברחוב קוֹלוֹמנסקאַיה. הבית הזה לא התאים לגמרי לצרכי מוסד חינוכי, לא היו בו מסדרונות וחדרי־כיתות אחדים שימשו מעבר לכיתות אחרות. בשנים הבאות נחכר חלקו הגדול של בנין בית־הספר היהודי למלאכה שברחוב הסרפוּכוֹבי, מיסודה של יק"א, ולאחר שנת 1911, בנה אחד הבנקאים המינסקאיים, מ. פולאק, לצרכי בית־הספר הזה בנין נהדר ברחוב מאגאזינאיה. עם פרוץ המלחמה הועתק בית־הספר לפֶּאֶנזה ושם הוא הפך להיות אחרי־כן, (ב־1918) בית־ספר ממשלתי.

במה נשתנה המוסד החינוכי החדש מבתי־הספר הממשלתיים? אכן למדו בו לפי אותה תכנית־לימודים ואפילו ספרי־הלימוד היו זהים. ובכל־זאת היו הבדלים, דהיינו:

1. בשבתות לא היו, כאמור, לימודים ובמקום זה למדו בימי א'. כן שבת בית הספר מלימודים בכל החגים היהודיים — שבועות, סוכות, ראש־השנה ויום־הכיפורים, אך בפורים ובחנוכה נתקיימו הלימודים כרגיל.

2. שעה שלפי החוק אסור היה ליהודים להורות במוסדות החינוך הרגילים (על היהודים נאסר ללמד נוצרים), הרי בבית־ספרנו היו המורים בחלקם יהודים. היהודים היו המורים למתימטיקה, פיסיקה, מדעי הטבע ושפות (במחלקות הנמוכות).

3. חרף לימודי הדת למדנו היסטוריה של עם ישראל לפי ספר הלימודים המקוצר של ש. דובנוב. את ההיסטוריה היהודית לימד מנהל בית־הספר היהודי היסודי אבא סירוֹטקין. התלמידים לא גילו יחס רציני למקצוע זה כי לא נדרשו להיבחן בו. המורה היה מרצה לאורך כל השיעור את הרצאתו ובה בשעה עסקו התלמידים בעיסוקים מעיסוקים שונים. הם לא נדרשו להשיב על שאלות ולכל אחד נקבע באורח אוטומטי הציון הגבוה ביותר (5), כשם שנהגו גם במוסדות חינוך אחרים לגבי לימודי הדת. בשנת 1911, לאחר שסיימתי את בית־הספר, נמסרה הוראת המקצוע להיסטוריון הצעיר גריגורי זכרייביץ' גרינברג, שהצליח בהרצאתו החיה והתוססת לעניין את התלמידים. אחרי מהפכת אוקטובר הוא נכנס למפלגה הקומוניסטית והיה חבר הקוֹלגיום של קומיסריון ההשכלה, לאחר מכן נמנה עם סגל הצירות הסוביטית בברלין, ובראשית שנות השלושים נאסר ולבסוף הוצא להורג בירייה.

4. כיון שהבחינות נתקיימו בנוכחותם של הדיפוטאטים, שבידיהם ההכרעה הסופית, הרי לא נודע כל משקל לציוני התלמידים שניתנו בעצם שנת הלימודים, ולפיכך הושתתו יחסינו עם המורים על חברות צרופה. לא חששנו לגלות להם, כי משהו אינו מובן לנו. בשעת הבחינות נשאלנו הן על־ידי מורינו והן על־ידי הדיפוטאטים. אך אלה וגם אלה

לא ניסו להטמין לנו פח, כשם שהיה נהוג לגבי האקסטרנים. היפוכו של דבר, לעתים קרובות השתדלו מורינו לעזור לנו על־ידי הצגת השאלות בצורה ברורה יותר. ואף על פי כן היה מספר הנכשלים בבחינות גבוה מאוד ובפרט בכיתה השישית, שבה נדרשנו למסור בחינות בעד לימודי שש השנים כולן. הנכשל במקצוע אחד כבר נמנע ממנו המעבר לכיתה השביעית, והוא נאלץ להישאר שנה שנייה בכיתתו הקודמת. נכשל שוב — היו מסלקים אותו מבית־הספר. ברם מקרים כגון אלה היו נדירים.

מחוץ לאמור לעיל לא היו לבית־ספרנו סימני־היכר לאומיים כלשהם. שום חג יהודי לא צוין, לא הושמעו הרצאות בספרות יהודית או בתולדות עם ישראל, לא אורגנו חוגים בתחומים אלה ולמעשה שימש בית־הספר מרכז של התבוללות. לא נוהלה בו עבודה ציבורית כלשהי בשאלות כלליות לצורך הרחבתה של ההשכלה העצמית או להעמקת הערכים בתחום המקצועות הנלמדים. אפשר שזה נעשה מטעמי זהירות, לבל יוחשד בית־הספר בהיעדר אמינות פוליטית. באותן השנים, שנות הריאקציה והקפאון, תססו בכל־זאת בעיר חיים ציבוריים יהודיים כלשהם וצוינו תאריכי יובלות מסוימים. אחד האחים ברגר השמיע הרצאה רבת־תוכן באסיפה שהוקדשה לזכרו של מנדלי מוכר ספרים, באספה אחרת הושמעה הרצאה על ליליגבלום ועל פרץ סמולנסקין, היה יום שהוקדש לזכרו של הרצל, אנסקי קרא שתי הרצאות, נערכו מופעים של התיאטראות האידיים לאופרטה, היו מגיעות גם להקות של התיאטראות לדראמה: של אסתר רחל קמינסקאיה ושל פרץ הירשביין, פעם הגיעה להקה שהציגה בעברית, בהדרכתו של המשורר יצחק קצנלסון, את המחזה „אוריאל אקוסטא", כשרודולף זסלבסקי ממלא בו תפקיד ראשי. לכל האירועים האלה לא היתה שום נגיעה לבית־ספרנו, כל זה כאילו עבר וחלף מחוץ לנו. המורים היו ברובם רוסים שהוזמנו ממוסדות חינוך מקומיים ובמיוחד להוראת המקצועות ההומאניים. יש להניח כי הדבר נעשה כדי להוסיף לבית הספר יוקרה הן בעיני האוכלוסיה היהודית והן בעיני הדיפוטאטים בשעת הבחינות. את תולדות הספרות הרוסית הורה מכיתה ד׳ ואילך מורה הסמינריון הדתי הנוצרי לבנים, בעל התואר של „יועץ אזרחי בפועל", איבן מיכאילוביץ׳ ניקולסקי. יחסם של התלמידים למקצועות ההומאניים היה כבכל בית־ספר ריאלי, פחות רציני מאשר למקצועות המדויקים. יצוין שלא הרגשנו שום עוינות מצד המורים האלה, ויחסם אלינו היה לויאלי. גם להוראת השפות הוזמנו מורים מבית־הספר הריאלי הממשלתי, ומהם נחרת בזכרוני במיוחד קארל קארלוביץ׳ פיפר, גרמני טיפוסי, שהורה את מקצועו ביושר. ואכן הגיעו התלמידים להישגים ניכרים בשפה הגרמנית. עם פרוץ המלחמה, הוגלה פיפר הקשיש, בתורת אזרח גרמני, עם משפחתו לסיביר.

המקצועות האהובים על התלמידים היו מתימטיקה, חימיה, מדעי הטבע וגיאוגרפיה. בכיתה ד׳ הורה את המתימטיקה המהנדס אהרונוביץ. בשנת לימודי השניה, בכיתה ה׳, הופיעו אצלנו שני מורים יהודים חדשים: יעקב בן מיכאל אדלשטיין הורה מתימטיקה וטוביה בן משה ילנצ׳יק הורה פיסיקה וגם גיאומטריה אנליטית. יעקב אדלשטיין הצטיין בשיטתיותו. הלימודים עמו היו מעניינים ויעילים. הוא סבל מגידול ממאיר ותכופות היה הולך לבית־החולים היהודי ברחוב גוברנאטורסקאיה, בקירבת הנהר סוויסלוץ׳, כדי לקבל הקרנות רנטגן. הוא נפטר בפאריז בשנת 1920. תלמידתו ולימים רעיתו מרים ליפשיץ — כיום בתל־אביב.

גם שיעורי הפיסיקה של ט.מ. יילנצ׳יק עמדו ברמה מדעית גבוהה. הופגנו לפנינו ניסויים,

ומלבד לימוד התיאוריה, לפי ספר הלימוד המקובל של קראייביץ׳, פתרנו גם בעיות. גיאוגרפיה ולאחר מכן מדעי־הטבע הורה אצלנו אליהו בן ציון גורביץ׳. בכיתה ז׳ נלמד אצלנו גם המקצוע של „תחוקת המדינה". את המקצוע הזה לימד עורך־דין מוסמך, בנו של „היהודי המלומד" של מינסק י. גורביץ. מושפעים מהמקצוע הזה, הירבו התלמידים לבקר בישיבות בית־המשפט המחוזי והכירו על־ידי כך את הליכי המשפט הצארי עם חבר המושבעים.

מכלל התלמידים שסיימו את בית־הספר, ונפזרו לעברים שונים, אציין שמות אחדים בלבד.

1. בנו של הרב הבּוריסובי מיכאל רודלסון סיים אחרי כן פקולטה לרפואה ועבד ככירורג בבוריסוב. עד לשנת 1920 הוא היה פעיל ב„פועלי־ציון" והשתתף ב־1918 בועידה במוסקבה.

2. ביינוש יאבורסקי, עם גמר בית־הספר ב־1913, נתקבל למכון הטכנולוגי של חארקוב. ב־1916 גויס לצבא וניספה בחזית־קאווקאז.

3. סאמוּס סיים את הפקולטה לרפואה באחת האוניברסיטאות של שווייץ, שם עבד והיה במרוצת הזמן לפרופיסור. נפטר סמוך לשנת 1970.

4. אייזיק לוריא סיים בית־ספר לרפואת שיניים ובתקופת המשטר הסוביטי עבד במיניסטריון לסחר החוץ.

5. אייזיק גראנדה מהעיירה סוורזן הסמוכה לסטולבצי הוסיף לשבת, אחרי שסיים את בית־הספר, בעיירתו. ברשימת היהודים שחוסלו על־ידי הפאשיסטים הגרמניים, שפורסמה בספר שטויבץ, מובא שמו.

6. בוריס חייקין, בנו הבכור של מייסד בית־הספר, עשה קריירה מוסיקלית. כיום הוא המדריך האמנותי והמנהל הראשי של התיאטרון „בּולשוי" במוסקבה.

7. שמעון חייקין, אחיו הצעיר, היה אַסטרוֹ־פיסיקאי מפורסם. פירסם עבודות וספרים רבים בתחום מקצועו. בשנות השישים עבד במצפה הכוכבים של פולקוֹב ומת בשלהי שנות השישים.

8. זולוֹטושקין מהעיר זולוטונושה שבמחוז פולטבה, מהשטחים שתוארו על־ידי שלום־עליכם, למד אצלנו שנה אחת ועבר לגימנסיה הווילנאית של כגן. זולוטושקין הכיר היטב את הספרות האוקראינית. כשנפגשנו דיבר בהתפעלות על הרוח הלאומית שבגימנסיה הווילנאית לעומת האדישות הצוננת לגבי כל גילוי לאומי ששררה בבית־הספר שלנו. שלום עליכם מזכיר בסיפורו „מן היריד" את אביו או את דודו.

9. אהרן בן צבי מטוסוֹב סיים את בית הספר לרפואת שיניים ועבד במקצוע זה במינסק.

10. זלמן גינזבורג, כותב הטורים האלה, נהיה מהנדס חשמל בלנינגראד. הוא עבד במפעלים אלקטרומיכניים עד לשנת 1932 ולאחר מכן הירצה על אלקטרוטכניקה תיאוריטית במכון הלנינגראדי, פירסם עבודות וכמה ספרים בתחום האלקטרוטכניקה והתיאוריה של השדות האלקטרומגנטיים. בשנת 1972 עלה לישראל.

זלמן גיזנבוג

בית-הספר לרפואת-שיניים במינסק

הרשימה תורגמה מכתב־יד רוסי בידי מרדכי ברגר

בשנת 1911 נוסד במינסק בית־ספר לרפואת־שיניים. בית־ספר זה — חשיבותו היתה מרובה ביותר לבני־הנעורים ששאפו לקנות השכלה מקצועית ולהתפרנס בכבוד, ביחוד לנוכח העובדה של העדר בתי־ספר מקצועיים לא רק במינסק ובפלך מינסק, שאוכלוסייתו מנתה מיליונים אחדים של תושבים, אלא אף בפלכים הסמוכים. בכל האזור הצפוני־המערבי של רוסיה לא היה קיים אף בית־ספר מקצועי גבוה אחד, פרט לבית־ספר החקלאי התיכון בעיר גורקי שבפלך מוהילב.

בעליו של בית־הספר, רופא־השיניים דמיכובסקי, שקיבל רשיון לפתיחתו, היה למעשה גם הממַמן שלו ושליטו הכל־יכול. לניהולו של המוסד הוא הזמין את ד״ר ליפמאנוב, שנהנה מיוקרה רבה בעיר. לגומרי בית־הספר ניתן התואר של רופא־שיניים, שמבחינה משפטית ומדעית כאחת היה עדיף על התואר של דאנטיסט (מרפא־שיניים), תואר שהיה נחלת רוב העוסקים ברפואת־שיניים בעת ההיא. תקופת הלימודים השתרעה על 5 סמסטרים וארכה, איפוא, שנתיים וחצי. תכנית הלימודים כללה שורה של מקצועות תיאוריטיים, כגון אנטומיה כללית ושימושית, פיסיולוגיה, כמעט כל המקצועות הרפואיים בהיקף מצומצם וכן מקצועות מיוחדים כמו הכירורגיה המיוחדת לתחום הפה, ריפוי השן והטכניקה של שיניים תותבות. מורי בית־הספר היו רופאים מקומיים, מהם כמה בעלי־מוניטין, כמו הכירורג שפירא (הבינוני שבין שלושת האחים הכירורגים), רופא־השיניים נפלבאום ועוד. כמעט כל המורים היו יהודים, וכן גם מרביתם של רופאי העיר.

תנאי הכניסה לבית־הספר היו פשוטים — ללא בחינות, נדרשה רק תעודה על סיומן של שש כיתות של בית־ספר תיכון לבנים או לבנות. על רקע היעדרם של בתי־ספר מקצועיים גבוהים ותיכוניים באזור, וקשיי הכניסה ליהודיים לבתי־הספר הגבוהים, היה בו בבית־ספר זה לגבי תלמידים רבים משום פתרון מצוין לרכישת מקצוע טוב. נהירת התלמידים היתה גדולה. למיטב זכרוני, נתקבלו בו מדי שנה בשנה כמאתיים איש, רובם נשים (כ־97%) ואותו אחוז, אם לא למעלה מזה, היה של יהודים. בכל בית־הספר היו רוסים ספורים בלבד. בדרך־כלל למדו התלמידים בשקידה, וביחוד היה חביב עליהם צידו השימושי של המקצוע — ריפוי השיניים, עקירתן והכנת שיניים־תותבות. ריפוי־השיניים בבית־הספר ניתן חינם, ולפיכך היתה מובטחת לתלמידים פראקטיקה.

בראשית 1914 סיים המחזור הראשון את לימודיו וכל יוצאי המחזור הסתדרו יפה במינסק, בערים ובעיירות הסמוכות, וחלקם השתקעו בערים אחרות. בשנת 1915, עם התקרב חזית המלחמה לעיר, הועתק בית־הספר לייקטרינוסלב, ועם כינונו של המשטר הסוביטי שם, ניתנה לו גושפנקה ממשלתית.

רבים מבין יוצאי בית־הספר הזה הוסיפו לאחר מכן ללמוד בפאקולטות רפואיות וסיימו בהצלחה את השכלתם הרפואית, הן במכון הרפואי של אוניברסיטת מינסק והן באוניברסיטאות אחרות.

אהובה קוסובסקי

בשדה החינוך לבנות

המחברת היא חברת קיבוץ גן־שמואל

את שנות ילדותי עשיתי בעיירה פאנופיל שבקירבת מינסק. אבי, מרדכי רטנר, עסק בסחר־עצים. רציתי להכשיר עצמי להוראה וללמוד בסמינר העברי במינסק, אך כדי להיכנס לסמינר חייבת הייתי בהשלמת השכלתי. בהיותי נערה עובדת בבוקר (עבדתי כמחנכת בבית־יתומים יהודי לילדים בגילים 3—5), למדתי בשנים 1915־16 בשיעורי־ערב לנערות יהודיות. הלימודים התקיימו יום־יום, 3—4 שעות אחרי־הצהרים, בבנין הגימנסיה לנערות יהודיות של לווידובה־נופף. דאריה יונובנה נופף לבית לווידוב מווילנה, רעייתו של מאקס־מרדכי נופף, (בנו הבכור של יהודה־זאב נופף), היתה אחת הנשים היהודיות הראשונות ברוסיה שסיימו את הקורסים הבאָסטוז׳ביים — קורסים ללימודים גבוהים לנשים בפטרוגראד, ופתחה בשנות התשעים את הפרו־גימנסיה לבנות יהודיות במינסק. בית־ספר זה, ששכן בקירבת רחוב נמיגה, נחשב לבית־ספר טוב, ולאחר שנים מספר הוכר על־ידי הממשלה כגימנסיה. היו שם 3—4 מחלקות. אחד המורים בגימנסיה של לווידובה־נופף היה מנחם איצקוביץ־הלוי.

לרגל מחסור חמור במורים בזמן המהפכה, פנו השלטונות אל הנוער היהודי שהתעתד ללמוד בסמינר בהצעה לעבור קורס מזורז ביידיש במקצועות פדגוגיה ודידאקטיקה. עברתי קורס זה וגויסתי לעבודה בבית־ספר ממשלתי. אחרי־כן נכנסתי לסמינר העברי שבו לימדו המורים משה כהן, מיכל רבינוביץ, חיים תנעזר. סיימתי את הסמינר לאחר שנתיים. זכורתני, יום אחד הגיע אלינו לביקור שאול טשרניחובסקי, שבהיותו מגויס לצבא כרופא צבאי, חנה אז במינסק. המורה משה כהן הקביל את פני האורח, ואני דיקלמתי את השיר „שחקי, שחקי על החלומות". לאחר הדקלום אמר לי טשרניחובסקי: זהו אחד המומנטים היקרים שבחיי.

בתקופת לימודי בסמינר ולאחר שסיימתיו עבדתי בבית־ספר עברי לילדות בהנהלת הגב׳ פינס. היו שם כ־4 כיתות־בוקר.

לאחר המהפכה הבולשביקית לימדנו ילדים, וגם מבוגרים, בתנאי מחתרת, במרתף. פעם נאסרנו, חברים שלמדו עברית, וישבנו כ־10 ימים בבית־הסוהר. אחד מחברי, שהפך להיות קומוניסט, שיחרר תחילה אותי ואחר־כך גם את יתר החברים.

הייתי חברת הועד של „החלוץ" במינסק. חיים תנעזר היה ממייסדי „החלוץ" במינסק. הוא היה נותן מין תעודה חתומה על ידיו ובתוספת שוחד לעגלון הגוי, היו חלוצים מוברחים אל מעבר לגבול, לפולין. ב„החלוץ" עבדנו בסכנת־נפשות ממש. ב־1921 עברתי גם אני את הגבול, יחד עם בעלי, דוד קוסובסקי, בקבוצה של 10 אנשים והגענו לבאראנוביץ׳. משם עלינו לארץ.

אחי, יצחק רטנר, יצא לארץ יחד עם יוסף טרומפלדור והיה בגדוד העברי. גם אחי השני, חיים, היה בגדוד.

אליעזר קפלן

מימים עברו

אליעזר קפלן (1891—1952) — ממנהיגיה הבולטים של תנועת־העבודה הארץ־ישראלית. ראה עליו בספרנו ברשימת אלמנתו דבורה קפלן, עמ׳ 7־366, וברשימת הנשיא זלמן שזר, להלן. הפרק דלקמן לקוח מהספר: אליעזר קפלן, חזון ומעש, בעריכת יוסף שפירא, הוצאת עם־עובד, תרבות וחינוך 1973.

ראשית התהוותה של תנועת צעירי־ציון ברוסיה קשורה, כידוע, באגודות הציוניות „התחיה".

התקשרתי אל התנועה בשנת 1907, עם הצטרפותי אל „התחיה" אשר במינסק. זו היתה האגודה היחידה, שאליה יכול היה להסתפח צעיר יהודי, המתלבט בבעיות לאומיות וחברתיות ושואף למעשה ציוני ממשי. לא השתתפו ב„התחיה" מחוגי הפרנסים של הקהילה המקומית, אף לא מהחוגים שנחשבו בעיר לאינטליגנציה. היו בה מורים עברים ממורי „החדר המתוקן", בית־הספר העברי, שקם בתקופה ההיא בערי ישראל, עובדים שונים, כגון עוזרים בחנויות, מנהלי חשבונות וסתם „עמך". היינו אגודה עממית. מקומה של „התחיה" לא ניכר בהיאבקות הרבה שבין המפלגות ברחוב היהודי — הציונים, ה„בונד", הסיימיסטים, הס"ס — הטלנו על עצמנו בעיקר את „העבודה השחורה" של ההסתדרות הציונית. עבדנו במסירות למען הקרן־הקיימת, הפיצונו שקלים, ערכנו אסיפות ונשפים בעלי תוכן ציוני, היינו, כפי שקראנו לעצמנו „הידים והרגלים של התנועה הציונית". „התחיה" השתדלה גם לקיים קשרים עם התנועה בארץ־ישראל. על־ידי האגודה קיבלנו את גליונות „הפועל הצעיר", אף את אלה שהופיעו עוד בהקטוגרף. ב„התחיה" שררה במידה רבה אווירה ארץ־ישראלית. במסיבותיה שמענו לראשונה את שירי העבודה והחיים בארץ. מחבריה עלו לארץ — אם להשתקע ואם לביקור ארעי.

אלה היו ימי שחרותנו הציונית.

עם המהפכה בתורכיה והכרזתה על משטר קונסטיטוציוני פג והלך מצב הדיכאון והאדישות שהשתררו בציונות לאחר אוגנדה. שוב גברה ההתעוררות הציונית וגדל כוח־המשיכה אל התנועה והארץ בשכבות הנוער היהודי. נתקשרו קשרים מהודקים יותר בכתב ועל־ידי שליחים בין האגודות השונות של הנוער הציוני. הוקמו מרכזים אזוריים אחדים. מכינוסי „צעירי־ציון" בזמן ההוא ראויים לציון שנים — מועצת „צעירי־ציון" במינסק ב־1912, אשר העלתה בסדר־יומה גם את שאלת ההכשרה והארגון החלוצי כתנאי מוקדם לעליה, והמועצה שנתכנסה אף היא במינסק, ביוני 1913. במועצה ארצית זו השתתפו עשרות חברים ממקומות קרובים ורחוקים — מהבאלטיקום עד לקיוב ועד לקאווקאז. מקיוב השתתף בא־כוחה של קבוצת צעירי־ציון ז. זליקין, שכבר אז הקים סיעה בשם „עת לבנות". קבוצה זו תמכה יתדותיה בציונות ההרצליסטית וראתה את תפקידה בחינוך משמרת חדשה לשם פעולה ציונית בעם, בלי שהתכוונה להקים תנועת המונים. ברוח זאת עורר זליקין ויכוח במועצה בנוגע לדרכי הפעולה של „צעירי־ציון" והפלטפורמה שלה. לא קיבלנו את הלך דעותיו של זליקין, כי ראינו את „צעירי־ציון" מתגבשים־והולכים לתנועת עבודה ציונית.

הציר הקאווקאזי במועצה נחרת בזכרוני לרגל קוריוז מיוחד במינו: ישיבות אחדות של המועצה התכנסו בביתנו. מטעמי זהירות הועמדו חברים על המשמר, שלא תשלוט בנו עינה הרעה של המשטרה הצארית. והנה הוחרדו השומרים למראה איש מוזר בבגדיו בא ונכנס אל החצר ושם את פעמיו ישר אל מדרגות הבית. רק אחרי דקות מספר נתברר, כי היה זה פחד־שוא, כי זהו הציר מקאווקאז, שבא לבוש בגדי צ׳רקס.

במועצת „צעירי־ציון" ב־1913 נתקבלו החלטות שונות בענייני ארגון בעלות חשיבות להתפתחותה של התנועה בעתיד, כגון: הקמת לשכה מרכזית, התכוננות לקראת הקונגרס הי״א, שעמד להתכנס בווינה, וכן ההחלטה על כינוס ועידה כל־רוסית של „צעירי־ציון", שנועדה אף היא לווינה לזמן הקונגרס. נבחרתי כמזכיר המרכז.

בחודשים המעטים אחרי המועצה הוכנסה ערות לשורות התנועה וגבר פעלה. אורגנה זו הפעם הראשונה מלחמת־בחירות לקונגרס ציוני על־ידי אסיפות, חומר בכתב ושליחים למקומות. ביקרתי אז מטעם „צעירי־ציון" בסמורגון, וילנה, גרודנה, ריגה ועוד. הוצאנו גליונות אחדים של ביוליטין בהקטוגרף, לפני שהוחלט לעשות את ה„שחרית", שהופיעה בעריכתו של ש. אייזנשטט באודיסה, לכלי־המבטא הרשמי של התנועה. בין השאלות שהבאנו לפני התנועה העלינו גם את דבר הפעולה הכלכלית בין ההמונים. אם גם שללנו את העיקרון של מלחמת־מעמדות כמחויב המציאות בעם ולא ייחדנו לו מקום בפרוגרמה שלנו, הבלטנו את הצורך לדאוג למצבם וצרכיהם הכלכליים של חוגי העובדים ודלת־העם. הצבענו על דאגה זו כעל אחד התפקידים העיקריים המוטלים על תנועתנו הצעירה.

עבודתנו הנמרצת לקראת הקונגרס הי״א נשאה פרי. העמדנו לבחירות מספר ניכר של חברי „צעירי־ציון" ו„הפועל־הצעיר" והופענו בקונגרס כמשלחת בת עשרות צירים. בהשתתפותנו בעבודת הקונגרס התחלנו לסלול דרך לתנועת־העבודה הציונית המאוחדת במוסד העליון של כלל התנועה. ברם, לא קלה היתה מלאכתנו זו. באנו אל הקונגרס מספר צעירים מחוסרי־נסיון־ומסורת ארגונית, נתונים ללחץ מצדדים שונים. חברי „הפועל־הצעיר" הופיעו בווינה במשלחת גדולה. ואמנם שררה בינינו קירבה רבה, אבל לא היתה זהות מלאה. חברי „הפועל־הצעיר" העמידו במרכז את הפעולה בארץ ואת ההתכוננות אליה, ועם היות לבנו נתון להגברת מעמדו של הפועל העברי בארץ ראינו גם הכרח בהרחבת העבודה בגולה, מה שקראו אז „עבודת ההווה".

מצבנו לא היה נוח גם בתוך ההסתדרות הציונית ברוסיה, שהיינו חלק ממנה; דבָריה התייחסו אלינו מקצת בביטול ומקצת בחרדה. הם חששו להסתלפות דרכנו, ולא אחת התריעו על הנסיון המר, שההתחלות של תנועת־נוער דימוקראטית בציונות, המתבססת על רעיון העבודה, נגמרו בניתוק הקשרים בין הנוער הזה והתנועה הציונית בכלל, בפנותו אל תנועות זרות ומתנגדות. פחד זה הטילו עלינו בייחוד זאב ז׳בוטינסקי ויצחק גרינבוים. אולם על אף כל הקשיים והלחץ המוסרי ידענו לכלכל את דרכנו העצמית בתנועה. גם לא נרתענו מהעובדה, שחלק מן האנשים שבאו אל הקונגרס כנוטים אל סיעתנו לא נשארו אתנו עד הסוף.

בווינה הקימונו מסגרת לתנועה ברוסיה ומחוצה לה. בועידת „צעירי־ציון" נבחר מרכז כלל־רוסי והוטלו עליו תפקידים לחינוך הנוער והכשרתו לעליה וכן לעבודה ציונית מעשית בשטחים שונים. בהתיעצות מיוחדת עם אנשי „הפועל הצעיר" קבענו את דבר שיתוף הפעולה עם התנועה בארץ, הכיוון והיחסים. בווינה התכנסה בימים ההם גם ועידה כללית של ציוני רוסיה, וגם בה לקחנו חלק פעיל.

זלמן שזר

אליעזר קפלן

מתוך „אור אישים", הוצאת „עם עובד", תל־אביב, תשט"ו

לא קלה היתה דרכו, דרך גזבר זהיר ושקול, שומר האוצר של עם עני וקופץ יד, בין חבריו עזי התנופה ונסערי הרצון, בדור זה שכל מפעלו היה מפעל של עוז תנופה וסער. לא תמיד היה קל לחבריו אתו. ולא אחת התרעמו על ה„לא" שלו, שהיה נראה שכיח מדי ופסקני מדי. אבל טוהר רוחו ללא רבב כל שהוא, והתבטלותו הנפשית בפני רום החזון, יחד עם קבלה נאמנה של מרות התנועה, מלחמתו העזה על דעותיו לפני קבלת ההחלטה ושירותו הנאמן אחרי קבלתה — כל סגולותיו אלו ייחדו לו את מקומו המיוחד בצמרת התנועה והמדינה.

ובקיאותו המפליאה בפרטי הפרטים של המשק הרב־גוני שהסתעף והלך; חדירתו לתוך פרטי המאזנים, הגדולים עם הקטנים; מעמסת המספרים המרובים, אשר אמרנו הנהו כורע תחתם, והוא למעשה חי בהם, נשם את אוירם לרווחה והם האירו את דרכו בקביעת צעדיו, והם הורו לו את המותר והאסור בקביעת צעדי המפעל. ושקידתו המתמדת, ללא גבול וללא רחמים על עצמו, יחד עם מעופו המרוסן והסתערויותיו השקולות — כבשו לו גם לבבות רחוקים, לאמון ולדרך־ארץ.

ממינסק, מביתו של אברהם מיכליב קפלן דודו, הביא מורשת ציונית עממית, חדורה תבונה ליטאית ומעשיות מפוכחת. בעודנו לזר ילד בן עשר, דיברה כל מינסק על הועידה הציונית שנתכנסה בתוכה. וכרם בן־שמן היה לה לציונות המינסקאית, בעודנו לזר נער. קראו לו „האגודה הראשונה". בה שיקעו את רוחם הסוערה שמשון רוזנבוים, עילוי עורך־דין, מי שהיה אחר־כך מיניסטר בליטא וחוקר המשפט העברי בתל־אביב, ויהודה זאב נופך, אביו של חלוץ עורכי־הדין נופך בארץ, וחורגין, ראש המדברים בכל אגודות ציון בעיר, והאחים המחוננים ברוצקוס ויקיר לבי מיכאל שימי הורביץ, ואף חברו של קפלן, הגדול ממנו רק בשנים מועטות, עלם־הפלא אלכסנדר גולדשטין כבר יצק מים על ידיהם. וכמובן, היה ביניהם דודו, אחי אביו, ואחר־כך אבי אשתו, הציוני העממי, המעשי וההירואי לפי דרכו, אברהם מיכליב קפלן. כלויה שערכה עכשיו תל־אביב לאליעזר קפלן ערכה אז בעצם ימי המלחמה והסער, יהדות מינסק לדודו אברהם קפלן. אף השלטון הרע נרתע מפני עצמת ההפגנה וענה „אמן" בעל־כרחו.

ואל דוכן כינוסינו וקונגרסינו עד הרצאת־התקציב האחרונה שלו בכנסת היה מביא את תמצית נפשו, והיא לבושה מחלצות של מספרים ועובדות, דונמים ומשקים, מסים ומלוים ומכס ומלווה תביעה מתמדת לחסכון, לקיצוצים, להתנדבות עם, תביעה ותקוה, תקוה ואימי הבאות — —

נחום קנטורוביץ

„הועד המאוחד"

בשנת 1913 הצטרפתי ל„ועד המאוחד", חוג ציוני של נוער לומד במינסק. שם נפגשתי לראשונה עם צבי רוזנשטיין, או הירשל, כפי שהיינו קוראים לו אז. שנינו היינו תלמידי הכיתה החמישית של בית־הספר הריאלי. אך בעוד שצבי רוזנשטיין למד בבית־הספר הריאלי הממשלתי, למדתי אני בבית־הספר הריאלי הפרטי, היהודי, מיסודם של האחים עמנואל ושמעון חייקין. עם חברי החוג הזה נמנו גם דודני שמואל רובינשטיין, פייבל גבזה, מלצר, צבי פרידלאנד שהיה כותב שמו בשתי ואוין, כיון שלא ידע עברית, ראשה־לאה ויגדורצ׳יק, וזמן־מה גם אהרן קפלן, אחיו הצעיר של אליעזר קפלן.

החוג נתכנה בשם „הועד המאוחד", משום שאמור היה לאחד בקרבו את נציגי החוגים האחרים, הצעירים יותר. ברם, הוא נתגבש כחוג־הנוער הציוני החשוב ביותר שבעיר. החוג עסק בבירור בעיות של ההיסטוריה היהודית ובעיות שוטפות של החיים היהודיים. יוחדו שעות לשירה־בציבור של שירי ציון בעברית וכן ברוסית, כגון שירו של פרוג: „והעין פקוחה והרגל דרוכה..." שרנו גם שירים עממיים ביידיש, כגון שירו של מוריס רוזנפלד, „עם מטה־הנדודים ביד" וכיו"ב.

רובם של בני־נוער אלה היו פעילים לאחר מכן ב„צעירי־ציון" וסייעו בבניית „החלוץ". מקץ זמן־מה נצטרפו אל החוג שלנו עוד חברים, אם כיחידים ואם כנציגי חוגים אחרים. מאלה זכורות לי סוניה וולק וחברתה מכליס, והאחיות שרה ואסתר קפלן, אחיותיו של אליעזר קפלן.

באה מלחמת־העולם הראשונה. חלק מהחברים נתפזר לערים אחרות, ללימודים בבתי־אולפנא גבוהים. צבי רוזנשטיין ומלצר יצאו לחארקוב, אני — למוסקבה. שם נצטרפתי לחוג צעירי־ציון שעם חבריו נמנו ישראל מרמינסקי, דובקין מסמולנסק, נוטקין מריגה, שמעון רודוב — לימים משורר סוביטי נודע.

למרות יציאתנו ממינסק, גדלה והתרחבה תנועת־הנוער הציונית במינסק, הודות לזרם הפליטים הגדול שהציף את העיר בעקבות המלחמה. מכלל אלה התבלט דב בר מלכין, שהיה פעיל אז ב„צעירי־ציון" במינסק.

לאחר המלחמה נפגשו שוב שרידי הנוער המינסקאי לשעבר. צבי פרידלאנד כבר היה פעיל אז כאיש „פועלי־ציון שמאל". לימים נהיה קומוניסט, כיהן כפרופיסור להיסטוריה, פירסם ספרים ומחקרים ונפל קרבן למשטר הטירור הסטאליני עוד לפני מלחמת־העולם השניה. האחרים ברובם היו פעילים ב„צעירי־ציון": צבי רוזנשטיין — בחארקוב, ואני עם גבזה — במינסק.

הודות לגל הפליטים הגואה נתגבש במינסק ארגון חזק של „צעירי־ציון". עם פעיליו נמנו יאשקה בוגין, ישעיהו טיקטינסקי, אליעזר ואידה מזל, מלכה סולובייצ׳יק, מרדכי רודנסקי, דב מלכין. לימים נצטרפו אליו לתקופה קצרה קסיונדזוב מפטרוגראד, האגרונום חיים פייגין ועוד.

ש ר ה   כ פ ר י   (ק פ ל ן)

ב י ת   א ב א

המחברת, שרה כפרי לבית קפלן — בת המשפחה הציונית המובהקת במינסק. פעילה, מאז עלייתה ארצה, בשנת 1920, בתנועת־העבודה הארצישראלית.

העיר מינסק, בה חיתה משפחתנו המסועפת דורות הרבה, היתה עיר גדולה ויפה, משופעת גנים ציבוריים, כיכרות ורחובות נאים.

היא היתה מרכז מסחרי ותעשייתי חשוב. אוכלוסייתה היהודית ברובה עסקה במסחר ובמלאכה, אף בקרב הפועלים היוו היהודים אחוז ניכר. במינסק וסביבתה היתה עריסתם של ארגוני פועלים ומפלגות סוציאליסטיות.

זכור לי יום הפגנת הנוער הסוציאליסטי ב־1905. ברחובות פסקה התנועה, נסגרו החנויות. בני משפחתי התכנסו בחדר־האוכל הגדול שבדירתנו. מנורת־נפט האירה את פניהם המודאגים. נפוצו שמועות על רצח 14 צעירים וצעירות יהודים. אחי ישראל בא הביתה חיור ונרגש ואמר: „דם יהודי נשפך ברחובות״.

קהילת יהודי מינסק היתה מהגדולות ומהותיקות שברוסיה הלבנה. היא מנתה למעלה מ־50,000 נפש, וסיפקה שירותים רבים לישוב היהודי. הוקמו בתי־חולים, מוסדות חינוך וסעד, התקיימו בתי־ספר מקצועיים להכשרת נוער, חדרים, תלמוד־תורה וישיבות. בבית־הספר התיכון למחצה לבנות, בהנהלת דאריה נופך, שבו למדתי, הקפידו מוריו היהודים על חינוך לאומי, נחוגו בו כל חגינו.

מרובה היתה דאגת הקהילה לשיכוני העוני. אלפי משפחות יהודיות גרו בבתי־עץ קטנים ודלים. הרחובות הלא־מרוצפים היו מלאי מים ורפש. אחת מהשכונות האלה, „די בלאָטע״, היתה הופכת בימי האביב, עם הפשרת השלגים וגיאות הנהר סביסלוץ׳, לביצה גדולה ללא מעבר בה. גם בקירבת ערוץ „נימיגה״, במקום מגורינו, היו שטפונות. זכורני כי היו מקרים שהשיטו סירות כדי להגיע לבית. בדירות־קרקע היו מתקינים מפתני־עץ גבוהים, כדי למנוע חדירת מים פנימה.

יהודים חיו באוירה מסורתית, נאמנה לדיני התורה ולמנהגי העם. בתי־כנסת רבים נבנו במרכזה ובשכונותיה. מהם גדולים ומפוארים, ומהם קטנים וצנועים.

הורי התפללו בבית־הכנסת שנקרא „בית־מדרש״. היה זה בנין גדול ונאה, וסביבו בתי־כנסת רבים קטנים לבעלי־מלאכה שונים — „דער שול־הויף״ (חצר בתי־הכנסת). ב„בית־המדרש״ שר חזן עם מקהלה יפה. אהבתי להילוות אל אמי שהיתה מתפללת בדבקות רבה. מקומה הקבוע בשורה הראשונה בעזרת הנשים איפשר לי להסתכל בקהל המתפללים הרב, וליהנות מזיו המנורות הענקיות שהאירו את האולמות הגדולים ואף את סביבת החצר. השבת והחג הורגשו בעיר בכול. בתי־העסק היו סגורים, התנועה ברחובות נפסקה, גם התחבורה העירונית — סוסים רתומים לקרון — לא פעלה בשבת. רק לפנות־ערב, עם צאת החג, היו הרחובות מתמלאים ילדים, נוער ומבוגרים. כך הורגשו אצלנו החגים במלוא תפארתם, כל חג ומנהגיו. בחנוכה האירו הנרות מבעד החלונות הכפולים. בפורים היינו עורכים מסיבה משפחתית, ומשלוח מנות לקרובים ולמכירים. ההכנות לחג הפסח היו מתחילות מיד לאחר פורים: ניקוי יסודי בכל פינה, הכשרת הכלים ועוד.

לילות־הסדר התקדשו במלוא הדרם. כל הבנים והנכדים, אף אלה שגרו במרחקים, היו

חוזרים לחגים לקן־המשפחה, כדי לבלות בצוותא ולהילוות אל ההורים בהליכתם לבית־הכנסת. בשעת הסעודה שמענו דברי תורה מפי אבא, מאיר קפלן ז״ל, וזמירות שרנו לרוב. הורי עסקו במסחר סיטונאי, היו משכימים בימי חורף וקיץ ועבדו עד שעה מאוחרת, ביחוד בימי יריד, כאשר היו סרים לבית־המסחר הגדול סוחרים יהודים ורוסים מעיירות הסביבה ומכפריה.

אבי היה איש־תורה, אהב ללמוד ולקרוא, ועל־כן קבע עתים לתורה למרות טרדותיו המרובות בבית־המסחר. הוא נהג להשכים קום וללמוד דף־גמרא. ניגונו הערב ליוה אותי שנים רבות. בשבת, לאחר מנוחת־הצהרים, היה בוחן את הבנים בפרשת השבוע, וגם את הבנות לא שכח. מימיו לא היה דתי קנאי, ועל־כן רכש ספרות השכלה. בארון־הספרים הגדול שבביתנו שכנו בשלום ליד ספרי תלמוד גם ספרי חול כמו „התקופה", „השלוח", „כנסת" וספרי שירה.

אבי היה מנוי על שני עתונים יומיים: „הצפירה" ו„היינט". אמי קראה יידיש בלבד, ואבי שלט יפה בשפה העברית, וכתב בסגנון מליצי. השפה המדוברת בביתנו היתה יידיש. רק אנו, הקטנות, דיברנו בינינו רוסית והרבינו לקרוא ספרות רוסית.

10 אחים ואחיות היינו. עברית למדנו כולנו מגיל צעיר. כולנו ספגנו בימי ילדותנו אהבה לעמנו ולארץ אבותינו.

ההורים מאיר ופרומה קפלן ועשרת ילדיהם, מינסק 1904
מימין לשמאל, בשורה העליונה: אליעזר, מיכאל, ישראל
בשורה הבינונית: האם פרומה, אהרן, חיה, מאיר, אברהם, אסתר, רבקה
בשורה התחתונה: שרה, מרים

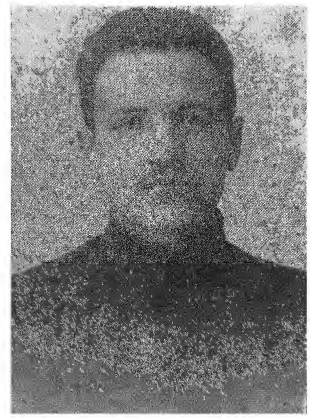

קבוצת הבנות „קדימה", 1912
בשורה העליונה באמצע — שרה קפלן (כפרי), בשורה האמצעית מימין — אחותה מרים קפלן, במרכז — המורה חיים קוגל

המורה אברונין נתן לנו שיעורים בביתנו. את הספרות היהודית התחלתי לקרוא עם הצטרפותי ל„צעירי־ציון". וכך ספגתי בביתנו את האווירה היהודית והציונית כאחת. מגיל צעיר הייתי פעילה ב„המכבי". שם עסקנו בהתעמלות, במכירת שקלים, אספנו כספים לקק"ל. ב־1912 אירגנו קבוצת בנות ציונית בשם „קדימה" ללימוד תולדות העם, הציונות והשפה העברית. התנועה הציונית היתה בלתי־ליגאלית בעת ההיא, ולכן היינו מתכנסים בקצות העיר, בבית קטן ומרוחק. אחד המורים שלנו היה חיים קוגל, לימים — ראש העיר חולון.

עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה תמו שנות הילדות המאושרות. מינסק הפכה בן־לילה לעיר־מעבר לרבבות פליטים שגורשו מאסטוניה, לאטביה וליטא. רובם שוכנו בבתי־כנסת ובאולמות ציבוריים. מיד התגייסנו לעזרתם. אספנו בגדים, שמיכות וכרים. היינו מגישים להם מזון, שירתנו במטבחים ציבוריים שאירגנו עבור הפליטים. עסקנו במשלוח חבילות לשבויים. מנהלת הגימנסיה הממשלתית שבה למדתי, באבושינסקאיה, דאגה למצרכים, אף אנו הוספנו מתנות וכך אירגנו מאות חבילות שהכילו צנימי לחם, סיגריות, גרביים חמים, ממתקים ועוד.

והנה באה מהפכת פברואר 1917. צעדנו בסך ברחובות, שרנו שירי המהפכה וקיווינו שעמנו ייגאל עם גאולת רוסיה כולה. התנועה הציונית נהיתה ליגאלית. נוסדו קורסים ובית־ספר ללימוד עברית. נוסדו ופעלו מפלגות וארגוני נוער, „צעירי ציון" „החבר". ועם פרסום הצהרת בלפור גברה שמחתנו לאין שיעור. התחלתי לחלום על עליה ארצה.

האח אליעזר קפלן בצעירותו במינסק

השלטון בעיר עבר מיד ליד. הגרמנים שלטו במינסק ב־1918—1920. נתערער מצבם הכלכלי של היהודים. שכבות עוני רבו.

פניתי אז למחלקת החינוך העירונית בהצעה לארגן בית־חינוך לילדים בגיל 4—6 שנה. יושבת־ראש המחלקה, אולגה אברמובנה גרשוני, אשה נאורה ומשכילה, הבינה את חשיבות הדבר והאמינה ביכולתי לבצעו.

אז נפגשתי פנים אל פנים עם העוני והעזובה. רשמתי עשרות ילדים רעבים ומוזנחים. לא הצטרכתי לשדל אמהות למסור ילדיהן למוסד. ערכתי שאלון קטן לכל ילד וכאשר הגשתי את החומר למחלקת החינוך, קיבלתי אישור לפתיחת בית־ילדים. נמצא בית קטן פנוי בקרבת תחנת־הרכבת הווילנאית, התקשרתי עם הג׳וינט וממנו קיבלתי חבילות־מזון כדי לספק שלוש ארוחות ביום לילדים. כן השגנו בגדים. הילדים הובאו למוסד. וכך התחלתי עם חברה נוספת לטפל ב־35 ילדים.

אין לתאר את אושרנו וסיפוקנו כאשר ראינו אותם נקיים ושבעים, משחקים ושרים, פעילים ועליזים בביתנו.

אחרי שנתיים פשטה בעיר מגפת טיפוס־הבהרות. גם אני חליתי ונאלצתי לנטוש את עבודתי. ב־1920 נסעתי לווארשה, הצטרפתי לקבוצת חלוצים ועליתי ארצה דרך וינה. כעבור 4 שנים, לאחר מות אמי, עלה גם אבי ארצה. כשביקש לשלוח לו דרישה כתב: „מוטב שאהיה חוטב־עצים בארץ־הקודש מאשר להמשיך בחיי הגולה״. כשהגיע לתל־אביב פתח באמצעים המועטים בית־מסחר לחוטי טוויה וסריגה. הודות לבקיאותו ויושרו התחבב על הקונים וביסס את העסק.

למעלה ממחצית משפחתינו, שלושה אחים ושלוש אחיות התקבצו בארץ. כל אחד פעל בתחומו בכשרון ובמסירות ותרם לבנין הארץ. אזכיר את אחי אליעזר קפלן ז״ל, שר האוצר הראשון במדינת ישראל. את מרבית חייו בגולה ובארץ הקדיש לטובת העם. רב חלקו בעיצוב הבסיס הפיסקלי של אוצר המדינה. אזכיר עוד את אחי הבכור, אברהם, שנפטר במינסק בכ״א ניסן תשל״א. עד ימיו האחרונים התכתב עמי, ומכתביו שפורסמו בדפוס (לבי במזרח, אגרות קטנות מגולת ברית־המועצות לאחות בציון, שיגרן אברהם קפלן, איש־מינסק. הוצאת המשפחה, כפר־יהושע תשל״ב) רצופים המיית־לב, אמונים וחרדה למפעלנו בארץ.

יעקב קאסל

חברת־חרושת

המחבר (1903—1973) — יליד מינסק, חניך הגימנסיה הרצליה, השתלם באגרונומיה בצרפת. עלה ארצה ב־1920. באחריתו — מעובדי חברת־החשמל בחיפה.

משפחתנו גרה ברחוב סאָרפוחובסקאיה. עם באי־ביתנו נמנו י״ז גופף, ד״ר יוליוס ברוצקוס, י״ל וילנסקי, חיים חורגין ועוד.
אבי, ישראל קאסל, שגמר בשלהי המאה הי״ט חוק־לימודיו כמהנדס בדראָזדן שבגרמניה, חזר למינסק, ונתבקש על־ידי חברת יעקובסון־ליפשיץ במינסק להקים לה בית־חרושת. ואכן, ב־1895 הוא בנה שני בתי־חרושת בקירבת תחנת־הרכבת, ואף שימש כמנהלם. לחברה זו של נ. יעקובסון וג. ליפשיץ השתייכו בתי־חרושת ומפעלים רבים: לייצור מכונות, דוודים, בתי־יציקה לברזל ולנחושת, לשכה טכנית, מחסן לחמרים טכניים, ציוד מלא למשרפות יין, לזיקוק כוהל ולמפעלי שמרים.
זוכר אני שהיה גם מפעל ליציקת פלדה. הייתי הולך עם אבא בערבים לראות כיצד מפעילים את דודי־הענק ומעבירים דרכם חמצן לשם הפקת הפלדה.
המנהל האדמיניסטרטיבי היה ויגודסקי, אדם פיקח וחריף. עם עובדי המפעל נמנה גם המהנדס מ. סולסקי.
ב־1910 פירסמה החברה בדפוס קטלוג מפורט ברוסית: „פנקס־מודיעין טכני בעריכת מ. סולסקי, מינסק, דפוס אליהו קפלן״.
היו לבית־החרושת גם כמה פאטנטים. אחד, טיפוס של מגרסה, היה רשום על שם אבי. הפועלים היו רובם ככולם יהודים.
כשעזב אבי את החברה, קיבל ממנה שעון־זהב למזכרת, ועליו חרותות המלים: „לזכר עבודה רבת־שנים, 1895—1916״.

כיתת תלמידים לעברית של המורה חיים תנעזר (1911)
יושבים (מימין לשמאל): משה פיינברג, אסנת קוגל, זינה רקובשצ׳יק, עמנואל וילנסקי (ילן), יעקב קאסל.
עומדים: הרצל ברגר (בן־ארי), המורה חיים תנעזר, הרצל ברגר, אריה גרינברג

ל י א ו   ג ו ל ד ב ר ג

ש ל ו ש ה   ד ו ר ו ת

ליאו גולדברג

המהנדס ליאו גולדברג (1898—1971), יליד מינסק, עלה ארצה ב־1933. כיהן באחרית שנותיו כיושב־ראש ארגון יוצאי מינסק.

מינסק, בירת רוסיה־הלבנה, מנתה בשלהי המאה ה־19 כמאה אלף תושבים, ומהם כ־50% יהודים. בעיבורה של העיר היו פרברים גדולים, וגם שם גרו יהודים. הישוב היהודי העיקרי התרכז בסביבות חצר בתי־הכנסת — שול־הויף. שם היו החנויות, בתי־המלאכה וכו׳. במעלה העיר, מקום־מושב השלטון — הגוברנאטור — היו חנויות מפוארות ובתי־קפה. במינסק חנה חיל־מצב, שני גדודים בערך. הקצינים עם משפחותיהם גרו בעיר, וזה הוסיף פרנסה לחנוונים, לבעלי־המלאכה וכו׳.

בקרב היהודים היו סוחרים גדולים, שהיו מעבירים לגרמניה, לקניגסברג, סחורות שונות, בעיקר עצים, גרעינים וגם קמח לא רק מתוצרת הסביבה, כי אם גם מכל רחבי רוסיה, כי קו הרכבות ברלין־מוסקבה עבר דרך מינסק. וסוחרי מינסק היו קונים סחורות במקומות שונים ומעבירים אותן לגרמניה. העסקים היו גדולים, ועסקי הבנק התפתחו מאוד.

היו שם שני בנקים פרטיים של יהודים, אחד של פולאק־ויסברג והשני של צוקרמן־ברוידה. הם היו מממנים את כל היצוא לגרמניה. בראש הבנק צוקרמן־ברוידה עמדה אשה, שיינדלה ברוידה, דודתה של אשתי הראשונה ז״ל. היא היתה אלמנה, לאחר מות בעלה קיבלה עליה את הנהלת הבנק וגילגלה מיליוני רובלים. היא היתה קשורה עם הבנק הצרפתי „קרדיטה ליאונה״. היתה תורמת אלפי רובל לצרכי צדקה. אחרי מלחמת יאפן־רוסיה התחיל רווח המנהג של התקפות על בנקים מטעם קבוצות אנרכיסטיות וסוציאליסטיות. קבוצה אחת התקיפה גם את הבנק של צוקרמן־ברוידה ושדדה עשרות אלפי רובלים. לאחר השוד תלתה הקבוצה שלט על הבנק: „החרמנו את הכסף לטובת מעמד העניים״. השודדים לא נתפסו, התהלכה שמועה, כי מספר השודדים היה שמונה, וביניהם רק שניים נוצרים.

סחר־העצים היה באמת עצום. סבא של אשתי, למשל, סלל על חשבונו שלוחה של רכבת באורך של כ־20 ק״מ, לשם הובלת העצים לתחנה המרכזית. את הקו סלל ברוחב המקובל ברוסיה בימים ההם ותרם אותו אחר־כך לממשלה. בזכות זו נמסר לו המונופולין של אספקת עצים לרכבות. את הרכבות היו מסיקים אז בעצים. אמנם, זה היה רק חלק מצער ממסחרו בעצים, את רוב העצים היה משווק בגרמניה.

פרט לסחר־עצים ובנקאות, מסחר קמעוני ומלאכה, עסקו היהודים בחרושת. היו כמה וכמה בתי־חרושת במינסק: לספירט, לטפיטים, משרפות ללבנים, בית־חרושת לשמרים ובתי־בורסקי רבים. בתי־הבורסקי של משפחת רקובשצ׳יק היו מהגדולים ביותר. משפחה זו היתה אחת העשירות בעיר. היה לה גם בית־חרושת לשמרים. פרט מעניין, הבורסים, בעלי המקצוע, היו כולם יהודים. ואפילו בבתי־הבורסקי של נוצרים הבורסים היו יהודים. משפחתנו גרה בפרבר, במרחק של כ־$2\frac{1}{2}$ ק״מ מהעיר. לנו היו טחנות־קמח, בית־חרושת לקרמיקה ומשרפה ללבנים. עבדו אצלנו כמה מאות פועלים, וביניהם כחמישים יהודים.

עוד בשנת 1904 הביא סבי את הדיזל הראשון לעיר מגרמניה, מנירנברג. כשהייתי לאחר שנים בגרמניה, ראיתי בעיני את המסמכים על המכירה הזאת. הדיזל הזה סיפק לנו גם אור חשמל, והיינו הראשונים בכך בעיר.

היחסים בין הפועלים למעבידים היו יותר פטריארכליים מאשר בימינו אנו. סבי, למשל, היה משלם לפועליו הנוצרים את שכרם במוצאי־שבת. היה משלם להם רק 10% משכרם, כי הפועלים היו שטופים בלגימה, ואת יתר השכר היה משלם לנשותיהם. דרך אגב, סבי הנהיג חסכון חובה לשיכון לפועליו. היה מנכה משכרם 10%. קנה מגרשים ובנה בתים לפועלים. הקשר היה הדוק מאוד. הגיעו דברים עד לידי כך, שכאשר כבשו הבולשביקים את העיר אסרו, כמובן, את אבי כקאפיטאליסט, ואז הכריזו הפועלים שביתה. השלטונות המקומיים היו במבוכה. זו הפעם הראשונה שהם נתקלים בשביתת פועלים לשם שחרור מעבידם. הם פנו למוסקבה, ומשם ניתנה ההוראה לשחרר את אבי. ואמנם לאחר 10 ימי מאסר, שוחרר.

פרט מעניין על הרמה הטכנולוגית של רוסיה בימים ההם. את הדיזל שלנו היו מניעים בלחץ־אויר דחוס. בחצר עמדו כמה באלונים גדולים עם אויר דחוס, קבורים באדמה עד מחציתם, היו פותחים ברז וכך היו מניעים את הדיזל. פעם פרצו גנבים לחצר, פירקו את המכסים והברגים שהיו עשויים נחושת, וכל האויר הדחוס פרץ החוצה. שוב אי אפשר היה להניע את הדיזל. בית־החרושת שבת כחודש ימים, עד שהביאו מגרמניה, מנירנברג, באלונים קטנים עם אויר דחוס. ברוסיה אי אפשר היה לתקן את הקלקול. הפועלים באותו זמן עבדו בנקיון ובסידורים בתוך בית־החרושת.

בראשית המאה ה־20 כבר נפרצו חומות הגיטו היהודי בעירנו. אמנם, החיים הציבוריים היהודיים עדיין התרכזו בבתי־הכנסת, וחלק ניכר של האוכלוסין המשיכו במתן חינוך מסורתי לילדיהם, אבל לבני המעמד הבינוני והאמיד קרצו אורות ההשכלה הכללית, ואלה לא חינכו את בניהם ב„חדרים״. כן כבר הופיעו מפלגות פוליטיות. היו מועדונים ובהם הושמעו הרצאות. יום אחד הופיע גם חיים וייצמן בעיר. לכבוד הרצאתו סגרו את בית־החרושת שלנו, וסבי וכן אבי הלכו להרצאה זו. היה בעיר אולם גדול, יחסית, בשם „פאריז״, שהכיל כ־300 מקומות־ישיבה ובו התקיימה, בשעתו, הועידה הכללית של ציוני רוסיה.

לבושם של היהודים במינסק לא היה מסורתי עוד, כי אם אירופי או רוסי. האנשים כבר קראו עתונים שהופיעו בערי־הבירה של רוסיה וכן עתונים יהודים מווארשה והתעניינו במתרחש בעולם.

בני משפחתנו לא עסקו בפוליטיקה, פרט לאחד מדודי, שהיה פעיל בחוגי הפועלים, נאסר ובזכות סבי ואבי שוחרר ממאסר.

החיים התרכזו בבית המשפחה. לא היו בתי קולנוע, תיאטראות וכדומה. לראשונה ביקרתי

בראינוע בעיר בשנת 1915. הציגו איזה סרט בליווי מוסיקלי של כמה נגנים שישבו בצד הבמה. בבתים מסוימים היו בערבים משחקים בקלפים, ואילו בביתנו עסקו בלימודים ובקריאה.

הלשון המדוברת בין המוני העם הייתה יידיש, ואולם בבתי האמידים וכן בבתי הפועלים שעבדו בבתי־חרושת של נוצרים דיברו רוסית. אנחנו דיברנו רוסית וגרמנית. אמנו חונכה על ברכי התרבות הגרמנית. שירי גיתה, שילר והיינה היו שגורים על פיה. היתה לנו גם אומנת גרמנית.

השאיפה הדומיננטית היתה ההשכלה. ההורים עשו כל שביכולתם להעניק השכלה לילדיהם. וזה לא היה קל כל־עיקר ברוסיה הצארית. היה קיים „נומרוס קלאוזוס", ומעט מאוד יהודים היו מתקבלים לבתי־הספר הממשלתיים. לכן הקימו היהודים בתי־ספר משלהם: גימנסיה ריאלית של חייקין, גימנסיה למסחר ולשפות וכן גימנסיה הומאניסטית. לגימנסיות אלו היו זכויות ממשלתיות, פירושו של דבר, שעם תעודת־גמר שלהן יכולת להתקבל לאוניברסיטה. אבל גם שם היה „נומרוס־קלאוזוס". עדיפות ניתנה לגומרי גימנסיה שקיבלו לאות הצטיינות בלימודים מידליה של זהב מאת משרד החינוך. ואמנם אחיותי, שהיו שקדניות וכשרוניות, זכו למידליה כזו ולמדו אחר־כך רפואה באוניברסיטה. אני גמרתי את הגימנסיה וציוני היו טובים למדי, אבל לא זכיתי למידליית זהב. ולכן נהרו יהודים לאוניברסיטאות בחוץ־לארץ: גרמניה, צרפת ועוד.

מובן מאליו, שבבתי־הספר הממשלתיים לימדו בשבתות ובחגים היהודיים, פרט לראש־השנה ויום הכיפורים, שאז היו התלמידים היהודים פטורים מלימודים. ההורים השלימו בדלית־ברירה עם חילול־השבת על־ידי ילדיהם. אמי היתה משננת לי: אתה יהודי ועליך להצטיין בלימודים. ואמנם, שקועים היינו בלימודים ובקריאה.

שלושת הדורות במשפחתנו — סבא, ההורים ואנחנו, הילדים — ממחישים את השינויים שחלו בחיי היהודים בעירנו. סבא היה חניך ישיבת וולוז'ין. הוסמך שם לרבנות, אבל בסר ברבנות ופנה לחרושת ולמסחר. הוא נשאר אדוק בדתו. הוא הקים בפרבר שלנו בית־כנסת אורטודוכסי והחזיקו על חשבונו. בבית־כנסת זה התפללו כל יושבי הפרבר. בחגים היו מתכנסים כל בני המשפחה בביתנו לסעודות החג. אנחנו, הילדים, אהבנו מאוד את הכנסים האלה, ראינו בהם יותר כינוס משפחתי מאשר חג דתי. אבי עדיין היה אדם מסורתי, הוא היה כופה עלי לילך אתו לבית־הכנסת בשבתות ובחגים. מובן מאליו, שהמטבח בביתנו היה מטבח כשר. אבל ההורים העלימו עין אם אנחנו, הילדים, היינו סועדים במאכלים לא כשרים יחד עם חברינו ללימודים בשעת הכנת השיעורים. כל החינוך היהודי שלי הסתכם בשנה ומחצית השנה לימודים ב„חדר מתוקן". לאחר מכן למדתי בבית־ספר חילוני. אמנם חגגתי את ה„בר־מצוה" שלי, ואני עליתי לתורה, דרשתי דרשה, מלמד הכין אותי לכך, והיתה חגיגה בבית עם אורחים מוזמנים. אך נראה לי כי אפשר להשוות את חיינו אז שם לחיי היהודים באמריקה היום מבחינת היחס לדת ולחיים. כל ענייננו היה בחיים הכלכליים, ואילו בשוליים שמרנו גם על המסורת היהודית.

כשסיימתי את הגימנסיה בזמן מלחמת־העולם הראשונה, לא באו בחשבון לימודים בחוץ־לארץ. בזכות אבותי, שהיו להם קשרים עם השלטונות, נתקבלתי בראשית שנת 1915 כתלמיד למכון הטכנולוגי בפטרבורג. היה זה מכון טכני גבוה שגומריו הוכתרו כמהנדסים. חיינו שם בפנימיה ובמשטר צבאי. חייל היה משרת אותנו. בכל חדר גרו שני חניכים. גרתי בחדר אחד עם צ'רקסי, בן קצין, בחור נחמד מאוד.

משפחתי התגאתה מאוד בלבוש־השרד שלי, לבוש של פרחי קצינים עם כפתורי־זהב. כשהגיעה שעת נסיעתי לפטרבורג, ליוו אותי בני המשפחה לרכבת שיצאה בלילה. נסענו לתחנת־הרכבת בעגלות רתומות לסוסים. ציידו אותי בהמחאה למשיכת כסף מבנקים, סכום־כסף גדול. לפני עלותי לרכבת, קראה לי אמי הצדה ואמרה לי: „דע לך, בני האהוב, כי יהודי אתה. אפשר לנשל יהודי מכל נכסיו, אבל לא מידיעותיו, ולכן עליך ללמוד בשקידה ולהשתלם במקצועך. וכיהודי עליך לגמול טובה למכריך, ולהיות אדם ישר. מעדיפה אני את מותך על היותך רמאי או מתנכר לאחרים". אלה היו מלות־הליווי שלה.

היינו יהודים לאומיים גאים, לפי הטרמינולוגיה של ימינו. והיתה אחדות יהודית, עזרה הדדית של יהודים. זכורני, כשהייתי ילד קטן, כבן שמונה, נכנס אבא לחדר, נשק לנו ואמר: „המשרתים יגנו עליכם, ואילו עלי ללכת". ויצא למשמרתו עם שני אקדחים טעונים. התהלכו אז שמועות על פרעות ביהודים. עם אבי הלכו רבים מהפועלים, והשאירו את משפחותיהם בפרבר. התארגנה „הגנה עצמית" של יהודים לעמוד בפני הפורעים שיבואו. כשנודע לפורעים על ה„הגנה העצמית", פסחו על מינסק ולא הגיעו כלל לעיר. היתה זו עיר שרובה יהודים גאים, היודעים להגן על עצמם.

ועוד דוגמה לחוש האחריות הלאומית של יהודי עירנו. הבנקאים היהודים שבעירנו לא היו ציונים רשמיים. אולם כשפנה אליהם המהנדס וילבושביץ בהצעה להקים בית־חרושת לשמן בארץ־ישראל, תרמו לכך סכום כסף נכבד. וילבושביץ עלה לארץ והקים בית־חרושת לשמן בלוד. משום־מה לא עלה העסק יפה. וילבושביץ חיסל את בית־החרושת בלוד והעביר את המכונות לחיפה. וזה גרעינו של בית־החרושת „שמן" לאחר מכן. הבנקאים תרמו את הכסף לא בגלל היותם ציונים, אלא בגלל היותם יהודים. הם לא חלמו אפילו לעלות לארץ, אבל אם ישנם יהודים שנוסעים לארץ־ישראל, הרי הם נכונים לעזור להם.

עם השתלטות הסוביטים על העיר מינסק, חזרתי לעיר. הציעו לי משרה נכבדה מאוד: ניהול תחנת־החשמל במקום. התחמקתי מקבלת משרה זו. הייתי משוכנע שאין לי מקום בעיר תחת שלטון סוביטי. אמנם, חברי ללימודים, וכן רבים ממכרי בעיר, נעו עם זרם הזמן והשתלבו בשלטון הסוביטי, ראו בו תקוה וסיכוי ליהודים. לא כן אני, שראיתי את החרמת בתי־החרושת שלנו וכן דירתנו על־ידי השלטונות.

אחותי עבדה אז כרופאה בבית החולים. יחד אתה עבד רופא ממוצא פולני. יום אחד הוא נתלווה לאחותי ואמר לה: „האם נכון הדבר, שיש לך שני אחים? לא כדאי שיישארו פה. ידוע לי, שלאחיך הבכור הציעו משרה ממשלתית והוא מתחמק. רצוי שיסתלק מהעיר".

אחותי ענתה לו בצחוק: „הוא עודנו מהנדס צעיר והרשות בידו לבחור".

לבסוף הוא אמר לה: „יום שבו לא אבוא לעבודה לבית־החולים ישמש כסימן לאחיך שעליו להסתלק תוך ארבעים ושמונה שעות".

ביום אחד נקראתי לטלפון, היה לנו טלפון בבית עוד משנת 1912, ואחותי אמרה לי: „סוף־סוף עליך להחליט לאן פניך מועדות. דע לך שהרופא הפולני לא בא היום לעבודה". התקשרתי מיד עם מכר שלי, רופא, שניהל בית חולים לחולי־רוח מחוץ לעיר, באחוזה שהוחרמה. ביקשתיו שיקבלני כ„חולה" ויאכסן אותי אצלו. הוא הסכים לכך ורשמו אותי כחולה. לאחר יומיים הותקפה העיר על־ידי הצבא הפולני. הרופא הפולני, שנלוה לצבא הכובש, שאל את אחותי איפה אני, ואולי אסכים לקבל מינוי מטעם השלטונות הפולניים. כשנודע לי הדבר הסתלקתי מהמקום, ודרך סובאלק עברתי את הגבול והגעתי לגרמניה.

ד״ר משה ראקובשצ׳יק

מימי הילדות

המחבר נולד במינסק ב־1909, עלה ארצה ב־1946. רופא־אורולוג, מנהל מחלקה בבית־החולים תל־השומר, המרכז הרפואי ע״ש ח. שיבא.

התרשמותי החזקה ביותר, עוד מגיל הילדות הרכה היא — שני בתי־הספר העבריים, משהו כעין גן־ילדים של זמננו וכיתות נמוכות של בית־ספר וגם כעין חדר מתוקן של אז עבור ילדים מגיל 6—9. היו אלה בתי־הספר של חיים תנעזור ושל מנחם איצקוביץ בשנים שלפני מלחמת־העולם הראשונה. למדו שם עברית בעברית וקצת לימודים כלליים: חשבון וגיאוגרפיה, והיו גם שיעורים בהתעמלות. בבית־הספר האחד היה המורה להתעמלות גוי. אצל שני המורים יחד למדו כ־20—30 ילד, לרוב בנים של „פני־העיר״, בני תעשיינים ממשפחות ראקובשצ׳יק, קאסל, בני הכימאי וילנסקי (משפחת מרים ילן־שטקליס), משפחות ברגר, משפחת סוחר־העורות בנדאָס וכו׳.

בבנין בית־הספר של חייקין היתה גם הפאקולטה לרפואה של האוניברסיטה המינסקאית. סמוך למלחמת־העולם הראשונה קנה אבי בית גדול ברחוב פוליצייסקאיה (אחרי המהפכה הוסב שמו לפרוליטארסקאיה), ביתו לשעבר של הגנרל סולוגוב. השיפוץ והתיקונים נמשכו למעלה משנה. הספקנו לגור בבית רק זמן קצר, כי בשנת 1915, בהתקרב החזית הגרמנית למינסק, הוחרם הבית על־ידי הצבא הרוסי בכדי לשכן בו מפקדה של הריגול הצבאי הנגדי. המשפחות היהודיות שגרו בבית נזרקו בפשטות מדירותיהן.

החזית התקרבה עוד יותר. נעשו על־ידי הגרמנים נסיונות ראשונים של הפצצות מאויר. רושם מדכא עשו הפצועים הראשונים שהובאו העירה. בהתחלת 1915 עבר צפלין מעל שמי מינסק והטיל פצצות, הנזק היה מועט, אך הבהלה בין תושבי מינסק היתה גדולה. עברנו אז לעיירה בסביבות צ׳רניגוב, לבית קרובים עשירים, סוחרי יערות.

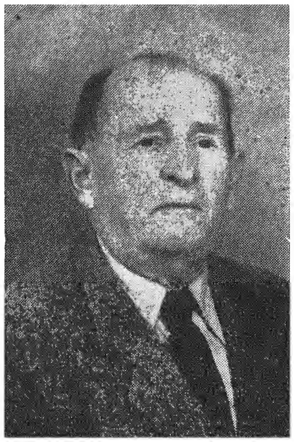
התעשיה של משפחתנו ידועה היתה ברחבי רוסיה הלבנה ותוצרתה נמכרה לחו״ל. בית־החרושת העיקרי היה לתעשיית שמרים, לכוהל, לעמילן ולתוצרת־לואי של עמילן, נופת ששימשה לפיטום בקר לבשר, והוקמה עוד על־ידי סבא ואחיו. בניהם, בוגרי בית־הספר הריאלי הממשלתי הפרטי של חייקין, המשיכו להרחיב את הקיים ולהקים תעשיות נוספות. היו איפוא מפעלי תעשיה בבעלותן של שבע משפחות שלנו, והיו מפעלים, כגון לגפרורים ולבידים — רק בבעלותן של ארבע משפחות, בני סבא. במפעל העיקרי, תעשיית שמרים וכוהל, עבדו בממוצע 60—70 פועל, היהודים ברובם בעבודות מקצועיות והגויים בעבודות שחורות.

הבית היה כשר למהדרין. אבא והדודים התפללו בימי חול בבית, אך בשבתות ובחגים הלכו לבית־הכנסת. לימים נפלה מחלוקת במשפחה; אבא ירש את מקום סבא ב„בית־המדרש הגדול״, במזרח, ודודי עבר ל„כור־שול״ החדש שהוקם „לאניני הטעם״. האדוקים קראו ל„כור־שול״ בשם „די באָסיאצקע שול״, כלומר בית־הכנסת של היחפנים. מביקורי בבית־הכנסת עם אבא נחרתה בזכרוני חרדת־הקודש עם „ברכת הכוהנים״. חובה להתכסות היטב בטלית של אבא ואסור להציץ מבעדה, שכן המסתכל בפעם ראשונה מתעוור בעין אחת, בפעם שניה — בעין השניה, ואילו בפעם שלישית — הוא שובק חיים לכל חי.

בהתקרב יום הכיפורים, היה ניטש הויכוח בית, כמה שעות אני, הקטן, חייב לצום. כשמלאו לי 13, העלה אותי ר׳ מיכל רבינוביץ לתורה בבית־המדרש הגדול.

שפת הדיבור בבית — יידיש. בסגל העובדים, נוסף למבשלת היהודיה, משרתת גויה צעירה שעסקה בסידור הבית ונקיונו, ו„פריילין" גרמניה שלימדה את הילדים גרמנית.
כשפרצה מלחמת־העולם הראשונה, והתחילו מגייסים לצבא גם סוגים שקיבלו שחרור בימים כתיקנם, כגון בעלי כרטיס כחול (כרטיס אדום — כשר לשרת בצבא, כחול — בהגבלות, ולבן — פסול לגמרי), היתה דאגה רבה בבית. גם אבי וגם בני דודי צריכים היו להתגייס וחיפשו עצה איך להיפטר מצרה זו, כי מי זה רוצה לשרת בצבא של „פוניה־גנב"? עם הזכאים לשחרור מהצבא נמנו גם העובדים בתעשיה צבאית וגם מנהלי מפעלים הקשורים בהספקה לצבא. ובהתיעצות משפחתית נתקבלה החלטה לעסוק בהספקת מצרכים לצבא, גם אם עיסוק זה יכניס הפסד, אבל לעומת זאת יאפשר לקבל שחרור לבני המשפחה החייבים להתגייס. חתמנו חוזים עם הצבא להספקת ציוד צבאי, החל במדים, לבנים, תרמילי־עור, אתי־חפירה ועוד. שכרנו מגרשים גדולים ושם רוכז הציוד. העסקנו חייטים, תפרים ובעלי־מלאכה שונים בהכנת הציוד ובעיבודו הסופי. למגרשים באו מפקחים מטעם הצבא, שגם הם זכו, כמובן, בטובת־הנאה, ואישרו את המשלוחים. באופן כזה היו בני המשפחה פטורים מלהשתתף במלחמה וה„עסק" שהתחילו בו שלא לשמו התרחב לכדי ממדים עצומים והכניס רווחים גדולים. הרווחים גדלו עד כדי כך שהוחלט, לפי הצעת המשפחה, להחליף סכום של $3\frac{1}{2}$ מיליון רובל בלירות־שטרלינג אנגליות. במוסקבה אפשר היה לבצע טראנסאקציה כזאת על־ידי סידור עם אחד הבנקים. אחד הדודים נסע לשם ובידו הסכום האגדתי. כשהגיע הדוד למוסקבה, נודע לו כי הממשלה האנגלית הודיעה על פיחות הלירה־שטרלינג, ומחמת כך נרתע מהכוונה להחליף רובלים של הצאר במטבע שערכו יורד וחיפש עסק אחר. נודע לו כי בסביבות סאראטוב עומדת למכירה אחוזתו של גנרל רוסי, ומחירה 5 מיליון רובל. ואז פנה לדודי מצ'רניגוב שישתתף בעסקה. הלה התנה את תשובתו בהסכמת הרבי מלובאביץ', שהתגורר כפליט ברוסטוב. אחרי שניתנה גם הסכמת ה„רבי", נעשתה משפחתנו לבעלת אחוזה גדולה, ואפילו במקום שלא נמצא בתחום הישוב היהודי ברוסיה דאז.
בקיץ 1916 נסעה כל המשפחה לקייטנה לאחוזה זו. באחוזה זו, שבה התרכזו כל הקרובים וגם משפחת הדוד מצ'רניגוב, הונהג מטבח כשר ובחור־ישיבה שלימד בבית הדוד הובא לשם והמשכנו ללמוד תורה ועברית גם בימי פגרת הלימודים מבית־הספר.
אחרי המהפכה, עם צאת הכובשים הגרמניים, עברה משפחתנו לביאליסטוק, אך עם כיבוש מינסק על־ידי הפולנים חזרנו לשם ונשארנו שם זמן מה עד לאחרי כיבוש העיר ע"י הסוביטים בפעם השלישית. עם התבסס השלטון הסוביטי במינסק הוזמן אחד הדודים לראש מועצת הקומיסארים העממים — צ'אֶרביאקוב. הלה הציע לו לכהן כיועצו הכלכלי. דודי ביקש שהות להרהר בהצעה, אך מיד חיפש דרך לגנוב את הגבול לפולניה. זמן קצר אחרי נסיגת הפולנים ממינסק בא אבי לצ'קה, לבקש רשיון לנסוע ברכבת לבוריסוב, על־מנת לראות את מצב בתי־החרושת. באותם הימים חייב היה הרוצה לנסוע ברכבת, אפילו תחנה אחת, להצטייד ברשיון הצ'קה. כששמע עובד הצ'קה את שמו, ראקובשצ'יק, ביקש ממנו להמתין קצת, וכעבור דקות מספר נגזר דינו באורח אדמיניסטראטיבי לשנת־מאסר במחנה עבודת־פרך ליד סמולנסק.
אבא ישב תשעה חודשים במאסר וחזר למינסק, למשפחה, אך מאז היה לו ברור כי מוטב לו להסתלק משם ולעבור את הגבול לפולניה. המפלגה הקומוניסטית היתה שולחת אז

תעמלנים לפולניה שהיו מעבירים לשם ספרות קומוניסטית בלתי־ליגאלית. על־ידי מתן שוחד ביד רחבה, הוכנס אבי לרשימת התעמלנים העוברים בידיעת הצ׳קה את הגבול הסוביטי. על הגבול הכיר אותו אחד מעובדי הצ׳קה, בנו של אחד מעובדי בית־החרושת שלנו, ובסיועו עבר אבא בשלום לפולניה. אמא והילדים נשארו במינסק.
רעב ומחסור שררו אז בכל רוסיה וגם במינסק, אך משפחתנו סבלה במיוחד. התקיימנו זמן מה על עשרה שקים של מלח שהצלחנו להסתיר בזמן נסיגת הפולנים. המלח, שהמחסור בו היה מורגש גם בכפר, היה למטבע עובר לסוחר, בו אפשר היה לקנות עצים להסקה אצל האיכרים. בקיץ היינו הולכים לשדות תפוחי־האדמה שמחוץ לעיר וחופרים בשדות אחרי איסוף היבול, ומוצאים בדי־עמל תפוחים קטנטנים. עזרה ניכרת קיבלנו מהמבשלת שלנו, שבזמן הסוביטים נשארה לגור אתנו, אך עבדה בהסקת בית־המרחץ ברחוב קרשצ׳נסקאיה. המצב הוקל הרבה אחרי שאחי הבכור נתקבל לעבודה במחסני אר״א, ארגון עזרה להספקת מזון ברוסיה.
אר״א התחיל לפעול במינסק, בהשפעת הדז׳וינט, עוד בימי השלטון הפולני והמשיכו זמן־מה גם בשלטון הסוביטי. העובדים באר״א קיבלו אחת לחודש חבילת־מזון שהכילה קמח לבן, חלב משומר, סוכר, קופסת קוקוס וכו׳. משפחת ברגר, שאביהם יצחק ובנם הרצל כבר ברחו אז לפולניה, ודירתם הוחרמה על־ידי השלטון הסוביטי, עברו לגור אתנו. עברית המשכנו ללמוד בבית זמן־מה בימי השלטון הסוביטי.
באותו זמן התחיל אחי בפעילות ציונית במחתרת. הייתי אז צעיר אפילו מכפי להשתתף ב„החבר־הצעיר״, ובכל־זאת השתתפתי באסיפות „החבר״ שהיו בביתנו. היו מתכנסים 10—15 צעירים, ובכללם: שלום ויסבורד, ל. לויטה, שלמה הורביץ ועוד. אמא דאגה לספק תמיד לאסיפה המחתרתית בביתנו גם קצת מזון ממש.
באסיפות אלה למדו במרץ רב ידיעת־ארץ־ישראל. היה בביתנו חדר קטן בעליה ושם היתה תלויה מפה גדולה של א״י. קרה שמחלקת־הדיור של המועצה העירונית החרימה אצלנו את החדר הזה בעליה ושיכנה שם שני חברים מהקומסומול. במרוצת הזמן הם עזבו את החדר, אבל עם כל חפציהם נטלו גם את מפת א״י. אחי הלך למרכז הקומסומול והתאונן על גניבת מפה גיאוגראפית, בלא לנקוב בשם א״י, והם החזירו את המפה.
בשנת 1922 פתחו השלטונות במאסרים ובחיפושים אצל פעילי התנועה הציונית בעיר. „החבר״ הוציא כרוז שמחה על הרדיפות. הכרוז שוכפל בשפירוגראף. בלילה, אחרי הדפסת הכרוז, דפקו בדלת, אנשי גפ״א באו לערוך חיפוש. המבשלת שלנו הצליחה להשפיע על מפקד החוליה שיאפשרו לה לצאת. היא לקחה מתחת לבגדיה את כל הכרוזים וזרקה אותם לחצר אחרת. אבל איך להסתיר את השפירוגראף עצמו? חליתי אז בדלק־כליות, באין ברירה הכניסו אלי למיטה את השפירוגראף ואני שכבתי עליו, אנשי גפ״א לא הטרידו אותי, החולה, ולא חיפשו במיטה. בשכבי ככה על השפירוגראף הועתק כל תוכן הכרוז על החלק התחתון של גופי. עבר זמן עד שהצלחתי למחות עקבותיו מעלי.
אבא, בהיותו בפולניה, לא נח ולא שקט ממאמציו להעביר את כל המשפחה אליו. יום אחד קיבלנו הודעה כי יבוא בעגלה לקחת את משפחתנו, פרט לשני האחים היותר גדולים, על־מנת לגנוב את הגבול לפולניה. עברנו את הגבול בין הכפר קראסני שבתחום הסוביטי והעיירה ראקוב בתחום הפולני. נתפסנו על־ידי המשמר הפולני, אך בעזרת שוחד הגון הסתדר הענין. אחי הגדולים הגיעו לפולניה יותר מאוחר. גנבו את הגבול תוך סכנת־נפשות. כך נסתיימה פרשת משפחתנו במינסק.

משה כהן

מ. ט.

משה כהן

בתקופת מלחמת־העולם הראשונה היתה מינסק מרכז יהודי גדול. גדול תרתי משמע. במינסק נתרכז אז מספר עצום של פליטים מפולניה וליטא. גם התישבו אז במינסק רבים מגדולי ישראל.

משה כהן ישב שנים רבות בלידא. רבה של לידא, הגאון המפורסם יצחק יעקב ריינס ז״ל, מיסד מפלגת „המזרחי״, מינה את משה כהן הצעיר למזכיר „המזרחי״, המזכיר הראשון של מפלגה זו. אחר־כך, כשפתח הרב ריינס את הישיבה שבה למדו גם תורה וגם השכלה, היו משה כהן ופנחס שיפמן המורים בישיבה זו לעברית, לספרות, להיסטוריה ועוד.

בשנה השניה למלחמה נותק מאשתו. בחול־המועד סוכות תרע״ו נפגש במינסק עם הורי אשתו ונשאר אתם יחד במינסק. חותנו היה הגאון הרב אברהם טיקטינסקי ז״ל, ראש ישיבת מיר.

ראשי יהדות מינסק, ביחד עם עסקנים מפליטי ליטא ופולניה, ייסדו ועד לפליטים. הועד הזה פעל גדולות בהגשת עזרה חמרית ורוחנית לחלק גדול מהפליטים. פעולת הועד היתה בצורות שונות: עזרה כספית, סיוע להסתדר בעבודה, עזרה לחיפוש קרובים, עזרה למציאת מטענים של הפליטים, שבעת ההתקפה הגרמנית הגדולה פרקו את המטענים בתחנות שונות, כדי לפנות את הקרונות, וכך נתפזרו המטענים בכל רחבי רוסיה הגדולה. הועד הצליח למצוא כמעט את כל המטענים. הועד פתח גם בתי־ספר לילדי הפליטים.

משה כהן מונה למזכיר הראשי של הועד הזה, והיה הרוח החיה בכל פעולות הועד.

במסוה העזרה לפליטים התנהלה על־ידי הועד הזה פעולה תרבותית ציונית רחבה, שכן העבודה הציונית היתה אסורה בימי הצאר. הועד פתח שיעורי־ערב לעברית לנוער.

השם „ביסטרוחוד״ ראוי שישובץ בתולדות מינסק. הבנין הזה ברחוב ראקובסקאיה או יוריאֶבסקאיה, היה שנים אחדות מוסד תרבותי גדול. מספר רב של ילדים ונוער רכשו בו תורה ודעת. מהבוקר עד שעה מאוחרת בערב נשמע בכל אולמי הבנין קול תורה. בבוקר — בית־ספר לילדים, ולפנות־ערב ובערב — שיעורי עברית לנוער.

משה כהן היה המורה של הכיתה הגבוהה בשעורי הערב. הוא לימד תנ״ך, ספרות והיסטוריה. אחר־כך הוחלט לקבוע שעה או שעתיים בשבוע לאגדה, והוא היה המרצה גם בשיעור זה.
את שיעורו הראשון לאגדה פתח במשנה מ„פרקי־אבות״. „על שלושה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות־חסדים״. בכשרונו הנפלא להסברה ובשפתו הצחה ביאר עד כמה תלוי קיום העולם בשלושת הדברים האלה. במיוחד הרחיב את הדיבור בענין גמילות־חסדים, כלומר, היחס בין אדם לחברו, בין יחיד לציבור ובין ציבור לציבור. הקשיבו קשב רב לדבריו, כי הקסים אותם בהרצאתו זו. הרבה מגדולי מינסק וחכמיה היו באים לשמוע הרצאותיו.
בזמן ההוא נוסד סמינר למורים בעברית. משה כהן הורה גם בסמינר. פה מצא לו כר נרחב להוציא מעיני בקיאותו החוצה.
משה כהן קיים בעצמו, במלוא מובן המלה, את שלושת הדברים: תורה, עבודה וגמילות־חסדים. הוא לא ידע לשבת בטל. תמיד עיין בספר, אפילו בעת האכילה היה כמעט תמיד ספר פתוח לפניו. הוא קיים את התורה, ללמוד וללמד, עשרות שנים היה מורה. כל ימיו קיים מצות עבודה. הוא היה עממי וחברותי, וקיבל כל אדם בסבר פנים יפות.
במיוחד התבלטה פעולתו הענפה בשבתו במינסק. בהיותו מזכיר ועד הפליטים, שימש בתפקיד קשה ואחראי. השלטון הצבאי של הצאר חשד ביהודים שהם מרגלים, ולא פעם האשים את ועד הפליטים שהוא מסייע למרגלים. המזכיר הראשי של הועד היה האחראי כלפי השלטונות על כל פעולות הועד. אם נתפס מישהו באשמת ריגול ובידו תעודת־זהות מועד הפליטים (חלק גדול מהפליטים, בבריחתם המבוהלת ממקומות־מגוריהם, לא הספיקו להוציא תעודות מהרשות המקומית וקיבלו תעודות מועד הפליטים), הוטלה האשמה על המזכיר שחתם על התעודה. לא רק בשעות העבודה במשרדי הועד הטרידוהו, אלא גם בבית לא נתנו לו לנוח. הוא הסביר פנים לכל הפונים אליו ועשה כל שהיה ביכלתו לטובתם.
בפרוץ מהפכת־פברואר, הותרה הציונות. משה כהן נבחר למזכיר הועד הגלילי של ההסתדרות הציונית בגליל מינסק. עבודת הועד היתה מסועפת והוא התמסר לה בכל כוחו ונפשו.
התחילה מלחמת־בחירות לעיריות המקומיות, לועדי הקהילות ולאסיפה המחוקקת. הציונים נאלצו לעמוד במערכה קשה גם נגד הימין וגם נגד השמאל. ה„בונד״ ריכז את כל כוחותיו במינסק. כל חברי הועד המרכזי שלו ישבו אז במינסק. משה כהן היה נואם בחסד עליון ותמיד היתה ידו על העליונה בויכוחים אתם, בישיבות ובאסיפות־עם.
הוא לקח חלק פעיל בעריכת העתון היומי הציוני שהוציא הועד הגלילי בעריכתו של מיכל רבינוביץ.
גם בתקופה סוערת זו לא נטש את ההוראה. עם עוד מורים עברים פתח את „המדרשה״ — בית־ספר עברי. הוא לא פסק גם מלקרוא את הרצאותיו בסמינר־המורים ועוד.
בקיץ תר״פ נסע לועידת לונדון בתור ציר גליל מינסק ומשם לא חזר למינסק, כי בינתיים התחלפו השלטונות. במקום הפולנים באו הבולשביקים, ומובן מאליו שמיד נאסרה הפעולה הציונית והתחילו המאסרים. מלונדון נסע לווילנה, אחרי שנים אחדות עבר לקובנה. בשנת תרצ״ו עלה לארץ.
נפטר בירושלים בי״א שבט תשי״ב.

מ י כ א ל   מ י נ ק ו ב

מנחם איצקוביץ

מיכאל מינקוב (1900—1974) עלה ארצה ב־1920. חלוץ בכל דרכיו. נשא נפשו לראות בהופעת ספר־מינסק עד אחרון יומו, ולא זכה.

מנחם איצקוביץ

בעיר מינסק היו הרבה מורים עברים מחוננים. היה הסופר הנודע יכנה״ז (ישעיהו כהן ניסן הר־זהב) — עילוי, אנציקלופדיה חיה, פלייטוניסטן שנון וחריף, והיה המורה־הסופר ח.ד. רוזנשטיין, שלסידור התפילות בעריכתו, „שירה חדשה״, יצאו מוניטין בכל תפוצות היהודים.

„חדר מתוקן״ היה במינסק שלמדו בו עברית בעברית. אחד המורים בו, מן המעולים שבהם, היה מנחם איצקוביץ. רבה היתה השפעתו על תלמידיו ותלמידותיו ועל הנוער שבא במגע אתו. מחונן בכשרון בימוי, אמן בהיגוי, היה מעלה בימי חג ומועד חזיונות מחיי הארץ. תמיד הדגיש את העבודה המעשית בארץ, עבודת־כפים. כל הנערים והנערות שנכחו בהצגות אלו היו מוקסמים ומושפעים, ובלב היתה גומלת החלטה להצטרף אל מחנה הבונים והעובדים בארץ. כך הנחיל לנו בגולה הרחוקה את כיוון הדרך בה נלך עד אשר נגיע למחוז־חפצנו — ציונה.

בימי הצאר אסורה היתה הציונות ברוסיה. וכל רמז בפומבי קל שבקלים, בעל־פה או בדפוס, היה בתכלית האיסור. האחד שהיה מערים על השלטונות היה הציוני המובהק נח טיומקין. אם בבוקר לא־עבות היית רואה אותו רוכב על אופניו ונייר כחול־לבן מודבק על סרני גלגליו — היה עובר לחש־רחש בין הילדים והנוער: מה יום מיומים? אין זאת כי כ׳ תמוז היום. כך גם מחזותיו של מנחם איצקוביץ שהציגם בחן רב.

גם במדרשה שהקים עם חבריו המורים משה כהן וחיים תנעזר היה משכיל לכבוש את לב הילדים ולהמחיש לעיניהם בחזיון ובמשחק את הארץ היעודה. עוזרות נאמנות היו לו כאן המחנכות אלתה תנעזר ז״ל, ותיבדלנה לחיים האחיות טיקטינסקי ורעיתו גאולה. אבל הוא היה הרוח החיה. ועל פיו ישק הכל, ויימלא תוכן ארץ־ישראלי. לא כן ב„ביסטרוחוד״. כאן היה הוא עצמו המביים והמציג. ודומה היה על הצופה כאילו רגליו עומדות בארץ־ישראל. ולמרבית הפלא — עד אז לא ביקר איצקוביץ בארץ.

זכור לי מחזה משנת 1917. ל״ג בעומר, שלושה חודשים לאחר מהפכת קרנסקי. תהלוכה ומצעד בתי־הספר היהודיים מהגן הגוברנטורי עד כיכר הכנסיה (כיום — כיכר החופש). איצקוביץ בראש, רוכב על סוס לבן, כמצביא, לקול נגינת תזמורת מכבי־האש העירונית, ובוקעת השירה:

היערה, היערה, בקשת וחץ,
נקומה נצאה, שם פרח ינץ...״

המנגינה והמלים אמרו לנו הכל: ארצנו קוראת לנו! היה זה מחזה שכל רואיו השתאו ליכולת הארגון והביצוע המופתי ששרר בכל.
היו הרבה ציונים אנשי־שם במינסק — ד״ר ברוצקוס, ד״ר א. גולדשטיין, יהודה נופך, אברהם קפלן, ד״ר ח. חורגין, יצחק ברגר, מיכל רבינוביץ ועוד. עם חבורה רבת־השפעה זו נמנה גם מנחם איצקוביץ. במופתים ממשיים הצליח להחדיר בנו את היעוד הציוני. לרעיתו ולבניו קרא בשמות עבריים — גאולה עמנואל, אדיר, מסדה. זכורני איך היינו מתגנבים מאחרי הזוג איצקוביץ בצאתם לטייל עם אדיר הקטן, והוא בן שנתיים־שלוש, ומקשיבים איך הוריו משוחחים אתו עברית והפעוט משיב עברית. איך היינו מתרגשים מכל מלה היוצאת מפיו!
ציוני נאמן היה כל ימיו, ורבים מתלמידיו עלו בהשפעתו לארץ. בפגישותינו בארץ היה מעלה בזכרונו את תלמידיו שלא זכו לעלות וצער רב היה נסוך על פניו.

מנחם גורפינקל

שיעורי־ערב לעברית

מנחם גורפינקל, נולד במינסק ב־1900, עלה ארצה ב־1920.

בשנת 1915 נערכו במינסק שיעורי־ערב לעברית על־ידי המורה מרליס, יליד עיירה בקירבת מינסק. את השיעורים ניהל בהברה הספרדית, דבר שלא היה מקובל שם. הוא המשיך לקיים את שיעורי־הערב גם בימי המלחמה, על אף קירבתה של מינסק לקו החזית. אחרי מהפכת פברואר, ב־1917, כינס מרליס את תלמידיו בפרבר העיר קומארובקה ואירגן כעשרים איש בחוג ללימוד עברית בערבים. בשבתות היה משמיע הרצאותיו, בהברה הספרדית, על הלאומיות והציוניות. מסיבות אלו היו מלוות שירה עברית ונגינה בכינור.
התלמידים היו ברובם אנשי „עמך", נגרים, סנדלרים וחייטים. חוג זה שימש יסוד לתנועה שנתכנתה בשם „ראדיקאל־פועלי־ציון". ההבדל בינם ובין „פועלי־ציון" האחרים היה זיקה לשפה העברית, חיוב ההשתתפות בקונגרסים, רכישת שקל, בולי קק״ל וכיו״ב.
מתוך „ראדיקאל־פועלי־ציון" קם ארגון מצומצם יותר שקרא לעצמו בשם „הפועל־החלוץ". כבר אז היה במינסק ארגון „החלוץ". קבלת חבר ל„החלוץ" היתה מלווה טכס מסתורי: הדלקת נרות ושבועה. ארץ ישראל היתה משאת־נפשנו, אך לא יכולנו לקיים אז קשר עם הארץ. ארץ־ישראל היתה בשלטון התורכים, כלומר — ארץ־אויב.
„הפועל־החלוץ" אימץ לו את תכנית אופנהיימר: כל חלוץ יתנדב ללכת, למשך שנתיים, לעבר־הירדן ויהיה שם רועה־צאן. לנשף הפתיחה של „הפועל־החלוץ" באו כל ציוני מינסק, ובראשם איצקוביץ. על הבמה פתחה המקהלה בשיר „עורו, אחים", מאחורי המקהלה ניצבה קבוצת בחורים ובחורות. כל אחד החזיק בידו חרמש ומגל או משור וכדומה. הרושם היה עצום: מילתא זוטרתא — יהודי וחרמש בידו! בהכנת הופעה זו סייע בידינו המורה מנחם איצקוביץ.
בשנת 1918, משכבשו הגרמנים את מינסק, חודש הקשר עם הארץ. משפחה אחת במינסק קיבלה בקביעות את הספרות, ותמיד, ביום התקבל הדואר, ראשון המחכים לו היה מנחם איצקוביץ.
מרליס הגיע לדרגת מרצה לעברית באוניברסיטת מינסק בשנת 1922־23.
בינואר 1925 באו אנשי ג.פ.או לאסור אותו, אך איחרו את המועד. אותו לילה נפטר...

שמואל אבינועם (צוקרמן)

עזרה לפליטים

המחבר (1880—1967) עלה ארצה בשנת 1922
לאחרונה — מעובדי חברת־החשמל בתל־אביב

סתיו 1914, מלחמת־העולם הראשונה. דרך העיר מינסק התחילו לעבור פליטים יהודים שהצבא הרוסי גירש אותם מאזורי הגבול. הפליטים הראשונים רק עברו את העיר בדרכם לתוך רוסיה. הגיעו אז למינסק יהודים מוואֹרשה ומכל פולניה, ואחרי כן מסביבות גרודנה וביאליסטוק, וכשקרבה החזית למינסק, באו פליטים מסביבות וילנה ועוד.
כל יהדות מינסק התנדבה לפעולת העזרה לפליטים. כל אנשי המפלגות היהודיות, הבלתי־ליגאליות והליגאליות־למחצה, נכנסו במרץ לפעולה. הוקם ועד־עזרה לפליטים המורכב מאנשי „בונד", „פולקיסטים" וכל המפלגות של התנועה הציונית בעיר. התמסרו לפעולה העסקנים הציונים הקשישים: יצחק ברגר, נופך, אברהם קפלן (דודו של אליעזר קפלן — שר האוצר הראשון), נח טיומקין ועוד, ומהצעירים — פעילי „התחיה", אליעזר קפלן, איצקוביץ ועוד.
ממשלת הצאר נתנה גושפנקה רשמית לועד שהוקם, והמוני היהודים מכל „ימות החול" נענו לתביעת העזרה.
פעולת העזרה הקיפה כמעט את כל יהודי העיר. בחג השבועות 1915 הגיע משלוח של יהודים פליטים מאזור הארצות הבאלטיות ברכבת מיוחדת, בקרונות סגורים, בדרכם לפנים רוסיה. הפליטים הוחזקו כאסירים, וכשהרכבת הגיעה למינסק, לא נתנו לפליטים לצאת מהקרונות. הרכבת עצמה לא נכנסה למחנה, כי התעכבה במרחק מהעיר. בהיוודע הדבר ליהודי מינסק, רגשה כל העיר. הרבנים הכריזו בבתי־הכנסת שהעזרה לפליטים היא בגדר פיקוח־נפש ומותר לנסוע בעגלות ולעשות כל עבודה האסורה בחג. ריכזנו הרבה עגלות ויהודים נידבו חלק ניכר ממה שהכינו לחג: חלות, דגים ותבשילים מן התנורים, וכל זה הבאנו לרכבת הפליטים.
הפליטים המשיכו לזרום באלפיהם למינסק ולעיירות הסביבה. הבעיה הראשונה היתה הדאגה לשיכונם, בכן, תפסו את כל „עזרת־הנשים" ברוב בתי־הכנסת בעיר ושיכנו בהם משפחות שרובן היו מטופלות בהרבה ילדים. כן צריך היה לדאוג לכלכלת האנשים. התחלנו לפנות ליהודי העיר בבתי־הכנסת בזמן התפילה בשבת. אני עצמי נאמתי לא אחת בבתי־הכנסת והסתמכתי על הפסוק בספר ירמיהו: „עת צרה היא ליעקב וממנה יִוָּשע".
ולא רק לצד החמרי היה עלינו לדאוג, אלא גם לעניני הרוח. התרכזו אלפי ילדים יהודים, וצריך היה ללמדם תורה. על־יד הועד לעזרת הפליטים הוקמה ועדת בתי־הספר. בועדה זו, בה השתתפו אנשי „בונד" וציונים כאחד, סערו הויכוחים עד אין סוף. הציונים ביקשו לשים את הדגש על הלימודים העבריים ולימוד השפה ואנשי ה„בונד" חתרו לצמצם לימודים אלה ולהרבות בהשכלה כללית רוסית או אידית. היינו שקועים בויכוחים עד אחרי חצות. הויכוח נסב על פי רוב אם לאשר או לא לאשר בתכנית הלימודים עוד שעה אחת ללימוד תורה. הדברים הגיעו לידי כך, שהודעתי לעסקנים הציונים כי אין טעם להשתתפותנו בועדות אלה, ועלינו, הציונים, להקים מוסדות חינוך נפרדים ע"י מגבית כספים פנימית. הצעתי להתחיל בשיעורי־ערב לעברית, מתוך הנחה שבהם ילמדו גם נערים העובדים ביום וגם הלומדים בבתי־ספר רוסיים. למרות הפקפוקים, הוטל עלי ביצוע הדבר.

התחלנו ב־40 תלמידים בשתי כיתות. במשך עשרה חודשים בתחילת שנת 1916 הגענו ל־1640 תלמיד, עם קרוב ל־100 מורים. כבנין מרכזי לשיעורים אלה שימש בעיקר בנין נטוש של בית־החרושת לנעליים „ביסטרוחוד", ומכיון שהמקום לא הספיק, נזדקקו לעוד בניינים בעיר.
התחלנו בשיעורי־ערב גם לבוגרים, ואפילו בהכשרת מורים עבריים מהתלמידים הבוגרים שהצטיינו.
לפעולה זו היה הד בין יהודי העיר. פועלים יהודים בבית־חרושת גדול בעיר פנו אלי שאסדר גם להם שיעורי־ערב לעברית. דבר זה נודע לפעילי „הבונד", והם ראו בזה פגיעה ביוקרתם. ערכנו ויכוח פומבי על נושא זה לפני פועלי בית־החרושת. באי־כח „בונד" הוכיחו באותות ומופתים שאין טעם ללמוד שפה „מתה" ומוטב „תכלית", כלומר ללמוד רוסית, שפת המדינה. טענתי בתשובתי שפנינו לא לעבר אלא לעתיד, ועתידנו לא ברוסיה, כי אם בארץ־ישראל, ושם תהיה מדוברת השפה העברית. הפועלים היהודים שוכנעו, והחליטו ללמוד עברית.
בתחילת 1916 נאלצתי לעזוב את מינסק. את מנחם איצקוביץ הכרתי עוד מביאליסטוק, ידעתי את מרצו ואת כושר פעולתו. פניתי אליו שיחליף אותי בהנהלה ובהוראה בקורסים לעברית, והוא נכנס לפעולה בכל לבבו ובכל מאודו.

מרדכי רודנסקי

היהודי המינסקאי בעבודת הסיוע לפליטים

מרדכי רודנסקי (1890—1953) — עתונאי ועסקן ציוני רב־פעלים במינסק בראשית המאה. מ־1918 — בארצות־הברית. וראה עליו בעמ' 563—565.
הרשימה, במקורה ביידיש, פורסמה בשנת 1915 בעתון המינסקאי היומי „פארן פאלק", שרודנסקי היה מעורכיו. תורגמה בידי נחום חיניץ.

ימים אחדים לפני חג הסוכות קיבל ועד־הסיוע במינסק ידיעה טלגראפית כי יהודי בריסק מגיעים למינסק. הרכבות הגיעו למינסק לפנות־ערב. לרציפים לא ניתן לגשת, כי אלה היו מלאים אנשי־צבא ופליטים לרוב. העבירו איפוא את יהודי בריסק בעודם בקרונות קילומטרים אחדים אל מאחורי העיר והופקד עליהם משמר.
כשהגענו, התגלתה לפנינו תמונה איומה: רכבת ארוכה של קרונות־משא שטוחים וחשופים, טעונים תותחים שלמים ופגומים, מכוניות ועגלות ובהן ילדים, זקנים ונשים. וערב רב של חיילים, יהודים זקנים לבושי קפוטות, בחורים ובחורות.
כשהופענו, וחבילות בידינו, הבחינו בנו הפליטים, קפצו מהקרונות ורצו לקראתנו. עד־מהרה הוקפנו מכל העברים, מאות ידים הושטו לקבל את פרוסת־הלחם וחתיכות־הסוכר.
הרגישו החיילים בחלוקה, הופיעו גם הם וביקשו כי נזכה אותם במנות. „רעבים אנחנו", טענו. הפליטים צידדו בזכותם, באמרם כי חיילים אלה הגונים וטובי־לב.
הרכבת התעכבה זמן רב. השמים התקדרו וירד גשם שוטף. נשמעו צעקות ילדים ואמהות.

לחיל המשמר ניתנה פקודה למנוע מהפליטים להגיע העירה. עשרות אלפי אנשים מהעיירות הסמוכות הגיעו ברגל וברכב למינסק, ולפיכך החמירו ואסרו על ירידה לעיר מהרכבת. הפקודה אמרה בפירוש: להעביר את הפליטים הלאה. אף־על־פי־כן הצליחו משפחות רבות להתחמק מהרכבת ודרך סימטאות חבויות הגיעו לחצר בתי־הכנסת. קבוצתנו, חבורת צעירים, נשארה ללון בסוכת שומר הרכבת. בינתיים הגיעו עגלות עמוסות מזון. עם שחר הגיעו רכבות, וחלוקת המזון היתה בסדר.

אולם ברכבות הבאות היו חיילים ממין אחר לגמרי. בהרגישם בלחם, התנפלו כארבה והתחילו לחטוף. כשהתנגדנו, כיבדונו במכות, וגויים שבסביבה הצטרפו למכים וסקלו אותנו באבנים. הז׳נדרמים הממונים על השמירה עמדו מן הצד וחייכו.

עגלות־לחם בגלוי לא יכולנו עוד להביא. בחשאי ומאחורי כנף הבגד הוצאו רבעי־כיכרות לחם וחולקו ביעף לנצרכים. כן הוכנו עגלות במרחק־מה ועזרנו לפליטים להתחמק מהקרונות, לעבור לעגלות ולהגיע העירה.

בין הפליטים האלה היתה גם משפחת הגאון ר׳ חיים סולוביצ׳יק.

בקרב הפליטים תפסו יהודי בריסק מקום ניכר. בחצר בתי־הכנסת נשתכנו בבתי־כנסת אחדים ויסדו להם מעין קהילה בקנה־מידה קטן, עם כלי־קודש, בעלי־מלאכות, עניים ובטלנים משלה.

פעם אחת חיכינו כל הלילה בתחנת־הרכבת לפליטים שהיו צריכים להגיע מסימנה, פלך סובאלק. כשהגיעה הרכבת, התיצבנו בתור ועמוסים שקי־מזון על גבינו הלכנו דרך מסילת־הברזל. אותו זמן יצאו פועלי הרכבת ופקידיה לעבודה. בזלזולים ובגידופים קידמו את פנינו וטענו כי מרגלים הננו. אחדים מהם התכופפו וחיפשו אבנים לידות בנו. כעבור רגעים ראינו כי הרכבות מלאות איכרים ליטאים. רק בקרונות האחרונים היו יהודים. שמחנו והתחלנו לחלק את המזון, מבלי להבדיל בין יהודי ונוצרי. סחנו לנוצרים כיצד נהגו בנו פועלי הרכבת. הנוצרים המטירו עליהם חרפות וגידופים: „לולא נסענו יחד עם יהודים, היינו גוועים ברעב ממש. בכל תחנה כיבדונו בלחם ומים. ומי עשה זאת, אם לא היהודים?״

הצעירים שבנו פנו אל פקידי הרכבת בקנטור: „למה תעמדו מרחוק? הנה הגיעו אחיכם, מדוע לא תגישו להם עזר אוכל?״

המחרפים והמגדפים נאלמו לפתע, מבוישים ובראש מורד עמדו ושתקו.

זו היתה נקמה יהודית...

יצחק ברגר

ר׳ חיים סולובייצ׳יק פליט במינסק

הרשימה פורסמה ב„הארץ״, 19.8.1935

הייתי נער בן ארבע־עשרה שנה, כשנכנסתי למתיבתא רבתי בוולוז׳ין. לפי המנהג בישיבה, לקרוא כל תלמיד על שם עירו, היו קוראים אותי בשם המינסקאי הקטן.

בישיבה היו עוד 600 תלמידים, בהם כבר גדולי התורה, עילויים מפורסמים, שאחר־כך נעשו לרבנים וראשי־ישיבות בכל חלקי תבל. אבל הרושם החזק ביותר מן הישיבה הוא, בלי ספק, אישיותו של „סבא״, כמו שהיו מכנים אותו בני־הישיבה, אישיותו של ריש־מתיבתא, הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי״ב). זו היתה אישיות מיוחדת במינה. איש שמימי נעוריו ועד עת זקנה ושיבה רק התורה היתה משוש חייו ומאוויי נפשו. תודות לשקידתו הבלתי־רגילה רכש לו בקיאות פינומנלית בכל חדרי תורה, ביחוד במקורות ראשונים: ש״ס בבלי וירושלמי, תוספתא, מכילתא, תורת כהנים, ספרא וספרי, אלפסי ושאילתות, רוב שו״ת הגאונים וכו׳. על פי המסורת הוולוז׳ינית, שהפטרון שלה היה הגר״א מווילנה, ראה הנצי״ב את עיקר הלמדנות בבקיאות ובהעמדת כל הלכה והלכה על עיקרה במשנה ובגמרא.

מלבד בקיאות בכל חדרי התורה שבעל־פה, היתה לו בקיאות פינומנלית בכל ספרי הקודש. כמעט לא יאמן כי יסופר, אבל הוא ידע כל מלה ומלה כמה פעמים היא באה בתנ״ך מלא וכמה פעמים חסר. הוא כעס תמיד על בני־הישיבה, המזלזלים בלימוד כתבי־הקודש. אחרי תפילת השחרית בכל יום היה קורא לפני התלמידים פרשה בסדר השבוע, והלימוד הזה היה היסוד לפירושו על התורה, שנדפס אחרי־כן. הוא היה סיני במלוא מובן המלה. אבל את הבקיאות הזאת רכש לו ברוב עמל ויגיעה. הוא עשה לילות כימים ופומיה לא פסק מאורייתא. אחרי הצום של יום־כיפור, היה משים רגליו בקערה מלאה מים קרים עם קרח, כדי להפיג את השינה והיה לומד כל הלילה. השקידה הזאת, עד כדי להמית עצמו באהלה של תורה, היתה פרי אהבתו את התורה — כי היה זה הקו היותר בולט בחייו. בחורף, בעת הקור הגדול ביותר והשלגים המרובים, היה בא בליל־השבת באמצע הלילה לראות אם בני הישיבה עוסקים בלימודים או הלכו לישון, וכשמצא הרבה תלמידים לומדים בהתמדה, היו פניו נוהרות משמחה, והוא עצמו לוקח גמרא, עומד על־יד אחד הספסלים כאחד התלמידים, מתנודד ולומד. להיפך: אם מספר התלמידים היה מועט, וגם אלה שהיו ישבו בבחינת נים ולא נים, תיר ולא תיר — היה עוזב מיד את הישיבה בעצבות ובעגמת־נפש ושב הביתה.

כאמור היה „סבא״ קורא את שיעורו שלוש פעמים בשבוע. בימי א׳, ב׳, ג׳, היה קורא את השיעור הרב ר׳ חיים לולובייצ׳יק ז״ל. הוא היה בנו של הרה״ג ר׳ יוסף דוב מבריסק, חתנו של הרה״ג ר׳ רפאל שפירא מבריסק, ובאופן כזה: נכדו של הסב. שיטתו היתה ההיפך הגמור משיטתו של הנצי״ב. הנצי״ב היה סיני, ור׳ חיים סולובייצ׳יק עוקר־הרים. אם שיטתו של הנצי״ב היתה אינדוקציה, כלומר: סיכום הבא אחרי לימוד ועיון בהרבה פרטים והופעות בודדות, — היתה המיתודה של ר׳ חיים סולובייצ׳יק דידוקציה, כלומר סברה הבאה על־ידי ברק־מחשבה, חידוש גאוני הבא בזכות כשרונות של עילוי. דרך המחשבה של הזקן היתה הכללה, סינתיזה. ודרך המחשבה של רח״ס — אנליזה, כלומר דקות המחשבה ופלפול חריף גם יחד.

מובן מאליו, שהניגוד הזה בין שיטות שני המנהיגים הרוחניים של הישיבה מצא לו הד גם בקרב בני־הישיבה, ובפרט לעת זקנתו של „סבא״, בשעה שעלתה השאלה בדבר ממלא־מקומו. אבל בין כה וכה והמלכות הרשעה סגרה את הישיבה וניטל כבוד התורה מבית חיינו. הזקן יצא לווארשה, ורח״ס לוקח אחרי כבוד לרב בבריסק, כממלא מקומו של אביו ר׳ יוסף דוב הלוי זצ״ל.

עברו הרבה שנים. בעולם התחולל הסער של המלחמה העולמית שעירערה את כל יסודות חיינו. אי־הצלחת הצבא הרוסי, כתוצאה ישרה של החיים המנוונים ברוסיה הצארית, היתה צריכה לאיזו הצדקה בפני הציבור הרוסי. חיפשו את האשם — ומצאו. רק „הבגידה מצד היהודים״ וה„ריגול שלהם לטובת האשכנזים והאוסטרים״ הביא לנו את כל הרעה הזאת! — והמפקד הראשי של צבאות רוסיה נתן פקודה לגרש את כל היהודים מן המקומות הסמוכים לחזיתות המלחמה. בן־לילה נחרבו הרבה קהילות עבריות, שנבנו במשך מאות שנים, והרבה רבבות פליטים עברים נעקרו ממקומם כהרף־עין. הפליטים הללו הציפו את כל רוסיה הגדולה והתפרצו גם אל מחוץ לתחום־המושב הידוע. אבל ביחוד נאספו צפופים בערים ובעיירות שעל־יד החזית. בעיר־מושבי מינסק, סמוך לחזית המערבית, נאספו עד עשרים אלף פליטים, ובכל הפלך — למעלה משלושים אלף. בזרם הגדול הזה נסחף גם הר׳ חיים סולובייצ׳יק, שעיר־רבנותו בריסק נשרפה ונחרבה, והוא עם משפחתו בא למינסק.

כשנודע לי על בואו למינסק, ביקרתיו בביתו, ולשנינו היתה נעימה הפגישה אחרי פרידה של יותר מעשרים שנה. הוא ביקשני לבוא אליו פעם בפעם, אבל לא יכולתי למלא בקשתו, כי המלחמה, וחורבן האוכלוסיה העברית שבא בעקבה, העמיסו עלי טרדות גדולות ואחראיות, שלא יכולתי להסיח דעתי מהן אפילו לשעה קלה. בעירנו נוסד ועד לעזרת הפליטים היהודים בכל הפלך, ואני נבחרתי למזכיר הראשי, והעבודה הזאת לקחה את כל עתותי.

יום אחד הביאו לי מכתב מאת הרב ר׳ חיים, שהוא מבקשני לבוא לביתו. כמובן, הלכתי מיד. והנה, אך דרכו כפות רגלי על מפתן ביתו, התנפל עלי הרב ובפיו טענות חריפות נגד הועד שלנו. לפי דעתו, המעטנו בתמיכה לרב פלוני, והוא החל לספר לי על דבר הרב הזה, למדנותו ויראתו, חכמתו, מעשיו. אמרתי לו, שענין הקצבת התמיכה לכל משפחה נמסרת לועדה מן הפליטים עצמם. לועדה נכנסו באי־כוח כל המקומות שאנשיהם באו אלינו, ואני מה כי ילין עלי? לא הועילו כל דברי הצטדקות שלי, הוא לחץ עלי כל־כך, עד שהבטחתיו לתקן את המעוות. הועדה התחשבה בדבריו של ר׳ חיים, ואולי גם בהבטחתי, והוסיפה לרב הלז. אבל המאורע הזה היה רק תקדים. הייתי מקבל הזמנה אחר הזמנה מר׳ חיים, עד שהחילותי להשתמט ממנו, שמא יצא על־ידי כך קלקול בעבודת הועד המתנהלת על יסוד נורמות ידועות ועקרונות מוצקים.

בשבועות תרע״ה הזדעזע כל הישוב העברי ברוסיה בעטיו של גירוש קובנה והסביבה. כרבע מיליון יהודים, בהם עשירים ואמידים, נחרבו במשיכת־קולמוס אחת. אמנם, על־ידי כך הוכו באופן בלתי־אמצעי יהודי פלך קובנה בלבד, אבל סטירת־הלחי המוסרית פגעה בכלל ישראל, מפני שהנימוק הרשמי של מעשה־המן זה היה אשמת כל יהודי רוסיה בבגידה.

אחינו בפטרבורג החליטו לכנס ועידה על־מנת לטכס עצה: מה לעשות ואיך להתנהג

בשעת סכנה כזאת? באופן רשמי התכנסו כבאי־כוח ועדי־התמיכה לדיון בשאלות מעשיות, אבל מלבד זה היתה לנו אסיפה חשאית פוליטית, בנשיאותו של המנוח מ.מ. וינאבר, בדירתו של ה׳ „גינזבורג הפורט־ארטורי״. הועד המינסקאי שלח 3 באי־כוח: את רבי יהודה נופך, את ד״ר וילנסקי, ואותי. כמזכיר הועד קראתי דין־וחשבון על פעולותינו בפלך מינסק בכלל, ולפני הרב ד״ר מ״א אייזנשטט קראתי דין־וחשבון מיוחד על העזרה לרבנים שהיו אז במינסק, גם כפליטים וגם כבני־ערובה. לאחר שכיליתי את הדו״ח שלי על הרבנים, פנה אלי הד״ר מ״א אייזנשטט בשאלה:

„וכמה כסף הוצאת על החזקת ר׳ חיים היושב במינסק?״

„לא כלום!״ השיבותי לו, „מפני שאפילו פעם אחת לא דרש לעצמו, הוא רק מטרידנו בבקשות ובדרישות בשביל רבנים אחרים!״

הד״ר אייזנשטט, שגם הוא, כמדומה לי, היה תלמיד הישיבה הוולוז׳ינאית, הוכיחני על פני, על שלא יצאתי ידי חובה לרבי, ולא התעניינתי כלל לדעת במה ניזון ובמה מתפרנס תלמיד־חכם גדול זה בשעת חירום כזאת.

נדברנו שנינו, שתיכף לאחר שובי הביתה אסדר הקצבה לר׳ חיים, ללא שום הגבלת סכום ומחוץ לכל תקציב. באתי לר׳ חיים. ישבו אצלו אנשים רבים ודיברו על דא ועל הא. הם ידעו שחזרתי מפטרבורג והקיפוני בשאלות על כל הגזירות התלויות מעל לראשנו ומתרקמות כבר בלשכות שבעיר־הבירה. סיפרתי להם כל אשר ידעתי ושמעתי. אחר־כך אמרתי לר׳ חיים, כי דבר לי אליו. הוא נכנס אתי החדרה ושם החילותי לדבר עמו בסגנון דיפלומטי על הענין שבשלו באתי אליו. אך שמע הרבי את דברי, נתכעס מאד וקרא: „הועד שלכם... מזלזלים אתם בכבוד תלמידי־חכמים גדולים, נותנים להם פחות מכפי שצריך לתת להם, וכנגד זה חפצים אתם ליתן תמיכה לי, שעל־פי הדין אסור לי לקחת מכם מאומה, מפני שיש לי רב״. שמעתי את דבריו, אבל כתלי ביתו, מראה פניו ושיירי הסעודה שעל השולחן העידו עדות אחרת משלו...

שאלתי אותו: „רבי, מאין יש לך כסף, הלא עירך שרופה באש, ואין איש שם?״

„כפי הנראה״ אמר לי, „שכחת כל מה שלמדת בוולוז׳ין. יש תשובה מפורשת בחתם־סופר, כי עיר שנשרפה מחויבת לשלם משכורת לרב שלה, ואיננה רשאית לפטור עצמה בטענת אונס. על זה חל דין של ,נסתחפה שדהו׳.״

אמרתי לר׳ חיים, כי החנוונים במינסק ודאי אינם בקיאים בסוגיה זאת ולא יתנו לחם ומכולת על סמך הפסק של החתם־סופר. הם ידרשו כסף, ומאין יקחהו? ואז נקב ר׳ חיים בשם כמה בעלי־בתים מבריסק שיצאו לחארקוב ולמוסקבה והרויחו הרבה כסף, והם שולחים לו משכורתו מדי חודש בחודשו. ראיתי שהוא מסתיר ממני את מצבו האמיתי, אבל מה יכולתי לעשות? כשיצאתי מחדרו רמזתי בעיני להרב ברוך זלדוביץ (לימים בירושלים, אחד ממקורבי ר׳ חיים ז״ל), כי דבר לי אליו. הוא יצא עמדי וסיפרתי לו כל הענין וביקשתיו שישפיע על ר׳ חיים שיקבל כמה שצריך לו. כעבור ימים אחדים בא אלי ר׳ ברוך ואמר לי, שר׳ חיים באחת, כי יש לו הכל ואסור לו לקחת מן הצדקה ולדחוק על־ידי זה רגלי אחרים. כתבתי כל זה לד״ר מ״א אייזנשטט, ובזה נגמר הענין.

גירושי היהודים לא הועילו. מצב הצבא הרוסי הלך הלוך ורע. באלול תרע״ה עברו כמעט כל ערי ליטא לידי האשכנזים. האויב כבר הידפק על שערי מינסק. אבל נורא מן האויב היה הרעב, שכבר התאזרח בעיר: אין קמח, אין סוכר, אין נפט. בהסכמת שר־הפלך

נתארגנה מטעם העיריה ועדת־הספקה, שאליה נכנסו גם באי־כוח האוכלוסיה היהודית שבעיר: הד״ר חיים חורגין, המהנדס ג. קפלן ואני. הועדה הנהיגה חלוקת מזונות על־פי כרטיסים. החלטנו למסור את חלוקת המזונות לידי החנוונים על יסודות של קומיסיון, והפיקוח על כל זה נמסר לידי.

פעם אחת, בבוקר השכם, מצלצלים בדלת. שומע אני כי המשרתת מקדמת את פני המצלצלת בחרפות על שהיא מצלצלת בשעה מוקדמת כזאת ומעירה את כל בני־הבית משנתם. גם האורחת לא טמנה לשונה והשיבה שבעתיים. יצאתי אל המסדרון לשכך כעסן של שתי הנשים המתקוטטות. פחד אחזני כשהכרתי במצלצלת את כלתו של הרב ר׳ חיים סולובייצ׳יק. חששתי שמא קרה לו איזה אסון (הוא היה אז כבר למעלה מבן שבעים). היא הרגיעה אותי, כי לרב לא קרה שום רע. ולאחר שהכנסתיה לחדר־האורחים, נתנה קולה בבכי וסיפרה לי כדברים אלה: בבית הרב 14 איש, הבנים והנכדים של רח״ס, ואין שום דבר לאכול, וכיון ששמע ר׳ חיים שועדת ההספקה של העיריה מחלקת מזונות על־פי כרטיסים, ואני הוא המפקח על זה, ציוה עליה שלא תלך ולא תקבל מזונות, מפני שזה על־פי הדין בבחינת גזל הרבים, המזונות שייכים לעיר מינסק ונועדו רק לתושבי העיר, והוא יושב בה רק ישיבת־עראי ואין לו רשות ליהנות מזה. ולא זו בלבד שהרב ציווה עליה שלא תלך לקבל את הכרטיסים, אלא שגם שמר עליה שלא תלך אלי. אבל כעת — המשיכה בסיפורה — הוא לומד, ובשעה זו הוא כל־כך שקוע בלימודו שאיננו רואה ואיננו שומע כלום, ולכן ניצלה את שעת־הכושר ובאה אצלי. באתי למשרד הועד וסיפרתי כל הדברים לראש הועדה — עורך־דין פולני, איגנאצי ויטקביץ׳. לתמהונו לא היה גבול. „לולא אתה המספר, כי עתה לא האמנתי שעדיין יש אנשים בעלי מוסריות גבוהה־כל־כך, שנכונים לרעוב ולהרעיב את כל המשפחה מחשש שמא הם מקפחים את האחרים״. ומיד התיר לי לחלק למשפחת הרב רח״ס כרטיסים בלי הפורמליות הדרושה, בלי תעודות־זהות ובלי פניה של ראש־המשפחה. מאליו מובן, שסידרתי את הענין על צד היותר טוב.

וכל פעם שאני נותן דעתי על המאורע הזה, הריני עורך השוואה בין גדוליהם ובין גדולינו. בלי משים עולה על זכרוני תמונתו של הסב מיאסנאיא פוליאנא, שלא היה בכוחו לשנות אפילו את חייו שלו, שכולם ניתנו בידי סופיה אנדרייבנה, והיא התנהגה עם האיכרים כדרך כל האצילים, ועל שפתותי המלים: „ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ״.

ד״ר מרים הלפרין־פרוג׳ינין

עבודת אוז״ה בפלך מינסק בשנות 1916—1918

המאמר פורסם ב„העבר״ חוב׳ ט״ו, אייר תשכ״ח

בראשית ינואר 1916 נשלחתי מטעם חברת אוז״ה* לעיר מינסק כנציגת החברה בעיר ובפלך. תפקידי היה לארגן ולספק עזרה רפואית לפליטים ולמגורשים שנקלעו לאיזור זה. העיר מינסק, שהיתה אז מרכז החזית הצפונית־מערבית, היתה מלאה מוסדות צבאיים, ממלכתיים וציבוריים. מבין הארגונים הלאומיים שגילו פעילות וחיוניות רבה יש לציין את היהודי, הפולני והליטאי.

בימים ההם כבר פעלה בעיר פלוגת אוז״ה שנשלחה מטעם המרכז הפטרוגראדי בהנהלת ד״ר רוזה מירונובנה בורשטיין. היה בעיר גם סניף מקומי, חלש מבחינה ארגונית, של אוז״ה. הכרתי רק את יו״ר הסניף, ד״ר קאמינסקי (לאחר מכן פרופיסור למחלות־עינים באוניברסיטת מינסק). הוא היה עסקן מסור והקל בהרבה על פתרונן של בעיות קשות בעבודתנו. החברות הציבוריות, כמו אור״ט, „חברת מפיצי ההשכלה״ וכמו כן אוז״ה שלחו נציגיהן למינסק, ואלה צירפו אליהם עסקנים מקומיים. בראש כל הארגונים הללו עמד הועד המקומי של יקופ״ו („ועד העזרה היהודי לקרבנות המלחמה״). כאן היה הפורום שבו נידונו ונפתרו בעיות שיקומן של 25,000 נפשות. כאן נידונו בכל היקפן בעיות חברתיות, כלכליות, השכלה ובריאות.

לא אוכל שלא להיזכר ברגשי הוקרה וכבוד עמוקים בכל העסקנים הללו הכנים והמסורים לעניינם. בהם נופך, חורגין, ד״ר לונץ, ד״ר קאמינסקי, ד״ר פולאק, מיכאל קפלן, יצחק ברגר ורבים אחרים. בהקדישם את זמנם לפליטים, התאספו, דיברו, התוכחו, לעתים אף בחריפות, ו...יצרו.

פלוגת אוז״ה תפסה דירה גדולה באחד הרחובות הראשיים של מינסק. הגעתי שמה בהשכמת הבוקר ביום־חורף, בעת ששלג נמס ומלוכלך כיסה את הרחובות. חברי הפלוגה עוד לא הספיקו לצאת לעבודתם, הם היו נרגשים, משום שיצאה פקודה להחרים את דירתם. פקודות כאלה הודבקו על הדלת כמעט כל יום. וכל פעם הוחרמה הדירה על־ידי ארגון אחר, תוך ציון מועד פינוי הדירה. הפעם היתה זו „ברית הזאֶמסטבות״.

ברי היה לי, כי לפני שאגש לעבודה השיגרתית בפלוגה, עלי לשחרר את הדירה מהחרמה, ולאחר מכן לספח את הפלוגה לארגונים הגדולים הפועלים בעיר. סיפוח זה, דומה, שהיה נותן לפלוגה זכות־קיום.

הדירה שוחררה מצו־ההחרמה לאחר שביקרתי אצל נציג „ברית הזאֶמסטבות״ מר וירובוב. התפקיד השני היה מורכב יותר. כפי שהזכרתי לעיל, היתה מינסק מרכז לכל המוסדות הממלכתיים והציבוריים הרוסיים שעבדו למען החזית. כאן פעלו „הצלב האדום״, „ברית הזאֶמסטבות״, „ברית הערים״, „מרכז הסיוע הצפוני״ (מוסד ממשלתי). כאשר נתקלו מוסדות אלה בארגון יהודי קטן, המנהל עבודה מקבילה, היתה התחשבותם בעבודתו המועילה מעטה מאוד והיו מוכנים בקלות להסירו מדרכם. כעסקן מתקדם ובעל השפעה במוסדות אלה נחשב ד״ר צ׳יניקייב, הרופא הראשי של „ברית הערים״. לד״ר צ׳יניקייב זה פניתי והבאתי לו תכנית לאיחודם של כל המוסדות העובדים לעזרת החזית והפליטים.

* אוז״ה — ר״ת ברוסית: חברה לשמירת בריאות היהודים.

סיפרתי לו על כל אי־ההבנות ואי־הנעימויות הנובעות מחוסר הסולידריות בביצוע התכניות הרפואיות־הסאניטאריות והצעתי לכנס אספה מארגנת של כל נציגי המוסדות הגדולים והקטנים (הלאומיים). ד"ר צ'יניקייב הסכים לתכניתי, אולם לתועלת הענין הציע למסור את היזמה לרופא ותיק מקומי. מסרתי את היזמה לד"ר קאמינסקי, ולא עבר שבוע וד"ר קאמינסקי ואני הוזמנו לאסיפה המארגנת.

איגוד המוסדות הפועלים במינסק שהוקם אז הביא סדר רב בעבודה הכללית. מפעם לפעם התקיימו ישיבות, והארגונים הקטנים שלנו קיבלו אף הם הכרה וסיוע.

הבעיה הבאה שניצבה לפני ותבעה פתרון מידי היתה בעיית הטבת התנאים הסאניטאריים בבתי־המחסה לפליטים וסביבותיהם. לנקות את החצרות סביב בתי־המחסה הוזמן אדם שפרנסתו היתה — מכירת עתונים. תוך מסירות רבה ביצע תפקידו. בעגלה רתומה לסוס הוציא את האשפה שנצטברה סביב בתי־המחסה. נוצרו תנאים למניעת הצטברות מחודשת של אשפה. זכורני בכמה התפעלות קידם ועד יקופ"ו פעולה זו, קטנה למראית־עין, שחשיבות רבה היתה לה במאבק עם המחלות המידבקות.

לא על־נקלה פתרנו את הבעיות שהתעוררו בבית־המחסה עצמם. כל אוכלוסיית הפליטים (כ־25,000 נפש) התגוררה בבתי־כנסת ובתים ציבוריים אחרים. בנינים אלה לא סיפקו אפילו את התביעות הפרימיטיביות ביותר של מגורי־אנוש. מאות משפחות מתגוררות יחד בלי כל פרגודים עם ילדיהם וזקניהם. משפחות אלה עשו שלא מרצונם את ילדיהם כעדים לכל גילויי החיים הרגילים והבלתי־רגילים. הצפיפות וחוסר התנאים הסאניטאריים סייעו לצבירת לכלוך בתוך הדירות ומחוצה להן.

הרופאים, סגל האחיות והסאניטארים שעבדו עם אוכלוסיה זו, באו מכל קצות רוסיה — הן מהמרכז והן מהפרובינציה. היו אחיות מקאוקאז ומסיביר. כולם, כולם הן הרופאים והן האחיות והן הסאניטארים, עבדו תוך מסירות ונאמנות לענין הציבורי. בזכרוני נחקקו עמוק שמותיהם של החברים המסורים, של הקרובים ביותר בעבודה: ד"ר רוזה בורשטיין, ד"ר מינה הירשמן, ד"ר מרים יאשונסקאיה, ד"ר לוין, ד"ר שפירא ושל האחיות היקרות: אוליה דימאנט, דוביסובה, רוזה רוזקינה.

מן הבוקר היו יוצאים ומתפזרים בבתי־המחסה ורק בערב חזרו מעבודתם. הם חיו עם הפליטים ולקחו חלק במחסוריהם. אף השתתפו בסבלותיהם הפנימיים והחיצוניים. הרופאים נתנו הוראות. האחיות ביצעו הוראות אלה. הרבה נעשה להטבת התזונה. גבורה מיוחדת גילה הצוות שלנו בביצוע ההוראות למאבק במחלות מידבקות, ביחוד בעת שהתגלו מקרים של טיפוס־הבהרות.

לפי השיטה שעובדה אצלנו, אם התגלה מקרה של טיפוס הבהרות באחד מבתי־המחסה, היינו מעבירים את החולה לבית־החולים ומבודדים אותו. כל המתגוררים באותו בית־מחסה עברו בית מרחץ וקיבלו לבנים ובגדים נקיים והועברו לבית־מחסה חדש שהוכן עבורם. בדירתם הישנה נערכה דיזינפקציה קפדנית, ואז נסגרה ליום אחד, ורק לאחר מכן הוחזרו האנשים למקומם.

ראוי לציין כי בבית מחסה שעבר פעולת־חיטוי כזו לא חזרה המחלה פעם שניה. את כל הפעולה הזאת היו האחיות והסאניטארים שלנו מבצעים בהנהלת רופאינו, אולם מהיכן קיבלו את כל כמות הלבנים והבגדים שהיו הכרחיים לביצוע תכניות אלה? את זאת הכינו להם הארגונים המקומיים של העיר מינסק. אגודת הנשים לעבודה סוציאלית, שבראשה עמדה מאשה ברגר, אשתו של יצחק ברגר, הקימה מחסן לבנים ובגדים בשביל

הפליטים. במחסן זה היתה קיימת מחלקה סאניטארית. מחלקה זו סיפקה ביד רחבה את כל הדרוש לנו בשעת חירום.
ברגשי תודה מיוחדים נזכרת אני בעבודתו של ד״ר אפשטיין, רופאה של המחלקה הסאניטארית של „ברית־הערים״, שסייע לנו רבות במאבקנו במחלות המידבקות. בעזרתו קיבלנו מ„ברית הערים״ חמרי בנין ומכשירים לחיטוי לבניינו של צריף־החיטוי שלנו. עיריית מינסק נתנה לנו שטח קרקע קטן למטרה זו.
וכך השתחררה עבודתנו מתלותה במוסדות הסאניטאריים העירוניים ויכולנו לפעול בכל המהירות הדרושה.

חלק גדול מעבודתנו במינסק תפסה העזרה לילדים. כל מוסדות הילדים נשאו אופי חינוכי־רפואי ושירתו בהם רופאים ומחנכים. גננות נשלחו אלינו מפטרוגראד או שמצאנון במינסק. בין הגננות שעבדו באחד ממגרשי המשחק שלנו היתה ג׳ניה רוזנבלום, לימים — בירושלים.
ראוי להזכיר את מעונות־הילדים שלנו, שבהם בילו הילדים מן השעה השמינית בבוקר עד חמש אחר הצהרים, קיבלו שלוש ארוחות, מנוחה אחר הצהרים, ונמצאו תחת פיקוחם של רופאים. מוסדות אלו נוהלו על ידי גננות מנוסות.
בעיר מינסק פעלו שלושה מעונות שלנו. מהם היה הטוב ביותר זה שברחוב גיאורגיובסקי מס׳ 6. באורח מקרי מצאנו כאן חוילה שאפשר היה לשכן בה חמש קבוצות ילדים בנות 30 נפש כל אחת, וכן היה אולם גדול ובו פסנתר, שאפשר היה לאסוף בו את כל הילדים.
לא אשכח את ביקורי באחת משעות המנוחה של 150 הילדים. באתי לרגל ביקורי התורני במוסד. הילדים, שזוועות רבות עברו עליהם, שכבו במנוחה על גבי מזרנים שנפרשו על רצפת הפארקאֶט. הם נימנמו, נקיים, מרוחצים, לבושים, בהפיקם את הקסם המיוחד לילדות התמימה.
וסמוך לפסנתר ישבה הגננת, ניגנה מנגינה חרישית ושרה בקול נמוך:

שלאָפט, קינדערלאך, שלאָפט,
דער טאַטע איז געפאָרן אין דאָרף,
וועט ער ברענגען אַן עפּעלע
זאָל זיין געזונט דאָס קעפּעלע —
שלאָפט, קינדערלאך, שלאָפט,
דער טאַטע איז געפאָרן אין דאָרף,
וועט ער ברענגען ניסעלאַך
זאָלן זיין געזונט די פיסעלאַך.

זמר זה הביע געגועים על העבר שאבד ואולי תקוה לעתיד טוב יותר.
במגרשי המשחקים שיחקו וקיבלו מזון 2500 ילדים, וגם כאן, כמו במעונות הילדים, יש להעריך את עבודתן של הגננות, שיצרו אוירה של חמימות ושמחה בשביל הילדים. הן גם טיפלו בהזנת הילדים. האוכל הובא במטבחים נעים וחולק בצורה חמה.
בחלקי נפל הכבוד לארגן את תחנות טיפת־החלב והיעוץ הרפואי לילדים בישובים יהודיים בכלל ובמינסק בפרט. מאחר שלא היה לי ציוד מוכן נאלצתי לפנות לבעלי־המלאכה המקומיים, אשר לפי הציורים והרישומים שהראיתי להם, הכינו את הסטריליזאטורים, הפאסטריזאטורים ושאר הציוד שהיה דרוש לנו בעבודתנו. לראשונה ניתנה לאם היהודיה

האפשרות לקבל עצה רפואית איך לטפל ולהזין באורח נכון את ילדיה מיום היוולדם עד מלאת להם שתי שנים. לאלה שהיו זקוקים למזון נוסף או למזון מלאכותי, היינו מספקים בקבוקים עם חלב מפוסטר. כסמלים של היגיינה וניקיון נצצו הבקבוקים החסומים שלנו בפינות מגוריהם האפלים והעגומים של הפליטים שלנו. כמה תינוקות רכים ניצלו תודות לבדיקות ולעצות הרפואיות ועל־ידי אלה הבקבוקים הלבנים.

רב היה מספר הביקורים במרפאה שלנו. הקימונו אותה במרכז העיר וסמוך לה בית־מרקחת ומחלקה לחמרי־מזון משומרים, לתת אותם לחולים במקרה של צורך בתזונה מוגברת. מרפאה זו טיפלה במבוגרים ובילדים.

הנהלת בית־החולים היהודי במינסק מסרה לרשותנו את אחד משלושת בניניה, ובבנין זה הקימונו בית־חולים למחלות חריפות וכרוניות. היו בו שתי מחלקות למבוגרים ולילדים. בבואי למינסק מצאתי בית־חולים זה בראשית ארגונו. החלה בהקמתו ד״ר בורשטיין שקדמה לי. קיבלנו לבית חולים זה את כל הזקוקים לו, אפילו חולים ההולכים למות. מטרתנו היתה שהאיש חסר־הבית יזכה לפחות למות במטה נקיה, כשהוא נתון לטיפולם המסור של עובדינו. האחיות והרופאים היקרים שלנו לא חסכו עמל להקל על החולים את יסוריהם ביום ובלילה. הרופאה הראשית בביה״ח היתה גיטה בת יעקב ליפשיץ־ויינשטיין. רופאי המחלקות היו המשורר והרופא המסור שאול טשרניחובסקי וכותבת השורות הללו. בזכרוני נחרת מראה פטירתה באחת הלילות של סבתא לא־ישישה, כששלושת נכדיה הפעוטים עומדים סביב מיטתה. היא נשארה יחידה מכל משפחתה לדאוג ליתומים אלה. היא היתה במלוא הכרתה, ודיברה מתוך התרגשות ודאגה רבה. היא לא דאגה לחייה ההולכים וחולפים, ולא פחד מוות הפיל אימתו עליה. היא חששה לגורל נכדיה, ותוך דאגה לקיומם הלכה לעולמה.

אחת מהבעיות הקשות ביותר שעמדה בפנינו היתה התפשטותן של מחלות העור של הגולגולת, ה־Favus וה־Tricophytia. היה הכרח לשים בהסגר ככל האפשר את הילדים החולים. ההכרח הביאנו לארגן גן מיוחד לילדים החולים. אחר־כך נקטנו באמצעים לרפא את החולים. להשיג מכשיר רנטגן נראה היה כבלתי אפשרי, ורק באמצעותו אפשר היה להעביר ריפוי בלי מכאובים. בכל העיר מינסק נמצא מכשיר רנטגן אחד ובעליו היה רופא פרטי מומחה למחלות עור. אנשי המקום ראו ברופא זה אדם הרחוק מהבנת עניני הציבור וקשה היה להניח שיטה אוזן לצרכינו. אולם לא היה צריך לדבר הרבה על לבו, והוא הביע את הסכמתו להדריך את אחת האחיות שלנו ולמסור לנו שעות מספר ביום את חדר הרנטגן שלו לריפוי הילדים שלנו בהשגחתו האישית.

כך החל המאבק במחלה סוציאלית זו שהביאה ליהודים לא מעט יגון ועלבון. התחלה זו במינסק מצאה המשכה לאחר מכן בפולין, בליטא, בלטביה ואפילו בארץ־ישראל.

בסביבות מינסק וביערותיה הקמנו שתי קייטנות קיץ לילדים בגיל הגן ובית־הספר. אחת מהן הוקמה בתרומתה של משפחה עשירה לזכר בתה שנפטרה בלא עת. השניה — מתרומת החברה הרוסית לעזרת היהודים קרבנות המלחמה.

ב־1918 כבשו הגרמנים את מינסק. נותקנו מן המרכז ונשארנו בלי אמצעים לקיום מוסדותינו. כדי להמשיך בפעולותינו היה צורך להקים גוף ציבורי חדש שעליו היה מוטל לשאת בהתחייבויותיה של ההסתדרות המרכזית. כל הארגונים המפלגתיים שפעלו אז נענו לקריאתנו. אירע מאורע שהיה נראה עד הימים ההם כבלתי־מציאותי. מר ליטבאק, מנהיג ה„בונד״, מר מריאסין ממפלגת הס״ס, מיכאל קפלן מהציונים הכלליים ויצחק ברגר

מ„פועלי־ציון" נתנו יד איש לרעהו, וה„אויבים" מיום אתמול הקימו קואליציה לעזרת מוסדות אוז"ה. הגדוד שלנו עבר את כל התלאות הקשורות במחסור באמצעים חמריים.

כמה מלים על האנשים אשר נשאו בעול האחריות על הפעולה באזור חזית מינסק. הארגונים הציבוריים היהודים שלחו שם מן המרכז כוחות צעירים, בהם — נשים רבות. רבים מהם — חסרי נסיון. רצינותן של המשימות והחובות הכבדים סייעו להתפתחותם. כאן מצאו את כוח היזמה, את עוז הביצוע, את הכרת האחריות העמוקה ואת שמחת היצירה. האנשים שבאו מפטרוגראד למינסק מצאו אצלנו קבלת פנים חמה. באו גם חברי האגודה הרוסית לעזרת היהודים קרבנות המלחמה. היו ביניהם אנשי ספרות ועתונאים. ערב מעניין במיוחד בילינו בחברתה של גב' שאסקאלסקאיה־בריולובה, נכדתו של הצייר הידוע בריולוב. היא היתה דוצנט של הקורסים הגבוהים לנשים בפטרוגראד. הגברת בריולובה הבהיקה בידיעתה העמוקה של שירת עמים רבים. בהתלהבות שקשה לתארה קראה בפנינו את שירי ביאליק, שאיפתה היתה לקרוא את ביאליק במקורו, ולשם כך למדה את השפה העברית.
בעצם הדאגות והמתיחות היה פורץ בקרב החברים שלנו זרם של שמחה ועליצות. היו מופיעים בבגדי חג, השולחן נערך בחגיגיות, הושרו שירים והיינו יוצאים בריקוד ההורה הארצישראלית. היו מרקדים את ההורה בשעטת רגלים. שעטו עמנו גם רגליהם של חברינו מהאגודות הרוסיות השונות. הם נסחפו ב„הורה" הסוערת ורקדו בהתלהבות. האם ידעו הגויים כי זהו ריקודו של היהודי בן החורין במולדתו?
המשורר טשרניחובסקי, רופאנו, כתב על היחידה שלנו פזמון שהושר בכל רחבי פלך מינסק. פזמון זה היה פארודיה לזמר העם „צען פייגעלאך זיינען מיר געוועזן", זוכרת אני ממנו רק שני בתים.

בית א':
צען מיידעלאך זיינען מיר געוועזן
אַלע אוטיג, פיין,
איינע איז קראַנק געוואָרן
איז געבליבן ניין.

בית ז':
פיר מיידעלאך זיינען מיר געוועזן
פריש ווי די בלומען אין מאַי,
איינע איז צום חתן אוועק,
איז געבליבן דריי.

לאחר כל בית בא הפזמון החוזר:
ווינט זשע, ווינט זשע, בעזשענצעס,
די צרות זיינען גרויס.
פון דעם ליבן אָטריאד אָז"ע,
איז געוואָרן אויס.

עבודת אוז"ה במינסק מצאה לאחר מכן את המשכה בקנה־מידה ממלכתי ברפובליקה הבילורוסית. ה„קומיסריון לענינים הסוציאלים" הזמין אותי לארגן את „הגנת האם והילד". הממונה עלי היה קומיסאר העבודה ויינשטיין („רחמיאל", מראשי ה„בונד", שעבר לקומוניסטים). עסקני אוז"ה הרחיבו את עבודתם לאחר תום מלחמת העולם הראשונה בין יהודי פולין, ליטא, לאטביה ומדינות אחרות. הם העמיקו את רעיונותיה, חינכו סגל עובדים ומשכו לעבודתם חוגים נרחבים של האוכלוסיה היהודית. הם הפכו את רעיון הבראתם של היהודים לתנועה עממית.

נ ח ו ם   ח י נ י ץ

פגישה מפתיעה עם שאול טשרניחובסקי

המחבר, יליד ריז׳יצה ליד סלוצק, 1895 — מורה וסופר עברי. מ־1934 בארץ. מעורכי „פנקס סלוצק ובנותיה״ ועוד כמה ספרי יזכור לערים ולעיירות. אף היה במכנסי החומר לספר „מינסק״. הרשימה דלקמן מועתקת, בהשמטות מעטות, מהספר: נחום חיניץ, במחיצת אנשים דגולים, הוצאת „חן״, תל־אביב תשל״ב.

בשנת 1916, בימי מלחמת העולם הראשונה, המתה מינסק מפליטים יהודים. „יאֶקוֹפּוֹ״, חברת־סיוע לפליטי המלחמה היהודים, הושיטה להם עזרה כלכלית. בראש הסניף של החברה הזאת במינסק עמד אז העסקן הידוע ר׳ אברהם קפלן (דודו של שר־האוצר המנוח) והמזכיר היה משה כהן. בכל אזורי העיר נפתחו שיעורי־ערב לעברית ולמקצועות שונים — למבוגרים. בסניף לשיעורי־ערב שברחוב פראובראז׳נסקי הוריתי עברית והיסטוריה.

פעם לפנות ערב נשמעה דפיקה על הדלת, ולפני הופיע קצין רוסי בלווית שני חיילים מזויינים. פחד נפל עלינו: חששנו להחרמת שני החדרים שהיו ברשותנו, אשר שימשו בשעות הבוקר משרד ובערב — מקום־לימודים. הקצין היה לבוש מדים מצוחצחים, לירכו היתה צמודה חרב שהתנודדה לצדדין. בחיוך שריחף על שפתיו בירך אותנו לשלום ברוסית. חייל אחד נשאר בחוץ צמוד למקומו, כשרובהו על כתפו. השני נשאר תקוע על־יד הדלת הפתוחה למחצה והרובה היה שמוט למטה ומהודק לידו. השיעור נפסק מתוך בהלה ותמהון. הקצין ביקש סליחה ושאל: „ובכן, מה כאן? קורסים לשפה העברית? והלומדים? פליטים הם? ככה? מותר לשבת קצת ולהאזין לשפת הנביאים? ,חוֹחוֹל׳ (כינוי לאוקראיני) כמוני, בחיי לא יזיק לו כלל וכלל לשמוע צלצול הלשון העברית העתיקה. אנו זקוקים לשני חדרים כאלה, אולם זכות השפה העתיקה תעמוד לכם״. הגשתי את כיסאי לקצין, אולם הוא ויתר על הכיסא והתישב בין הלומדים, כשפניו מופנים אל הלוח, והוא מציץ וסוקר את היושבים בעין בוחנת.

ככה נוספו לי בשיעור הזה שלושה „תלמידים״ שלא מן המנין...

בלי חמדה יתירה המשכתי בביאור השיר „מוצאי־שבת״ לשאול טשרניחובסקי (אז נקרא השיר „בששי בין ערביים״). חידה היה לנו האיש, וכל סקרנותנו היתה נתונה לו. הסתכלתי בבלוריתו הנהדרת, בשפמו המסולסל, בעיניו החולמות ובפניו המעניינים. אכן, קסם לנו האיש והזכיר לנו משהו מהמוכר והידוע.

הקצין ישב כל הזמן דרוך והקשיב בתשומת־לב לשיחה החיה. בהפסקה ניגש אלי ואמר ברוסית:

„כעת אגלה לכם סוד. אני הוא המשורר טשרניחובסקי״.

התלמידים התלהבו לפגישה עם המשורר, פגישה שיסוד האפתעה שבה היה כה רב, חייכו ונהנו מדבריו ושאלו: ומה לטשרניחובסקי ולמדי קצין? והמשורר ענה:

„קצין־רפואה הנני בבית החולים הצבאי שבבנין הסמינריה הרוסית. תודה רבה לכם ושלום רב!...״

מיכל רבינוביץ

עם שאול טשרניחובסקי בליל שמחת-תורה

הרשימה נכתבה בתשרי תש"ד, פורסמה ב„דבר"

בראשית פרוץ המלחמה העולמית הקודמת, בז' אב שנת תרע"ד, נפתח בית־חולים צבאי גדול במינסק. פינו את בית החולים העירוני של „הזימסטבו" (השלטון העצמי המחוזי) והעבירו את החולים לבית־חולים אחר קטן, וסידרו בבית החולים העירוני בית־חולים צבאי גדול ורב־מחלקות על כל ציודו, כפי הדרוש ל„עורף" הקרוב לחזית. בראש בית־החולים העמידו רופא פראבוסלאבי טהור, שהיה מפורסם בחוגי הרופאים גם כרופא מומחה גדול במקצועו וגם כאדם מוזר ומשונה, משום שעוד לפני כמה שנים פרש מהמקצוע שלו ונכנס ישר למנזר ועסק בפרישות, בצומת ובסיגופים, וחתר אל הערפל, אשר שם האלהים... ורק כשפרצה המלחמה התגייס, תחילתו באונס וסופו ברצון, כרופא מקצועי, ונתמנה למנהל בית־החולים הצבאי הגדול על כל מחלקותיו.

ולבית־חולים צבאי זה נשלח כרופא ראשי, כמנהל אחת המחלקות, המשורר העברי שאול טשרניחובסקי.

כשהגיעה אלינו, הציונים, „חובבי שפת עבר", השמועה על עשייתו של טשרניחובסקי בעיר עשיה של קבע, פחד ורחב לבנו וחיפשנו עצות, כיצד להתקשר אתו ולמשוך אותו אלינו, לחברה העברית.

ללכת אליו ישר לבית־החולים לפגישה לֹא העיז איש מאתנו. הכניסה לבית־החולים הצבאי ליהודי בימים ההם, כשהאנטישמיות והעלילות הנמבזות על היהודים התחוללו והשתוללו בעצם תוקפן, היתה בחזקת סכנה. ומי יודע שמא כניסה זו עלולה להביא שואה גם על טשרניחובסקי עצמו.

והלבבות פועמים והומים — המשורר העברי, חביב הקוראים העברים, כל־כך קרוב לנו והוא כל־כך רחוק מאתנו.

ופתאום ותהי הרווחה. טשרניחובסקי עבר במקרה על בית־מסחרי, שמטעמי רשיון נקרא כל הזמן על שם חותני, וראה בשלושה חלונות רצופים מוצגים לראוה ספרים עברים, ולא רק ספרי הספרות החדשה, אלא גם „ספרים עתיקים", דפוסים קדומים, שלגמרי אינם מצויים ואינם נראים בבתי־מסחר־ספרים עבריים אחרים, ונכנס לפנים.

ומיד הכרתיו. הוא היה הדור בתלבושת הצבאית, בסרטים ובחגורה שעל מתניו ובחרבו הארוכה הנגררת על גבי הקרקע; הדרבונים במגפיו, שהשמיעו קולם בכל תנועה קטנה שלו, שיוו עליו לוית־חן של גבורה וחביון עוז...

ואף הוא הכירני, כי לפני כשנתיים בערך, כשהיה במינסק וקרא הרצאה פומבית על שירת ימי הבינים (ברוסית, כמובן), קירבני אליו ושוחחנו ארוכות בעניני לשון וספרות.

הבעתי לו שמחתי על הפגישה המוצלחת, שכל־כך ציפינו לה והיא באה בהיסח־הדעת, וסיפרתי לו שלבותינו יוצאים אליו להיפגש אתו מזמן לזמן בחברתנו, החברה הלאומית.

הוא התנצל שעד עכשיו לא בא אלי. הטרדות מרובות, והעבודה, מפני אי־הסדרים שבסדרי בית־החולים, עצומה ומייגעת, והבטיח שבכל אפשרות יסור אלי לבית־מסחרי, ואני קיבלתי ברצון על עצמי להיות המקשר בינו ובין אנ"ש.

מסרתי את הידיעה המשמחת לחברי הציונים הקשישים (אני באותם הימים הייתי, לכל הדעות, עדיין צעיר!) ונדברנו לסדר בימי החג מסיבה חגיגית ונזמין אותו אלינו.

בינתיים בא למינסק, כבא־כוחם של כמה עתוני הבירות הפרוגרסיביים, ש. אנסקי ובא גם „רבי אבא" (הסופר ז. י. אנוכי). ורבי אבא, כבנו של הרב בקרוצ׳ה, היה בן־בית וידיד אצל הד"ר י. ל. וילנסקי, כי אשתו הגברת הודה איסקובנה אף היא בת קרוצ׳ה, ובית אביה, ר׳ יצחק ליפשיץ, בית הגביר והלמדן, הנדיב והפיקח, „מקושר" לבית הרב בקשרי אהבה ממש. ולפיכך הוחלט לסדר בליל שמחת־תורה סעודה משפחתית חגיגית בחבורה של כמה חברים וידידים ואישי צבור חשובים בביתו של ד"ר וילנסקי, כמנהג שנהגו מדי שנה בשנה לסדר בביתו „סעודת פורים" ציבורית. ולסעודה זו יזמינו את טשרניחובסקי, את אנסקי ואת „רבי אבא", האורחים החשובים. אנסקי, ככתב צבאי, ביקר גם בבית־החולים ונפגש שם עם טשרניחובסקי ומסר לו על זה, והענין סודר על הצד היותר טוב.

בליל שמחת־תורה היינו מסובים אל שולחנות מלאים כל טוב, היו יינות משובחים ומשקאות חריפים ומאכלות עריבים בשפע, ובעל הבית בעליזותו השופעת ברחבות חסידית ובעלת הבית בצניעותה ופשטותה, בהליכותיה היפות ופניה המאירות בטוב־לב השרו מרוחם הטובה על המסיבה והמסובין, ותהי השמחה מלאה ושלמה במעון־שלוה זה.

בין המוזמנים היה גם הסופר והעסקן בחיבת ציון, המשכיל הישיש, חברו וידידו של המשורר י"ל גורדון, יהושע בן יעקב סירקין, שלא הודה עד יומו האחרון (הוא מת בי"ט סיון תרפ"ב ועד היום לא העריכוהו כראוי, לא לפי ערכו הספרותי ולא כעסקן ציבורי לאומי חשוב!) שאנו הצעירים יודעים לכתוב עברית כהלכתה.

„חתן" המסיבה היה טשרניחובסקי. הוא היה ראש המדברים בכל ענין וענין, ודומני שגם ב„גבורת השתי" עלה על כולם, אף על פי שגם אני לא הייתי קוטל־קנים בנידון זה...

שיחותיו של אנסקי ובדיחותיו באידית עסיסית־עממית וניגוניו ופזמוניו של ר׳ אבא היו רק פרפראות קלות, שבאו לתבל ולבסם את השמחה המבוסמת בכל מיני בשמים וסממנים מגרים...

טשרניחובסקי סיפר על הרפתקאותיו בבית־החולים, על החולים ועל הרופאים, על הסאניטארים והאחיות הרחמניות והאחים הרחמנים, על הגניבות ועל המעילות, על ההמצאות של מחלות משונות ושל „שיתוקים" פתאומיים ושל התקפות שגעון של חיילים בריאים, שיש „מומחים", ש„מכינים" את המחלות, על פי הזמנות מיוחדות, בסיטונות ובקמעונות, ליום קבוע ולשעה קבועה. סיפורים אלה היו מובנים לנו: אדם בעל עינים פקוחות ואזנים קשובות כטשרניחובסקי, והוא נמצא בתוך קלחת החיים הללו — בוודאי הוא יודע לשלות „דגים" ולהעלותם חיים לפנינו, כשהם מפרכסים ומקרטעים...

אבל השיחה ירדה, איני זוכר כיצד, מהפסים הללו של ענייני המלחמה ומעשי הלהטים של החיילים החולים ועברה ל„כנסיה הפראבוסלאבית" על סדריה וחוקיה ודרגות הכהונה המרובות שלה ועוד.

המתחיל בשיחה זו היה אנסקי, וכולנו היינו בטוחים, שהוא, „שהלך אל העם" וירד לתוך נבכי החיים של העם הרוסי וקיפל את העממיות הרוסית בחיי האיכר והכפר בנשמתו, והיה לאחד הסופרים ה„נארודניקים" המובהקים — בוודאי שהוא המומחה בעל־המקצוע לידיעת ענייני הכנסיה הרוסית, שהכפר והאיכר הם יסודותיה ועליהם היא נשענת. אולם מיד נוכחתי, ונוכח גם אנסקי בעצמו עמנו, שטעינו.

טשרניחובסקי הראה בקיאות עצומה, מופלאה ומופלגה בכל ענייני הכנסיה הפראבוסלאבית. הוא ידע ממש בעל־פה את סדרי זמניהם של כל ה„סובורים" (הכנסיות הגדולות) וכל התקנות שתוקנו בהם, וכל השינויים שהוכנסו בהן וכל ההחלטות שנתקבלו בזמנים

שונים כגופי הלכות והן כתובות בספרי החוקים של הכנסיה ואף על פי כן אין מורין כן.
הוא ידע את כל המעלות והדרגות של הכהונה, החל מפרחי הכהונה עד המעלה העליונה של כוהנים גדולים; הוא ידע למנות את כל „עבודות הקודש" של כל אחד ואחד מהשמשים הקטנים המשמשים בקודש...
לא התאפקתי ואמרתי לו ששאול בן זמננו יודע „סדר המערכה" של הכנסיה כמו, להבדיל, אבא שאול ידע סדר המערכה בבית־המקדש...
אנסקי ניסה אחת ושתים לחלוק עליו ולסתור את ידיעותיו, אבל לא עלה בידו.
טשרניחובסקי מיד הראה בקיאותו הגדולה והעמיד את אנסקי על טעויותיו ועל ידיעותיו הקלושות.
בשעה מאוחרת אחרי חצות הלילה נתפסנו כולנו במעגל של ריקוד, שהמנצח עליו היה בעל הבית, ליב ולדימירוביץ וילנסקי. הוא התלהב והתפשט מהגשמיות ומ„מלבושיה" והלהיב את החברה לריקוד של „כל עצמותי תאמרנה". רקדו הצעירים ורקדו הקשישים והישישים, רקדו „החי והמדבר" ורקדו „הצומח והדומם": עציצי הפרחים וכלי הבית, הכתלים והאורות...
וזמר של זלמן איצ'י (רבי אבא) יולה־לה, יולה־לה, יולה, יולה־יול־לה־לה — — — השתפך בחלל העולם גם אחרי שנפרדו...
וכשנפגשתי למחר עם אנסקי ושוחחתי על טשרניחובסקי אמר לי: מסופקני, אם אחד ההיסטוריונים של הכנסיה הפראבוסלאבית בקי כל־כך בעל־פה ויודע ידיעה יסודית את כל סעיפי תקנותיה וחוקיה ונוהגיה כמשורר העברי טשרניחובסקי, זוהי בקיאות מיוחדת במינה.

משנינותיו של ר' מיכל רבינוביץ

בחבורה דיברו על השחוק של חילופי אותיות, שמשוררינו בתקופת ספרד הצ־טיינו בו, נאנח מישהו: ועתה אין אתה מוצא לו שיור.
ניחמו ר' מיכל רבינוביץ: שיור מעט אתה מוצא באחינו הספרדים, כשהם יוצאים בראש־השנה מבתי־המדרשות שלהם, ומבקשים לברך זה את זה ברכת „תזכו לשנים רבות", הם מברכים דרך הלצה ברכת "תזכו לנשים רכות".

בחבורה דיברו בענין הביטוי הרווח ביידיש: א גרויסער נודניק, שענינו אדם שדרכו להטיל שעמום רב; ומהו הביטוי העברי ההולמו. אמר ר' מיכל רבינוביץ:
רב טרדיון!

ר' מיכל רבינוביץ, היה שותפו של חותנו ר' מאיר הלפרן במסחר ספרים במינסק. יום אחד יצא למסעיו והגיע ללידא ובא לפני רבה יצחק־יעקב ריינס, וקיבלו הרב בסבר פנים יפות והביאו לאוצר ספריו ואמר לו: דע לך, שאין אני מניח לשום בריה לראות בספרי, אלא אם כן אני עומד עליו, ואילו אתה אני מניחך להתבונן בהם כחפצך, ואני נפנה לעסקי.
שאל ר' מיכל: ובמה ראה כבוד הרב להעדיפני על מבקרים אחרים?
השיב לו: סתם אדם מישראל חשוד על גניבת ספרים, אבל אתה סוחר הנך, והספרים הם לך ענין של ממון, ואין ישראל חשוד על גניבת ממון.
(ליקט נחום חיניץ)

משה דולצין

בימי חירום

משה דולצין נולד במינסק ב־1892. משנת 1929 — במכסיקו, שם כיהן כנשיא „המזרחי", כסגן־נשיא קהילת „נדחי ישראל" וכאחד מראשי קהילת מכסיקו.

את שנות נעורי עד גיל 15 ביליתי בעיר־הולדתי — מינסק. בגיל 15 שלח אותי אבי ז"ל ללמוד בעיירה ליובאוויטש. אז, לפני ששים שנה ומעלה, היתה זאת עיירה קטנה בפלך מוהילוב. כיום ידוע שמה, בזכות הרבי, בכל תפוצות הגולה ובארץ. חייתי שם עד הגיעי לגיל התיצבות לצבא. הודות לברכתו ולהשתדלותו של האדמו"ר מליובאוויטש ר' שלום דב שניאורסון זצ"ל, שוחררתי מלשרת בצבא הצאר. התחתנתי עם בת־טובים, אבל שמחתי לא ארכה. פרצה מלחמת־העולם הראשונה, ושחרורי משירות בצבא הועמד בספק. לא יכולתי להישאר לגור במקומי והתחלתי לנדוד בערים הרחוקות של רוסיה הגדולה ועד סאראטוב וצאריצין (לימים סטאלינגראד) הגעתי. בשנים 1915־17 עברו עלי הרבה תלאות. נתפסתי ושירתי בצבא חודש ימים. שוחררתי ושוב נקראתי לשירות, הסתתרתי ושוב נתפסתי.

עם קום השלטון הבולשביסטי באונו שוב ימי פחד ואימה: כל לילה הוצאו אנשים מבתיהם ונורו. הקלה רבה באה עם כניסת הצבא הגרמני, בתחילת 1918, למינסק. החיים חזרו למסלולם הרגיל, פרח המסחר. אחינו בני־ישראל, שהיתה להם שפה משותפת עם הכובשים הגרמנים, יכלו לתווך בינם ובין הגויים. אחרי זמן־מה נכבשה העיר בידי הצבא הפולני. קמה קהילה יהודית שבה השתתפו כל המפלגות היהודיות, כמו „הבונד", „אגודת ישראל", הציונים על כל גוניהם. הסיעה החזקה ביותר, הרוב בועד־הקהילה, שפעל אז גדולות, היו הציוניים והדתיים. אנשים כמו חיים חורגין, אברהם קפלן, יצחק ברגר ועוד עמדו בראש ועד הקהילה. הסתדרות הציונים הכלליים אירגנה קואופרטיבים, ופתחה חנויות צרכניות, בכדי שהתושבים היהודים יקבלו מצרכי־מזון בזול. גם נעזרו ע"י יהדות אמריקה. התמניתי כמנהל אחת הצרכניות.

תכפו חילופי השלטון בעיר. אחרי הגרמנים באו הסוביטים. בתקופת שלטונם הקצרה שרר רעב בעיר. לבסוף באו הפולנים. המצב הרוחני והכלכלי אמנם הוקל בימי השלטון הפולני, אבל חיי היהודים היו בסכנה. החיילים הפולנים השתעשעו בקיצוצי זקנים של יהודים, וגם נרצחו יהודים.

הקואופרטיבים הצרכניים שהוקמו על־ידי עסקני התנועה הציונית במינסק המשיכו לפעול, עסקו במכירת מצרכי מזון. היו 12 סניפים בכל חלקי העיר. לסניפים סיפקו את המצרכים ממחסן מרכזי. מרכז־הקניות היה בן־ציון קויפמן, ציוני פעיל. בניו ובתו היו פעילים בתנועת־נוער ציונית בלתי־ליגאלית. בתו מינה ז"ל זכתה לעלות ארצה.

בן־ציון קויפמן היה בעל חנות. וסיפר לי בן־ציון קויפמן, כי בשנים 1922־23, עם התחלת הנאָ"פ, נבקט קו חדש על־ידי השלטון הסוביטי „ברחוב היהודי" — לקרב לשלטון את המוני העם העמלים, דהיינו גם את בעלי־המלאכה והחנוונים הקטנים. תפקיד זה הוטל על אנשי היאֶבסאֶקציה. נקרא כנס שבו הופיעו ראשי השלטון וגם עורך העתון היומי „דער שטערן", אושרוביץ. בן־ציון קויפמן, אף שהיה ידוע כציוני, הוזמן לכנס. מאחורי הקלעים שמע איך אשרוביץ שואל אחד מעוזריו, מה הרושם שעשה נאומו ואם הוא שבה את לבם של ה„זעיר־בורגנים"? ועוד סיפר לי בן־ציון קויפמן

על מכר אחד, אדם צעיר, בעל סמיכות לרבנות שנעשה לקומוניסט והועמד בראש מוסד כלכלי חשוב, טראָסט. ביקר קויפמן בלשכתו של הקומוניסט הזה ובשיחה סיפר לו כי הקומוניזם הוא, למעשה, כת של חסידים המאמינים ברבי שלהם — לנין, בהערצה עיוורת. בינתיים נכנסו ללשכה פקידים בכירים והשיחה קלחה עד שהוזכר השם לנין ואז כולם התחילו לקלס ולהלל את לנין. והקומוניסט אומר אחרי זה לקויפמן: הראית איך הם צועקים „קדוש־קדוש", כמו חסידים לגבי הרבי?

כל סניף בצרכניות ניהל בעצמו את החשבונות וקיים גזברות נפרדת, אך בכל יום הועבר הפדיון לקופה המרכזית. מנהל הסניף היה רשאי לפעמים לרכוש בעצמו מצרכים אצל האיכרים שהביאו למכירה העירה. הנהלת־החשבונות היתה רק בעברית, ואפילו שטרות כסף פנימי הודפסו בעברית. היחידה — רובל וצורת השטרות דומה בהרבה לכסף שהונפק ע"י קרנסקי. המרכז היה ברחוב קוידאנובסקאיה. באותו זמן ביקר במינסק הרב ברלין כשליח הג'וינט ונאם בבית־הכנסת הכוראלי.

לא ארכו הימים והצבא הפולני נסוג ונכנס הצבא האדום. הבחורים היהודים התנקמו בבריונים הפולניים על התעללותם ביהודים בימי שלטונם. אחרי היסורים הפיסיים שעברו על יהודי מינסק בשלטון הפולנים, הם נשמו לרווחה עם שוב השלטון הסוביטי. בזמן הראשון התנהג השלטון הסוביטי במתינות, ורק כעבור זמן נתנו אותותיהם המחסור והמצוקה. ערך הכסף ירד פלאים. אי־אפשר היה להשיג מוצרים תעשייתיים ולכן לא מכר האיכר תבואה, והחריף המחסור במצרכי מזון. לכן פתחה הממשלה הסוביטית בנסיון של חילופין. הקימו תחנות שבהן החליפו מזון ותבואה במצרכים תעשייתיים. קראו להן „נקודות חילופין". נקודות אלה נפתחו בכניסה לעיר, במקום המעבר של האיכרים בעגלותיהם. החליפו שיפון ושעורה בגפרורים ובבדים וכדומה. המחירים היו קבועים. כיחידה שימש פוד דגן.

עם נסיגת הפולנים, שדדו החיילים ובזזו כל מחסן־מצרכים וכל חנות שנקרו בדרכם. וזה גרם למצוקה כבר בימים הראשונים לשלטון הסוביטי. אני, שניהלתי צרכניה ציונית, הצלחתי להסתיר את כל המצרכים שנשארו במחסן. הסתרתי אותם בביתו של הזקן פוליאק, שבחצרו היתה הצרכניה. משנתיצב השלטון הסוביטי, מסרתי לידם את כל הפרודוקטים שהסתרתי. כהוקרה על כך מוניתי למנהל נקודת־חילופין בקומארובקה, אבל יהודים הזקוקים לפרנסה התחכמו ופגשו את האיכרים עוד לפני היכנסם לעיר ועשו את החילופים אתם במקום, ובעצמם הביאו את הדגן למקום החילופין הממשלתי, ונשאר להם עודף מסוים לפרנסתם. אלה היו סוחרים קטנים מפרבר קומארובקה. כמנהל „נקודת החילופין" לא הקשיתי על היהודים הסוחרים האלה לקבל את המצרכים. אבל הלשינו עלי, לכן הוזמנתי פעמיים לצ'אֶקה לבירור באשמת מכירת מצרכים לספקולנטים. בצ'אֶקה כיהן אז יהודי אחד ושמו גראָבנצ'יק. הסברתי לו כי הממשלה ממילא מקבלת את התבואה ואינה מפסידה דבר מהעסקה. קיבל טענותי ושיחרר אותי.

עם היכנס הנאֶ"פ לתוקפו בוטלו נקודות־החילופין. זמן־מה אפשר היה לקנות מצרכים בשוק החפשי ואפילו בכמויות גדולות ובסיטונות. קמו צרכניות לפועלים ושם אפשר היה לקבל מצרכי מזון קצובים במחירים מוזלים לפי תלושים. בשנת 1925 הוקם צנטרוסויוז, ארגון הצרכניות העירוני. בראשו עמד יהודי, סנדלר במקצועו, ושמו כץ. בקושי היה חותם את שמו, דיבר רוסית גרועה. במינסק הוקמו במשך הזמן 150 סניפים של ארגון הצרכניות.

אף שהייתי יהודי דתי, שומר מצוות, העמידו אותי בראש קואופרטיב יהודי בקומארובקה ואחרי זה הועברתי לצרכניה גדולה יותר, ברחוב המרכזי סובֶאסטקאיה (מקודם זאכא־רייבסקאיה) על־יד הגן העירוני. הקואופרטיב היה סגור בשבת בנימוק שהאיכרים באים העירה לקנות מצרכיהם ביום ראשון, אך נדרשנו לפתוח את החנות בימי חג יהודיים, ראש־השנה ויום הכיפורים. עבדו עד 12 בלילה בשתי משמרות. ביום הכיפורים הודעתי שאעבוד רק במשמרת השניה. באותו זמן נערך טיהור בקרב פקידי הממשלה בכלל ועובדי הצרכניות בפרט. בעתון־הקיר נתפרסמה קריקטורה איך דולצין מתפלל עטוף בטלית. הייתי מועד להיות קרבן הטיהור, אך רבים, וביניהם מזכיר התא הקומוניסטי — קרמר, עמדו מאחורי. קרמר אפילו התבטא שלא יחליף אותי בעשרה קומוניסטים. ובכל זאת העבירו אותי לקואופרטיב אחר, גדול יותר. שם כבר מכרו נוסף למצרכי מזון לפי תלושים, גם דברי־מותרות, כמו יינות בלי תלושים, אבל כיון שצריך היה לעבוד שם גם בשבתות, טרחתי וקיבלתי העברה לחנות חדשה שנפתחה ברחוב נאֶמיגה, באיזור יהודי צפוף, ובשבת היתה הצרכניה סגורה. סימונה של הצרכניה היה: קואופרטיב הפועלים המרכזי, חנות מס׳ 19. כאן מכרו לא רק מזון, אלא גם בגדים ונעלים. המחסור במצרכים היה אז עדיין גדול. בתור לחלב חיכו שעות, לפעמים 200 איש. הצרכניה היתה נפתחת בשעה 9, אך החלב היה מגיע רק ב־11. רבים חזרו מבלי לקבל חלב כי לא הספיק לכול. המבקשים לקבל כעכים או לחם לבן עמדו בתור שעתיים־שלוש. אז כבר שונה הסדר, במקום תלושים למזון, שהיינו חייבים להעבירם לבקורת המרכז, הונהגו פנקסי־מזון, ואת כל מי שקיבל מנתו החתימו בפנקסו. אז היתה לי אפשרות לעזור הרבה למשוללי־הזכויות וכרטיסי־המזון (לישאֶנצי), שהיו על־פי־רוב כל „כלי־הקודש". כן יכולתי לעזור במצרכים לאלמנת הרב ר׳ לייזר רבינוביץ, לר׳ יהושע הורודנר, למגיד ממינסק ר׳ בנימין שקוביצקי ועוד. הם היו שולחים ילדים לחנות, והייתי מספק להם מצרכים.

בשבתות היתה הצרכניה סגורה, אך בחגים וגם ביום הכיפורים היתה פתוחה, אלא שאני לא באתי לעבודה. עבדו בצרכניה 12 פקידים. בין מנחה למעריב מצאתי לי אפשרות לקפוץ לבית־הכנסת ובעיקר לשטיבל של החסידים מליובאוויטש שנמצא ברחוב נאֶמיגה מול הקואופרטיב. כך רכשתי לי עמדה, ומנהלי הצרכניות העריכו מאד את עבודתי, אף כי היבסקציה השתוללה בפעולתה נגד הדת ונגד הציונות.

החיים היהודיים בלחץ היבסקציה נידלדלו. להתפלל בבתי־הכנסת באו רבים רק בשבתות ובחגים. בחצר בתי־הכנסת, החצר הידועה במינסק, ברחוב שקולנאיה, נהרסו רוב בתי־הכנסת בפקודת השלטונות, בטענה שקיומם מפריע להרחבת הרחובות הסמוכים. "החדרים" נסגרו רשמית, אבל התקיימו בחשאי, ומספר גדול של ילדי ישראל קיבלו בכל זאת חינוך יהודי בסתר. התקיימו כמה "ישיבות" במחתרת, ויצוין לברכה הרב ר׳ יהושע צימבליסט, המכונה הורודנר, שבמסירות־נפש טרח בהקמת „ישיבות" אלה. הישיבה הגדולה בהנהגתו התקיימה בבית־הכנסת שואבי־מים ברחוב שלאַס גאס (ברוסית = זאמקובאיה) בעזרת הנשים. הוא זכה לעלות ארצה ונפטר בירושלים. חתנו, הרב ר׳ אשר קרשטין, שהיה הרב בבית־הכנסת של החיילים במינסק, סולדאטסקה שול, מכהן כרב ראשי בעפולה. וזכור לטוב גם ר׳ בנימין שקוביצקי זצ"ל, „המגיד ממינסק" שהיה מרביץ תורה במסירות־נפש. כל ימי ששי היה מלמד בפני קהל רב חומש עם פירושים בבית־הכנסת אטינגר־שול, ברחוב גוברנאטורסקאיה. בשבת אחרי הצהרים

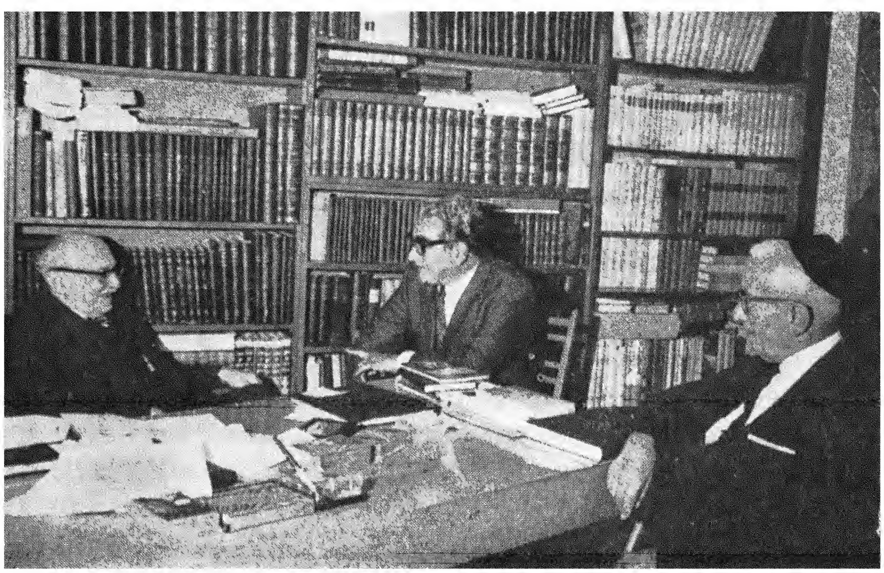
היה דורש את דרשותיו המלהיבות בקאלטער־שול בפני שומעים מרובים. כל זה עזר לחזק את רוח הדת ושמירת המסורת היהודית. גם הוא זכה עם משפחתו לעלות ארצה, ובנו ר׳ בצלאל ז״ל היה מראשי המזרחי העולמי. באותן השנים היתה גם השפעה רבה למגיד ממוזיר, שערב־ערב, בין מנחה למעריב, היה דורש בבית־כנסת אחר בעיר.

בני למדו בבית־הספר מספר 10, ביידיש, מקודם הגימנסיה של הציוני הידוע פלדשטיין שעבר אחרי־כן ממינסק לקובנה. הבנים היו פעילים בקרב התלמידים. אריה (לייבל) היה חבר בועד־התלמידים ואחיו שמריהו היה עורך עתון־הקיר של בית־הספר. ובכל זאת, כשנודע שאינם כותבים בשבת, הוזהרו על־ידי המורה כי יורחקו מבית־הספר. הילדים טענו כי הם חיים בארץ דימוקראטית ואין לחייב אותם לכתוב בשבת. בבוקר השכם, הן בקיץ והן בחורף, הייתי מעיר את הילדים משינה בשעה 6 בבוקר, והיה בא המורה אייזיק מטליצקי ואחריו הורביץ ומלמדים אותם עברית, חומש ותנ״ך עד שהגיעה שעתם ללכת לבית־הספר. הילדים למדו בשקידה, ואריה הכין דרשה לחגיגת בר־מצוה שלו, שבה השתתף גם המגיד ממינסק, ר׳ בנימין. גם אחיו הכין דרשה בהגיע חגו.

בכל זאת, אף שמצבנו הכלכלי היה טוב, לא ידעתי מנוחה, דאגתי לבנים, חייתי בפחד שלא אצליח לגדל את בני ברוח הדת והלאומיות היהודית. חיפשתי דרך והצלחתי לשלוח את בני אריה למקסיקו, לפי דרישת גיסי ישראל גיטלין, ואריה אז רק בן 15. זה היה בשנת 1928. בתחילת 1929 הגשתי בקשה לשלטון הסוביטי שיתנו לי ולכל בני משפחתי לצאת למקסיקו וקיבלתי תשובה שלילית. על פנייתי בפעם השניה, כעבור חצי שנה, קיבלתי סוף־סוף תשובה חיובית. ביולי 1929 עזבנו את ברית־המועצות.

בני הצעיר שמריהו היה מהנדס מצטיין ונבחר ליו״ר הארגון הארצי של המהנדסים במקסיקו. נפטר בטרם עת, בן ארבעים במותו.

בני אריה היה פעיל במקסיקו בתנועה הציונית, והוא שנבחר לימים לגזבר הסוכנות וכיהן כשר בממשלת ישראל.

משה דולצין ובנו אריה דולצין במשכן הנשיא זלמן שזר בירושלים, 1970

א. ר. מלאכי

ראשיתו של כולל מינסק בירושלים

אליעזר רפאל מלאכי, נולד בירושלים תרנ״ה, 1895, ויושב בניו־יורק, סופר, עורך וביבליוגראף רב־פעלים. חוקר בשדה הספרות העברית ותולדות הישוב. המאמר נכתב במיוחד לספרנו.

א

יסוד תנועת העליה לארץ־ישראל של המתנגדים, הם־הם הפרושים כפי שכונו בארץ־ישראל, הונח בשקלוב, זו העיר ואם בישראל, ובה חנו תלמידי הגר״א, ר׳ בנימין ריבלין, ובנו ר׳ הלל ור׳ משה מגיד, בנו של ר׳ הלל; ר׳ מנחם מנדל ור׳ ישראל. נלוו אליהם ר׳ סעדיה, תלמידו החביב של הגר״א ללחום בחסידות ולרדוף את החסידים, ור׳ חיים הכהן מפאקאראיי, מרואי פני הגר״א. משקלוב גם עלה ר׳ עזריאל, סבו של ר׳ ישראל, שבשנת תקל״ב עלה לארץ־ישראל במטרה לחזק את ישוב האשכנזים בירושלים. בודד היה ר׳ עזריאל בעלייתו ובודד היה גם בשבתו בין מתי־מספר האשכנזים שנמצאו אז בירושלים. וכשלא עלה בידו לבסס את הישוב האשכנזי, עזב מתוך אכזבה את ירושלים ויצא לחוץ־לארץ ומת בבדידות בנכר. בעיר איזמיר אשר בטורקיה מצא את קברו.

תנועת העליה נתעוררה אחרי פטירת תלמידי הגר״א שנזכרו למעלה. משקלוב עברה התנועה והתפשטה מעיר לעיר וממחוז למחוז, ולא פסחה על מינסק. היתה זו תנועה עממית, וגדולי הדור הולכים עם העולים להנחותם את הדרך ולסדר את עניני התמיכה וישיבתם בארץ־הקודש.

בסיפור התחלת ישוב האשכנזים הנקראים „פרושים״ לר׳ ישראל פרוש, שהמנוח ר׳ אליעזר ריבלין פירסם ב„ציון״ ספר ב׳, תרפ״ח, וחזר והדפיס אותו ב„תולדות חכמי ירושלים״ לר׳ אריה ליב פרומקין (חלק ג׳, פרק ד׳), באחד הסעיפים במאמרו זה מספר ר׳ ישראל על תלאותיו הוא ותלאות הישוב בימי צרה, מצוקה ויאוש. ר׳ ישראל, שמיום עלותו לארץ ועד צאתו לחוץ־לארץ נשא בעול הישוב, היה מנהיגו ומכלכלו, מספר מה הניע אותו לעזוב את צפת ולנסוע לרוסיה, כדי לארגן את התמיכה ולבסס את הישוב הצעיר והדל. בהרצאת סיפורו יזכיר ר׳ ישראל את „רוזני וגדולי ק״ק ווילנא, והגאון דוואלוזין [1] וגדולי מינסק אשר היו בעוזריו הרבה עפ״י עצת הגאון ז״ל״.

מזה וגם מהתואר „רוזני מינסק״ כפי שנקראו בתעודה אחרת, רואים בעליל שר׳ ישראל מצא במינסק אנשים גדולי תורה, ותלמידי חכמים עשירים, עושים ומעשים, שתמכו בכספם והשפיעו על אחרים לתרום מכספם לישוב.

קהילת מינסק היתה שניה לווילנא בהחזקת הישוב, וחבל שר׳ ישראל לא הזכיר את שמות גדולי התורה ורוזני מינסק אלה. בכל אופן, היתה מינסק חנייה טובה לר׳ ישראל, בה הדפיס בשנת תקע״ב, את ספרו „תקלין חדתין״, פירוש על מסכת שקלים, על פי הגהת הגר״א. גם הכיר לדעת במינסק את ר׳ יהושע השל, מחבר הספר „מצמיח ישועה״, שהיה ר״מ במינסק וכיהן ברבנות בביכוב ובסמארגון, ובשוב ר׳ ישראל לארץ־ישראל עלה ר׳ יהושע השל יחד עם ר׳ ישראל.

עד כמה שידוע לנו, היה ר׳ יהושע השל העולה הראשון ממינסק. הוא היה גדול בתורה וגדל היחס. בהקדמתו ל„מצמיח ישועה״ ימסור את שלשלת יחוסו גם מצד אביו וגם

1. ר׳ חיים, תלמיד הגר״א וראש ישיבת וולוז׳ין. מתומכיו העיקריים של הישוב.

מצד אמו. אביו ר׳ מאיר היה נכדו של ר׳ צבי הירש אב״ד דק״ק לבוב והגליל, אחי ר׳ ליב דער הויכער, כפי שצוין בדורו ובדורות אחריו. אמו היתה בת הגאון ר׳ יהושע השל, אב״ד דק״ק אפטא, בן הרב הגאון ר׳ מאיר אב״ד דק״ק קרמנצ׳וג, מגזע רש״י וחתן המלך, הרב הגאון המחבר תשובות בית יעקב, חתן הגאון ר׳ יצחק אייזיק היילפרין שהיה אב״ד ור״מ בק״ק טיקטין. ומצד אמו (של מחבר „בית יעקב״ ?) „הרבנית הצנועה מרת חיי בת הרב החסיד המפסי׳ [= המפורסם] מו׳ שלמה בהרב הגדול מו׳ אורי נין ונכד של הרש״ל״.[2] שלשלת־יוחסין, והוא עצמו היה גדול בתורה, חריף ומפולפל, מחדש „חידושים נפלאים״, כפי שכתוב בהקדמתו לספרו, וכפי שרואים מספרו „מצמיח ישועה״, ביאור על רב מרדכי בן הלל, בן הלל. הספר נדפס בשנת תקע״ב בנאווי־דוואָהר. הוא מכיל שני חלקים בכרך אחד. הראשון הוא הביאור על ספר ר׳ מרדכי, שנזכר לעיל. והשני „ישועות יעקב״, תשובות להשגות על ספר „בית יעקב״ לסבו, וגם חידושים על כמה מסכתות הש״ס. הוא גם חיבר ספר „קרן ישועה״ שלא נדפס.

בצעירותו היה כוחו רב בפלפול, אבל בהתבגרותו עזב את דרכי הפלפול ונטה לפשט. וכה יאמר בהקדמתו ל„מצמיח ישועה״: „לא אדם ידעתי כי צעיר אנכי לימים ולא בינת אדם להכניס ראשי בין הרים גדולים קדושי עליון אשר קטנם עבה ממתני ואין אני כדאי לדין בקרקע לפניהם ודעתי חלושה כאצבע בבירא ואף רעיוני סליקי על משכבי להיות נסוג אחור בשב ואל תעשה״ וכו׳ וכו׳. על ספרו זה הסכימו גדולי הדור באותו דור: ר׳ אברהם מבית קאצינעלענבויגן מבריסק, ר׳ אליעזר בהמנוח ר׳ צבי הירש ז״ל, רבה של הוראדנא, ר׳ אברהם שמואל, הרב במאהליב, ר׳ גרשון גינצבורג, הרב בהארקי, ר׳ תנחום מארלא, ר׳ ישראל הכהן ראפאפורט, הרב דביכוב־ישן. וכולם מהללים ומשבחים אותו בתארים מופלגים, כאחד גדול („הרב הגדול המופלג ירא ה׳ מרבים החריף הבקי״, דברי ר׳ אליעזר מהוראדנא), ובקילוסין כאלה יוצאים כל המסכימים על ספרו זה. ר׳ גרשון גינצבורג ור׳ ישראל כהן ראפאפירט היו שארי־בשר לר׳ יהושע השל, וידעו להוקיר את ערכו. יש להזכיר שבנעוריו זכה ר׳ יהושע השל לראות את הגר״א וזמן מה היה תלמידו. רא״ל פרומקין הקדיש לו ערך בתולדות חכמי ירושלים (חלק ג׳, עמ׳ 172—173). על־פי תעודות ציבוריות מראשי עדת הפרושים בצפת, שהיו למראה עיני רא״ל פרומקין, היה ר׳ יהושע השל השני לחתימה, לאות חשיבותו בעדה.

מהעולים ממינסק באותו זמן היו ר׳ גרשון הרכבי ואשתו באדאנה. ולא ממינסק גופא, אלא מנאוורדוק, פלך מינסק, עלו לארץ. ובהיווסד כולל מינסק בירושלים, נמנו תושבי נאווארדוק על כולל מינסק.

ר׳ גרשון הוא אבי משפחה מפוארה זו שהוציאה מקרבה חכמים וסופרים כר׳ אברהם אליהו הרכבי, אלכסנדר הרכבי ואחיו אלחנן. הלה היה בעל בית־מרקחת בניו־יורק, משכיל תופס עט סופרים, והוא גם הגיניאלוג של משפחה זו בספרו „דור ישרים״ (ניו־יורק, 1903) — ספר היוחסין של משפחה רמה זו שיחוסה עולה עד ר׳ מרדכי יפה בעל הלבושים. ר׳ גרשון הרכבי, מתושבי נאווארדוק, עסק במסחר ונתעשר, והיו לו בתים וחצרות, בתי חומה ושאר עסקים. „הגביר האדיר נכבד לעדתו, מפורסם בכל קצוי תבל בצדקתו ויראתו״, דברי נכדו אלחנן ב„דור ישרים״. עסק בתורה והיה איש תמים בדרכיו, ממעריצי הגר״א מווילנא וממקורביו. זכה לשמש את הגר״א וגם נמנה על תלמידיו. כשנתעוררה תנועת העליה בין תלמידי הגר״א החליט גם הוא לעלות. אשתו

2. הרב שלמה לוריא.

לא התנגדה לעלייתו, עודדה אותו ויחד עם בעלה עלתה גם היא והתישבו בצפת. הם גם לקחו אתם עלמה צעירה ממשפחתם „להיות למשרתת ולמשענת לעת זקנתם", כמובא ב„דור ישרים" הנ"ל.

בידי גרשון אוסטרובסקי בסלוצק, נכדם של ר' גרשון ובאדאנה, נשמר מכתב של ר' גרשון ששלח בבואם לצפת, לבתם הינדה, אם גרשון גינצבורג. במכתב יספרו על נסיעתם ובואם בשלום למחוז־חפצם. וגם יודיע במכתב שבהיותם בקושטא, הניחו את כל כספם בתורת פקדון בבית־המסחר של האחים ברוכים, בני הגביר ר' ברוכים, עשירים מופלגים וגם „לומדי תורה ואנשים צדיקים". הם קיבלו עליהם לשמור את ר' גרשון מפני שר' גרשון ורעייתו מצאו חן בעיניהם. הם גם שלחו אגרת להשר צאליבי, הוא ר' חיים פרחי (?) בעכו, ובמכתבם הפליגו בשבחו של ר' גרשון באמרם עליו ארי עלה מבבל. גם בקשו את צאליבי „שימלא רצונו בכל אשר ידרוש ויבקש ממנו". באותו מכתב יזכיר ר' גרשון שלאחים ברוכים יש אח בירושלים.

בצפת ייסד ר' גרשון ישיבה לזכר הגר"א, קנה בתים וכרמים והקדיש אותם לכלכלת הישיבה. אולם ברעש של שנת תקצ"ד[3] נהרסו הבתים והכרמים, ויקן ר' גרשון בתים וכרמים חדשים. כשמונה שנים חיו ר' גרשון ואשתו בצפת, ובשנת תקפ"ד (?) מת. אחרי פטירתו מתה אשתו. בנם ר' אלחנן, תלמיד חכם גדול, צדיק תמים ועניו, ברוב ענוותנותו לא רצה לקבל עליו משרת רבנות, אם כי מכמה קהילות פנו אליו והציעו לפניו כהונת רבנות. אבל עסק באמונה בצרכי ציבור בנאווארדוק עיר מושבו. היה ירא וחרד על דבר ד', וישׂם לילות כימים לתורה ולעבוד ה' — כותב נכדו ר' אלחנן ב„דור ישרים". ר' אלחנן עלה לצפת כדי לראות את נחלות אביו וקיוה שיוכל לשבת שם על התורה והעבודה „ולהשתעשע בחברתו על התורה והחכמה", אבל מפני „אי הסדרים אחרי הרעש אשר היה בימי חיי אביו" („דור ישרים" הנ"ל) עזב את צפת והתיישב בירושלים. שם ישב ועסק בתורה. התפרנס בדוחק ועם זה תמך בכספו את לומדי התורה. הוא מת בשנת תקצ"ח. על מצבתו חרות: ר' אלחנן אשכנזי. ונכדו רא"א הרכבי, שבשנת תרמ"ו עשה בירושלים, הוכיח שר' אלחנן אשכנזי הוא סבו. עד כמה שידוע לנו, הנהו ר' אלחנן הראשון מפלך מינסק שהתישב בירושלים ובה מת.

מאותה תקופה שלפני ייסוד כולל מינסק ידועים שני מינסקאים: ר' מרדכי מינסקר, שהיה ידוע בירושלים בשם „המשולח מווילנא". הוא היה מגזע הש"ך, כפי שחרות על מצבתו, וכן חרות עליה „הרב הצדיק". ר' מרדכי מינסקר היה מגואלי החורבה, כי בנה בית בחורבה, הבית שבו גר ר' שמואל סאלאנט חמישים שנה. ר' מרדכי מינסקר רשום ברשימת מקבלי החלוקה משנת תקצ"ח, שפירסמתי במאמרי „לקורות החלוקה בירושלים" בספרי „פרקים בתולדות הישוב הישן". ר' מרדכי מינסקר נפטר כ' בכסלו ת"ר, ונקבר ליד קבר זכריה הנביא. אשתו מלכה נפטרה מ' לעומר תרט"ו ונקברה ליד קברו.

המינסקאי השני, שמעון מינסקר, נזכר לגנאי במכתבו העברי של „יוסף במוהר"ר שמחה הלוי מכת פרושים אשר בירושלים", בעתון הגרמני „אוריינט" של פירסט, שנה

3. לא ברור. במכתבו של ר' גרשון לבתו כתוב תק"ד. פליטת קולמוס. ואולי תקצ"ד, כי באותה שנה רעשה הארץ, אבל היהודים לא ניזקו באותו רעש, לא בגופם ולא ברכושם. ואולי תקצ"ז, שבה נהרגו אלפי יהודים, ובתיהם נהרסו וכן קבריהם. אם ר' גרשון מת בשנת תקפ"ד, איך הספיק לקנות באותה שנה בתים וכרמים אחרים? גם שנת עלותו של ר' אלחנן לצפת לא ברורה.

ה׳, גליון 9 (27 בפברואר, 1844). באותם הימים התלקחה מחלוקת בירושלים, זו המחלוקת שידועה בתולדות הישוב כמלחמת החצר והחורבה. החצר שקנה ר׳ צבי להרן באמשטרדם. ר׳ צבי להרן ואחיו־חתנו ר׳ עקיבא היו אמרכלי הצדקות בשביל היהודים בארץ־ישראל, התנגדו לבנין החורבה, והחצר שבה התישבו ר׳ ישראל פרוש וחתנו ר׳ ישעיה בארדאקי, מנהיגי הישוב, נועדה להיות מרכז הישוב, ובה ייסדו בית־מדרש לתורה ולתפילה בשם „סוכת שלום". ובוני החורבה, שבראשם עמד ר׳ אברהם שלמה זלמן צורף, ראו בחורבה מרכז הישוב, ותהי מריבה גדולה בין אנשי החורבה ואנשי החצר ועד הכאות הגיעו. בינתיים מינה הקונסול הרוסי בעכו, שממשלתו היתה פרוסה על ירושלים, את ר׳ ישעיה בארדאקי לממלא־מקומו בירושלים. ור׳ ישעיה נהג את ממשלתו ברמה. העמיד לו סריסים לשמשו ולרדות במתנגדיו. סריסיו היו יצחק פ"ח־רוזנטאל, אחד בשם גרשון זאב ושמעון מינסקר, שהציקו מאד לאנשי החורבה. יוסף הלוי „מכת הפרושים", במכתבו הנ"ל ב„אוריינט", שבו הגיב על מעשי ר׳ ישעיה בארדאקי, מספר כי ר׳ ישעיה „מוליך כחפצו, ומצח הנחושת לו יעשה צר צבא יצחק פותח חותם, כרתי ופלתי גרשון זאב, והשני אוי לו! שמעון מינסקר, וקראו לפניו יחי וועקיל!"[4]

ב

כשאר כוללי הפרושים, היה גם כולל מינסק תוצאת המחלוקת הגדולה שפרצה בירושלים בשנת תרכ"ג, בין מנהיגי עדת הפרושים ובין ר׳ מנחם מנדל ירושלימסקי, הוא ר׳ מנדל יאנובר, כפי שכונה בימים ההם בירושלים. הוא היה תלמיד חכם גדול ועסקן חרוץ, מארגן מצוי ואישיות רבת־השפעה. והיו לו, לר׳ מנדל, מעריצים, ביחוד אלה שדרכי מנהיגי העדה לא ישרו בעיניהם. כך הקים ר׳ מנדל אופוזיציה נגד ההגמוניה של ר׳ ישעיה בארדאקי, שנפטר באותה שנה, ור׳ שמואל סאלאנט. ולאופוזיציה זו נמשכו כמה אנשים, ביניהם גם ר׳ שאול בנימין הכהן, ר׳ יהודה ליב יעבץ, ר׳ שמואל שלמה בויארסקי ור׳ לייבוש כהן־רייס, גבאי בית תלמוד־התורה וישיבת עץ־חיים, ור׳ מנדל אתם יחד בגבאות. בית תלמוד־התורה היה בעיצומה של המחלוקת, והיא — הישיבה — היתה שמן על המדורה, להגדלת המחלוקת.

לשם קיום הישיבה ובית תלמוד־התורה קנה ר׳ שאול בנימין הכהן חצר ברחוב השלשלת הסמוכה למקום בית־המקדש, וקבע הגרלה על בתי החצר, ומי שיזכה בגורל ינדב את הבית לישיבה ושמו ייחרת על משקוף הבית לזכר עולם.

כל ענין הישיבה, מקנה החצר וההגרלה היו למורת־רוח מנהיגי העדה, ורצו לבטל את ההגרלה ולהוציא את בית תלמוד־התורה והישיבה מידי ר׳ שאול בנימין הכהן וחבריו בגבאות. הם גם החרימו את ר׳ מנדל והעליבו את ר׳ שמואל שלמה בויארסקי, ואנשי ר׳ מנדל לא שקטו. עשו את העיר כמרקחה. החרימו את מחרימי ר׳ מנדל, ואף פגעו באחדות העדה, בקריעת כולל ווילנא, הוא כולל הפרושים לכמה כוללים. ביניהם גם כולל מינסק.

לא כאן המקום לספר על מחלוקת זו, שהיא פרק גדול בתולדות הישוב הישן. נגעתי בזה לשם הבהרת הרקע של יסוד הכולל. אולם יש להדגיש, שבימי הקרע באחדות העדה והפצלת כולל הפרושים לכוללים שונים נחצתה עדת הפרושים לשתי עדות. מנהיגי העדה, רבניה־דייניה, ממוניה ואמרכליה בעֵבר אחד, ואנשי סיעת ר׳ מנדל

4. ממלא מקום הקונסול או אפוטרופוס.

בעבר השני. אלה כבר הספיקו לקבוע בית־דין משלהם, יסוד חברה קדישא וקניית קרקע לבית־עלמין משלהם בהר הזיתים. את אנשי מינסק ומפלך מינסק, אנו מוצאים בצד מנהיגי העדה, והם עצמם בחבר המנהיגים ושמותיהם מפורטים בקונטרס „אמת ומשפט" של מנהיגי הפרושים וב„דמעת העשוקים" שחיבר ר' שמואל שלמה בויארסקי, המשנה לר' מנדל וגבאי הישיבה. כך חתומים על כתב החרם על ר' מנדל (ב„אמת ומשפט") ר' ישראל אוזלאנר ור' יעקב בר' דובער. שניהם מינסקאים ובמשך השנים כיהנו כממונים בכולל מינסק. הם גם חתומים (באותו קונטרס) על פסק־הדין בדבר הגורלות וההגרלות של ר' שאול בנימין הכהן (כאן הוא חתום ישראל בא"א מו"ה יהושע זללה"ה ממינסק), ור' יעקב בא"א מוה"ר דובער ממינסק, הוא ר' יעקב קרינדל (וגם קריינדלס), אשר ר' שמואל שלמה בויארסקי מזכיר אותו בספרו „דמעת העשוקים", דף ו', ע"א: „יבוא מינסק ויעידו על הר"י קרינדל". ר' ישראל אוזלאנר ור' יעקב חתומים על עוד תעודה אחת ב„אמת ומשפט". ונוסף עליהם ר' יעקב במו"ה ר' יידל ברלין מק"ק מיר (הוא אבי הנצי"ב הר"מ בישיבת וואלוזין). חתימת ר' יעקב ברלין באה באמצע, בין חתימת ר' ישראל אוזלאנר וחתימת ר' יעקב בר' דובער.

עוד מינסקאי אחד נזכר ב„אמת ומשפט" (עמוד כ'), הוא ר' יעקב גאלדאן, „הרב היקר מו"ה" כפי שתיארו אותו ב„אמת ומשפט" (עמוד כ') וה„נגיד הנכבד" מו"ה שמואל פיינשטיין מסלוצק. אותם מינו באסיפת הקהל, רבנים ומנהיגים, לגבאי תלמוד־התורה. באותה אסיפה פיטרו את הגבאים הקודמים. יותר נכון: ניסו להוציא את בית תלמוד־התורה מרשות סיעת ר' מנדל. לישיבה לא דאגו, כי לפי דבריהם באותו קונטרס לא התקיימה כלל ישיבה. ר' שמואל כבר שימש גבאי בבית תלמוד־התורה, היה נאמן, אבל בגלל החיכוכים בין סיעת ר' מנדל וההנהגה הרשמית, התפטר ר' שמואל פיינשטיין מהגבאות. עכשיו העמידו אותו שוב על כנו.

בינתיים נוסד כולל מינסק. בהיווסדו לא היה כולל עצמאי, כי אם מאוחד עם כולל הורודנא וכולל זאמוט. ב„דמעת העשוקים" (דף ג', ע"א) יספר ר' שמואל שלמה בויארסקי: „וכאשר ראינו כי אזלת יד ואפס עצור ורק תואנה מבקשים להטות משפט גבר נתאספו אנשי כוללינו הו"ר [הורודנא] ומינסק וזאמוט כאיש אחד חברים וכו' והיו ערך ה' מנינים כולם יראים אנשי שם ת"ח [תלמידי חכמים] והיו דיינים גם בחו"ל וכו'". הממונה על כולל מינסק היה ר' מאיר מלוצין, והוא נזכר באותו דף של „דמעת העשוקים" בראשי תיבות של שמו, שנשלח יחד עם רמ"ח, הוא ר' משה חאסלאוויץ, הוא ר' משה חשס, אבי משפחת חשין בירושלים. הוא ור' מאיר מלוצין נשלחו מטעם ר' מנדל לאותה אסיפה גדולה שהזכרתי לעיל, להשקיט את הריב ולעשות שלום בין מנהיגי הפרושים ובין ר' מנדל. אבל „לא היה לאל ידם להשקיט אש התבערה כי השטן מרקד והצעירים יעזורו" וכו' וכו' — דברי ר' שמואל שלמה בויארסקי. הוא מציין את ר' משה חאסלאוויצר כידידו וידיד ר' מנדל ירושלימסקי, בספרו: „והייתי אז עם מוהר"מ [5] בבית ידידינו הרב הישיש ר' משה חאסלאוויץ" וכו'. יש להעיר שר' משה חאסלאוויצר, אם כי היה שייך לכולל רייסין, בעת ייסודו של כולל זה, היתה לו איזו שייכות לכולל מינסק. הוא היה השד"ר הראשון של כולל מינסק, ועוד לפני ייסוד הכולל ייסד במינסק את חברת „שלום ירושלים" לתמיכת אנשי מינסק בירושלים. וכך היה ממייסדי כולל מינסק.

5. מורנו הרב מנדל.

(מארכיון בית־המדרש לרבנים בניו־יורק)

מקור ראשון המלמד על יסוד הכולל המשותף: הורודנא, מינסק וזאמוט, הוא ב„דמעת העשוקים" הנ"ל, כפי שהבאתי למעלה.

נציג, (כלומר: הממונה) כולל מינסק היה ר' מאיר מלוצין (לוצינר), והוא חתום על מכתב תודה וברכה להאשה מרת פייגיל אשכנזי[6] בממל אשר בפרוסיה. היא היתה עסקנית לטובת עניי ארץ־ישראל, והעבירה כסף שאספה, או שנשלח לה, לכוללים וליחידים. זאת הפעם שלחה סכום של 85 לירות שטרלינג, 18 שילינג ו־9 פנס, שמונטיפיורי שלח אליה. לכסף ששלחה צירפה מכתב מאת „ידי"נ הרב הגביר מוהר"ר נחום חיים נ"י בק' מינסק". כפי שאנו רואים, שלח הגביר הנ"ל סכום כסף על ידיה, לצרכי החג. מכתבו של מאיר מלוצין נכתב בכ"ח ניסן תרכ"ג, והכסף ששלח ר' נחום חיים הגיע ליד ר' מאיר בזמן, והספיק לחלק את הכסף לעניי הכולל לפני חג הפסח. כך נודע לנו שם תומך הכולל במינסק, ואולי היה מאמרכלי הכולל במינסק. לפי שעה, מכתב זה הוא תעודה ראשונה על קיום הכולל. גם חותם הכולל טבוע במכתב־קבלה זה. כבמרבית מכתבי הכוללים והמוסדות בירושלים, גם חותם זה הוא עיגול בתוך עיגול וכתוב בו „ציון במשפט תפדה ושבי' בצדקה. אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני. והי' עיני ולבי שם כל הימים". באמצע תמונת הכותל המערבי. למעלה התמונה חרות:

6. כתבתי עליה במאמר „קהילת ממל והישוב הישן" ב„מחברת" של אברהם אלמאליח.

„פה עה"ק ירושלים תוב"ב ולמטה: חותם הכולל אשכנזים/פרושים הי"ו דק"ק מינסק, הורודנא והגלילות".
הכוללים המשותפים רכשו להם חצר ובית־כנסת יפה, נדבת ר"מ פינקלשטיין מבריסק ור' אליהו זלדוביץ מברזין. את החצר ובית־הכנסת קנו הגבירים הנ"ל מר' יצחק ליב דובנר, איש עשיר שסמוך לאותו זמן עלה מדובנא עירו להשתקע בירושלים והביא אתו סכום כסף רב. השקיע את כספו בקניית חצרות ובנין בתים עד שנתדלדל והשקיע את עצמו בעול של חובות. לפי רש"ש בויארסקי, בספרו „דמעת העשוקים", לטשו ממוני כולל וארשה את עיניהם על חצר זו, בחפצם לרכוש את החצר ואת בית־הכנסת בעד החובות שרי"ל דובנר חב להם. אבל נזדרזו ראשי כולל מינסק והורודנא בקניית החצר. וגם זה היה גורם לשנאת הוורשאים להם. אני מוסר בזה את דברי רש"ש בויארסקי: „עוד שנאה תעורר מדנים שלא עממו עדיין. אש שנאת הרבנים ממוני ווארשא על מהר"מ הי"ו ועלי הכותב בלקחינו החצר והבהכ"נ ממהרי"ל דובנער מנדבת הרה"ג מוהר"מ פינקלשטיין הי"ו מבריסק והרה"ג הר"א זעלדאוויץ מברעזין אשר נדבו לכוללינו, ומהרי"ל הנז' הי' בע"ח [בעל־חוב] גם להרבנים הנ"ל, אך מהשם הוכרז „בית פלוני לכוללינו, ורב שבענו בוז שכתבו שטנה להמנדבים הנ"ל ועי"ז נתגלגל היזק רב לכוללינו. וגם הודפסה עלינו אודות החצר הנ"ל אשר לא היו דברים מעולם, וע"ז [ועל זה] נאמר אלה עשית והחרשתי. שקנו ג"כ [גם־כן] חצר מנדבת גביר אחד ושולחים עוד שלוחים. וגם הם יושבים בעצמם ולא הרהרנו אחריהם. ואנחנו לא פעלנו און ולא נהנינו אפילו באצבע קטנה, ועכ"ז [ועל כל זה] יש לדונם לכ"ז [לכף זכות] שלא היה מגירא דידהו ויסכר פי דוברי שקר".
דברי ר' שמואל שלמה בויארסקי אלה מכוונים כלפי הדברים שנאמרו עליו, על ר' מנדל ירושלימסקי ועל סיעת האופוזיציה בכלל. מנהיגי העדה גם האשימו אותם בעשיית חותמות מזויפים אצל פיתוח חותמות של עדת החסידים. כעלוב ואינו עולב הוא ר' שמואל שלמה בויארסקי בספרו זה. יש לציין שכמה מינסקאים, או מי שבאו מערים אשר בפלך מינסק, היו גם בצד מנהיגי עדת הפרושים וגם בסיעת ר' מנדל ירושלימסקי. כבר הזכרתי למעלה את ר' יעקב ברלין, ר' יעקב קריינדלס, ר' יעקב גאלדאן ואת ר' שמואל פיינשטיין שנזכרו ב„אמת ומשפט". בסיעת ר' מנדל ירושלימסקי אנו מוצאים את ר' מאיר מלוצין, מנכבדי העדה, וגם גבאי בבית התלמוד־תורה, „הרב הצדיק האמיתי", כפי שכתב עליו ר' יחיאל מיכל פינס, במאמר שאביא להלן, והוא ממונה לכוללים המאוחדים (הורודנא, מינסק וזאמוט), והוא בא־כחו של כולל מינסק. יש להזכיר את ר' נפתלי הרץ גינצבורג, תלמיד חכם, עשיר ומשלשלת־יוחסין, שעלה מסלוצק לירושלים בשנת תר"ו. ממייסדי בית תלמוד־התורה שעל חורבת ר' יהודה החסיד, גבאי ונאמן במוסד זה. אבל ההנהגה הרשמית היתה למורת־רוחו, ולא רצה להתערב בענייני הציבור. מטעם זה לא נענה לבקשת משה מונטיפיורי ור' נתן אדלר, הרב הכולל באנגליה, לקבל עליו משרת גבאי בבית־האריגה שמונטיפיורי ייסד בשנת תרי"ד בירושלים. מלבד הגבאות בבית תלמוד־התורה אין למצוא את שמו חתום על תעודות ציבוריות. אמנם הוא חתום על כתב־החרם על בית־הספר למל בירושלים ומייסדו, המשורר אברהם אליעזר (לודוויג אבגוסט) פראנקל, שהוכרז בשנת תרט"ז. ייתכן שהחתימו את שמו בלי לשאול את פיו, כנוהגם של שחצני ירושלים. הוא נפטר בשנת תרכ"א, שתי שנים לפני הקרע בעדת הפרושים, ולו האריך ימים עד תרכ"ג,

בודאי היה נמצא בסיעת ר׳ מנדל ירושלימסקי, כי בשנת תרי״ח — ראשית הריב והמדון, היה גם ר׳ נפתלי הרץ גינצבורג בין המתאוננים על רוע ההנהגה הראשית, והיה עוזר לייסוד כולל מינסק. משום זה אולי קנה בחייו קבר בבית־החיים של הספרדים, ובו גם מצא את מנוחתו, בעת שעדת הפרושים נקרעה בענייני הקבורה מעל הספרדים. בשנת תרט״ו קנו קרקע ובראשית תרט״ז חונך בית־הקברות. הראשון להיקבר בבית־הקברות האשכנזי היה אחד בשם ר׳ משה בר׳ אהרן הורודוקר, שנפטר בב׳ דר״ה תרט״ז והובא לקבורה במוצאי שבת־קודש ד׳ תשרי. על מצבתו חרות: ש„היה הראשון שנתעסקו האשכנזים״.
גם סיעת ר׳ מנדל אמרו להיפרד מן בית־הקברות של העדה. הכולל המאוחד קנה חלקת אדמה בהר־הזיתים, ייסדו בית־קברות וחברה קדישא משלהם. אבל מנהיגי העדה עמדו בפרץ ולא נתנו לאנשי ר׳ מנדל להפיק את זוממם. אני מביא בזה מה שכתוב בעניין זה בקונטרס „אמת ומשפט״, עמוד י״ט: „בימים אחדים אח״כ [אחר־כך] ערכו כתבים ועשו עליהם לבדם חברה גומלי חסד על הבה״ח [בית־החיים] ושלא להניח לח״ק [לחברא קדישא] הישנים הת״ח ויראי ה׳ לנגוע — ומעשי שטן הצליח שלמחרת נפטרה אשה אחת מכולל מינסק והורודנא ושלחו את הבריונים שלהם לעסוק בקבורתה — ושלא להניח זולתם מהח״ק היש[י]נה ואמרו להכות באגרוף רשע. אך בעז״ה [בעזרת השם] לא נתקיימה מחשבתם בזה שאח״כ נפטר איש ישר ר׳ יודל מדושאטר והח״ק הישנה רצו להתעסק בקבורתו כדת — ויראו מהבריונים הנ״ל ובקשו להרבנים הג׳ [= אונים] שיעמדו עמהם כ״ז [כל זמן] ההתעסקות. נפל פחד הרבנים הג׳ על הבריונים ולא נגעו בהרמת יד. באותו יום עש״ק [ערב שבת קודש] נפטר עוד אחד, איש יקר מופלג בת״ו [בתורה ויראה] ר׳ צבי מהורודנא ז״ל בבית החולים של רוטשילד אחר הצהריים, והבריונים התפארו יען שהוא מכוללם לא יניחו להח״ק היש[י]נה לעסוק עמו, והלכו שם הגאבדקוטנא נ״י [7] והגאבד״ד־קאולש [8] והרה״ג מוהרש״ס נ״י [9] ועמדו שם עד שנקבר בכבוד מהח״ק הראשונים אף שרצו ובאו הבריונים לגרש הח״ק ולא יכלו, כי נפל פחד הרבנים עליהם עד שלע״ע [שלעת עתה] נתבטל חברתם בזה״.
לא ידוע כמה שנים היו הכוללים הללו מאוחדים והיוו גוש ציבורי אחד. יש לשער שאחרי הפסקת המחלוקת ונצחון מנהיגי עדת הפרושים על ר׳ מנדל ירושלימסקי וסיעתו, נפגע איחוד כולל הורודנא־מינסק־זאמוט, והיו לכוללים מיוחדים. נראה, שכולל זאמוט נפרד ראשונה ונספח לכולל וילנא. ייתכן שהקרע בין כולל הורודנא ובין כולל מינסק היה משום דררא דממונא. כולל מינסק היה עני ומטופל בעניים, בעת שכולל הורודנא נחשב לכולל בינוני, לא עשיר ולא עני. סכום הכסף שנתקבל מגבאי הכולל במינסק היה מעט לעומת הכסף שנשלח מאמרכלי הכולל בהורודנא. ואולי גם זה גרם להתפרדות כוללים אלה. בתזכיר של שמואל מונטאגו והד״ר אשר, שליחי מזכרת משה מונטיפיורי בלונדון, שביקרו את הארץ בשנת תרל״ה, נגעו גם בהחלוקה הגדולה והחלוקה הקטנה ויצא לפי חשבונם שמכוללי האשכנזים עולה לכל נפש ממאה לחמישים פראנק לשנה.

7. הגאון אב בית־דין דקוטנא נרו יאיר, הוא ר׳ משה ליב מחבר שאלות ותשובות „זית רענן״ ו„תפארת ירושלים״ על משניות.
8. הגאון אב בית־דין דקאליש, מגאוני הדור, מחבר שאלות ותשובות „אמרי בינה״. הוא גם הרב הראשון לעדת האשכנזים בירושלים.
9. והרב הגדול מורנו הרב שמואל סאלאנט נרו יאיר.

ישראל דוב פרומקין, שתירגם את התזכיר מאנגלית לעברית,[10] העמיד את מחברי התזכיר על חשבון מוטעה זה (בלשונו: „חשבון זה לא חשבון צדק הוא"). בהערתו זו הזכיר פרומקין את הכוללים לארצותיהם ולעריהם, של הפרושים ושל החסידים, וסכום הכסף שמגיע לכל נפש לשנה, ויצא שכולל ווילנא וזאמוט מחלק 13 רו"כ לכל נפש; כולל הורודנא — 15 רו"כ, וכולל מינסק — 12 רו"כ. אני משער, שלפני היווסד כולל קוידאנוב, והוא כולל של חסידים, הצטרפו עולי קוידאנוב לכולל מינסק. ר' יעסיל רבה של קוידאנוב היה מאנשי ר' מנדל ירושלימסקי, והוא מינה אותו לדיין בבית־דינו. ב„אמת ומשפט" הגיבו על זה, וכתבו „שלע"ע לא רצה לקבל כי הוא מוזהר על זה מבנו הגביר שלא יתערב במחלוקת". אבל הוא כן התערב. ר' שמואל שלמה בויארסקי מזכיר אותו ב„דמעת העשוקים" כאחד מסיעת ר' מנדל ירושלימסקי, באמרו: „גם הרב דקאדינאוו ז"ל היה נמנה עליהם". אבל ר' יעסל, רבה של קוידאנוב, נפטר באותו זמן וירד מעל הפרק.

כאמור למעלה, קנו אנשי סיעת ר' מנדל ירושלימסקי חצר ובית־כנסת „בית הלל". כך השתתפו בקניית החצר ובית־הכנסת נדיב ממחוז הורודנא ונדיב ממחוז מינסק, והם ר"מ מבריסק ור' אליהו זלדוביץ מברזין. בהתפרדות מכולל מינסק, נשארו החצר ובית־הכנסת לכולל הורודנא. ובה, בחצר, היתה גם הנהלת כולל הורודנא, שמשנות השמונים ועד פרוץ מלחמת־עולם א' היה מרדכי גרשון ויינברג, ממשכילי ירושלים באותו דור, סופר ומזכיר הכולל.

„החצר המדוברת", נמצאה ב„חאש" (גדרות־צאן) של ר' צדוק הלוי. היו עוברים אליה דרך מבוא אפל מלא סחי וצחנה. וליד המבוא דירות אחדות ומשם נכנסים אל חצר הכולל ונמצאים תחת שמים בהירים. אל בית־הכנסת היו עולים על מדרגות רבות — בית־כנסת לא גדול אבל יפה והוד נסוך עליו. מתפללי בית־כנסת זה היו ברובם אנשי כולל הורודנא שגרו בעיר העתיקה.

מחצר זו היו יורדים לחצר אחרת, שהיה שייך לכולל הו"ד ובה נמצא בית־הכנסת של אותו כולל ששמו היה „אהבת ציון".

לדאבוני אין לי פרטים על ר"מ פינקלשטיין ור' אליהו זלדוביץ שבכספם נקנו החצר ובית־הכנסת. על ר' אליהו זלדוביץ קראתי פעם באחד העתונים מכתב מברזין ובו דובר עליו. אביא מה שנזכר ב„רבני מינסק וחכמיה" לר' בן־ציון אייזנשטאדט (ווילנא, תרנ"ט), על משפחת זלדוביץ. באותו ספר נזכרה שנת פטירת ר' זאב וואלף בר' אליהו זלדוביץ, שמת במינסק בכ"ז באדר שני תרמ"ג. ברשימת ה„פרנומרנטים" על ספר זה נזכרו הגבירה הכבודה מושקא זלדוביץ והרב הגביר ר' ברוך זלדוביץ. נראה שמרת מושקא היא אשת ר' אליהו ור' ברוך הוא בנם. והוא, ר' ברוך היה כאביו ר' אליהו מבוני ירושלים.

אחרי התפרדות כוללי הורודנא ומינסק, התחבר כולל מינסק לכולל פינסק. כולל זה היה יותר עני מכולל מינסק, והכנסות ה„חלוקה" של כוללים אלה לא הספיקו לשניהם. נראה ששני כוללים אלה נפרדו בשנת תרל"ח. באותה שנה נדפסו ב„חבצלת" מודעות על מצבם הרע של בני הכולל ובקשות לנדיבי ישראל לתמוך בידם.

10. נדפס ראשונה עם מבוא, אחרית דבר והערות, ב„חבצלת" לשנת תרל"ה, ויצא בספר מיוחד. ירושלים, דפוס פרומקין, שנת „בגוב האריות" (תרל"ה).

מנחם ברש

בזכות תפילת ליל-הסדר ליד הכותל המערבי

הרשימה פורסמה בעתון „ידיעות אחרונות", תש"י

שם־דבר ומפורסמת ברחבי רוסיה לפני המהפכה היתה משפחת זלדוביץ ממינסק. בצד רבנים ותלמידי־חכמים מובהקים יצאו ממנה עשירים מופלגים; תורה וגדולה עלו כאן על שולחן אחד. השם בלבד סימל את כל הטוב והנאה שביהדות רוסיה: תורה ויראה, חכמה ודעת, הגינות ורחבות, עושר ויד פתוחה. ובעוד מעלה אחת הצטיינה המשפחה: באהבת ארץ־ישראל.

סוחר עצים גדול, למדן ומשכיל היה ר' ברוך זלדוביץ, מכובד בעיני הבריות ומקובל על הכל. ביתו היה פתוח לרווחה ורבים השכימו לפתחו, מי לשאול עצה ומי לבקש נדבה, מי להימלך בדעתו בעניני שידוך או עסק ומי לטכס עצה בצרכי ציבור. וכמסורת המשפחה היה גם ר' ברוך מסור בלב ונפש לעניני הישוב בא"י, והוא שייצג בעירו את „כולל מינסק" שבירושלים. והיה ר' ברוך מקבץ כספים מעשירי העיר וסביבותיה ומכל אשר ידבנו לבו ומעביר אותם לארץ ישראל למען יוכלו תלמידי חכמים ויראי שמים לשבת בעיר הקודש ולעסוק בתורה ותפילה כל ימיהם.

ויהי היום, באחד מימי ניסן, חזר ר' ברוך כדרכו מבית המדרש ובהיכנסו לחדרו, כדי לשים טליתו ותפילין בתוך הארון, מצא על דלת הארון מעטפה קטנה ובתוכה פתק מבנו, המודיע שעזב את הבית ויצא את העיר ולא יהיה עם המשפחה בפסח. סתם הבן ולא פירש להיכן נסע ועל שום מה עזב את בית־אבא. ר' ברוך החויר כסיד. כולו נרגש מיהר לחדר אשתו, ומבלי להוציא הגה מפיו הראה לה את הפתק, כי הדיבור נלקח ממנו. לאם לא בא הדבר כאפתעה. היא ידעה שבזמן האחרון פני נחום שלה לא כתמול שלשום. ר' ברוך עסוק וטרוד היה בעסקיו ובצרכי הציבור, אך היא, האם, ידעה, שנחום אינו בא הביתה לעתים מזומנות, אף בערבים; חקירתה העלתה, שלא לבית־המדרש ללמוד תורה הולך נחום, כפי שנהג לעשות כל השנים, אלא למועדונים „מפוקפקים", העתידים, חלילה, להעבירו על דעתו ועל דעת קונו. שני חברים היו מחכים לו מדי יום־ביומו ליד הבית ואתם הלך להיכן שהלך. לא פעם דיברה על לבו של בנה־צעירה וניסתה להחזירו למוטב. תחנוניה העלו חרס והיא שמרה את כאבה עמוק בלבה. ברם, היא לא העלתה אפילו בדמיונה שיום יבוא ובנה יעזוב את הבית לחלוטין.

לשמע דברי בעלה פרצה בבכי, ומשהתאוששה קמעא, הפליטה: אולי אשמתי היא זו, שלא סיפרתי לך עד כה..." אותה שעה נפתח סגור־לבה והיא סיפרה על דרכי הבן בזמן האחרון ועל שני החברים, שכנראה העבירוהו מדרך־הישר.

מיד הזעיק ר' ברוך שנים מפועליו והטיל עליהם ללכת לבתיהם של הורי הבחורים ולחקור להיכן נעלמו. עוד באותו ערב התברר, שנחום ושני חבריו נסעו לעיירה סמוכה ונמצאים באכסניה של גויים.

האב הזדעזע. בני יאכל טריפות?! ייכשל, חלילה, באיסור חמץ בפסח?! ראשית חכמה הריץ מברק דחוף לירושלים, אל ראש „כולל מינסק" ר' נפתלי צבי פרוש (אביו של ר' משה פרוש, מ"מ ראש עיריית ירושלים), שיחוש לכותל המערבי וישפוך שיח לשלום בנו נחום ולהצלתו. סתם גם הוא ולא פירש מה עלה לו, לנחום זה...

המברק הגיע אור לארבעה־עשר עם חשכה ועורר תדהמה ממש, כי מברק בירושלים

זה לא חזיון נפרץ באותם הימים ומה עוד שהמברק כתוב רוסית שלא הכל שמעוה. בכליון עינים ציפתה יוכבד, אשתו של ר׳ נפתלי־צבי, לבוא בעלה, כדי לדעת את פשר המברק הבהול. משסיים ר׳ נפתלי צבי את בדיקת החמץ, ופתח את המברק, אחזה אותו חרדה ודאגה עמוקה: ר׳ ברוך מבקש להתפלל לשלום בנו ואינו מפרש את אשר קרה, סימן שבצרה גדולה הוא שרוי.

כינס ר׳ נפתלי־צבי את אנשי ביתו ובני משפחתו וכעבור שעה קלה שיירה מוזרה את דרכה בסימטותיה של ירושלים העתיקה. לאור הלבנה המלאה ועששיות־הנפט שבידיהם התקדמו בצעדי און אל הכותל המערבי. איש לא היה ברחבת הכותל, גם רחוב היהודים והסימטות הערביות הסמוכות נמו שנת ישרים. האנשים ישבו לארץ ובקול־ניגון חרישי ומרטיט לבבות פתחו: „אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד...״ וכך עד גמירא, כל ק״נ פרקי התהילים. אחרי התהילים בא תורם של פסוקים עם אותיות שמו של נחום בצירוף פסוקי „קרע שטן״ ולבסוף „מי שברך״.

נחזור למינסק. ר׳ ברוך וידידיו הרבים עשו מאמצים נואשים כדי למצוא את נחום ולהחזירו הביתה ולא עלתה בידם. בינתיים החשיך היום והגיע ליל־התקדש החג. ונחום — איננו. שבור ורצוץ הלך ר׳ ברוך לבית־המדרש, חזר הביתה, קודרת מקדמת את פניו האשה ובקושי היא עוצרת בעד זרם דמעותיה. ענגה של עגמות פרושה על פני הבית כולו, אך חג הוא ואסור באבילות; ר׳ ברוך מכין את שולחנו ומתקין עצמו ל„סדר״. כבר קידשו על היין, נטלו ידים, כדי לבצע הפת. כשלפתע נשמעו קולות נקישה על החלון. האם מיהרה לדלת ומשפחתה נשארה במקומה כמאובנת. כן, הוא, נחום!

„אמא!״ — קרא הנער, „בקשי מאבא שיסלח לי, רוצה אני לבוא ולהסב ל„סדר״. האשה התבלבלה ורצה אל ר׳ ברוך לבשר לו את הבשורה הטובה ועוד טרם הספיקה להוציא הגה מפיה, אומר לה ר׳ ברוך: „אם כאן הוא ורוצה להיכנס — יבוא״, כי תחילה חשש ר׳ ברוך שמא חמד מישהו לצון ורימה אותו ואין זה בנו...

אב ובן נפלו על צוארי רעהו. אין קץ לשמחה שבבית, ובבואם למחרת היום לבית־המדרש — ותהום כל העיר לקראתם. וכאשר התכנסו רבים אחרי התפילה בביתו של ר׳ ברוך לקידושא־רבא, אמר ברוך: „מובטחני, שרק בזכותה של ירושלים ובזכותן של התפילות שנאמרו ליד הכותל המערבי זכיתי לנס הזה״.

בו־במקום החליט, שלא די בהודיה לירושלים, אלא יש גם לעשות משהו למענה ולמען ענייה. בהתיעצות עם בני המשפחה החליט לרכוש מגרש נרחב בירושלים ולהקים עליו בתים, על שם מינסק עירו. בחול המועד פסח הגיע לירושלים מברק נוסף מר׳ ברוך בזו הלשון: „תודה בעד התפילות שהועילו, מכתב בדרך״. כעבור שבועות מספר הגיע המכתב עם תיאור מלא של השתלשלות המאורעות ואליו צורף צ׳ק בסכום של אלפי רובלים, עם הוראה לקנות את המגרש ולגשת להקמת הבתים.

באותם ימים הגיע לירושלים יהודי אחר ממינסק, עשיר ונדיב לב, ר׳ וולוול מונבז, שחיסל את כל רכושו בגולה ועלה עם אשתו לירושלים, כדי לחיות כאן עד סוף ימיהם. צירפו את תרומתו של ר׳ וולוול לצ׳ק של ר׳ ברוך ובכסף הזה ניגשו עסקני „כולל מינסק״ להקים את הבתים בשביל עניי ירושלים, יוצאי מינסק — הלא הם „בתי מינסק״ העומדים על תלם בירושלים עד היום הזה.

ונכדתו של ר׳ וולוול מונבז מתגוררת אף היא בירושלים — הלא היא גב׳ פולה בן־גוריון, רעיתו של ראש־הממשלה דוד בן־גוריון.

שיחות־חולין של מינסקאים

הרב שלמה פינס

מפנקס חברה־קדישא

המחבר היגר ממינסק לניו־יורק. הרשימה, במקורה ביידיש, לקוחה מארכיון ה„בונד" בניו־יורק.

היה זה בדרך ממינסק, זמן מועט לאחר פטירת בעל „סדר הדורות". היה בעיר רוכל שהיה מוביל בעגלתו סחורתם של סוחרי מינסק אל החנוונים שבעיירות הקטנות ומביא את הזמנותיהם החדשות.

ליל חורף אחד, הדרך היתה מכוסה בשלג עמוק, הרוח נשבה. היתה סופת־שלג ובעל־העגלה ישב על מושבו, זירז את הסוס וחטף תנומה מפעם לפעם. פתאום נעצר הסוס ולא יסף ללכת. בעל־העגלה התעורר ותפס את השוט, אך הסוס לא זז ממקומו. התחיל בעל־העגלה מתבונן על סביביו והנה ראה את בעל „סדר הדורות" עומד לידו — עוטה תכריכיו. כמובן, היהודי התעלף.

כששבה אליו רוחו, שמע את בעל „סדר הדורות" דובר אליו ואומר: „אל תירא. התבונן בצד ההוא של הדרך וראית בית, ובחלון דולק נר. כשתגש אל החלון, תראה עלמה רכה־בשנים יושבת עגומה ושקועה במחשבות. הקש בחלון, וכשתראה את העלמה מבעד לשמשות המכוסות כפור, אמור לה שלוש פעמים: ,סבא שלחני להגיד לך שלא תשתמדי'. אחרי־כן חזור הנה".

בעל־העגלה הנפחד ירא למוש ממקומו. בעל „סדר הדורות" התחנן אליו. טען בעל־העגלה: ועל מי אטוש את סוסי ואת מזחלתי? השיב לו „סדר הדורות": אני אשמור על הסוס ועל המזחלת, אך איני רשאי לילך שמה.

שמע הרוכל בקולו, ולאחר שסיים אמירתו בפעם השלישית: "סבא שלחני להגיד לך שלא תשתמדי" — שמע התפרצות בכי היסטרי מבפנים. הוא רץ כל עוד רוחו בו אל המזחלת ומצא את בעל „סדר הדורות" אוחז ברסן הסוס.

אמר לו „סדר־הדורות": „חסד גדול גמלתני. במה איכף ואגמול לך?" השיב לו בעל־העגלה: רבי, רוצה אני, בבוא יומי, להיטמן בסמוך לך בבית־העלמין". אמר לו „סדר־הדורות": „הקשית לבקש, בני, אך אשתדל להשיג את מילוי מבוקשך". ומיד נעלם.

חלפו שנים, ובעל־העגלה הלך לעולמו. חברה־קדישא במינסק היתה נוהגת לקבור את המת בו־ביום, ואפילו אם נאלצה לקיים את הקבורה לאחר חצות. גם לווייתו של בעל־העגלה נתקיימה לאחר חצות. היה ליל חורף, שלג רב וסופה. בדי עמל הגיעו אנשי חברה־קדישא לבית־הקברות. בית־העלמין כולו היה עטוי לובן כבסדין צחור. שום שביל, שום משעול, אפילו שום מצבה לא נראו.

אנשי חברה־קדישא נשתרכו ונשתרכו, ופתאום נתגלתה לעיניהם כברת־קרקע קטנה, כאילו נוקתה במתכוון משלג, לכרות בה קבר. קפואים מקור ומרוח כרו בחפזה קבר, קברו את בעל־העגלה וחשו בחזרה העירה. בפנקס חברא־קדישא נרשם שפלוני נקבר תוך סופת־שלג ואין יודעים בדיוק היכן קברו.

הזמן זרם במסלולו, והדבר נשכח. לימים נפטר אחד גאון וביקשו לחלוק כבוד לזכרו

ולהביאו לקבורה בסמוך לאוהלו של בעל „סדר־הדורות". באו אנשי חברה קדישא למקום, על־מנת לכרות קבר, ומצאו שכבר קבור שם פלוני אלמוני. רצו אל הרב דמתא לשאול מה לעשות. נטל הרב את פנקסה של חברה־קדישא וחקר מה אירע בליל־הסופה אשר בו הובא לקבורה בעל־העגלה. אנשים שזכרו את הפרשה סיפרו עליה לרב לכל פרטיה. לא היה ספק עוד כי בעל־העגלה הוא שנטמן ליד „סדר הדורות".

ביקשו אנשי חברה־קדישא להוציא את המת מקברו ולהעבירו לקבר אחר. עיכב הרב בעדם, ומשנודע לו כי אלמנתו של בעל־העגלה עודה בחיים, ציוה כי תובא אליו.

שאל אותה הרב: בתי, שמא יודעת אַת מה מצוה גדולה עשה בעלך? השיבה האשה כי הוא היה יהודי פשוט ועם־הארץ, היתה מתפלל ושומר שבת מחללה. לא התגאל במאכלי־טריפה, ומפעם לפעם היה נותן בכוס עינו.

משעמד הרב בתוקף על דעתו, שעל האשה להתאמץ ולהיזכר אם אירע משהו לא־רגיל לבעלה המנוח. סיפרה האשה:

ליל חורף אחד חזר בעלה הביתה ממסעו נפעם ונרגש. רעד מפחד והדיבר ניטל מפיו. משהתאושש וסעד את לבו, סח לה את פרשת המעשה בבעל „סדר הדורות". היא לא נתנה אמון בדברים ועשתה אותו לצחוק. ועדיין בטוחה היא שלגם אותו לילה לגימה יתרה בפונדק, ומשהו דימדם בראשו המבוסם.

שמע הרב את דברי האלמנה וציוה לא לנגוע בקברו של בעל־העגלה.

ליקט נחום חיניץ

כשנפטר ר' יוסי־בר מבריסק, ובכל תפוצות ישראל הספידוהו, ביקשו פרנסי מינסק את רבי ישראל להספידו. לא נענה ר' ישראל והתנצל כי אינו חש יפה. למחרת מת במינסק ונגרוב, שהיה מוחזק למין ואפיקורוס, ושני בניו יצאו מכלל ישראל. ליוה ר' ישראל את המת וגם הספידו. רעשה מינסק: הייתכן?!

השיב ר' ישראל: להספיד את ונגרוב אני יכול אפילו בשעת מחלה, שאין הצער שווה בנזק גופי. אבל להספיד אדם גדול כרבי יוסי־בר, אין כוחי מספיק אפילו בשעה שאני בריא...

*

מעשה ברבי אברהם משכיל־לאיתן שירד מעל הרכבת וצרור חפציו בידיו. רץ ובא אצלו אדם אחד ואמר: יתן לי רבנו ואני אשא.

לא שמע לו רבי אברהם, אין רצונו להטריח אדם מישראל.

— רבי, — מתחנן הלה — יזכני במצות שימוש תלמידי־חכמים.

— אם תלמיד־חכם אני, — מחייך ואומר רבי אברהם — אינו דין, שאקיים בעצמי את המצוה?..

*

ר' אריה־ליב (בעל „שאגת אריה") היה יושב ודורש בבית־המדרש במינסק ומגלה עמקות ועוקר הרים בסברותיו החריפות. חכמי העיר שהיו באותו מעמד לא יכלו לרדת לעומק פלפולו. כשסיים דרשתו, נגשו אליו ראשי הקהילה וחכמי העיר לומר לו „יישר כוח".

אמר להם: גדול מה שנאמר בחכמי מינסק ממה שנאמר במלאכי־השרת.

תמהו השומעים.

אמר רבי אריה ליב: הלא במלאכי־השרת נאמר (יחזקאל א', ז') וכף רגליהם ככף רגל עגל, ואילו אתם גם ראשכם ראש עגל...

ר׳ זוסיה רפפורט, מיקירי מינסק, בא אליו שדכן על עסקי חיתון עם גדול אחד, מגדולי הדור. הבין ר׳ זוסיה, שהשדכן על דעת עצמו בא, דחה אותו בשתי ידיו.

— כלום — התרעם השדכן — ימצא מר מחותן חשוב מזה?

— הן, — מחייך ר׳ זוסיה. — מחותנים, שלא ירצו להתחתן בי, אמצא גדולים וטובים ממנו...

✶

לר׳ הירש מסאלאנט באו טובי מינסק וכתב־רבנות בידם. שלח אותם לאשתו הרבנית, ישאלו את פיה תחילה. הראו לרבנית את הכתב ושכר הרבנות, הסכימה מיד.

חזרו השלוחים לר׳ הירש בשמחה: הרב־נית מסכימה. החזיר ר׳ הירש: זוגתי, תחיה, ראויה להיות רבנית במינסק כשם שהיא רבנית בסאלאנט. ואילו אני, הקטן והדל, יודע הנני, שאיני ראוי להיות רב בסאלאנט הקטנה, קל וחומר לקהילת מינסק הגדולה והחשובה...

✶

מעשה ברבי תנחום ממינסק שבא אליו עשיר אחד, הדיוט שעלה לגדולה, עם חתנו הסמוך על שולחנו ואמר: רבי, חתני זה עולה לי בדמים מרובים. יתהה רבנו על קנקנו!

תהה רבי תנחום על קנקנו של האברך ומצאו לקנקן ריק.

— ערב אני לך, — אומר רבי תנחום לעשיר — שחתנך יודע את התורה.

נפטר העשיר ממנו ופניו צהובות.

לאחר שיצא, שאל אחד מן המסובים את רבי תנחום: רבנו, מה ראה בו באותו אברך עד שנעשה ערב לתורתו? והרי בעינינו ראינו שאינו יודע מאי דקאמרי רבנן?

— אף אני אומר לכם, — מחייך ואומר רבי תנחום — טיבו של ערב מהו? אם אין בידי הלווה לשלם, יש בידי הערב. והוא הדין בנידון. אם אברך זה אינו יודע את התורה, הרי אני תלמודי בידי...

✶

בכל יום ששי לפני הדלקת הנרות היה מתהלך ר׳ יעקב־מאיר על יד החנויות במינסק והיה מבקש: ברידער (אחים), הגיפו את החנויות! והחנונים נענו לו ברצון.

מה שאין כן, ביום א׳, בהגיע השעה לסגירת חנויות מטעם הרשות, השוטר היה מבקש לסגור, אך בהסתלקו נפתחו החנויות שוב. התפלא השוטר:

אני מצפצף ומזרז ואין שומע לי, ואילו אימת הזקן בעל הפאות הקורא „בלי־דער!" עליהם והם נשמעים לו. הייתכן?!

✶

כשנתבקש ר׳ ירוחם־לייב „הגדול" ל־מינסק, לשבת על כיסא רבנותה, כתב עליו יוסף בריל, איו"ב ממינסק, בעתון — ולא לשבח. כששמע „הגדול" בדבר חייך ואמר:

— סבורני, שמומי קטנים הם. שכן אין הם נראים אלא על־ידי בריל... (משקפיים, ביידיש).

✶

ר׳ ירוחם־ליב „הגדול" ממינסק, היה אומר:

— מה בין רבם של חסידים לרבם של מתנגדים?

— רבם של חסידים אין מקשים עליו לעולם; רבם של מתנגדים אין מתרצים אותו לעולם...

✶

כשישב רבי ירוחם יהודה־ליב „הגדול", על כיסא הרבנות במינסק, לא היה רבי מרדכי סולומונוב, למדן מופלא ועשיר מופלג, נוח לו ומתרחק הימנו. פעם אחת נזדמן רבי מרדכי לוולוז׳ין, אצל רבי נפתלי צבי־יהודה ברלין — הנצי"ב. אגב

שיחה שאל אותו הנצי״ב: מפני מה אין מר מתקרב אל „הגדול״?
החזיר לו רבי מרדכי:
— התקרבות בין אדם לאדם, על שום מה? על שום, שכל אדם בפני עצמו עולם קטן. מתקרב אדם לאדם — מצ־טרפים הם לעולם גדול. ואילו „הגדול״ ממינסק עולם גדול הוא בפני עצמו. כלום להתקרבותי הוא צריך?...

*

כשישב ר׳ ירוחם־ליב „הגדול״ ממינסק על כיסא הרבנות בסאֶלץ, באו לפניו שני יהודים לדין על עסקי בית־בישול־שכר.
— אודה על האמת, — אומר להם רבי ירוחם־ליב, — מימי לא ראיתי בית־בישול לשכר ואיני יודע טיבו וצורתו. התחילו מרצים לפניו כל אותו ענין של בישול שכר, על כל מעשה־המוכני עם כליו ואבזריו. ירד רבי ירוחם ליב לעו־מק הענין והתחיל מקיפם בשאלות:
— מפני מה אין עושים כך וכך? צורה זו היתה נותנת בשכר טעם וחריפות לשבח; וצורה זו היתה מוסיפה על מידתו.
לא האמינו היהודים למשמע אזנם.
— רבנו, — אומרים הללו — כמה שנים אנו עוסקים בעסקי שכר, ומעולם לא עלו דברים אלה על דעתנו...

*

הרב ר׳ לייזר רבינוביץ, היה אוהב לש־כב פרקדן בבי־מסותא ולקרוא ל„מצליף״ שירבה בחום ויצליפו בחבילת זרדים. פעם, אחרי הצלפה כדבעי, הציץ המצ־ליף את מי כיבד במנה הגונה וחשכו עיניו.
— רבי, הריני מבקש סליחתך. לא ראי־תי את מי אני מצליף.
— אין דבר, — ניחמו ר׳ לייזר, — מאחורי איני רבך...

ראה ר׳ לייזר והנה מורגנשטרן לבוש קרועים ובלואים. הציע להלבישו על חשבון הקהל, ושאלו לכמה ארשיני אַריג הוא זקוק? השיב לו מורגנשטרן: ארבעה ארשינים.
התפלא ר׳ לייזר: ארבעה ארשינים לשם מה?
ענה מורגנשטרן השיכור: רצוני שיהיה לי לייזער (ביידיש — מרווח) מאחורי...

*

כשהיה יהודה ליב לוין (יהל״ל) נער, הביאו אביו לר׳ אייזל חריף, שיבחן אותו בלימודיו. שאלהו רבי איזל: מי הוא רבך?
— המלמד הבירז׳אי הוא רבי.
טפח לו ר׳ אייזל על שכמו ואמר:
— יפה עשה אביך שמסר אותך לידו, אף אני תלמידו. ויהא זה כלל בידך: מי שלא למד אצל המלמד הבירז׳אי, חזקה עליו שעם־הארץ הוא. בוא וראה, המלמד הבירז׳אי לא למד אצל המלמד הבירז׳אי, והריהו עם־הארץ גמור...

*

בתחילת שנות התשעים למאה הקודמת קנתה „אגודת האלף״ של מינסק את עין־זיתים שבגליל העליון, ולשם הקיצור היו החברים קוראים לנחלתם „נע״ז״ (ראשי תיבות: נחלת עין־זיתים). לאחר זמן הוברר שהמיקח מיקח־טעות, וכל הכסף שמשקיעים בנחלה יוצא לבטלה. הזהיר אחד מן האגודה את חבריו וכתב להם: עם, נעז לא תראה... („את = עם נועז לא תראה״, ישעיהו ל״ג י״ט).

*

מעשה בנפתלי־הירץ אימבר, מחבר „ה־תקוה״, שנזדמן למקום אחד עם גריגורי גרשוני, מראשי הלוחמים בשלטון הצאר. שאלו אימבר: „התקוה״ מהי בעיניך?
— דבר נאה, — מחייך גרשוני ומוסיף: עם רובה בצידו...

מלשין ידוע היה במינסק בשם שמחה, שגרם צרות צרורות ליהודי העיר. כש־נפטר המלשין קרא עליו רב העיר: „שמחה לארצך, ששון לעירך!..."

★

מעשה בניקולאי קיסר שבא למינסק. רצה בחור אחד מיושבי בית־המדרש ל־ראות פני קיסר ולברך „ברוך שחלק מ־כבודו", שכן מצוה זו לא בכל יום מזדמנת לידו של אדם. ולפי שידוע היה לו שהקיסר אין דעתו נוחה מבגדים ארוכים ופיאות מגודלות, קיפל שולי בגדו, הפ־שיל פיאותיו מתחת לכובעו, אחז ביד אחת את הכובע ובשניה את שולי בגדו ורץ לפני הקיסר. ראו אותו הבריות בכך ומילאו פיהם צחוק.

— מה לכם צוחקים? — מיתמה הבחור. — הולך אני לראות פני קיסר, ומחובתי לעשות רצונו. רוצה הקיסר שהיהודים ילבשו קצרות ויקיפו פיאות ראשם, הרי אני מבטל רצוני מפני רצונו. תאמרו, זהו מעשה מגוחך? תיתי לו, אל יגזור על היהודים ללבוש בגדי „דייטשן".

★

שייקע־פייפר הוזמן לחתונת בני עשירים במינסק. אמרו לו: נשמע מה בפיך? מהי המצאתך האחרונה? שאל אותם לפרשת השבוע. אמרו לו: בשלח. החל לקרוא: „ויסעו מסוכות ויחנו ב־רפידים" — חולי־רע יחול על ראש הנגידים!

שאלוהו: ובכן מהי ההמצאה?

אמר: ובכן אני סבור כן גם בלי המצאה.

★

ב„חדר" שלמד דניאל פרסקי בילדותו נכנס פעם הדיין דמתא. הראה לו המלמד על דניאל הקטן שהוא ילד פיקח וחריף. שאל הדיין אותו שאלה מפרשת השבוע: מדוע לא ביקש אברהם אבינו בעד סדום ועמורה, אם גם יימצאו שם תשעה צדיקים?

— מפני שנגמרה במהרה הפרשה, — ענה דניאל. — אילו היתה נמשכת קצת, בלי ספק היה אברהם אבינו ממשיך לבקש...

★

כאשר עבר דניאל פרסקי בימי נעוריו את לונדון בדרכו לאמריקה, ביקר את י"ח ברנר.

— מי אתה? — שאלהו ברנר.

— קורא עברית ואוהב עברית ממינסק, — ענה לו פרסקי.

— זו הפעם הראשונה, — העיר ברנר — שאני פוגש עברי שאינו סופר!

א. ליטוין

★

לרבי דוד טבלי באה אשה עניה ובידה תרנגולת שחוטה, שלא נמצאה בה מרה. טעם רבי דוד טבלי את הכבד בקצה לשונו, לפי הדין, ולא הרגיש שום מרי־רות. אמר לאשה:

— איני מרגיש טעם מר. שמא תטעמי את? נאנחה האשה ואמרה: רבי, מר לי, מר במידה שאי אפשר לתאר.

נאנח ר' דוד טבלי ואמר: בתי, אם מר לך — כשרה...

במינסק פרצה מחלת האבעבועות, הת־פשטה והיתה למחלה מידבקת. בא אחד הרופאים גם אל רבי דוד טבלי להרכיב לו ולבני־ביתו את הנסיוב. אמר ר' דוד טבלי: ירכיבו בראשונה את הנסיוב למשרתת שבביתי.

— מפני מה? — שאלוהו? — הלא חייך קודמים.

— דוקא משום כך המשרתת קודמת — השיב. — היא עדיין צעירה לימים, ואני כבר זקנתי...

ר׳ גרשון תנחום היה אחד הרבנים המופלאים במינסק לפני תשעים שנה בערך. זה היה יהודי קפדן, למדן גדול וכתב (לפי עדותו של שמחה הסנדלר) ל״ג חיבורים. היה חלוש כל ימיו, וכמעט ראשון הרבנים שנהג לצאת לחו״ל בכל קיץ.

מקורב היה לרוטשילד הפראנקפורטי, שאהב את הרב ותמך בו.

על ר׳ גרשון תנחום והתקרבותו ל„רויי־צ׳ילט״ (בלשון נשי מינסק) מתהלכות אגדות שונות במינסק.

פעם הזמין רויצ׳ילט את ר׳ גרשון תנ־חום, בשבת אחרי התפילה לכוסית יי״ש ומיני־מתיקה. היה זה אחר ההתודעות הראשונה של הרב ממינסק עם המיליונר הפראנקפורטי. ר׳ גרשון עבר עם רוי־צ׳ילט הרבה אולמות וטרקלינים. עינו לא שבעה מראות את פלאי הפלאים.

נראה, חשב ר׳ גרשון תנחום, מה מגישים לקידוש אצל „רויצ׳ילט״. יהיה לי כבר מה לספר ולספר במינסק.

נכנסו לאולם הקידוש. השולחן באמצע הטרקלין, שולחן פשוט בתכלית הפש־טות. עליו בקבוק יין. בקצות השולחן כוסות יין, מתחת לכל כוס צלחת פשוטה של חרס. אין זכר לדברי טעימה. ר׳ גרשון משתאה למראה עיניו. רויצ׳ילט מתישב. כל משפחתו ממולו. היהודים — אורחיו ההגונים מסביבו. ואותו, את ר׳ גרשון תנחום, הושיב רויצ׳ילט לימינו.

בעל־הבית קידש. כל האורחים ובניו אחריו. ור׳ גרשון תנחום משער שעוד מעט יביאו מזונות. רויצ׳ילט וכל ה־מסובים שותים את היין. ר׳ גרשון תנחום קידש בכוונה מרובה, לגם מהכוס וחשב: ודאי מנהגו של רויצ׳ילט הוא: קידוש בלי מזונות.

והנה ראה, כי רויצ׳ילט וכל המסובים מברכים „מזונות״, נוטלים את צלחות החרס בידיהם ושוברים אותן.

— שבת! שבת! — רצה לצרוח הרב המזועזע. אולם מה נדהם, בראותו, כי כל הקהל, ורויצ׳ילט בכללם, התחילו לתחוב את שברי ה„צלחות״ לתוך פיהם.

— קח נא גם אתה, רבי, על אחריותי... זה לא יזיק לך, פנה אליו רויצ׳ילט, כשהוא מפורר את צלחתו של הרב ומ־גיש לו את הפירורים.

ר׳ גרשון תנחום בירך ונוכח לדעת, כי צלחות־החרס יש להן טעם גן־עדן.

*

שריפות פרצו לעתים קרובות במינסק. יש שאמרו כי קללת הרב „שאגת־אריה״ בדבר, כשהוצא הרב מהעיר בעגלה רתו־מה לשוורים, קילל את העיר כי תפרוצנה בה דליקות מדי שנה בשנה. אולם לא כן סברה המשטרה. היא בשלה, כי יהודים מציתים בתים ומעלים חלקי עיר באש.

יום אחד, — מספר שמחה הסנדלר — פרצה אש על ההר הטורצקי. בבית זה גר מלמד עני. תפס הלה דלי מים ורץ לכבות. הגיעו שוטרים וכבאים ומצאו את המלמד על הגג כל עוד נפשו בו. טענתו כי בא לכבות את האש לא הו־עילה. ששה נוצרים וראש המשטרה נשבעו כי המלמד הזה הוא שהדליק את האש. נידון המלמד למיתה בירייה.

קמה מבוכה בעיר. כששמע זאת ר׳ גרשון תנחום, נבהל: הייתכן? מיתה בירייה? אבות אבותינו לא שמעו כדבר הזה. מיהר ר׳ גרשון תנחום לנסוע לרוטשילד. בעת ההיא נזדמן הקיסר ניקולאי ל־פראנקפורט, וכדרכו סר המלך לבקר את רוטשילד.

סח רוטשילד לניקולאי: כך וכך, אדוני המלך! במינסק דנו למות בירייה יהודי חף מפשע. שאל המלך בטלגרף, מה קרה? ענו לו: כך וכך, אדוני המלך! ששה

נוצרים וראש המשטרה נשבעו כי אשמה בו. נבוך הקיסר: לסרב לרוטשילד אי אפשר. הוא יודע, כי המלמד העני חף מפשע, אבל ששה נוצרים, „פני" העיר, נשבעו. והן לא ייתכן להטיל דופי בהם... גזר הקיסר להמתיק דינו של המלמד ולשלחו לסיביר.

מיידיש נחום חיניץ

דניאל טשארני

מורגנשטרן, המשוגע המפורסם במינסק, ביקר לעתים קרובות את המטבח הזול, מקום שסעד את לבו כשאר העניים, והיה יושב שעות רצופות בבית־התה ומספר את מעשיותיו והמצאותיו. לי נדמה ש־היה שיכור יותר ממה שהיה משוגע. אולם עשה עצמו כמשוגע, בכדי להוציא ממאזיניו את הפרוטות המבוקשות לקניית יי"ש.

„התדעו, יהודים, כיצד התבשמתי?" שאל לפתע את עשרות שותי־התה.

„ובכן, הדבר פשוט! נכנסתי פעם ל־'מאָנאפאלקע' לקנות רביעית יי"ש לקי־דוש. השגחתי שהרביעיות רבות ביניהן, מי מהן תזכה להגיע ראשונה לפי, ועשיתי כיעקב אבינו בשעתו, כשרבו האבנים על איזו מהן יניח הצדיק את ראשו. עשיתי וסידרתי מכל הרביעיות לוג שלם ושתיתיו. אחרי שתותי מנה יפה כזו, מובן מאליו שנפלתי לתוך הביוב (רינע). ובשכבי כך, והנה בחלומי שאני מגיע ישר לארץ־ישראל, כמפורש בסידור: 'ובאו לציון ברינה'... והנני אומר לכם, יהודים, שזה נכון כנכון היום! ה'רינע' מגיעה לנהרנו סוויסלאָטש, וסוויסלאָטש משתפך בנהר בראָזינה, והבראָזינה אל תוך הדניפר, והדניפער לתוך הים ה־שחור, והוא מוליך ישר לארץ־ישראל".

„האם לא כך יהודים?" היה שואל מור־גנשטרן את מאזיניו, כשפניו משולהבים ונהנה מהמצאתו.

„צדקת, מורגנשטרן, והדרך הישרה וה־מתאימה לך היא להגיע לארץ־ישראל", עודדוהו שותי־התה.

„אם כך הוא, יהודים, תנו לי משהו לקניית לוג יי"ש, כי עלי להזדרז ונפשי כלה לעלות לארץ־ישראל!" וכך היה פושט את שתי ידיו לשותי התה העניים וכל אחד מהם היה מושיט לו חצי פרוטה ומישהו אפילו — פרוטה שלמה! וגם אנוכי הייתי מגיש למורגנשטרן פרוטה, כי נהניתי באמת ממעשיותיו והמצאותיו. אחי זלקה, מנהל בית־התה — היה אומר: „כעת הנך רואה את ההבדל בין שיכור נוצרי ויהודי? גוי, בהתבשמו — הריהו גזלן, מנפץ שמשות, מתנפל ומכה על ימין ועל שמאל, בה בשעה ששיכור יהודי חולם על ארץ־ישראל ועולם הבא!"

*

מורגנשטרן מתפאר היה על־פי־רוב בהצלחתו אצל הגברת חייצקין, שסחרה בתה של ויסוצקי, ובכל יום־שישי נתנה לו עשר פרוטות בבת־אחת.

„כסבורים הנכם, יהודים, שהנני סר אל הגברת חייצקין לשם עשר הפרוטות — טועים הנכם, במחילה מכבודכם. הלא היא יפת־התואר שבכל העיר, וממש זה מחיה־נפשות להסתכל בה! ובכן, אמר־תי לה פעם: מוטב שתתני לי בכל יום פרוטה, ולא עשר פרוטות אחת לשבוע. שאלה אותי הגברת חייצקין: הייתכן, מורגנשטרן, בתתי לך פרוטה בכל יום — הלא מפסיד הנך ארבע פרוטות לש־בוע? העירותי לה, כי הנני מוכן להפ־סיד ארבע פרוטות, בכדי שאוכל לברכה בכל יום ברכת בוקר־טוב!"

מורגנשטרן טען, כי בעצם כל העולם משוגע הנהו, ומאחר שאי אפשר לרוץ אחרי משוגעים של עולם ומלואו — רצים אחריו...

✶

„איני מבין עד היום, מדוע קבעה מינסק את מורגנשטרן למשוגע העיר? האם לא היו במינסק משוגעים אמיתיים?" שאלתי פעם את דודי יאשיה גרונטפסט, שידע והכיר את מינסק בעל־פה, כי היה סרסור העיר ומתווך כל בתי־המסחר במינסק.

ענה לי דודי הטרוד, כי כל המשוגעים כלואים בבתי־הסוהר.

„למה בבתי הסוהר?" שאלתיו.

„כי הם רוצים למגר את הקיסר!"

„להוריד את הקיסר משלטונו, הרי אין זה שגעון!" התערבה הדודה איטקה, שקראה בכל יום את ה„פריינד" והיתה בקיאה בכל הענינים המדיניים שבעולם.

„לו ראית את מראם של החבריה הרוצים בהתמוטטות הקיסר — לא היית מדברת כך!".

בינתיים סיפר הדוד, כי נזדמן לתחנת הרכבת הווילנאית, ראה שהביאו מווילנא קרון מלא אסירים המוגלים לסיביר. כל אחד מהם כבול באזיקים, כאילו היה רוצח, רחמנא ליצלן. מתברר שאלה הם כולם צעירים יהודים רעבים ומוכים. אלה הם חבריו של הירש לקרט, שיָרה בשר־הפלך הווילנאי. כואב הלב ממש להסתכל בהם. אולם מה תועיל, הלא משוגעים הם!

„סנדלרונים וחייטונים רוצים למגר כסאו של הקיסר, האין זה שגעון?" פנה אלי הדוד במשקפיו המיוזעים, כאילו חיכה לתשובתי ולהסכמתי.

הדודה לא טמנה ידה בצלחת והפליטה מפיה: „ולהשקיע מאה רובלים במניה של בנק ציוני — אין זה שגעון?"

התרתח הדוד וסנט בה בגסות, כי אינה אלא בהמה בצורת אדם. — — —

פרצתי בבכי, כאילו השתתפתי בעלבונה של הדודה, כי אמנם היטב חרה לי על הדוד בהעליבו את דודתי הטובה. נגשה אלי, חיבקתני ונישקתני באמרה:

„וכי הנך סבור שלא צדק מורגנשטרן? הוא טוען, כי כל העולם השתגע, וכיון שאי־אפשר לרוץ אחרי עולם ומלואו — רצים אחריו..."

מיידיש נחום חיניץ

ליקט צבי גורדון

מורגנשטרן היה מהלך ברחובות, מקהיל קהילות ומפריח סיפורים ובדיחות. בשנים ההן הופיע הפונוגראף, שהיו שומעים בו מוסיקה בעזרת שפופרת באוזן. כשנסתיימה מלחמת רוסיה—יאפן בתבוסה גמורה של רוסיה ובנצחונה של יאפן, הופיע מורגנשטרן ברחובות העיר והכריז: „מעכשיו חסל סדר פונוגראף, כי „פוניאֶ" (כינוי לרוסים בפי היהודים) ירד מגדולתו ואיננו עוד בחזקת „גראף".

במלחמה זו טיבעו היאפנים ספינה גדולה של הצי הרוסי, „סיבאסטופול", על מלחיה ורב־חובלה מאקארוב. מורגנשטרן חיבר אז והפריח ברבים טלגראמה, כביכול, מאת רב־החובל מאקארוב מקרקע הים על שם המטה הראשי של הצבא הרוסי, כדלקמן: „על קרקע הים שקט. חיילים יאפניים בבל ייראו ובבל יימצאו. כוחנו פה רב ועצום. מחכים בכליון־עינים לבואו של המצביא הראשי קורופאטקין".

הדוקטור לונץ היה מפורסם במינסק כרופא ותיק ומומחה, אבל קפדן ועצבני ביחס לפאציינטים. היה מסתפק בבדיקה קצרה ומהירה של החולה, מישוש הדופק, הצצה בלשון — כותב תיכף מתכון, מבלי להניח לחולה לנהל אתו שיחה כלשהי. ומעשה שהיה: שתי גבירות יצאו מחדרו ועמדו מאחורי הדלת. התאוננה אחת באזני חברתה: „רופא משונה, לא דיבר אתנו אף לא מלה אחת". הגיעו הדברים לאוזנו של לונץ. פתח את הדלת, קרא לגברת, הזמין אותה להיכנס שוב, הושיב אותה על כיסא והתחיל בשורה של שאלות: מה עושה בעלה? כמה ילדים לה? בת כמה היא? מה הריהוט של דירתה? השאלות והתשובות ארכו כרבע שעה. אחרי־כן פנה אליה ואמר: „נו, עכשיו הנני רופא טוב? דיברתי אתך הרבה, האם הוקל לך מזה?"

✶

חולה אחת, בשעת ביקור אצל ד"ר לונץ, שמה ידה על הצד הימני של החזה והתאוננה: דוקטור, כואב לי הלב! לונץ נעץ בה עינים מלאות זעם וגער בה: „ינטה (כינוי־גנאי ליהודיה), אינך יודעת אפילו איפה הלב אצלך! כשיכאב לך מצד שמאל — תבואי אלי".

✶

לפני המהפכה הבולשביסטית היה במינסק בית־עסק מפורסם ועשיר של בדים, „מילצקי ושותפיו". את העסק הגדול הזה ניהלה הגברת מילצקי, אשת־חיל צעירה ומשכילה, שידה רב לה גם בשפה העברית. יום אחד קיבלה מלודז', מבית־החרושת של היהודי פוזננסקי, משלוח אריגים, שחלק גדול מהם היה כבר בלה ומקולקל. היא שיגרה מכתב לפוזננסקי ובו אמרה: „את אשר לא אכל הארבה והשאיר הברד — שלחת אלי. האם נוצרתי להעביר גילולים מן הארץ?"

בשנת 1905, באחד מימי המהפכה הראשונה ברוסיה, ירה הצבא במינסק על־פי פקודת המושל קורלוב, בהמון שהתאסף למיטינג על מגרש תחנת־הרכבת הליבאוו־רומנית, והפיל 45 חללים והרבה פצועים. ימים אחדים אחרי זה הוטלה פצצה על בית הגוברנטור אשר מול הבולוואר הקטן. היא התפוצצה על־יד דלת־הכניסה של הבית והשאירה בור עמוק. קראו על זה ליצני מינסק את הפסוק „לפתח חטאת רובץ".

✶

בקרון הרכבת ההולכת למינסק ישבו יהודי מינסקאי אחד ועל ידו יהודי מעיר אחרת הנוסע למינסק. פנה האחרון למינסקאי בטון של ליצנות ועקיצה: האמת מה שאומרים עליכם, כי אתם „מינסקער חזירים?" ענה המינסקאי: המינסקאים אינם חזירים, אלא מינסק משמשת דיר ורפת לכל חזירי הסביבה הבאים להתארח אצלנו.

✶

הסוציאליסטים באו אצל ר' אליעזר רבינוביץ, רבה של מינסק, הסבירו לו תורתם והציעו לו שיעזור להם. אמר להם ר' אליעזר: אני מסכים, אלא שנחלק את העבודה בינינו, אתם לכו והשפיעו על העשירים שיתנו, ואני אלך ואשפיע על העניים שיקחו.

(על־פי א. דרויאנוב)

✶

ר' אברהם חיים רוזנברג, בעל „אוצר השמות", פתח בית־ספר במינסק. באו הקנאים מבין החרדים וקבלו לפני ר' אליעזר משה: „רוזנברג שוחט את תלמידיו בסכין חדה וחריפה". ענה להם ר' אליעזר משה: „מה טענה יש לכם עליו? השוחט בסכין חדה וחריפה שחיטתו כשרה...".

(כנ"ל)

ר׳ ירוחם פרלמן, ה„גדול״ ממינסק, הוזמן לחתונה עשירה. כשהביאו את הכלה לחופה, הושיט לה החתן את ידו ונשק לה. מיד פרש ה„גדול״ מן החופה ועזב את האולם. מיהרו אליו המחותנים לפייס את דעתו ואמרו לו: „רבנו, מה עבירה יש כאן, הוא בעלה והיא כשרה״. ענה להם ה„גדול״: „הכל טוב ויפה אלא שלעיני כל ישראל׳ הוא קץ כל התורה...״.

✶

בשנת תש״ד ביקר בארץ ב. ולאדק. בשנים 1902—3 הוא למד בישיבת ר׳ שלמה גולובנצ׳יק אשר בבית־הכנסת „משכיל־לאיתן״ במינסק יחד עם דוד זכאי, מעורכי „דבר״, ועם כותב הטורים האלה. בביקורו בארץ התעניין ולאדק ברבו מלפנים, ר׳ שלמה, שישב אז כבר בארץ, ולפי בקשתו נסע דוד זכאי אתו לירושלים אל הרב. אחרי זה הייתי גם אני אצל ר׳ שלמה ושאלתי אותו, איזה רושם עשו עליו תלמידיו אלה, שעלו לגדולה בציבוריות, במדיניות ובספרות. והוא ענה בארשת נוגה: „בנים גידלתי ורוממתי והם פשעו בי״.

✶

בשעת הבחירות לאסיפה המכוננת ברוסיה בשנת 1918, באחת מאסיפות הבחירות, נאם בא־הכוח ה„קאדיטים״ ובין שאר דבריו, התפאר ואמר: „הקאדיטים נתנו ליהודי רוסיה הרבה יותר מ,הבונד׳ היהודי״. אז קם יצחק ברגר, העסקן והנואם הנודע ממינסק, ואמר בחיוך אירוני: „שמעתם? הקאדיטים נתנו לנו יותר מ,הבונד׳. זה מזכיר לי את הפתגם העממי היהודי: ,מער פון א טייטן׳ (יותר מבר־מינן)״.

✶

בתחילת המאה היה במינסק חזן מפורסם, ישראל שאוולזון. פעם בשבת, עם גמר ה„מפטיר״, כשהוא התחיל לעלות על מדרגות הבימה כדי להתחיל בתפילת המוסף, נפגש עם בעל המפטיר, שירד מהמדרגות. עיכב בעל המפטיר את החזן, חבט לו בידידות על שכמו ושאל: „מה היית עושה, ישראל׳קה, אילו הייתי אני במקומך מתחיל בתפילת המוסף כחזן?״ „הייתי גם אני זוכה בהזדמנות לקנטר את החזן״, ענה ישראל׳קה בשקט.

✶

בן 12 היה ר׳ איזל חריף מסלונים בנושאו לאשה את בתו של ר׳ יצחק פיין ממינסק, וכל היום היתה חותנתו טורדתו מן הבית ואומרת לו: לא כאן מקומך, בבית המדרש מקומך. לאחר זמן, כשנתפרסם שמו הגדול, היה ר׳ איזל אומר: „תבוא עליהם הברכה, על חותני וחותנתי, הוא עשני לחריף (ר״ת: חתן ר׳ יצחק פיין), והיא עשתה אותי לבקיא״.

✶

באחת החתונות במינסק, כשהבדחן, המשורר המפורסם אחר־כך, אליקים צונזר, גמר הלצותיו־בדיחותיו בחרוזים, פנו אליו אחדים מהמחותנים העשירים והפצירו בו להמשיך עוד בחרוזים ממין זה, כי הם מצאו מאוד חן בעיניהם. צונזר ענה להם בחרוז: כ׳בין בדיל הדל, אויסגעוועבט דער קוואל (הנני בדלי־דל, המעין אזל). לא קיבלו האורחים והפצירו בו שוב. ענה שוב בחרוז: אויסגעוועבט אינגאנצן, זאָל מען גיין טאנצן (אין לי כלום עוד — ילך הקהל לרקוד). אבל כשהציקו לו שוב, הוא הכריז בטון רוגז: ויסעו מסוכות ויחנו ברפידים — פארברענט זאָלן ווערן אלע מינסקער נגידים (תבוא השריפה על כל עשירי מינסק!). תמה הקהל ושאל: מה חידוד יש פה? ענה צונזר: כ׳מיין דאָס אָן שפאס און אָן אַ וויץ — זאָל אויף זיי קומען אַ דונער און אַ בליץ (אני אומר זה בלי ליצנות — יכה אותם הרעם ברצינות!).

י. מ. רוזנבלום

סיפר לי הר׳ דוב פינס ז״ל, מה ששמע מפי ר׳ אריה הומינר, מי שהיה מו״צ במינסק. פעם נזדמן ר׳ אריה לביתו של הרב ר׳ טבלי ז״ל, אשר ישב על כיסא הרבנות במינסק. הזמינו הרב לשתות כוס תה. בתו של הרב הביאה שתי כוסות תה והלכה לה. קרא הרב: „ציפה, הביאי סוכר״, ולא נענה. קרא בשניה ובשלישית. כאשר לא נענה גם לקריאה השלישית, פנה לר׳ אריה ואמר: הלא שמע מר, כי קראתי שלוש פעמים ולא נעניתי. בקריאה הראשונה חשבתי, אולי יש סוכר בבית, בשניה — אולי יש קופיקה בכיסה ותלך לקנות, בשלישית — אולי תשיג בהקפה אצל החנווני, אבל אם על כל שלוש הקריאות לא ענתה, מבין אנכי, כי סוכר אין, וכסף אין, ואף החנווני איננו מקיף, ולכן נשתה תה בלי סוכר.

הרה״ג הר׳ רפאל זצ״ל שפירא בא למינסק בראשית המלחמה העולמית או לפניה, הוא כיהן אז בתור רב וראש־ישיבה בוולוז׳ין. התאכסן, במלונו של הר׳ גרשון ריפס. הזמין אליו לאסיפה את אוהדי הישיבה. התאספו לחדרו כעשרה אנשים. הוא ישב כל הזמן על כורסה בפינת החדר, וסביב השולחן שעמד על־ידו ישבנו כולנו וחיכינו למוצא פיהו, אבל הוא ישב ושתק. אחרי שישבנו זמן ארוך למדי, פנה אליו הר׳ דוב פינס ואמר: „רבי, הלא הזמין אותנו, יגיד־נא לנו מה חפצו?״ על זה ענהו: „ואם אינני אומר לכם, האם אין אתם מבינים?״ ובזה נגמרה האסיפה. כולנו הבינונו, כי קופת הישיבה ריקה, והתפזרנו בעיר לקבץ נדבות.

מ. איוועננסקי

מינסק היא עיר של גדולים. ואף רבה של מינסק, כידוע, נקרא בשם „הגדול ממינסק״. ויום אחד פורסמה בעיר מודעה בזו הלשון: „בשבת הגדול ידרוש הרב הגדול בבית־המדרש הגדול דרוש גדול״. אכן, הכל במינסק הוא בנוסח גדול.

ש. אבן־שושן

סיפרו, כי ר׳ נחום חייטמאן, ברצותו להניף שבט לשונו על המתמשכלים ומתנכרים לקדשי היהדות, היה אומר בהיתז ההברות:

„לשעבר היו אומרים: מיחוש, מחלה;
כיום אומרים: אינ—פלו—אֶנ—ציה!״
לשעבר היו אומרים: מופקר, אשמאי;
כיום אומרים: אינ—טלי—גנ—ציה!״

סיפרו, כי ר׳ מיכל רבינוביץ סר ביום קיץ שמשי נאה לביתו של אחד מאנ״ש שהפך עורו ונכנס כחבר למפלגה הקומוניסטית. התחיל ר׳ מיכל, בעמדו על הסף, מחכך נעליו במרץ, משל דבק בהן בוץ. נעץ בו בעל־הבית עינים תמהות: מה לך מחכך נעליך? השיבו ר׳ מיכל: „מיר האָט זיך אָפּגעדוכט אז איך האָב ארייגגעטראָטן אין פארטיי״ (תיבת „ארייגגעטראָטן״ ביידיש יש לה שתי משמעויות: נכנסתי אל... ודרכתי בתוך... ר׳ מיכל אמר איפוא: דומה הייתי שנכנסתי למפלגה; וכן: דומה הייתי שנעלי ניטנפו ב...מפלגה).

דניאל פרסקי

בזכרוני נשארו מלים אידיות מיוחדות ליהודי מינסק (ואולי היו מקובלות בכל רוסיה הלבנה), כגון: **מאניפאַרגע** — נכלים, תככים, מעשי מרמה וערמה („מאך ניט קיין מאניפאַרגעס"). **פליאַגע** — חולני, עלוב־נפש, חלוש־הגוף, פגע רע. **שמיקאלקע** (כמובן, אמרנו: סמיקאלקע) — מוח בקדקוד („אז אים פעלט סמיקאלקע אין קאָפּ"). **קאַזוי־טשעכע** (מלה רווחת באיטליז) — אשה עניה מחפשת „מציאות" ומרבה לעמוד על המקח, לקוחה טרדנית. **קושינערקע** — אשה קונה החשודה על גניבות קטנות. **היניען** — להתמהמה, לבטל זמן, לשבת בחיבוק־ידים (אמי היתה מתרעמת עלי: „דניאל, וואס היניעסטו אַ גאנצן טאָג איבער די ביכער?"). **געבן אַ נעריק** (= נהרג) — לחלוק מהלומות, להנחית מכות. **דראַבעסקעס** — אימורים, פירורי־בשר, שהיו נשארים אחרי ניקור אצל מנקר־אחוריים או קצב. **געהאַי** — חוצפה, עזות־פנים („אַ מענטש זאָל האבן די געהאַי צו טאָן אזא פּאַדלאָסט"). **פונדעווען** — לכבד מטעמים על חשבוננו („קום אין אַ חאַר־טשעווניע, איך וועל פונדעווען"). **רופּעט** — להטריד את המוח, לעורר סקרנות („עפּעס רופּעט מיר וואָס איך קאָן ניט פארשטיין"). **מארודיען** — לעשות משהו מתוך רשלנות בלי חמדה (אמי היתה אומרת: „דניאל, וואס מארודיעסטו איבערן עסן?"). **מארודניק** — מתון ומרושל במעשהו. **פּאַטויפּען** — להתקבל על הדעת, להיות מובן וברור („עס פּאַטויפּעט זיך ניט אין מיין קאָפּ"). **פּלוט** — בהול ומבוהל, איש מבולבל ופזור־נפש (שכנתנו היתה כל ימיה טוענת בפני בעלה: „ביזט געווען אַ פלוט און וועסט שטארבן אַ פלוט"). **סטאָפּ** — חדל, הפסק, חסל (בבית־המלאכה לנקניקים שלנו היה אבא מצווה: „סטאָפּ די מאשין!"). **קישעניק** — נער פרוע וגונב־כיסים. **פּעפּקע** — שוטה, גולם, חסר־דעת (ברחובנו נתכנה בעל־בית אחד בשם: „איטשע פּעפּקע"). **כאַמולע, כאַמרוק** — גס־רוח, פרא־אדם (ברחובנו נתכנה בעל־בית אחד בשם: „יאַשע כאַמרוק"). **שמאַגעגע** — ביש־מזל, לא־יצלח. **פּודעלע** — לבדות דברים משונים על מישהו, לעשותו ללעג ולקלס („ער האָט פון אים געמאכט אַ פּודעלע"). **רעטאַנדע** — שכמיה, אדרת־נשים ללא שרוולים. **באַיסטרוק** (אולי משורש אנגלי: באַסטאַרד) — ממזר, אסופי, נער משולח.

במינסק היו אומרים, למשל: „דער פּאַלטאָ איז פון מלך סאַוועצקי'ס צייטן" וכן על כל דבר שהוא ישן־נושן ואבד עליו כלח. כשהיה מישהו מתנגד לבזבז כסף, היה אומר: „וואס בין איך? גראַף פּאַטאָצקי". ויש אשר אמרו במקרה כזה: „וואס בין איך? חיים לוריא". חיים לוריא נחשב לראש העשירים והנדיבים בעיר, יהודי שתדלן ותלמיד־חכם. בביתנו וכן בבתי קצבים ומפשיטי־עורות (שינדערס) היו נוהגים לקלל: „זאל אזוי דער חוכר האָבן כוח ווי איך האָב היינט כוח צו ארבייטן". החוכר היה היהודי העשיר, שהיה לוקח בחכירה מאת הקהילה את מס הבשר של יהודי העיר עד שצריך היה לשלם קופיקה אחת לכל ליטרה — וזה היה עול כבד על העניים (וזהו תוכן סיפורו של מנדל מוכר־ספרים „די טאַקסע").

משלי־עם ביידיש במינסק

ד״ר שמעון איינהורן (1882—1950) שירת במלחמת העולם הראשונה כרופא צבאי ברוסיה והיה פעיל בהנהלת הקהילה היהודית במינסק. עלה ארצה ב־1925. פירסם חקרי פולקלור ברשומות וספר „משלי־עם ביידיש״.

דער אָקס לייט! — השור סובל (או מַלווה, דו־משמעות) כלומר, נושא בהו־צאות.

כך אומרים הקצבים כשבאים עליהם בטרוניא שמרבים בהוצאות או בשתיית יי״ש.

✶

איך וועל קיינמאל ניט לייקענען און קיינמאל ניט אוועקגעבן! — לעולם לא אכפור ולעולם לא אפרע!

מידה מגונה בבעל־חוב.

✶

די שאַצער זיינען רייך! — השמאים עשירים!

כך נוהגים הבריות להגזים כשהם באים לאמוד עשירות של זולתם.

✶

די וועלט איז אויך ניט קיין פוסטע קרעטשמע — גם העולם הזה אינו פונדק שומם.

כלומר, אסור לזלזל גם בעולם הזה.

(מפי שמואל שפירא)

✶

שותפות איז גוט אין אנעים זמירות: איך אַ פסוק, ער אַ פסוק — אין שותפות טובה אלא ב„אנעים זמירות״: פסוק לי, פסוק לו (לשותפי).

כך נוהגים לזמר את שיר הכבוד: הש״ץ קורא בית והקהל עונה בבית שלאחריו.

(מפי מיכל רבינוביץ)

✶

בעסער אֵיין בהמה ווי צוויי ציגן. — יפה פרה אחת משתי עזים.

(מפי מיכל רבינוביץ)

✶

אַ נגיד איז אַ חכם. — עשיר הוא חכם.

פאר אַ געפאלענעם בעל־הבית דארף מען היטן זיין כבוד — בעל־בית יורד — יש להיזהר בכבודו.

✶

ניטאָ קיין מזל, ניטאָ קיין שכל. — אין מזל, אין שכל.

✶

גערעט און גערעט און געשושקעט זיך. — דיבר ודיבר — והסתודד בלחש.

כך אומרים כשבסוף משא־ומתן ארוך ומפורט מתבררת טעות מעיקרא.

✶

אַ שניצער און אַ מעלער און קדחת אויפן טעלער. — כייר וצייר וקדחת בצלחת.

כך אומרים על מי שאומנויותיו מרובות ואין הברכה שרויה בהן.

✶

דער פערד גייט נאָך האָבער. — הולך הסוס אחרי שיבולת־השועל.

כל בריה מחזרת אחרי פרנסתה.

✶

פון ווייטן נארט מען לייטן. — מרחוק מרמים את הבריות.

משמע: מרחוק יכול אדם להפיץ שמו־עות מוגזמות על עשרו וכדומה.

✶

אַז צוויי קריגן זיך, כאַפּט דער דריטער די היטל. — כששנים מתקוטטים, חוטף השלישי את הכובע.

כלומר, השלישי נהנה.

✶

פאַר וואס איז די מסכת יבמות אזוי גראָב? — פון פרעמדע צרות. — ממה השמינה כל־כך מסכת יבמות (קכ״ב דפים) — מצרותיהם של אחרים.

מסכת יבמות עוסקת בנשים ובצרו־תיהן — דו משמעות!

אַ שיינע מידל איז אַ שיינע ווייבל; אַ שיינע ווייבל איז אַ שיינע מאמע; אַ שיינע מאמע איז אַ שיינע באָבע. — נערה נאה — אשה נאה; אשה נאה — אם נאה; אם נאה — סבתא נאה.

כלומר, גם בזקנותה נראין בה סימני יפיה. (מפי דינבורג)

✶

שוויגער איז די אותיות געשוויר.

כך דורשין בגנותה של חותנת על דרך הסוד: שוויגער = חותנת; געש־וויר = מכה.

✶

אַ אידישע טאָכטער ווערט ניט עלטער ווי אַכצן יאָר. — אין בת ישראל מזקינה למעלה משמונה־עשרה שנה.

כלומר: משהגיעה לפרקה, אסור לגלות את שנותיה.

✶

אַ אַם זיצט קיין שבעה ניט. — מינקת פטורה מאבלות.

כלומר, אין משתתפין בצערו של אדם אלא הקרובים לו ביותר.

מפי חיים תנעזר)

✶

אַבי יאָרן, מיט צרות זיינען מיר פאַרזאָרגט. — הלואי שנזכה לימים, צרות לא נחסר.

הומור שבפסימיות.

✶

קומט צום לעבן, דארף מען שטאַרבן. — הגעת לחיים, עליך למות.

כך אומרים על מי שלא זכה לראות עולמו אלא בסוף ימיו.

✶

פון מינסק קיין פינסק אין מאַטעלע אויף שבת. — ממינסק לפינסק שובתים במאטעלע.

כך היו אומרים בסביבות מינסק לפני היות מסילת־ברזל.

בעסער אַיין דאָקטאָר אידער צוויי פעלדשערס. — יפה רופא אחד משני חובשים. (מפי מיכל רבינוביץ)

✶

אַ חזן זינגט ניט אומזיסט. — אין הש״צ מזמר בחינם.

כך היא דרכם של בעלי־אומנות, שאינם מעניקים לבריות מאומנותם, אלא אם כן באים על שכרם.

✶

פון מינסק קיין פינסק לויפט אַפיקס (אפוקס) און טראָגט אַביקס אין פיסק. — ממינסק לפינסק רץ שועל ואוחז רובה בגרגרתו.

מעין תרגילי־לשון לתינוקות.

✶

נויט ברעכט אַייזען. — הכרח מפוצץ ברזל.

✶

ער לייגט אריין די קאָלבאסע אין אַ מזוזה. — הוא טומן את הנקניק (וסתם נקניק — טריפה) במזוזה.

כך דרכו של מתחסד.

✶

אַ געהאנגענער רייַסט זיך אויך אַמאָל אָפּ פון שטריק. — יש גם הנתלה ניתק מן החבל.

כך אומרים על הצלחה בלתי־צפויה שיש בה משום מעשה־נסים.

✶

ויעקב קרא לה געלד (מעות). — סירוס הכתוב בבראשית ל״א, ל״ז (געלד במקום גלעד). (מפי מיכל רבינוביץ)

✶

ער איז אַ „בויטרע" — הרי הוא „בויטרה".

כשרצו לגנות אדם במינסק, ש־רשע ואביר־לב הוא — כינוהו בשם הגזלן היהודי המינסקאי בויטרה.

זכרי אישים

לקט זה של רשימות ביוגראפיות קצרות — יסודו בחומר שרוכז בשעתו לספר־מינסק, על־פי מקורות שונים, על־ידי מר נחום חיניץ, ונוספו עליו רשימות שנכתבו בידי העורך בשלבים האחרונים של השלמת הספר, וכן רשימות חתומות בידי כותביהן.

שער זה, כפי ששמו מעיד עליו — בא לפקוד את זכרם של אלה מאישי מינסק שאינם עוד בחיים. לאמור, הוצאו ממנו במתכוון כל הרשימות על אישים החיים עמנו, ייבדלו לחיים ארוכים. כן הוצאו רשימות על אישים שעיקר פעלם חל לאחר 1917 או מעוגן במהותו בתקופה הסוביטית, ומקומן בכרך השני של ספרנו. ועוד. מאחר שבגוף הספר יוחדו פרקים להרבה מאישי מינסק, שאין עיקרם התיעוד הביוגראפי, אלא התיאור ההיסטורי הרוטט על רקע התקופה, הווייתה ואישיה — נמנענו מלחזור ולהביא בזה שוב רשימות על אישים אלה, והסתפקנו בפירוט שמותיהם ובהפנייה אל מפתח־השמות. לעתים הוספנו ליד השם את תאריכי־היסוד הביוגראפיים, אם הללו חסרו בגופי הרשימות שבספר. גם תצלומי האישים מובאים ברובם בגוף הספר.

ברי לנו, כי אין הרשימה מלאה, ולא רק משום שנשמטו מידיעתנו שמות אישים, אלא גם משום שלגבי אישים הרבה, ששמם בא לפנינו, חסרים אנו את ידיעת תאריכי־היסוד שלהם, שבלעדיהם לא ייתכן ציון ביוגראפי מניח את הדעת.

מעיינים ובני־הכי שיש בידם ידיעות העשויות לסייענו בהשלמת החסר — יאפשרו לנו לפרסם מילואים לשער זה בכרך הבא, השני, של ספרנו.

גדליה אבן

גדליהו אבן (גיאורגי עווין) הוא נכדו של ר׳ אברהם בר׳ יהושע עווענציק שהיה ריש־מתיבתא ב„בליומקעס קלויז״ במינסק.

נולד במינסק בשנת 1880, בן־זקונים להוריו, הרב משה יוסף עוועןציק, שהיה ראש־ישיבה במינסק ורעיתו חנה רחל סרשר. קיבל חינוך יהודי מסורתי בישי־בות. התנכר מילדותו בכשרונותיו המוסי־קליים. ניגן בחליל ובקלרנית, כתב שי־רים. אך ביתר־שאת פיעם בלבו החזון הציוני. כשהופיע ספרו של הרצל „מדינת היהודים״, היה גדליהו הצעיר לחסידו של הרצל בלב ונפש.

הוא שירת בצבא הצאר, אך ב־1904 כשפרצה מלחמת רוסיה־יפאן, לא רצה להשתתף במלחמה לא־לו וברח מרוסיה לארה״ב. משם הגיע לקנדה, לקוויבק והשתקע שם. אך חזון ציון לא מש מלבו כל ימיו. בשנת 1911 הוא נמנה עם מייסדי האגודה „דגל ציון״, שלימים

גדליה אבן (עווין) ורעיתו זישה (ג׳סיקה) לבית רלקין

שינתה שמה ל„דורשי־ציון״ ומטעמה היה פעיל בהסתדרות העוער „יהודה הצעירה״ בקוויבק. כל ימיו ליוה בדאגה אבהית את הנוער, חרד לחינוכו הלאומי, העברי והיה במקימי בית־הספר העברי שם. היה לו לב יהודי חם, רגיש לסבלות בני עמו, והדבר בא לביטוי ברשימותיו על יהודי הגיטו, על החינוך היהודי ועוד.

כן היה פעיל בהיא״ס ומטפל במהגרים היהודים המגיעים לקנדה.
בשבתו במטוס „אל־על״, בדרכו לביקור בארץ, התפעם בו לבו וחיבר שיר נרגש, ואף הלחין לו נעימה, „קום, התנער, עמי !״
את בנו ובתו חינך ברוח האהבה לעברית ולערכי הלאום. הוא נפטר במונטריאל ב־27.4.1961. לפני פטירתו ביקש מבניו שכספי ירושתו יהיו קודש לבנין הארץ.

אברהם אברונין

סופר ומדקדק. נולד בלוייב, פלך מינסק, בט״ו בתמוז תרכ״ט (24.8.1869). עלה ארצה בתר״ע, נפטר בחיפה, ח׳ באייר תשי״ז (9.5.1957).
ראה עליו לפי מפתח השמות.

שמחה פריידל אברונין

רעיתו של המדקדק אברהם אברונין. התמסרה במינסק לעסקנות ציונית, ציבורית וסוציאלית. היתה יו״ר של בנות „שלומי אמוני ציון״ — ראשיתו של „המזרחי״. המשיכה במרץ ובהתמדה בעסקנות ציבור גם לאחר עלייתה ארצה, בתל־אביב. היתה פעילה בוויצ״ו, בהתאחדות נשים, בעזרה קונסטרוקטיבית וסוציאלית לנשים, בארגון מטבח־עם והחזקתו, בייסוד בי״ס מקצועי לגזירה ותפירה.
נפטרה בתל־אביב בת 74, בי״ט תשרי תש״ח (3.10.47).

גריגורי אהרונסון

סופר ומהפכן נודע. נולד בפטרבורג ב־28.6.1887. ביקר בגימנסיה בהומל. למד לימודי יהדות מפי הלל צייטלין. בנעוריו היה נתון להשפעת החוג שהתרכז סביב מרדכי בן הלל הכהן, אחי אמו. ב־1903 עבר עליו הפוגרום בהומל, ומאז התחיל להשתתף בפעילות בתנועה הסוציאליסטית הרוסית. היה מפעילי ה„בונד״ ושנתיים ישב בבתי־כלא. ב־1907 כיהן

גריגורי אהרונסון

כמזכיר אגודת פועלי־העור במינסק וכבא־כוחה בלשכה המרכזית של האגודות המקצועיות. ב־1918 — חבר מועצת העיר מינסק. ב־1920 — חבר מועצת־הפועלים במוסקבה וחבר מרכז ה„בונד״. ב־1922 גורש מברית־המועצות, חי בגרמניה ובצרפת, ולמן 1940 — בארצות־הברית. היה חבר משלחת חו״ל של המנשביקים. זמן־מה כיהן כמזכיר כללי של „אורט״ בברלין.
כתב רוסית, יידיש, אנגלית. את כתיבתו ביידיש התחיל במינסק, ב־1918, מעל דפי „דער וועקער״. פירסם קובץ שירים ברוסית, פטרבורג 1916, ושורה ארוכה של ספרים ביידיש, רוסית ואנגלית בשאלות היהדות, המהפכה ותנועת־הפועלים, בכללם ספר על הבעיה היהודית בברית־המועצות וספר על האנטישמיות בברית־המועצות.
בשנות הששים הראשונות נמנה בארה״ב עם היוזמים והטורחים בריכוז חומר להוצאת ספר „יזכור״ לקהילת מינסק.
נפטר בניו־יורק אור ל־8 בספטמבר 1968.

ד"ר שמחה אטינגר

יליד העיר מינסק, (1892), בן למשפחה מיוחסת ומפורסמת מצאצאי הגר"א. ראשית חינוכו ב„חדר" ובישיבה ואת חוק־לימודיו התיכוניים גמר בגימנסיה רוסית. אחר־כך המשיך להשתלם באוניברסיטאות חרקוב וברלין וקיבל תואר ד"ר לפיסיקה. בברלין היה עוזרו המדעי של ההיסטוריון שמעון דובנוב וערך את הספר „פנקס מדינת־ליטא", תירגם לעברית את ספרו של פרופ' אלברט איינשטיין „דמות עולמי" וכן כתב מאמרים רבים ב„דבר", „דבר־לילדים", „הבוקר", ועוד. הוציא שני ספרי־מדע בשם „פיסיקה עיונית־מתימטית" ו„מכניקה קינטית", שצויינו לשבח על־ידי פרופיסורים מהאוניברסיטה העברית.
נעים הליכות ואיש רעים, בעל ידיעות רחבות בספרות העברית והכללית ובעיקר בלשון ובתלמוד. ברחובות, עיר מגוריו, ריכז חוג רחב של משכילים ולמעלה מעשרים שנה רצופות היה המדריך והמרצה בחוג לתלמוד. נפטר בתשכ"ז.
אחיו, פרופ' יעקב אטינגר, היה קרבן עלילת־הרופאים במוסקבה ומת בכלא שביו.

איו"ב ממינסק

כינויו של הסופר העברי יוסף בריל. נולד בשנת תקצ"ט (1833) בעיר הורקי ליד מוהילוב, למד בישיבות שקלוב, ויטבסק ומינסק. במינסק אף החל מושך בשבט סופרים. מראשוני הסאטיריקנים בספרות העברית.
מאמריו נתפרסמו ב„המגיד", „המליץ", „הכרמל", „הלבנון", „הצפירה", „השחר", „כנסת ישראל". ספריו: מגילת תענית, קיצור שולחן ערוך, מדרש סופרים, גלעד. השאיר בעזבונו כתבי־יד מרובים.
נפטר במינסק בי"ב באייר תרע"ט (12.5.1919).
וראה עוד עליו לפי המפתח.

פרופיסור אלכסנדר אייג

נולד במינסק בתשרי תרנ"ז (4.10.1896). ב־1909 עלה לארץ ולמד בביה"ס החקלאי מקוה־ישראל ואח"כ בגימנסיה „הרצליה". ב־1918 התנדב לגדוד העברי ולמן שחרורו ב־1920 עד 1923 ניהל את הספריה המרכזית של הסתדרות העובדים. התמסר להכרת הצמחים למיניהם ולסגולותיהם. נסע לארצות המזרח וחקר בהן את הצומח. בתרפ"ה נתמנה לאסיסטנט לבוטניקה בתחנת־הנסיונות ברחובות.
ב־1928 עבר לאוניברסיטה העברית בירושלים וייסד בה את המחלקה לבוטניקה ואת הגן הבוטאני.
בשנה האחרונה לחייו נתמנה לפרופיסור ולמנהל המחלקה לבוטניקה.
מספר פרסומיו המדעיים בעברית ובלועזית עולה לעשרות. הגדיל לעשות בסקירות הפיטוגיאוגראפיות על צמחי ארצנו, בגילוי „בן־החיטה". ספרו „מגדיר לצמחי ארץ־ישראל", הוא ספר יסוד לידיעת צמחי ארצנו.
נפטר בירושלים ג' אב, תרצ"ח (31.7.38).

מנחם איצקוביץ (הלוי)

נולד בעיירה קארליץ, פלך מינסק, בי"ח בתשרי תר"ם (1880). למד בחדר ובישיבה. השתלם כאקסטרן בלימודים כלליים והיה למורה לעברית. ייסד „חדר מתוקן" בביאליסטוק. מ־1911 — מורה במינסק. שם הקים ב־1918, בהשתתפות חבריו המורים משה כהן וחיים תנעזר מדרשה. בו בזמן הורה גם בגימנסיה לבנות של לבידובה־נופך.
משנתכונן המשטר הסוביטי בעיר, נרדף איצקוביץ על עוון הוראת העברית, ואף נאסר.
מנעוריו — ציוני נלהב ופעיל. ציר לועידה הציונית במינסק, לקונגרס הציוני השביעי והשמיני, ועוד. חבר ועד הקהילה במינסק.
עמד להיות מגורש לארץ־גזירה, אך אחרי מאמצים הורשה לעלות ארצה. עלה עם משפחתו ארצה בספטמבר 1925.
בארץ המשיך בהוראה. הוא אף יזם את הרעיון של הקמת ארגון עזרה לציונים ותיקים, וכך היה ממיסדי „ברית ראשונים" וחבר הועד הפועל של האגודה.
נפטר בתל־אביב בו' בניסן תשכ"ד (1964).

יהודה בצלאל אליאשברג
נולד בשנת 1800 בקאמין, פלך ויטבסק, והיה דר במינסק. בשנת 1843—1842 פירסם את חיבורו „מרפא לעם" בשני חלקים, שהוא בעיקרו תרגום מפולנית של הספר הרפואי הפופולרי, שחיבר הפרופיסור פוליצקי. אליאשברג הוסיף בו משלו על המדיצינה התלמודית ועל אמונות ההבל השונות בנוגע למחלות ותרופות.
חיבורו ראה אור במהדורה שניה, ז'יטומיר תרכ"ט.
נפטר במינסק בשנת 1844.

אלכסנדר (שכנא) אליאשברג
נולד במינסק ב־1878 במשפחה עשירה ורבת־יחס. אביו ר' שמואל יונה, בנקאי, הקנה לו חינוך אירופי. סיים לימודיו בגימנסיה ב־1897. כן סיים את הפקולטה הפיסיקלית־מתימטית באוניברסיטה ה־מוסקבאית בשנת 1902.
התישב בגרמניה, לראשונה בברלין וערך במשך זמן ידוע את ה„יידישער פערלאג" ומשנת 1907 במינכן. התמסר לתרגומים מהספרות הרוסית לגרמנית והתפרסם בתור מתרגם מומחה.
התקרב לספרות היהודית ושפתה ב־1915 ותירגם מיידיש לגרמנית סיפורים נבח־רים של י. ל. פרץ, שלום עליכם, שלום אש, ז. י. אנוכי, ד. פרישמן. כן פירסם 2 כרכים נבחרים של כתבים דראמתיים מיצירות פרץ, שלום עליכם, אש, גורדין, ווייטער.
מת בברלין בשנת 1924.

ד"ר בן־ציון אנטין
נולד במינסק בט"ו בשבט תרנ"א (1891). למד בחצר ובישיבה. בתרנ"ב עלה ארצה. עבד בתור פקיד בסניף אפ"ק בביירות. עם פרוץ המלחמה עבר לשווייץ ושם גמר את לימודיו והוסמך לרופא.
אחרי מלחמת־העולם חזר לארץ ונתקבל לרופא ב„הדסה" בירושלים. עשרה חדשים בילה עם משלחת הד"ר פייטלוביץ בחבש, לחקר חיי היהודים הפלשים. בשובו נתקבל לרופא בשירות מחלקת הבריאות הממשלתית. נשלח מטעם הממשל הצבאי הבריטי, ליסד בית חולים בקנטרה אשר במצרים.
ב־1926 התישב בפתח־תקוה.
נפטר בפתח־תקוה, ג' אלול תרצ"ד (14.8.1934).

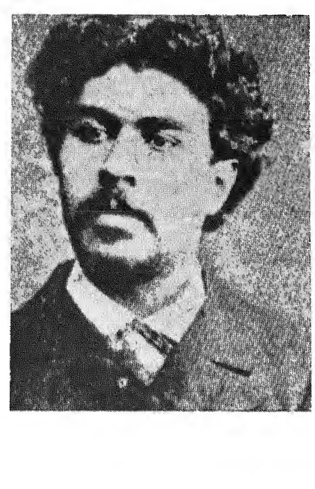
ר' אריה־ליב בעל התוספות
רבה של מינסק. ראה עליו לפי המפתח.

יששכר דב באמפי
נולד במינסק בשנת תקפ"ג (1823). קנה לו בקיאות מרובה בספרות העתיקה והקדיש עתותיו לחקר שרשי המנהגים בישראל על־פי המקורות. פירסם קטעים מחיבורו המקיף ב„הכרם" וב„כנסת יש־ראל". נתפרסם בעיר בספרייתו הפרטית הגדולה והחשובה.
נפטר במינסק בכ"ז באדר תרמ"ח (10.3.1888).

לייב (אריה) באסיין
סופר יידי. נולד במינסק ב־25.9.1879 למשפחת אופים.
אביו, שהיה ידוע בשם צאלע בעל הבאס, שימש כמשורר אצל החזן המינסקאי הידוע, ר' ישראלק'ה, ואח"כ — כחזן שני בביהמ"ד הגדול.
לייב למד בחדרים ובישיבות, ולימים התמסר לרכישת השכלה. היה ממיסדי פועלי־ציון במינסק, חבר המרכז (יחד עם א. רובנצ'יק, ש. ניגר). עבר אח"כ לס"ס. נסע לאמריקה. השתתף בעתונים „ווארהייט", „דער פיהרער", „דאס פאלק", „קיביצער", „קינדער־זשורנאל", „קינדער־לאנד" „צוקונפט", „טאג". הדפיס מעשיות לילדים, בכינוי לעאן עלבע. ספריו: „בארני המלמד", „למען הילדים", „מעשיות לילדים", מ„המעין היהודי", ועוד.
נפטר ב־30.8.1928.

יהושע דב ביינינסון

נולד בבוריסוב, פלך מינסק, בתשרי תר"ז (1846). למד בחדר ובישיבת וולוז'ין ונתפרסם כעילוי. בן י"ז נשא לאשה את יהודית בת ר' מרדכי לוין, ראש־הישיבה ב„בליומקעס קלויז" בעיר מינסק, ולאחר מות הוריו במגפת טיפוס, עבר עם משפחתו, שני אחיו ואחותו חסיה למינסק, שם השתלם בעברית וכן במתימתיקה ונתקבל כמנהל־חשבונות ראשי בבנק לוריא במינסק.
לאחר פרעות 1881, נהיה חובב־ציון נלהב. ביתו שימש מרכז לתנועת חיבת־ציון במינסק ובסביבה כולה. היה מחברי „אגודת האלף" וממייסדי האגודה „קיבוץ נדחי ישראל", שרבים מחבריה עלו לארץ ונצטרפו לביל"ו, ביניהם אחותו חסיה ביינינסון־צלליכין, ממייסדות ראשל"צ, ושלמה זלמן צוקרמן, ממייסדי גדרה.
בשליחות „אגודת האלף" ביקר ביינינסון בארץ בשנת תרנ"א. לאחר מכן יצא בחריפות נגד ביקורתו הקשה של אחד־העם במאמרו „אמת מארץ־ישראל". הוא המשיך לעשות נפשות למען הציונות במינסק. בהשפעתו חיבר אליקום צונזר את שירו הנודע „די סאָכע" (המחרשה).
הוא שלח את בניו ובנותיו ארצה, ועלה עם כל משפחתו בתרס"ו. השתקע בראשון־לציון ועבד בהנהלת־פנקסים ביקב. לאחר פטירת אשתו בתרע"ד עבר לתל־אביב. אף בזקנתו המופלגת היה רענן וער, עד שביאליק כינה אותו „הזקן־הצעיר". נפטר אור לכ"ו באדר תרצ"א.

שלמה זלמן צוקרמן, ממייסדי גדרה

פולה ודוד בן־גוריון ובתם רננה

פולה בן־גוריון

נולדה במינסק בשנת תרנ"ב (8.4.1892) להוריה שלמה ובדנה מונבז. סיימה לימודיה בגימנסיה ואף למדה שנה בפאקולטה לרפואה.
בהיותה בת 13, ב־1905, היגרה לארצות־הברית ועבדה שלוש שנים כאחות מוס־מכת בבית־החולים היהודי בניו־יורק. ב־5 בדצמבר 1917 נישאה לדוד בן־גוריון, ומאז ועד פטירתה, ב־1968, היתה בת־לוויתו הנאמנה של ראש־הממשלה הראשון בישראל.
סבא שלה, ר' וולוול מונבז, היה ממייסדי כולל־מינסק בירושלים.

יהודה לייב ברגר

סופר ועסקן ציוני. ראה עליו לפי המפתח.

יצחק ברגר

ממייסדי פועלי־ציון „נוסח מינסק". נולד במינסק בט' תשרי תרל"ו (1875), עלה ארצה ב־1935, נפטר בי"ג טבת תש"ו (1945).
ראה משלו ועליו לפי המפתח.

הרב ר' זאב ברוידא

נולד בדרבנה בשנת תרנ"ה (1885). בימי שחרותו למד בישיבת נובהרדוק אצל הגאון ר' יוזל זצ"ל, מייסדן של ישיבות נובהרדוק ברוסיה, וכן בישיבת מיר הגדולה. הצטיין בלימודיו ובהתמדתו. כשהגיע לפרקו נשא לאשה את חנה ז"ל, בת הרב ראובן יודקובסקי, ר"מ ומו"צ במינסק, שליוותהו עד סוף ימיו. (נפטרה בי"ט חשוון תשל"ד בירושלים).

שנים מספר לאחר נישואיו מת עליו חותנו, ואז נקרא ע"י תלמידיו של חותנו לשמש ממלא מקומו — בתור ר"מ ומו"צ. לא קל היה לו לרשת את מקום חותנו, שהיה גדול בתורה, אך נעתר לבקשתם של התלמידים וניגש לשמש בקודש בחיל ורעדה. היה מגיד שיעורו בבית־הכנסת „די־קאלטע שול", שהיה אחד מבתי־הכנסת הגדולים בעיר, ומו"צ ומגיד שיעורו ב„שוסטערשע שול".

לימודו היה לשם דבר בעיר מינסק, ושומעיו התרבו כפעם בפעם. שומעיו לא הפסיקו להלל את צחות לשונו. שימש בתפקידו שלא ע"מ לקבל פרס, והתקיים מיגיע־כפיו. הוא נודע כאיש חמודות וצנוע בהליכותיו. גם באורח־חייו הפר־טיים התנהג בפשטות והסתפק במועט. בתפקיד של ר"מ ומו"צ שימש שלוש עשרה שנים, עד עלייתו ארצה, בשנת 1934, ועמו אשתו חנה, שלושת בניו ושתי בנותיו. גם בארץ לא זנח את תל־מודו וקבע עתים לתורה, עם רבנים פליטי רוסיה, בתלמוד ירושלמי.

על אף טרדות הפרנסה והדחק מצא זמן להעלות את רעיונותיו־דרשותיו על הכתב, והוציא לאור בשנת תשכ"ד את הספר „פעמי הגאולה". על ספר זה כתב הרב הראשי לישראל, ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל: „עיינתי בו ומצאתי שהוא מלא רעיונות יקרים ודברי דרוש נחמדים הראויים לקרב לבם של ישראל לאביהם שבשמים".

והרב הגאון ר' כתריאל פישל טכורש שליט"א כתב: „בעשרים ושלושת מאמריו מעביר המחבר נושאים ועניינים שיסודם בעמקי ההוויה של העבר ומשלבם יפה בהשקפה של ההווה".

בשנותיו האחרונות למד בישיבת „תורת חיים" והקדיש את כל זמנו ללימוד התורה.

נפטר בירושלים בח' בשבט תשל"ד.

מרדכי סנדר צ'ימבליסט

ד"ר בורים (דב) ברוצקוס

כלכלן ועסקן ציבורי. אחיו הצעיר של ד"ר יוליוס ברוצקוס. נולד בפולאנגן שבקורלאנד ב־15.10.1874. סיים חוק לימודיו במכון אגרונומי עליון בפולאווי. ב־1899 חקר בשליחות יק"א את מצב החקלאות היהודית בפולין, ליטא, בילו־רוסיה ואוקראינה. בשנים 1908—1917 כיהן כמרצה במכון החקלאי בפטרבורג. ב־1922 היגר מרוסיה, וכעשר שנים שימש פרופיסור במכון מדעי רוסי בבר־לין. בעלות היטלר לשלטון עבר לפאריס ומשם לארץ־ישראל (1936). כיהן כפרו־פיסור לכלכלה חקלאית באוניברסיטה העברית בירושלים.

פירסם מאמרים וספרים, בעיקר בתחומי הכלכלה והחקלאות, בעברית, יידיש, רוסית, גרמנית, אנגלית וצר־פתית.

נפטר בירושלים בשנת 1938.

ד"ר יוליוס ברוצקוס

סופר ועסקן ציוני. נולד בפולאנגן אשר בקורלאנד בשנת 1870. סיים חוק־לימודיו ברפואה באוניברסיטה של מוסקבה. נמנה על חוג „בני־ציון" באגודת חובבי־ציון. ב־1894 התישב בפטרבורג ושימש כמז־כיר המערכת של הירחון היהודי ברוסית „ווסחוד", אך פרש מהמערכת בשל הכיוון האנטי־ציוני של העתון, והתחיל לערוך את הירחון „יאֶווריסקאיה ז'יזן" שהפך אחר־כך לשבועון „ראזסויט".

בשנת 1904 נשא ברוצקוס לאשה את וירה בת יעקב ויגודסקי ממינסק והעתיק מושבו למינסק. השתתף בפעילות בעבו־דה הציונית המקומית וגם בפעולה המרכזית הציונית ברוסיה. היה מועמד היהודים והרוסים הליברלים בפלך מינסק ל„דומה הממלכתית" השניה.

ב־1909 נבחר ברוצקוס לחבר הועד־הפועל הציוני. ב־1917 נבחר כציר לאסיפה המכוננת הכל־רוסית מטעם ה־יהודים במחוז מינסק. בשנת 1922 כיהן

כמיניסטר לעניני היהודים בליטא. מקץ שנתיים עבר לברלין. השתתף בהנהלת ייוו"א, חברת אוז"ה, נמנה עם מייסדי הסתדרות הציונים הרביזיוניסטים. עם עליית הנאציזם עבר לצרפת. נאסר שם ע"י ממשלת וישי. כשהשתחרר — היגר לאמריקה ומשם לא"י.
פירסם הרבה ספרים ומאמרים, ברוסית, יידיש וגרמנית, ביחוד בתחום חקר ההיסטוריה היהודית.
נפטר בתל־אביב, בשנת 1951.

רחל ברכות

סופרת יידית. נולדה במינסק ב־23.9.1880 אביה, משכיל יהודי בעל־כשרון, התמסר בלב ונפש לחינוך בתו. לימדה עברית ובילדותה קראה את התנ"ך וכתבי מאפו. בת 9 נתיתמה מאביה והתחילה לעבוד אצל תופרת. לימים היתה מורה למלאכת־יד בביה"ס היהודי לעובדים במינסק.
כבת 16 כתבה את סיפורה הראשון „יענקעלע". סיפוריה עוררו תשומת־לב. דבריה נדפסו ב„יוד", „פריינד". אחרי נישואיה עברה לסאראטוב, אך הרעב על הוולגה בשנת 1920 החזירה לעיר־מולדתה.
רושם עז השאירה הנובילה שלה „שני קברים" שפורסמה ב„פריינד" ב־1910. סיפוריה הגדולים פורסמו ב„צוקונפט" בשנות 24־1922. קובץ מסיפוריה הופיע בהוצאת ב. א. קלצקין ווילנא, 1922. בסיפוריה מתארת רחל ברכות את חיי האשה היהודית, את האם, הילד היהודי, הפועלת היהודית, המשפחה.
נובילות אחדות כגון „מתחת להר", „שני קברים", תורגמו לרוסית ולגרמנית.
נספתה בגיטו־מינסק ב־1945.

ליאו גולדברג

מהנדס. יו"ר ארגון יוצאי מינסק — ר' עליו בזכרונותיו, עמ' 584—587.

ד"ר אלכסנדר גולדשטיין

נולד במינסק, בשנת תרמ"ה (23.9.1884), בעל השכלה רחבה עברית וכללית. כתב מאמרים ב"ראזסוואֶט", פירסם תר־גום רוסי למחזור התפילות לחגים ומו־עדים וספר ברוסית על דברי ימי היהו־דים והיהדות. גמר חוק לימודיו באוני־ברסיטה שבפטרבורג וקיבל תואר ד"ר למשפטים.
היה ממייסדי העתון „יאֶווריסקאיה ז'יזן" וחבר מערכת ה„ראזסוואֶט" בכל שנות קיומו, 1904—1919. תירגם לרוסית את כל כתבי מ. ז. פייארברג. הספר ראה אור ב־1919.
פירסם מאמרים בפובליציסטיקה ציונית ובביקורת ספרותית ברוסית, עברית, אידית, אנגלית וגרמנית. ב־1918 פירסם את ספרו „בתוך היהדות" (ברוסית) על התפתחות היהדות ופולמוס הרעיונות. עשה כחבר המערכת להוצאת „ספר־אידלסון" ברוסית ב־1925, „ספר־צ'לנוב" בעברית ב־1937 ו„ספר אידלסון" בעב־רית ב־1946.
היה חבר המרכז הציוני ברוסיה, השתתף בועידות חובבי־ציון. ב־1917 נבחר כציר באסיפה המיסדת הכל־רוסית. כנציג יהדות אוקראינה היה פעיל בועד המש־לחות היהודיות בפאריז ב־1919.
עם יסוד קרן היסוד ב־1920 הוטלו עליו תפקידים חשובים בארגון התעמולה וה־פעולה. ביקר באנגליה, בולגריה, ארגנ־טינה, אורוגויי, ארה"ב, רומניה, קנדה, דרום־אפריקה, רודזיה, אפריקה המזר־חית, אוסטרליה, הודו, בורמה. ובכל ארץ שביקר בה, קשר קשרים עם מדי־נאים חשובים והתחבב על המוני ה־יהודים.
בשנת 1933 החל לכהן כמנהל ראשי של קרן היסוד בארץ־ישראל.
נפטר בתל־אביב, בי"ג בסיון תש"ט (31.5.49).

יהודה גורדון

יהודה בן נח גורדון נולד בשנת 1902 במינסק. עלה לארץ בשנת 1920. זמן־מה למד בבית־הספר החקלאי מקוה־ישראל. היה חבר גדוד־העבודה בראש־העין וממייסדי תנועת הנוער העובד.

בשנת 1928 הצטרף לשורות ההגנה אותה תקופה גר ב„שכונת־ברנר", וצריפו שימש כבית־ועד לחברי ההגנה ולתושבי השכונה, שהוכתר בה כ„מוכתר".
עם הקמת המדינה, יזם את הקמת ארגון חברי ההגנה בתל־אביב והיה מפעיליו.
היה מותיקי עובדי „משען" בתל־אביב. שנים הרבה היה פעיל בארגון יוצאי מינסק והסביבה וכיהן כמזכיר הועד.
נפטר בי"ד בחשון תשכ"ח (17.1.1967).

הרב ישראל שלמה גורדון

נולד במינסק בשנת תרמ"ט (1889). בבחינות בישיבת ר' ראובן יודקובסקי במינסק היה אחד התלמידים המצטיינים. חונך על ברכי משפחה מעורה בהוי של חסידות, וניגונים היו חלק אורגני ממהותו. באופיו היתה מזיגה נפלאה של תוכן וסגנון. חייו לא היו עשירים בחומר, אבל עשירים מאוד ברוח. את קנייניו הרוחניים פיזר ביד רחבה, בור סוד לעצמו ומעין הנובע לאחרים. בו גרו בכפיפה אחת חריפות תלמודית ונשמה חסידית סוערת ולוהטת. הלכה ואגדה היו תואמים בלבו ללא התרוצצות מצאו תיקונם במסגרת של התלהבות ודבקות.
בשנים תרס"ה־ע"ב למד בסלובודקה ה־מפורסמת בשעתה ונמנה גם שם על בחירי הישיבה, התחבב על רבותיו וחבריו. ה„סבא", הגאון נ. צ. פינקל זצ"ל קירבו והכניסו תחת כנפי השפעתו ומאז דבק בתורת המוסר הסלבודקאית והיה לאחד מחסידיה המובהקים.
לאחר שנשא אשה, התיישב בוילנה בימי מלחמת־העולם הראשונה ושימש כמורה למדעי היהדות בגימנסיה „תו־שיה", לקח חלק בראש בכל עניני הציבור, השתתף בקביעות בעתון „דאסווארט" וגולל על עמודיו את פרשת החינוך ה־מקורי ובעיית היהדות הנאמנה, ויצאו לו מוניטין כמורה מומחה, עסקן חרוץ וסופר מהיר.
בשנת תרצ"ד עלה ארצה. שימש מורה בבתי־ספר של חרדים, אחר־כך עבר להנהלת תלמוד־תורה „בית אולפנא" שבנוה־שאנן בתל־אביב, נתן שיעורים בקורסים למורים חרדים בירושלים. היה פעיל במוסדות התרבות של „הפועל המזרחי". פירסם דברים בעתון „הצופה" והשתתף בקביעות בבטאון חניכי הישי־בות „היסוד". כתב שורת מאמרים באכ־סניות שונות על ה„סבא" מסלבודקה ותורת המוסר שלו.
עם הבחירות לכנסת הראשונה, בשבת ז' בטבת תש"ט, כאשר הוא עטוף בטלית ומשמיע אמריו לקהל מאזיניו, הוא קיבל פתאום שטף־דם במוח וצנח ארצה באמצע נאומו.

אחיו יהודה גורדון

ד"ר שאול גינזבורג

סופר והיסטוריון. נולד במינסק בכ"א בניסן תרכ"ו (6.4.1866). למד בישיבת וולוז'ין והיה שם חבר אגודת־הסתרים „נס ציונה". במינסק הצטרף לחובבי ציון ולתנועה הציונית. ב־1891 סיים לימודיו במשפטים באוניברסיטת פטר־בורג. ב־1903 ייסד וערך את העתון היומי הראשון ביידיש, „דער פריינד". אחרי המהפכה היה ד"ר שאול גינזבורג פרופיסור לתולדות ישראל במכון המדעי היהודי בפטרבורג. ב־1930 עזב את רוסיה והגיע לניו־יורק.
כתב עברית, יידיש ורוסית בתחום הבי־קורת הספרותית ותולדות ישראל ברו־סיה. פירסם מאות מאמרים וחלקם קובץ בכמה כרכים של „כתבים היסטורים". נמנה באחרית ימיו עם חברי הועד האמריקני להוצאת ספר „יזכור" לקהילת מינסק.
נפטר בניו־יורק, בט"ו בחשון תש"א (16.11.1940).

הרב ר' יעקב מאיר גרודזנסקי

נולד במוהילנא ע"י מינסק, בט' אייר תקצ"ד. למד ש"ס ופוסקים. במינסק קרא שיעורו ב„בלומקעס קלויז". בשנת תר"מ בחרוהו נכבדי מינסק למו"צ. מעשיו לטובת העניים והנצרכים נישאו בפי כל. ספריו: „מי שלמה" על פרשיות התורה וחידושי הלכות (ווארשא תרמ"ח), „מי ששון" על הלכות טריפות וחידושים שונים (ווארשא תרנ"ד).
נפטר בשנת תרע"ז (1917).
וראה עוד עליו לפי המפתח.

ישראל גרוזנסקי (גאזער)

נולד במינסק, ניסן תרכ"א (1861).
נתחנך ברוח המסורת היהודית ולמד מאביו חייטות. עלה לארץ בגיל 20. הרי"מ פינס בחר בו למוכתר לביל"ויים בגדרה.
עבר לגור בעזה ושם עסק במלאכתו כחייט. ועל שום ישיבתו בעזה ופעולתו לטובת הישוב שם כונה בשם ר' ישראל גאַזער (איש־עזה).
כשעבר ליפו, ייצג את המושבות בפני השלטונות, פקידי הממשלה כיבדוהו, ואחיו היהודים ראו בו שליח־ציבור הגון. בעת הגירוש הכללי מיפו ות"א, יצא לנדודים עד טבריה. נפגע במחלת החולי־רע ונפטר בכ"ט בסיון תרע"ז.

גריגורי גרשוני

ממנהיגי ס"ר (1870—1908).
ראה משלו ועליו לפי המפתח.

הרב ר' דוד טבלי

מרא דאתרא (1790—1861).
ראה עליו לפי המפתח.

יוסף דרייזין

נולד במינסק בשנת 1893. אביו היה ראש־ישיבה בבית־המדרש הקטן, אשר בו למדו כמאתים תלמידים. בגיל צעיר נתיתם. למד בישיבות מינסק, ובביהמ"ד לרבנים בווילנא. היה מורה בבתי־ספר ובשובו למינסק התפרנס משיעורים פרטיים ופתח בית־ספר ללימודי־קודש ומקצועות חילוניים.
המלמדים במינסק רדפו אותו והד סכסוך זה גונב גם לעתונות העברית העברית של הימים ההם.
דרייזין עבר לווילנא ובשנת 1891 התנצר יחד עם ילדיו. אשתו נשארה יהודותה. בד בבד עם זה הגיש דרייזין לארכיבישוף של ליטא קיצור תולדות התנ"ך והברית החדשה ביידיש, וכן תרגום הקאטכיזיס של המיטרופוליט המוסקבואי פילארעט, על־מנת שיודפסו בקרב „היהודים התועים".
הוא חיבר מילון רוסי־יהודי שלם, 832 עמ', שהופיע בשנת 1886 וזכה לתפוצה רבה ולכמה מהדורות. כן כתב סיפורי־מעשיות ביידיש.
יוסף דרייזין מת בשנת 1894. אחרי מותו פנתה אשתו לשלטונות כי ירשו לילדיה לחזור לדת היהודית.

יעקב האזרחי (מוהילנסקי)

נולד במינסק בשנת תרכ"ה (1865). אביו שמואל, שהיה דייקן, הקנה לו חינוך תורני ב„חדר" וב„ישיבה". ביקר בבי"ס הריאלי. זמן קצר נטה לסוציאליזם. עם הקריאה „בית יעקב לכו ונלכה!" עלה לארץ והצטרף לבני ביל"ו. עבד במקוה ישראל. בירושלים יסד עם חבריו את החברה שה"ו (ראשי תיבות: שיבת החרש והמסגר) שלמדו אומנויות שונות וגרו בנחלת־שבעה. רי"מ פינס ואליעזר בן־יהודה יעצוהו לחדש לימודיו ב„ישיבה" כדי שיכהן כרב מטיפוס חדש. ציית ליועציו, גידל פיאות ונכנס לישיבת ר' יהושע לייב דיסקין, אך לא עמד בנסיון. חזר אל חבריו ביהודה שעלו לגדרה בכ"ו בכסלו תרמ"ה. שינה את שמו ל„האזרחי". לרגל מריבה בינו לבין ש. הירש, בא־כוח ועד חובבי־ציון, הוכרח לעזוב את גדרה למרות רצונו.
גלה לאמריקה בשנת תרמ"ז ושם נפטר.

הרב שמואל הזמינר

נולד במינסק בשנת תר"ט (1849). למד בחדרים ובישיבות. בקי בתלמוד בבלי וירושלמי, בזוהר ובספרי קבלה. אשתו בריינה רבקה היתה בת הרב החסיד ר' דוד הלוי זלדוביץ ממינסק.
בתרל"א עלה לארץ והתישב בעיר העתיקה. ייסד חברת „אנשי תיקון חצות". השתתף ביסוד שכונת „בית־יעקב" ליד מחנה יהודה.
היה ממקורביו של הרב יהושע ליב דיסקין ועזר לו ביסוד בית־היתומים.
נפטר בירושלים, ז' סיון תרס"ז.

אהרן יהודה לייב הורביץ (איל"ה)

סופר עברי. נולד במינסק בשנת תר"ז (1847). למד בישיבות וילנא, שקלוב ועוד. השתלם בחו"ל, סייר במזרח התיכון. גר בצרפת ובניו־יורק. בשנות

1870־75 פירסם רשמי מסעיו, בחתימת איל״ה, כמעט בכל העתונים העבריים. כן השתתף בעריכת „הלבנון" ו„הצפירה". השתתף גם בהוצאות גרמניות ואנגליות. צרות יהודי רומניה נגעו אל לבו ונסע לרומניה לדבר על לב היהודים שיהגרו לארה״ב. אח״כ התיישב בהמבורג וייסד שם את „חברת ציון" ואת „בני־ברית". פירסם ספר בשם „רומניה ואמריקה" (ברלין 1879).
נפטר בהמבורג בשנת תרפ״ו (1926).

חיים דב הורביץ

סופר וכלכלן. נולד בהורקי, פלך מוהילוב בשנת תרכ״ה (1865). למד בבית־ספר חקלאי בעירו ואחרי־כן למד באוניברסי־טאות וינה וברלין כלכלה מדינית. בועידה הציונית במינסק (1902) הירצה על ה־עבודה הכלכלית של הציונים.
פירסם הרבה מאמרים ומחקרים בתחום הכלכלה. חיבר את הספר העברי הראשון בתחום הכלכלה, „הממון" (פרק בכלכלה הציבורית, ווארשה תר״ס). היה בעורכי העתון היומי „דער פריינד". בשנת 1919 ערך את העתון היומי הציוני במינסק „פארן פאלק".
נפטר במוסקבה בשנת תרצ״ג (1933).

יבגניה הורביץ

מהפכנית יהודיה. ראה את הציון הביוג־ראפי עליה, בפתח מאמרה, עמ׳ 202. וראה עוד עליה לפי המפתח.

יוסף דוד הורביץ

נולד במינסק, י״ח כסלו, תרל״ב, לאביו ר׳ אריה לייב שנקרא ר׳ „לייב צדיק". למד בחדר ואח״כ בישיבת וולוזין. נסמך להוראה ע״י ר׳ יוסף דב סולובייציק והנצי״ב ז״ל. בן י״ח עלה לארץ ונשא לאשה את בת הנדיב והעסקן ר׳ בצלאל הכהן לאפין. עסק בעמילות בנמל יפו, בסחר ההדרים והשתתף בנטיעת הפרדס הגדול „פרדס סגולה" בפתח־תקוה. היה חבר פעיל בועד המכולת, בתקופת ה־„הגירה" של מגורשי יפו. השתתף בייסוד בנק הלואה־וחסכון בתל־אביב. בתרפ״ג יזם ייסוד קבוצות בוני בתים ע״י הלואה וחסכון ורכש בכסף זה חלק מאדמת שכונת „תל־נורדוי". היה חבר ותיק בלשכת המסחר ביפו—תל־אביב ופעיל בועד המפקח של ביה״ס התיכוני למסחר. חבר משפט־השלום העברי.
נפטר בתל־אביב, י״ד כסלו תרצ״ז.

יצחק אייזיק הורביץ

מהפכן יהודי. ראה משלו ועליו לפי המפתח.

לאה הורביץ (ביינינסון)

נולדה במינסק בב׳ בטבת תרכ״ח (1867) לאביה יהושע דב ביינינסון ולאמה יהודית, נכדתו של הרב מרדכי לוין, ר״מ של „בליומקעס קלויז". סיימה גימנסיה לבנות במינסק, והוסמכה להוראה.
נישאה לביל״ויי צבי הורביץ, שעלה ארצה בתרמ״ג והיה במייסדי גדרה. שיתפה עצמה, שכם אחד עם בעלה, בחבלי הקמת המושבה. נפטרה ב־1957.

מיכאל שיימי הורביץ

מראשוני הציונים במינסק.
ראה עליו לפי המפתח.

גדליהו היילפרין

נולד במינסק בשנת תר״ך (1860). נתחנך על התלמוד ואח״כ הגה גם בספרי השכלה. לאחר שנשא אשה מסלו־נים ב־1893, השתקע שם והיה למורה עברי. פירסם ספרי מאמרים ושירים: „קהלת בן שלמה" (ווילנא תרל״ט), „בן שלמה" (ווילנא תרנ״ו).
שיחזר את תבנית בית־המקדש, וזו הוצגה ברחבי פולין וליטא.
נפטר בסלונים בתרע״ה (1915).

הרב ר׳ יחיאל היילפרין

בעל „סדר הדורות" (1660—1742).
ראה עליו לפי מפתח השמות.

ר׳ מאיר הלפרין

מחבר, מו״ל ומו״ס. נולד ברייגרוד, פולין, בשנת תר״י (1850). נפטר במינסק בכ״ד בניסן תרפ״ג (10.4.1923).
ראה עליו לפי המפתח.

ר׳ ישראל הרודנר

רבי ישראל איזראעליט (תק״ע—תרנ״ו), שנקרא ר׳ ישראל הרודנר, היה נושא משרת מגיד דמתא בעיר מינסק. הוא היה דרשן מקורי, בעל סגנון מיוחד. נטייתו בדרוש היתה דרך החקירה הי־שרה וההגיונית, והצטיין בכשרון ה־הסברה להביע את הגיוני רוחו העמוקים לפני קהל שומעיו, עד כי גם ההמון הפשוט הבין את דבריו. הוא היה מוליך ומביא את שומעיו במסלול השיטות הפילוסופיות השונות של טובי החוקרים, והשומעים הפשוטים לא הרגישו כל קושי בהבנת הרעיונות, והתענגו על דבריו ממש כעל משל קל ויפה, כי סגולה מיוחדת היתה צפונה בלשונו להמתיק ולרכך את העינינים היותר קשים ולהסבירם בקלות להמון שומעיו. הוא היה חכם גדול, מבין ומעמיק בספרי המחקר של חוקרי ישראל ואו־מות העולם. אך עם זה היה פשטן, הן בבירור הרעיונות הפילוסופיים, והן בביאור הכתובים ומאמרי חז״ל.

סגנון דרשותיו היה טבעי ופשוט. תמימות נעימה היתה שורה על ארשת שפתיו, עד כי דיבורו בלבד היה מושך את הלב ומעורר את הרגש, זו היתה דרשה פשוטה ומלבבת. התחיל בשיחה פשוטה עם המון שומעיו ודבריו הפשו־טים הניעו את נימי הלב והטילו סערה בקרב השומעים. ביחוד הצטיין כשרונו הדרשני במקצוע ההספד.

הספדו פעל על הלבבות בכוחו המיוחד לכבוש את רגש השומעים. כל דיבור ודיבור שלו במילי דהספדא היה ממש מחריד את הלב ויורד לתוך תוכה של הנפש. אפילו את תנועותיו היה יודע להתאים למצב הרגע, וכשהיה עולה על הבימה מעוטף בטליתו, מיד נתמלאו השומעים רגש תוגה, ולקול דבריו ה־ראשונים כבר נפתח אצלם מקור הדמעות. הספדו האחרון היה על מות „הגדול ממינסק״, הגאון ר׳ ירוחם יהודה ליב פרלמן — בשנת תרנ״ו. מלבד ההספד הרשמי בבית־הכנסת הגדול, היה דורש בהספדו של חכם זה בכמה בתי־כנסיות מטעם הקהילות השונות במינסק ואגפיה, שרצו גם הם לספוד לרבם הגדול — ולבכותו. הספדן כבר היה אז זקן, רפה אונים וסומא בשתי עיניו, בכל זאת עדיין היה כוחו חדש עמו לעורר את הלבבות. קולו היה קודח ונוקב קרב ולב, וההמון התמוגג בדמעות בתארו את גודל האבדה.

בהספד אחד, שחל להיות בין המצרים, אחר ששומעיו כבר „נתנו״ לו דמעות למדי, התחיל לבקש כי „יתנו לו עוד מעט דמעות״ לחורבן בית המקדש. הוא הראה לשומעיו בציור נורא את דמותה של ירושלים החרבה והשוממה, עומדת כאלמנה גלמודה ומתחננת להעניק גם לה מן הדמעות הללו, שהן כל כך יקרות וחשובות, ממש „דינרי זהב״, שהקב״ה בעצמו „סופרן ומניחן בבית גנזיו״ (שבת ק״ה). והספדן נעשה סניגור לאותה העניה החשובה, ומעתיר בעדה לתת לה נדבה הגונה „איזה דינרי זהב של דמ־עות״. ומובן, כי אבלי ירושלים, ה־עשירים בדמעות, לא סירבו לבקשת הספדן ועיטרו את האלמנה ב„דינרין״... הספדו על „הגדול ממינסק״ היה גם האחרון, כי אף הוא מת בשנת תרנ״ו (בחודש סיון) במינסק.

על־פי „הדרשה בישראל״ לרב ש״י גליקסברג.

ישראל מאיר וולמן

סופר עברי ויידי. נולד במינסק בט״ו בתמוז תקפ״ח, 27.6.1828.

התנכר בכשרונותיו מילדותו. למד ב־ישיבה ב„בית־המדרש הישן״, בהנהלת ראש־הישיבה החריף ר׳ יוסף מקוידא־נוב, ואחרי־כן אצל הרב ר׳ לייב די־בוטין. היה מחלוצי תנועת ההשכלה במינסק.

השתתף ב„המגיד העברי״, „הקול״, ה־„צפירה״. ב־1865 הוציא כתב־עת בשם „הכוכבים״, בהשתתפות טובי הסופרים. אולם בשריפה שפרצה נשרפו כל טפסי העתון ודמי החתימה. בתור מורה מהולל היו לו מהלכים בבתי האנשים החשובים בעיר. התפרנס משיעורים פרטיים. בשנת השמונים לחייו חי חיי דחק עד שהכני־סוהו למושב זקנים. נפטר במינסק בשנת תרע״ג (1913). השאיר בעזבונו כתבי־יד מרובים. פירסם גם ספרים ביידיש.

וראה עוד עליו לפי המפתח.

ריחמה ויסמן

נולדה במינסק בי' חשון תרמ"ז (1886), לאביה יהושע דב בייגינסון.
בת עשר באה לארץ עם אמה, אחותה בלהה ואחיה עמנואל, שנסע ללמוד במקוה־ישראל. נשארה בחדרה אצל אחותה הבכירה לאה הורביץ, ולמדה בביה"ס מפי המורים יוסף ויתקין ואברהם בנימין סומם. ב־1900 חזרה עם אמה ואחותה למינסק והמשיכה ללמוד אצל המדקדק אברהם אברונין. למדה בגימנסיה הרוסית לבנות וגמרה אותה בהצטיינות. עלתה שוב לארץ עם הוריה בתרס"ו והשתקעה בראשון־לציון. נישאה ליהודה וייסמן והשתקעה אתו במצרים.
בימי מלחמת־העולם השניה שימש ביתה באלכסנדריה אכסניה לחיילים העברים שעברו שם וביחוד למלחי הצי. עבדה בשביל הקרנות הלאומיות והיתה אחת העסקניות המרכזיות בויצ"ו. נפטרה בתל־אביב בשנת 1973.

ב. ולאדק (ברוך טשארני)

ממנהיגי ה„בונד" (1886—1938).
ראה עליו לפי המפתח.

פאולינה ונגרוף,

מחברת (1833—1916).
ראה עליה לפי המפתח.

זאב וולף זלדוביץ

מילידי באָראָזין ומתושבי מינסק. מנשי־אי עדת מינסק בימי הגאונים ר' גרשון תנחום ו„הגדול" ממינסק.
נדיב גדול וצדיק בכל דרכיו. נתן לאב־יונים ביד רחבה ופתוחה, ובאלפי רובלים תמך במוסדות תורה וישיבות. נפטר במינסק בכ"ז אדר ב' תרמ"ג (1883).
שני בניו נודעו בשעתם כגדולים בתורה ונדיבי־לב — ר' ברוך זלדוביץ ור' דובער זלדוביץ.

ד"ר רפאל זליגמן

סופר ופילוסוף. נולד במינסק בסיון תרל"ה (יוני 1875). אמו — אחותו של יהל"ל. סיים לימודיו בפילוסופיה באוניברסיטת ברן (1909). פירסם מאמרים בפילוסופיה, הגות וביקורת ספרותית בגרמנית וביידיש. עלה ארצה ב־1934 והשתתף בעתונות העברית בארץ במסות פילוסופיות ועיוניות בשאלות חברה, תרבות וספרות. נפטר בתל־אביב, א' בסיון תש"ג (4.6.1943).
מקצת מדבריו כונסו לספר „מסות פילוסופיות", תשט"ז.

אסתר זמורה

בתו של מיכאל שיימי הורביץ, מראשוני הציונים במינסק. נולדה במינסק בשנת 1890. מ־1904 בקניגסברג, מ־1923 בא"י. אשתו של השופט העליון ד"ר משה זמורה. עסקנית ציבורית ותיקה. נשיאת כבוד של ויצ"ו בישראל. פעלה רבות בתחומי הטיפול בילד, הכשרת האשה, חינוך חקלאי לבנות וכו'. פירסמה ספר על תולדות תנועת הנשים בארץ.
נפטרה בשנת 1951.

ד"ר חיים חורגין

מראשי הציונים במינסק. נולד במינסק בשנת תרט"ו (1855). עלה ארצה ב־1921. נפטר בתל־אביב בכ"ח באייר תרצ"ח.
ראה עליו לפי המפתח.

הרב אברהם חנה'לש

נולד במינסק ב־1841. בנעוריו למד בחדרים ובישיבות. סיים לימודיו בבית־המדרש לרבנים בווילנא בשנת 1868. בשנת 1872 נבחר לרב־מטעם של העיר מינסק, במקום הרב ז. מינור שעבר למוסקבה. בכהונתו זו שימש 43 שנים, עד לפטירתו. היה חביב על יהודי מינסק, השתתף באופן פעיל בכל מוסדות הצדקה וההשכלה. היה מיוזמי ביה"ס למלאכה ומנהלו.
חנה'לש היה מראשוני חובבי־ציון, יושב־ראש החברה המינסקאית הראשונה לישוב ארץ־ישראל. נשלח בתור ציר מינסקאי לועידת קאָטוביץ ונבחר שם לחבר מרכז חובבי־ציון. הצטרף להסתדרות הציונית עם היווסדה.
נפטר ב־22 בדצמבר 1915.

נח שמואל (נאום) טיומקין

נולד במינסק (רוסיה) בשמחת תורה תרמ"א (1881), לאביו ר' אריה ליב טיומקין ולאמו חוה. קיבל חינוך כללי ומסורתי.
היה חובש, עסק בתעשיה חימית ובמסחר רפואות.
בשנת תרס"ח (1908) נשא לאשה את מלכה בת אסתר ונח גורדין (נפטרה בת"א ח' שבט תש"ג (7.1.43).
טיומקין ביקר בארץ בשנת תרע"ג (1913) בתור תייר, והחליט לחזור ולהביא את משפחתו. אך משפרצה מלחמת־העולם הראשונה נאלץ להישאר ברוסיה. שם היה פעיל ומפעיל לטובת הקק"ל בפרט והציונות בכלל.
היה יהודי גאה בפנימיותו, מסור להגנה העצמית בימי שלטון הצאר הרוסי. בשנים 7־1906, בפרוץ הפרעות ביהודים שימש ביתו מרכז להגנה העצמית.
הוא לא היה מבעלי ההלכה, סופר ונואם, אלא מאנשי המעשה, מעין בלתי פוסק של מרץ תוסס, יוזמה רבגונית וכשרון ארגוני להפליא.
ביתו של נח טיומקין נארג במסכת החיים הציוניים בעירו, הפך חלק אורגני ממנה ונרשם ב„ספר הזהב" הראשון של הקרן הקיימת.
יחד עם קו שחרית ראשון נוצקו החיים הציוניים בבית זה, שקקו, המו והכו גלים עד שעה מאוחרת בלילה. מועדון ציבורי לכל דצריך.
וכשהתנער הנוער העברי מחלומות־השוא ותקוות־הכזב של המהפכה הרוסית הרא־שונה, ורוחות חדשות ורעננות התחילו מנשבות בציונות הרוסית — הונחו בבית הזה היסודות ואבני הפינה לתנועת „התחיה", שמילאה תפקיד חשוב בציונות העממית ברוסיה.
בין קירות הבית הזה צצו ופרחו ניצני התיאטרון היהודי במינסק, שהרעיה מלכה טיומקין השתתפה בו אקטיבית, ושהתפ־תח בזמן קצר למפעל תרבותי רב־ערך. הכנסות ההצגות היו מוקדשות לקרן הקיימת רובן ככולן.
בתקופת כיבוש מינסק על־ידי הגרמנים, התרכזה מסביב לבית זה תנועת הקואו־פרציה, שהקיפה את כל היהדות המינס־קאית ותהי לגורם חשוב בשדה הכלכלה בעיר זו.
החיים בבית טיומקין היו חויה ציונית אחת, שמילאה את כל החלל עד לידי טשטוש הגבולין שבין פרטי לציבורי, מזיגה נפלאה של פרט וכלל להרמוניה אחת שופעת תקוה ואמונה בעתיד מפעלנו.
כשהתחילה תנועת החלוצים והעליה ל־ארץ — היו ידי מלכה מלאות עבודה. היא דאגה לכל חלוץ ועולה ברחמי אם ועירנות שאין דוגמתם, ולא בכדי הכתירו אותה בשם „אם החלוצים".
פרק מיוחד — יחסה הלבבי והאימהי לכל סובל ונענה, כושל ובודד. עליה אפשר לקרוא בלי חשש גוזמה את הפסוק: "כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון".
בשנת תרפ"א (1920) עלה נח טיומקין לארץ כדי להכשיר את הקרקע לעליית בני משפחתו (1921), ולאחר מכן העלה לארץ גם את משפחת אשתו.
בארץ המשיך ביתו לשמש בית־ועד של עולי מינסק והסביבה.
יזם את הקמת ארגון יוצאי מינסק ביש־ראל. היה חבר ברית הראשונים, חבר „המכבי" בארץ.
נפטר ביום א' י"ט בחשון תשי"ב (18.11.51).

על־פי יהודה גורדין

דניאל טשאַרני

משורר־מספר יידי. אחיו של המבקר הנודע ש. ניגר. נולד בעיירה דוקור שבפלך מינסק בשנת 1888, והתגורר במינסק בנעוריו.
פירסם שירים מקוריים ומתורגמים (של דה־אמיצ'יס, גרים, ז'וקובסקי) ורשמי נסיעה — פרי סיוריו המרובים בארצות אירופה. כמ השנים עשה ברוסיה הסו־ביטית כעורך עתונים לספרות ולתרבות כללית.
בספרו „דוקאר" הוא מעלה גם זכרונות מעניינים על ימי מינסק.
נפטר בשנת 1959.

יוסף יהודה משורני
תייר עברי. נולד במינסק בשנת 1837. סייר את קאַוקאַז והארצות הסמוכות; דאגסטאן, פרס ואפגיניסטאן. את רשמי מסעיו פירסם ברוסית, ואחרי מותו פירסם החוקר א״י הרכבי את „ספר המסעות״ שלו.
נפטר באודיסה בשנת 1880.

זכריהו־ישעיהו יאָלעש
נולד בלבוב, ו׳ באב תקע״ד (23.7.1814). מילדותו התנכר בכשרונותיו המצוינים. בגיל ט״ז חיבר את ספרו „דובר מישרים״ (למברג 1831); ומקץ שלוש שנים פירסם את ספרו השני, „עת לדבר״, שבו דרש מאת הרבנים לשים לב לתביעות הזמן ולהתחשב עמהן. בשנת 1834 השתקע במינסק, כחתנו של העשיר המינסקאי יעקב הורוויץ („יעקב דוקשיצר״).
יאָלעש היה למדן גאוני ובעל חוש ביקורתי חריף, והיה בקי גם בספרות המדעית העברית החדשה. הוא ידע הרבה לשונות, התעניין בפילוסופיה, בדברי הימים, במדעי הטבע, במתימטיקה וכן באסטרונומיה. חיבוריו ומכתביו הוצאו לאור בשם ספר „התורה והחכמה״ (ווילנא 1913) על־ידי בנו, זוסמאן יוליוס. הוא עמד בכתובים בעניני הלכה עם ר׳ עקיבא אייגר, ר׳ משה סופר, ר׳ אליעזר לאנדא, ר׳ צ״ה חיות ואחרים. החליף אגרות עם מ. יוסט, המתימתיקן והפדגוג מ. קרייצנאך, ח. ז. סלונימסקי ועוד. ביתו במינסק היה בית־ועד לחכמים. התהלך כאח ורע עם הגאון ר׳ דובער יצחק אייזיק, ריש־מתיבתא בבית־המדרש הגדול, עם הרב שמואל אייגר, בן הרב ר׳ עקיבא אייגר ועם הרב ר׳ אברהם דוואָרעצער.
העבודה הרוחנית המתמדת התישה את כוחו ומת בדמי ימיו בכ״ה אייר תרי״ב (14.5.1852).

נחום הלל ידין (מולוצ׳ניקוב)
נחום הלל ידין (מולוצ׳ניקוב) נולד בשנת 1882 בעיירה קוסטיוקוביץ, פלך מינסק. קיבל חינוך מסורתי בחדר ובישיבה. מוקדם מאוד התחיל ללמוד לימודים חילוניים. נסחף בזרם תנועת ההשכלה

נחום־הלל ידין (מולוצ׳ניקוב)

וכאשר עבר למינסק והקים בית ומשפחה, ייסד חדר מסוג חדש אשר בו לימד עברית בעברית. בחדר הזה תפסו מקום נכבד, נוסף על לימוד התורה, גם דקדוק וספרות עברית החדשה.
הוא היה מורה מן המשכילים ביותר, משך בעט־סופרים, כתב שירים ומאמרים לעתונות העברית החדשה („הצפירה״ ו„הזמן״). משנות בחרותו דבק בתנועה הציונית, וברוח זו חונכו הבנים. ביתו היה אחד הבתים הנדירים שהשפה המדוברת בו בין האב והילדים היתה העברית.
עם פרוץ המהפכה והתבססות השלטון הסוביטי במינסק, נסגר החדר, ומולוצ׳־ניקוב נאלץ להתפרנס מעבודתו בהנהלת־חשבונות באחד המוסדות הממשלתיים. למרות הרדיפות על הציונות היה בית משפחת מולוצ׳ניקוב בית־ועד לחברי תנועות־הנוער הציוניות בעיר אשר להן השתייכו הבנים. זה היה בית יהודי־ציוני חם, שדלתותיו היו תמיד פתוחות והבאים נתקבלו במאור פנים.
הבנים עלו ארצה בשנים 1924—5, ובעקבותיהם עלה גם הוא עם אשתו בשנת 1935. הוא נקלט יפה ליד בניו בקבוצת גבע. עבד כמעט עד סוף ימיו בהנהלת חשבונות הקבוצה. אדם צנוע, אהוד ומכובד על כל אנשי הקבוצה.
נפטר בקבוצת גבע בשנת 1958.
אריה רם

יהל"ל (יהודה לייב לוין)
משורר עברי. נולד במינסק בכ"ב בתשרי תר"ה (5.10.1844), נפטר בקיוב בי"ג בכסלו תרפ"ו (30.11.1925).
ראה עליו לפי המפתח.

יעקב יוסילוביטש
נולד בשנות הששים בקרבת העיירה מוש הסמוכה למינסק. נתחנך בחדרים בישיבות במינסק. שם התוודע לחברת אינטליגנטים הוגי דעות סוציאליות, ובהשפעתם עזב את הישיבה והתחיל ללמוד מלאכה ולהשתלם בלימודים כלליים.
הצטיין בעבודתו כמסגר במינסק. לימים היגר לארה"ב ואח"כ עבר לבואנוס-איירס. היה חובב-ציון וציוני מסור.
פירסם הרבה מכתבים ורשימות מענ־יינות על חיי היהודים בארגנטינה ב„פריינד", ב„העולם", וחתם בכינוי: בן-יוסף.
נפטר בבואנוס-איירס ב־18.10.1921.

יכנה"ז (ישעיהו ניסן הכהן הר־זהב)
סופר עברי (1858—1927).
ראה עליו לפי המפתח.

ד"ר גרשון ישורון
חכם, סופר, עסקן ציוני. נולד לאביו ר' חיים ממשפחה רבת-יחס במינסק, בשנת תרכ"ג (1863). קיבל חינוך תורני, לימודי קודש והשכלה כללית. השתתף יחד עם הרב מאז"ה ומ. אוסישקין בייסוד האגודה „בני ציון". עזב את רוסיה בשנת תרמ"ז והגיע לאמריקה. סיים בי"ס לריפוי־שיניים ושימש כרופא בניו-יורק. השׂ־תתף ביסוד חברות ציוניות. תמך בחכמים וסופרים ובכל מפעל עצמאי וציבורי.
כתב מאמרים ב„ווסחוד", השבועון ה־רוסי-עברי ובמדורי האנגלי ב„טאגע־בלאט". תירגם לאנגלית את סיפורי גורקי ואת „בימים ההם" ליהודה שטיינברג.

נחום כאנין
סופר ומהפכן, מראשי ה„בונד" בשעתו. נולד בעיירה חולופניץ', פלך מינסק, בטבת תרמ"ו (8.12.1885). למד בחדר ובתלמוד-תורה. פעיל מנעוריו בחוגי ה„בונד" במינסק, שם נודע בשם „נחום דער קירזשנער" (נחום הכובען). ב־1905 נאסר, הוגלה לסיביר, ברח משם והגיע ב־1912 לניו-יורק.
בארצות-הברית פיתח פעולה ספרותית וציבורית ענפה. נטל חלק בכל המפעלים והפעולות של שרידי ה„בונד" על אדמת אמריקה. כיהן משנת 1952 ועד לפטירתו כמזכיר כללי של „ארבעטער-רינג" ב־ארצות-הברית. היה נשיא הועד האמרי־קני להוצאת ספר „יזכור" לקהילת מינסק.
נפטר בניו-יורק ב־5.8.1965.

הרב ר' אריה־ליב כהן
בעל „שאגת-אריה" (1695—1785).
ראה עליו לפי המפתח.

חייקה כהן
מפעילות פועלי-ציון במינסק.
ראה עליה לפי המפתח.

משה כהן
עתונאי ועסקן ציוני. נולד בפלישצינִיץ, פלך מינסק בכ"ו בכסלו תרמ"ב (18.12.1881). עלה ארצה ב־1935. נפטר בירושלים בי' באדר תשי"ב (7.2.1952).
ראה עליו לפי המפתח.

הרב ר' רפאל כהן
בעל „תורת יקותיאל" (1722—1803).
ראה עליו לפי המפתח.

חיים אריה כצנלסון
נולד במיר, בז' בניסן תרס"א (1901), למד בחדר ואח"כ בגימנסיה של חייקין במינסק. במוסקבה למד את תורת המשפטים.
מנעוריו פעיל בעבודה ציונית. שימש כמזכיר ה„חלוץ" במינסק בהנהלתו של יעקב רושצ'וק. ניהל את ועדת התרבות של קהילת מינסק.
עלה ארצה ב־1919. עבד כפועל בפרד־סים. סיים בית-מדרש למורים של „המזרחי" והיה מורה במוסדות שונים. המשיך ללמוד משפטים בשיעורי המשפט של ממשלת המנדט בירושלים והוסמך בתואר עורך-דין. עבד כיועץ משפטי של המחלקה הטכנית בעיריית תל-אביב.
נפטר בתל-אביב בו' באב תש"ז (1947).

יהודה לייב לבנדה

סופר וחובב־ציון (1835—1888).
ראה משלו ועליו לפי המפתח.

מנדל (עמנואל) לוין

נולד בשנת 1820 במינסק ועסק בהוראה. פירסם ב־1846 בעברית ספר תלמוד הלשון הרוסית (דקדוק לשון רוסיא); עבד בהוראה במינסק זמן רב, ובסוף שנות החמישים השתקע בפטרבורג. כיהן שם הרבה שנים כמזכיר חברת „מפיצי השכלה" והיה מסייע לבארון גינצבורג בעסקי ההשתדלות להקל את מצבם של יהודי רוסיה. רוב הכתבים, שהיה מגיש הבארון גינצבורג לממשלה בעניני היהודים, נתחברו על־ידי מ. לוין, שהיה ידען גדול בחוגי הממשלה לגבי היהודים. נפטר בפטרבורג בשנת 1913.

ד"ר יוסף לונץ

במינסק יצאו מוניטין לרופא היהודי ד"ר יוסף לונץ, חובב ציון ויהודי נאמן. משגמר בהצטיינות אקדמיה צבאית בימי אלכסנדר השני הציעו לו משרה גבוהה, אם יתנצר, אך הוא סירב. מת בן 93 בשנת 1918 בערך.

חולים רבים צבאו על פתחו, עשירים ועניים. וכדי שלא יצטרך לעמוד על המקח בעניני כסף, התקין שתי כניסות לביתו: כניסת כבוד, דרך הטרקלין — לחולים אמידים המשלמים לו רובל כסף, וכניסה עממית, דרך החצר — לחולים בלתי אמידים, המשלמים לו חצי רובל (50 קופיקות). בימי מלחמת־העולם הראשונה נזדמן למינסק בן רב אחד והלך לדרוש ברופא לונץ. נדחק דרך הטרקלין ולאחר הבדיקה נתן לרופא רק 25 קופיקות תמה הלה ושאל: באיזו דלת נכנסת? — דרך הארובה, — ענה לו החולה בניחותא...

הרופא לונץ היה מפורסם גם מחוץ לגבולות עירו. כשאחד מאנשי מינסק או הסביבה היה נוסע לחוץ־לארץ בכדי לשאול בעצת פרופיסורים, היו הפרופיסורים תמהים ואומרים: למה באתם אלינו, כשיש לכם רופא בלונץ? הרבה אגדות התהלכו בעיר על אהבת הבצע שלו. אך בדידי הוה עובדא המפריכה הנחה זו. בנעורי חליתי והרופאים לא ידעו למצוא את סיבת מחלתי. ואז היחלט במשפחה לפנות לד"ר לונץ. נסענו אל מינסק ופנינו ללונץ. אמי עליה־השלום, שהיתה מודאגת מאד, נכנסה דרך הדלת הראשית שמחיר הביקור בה היה 2 רובלים, שמה על השולחן 10 רובלים זהב ואמרה: אדוני הרופא, אני מבקשת ממך להקדיש לבני זמן של חמישה ביקורים. בשמוע לונץ את דברי אמי ז"ל, ניתר ממקומו ואמר: גברת, ידעתי אמנם שחושבים אותי לרודף בצע, אך טעות בידך אם סבורה את שאני מעריך את זמן הביקור לפי הסכום שאני מקבל. לאחר שהעלבת את הרופא שבי, הרי שתי דרכים לפני: לבקשך לפנות לרופא אחר או לסרב לקבל את הכסף. אך כיון שעשית מה שעשית מתוך רחשי אם, הריני מבקשך לקחת את כספך בחזרה. ובדברו זאת הוא צילצל למשרת ואמר לו לסגור את הדלת בפני קבלת חולים חדשים, ולאחר בדיקה של כמה שעות ליווה אותי בכרכרתו עד בית־המלון שבו גרתי.

משה קליוטש

דוד לוריא

בנו של יעקב אהרן לוריא. נולד במינסק בתקע"א (1811). נודע במפעלו החינוכי הנכבד: תיקון סדרי ה„תלמוד־תורה" במינסק, ייסוד בית־ספר „מדרש אורחים" ועוד. פירסם ספר ביאורי מקראות „עומר בשדה" וכן „תולדות הטבע". נפטר לאחר ניתוח בקניגסברג בכ"ו באייר תרל"ג (23.5.1873).

וראה עוד עליו במאמרו של ל. לבנדה, „דף מתולדות החינוך היהודי ברוסיה".

ר' חיים לוריא

מנדיבי ישראל ומגדולי היוחסין במינסק במאה הי"ט. ירא וחרד לדבר ה', תמך בלומדי תורה והיה מפרנסי קהילת מינסק. נפטר כבן ע"ה במינסק.

יעקב אהרן לוריא

מעסקני מינסק החשובים ביותר. למדן גדול, עשיר ובעל־צדקה. אחיו של הסופר התורני הנודע דוד לוריא (ביכובר), ואביו של עסקן־החינוך דוד לוריא.
נפטר בשנת 1864.

שמחה לוריא
בנו של יעקב אהרן לוריא. בעל השכלה רחבה. החוקר ד״ר שאול גינזבורג גילה בעזבונו הרבה כתבים עבריים ותרגום המחזה „דון קארלוס״ לפי שילר.
נפטר בשנת 1881.

יהודה אידל ליבמן
היה מורה במינסק. בשנת 1839 הוציא לאור בווילנא את ספרו „צבי בארץ החיים״, הכולל את תולדותיו של העסקן הציבורי ובעל הצדקה המינסקאי הירש זאלצמאן, שמת קודם בזמנו.
י״א ליבמן נפטר בשנת 1872.

א. ליטווין (שמואל הורביץ)
מראשוני פועלי־ציון במינסק, סופר יידי (1862—1943).
ראה משלו ועליו לפי המפתח.

ה. לייוויק
מגדולי שירת יידיש — בלירקה, במחזה, בהגות. נולד באיהומן, פלך מינסק, בדצמבר 1888. נצר לרב הגאון ממינסק בעל ה„שאגת אריה״. למד בישיבות ברזין ומינסק. נספח ל„בונד״ במינסק. נכלא ב־1906, ושם, בבית־הכלא במינסק, כתב כמה מיצירותיו, כגון „כבלי משיח״. נידון לגירוש עולם, לסיביר, אך ברח משם ב־1913 והגיע לארה״ב.
ב־1925 ערך מסע באירופה ובברית־המועצות ונתקבל בהתלהבות. קבלת־פנים נערכה לו גם בביקורו בארץ בשנת 1937. באחרית ימיו כיהן כנשיא־כבוד של הועד האמריקני להוצאת ספר „יזכור״ למינסק.
נפטר בניו־יורק בדצמבר 1962.

א. ליסין (אברהם וואלט)
משורר. נולד במינסק בשנת 1872.
נפטר בניו־יורק ב־1939.
ראה משלו ועליו לפי מפתח השמות.

אפרים ליסיצקי
משורר עברי. נולד במינסק בט״ו בשבט תרנ״ה (31.1.1885). ב־1900 היגר לארצות־הברית ובה ישב עד סוף ימיו. הראשון במשוררים העבריים בארצות־הברית ששירתם צמחה על אדמת אמריקה. פירסם ספרי שירה הרבה (שירים, במעלות ובמורדות, כמו היום רד, כוכבים נופלים, מדורות דועכות, באהלי כוש, נפתולי אלהים, אדם על אדמות, נגוהות מערפל, אנשי מידות, בימי שואה ומ־שואה), ספר מסות „בשבילי חיים וספרות״ וספר אבטוביוגראפי „אלה תולדות אדם״.
נפטר בניו־אורלאנס בכ״ג בסיון תשכ״ב (25.6.1962).

הרב סנדר ליפשיץ
נולד במינסק, בכ״ד טבת תר״ו. הצטיין בהתמדתו. למד בוולוזין ובלומזה.
היה סוכן בעסקי הגבירים לבית לוריא במינסק.
בשנת תרנ״ד הגיע לאמריקה ונתקבל לרב בסינטינטו בעצת „אוהבי שלום אנשי רוסיה״.

ולאדימיר מאָדאָם
ממנהיגי ה„בונד״ (1879—1923).
ראה משלו ועליו לפי המפתח.

לואיס ברט מאייר
תעשיין־סרטים נודע. נולד במינסק בשנת 1885. הובא לאמריקה בילדותו. מ־1907 יצרן סרטים, ב־1937 הוענק לו תואר קצין של לגיון־הכבוד הצרפתי. כיהן כסגן הנשיא הראשון של „מטרו־גולדווין מיאָר קורפוריישן״.
היה פעיל בענייני הציבור היהודי בארה״ב. נפטר בשנת 1957.

מיכאל מינקוב
מיכאל נולד בי״ג בכסלו תרס״א (דצמבר 1900) בעיר מינסק, להוריו רשה ויעקב מינקוב. הוא גדל בבית יהודי דתי־מסורתי והתחנך ב„חדר מתוקן״, שהיה בזמנו חידוש רב בשיטת החינוך של ילדי ישראל.
הצטיין תמיד בדאגתו לזולת ובמיוחד לאדם הנצרך. בשנת 1914, בימי מלחמת־העולם הראשונה, כשהגיעו למינסק הרבה פליטים, משפחות יהודיות שגורשו מהמ־חוזות שבגבול רוסיה־גרמניה, היה הוא

מיכאל מינקוב

בין הפעילים ביותר שנרתמו ללא־לאות למשימת העזרה לפליטים.

בגמר המלחמה, בימי המהפכה הגדולה ברוסיה, כאשר נשקפה סכנה לחיי התושבים היהודים שבעיר, ביקר יוסף טרומפלדור במינסק ומיכאל היה בין הראשונים שהתגייסו לשורות ה„הגנה העצמית", שאותה אירגן והקים יוסף טרומפלדור בביקורו זה.

מיכאל היה חבר נאמן ומסור בתנועת „צעירי־ציון" ומפעיליו ומנהליו של בית־העם העברי „ציון" שבעיר. במגמה להגשים את משאת־נפשו, עליה לארץ, יצא יחד עם קבוצת בחורים לחוה חקלאית בסביבת העיר, להכשיר עצמו לקראת עבודה חקלאית בארץ.

בקיץ 1920, בהיות מינסק נתונה לשלטון הפולנים, עזבה קבוצת חלוצים ממינסק והסביבה את העיר ועלו דרך ורשה—וינה—טרייסט לארץ־ישראל. בכללם, עם ראשוני העליה השלישית, היה גם מיכאל. מאז היו כל חייו בארץ קודש לעבודה, להגנה, ליצירה ולבנין.

מקום־עבודתו הראשון בארץ היה בקבוצת „קרית־ענבים" (דילב), ולאחר מכן בסלילת כביש "חיפה—ג'ידה", עבד כפועל חקלאי שכיר במושבה יבנאל שבגליל התחתון ובקבוצת דגניה ב'. הוא היה פועל חקלאי מצוין ומטובי הסוללים והבונים.

במרוצת השנים הגיעו אחריו ארצה גם שלושת אחיו, ולא היה גבול לאושרו כשלאחר מאמצים מרובים זכה והעלה לארץ בשנת 1934 גם את הוריו, שנשתקעו בראשון־לציון.

אחת מתחנות־חייו העיקריות בארץ היה מושב העובדים נהלל, בו חי ועבד שש־עשרה שנה. הוא לא היה חבר הכפר, לא הקים בו נחלה על שמו, אך היה חבר נאמן לחברי הכפר, מייסדיו ומתיישביו. אתם ולמענם עבד בייבוש הביצות, בהנחת יסודות לכפר. בנאמנות, במסירות ובאמונה רבה בדרך זו סללוה ראשונים, עשה את עבודתו יום־יום, ימים רבים.

לא היה חלקו עם מרבי־דיבור, אך היה מקשיב וקולט ומתעמק ובשיחת־רעים היה משמיע את תגובתו השקולה. שיחותיו עם ראשוני נהלל ומייסדיו נחרתו על לוח לבו. היה מלווה נאמן להם בימי בראשית ובימי ביסוס, בשעות עליה ובשעות מצוקה. את קשריו עם נהלל לא ניתק. היה מתעניין בחיי הכפר, בחברים ובמשפחותיהם. במלחמת יום־הכיפורים חרד לשלום הבנים והנכדים מנהלל המשרתים בצה"ל. היה מלווה לבית־עולמם את ראשוני הכפר וותיקיו. הוא גם בחר למקום־מנוחתו נצח את בית־העלמין בנהלל.

משעזב את נהלל הביא אתו אל העיר מפשטות הליכות הכפר. הוא היה איש־בנין, עובד „סולל־בונה". הוא בנה את חייו ביגיע־כפיים, חריצות, נאמנות ומסירות.

בתל־אביב הצטרף מיכאל לשורות ה„הגנה" שבעיר והיה חבר פעיל בה. מפקדיו ציינו אותו לא אחת לשבח, כאדם מסור ואחראי לתפקידו, בעמדו יומם ולילה על משמרתו בגבולות תל־אביב—יפו.

עם פרישתו מן העבודה ויציאתו לגימלאות, התמסר לפעולה בארגון יוצאי מינסק והסביבה שבארץ, דאג לעולים החדשים שמקרוב עלו ובאו משם.

ביום ל' בשבט תשל"ד, 22 בפברואר 1974, נסתיימה פרשת חייו. הוא נפטר, לאחר מחלה, בבית־החולים „בילינסון" והובא, לפי בקשתו, למנוחת־עולמים בבית־העלמין שבמושב נהלל.

אחיו ג. מן (מינקוב)

לייזר מלצר
נולד במינסק בשנת 1888. חונך בהשגחתו של „הגדול" ממינסק, „המגיד הסומא" ואח"כ הרב ר' לייזר רבינוביץ.
עבודתו הספרותית התחילה ב־1904 ב־עתונות הרוסית במינסק, הוציא במינסק עלון ציוני־סוציאליסטי (ס"ס) „דער יונ־גער אידישער ארבייטער", אח"כ השתתף בבטאון של ס"ס „דער נייער וועג" וחתם בכינויים י. לאזאראוויץ, בן־יעקב.
ב־1906 נדד לאמריקה, עבר לקנדה ועבד בתור חבר המערכת ועורך החדשות ב„קענדער אדלער".
ב־1919 ערך במונטריאול הוצאה חדשית „דער אידישער ארבעטער" — בטאון „הארבעטער־רינג", וכן את העתון „אר־בייט", בהשתתפות טובי הסופרים היהו־דים בקנדה.

ר' אברהם משכיל־לאיתן
רב ומחבר (1788—1848).
ראה עליו לפי המפתח.

ר' נפתלי משכיל־לאיתן
מחבר, מו"ל ומו"ס (1829—1897).
ראה עליו לפי המפתח.

יהודה זאב נופך
מראשי הציונים במינסק (1848—1921).
ראה עליו לפי המפתח.

ד"ר יצחק נופך
ד"ר יצחק בן יהודה־זאב נופך נולד במינסק בד' בשבט תרל"ט (1879). חינוכו היה מזיגה של יהדות והשכלה אירופית. ביום שגמר לימודיו בגימנסיה, סיים גם את הש"ס. מימי נעוריו הקדיש כל חייו לציונות. היה מהראשונים בדורו שהגשים את תורת הציונות הלכה למעשה. לאחר שסיים באוניברסיטת פטרבורג שתי פא־קולטות — משפטים ומזרחנות, יצא בשנת 1904 לקושטא ללמוד את תורת המשפטים גם שם, כדי להכשיר עצמו להיות עורך־דין ולשמש את הישוב בארץ־ישראל, שהיתה אז בשלטון תור־כיה. בשנות שהותו באיסטנמבול עשה בה פעולה ציונית ענפה בקרב הסטו־

יצחק נופך

דנטים ובקרב העולים לא"י דרך קושטא. בשנת 1908 עלה לארץ, אך גורש בימי מלחמת־העולם הראשונה לאנקארה. בשנת 1919 חזר לארץ. תחילה שימש עורך־דין ומנהל למשפט־השלום העברי בירושלים ובשנת 1923 מונה על־ידי הממשלה ה־בריטית לשופט־השלום העברי הראשון בתל־אביב. היה גם יועץ משפטי לעי־ריית תל־אביב ולמוסדות ציבוריים אחרים. נודע במידותיו התרומיות. יחד עם רעיתו ד"ר מרים נופך, הרופאה־החלוצה, טיפח בית שהיה פתוח לרבים. לבני השכבות העממיות הגיש כל עזרה וסעד.
נפטר בי"ד בסיון תרפ"ט. הובא למנוחות בתל־אביב.
על ד"ר יצחק נופך, שספג את אוירת המסירות והלהט לפעילות ציונית מילדותו בבית אביו, מספר ד"ר אלכסנדר גולד־שטיין בפרקי זכרונותיו אשר פורסמו ב„העבר" ספר י"ד, ניסן תשכ"ז. ד"ר גולדשטיין מעיד על עצמו כי בהשפעת יצחק נופך היה הוא לציוני והצטרף פורמאלית להסתדרות הציונית. היה זה זמן קצר לאחר הועידה השניה של ציוני רוסיה במינסק בשנת 1902 כאשר גולד־שטיין וי. נופך שהו בפטרבורג לרגל לימודיהם באוניברסיטה: „אם שמואל ינובסקי היה ראש החבורה העיונית, הרי יצחק נופך היה הלב שלה. הוא היה מעין טיפוס יקר־המציאות של אישיות שהשפעתו באה מתוך ההתלהבות שהוא

מעורר בחבריו, בלי כל מאמץ מדעת, אלא על־ידי האידיאליזם הנעלה שלו, על־ידי התלהבותו וידידותו. נוסף היה אחד הלבביים והצנועים ביותר שפגשתי בזמן מן הזמנים...
הוא היה הציוני הראשון שעזב את רוסיה והלך לקונסטנטינופול, ששם למד את החוק הטורקי ועשה כמה שירותים ציו־ניים חשובים. אחרי־כן היה שופט השלום הראשון בתל־אביב ואחד מחלוצי המשפט העברי בארץ. אבל מי שזוכר עדיין את שנותיו בפטרבורג, לא ישכח אותו כידיד אישי, כסמל המיטב שבציונות הרוסית בתקופת הרצל".

אסתר פילבינסקי

שמואל ניגר (משארני)

מבקר ספרותי. נולד בדוקור, פלך מינסק, בי"ז בתמוז תרמ"ג (22.7.1883). אחיהם של הסופרים ב. ולאדק ודניאל טשארני. למד בחדרים ובישיבות באָרְאָזין, מינסק, ועוד. היה מראשוני פועלי־ציון במינסק, ובימי פולמוס אוגאנדה היה במייסדי תנועת ס"ס הטריטוריאליסטית. ב־1919 יצא לארה"ב.
מגדולי המבקרים בספרות יידיש. פירסם הרבה ספרים ומונוגרפיות על גדולי ספ־רות יידיש, שלום עליכם, י"ל פרץ ועוד. כתב גם עברית.
נמנה באחרית ימיו עם חברי הועד ה־אמריקני להוצאת ספר "יזכור" לקהילת מינסק.
נפטר בניו־יורק בט' בטבת תשט"ז (24.12.1955).

ר' אברהם אבא סירוטקין

נולד במינסק ערב יום־הכיפורים תרכ"ב (1862). למד בחדרים ובישיבות וכבן י"ג עבר לישיבת וולוז'ין, ואח"כ למד בביה"ס הריאלי ברובנה.
בשנת תרל"ז הדפיס מאמרו הראשון "בהשחר" על ישיבת וולוז'ין "תל שהכל פונים אליו". השתתף ב"השחר", ב"המ־גיד". בשנות תרמ"ו—תרמ"ז פירסם מאמרים ב"המליץ". ב"הכנסת" שנה שניה פירסם מאמר גדול "ישראל ואורייתא". בשנת תרמ"ח בא ללוק ובמשך שנתיים וחצי ערך את "המגיד". אח"כ חזר למינסק והתפרנס בתור מורה כללי ולעברית. נפטר בראשית שנות השלושים.

יהושע סירקין

רב וסופר, מראשוני חיבת־ציון, נולד בשקלוב בכ"ה בתמוז תקצ"ח (18.7.1838), נפטר במינסק בי"ט בסיון תרפ"ב (15.6.1922).
ראה עליו לפי המפתח.

נחמן סירקין

מאבות הציונות הסוציאליסטית.
ראה על תקופתו המינסקאית בזכרונות בתו בעמ' 385—387.

הרב ר' אברהם בר' יהושע עווענציק

נולד בשנת תקפ"ו (1826), כיהן כראש־ישיבה ב"בליומקעס קלויז", גדול בתורה, צדיק ועניו, למד ולימד ברבים.
נפטר בדמי ימיו, בן ל"ג, בו' באייר תרי"ט.
הניח אשה רבת־פעלים, שגידלה את הבנים והבנות ביגיע־כפיה.
בנו, הרב משה יוסף עווענציק, כיהן אף הוא כראש־ישיבה. חיבר ספר בשם "אל משה". היה מכובד על יהודים ונכרים. נפטר בהיותו בן מ"ב. רעיתו, חנה רחל לבית סרשר, אשה נמרצת ועסקנית, האריכה ימים אחריו ונפטרה בת פ"ה.

חנה רחל סרשר

חיים פסחוביץ
נולד בליפנישקי בל׳ באדר תרל״ז (15.3.1877). למד בחדר ואח״כ בישיבות איישישוק, לידא, סלובודקה, בריסק, שם היה מתלמידיו של ר׳ חיים סולובייצ׳יק. בכתלי הישיבות דרש בשבח ההשכלה והציונות. שימש בתור רב בסטארי־דאראָגי, ואחרי־כן במינסק. היה נוסע ומבקר קהילות שונות ודורש בהן. לא נזקק לרבנות, כי היה עשיר ובעל רכוש. עלה לארץ בשנת תרצ״א. יסד בירושלים בית־מדרש משלו „תורה ודעת״, וחברת הלוואות „התחיה״. נהג להטיף ברוח ריאליסטית בבית־המדרש. כינוהו בשם „הרב האדום״, על שום השבחים שהיה מעתיר לרוסיה הסוביטית. נפטר בירושלים בכ״ב בשבט תשט״ז (4.2.1956).

בורים פרומקין
מהפכן יהודי. ראה את הציון הביוגראפי עליו, בפתח מאמרו, עמ׳ 316.

פרומה פרומקין
מהפכנית יהודיה, בת מינסק. מוצאה מ־משפחה יהודית עשירה. מילדת במקצועה. למן המחצית שנות ה־9 נעשתה פעילה ב„בונד״. ב־26 ביולי 1898 נאסרה בלודז׳ בעוון פעילות בונדאית. היה זה בעת המצוד הגדול שערך זובאטוב על הבונ־דאים. 9 חודשים היתה כלואה במוסקבה בתא־בידוד והיא גורשה לוויטאָבסק, נתחייבה להיות נתונה שם לפיקוח המש־טרה. בראשית 1903 הצטרפה למפלגת ס״ר, ובה בשנה, ב־7 באפריל, נאסרה בעוון החזקת דפוס חשאי. ב־27 במאי 1903 ביצעה פרומקין בבית־הסוהר ה־קיובי התנקשות בראש־הז׳אנדארמים שם, הגנרל נוביצקי. בנאומה הנמרץ במשפטה היא הזכירה את מעשהו של הירש לקרט, וכן את מצב היהודים ואת הפוגרום בקי־שינוב. היא נדונה ל־11 שנות עבודת־פרך, בשנת 1907 היא נמלטה מסיביר ובה בשנה נאסרה במוסקבה. כתגובה על הכאת אסירים פוליטיים, ירתה פרומה פרומקין ופצעה בבית־הסוהר המוסקבאי בוטירקי את סגן מפקד הכלא. בית־דין צבאי דן אותה למוות ואור ל־11 ביולי 1907 בוצע גזר־הדין.
מכתביה של פרומה פרומקין מהכלא פורסמו בחוברת „בִילוֹיאֶ״, מס׳ 8, פאריס 1908.

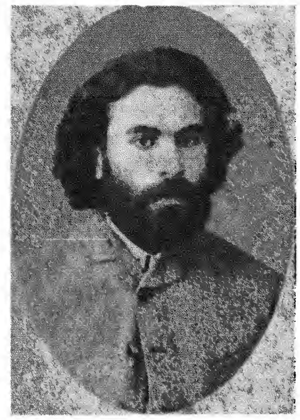
ר׳ ירוחם יהודה ליב פרלמן
„הגדול ממינסק״.
ראה עליו לפי המפתח.

ד״ר שמואל פרלמן
סופר ומתרגם. נולד במינסק בי״ד בטבת תרמ״ז (10.1.1887). עלה ארצה ב־1914. יצא לחו״ל ב־1925 וחזר ב־1932. נפטר בתל־אביב, ט״ז בכסלו תשי״ט (28.11.1958).
ראה עליו לפי המפתח.

דניאל פרסקי
סופר. נולד במינסק בי״ח באב תרמ״ז (8.8.1887), נפטר בניו־יורק בט׳ באדר ב׳ תשכ״ב (15.3.1962).
ראה משלו ועליו לפי המפתח.

אליקום צונזר
משורר עממי בעברית וביידיש.
ראה עליו לפי המפתח.

שלמה זלמן צוקרמן (אבינועם)
נולד בסמורגון, פלך וילנה, בשנת תרכ״ז (1867). קיבל חינוך מסורתי, למד בחדר ובישיבה. נתפס להשכלה ונטה לסוציא־ליזם, אך אחרי הפרעות ביהודים ברוסיה הצטרף לחובבי־ציון.
השתקע במינסק ונכנס לאגודת „קיבוץ נדחי ישראל״. היה אחד משלושת חברי האגודה שעלו לארץ ונתקבלו כחברי ביל״ו.
לאחר שבא לארץ ועמד על סבלם של הביל״ויים, כתב לחובבי־ציון ברוסיה במכתב מט׳ בשבט תרמ״ד: „בהיותי במינסק דימיתי כי חיים הם חיי עונג, ואם טוב היה להם שבתם ברוסיה על סיר־הבשר, בכל־זאת שמחים הם בארץ אבותינו גם בלחם צר. אך תוחלתי נכזבה הפעם. לא ירונן עוד בבית ביל״ו ולא ירועע. שבת מהם משוש, עברה שמחתם, כי גם זה, הלחם, אזל מביתם, והמחסור

שלמה זלמן צוקרמן

ישלוט שלטת בכל תקפו ועוזו, ואיך ישירו שירי ציון ובטנם ריקה?״

היה בין מייסדי גדרה ועלה למקום בכ״ה בכסלו תרמ״ה, יחד עם הבילו״יים צבי הורביץ, חתנו של י״ד ביינינסון, ערב לפני בואם של שאר אנשי הקבוצה. אהב את המושבה בכל חום לבו ושמח בשמ־חותיה ובכיבושיה.

נשא לאשה את רבקה חנקין, אחותו של גואל הארץ יהושע חנקין.

נפטר בי״ט באייר תרפ״ז.

אהרן ציטלין

פדאגוג וסופר בשפה הרוסית, עסקן ציבורי. נולד במינסק בשנת 1835. בנעו־ריו עשה יחד עם ל. לבנדה את הדרך ממינסק לווילנא ברגל, בכדי להיכנס שם לבית־המדרש לרבנים. לאחר סיימו את בית־המדרש עסק זמן ידוע בהוראה ואח״כ נתמנה לרב־מטעם. לימים קיבל משרת „יהודי מלומד״ בקיוב.

בשנת 1892 נתמנה למבקר ספרי ישראל בקיוב. במשרתו זו פעל לטובת הציונות. הרצאתו בכתב, מטעם השלטון, ב־1903, על מהות התנועה הציונית נערכה באהדה מרובה.

נפטר בקיוב בשנת 1904.

שמואל לייב ציטרון

סופר והיסטוריון עברי. נולד במינסק בכ״ד באייר תר״ך (16.5.1860). למד ב„חדרים״, בישיבות מינסק ווולוז׳ין. מראשית שנות השמונים היה בפעילי חיבת־ציון במינסק, ומשלהי שנות השמו־נים התמסר לעבודה ספרותית ועתונאית. פירסם סיפורים ודברי זכרונות. תירגם, בין השאר, את סיפורו של י״ל לבנדה, „אברהם בן יוסף״. כן תירגם את „אבטו־אמנציפציה״ של פינסקר בשם „אם אין אני לי מי לי״. חיבר ופירסם עבודות רבות־היקף: „רשימות לתולדות העיתו־נות העברית״, „יוצרי הספרות העברית החדשה״, „אנשים וסופרים״, „תולדות חיבת־ציון״, „לכסיקון ציוני״, „הרצל, חייו ופעולותיו״ ועוד.

נפטר בווילנה, י״ז בחשון תרצ״א (8.11.1930).

הרב ר׳ יהושע צימבליסט (הורודנר)

הרב הגאון הצדיק רבי יהושע מהורודנא נולד לאביו הרב ר׳ משה אהרן ולאמו הרבנית פריידה אסתר ביום חג השבועות תרכ״ד, בעיר דוברובה על־יד ביאליסטוק. מרבית שנותיו חי במינסק.

מורה־הוראה מובהק לרבים היה במינסק. נוסף לגדולתו בתורה, פיקח היה ומעורב עם הבריות, ושמו הטוב היה נישא בפי כל.

ששים שנות הליכות שלום ומישור, דאגת אמת לכלל ולפרט, ששים שנות פעילות בצרכי ציבור באמונה ובמסירות השרישו בלבבות רבים הערצה עמוקה לאישיות אצילה זו.

בנערותו למד במינסק ב„תומכי תורה״ — מוסד לאברכים המשתלמים להיות מורי־הוראה. גדולתו בתורה, נועם מידותיו ואמרותיו המדודות והשקולות הוציאו לו מוניטין. נתמנה למו״צ וראש ישיבה בביהמ״ד ברחוב זיבעציקער ומשם עבר לביהמ״ד „שואבי מים״. שם בחצר ניתנה לו דירה וחי כל זמן היותו במינסק עד עלותו לארץ. ביתו היה פתוח לרווחה לפני אורחים, רבנים, תלמידי־חכמים וכל נצרך.

בפנקס הישן של בית־המדרש מסופר,

כיצד בנו עמלים דלים והקימו מקדש מעט. אחרי עמל עבודה מפרכת, חסכו מפיתם ועמלו בהקמת צריף, תקעו קרשים בקרקע, טחו אותם בטיח והכשירו את המקום לתפילה. כשרווח להם, ביקשו מועד הקהילה רשיון להקים בית אבנים במקום הצריף. הרשיון ניתן להם בתנאי שלא יעלו את מחיר המים. גדולה היתה הדלות בעיר ולמרות דלותם של שואבי המים, היתה דעתם פנויה לבניית בית־תפילה ומקום הוראה לרבים.
בית־הכנסת „שואבי מים" של העמלים היה למרכז תורני. „הוי כל צמא לכו למים, ואין מים אלא תורה" — וזכו שואבי המים שבבית־הכנסת שלהם שימש בתור ר"מ הגאון הגדול ר' הענדיל פרידלאנד מפאריטש. ואחריו ר' יהושע מהורודנא.
בשנות המלחמה העולמית הראשונה, כשהציפו את מינסק אלפי פליטים וביניהם גאונים, נכנס ר' יהושע מהורודנא ראשו ורובו לעבודת העזרה.
כשנאסר לימוד התורה ע"י השלטון הסוביטי וסכנה היתה להחזיק ולקיים „חדר", התרכזו סביב ר' יהושע מהורודנא יחידי־סגולה ויחד קיימו במחתרת כשבע מאות תשב"ר עם בני־ישיבה. במסירות־נפש גדולה חינך משגיחים, מורים ורמי"ם והפעולה הזאת עוד נמשכה בשנות תרפ"ה—תרפ"ח. בביהמ"ד „שואבי מים" רוכזו עשרות ומאות צעירים, מונו ראשי־ישיבה וגדולי־התורה. ר' יהושע מהורודנא אסף כסף בין מכיריו לתמיכת התלמידים ולמשכורת הרמי"ם. פקידי השלטון נהגו בו כבוד ולא נגעו בו לרעה. מספרים כי לזר כהנוביץ, המנהיג הסוביטי, למד בנעוריו בישיבת „שואבי־מים" במינסק, וכשעלה לגדולה, אמר למקורביו שישנו רב אחד שהוא מעריצו, וזהו ר' יהושע מהורודנא.
בסוף שנת תרפ"ט כשהחלו הסוביטים ברדיפות כלפי רבנים ובסגירת בתי־כנסת, והוטל איסור על לימוד תורה ועברית, נקראה אספת מחתרת בבית־הכנסת „חדרו של ר' איסר ז"ל".
בעלי־בתים ורבנים טיכסו עצה לארגן תלמודי־תורה וישיבות במחתרת במינסק וסביבתה. החלו גם להעביר חלק מתלמידי הישיבות לחו"ל. ר' יהושע מהורודנא לא נח ולא שקט עד שעשרות בחורי־ישיבה עברו בלילות את הגבול הסוביטי־הפולני. רבים ניצלו על־ידיו.
ר' יהושע מהורודנא היה מתהלך בלילות סופה ושלג, עטוף בפרווה ומצפה לשעת הכושר להשיג את האנשים אשר יסייעו בהעברת בני־הישיבה ובהברחתם.
בשנת תרצ"ה עלה לארץ וייסד „ועד התאחדות הרבנים של פליטי רוסיה ושאר הארצות".
נפטר בירושלים בז' בתשרי תש"ח.

דוד קאסל

מספר ומתרגם יידי. נולד במינסק בשנת 1881. בעלה של שרה רייזין, אחות אברהם רייזין. נתפרסם ברומאן שלו „בכפר" (1912). כתב את הסיפורים „עצב" ו„דבורה'לע" והוציא את הספרים „כתבים", „ללא מוצא", „מבעד לצעיף הלבן", „חוורון ליל" ועוד. מצטיין בניתוח דק של חוש האהבה ובתיאור מאלף של הוד הטבע.
נודע כמתרגם ליידיש ממיטב הספרות האירופית (מרז'קובסקי, מופאסאן, ז'ול וורן, לרמונטוב) וביחוד מספרות הילדים (קופרין, אנדרסון, קורולנקו, קיפלינג, דה־אמיצ'יס, פושקין) וכמחבר ספרי לימוד לגיאוגרפיה, היסטוריה, טבע, דקדוק ו„דלקמטור לפועלים".
נפטר בשנת 1935.

ד"ר חיים קוגל

נולד במינסק, כ"ג ניסן תרנ"ז (1897). למד בחדרים ובבית־ספר במינסק. למד בגימנסיה „הרצליה" בתל־אביב. בפרוץ מלחמת־העולם הראשונה, נסע הביתה והוכרח להישאר ברוסיה. למד באוניברסיטאות מוסקבה, קאזאן ויקאטרינוסלאב. גמר את לימודיו באוניברסיטת פראג בתור ד"ר לפילוסופיה ולכלכלה ונתמנה למנהל הגימנסיה העברית במוקצבו (מונקאץ) שברוסיה הקארפאטית. היה פעיל בחיים הציוניים והמדיניים. ציר בפרלמט הצ'כוסלובקי, יו"ר „תרבות", יו"ר מרכז התאחדות פועלי־ציון וחבר הנשיאות של ההסתדרות הציונית בצ'כוסלובקיה. השתתף כציר בקונגרסים הציוניים. פירסם

מאמרים בעתונות היהודית ברוסיה ובצ׳כיה. ב־1934 ביקר בארץ, וב־1939 עלה ארצה. בשנת 1940 נבחר לראש עיריית חולון, וכיהן בתפקיד זה עד לפטירתו, ב־1953.

ר׳ שלמה קופשטיק
חזן (תרל״ח—תש״ג).
ראה עליו לפי המפתח.

ד״ר משה קליוטש
משה בן יהודה־לייב קליוטש נולד בז׳ באדר תר״ן, 14.2.1890, בעיר מינסק במשפחת חובבי־ציון ותיקה (הורי אביו עלו ארצה בראשית המאה וקבורים על הר הזיתים). כבר בילדותו קנה שליטה בדיבור ובכתב בעברית, וכמה ממכתביו ושיריו נדפסו בעתון הילדים העברי „עולם קטן״. מפאת ההגבלות על קבלת תלמידים יהודיים לגימנסיות בעיר־מגוריו, נשלח בשנות לימודיו הראשונות לגימנסיה בראדום אשר בפולין, אולם לאחר מכן נתקבל לגימנסיה במינסק. לאחר שסיים חוק לימודיו התיכוניים ב־1909, נסע ללמוד בביה״ס ללשונות המזרח וספרות בפאקולטה למדעי הרוח בסורבון אשר בפריז. עם מוריו נמנו ד״ר נ. סלושץ, פרופ׳ לוי־בריל, לודס ובאש. ב־1914 סיים חוק לימודיו וחזר למינסק ערב פרוץ מלחמת־העולם הראשונה. ושוב הלך ללמוד משפטים באוניברסיטה של פטרוגראד וסיים את לימודיו שם ב־1919. גויס לצבא האדום בעת המלחמה עם פולין ונשתחרר מיד לאחריה, כשמונה לשופט בבית־דין לנוער עבריין בעיר־מולדתו.
ב־1921 חצה בחשאי את הגבול לפולין, במגמה לעלות ארצה. עקב הפסקה שחלה במתן סרטיפיקטים, נאלץ להשתהות בעיר ווילנה. שם כיהן כמורה בגימנסיה העברית „תרבות״ ושם גם בנה את ביתו המשפחתי. בשלהי 1924 עלה ארצה. ב־1925 השתקע בתל־אביב, הצטרף לסגל המורים בביה״ס התיכוני למסחר, ובו המשיך בעבודתו, בהפסקות קצרות, עד פרישתו מקץ כ־30 שנה. ב־1931 פנה ללמוד משפטים והוסמך כעורך־דין בשנת 1935. עם זאת החל ללמוד גם באוניברסיטה העברית ספרות, עברית, סוציולוגיה והיסטוריה של עם ישראל (עם מוריו נמנו פרופ׳ ד. ילין ופרופ׳ י. קלוזנר), וסיים לימודיו בשנת תש״ב.

ד״ר משה קליוטש

בראשית עבודתו בבית־הספר עסק משה קליוטש בהוראת צרפתית, אולם כעבור זמן עבר להוראת היסטוריה וגיאוגרפיה, וחיבר ספר לימוד של גיאוגרפיה כלכלית־רגיונלית „אירופה״ (מסדה, תרצ״ח). עם פתיחת ביה״ס הגבוה למשפט וכלכלה בתל־אביב הצטרף לסגל ההוראה שלו כמורה לגיאוגרפיה כלכלית והורה בו עד שנתמזג ביה״ס עם האוניברסיטה.
בשנת 1954 פרש חלקית מעבודתו בבית־הספר ונתמנה עורך לאנציקלופדיה הכללית „יזרעאל״. כעבור זמן, עם פרישתו הסופית מביה״ס, נתמנה כעורכה הראשי עד 1965.
נפטר בט״ו בשבט תשל״ד, 7 בפברואר 1974.

אברהם בן מיכאל קפלן
מראשי הציונים במינסק.
ראה עליו לפי המפתח.

אליעזר קפלן
מראשי תנועת העבודה בארץ־ישראל (1891—1952).
ראה משלו ועליו לפי המפתח.

יעקב קפלן

בנו של אברהם־יוסף קפלן. נולד בשנת 1858. למד בגימנסיה המינסקאית וגמר אח״כ את האוניברסיטה הפטרבורגית, הפאקולטה למשפטים. נתחבר לתנועה הלאומית. בא בקשרי־ידידות עם וו. ברמן, ש. ז. לוריא, ש. פרוג. היה בעל כשרון ספרותי, שלא נוצל. אגרותיו היו מעשה־אמן. נשא לאשה את בתו של העסקן הציבורי והסופר ד״ר עמנואל סולובייצ׳יק. שנים הרבה שימש כעורך־דין במינסק ואח״כ בפטרבורג. אחר ה־מהפכה ישב במינסק, שם מת בשנת 1934.

ישראל קפלן

ישראל בן פסח הכהן קפלן נולד בכ״ט בכסלו תר״ל (1869) בטולוצ׳ין שבפלך מוהילוב. למד תחילה בויטקה ואחר כך בישיבת וולוז׳ין, בה נודע בשם „דער וועטקער עילוי״. פעל להפצת הלשון וה־ספרות העברית בין חניכי הישיבה. בשנת 1896 נשא לאשה את בתו הצעירה של נופך, בלהה, והשתקע במינסק. במינסק ייסד את בית־הספר „עברית בעברית״. בועידה הציונית הגדולה של יהדות רוסיה, שהתקיימה במינסק בשנת 1902, היה ישראל קפלן אחד ממזכירי הועידה. בשנת 1906 נתמנה לרב־מטעם בעיר אסטראחאן שעל הוולגה. גם בעיר זו ייסד בית־ספר „עברית בעברית״. בשנים 1919—20, לפני עלייתו לארץ, ביקר את חותנו יהודה נופך, ונאלץ להישאר במינסק לרגל חילופי השלטון. אז נתמנה מנהל המחלקה לתרבות של קהילת מינסק, וכן שימש מנהל הקורסים הפדגוגיים מטעם אותה מחלקה.

בארץ היה מנהל בתי־הספר בחברון וחיבר מונוגראפיה על העיר חברון בשם „עיר האבות״.

בשנת 1925 ייסד והיה מנהלו הראשון של בית־הספר לבנות „תלפיות״ בתל־אביב. נפטר בתל־אביב בט״ז באייר תרפ״ז.

בתו אסתר פילבינסקי

מאיר קפלן

מאיר בן מיכאל קפלן — אחיו הבכור של אברהם קפלן, מראשי ציוני מינסק — נולד במינסק בשנת 1860. היה לו בית־מסחר סיטונאי גדול לחוטי־אריגה שנהרו אליו סוחרים יהודיים וגויים מכל עיירות הסביבה וכפריה. יחד עם רעיתו פרומה עבד קשה בשירות הלקוחות, ביחוד בימי יריד. עם זאת מצא עתים לתורה ולקריאה. היה ציוני בלב ונפש, ונתן חינוך עברי וציוני לעשרת בניו.

לאחר פטירת רעיתו (1924) עלה ארצה ב־1925 ופתח בתל־אביב חנות קטנה לחוטי־אריגה. לימים הצטרף אליו לעסק בנו מיכאל (1886—1958).

בנו אליעזר קפלן (1891—1952) כיהן כשר־האוצר הראשון של מדינת ישראל. עלו ארצה ונפטרו בה גם ישראל (1889—1941), אסתר (1894—1948).

וראה עוד עליו ברשימת בתו, שרה כפרי, „בית אבא״, עמ׳ 579—582.

פאבוס קפלן

נולד בשנת 1827. למד בחדרים ובבית. ואחרי־כן בגימנסיה המינסקאית. את לי־מודיו בה סיים בשנת 1847 ושימש כמורה־בית אצל אצילים באחוזותיהם. אחרי־כן התחיל ללמוד באוניברסיטה הקיובית, במחלקה המדיצינית, ובשנת 1855 קיבל תעודת רופא. כיהן כרופא גלילי באוסטיור, פלך טשרניגוב. בשנת 1869 הועבר למינסק כרופא גלילי וכיהן בתפקיד זה עשרים וארבע שנים רצופות, עד שיצא בשנת 1893 משירות הממשלה. השלטונות והרופאים הוקירוהו על נאמ־נותו, על יחסו הישר והנלבב לבני־אומ־נותו. כמעט רבע מאה שנה שימש כרופא גלילי בכל ועדי הגיוס לצבא שבמינסק ושמו שובץ אפילו באחד משירי העם. הזמר העממי הידוע על השירות בצבא הצאר, שהיו מפזמים אותו לפנים בכל ערי היהודים, נתייחד לו במינסק שינוי נוסח, ששמו של קפלן נזכר בו.

„שטעלט מען מיך ארונטער
אונטער דער מאָס, —
זאגט דער דאָקטאָר קאפלאַן:
„סאָלדאַט כאַראָש!״
אי וועה, אי וועה
איז צו מיר גאָר,
וואס איך בין אין אַלט געוואָרן
איין און צוואנציג יאָהר.

אי וועה, אי וועה
איז צו מיין וועלט,
וואס איך דארף דעם קייזער דיענען,
פיער יאהר אהן געלד!

ובתרגום מילולי: מעמידים אותי למדוד את קומתי. אומר הדוקטור קפלן: „יהיה חייל טוב!" וי לי וי לי, שכבר נעשיתי בן עשרים ואחת. וי לי, וי לעולמי, שעלי לעבוד את הקיסר ארבע שנים חינם אין־כסף!

אסון נורא התרגש על קפלן באחרית שנותיו: בנו יחידו, פסיכיאטור צעיר ומזהיר שעבד כרופא ראשי בבית לחולי־רוח שבאופא, נרצח בשנת 1907 ע"י אחד מחוליו. פאבוס קפלן מת במינסק ב־1912.

שלמה קפלן

נולד במינסק בשנת 1780. סוחר עשיר היה, וכינוהו בשם אמו „שלמה בריינס", על שום שהיתה אשת־חיל ורבת־פעלים. היו לו ארבעה בתים במינסק, והוא נחשב על בעלי־הבתים החשובים שבעיר. התעסק הרבה בעסקי־ציבור ובאחד ה־חדרים שבדירתו היה קבוע מנין תדיר לתפילה. סחר בתבואה שהיה קונה מאת בעלי־האחוזות הפולניים אשר בסביבה, ובאחד הבתים שלו קבע אכסניה מיוחדת שבעלי־האחוזות הללו, בבואם למינסק מן המחוזות הסמוכים, יהיו מתאכסנים שם. מת בשנת 1847.

הרב ר' דובער ראסקין

היה מו"צ במוהילוב ואח"כ במינסק. לעת זקנתו היה לסגי־נהור וחזר על התלמוד והפוסקים בע"פ. נפטר בן ס"ז, בשנת תרנ"ז, במינסק. על ידי בנו יחידו, הר"ר ר' מאיר ראסקין בשיקאגו, נדפס חידושיו בשם חידושי רדבי"ז (ווארשא תרע"ב).

הרב ר' אליעזר רבינוביץ

רבה של קהילת מינסק (1859—1924).
ראה עליו לפי המפתח.

מיכל רבינוביץ

מו"ל, מו"ס וסופר. נולד במיר, פלך מינסק, בא' בתמוז תרל"ט (22.6.1879). עלה ארצה ב־1925. נפטר בירושלים בט"ו בחשון תש"ט (17.11.1948).
ראה משלו ועליו לפי המפתח.

שלמה רבינוביץ

נולד באוראָצ'יא, פלך מינסק ב־1880. בגיל רך עבר עם הוריו למינסק. אביו המשכיל עסק בעמילות בתחנת־הרכבת. על השתתפותו בתנועת ה„בונד" 1899 נאסר שלמה ע"י זובאטוב. כעבור שנה נכלא שוב לשנה בבתי־הסוהר המוסקב־אים וגורש לארץ־גזירה. עם שובו, ב־1904, פעל בתנועת ס"ד הרוסית. ב־1907 ברח לאמריקה. התחיל לכתוב ב„פלוג־בלעטל" המינסקאי 1899. באמריקה הש־תתף ב„דאס־נייע־לאנד" של אברהם רייזין (מאמרים פולמסניים נגד ד"ר נ. סירקין וד"ר נ. בירנבוים), ב„צוקונפט", „פארווערטס", „גערעכטיגקייט", „פריינד", „וועקער".

אברהם אבא רובנצ'יק

נולד במינסק, בשנת 1868. חונך בישיבה עד גיל 16, התמסר להשכלה כללית, ונתן שיעורים בלימוד השפה הרוסית.

בגיל 20 התחיל להשתתף בחוגים הרא־דיקאליים במינסק. ב־1893 עמד בבחינה בתור מורה עממי. עבר ליקטרינוסלאב ושימש כמורה בבי"ס יהודי פרטי. כעבור שנים אחדות חזר למינסק. ב־1896 נסע לברלין ולמד בפאקולטה לפילוסופיה. חזר למינסק ב־1899 ועבד בתור פקיד במשרד לתיווך. הצטיין בהגיון בריא ורענן אנליטי, היה אחד המנהיגים של התנועה הרדיקלית במינסק, התיאוריתיקן העיקרי בקבוצות הראשונות של פועלי־ציון במינסק, יחד עם יצחק ברגר, אברהם לפידות, יוסף גולדברג וחייקה כהן הקים את ה„מרכז" של אגודות פועלי־ציון, ב־1907. הוציא לאור עתון ליטוגראפי „דער ארבייטער ציוניסט". השתתף בועי־דה הציונית במינסק. בימי הפרעות במינסק היה רובענצ'יק אחד ממארגני ההגנה העצמית וממנהיגיה הראשיים.

אחרי הקונגרס הציוני הששי, תמכו רובנ־צ'יק ורוב פועלי־ציון המינסקאים בטריטוריאליזם. בעריכתו של רובנצ'יק הוציאה המפלגה בווילנא חוברות מספר. ב־1912 עבר רובנצ'יק לאמריקה ועבד בתור פקיד ב„היאס". תירגם ליידיש חלק א' של „דור דור ודורשיו" לאייזיק הירש ווייס. נפטר בשנת תש"ד.

מרדכי רודנסקי
עתונאי ועסקן ציוני (1888—1953).
ראה משלו ועליו לפי המפתח.

שמשון רוזנבוים
עורך־דין, עסקן ציוני. נולד בפינסק בב׳ אב תר״ך. עלה ארצה ב־1924. נפטר בתל־אביב בכ״ט בכסלו תרצ״ה.
ראה עליו לפי מפתח השמות.

יהושע מרדכי רוזנבלום
נולד בי״ד בחשון תרל״א (1870) בעיירה צ׳כנובצי, פלך גרודנה. ב־1897 העתיק את ביתו למינסק. עסק במסחר־עצים. ונמנה עם עסקני העיר. היה חבר ועד בית־החולים, תלמוד־תורה, תומכי תורה. היה ציר לועידה הציונית במינסק. ב־1918 עזב את מינסק וחי בברלין עד עליית הנאציזם ב־1933. אז עלה ארצה. נפטר בתל־אביב בכ״ח בסיון תשי״ג.

חיים דוד רוזנשטיין
מורה וסופר. נולד בעיירה ראדושקוביץ בשנת תרל״א (1871). נפטר במינסק בכ׳ באדר תרצ״ד (7.3.1934).
ראה משלו ועליו לפי המפתח.

אברהם רייזין
סופר ומשורר (1876—1955).
ראה משלו ועליו לפי המפתח.

קלמן רייזין
סופר עברי־יידי, נולד בקוידאנוב בשנת 1848. בנערותו למד אצל המלמדים ה־מעולים בעיירה והצטיין בזכרונו הנדיר ובכשרונותיו הנפלאים. למד גרמנית ונעשה בקי בספרות הגרמנית הקלסית והירבה לקרוא בספרות הרוסית וה־עברית. התפרנס ממסחר־תבואה וכתב שירים בעברית וביידיש בסוף שנות השמונים. השתתף ב„המליץ״. ב־1893 פורסם מבחר שיריו העבריים בשם „יונה הומיה״ (ברדיטשוב, תרנ״ד).
בשנותיו האחרונות גר במינסק יחד עם בתו שרה רייזין. שיריו וסקיצותיו נדפסו בהוצאות בנו, אברהם רייזין. תירגם לעברית משירי פושקין ועוד.
נפטר במינסק בשנת 1921.

ר׳ גרשון ריפס
נולד באדר תר״ז באוזדא. למד בישיבת וולוז׳ין ומיר. הגה בהלכה ואגדה, בספרי מחקר וביקורת ופירסם מאמרים בעתון „הצופה״, „המגיד״ ו„כבוד הלבנון״ בחתימת „גבר ישר״ מקאפולי. בא בכתו־בים עם גדולי החוקרים אז — ר׳ מתתיהו שטראשון, ר׳ רפאל נטע רבינוביץ, ר׳ שלמה בובער. בשנת תר״מ התישב ב־אחוזה בסביבת מינסק, התודע לגדולי מינסק, רבניה וחכמיה. היה מבאי ביתו של החכם הנדיב ר׳ דובער באמפי שהיתה לו ספריה גדולה. מצא שם כתב־יד של הגר״א בשם „מעשה תורה״. חקר את הרמזים והקיצור, הוסיף נוספות. הגאונים „הגדול״ ממינסק ור׳ יום־טוב ליפמן היללו את הספר ובהסכמתם נדפס בשנת תרמ״ה ע״י המו״ל ר׳ נח חיים לעווין. התישב במינסק בשנת תרמ״ט ונפטר שם בשנת תרס״ג.

מיכאל שווארץ (רבינוביץ)
נולד בשנת 1849 בעיירה אזאר, סמוך לגרודנא. אביו היה רב העיירה. עד גיל 18 למד בישיבות. בשנת 1875 הגיע אל מינסק. התקיים ממתן שיעורים פרטיים בבתי העשירים במינסק, כגון בבית הגביר חיים לוריא. הוא היה מהתועמלנים הראשונים לסוציאליזם במינסק וגם רבו של יצחק אייזיק הורביץ. הוא הסעיר את מינסק בתעמולתו בין צעירים, פועלים ותלמידי הגימנסיה. המשטרה עקבה אחריו. הוא נאסר ונשלח לסיביר לגירוש עולמי. פסק־דינו הוחלף אח״כ והותר לו לחזור לרוסיה האירופית ונתחייב להיות נתון לפיקוח המשטרה.
לאמריקה היגר בשנת 1888 והיה בין עשרת הראשונים שיסדו את ה„ארבייטער רינג״ בשנת 1892.

פסח אליהו שולמן
נולד במינסק, בשנת תרכ״ד (1864). בגיל 16 עלה עם הוריו לארץ והתישב בירו־שלים. המשיך ללמוד בישיבת „עץ־חיים״ ובשעות הפנאי לימדו אביו נגרות. יצא לעבוד במקוה־ישראל, אח״כ עבר לרא־שון־לציון, כאן השתתף כחבר פעיל בתז־מורת הראשונה של המושבה. אח״כ

השתקע ביפו, והיה מראשוני הבונים בנוה־צדק. הקים את הבמה של להקת תיאטרון החובבים. בשנת תר״ס השתתף בייסוד אגודת „פעולה״ למלאכה ואומנות, הוא הקואופרטיב הראשון של בעלי־מלאכה ביפו.
נפטר בירושלים, בכ״ה באלול תרס״ב.

דב בר שלפיאן

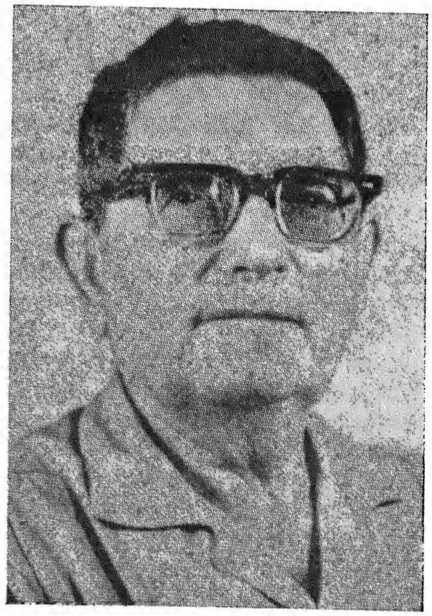
נולד במינסק, ו׳ אדר תר״כ (1860). למד בחדר ובישיבה. השתלם אישית במתימטיקה, ועסק בהוראת המקצוע. הגה תכניות להחיש עליית יהודי רוסיה והתנחלותם בארץ־ישראל. בשנת תרנ״א פירסם בעתונות העברית, בחתימת דב״ש (ראשי־תיבות של שמו), תכנית מבוססת על חישובים מתימטיים, שלפיה יוכלו אלף יהודים לבוא אל המנוחה ואל הנחלה בארץ. לפי תכניתו צריכים היו אלף החברים להכניס במשך חמש שנים 40 רובל לשנה. בכסף זה יקנו אדמה בארץ, יטעו בה גפנים, עצי זית ועצי־פרי אחרים, ולאחר שמונה שנים יהיה מוכן לכל חבר בית ומשק מפרנס. התכנית נתקבלה על דעת רבים ולהגשמתה נוסדה במינסק „אגודת האלף״, שגם מ. ל. לילינבלום הצטרף אליה. כדוגמת אגודה זו נוסדו גם בערים אחרות אגודות כאלו על־ידי חובבי־ציון. מטעם אגודת האלף המינסקאית באו לארץ דב״ש ובעל־אחוזה בסביבת מינסק ר׳ אשר לייב חפץ וביקשו לרכוש קרקע מתאימה באמצעות פקידות הבארון רוטשילד. באותו זמן קנה מר יהושע אוסוביצקי, מנהל הפקידות בגליל העליון, אחוזות נחלה בעין־זיתים, ליד צפת, בשביל אגודת־מתנחלים שנוסדה ברומניה ביזמתו ובפעולתו של ר׳ דוד שוב, וכשוויתר ר׳ דוד על האדמה הזאת וייסד במקומה את משמר־הירדן, הציע אוסוביצקי את אדמת עין־זיתים לשליחי האגודה המינסקאית. אגרונומים מצאו את האדמה מתאימה למטעי גפנים, ודב״ש החל לעבוד בה בשביל „אגודת האלף״. הוקמו שלושה בתים וניטעו גפנים. אולם שרשי הגפנים שניטעו באדמה הפוריה הגיעו לשכבת אבן־סיד שמתחתיה, ומאחר שלא יכלו לינוק לשד מחיה די הצורך, נבלו הגפנים, וכספי האגודה אבדו. דב״ש יצא לחו״ל והרעיש את העולם היהודי בקובלנותיו על פקידות הבארון.
דב״ש התהלך קודר ומדוכא על תכניתו הגדולה שירדה לטמיון. כעבור כמה שנים חזר לארץ, והתמסר לעבודה חינוכית. ייסד בראשון־לציון גימנסיה באולם בית־העם, שבאו אליה תלמידים גם מנס־ציונה ומרחובות. המורים הראשונים שעזרו על ידו היו ש. שריאר וד״ר א. ריגאי. גם בתל־אביב ייסד את הגימנסיה „נורדיה״. העמיד תלמידים למאות ונודע כפדגוג מסור ומצוין.
נפטר בראשון־לציון, כ״ה טבת תר״ץ.

ר׳ בנימין הכהן שקוביצקי

המגיד ממינסק (1871—1939).
ראה עליו לפי המפתח.

חיים תנעזר

נולד בהלוסק, פלך מינסק, בכ״ט בטבת תרל״ט (1879). למד בחדרים ובישיבת רבי אהרון בריל ועוד. השתלם באופן פרטי בלימודי־חול. עסק בהוראה עברית ובפעילות ציונית. היה בין המייסדים והפעילים ב„התחיה״ וב„צעירי־ציון״. בשתי התנועות היה חבר הועד המרכזי. השתתף כציר בקונגרסים הציוניים ה־7 ה־8 וה־11. טיפל בהכנת ועידת ציוני רוסיה בהלסינגפורס ב־1906.
בתקופת משטר קרנסקי היה נציג „צעירי ציון״ במועצת העיריה ובועד הקהילה במינסק, ראש מחלקת התרבות בועד הלאומי ליהודי רוסיה הלבנה. היה חבר ועד העליה במחתרת במינסק ועזר לרבים לצאת מרוסיה ולעלות לישראל. ב־1923 נאסר על פעולותיו אלה וגורש לאורנבורג שבקירגיזיה ושוחרר ב־1925. ב־1925 עלה לארץ והיה במשך שש שנים מורה בכפר־ילדים בעמק ואח״כ עבר לירושלים. חבר בועד הציונים הכלליים, פעיל ב„בני־ברית״ ו„ברית־ראשונים״.
פירסם מאמרים ביידיש, ב„דאס יודישע פאָלק״ בווילנא (1906), „דער־יוד״ במינסק (1918), בארץ פירסם רשימות בעתון „הארץ״ בחתימת שמו או בכינוי ח. בן־יחיאל. נפטר בירושלים, ט׳ אדר תש״ה.

דוד כהן

דוד כהן — הרוח החיה במפעל ספר־מינסק

גרשון מן (מינקוב) / נסגר המעגל

את דודקה הכרתי בשנות ה־20 המוקדמות. הרחוב היהודי בעירנו מינסק נסחף אף הוא בזרם האדיר של המהפכה, אשר הבטיחה גדולות ונצורות לבני־המיעוטים ברוסיה הגדולה, המשוחררת מעול העריצים־הצארים ובמיוחד לבני העם היהודי, אשר יותר מכולם סבל מגזירות, קיפוחים ורדיפות, בהיותו כלוא ב„תחום המושב" ונתון לחסדם של מושלי־מחוזות אנטישמיים ומשטרת הצאר המרושעת והמושחתת, שנעזרו בכנופיות פורעים.

רק אנחנו, קומץ בני־נוער יהודי, גימנזיסטים בודדים מבתי־ספר שונים שבעיר, מתארגנים בתנועות נוער ציוני־חלוצי. משתדלים אנו בכל כוחותינו המועטים לעמוד בפרץ, לרכז בנים ובנות מבתי־האולפנא בחוגי נוער יהודי לאומי ולמנוע על־ידי כך מבני גילנו מלהיסחף בזרם העכור של טמיעה והתבוללות, שהלך וגאה מסביב ואיים להביא כליה על כל ניצני התחיה הלאומית בעירנו, שהתעוררו עם פרוץ המהפכה באביב שנת 1917.

היינו יחד בין חברי הועד העירוני של תנועת „החלוץ־הצעיר", ו„השומר־הצעיר". לאחר מכן כאשר תנועת „קדימה הצעיר", שאף אליה השתייכנו, התאחדה עם תנועת „החבר־הצעיר" והוקמה תנועת הנוער הציוני הכל־רוסי המאוחדת (י.וו.או.ס.מ.), היינו שוב בין חברי הועד המקומי של התנועה המאוחדת. פגישות מרובות היו לנו במקומות־סתר שונים ובפעולות שקיימנו במקומות שונים ומשונים: בחורשות שבסביבות העיר, בבית־הקברות היהודי ואף בסירות שבהם הפלגנו על פני הנהר סוויסלוץ׳, שחצה את העיר.

דודקה התבלט בתוכנו במסירותו ללא גבול לרעיון התנועה, בעקשנותו ובהתמדתו בעבודה היום־יומית, כשאנחנו נתונים בלי הרף בסכנה חמורה, בגלל הרדיפות שלא פסקו מצד השלטונות על כל גילוי רגש יהודי לאומי וכל זיקה לתנועת הנוער הציונית, שהיתה

כצנינים בעיני השלטונות והיאֶווסאֶקציה. הם ראו בנו ובתנועתנו „מסיתים ומדיחים" את הנוער היהודי, המונעים ממנו להסתפח אל תנועת הנוער הקומוניסטית ואל „עולם המהפכה". ואכן בבוא גל המאסרים הגדול שהיה בעירנו, כפי שזה היה בערים אחרות, נאסר גם דודקה ונדון לגרוש לסיביר הרחוקה, יחד עם יתר חבריו לרעיון ולתנועה.
היה זה אך המשך טבעי לפעילותו בגולה, בהגיעו סוף־סוף אל ארץ חלומותיו, כאשר הצטרף מיד אל הפלוגה בגבעת־השלושה שליד פתח־תקוה, משם עבר לפלוגת הקיבוץ־המאוחד שבהרצליה ולאחר מכן למשק עין־חרוד.
כאשר קבוצת חברים, מיוצאי עירנו מינסק, יזמה את הקמת הארגון של יוצאי עירנו הנמצאים בארץ, אשר שם לו למטרה קדושה להנציח את זכרה ואת עברה המפואר של עיר ואם בישראל, הצטרף אלינו דודקה בכל חום נפשו ולבו. הוא נעשה מיד לאחד הפעילים ביותר בינינו ואף טרח ויגע בלי־הרף להפעיל חברים נוספים. הוא קשר קשרים אמיצים עם אישים, מוסדות וארגונים שונים והתחיל לחפש חומר, מסמכים ותעודות על העיר, תולדותיה, עברה, אישיה, התנועות והארגונים שפעלו בקרבה וכו' כדי שכל זה ירוכז בספר רב־ממדים שיצא לאור, אשר בו יונצח עבר מפואר זה לדורות הבאים.
יחד עם כולנו הוא צפה וכמה בלי הרף לאותו יום, בו יבואו ויעלו לארץ שרידי שארית־הפליטה שנותרה לעמנו מתוך החרבות של השואה הנוראה. מה רבה היתה שמחתו בהתחדש גלי העליה מברית־המועצות ובין העולים משם התחילו להגיע גם פליטי חרב מבני־עירנו וסביבתה. היה זה דודקה אשר לא מנע מעצמו כל מאמץ וטרחה כדי לחפש אחר כל פארטיזן אשר נלחם ביערות רוסיה הלבנה ואחרי אלה שעברו עליהם מאורעות הזוועה של גיטו מינסק. הוא קירב כל אחד מהם בהגיעו אלינו, דובב אותם למען יספרו את כל הקורות אותם ואת כל מה שעוללו להם פריצי־החיות הנאציים, בהיותם כלואים בין חומות הגיטו במינסק. הוא שקד ללא־הרף על ריכוז החומר הזה, שלא ילך לאיבוד ושלא יישכח פרק־חיים איום זה מתוך תולדות חיי בני־עירנו.
נסתם הגולל על פרק חיים סואן, רב־פעולה ומלא־תוכן. נסגר המעגל אשר תחילתו בעיר מינסק הרחוקה שעל הנהר סוויסלוץ' שברוסיה הלבנה וסיומו לרגלי הגלבוע בעמק־יזרעאל.

שלמה אבן־שושן / בעצם הגשמת חלומו

יוצא אדם עם בוקר לדרכו — ואינו שב. בשניית־גורל אכזרית אחת — הוא נקפד כחתף ונעקר ממעגל החיים והעשיה, בעצם גיאות פעלו, על סף מימושו של מפעל־חייו — ספר־הזכרון לקהילת מינסק עיר־הולדתו.
כלום יודעת מינסק, זה המושג הערטילאי המכנס תחת כנפיו מאות וגם אלפים מאנשי ארצנו; כלום יודעת מינסק המוחשית, הגיאוגרפית, היושבת על נהר סוויסלוטש; כלום יודעים יהודי מינסק, אלה שעלו, שעודם עולים ושיעלו לישראל — מה אבד להם ולנו באותה שנייה גורלית, בבוקר יום ה־5 במארס 1973?
דודקה כהן, כרבים בארץ, איש מינסק היה, בה גדל ובגר, וממנה עלה, בדרך העקיפין של הגירוש לארץ־גזירה, לארץ. שלא כרבים, שמר תמיד אמונים לזכר הקהילה היהודית הגדולה בעירו, שעלה עליה הכורת בימי הרג רב. ב„ארגון יוצאי מינסק ובנותיה" הוא כל שנותיו אחד הפעילים והמפעילים, נושא בעול, דואג לפכים קטנים ולגדולות גם יחד. הוא מטפח קשרים עם רבים, ותיקים ועולים חדשים, קשוב ללבטיו של העולה החדש ומדרבן להטיית שכם את הותיק.

כשנפטר אחד מאנשי־המעלה שביוצאי מינסק בארץ — מנחם הלוי (איצקוביץ), נרתם דודקה להוצאת חוברת לזכרו. הוא מכנס את החומר, התצלומים, דואג למימון, מתקשר עם בית־דפוס, מגייס חבר לעריכה — והחוברת רואה אור.

וכשדודקה מגלה בגנזי „יד ושם" כתב־יד ביידיש של פרטיזן יהודי מגיטו מינסק — אינו נח ואינו שוקט עד שהספר מיתרגם לעברית ורואה אור בהוצאת הקיבוץ המאוחד. זהו הספר רב־הרושם „אוד מכיכר היובל", מאת יעקב גרינשטיין.

אך גולת־הכותרת לפעלו של דודקה היא — עשייתו המסורה שאין דוגמתה למען מימושו של חלום „ספר מינסק".

איתרע גורלו של „ספר מינסק". שנים הרבה טיפלו בו, ביחוד בארצות־הברית, אישים מגדולי העם בדורנו, כגון ליסין, ליוויק, גריגורי ארונסון, כאנין, פרסקי, א. ליטווין; שאול גינזבורג — זכר כולם לברכה, ולא איסתייעא מילתא. גם בארץ דובר על הצורך בספר שנים על שנים, והתוצאות היו דלות ביותר. עד שנרתם לכך דודקה, בכל להט נפשו, ללא ליאות, ברצון עז ובאמונה גדולה ובדריכות עקשנית לאין־שיעור.

דודקה, בראשית העשור השביעי של חייו, נהפך לחובש ספסל בית־המדרש. הוא משומעי לקחה של האוניברסיטה בירושלים, בשיעורים לתולדות יהדות בת זמננו, ביחוד זו של יהדות ברית־המועצות, יוצק מים על ידי פרופיסורים, מאציל עליהם מחרדתו ומאמוניו לזכרה של קהילת מינסק. בסיוע המכון ליהדות בת־זמננו של האוניברסיטה העברית בירושלים הוא מקיים עשרות ראיונות עם אנשי מינסק, ותיקים וחדשים, וממלא מפיהם אלפי דפים של שיחות ותשובות, סיפורים וגמגומים, חומר גלמי רב־ערך לתולדות מינסק. והוא עצמו מתעניין וחוקר כל פרט הקשור בתולדות הקהילה, רוכש ידע רב, מחפש ומוצא חומר בספריות, בספרים ישנים, מזמין מחקרים על נושאים מסוימים ממדענים, כותב בעצמו, דואג למימון, מתייצב בפני נשיאים ואישי־מפתח ומגיע אל אחרון העולים ממינסק, וכל־כולו רדוף מגמה אחת — לעשות למימושו של ספר מינסק.

אנחנו, חבריו, לא האמנו באפשרות הדבר, לא חיזקנו את ידיו. ראינו את הררי הקשיים בחומר, תרתי משמע, וברוח, והיינו משוכנעים כי במקום שלא הצליחו גדולים ממנו — לא יוכל גם דודקה למשימה הבלתי־אפשרית.

אך עקשנותו ומסירותו של דודקה ניצחו, הכריעו את הכף, והבלתי אפשרי נתגלה כדבר בר־ביצוע, אם אמנם נרצה בו בכל לב, כשם שרצה בו דודקה.

וכך הותוותה תכנית הכרך הראשון, וכבר הוחל בעבודת העריכה, ונחתם זכרון דברים עם בית־הוצאה ועם בית־דפוס, והחומר החל זורם.

עובדים היינו בצוותא, נפגשים תכופות ודנים על כל פרט — ובלב הרגשה טובה כי הנה יצאנו למסע שתחנתו הסופית נראית באופק: כרך ראשון של „פנקס מינסק" כלול בהדרו תופס את מקומו על מדפי־הספרים בחדרי חברינו.

דומה: זו תקופת־השיא היפה שבחייו, התקופה האינטנסיבית, רווית המעש והסיפוק — עת העשיה הפוריה להגשמת החלום הנכסף.

ופתע — דודקה איננו. מדוע? למה? הייתכן? ואיך ייולד „ספר־מינסק" בלעדיו? ואם יראה הספר אור — בזכותו, מכוח הפעלתו, תוך הררי קשיים חדשים ועגמת־נפש ללא־שיעור — היהיה זה יום שמחה לעושים במלאכת הספר, או שמא יהיה זה יום של כאב נוקב עד מעמקים — על שהאיש אשר הניע את כל גלגלי העשיה, אשר כפה עלינו את מימושו של הספר עד שאמרנו רוצים אנו, לא זכה לברך על המוגמר?...

שלמה אבן־שושן

פרשת ספר־מינסק

רשימה זו היא חוב של כבוד שחב העורך — אשר זכה מקץ כשלוש שנים של עבודה להביא לדפוס את הכרך הראשון של ספר־מינסק — לזכרם של הרבים מספור מאנשי מינסק שחלמו על ספר זה, שערגו לו, שנפשם כלתה לעלעל את דפיו — ולא זכו. חוב של כבוד הוא גם לשמם ולזכרם של אלה היחידים שקידמוהו בהכנת הספר, שעשו בצבירת גרגירי החימר שממנו נלושה עיסתו של הספר, שהגו את הרעיון, שטרחו בחומר וברוח, וברובם כרעו־נפלו בטרם שלמה המלאכה.

כותב הטורים האלה, עורכו של הספר, לא בא אל המוכן, אך גם לא זכה מן ההפקר. קדמה לו עבודת־נמלים ממושכת, רבת־שנים, שאף כי לא הניבה פרי ישווה לה — לא אבדה בציה. עד הכרך הזה, על 700 עמודיו, כי הזרע אשר נזרע לפני עשרות בשנים — נבט באחריתו. וראויים חולמיו והוגיו של הספר שחלומם ופעלם לא יתכס במשאון. וראוי גם ספר מינסק הנילוד שיכיר וידע מי עמד על עריסתו.

עצובים, עצובים מאוד חבלי לידתו של ספר זה, וקברים מעברי נתיבו. לא היה משום רציפות בתהליכי עשייתו, ומרחקי זמנים ומרחקים גיאוגראפיים חוצצים בין הורתו לבין לידתו. ובבואי עתה לסקור את פרשת הספר, אין בידי אלא לנבור במאות מכתבים ועלים בלים מזוקן, בערבוביית ארכיוניהם המינסקאיים של דניאל פרסקי, יהודה גורדון, ד״ר משה קליוטש, דוד כהן, זכר כולם לברכה, ולנסות לשחזר על־פי רמזי דברים את גלגולי הלבטים והחיבוטים להוצאת הספר.

מרבית ספרי־הזכרון לקהילות ישראל במזרח אירופה ראו אור לאחר חורבנן, לאחר השואה. הרצון העז להקים שם וזכר לקהילות שנכחדו — הצמיחן. אך השמד הרוחני על קהילות ישראל בברית־המועצות קדם להשמדה הפיסית של בית ישראל בגולה בידי הנאצים. לא ייפלא איפוא כי רעיון ספר־הזכרון לקהילת מינסק קדם למלחמת־העולם השניה ולשואה.

הורתו של רעיון זה — בארצות־הברית, שם נתרכזו מאז ראשית המאה מאות מינסקאים, יוצאי העיר מינסק או פלך מינסק, אך כאלה כן אלה קנאים היו לקיום זיקתם האישית אל עיר־מכורתם.

לפנינו גלויה מיום 20.4.1938, אל דניאל פרסקי בניו־יורק, ובה הזמנה להסב על כוס תה, במסיבת 20 בני־עיר מינסקאים — עתונאים ועסקני־ציבור, בענין תרבותי־היסטורי־ספרותי חשוב ביותר : הוצאת מאסף בשם „מינסק" או „מינסקער פנקס" המתוכנן על־ידי שלושה בני־עיר מינסקאים נודעים ובני־הכי בנושא זה : א. ליסין, שאול גינזבורג וא. ליטוין. ההתיעצות תתקיים בניו־יורק, ב־26 באפריל, „בביתו של בן־עירנו טשארלס צונזר" ועל החתום : א. ליסין, א. ליטוין, טש. צונזר.

ומקץ כחצי שנה, ב־12 באוקטובר 1938 — עצרת עממית גדולה בניו־יורק של כל המינסקאים וארגוניהם מטעם ההנהלה והמערכת של „מינסקער פנקס". ומספר דניאל פרסקי ב„הדואר" : „הועדה היוזמת (העורך־דין טשארלס בן הבדחן אליקום צונזר והסופר א. ליטוין) פנתה בקול־קורא ארוך להסביר חין־ערכו של „פנקס" כזה : לאסוף חומר לתולדות היהודים במינסק ובפלך מינסק למן העת שהתישבו אחינו בני ישראל ברוסיה הלבנה בכלל ובפלך מינסק בפרט עד הזמן הזה. במאת השנים הנוכחית תופסים יהודי רוסיה את המקום היותר חשוב בתולדות היהודים בכל העולם — ובתולדות יהודי רוסיה ממלאות וילנה ומינסק את התפקיד הראשי. יש לנו באמריקה וביחוד בניו־יורק שורה

שלמה של עתונאים, מדענים ועסקנים ציבוריים ילידי מינסק או בסביבותיה. יש לנו בניו־יורק כמאה חברות בני־עיר (לאנדסמאנשאפטן) מפלך מינסק. — — — נתכונן ועד מערכת, שחבריו היו: ההיסטוריון **שאול גינזבורג** (עורך ראשי), המשורר **אברהם ליסין**, העתונאים **א. ליטוין** וד"ר **הרמאן פראנק**. הבטיחו להשתתף **ש. ניגר, ב. ולאדק, י. באסקין, נ. כאנין, אברהם רייזין, ב. בוטווניק, מ. איוונסקי**, ד"ר **ל. פוגלמאן, ה. לייוויק, ב. שלווין**, פרופ' **מוריס רפאל כהן**, השופטת **חנה מ. קרוס, דניאל פרסקי** ועוד. להנהלה נבחרו **טשארלס צונזר** — יושב־ראש, **א. ליטוין** — מזכיר, ד"ר **אברהם דוקר** — סופר־הפרוטוקול, **יעקב באסיין** — גזבר. לועד־הפועל נכנסו, מלבד המנויים לעיל, גם אלה: השחקנים **יעקב בן־עמי** ולאזאר **פריד, ראובן גוסקין, אפרים ישורון** ועוד".

MINSK CHRONICLE PUBLICATION COMMITTEE

מינסקער פנקס

Editors: SAUL GINSBERG. A. LITWIN. DR. HERMAN FRANK. ABRAHAM LIESSIN

JOS. BASKIN, N. CHANIN, CONTRIBUTORS TO THE "MINSKER PINKOS"

Office:
EDUCATIONAL ALLIANCE
197 East Broadway
New York

PROVISIONAL COMMITTEE
IN FORMATION

CHARLES ZUNSER. Chairman
A. LITWIN. Secretary
ABRAHAM G. DUKER. Rec.-Secretary
JACOB BASHEIN. Treasurer

JACOB BEN AMI
B. BOTWINIK
M. BOGDANOFF
PROF. MORRIS RAPHAEL COHEN
M. EVENSKY
DR. S. FOGELMAN
LAZAR FRIED
REUBEN GUSKIN
EPHIM JESHURIN
JUDGE ANNA M. KROSS
H. LEIVICK
J. J. LESSER
H. MISHKIN
S. NIGER
DANIEL PERSKI
ABRAHAM REIZEN
B. SHELVIN
B. CHARNEY VLADECK

Minsker Independent Benevolent Society
HERMAN DAVIDOFF
JULIUS MARGOLIN
ABRAHAM J. HERRICK
MOSES NAPELBAUM

First Minsker Young Men's Society
L. KEEN

Minsker Young Men's Commercial Aid Soc.

Minsker Branch 99. Workmen's Circle
P. MASLOV
H. FINE
M. MARSHAK

טײַערע חברים און לאנדסלײַט

א גרופּע מינסקער זשורנאליסטן און געזעלשאַפטלעכע טוער אין ניו־יאָרק האָבן מיט א צײַט צוריק באַשלאָסן ארויס־צוגעבן א זאַמלבוך מיטן נאָמען "מינסקער פּנקס". זײַן צוועק וועט זײַן: זאַמלען מאַטעריאַלן פאַר דער געשיכטע פון אידן אין מינסק און מינסקער גובערניע פון דער צײַט ווען אידן האָבן זיך באַזעצט אין ווײַסרוסלאַנד בכלל אין מינסק און מינס־קער גובערניע בפרט, ביז אונזערע טעג.

מיר זײַנען ניט די ערשטע ארויסצוגעבן אזא ווערק. ווילנער אידן אין ניו־יאָרק מיט דעם הויפּט־אַנטײל פון ווילנער בראַנטש ארבעטער רינג, אונטער דער רעדאַקציע פון יעפים ישורין, האָט שוין אזא ווערק ארויסגעגעבן פאַר ווילנע. ביא־לאַסטאָק, פּינסק און אַנדערע שטעט קלײַבן זיך אויך ארויסגעבן די געשיכטע פון אידן אין זײַערע מקומות. די "דזשואיש פּאַב־ליקײשאַן סאָסײַטי" האָט די לעצטע יאָרן ארויסגעגעבן אין ענגליש א גאַנצע רײַע ווערק – די געשיכטע פון אידן אין די גרעסטע און באַרימטסטע שטעט פון דײַטשלאַנד.

אַז די פאַקטן ווײַזן, אַז ניט קוקנדיג אויף די זײַער שווערע איבערלעבונגען פון דעם אידישן פאָלק כמעט אין דער גאַנצער וועלט, האָבן מיר זיך ניט פאַרלאָרן. מיר זײַנען אַן אַלט היסטאָרישׂ פאָלק. מיר האָבן א רײַכע געשיכטע. די גע־שיכטע פאַרצײַכנט און באַלײַכט אונזערע איבערלעבונגען אין פאַר־שײדענע צײַטן און לענדער. אונזער געשיכטע איז אונזער וועגווײַזער.

אין דעם לעצטן און איצטיגן יאָרהונדערט, ווי באַ־וואוסט, פאַרנעמען די רוסישע אידן דעם וויכטיגסטן בלאַט אין דער געשיכטע פון אידן אין דער גאַנצער וועלט, און אין דער געשיכטע פון די רוסישע אידן שפּילן מינסק און ווילנע די הויפּט־ראָליע. מיר גלויבן אַלזאָ, אַז די געשיכטע פון אידן אין מינסק וועט זײַן א וויכטיגער בײַטראַג צו דער געשיכטע פון אידן אין רוסלאַנד און צו דער אַלגעמײנער אידישער געשיכטע בכלל.

עמ' א' של החוזר בדבר העצרת למען „פנקס מינסק"

ועל אחריתו של נסיון זה כותב **דניאל פרסקי**: „נקראו אסיפות וישיבות — והדבר התחיל לקרום עור ובשר, אך התערב השטן וקילקל את הכול. פרצה מלחמת־העולם השניה וגם כל ארבעת חברי המערכת הלכו לעולמם, אף רוב חברי הועד־הפועל מתו אחד־אחד".

דניאל פרסקי אינו פוסק במאמריו ב„הדואר" מלתבוע עלבונה של קהילת מינסק, וביחוד לאחר המלחמה והשואה, כאשר הופיעו „איזו מאות של פנקסי־חורבן המתארים את תולדותיהן ופעולותיהן של קהילות ישראל שנצמתו בימי השואה. — — — אבל מינסק, שהיתה בימי חייה ותפארתה הראש והראשונה לכל מפעל לאומי ומעש ציבורי — דווקא היא טרם זכתה למצבת־נייר ולנר־נשמה נצחי בהיכל ספרותנו".

ופרסקי, ש„קנאת מינסק עיר־מולדתו אכלתו", עושה בדפוס „עד כמה שכוחו מגיע". הוא עצמו מפרסם ב„הדואר" למעלה מעשרים פלייטונים על מינסק שהיתה, אירועיה, הווייתה ואנשי־השם אשר בה. כן הוא פונה אל יוצאי מינסק תושבי אמריקה כי ישלחו לו זכרונות מעיר־מוצאם. לפנינו עשרות מכתבים אליו ב„נושא המינסקאי" שקטעים מהם אף שולבו במאמריו ב„הדואר".

הסופר **דניאל טשארני** מצטרף אף הוא לטענותיהם של עמיתיו הנכבדים ובני־עירו, **ה. לייוויק** ו**דניאל פרסקי**, כלפי הלאנדסמאנשאפטים של פלך מינסק, על שטרם הוציאו אפילו ספר־יזכור אחד ויחיד.

מעל גבי נייר־עתון מתפורר, ללא סימון ביבליוגראפי בידי הארכיונאי (כפי הנראה — "טאָג מאָרגן זשורנאל" מן המחצית השניה של שנת 1955), אני קורא את זעקתו הנרגשת של **דניאל טשארני**, במאמר גדול הנושא את הכותרת „פלך נשכח ששיוה גדולה לעמנו". לא חוסר כסף, לא חוסר עורכים ולא מיעוט אישים הראויים להנצחה — טוען טשארני — מונעים את עשיית הספר. טשארני מנה בארבעת כרכי הלקסיקון של **זלמן רייזין** למעלה מ־160 סופרים עברים ויהודים שמוצאם מפלך מינסק לשעבר. והלא הלכסיקון נחתם כשלושים שנה לפני כן. טשארני עצמו מזכיר במאמרו כ־80 שמות של סופרים, אמנים, עסקנים, מהפכנים, ציונים, רבנים וכיו"ב — גלריה מפוארת של אישים שרישומם רב בתולדות עמנו, ותובע לעשות להחשת הופעתו של ספר־יזכור לפלך מינסק שחרב.

ובארץ־ישראל: יש להניח כי ההתעוררות שהיתה בארה"ב ב־1938 — לא היתה לה תהודה מספקת בארץ. המאורעות ומלחמת־העולם, השואה, המלחמה לעצמאות ישראל — הסיחו את הלבבות אל מוקדים אחרים לחלוטין. אמנם פרסקי כותב ב„הדואר" ב־1948: „נודע לי כי בתל־אביב מתכוננת התאחדות עולי מינסק להדפיס עברית „פנקס מינסק", אך מי יודע אם מלחמת הערביים שם לא תעכב את כל הדבר". ברם, בגנזי הארכיונים שלפנינו לא נמצא כל זכר לתכונה זו. האותות הממשיים הראשונים לדאגה לספר מינסק הם משנות החמישים. ארגון יוצאי מינסק ובנותיה, שהתחיל עורך שנה־שנה כינוסי אזכרה, היה מעלה כפעם בפעם את המשאלה והתביעה לעשות גם להוצאת ספר מינסק.

בי"ח בטבת תשט"ו כותב **דוד זכאי** אל **דניאל פרסקי**: „פרסקי, למה אתה מחשה, מדוע אינך מתעורר לעשות מה לזכרה של מינסק? ושם אתך **ש. ניגר** וד"ר **אברהם דוקר** ועוד. פה יש מתכוננים לעשות מה, אבל מסופקני אם בלא עזרה משם, מכם, יעשו מה. בושנו מעיירות קטנות ונידחות שזכו לספרי־זכרון, ועיר ואם בישראל, מינסק — לא. ואינך סבור כי אחרינו לא יהיה עוד מי שיעשה זאת..."

פרסקי מספר עוד במאמרו „לזכר מינסק", כי „ידידי המורה בן מינסק **מנחם איצקוביץ** טורח זה כבר להנצחת קהילתנו, ולפני שנים מספר כבר הודיע בעתונים על מפעל ספר הזכרון".

כנס האזכרה הארצי הראשון של יוצאי מינסק ובנותיה מתקיים בתל־אביב, באולם „בית המורה", בד' בשבט תשט"ו (27.1.1955). באזכרה משתתפים **זלמן שזר**, **דוד זכאי**, **הרב אשר קרשטיין**, החזן **משה לוינסון**, המורה **מנחם הלוי (איצקוביץ)** ועוד. הכנס השני התקיים ביום י' בטבת תשט"ז (25.12.55), בהשתתפות **גוטמן מינקוב** (גרשון מן), **חנה רובינא**, **דב מלכין**, **יהודה גורדון**, **הרצל ברגר** ו**ישראל ריטוב**. תיכף לאחר הכינוס הוצא חוזר אל יוצאי מינסק והסביבה ובו פנייה לתת יד להוצאת ספר מינסק. עם נשיאות ועדת הספר נמנו: **חנה רובינא**, **זלמן שזר**, **מנחם הלוי (איצקוביץ)**, **בלהה וייסמן**, **דוד**

זכאי, ישראל ריטוב, נחום ל. ליפשיץ, מיכאל קפלן, הרצל ברגר, צבי רוזנשטיין, חמדה נופך־מוזס, גוטמן מינקוב, משה טסמן. חברי מזכירות ועדת הספר היו: מרדכי ברגר, יהודה גורדון, דוד קוסובסקי.

לאחר כמה פגישות עם הסופר נחום חיניץ, כשמטעם ועדת ספר מינסק השתתפו בהן נ"ל ליפשיץ, מרדכי ברגר, יהודה גורדון, דוד זכאי, ישראל ריטוב וצבי רוזנשטיין, נחתם ב־15.5.1956 זכרון דברים עם נחום חיניץ בדבר עבודתו בהכנת הספר על יהדות מינסק ובנותיה: איסוף החומר על סוגיו עד לעריכה הראשונה, רישום דברי זכרונות מפי אנשים וכו'. „מר חיניץ יימנה על מזכירות ועדת המערכת שעד עתה הסכימו להימנות עליה ה"ה ד. זכאי, ד.ב. מלכין, צ. רוזנשטיין ומ. קליוטש". על זכרון־הדברים והמכתב המצורף אליו חתומים ג. מינקוב, משה קליוטש, יהודה גורדון, דוד קוסובסקי ומרדכי ברגר.

בד בבד עם העבודה לאיסוף החומר נרקם מחדש קשר מכתבים בנושא זה עם אישים בארצות־הברית, כשבעולו בארץ נושאים בעיקר יהודה גורדון ומשה קליוטש. במכתב החתום בידי שניהם, מיום 10.11.1957, אל דניאל פרסקי, נאמר בין השאר: „בשנה שעברה שהה בישראל החבר הנכבד נחום כאנין מה„פאָרווערטס", והשנה ביקר אצלנו המשורר ה. לייוויק. עם שניהם שוחח בשעתו חברנו דוד זכאי, והם הבטיחו עזרתם למפעלים שלנו".

דניאל פרסקי המסור לענין בלב ונפש מביע משאלתו מעל דפי „הדואר" ב־1955: „נקוה כי הפעם יתעוררו השרידים היחידים (של ועד המערכת משנת 1938) — צונזר, כאנין, ניגר, פוגלמן, ליוויק, דוקר, נחום קנטורוביץ ועוד — ויקרבו אל המלאכה להציב נר־נשמה לאחת הערים הברוכות והפוריות שהיו לנו אי־פעם בדרך גלותנו".

במכתב מיום 27.12.1957, אל יהודה גורדון בתל־אביב מספר שמואל לסניק מניו־יורק כי כינס בביתו את ש. ניגר המנוח, ה. לייוויק, דניאל פרסקי, א. דוקר, נחום קנטורוביץ ועוד, וייסדו ועד להוצאת ספר מינסק. השתתפותו של ש. ניגר (נפטר בדצמבר 1955) מלמדת כי הישיבה נערכה בשנת 1955. מכותרתו המודפסת של מכתב מאוחר יותר, מיום 30.6.1961, מאת גריגורי ארונסון בניו־יורק אל דניאל פרסקי בניו־יורק, אנו למדים כי בניו־יורק נתארגן ועד להוצאת „מינסקער יזכור־בוך". נשיא־הכבוד הוא המשורר ה. לייוויק, הנשיא — נחום כאנין, סגן־הנשיא — דניאל פרסקי, הגזבר — שמואל לסניק, מזכירים — נחום קנטורוביץ וגריגורי אהרונסון. עם חברי הועד נמנים, בין השאר, ד"ר א. דוקר, ד"ר ש. גרייזל, המשורר אפרים ליסיצקי, הסופרת שרה רייזין, הלל רוגוף, טשארלס צונזר ועוד ועוד.

ביחוד פעילים בועד שמואל לסניק, נחום קנטורוביץ וגריגורי אהרונסון. בין שלושתם לבין אנשי מינסק בארץ, וביחוד משה קליוטש ויהודה גורדון, מתנהלת חליפת־מכתבים בלתי־פוסקת. לנגד עינינו מכתבים לעשרות, מתל־אביב לניו־יורק ומניו־יורק לתל־אביב, וכל עניינם אינו אלא דאגה להבטחת ספר מינסק, בחומר וברוח. הפעולה — התוויית הרכבו של הספר, הזמנת המאמרים, הדאגה למימון וכיו"ב — נעשית במשולב ובמתואם, כשעל הפעולה מנצחים בעיקר ד"ר משה קליוטש ויהודה גורדון מזה, ונחום קנטורוביץ וגריגורי אהרונסון מזה.

אך גם הפעם לא איסתייעא מילתא, ובשנת 1964 דעכה הפעולה, גם בארץ וגם בארצות־הברית, אם משום שהיקפה הרחב לאין־שיעור של המשימה הרתיע את העושים, ואם משום קשיי מימון. החומר הרב שרוכז בידי נחום חיניץ, שאמנם לא כולו התאים ליעדו, והמאמרים המעטים שנכתבו, לפי הזמנת ד"ר משה קליוטש, והחומר ביידיש שרוכז בארצות־הברית נשארו מוטלים כאבן שאין לה הופכין. גם מוות עלה בחלונינו, פה ושם, וריפה את ידי החיים.

במחצית שנות הששים נרתם למשימה דוד כהן, יוצא־מינסק, איש עין־חרוד (האיחוד). בדבקות ובמסירות שאין למעלה הימנה עמס על עצמו את עול העשיה ונשא בה עד תומו. בד בבד עם פעולתו הענפה והפוריה בועד ארגון יוצאי מינסק ובנותיה — בעריכת כינוסים ומפגשים, בארגון תערוכות, בפגישות עם עולים, בדאגה לאימוץ קהילת־מינסק ע"י בתי־ספר — שקד על מלאכת הספר בלהט, בקנאות, בעקשנות ללא רתיעה. קיבל לידיו את החומר הקיים והתחיל טורח בהשלמתו. שמע לקח מפי פרופיסורים באוניברסיטה העברית בירושלים. ערך עשרות ראיונות לשם הקלטת דברים, מפי ותיקי יוצאי מינסק

מינסקער יזכור־בוך

(קאמיטעט פאר יזכור־בוך מינסק און אומגעגנט)

Minsker Yiskor Book Committee

VI. 30. 1961

ידידי היקר, דניאל פערסקי, שלום וברכה!

מיר האבן באשלאסן צונויפצורופן זיך מיטן
פריינד נ. כאנין, אז ס׳וועט געווען פראקטיש
צו האבן א קלארע און [illegible] צוזאמען [illegible]
אונזער יזכור־בוך מינסק. ס׳וועלן זיין איינגעלאדן
נאר די מיטגלידער פון פרעזידיום און רעדאקציע,
6-7 מענטשן. און [illegible] ס׳איז וואונטשנסווערט,
אז איר, חבר פערסקי, זאלט קומען צו דער
[illegible] זיצונג:

<u>דאנערשטיק, 6 יולי, 5 אזייגער</u>, אין
<u>אפיס פון נ. כאנין</u> (ארבעטער־רינג, פלאר 8.

[illegible]

אייער גריגורי אהרונסאן

מכתבו של מזכיר הועד להוצאת „ספר מינסק", גריגורי אהרונסון, אל דניאל פרסקי, בעניני הספר.

ומפי עולים חדשים — פעולה שנעשתה בתיאום עם המדור לתיעוד בעל־פה של המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים. ביתר יחוד שקד על הנושא „יהדות בילורוסיה בתקופת השואה" ועשה על כך עבודה מקיפה בשביל הספר. דאג לריכוז תצלומים, להשגת חומר ארכיוני יקר־ערך. בד בבד עם כך השקיע מאמצים בהשגת מימון והזמין מבני־הכי מחקרים היסטוריים מקיפים לצורך הספר.

בי"ח באייר תשכ"ט (7.5.1969) נתקיימה באוניברסיטה העברית בירושלים, ביזמתו של דוד כהן, התיעצות בדבר תכנית ספר־מינסק. השתתפו בה מטעם האוניברסיטה פרופ' שמואל אטינגר, פרופ' חיים הלל בן־ששון, ד"ר מרדכי נדב, ומאנשי מינסק — דוד כהן, ישראל ריטוב, חיים ליבשאי, מרדכי ברגר וחמדה מוזס־נופך. בפגישה הותוו המגמות הכלליות למבנה הספר וצוינו הנושאים העיקריים שצריכים למצוא בו את הארתם.

במחצית שנת 1971 יוצא דוד כהן לארצות־הברית בעניני ספר מינסק ובשיתוף־פעולה עם האגודה לחקר תפוצות ישראל בירושלים. במסעו זה נפגש דוד כהן עם שרידי המינסקאים ותר אחרי מסמכים וחומר ארכיוני נוסף לספר מינסק.

כל השנים מקיים דוד כהן מגע, בעל־פה ובכתב, עם אישים רבים בענין ספר־מינסק. לעידוד רב הוא זוכה מאת הנשיא, זלמן שזר, מאת דוד זכאי, אריה דולצין, גדעון האוזנר ועוד.

דוד כהן מכנס מפעם לפעם ישיבות לדיון על הדרכים להחשת הופעתו של הספר. בישיבות אלו משתתפים, בהרכבים שונים ומשתנים, חברים קרובים לענין וחרדים לדבר הספר, ובהם: דוד זכאי, אברהם אבן־שושן, שלמה אבן־שושן, מרדכי ברגר, ליאו גולדברג, עליזה גולדברג, ראובן גולדברג, שרה גולדברג, דב גינזבורג, משה דולצין, פרופ' שמואל הורביץ, יצחק זוירין, שמואל זוירין, מרדכי חיימובסקי, משה טסמן, שרה כפרי, מלכה לחובסקי, חיים לבשאי, סיני לייכטר, מיכאל מינקוב, נחמיה מכבי, גרשון מן (מינקוב), בצלאל פרלמן, שניאור צורי, אברהם קפלן, ישראל ריטוב, אריה רם ועוד.

בחתירתו המתמדת למימוש המפעל תר דוד כהן אחר עורך לספר. שמות מועמדים עולים ויורדים. חומר הראיונות המוקלט נמסר לעיבוד ראשון לידי פנחס אורן בירושלים. סיני לייכטר עיבד חלק מהחומר המכונס ושילב אותו בסקירותיו הכלליות המקיפות.

בראשית 1972 מסכמים נציגי ארגון יוצאי־מינסק — דוד כהן, אברהם אבן־שושן ומרדכי חיימובסקי עם הוצאת הקיבוץ המאוחד, כי כותב־הטורים האלה, איש בית־ההוצאה, חבר קיבוץ שדה־נחום, יטול על עצמו את עריכת הספר.

במהלך העבודה על החומר המכונס נתברר כי מתן הספר כולו בכרך אחד עשוי לקפח את הארת התקופה הטרום־סוביטית, שחלקה בחומר המכונס, מטבע הדברים, היה דל יותר. לפיכך הוחלט, בישיבה רבת־משתתפים באוקטובר 1972, להוציא את הספר בשני כרכים, ולהקדים בהוצאת כרך א' — קהילת מינסק מראשיתה ועד 1917.

בראשית 1973 הוחל במסירה חלקית של החומר לדפוס, כשדוד כהן מסייע לעורך בכל הכרוך בריכוז החסר ובהבאה לדפוס.

אך הגורל המר שפקד רבים מחולמי ספר־מינסק לא פסח גם על דוד כהן. ב־5.3.1973, בעודנו בעיצומה של המלאכה, ניספה דוד כהן בתאונת־דרכים.

עם סתימת הגולל על החולם — לא נצמת החלום. דמותו וזכרו של דוד כהן — נושא־דגלה של קהילת מינסק וספרה — דירבנו להמשך העשיה.

ובשלבי העשיה האחרונים, בטרם שלמה המלאכה, מסתלקים לעולמם חולמי הספר ומשתתפיו — ליאו גולדברג, יעקב קאסל, מרדכי רבינוביץ, מיכאל מינקוב, ראובן גולדברג, הרב זאב ברוידא, ד"ר משה קליוטש, זכר כולם לברכה.

עתה, עם השלמת הכרך הראשון של ספר „מינסק" — נלוים אלינו לשמחת הסיום גם כל אלה שספר זה היה יקר־חלומם, משאת־נפשם — ולא זכו. דומה, מבעד לעפרם דובבות שפתיהם, שפתי ישנים, בברכה על המוגמר.

שדה־נחום, כ'—כ"א בתמוז תשל"ד

מפתח השמות

במפתח זה מפורסים, לפי סדר אלפביתי מדוקדק, שמות האנשים הנזכרים בספר ומספרי העמודים שבהם הם נזכרים.

הסדר האלפביתי ערוך, בדרך כלל, לפי שם־המשפחה. אך אנשים שפעלו בטרם היות שם־משפחה, וכן מלכים וכיו״ב, סדורים לפי השם הפרטי.

המחברים כלולים במפתח, כשמספרי העמודים של שמותיהם הנמנים בו חופפים גם את היקף חיבוריהם.

לא הובאו כאן הכתיבים השונים הרווחים בספר לגבי אותם שמות עצמם (ראה ההקדמה), אלא הועדף רק אחד מהם.

בין שם־המשפחה והשם הפרטי לא ניתן שום פיסוק, אלא אם כן היה צורך להוסיף הגדרה לנושא השם. במקרה כזה ניתן פסיק אחרי השם ולפני ההגדרה.

התוכן

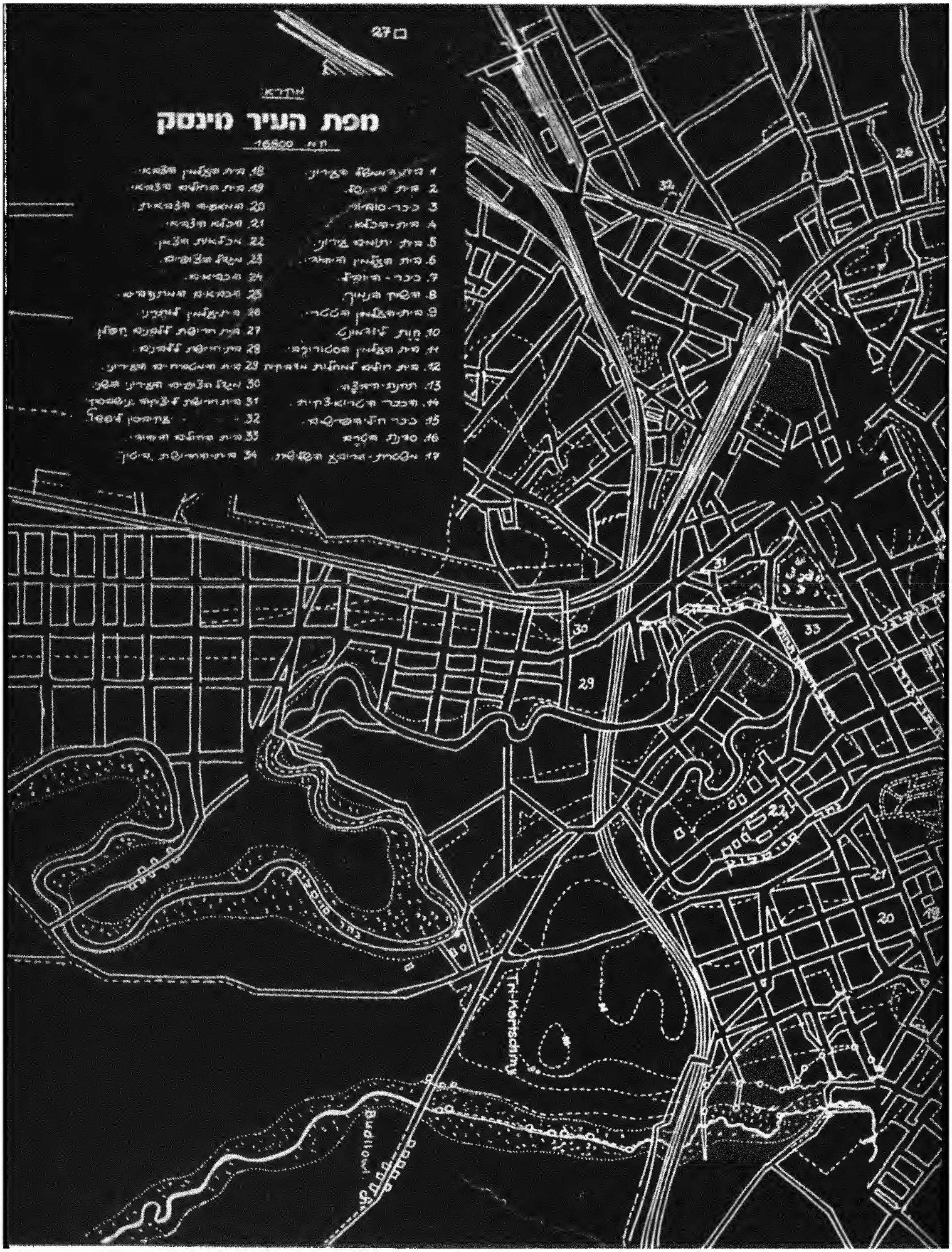
שיחות־חולין של מינסקאים (639—626)

זכרי אישים (667—640)

מאיר וולמן • רוחמה ויסמן • ב. ולאדק (ברוך טשארני) • פאולינה ונגרוף • זאב וולף זלדוביץ • ד״ר רפאל זליגמן • אסתר זמורה • ד״ר חיים חורגין • הרב אברהם חנה׳לש • נח שמואל (נאום) טיומקין • דניאל טשארני • יוסף יהודה טשורני • נחום הלל ידין (מולוצ׳ניקוב) • יהל״ל (יהודה לייב לוין) • יעקב יוסילוביץ • יכנה״ז (ישעיהו ניסן הכהן הר־זהב) • ד״ר גרשון ישורון • נחום כאנין • הרב ר׳ אריה־ליב כהן • חייקה כהן • משה כהן • הרב ר׳ רפאל כהן • חיים אריה כצנלסון • יהודה לייב לבנדה • מגדל (עמנואל) לוין • ד״ר יוסף לונץ • דוד לוריא • ר׳ חיים לוריא • יעקב אהרן לוריא • יעקב אהרן לוריא • שמחה לוריא • יהודה אידל ליבמן • א. ליטוין (שמואל הורביץ) • ה. לייוויק • א. ליסין (אברהם וואלט) • אפרים ליסיצקי • הרב סנדר ליפשיץ • ולאדימיר מאַדאַם • לואיס ברט מאייר • מיכאל מינקוב • לייזר מלצר • ר׳ אברהם משכיל־לאיתן • ר׳ נפתלי משכיל־לאיתן • יהודה זאב נופך • ד״ר יצחק נופך • שמואל ניגר (טשארני) • ר׳ אברהם אבא סירוטקין • יהושע סירקין • נחמן סירקין • הרב ר׳ אברהם עוועננצ׳יק • חיים פסחוביץ • בוריס פרומקין • פרומה פרומקין • ר׳ ירוחם יהודה ליב פרלמן • ד״ר שמואל פרלמן • דניאל פרסקי • אליקום צונזר • שלמה זלמן צוקרמן (אבינועם) • אהרן ציטלין • שמואל לייב ציטרון • הרב ר׳ יהושע צימבליסט (הורודנדן) • דוד קאסל • ד״ר חיים קוגל • ר׳ שלמה קופשטיק • ד״ר משה קליוטש • אברהם בן מיכאל קפלן • אליעזר קפלן • יעקב קפלן • ישראל קפלן • מאיר קפלן • פאבוס קפלן • שלמה קפלן • הרב ר׳ דובער ראסקין • הרב ר׳ אליעזר רבינוביץ • מיכל רבינוביץ • שלמה רבינוביץ • אברהם אבא רובנצ׳יק • מרדכי רודנסקי • שמשון רוזנבוים • יהושע מרדכי רוזנבלום • חיים דוד רוזנשטיין • אברהם רייזין • קלמן רייזין • ר׳ גרשון ריפס • מיכאל שווארץ (רבינוביץ) • פסח אליהו שולמן • דב בר שלפיאן • ר׳ בנימין הכהן שקוביצקי • חיים תנעזר.

מפת פלך מינסק (בעמ׳ 83) — בידי שושנה רם (בית־שמש) וחיה ברנשטיין (שדה־נחום)
מפת מרכז העיר מינסק (בצד הפנימי של הכריכה) — חיה ברנשטיין (שדה־נחום)
הגלופות, על־פי תצלומים מהארכיון וממקורות שונים — צינקוגראפיה פיקובסקי, ירושלים

28
28
28
9
10
7
34
8
11
14
12
15
16
19
13
18
בצת קומרובקה

מפת העיר מינסק
16800